

T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRASYA ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

CEVAT HEYET'İN AZERBAYCAN EDEBİYAT TARİHİNE BİR BAKIŞ (1. CİLT) ADLI ESERİNDEKİ TÜRKÇE YAZILAR (TRANSLİTERASYON-AKTARMA-DİZİN)

Hazırlayan
Mustafa ARISAL

Danışman
Doç. Dr. Gökçe Yükselen PELER

Yüksek Lisans Tezi

Mayıs 2024, KAYSERİ

T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRASYA ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

CEVAT HEYET'İN AZERBAYCAN EDEBİYAT TARİHİNE BİR BAKIŞ (1. CİLT) ADLI ESERİNDEKİ TÜRKÇE YAZILAR (TRANSLİTERASYON-AKTARMA-DİZİN)

(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan
Mustafa ARISAL

Danışman
Doç. Dr. Gökçe Yükselen PELER

Mayıs 2024, KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Mustafa ARISAL

T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Anabilim Dalı : Avrasya Araştırmaları

Program Adı : Yüksek Lisans

Tez Başlığı : Cevat Heyet'in Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış (1. Cilt) Adlı Eserindeki Türkçe Yazılar (Transliterasyon-Aktarma-Dizin)

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Önsöz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 892 sayfalık kısmına ilişkin 29.04.2024 tarihinde Turnitin intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı: % 10' dur.

Filtrelemeye alıntılar dahil edilmiştir. Filtrelemede yedi (7) kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 29.04.2024

Danışman: Doç. Dr. Gökçe Yükselen PELER Öğrenci: Mustafa ARISAL

KILAVUZA UYGUNLUK

"Cevat Heyet'in Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış (1. Cilt) Adlı Eserindeki Türkçe Yazılar (Transliterasyon-Aktarma-Dizin)" başlıklı Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesine uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan	**Danışman**
Mustafa ARISAL	Doç. Dr. Gökçe Yükselen PELER

Avrasya Araştırmaları ABD Başkanı

Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÇELİK

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Doç. Dr. Gökçe Yükselen PELER danışmanlığında **Mustafa ARISAL** tarafından hazırlanan **"Cevat Heyet'in Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış (1. Cilt) Adlı Eserindeki Türkçe Yazılar (Transliterasyon-Aktarma-Dizin)"** adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Avrasya Araştırmaları** Anabilim Dalı'nda **Yüksek Lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

26/04/2024

JÜRİ:

Danışman : **Doç. Dr. Gökçe Yükselen PELER**

Üye : **Doç. Dr. Fatih BALCI**

Üye : **Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÇELİK**

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun …. /…./…… tarih ve …….. sayılı kararı ile onaylanmıştır.

……. /…..…../ ……..…

Prof. Dr. Atabey KILIÇ

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

"Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur."[1]

Öğrencisi olmaktan gurur duyduğum, çalışmam süresince bana yol gösteren, yardım ve desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen ve samimiyetini her zaman hissettiren değerli hocam Doç. Dr. Gökçe Yükselen PELER'e saygılarımı bildirir ve teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca tez jürimde yer alarak değerli eleştirileriyle çalışmama katkıda bulunan Doç. Dr. Fatih BALCI ve Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÇELİK hocalarıma teşekkür ederim.

Hayatımın her anında olduğu gibi yüksek lisans eğitimim boyunca da her aşamada bana yardımcı olan ve beni yüreklendiren değerli eşim Merve ARISAL'a minnettarlığımı sunar; maddi ve manevi destekleri ile her zaman yanımda olan ve bana olan güvenlerini hiçbir zaman kaybetmeyen aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Gayret bizden, tevfik Allah'tan..

Mustafa ARISAL, Kayseri, 2024

[1] Fatiha, 1/2.

CEVAT HEYET'İN AZERBAYCAN EDEBİYAT TARİHİNE BİR BAKIŞ (1. CİLT) ADLI ESERİNDEKİ TÜRKÇE YAZILAR (TRANSLİTERASYON-AKTARMA-DİZİN)

Mustafa ARISAL

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi, Mayıs 2024
Danışman: Doç. Dr. Gökçe Yükselen PELER

ÖZET

Zengin bir mirasın izi olan Türk edebiyatı, Türk milletinin duygu ve düşüncelerini yansıtan bir aynadır. Azerbaycan edebiyatı da bu noktada şekillenmiş olan bir edebiyat sahasıdır. Bu sahada birçok yazar ve şair yetişmiştir. Bu yazarlardan biri de Cevat Heyet'tir.

Cevat Heyet, dünyaca tanınmış ünlü bir cerrah olmasının yanı sıra Türkolog, araştırmacı ve tarihçi olarak da tanınmaktadır. 24 Mayıs 1925 tarihinde Tebriz'de dünyaya gelen Heyet, ailesi tarafından vatan ve millet sevgisiyle donatılmıştır. Bu nedenle Türk tarihi ve kültürüne büyük bir ilgi duymuştur. Bir cerrahi doktor olarak birçok ilke imza atan Heyet, çeşitli üstün hizmet madalyalarına layık görülmüştür. Derin ve zengin bir geçmişe sahip olan Türk milletinin dilinin ve edebiyatının yasaklanması ve ana dilinde eğitim verilmemesi Heyet'i rahatsız etmiştir. İran Pehlevi rejiminin yıkılmasının ardından gelen özgürlük rüzgârı ile Heyet, 1979 yılında halkında millî bilinci diriltmek için İran Türkü aydınları bir araya getirerek Varlık dergisini çıkarmıştır. Kurucusu ve baş editörü olduğu dergide Türk dünyasının sorunları, Türk dili, edebiyatı ve tarihi ile ilgili birçok makale kaleme almıştır.

Cevat Heyet, tezimin konusu olan *Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış 1* adlı eseri kaleme alarak Azerbaycan edebiyatını yeniden yazmıştır. Bu eserde Azerbaycan edebiyat tarihini kronolojik olarak ele alan Heyet, Azerbaycan edebiyatının tarihî dönemlerini incelemiş ve Azerbaycan Türklerinin Türk dünyasıyla olan bağını kuvvetlendirmeye çalışmıştır. Ayrıca Heyet, söz konusu eserde Azerbayan Türkü yazar ve şairlerler hakkında detaylı bilgiler vermekle birlikte bu şahsiyetlerin eserlerinden örnekler sunmuştur. Böylece Heyet, geçmiş ve gelecek nesiller arasında bir kültür köprüsü kurmayı başarmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cevat Heyet, Azerbaycan Edebiyat Tarihi, Varlık Dergisi

TURKISH ARTICLES IN CEVAT HEYET'S WORK NAMED A LOOK AT THE HISTORY OF AZERBAIJANI LITERATURE (VOLUME 1) (TRANSLITERATION-TRANSFER-INDEX)

Mustafa ARISAL

Erciyes University, Graduate School of Social Sciences
Master's Thesis, May 2024
Supervisor: Assoc. Prof. Gökçe Yükselen PELER

ABSTRACT

Turkish literature, which is a trace of a rich heritage, is a mirror that reflects the feelings and thoughts of the Turkish nation. Azerbaijani literature is also a field of literature that was shaped at this point. Many writers and poets have grown up in this field. One of these writers is Cevat Heyet.

In addition to being a world-renowned surgeon, Cevat Heyet is also known as a Turcologist, researcher and historian. Born in Tabriz on May 24, 1925, Heyet was endowed by his family with the love of homeland and nation. For this reason, he took a great interest in Turkish history and culture. Having accomplished many firsts as a surgical doctor, the committee was deemed worthy of various outstanding service medals. The banning of the language and literature of the Turkish nation, which has a deep and rich history, and the lack of education in their native language disturbed the Committee. With the wind of freedom following the collapse of the Iranian Pahlavi regime, the Committee brought together Iranian Turkish intellectuals and published the magazine Varlık in 1979 to revive the national consciousness among its people. He wrote many articles about the problems of the Turkish world, Turkish language, literature and history in the magazine of which he was the founder and editor-in-chief.

Cevat Heyet rewrote Azerbaijani literature by writing the work titled A Look at the History of Azerbaijan Literature, which is the subject of my thesis. In this work, the Committee dealt with the history of Azerbaijani literature chronologically, examined the historical periods of Azerbaijani literature and tried to strengthen the bond of Azerbaijani Turks with the Turkish world. In addition, in the work in question, the Committee gave detailed information about Azerbaijani Turk writers and poets and presented examples from the works of these figures. Thus, the Committee succeeded in establishing a cultural bridge between past and future generations.

Keywords: Cevat Heyet, History of Azerbaijan Literature, Varlık Magazine

İÇİNDEKİLER

CEVAT HEYET'İN AZERBAYCAN EDEBİYAT TARİHİNE BİR BAKIŞ (1. CİLT) ADLI ESERİNDEKİ TÜRKÇE YAZILAR (TRANSLİTERASYON-AKTARMA-DİZİN)

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK SAYFASI i

TEZ ÖZGÜNLÜK SAYFASI ii

KILAVUZA UYGUNLUK SAYFASI iii

KABUL VE ONAY SAYFASI iv

ÖN SÖZ v

ÖZET vi

ABSTRACT vii

İÇİNDEKİLER viii

SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ x

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN EDEBİYAT TARİHİ

1.1. Genel Hatlarıyla Azerbaycan Edebiyat Tarihi 4

İKİNCİ BÖLÜM

CEVAT HEYET

2.1. Hayatı 7

2.2. Edebî Şahsiyeti 9

2.3. Eserleri 10

2.3.1. Tıp Alanındaki Eserleri 10

2.3.2. Türk Dili, Edebiyatı, Tarihi ve Sosyal İçerikli Eserleri 13

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VARLIK DERGİSİ

3.1. Varlık Dergisi Hakkında Genel Bilgiler 26

3.2. Cevat Heyet'in Varlık Dergisindeki Faaliyetleri 28

3.3. Günümüzde Varlık Dergisi 29

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TRANSLİTERASYONLU METİN

4.1. Transliterasyonlu Metin.....31

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARMA

5.1. Türkiye Türkçesine Aktarma.....258

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME 500

DİZİN.....502

KAYNAKÇA.....893

KISALTMALAR VE SİMGELER LİSTESİ

Alm. : Almanca
Ar. : Arapça
bağ. : Bağlaç
ed. : Edat
Far. : Farsça
Fr. : Fransızca
is. : İsim
İtal. : İtalyanca
krş. : Karşılaştırınız
Lat. : Latince
öz. is. : Özel isim
Rum. : Rumca
Rus. : Rusça
sf. : Sıfat
Soğ. : Soğdca
T. : Türkçe
ün. : Ünlem
vb. : Ve benzeri
vs. : Vesaire
yard. f. : Yardımcı fiil
Yun. : Yunanca
zf. : Zarf
zm. : Zamir
< : Kelimenin kaynağı
+ : İsim tabanına gelen ek
- : Fiil tabanına gelen ek

GİRİŞ

Tezin Amacı ve Önemi

Azerbaycan edebiyatı sahasında birçok yazar ve şair yetişmiştir. Bu yazarlardan biri de Cevat Heyet'tir. Heyet, Türkoloji alanında birçok kitap ve makale kaleme almakla birlikte bu konuda pek çok faaliyet yürütmüştür. Bu faaliyetlerden biri de çıkarmış olduğu Varlık dergisidir. Varlık dergisi, ikiye bölünmüş olan Azerbaycan Türklerini aynı duygu ve düşünce etrafında toplama ve asimilasyon politikalarına karşı halkta millî bilinci canlandırmada önemli bir rol oynamıştır. Böylece Türk kültürünün ve kimliğinin nesiller arası bağ oluşturmasında önemli bir misyonu üstlenmiştir. İlk sayısı 1979 yılının Nisan ayında yayımlanan Varlık dergisi, Güney Azerbaycan'da yayımlanan ilk Türkçe yayım olması nedeniyle okuyucuda derin bir etki bırakmış ve zamanla bir mektep hâline gelmiştir. Varlık dergisi, 2014 yılına kadar kurucusu ve baş editörü olan Cevat Heyet'in öncülüğünde yayımlanmıştır. 2015 yılı itibariyle M. Rıza Heyet'in baş editörlüğünde Ankara'da yayımlanmaktadır.

İran'da Ana Varlık adında bir dergi yayımlanmaktadır. 2016 yılında Türklerin kadim şehri olan Tebriz'de yayın hayatına başlayan Ana Varlık dergisi Türkoloji alanında faaliyetlerine devam etmektedir.

Bu çalışmada "Azerbaycan" sözü ile kastedilen sadece Kuzey Azerbaycan veya Güney Azerbaycan değil her iki Azerbaycan topraklarıdır. Çünkü İran-Rusya arasında imzalanan Gülistan (1813) ve Türkmençay (1828) antlaşmaları ile birlikte Azerbaycan toprakları ikiye bölünmüş ve Kuzey Azerbaycan Rus topraklarına, Güney Azerbaycan ise İran topraklarına geçmiştir. Cevat Heyet'in amacı da işte bu noktada fiziki sınırları aşıp gönül coğrafyasıyla bütün Azerbaycan'ı dil, edebiyat ve kültür bağlamında birleştirmek olmuştur.

Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış 1 adlı eser, Cevat Heyet'in Varlık dergisinde Azerbaycan edebiyatı ile ilgili yazmış olduğu makalelerden oluşmaktadır. Söz konusu eseri transliterasyonlu metin, Türkiye Türkçesine aktarma ve dizin bağlamında incelemek okurların ve ilgili araştırmacıların istifade etmeleri bakımından önemlidir.

Bu çalışmanın amacı, *Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış 1* adlı eserin transliterasyonlu metin, Türkiye Türkçesine aktarma ve dizin bağlamında incelenmesiyle literatürdeki mevcut boşluğu doldurmak ve yapılacak olan çalışmalara kaynaklık edebilecek nitelikte bir çalışma ortaya koymaktır.

Tez Çalışmasının Özgün Değeri

Alanyazında, *Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış 1* adlı eserin transliterasyonunun yapılması ve Türkiye Türkçesine aktarılması ile ilgili herhangi bir çalışmaya rastlanılmamış olması nedeniyle özgün bir çalışma olacaktır. Bu çalışma, eserin tanıtımı ve istifade etme imkânı sunması açısından alanında ilk olacaktır. Bununla birlikte Cevat Heyet'in düşünce dünyası yansıtılmış olacaktır. Böylece tez çalışması bundan sonra yapılacak ilgili çalışmalara kaynak oluşturacaktır.

Tez Çalışmasının Sınırlılıkları

Araştırmanın umumi kısıtları çoğu bilimsel araştırmada olduğu gibi zaman ve maliyet gibi unsurlardır. Bu çalışmada Cevat Heyet'in *Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış 1* adlı eseri üzerinde çalışılmıştır.

Araştırma Yöntemi

Çalışma kapsamında öncelikle çalışmanın teorik kısmına yer verilmiş olup daha sonra ilgili veriler toplanmıştır. Veri kaynakları olarak ön hazırlık sürecinde; çevrim içi veri tabanları taranıp konu ile ilgili yazılmış kitaplar, ilmî dergilerde yayımlanmış makaleler, yayımlanmış doktora ve yüksek lisans tezleri incelenmiştir. İlk bölümde Azerbaycan edebiyat tarihi hakkında genel bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde Cevat Heyet'in hayatı, edebî şahsiyeti ve eserleri ele alınmıştır. Üçüncü bölümde Varlık dergisinin ortaya çıkış süreci, Cevat Heyet'in Varlık dergisindeki faaliyetleri ve günümüzde Varlık dergisi araştırılmıştır. Dördüncü bölümde eserin transliterasyonu yapılmıştır. Beşinci bölümde

ise eser Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Aktarımın ardından sonuç ve değerlendirme, dizin ve kaynakçaya yer verilmiştir.

Veri Toplama Aracı

Bu çalışmada veriler doküman incelemesi yöntemiyle toplanmıştır. Toplanan veriler okunarak ilgili konular not alınmıştır. Ardından *Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış 1* adlı eserin transliterasyonu yapılmış ve eser Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Aktarımdan sonra eserin dizini yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN EDEBİYAT TARİHİ

1.1. Genel Hatlarıyla Azerbaycan Edebiyat Tarihi

Edebiyat tarihi, bütün edebî hareketleri ve dönemleri, yazarları, şairleri, dil ve üslup özelliklerini açıklayan bilim dalı veya kitap; yazın tarihidir.[2] Azerbaycan edebiyatı, çok eski bir tarihe sahip olmakla birlikte kendine özgü hususiyetleri olan bir edebiyat sahasıdır. Ayrıca Doğu edebiyatlarını etkileyen birçok sanatkâr yetiştirmiş Türk edebiyatlarının zengin kollarından birisidir. Cevat Heyet de bu sahada yetişmiş olan bir şahsiyettir.

İyi bir edebiyat tarihçisi olan Cevat Heyet, Azerbaycan edebiyat tarihi ile ilgili birçok makale kaleme almış ve bu makaleleri kurucusu olduğu Varlık dergisinde yayımlamıştır. Varlık dergisinde söz konusu makalelerin derlenmesiyle *Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış* adlı iki ciltlik eser oluşturulmuştur. *Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış* adlı eserin birinci cildinin başlangıç kısmında Orta Asya'da oluşturulan ve Türk edebiyatının şaheserlerinden sayılan Türk-İslam tarihi, kültürü ve edebiyatının ilk büyük eseri olan *Kutadgu Bilig*; İslami Türk edebiyatının Kutadgu Bilig'den sonra yazıya geçirilmiş en eski ikinci eseri olan *Atabetü'l-Hakayık*; Türk yazı dillerinin, lehçelerinin ve ağızlarının dil özelliklerini belirleyen ve söz varlığını derleyerek bir araya getiren *Dîvânu Lugâti't-Türk* ve güçlü halk ozanı ve bilgini Dede Korkut'tan ve Dede Korkut destanlarından ayrıntılı bir şekilde bahsedilmiştir. Yine Azerbaycan edebiyatının oluşmasında etkili olan birçok yazar ve şairden, bu şahsiyetlerin eserlerinden, mersiye

[2] TDK Sözlük, https://sozluk.gov.tr/?ara=edebiyat%20tarihi.

edebiyatından, Azerbaycan edebiyatının oluşum aşamalarından ve Azerbaycan Maarifçi-Realist edebiyatından bahsedilmiştir.

Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış 1 adlı eser dokuz makaleden oluşmaktadır. Eserde 13. yüzyıldan itibaren Azerbaycan edebiyatının oluşum aşamalarında rol oynayan birçok yazar ve şairden ve bu şahsiyetlerin eserlerinden bahsedilmiştir. Ayrıca her makalede söz konusu yazar ve şairin eserlerinden örnek parçalar verilmiştir.

Birinci makalede Azerbaycan edebiyatı 13. yüzyıldan başlatılarak Hasanoğlu, Kıssa-i Yusuf eserinin yazarı şair Ali, Kadı Burhanettin, Nesimi, Şeyh Kasım Enver, Şeyh Elvan Şirazi, Hakiki, Habibi ve Şah İsmail Hatai gibi sanatkârlardan bahsedilmiş ve onların eserlerinden örnekler sunulmuştur.

İkinci makalede 16. yüzyılın en önemli şairlerinden biri olan Fuzuli üzerinde durulmuştur. Fuzuli'nin hayatı, edebî şahsiyeti ve eserleri anlatılarak eserlerinden örnekler verilmiş ve Fuzuli'nin dil ve üslubu okuyucuya sunulmuştur.

Üçüncü makalede 16. yüzyıl Azerbaycan Türkü şairler hakkında geniş bilgiler veren Tuhfe-i Sami, Mecmau'l-Havas ve Ahdi tezkireleri üzerinde durulmuş ve bu tezkirelerde adı geçen yazar ve şairler hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca 17. yüzyıl şairlerinden olan Saib Tebrizi ve Kavsi Tebrizi'nin edebî şahsiyetleri hakkında bilgi verilerek onların eserlerinden örnekler sunulmuştur.

Dördüncü makalede ise 18. yüzyıl sanatkârlarından olan Molla Penah Vakıf'ın edebî şahsiyeti ve eserleri hakkında bilgi verilmiş ve Vakıf'ın eserlerinden örnekler şerh edilmiştir.

Beşinci makalede Vadidi ve onun birer çağdaşı olan Şirvan şairi Aciz, Abdurrahman Dilbazoğlu, Arif ve Salik gibi şairlerin eserleri zikredilmiş ve bu eserlerden örnekler verilmiştir.

Altıncı makalede 19. yüzyılda oluşan mersiye ve mâni edebiyatı hakkında bilgi verildikten sonra Dahil, Raci, Dilsuz, Kameri ve Sarraf gibi sanatkârlara yer verilmiştir.

Yedinci makalede Nebati, Lali, Hayran Hanım ve Halhali gibi sanatkârların edebî şahsiyeti üzerinde durulmuştur.

Sekizinci makalede Azerbaycan edebiyatının oluşum döneminden, Maarifçi Realist edebiyattan, Azerbaycan'ın dört büyük sanatkârı olan Bakıhanov, Kutkaşınlı, Mirza Şefi Vazeh ve Kasım Bey Zakir hakkında ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir.

Dokuzuncu makalede ise 19. yüzyılın mütefekkirlerinden biri olan Mirza Fethali Ahundov, Seyit Azim Şirvani ve Hurşitbanu Natevan gibi sanatkârların edebî şahsiyetlerinden ve bu şahsiyetlerin eserlerinden bahsedilmiştir. Ayrıca o dönemdeki edebî meclislerden, Azerbaycan matbuatından, Ekinçi gazetesinden ve tiyatronun oluşumundan bahsedilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

CEVAT HEYET

2.1. Hayatı

Cerrahi doktor ve Türkolog olarak tanınan Cevat Heyet, 24 Mayıs 1925 tarihinde Tebriz'de dünyaya gelmiştir.[3] Annesi dönemin tanınmış hukukçulardan Hacı Mirza Muhammed'in kızı Masume Hanım, babası ise Mirza Ali Heyet'tir. Dönemin ileri gelen şahsiyetlerinden biri olan Mirza Ali Bey, Meşrutiyet Fermanını Necef'ten Tahran'a götüren heyetin başında bulunduğu için aileye "Heyet" soyadı verilmiştir. Mirza Ali Bey daha sonra 1919 yılında Osmanlılarla birlikte oluşturulan İttihad-ı İslam Cemiyetinin İran'da önderliğini yapmış ve İran adliye teşkilatının kurucularından olup Temyiz Divanına da başkanlık etmiş bir din, bilim ve siyaset adamıdır.[4] Mirza Ali Bey, vatanına ve milletine bağlı bir şahsiyet olduğu için çocuklarını da aynı şuur ile yetiştirmiştir. Cevat Heyet de babasını kendisine her zaman örnek almıştır. Annesi Masume Hanım ise Azerbaycan folklorunun örneklerini ve bu örneklerin inceliklerini oğlu Cevat'a anlatarak Heyet'te dile ve edebiyata karşı derin bir merak ve istek uyandırmıştır.[5]

Cevat Heyet, babasının Hamedan'daki görevi nedeniyle ilköğrenimine Hamedan'da başlamış, Tebriz'de devam etmiştir. Ortaöğrenimini ise Tahran'da askerî okulda tamamlayan Heyet, yeteneği ve merakı sayesinde bu okullardan birincilikle mezun

---

[3] Esra Kürüm, *Cevat Heyet'in Azerbaycan Türklüğüne Hizmetleri ve Varlık Dergisi* (İstanbul: Kriter Yay., 2020), 1.

[4] Gülşen Seyhan Alışık, "Prof. Dr. Cevad Heyet (23 Mayıs 1925 Tebriz - 12 Ağustos 2014 Bakü)", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 2, sy. 1 (2015): 169, erişim 13 Ocak 2024, https://dergipark.org.tr/tr/pub/mtad/issue/22933/252018.

[5] Murat Küçük, "Türkolojinin Güney Azerbaycan'daki Önemli Temsilcisi Dr. Cevat Heyet ve Eserleri", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, sy. 15 (2003): 12, erişim 14 Ocak 2024, https://dergipark.org.tr/tr/pub/tdded/issue/12707/154634.

olmuştur.[6] Heyet, 1941 yılında Tahran Tıp Fakültesini kazanmış ve üçüncü sınıfa kadar İran'da okumuştur. Ancak üniversitenin üçüncü yılında İran'dan Türkiye'ye giden ilk öğrenci grubuna dâhil olarak üniversite eğitimini İstanbul Tıp Fakültesinde tamamlamış ve 1946 yılında tıp doktoru olarak bu okuldan mezun olmuştur. Heyet, bir müddet daha İstanbul'da kaldıktan sonra uzmanlığını tamamlamak için Paris'e gitmiştir. 1952 yılında Tahran'a dönen Heyet, burada Hidayet adında bir hastane kurmuş ve mesleğine burada devam etmiştir. 1956 yılında İran'da ilk defa aort kapağı darlığı, ilk açık kalp ve ilk organ nakli ameliyatlarını başarıyla gerçekleştirmiştir. Ayrıca Dünya Cerrahlar Cemiyetinde İran'ı temsil etmiş ve 1983 yılında Fransa Cerrahi Akademisine seçilmiştir. 1988 yılından itibaren ise Tahran'ın Azat İslam Üniversitesinde Cerrahi bölüm başkanlığı yapmıştır.[7]

Cevat Heyet, tıp ve kültür alanında birçok hizmetlerde bulunmuş bir şahsiyet olup Azerbaycan ve Türkiye başta olmak üzere dünyanın birçok üniversitesi ve bilim merkezi tarafından fahri ünvanlar ve diplomalarla taltif edilmiştir. Heyet, Azerbaycan Cerrahları İlmî Cemiyetinin fahri üyesi (1989), Azerbaycan Millî Yaratıcılık Akademisinin fahri akademisyeni (1991), Mehmet Emin Resulzade adına Bakü Devlet Üniversitesinin fahri doktoru (1992), Y. Mehmeteliyev adına Nahçivan Devlet Üniversitesinin fahri profesörü (1993), N. Tusi adına Azerbaycan Pedogoji Üniversitesinin fahri profesörü (1993), N. Nerimanov adına Azerbaycan Tıp Üniversitesinin fahri doktoru (1994), Hazar Üniversitesinin fahri doktoru (1995), Azerbaycan İlimler Akademisi Edebiyat Enstitüsünün fahri profesörü, Azerbaycan Üniversitesinin fahri profesörü (1996), Türk Dil Kurumunun şeref üyesi (1996), İstanbul Üniversitesinin fahri Türkoloji doktoru (1997), Azerbaycan İlimler Akademisi Dilcilik Enstitüsünün fahri doktoru (2000) ve Azerbaycan Beynelhalk Üniversitesinin fahri profesörü (2002) seçilmiştir. Aynı zamanda Azerbaycan Yazarlar Birliğinin M. F. Ahundov Ödülü (1991), Dede Korkut Assosiyasının Mehmet Araz Ödülü (1994), Türk Dil Kurumunun Üstün Hizmet Beratı (2004), Türk Kültürüne Hizmet Vakfının Türk Dili Şeref Ödülü (2004), Hüseyin Gazi Vakfı-Derneğinin Türk Kültürüne Hizmet Ödülü (2004), Bilkent Üniversitesinin Tebrik

---

6 Esra Kürüm, "Prof. Dr. Cevat Heyet'in 'Varlık'ını Adadığı Azerbaycan ve Türk Milliyetçiliği", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 15 (2018): 174-175, erişim 14 Ocak 2024, https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder/issue/66820/1044975#article-authors-list.

7 M. Rıza Heyet, "Prof. Dr. Cevat Heyet'in Hayatı ve Eserleri", *Prof. Dr. Cevat Heyet* içinde, der. M. Rıza Heyet ve Gaye Akyıldız Örek (Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yay., 2005) 11.

Levhası (2004), Kanada'da Mühendis Adına Mimari Derneğinin Tebrik Levhası (2004) ve Kuzey Kanada'da Azerbaycan Kültür Cemiyetinin Levhası ile taltif edilmiştir.[8]

Cevat Heyet, 12 Ağustos 2014 tarihinde Azerbaycan'da hayatını kaybetmiştir. Vasiyetinde Tebriz'e gömülmeyi istemiş ancak birtakım siyasi sebeplerden dolayı buna izin verilmeyince cenazesi Bakü Fahri Mezarlığı'nda toprağa verilmiştir.[9]

2.2. Edebî Şahsiyeti

Cevat Heyet, gençlik yıllarından itibaren Türk diline, edebiyatına, tarihine ve kültürüne olan ilgisi ile birçok faaliyette bulunmuştur. Ömrünü Türk milletine ve Türk diline adamıştır.

Bu nedenle İran'da Türk dili ve edebiyatının yasaklanması, ana dilinde eğitim veren okulların olmaması, basın yayın organlarının olmaması ve halkın cahilliğe mahkûm edilmesi Cevat Heyet'i derinden etkilemiştir. Halkını içinde bulunduğu durumdan kurtarmak için birçok çözüm yolu aramıştır. Pehlevi rejiminin yıkılması ve 1979 inkılabı Güney Azerbaycan Türklerinin hayatlarında bir dönüm noktası olmuştur. Basın yayın organları gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Heyet, bu noktada seksen yıldan daha fazla yasaklanmış olan Türk dili, edebiyatı ve kültürü canlandırıp güçlendirmek ve Türk halkına öğretmek amacıyla Azerbaycan Türkü aydınları çevresine toplamış ve Varlık adında bir dergi çıkarmıştır. Tükenmez bir enerjiyle yazan Heyet, Türk dili, edebiyatı ve folkloru alanında pek çok makale kaleme almıştır. Söz konusu makaleler Azerbaycan, Türkiye, İran, Fransa ve Amerika'da yayımlanmıştır. Bununla birlikte Türkiye ve Azerbaycan'da düzenlenen edebî bilgi şölenlerinde ve Türkoloji kongrelerinde bilim ve edebiyat topluluğu karşısında dikkat çeken konularda bildiriler sunmuştur. Aynı zamanda Türk halklarının geçmişi, Azerbaycan Türkçesinin kaynağı ve Azerbaycan edebiyat tarihi hakkında birçok eser kaleme alan Heyet, Azerbaycan bilim ve kültürünün gelişmesinde ve İran ile Azerbaycan arasında edebî, kültürel ve sosyal ilişkilerinin güçlendirilmesinde büyük hizmetlerde bulunmuştur.[10]

---

8 Heyet, "Prof. Dr. Cevat Heyet'in Hayatı ve Eserleri", 14.
9 Alışık, "Prof. Dr. Cevad Heyet (23 Mayıs 1925 Tebriz - 12 Ağustos 2014 Bakü)", 171.
10 Küçük, "Türkolojinin Güney Azerbaycan'daki Önemli Temsilcisi Dr. Cevat Heyet ve Eserleri", 13-14.

2.3. Eserleri

Cevat Heyet, Türk dili ve edebiyatının çeşitli konularını büyük bir titizlikle araştırmış ve dikkat çekici birçok esere imza atmıştır.

2.3.1. Tıp Alanındaki Eserleri

Cevat Heyet'in tıp alanındaki eserlerini şu şekilde sıralamak mümkündür:[11]

A. Kitaplar

1. Tromboflebitin Mualecesi, Tahran, 1957, (Farsça).

2. Genel Cerrahlık, Tahran, 1965, (Farsça).

3. Cerrahiye Dersleri, Tahran, 1997, (Farsça).

B. Makaleler

1. Yeni Anesteziya İşlendikten sonra M.R.O. Ameliyattan Sonra Hastalıkta Değişiklikler, Thezis, Paris, 1952, (Fransızca).

2. Yürek Cerrahisi, Keyhan Salnamesi, Tahran, 1956.

3. Yürek Cerrahisi, Nadir Salnamesi, Tahran, 1959.

4. İran'da Açık Yürek Cerrahisi, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1962.

5. Tahran'da Hekimliğin Çetinlikleri, Sohan-e Pezeşki, Tahran, 1962.

6. Mide-onikiparmak Bağırsak Yaralarının Cerrahi Mualecesi, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1962.

7. İran'da Açık Yürek Cerrahisi, (Bir arteriya pulmonaris darlığı hastasının soğutma metodu ile ameliyatı) 1962, (Fransızca).

8. Çoksaylı Travma Hastalığı Karşısında, İran Cerrahlık Jurnali, Tahran, 1963.

9. Yanıklar, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1964.

10. Kiyinkrak Sistemi, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1964.

11. Anadangelme But Çıkığı, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1964.

[11] Heyet, "Prof. Dr. Cevat Heyet'in Hayatı ve Eserleri", 17-21.

12. Fakaralararası Disk Yırtığı, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1964.

13. Ameliyattan Sonra Venoz Trombozların Mualecesi, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1964.

14. Bir Mide Eozinofil Kranuloma Müşahedesi, İran Cerrahlık Jurnali. Tahran, 1964.

15. Orta ve Yakın Doğu Tıp Günleri, Dr. N. Hikmetle birlikte, Dâneş- e Pezeşki, Tahran, 1964.

16. Ameliyattan Sonra Venoz Trombozların Mualecesi, Journal of Kardiovaskular Surgery, 1964, (İngilizce).

17. Çoksaylı Arterio - Venoz Fistulalar, Journal of Kardiovaskular Surgery, Tahran, 1964, (İngilizce).

18. Karaciğer Abseslerinin Klinikası ve Mualecesi, Lion Khirurgikal, Paris, 1964, (Fransızca).

19. İran'da Açık Yürek Cerrahisi, Journal of The International Collage of Surgeons, 1964, (İngilizce).

20. Tiroid Bezinin Cerrahisi, İran Endokrinoloji Derneği Sempozyumunun Materyalleri, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1965.

21. Sağ Plevrada Kan Toplanması Fesadı Vermiş Hemorragik Pankreatit, 21. Beynelhalk Cerrahlar Kurultayı, Filadelfia, 1965.

22. Filadelfia Umumi ve Yürek Cerrahiyesi Kurultayı, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1965.

23. Böbrek Göçürülmesi, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1966.

24. Karaciğerin Amyöb Absesleri, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1966.

25. Çoksaylı Arterio - Venoz Fistulalar, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1966.

26. Meşhed Tıp Fakültesi - Tıp Günleri Barede, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1966.

27. Ameliyattan Sonraki Venoz Trombozların Mualecesi, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1966.

28. Mide-Onikiparmak Bağırsak Yaralarının Cerrahi Mualecesi, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1966.

29. Cerrahinin Kısa Tarihi 1-6, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1967.

30. İnsanda Organ Göçürme Ameliyatı, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1967.

31. Çoksaylı Arterio-Venoz Fistulalar, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1967.

32. Viyana'da Beynelhalk Cerrahlar Kurultayı, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1967.

33. Onikiparmak Bağırsak Horalarının Cerrahi Mualecesi, 22. Beynelhalk Cerrahlık Kurultayı, Viyana, 1967.

34. Toksik Urların Cerrahi Mualecesi, Beynelhalk Cerrahlık Cemiyeti Belleteni, Paris, 1967, (Fransızca).

35. Pankreas Başı Herçenginde, Kastro Duodeno-pankreatek-tomu, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1967.

36. İran'da İlk Böbrek Göçürme Ameliyatı, Meşhed'de Organ Göçürme Günleri, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1968.

37. Londra Beynelhalk Yürek-Damar Cerrahlığı Kurultayı, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1968.

38. İran'da Yürek Göçürme Ameliyatı, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1968.

39. İran'da İlk Yürek Göçürme Ameliyatı, Yazan: Dr. Kristian Bernard, Tercüme: Dr. Cevat Heyet, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1968.

40. Yürek Göçürme Ameliyatında Donörün Seçilmesi, Yazan: Dr. Bosmann, Tercüme: Dr. Cevat Heyet, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1968.

41. Yürek Göçürme Ameliyatına Ait Tecrübî ve Tenkidî İnceleme, Yazan: Dr. Kristian Bernard, Tercüme: Dr. Cevat Heyet, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1968.

42. İran'da Yürek Göçürme Ameliyatı, İran Hekimler Derneği Jurnali. Tahran, 1969.

43. Tahran'da İlk Böbrek Göçürme Ameliyatı, Meşhed Organ Köçürme Günleri, Şehrebanı Hastahanesi Tıp Dergisi, Tahran, 1969.

44. Pankreasın Kapalı Travmatik Zedelenmeleri, Yazan: Prof. Y. A. Murad, Tercüme: Dr. Cevat Heyet, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1969.

45. Yürek Ekinokokkozu, Dr. Muhtari ve Dr. Hacelilu ile birlikte, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1970.

46. Yürek Ekinokokkozunun Cerrahi Mualecesi, The Journal of Thorasik, Kardiovaskular Surgery, 1971, (İngilizce).

47. Yürek Cerrahiyesi, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1972.

48. Diyabet Hastalarda Cerrahi Ameliyat, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1972.

49. Baş ve Beyin Travmaları, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1973.

50. Ameliyat Esnasında Yüreğin Dayanması, Khirurgi, Paris, 1977, (Fransızca).

51. 522 Hastada Tiroidektomiya, Şahsi Cerrahlık Akademisi Jurnali, 1979.

52. Kida Borusu (ezofakus) Herçenginin Cerrahi Mualecesi, Dâneş-e Pezeşki, Tahran.

53. Travmatik Şokun Mehanizmi ve Mualecesi Hakkında Yeni Düşünceler, Dâneş-e Pezeşki, Tahran.

54. Mide ve Onikiparmak Bağırsak Horalarının Cerrahiyesi, Ulum-Pezeşki, Tahran, 1990.

55. Tiroid Cerrahiyesinde 600 Şahsi Tecrübe, İran Cerrahlık Jurnali, Tahran, 1992.

56. Mide-Onikiparmak Bağırsak Horalarının Cerrahiyesi, Azad İslam Üniversitesi İlimler Dergisi, Tahran, 1992.

57. Midenin Hoşhasseli Şişleri ve Eozinofil Kranuloması, Ulum-Pezeşki, Tahran, 1994.

58. Yürek Cerrahiyesinde Son Değişiklikler, Tahran, 1994.

59. İran'da ve Dünyada Yürek Cerrahlığı, Ulum-Pezeşki, Tahran, 1995.

60. Ektopik Goiters (Yerinde Olmayan Zoblar), Ulum-Pezeşki, Tahran, 1997.

61. 38. Milletlerarası Tıp Tarihi Kongresi, Varlık, 126-3, Tahran, 2002.

2.3.2. Türk Dili, Edebiyatı, Tarihi ve Sosyal İçerikli Eserleri

Cevat Heyet'in Türk dili, edebiyatı, tarihi ve sosyal içerikli eserleri şunlardır:[12]

A. Kitaplar

1. Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış-I, Tahran, 1980.

2. Mukayesetü'l-Lügateyn, Tahran, 1984, (Farsça).

3. Türk Dili ve Lehçelerinin Tarihi, Tahran, 1987, (Farsça).

[12] Heyet, "Prof. Dr. Cevat Heyet'in Hayatı ve Eserleri", 21-35.

4. Türklerin Tarih ve Ferhengine Bir Bakış, Tahran, 1987.

5. Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı, Tahran, 1988.

6. İki Dilin Mukayesesi, Bakü, 1980, (Farsçadan tercüme).

7. Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış-II, Tahran, 1990.

8. Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı, Bakü, 1990.

9. Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış, Bakü, 1993.

10. Türklerin Tarih ve Medeniyetine Bir Bakış, Bakü, 1993.

11. Mukayesetü'l-Lügateyn, Ankara, 2004.

12. Türk Dilinin Üstünlüğü, Kayseri, 2004.

B. Makaleler

1. Vatan ve İslam İranlılığının Esasları, Ettelaat, Tahran, Mart 1978, (Farsça).

2. Azeri Türkçesinin Tarihine Bir Bakış, Varlık, 1979.

3. İran İslam Cumhuriyetinde Milliyetin Esasları (Vatan ve İslam), Varlık, 1979, No:5, (Farsça).

4. İslam Medeniyetinin Garp Medeniyetine Tesiri, Varlık, 1979, No:10, (Farsça).

28 Kürüm, Cevat Heyet'in Azerbaycan Türklüğüne Hizmetleri ve Varlık Dergisi, 89-104.

5. İslam, İnsan "Sartr" ve Şeriatı, Ettelaat, Tahran, Nisan 1979, (Farsça).

6. Garp Kültürünü Gözü Bağlı Kabul Etmek Olmaz, Bamdad, Tahran, Şubat 1979.

7. Eflatun Ahlakiyatı ve Ne Etmek Gerek Biliyi, Ettelaat, Mayıs 1979.

8. Tebriz'de Azerbaycan Şair ve Yazıcılar Toplantısında, Varlık, 1980, No:6.

9. Yegâne Sefer, Prof. Rüstem Aliyev'in Makalesine Mukaddimedir, Varlık, 1980, No:8.

10. Hazreti Ali'nin Öğütleri, (Arapçadan tercüme), Varlık, 1980, No:6.

11. Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı (1-12), Varlık, 1981.

12. Azerbaycan'ın Tanınmamış Büyük Şairi Murtaza Kuluhan Zafer, Varlık, 1981.

13. Dede Korkut Kitabı - Ölmez Söz Hazinemizden İnciler, Varlık, 1981.

14. XIV. Asır Azerbaycan'ın Büyük Şairi Gazi Zerir Hakkında Bir Neçe Söz, Varlık, 1981, No:9.

15. Nesir Bakü'den Bir Muhammes, Varlık, 1981, No:11-12.

16. Gönül Derdi - (Hamid'den Ön Söz), Varlık, No:11-12.

17. İzah (Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış Kitabına Dair), Varlık, 1982, No:1.

18. Türk Dili ve Lehçelerinin Tarihi Kitabından Bir Bölme: Azerbaycan Türkçesinin Adı ve Mövgeyi Hakkında, Varlık, 1982, No:3-4, (Farsça).

19. Türk Dili ve Lehçelerinin Tarihi, Varlık, 1982, No:9-10, (Farsça).

20. Türkmen Dili ve Edebiyatının Tarihi Hakkında Bir Neçe Söz, Varlık, 1982, No:11-12, (Farsça).

21. İslamda ve Başka Mekteplerde Ahlakiyatın Esasları, Varlık, 1982, No:11-12, (Farsça).

22. Boğuntulu Pehlevi Devrinde Azerbaycan Dili ve Edebiyatının Gerilemesi ve İslami İnkılaptan Sonra Onun Yeniden Çiçeklenmesi (İndiana Üniversitesi - Birinci Türk Araştırmaları Beynelhalk Konferansındaki Meruze), 1982, (İngilizce)

23. Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış (1-38), Varlık, 1983.

24. Mümin ve İtikatlı Şair Mehmet Akif, Varlık, 1983, No:1-2, (Farsça).

25. Yunus Emre Mutasavvıf, Halki Türkiye Şairi, Varlık, 1983, No:5-6, (Farsça).

26. Eski Türk Şiirinde Vezin, Şekil ve Kafiye, Varlık, 1983, No:7-8.

27. Oğuzlar, Varlık, 1983, (Farsça).

28. Kudadgu Bilig veya Saadet İlmi, Varlık, 1983, No:9-10, (Farsça).

29. Mahmud Kâşgarî'nin Dîvânu Lugâti't-Türk'ü, Varlık, 1983, No:11-12, (Farsça).

30. Hazreti Muhammed'in Öğütleri (Arapçadan tercüme), Varlık, 1983.

31. Nesimi'den Rubailer, Varlık, 1984, No:9-10, (Farsça).

32. Muhammed Amani, Varlık, 1984, No:11-12.

33. Nevaî, Varlık, 1985, No:1-2.

34. Edebiyat Bizim Devrimizde, Varlık, 1985, No:5-6, (Farsça).

35. XX. Asırda Güney Azerbaycan Edebiyatı, Varlık, 1985, No:9-12.

36. XX. Asırda Azerbaycan Edebiyatı, Birinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi, İstanbul, Temmuz 1985.

37. Akkoyunlular, Varlık, 1986, No:1-2.

38. Eski Türk Kitabeleri, Varlık, 1986, No:3-5.

39. İslam Devri Türk Edebiyatı (1-3), Varlık, 1986.

40. Türk Dilinin Kısa Tarihi, Tebriz Üniversitesinde Kurulan Azerbaycan-Türk Dilinin Tetkiki Seminerinde Okunan Meruze, Tebriz 1987, (Farsça).

41. Azerbaycan Türkçesinin Tarihi, Varlık, 1987, No:2.

42. Fuzulî'nin Dili (1-2), Varlık, 1987, No:3-4.

43. Fuzulî'nin Edebî Şahsiyeti, Varlık, 1987, No:5.

44. Tebriz Üniversitesinde Azerbaycan-Türk Dilinin Tarihi Hakkında Dr. Cevat Heyet'in Çıkışı, Ettelaat, Haziran 1987, (Farsça).

45. Fuzulî'nin Edebî Tesiri ve Teessürü, Varlık, 1988, No:1.

46. Üstat Muhammed Hüseyin Şehriyar, Varlık, 1988, No:3.

47. Halaç Türkçesi, Varlık, 1988, No:4, (Farsça).

48. Horasan Türkçesi, Varlık, 1988, No:5, (Farsça).

49. Lehçe ve Dil, "Şarki Azerbaycan Ostanının Coğrafyası", 1988, (Farsça).

50. Şehriyar, Türk Dili, Türkiye 1988, No:442.

51. "Oğuzname" Mecmau'l-emsal - Muhammed Ali, Türk Kültürü, Türkiye, 1988, No:307.

52. "Oğuzname" ya Oğuz Atalar Sözü ve Meselleri, Varlık, 1989, No:1.

53. Tebriz Lehçesi Hakkında, (Dr. Memmedov'la birlikte), Varlık, 1989, No:1.

54. Cihanşah Karakoyunlu ve Şiirleri, Varlık, 1989, No:2.

55. Muhabbetnâme-i Harezmi, Varlık, 1989, No:2.

56. Bakı Seferi, Varlık, 1989, No:3.

57. Şimali Azerbaycan'da Geçen Kanlı Hadiseler ve Kırgınlar, Varlık, 1989, No:4.

58. Fuzulî'nin Söz Dağarcığı (VI. Milletlerarası Türkoloji Kongresinde Okunan Meruze), Türk Kültürü Araştırmaları, Türkiye, 1989, No:2.

59. Kuzey Azerbaycan'da Geçen Kanlı Hadiseler ve Kırgınlar, Hezer, Tahran, Ağustos 1990, (Farsça).

60. Bakı Seferi, Türk Yurdu, Türkiye, Nisan 1990.

61. İranlılık ve Etnik Diller, Keyhani-Havayi, Tahran, Ağustos 1990, (Farsça).

62. İslam Medeniyetinin Garp Medeniyetinin İnkişafına Tesiri, Varlık, 1990, No:1.

63. İranlılık ve Etnik Diller, Varlık, 1990, No:2.

64. Bakı'dan Gelen Aziz Konaklar, Varlık, 1990, No:1.

65. Sovyet Azerbaycanında Elifba Meselesi, Varlık, 1990, No:2.

66. Ankara'da Türk Dili Kurultayı, Varlık, 1990, No:3.

67. Âlim Kardaşım Albay Dr. Murtaza Heyet'in Yasında, Varlık, 1990, No:3, (Farsça).

68. Memmed Emin Resulzade, Varlık, 1990, No:4.

69. Muasır Şiirin Hafız'ı, Kervan, Eylül, Bakü, 1990.

70. İslam Medeniyetinin Garp Medeniyetine Tesiri, Medeniyet, Mart, Bakü, 1990.

71. Memmed Emin Resulzade (1-2), Edebiyat, Temmuz-Ağustos, Bakü, 1991.

72. Sovyet Azerbaycanında Elifba Meselesi, Keyhani-Havayi, 1990, No:191.

73. Pantürkizm-İtibarsız İdeal, Furuği Azadi, Tebriz, 1991, (Farsça).

74. "Hamse"de Türkçe Sözler (1-2), Edebiyat, Temmuz- Ağustos, Bakü, 1991.

75. Türklerde Elifba Meselesi, Edebiyat, Mart, 1991.

76. Tahran'dan Mektup, (Dalga'nın İlk Sayısına), Dalga, Şubat, 1991.

77. Hekim Nizamî'nin Eserlerinde Türkçe Sözler, Mefhumlar ve Atalar Sözleri, Varlık, 1991, No:1, (Farsça).

78. Kur'an ve İslam, Varlık, 1991, No:1-3.

79. Fazilet Güneşinin Batışı, Dr. Gulamhüseyin Sadıkî'nin Vefatı, Varlık, 1991, No:1, (Farsça).

80. Yunus Emre - Mutasavvıf Türk Şairi, Varlık, 1991, No:2, (Farsça).

81. Yeni Tapıntı: Baltazar Sparunfeld - Mecmuası, Varlık, 1991, No:2.

82. Azerbaycan'ın Baş Nazırına Varlık'ın Telegramı, Varlık, 1991, No:3, (Farsça).

83. Türk Dilinin Tarihi, Varlık, 1991, No:4, (Farsça).

84. Kudadgu Bilig'de Kur'an ve Hadisin Tesiri, (Yazan: Mehmet Koca, Aktaran: Dr. Cevat Heyet), Varlık, 1991, No:4.

85. Memmed Emin Resulzade, Millî Kültür, Türkiye, 1991, No:4.

86. Genceli Nizamî'nin "Hamse"sinde Türkçe Sözler, Mefhumlar ve Atasözleri, Millî Kültür, Türkiye, 1991, No:90.

87. Hekim Nizamî'nin Eserlerinde Türkçe Sözler, Mefhumlar ve Atalar Sözleri, Füruği-Azadi, Tebriz, 1991, (Farsça).

88. Kur'an ve İslam (1-3), Edebiyat, Eylül 1991, Ocak 1992, Temmuz 1992.

89. Varlık On Dört Yaşında, Varlık, 1992, No:1.

90. Karabağ Faciası, Varlık, 1992, No:1.

91. Almas İldırım ve Şiirler Mecmuası, Varlık, 1992, No:2.

92. Çağdaş Edebî Azeri Dil Kitabı, Varlık, 1992, No:2, (Farsça).

93. Fahri Doktora, Varlık, 1992, No:2.

94. Günün Sözü, Varlık, 1992, No:3, (Farsça).

95. Nizamî Gencevi'nin 850 İlliyi, Varlık, 1992, No:3.

96. Tahran'da ve Tebriz'de Üstat Şehriyar'ın Uğurlama Kurultayı, Varlık, 1992, No:3.

97. Ankara'da Milletlerarası Türk Dili Kurultayı, Varlık, 1992, No:3.

98. Azerbaycan'ın Türkleşmesi ve Azeri Türkçesinin Teşekkülü, Varlık, 1992, No:4.

99. Fuzulî'nin Edebî Şahsiyeti, Dirilik, Amerika, 1992, No:1.

100. Eski Türk Edebiyatı, Azerbaycan Edebiyat Tarihi, Bakü, 1992.

101. Açıklama (“Mahmud Gaznevî’nin Siyasi Hayatı ve Şahsiyeti Hakkında” Adlı Makaleye İzahat), Edebiyat Fakültesi Neşriyesi, Tebriz, 1992, No:1-2, (Farsça).

102. Ön Söz (Almas İldırım’ın Seçilmiş Şiirler Kitabına), Tahran, 1992.

103. Genceli Nizamî’nin “Hamse”sinde Türkçe Sözler, Mefhumlar ve Atalar Sözü, Millî Kültür, Türkiye, 1992.

104. Ön Söz (Kanlı Seneler Kitabına), Tahran, 1993.

105. Azerbaycan’ın Adı ve Serhatleri, Omid-e Zencan, Zencan, 1993, No:22, (Farsça).

106. Hakikat ve Vatandaşlık Nağmekârı Memmed Araz, Kardeş Edebiyatlar, Türkiye, Kasım, 1993.

107. Sungur Türkçesi, Varlık, 1993, No:1.

108. Şehriyar Kongresi Bakı’da, Varlık, 1993, No:1.

109. Ebulkasım Nebatî, Varlık, 1993, No:2.

110. Memmed Araz’ın 60 İlliyi, Varlık, 1993, No:3.

111. Azerbaycan’ın Adı ve Serhatleri, Varlık, 1993, No:3,

112. Halaç Türkleri, Central Asiatic Journal, Almanya, 1993, No:1-2.

113. Dede Korkut Destanları Ne Vakit ve Harada Yarandı?, Varlık, 1993, No.4.

114. “Geranig” Nağılı ve Onun Tarihî Ehemmiyeti, (Yazan: Dr. S. Şimşek, Tercüme: Dr. Cevat Heyet ve İ. Hadi), Varlık, 1994, No:1, (Farsça).

115. Dr. Cevat Heyet’ten Cumhur Reisi Süleyman Demirel’e Mektup, Varlık, 1994, No:1.

116. Prof. Rüstem Aliyev’in Yasında, Varlık, 1994, No:1

117. “Gayret” Gezeti ve Borçalı Gardaşlara Tebrik, Varlık, 1994, No:1.

118. Ankara’da “İran Kültür-Sanat-Haber Belleteni”, Varlık, 1994, No:1.

119. Fuzulî’nin Dili ve Söz Hazinesi Barede, Varlık, 1994, No: 2.

120. Fuzulî’nin Edebî Şahsiyeti, Varlık, 1994, No:3.

121. Azerbaycan’ın Adı ve Sınırları, Avrasya Etütleri, Türkiye, 1994.

122. Azerbaycan'ın Adı ve Sınırları, Eurasian Studies, Türkiye, 1994, (İngilizce).

123. Tebrik Edirik (Borçalı'da Gayret gezetinin neşri münasebetiyle), Gayret, Borçalı, Nisan-Mayıs, 1994.

124. Şehriyar Çağımızın Hafız'ıdır, Kültür-Sanat, Türkiye, Mart, 1994.

125. Azerbaycan'ın Adı ve Hudutları, Edebiyat, Şubat, 1994.

126. Ya Rab Bu Karanlık Gecenin Yok Mu Sabahı? Nur İstiyoruz Sen Bize Yangın Veriyorsun (Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'e Mektup), Azerbaycan Türk Kültürü, Türkiye, Ağustos 1994.

127. Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'den Dr. Cevat Heyet'in Yardım İstemesi, Omid-e Zencan, Temmuz 1994.

128. Gözyaşları ile Yazılan Mektup, İslam, Bakü, Ocak 1994.

129. Horasan Türkçesi, Türk Dünyası, Türkiye, 1994, No:5.

130. Azerbaycan'ın Adı ve Sınırları, Çağdaş Azerbaycan, Türkiye, 1994, No:4-6.

131. Azeri Edebiyatı, İslam Ansiklopedisi, Türkiye, 1994.

132. Azerbaycan Türkçesi Edebî Dili, Erk, Tebriz, 1994, No:193-194, (Farsça).

133. Horasan Türkçesi Türkologiya, Bakü, 1994, No:1.

134. Hakikat ve Vatandaşlık Nağmekârı, "Memmed Araz - 60: Millîlik ve Beşerîlik Kitabı, Bakü, 1994.

135. Fuzulî'nin Edebî Şahsiyeti, "Fuzulî'yi Anma" Merasiminin Seçilmiş Makaleleri, Kerec, 1994.

136. Fuzulî'nin Edebî Şahsiyeti, Varlık, 1994, No:3.

137. Çağdaş Azerbaycan, Varlık, 1994, No:3.

138. Üstat Hamid Nitkî'den Teclil, Varlık, 1994, No:3.

139. Yanlış Bir İddia, Varlık, 1994, No:3.

140. Azerbaycan'ın Adı ve Serhatleri, Reform, Amerika, Mart 1995.

141. İran'da Nevruz, Türkiye'de Birinci Beynelhalk Nevruz Sempozyumu, 1995.

142. Yeni Tapıntı: Dilimizin XVII. Asra Ait El Yazması, Günay, Bakü, 1995, No:41.

143. Nevruz Bayramı İran'da, Varlık, 1995, No:95-4.

144. Fuzulî'nin Edebî Tesir ve Teessürü (Fuzulî'ye Tesir Eden Şairler), Varlık, 1995, No:96-1.

145. Aşina Dergisi, Ortak Medeniyet Mirasının Aktarışında, Varlık, 1995, No:96-1.

146. Fars (İran'da Eyalet ve Eskiden Beri Burada Yaşayan Bir Kavim), İslam Ansiklopedisi, Cilt 12, İstanbul, 1995.

147. Yunus Emre'ye Umumi Bir Bakış, Varlık, 1995, No:98-3.

148. 70 İllik Yubiley Merasiminde Dr. Cevat Heyet'in Teşekkür Nutku, Varlık, 1995, No:98-3.

149. Mukaddime Yerine, Her Renkten, Tebriz, 1996.

150. Yeni Dilcilik ve Dilimize Tatbiki Meselesi, Varlık, 1996, No:100-1.

151. Asrımızın Şeyh Şamil'i Cevher Dudayev, Varlık, 1996, No:100-1.

152. Yeni Dilcilik 2, Varlık, 1996, No:101-2.

153. Yeni Dilcilik 3, Varlık, 1996, No:102-3.

154. Nahçivan'da Hüseyin Cavid Makberesinin Açılış Merasimi, Varlık, 1996, No:102-3.

155. Yeni Dilcilik 4, Varlık, 1997, No:103-4.

156. Türklerin Tarihinde Renklerin Yeri, Varlık, 1997, No:105-2.

157. Büyük Bir İtki (Menzuri Hemnei'nin Vefatı Münasebetiyle), Varlık, 1997, No:103-3.

158. Bakı'da Beynelhalk Dede Korkut Sempozyumu, Varlık, 1997, No:106-3.

159. Yeni Dilcilik 5, Varlık, 1997, No:107-4.

160. Farsçanı Koruyak, Ancak İran Türk ve Arapların Dilini Taplamayak, Varlık, 1998, No:107-4, (Farsça).

161. Varlık 20 Yaşında, Varlık, 1998, No:108-1.

162. Azerbaycan Yazıçı ve Şairlerinin Prezident Hatemi'ye Mektubu, Varlık, 1998, No:108-1, (Farsça).

163. Saib-i Tebrizî'nin Osmanlı Şairlerine Tesiri, Varlık, 1998, No:108-1.

164. Molla Nasreddin İran'da, Varlık, 1998, No:109-2.

165. Azeri veya Azerbaycan'ın Eski Dili, Varlık, 1998, No:109-2, (Farsça).

166. Prof. Gulamhüseyin Beydilli'nin Ölümü Münasebeti İle, Varlık, 1998, No:109-2.

167. Prof. Gulamhüseyin Beydilli'nin Ölümü Münasebeti İle Dr. Cevat Heyet'in Mesajı, Varlık, 1998, No:109-2, (Farsça).

168. Dede Korkut Destanlarının Dilinde Türkiye Türkçesi Özellikleri, Varlık, 1998, No:110-3.

169. Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası I, Varlık, 1999, No:112-1.

170. Ön Söz, Türk Dili Ders Ocağı, Tahran, 1999.

171. Prof. Hamit Nutki'nin Mateminde, Varlık, 1999, No:113-2.

172. Prof. Hamit Nutki'nin Mateminde, Varlık, 1999, No:113-2, (Farsça).

173. Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası II, Varlık, 1999, No:114-3.

174. Yeni Dilcilik 6 - Uşağın Dil Öğrenmesi, Varlık, 1999, No:114-3.

175. Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası, Varlık, 112-123, Tahran, 1999.

176. Prof. Hamit Nutki'nin Mateminde, Varlık, 113-2, Tahran, 1999.

177. Dillerin Yeni Tasnifi, Varlık, 2000, No:115-4.

178. Bu Gelen Nevruzu İki Kere Kutlayıp, Çeşn Tutmalılyık, Nevid-i Azerbaycan, Urmiye, 2000, No:77-78.

179. Türk Dillerinin Yeni Tasnifi, Varlık, 115-4, Tahran, 2000.

180. Hazret-i Ali Ehl-i Sünnet Kaynaklarında, Varlık, 116-1, Tahran, 2000.

181. Nesrimiz Hara Gedir, Varlık, 117-2, Tahran, 2000.

182. Prof. Hamit Mehmetzade'nin Mateminde, Varlık, 117-2, Tahran, 2000.

183. Prof. Bernard'ın Ölümü Münasebetiyle, Varlık, 119-4, Tahran, 2001, (Farsça).

184. Ariya Faşizmi ve Panfarsizmin Dönüşü, Varlık, 119-4, Tahran, 2001, (Farsça).

185. Yeni Türkçenin Etimoloji Sözlüğü Hakkında Birkaç Söz, Varlık, 119-4, Tahran, 2001, (Farsça).

186. Uşağın Dil Açması, Varlık, 120-1, Tahran, 2001.

187. Dr. Tureç Etabeki'nin Azerbaycan Kitabına Bir Eleştiri ve Tamamlama, Varlık, 120-1, Tahran, 2001, (Farsça).

188. İslam'ın Teröre Münasebeti, Varlık, 121-2, Tahran, 2001.

189. Azeri Aydını ve Millî ve Kavmî Kimlik Kitabına Eleştiri, Varlık, 121-2, 122-3, Tahran, 2001, (Farsça).

190. Ortografi Konusunda, Varlık, 122-3, Tahran, 2001.

191. Mayntz Üniversitesinde Türkoloji Semineri, Varlık, 122-3, Tahran, 2001.

192. Vilayet Kuliyev'in Tarihte İz Koyan Şahsiyetler Kitabı Hakkında, Varlık, 123-4, Tahran, 2001.

193. Sehend İle Tanışlığım, Varlık, 124-1, Tahran, 2002.

194. Talat Tekin ve Mehmet Ölmez'in Türk Dilleri Kitabının Açıklamalı Özeti, Varlık, Tahran, 2002.

195. Büyük İnsan, Görkemli Âlim ve Edebiyatşinas Prof. Yaşar Karayif'in Vakitsiz Ölümü Münasebetiyle, Varlık, 126-3, Tahran, 2002.

196. Yeni Türk Dilleri Devri 3, Varlık, 127-2, Tahran, 2003.

C. Polemik Yazılar ve Değerlendirmeler

1. "Fars Dili İranlılığın Üstün Alameti" Makalesi Hakkında Bir Neçe Söz, Varlık, 1982, No:5, 6, (Farsça).

2. İran ve Türkler Sasaniler Devrinde Kitabı Hakkında Bir Neçe Söz, Varlık, 1986, No:6,7,8.

3. Yene de Mazlum İran, Neşre-Daneş, Tahran, 1987, No:6.

4. "Türk Edebiyatı, Azerbaycan Bölücülerinin Nidası" Makalesine Cevap (Farsça).

5. “Azerbaycan Haradır?” Makalesine Cevap, Varlık, 1990, No:3.

6. “Azerbaycan Haradır?” Makalesine Cevap, Keyhani-Havayi, Tahran, Ocak 1991.

7. “Azerbaycan Haradır?” Makalesine Cevap, Dirlik, Amerika, 1992, No:1.

8. Azerbaycan’ın Adı Hakkında Tetkik - “Demir Mismar Daşa Geçmez” ve “Azerbaycan” Makalelerine Cevap -, Kehkeşan, Tahran, 1992, No:18.

9. “Bozgurdun Dişi” Nifağın İti Keyçisi - “Bozgurdun Efsanesi” Makalesine Cevap, Keyhani-Havayi, Tahran, Mart 1992, (Farsça).

10. “Parlementin Dilçilik Hakkındaki Kararı” Makalesine Cevap, Bahar-i Azerbaycan, Tahran, Ocak 1992.

11. Gün -Sözü-, Varlık, 1992, No:3, (Farsça).

12. Gerçeği Söylemek veya Hayale Dalmak - “Mühendis Bazergan ve Simaların O Biri Üzü”, Makalesine Cevap -, Keyhani-Havayi, Eylül, 1993.

13. Gerçeği Söylemek veya Hayale Dalmak- “Mühendis Bazergan ve Simaların O Biri Üzü”, Makalesine Cevap, Varlık 1993, No:2, (Farsça).

14. İnkâr Duvarının Arkasında, ya Hamının Gözü Önünde- “Hakikatin Parlak Siması Tarihî Hadiselerin Ötesinde” Makalesine Cevap, Keyhani-Havayi, Tahran, 1993, (Farsça).

D. Röportajlar

1. İran’ın Yarısı Türkçe Konuşuyor, Bayrak, Türkiye, 1998.

2. Her Şey Medeniyetden Başlayır, Edebiyat ve İncesenet, Eylül 1989.

3. Ankara’da Birinci Türk Dili Kongresinin Raporu- Dr. Cevat Heyet’le Müsahabe- Keyhan, Tahran, Ekim 1990, (Farsça).

4. Emektaşlık Orbitinde: Cerrahların Semereli Alakaları, Bakü, Şubat 1990.

5. İranlı Türkolog: Hükûmet Bize Yardımcı Olur, Tercüman, Türkiye, 1990.

6. Elifba Hakkında Amerika Radyosu İle Müsahabe, Ebrar, Tahran, Ocak 1991.

7. Danışır Sempozyum İştirakçileri, Edebiyat, Nisan 1991.

8. Sözden İşe Geçmeyimiz Meni Çok Sevindirdi, Dalga, Bakü, Haziran 1991.

9. Aklımızı Hislerimize Hâkim Kılak, Medeniyet, Bakü, Haziran 1991.

10. Ermeni Tahribatı Her Yerde Mevcuttur, Azerbaycan Muallimi, Temmuz 1992.

11. Halkımızın İstikbali Parlaktır, Doğru Yol, Bakü, Ocak 1993.

12. Redaksiyamızın Konağı: Kerbela'ya Geçen Çığır, Edebiyat, Nisan 1994.

13. Şehriyar Çağımızın Hafız'ıdır, Kültür ve Senet, Türkiye, Mart 1994.

14. Şehriyar Bir Çırağı İdi, Şehriyar, Bakü, Ekim, 1994.

15. Şimallıların İfrat Taassupkeşliği Cenupluların Başını Ağrıdır, 7 Gün, Bakü, Aralık 1994.

16. Cevat Heyet'le Müsahabe, Varlık, 1995, No:98-3.

17. Cevat Heyet, Yunus, Trabzon, 1997, No:17.

18. Cevat Heyet'le Özel Müsahabe, Mübin, Tahran, 1999, No:2.

19. Cevat Heyet Bakı'dadır, Günaydın, 6-7 Nisan 2000.

20. "Kitab-ı Dede Korkut" Destanı Halkımızın Şah Eseridir, Halk, 2 Nisan 2000.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VARLIK DERGİSİ

3.1. Varlık Dergisi Hakkında Genel Bilgiler

Cevat Heyet, 1979 inkılabından sonra Türk dili ve edebiyatı alanında faaliyet gösteren arkadaşları Hamit Nutki, Mehmet Ali Ferzane, Gulamhüseyin Begdili, Hamit Mehmetzade, Hasan Mecidzade "Savalan", Kerim Meşruteçi "Sönmez", Timur Pirhaşimi, Aziz Muhsini, Abdulkerim Menzuri, Samet Serdariniya, Ali Kemali ve Muhammet Taki Zehtabi ile birlikte Varlık dergisini çıkarmıştır. İlerleyen yıllarda Mir Hidayet Hesari, İsmail Hadi, Büyük Resuloğlu, Mehmet Rıza Heyet, Alirıza Sarrafi, Hasan Raşidi, İbrahim Refref, Ekber Azad, Hüseyin Muhammethani "Güneyli", Haydar Bayat, Tuğrul Atabay, Muhammet Rıza Goçi, Muhammet Alim Lebib ve İbrahim Arıkan derginin yayın kurulunda yer alan diğer aydınlardır. Muhammet Hüseyin Şehriyar ise ilk sayıdan itibaren derginin Şeref Üyesi olmuştur. "Varlık" adı ise İran'da Türklerin varlığını inkâr politikasına karşılık Hamit Nutki tarafından önerilmiştir.[13] Ayrıca Nutki'ye göre Varlık dergisinin en önemli rolü gerçeğin saf aynasında millî benliğini göstermek ve millî şuuru uyandırmak olmuştur.[14]

Varlık dergisinin sayfalarında birçok yazar ve şairin makalelerine rastlamak mümkündür. Dergide 1987 yılına kadar makale yazmış olan edipler şunlardır: Abbas Abdullah, A. Ağçaylı, A. Ali Feyzade, Abdullah Hüdabende, Abbas Eşrefi, A. Manzuri Hamaney, Abbas Kihyar, Abdulkerim Manzuri, Abdulhalik Yusuf, Abbas Zamanof, Adsız, Ağazedei Hoşgünabi, Ahmet Alizade, Akay C. Ordubeli, Akay Hamid, Akay M. A.

---

[13] "Varlıq Tanıtımı", Varlıq - Dil, Edebiyat, Kültür ve Toplum Araştırmaları Dergisi, erişim 20 Ocak, 2024, https://varliq.org/#1614929887779-5c6b09fb-2229.

[14] Həmid Nitqi, "Biçaq ve Qələm", *Əziz Dost* içinde, der. Bexruz Axundov (Bakı: Təhsil Nəşriyyatı, 2000) 45.

Ferzane, Akay Nekabi, Akif Tebrizi, Ali Aka Vahit, Ali Kemali, Alirıza Sarafi, Ali Tebrizi, Aşık Alesger, Aydın Selimzade, Aziz Muhsini, Bahtiyar Vahapzade, B. K. Sehend, Başgöz, Balaş Azeroğlu, Behram Elçin, Burhan Buharalı, Cami, Cafer Cabbarlı, Cavid, Cevad Heyet, C. Remzi, Ekber Rezzaki, Fahreddin Melcai, Fikret Sadık, Gaffar Berdi, Genceli Sabahi, Gulam Hüseyin Bekdili, Gulam Rıza Mecidfer Güneş, Habib Sahir, Hacı Rabai Eskü, H. Coşkun, H. Debiran, Hamid, Halil Rıza, Hamid Mehmetzade, Hamid Nutki, Hamit Araslı, Hasan Ali Reyis Şekaki, Hasan Dehkani, H. N. Altay, Hasan Necidzade (Savalan), Hamit Seyit Nukvi, Hekime Billuri, Hidayet Hisari, Hüseyinoğlu, Hüseyin Arif, Hüseyin Rıza, Kasım Cihani, K. Sabahi, Kemal Habibzade Çiçek, Kerim Aka Salih, Kurbanali Mehmetzade Şebisteri, M. A. Mahzun, M. A. Yaşar, M. H. Bahtiyar, M. Şami, M. Şebisteri, Medine Gülgün, Mehdi Derhani, Mehdi Müçtehidi, Mehmet Ali Musaddık, Mehmet Akif, Mehmet Cafer Caferov, Mehmet Mehmedov, Mehmet Hoşnuvis Savabey, Mehmet Rıza Ruhini, Mesud, Mehmet Taki Zehtabi, Mir Ali Kenafi, Mir Ali Münafi Hüsrevşahi, Mirza Abdulkerim Vesaki, Mirza İbrahimav, Mir İsmail Cabbari Necat, Mirza Pir Abbas Ordubeli, Murtaza Mecidfer, Musaddık, Mehmet Ali, Muzaffer, Rahim Dakik, Rehgüzar, Rıza Berahni, Rüstem Aliyev, Sahir, S. Kurbani, Samed Serdarinya, Samet Vurgun, Sehend, S. Heyet, Seyfettin Altaylı, Seyit Abdulhamit Serhabi, Sönmez, Süleyman Rüstem, Şehriyar, Şükufe Babayev, Talim Han, T. Pir Haşimi, Ülker, Vala, Volkan, Yahya, Şeyda, Zeynelabidin Makas.[15]

Cevat Heyet, kurucusu ve baş editörü olduğu dergide yayınladığı makaleler ile birlikte seksen yıl boyunca yasaklanmış olan Türk dili ve edebiyatını yeniden canlandırmayı başarmıştır. İlk sayısı 1979 yılının Nisan ayında yayınlanan Varlık dergisi Güney Azerbaycan'da Türkçe yayımlanan ilk dergi olması nedeniyle okuyucuda derin bir etki bırakmış ve zamanla bir mektep hâline gelmiştir. Dergi Azerbaycan Türkçesi ve Farsça olmak üzere iki dilde yayımlanmıştır. Ayrıca Varlık dergisinin ilk yıllarında Türkçeyi okumakta güçlük çeken okuyucular için her sayının sonuna Türkçe-Farsça sözlük bölümü eklenmiştir.[16]

[15] Ali Taştekin, "Varlık Dergisinde Edebiyat Tarihi Araştırmaları" (Yüksek Lisans tezi, Ege Üniversitesi, 1991), 5.
[16] "Varlıq Tanıtımı".

Varlık dergisi ilk sayılarından itibaren sosyokültürel bir dergi olarak tanıtılmış ve sayfalarında edebî, medeni ve sosyal meselelere yer verilmiştir. Dergideki yazılar genellikle dil, edebiyat, tarih ve medeniyete ilişkin konuları içermektedir.[17]

Varlık dergisi, kültürel faaliyetlerinin yanı sıra Türk dilinin imlası ile ilgili olarak İran'da kullanılan Arap harfli Türk alfabesinin standartlaşması için çeşitli sempozyumlar düzenlemiştir. Bu sempozyumun sonuçlarını ise basılı ve dijital ortamda yayımlamıştır. Hamit Nutki'nin *Yazı Kâideleri veya İmlâ Kılavuzu* adlı kitabında önerdiği kurallara göre düzenlenen ve diğer yayınlarda da büyük ölçüde uygulanan Varlık imlası, Haziran 2000 ve Eylül 2001 tarihlerinde Türkmen ve Kaşkay yazarlarının da katılımıyla Tahran'da düzenlenen iki sempozyumda karara bağlanmıştır.[18]

3.2. Cevat Heyet'in Varlık Dergisindeki Faaliyetleri

Cevat Heyet, Güney ve Kuzey Azerbaycan arasında manevi bir köprü, Varlık dergisi ise bu köprünün temelidir. Kendisinin de söylediği gibi Varlık onun varlığıdır. Varlık dergisi ayrı düşmüş iki kardeşin aynı düşünce etrafında birleşmesinde önemli bir yere sahiptir. Güney'i Kuzey'e, Kuzey'i ise Güney'e kavuşturmuştur. Varlık dergisinde Güney Azerbaycan'da yaratılmış olan folklor ürünleri yayımlanmış ve böylece halkın zengin şifahi söz varlığı tanıtılmaya ve yaşatılmaya çalışılmıştır. Dergi bu yönüyle geçmişe ışık tutan bir ayna olmuştur.[19]

Cevat Heyet ve Hamit Nutki'nin makaleleri ise daha çok Türkçe ve Azerbaycan Türkçesi ile yazılmıştır. Varlık dergisi İran Türklerinde millî kimlik şuur ve ruhunun oluşmasında büyük rol oynayarak Güney Azerbaycan tarihinde eşsiz bir dönem başlatmıştır. Bununla birlikte kimliğinin farkında olan ve Türk ırkına mensubiyetiyle övünen bir neslin yetişmesine vesile olmuştur. Ayrıca Varlık dergisi, Türklük kavramını öne çıkararak Türkçeyi siyasi ideolojilerin etkisinden kurtararak halk arasında yaymayı başarmıştır.[20] Dergide Azerbaycan birçok şair ve yazarın çeşitli eserleri yayımlanmış ve böylece dil ve edebiyatın yeniden canlanması, eski eser ve sanatkârların unutulmaması amaçlanmıştır.[21]

---

17 Kürüm, "Prof. Dr. Cevat Heyet'in 'Varlık'ını Adadığı Azerbaycan ve Türk Milliyetçiliği", 171.
18 "Varlıq Tanıtımı".
19 Pərvanə Məmmədova, "*Varlıq" Jurnalında Ədəbiyyat Məsələləri* (Bakı: Elm, 2000) 185.
20 Heyet, "Prof. Dr. Cevat Heyet'in Hayatı ve Eserleri", 11.
21 Nureddin Rıza, "Maneviyat ve Medeniyetin Cavad Heyet Zirvesi", *Prof. Dr. Cevat Heyet* içinde, der. M. Rıza Heyet ve Gaye Akyıldız Örek (Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yay., 2005) 59.

Varlık dergisi tüm bu yönüyle Türk dili, edebiyatı, tarihi ve medeniyeti ile ilgili birçok konuyu ihtiva eden ve sadece Güney ve Kuzey Azerbaycan'a değil tüm Türk dünyasına yeni kapılar açan bir ansiklopedi ve bir okul vazifesi görmüştür.[22] Ayrıca derginin ilk çıktığı günden itibaren dil, edebiyat, tarih ve kültür ile ilgili olan yazılar, dil ve kültürün Türkler için ne kadar önemli olduğunu ve yazarların bu konuda ne kadar hassasiyetli olduklarını göstermektedir.[23]

Cevat Heyet, derginin çıkış yılı olan 1979 yılından vefat tarihi 2014 yılına kadar Güney Azerbaycan Türklerinde millî şuurun yeniden canlanması, Azerbaycan Türkçesinin Kuzey Azerbaycan'da kullanılan dilden kopmadan aynı doğrultuda kullanılması ve yaygınlaştırılması için büyük çaba sarf etmiştir. Ayrıca tarihî süreçte yapılmış olan tahriflerin dile getirilmesi, söylenmiş olan yalanların düzeltilmesi ve gerçeklerin ortaya çıkarılması yolunda yılmadan mücadele vermiştir. Heyet, yine yürütülmüş olan asimilasyon politikaları doğrultusunda yazmış olduğu makaleleriyle onlar ile ilmî anlamda mücadele etmiştir. Heyet, ayrıca Karabağ sorunu üzerinde durmuş ve bu sorun ile ilgili birçok makale kaleme alarak onu gündemde tutmaya çalışmıştır.[24]

3.3. Günümüzde Varlık Dergisi

Varlık dergisi, 2014 yılına kadar kurucusu ve baş editörü olan Cevat Heyet'in öncülüğünde yayımlanmıştır. 2015 yılı itibarıyla M. Rıza Heyet'in baş editörlüğünde Ankara'da yayımlanmaktadır. Daha sonra İran'a ve çeşitli ülkelere gönderilmektedir. Varlık dergisi, Türkiye, Azerbaycan, İran ve dünyanın çeşitli ülkelerinin bilim insanlarından oluşan bilim kuruluyla Ocak 2021 tarihinden itibaren "uluslararası hakemli dergi" statüsü kazanmıştır. Her yılın mart, haziran, eylül ve aralık aylarının sonunda yayımlanmaktadır. Türkçe ve Farsça olmak üzere iki dilde yayımlanan derginin ortalama yüzde sekseni Türkçe, yüzde yirmisi Farsçadır. Farsça yazıların muhatabı ise genellikle ana dilinde okuma yazması olmayan ancak Türk dili, edebiyatı ve tarihine ilgi ve merak duyanlar ile Fars okuyuculardır. Varlık dergisi, İran'da Türk dili, edebiyatı, tarihi ve medeniyetinin geliştirilmesini, ortak Türk yazı dili temelinde yeniden oluşturulmasını,

---

[22] Kürüm, *Cevat Heyet'in Azerbaycan Türklüğüne Hizmetleri ve Varlık Dergisi*, 24.

[23] M. Rza Heyət, "Varlıq Dergisi və Onun Görkemli Yaradıcısı". *Biçaq ve Qələm* içinde, der. Bəxruz Axundov (Bakı: Təhsil Nəşriyyatı, 2000) 134.

[24] Heyet, "Prof. Dr. Cevat Heyet'in Hayatı ve Eserleri", 11.

tahrif edilmiş olan Türk tarihi karşısında doğruların açık bir şekilde yansıtılmasını, Türklük ruhunun ve şuurunun geliştirilmesini ve Türklerin maddi ve manevi mirasının tanıtılarak diğer Türk topluluklarıyla dil ve kültür bağlarının kuvvetlendirilmesini amaçlamaktadır. Varlık dergisinin içeriğini ise Türk dili, edebiyatı, tarihi ve kültürü alanında yazılmış olan bilimsel makaleler, İran Türkleri başta olmak üzere Türk dünyasının toplumsal meseleleriyle ilgili çalışmalar, Türkçe şiir ve kısa hikâyeler ve Türklük bilimiyle ilgili kitapların tanıtım yazıları oluşturmaktadır.[25]

[25] "Varlıq Tanıtımı".

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TRANSLİTERASYONLU METİN

4.1. Transliterasyonlu Metin

[1] (1) Müqəddimə yerinə

(2) “Azərbaycan ədəbiyyat tarixinə bir baxış” Varlıq məcmuəsində müsəlsəl məqalələr (3) şəklində çap olduqdan sonra bir kitab halında buraxılmaqdadır, kitabın həcmi kiçik? (4) Adı iddiasız? Yazarı da bir doqtor-cərrahdır. Bütün bu görünüşlərə qarşı, bu hadisəni (5) candan salamlamalıyıq. Onunla iftixar etməliyik; sevinməliyik. Niyə?

(6) Qorxuram cavan nəsil bu böyük işin, kafi dərəcədə, dərin mənasını başa düşməsin. (7) Düşmənlərimiz, uzun zamanlar bizim höviyyətimizi göstərən ən kiçik qarniyyəni silmək, (8) aradan aparmaq və bu mümkün deyilsə təbir, təfsir yolu ilə ən zəif rəvayətə dayanaraq (9) gün kimi aydın dəlilləri heçə saymaq və unutdurmaq istədilər. Bu işdə bilərək və (10) nəqşə üzrə xəyanət edənlər olduğu kimi hakim mühitin ümumi atmosferinə uyaraq (11) bilmərək də o yolu gedənlər çox oldu.

(12) Bu düşmənlərin və düşmənlərin dostlarının təbiidir ki lap baş hədəfləri dilimiz idi. (13) Əlbəttə dili inkar edə bilsələr, ədəbiyyatımız və onun tarixi də öz-özünə müntefi olur. (14) Dədiyimiz kimi baş hədəf dilimiz idi. Ona bir neçə tərəfdən hücuma keçdilər. (15) Lap başda Azərbaycanlı münəvvərlərin Fars dil və mədəniyyətinə[26] bəslədikləri səmimi və qədimi (16) əlaqədən sui-istifadə etdilər. Bu əlaqəyə dayanaraq öz ana dilinə soyuqluq yaratmaq istədilər.

[26] Bu kəlmə Fransalıların kültür və Ərəblərın səqafə sözlərinin mükabilindədir.

(17) Ana dilin təlim və təallümü mümkün olmayınca və dil ancaq gündəlik, səthi (18) münasibətlərə həsr edilincə, kəlmələr unudulur, xəzinəsi tükənir, dil **[2]** (1) faqırlaşır[27], bu faqır, sonra münəvvərin başına qaxınç olur, xəbərsiz tutulduğu içün, bu altdan-altdan (2) xəbisanə təbliğ yalanına inanır.

(3) Həqarət hissi ilə özünü və dilini inkar etməyə başlar. Uşağına əlimizdə əskidən (4) dəb olan gözəl adlar yerinə, heç Azərbaycan Türkünün ağzında düzgün tələffüz edilə məyəcək (5) fars və fərəngi adlar taxar, onunla ana dilində danışmaz və axırda "iki məscid (6) arasında bi-namaz" və "از آنجا رانده از اینجا مانده" , "nə o nə bu" yəni höviyyətsiz, (7) şəxsiyyətsiz "Heimatlas" (Heimatlos) olur. Firdovsinin dədiyi kimi:

(8) نه ترك و نه دهگان نه تازی بود سخنها به کردار بازی بود

(9) Bu cinayəti təsbit etmək içün, İranlılıqla Farslığı bir tutmaq xəyanətə qədər (10) gedilipdi. (11) Halbuki İranlılıq bu məmləkətdə yaşayan bütün xalqların şanlı və müştərək sifətidir. (12) Azərbaycanlı özünə xəs dili ilə mədəniyyəti ilə və başqa imtiyazları ilə, İranlılıqda (13) farsların heç birisindən, qıl qədər, dalı deyildir- Biz bunu söz və ləf-ü güzaflar yox, (14) amələn tərtəmiz, qanımız, sayısız qəhrəman və şəhidlərimiz (uzaxlara getməsək bilə) (15) Səttar xanlarımız və xiyabanilərimizlə minlərcə dəfə sabit etmişik.

(16) Nə isə bu şəraitdə vəqahət ilə İranlılığı Farslıq inhisarında tutmaq, başqa (17) xalqları Farslılıqda hal etmək. "Asimilasyon" siyasəti-inqilabımıza qədər davam etdi. Burada bu (18) siyasətin ictimai, nizami, iqtisadi və jeopolitik yanlarını bir tərəfə bıraxaraq, məsələni (19) dil-ədəbiyyat-mədəniyyət zaviyəsindən qısaca mütaliəyə çalışacağıq.

(20) İran xalqlarının bu günə qədər doğru-dürüst bir tarixi daha yazılmadı tarix (21) deyib bəyinlərimizə soxuşdurulan məlumat aryani şovenizm xidmətində olan təbliğlərdən (22) ötəyə keçməz. Bunlarda xalq kütlələri yox, padşahlar rəsmi keçidi (dəfiləsi-rejesi) (23) vardır. Hətta bu rəsmi portrelər qalərisində (galərisində) Fars olmayan **[3]** (1) çəhrələr həddindən artıq, çirkin, təsvir edilmişlər[28]. Təhriflər burada qalmaz və bunlara (2)

[27] İndi qarşımızda duran vəzifələrdən biri də yüksək mənalı, əsil Azəri Türkcə kəlmələri, yavaş-yavaş işlətmək və onlar içün lüğət kitabları tərtib etmək və münəvvərlərimizə bu kəlmələrin lap öz malımız olduğunu anlartmaqdır. Yanaşı olaraq gramer və sintaqs (sərf və nahv) işini də ciddi tələqqi etməliyik. Qələt danışmaq, mühavərəyə xas və ədəbi yazı dilindən uzaq şəkillərdə məqalə və şeir, istisna olmalıdır qaidə deyil!

[28] Sadinin İblis portresi haqqında dediyi kimi:
که ای نیک بخت این نه شکل من است ولیکن قلم در کف دشمن است

məhdud olmaz, Fars olmayan ellər, “düşmən” və ya “vəhşi” adlandırılar; “çader-nişin”lər (3) təhqir edilir. Pis tərəflər zərrəbin altında mübaliğə ilə böyütülür; yaxşı tərəflər isə sükut (4) ilə keçirilir.

(5) Böyük alimlər, şairlər, mürşidlər, xülasə müsbət simalar haqqında əməliyyat başqa cürdür: (6) Bir şair şeirlərinin on yerində belə sarıhan Təbrizliyəm dəsə və Farscanın yanında (7) Türkcə gəzəlləri mövcud olsa da yenə bir bəhanə tapıb “Saib Təbrizi” yox, “Saib (8) İsfəhani” diyə israr edərlər. Musiqidə də “Bayatı Türk”i Bayatı İsfəhana çevirdikləri (9) kimi. Nizamini də yenə bir heçdən bəhanəyə dayanaraq Gəncədən Quma daşırlar.

(10) Onlar bu yolda hər şeyi caiz bilirlər, bir kiçik misallə bunu göstərmək istəyirik: (11) 1967-də Bakıda çap olmuş “Qətran” ın divanının müqəddiməsində, professor doqtor bəyləri (12) bu babda calib nümunələr verməkdədir.

(13) Aşağıdakı sətirləri bərəbərcə oxuyaq:

(14) “Qətranın Azərbaycanın ürəyi olan Təbriz şəhərindən olmasına baxmayaraq, görünür ki (15) R. Şəfiq də bəzi “cəbəli” “gıylı” “dəyləmi” “türmüzlü” adlandıran müəlliflər kimi onu (16) Azərbaycandan ayırmaq fikrində olmuşdur. Lakin nə Şefiqin bu yanlış mülahizəsi, nə də ki, (17) başqalarının bu haqdakı səhv mülahizələri və şairin Təbrizli olmasına hətta kiçik şübhə (18) belə yarada bilməz.”

(19) “Necə ki, bəziləri onu “ciyli” (giyli) qələmə almışlar. Bizcə həmin səhvin də (20) səbəbi bu olmuşdur ki, vəqti ilə Həmədandan başlayaraq Şimali Qafqaz hüduduna qədər bir (21) ərəziyə farslar “Kuhistan” (dağlıq) deyirmişlər. Ərəb istilasından sonra onlar (22) “cəbəl” (dağlıq) adlandırmışlar. Bu ərəzidə yaşayan əhaliyə də “cəbəli” (dağlı) adı (23) vermişlər. Bizcə qədim bir sənəd kimi əlimizə gəlib çıxan Qətranın seçilmiş əsəri divanında (24) şair Ənvəri Əbivərdi onu “əl-Ciyli əl-Azərbaycani” yox, “əl-Cəbəli əl-Azərbaycani” qələmə (25) almışdır ki, sonralar bəzi katiblərin savadsızlığı ucundan bu söz “cebeli” yox, (26) “ciyli” yazılmışdır. Daha sonralar bu səhv təzkirəcilər tərəfindən də təkrar olunaraq (27) belə bir təhrifə yol verilmişdir”[29] Və mudaqiq mühaqiqlərimiz “el Azərbaycani” kimi böyük bir **[4]** (1) kəlməyə iltifat eləməyib, bütün mövcud dillər və

[29] Professor Gulamhüseyin Bigdəli, Qatran Təbrizi İrani, safha 16.

şairin divanına bilə təvəccöh etmədən (2) Qətranı da Təbrizə çox görmüşdür. Kim demiş "Qılınc öz qınını kəsməz" yalandır, bu (3) "elanlar" bixüsus "Öz yuvalarına əyri girmək" içün tərbiyət olmuşlar.

(5) Adı keçən kitabda, eyni alim və mühəqiqin, Qətranın ana dili və Nasir Xosrovun məşhur (6) qeydi haqqında da yazdıqlarına oxuyucunun diqqətini çəkmək istəyirik:

(7) "Nasir Xosrov Aləvi (1004-1088) qərbə səyahətə çıxtığı zaman 438 (1046-1047)ci (8) ildə Təbrizdə Qətran ilə görüşmüşdü. Nasir Xosrov bu görüş haqqında (9) yazır: Təbrizdə Qətran adlı bir şair gördüm ki, yaxşı şeir yazırdı. Ancaq Fars dilini (10) yaxşı bilmirdi. Mənim yanıma gəldi, Muncık və Daqiqi divanlarını gətirdi və oxudu, ona (11) çətin olan sözlərin mənasını soruşdu, söylədim, izahlarını yazdı. Öz şeirlərin (12) də mənim içün oxudu… Nasir Xosrov Aləvinin bu müxtəsər lakin mühüm qeydindən şairin (13) adı və həm də onun Fars dilini yaxşı bilməməsi ortaya çıxır! Bu məsələni bəzi (14) burjuva alimləri guya Qətran fars dilinin ancaq Azəri ləhcəsini yaxşı bilib, o (15) zaman Horosanda dəbdə olan, o günün şeir və danışıq dili sayılan "dəri" ləhcəsini (16) yaxşı bilmədiyi ilə izah etmişdilər."[30] Halbuki bu, belə olmamışdır. Çünkü Qətran (17) özü də şeirlərinin birində fars dilinin "dəri" ləhcəsində şeir yazmasına və bu dildə şeir (18) yazmaq içün ilk dəfə olaraq digər şairlərə də yol və qapı açmasına işarə etmişdi:

(19). من در شعر دری بر شاعران نگشادمی ور مرا بر شعر گویان جهان رشک آمدی

(20) …Bu beytdən aydın görünür ki, Qətran Azərbaycanda Fars dilinin "dəri" ləhcəsində (21) şeir yazmaqda özünü birinci və ilk cığır açan şair hesab etmişdir. Lakin (22) Fars dili ana dili olmadığına görə Qətran da digər Azərbaycanlılar kimi bu dildə (23) yaranmış ədəbiyyatı yaxşı öyrənmişdi. Fars dilində isə danışıq bacarığı zəif (24) olmuşdur. Odur ki Nasir Xosrov Aləvi onun haqqında yuxarıdakı qeydi qələmə almışdır. (25) Qətranın bəzi çətin sözlərin mənasını Nasir Xosrovdan soruşması məsələsinə gəlincə (26) demək lazımdır ki, bu zaman, yəni Nasir Xosrovun Təbrizə gəlib çıxdığı vəqt Qətran (27) özünün məşhur "et-tefasil" adlı izahlı fars lüğət kitabın tərbit edirdi. Nasir (28) Xosrova müraciət edib ondan bəzi sözləri soruşması, görünür, həmin kitabın **[5]** (1) tərtibi ilə əlaqədər

[30] O cümlədən bax: Zebihullah Safa, Tarixi Ədəbiyyat Dər İran, Tehran 1336 safha 442; Seyid Əhməd Kəsrəvi. Qətran şair Azərbaycan "Armağan" məcəlləsi, Tehran 1931 nomero 12.

olmuşdur.[31] Professordən daha sonralar Qətranın dilinin Türkcə olduğuna dair gətirdiyi dəlilləri buraya almayırıq.

(2) Görünür ki bizi imha siyasətinin ədəbi və fərhəngi bünövrəsi, belə-belə təfsir, (3) təvil və yalanlar üzrə görülmüşdür. Habelə başqa bir "ədəbi şəxsiyyət" də, dilimizi bilmədiyi (4) halda Dədə Qorqudu bizə çox görmək vəzifəsini ifa içün qollarını çırmalamışdı. (5) Bizdən Qatransız, Nizamisiz, Saibsiz, Dədə Qorqudsuz, (və qadağanlar üzündən Füzulilərdən, (6) Xətailərdən, Nəsimilərdən də…. xəbərsiz), osuz, busuz bir kütlə yaratdıqdan (7) sonra dilimizə son həmlə başlar. Məskur "otoritə!" bu dəfə Azərbaycan dili gramərini (8) "montaj" buyurdu və bu surətdə hətta öz dilimiz içün də, dilimizi bilməyənlərdən (9) "qəyyim" ehtiyacımız olduğu həqarət hissimizi dərinləşdirmək içün-göstərildi. Bu (10) kobud düzənbazlıqlardan sonra sıra "zəban ariyət", "Yadigar Moğul" tərcibəndlərinə (11) gəldi. Bu cahilanə və iyrənc yalanlar, "Doqtor Möhsüni"lər və "məstufi"lərin zəhərlədikləri (12) havada və müzaəf istimar düpə-düz istimar zəncirləri altında təkrarlandı. Mədrəsələrdə (13) ana dili ilə danışmaq yasaqlandı, vəiz və rövzəxanlarımız belə xalqa onların (14) başa düşmədiyi dildə xitab etməyə məcbur edildilər.

(15) İndi bu ağız zəncirləri ayaqlarımızdan və əllərimizdən söküb-atmaq imkanı (16) varkən, görək vəziyyət nədir?

(17) Söylənilən yalanlar, uzun illər davam edən təbliğat və iftiraların cavabı hələ (18) verilməmişdir. Dilimizi yazmaq və oxumaq təşəbbüsü məhduddur. Bayramda ana dilimizdə (19) kartların yeri boşdur. Mətbuatımız yoxdur. Günlük bir qəzet açılmamışdır. Hələ də (20) "Çingiz gətirdi", "Moğol götürdu" həzəyan və əfsanələrini puça çıxardanlar meydanda (21) yoxdurlar. Hələ də bir-birimizə öz dilimizdə yazanlarımız azdır.

(22) Bixüsus bu iki nəsilliq dövrədə, bu qara günlərdə yediyimiz dərbələrin təsirindən (23) çıxmamışıq.

(24) İndi belə "iyadı biganə" yalanına inananlar az deyildir. Bu töhmət və əfsanəni kökündən qazmaq içün, bir kiçik misal kafidir:

[31] Professor G. Bəydili, adı keçmiş əsər safha 4-5.

(25) 1958-də Şimali Azərbaycanda, Bakıda, böyük şair Füzulinin "ən qədim və mükəmməl (26) divanı"nı çap eləyiblər. Bu 980 ilində (1569 miladi) tamamlanmış bir əlyazmasının (27) qutu surətidir. Professor Həmid Araslı bu kitaba bir müqəddimə yazmış və Füzuli **[6]** (1) divanın daş basma və sair çaplarını tərtib ilə gətirmişdir. Bu müqəddimənin 3-cü 02 safhasından bu qəydi əynən alırıq:

(3) "Füzuli divanının aşağıdakı nəşirləri vardır: Təbriz (daş basma) 1244 (4) (1828), Təbriz 1247 (1831), Təbriz 1266 (1849), Təbriz 1270 (1854), (5) Təbriz 1274 (1857), Divan Füzuli Bulaq mətbəəsi 1254 (1838), (6) Bulaq mətbəəsi 1256 (1840), İstanbul -daş basması- 1268 (1851), İstanbul 1268 (1851), (7) İstanbul 1268 (1852), İstanbul -mətbəə usulü ilə- 1284 (1868), İstanbul (8) 1286 (1870), İstanbul 1288 (1872), İstanbul 1291 (1875), (9) İstanbul 1296 (1879) İstanbul 1284 (1868), İstanbul 1286 (1870), (10) İstanbul 1288 (1872), İstanbul 1291 (1875), İstanbul 1296 (1879), (11) İstanbul 1296 (1879), İstanbul 1296 (1879), İstanbul 1308 (1915), İstanbul 1924, (12) İstanbul 1948, İstanbul 1950, Hive 1300 (1882), Daşkənd 1311 (1893), (13) Daşkənd 1312 (1894), Daşkənd 1325 (1908), Daşkənd 1334 (1913), Daşkənd 14 1915, Bakı 1944, Bakı 1958."

(14) Bu qəyd calib bir nöqtəni işıqlandırır: 1958 miladiyə qədər Füzulinin divanı (15) 33 dəfə nəşr edilmişdir.

(16) İlk nəşr miladi 1828-də olmuş. Diqqət etdininər mi harada? Təbrizdə! Sonralar (17) Bulaqda (1838-də).

(18) İstanbulda isə ilk nəşr 1851-də olmuş və Daşkənddə 1893-də. Bakıda (19) isə ancaq 1944-də.

(20) İstanbulda ilk dəfə nəşrinə qədər, bu kitab Təbrizdə üç dəfə çap olmuşdur! (21) Demək bizim babalarımızın öz ədəbiyyat və dillərinə o qədər eşqləri var-imiş ki böyük (22) Füzulinin divanı Türkiyə və Qafqaz və sair ölkələrdə çap olmaqdan qabaq hər yerdən 23 əvvəl, (24) Təbrizdə çap olmuşdur. O da nə bir dəfə bəlkə 29 ildə tam altı dəfə! Demək "bu (25) sözləri" bizim ağzımıza nə Türkiyəlilər, nə də Qafqazlılar qoymuşlar; demək Füzulini (26) və onun şəxsində və əsərində dilimizi və ədəbiyyatımızı sevməyi və mənimsəməyi biz həm (27) Türkiyə Türklərindən həm də otaydakılardan çoq əvvəl sübut

etmişik. Bu eşq (28) bizim içimizdə qaynamış, bizim ellərdə çiçəklənmiş, ilk meyvələrini də buralarda (29) vermiş.

(30) Böyük cinayətlər və xəyanətlər dövrəsindən sonradir ki yadırqamalar vücuda gəlmiş; **[7]** (1) ağzımıza eyrəti nəğmələr soxulmuş; şeytan, ruhumuzu oğurlamış; düşmən, (2) höviyyətimizə qəst etmişdir. Görürsünüz, Füzuli divanının müsəlsəl nəşr dalğaları (3) 1856-da durmuş! Yəni biz yazıb-çap edən rolundan oxucu roluna (4) itələnmişik, sonraları, yaşadığımız şovenizm cəhənnəmində öz dilimizdə oxumağı belə (5) unutmuşuq.

(6) İndi bu tarixi ləhzədə bir durub düşünək: Əski sağlam halımıza dönmək, (7) hər insan kimi öz dilimizdə yazmaq və yaratmaq haqqına malik olmaq və bu haqdan istifadə (8) etmək içün nə eləməmiz lazımdır? Əlbəttə bir çoq şeylər: Ən başda, özümüzü tanımaq, (9) və bizə aşılanmış bu məlun həqarət hissindən yaxamızı qurtarmaq. Özlüğümüzə dilimizə, (10) ədəbiyyatımıza iftixar etmək. Bu hedəfə keçmişi haqqıyla öyrənmədən yetişmək olmaz. Beləcə o (11) burada der ki doqtor Cavad Heyətin əsərinin dəyəri anlaşılmış olar.

(12) Doqtor Cavad Heyət, şahid olduğumuz qədər diyə bilirik ki bütün həyatını iki (13) eşqə adaxlamışdır: Xalqımız və dilimizə olan eşqi, təbabət və cərrahlığa bəslədiyi (14) əlaqəsi. Bunlardan ikincisindən bəhs etmək daha asandır zira düz bir xətt ilə (15) onun kat etdiyi mərhələlər və eriştiyi müvəffəqiyyətləri təqib etmək və sıralamaq mümkündür, (16) məsəla demək olar ki:

(17) O 1946-da İstanbul tibb fakültəsindən məzun oldu, cərrahlıq ixtisasını (18) İstanbul və Parisdə apardı, ondan sonra sayısız və hesabsız operasyonlarla (19) insanların imdadına yetişdi və yetişməkdədir, İranda ilk dəfə açıq qəlb cərrahlığını (20) müvəffəqiyyət ilə eləyən odur, böyrək nəqlini insanda qəlb nəqlini köpəklərdə bacaran odur, (21) bəynəlxalq cərrahi qurultaylarında İran cərrahisini təmsil edən, Paristə və iyirmiyə yaxın (22) millətlər arası cərrahlıq iclaslarına dəvətli olaraq qatılan, mütəaddid elmi (23) qonferanslar aparan və Paris Aqadəmiyası aza namizədi olan yenə də odur. O araşdırma (24) və tədqiqat işlərində də çalışmışdır, 1965-də cərrahi dərsləri kitabını yazmış, İngiliz (25) və fransız elmi jurnallarında 20 məqaləsi çıxmış, 50 qədər də ayrı elmi məqalə və (26) tədqiqatı çap olmuş, 13 il "danişi pizişki" məcəlləsinin baş yazar və

müdürlüyünü (27) etmiş, nəhayət Fransa tibbi-cərrahi ansiqlopediyasında adı keçmiş və çalışmalarından (28) bəhs edilmişdir. Buraya qədər, biz doqtor Heyəti birinci tərəfi ilə görürük. Onun (29) dilimizlə eşqi iş və ixtisasına olan əlaqəsindən artıqdır və bu macəranın 40 illik (30) bir keçmişi vardır. Bunun içündir ki indi, məmləkətimiz də ana dilində nəşr edilən biricik **[8]** (1) məcəllənin sahibi və yazarı olmasında işindən fədakarlıqla ömrünü ədəbiyyat və mədəniyyətimizə (2) həsr etməsində heç də təəccüb ediləcək nöqtə yoxdur.

(3) İndi bu yolda çalışanların çoxu onu ağır həsrət illərindən bəri tanıyırlar, (4) kabuslu qaranlıq və qorqulu uzun gecədə bərabərcə gözlərini inqilabidən ulduzuna (5) tikmiş və səhərin açılmasını gözləmişlər. İndi fəcrin ağarantılarında, bu birinci (6) addımlar; əriyən buzların altından uc verən bu ilk yaşıllıqlar hamımıza (7) mübarək olsun!

(8) Doktor Həmid Nitqi

(9) Tehran-Qışın son günləri 1358.

[9] (1) **BAŞLANQIÇ**

(2) Azərbaycan ədəbiyyat tarixinə bir baxış adıyla əlinizə keçən bu kitab bir ildən bu yana (3) Varlıq məcəlləsində nəşr etdiyimiz Azərbaycan ədəbiyyat tarixinə aid məqalələrin məcmuəsidir. (4) Bu məqalələrin birincisi Azəri Türkcəsinin qısa tarixçəsinə aiddir və iki (5) dildə yazılmışdır. Farscası daha müfəssəl olmaqla bərabər yenə də xülasə və qısa yazılmışdır. (6) Ədəbiyyat tariximizi 13-cü əsrdən yəni 700 ildən bu yana yazmağa başladıq. Bu əsr (7) Azəri Türkcəsinin təşəkkül dövrüdür; ondan qabaxkı əsrlərdə rayic olan Oğuz (8) Türkcəsi və əski Türkcə ya Xaqani Türkcəsi bizim dilimizin kökünü təşkil (9) etdiyi halda bugünkü ləhcəmizdən bir az fərqlidir. Bu ləhcələr və ədəbiyyat tarixlərindən (10) gələcəkdə bəhs ediləcəkdir. Dilimizin yarım əsrdən artıq bir müddət faşist Pəhləvi (11) rejiminin yasaqları altında yazılmaqdan məhrum qalıb və unudulmağa məhkum olduğundan, (12) xalqımız gözəl dilimizin bədii, ədəbi əsərlərini oxuyub öyrənmək yerinə varlığının (13) asalətinə və ana dilinin öz dili olduğuna daxı şübhələndiyi! Bir dövrədə əvvəla bugünkü (14) danışdığımız ana dilimizin höviyyətini və qısaca ədəbiyyatını nəşr etmək daha zaruriydi. Bu (15) səbəbdən keçən ilki yazılarımızda yalnız Azəri ləhcəsindən bəhs etdik və əski Türkcənin (16) xüsusiyyətləri və ədəbiyyatına aid yazılarımızı sonrakı fürsatlara buraxdıq. Bu kitabda Azəri (17) Türkcəsinin ədəbiyyat tarixi 19-cu əsrin sonuna qədər yazılmışdır. İyirminci (18) əsrin ədəbiyyatı kitabın ikinci cildində yazılacaqdır, ayrıca bir sıra məqalələr halında da (19) Varlıq məcəlləmizdə nəşr ediləcəkdir. Əsərin mükəmməl və ya kafi olması mövzubəhs (20) bilə deyildir, məqsədimiz xalqımızı dilimizə daha yaqından aşina qılmaq və ədəbiyyatımız (21) barəsində bir fikir verməkdir. Şimali Azərbaycanda dilimiz, xalqın və hökumətin rəsmi dili (22) olub bu dildə minlərcə şeir və bədii əsərlər buraxıldığı halda daxı, mükəmməl və kafi bir (23) ədəbiyyat tarixi yazılmayıbdır. Bu iş böyük bir işdir və ancaq bir neçə güruhun iş (24) birliyi ilə ifa edilə bilir. (25)

Azərbaycan ədəbiyyat tarixi demək, Azəri dilində danışan xalqların ədəbi, ictimai (26) və hətta siyasi tarixi deməkdir və yazılarkən müxtəlif cebhələrdən və çeşitli (müxtəlif) (27) baxımlardan yazılmalıdır. Ancaq belə şəraitdə yazılan kitab kafi və şayəd də mükəmməl **[10]** (1) ola bilir. İndiliqdə dilimizin varlığını və ədəbiyyatımızın utanc (hacalət) yox, iftixar (2) və güvən (itimat) verici olduğunu görüb tanımaq və ona inanmaq

kafidir. İnşallah (3) gələcəkdə aydınlarımız, ədib və şairlərimiz tərəfindən daha gözəl və bədii əsərlər nəşr (4) ediləcəkdir.

(5) Azəri şairlərinin özlərinə məxsus hünər və yaradıcılıqlarından biri də iki və (6) bəzən də üç dildə (Füzuli) və hətta daha çoq dillərdə (Nasrullah Bahar) şeir yazmalarıdır. Bu (7) xüsusiyyət əsrlərdən bəri davam edib, məxsusən İran Azərbaycanında ədəbi ənənə halına (8) gəlmişdir. Mütəəssifanə yazılan kitablar və ədəbiyyat tarixlərində bu məsələ nəzəri diqqətə alınmayıb (9) və əsərlərin yazılmış ölkə və yerinə görə şairlərimizin Türkcə və ya Farsca şeirləri nəşr (10) edilməmişdir. Bu nəqisəni qismən də olsa tamamlamaq içün bu kitabda Farsca şeirlərdən də (11) nümunələr verilmişdir.

(12) Bu əsərin yazılmasında həm əski qaynəqlar (mənabi)dan, mövcud kitab və divanlardan (13) və həm də Şimali Azərbaycanda və Türkiyədə yazılan əsərlərdən istifadə edilmişdir. Bu əsər (14) Azərbaycan ədəbiyyat dəryasından bir damcı və şeir gülüstanından bir dəmet (dəste gül) kimi (15) nəzərə alınıb oxunmalıdır. Yazılarımızda biyografilərlə bərabər şeirlərdən də örnəklər (16) (nümunələr) verməyə və şərhi hal yazarkən objektif (eyni) və realist olmağa çalışdıq; (17) nə qədər müvəffəq olduğumuzu oxucuların istiqbalı və hüsn qəbulü göstərəcəkdir. (18) Yazılarımızda xalq dilinə yaxın qalmaqla yanaşı ədəbi şivə və ləhcəyə sadıq qaldıq və eyni (19) halda bir səri ədəbi lüğətlər və istilahları işlətməkdən də çəkinmədik (ihtiraz). Bu lüğətlər (20)şairlərimizin əskidən bəri söylədikləri şeirlərində də mövcud olduğu içün (21) oxucularımız bizi bu barədə məzur görəcəklər. Tazə sözlərin yanında mənalarını (22) yazdığımız halda yenə də kitabın sonunda yeni sözlərin mənalarını qoyduq. Əsərdə tək tük (23) çapi galatlar və iştibahlar mövcuddur. Onun içün kitabın sonuna bir galatnamə də əlavə (24) edildi. Ümid edirəm əziz oxucular hər cür və qüsurumuza əfv və iğmaz gözüylə baxsınlar (25) və eyni halda öz tənqidi fikir və yazılarıyla əskiklərimizi tamamlamaxda bizə yardım (26) etsinlər. Bu bir başlanqıç və fəthülbabdır və daha doğrusu bir ip ucudur yetər ki qapı (27) açılsın ondan sonra maraqlı və istedadlı sənətkar (hünərmənd)larımız bu ip ucunu (28) ələ alıb yollarına davam edəcəklər.

(29) Mənim kiçik əsərimə müqəddimə yazmaq lütfünü göstərən möhtərəm dostum ustad doktor (30) Həmid Nitqiyə ürəkdən təşəkkür edər və şükran hisslərimi təqdim edirəm.

(31) Bu əsərin hazırlanmasında və çap işində mənə kömək edən əziz qardaşım böyük Aqa (32) Melcai və Aqayı Məhəmmədzadəyə və Kaviyan çap xanasında işləyənlərə ayrıca təşəkkür edirəm.

(33) Tehran 6 İsfənd 1358. Doktor Cavad Heyət.

[15] (1) **Azəri Türkcəsinin Tarixinə Qısa Bir Baxış**

(2) **Yazan: Doktor Cavad Heyət**

(3) Hər sözdən əvvəl, Türk kəlməsinin hardan gəldiyini və nə demək olduğunu (4) anlatmaq lazımdır. Türk kəlməsi törəməkdən, yəni təvlidi məsələdən gəlir və qüvvət mənasını (5) da verməkdədir. Bu ad, bir dövlət adı olaraq ilk dəfə 6-cı əsr miladidə bugünkü (6) Moğolistan ölkəsində qurulan Göktürk hökumətinə verildi. İslamdan əvvəl, (7) Türkcə danışan əqvamın hamısına Türk deyilməzdi. Bu qəbilələrin başqa başqa (8) (Oğuz, Yağuz, Peçeneq, Qıbçaq, Türk) adları var idi. Bu qəbilələr İslamı qəbul edib (9) İrana gəldikdən sonra hamısına Türk deyildi.

(10) Türk kəlməsi, nijadı ifadə edən bir kəlmə deyildir. Orta Asiya Türkləri də ağ (11) nijadın turani qolundan sayılır. Bugün Türk kəlməsi, dil və fərhəngi məfhumda (12) Türkcə danışan və Türk ənənatıyla tanınan xalqlara deyilir.

(13) Və amma Azəri Türkcəsinə gəlincə, Azərbaycanda və İranın bir çox yerlərində və (14) hətta Türkiyənin şərq vilayətlərində (Kars və Ardahan) xalqların ana dili olan Azəri Türkcəsi, (15) yeddi yüz ildən çoxdur ki bu ölkələrin əsas dilini təşkil etməkdədir. Bu dilin (16) tarixi durumunu tədqiq və mütaliə edərkən iki məsələyə təvəccöh etməyimiz lazım gəlir.

(17) Bunlardan birisi bu dilin bu ölkələrdə yayılıp xalq dili olmasıdır. Bu iş (18) Türk ellərinin tarix boyunca mühacərətləri və buralarda oturaq etmələriylə mümkün olmuş. (19) İkincisi dilçilik (filoloji) nöqteyi-nəzərindən bu dilin inkişafı və bugünkü hala (20) gəlməsidir.

(21) Türk ellərinin Orta Asiyadan İrana gəlmələri sasanilərin zamanından başlamışdır. (22) Ənuşirvanın Farscaya tərcümə edilən yaddaştlarında bu mövzu açıxca zikr edilmişdir **(1)** (23) İslamdan sonra üç böyük mühacərət olmuş: Birincisi miladi 11-ci (24) əsrdə Selcuqlarla başlamış və tö Anadolu'ya qədər irəli gətmişlər və burada Selcuqi (25) dövlətini qurmuşlar.

(26) İkinci böyük mühacərət Moğollarla başlamış. Moğollar Türk deyildilər, amma (27) ordularının çoxunu Türklər təşkil vermişdi. Üçüncü böyük mühacərət, Əmir **[16]** (1)

Teymur zamanında olmuş və ondan sonra da davam etmişdir. Əmir Teymur Osmanlı padşahı (2) İldırım Bayəzidə qalib olandan sonra özüylə yüz mindən çox əsir gətirmiş. Bu əsirlər (3) Anadoludakı Türklərdən olmuş Ərdəbil ətrafında yerləşdirilmişlər. Bu əsirlərin nəvələri (4) Safiyəddin Ərdəbilinin övladları başına yığışdılar və Şah İsmayıl Səfəvi səltənətini (5) qurdular. **(2 və 3)**

(6) Səfəvilər dövründə Azərbaycan tamamilə Türkləşmişdi. Türklərdən qabax Azərbaycanda (7) müxtəlif aryəni ləhcələr danışılırdı. Türklər buranın qədim yerli xalqına tat deyirdilər. (8) İndi Xalxal ətrafında və Bakünün şimalında Qonax kəndində tat dili danışırlar. Kəsrəvi (9) və başqaları bu dili tədqiq etmiş və ona "Azəri" dili adı vermişlər.

(10) Azəri Türkcəsi və Türkməncə, Türk dilinin qərb ləhcəsinin şərq şivələridir.

(11) Qərb Türkcəsi qədim Türkcənin oğuz ləhcəsidir və on üçüncü əsrdən sonra (12) Osmanlı Türkcəsi və Azəri Türkcəsinə ayrılmışdır.

(13) Qədim Türkcə ural-altay dil güruhuna bağlı və qədim Türküstanın dilidir.

(14) Türklər qədim zamanda Türküstanın şimalında ural-altay məntəqələrində el halında (15) yaşardılar.

(16) Sonra buradan hər tərəfə köçmüş və dillərini də milli dastanlar və ənənələrilə birlikdə (17) aparmışlar.

(18) Qədim Türkcəyə Xaqani Türkcəsi də deyilir. Bu dildə qədimdən qalan məzar daşları (19) üstündə qazılan yazılar Moğolustanın şimalında orxun nəhri civarında tapıldı və ilk (20) dəfə keçən əsrin sonunda danimarkalı Tomsin tərəfindən oxundu. Bu məzar daşları (21) səkkizinci əsr miladiyə mərbutdur və Göktürk padşahlarınındır. Bu yazılar orxun (22) əlifbasıyla yazılmış. Bu əlifbanın dört səsli və otuz dört səssiz hərfi vardır. **(4)**

(23) Yənisey məzar daşları yazıları daha Şimalda, Yənisey çayının vadisində tapıldı. (24) Bu yazılar iki yüz il orxun yazılarından daha qədimdir və Qırqız Türklərindən (25) qalmışdır.

(26) Türk dili iltisaqi və son yapışıqlı (pəsvəndi) dillərdəndir. Bu güruh dillərdə (27) kəlmələrin kökü (rişəsi) dəyişməz. Kəlmənin sonuna yapışılan və ya artırılan son eklərlə

(28) müxtəlif kəlmələr və məfhumlar xüsulə gəlir. Farsi və ya Farsca Hind və Arvupai dillərdən olub, (29) təhlili dillərə mənsubdur. Təhlili dillərdə sərf əsnasında kəlmənin kökü də dəyişəbilir. (30) Məsəla "güften" fiilini sərf edərkən "begu" və "meyguyəm"də fiilin kökü olan "güft" (31) dəyişmişdir.

(32) 12 və 13-cü əsrlərdə vaqe olan böyük mühacirətlər sırasında İslam dinini (33) qəbul etdikdən və tazə yerlərə gəldikdən sonra, əski Türk ləhcəsi və ya Türk-i qədim (34) iki tazə ləhcəyə yəni qərbi Türk və ya oğuz ləhcəsi və bir də şimali-şərqi ləhcəsinə (35) ayrıldı.

[17] (1) Şimali-şərqi Türk ləhcəsi qədim Türkcənin davamı olduğu halda bir (2) əsrdən sonra iki yeni (tazə) ləhcəyə yəni şimali və ya qıpçaq ləhcəsi və şərqi və ya Çağatay (3) ləhcəsinə ayrıldı.

(4) Çağatay ləhcəsi Əmir Teymur zamanından başlayaraq 15 və 16-ci əsrlərə qədər (5) təkamül edib sonra Özbək ləhcəsini meydana gətirdi. Çağatay ləhcəsində böyük şair (6) Əlişir Nəvainin divanı kimi qiymətli əsərlər yazılmışdır.

(7) Səkkizinci əsrdə Uyğur Türkləri Göktürkləri şikəst vərib onların yerinə (8) hökumət qurdular. Uyğur Türkləri buda və mani məzhəbini qəbul edib mani dini ilə (9) süryani əlifbasını da özlərinə əlifba seçdilər. Doqquzuncu əsrdən qalan və Uyğur əlifbasıyla (10) yazılmış daş yazıları Uyğur xanlarından qalmadır. Buda məzhəbinin müqəddəs kitabı (11) Altun Yaruk (Altun İşıq) da bu dövrədə Sanskritcədən Uyğurcaya tərcümə edilən (12) kitablardandır. **(5)**

(13) Türklərin müsəlman olduqdan sonra yazdıqları ilk əsər Qutadqu-bilikdir (14) mənası səadət vərən bilgi "ya elm" deməkdir. Şeir diliylə yazılmış bu kitab Qara xanlılar (15) zamanında, 1070 ilində Yusif Xas Hacib tərəfindən yazılıb və Qara xanlı hakimi Buğra Xana (16) əhadə edilmişdir. Bu əsər qədim Türkcə ya Xaqani Türkcəsiylə yazılmış və əruz vəznli, (17) mütəkarib bəhrində məsnəvidir. Kitabın mövzuu öğüt (nəsihət) və aqıl və elmin faydalarından (18) bəhs edər. Danışmalar padşah və vəziri arasında cərəyan tapır, aşağıda bir misal (19) zikr edəcəyik:

(20) Bilig birlə bəylər budun başladı

(21) Okuş birlə il kün işin işlədi

(22) Yeni bəylər bilgi ilə elin başı oldular

(23) El və millət aqıl ilə gündəlik işlərini idarə etdilər **(6 və 7)**

(24) İslamiyyət dövranının ikinci böyük əsəri Divanü Lüğat-it-Türk kitabıdır. Bu kitab (25) üç il Qutadqu-bilikdən sonra və Kaşğarlı Mahmud tərəfindən Ərəblərə Türkcə örgətmək (26) içün yazılmış (27) və Bağdad xəlifəsinə təqdim edilmişdir. Bu kitabda Türkcənin grameri və müxtəlif ləhcələri, ellərin adları və yerləri şərh vərilmiş və əski ata sözləri də (28) zikr edilmişdir. **(8 və 9)**

(29) Üçüncü məşhur əsər də Ədib Əhməd tərəfindən 12-ci əsrdə şeir diliylə yazılan (30) Atabetül Haqayıqdır. Bu əsərin mövzuu din və əxlaqdır və əruzun mütəqarib bəhrində məvizə (31) şəklində yazılmışdır.

(32) Ədib Əhməd anadan doğma kör, fakat iman baxımından qüdrətli bir şairdir. (33) Əsəri beş mənzumə və yüz bir rübaidən ibarətdir. **(10)**

(34) Azərbaycan ölkəsində ilk dəfə Türkcə şeir yazan Qatrandır. **(11)**

(35) Nizami Gəncəvi Ləyli və Məcnunun müqəddiməsində Türkcə yazmaq istədiyini bəyan **[18]** (1) edərkən padşahın əmrilə əsərini Farsca yazmışdır.

(2) Mövləvi bütün əsərlərini Farsca yazdığı halda bir nəçe müləmmə və Türkcə şeir (3) yazmışdır. Burada bir müləmmə və bir də Türkcə şeirini gətiririk: **(12)**

(4) Dani ki mən be-aləm yalguz səni sevər mən

(5) Çün der berem neyayı endər gamet ölər mən

(6) Mən yar-ı ba-vefaem ber mən cefa kılır sən

(7) Ger tu mera nehahı mən hod səni tilər mən (dilərəm)

(8) Ruyı çü mah dari mən şad dil ez anem

(9) Zani şiker lebanet bir opkinen tilər mən

(10) Her dəm be-hışm guyı bargıl mənüm qatımdan

(11) Mən ruy-i saht-kerdə nezdık-i tu durur mən

(12) Ruzı nişest hahem yalguz sənin qatında

(13) Hem sən çaxır içer sən hem mən kopuz (saz) çalar mən

(14) Mahı çü Şems-i Təbriz gaybet nemud goftend

(15) Ez dıgerı neporsıd mən söylərəm arar mən

(16) Türkcə şeiri:

(17) Gələsən bunda sənə mən qərəzim yox işidürsən

(18) Qalasan anda yavuzdur (bed est) yalquz qanda (harda) qalırsan

(19) Çələbi (şeyx)dir hamudirlik çalaba (bəxda) gəl nə gəzərsən

(20) Çələbi quların istər çələbini nə sanursan

(21) Nə uğurdur nə uğurdur çalab ağzında qığırmax (çağırmah)

(22) Qulağun ac qulağun ac bula kim (ola ki) anda dolarsən

(23) Azəri Türkcəsiylə yazılmış ən qədim əsərlərdən biri də Dədə Qorqud kitabıdır.

(24) Və kitabda Oğuz ilinin dastanları nəsr və şeir dili ilə yazılmışdır. Dastanların bir (25) qisməti çox qədimdir və hətta islamdan qabaxkı zamanlara mərbutdur. Oğuzlar Azərbaycana (26) gəldikdən sonra tazə yerlərindəki adları dastanlara almışlar. Dədə Qorqud Türk (27) ellərinə məxsus ozanlar yəni sazlı xalq şairlərindəndir və qopuzunu çala-çala il (28) dastanlarını dilə gətirir.

(29) Dədə Qorqud ilin aq saqqallı və baş bilənidir. O qəhrəmanlara ad və ellərə (30) öyüd vərir.

(31) Bu əsər keçən əsrin sonunda Berlin Dresdən kitabxanasında tapıldı. Bir müddət (32) sonra Vatikan kitabxanasında ayrı bir nüsxəsi ələ gəldi. Əsərdə tarix və müəllifin (33) adı

yoxdur. Belə nəzərə gəlir ki əsər 15 və 16-cı əsrdə yazıya alınmışdır. Dədə Qorqud **[19]** (1) kitabı dünya şah əsərlərindən və ölməz əsərlərdən biridir və bir çox dillərə tərcümə (2) edilmişdir. **(13)**

(3) İngilizcə tərcümələrdən Farscaya iki tərcüməsi çıxmış. **(14 və 15)**

(4) Azəri ləhcəsində ən əski şairlərdən biri Həsənoğlu və ya Puri-Həsən Əsfəraindir.

(5) Bu şair 13-cü əsrdə yaşamış və Dövlədşah Səmərqandinin Təzkirətüş-şüərasında (6) arif və müvəhhid bir şair kimi təvsif edilmişdir. Həsənoğlu Türkcə və Farsca şeir (7) yazmışdır.

(8) İmadəddin Nəsimi 14-cü əsrdə yaşamış və Azəri şeirinin ilk böyük (9) ustadıdır. Nəsimi də divanını iki dildə yazmışdır. Hürufi təriqətının başcısı olan (10) Təbrizli Fəzlullah Nəiminin şagirdidir və bu yolda da şəhid olmuşdur. 1407-də Haləbdə (11) dərisi soyularaq öldürülmüşdür.

(12) Azəri şeirinin böyük simalarından biri Şah İsmayıl Xətaidir. Xətai şia (13) lirsiminin qurucusudur ayrıca xalq şairidir. O öldükdən sonra Azərbaycan və Anadolunun (14) şərq kəndlərində adı dastanlara keçmişdir. **(16)**

(15) 16-cı əsrin ən parlax şairi Füzulidir. Üç dildə yəni Türkcə, (16) Farsca və Ərəbcə şeir söyləmiş və başqa Türk ləhcələri şairlərinə də təsir etmişdir.

(17) Burada da onun qəzəllərindən bir nümunə gətiririk:

(18) Məni candan usandırdı cəfadan yar usanmaz mı

(19) Fələklər yandı ahımdan muradım şəmi yanmaz mı

(20) Qamu (hamı) bimarinə canan dəvayi-dərd edər ehsan

(21) Niçün qılmaz mənə dərman məni bimar sanmaz mı

(22) Şəbi-hicran yanar canım dökər qan çeşmi-giryanım

(23) Oyadyur xalqı əfğanım qara bəxtim oyanmaz mı

(24) Güli-rüxsarına qarşı gözümdən qanlı axar su

(25) Həbibim fəsli-güldür bu axar sular bulanmaz mı

(26) Gəmi pünhan edərdim mən didilər yara qıl rövşən

(27) Disəm ol bivəfa bilməm inanur mı inanmaz mı

(28) Deyildim mən sənə mail sən etdin aqlımı zail

(29) Mənə tən eyləyən qafil səni görcək utanmaz mı

(30) Füzuli rindü şeydadır həmişə xalqa rüsvadır

(31) Sorun kim bu nə sevdadır bu sevdadan usanmaz mı **(17)**

(32) Azəri şairlərinin mühüm bir iddəsi xalq dilində şeir qoşmuşlar (şifahi (33) ədəbiyyat) bunlar saz şairləridir. Və xalq dastanlarını şeir diliylə və sazla bəyan etmişlər. **[20]** (1) Bugünün aşıqları bu saz şairlərinin yadigarıdır. 17-ci əsrdə Şah Abbasın (2) farscılıq siyasətindən və İran paytaxtının İsfahana inqilabından sonra Azəri klassik (3) ədəbiyyatı duraxladı fəqət saz şairləri işlərinə davam etdilər və Azəri şeir və (4) dastanlarını yaşatdılar. Bunların ən məşhuru Əsli və Kərəm və Aşıq Qarib və Koroğlu (5) dastanlarıdır.

(6) 18-ci əsrdə şimal Azərbaycanında böyük şairlər çıxmış. Bunların ən (7) məşhurları Molla Pənah Vaqif və Vidadidir. Vaqif Qarabağın baş vəziri olub realist (8) bir şairdir. Şeirləri Aşıq Ələsgər və Aşıq Hüseyn kimi xalq şairlərinə ilham qaynağı (9) və ülgü olmuşdur. **(18)**

(10) 19-cu əsrdə Şimali Azərbaycan ana vətənimizdən tezar Rus imparatorluğu (11) zoruyla ayrılmış və gözlərimizin yaşıyla dolmuş olan Aras çayı iki qardaş arasında (12) sərhəd olmuşdur. Bu əsrdə Avropada gedən fikri hərəkətlər əvvəl şimal sonra da İran (13) Azərbaycanına gəlmişdir. Şimalda Abbasqulu Aqa Bakıxanlı və Qasım bəy Zakir və Mirzə Şəfi (14) Vazeh və Mirzə Fətəli Axundzadə kimi böyük şair və mütəfəkkirlər zühur etmişdir. (15) Bu əsrin böyük şairlərindən biri də Qarabağ xanının kızı Natəvan Xurşid Xanımdır.

(16) Mirzə Fətəli Axundzadə şərqdə ilk teatr əsəri (nümayişnamə) yazan adamdır (17) nümayişnamələri Farscaya və bir çox Arvopa dillərinə tərcümə edilmişdir.

(18) Tiflisdə Cəlil Məmmədquluzadə tərəfindən çıxan Molla Nəsrəddin məcəlləsi orta şərqdə (19) nəziri olmayan fükahi və tanz bir nəşriyə idi. Bu məcəllədə (satirik) tərz və həcv şeirin (20) böyük ustadı Ələkbər Sabir yazı yazırdı. Sabir inqilabi fikirlərinə mizah və həcv (21) şəklində şeir diliylə bəyan etmiş və zamanının xuraqalarilə amansızcasına mücadilə (22) etmişdir. Sabirin divanı Hophopnamə atalarımız zamanında hər Azərbaycanlının (23) evində tapılırdı.

(24) Mərsiyə və noha ədəbiyyatı- bu şəkildə şeir yazmaq Şah İsmayıl zamanından (25) başlamış və bugünə qədər davam etmişdir. Şah İsmayıl Xətai və Füzuli Kərbəla faciəsini (26) şeirlə bəyan etmişlər.

(27) Dəxil Marağayai Kərbəla şəhidlərinin əhvalını yeddi cilddə Türkcə yazmış və bu əsər (28) bir çox mərsiyə və noha qoşan şairlərə müraciət və ilham qaynağı olmuşdur. Bu şairlərin (29) ən məşhurları Seyid Fəttah Marağai və Hacı Xüdavərdi Xoyi və Əbülhəsən (30) Raci və Nəbati və Qəməri və Rəncur xanımdır.

(31) 20-ci əsrdə şimal Azərbaycanda şeir və ədəbiyyat çox qabağa getdiyi halda İran (32) Azərbaycanında Pəhləvi xanədanının istibdadı və Türk düşmanı siyasəti sayəsində Türk dili (33) və fərhəngi duraxlamış və hətta dalıya gətmişdir.

(34) Bu əsrin şimal Azərbaycan şairlərindən bir neçəsini zikr edəcağux:

(35) Səməd Vurğun (1950-də ölmüş milli şair) və Süləyman Rüstəm və məşhur qəzəl **[21]** (1) şairi mərhum və Əhməd və Bəxtiyar Vahabzadə və İran surgünlərindən xanım Medinə (2) Gülgün və Balaş Azəroğlu və Əli Tudə. **(18)**

(3) İranda Türkcənin qadagan olduğu içün Azəri şairlərimiz əsərlərini daha çox (4) Farsca yazmaq məcburiyətində qalmışlar. Azərbaycan dəmokrat firqəsinin bir il sürən hakimiyyəti (5) zamanında Azərbaycanda Türk dili rəsmi olmuş və Türkcə dərs kitabları oxutulmuşdu (6) fəqət hökumət mərkəzinin ordusu Azərbaycana gəldikdən sonra bütün Türkcə kitablar (7) yandırılmış və Türkcə oxuyub yazmaq ginə qadagan olmuşdur.

(8) Bu xafaqan dövründə bəzi şairlərimiz Pəhləvi yasağına baxmayarax öz ana dilində də (9) şeir yazmışlar. Bunlardan Ustad Şəhriyar ən məşhur şairimizdir. Onun Farsca (10) şeirləri bütün İran millətini məftun eyləmiş və onu hər kəse tanıtmışdır. Türkcə yazdıxı (11) Haydar Babası dünyanın ədəbi şah əsərləri arasına girmiş və bir çox dillərə tərcümə (12) edilmişdir.

(13) Marağalı B. Qaraçorlu- Səhənd gərçi öz vətənində garib kimi qalmış (14) amma Şimal Azərbaycanda və hətta Türkiyədə tanınmış şairlərindən biridir. Səhənd Dədə Qorqud (15) dastanlarını bugünün Azəri Türkcəsiylə şeirə çəkmiş milli həmasələrimizi diriltmişdir. (16) Onun Sazımın Sözü adlı divanı ədəbi baxımdan dünyanın ən gözəl həmasələriylə (17) ölçüləbilən və mühtəva nəzərında xalqımızın qəhrəmanlıqlarını və üstün səciyyələrini gözəl (18) dillə bəyan edən millətnamə və ya il naməmizdir.

(19) Sahir qüvvətli bir Azəri şairi olmaxla bərabər Türkiyə ədəbiyyatına da vaqifdir.

(20) Kərimi Marağavi tənz yazan şairlərimizdəndir. İtimad və Əli Təbrizi və daha bir çox (21) hörmətə layıq şairlərimiz vardır. Gələcəkdə onlardan və əsərlərindən bəhs edəcağux.

(22) Azəri ədəbiyyatı folklor baxımından Türkcənin ən zənginidir. Folklorumuzun (23) mühüm bir qolunu ata sözləri və tapmacalar təşkil edər.

(24) Doktor Cavid ata sözləri və tapmacalar haqqında Azərbaycan Folklor Nümunələri (25) adıyla iki cild kitab yazmış. Bu kitabın ikinci cildi Pəhləvi rejimi məmurları tərəfindən (26) təvkif edilmişdir.

(27) Teatr və Musiqi- Azərbaycanın teatrı orta şərqin ən qədim və parlax teatrı (28) olduğu halda Pəhləvi zamanında qadagan edilmiş hətta Azəri musiqisi də bir çox yerlərdə (29) məmnu olmuş. Bu qadagan və yasaxlara hiçbir qanuni maddə və dəlil olmadığı halda (30) keçmişdəki şovənist rejim, Farslardan başqa İranın bütün xalqlarını fıtri hakları (31) olan öz ana dili və fərhəngindən məhrum bıraxmışdır. Ümid edirəm o fasid və faşist rejimin inqılabı (32) islamı ilə ortadan qalxmasıyla onun məfkurəsi və fərhəngi izləri də silinsin və nəce ki əsrimizin (33) böyük filozofu Bertrand Russel dimişdir ki fərhəngi istimar siyasi istimardan (34) daha fəci və təhlükəlidir və onu yox etmək siyasi istimarın məhvindən daha çətindir.

[22] (1) Yuxarıda söylədiyimiz səbəblərdən ötürü bizim bugünkü Azəri Türkcəmiz (2) Şimal Azərbaycan Türkcəsi kimi gözəl və təmiz və zəngin deyildir, bir çox Farsi (3) kəlmə və istilahlarıyla qarışmış və yalqız danışma dili olaraq xalq arasında qalmışdır. (4) Bu dili yazı dili şəklində də işlətmək və onu islah və inkişaf etdirmək və Azəri (5) qardaşlarımıza onun gramer və yazmasını örgətmək bizim milli vəzifə və borcumuzdur.

(6) Azəri Türkcəsinin gramerini örgənmək içün dostum M. A. Ferzanənin (7) yazdığı Mebani Dəsturı Zəbani Azərbaycani kitabını cəvan həmşəhrilərimə israrla (8) tavsiyə edirəm.

(9) Əlifba məsələsinə gəlincə bugün Türk dilləri Latin və Islav və Ərəb hərfləriylə yəni (10) üç müxtəlif əlifba ilə yazılmaxdadır. Ərəb hərfləri min ildən çoxdur müselman Türklər (11) tərəfindən əlifba içün qəbul edilmişdir. Latin əlifbası ilk dəfə Bakuda sonra da Türkiyədə (12) (1928) rəsmi əlifba qəbul edilmiş fəqət Bakuda 1940-dan sonra Islav hərfləri (13) Latin hərfləri yerinə keçmişdir. Ərəp hərfləri doqquz səsli hərfi olan Türkcəyə (14) kafi olmayıb bəzi işarətlərlə bu nöqsanları cübran etmək lazımdır. Bu xüsusda (15) Türkoloji alimi dostum Doktor Həmid Nitqi 125 Qaidələr adında bir kitab yazmışdır. (16) Ərəb hərfləriylə Azəri Türkcəsini doğru və hər kəsin oxuyabiləcağı şəkildə yazmax (17) içün bu qaidələri oxumax və əzbərləmax lazımdır. **(19 və 20 və 21 və 22 və 23 və 24 və 25)**

(18) Tehran. Farvardin 1358 C. H. Təbrizi

(19) Mənabi və Müraciə:

(20) 1- Yaddaşthayı Ənuşirəvan. Tərcüməi Səfəvi.

(21) 2- Tarix İran Təlif Həbibulla Şamaloi

(22) 3- Orta Asiya Türk Tarixi Haqqında Dərslər. Professor. Bartold. İstanbul (23) 1927.

(24) 4- Orxun Abidələri. Professor Məhərrəm Ərgin. İstanbul. 1970.

(25) 5- Böyük Türk Ədəbiyyatı Tarixi. V. Mahir Qocatürk. Ankara. 1970.

(26) 6- Qutadqu-bilig. Fergana nüsxəsi. İstanbul 1943

(27) 7- Qutadqu-bilig İnceləmələri. A. Dilaçar. Türk Dil Qurumu Yayınları. (28) Ankara 1972.

(29) 8- Divanü Lüğat-it-Türk. Mahmud Kaşgari

(30) 9- Divanü Lüğat-it-Türk Dizini. Professor Əhməd Cəfəroğlu. Türk Dil Qurumu (31) Yayınları, Ankara 1972

[23] (1) 10- Rəsmli Türk Ədəbiyyat Tarihi. N. S. Banarlı. Üçüncü Cild. İstanbul

(2) 11- Türk Dünyası Əl Kitabı. Professor Əhməd Cəfəroğlu. Ankara (1976)

(3) 12- Rəsimli Türk Ədəbiyyat Tarihi. N. S. Banarlı, Dördüncü Cild. İstanbul

(4)13- Dədəm Qorqudun Kitabı. Orxan Şaiq Gökyay. İstanbul 1973

(5)14- Həmasəvi Dədə Qorqud. Əsər Enar. Tərcümə İbrahim Darai. Tehran 1355

(6) 15- Kitab Baba Qorqud.

(7)16- Divan Şah İsmayıl Xətai. İstanbul.

(8) 17- Külliyat Divan Füzuli. İstanbul və Təbrizçayı.

(9) 18- Azərbaycan Ədəbiyyatı. Türk Dünyası Əl Kitabı, Professor Əhməd Cəfəroğlu. (10) Ankara (1976)

(11) 19- Türk Dili Tarixi. Professor Əhməd Cəfəroğlu. İstanbul (1970)

(12) 20- Türk Dil Bilgisi. Professor Məhərrəm Ərgin, İstanbul (1972)

(13) 21- Azəri Türkcəsi. Professor Məhərrəm Ərgin. İstanbul (1971)

(14) 22- Qovsi Təbrizi və Mirzə Şefiğ. Tərcümə. H. Sadıq

(15) 23- Asarı Ez Şairay Azərbaycan. H. Sadıq

(16) 24- Principe Də Grammaire Turque Jean. Dəny. Paris 1955

(17) 25- Basic Gaurae İn Azerbayjani. Fred. W. Householdər. Jr. (18) M. Lotfi. İndiana Unjversity Publicatins. 1973.

[24] (1) **Azərbaycan Ədəbiyyat Tarixinə Bir Baxış**

(2) **Yazan: Doktor Cəvad Heyət**

(3) Azərbəycan ədəbiyyatı deyildiyində bu ölkədə əsrlərdən bəri yaşayan xalqın ana dili (4) olan Azəri Türkcəsinin ədəbiyyatı və onun tarixi təkamülü əsnasında verdiyi əsərləri (5) qəsd edirux. Bu dilin Azərbaycandan başqa İranın diyer yerlərində kütlə və dağınıq halda (6) yaşayan xalqların da dili olduğunu bilirik. İrandan başqa Türkiyənin şarq vilayətlərində və (7) İraqda yaşayan Türklərin də bu ləhcə ilə danışdıqları məlumdur. Bu saydığımız səbəblərdən (8) ötürü Azərbaycan ədəbiyyat tarixində bütün bu ölkələrdə yaşamış və əsərlərini Azəri (9) Türkcəsiylə yazmış şair və yazıcılardan bəhs edəcağux.

(10) Məsələn Füzuli kimi İraq Türklərinə mənsub Azəri şairlərindən və ya Sivaslı Qazi (11) Bürhanəddindən Azərbaycan şairləri arasında bəhs və tədqiq edəcağux. Demək ölkədən (12) çox dil məsələsi mövzubəhsdir. Neçə ki Azərbaycanın Nizami və Xaqani kimi böyük (13) şairləri əsərlərini Farsca yazdıqları içün farsi ədəbiyyatı tarixində mütaliə edilirlər.

(14) Azəri Türkcəsinin ədəbiyyat tarixini iki dövrəyə ayırmaq lazım: Birinci dövrə (15) bu ləhcənin zühurundan qabaxkı dövrə yəni əski Türkcə və ya Türki qədim dövrədir. (16) İkincisi də Azəri Türkcəsi zühur və Azərbaycanda xalq dili oldukdan sonrakı (17) dövrə.

(18) Əski Türkcə dövründə yazılan əsərlərdən nəşriyyəmizin birincisi sayısında "Azəri (19) Türkcəsinin Tarixinə Qısa Bir Baxış" adlı məqaləmizdə qısaca bəhs etmişdik. (20) Bu mövzuda daha müfəssəl bəhsi başqa bir vəqtə bıraxacağux.

(21) Bugün Azəri Türkcəsiylə yazılmış əsərlər və yazıcılarımızdan bəhs edəcağux.

[25] (1) İndiyəcən Azərbaycan ədəbiyyat tarixi haqqında kamil bir kitab yazılmaması şayani-təssüfdür. (2) Yoxarı Azərbaycanda bu barədə bir neçə əsər yazılmışa da heç biri kamil deyildir. Bu (3) boşluğu doldurmaq içün Azərbaycan fərhəngini bilən yazıcılarımızdan bir heyətin bu (4) işə əzm etməsi və bir an əvvəl işə başlaması lazımdır.

(5) Həsənoğlu: Azəri Türkcəsiylə ilk dəfə şeir yazan Həsənoğludur. Şeyx İzzəddin (6) Əsfəraini Xorasan Türklərindəndir və Türkcə və Farsca şeir yazmışdır. Farsca adı Pürhəsəndır. (7) Bu şair 13-cü əsrin sonlarında və 14-cü əsrin başlarında yaşamış və (8) şeirləri Xarəzmdən Anadoluya qədər yayılmışdır. Bugün ondan bir Türkcə və bir də Farsca (9) qəzəl qalmışdır. Dövlət Şax Səmərqəndinin Təzkirətüş-şüərasında arif və müvəhhid bir şair kimi (10) təvsif edilmişdir. Aşağıda Həsənoğlunun Türkcə qəzəlini nəql edirik:

(11) Apardı könlümü bir xoş qəmər yüz can fəza dilbər

(12) Nə dilbər dilbərü-şahid, nə şahid şahidi-sərvər

(13) Mən ölsəm sən büti-şəngül sürahi eyləmə qülqül

(14) Nə qülqül, qülqüli-badə nə badə badəyi-əhmər

(15) Başımdan getmədi hərgiz sənin lən içdigim badə

(16) Nə badə badəyi-məsti nə məsti, məstiyi-sağər

(17) Şaha şirin sözün eylər misirdə bir zaman kasid

(18) Nə kasid kasidi-qiymət nə qiymət qiyməti-Şəkər

(19) Tutuşmayınca der atəş bəlirməz xisləti-ənbər

(20) Nə ənbər ənbəri-suziş nə suziş suzişi-məcmər

(21) Əzəldə canım içində yazıldı surəti-məni

(22) Nə məni məniyi-surət nə surət surəti-dəftər

(23) Həsənoğlu sənə gərçi duaçıdır vəli sadiq

(24) Nə sadiq sadiqi-bəndə nə bəndə bəndəyi-çakər

(25) Bu qəzəldə çoxlu zərafət və sənət işlənmişdir məsələn ikinci misralardakı nə (26) yerinə çi qoyarsaq qəzəl Türkcə Farsca bir müləmmə olur.

(27) Şair Əlinin Qissayi-Yusif əsərini (1233) Azərbaycan dilçi və tarixçiləri Azəri (28) Türkcəsinə mənsub bilirlər. Tatarşünaslarda həmin əsəri Bulğar-Tatar dilinə aid oluduğunu (29) qəbul edirlər. Türkmən dilçiləri də bu şeir əsərini özlərininki bilirlər.

[26] (1) Qazi Bürhanəddin: Azəri Türkcəsinin ikinci və ya üçüncü böyük şairi Qazi Bürhanəddindir. (2) (1344-1398) O Salur boyuna mənsub olub Sivas şəhərində babasının yanında (3) təhsil görmüş və iyirmi yaşında ikən babası ölüncə onun yerinə şəhərin qazisi seçildi. (4) Türkcə, Farsca və Ərəbcə şeir yazmış. Türkcə divanı qəzəliyyat və rübai və tuyuqlarından[32] (5) təşkil olmuştur. Bu şairin siyasi və elmi şöhrəti şairliyini gölgədə bıraxmışdır. (6) Sivas qazisi olandan sonra Əmir Gıyaseddinin qızıyla evlənmiş və öz adına bir dövlət (7) qurmuş və 1397-də Aqqoyunlu dövlətinin başçısı tərəfindən öldürülmüşdür.

(8) Qazi Bürhanəddin divanının tekcə əlyazma nüsxəsi Londonda Biritiş Müzəümdədir. (9) Bu divanda 1500 qəzəl 20 rübai və 119 tuyuq vardır.

(10) Qazi Bürhanəddin divanı T.D.K (Türk Dil Kurumu) tərəfindən 1943-də İstanbulda (11) çap olmuş. Aşağıda bir qəzəlini nəql edirik:

(12) Ölmüş tənimə eşqi onun ruh dəgül mi

(13) Qəmzəsi ilə dil dahı məcruh dəgül mi

(14) Eşq ilə qavuşdı könülüm yoluna onun

(15) Eşq ilə taxılan qapu məftuh dəgül mi

(16) Kirpiyinə qılduğunı sən sanma müəmma

(17) Könüldə onun yarəsi məşruh dəgül mi

(18) Min ildə əgər Nuh yaşadıysa min yaş

(19) Ol yaş mənə bir ləhzəyi məmnuh[33] dəgül mi

[32] Tuyuq bir qəzəlin iki beyti kimi qafiyələnən rübaiyə bənzər və daha çox failatün failatün failün vəzniylə yazılır. Rübai kimi hikmətli və təsəvvüfü və fəlsəfi ehsasları anlatır.

[33] Ehsan edilmiş.

(20) Məşuq ilə aşıq bir olur eşq oduyla

(21) Madih dahı pəs həm yəne məmduh dəgül mi

(22) Tuyuq ədəbi növünü ilk dəfə o bizə tanıtmışdır. Qazi Bürhanəddin həqiqi bir (23) mücahid olduğu halda aşiqanə şeirlər də qoşmuşdur. Aşağıda Qazi Bürhanəddindən (24) bir tuyuq nümunəsi nəql edirux:

(25) Həqqə şükür (şükr) qoçların dəvranıdır - Cümlə aləm bu dəmin həyranıdır

(26) Gün batandan gün doğan yirə dəyin - Eşq ərinin bir nəfəs seyranıdır

(27) **Nəsimi:** On dördüncü əsrin ən mümtaz Azəri şairi İmadəddin Nəsimidir. O ilk (28) dəfə Azəri Türkcəsində şeir divanı yaratmış, Farsca və hətta Ərəbcə da divan **[27]** (1) yazmışdır. Fəqət Ərəbcə divanı məfqud olmuş və əlimizə çatmamışdır. Yazdığı məlumatdan (2) Ərəbcədə də ustad olduğu bəllidir. Nəsiminin şeirləri gınai şeirin ən gözəl nümunələri və (3) Azəri şeirinə ədəbi şəkil verən odur.

(4) Nəsiminin doğulduğu yer və il bəlli deyil. Böyük bir ehtimala görə 1369 miladidə (5) Şirvan ətrafında Şamaxıda doğulmuşdur. İraq Türkləri Nəsiminin Bağdat havalisində (6) dünyaya gəldiyini yazırlar və onu İraq Türkmənlərinin ilk şairi sayırlar. Nəsimi ömrünün (7) bir qismətini Bakuda keçirmişdir. Nəsimi hürufiyə firqəsinin qurucusu olan Təbrizli (8) Fəzlullah Nəimi ilə Şirvanda tanış olmuş və onun şagirdliyini qəbul etmişdir. Və (9) sonrada Nəiminin xəlifəsi və ən qüvvətli mübəlliğ olmuşdur.

(10) Nəsimi ustadı Fəzlullah haqqında belə söyləmiş:

(11) Fa vü zadu lama düşdi könlümüz - Kəbə vu ihrama düşdi könlümüz

(12) Eşqı bi encama düşdi könlümüz - Cavidanı nama düşdi könlümüz

(13) Favüzad və lə hərfləri Fəzlullah Nəiminin adındakı fəzl kəlməsini təşkil edən (14) hərflərdir. Cavidannamədə onun məruf əsərinin adıdır.

(15) Hürufiyə firqəsi Quranı batinilər kimi təfsir edib Quranda kainatın k və n (kün) (16) tələffüz olduqdan sonra yaradıldığı içün hər şeydən qabax hürufun xalq olunduğuna və

(17) varlığın (aləmi vücud) hüruftan meydana gəldiyinə inanır və bunun içün əlifba hərflərinə (18) əsrarəngiz bir məna və çox ehtiram qaildir.

(19) Mən otuz iki hərfem ləmyəzil - Yoxdur ortağım nə məsəlim nə yəzel

(20) Çün ıyddır axirim əvvəl əzəl - Əvvəl və axir mənəm azü cəl

(21) Bir çox müvərrix və mühəqqiqlər hürufiyə təriqətinin vəhtədi-vücuda qail olduğunu (22) yazırlar, fəqət hürufilər bütün mövcüdatı zatı əzəli və Allahın özü və hər şeyi nəşrünəma və (23) hərəkət və təkamüldə olduğuna inanırlar.

(24) چون هستی مازکاف و نون پیدا شد

(24) ماهیت کاف و نون عین ماشد.

(25) او را چو بظاهر صفات اسما شد

(25) اشیا همه او و او همه اشیا شد

(26) Nəsimi insanı məzharı cəmal haq bilir və ruh və cism ayrılığına inanmır.

(27) نسیمی در رخ خوبان جمال الله می بیند

(27) بیا بشنو ز گفتارش بیان سرسبحانی

(28) طریق رسم دو بینی رها کن ای احول

(28) که یك حقیقت و ماهیت است روح و مدن

(29) Nəsiminin qardaşı (Şah Xəndan) onun bu şəkildə açıq danışmağından ötürü (30) onun sonundan müztərib olub ona sirr saxlamasını söylər. Nəsimi qardaşına böylə (31) cavab verir:

[28] (1) Dəryayi-mühit cuşə gəldi, - Kövnilə məkan xüruşə gəldi.

(2) Sirri-əzəl oldu Aşıqara, - Aşıq necə eyləsün müdara?

(3) Fəzlullah Nəimi Əmir Teymurun oğlu Miranşah tərəfindən öldürüldüxdən sonra (4) Nəsimi Bakudan Anadoluya getmiş və orada şeir və fəlsəfi qəzəllərivlə Hürufi məktəbini

təbliğ (5) etmişdir. Fəqət bir müddət sonra oradan da Hələbə getməyə məcbur olmuşdur. Bu dövrədə (6) Hələb və Misirda əsllləri Türk olan Memlüklər hökumət edirdilər. Hələb müftisi (7) padşahın əmriylə Nəsiminin qətlinə fətva vermiş və müftinin hüzurunda dərisi soyularaq (8) öldürülmüşdür.

(9) Nəsimi qəzəllərində Nizami, Attar və Mövləvinin nizəm və irfan və vəcdindən bəhrə (10) almışdır. Nəsimi Hafizın əsrini dərk edib və Farsca şeirlərində ondan ad aparmışdır. (11) Nəsimi öz müasir və əxlaqında çox təsir qoymuşdur.

(12) Həbibi, Füzuli, Xətai və Qavsinin şeirlərində onun təsiri aşikardır.

(13) Nəsimi Anadolu və Türkmən ləhcələrində də şeir qoşmuş və şeirlərini xalq dilinə (14) yaxın yazdığı içün xalqın sevgi və rağbətini qazanmışdır.

(15) Nəsiminin təsəvvüf şeirləri Orta Asiyada bugün dahı mərufdur. (Vamberiy) (16) Anadoluda Bektaşi tekkelərində Nəsimi müqəddəs bir şair kimi tanınmışdır.

(17) Nəsimi idəalistik fikirlərini qəzəl, qəsidə, məsnəvi, müstəzat və tərcibəndlərində (18) bəyan etmişdir. Onun fəlsəfi rübailəri Azəri Türkcəsində ilk yazılan rübailərdir:

(19) Gəl ki müştaq olmuşam didarına - Virmişəm can zülfi-ənbər barına

(20) Məhrəm etdin çün məni əsrarına - Ey pəri gəl çək məni bir darına

(21) Saf için hər dəm safa hasıl qılur - Dərt için dərdə dəva hasıl qılur

(22) Kim ki ya rəbbi vəfa hasıl qılur - Canına yüz min bəla hasıl qılur

(23) Aşıqın seyranı ol aləmdədir - Görmiyən şol aləmi matəmdədir

(24) Küntə kenzin gövhəri adəmdədir - Adəm ol meydir ki camı cəmdədir

(25) Nəsiminin Türkcə qəzəllərindən iki nümunə:

(26) Dodağın qəndinə şəkər dedilər - Cani-şirinə gör nələr dedilər

(27) Dedilər kim dəhanı yoxdur onun - Bixəbərlər əcəb xəbər dedilər

(28) Əhli-məni xücəstə surətinə - Məniyi-vahibüssüvər dedilər

(29) Həqdən irağ imişlər anlar kim - Səni ey nuri-həq bəşər dedilər

(30) Fitnə düşdü cahana yüzündən - Bu cəhətdən sənə qamer dədilər

(31) Ənbərəfşan saçınla arizinə - Yasəmin üzrə müşki-tər dedilər.

[29] (1) Bax onun yüzünə ilahını gör - Əhli-mani budur nəzər dedilər

(2) Şama bənzətdilər qara saçını - Arizin nuruna səhər dedilər

(3) Kirpiyin oxuna qaşın yayına - Aşıqın sinəsin sipər dedilər

(4) Can demişlər dodağına hey-hey - Bu sözü gör nə müxtəsər dedilər

(5) Şəbi-yelda durur saçın gecəsi - Surətin bədrinə qəmər dedilər

(6) Ey Nəsimi mühiti-əzəmsən - Gərçi əlfazına göhər dedilər

(7) Çün məni bəzmi-əzəldən eylədi ol yar məst

(8) Ol cəhətdən görülür bu çeşmimə diyar məst

(9) Eşq sübhanı meyindən valeh oldu şöylə bil

(10) Ərş məstü fərş məstü kövkəbi-səyyar məst

(11) Ənbiyavü övliyavü əsfiyavü ətqiya

(12) Oldular həqq məclisində şöyləbi hüşyar məst

(13) Könlümüz nuri-təcəlli cismimizdir kuhi-Tur

(14) Canımız didara qarşı oldu Musavar məst.

(15) Ey Nəsimi sirri-Həqqin məhrəmisən sən bugün

(16) Söylədin qüdrət dili ilə mənayi-əsrar məst

(17) Nəsimi bu qəzəldə mövcudatın ilahi eşq deyilən mey ilə məst olduqlarını söyləyir (18) Nəsimiyə görə tur insan vücududur və nurda insanın könlüdür. İlahi nurun tecəllisi (19) qarşısında Musa kimi özündən keçən də insandakı ilahi ruhdur.

(20) Son olaraq Farsca qəzəllərindən iki nümunə nəql edirik:

(21) ساقیا آمد بجوش از شوق لعلت جان ما

(22) خضر مانی می بیارای چشمه حیوان ما

(23) با لب لعات بجان بستیم در ازل

(24) تا ابد پیمانه لعل تو و پیمان ما

(25) درد بی درمان مارا چاره جز وصل تو نیست

(26) روضه ای کو غیر از این ای روضه ی روضوان ما

(27) چشم یعقوب از غم روی چوماهت شد ضریر)کور

(28) سربرآر از قعر چاه ای یوسف کنعان ما

(29) برگل و ریحان کی اندازند اهل دل نظر

(30) تا که باشد زلف و رخسات گل وریحان ما

(31) عاقبت خواهد زما دودی ز روزن بر شدن

(32) گر چنین سوزان بماند آتش پنهان ما

(33) کشتی چون نوح اگر داری ز طوفان غم مخور

(34) چون بگیرد کوه و صحرا سر بسر طوفانما

(35) جوهری نیکو شناسد قیمت در یتیم

(36) هم تو دانی قیمت خود ای در عمان ما

]30[سوره زلف و رخت نور و دخان آمد زحق (1(

ای ز لطفت گشته منزل آیتی در شان ما (2)

عمر در سودای زلفت رفت و راه آخر نشد (3)

آه از این سودای دور و راه بی پایان ما (4)

مصحف روی تو میخوانیم از حق درازل (5)

چون کلام ناطق اینست آیت قران ما (6)

شد بسرگردان نسیمی در هوایت چون فلك (7)

ای اسیر بند زلفت جان سرگردان ما (8)

من بتوفیق خدا ره بخدا یافته ام (9)

فانی از خود شده و ملك بقا یافته ام (10)

در شفاخانه روح القدس از دست مسی (11)

خورده ام شربت شافی و شفا یافته ام (12)

اگر از کعبه به بتخانه روم عیب مکن (13)

که خدا را بحقیقت همه جا یافته ام (14)

خاطر از محنت اغیار و دل از رنج خلا (15)

رستگار آمده از درد و دوا یافته ام (16)

ذوق و عیشی که بدان دست سلاطین نرس (17)

از وصالت من درویش گدا یافته ام (18)

جز تو کام دگرم در دو جهانم چون نیست (19)

چکنم هر دو جهانرا چو ترا یافته ام (20)

شرح اوراق کتب خانه ی اسرار ازل (21)

از خط و خال ورخ و زلف تو را یافته ا (22)

ناله و سوز دل از آتش عشق است مر (23)

مکن اندیشه که از باد هوا یافته ام (24)

نیستم منتظر جنت و فردوس و لقا (25)

کز رخت جنت و فردوس و لقا یافته ام (26)

در طواف حرم کوی توای کعبه حسن (27)

حر دم از مشعر موی تو صفا یافته ام (28)

ای نسیمی ز خیال رخ آن ماه مپرس (29)

کز خیال رخ آن ماه چه ها یافته ام (30)

(31) Farsca qəzəllərin birincisində Hafızın təsiri gözükür ikincisində də hürufilik (32) məfkurəsi gözəl bir dil və istiarə ilə bəyan edilmişdir.

(33) **Şeyx Qasım Ənvar:** On beşinci əsrin evailində Azəri şairlərinin məruflarından (34) biri Şeyx Qasım Ənvar. On dördüncü əsrin sonunda Serabda doğulmuş və Ərdəbildə (35) təhsil etmiş və Şeyx Sadrəddin Ərdəbilinin şagirdi olmuşdur. Bu şair təriqətçidir,

[31] (1) və Hərat tərəflərində Şahruxa qarşı başlayan üsyana qarışmış və bu hərəkət sonunda sürgün (2) eyləmişdir.

(3) Şeyx Qasım Ənvar, Əlişir Nəvaiyə təsir etmiş və Farsca əsərləri yanında Türkcə qəzəllər (4) və tuyuqlar və müləmmələr yazmışdır.

(5) **Şeyx Əlvan Şirazi:** On beşinci əsrin şairlərindən Şirazi təxəllüsü ilə məşhur Azəri (6) şairi Şəbüstərinin Gülşəni-razını Türkcə şeirə çevirmişdir.

(7) Bu əsrda Qaraqoyunlular (1400-1468) və sonrada Aqqoyunlular Azərbaycanda (8) hakim idilər. Bunların zamanında Azəri Türkcəsi ən işlək bir hala gəldi, Farsca dərbar (9) dili olduğu halda dövlət və yazı dili Azəri Türkcəsiydi.

(10) **Həqiqi:** Qaraqoyunlu əmiri Cahanşah Farsca və Türkcə şeir yazmış və Həqiqi təxəllüsünü (11) seçmişdir. Həqiqi divanını Camiyə göndərmiş və o da cavabında aşağıdakı beytləri (12) yazmışdır.

همایون کتابی چو درجی زدر (13)

رسید از گهرهای تحقیق پر(13)

دروهم غزل درجهم مثنوی(14)

ز اسرار صوری و هم معنوی(14)

شده طالع از مطلع هر غزل(15)

فروغ طباشیر صبح ازل(15)

ز مقطع چه گویم که هر مقطعی (16)

که فیض ابد را بود منبعی(16)

بصورت پرستان کوی مجاز(17)

ز شاه حقیقی نشان داده باز(17)

(18) Bu əmir və padşah 872=1468-də Uzun Həsən ilə savaşda ölmüş və cəsedi Təbrizdə (19) Göyməsciddə dəfn edilmişdir.

(20) **Həbibi:** 15-ci əsrin ən parlaq şairi Həbibidir. Göyçayı havalisində (21) bir qasabada (Bərgüşad) doğulmuş və bir müddət çobanlıqla keçinmiş sonra Sultan Yaqubun (22) himayətini qazanmış və bilaharə Şah İsmayılın məliküş-şüərası olmuşdur. 1514 ilində (23) Osmanlı ordusu Təbrizi işğal etdikdən sonra Türkiyəyə hicrət etmiş və İstanbul (24) (sütlücə)də Cəfərabad təkkəsində (Xanqah) dəfn edilmişdir.

(25) Şia və Hürufi olan Həbibi Nəsimi ilə Şah İsmayıl Xətai və Füzuli arasında (26) bir mərhələ və ya körpü təşkil edər. Nəsiminin təsiri altında Azəri ləhcəsiylə sufiyanə və (27) aşiqanə şeirlər yazmışdır.

(28) Professor Fuad Köprülü bu şair haqqında yazdığı təhqiqi məqalədə onun 43 mənzuməsini (29) nəşr etmişdir. (1932-Ədəbiyat Fakültəsi Məcmuəsi İstanbul).

(30) Aşağıdakı iki beyt Həbibidəndir:

(31) Səndən özgə yarını olsa, ey pərivəş simtən,

(32) Gorum olsun o qaya, əynimdə pirəhən-kəfən

[32] (1) Çıxmaya sevdayi-zülfün başdan, ey məh, gər yüz il

(2) Üstixani-kəlləm içrə tuta əqrəblər vətən.

(3) 16-cı əsrdə Səfəvi xanədanın himayəti altında Azəri şeir və ədəbiyyatı tərəqqi (4) etmiş və Şah İsmayılın şəxsindan ən uca zirvəyə çatmışdır.

(5) **Şah İsmayıl Xətai:** Şah İsmayıl Azərbaycan ədəbiyyatında şia lirizminin qurucusudur. (6) Bu lirizmin təməlini (əsasını) Həzrəti Əli və onun xanədanına eşq və bağlılıq təşkil (7) edər. Xətainin aşiqanə qəzəlləri öz növündə orjinaldir.

(8) Məsnəvi tərzində 1506-da yazdığı Dəhnamə Azəri ədəbiyyatında yazılan qiymətli əsərlərdəndir. (9) Dilində Cağatay ləhcəsinin təsiri görünür. Əsərin qəhrəmanı aşıq, şairin özüdür.

(10) Şah İsmayıl şeirlərində Xətai təxəllüsünü seçmiş və divanından başqa bir də 165 beytli (11) nəsihətnaməsi vardır.

(12) Şah İsmayıl şia təbliğatı içün Aşıq (saz şairi) tərzində qoşmalar yazmış və (13) bir qoşma şəkli və bir də ahəng vücuda gətirmişdir. Ayrıca aruz vəznində yazdığı qəzəlləri (14) sazla məclislərdə oxunurdu. Şah İsmayıl 1524 (930 hicri)də 38 yaşında sel marazından (15) ölmüş və Ərdəbildə babalarının yanında dəfn edilmişdir.

(16) Şah İsmayıl Səfəvidən başqa Xətai təxəllüsünü alan iki şair daha vardır.

(17) Bunların biri 15-ci əsrdə yaşayan bir Azəri şairidir və Yusif u Züləyxa adıyla (18) Türkcə bir məsnəvi yazmış və Sultan Yaquba ithaf etmişdir.

(19) İkinci şair Cağatay ləhcəsiylə yazan şimal Türklərindəndir.

(20) Xətainin şeirlərini ruh və məna nöqtəyi nəzərindən dört qismətə ayırmax mümkündür:

(21) 1-Təsəvvüf əqidələri ehtiva edənlər

(22) 2-Təşəyyüi tərənnüm edənlər

(23) 3-Hürufilik rəmzlərini ehtiva edənlər

(24) 4-Aşiqanə şeirlər

(25) Xətai hər şeydən əvvəl mütəsəvvüf bir şairdir və mənzumələrinin mühüm qismətində təsəvvüf (26) fikirlərini bəyan etmişdir. Mənzumələrin birində qaləndər bir dərviş olduğunu bəyan edir.

(27) Tərk, təcrid və eşq yoluyla haqqa vasıl olmax istəyən şair vəhtədi-vücud əqidələrini kamilən mənimsəmişdir. Ona görə bu müzahirdə haqdan başqa vücud yoxdur. (28) Kəmal mərhələlərini (29) sirr etmək içün həqiqi bir mürşidə intisab etmək və əxlaqi təsfiyə eyləmək lazımdır.

(30) Xətai şia isneyyi aşeiri əqidələrinə inanmış və Həzrəti Əli haqqında bir çox mədhiyyələr (31) demiş və əhli bəyt və on iki imamdanda müxtəlif mənzumələrində hörmətlə bəhs etmişdir.

[33] (1) Xətainin bəzi şeirlərində Hürufilik əqidələrinə təsadüf edilir. **Məxsusən** (2) **Nəsihətnamə** adındakı əsərində Hürufi təriqətinə və Fəzlullah Nəimiyə hörmət beslədiyi (3) görükür. Fəqət Xətaini vəhtədi-vücud prinsiblərini bütün afaqa tətbiq edən Hürufilərdən (4) deyil enfüse tətbiq edən mütəsəvviflərdən saymaq daha doğrudur.

(5) Xətainin aşiqanə əsərləri də vardır. Bunlarından bir qisməti ilahi eşqi tərənnüm edən (6) şeirlərdir. Başqaları da tamamən məcazi mahiyyətdədir. Bu padşah şair ədəbiyyatın hər vadisində (7) mənzumələr yazmaqa meyil göstərmişdir.

(8) Xətai Azərbaycan və Anadolu xalq ədəbiyyatında dərin təsir bıraxmış və məxsusən qızılbaş (9) şairləri onu bir örnək (nümunə) və özlərinə ustad tanımışlar.

(10) Bektaşi ədəbiyyatında da onun təsiri açıq bir şəkildə görülür.

(11) İştə (eynək) Xətainin müxtəlif şeirlərindən nümunələr:

(12) 1-On bir hecəli qoşmalardan

(13) Əvvəl Allahın adı söylənir - Cümlə ibadətin başıdır tövhid

(14) Pirim Şeyx Safidən bizə qalmışdır Sufi qardəşların qanıdır tövhid

(15) Hər kim Şeyx Safinin əmrini tutmaz Yorulur bu yolda mənzilə çatmaz

(16) Qeyri millət ona etibar etməz Cümlə ibadətin başıdır tövhid

(17) Tövhid ilə bitməz işlər bitmişdir Tövhid ilə dünya qarar tutmuşdur

(18) Tövhid ilə talib Haqqa yetmişdir Dərmansız dərdlərin dərmanı tövhid

(19) Mürəbbisiz musahibsiz damənsiz İqrarından dönən yanar imansız

(20) Yaqin ixlas ilə çağır gümansız Şeyx Safinin armağanıdır tövhid

(21) Canı Xətaiyəm tövhid dərya dənizdir Tövhid etməyənlər bizim nəmizdir

(22) Pirim Şeyx Safidən sermayəmizdir On İki İmamın erkənı tövhid

(23) 2-Səkkiz hecalılardan

(24) Həqiqət bir gizli sirrdir Açа bilirsən gəl bəri

(25) Küfr içində iman vardır Seçə bilirsən gəl bəri

(26) Açıldı cənnət qapusı Lalü gövhərdir yapusı (saxtman o)

(27) Qıldan incədir körpüsü Geçə bilirsən gəl bəri

(28) Canımız mələk canıdır Tənimiz Selmən tenidir

[34] (1) İçtiyim arslan qanıdır İçə bilirsən gəl bəri

(2) Pirimdən öğüt (pənd) almışam Ustadımdan dərs almışam

(3) Mən qanadım bağlamışam Uça bilirsən gəl bəri

(4) Mən bağçaların gülüyəm Eyni cəmin bülbülüyəm

(5) Qırx qapunun kilidiyəm Açа bilirsən gəl bəri

(6) Şah Xətaiyəm eydür həman Dağları bürüdü duman

(7) İştə İncil İştə Quran Seçə bilirsən gəl bəri

(8) İştə aruz vəzni ilə deyilmiş iki qəzəl

(9) Əzəldən eşq ilə divanə gəldim Yerim meyxanədir məstanə gəldim

(10) Hezeran dona girdim mən dolandım Bugün xasm ilə mən meydana gəldim

(11) İmamındır mənim ol şahı merdan Bugün nəsli Əli divanə gəldim

(12) İmam eşqinə çalaram qılıncı Münafıq qırmağa merdanə gəldim

(13) Mənim bunda Xətai Haydar oğlu Çu İsmayıl tək qurbana gəldim

(14) Bugün dilbəri canana yetdim Zi hicran olmuş iki can yetdim

(15) Qəmindən gözlərim kövkəb kimi idi Şəkər kim bir mahı tabana yetdim

(16) Saçın küfr ilə olmuşdum giriftar Yüzünü görceğin iməna yetdim

(17) Misali zərrəydim qatre qıldım Bi hamdillah ginə ummәna yetdim

(18) Könül qalmışdı hicran zülmetində Ləbindən çeşməyi hayvanə yetdim

(19) Xətai xəstədir vəslin gedasi Qapunda vayəh ü ehsanə yetdim

(20) Son olaraq Farsca bir şeirini nəql edəcağux:

(21) دل کشته آن موی که برروی توافتد

(21) جان کشته آن چین که برابروی توافتد

(22) بی خوابم از آن خواب که در چشم تو بینم

(22) بی تابم از آن تاب که بر موی تو افتد

(23). ناتمام

(24) **Mənabi və Müraciə:**

(25) 1- Danışməndani-Azərbaycan. Təlif Məhammməd Əli Tərbiyət. 1312. Tehran.

(26) 2- İslam Ansiklopedisi. Cild Əvvəl Azərbaycan Ədəbiyyatı. Professor Fuad Köprülü. İstanbul.

(27) 3- Türk Dünyası Əl Kitabı. Azərbaycan Ədəbiyyatı Əhməd Cəfəroğlu Ankara-1976

(28) 4- Divanı Farsi Nəsimi- Nəşriyyat Dövləti Azərbaycan Bamüqəddimə Həmid Mahmudzadə. (29) 1972- Baku.

(30) 5- İmadəddin Nəsimi, Əsərləri, 1973 (600-ci il münasibətiylə) Baku.

[35] (1) 6- İmadəddin Nəsimi. Rübailər. 1973- Baku.

(2) 7- Divan Farsi Füzuli ilə Nəimi və İmadəddin Nəsimi (Ədəbiyyatı Hürufiyə 10) Bahtemam (3) Rüstəm Əli ef. İntişatı Dünya- Tehran.

(4) 8- Xətai Divanı (Şah İsmayıl Səfəvi) Həyatı və Nəfəsləri. Sadəddin Nüzhet və (5) Naci Qasım. İstanbul Maarif Kitabxanası.

(6) 9- Şah İsmayıl Xətai. Əsərləri. 1966- Baku.

(7) 10- Azərbaycan Ədəbiyyatı Tarixi Məhəmməd Arif və Hıdır Hüseyinof Baku 1944

(8) 11- İraq Türkmənləri, İbrahim Dakuki. İstanbul. 1970

(9) 12- Rəsmli Türk Ədəbiyyatı N. S. Banarlı. İstanbul

[36] (1) **Azərbaycan Ədəbiyyat Tarixinə Bir Baxış**

(2) **Yazan: Doktor Cavad Heyət**

2

(3) **Füzuli-** 16-ci əsrin ən böyük və görkəmli Azəri şairi Füzulidir. (4) Napoli danişgahinin Türk, Fars və Ərəb dilləri ustadı Professor Aləssio Bombaci (5) (Prof. Aləssio. Bombaci) Füzulinin şahəsəri sayılan Ləyli və Məcnunun İngilizcə (6) tərcüməsinin müqəddiməsində belə yazır: Füzuli əgər Türk şairlərinin ən böyüyü (7) olmasa da ən böyüklərindən biridir.

(8) Füzulinin adı Məhəmməd və Hillə müftisi Süləymanın oğludur. Füzuli İraq Türklərindəndir (9) Bayat boyuna (Bayat boyu Oğuz Türklərindən olub Selcukilərlə Orta Asiyadan İrana, (10) İraqa və Anadoluya gəlmişlər.) Mənsub olub Hillə də dünyaya gəlməsi muhtəməldir. Şöhrəti (11) Füzuli Bağdadidir. Farsca divaninin müqəddiməsində Füzulidən şeir qoşmağı istəyən (12) dostuna belə deyir: از من سودازده توقع این فن عجب است که مولد و مقامم عراق عرب است..)13(Füzuli şairliyə məşhur olmaqdan qabax o əsrdə böyük alim mənasını verən (14) Molla məqamına yüksəlmiş (terfi) və bu adla məşhur olmuşdur.

(15) Seçtiyi Füzuli təxəllüsü içün Farsi divanının müqəddiməsində belə yazar:

در ابتدای شروع نظم هر چند روزی دل بر تخلصی می نهادم و بعداز مدتی بواسطه ظهور (17) شریکي (16) بتخلص دیگر تغییر میدادم. بنابر رفع ملابست التباس)فضولی(تخلص (18) کردم و از تشویش ستم شریکان پناه بجانب تخلص

[37] بردم و دانستم که این لقب مقبول طبع کسی نخواهد افتاد که بیم شرکت او بمن تشویشی بتواند درد. (1)

کرد بدنامی مرا از اختلاط خلق دور عزلتم شد موجب مشغولی کسب هنر (2)

منت ایز در اکه شد نیك آنچه بد پنداشتم خار من گل خاك من زر گشت سنگ من گوهر (3)

(4) Füzuli şərq və islam aləminin üç əsasi dili yəni Ərəbi, Farsi və Türki (5) dillərində şeir yazmış və duyğularını, fikir və əqidələrini gözəl və yetkin bir (6) dillə bəyan etmişdir. Türkcə divaninin müqəddiməsində deyir ki: Elmsiz şeir qalıbı- (7) bi-ruh və ya əsası yoq divar kimi olur və əsassız divar gayətdə bi-etibar olur. (8) Füzuli şair və alim olduğu qədər

də zarif və xoş söhbət bir rinddir. Füzuli (9) tamam ömründə nə layiq olduğu hüzur və rifahı əldə edə bilmiş nə də kafi dərəcədə (10) bir şöhrət qazanmışdır. Şia olub, Şah İsmayılı teyid və onun adına (11) **Bəngü-badə** əsərini yazdığı halda Səfəvilərdən də hörmət və iltifat görməmişdir. Əsasən (12) Füzuli padşahlara qulluxçu və məddah olan şairlərdən deyildir.

(13) Farsca yazdığı Ənisül-qəlb qəsidəsində belə deyir:

(14) چرا باید نهادن سر بتعظیم کی و کسری چرا باید کشیدن منت از فغفور و خاقانش

(15) بحکمت خالی از غیر خداکن خانه دل را امین کعبه ات کردند بتخانه مگردانش

(16) Füzuli Türki və Farsi divanlarının müqəddimələrində verdiyi məlumata görə (17) bütün ömrünü Hillə və Kərbəla və Bağdadda keçirmiş və İraqı Ərəbdan qırağa çıxmamışdır. (18) Doğum tarixi qatii bilinmədiği halda (1489-1494). Əhdi Bağdadi təzkirəsinin (19) yazdığına görə 1556=963-da taun xəstəliyindən ölmüş və Kərbəla da (20) Həzrəti Seyyid-Əşşühədanın harəmi civarında dəfn edilmişdir. (Keçdi Füzuli) cümləsi (21) Füzulinin vəfat tarixini göstərir.

(22) Füzulinin **Fəzli** adında şair oğlu olub Türkcə və Farsca və Ərəbcə şeir (23) yazmışdır, fəqət şeir qüdrəti babası qədər deyildir. O zamanın modası olan şeir (24) ilə müəmmacılık və tarix yazmışdır. Füzuli farsi divanının müqəddiməsində oğlu (25) barəsində belə demiş:

(26) در حله دو شاعرند اکنون فضلی پسر و پدر فضولی

(27) عکس اند جمیع کار عالم فضلی پدر و پسر فضولی

(28) Füzulinin məzhəbi Şia İsnə-aşəriyyəddir. Yazdığı qəsidə və mərsiyələrdə (Aliaba (29) mərsiyəsi) və **Hədiqətüs-süəda** da bu məsələ aydınca özünü göstərir. Fəqət Füzuli (30) şeir və fikir cəhətindən Nəsimi və Həbibin təsiri altında qalmış və nəhayət vəhdəti (31) vücud fəlsəfəsinə inanmışdır.

[38] (1) **Ədəbi şəxsiyyəti və əsərləri:** Füzulinin ədəbi şəxsiyyəti romantik bir dövrədə (2) və ictimai romantizm içində təşəkkül etmişdir. Bağdad mühitinin əsrlər boyu (3) məruz qaldığı tarixi və ictimai böhranlardan başqa İmam Hüseyin (a) nin şəhid (4)

edildiyi yerlərdə doğulub böyün Füzuli bu məntəqədə yaşayan tarixi iztirab (5) mirasını sanki (elə bil) tənəffüs etmişdir. Şair böylə bir mühitdə ən çətin həyat şərtlari (6) içində yetişmiş və elm və ədəbiyyat və təfəkkürdə dərin bilgi (məlumat) və yüksək (uca) (7) irfan və insanlıq səviyyəsinə çatmışdır.

(8) Füzulinin ədəbi şəxsiyyəti barəsində əsərlərinin tədqiqi göstərir ki: öz (9) dəyişi ilə ana dili Türki olan Füzuli İraqda böyüdüyü içün uşaxlıqdan (10) Ərəbcə və Farscayı və bu dillərin ədəbiyyatını örğənmiş və eyni zamanda elmi kəlam və məqul və (11) mənqulvə hətta fəlsəfə və tibb dahi təhsil etmiş və bu vadilərdə söz sahibi (12) olmuşdur.

(13) Fikir və hünər səhəsində Attar, Mövləvi, Cami, Nəsimi, Həbibidən ilham (14) almışdır. Məsnəvilərində Nizami, Cami və Hatifi və qəzəllərində və qəsidələrində (15) Salman Savəcı və Caminin təsirini görmək mümkündür. Fəqət böyük şair müxtəlif (16) ilham mənbələrindən aldığı müxtəlif unsurları öz şəxsiyyəti ilə birləşdirib tamamən (17) xüsusi və şəxsi hünər əsərləri yaratmışdır.

(18) Füzulidə vəhtədi-vücuda dayanan tələqqilər, ilhamının mənbəini təşkil edər (19) lahuti qəzəllərində və şah əsəri olan Ləyli və Məcnunda təqdis və tərənnüm etdiyi eşqi (20) ilahi və ya eflatüni eşqdir. Şairin ehsasatı ilə fəlsəfi-sofiyanə mahiyyəttə (21) fikri tərbiyəti birbiriylə çox həm ahəng bir tərzdə imtizac etmişdir.

(22) Ələmlə müttəsif olan bu ilahi eşq Füzulinin ruhunda yaşamış və əsərlərini (23) yaratmış və yaşatmışdır. İştə[34] bundan ötürüdür ki ihsasatını bəyan (24) edərkən ehtişam və səmimiliyini mühafizə edən şair qəsidələrində kəlmə oyunlarına (25) (bəzi-i elfaz) baş vurur və ilahi hünərmənd yerinə çox mahir bir mütəfəkkir və hünərmənd (26) kisvətində zahir olur.

(27) Füzuli lirizm (təğəzzül) şeirin ustadı olduğu halda qəzəl koşmaxla iktifa (28) etməyip məsnəvi və istiarəyi əsərlərdə yazmışdır. Ayrıca Azəri Türkcəsində bədii (29) nəsrin nümunələrini vermişdir.

[39] (1) Füzulinin əqidəsinə şair ilahi bir mühəbbətə məzhər olmasa bi-ayıb şeir (2) qoşamaz fəqət bu ilahi mühəbbəti elm ilə bəzəmək və kamilləşdirmək lazımdır, zira

[34] İşte: Əyink. Füzulinin işlətdiyi kəlmədir.

elmsiz (3) şeir ruhsuz cismə bənzər. Həqiqi şeir eşq duyğularını (ehsas) tərənnüm edən (4) şeirdir. Belə bir şeirin ən uyğun (müvəffəq və mütabiq) şəkli qəzəldir.

(5) Füzulinin öz dəyişinə görə Türki divaninin müqəddiməsində Füzulidən Türki (6) qəzəl istəyən bir Türk gözəlinin dilindən belə dəyir.

(7) Qəzəldir səfabəxşi-əhli-nəzər - Qəzəldir güli-busitani-hünər

(8) Qəzəli-Qəzəl saydı asan deyil - Qəzəl münkiri əhli-ürfan deyil

(9) Qəzəl bildirir şairin qüdrətin - Qəzəl artırır nazimin şöhrətin

(10) Könül gərçi əşara çox rəsm var - Qəzəl rəsmin et cümlədən ixtiyar

(11) Ki hər məhfilin ziynətidir qəzəl - Xirədməndlər sənətidir qəzəl

(12) Qəzəl də ki məşhuri-dövran ola - Oxumaq da yazmaq da asan ola

(13) Füzuli şairin səs verən bir saz bir musiqi aləti olduğuna inanır. Şair bir saz olunca, (14) bir sazın məhsulü bir neva, bir xoş səda olacakdır. Şeir bu (15) sazdan çıxan gözəl səsdir.

(16) Füzuli şeirlərində öz vücudunu (ney)yə və çenge bənzətir:

(17) Neyi-bəzmi-qəməm ey mah nə bulsan yələ ver Oda yanmış quru cismimdə həvadən qeyri

(18) Bəzmi-eşq içrə Füzuli necə ah eyləməyəm Nə təməttü bulunur neydə sədadən qeyri.

(19) Ney kimi cismim oldu oxundan dəlik-dəlik Dəm urduğumca yerli-yerindən səda verər.

(20) Bu deməkdir ki Füzuliyə görə şeir kəlmələrlə söylənən bir musiqidir. Daha qabaxcan (21) dediklərimizi də hesaba qatsaq böyük şair şeirin ehsas və fikri və musiqidən (22) ibarət olduğuna inanır.

(23) Füzulinin şeirində diqqəti cəlb edən temlər (mövzu) eşq, iztirab, rindlik, (24) vəfa, dini və fəlsəfi fikirlərdir.

(25) Füzulidəki eşq, ilahi eşqdir və insanı əbədiyyətə qavuşturur. (vasıl edər)

(26) Füzuli eşq dərdləriylə xoşdur. Bu dərdə dəva istəməz, bunu Məcnunun dilindən bilə (27) söylər: Ya Rəb bəlayi-eşq ilə qıl aşina məni - Bir dəm bəlayi-eşqdən etmə cüda məni

(28) Eşq vadisində hattı Məcnuni dahi özündən irəli görəbilməz:

(29) Məndə Məcnundan füzun aşiqlik istedadı var - Aşiqi sadiq mənəm Məcnunun yalnız adı var

(30) Böyük alim aşık barəsində belə deyir:

(31) Eşq imiş hər nə var aləmdə - Elm bir qiylü qal imiş ancaq.

[40] (1) Füzulidəki eşq hüzün və ələm və iztirab ilə əcin olmuş və şairin ruhunun (2) gızası halına gəlmişdir:

(3) Cəfavü cövr ilə mötadəm anlarsız nə olur halım - Cəfasinə hədü cövrinə payan olmasın ya Rəb.

(4) Bu ehsas Bağdad mühitinin tarixi və ictimai romantizmiylə asılıdır.

(5) Giriftari-qəmi-eşq olalı avare-dəhrəm - Gəmi-eşqə məni bundan bətər ya Rəb giriftar et

(6) Füzuli rindliyini və arifliyini və dünya varlıqları qarşısında (müqabilində) (7) durumunu bəyan etmək içün Ləyli və Məcnun nədir qafiyəli qəzəli çün münasibdir:

(8) Öylə sərməstəm ki idrak etməzəm dünya nədür

(9) Mən kiməm saqi olan kimdür meyü səhba nədür

(10) Gərçi canandan dili-şeyda içün kam istərəm

(11) Sorsa canan bilməzəm kami-dili-şeyda nədür

(12) Hikməti-dünyavü mafiha bilən arif dəgül

(13) Arif oldur bilməyə dünyavü mafiha nədür

(14) Ahü fəryadın Füzuli incidibdir aləmi

(15) Gər bəlayi-eşq ilə xoşnud isən govğa nədür

(16) Füzulinin insanlarda aradığı (axdardığı) birinci fəzilət vəfadır fəqət (17) bunu tapmadığından çoq mütəəssirdir. İnsan vəfasızlığının dünyanın vəfasızlığına (18) uyğun bir təbiət olduğunu bilir və bu fikrini belə bəyan edir:

(19) Vəfa hər kimsədən kim istədim andan cəfa gördüm

(20) Kimi kim bivəfa dünyada gördüm bivəfa gördüm.

(21) Füzuli əsərlərində dönə dönə paxılardan, na-nəcib və yaramazlardan çekdiyi (22) azabları xatırladırsa da ədalətin və insaniyyətin son qələbəsinə məhkum inanıb və (23) həmişə bu inamla yaşayaraq deyir:

(24) Həsud surəti-əhvalimə nəzər qılmaz - Cəfa qılır məni biçarəyə, həzər qılmaz

(25) Sanır ki naləvü zarım ona əsər qılmaz - Onu mürur ilə aləmdə dərbədər qılmaz

(26) Zəmanə içrə mücərrəbdür intiqami-zəman - Həmişə yaxşıya yaxşı verər yəmanə yəman

(27) Füzuli şeirlərinin bir çoğunda insanda təcəlli edən ilahi gözəlliyi sanəm, (28) büt kimi məfhumlarla ifadə edir və bu ilahi gözəllik qarşısında belə tərənnüm (29) etmişdir:

[41] (1) Səcdədir hər qanda[35] bir büt görsəm ayinim mənim

(2) Xah kafər xah mömin dut budur dinim mənim

(3) Ol büt əbrusin qoyup mehrabə döndürməm özüm

(4) Qoy məni, zahid, mənə çox vermə Tanriçün əzab

(5) **Əsərləri:** Daha əvvəldə söylədiyimiz kimi Füzuli üç dildə mənzum və mənsur (6) əsərlər yazmışdır, bunlardan Türkcə və Farsca divanlarıyla bəzi kiçik məsnəvi (7) əsərlər

[35] Kanda: Yanda

və Ləyli və Məcnun ilə Hədiqətüs-süəda əsrlərdən bəri müxtəlif Türk xalqları (8) arasında yayılmış və böyük şöhrət qazanmışdır.

(9) **Türkcə Divanı:** Bu divanın başında Türkcə və Farsca və Ərəbcə bəyit və mənzumələrlə (10) təzyin edilmiş mənsur bir müqəddimə vardır. Müqəddimədə şairin şeir barəsində (11) görüş və düşüncə və xatirələrini bəyan etməsi şayani-təvəccöhdür. Müqəddimədən sonra (12) alimanə bir bahar təvsifi ilə başlayan bir tövhid qəsidəsi və ondan sonra (13) Həzrəti Muhammed s. in mədhində söylədiyi qəsidələr vardır.

(14) Həzrəti Muhammed s barəsində yazdığı ən gözəl su qəsidəsidir

(15) Saçma ey göz əşkdən gönlümdəki odlarə su

(16) Kim bu dənlü (bu şekildə) dutuşan odlara qılmaz çarə su

(17) Abıgundur günbədi-dəvvar rəngi bilməzəm

(18) Ya mühit olmuş gözümdən günbədi-dəvvarə su

(19) Zövqi-tiğindən əcəb yoq olsa gönlüm çak-çak

(20) Kim mürur ilə buraqur rəxnələr divarə su

(21) Seyidi-növi-bəşər dəryayi-dürri-istifa

(22) Kim səpibdir möcüzatı atəşi-əşrarə su

(23) Sonra Həzrəti Əli a. içün dədiyi (قصیده در مدح شاه ولایت) gəlir.

(24) Digər qəsidələri 12 imam mədhindən və Bağdada və Sultan Süləyman Qanuninin (25) mədhində və sonra Bağdad Valisi Ayas Paşa və o dövrün bir neçə mühüm adamları içün (26) yazmışdır. Bağdadın 1534=941 h-də Sultan Süləyman Qanuni tərəfindən fəthindən (27) sonra yazılan bu qəsidədə Füzuli Bağdadı bürci əvliyaya bənzətir:

(28) Əvliya bürci demiş zira ki haki əşrəfi - Baka baka əvliyaullaha olmuşdur məzar

[42] (1) Füzulinin şeir qüdrəti daha çox qəzəllər və müsammatlarında[36] özünü göstərir.

(2) Türkcə divanında tərkibbənd[37] şəklində deyilmiş mənzumələrdə içində mərsiyəyi al-i aba deyilən Kərbəla (3) mərsiyəsi su qəsidəsi ayarındadır və şairin pənç tən (4) al-i abaya beslədiyi dərin məhəbbəti göstərir.

(5) Mahi-Məhərrəm oldu məsərrət həramdır Matəm bu gün şəriətə bir ehtiramdır

(6) Təcdidi-matəmi-şühəda nəfsiz deyil - Qəflətsərayi-dəhrdə tənbihi-ammdır

(7) Qovğayi-Kərbəla xəbərin səhl sanma kim - Nəqsi-vəfayi-dəhrə dəlili-tammdır

(8) Hər zərrə-əşk kim dökülür zikri-al ilə - Səyyareyi-sipehri-ülüvvi-məqamdır

(9) Hər məddi-ah kim çəkilür Əhli-Beyt içün - Miftahi-ravzadır-darüssəlamdır

(10) Şad olmasın bu vaqiədən şad olan könül - Bir dəm məlalü qüssədən azad olan könül

(11) Füzuli divanında qəzəllərdən, tərkib və tərcibəndlərdən, müsəddəs, müxəmməs (12) və mürəbbələrdən sonra gələn şeirlər, qitələr və rübailərdir.

(13) Füzulinin külliyatında yuxarıda saydıqlarımızdan başqa Bəngü-Badə, (14) Şikayətnamə, Saqinamə və Ləyli və Məcnun vardır.

(15) Füzulinin ən əski (qədim) və kamil külliyati 1589=997 ilində Bağdadda əl ilə (16) yazılıp və bugün Leningrad Asiya muzesi əlyazmaları arasındadır.

(17) Türkiyə və Avropa kitabxanalarında müxtəlif əlyazması nüsxələri vardır. Füzulinin (18) divanı ibtida Bulaqda (Qahirə) 1256-da və Təbrizdə (1247) və İstanbulda (1268) (19) çap olmuşdur. Sonra dəfələrlə yoxarıdakı şəhərlərdə və habelə Bakuda basılmışdır.

(20) **Bəngü-Badə**: Həşiş ilə şərab arasında bir münazirədən ibarət olan bu (21) məsnəvi Türkcə yazılmış və Şah İsmayıla ithaf edilmişdir. Bu əsər 500 bəyitdir (22) və şairin cavanlıq əsərlərindəndir. Əsərdə Badə cavan və coşğun ruhlu bir (23) padşah olan Şah

[36] Müsəmmət: beş misrai bir qafiyəli və altıncı misra ayrı qafiyəsi olan şeir.
[37] Tərkibbənd: şair bir niçe bəyti müvafiq bəhrdə və müxtəlif qafiyələrdə söylədikdən sonra (bir bənd) qeyri-mükərrər taza bəyti söylər.

İsmayılı və Bəng (Həşiş) də, ağır başlı və hərəkətsiz və mütəvəkkil (24) sultan sanılan ikinci Bəyazidi təmsil edir. Bu münazirə və savaşda Bəng məğlub (25) və əsir edilmişdir.

[43] (1) **Saqinamə Ya Heft Cam:** Yeddi kadəhin nəşəsini tərənnüm edən bu Farsca məsnəvi (2) 318 bəytdir. 31 bəytində mənə şəriət nizam verən şerabı ver, şəriət haram olan (3) şerabı yox deyir. Saqinamə belə başlayır:

(4) سر از خواب غفلت چو برداشتم لوای فراست برافراشتم

(5) فکندم به آثار حکمت نظر به معمورة صنع کردم گذر

(6) ندیدم به از میکده منزلی چو پیر مغان مرشد کاملی

(7) باو دوش نالیدم از جور دور که بر من چرا میکند دورجور

(8) خردمند پیری پسندیده رایز کارم چنین گشت مشکل گشای

(9) که در رشته آرزویت گره ز عقل است بر دور تهمت منه

(10) خرد را خیالات بیهوده هست خلاف قضا هر خیالی که هست

(11) بدار الشفای مغان آرزوی مدارای آن علت از باده جوی

(12) Şair 35 bəyitlik bir müqəddimədən sonra məsnəvisini yeddi qismətdə söylər və ney (13) dəf, tar və çəng, ud, tənbur və qanun kimi sazlarla və mizrabla münazirə edir. (14) Əsər kamilən sufiyanədir və şairin musiqi və mitoloji (üsturəşünası) məlumatını (15) da göstərir.

(16) **Qəzəliyyat:** Füzulinin qəzəliyyatı və Ləyli və Məcnunu onun şahkarları sayılır. (17) Daha əvvəl də bu barədə bəhs etdiyimiz içün fəqət bir neçə qəzəl nəql edirik:

(18) Ya Rəb həmişə lütfüni et rəhnüma mənə

(19) Göstərmə ol təriq ki yetməz sənə mənə

(20) Qət eylə aşinalığım andan ki geyridir

(21) Ancaq öz aşinalərin et aşina mənə

(22) Bir yerdə sabit et qədəmi-etibarimi

(23) Kim rəhbəri-şəriət ola müqtəda mənə

(24) Yoq məndə bir əməl sənə şayistə ah əgər

(25) Əmalimə görə virə ədlin cəza mənə

(26) Xövfi-xətadə müztəribəm var ümid kim

(27) Lütfün virə bəşarəti-əfvü əta mənə

(28) Mən bilməzəm mənə gərəkən (lazım olan) sən həkimsən

(29) Mən eylə vermə hər nə gərəkməz sənə, mənə

(30) Oldur mənə murad ki oldur sənə murad

(31) Haşa ki səndən özgə ola müddəa mənə

[44] (1) Həbsi-həvadə qoyma Füzuli sifətı əsir

(2) Ya Rəb hidayət eylə təriqi-fəna mənə

(3) Könlüm açılur zülfi-pərişanını görgəc (göricek)

(4) Nitqum tutulur qönçeyi-xəndanını görgəc

(5) Baqdıqca sana qan saçılur didələrimdən

(6) Bağrım dəlinür navəki-müjganını görgəc

(7) Rənalıq ilə qaməti-şimşadı qılan yad

(8) Olmaz mı xəcil sərvi-xuramanını görgəc

(9) Çox eşqə həvəs edəni gördüm ki həvasın

(10) Tərk etdi sənin aşiqi-nalanını görgəc

(11) Kafər ki dəgil mötərifi-nari-cəhənnəm

(12) Imanə gələr atəşi-hicranını görgəc

(13) Nazlilik ilə qönçeyi-xəndanı edən yad

(14) Etməz mi həya ləli Bədəhşanını görgəc

(15) Sən hali-dilin söyləməsən nola Füzuli

(16) El fəhm qılur çaki-giribanını görgəc

(17) Rəməzan oldu çəkub şahidi-mey pərdəyə ru

(18) Mey içün çəng dutub təziyə açdı geysu

(19) Bildi mütrib ki nədir hal götürdü qopuzun[38]

(20) Bəzmdən çəkdi əyağini sürahiyyü səbu

(21) Bəzm qanuni pozuldu ney içün çənglə dəf

(22) Yığılıb[39] etməyələr hakim eşigində ğülu

(23) Rəməzən ayı gərək açıla cənnət qapusu

(24) Nə rəva kim ola meyxanə qapusı bağılu (bağlı)

(25) Fəthi-meyxanə içün oquyalım (oxuyaq) fatihələr

(26) Ola kim yüzümüzə açıla bir bağılı qapu (qapu)

(27) Afitabi-qədəh etməz rəməzən ayı tülu

(28) Nə bəladır bizə ya Rəb nə qara gündür bu

[45] (1) İntizari-meyi-gülgun ilə bayram ayına

(2) Baqa-baqa (baxa-baxa) enəcəkdir gözümüzə qara su

[38] Sazını.
[39] Yığılub.

(3) Rəməzan oldu budur vəhmi Füzulinin kim

(4) Neçə gün içməyə mey zöhd ilə nagəh tuta xu

(5) Aşağıdakı məşhur qəzəli Bakuda böyük bəstəkar (ahəngsaz) Üzeyir (6) Hacıbəyof tərəfindən bəstələnmişdir (nota alınmışdır)

(7) Məni candan usandırdı cəfadən yar usanmaz mı

(8) Fələklər yandı ahımdən muradım şəmi yanmaz mı

(9) Qamu (hamı) bimarinə canan dəvayi-dərd edər ehsan

(10) Niçün qılmaz mənə dərman məni bimar sanmazmı

(11) Şəbi-hicran yanar canım dökər qan çeşmi-giryanım

(12) Oyadar xəlqi əfqanım qara bəxtim oyanmaz mı

(13) Güli-rüxsarinə qarşu gözümdən qanlı aqar su

(14) Həbibim vəqti-güldür bu axar sular bulanmaz mı

(15) Qəmim pünhan duturdım mən dədilər yarə qıl rövşən

(16) Dəsəm ol bivəfa bilmən inanur mı inanmaz mı

(17) Dəgildim mən sənə mail sən etdin əqlimi zail

(18) Mənə tən eyləyən qafil səni görgəc utanmaz mı

(19) Füzuli rindü şeydadır həmişə xəlqə rüsvadır

(20) Sorun kim bu nə sevdadır bu sevdadən usanmaz mı

(21) **Ləyli və Məcnun-** Məsnəvi tərzində yazılan bu eşq və iztirab əsəri Füzulinin (22) şah əsəri sayılır. Əski Ərəb əfsanəsi olan Ləyli və Məcnun Füzulidən qabaq (23) Nizami, Cami və Məlali və Hatəfi kimi İranın böyük şairləri tərəfindən nəzmə (24) alınmışdı. Türkcə ilk dəfə 15-ci əsrdə Cağatay şairi Əlişir Nəvai (25) tərəfindən yazıldı fəqət Füzuli

bu Türkcə məsnəvidən xəbəri olmadan bu işə (26) başladı. Özünün dediyinə görə iki rum (Türk) zarifi onu bu işə təşviq (27) etdilər. Bu iki Türk zərifi Sultan Süləyman Qanuni ilə Bağdada gələn Türk şairləri (28) Xəyali və Yahya Bəy olması çok möhtəməldir:

(29) Ləyli-Məcnun əcəmdə çoqdur - Ətrakdə ol fəsanə yoqdur

(30) Təqrirə gətir bu dastanı - Qıl tazə bu əski bustanı

(31) Bu məsnəvi fəulün məfailün fəulün vəznində yazılmış və aralarında müxtəlif **[46]** (1) vəzinlərlə yazılmış qəzəllər və aşıq və məşuq arasında yazılan, mürəbbə, iki məktub (2) vardır. Əsərin başında mənzum və mənsur kiçik bir müqəddimə vardır.

(3) Füzuli bu əsərdə Nizamidən çok Hatafinin Ləyli və Məcnununu örnək qarar vermiş (4) fəqət əsərin tərtib və təhrirində mühüm ibtikarlar işlənmiş və əsərə milli və orijinal (5) bir rəng vermişdir. Əsər 1535-də tamamlanıp Sadrazam Veyis Paşaya ithaf (6) edilmişdir. Bu əsər ilk dəfə 1844-də Təbrizdə sonrada İstanbulda və başqa yerlərdə (7) çap olmuş və İngilizcə və Almanca və Rusçaya tərcümə edilmişdir.

(8) **Farsi divanı:** Türkcə divanında olduğu kimi kiçik şeirlərlə bərabər mənsur bir (9) müqəddimə vardır ki Füzuli barəsində mühüm məlumatı ehtiva edir. Bu müqəddimədə Farsi (10) qəzəlləri içün belə yazmış: مدتی بسرودن اشعار ترکی و عربی و قصائد و معمای فارسی گذرانیدم تا آنکه روزی گذارم بمکتبی افتاد پری چهره ای فارسی نژاد چون توجه (12) من دید از گفتهای (11) من چند بیتی .طلبید من نیز چند بیتی از عربی و ترکی بات ادا (13) نمودم و لطایف چند نیز از قصیده و معما بر او .فزودم گفت که اینها زبان من نیست (14) و بکار من نمیآید، مرا غزلهای جگر سوز عاشقانه فارسی میباید

(15) ابهام در معانی و اغلاق در کلا کار اکابر و علمای زمانه است

(16)تاب عذاب فکر ندارند دلبران مرغوب دلبران سخن عاشقانه است.

(17) بی تکلف از این سخن مرا خجالتی دست داد و آتشی در دل افتاد که خرمر اندوخته (18) مرا همه بسوخت و در شبستان خیالم شمع شوق غزل فارسی برافروخت

(19) Belə nəzərə gəlir ki bu divan hənüz İranda çap olmamış. Əlyazma nüsxələri (20) Azərbaycan, Türkiyə və Avropa kitabxana və muzelərində mövcuddur. Ləningrad külliyatında da (21) Farsca divanı vardır. 1962-də Ankarada Professör Hasibe Mazıoğlu

tərəfindən bir (22) intikadi Edition Critique çap və nəşr edilmişdir. Bu divanda 49 qəsidə və (23) 410 qəzəl, bir tərkibbənd, bir mürəbbə, bir müsəddəs, 46 qitə və 105 rübai vardır.

(24) **Ərəbcə Divanı:** Füzulinin Ərəbcə divanı olduğu təkcə Sadiqi təzkirəsində (25) yazılmışdı. Son zamanlarda Leningrad külliyatında Ərəbcə divan tapıldı. Bu (26) külliyat haqqında ilk məlumatı rus alim E. Perthels Pertləs (1930) (27) vermişdir. 465 bəyitdən mürəkkəb olan bu divanda on bir qəsidə və bir xatimə (28) vardır.

(29) Qəsidələrin yeddisi Hazrəti Muhammed və üçüdə Hazrəti Əlinin mədhində (30) yazılmışdır. Füzulinin Farsca və Ərəbcə şeirləri Türkcə şeirləri ayarında (31) deyildir. Helə Ərəbcə olanların qəlitəsi daha aşağıdır.

[47] (1) **Hədiqətüs-Süəda:** Kərbəla faciəsini şərh verən mənzum parçalarla təzyin edilmiş (2) Türkcə mənsur bir əsərdir. Şair bu əsər içün Hüseyin Vaizin Ravzatüş-Şühədasını (3) örnək seçmiş fəqət əsər örnəkdən də üstün (bərtər) olmuşdur.

(4) **Hüsn Eşq və ya Ruhnamə:** Farsca yazılmış və tibb barəsində məlumat verir.

(5) **Şikayətnamə:** Türkcə mənsur bir məktubdur. Nişancı Cəlalzadə Mustafa Çələbiyə (6) yazıldığı içün Nişancı Paşa məktubu adıyla məşhurdur.

(7) Bu məktubu əvqaf təxsisatından müqərrisinin verilmədiyi içün yazılmışdır. (8) 16-cı əsrdə Türk nəsrinin Şah əsəri sayılan bu məktub yer-yer kiçik (9) mənzum parçalarla söslənmişdir (təzyin edilmişdir). Bu məktubun ən çok bəyənilən (10) parçaları bunlardır:

(11) Hüzurlarına getdim, bir cəm gördüm, hekayətləri pərişan nə səfadan (12) anda əsər və nə siddiqdən anda nişan var. Selam verdüm rüşvəd deyüldür deyü almadılar. (13) Hükm göstərdim, faidəsizdir dəyü mültəfit olmadılar. Əgərçi zahirdə surəti (14) itəət göstərdilər amma zəbani hal ilə cəm sualimə cavab verdilər.

(15) **Mətləül-etiqad:** Elmi kəlam barəsində bir risalədir və Füzulinin məzhəbi (16) etiqatını anlatır.

(17) **Ənisül-qalb:** 134 bəyitli Farsi bir qəsidədir. Bu qəsidəni İran tərəfindən (18) Sultan Süləymana göndərmişdir.

(19) **Türkcə-Farsca Mənzum Lüğət:** Lahurda Pancab Dağışgah kitabxanasında bir (20) məcəllədə Füzuliyə mənsub Türkcə Farsca lüğət çap olmuş fəqət üzərində hənüz (21) elmi təhqiq edilməmişdir. (Professor Fahir İz. Ankara).

(22) **Təsirləri:** Ömrünün çoğunu Azərbaycan ədəbiyyatına vəqf edən böyük Türk alim və (23) ədibi Proffessör Fuad Köprülü islam ansiklopedisində Füzuli haqqında belə yazar: (24) Türk ədəbiyyatının müxtəlif sahələrində əsrlərdən bəri Füzuli qədər təsir burakmış (25) şair çox azdır. Nəsimi və Nəvaidən sonra fəqət Füzuli deyir ki Türk dünyasının (26) hər tərəfinə əsərləri yayılmış, oxunmuş, söylənmiş, təqdir edilmiş və nəzirələr (27) yazılmışdır.

(28) Yalnız Füzuliyi yetiştirən Azəri sahəsi deyil, Osmanlı və Cağatay ədəbiyyatları da (29) əsrlərdən bəri onun qüvvətli nüfuzu altında qalmışdır.

(30) Füzuli təsiri təkcə yoxarı ədəbi mühitlərdə və klassik şairlər üzərində (31) qalmayıp saz və təkiyyə şairləri vasitəsiylə geniş xalq kütlələrinə yayılmışdır.

[48] (1) Füzulinin ən çok işlətdiyi vəzinlər və nazım şəkilləri aşıq ədəbiyyatına girib, (2) onun təfəkkür və ehsas xüsusiyyətləri saz şairlərinə intiqal etmişdir. Cavan aşıqlar (3) Füzulinin qəzəllərini oxur və öz təxəllüslərini onun divanından seçmişlər.

(4) Füzulinin barəsində keçən əsrin Azərbaycanın büyürək şairi və qabaxçıl (5) mütəfəkkiri Seyid Əzim Şirvaninin yazdığı təzkirədən alınan məqaləyi aşağıda aynən nəql (6) edəcəyik.

(7) Füzuli barəsində sözlərimi aşağıdakı iki sual ilə bitirmək istəyirəm:

(8) 1- Bütün dünya şairlərini və əskidən bəri yaraddıkları əsərləri tədqiq edərsək (9) neçə şairin Füzuli kimi üç dildə şahəsərlər yaratdığını görərik.

(10) 2- Bizim gözəl dilimizə hor baxanlar və zəngin ədəbiyyatımızı dananlar Füzulinin (11) dilimizdə yazdığı mənzum və mənsur əsərləri oxuyub anlaya bilsələr özlərindən (12) utanarlar mı.

(13) Natemam

(14) **Mənabi və Müraciə:**

(15) 1- Külliyat Divan Füzuli. İstanbul 1308 H. Q.

(16) 2- Külliyat Divan Füzuli. Təbriz 1286

(17) 3- Füzuli: İslam Ansiklopedisi. Cild 4 Professor Fuad Köprülü. İstanbul

(18) 4- Məhəmməd Füzuli: Elmi Tədqiqi Məqalələr. Vəfatının Dört Yüz İlliyi Münasibətiylə (19) Azərbaycan Ədəbiyyat Nəşriyatı 1958. Baku

(20) 5-Rəsmli Türk Ədəbiyyatı Tarixi. N. Sami. Banarlı. Cild 7 Dəvlət (21) Kitabevi. İstanbul

(22) 6- Divanı Farsi Füzuli- Professor Hasibe Mazıoğlu, 1962 Ankara.

(23) 7- 16-cı Əsr Azəri Ləhcəsi Ədəbiyyatının Başlıca Məsələlərindən Füzulinin (24) Həyatı və Əsərləri. İslami Türk Ədəbiyyatı. Doktor Necla Pak Olcay. İstanbul 1968.

(25) 8- Füzuliyə Dair. Ölümünün 400-cü İl Dönümü Münasibətiylə Yunesko (26) Türkiyə Milli Komisyonu Tərəfindən Yayılmışdır. (27) İstanbul Maarif Basımevi, 1959 (Ədəbiyyat Üzərinə Məqalələr. Əhməd Həmdi Tanpınar)

(28) 9- Qəm Kərvanı. Fuad Qasımzadə. Füzulinin Dünya Görüşü. Baku 1958

(29) 10- Ləyla And Majnun Fuzulı.

(30) Translated By Sofı Hurı.

(31) İntroduction And Notes By Alləsslo Bombacı. London.

(32) 1970. C. Unesco.

[49] (1) **Azərbaycan Ədəbiyyat Tarixinə Bir Baxış**

(2) **Yazan: Doktor Cavad Heyət**

3

(3) 16-cı əsrdə Xətai, Füzulidən başqa bir çün Azəri şairləri yetişmiş və (4) əsərlərini Azəri Türkcəsiylə yazmışlar. Lakin bunların heç biri bu iki böyük şairlə (5) qabil müqayisə deyildir. 16-cı əsrin başlamasıyla başlayan və 250 il davam edən (6) Səfəvilər dövründə İranda Türk dili və ədəbiyyatının mühüm bir mövqeyəti vardı. Padşah xanedanı və (7) Nizamilərin ana dili olan Azəri Türkcəsi rəsmi dil və ədəbiyyat dili olaraq dərbarda və (8) divanda Farscadan sonra gəlirdi. Türk şəhər və kəndlərində və Türk illərində danışıq dili (9) Türkcə idi. Gərçi Şah Abbas İsfəhani payitaxt seçib, mərkəziyətçilik siyasəti (10) aparıb, münəvvər, alim və hünərməndləri Təbrizdən İsfahana köçürdü və böyük işləri şəhərli və (11) Farslara verdi və Farscılıq siyasətinin və Fars hakimiyyətinin təməl daşını qoydu, bununla belə (12) bir çoq şairlər əsərlərini Türkcə vəya Türkcə və Farsca yazdılar.

(13) Tarix-i aləm aray-i Abbasi və bir çoq təzkirələrdə və habelə xarici səfirləri səyahətnamələrində (14) bu baredə calib məlumat vardır. Bu dövrdə dəvlətin daxili işlərində rəsmi dili (15) Farsca olmaqla yanaşı başqa dövlətlərlə müxabərə və münasibətlərdə Farsca ilə Türkcə də işlənirdi. (16) Azəri şairləri öz ləhcələrindən suvay Cağatay və Osmanlı ləhcələriylə də tanış idilər. (17) Şah Təhmasib Farsca şeir yazdığı kimi Türkcə də şeir qoşmuş və Sultan Süləyman Qanuniylə (18) müşaərə edirdi.

(19) 16-cı əsrin şairləri barəsində əsaslı məlumat Töhfeyi-Sami və

[50] (1) **Xavas və Əhdi** təzkirələrində mövcuddur.

(2) Töhfeyi-Sami Şah İsmayılın kiçik oğlu Sam Mirzə tərəfindən yazılıp və bu əsrin ilk (3) yarısına mərbut şairlərdən bəhs edir. Sam Mirzə özü də şair olub lakin böyük bir (4) şöhrət tapmamışdır.

(5) Töhfeyi-Samidə Türkcə yazdıqları tasrih edilən Azəri şairləri bunlardır:

(6) **Ayqut Sultan** (vəfat 1549)

(7) Sam Mirzənın çoq təqdir etdiyi **Yusif Bəy**

(8) **Xəyali** (vəfat 1544). Bu şair Türkcə divanı vardır və guyı-çevgana bir nəzirə (9) yazmışdır.

(10) **Tafili**. Xorasan Türklərindən olub şeirlərində Əlilullahi və Hürufi əqidələrini (11) açıq yazmışdır.

(12) **Cədidi** (1532) və **İmani. Kəlimi Təbrizi** və **Susəni** və daha başqaları.

(13) Bu şairlərin bəzilərinin əsərlərində Anadolu, bəzilərininkində də Cağatay (14) ləhcələrinin təsiri gözə çarpar. Vəfat illəri qeyd olmayan şairlər təzkirənin yazılış tarixində (15) (1550) həyatdaymışlar.

(16) **Məcmüəl Xəvas** təzkirəsi Şah Abbasın kitabcısı Azəri şairi **Sadıqi** tərəfindən (17) yazılıb 16-cı əsrin ikinci yarısına aid şairlərdən bəhs edər:

(18) Sadıqi təzkirəsi Cağatay ləhcəsiylə yazılıb və məşhur Cağatay və Osmanlı şairlərindən də (19) bəhs edər. Bu təzkirədə adı olan Azəri şairləri bunlardır.

(20) **Əmani** maxlası olan Baybur Qulu Məhəmmed Bey (1016-945h). Bu şairin bəzi (21) Türkcə şeirləri Biritiş müzeumdadır.

(22) **Sadıq** maxlası olan Əlixan Mirzə və **oğlu Məhəmməd Salih Mirzə**

(23) **Şahqulu Bəy** rumlu və **Faqiri.**

(24) **Piri bəy** və **Kerami** və Xoylu **Mirzə Məhəmməd** və Bağdadlı **Qılıc bəy** və **Şemsi** (25) təxəllüslu Məhəmməd bəy. Təbrizli **Hakim Bədii** və Təbrizli **Şərif**.

(26) Həcvləri və nüktələriylə məşhur Mövlana **Huşi** və Merağalı Qazı aracı (çolaq (27) olduğu içün)

(28) **Sadıq Efşar:** Sadıqi Təbrizdə Vərci məhəlləsində 1532-940-da anadan (29) olmuş babası Sadıq bəy Xudabəndəlü elindən olub iliylə Şah İsmayıl zamanında Şamdan (30) Azərbaycana gəlib yerləşmişdir. Sadıqi külliyatında Türkcə əsərləri **Məcmuəl Xavas**,

(31) **Divan və Münşəat**dır. Ayrıca Şah Abbas dövrünə aid Abbasnamə adlı Farsca bir məsnəvisi

[51] (1) və Farsca şeirləri vardır. Sadıqi məşhur nəqqaş Müzəffər Əlinin şagirdlərindən olub (2) zamanının istisnai bir şəxsiyyətidir.

(3) Məcmüəl xəvası yazmaq içün Nəvainin Məcalisün-Nəfaisini örnək (nümunə) seçmişdir. (4) Sadıqi bu kitabda Türk dil və ədəbiyyatını bir bütün (kül) olaraq ələ almış və mövcud (5) üç ədəbi şivə (ləhcə)sinin şairlərini tanıtmış və əsərlərindən örnəklər vermişdir. (6) Sadıqi üç ləhçəni çoq yaxşı bilir və hər üç ləhcədə şeirlər yazmışdır. İndi (7) şairin qərb Türkcəsində söylədiyi iki qəzəli nəql edirik:

(8) Göz yaşım vermə nəmi-ahi-səhərgahlara

(9) Yanar əflak könüldən çəkilən ahlara

(10) Qoyma xali gözümü şəmi-rüxün əksindən

(11) Qoysalar eyb dəgil şəm nəzərgahlara

(12) Qeyri dutdu ətəgin saidini öpmək içün

(13) Dövlət əl verməsə yəg (yaxşı) himməti kütahlara

(14) Dərdi-dil xublərə hacəti-izhar dəgi

(15) Ərzi-hal eyləmə sən səngi-dil agahlara

(16) Sadiqi söyləmə zöhhadə qədəh keyfini sən

(17) Rəhi-meyxanəni göstərmə bu gümrahlara

(18) Doldu gözüm qubari-səri-kuyi-yardan

(19) Gör gör nələr yetişdi mənə ruzigardan

(20) Eşq atəşinə yanma yaxılma demək nədür

(21) Od macərasın istəmədi kimsə xardan

(22) Canandan ayrı təneyi-düşmən nədür bana

(23) Yoq ictinabı kalbüdün səngsardan

(24) Düşdüm mühiti-eşqəvü qurtarmağa məni

(25) Mövci-bəla araya çəkər bir kənardan

(26) Əğyarı mötəbər eləmək güc gəlür nolur (nə olur)

(27) Gər tüşsə Sadiqi nəzəri-etibardan

(28) **Əhdi Bağdadi** təzkirəsində Bağdad şairləri arasında böyük Füzulidən suvay **[52]** (1) bir neçə Azəri şairindən də bəhs edilmişdir.

(2) Azəri şairlərinin bəziləri Anadoluya getdikləri içün Osmanlı təzkirələrində (3) adlarına raslanır bunların mühümləri **Bidadi, Sehabi, Məsihi, Pənahi, Məşrəbi**, (4**) Anqa** və **Şahidir**.

(5) Yuxarıda adları aparılan şairlərdən suvay tarixi və ədəbi mənabiyin qeyd etdiyi (6) şairlərimiz bunlardır:

(7) Şah Təhmasabin qardaşı şair Bəhram Mirzənin oğlu İbrahim Mirzə. Bu şahzadə (8) müxtəlif hünər şöbələrində mahir olub və hünərməndləri himayət etmiş və zəngin bir kitabxana (9) qurmuşdur. Türkcə və Farsca gözəl şeir yazmış və 1575-də ikinci İsmayıl tərəfindən (10) öldürülmüşdür.

(11) **Qazi Abdulla Xoyi** Farsca və Türkcə şeirləriylə məşhur və eyni halda divan münşisidir. (12) Sofu divanında Türkcə müxabirə və məkatibələri o inşa edirdi. Babası Sədullah da (13) Xoy və Salmas qazisiydi. Bu rübai ondandır.

(14) Qazı nə yaman şikəst hal olmuş sən - Bir bedər firaqdan helak olmuş sən

(15) Sən bülbül idin gülündən ayrı düşdün - Dilin dudulub göründə lal olmuş sən

(16) Qazi Abdullah 991-də Səbzəvarda vəfat etmişdir.

(17) **Təbrizli Kəlbəli** (1594 vəfat) təxəllüsu Rağıb olub Farsca Türkcə şeirləriylə (18) məşhur olub, Osmanlı ordusunun Təbrizi işğali sırasında (mövqeyində) gələn əmri (19) şair Əhməd xanın yanına getmiş lakin umduğu (ümid etdiyi) hörmət və ikramı görməyincə (20) Gilanlıları həcv etmiş.

(21) Karkiya xanədanında Əmir Əhməd Xan Səfəvilərlə mübarizatında məğlub olduğu içün (22) Osmanlı imparatorluğuna iltica edib bir müddət İranla Osmanlıların münasibətlərinin (23) pozulmasına səbəb olmuşdur. Əhməd Xan Farsca və Türkcə şeirlər yazmışdır o yaxşı (24) bir musiqi şünas olub, ud çalarmış.

(25) **Yaqub Ərdəbili** bir necə dildə şeir yazmışdır.

(26) 17-18-ci əsrlərdə İranda Türkcənin inkişafı davam etmişdir. Fars şeir (27) və ədəbiyyatının dalilama (daliyə getmək) və ilhitat dövrəsi olan bu əsrlər Azəri Türkləri (28) içün daha verimli (Sermerbaxş) olmuşdur.

(29) Bu dövrin ən mühüm şairlərindən sırasıyla (Bənubat) qısaca bəhs edəcəyik.

(30) **Məsihi:** Məsihi İrandakı müxtəlif dil və ləhcələri (Gilani, Mazandarani, Gürci, (31) Qumuq, Çərkəs və Türkmən) bilən və musiqişünas bir şairdir. Birinci şah Abbasın son **[53]** (1) zamanlarında məşhur olub və **Dam və Dane, Zənbur və Əsəl və Vərqa**[40] **və Gülşah** adlı üç (2) məsnəvi yazmış və birinci Şah Safiyə ithaf etmişdir.

(3) Bu əsərin bir nüsxəsi Biritiş muzeumdadır.

(4) Burada Məsihidən bir mürəbba şəklində müsammat[41] nəql edirik:

(5) Dinlə bülbül qissəsin kim gəldi əyyamı bahar

(6) Qıldı hər bir bağda həngamə həngamı bahar

[40] Vərqa və Gülşah dastanı Ləyli və Mecnun kimi eşqi Ərəb dastanıdır və Həzrət Məhəmməd s zamanında vaqı olduğu söylənir. Vərqa və Gülşah Beni Şeyban qəbiləsinin böyüklərinin uşaqlarıdır. Bahem böyüyüb evlənmeyə qarar vermişlər lakin müxtəlif macəralar bu işe mane olmuş Vərqa bir çoq qəhrəmanlıqlardan sonra sevgilisinə çatmadığı içün çöldə Allahdan ölüm istəyir və ölür. Gülşah da bunu eşidəndə onun qəbri üstündə özünü öldürür və orda dəfn edilir, Həzrət Məhəmməd s. Şaha gəldikdən sonra onun duasıyla bu sevgililər dirilir və 40 il birlikdə yaşayırlar.

[41] 4-5-6-7 və daha çoq misralı bəndlərdən təşkil tapan nazım şəkillərinə müsəmmət deyilir. Müsəmmətin mühüm şəkillər və ya növləri mürabba və müxəmməsdir.

(7) Oldu sim əfşan ona əzharı bagdamı bahar

(8) Ayşu nuş it kim geçər qalmaz bu əyyamı bahar

(9) Yenə ənvarı şükufəylə bezəndi bağ u rağ

(10) Iyş içün qurdu gülüstanda qızıl güllərə taq

(11) Kim bilir ol bir bahara kim ölə kim qala sağ

(12) Iyşu nuş et kim geçər qalmaz bu əyyamı bahar

(13) Ruxları rəngin gözəllərdür gül ilə lalələr

(14) Kim qulaqlarına dürlü[42] cövhər asmış jalələr

(15) Aldanıb sanma ki bunlar böylə[43] baqi qalalar

(16) Iyşu nuş et kim geçər qalmaz bu əyyamı bahar

(17) Umarım[44] bulub Məsihi bu mürabba iştihar

(18) Ola əhlinə çu-çar əbru gözəllər yadigar

[54] (1) Bülbül-i hoş-guysın gül yüzlülərlə yüri var

(2) Ayşu nuş et kim geçər qalmaz bu əyyamı bahar

(3) (Bu mürəbbain əsli 9 bənddir.)

(4) Varaqa və Gülşah dastanı 770 hicridə Yusif Meddah adında bir Türk şairi tərəfindən
(5) Türkcə nəzmə çəkilmiş. Bu şair ömrünün çoq qisməti Anadoluda keçdiyi halda Azəri
(6) olması çoq mühtəhəmildir. Farsca yazdığı Xamuşnamədə cavanlıq və uşaqlıq çağının
(7) Azərbaycanda keçdiyini yazır.

[42] Envai müxtəlif
[43] Belə
[44] Ümid edirəm

(8) **Saib Təbrizi:** Mirzə Məhəmməd Saib Təbrizi 1590-da Təbrizdə doğulub uşaqlıq (9) yaşında babası Mirzə Əbdürrəhim şirin qaləm ilə İsfahana köçmüş və orada (Abbasabad) (10) yerləşmişdir. Sabirin qəzəllərinin məqtələrini təşqil edən aşağıdakı bəyitlər onun Təbrizli (11) olduğunu göstərir:

صائب از خاک پاک تبریز است هست سعدی گر از گل شیراز(12)

در بهار سرخروئی همچو جنت غوطه داد فکر رنگین تو صائب خطه تبریز را(13)

زحسن طبع تو صائب که در ترقی باد بلند نام شد از جمله شهرها تبریز(14)

(15) Saib cavanlığında Hicaza getmiş və qaydanda Osmanlı İmparatorluğu daxilində bir neçə yeri (16) gəzib bir çoq alim və şairlərlə görüşmüşdür.

(17) Saib uzun bir səyahəddan sonra İsfahana qayıdıb orada Dərbara yaxın bir şair kimi (18) yaşamaq istəmişdir, lakin onun üstün istedad və şöhrətini təhəmmül ilə müəyyən paxılar (19) onu Şah Abbasın nəzərindən salmışdılar. Saib şahın itinasızlığından sıxılıb 1625-də (20) Hindistana dərfi səfər edib və bu narazılığı şeir ilə bəyan etmişdir.

طلائی شدچمن ،ساقی بگردان جام زرین را(21)

بکش برروی اوراق خزان دست نگارین را(22)

دلم هر لحظه از داغی بداغی دیگر آویزد(23)

چو بیماری که گرداند ز تاب درد بالین را(24)

بجای لعل و گوهر از زمین اصفهان صائب(25)

بملك هند خواهد برد این اشعار رنگین را(26)

(27) Saib İsfahandan Hərata, oradanda Kabilə getmişdir. Bu zaman Kabildə **Zəfər xan** ləqəbi (28) ilə məşhur olan Nəvvab Mirzə Əhsənullah hakim idi. Saib bir zaman onun yanında qaldı. (29) Şah Cahan 1630-da Dəkkənə hərəkət etdiyi zaman Zəfər xan ilə birlikdə Saib də onun (30) yanında gedir və Hanpurda olanda Saib atasının Əkbərabada gəldiyini öğrənir. O, Zəfər xana

[55] (1) aşağıdakı şeirlə İsfahana müraciət içün icazət istəyir.

شش سال بیش رفت که از اصفهان بهند افتاده است توسن عزم مرا گذار(2)

هفتاد سال والد پیری است بنده را کز تربیت بود بمنش حق بی شمار (3)

آورده است جذبه گستاخ شوق من از اصفهان به آگره ولاهورش اشکبار(4)

زان پیش تر کز آگره بمعموره دکن آید عنان گسسته تر از سیل کوهسار(5)

این راه دور از سرشوق طی کند با قامت خمیده و با پیکر نزار(6)

دارم امید رخصتی از آستان تو ای آستانت کعبه امید روزگار(7)

مقصود چون زآمدنش بردن من است لب را بحرف رخصت من کن گهر نثار(8)

با جبهه گشاده تر از آفتاب صبح دست دعا ببدرقه راه من برآر(9)

(10) Lakin Saib icaze ala bilmir. Fəqət bir il sonra Kəşmirdə Zəfər xandan rüxsət ala bilir (11) və atasıyla və xanın verdiyi dəyərli hədiyyələrlə İsfahana qayıdır.

(12) Bu zaman Şah Sufi taxtda idi və Sabir bir müddət dərbardan kənarda kalıp, bu əsnada (13) Məşhəd, Qum, Qazvin, Ərdəbil və Yəzdi gezir və Təbrizdə yaşayır. 1640=1050-də Təbrizdə (14) olan məşhur Osmanlı səyyahı Evliya Çələbi Təbrizdə gördiyi sahibi divan şairlər (15) arasında Saibi də qeyd edir.

(16) Şah Abbas Sani (1642-1666) taxta keçdiktən sonra Saibi dərbara davət edir (17) və ona məliküş-şüəra ünvanını verir.

(18) Saib İranda səbki-hindinin müməssilidir. Şeirlərində zəngin xəyallar, məcaz və istiarələr (19) və yəni təşbehlər işlədən bu səbkin ən böyük nümayəndələri Saib və Bidildir.

(20) Saib üslub və fikirlərin və məzmunların tazəliyi baxımından da İranın son böyük (21) qəzəl ustadı sayılır. Şeirlərində əsrinin ictimai vəziyyətini ayna kimi mənaks etmişdir. (22) Şöhrəti Hind, İran və Anadolu ölkələrini tutan bu şairə öz zamanında belə Hind, Azəri və (23) Osmanlı şairləri tərəfindən nəzirələr yazılmışdır.

(24) Türkiyə təzkirəçilərindən Müəllim Naci Əsami adlı əsərində Saibdən bəhs edərkən (25) (divanı rumda ən ziyadə şöhrət bulan divanındandır hətta əvvəlləri tədris olunurdu)

(24) deyir. Hikmət ifadə edən şeirləri əsrin böyük Osmanlı şairi Nabi üzərində təsirli (27) olmuşdur. Farsi şeirlərinin mühüm bir qisməti əsrdaşları və daha əvvəlki İran şairlərinə (28) dediyi nəzirələrdən ibarətdir. Bundan başqa məzmun yaradıcılığı və tək bəyitləri (29) onun bariz xüsusiyyətlərindəndir, tək bəyitləri onun fikirləri və ictimai və əxlaqi mülahizələrini (30) bəyan edir. Bu tək bəyitlərin bir çoqları zərbil-məsəl halına gəlmişdir.

(31) Saib 120 min bəyitdən çoq şeir yazıb 17 Türkcə qəzəl və müləmmatı vardır. **[56]** (1) Şah Abbas Saninin Şah Cahan ilə savaşı və Qandahar fəthini (1059=1648) məsnəvi (2) şəklində nəzmə çəkmişdir. Şah Abbas Sanidən sonra taxta keçən Şah Süləymanın culüs münasibətiylə (3) söylədiyi qəsidədən ötürü şahın gözündən düşdü, bu hal şairin ölümünə qədər (4) idamə tapdı Saib (1081=1671) tarixində və bir rəvayətə görə 1676-da İsfahanda (5) vəfat etdi və Saib tekkəsində dəfn edildi. Sərxoş təzkirəsində Saibin ölüm (6) tarixini (Saib vəfat yaft) = 1071 h cümləsiylə qeyd etmişdir. Saib uca boylu, (7) artıq və hər kəsə sevgi və saygı (ehtiram) duyan (ehsas edən) bir insan idi şərab yerinə (8) tənbəkiyə əlaqəmənd olduğu şeirlərindən anlaşılır.

(9) شستم لب پیاله ز آب شراب تلخ کردم بدود تلخ قناعت زآب تلخ

(10) Nə əhtiyac ki saqi verə şərab sənə - Ki öz piyaləsini verdi afitab sənə

(11) Şərab ləli içün tökmə abiru zinhar - Ki dəmbədəm ləbi-lələin verir şərab sənə

(12) Əgər urum (vuram) daşa peymanəni keçür saqi

(13) Şərabdan neçə göz tiksə hər hübab sənə

(14) Qurutma tərli üzarın içində badəyi-nab

(15) Ki gül kimi yaraşur çöhreyi-pürab sənə

(16) Şərabdən nə əcəb olmasun əgər sərxoş

(17) Bu duzlu ləblər ilən neyləsün şərab sənə

(18) Bu atəşin yüz ilən kim dutar sənin ətəkin,

(19) Həlal elər qanını ta yetər kəbab sənə

(20) Dədim çığarə səni xət hicabıdən qafil

(21) Ki ol ğübar olur pərdəyi-hicab sənə

(22) Sənin səhifei-hüsnün kəlam Saibdir

(23) Ki dağı-eyb olur xali-intixab sənə

(24) **Əsərləri:** Şairin əsərləri mənzum və mənsur olub iki qismətə ayrılır. Mənzum (25) əsərləri 120 min bəyitdən artıqdır və bunlardan ibarətdir: Farsca və Türkcə qəzəllər və qəsidələrindən (26) ibarət olan divanı, Qandəharnamə, Mahmud və Ayaz məsnəvisi və Bəyaz adında müntəxəbatı. (27) Farsca qəzəllərin bəyit adəti 4-23 arasında olub bəzən qafiyələr təkrar edilir, və bəyitlər (28) arasındakı fikir ayrılığı hər bəytdə müstəqil bir məna verir şair mötədil təbiətli olduğu halda (29) şeirlərində mübaliə vardır.

(30) Qəzəllərdə eşq, təsəvvüf, nəsihət və hikmət, mövzüları təşqil edir və bunlar arasında **[57]** (1) əlliyə yaqın şairə nəzirə vardır. Nəzirələrin çoğu Sənai, Attar, Qasım Ənvar, Uhdi, (2) Sadi və Hafızın qəzəllərinə yazılmışdır. Saibin şeirlərinə özü yaşarkən də nəzirələr deyilib (3) və divanı ümməraya hədiyyə göndərilirdi.

(4) Mahmud və Ayaz məsnəvisi Sultan Mahmud Gəznəvinin saqi və nədimi olan Ayaz ilə (5) münasibətlərindən bəhs edir.

(6) Bəyaz adındakı müntəxəbatı öz şeirlərindən və əski (qədim) və müasir şairlərin şeirlərindən (7) mürəkkəb 25 min bəytə yaqındır.

(8) Saibin bir də tütün və qalyanı mədh edən nəzm və nəsr qarışığı risaləsi vardır. (9) Saibin kamil divanı daha müntəşir olmayıpdır. Aşağı yoxarı 40 min bəyti ehtiva edən (10) müntəxəbatı bir neçə dəfə Hindüstanda və İranda (Əmir Firuz Kuhi) çap olmuş. Daha kiçik (11) müntəxəbatı İstanbulda Xulusi tərəfindən Mücevheratı Saib Təbrizi adıyla Türkcəyə (12) tərcümə edilmişdir. (h 1331)

(13) Saibin tamam şeirləri bir dərəcədə deyildir lakin onun ən az on min bəyti onun böyük (14) və tırazəvvəl bir şair sayılmasına kafidir.

(15) Saib şeirlərinin mühüm qisməti təlim və tərbiyyətə mərbutdur. Bəyitlərinin bəziləri (16) atalar sözü kimi yadda qala biləcək və hikmətamizdir. O hakimanə sözləriylə oxucuya (17) əxlaqi fikirlər təlim etməyə çalışır. Şahlara tərifnamə yazmaqdan çoq nəsihət vermək (18) məqsədini izləmişdir. Şah Abbas saniyə işrətdən uzaqlaşdırmaq içün yazdığı (19) aşağıdakı şeirləri şayani-diqqətdir.

(20) شیشه را بر طاق نسیان نه قدحرا خرد کن

(21) بشکن از خون سیه مستان خمار روزگار

(22) توبه عهد جوانی را قبول دیگر است

(23) بگذر از میدر جوانی ای بهار روزگا

(24) Aşağıda farsi şeirlərində nümunə olaraq bir neçə tək bəyit və bir qəzəl Saibdən nəql (25) edirik:

(26) زبسکه تلخی دوران چشیده ام صائب

(27) دهان مار شود تلخ از گزیدن من

(28) چند پرسی صائب احوال پریشان مرا

(29) مدت بیداری ام در خواب ظلمانی گذشت

(30) مدتی چون غنچه در خون جگر پیچیده ام

(31) تا در این گلزار چون كل يك دهن خندیده ام

]58[(1) در کدامین چمن ای سرو بیار آمده ای

(2) که ربایندہ تر از خواب بهار آمده ای

(3) اظهار عجز در بر ظالم روا مدار

(4) اشك کباب مایه طغیان آتش است.

(5) برق عالم سوز در ابر سیاه نوبهار

از نگاه چشم فتان تو یادم میدهد (6)

در این ایام شد ختم سخن برخامه صائب (7)

مسلم بود اگر زین پیش بر سعدی شکر خائی (8)

کثرت موج ترا در غلط انداخته است (9)

ورنه در سینه دریا گهر راز یکی است (10)

موج از حقیقت گهر بحر غافل است (11)

حادث چگونه درک نماید قدیم را (12)

از حقیقت روی صائب در مجاز آورده ایم (13)

عشق عالم سوز را با کفر و ایمان کار نیست (14)

گردن ما در کمند سبحه و زنار نیست (15)

کاسه منصور خالی بود پر آوازه شد (16)

ورنه در میخانه وحدت کسی هوشیار نیست (17)

هر که پیراهن ببد نامی درید آسوده شد (18)

بر زلیخا طعن ارباب ملامت عار نیست (19)

بررك جانها نپیچد تا پریشان نیست زلف (20)

نبض دلها را نگیرد چشم تا بیمار نیست (21)

طوطی از آئینه میگویند میآید بحرف (22)

چون مرا در پیش رویش زهره گفتار نیست (23)

(25) Saibin Türkcə qəzəllərini Ləningrad danişgəndəsində olan bir əlyazmasına əsasən
(26) Professor Həmid Araslı dünyaya tanıtmışdır. Həmid Araslıya görə bu rübai şairin eşq
(27) tələqqisində məhəbbət, azadəliq, izzəti nəfs, vəfa və sədaqət, hikmət və ədalət kimi
(28) insanlığın ən bariz və parlaq xüsusiyyətləri ifadə edilmişdir.

(28) Saibin Türkcə şeirlərində nəzəri ilk cəlb edən onun Füzuli təsirində yazan **[59]** (1) bir şair olmasıdır. Türkcə qəzəllərinin mühüm qisməti vəzin, ifadə və hətta şəkil baxımından (2) da Füzuliyə nəzirə olaraq yazılmışdır:

(3) Eldən çıxaram zülfi-pərişanını görgəc

(4) İşdən gedərəm sərvi-xiramanını görgəc

(5) Saib

(6) Könlüm açılır zülfi-pərişanını görgəc

(7) Nitqim tutulur qönçeyi-xəndanını görgəc

(8) Füzuli

(9) Aşiq qanını vəsməli qaşin nihan içər

(10) Cövhərli tığ qın ara peyvəstə qan içər

(11) Saib

(12) Tökdükcə qanımı oxun, ol asitan içər

(13) Bir yerdəyəm əsir ki toprağ qan içər

(14) Füzuli

(15) Son olaraq üc Türkcə qəzəlini və digər qəzəllərindən bir neçə tək bəyit nəql edirik.

(16) Meydən ol çöhreyi-ziba ərəq əfşan olmuş

(17) Ya sərasər göz olub üzünə heyran olmuş

(18) Bu görən dairəni halə xəyal etmə ki çərx

(19) Ağzın açıb məhi-şəbgərdimə heyran olmuş

(20) Gözdən iraq ki soltani-cünun şövkətdən

(21) Hər dügün başıma bir çətri-Süləyman olmuş

(22) Ləbi-ləlin qəmindən bəski udubdur qanlar

(23) Xubların ürəgi kani-bədəxşan olmuş

(24) Ta görübdür nəzərin var onilan, qaşı yay

(25) Gül üzün cəm qılıb qünçeyi-peykan olmuş

(26) Saf edən də ləbi-canbəxşini dövran işidir

(27) Bir-iki qətrə damıb çeşmei-heyran olmuş

(28) Rəhm qıl Saibə, saqi, mey ilən dut əlini

(29) Necə içsin qanını bu ürəgi qan olmuş

[60] (1) Biz nə imdi zərrətək cövlana gəlmişlərdənüz

(2) Afitabi-eşq ilən dövrana gəlmişlərdənüz.

(3) Gün keçirməkdir hesabi-şahid əgriliğ üçün

(4) Doğruluğdan biz bu gün divanə gəlmişlərdənüz

(5) Sanədür barani-rəhmət gər qılıc gögdən yağar

(6) Qoç kimi qurban üçün meydanə gəlmişlərdənüz

(7) Tutma ol gül damənin məhşər günündə can üçün

(8) Qılma yüzsüzlüq[45] nigar ilən bir ovuc qan üçün

(9) Açmagil ağzın görəndə xali meşqin danəsin

(10) Eymə baş peygar tək hər nöqtəyə dövran üçün

[45] Özlülüq semacet.

(11) Yoldaş oldur kim qara günlərdə yoldan çıxmasın

(12) Keçmə yoldaşdan Xızırtak çeşmeyi-heyvan üçün

(13) Yəni ay başın əgər xurşidə ta olsun tamam

(14) Sadədil bilməz ki bəslər özünü nöqsan üçün

(15) Məşrəb üçün qoymagil əldən ənani-ixtiyar

(16) Xamiliqdan atını öldürməgil meydan üçün

(17) Hüsn-cölanından əl kəsməkdir arvadlar işi

(18) Keç özündən mərdlərtek Yusifi-Kənan üçün

(19) Minnət ilə dirilik Saib, ölümdəndir bətər

(20) Can verirlər əhli-qeyrət dərdi-bidərman üçün

(21) Eylə kim Saib qəmi-dövran tutubdur çevrəmi[46]

(22) Seyri-gül mümkün dəgül açsun tutulmuş könlümü

(23) Cam urmaq[47] rəsmidir saqi tutulmuş ay üçün

(24) Seyqeli-cam ilə pervaz et tutulmuş könlümü

(25) Aşiqin göz yaşına rəhm eyləməz ol afitab

(26) Yığlımaq[48] ilə aparmaz od əlindən can kəbab

(27) Tutulmuş könlümü cam ilə şadan eyləmək olmaz

(28) Əl ilə püstənin ağzını xəndan eyləmək olmaz

[46] Ətraf
[47] Vurmaq
[48] Ağlamaq

[61] (1) Yoxarıda nəql eylədiyimiz qəzəllərin bəyitlərini tədqiq edərsək hər bəytin təkcə, (2) müstəqil mənası olup, bəzilərinin atalar sözü kimi olduğunu və ya atalar sözün (3) şeirdə işləndiyini görürüz. Bu da bizə Saibin son xüsusiyyətini göstərir.

(4) **Şah Abbas Sani:** 1642-1674 illəri arasında səltənət edən ikinci Şah (5) Abbas Türkcə və Farsca şeirlər yazmış və **Sani** maxlası ilə tanınmışdır. Bu şair padşah (6) İsfahanda bir çoq tarixi binalar tikdirmiş və alim və şairlərdən himayət etmişdir.

(7) **Muci** və ya şeyxülislam Təbrizi 26 qəzəli vardır.

(8) **Tərzi Əfşar:** Urmiyə əfşarlarındandır. Kiçik divanı, divanı Tərzi Əfşar (9) adıyla (nəşriyat temdən rızayə) tərəfindən çap olmuş. Farsca və Türkcə mənzumələrdən (10) suvay tarzik adıyla əski ədəbiyyatda məruf olan tərzdə şeirlər yazmışdır. Bu tərz şeirdə (11) bir çoq Türkcə kəlmələr Fars gramerinə görə işlənmişdir. Şah Abbas Sani və Şah Safi (12) dərbarında bu tərz şeirlər çoq bəyənilmiş və Şah Safi tərəfindən təşviq edilmişdir. Bu tərz (13) şeir bəzi müasir şairlər məsəla **Molla Fuqi** tərəfindən də təqlit edilmiş lakin klassik Fars (14) şeiri qabağında çoq rəğbət görməmişdir bu tərz şeir daha çoq təfrih və müsəxxərə (15) içün söylənmiş və çoğu məlumat şəklindədir.

(16) Tərzi həcv ü həzəl və bir şairdir və Azəri Türkcəsiylə yazdığı şeirləri (17) bu ədəbiyyatın gözəl nümunələri arasındadır. (İranşəhr şemare (29) 12 və məcəllə armağan XIII)

(18) **Dəruni:** Azərbaycanın tanınmış şairlərindən olub əsli Təbrizlidir. Xanvadəsi (19) Şah Abbas zamanında İsfahana yerləşmişlər Saib Dəruniyi təqdir edib şeirlərindən bəyaz (20) da nəql etmişdir.

(21) **Təsir:** Mirzə Möhsün Tanber əslən Təbrizli olub ana babası Şah Abbas ol zamanında (22) İsfahana köçmüşlər və Mirzə Möhsün İsfahanda doğulubdur. Təxəllüsü Təsirdir (23) və Şah Süləyman və Şah Sultan Həsən zamanında böyük dövlət ricalindən olub bir müddət Yəzd vəziri (24) olmuşdur. Təsir Saibin avn zamanlarını dərk etmiş və qəzəllərinin bir bəndə belə (25) söyləmiş:

(26) حاذق نبض سخن در همه عالم نیست

(27) بجز از صائب و تأثیر که از تبریزند

(28) Saib vəfat edəndən sonra təsir onun yerini tutdu. Bu şair barəsində Məhəmməd (29) **Tahir Nasrabadi**, Təzkirətül-müasirin (Məhəmməd Əli Hazin) və Səfinəyi-Xoşgu və çırağı hidayət (30) Siracəddin Əli Xan arzu müfəssəl məlumat vermişlər.

(31) Təsirin külliyatı, qəsidələri, qəzəlləri, müqəddat, rübailər və yeddi məsnəvisini havidir. **[62]** (1) Qəsidələrinin zübdəsi 14 məsumun naat və mənqibətinə məxsusdur. Qəzəlləri səlis və rəvan (2) və cana yaqındır və tazə məzmunlar və istilahlardan doludur. Divanının mətləyi belə (3) başlar,

(4) ای در کف مهر تو سررشته عنوانها

(5) دارند سرافرازی از نام تو دیوانها

(6) Təsirin bəzi qəzəllər və qəsidələrində zamanının vaqeləri zikr edilmişdir məsəla (7) Türkcə yazdığı bir qəzəldə Sultan Əkbərin babası Əvrəngzibdən küsüb 1078 hicridə (8) Sultan Süləymana Pənah gətirməsi nəql edilmişdir.

(9) Qitələrində Şah Süləymanın ölümü (1105 h) və Əllamə məclisinin vəfatı (1111 h) (10) və Yəzd üsyanından (1116 h) və çihil sutunu ayinə xanəsinin yanmasından söz etmişdir (11) (1118 h). Təsirin külliyatından bir nüsxə kitapxana Məclisdə və bir nüsxə də danışgəndə məqul (12) və mənqul kitapxanasında mövcuddur. Təsirin Farsca və Türkcə əşarı onaltı min (13) bəyit olub, Türkcə şeirləri 447 bəyitdir. Aşağıda nümunə içün iki şeirini nəql (14) edirik:

(15) Ruhsarun olan yerdə dahı gül nə içündür

(16) Baş vurdu hatün səbzə vü sünbül nə içündür

(17) Ol hüsn-i hüdada də dəgül zinetə-möhtac

(18) . . . . . cemalilə tecemmül nə içündür

(19) Didüm ki səni öldürərəm tiğ-i sitəmdən

(20) Ey şuh-ı cefa-pişe teemmül nə içündür

(21) Cürm ü günehimdən ki səni istəməyimdir

(22) Iğınaz ilədün naz-ü tegafül nə içündür

(23) Bir halka-ı zülfilə cahan oldu əsirün

(24) Başka dahi min halka-i kakül nə içündür

(25) Yumdun gözünü gizlin ırahdan məni görgeç

(26) Uşşakı görən yerdə tecahül nə içündür

(27) Ol lal-i ləb ilə ki sənə qismət olubdur

(28) Artuqi dahı nəql u gül ü mal nə içündür

[63] (1) Qış getdi bahar oldu vü başdan açılıb gül

(2) Məlum deyil naləi bülbül nə içündür

(3) Allah ilə düz gəlsə eyər mənzilət u qurb

(4) Hər nakse təsir təvəssül nə içündür

(5) Məna biineva diyəllər Sitəmi aşina diyəllər

(6) Qəmə mübtəla diyəllər Sənə bivəfa diyəllər

(7) Büte ger vəfa girandur Bu qədər sitəm ziyandur

(8) Ələmə ki çok yamandur Sənə bivəfa diyəllər

(9) Dahı kalmadı kararım Çıkıb əldən ixtiyarım

(10) Qara itmə ruzigarım Sənə bivəfa diyəllər.

(11) Nə gül istərəm nə su sən Nə nişat-ı bağ ü gülşən

(12) Mənə şadi oldu düşmən Sənə bivəfa diyəllər

(13) Məni eşqdən sovutma Gözü yaş ikən qurutma

(14) Qulunam məni unutma Sənə bivəfa diyəllər

(15) Sənə meh verüb səbahət Güli qamətin qiyamət

(16) Sitəm etmə· binəhayət Sənə bivəfa diyəllər

(17) Dahı işime girişmə Üregimlə çok erişmə

(18) Kuşu serçeyə kemişmə Sənə bivəfa diyəllər

(19) Səni hak yaratdı Mehvəş Yüzün ay lalin atəş

(20) Mənə vermə çok keşakeş Sənə bivəfa diyəllər

(21) Sitəmin müdam oldu Dirilik haram oldu

(22) Üregin tamam oldu Sənə bivəfa diyəllər

(23**) Məlik Bəy Ovcı:** Bu şair ovcı əlinə mənsub olub Şah Səfi düvüm yəni (24) Şah Süləyman Səfəvi dövründə yaşayıb və 63 qəzəldən mürəkkəb küçek bir divanı Berlin (25) kitapxanası fars yazmaları arasında Gəncinə adlı məcmuəda mövcuddur. Bu kiçik (26) divan Professör Əhməd Cəfəroğlu tərəfindən İstanbulda çap olmuş (Azərbaycan yurd (27) bilgisi 1933) bu dəyərli şair də Füzuli və Saibin təsiri görülməktədir.

(28) **Vahid Təbrizi:** Şah Abbas Saninin müvərrixi və İkinci Şah Səfinin vəziri (29) olub dövrün məşhur ədib və ricalindəndir. Yazdığı tarixdən suvay Farsca-Türkcə (30) divanı və bir də münaşatı vardır ki Kəlkətə və Lenkonof (34) da çap olmuşdur.

(31) **Qövsi Təbrizi:** Əli Can Qövsi Təbrizdə anadan olub, müqəddimatı təhsil **[64]** (1) gördükdən sonra cavanlıqda İsfahana köçmüşdür Türkcə şeirləri çoq qiymətlidir. (2) Divanı Süləyman Mümtaz tərəfindən 1925-də Bakuda çap edilmiş, qəsidə, qəzəl və rübailərində (3) Füzuli və Saibin təsiri aşiqardır. Mirzə Tahir Vahid Təbrizinin bağcesi və safında bir (4) tərcibənd yazmış ki zamanının vəziyyətini açıqca anlatır.

(5) Qövsidə müasirləri olan Saib kimi azadəliq axdarır, tapmadığı içün fələkdən və (6) zəmanə adamlarından şikayət eyləyir.

(7) Gər nalə çəkməsin dili bimar nəyləsin

(8) Aşiq gözüm gər ağlamasın zar nəyləsin

(9) Qövsi səninmi halına bir əhli dil dəmiş

(10) Qoymaz məni fələk göz açım yar nəyləsin

(11) Saibin təsirində əsərlər yazan Qövsi azadlıq hissi ilə yanub yaxılan, qürbətdə (12) olduğu aylarda Təbrizi tərənnüm edir və İsfahana qarşı gəlir:

(13) Haray kim nə dilim var nə bir dil anlayanım

(14) Əgərçi nəy kimi cismim fəğan ilən doludur

(15) Bu gün mən bizəbanəm bəndi-bəndim yansa eyb olmaz

(16) Sənə mümkündür, ey nəy ahü əfğan, sən nə sızlarsan

(17) Sinəsində çirpinan qəlbinə belə xitab edir

(18) Ey biqarar sinə də nəşter mi sən nə sən

(19) Peykan mı sən könül mi sən axger mi sən nə sən

(20) Və öz özünə belə cavab verir.

(21) Hərçənd yandın odlara Qövsi, usanmadın

(22) Axır sən ey od evli Səməndər mi sən nə sən

(23) Özünə od evli diməklə eyni halda Azərbaycanlı olduğunu göstərir və Təbriz (24) içün belə deyir.

(25) Qövsi gərəkdi Kəbə diyüb iqtida qıla

(26) Təbriz qalasına safahan dədikləri

(27) Təbriz açar könlümü Qövsi ger açılsa

(28) Hər çənd ki firdövs safahanə yetişməz

(29) Qövsi yalnızlıqdan və qürbətdən şikayətini belə bəyan edir:

[65] (1) Dilim fəğanilәvü didə qan ilə doludur

(2) Könül səhifəsi şərhü bəyan ilə doludur

(3) Vurubdur ağzıma min qifli-ahənin qeyrət

(4) Hənuz səqfi-fələk əl-əman ilə doludur

(5) Haray kim nə dilim var nə bir dil anlayanım

(6) Əgərçi nəy kimi cismim fəğan ilə doludur

(7) Əgərçi könlümə zahirdə dəymək asandır

(8) Bu çöl kamingəhi şirin-ciyan ilən doludur

(9) Yuvada qönçələnir əndəlib bəs ki çəmən

(10) Nəvayi-Qövsiyi-atəşzəban ilən doludur

(11) Qövsi vəhdəti-vücud mütəqqidir və bütün varlıqların sonunda Allaha qavuşacağına (12) (vasıl olmaq) inanır.

(13) Hesabı dərdü dağ istərsə canan, vay canım çün

(14) Ki mən ol səngdildən hər nə aldım cana tapşırdım

(15) Əgər sərgəştə çox gəzdimsə vadilərdə mən Qövsi

(16) Apardım Qatrəni dəryayı bipayanə tapşırdım

(17) Qövsi romantik qəzəlsəralarındandır və ustadı Füzuli kimi, şairin hikmət və (18) fəlsəfə bilməsini lazım görür qəzəl gərək məzmun ilə oxucunun ruhunu sirab və (19) ehsasını tesxir etsin. Eşqdə vəfa və sədaqət və yüksək manəviyyat axdadır. Qövsinin (20) şeir dili sadə və ahəngli və məzmunla doludur. Şeirləri xalq danışıq dilinə yaxındır (21) və eyni halda Nəsimi, Füzuli və Xətai kimi təzadlardan faydalanmışdır:

(22) Sipehere onun özünü ağ edir günün qara

(23) Biri ki bildi bu məktəbdə ağ u qara nədir

(24) Rüzigarım qara ol xorşiddəndir kim mənim

(25) Şəmi bəzmim nuru çeşmim sayəyi divardır

(26) Tığı müjgan ilə doğrar bağrımı düşmən kimi

(27) Yandırar ol şüləi ruxsar hicrandan betər

(28) Ta visalin məni dildən sala hicran nə rəva

(29) Ta meyi nab ol ey bağrı bütün qan nə rəva

[66] (1) Gəlməmiş subhı qiyamət yetməmiş şamı əcəl

(2) Bilmərəm saqi nədən sanmış ki huşyar olmuşam

(3) Qövsi xalqın tükənməz (tamam olmaz) hünər qaynaq (mənbə)lərindən ilham alıb, (4) şeirlərində folklorik dastan və mənzumə və atalar sözlərindən faydalanmışdır. Məsəla (5) aşağıdakı misralar və bəyitdə atalar sözündən bəhrə almış və bəzən aynən işlətmişdir:

(6) Ağızı şirin eyləməz helva demək helva kimi

(7) Bir arxa gələ su var ümid birdə gələ

(8) Boyun bolasın alim, qanı qan ilə yumaq olmaz

(9)Oxşar ona ki özgə əliylə ilan tutar

(10) Sinədə könlüm serayın ruşən eylər şemi dağ

(11) Öz ayağı altına hər çənd işıq verməz çerağ

(12) **Mənabi və Müraciə:**

(13) 1-İslam Ansiklopedisi. Cild 2. Azəri Ədəbiyyatının Təkamülü. Professor Fuad Köprülü (14) İstanbul

(15) 2-İslam Ansiklopedisi. Cild 10. Saib Təbrizi.

(16) 3- Rəsmli Türk Ədəbiyyatı Tarixi. N. S. Banarlı Cild 9 İstanbul

(17) 4- Saib Təbrizi: Azərbaycanın İranla Mədəni Əlaqə Cəmiyyətinin Nəşriyyatı. Bakü 1946

(18) 5- Saib Təbrizinin Türkcə Divanı Haqqında Bir Qaç Söz. Professor Həsən Biçari (19) (Türkoloji) Kongrəsi. İstrazburg-1970

(20) 6- Nigahi Bisəbəb Təbrizi: Əli Dəşti. Təhran 1355

(21) 7- Danışməndani-Azərbaycan: Məhəmmədəli Tərbiyət. Təbriz

(22) 8- Qövsi Təbrizi və Mirzə Şəfi Şirazi. Tərcümə H. Sadıq. Tehran 1356

(23) 9- Təbrizli Təsirin Türkcə Şeirləri: Turxan Gəncəvi. Türk Dili Ədəbiyyat Dərnəyi (24) İstanbul- 1948

(25) 10- Sâdıkî Afşarın Türkcə Şeirləri: Turxan Gəncəvi. Türkiyat Məcmuəsi (26) Cild 16- 1971- İstanbul

(27) 11- Azərbaycan Ədəbiyyatı Firidun bəy Köçərli. Bakü 1978.

[67] (1) Azərbaycan Ədəbiyyat Tarixinə Bir Baxış

(4)

(2) Yazan: Doktor Cavad Heyət

(3) 18-ci əsrdə Azəri ədəbiyyatının inkişafı yavaşladı. Lakin Türk dilinə aid (4) tədqiqlər idamə tapdı. Nadir Şahın mənişi və vəqayi Nigari Mirzə Məhəmməd Məhdi Xan Astrabadinin (5) yazdığı Səngilax adlı böyük Türk-Fars lüğəti bu dövrədə Türkcənin əhəmiyyətini (6) göstərən bir əsərdir. Bu əsərin مبانی اللغه adlı ilk qismini müxtəlif ədəbi Türk ləhcələri (7) (Cağatay, Azəri və Osmanlı) barəsində müqayisəli məlumatı ehtiva edən bir gramerdir. (8) (Dənison Ross tərəfindən 1910-da Bibliootheca indica külliyatı arasında çap (9) edilmişdir.)

(10) Bu əsərdə müxtəlif Türkmən və Özbek ləhcələrinin, fərqli olmaxla yanaşı, bir kökdən (11) (rişə) gəldikləri, Osmanlı və Cağatay ləhcələri arasındakı bəzi şəbahətlərin (12) səbəbləri, və bilaxirə Osmanlı və Azəri Türkcəsinin müştərək gramer xüsusiyyətləri bəyan (13) edilmişdir.

(14) Mirzə Əhmədixan böyük bir müvərrix olduğu qədər mühəqqiq bir dilçi (Türkolog) olduğu (15) son illərdə Samoyloviç A. N. Samoylovic tərəfindən göstərilmişdir. (Mirzə Əhmədixan, (16) 18-ci əsr Turkologu. Baku-1927).

(17) Səfəvilərin son illərindən 18-ci əsrin sonunacan keçən müddət İran ədəbiyyatı (18) içün olduğu kimi Azəri ədəbiyyatı içün də rükud və durqunluq dövrüdür. Bu dövrdə Fars (19) edəbiyatında Hatıf İsfahanidən suvay tırazı-əvvəl şairə raslanmadığı kimi Azəri şairləri (20) arasında da bir neçə növhə və mərsiyə şairindən başqa mühüm bir şəxsiyyət zühur etməmişdir (21) yalnız Şimal Azərbaycan və daha doğrusu Şimali Qafkaz bu qaidədən müstəsnadır.

(22) 18-ci əsrdə Molla Pənah Vaqif və Vidadi kimi böyük şairlər Şimali Qafqazda Azəri (23) ədəbiyyatını istiqamət vermişlər ki bunlardan irəlidə bəhs edəcəyik. Bu əsrdə Azəri (24) Türkcəsilə şeir yazan şairlərimiz bunlardır:

(25) **Nizaməlddin Tufarqanlı:** Əhli-beytə aid müxəmməs şəklində mərsiyələrlə məşhur olub və (26) 1170 h də vəfat etmişdir.

(27) **Seyid Fəttah Marağavi:** Farsca və Türkcə şeir yazmış təxəllüsü İşraqdır Farsca (28) məsnəvisi Riyazül-fütuhdan suvay Türkcə şeirləri, məsnəvi və mərsiyələrlə məruf olmuş (29) və 1170 hicridə Marağa şeyhülislami ikən vəfat etmişdir.

(30) **Hacı Xudaverdi:** Xoylu olub, təxəllüsü Taibdir və Türkcə, Farsca **[68]** (1) şeirlər və Türkcə mərsiyələr yazmış və 1201 hicridə ölmüşdür.

(2) **Topçi:** Nadirşah ordusunda topçuluq etdiyi içün bu təxəllüsü almışdır.

(3) **Nəşei Təbrizi:** Sufilərin son dövründə yetişmiş və Nadir Şah dövrinin ən məşhur (4) şairidir 1153-1155 illərində Nadir Şah Nəcəfdə Hazrət Əli hərəminin günbədisi tamir və (5) teziyin etdiyi vaqit Nəşei Təbrizi bu natur gecə tarix söyləmişdir.

(6) Bu şair Nəcəfdə Hazrət Əlinin hərəminin böyük qapısının üstündə yazılmışdır.

(7) İgirmi Səkkiz bəyitdən ibarət olan bu qəsidədə burada beş bəyti nəql edilir:[49]

(8) Şəhi cəm hişməti dara dərayət nadiri dövran

(9) Ki təxti dövləti Cəmşidə varisdir cahan üzrə

(10) Bədxşan ləli ümman incisin vermiş xəracında

(11) Günəş tək hökmü nafiz müttəsil dəryavü kan üzrə

(12) Çəkilməz kəhkəşanın yayı tək nəqqaş əgər çəksin

(13) Misali qüvvəti bazu yıqbalın kəman üzrə

(14) Büləniqbal olan ədaların da sərbüləndistər

(15) Mükərrər eyləmiş düşmənlərin başın sinan üzrə

(16) Cavabın nəşə oldu misra tarixi-itmama

(17) Ədəd bil mehr sakin dur mutafi insu can üzrə

[49] Bu şeir Aqay Teymur Pirhaşimidən alınmışdır. Əziz oxucularımızdan xahiş edirik bu qəsidənin hamısını elə gətirsələr bir nüsxə bizə göndərsinlər.

(18) **Azər:** Lütfəli Bəy Bəydili ilinə mənsub olub Atəşkədə adlı şairlər təzkirəsi (19) və Farsca şeirləriylə İran ədəbiyyatında mühüm bir mövqiyyət qazanmışdır. 1123=1711-də (20) İsfahanda doğulub və 1781-də vəfat etmişdir. Seyid Nəfisinin kitabxahansındakı bir (21) məcmuədə Türkcə şeirləri görülmüşdür (Fuad Köprülü).

(22) **Elçi Nami:** Murtəza Qalıxan İran tərəfindən İstanbula səfir getmiş (1721) və (23) orada şeirləriylə məşhur olmuşdur. Osmanlı şairi Nədim ona nəzirə yazmışdır. (24) Şeirlərində Saib Təbrizinin böyük təsiri görülməktədir Rəşid tarixində Nami haqqında (25) geniş məlumat vardır.

(26) 18-ci əsrdə İran-Osmanlı savaşlarından sonra mərkəzi hökumətin zəfi (27) və iqtisadi durumun (vəziyyət) xərablığı nəticəsində Şimali Azərbaycanda məhəlli istiqlal (28) istəyən xanlıqlar zühur edib, məxsusən Nadir Şahın ölümündən sonra bu hərəkətlər (29) genişləyib Qarabağ, Gəncə, Şaki, Qoba, Tiflis, Bakü, Naxçivan, Şirvan, Maku və Salmas (30) Xanlıqları vücuda gəldi. Bu xanlıqların məhəlli ədəbiyyat və fərhəng inkişafında qüvvətli təsiri (31) oldu və Azəri Türkcəsi geniş bir himayətə mazhar oldu. Şah İsmayıl Səfəvi ilə başlayan (32) sadə Türki dilində yazmaq Vaqif və Vidadi kimi qabaxcıl şairlər tərəfindən mənimsəndi və **[69]** (1) Azərbaycan milli ədəbiyyat məktəbi quruldu. Xanlıqlar dövründə Azəri ədəbiyyatının tərəqqisinə (2) siyasi-ictimai şəraitdən suvay bu xanların şeir və ədəbiyyatdan himayəsi və bir çox xan (3) və dövlət adamlarının bizzat şair və ədib olmasıdır. Bunların ən mühümləri bunlardır:

(4) Quba və Salyan hakimi və **Məştəri** təxəllüslü Fətəli Xan, **Tuti** təxəllüslü Əbüfəth (5) Xan, **Qüdsi** təxəllüslü Abbasqulu Aqa Bakıxanlı, **Neva** təxəllüslü Cəfərqulu Xan, Kərim Aqa (6) **Fatih** və **Müştaq**.

(7) **Modərn Azərbaycan Ədəbiyyatı-** Yəni Azərbaycan ədəbiyyatı Molla Pənah Vaqiflə başlar bu (8) yəni dövrün əsas xüsusiyyətləri milli və məhəlliləşmə, dilin sadələşməsi, xalqçılıq və (9) realismdir.

(10) **Molla Pənah Vaqif:** Vaqif 18-ci əsr Azərbaycan ədəbiyatının ən başda gələn şairi (11) olub Qarabağ xanlığı siyasi həyatında müəssir rolu olmuş, Azərbaycan fərhənginə xidmət (12) etmiş və şeir və ədəbiyyatını bir istiqamət vermişdir. Adı Pənahdır və məktəbdarlıqla məşğul (13) olduğundan Molla Pənah adıyla məşhur olmuşdur. 1717-də

Qazax məhəllinin Salahlı (14) kəndində anadan olmuşdur. Babası Məhdi adında bir kəndlidir.

(15) Vaqif mədrəsə təhsilindən sonra dövrünün elmlərini örgənmiş və eyni zamanda məktəbdarlıqla (16) məşğul olmuşdur. Aslında kəndli və xalq içində çıqmış olan Vaqif xalq (17) yaşayışına, adət və ənənələrinə yaxşı bələd olup, aşıqların dastan və şeirlərini dinləmiş (18) (qulaq asmış) və hətta saz çalmaq örgənmiş və aşıqlar tərzində şeir yazmışdır.

(19) 1709-da Gürcistan sərhədində çıqan qarışıqlıqlar nəticəsində Vaqif ailəsiylə (20) Qarabağa gedir və bir müddət Cavanşir məhəlində (Tartarbasara) qaldıqdan sonra Şuşaya (21) (Pənahabad) köçür və orada məktəbdarlıqla məşğul olur. Bir müddət sonra şairin ədəbi (22) və elmi şöhrəti Qarabağqanı Qenah Xan oğlu İbrahim Xana çatır. Xan Vaqifi dərbarında dəvət (23) edir, Vaqif İbrahim Xanının baş vəzirliyinə qədər yüksəlir.

(24) Vaqifin ədəbi yaradıcılığı Azəri şeir tarixinə yəni bir dövr açıb, onun gayə və (25) hədəfi şeirlərində xalqın adət və ənənələrini qurmaq (hıfz etmək) xalqın yaşayışını (26) olduğu kimi idəalize etmək və realizmə sadıq qalmaq idi.

(23) Onun içün şeirlərində öz xalqının xüsusiyyətləri olduğu kimi əks etmişdir. (28) Vaqif şəkil baxımından qəzəl müxəmməs, müstəzad kimi əski klassik şeir qalıblarında (29) şeir yazmaqla yanaşı tam, ifadə və kəlmə xəzinəsi nöqtəyi-nəzərindən tamamən xalq ruhuna bağlı (30) səmimi bir Azəri vətəndaş şairidir, o xalq dilinə dayanan sadə və açıq ədəbi üslubi **[70]** (1) məktəbinin qurucusudur.

(2) Eşq, insan gözəlliyi, təbiət təsvirləri dünyayı parlaq və gözəl görmək və qadına (3) çoq qiymət vermək onun bariz xüsusiyyətlərindəndir. Dostu Vidadi ilə birliktə xalq (4) ədəbiyyatına çoq əlaqə və bağlılıq duymuşlar (ehsas).

(5) Vaqifin şeirləri hələ qoşmaları Azərbaycan aşıq və xanəndələri tərəfindən müxtəlif (6) məclislərdə tərənnüm edilmişdir. 19 və 20-ci əsr aşıqlarının bir çoğu Vaqifın (7) mövzu və təmləri ələ alıb onu təqlit edərək qoşmalar demişlər. Onun qafiyə, rədif və (8) bədii ifadələri saz şairlərinə örnək (nümunə) olmuş, işlənmiş və daha gözəl bir hala (9) gətirilmişdir. Bu aşıqların başında Aşıq Ələsgər, Bozalqanlı Aşıq Hüseyn gəlir, (10) Aşıq Hüseyinin qoşmaları arasında Vaqifin misralarına çox təsadüf edilir.

(11) Vaqif lirik şair olduğu içün şeirlərində məhəbbət mövzuu mühüm yer tutar. Fəqət (12) Vaqifdəki məhəbbət romantik deyil real (vaqii) həyat və məişətlə dərindən bağlıdır.

(13) Vaqifın lirizmi məzmunca rəngin və şəkilcə rəngarəngdir. O xalq şeirinin qoşma (14) növünü daha çoq bəyənmiş və yazdığı qoşmalarında Azəri qadınının həqiqi təsvirini (15) vermiş, safa və təmiz məhəbəti tərənnüm etmişdir.

(16) Vaqif mütədəyyin bir şair və alim olduğu halda dövrünün xürafatına qarşı gəlmiş və (17) şeirlərində qadınların azadlığından müdafiə etmişdir.

(18) Həyata xoş bəyan olan Vaqif dostu Vidadının şeirlərindəki kədəri görüb onu (19) tənqid edir və onu keçmişdəki dərtləri unutmağa (yaddan çıqarmağa), həyatı şən (xoş) (20) keçirmeyə və zəhmət və məşəqqət qarşısında dayanmağa dəvət edir.

(21) 1795-də Aqa Məhəmməd Xan Qaçar Pənahabad (Şuşa) şəhrinə mühasirə etdiyi zaman (22) İbrahim Xalil Xana bir təhdidamiz məktub göndərir və o məktubda bu beyti yazır:

(23) ز منجنیق فلك سنگ فتنه میبارد تو ابلهانه گرفتی میان شیشه قرار

(24) Vaqif fəvəran məktubun cavabında bu şeiri yazıb Şaha göndərir:

(25) گر نگهدار من آنستکه من میدانم شیشه را در بغل سنگ نگه میدارد

(26) 1797-də Aqa Məhəmməd Xan Qacar Şuşanı aldığı zaman İbrahim Xan ailə və adamlarilə (27) şəhəri tərk edir, lakin Vaqif şəhərdə qalır və Aqa Məhəmməd Xan tərəfindən idam içün həbs (28) edilir. Aqa Məhəmməd Xan həmin gecə yatağında öldürülür və Vaqif da səhərisində həbsdən (29) azad olur və dostu Molla Vəli Vidadiyə bu şeiri yazır:

(30) Ey Vidadi gərdişi-dövrani-kəcrəftarə bax

(31) Ruzigarə qıl tamaşa karə bax kirdarə bax

[71] (1) Əhli-zülmü nəcə bərbad eylədi bir ləhzədə

(2) Hökmü adil padşahi-qadirü qəhharə bax

(3) Sübh söndü şəb ki xəlqə qiblə idi bir çırağ

(4) Gecəki iqbalı gör gündüzdəki idbarə bax

(5) Taci-zərdən ta ki ayrıldı dimağı-pürqürur

(6) Payimal oldu təpiklərdə səri-sərdarə bax

(7) Mən fəqirə əmr qılmışdı siyasət etməyə

(8) Saxladı məzlumu zalimdən o dəm Qəffarə bax

(9) Qurtaran əndişədən ahəngəri-biçarəni

(10) Şah üçün ol midbəri[50] təbdil olan mismarə bax

(11) İbrət et Ağa Məhəmməd xandan ey kəmtər gəda

(12) Ta həyatın var ikən nə şahə xunxarə bax

(13) Baş götür bu əhli-dünyadan ayaq tutduqca qaç

(14) Nə qıza nə oğula nə dust nə yarə bax

(15) Vaqifa göz yum cahanın baxma xubü ziştinə

(16) Üz çevir Əli-əbayə Əhmədi-Muxtarə bax

(17) Şair özünün Aqa Məhəmməd Xan əlindən kurtarıldığını dəmirçinin Zalim Şah əlindən (18) istixlasına bənzədir.[51]

(19) Ağa Məhəmməd Xanın ölüm xəbərini eşidən sərbazlar şəhəri qarət edib şəhərdən (20) çıxırlar bu zaman İbrahim Xanın qardaşı oğlu Məhəmməd Bəy Cavanşir hakimiyyəti əlinə alıb (21) Ammusinin yaxın adamlarını öldürmək istəyir. Bunu hiss edən Vaqif ölüm iztirabıyla (22) "görmədim" rədifli məruf müxəmməsini yazar ayrıca Məhəmməd Bəyin

[50] neşter və maqləb dimək

[51] Bu rəvayətə görə dəmircini öldürmək istəyən şah ona bir gecədə qırq mız at mıhı hazırlamağı əmr edir. Dəmirçi səhərə qədər yuxusuz ölüm saatini bəklər (gözləyir) Səhər çağı şahın adamları gəlir lakin at mıxı birinə gecə ölən şahın tabutu içün dört mismar hazırlamağı istəyirlər.

könlünü almaq içün (23) də bir şeir yazar lakin Məhəmməd Bəy Vaqifi oğlu Əli Aqa ilə birlikdə idam etdirir (24) (1797). Şair öldürüldüğü zaman evi də talan edilir və əsərləri də aradan gedir.

(25) 19-cu əsrin başında onun şeirləri toplanmağa başlanır bu işdə ilkin (26) Mirzə Yusif Nərsif sonra Mirzə Fətəli Axundof və Gaibof çoq zəhmət çəkib və **[72]** (1) onun əsərlərini çapa hazırlayırlar. Vaqifin əsərləri ilk dəfə Taza Həyat qazətəsinin müdürü (2) Haşim Bəy tərəfindən 1908-də çap edilmiş. Sonra 1945-də Azərbaycan Elmlər Akademisi (3) Nizami Adına Dil və Ədəbiyyat İnstitusu tərəfindən nəşr olunmuşdur.

(4) Görmədim rədifli müxəmməs

(5) Mən cahan mülkündə mütləq doğru halət görmədim

(6) Hər nə gördüm əyri gördüm özgə babət görmədim

(7) Aşinalar ixtilatında sədaqət görmədim

(8) Biətü iqrarü imanü dəyanət görmədim

(9) Bivəfadan lacərəm təhsili-hacət görmədim

(10) Xah sultan xah dərvişü gəda bilittifaq

(11) Özlərin qılmış giriftari-qəmü dərdü fəraq

(12) Cifeyi-dünyayədir hər ehtiyacü iştiyaq

(13) Munca kim etdim tamaşa sözlərə asdım qulaq

(14) Kizbü böhtandan səvayi bir hekayət görmədim

(15) Hər sədavü səs ki dünyaya dolub əksər əqəl

(16) Cümlə məkrü al[52]ü fənnü fitnədir cəngü cədəl

[52] Hiylə

(17) Dirhəmü dinar üçündür hər şeyə yapışsa əl

(18) Müqtədilərdə itaət müqtədalərdə əməl

(19) Bəndələrdə simu bəylərdə ədalət görmədim

(20) Xəlqi-aləm bir əcəb düstur tutmuş hər zaman

(21) Hansı qəmli könlü kim sən edər olsan şadiman

(22) O sənə əlbəttə ki bədguluq eylər bigüman

(23) Hər kəsə hər kəs ki etsə yaxşılıq olur yaman

(24) Bulmadım bir dost ki, ondan bir ədavət görmədim

(25) Alimü cahil, müridü mürşidü şagirdü pir

(26) Nəfsi-əmmarə əlində sərbəsər olmuş əsir

(27) Həqqi batil eyləmişlər işlənir curmi-kəbir

(28) Şeyxlər şəyyad, abidlər abusən qəmtərir

(29) Hic kəsdə həqqə layiq bir ibadət görmədim

[73] (1) Hər kişi hər şey ki sevdi onu behtər istədi

(2) Kimi təxtü kimi tacü kimi əfsər istədi

(3) Padşahlar dəmbədəm təsxiri-kişvər istədi,

(4) Eşqə həm çox kimsə düşdü vəsli – dilbər istədi

(5) Heç birində aqibət bir zövqü rahət görmədim

(6) Mən özüm çox kuzəkarı kimyagər eylədim

(7) Sikkələndirdim qubari-tiräni zər eylədim

(8) Qara daşı döndərib yaquti-əhmər eylədim

(9) Daneyi xərmöhrəni dürrə bərabər eylədim

(10) Qədrü qiymət istəyib qeyr əz xəsarət görmədim

(11) Eyləyən viranə Cəmşidi-Cəmin eyvanını

(12) Yola salmış bil ki bəzmi-işrətin çəndanını

(13) Kim qalıbdır ki onun qəm tökməyibdir qanını

(14) Dönə-dönə imtahan etdim fələk dövranını

(15) Onda mən bərəkslikdən özgə adət görmədim

(16) Gün kimi bir şəxsə gündə xeyr versən səd həzar

(17) Zərrəcə etməz ədayi-şükri-nemət aşikar

(18) Qalmayıbdır qiyməti şərmü həya, namusu ar

(19) Dedilər ki etibarü etiqad aləmdə var

(20) Ondan ötrü mən də çox gəzdim nəhayət görmədim.

(21) Müxtəsər kim böylə dünyadən gərək etmək həzər

(22) Ondan ötrü kim deyildir öz yerində xeyrü şər

(23) Əlilər xaki-məzəllətdə dənilər mötəbər

(24) Sahibi-zərdə kərəm yoxdur kərəm əhlində zər

(25) İşlənən işlərdə ehkamu ləyaqət görmədim

(26) Dövlətü iqbalü malın axırın gördüm tamam

(27) Həşmətü cahu cəlalın axırın gördüm tamam

(28) Zülfü ruyu xəttü xalın axırın gördüm tamam

(29) Həmdəmi-sahibcəmalın axırın gördüm tamam

(30) Başədək bir hüsnü-surət, qəddü qamət görmədim

[74] (1) Ya imam-əl-insü vəlcinnü şahənşahi-umur

(2) Getdi din əldən, bu gündən böylə sən eylə zühur

(3) Qoyma ki şeytani-məlun eyləyə imanə zur

(4) Şöleyi-hüsnünlə bəxş et tazədən dünyayə nur

(5) Kim şəriət məşəlində istiqamət görmədim

(6) Baş ağardı ruzigarım oldu gün-gündən siyah

(7) Etmədim səd heyf kim bir mahi ruxsarə nigah

(8) Qədr bilməz həmdəm ilə eylədim ömrü təbah

(9) Vaqifə ya rəbbəna oz lütfünü eylə pənah

(10) Səndən özgə kimsədə lütfü inayət görmədim

(11) Vaqifin şeirlərinin mühüm bir qismi onun həyatı ilə əlaqədardır.

(12) **Vaqifin Bayram Oldu** əsərində kənddə yoxsullarla yaşayan bir müəllimin hisslərini (13) görürük. Kür Qırağı şeirində Xan atlıları ilə getdiyi kəndlərdə xalqın mədəniyyətcə (14) dalıda qaldığını görməkdən mütəəssir olan həssas şairin iztirablarını hiss edirik. (15) **Tiflis Səfirinə** həsr ettiyi əsərlərdə iki qardaş xalqın tarixi qonşuluq və dostluq (16) münasibətləri ifadə olunur.

(17) Lakin Vaqif şeirinin əsas mövzuları məhəbbət və gözəlikdir Füzuli qazəllərində (18) (həyat müztərib və qəmli olmaqdır) fikri təqip edərkən Vaqif (həyat sevməkdir) nəzəriyyəsini (19) izlər.

(20) Vaqif həyatda təsadüf etdiyi gözəlliklərin təsvirini yaradır və bu yaradıcılıqda (21) gözəlin cəmalini kəmalindən ayırmır. Vaqifin ən çox sevdiyi və xalq dilində yazdığı (22) şeir şəkli qoşmadır o xalq şeirlərinin ruhunu qədim ədəbiyyatın yaxşı cəhətləri ilə birləşdiren (23) bir sənətkardır. Qoşmalarındakı dili sadədir və bədii ifadə vasitələri xalq

(24) danışıq dilindən alınmışdır. Qoşmaların vəzni heca vəznidir və bəzən daxlı qafiyələri ilə (25) **qoşayarpaq** növündədir.

(26) Siyah zülfün qəddin ilən bərabər - Nazik ağ əndamın bəyaz qar, gəlin

(27) Sallanışın tamam cahana dəyər - Sənin tək gözəl harda var gəlin

(28) Mələyiklər gəlir səni salama - Qəmzən məni çapdı, gəl bax yarama

(29) Şəkər qübbəsidir yoxsa şamama - Qoynun içindəki qoşa nar gəlin

(30) Səni sevən əqli, kamalı neylər - Dəxi görmüş özgə cəmalı neylər

[75] (1) Bu dünyada mülkü o malı neylər - Hər kim olsa sənin ilən yar gəlin

(2) Geyibsən əyninə gül pirəhəni - Cəmalın şöləsi tutmuş dövrəni

(3) Nagəhdən gözlərim görəndə səni - Qalmadı canımda ixtiyar, gəlin

(4) Həsrətindən Vaqif düşdü dərdə gəl - Heç əylənmə irəlidə gerdə[53] gəl

(5) Bir gəlibsən kərəm eylə bir də gəl - Könlüm çəkir sənə intizar gəlin

(6) Vaqif bu xüsusiyyəti müxəmməslərə də tətbiq edib, hər misraın içərisində həm qafiyə (7) sözlər (kəlmələr) işlətməyə çalışmışdır:

(8) گل نفس بی خار و خس محبوب نورس عیش باز

(9) خوش لقا ، برقع گشا ، ابرونما ، خاطر نواز

(10) آشنا دیل دوستا مایل ناز استغناسی آز.....

(11) Vaqif bəzən bütün bir şeiri bir cümlə kimi yaradır: (Əyibdir qəddimi, dəlib (12) bağrımı) misraıyla başlanan qoşmanı nəzərdən keçirsək dört bəndin bir cümlə olduğunu (13) görürürük. Şeiri nəsrə çevirsək belə çıxar: Bir kirpiyin oxlu, qaşı kəmanlı, gözləri (14) can alan cəmalı sərməst, yaxşı hirami, qəmzəsi qanlı, nazik kəmalli, nazik işli, (15) şirin gələcili, şəkər gülüşlü, mərcan dodaqlı, dərdanə dişli, cövhər sözlü sedəf (16)

[53] Geri, dalı

dəhanlı, sərxoş gəzişli, gizli imalı Kəbə ziyarətli, qiblə Nəmalı, mələk şəkilli, huri (17) simalı, cənnət eşikli, əli məkanlı, durna avazlı, bülbül nəvalı, isa nəfəsli, loqman (18) dəvalı, benəfşə iyli ənbər havalı, tazə çeməmli, ter gülüstanlı, qəddimi əyip bağrımı (19) dəlipdir.

(20) Burada biz otuz mübtəda və iki xəbər görürürük. Bu mübtədaların hər birisi Vaqif (21) sevgilisinin bir xüsusiyyətini canlandırır, xabərdə isə Vaqifə təsirini deyir.

(22) Əyibdir qəddimi dəlib bağrımı - Bir kirpiyi oxlu qaşı kamanlı

(23) Gözləri can alan cəlladi-sərməst, - Baxışı hərami qəmzəsi qanlı

(24) Bir nazik kamallı bir nazik işli - Şirin gələcili şəkər gülüşlü

(25) Bir mərcan baxışlı dürdanə dişli - Bir cəvahir sözlü sədəf dəhanlı

(26) Bir sərxoş gəzişli gizli imalı - Bir Kəbə ziyarət qiblə nümalı

(27) Bir mələk şəkilli huri simalı - Bir cənnət eşikli, əla məkanlı

[76] (1) Bir durna avazlı bülbül nəvalı - Bir İsa nəfəsli Loqman dəvalı

(2) Bir bənəfşə iyli ənbər həvalı - Bir tazə çəmənli tər gülüstanlı

(3) Vaqifəm sevmişəm bir şux dilbəri - Gözəllər sərdarı xublar sərvəri

(4) Ağızlar tərifi dillər əzbəri - Vilayət içində həm adlı-sanlı

(5) Vaqif şeirində təkrir, xüsusi yer tutur, bəzən bir kəlməni bir bənddə bir neçə (6) dəfə təkrar edir, lakin bu təkrar olunan söz (kəlmə) elə yerində və məharətlə söylənir ki (7) ifadə daha da qüvvətlənir və xoşa gəlim olur:

(8) Oturuşun gözəl, duruşun gözəl,

(9) Sallanışın gözəl yerişin gözəl

(10) Xülqün, xoyun gözəl hər işin gözəl

(11) Bəxş olub bu xubluq xudadan sənə.

(12) Vaqif qədim şeirin bütün şəkillərində xüsusən qazəl envaında, müxəmməs, müəşşər və (13) müstəzad, əsərlər yaratmış əlbəttə aruz vəzninin icabına görə daha çox Ərəbcə və Farsca (14) kəlmə və tərkiblər işlətməyə məcbur olmuşdur. Belə əsərlərində şair şəkildən çoq mənaya (15) təvəccöh etmişdir.

(16) Vaqifin xüsusiyyətlərindən birisi ondakı nikbinlikdir, bütün biyolojik, binəvi (17) mahiyyətindən başqa üç səbəbi daha vardır: Birisi gözəlliyə olan eşqi sonra eşq (18) şeir ilə məşğul və əlaqədər oluşu və bilaxirə öz dövrünə həyata və mübarizəyə olan ümidli (19) münasibətidir.

(20) Vaqif Qarabağ xanlığının apardığı istiqlal siyasətinə rəhbərlik etmiş və Aqa Məhəmməd (21) Xanın 1975-də Şuşanı mühasirə etdiyi zaman şəhərin müdafiəsini ahdədar olmuşdur (22) Vaqif şeirinin əsas ilham və təğziyə mənbəi xalq olduğu içün əsərləri də şifahi xalq (23) ədəbiyyatına dərin təsir etmişdir. Onun aşıq qoşmaları tərzində qoşduğu şeirlər əsrimizdə (24) belə ustad aşıq qoşmaları sırasında (rədifində) aşıqlar tərəfindən oxunmaqdadır. (25) Bir çoq ustad aşıqlar onun təsiri altında qoşmalar söyləmişdir. Şairin yüksək (26) istedad və qabiliyyəti, fədakar həyatı və faciası onun adını çoq məşhur etmişdir. Şimali (27) Azərbaycan xalqı şairin adını hələ sağ ikən hər oxuyan Molla Pənah olmaz zərbi-məsəli (28) ilə əbədiləşdirmiş idi.

(29) Vaqifın müasirin Qaracadağlı Aşıq Əlinin şairə yazdığı aşağıdakı qoşma onun (30) 18-ci əsirdə nə qədər geniş bir sahədə məşhur olduğunu göstərir:

[77] (1) Bu gövhər sözlərin ey Əlicənab Tamam aşıqların səminə gəlmiş

(2) Fəsahətdə bəlağətdə sənin tək İnanma ki ruyi-zəminə gəlmiş

(3) Bu əsrdə şairlərin xanısan, Müdərrisə bərabərsən yəni sən

(4) Elmin mədənisən gövhərin kanısan Eşidənlər sözün dəminə gəlmiş

(5) Vaqifin qoşmalarından:

(6) Bir xəlvət yer ola, əğyar olmaya Onda söhbət edək ikimiz belə

(7) Əl-ələ tutuşub deyək gülüşək Tutaq bir xoş ülfət ikimiz belə

(8) Qol-boyun oturaq sürtək üz-üzə Baxaq bir-birimizə göz süzə-süzə

(9) Gah-gah qucaqlaşıb köyüs-köyüsə Görək ləbdən ləzzət ikimiz belə

(10) Sürmələnsin ala gözlər şux olsun Siyah kirpiklər ucu elmas ox olsun

(11) Səg rəqiblər aralıqdan yox olsun Gəzək bir fərağət ikimiz belə

(12) Doyunca zövq alaq nazü qəmzədən Əndişə çəkməyək heç bir kimsədən

(13) Hər gecələr şirin-şirin söhbətdən Eyləyək hekayət ikimiz belə

(14) Vaqif yardan eşit gələn cavabı Açaq üzdən gözdən tamam niqabı

(15) Gəh-gəh içib sərxoş olaq şərabı Gündə sürək vəhdət ikimiz belə

(16) Vaqifın bir qəzəli:

(17) Mehribanlıq görməyib bir məhliqadən küsmüşəm

(18) Gündə yüz al eyləyən qəlbi qəradən küsmüşəm

(19) Şəninə dedim şirin söz bir şey ondan dadmadım

(20) Bu səbəbdən ağzı şəkər dilrübadən küsmüşəm

(21) Bir qədəh mey istədim sındırdı könlüm şişəsin

(22) Daş bağırlı saqiyi-sahib-cəfadan küsmüşəm

(23) Çün (uman yerdən küsərlər) bir məsəldir xalq ara

(24) Küsmüşəm bica deyildir aşinadan küsmüşəm

(25) Gördüm əvvəl ki, binasın yarlıq etmək deyil

(26) Vaqifa əsli budur mən bu binadan küsmüşəm

(27) Fars dilində məsnəvi:

(28) شنیدستم که مجنون دل آزار چو شد از مردن لیلی خبردار

گریبان چاک زد با آه و افغان بسوی تربت لیلی شتابان **[78]**(1)

در آنجا کودکی دید ایستاده بهر سو دیده ی حسرت گشاده (2)

نشان قبر لیلی را از او جست چو آن کودك بخندید و بدو گفت (3)

که ای مجنون تر اگر عقل بودی ز من که این تمنا مینمودی (4)

میان قبرها را جستجو کن ز هر مرقد کفی از خاك بو کن (5)

زهر خاکی که بوی عشق برخواست یقین کن تربت لیلی همانجاست (6)

توهم واقف در این دیر جگرسوز رموز عشق از آن کودك بیاموز (7)

(8) **Mənibi və Müraciə:**

(9) 1- Azəri Ədəbiyyatının Təkamülü (18 və 19-cu əsrlər). İslam Ansiklopedisi. (10) Cild 2. Professor Fuad Köprülü.

(11) 2- Azərbaycan Ədəbiyyatı: Əhməd Cəfəroğlu. Türk Dünyası Əl Kitabı. Ankara (1979).

(12) 3- Ədəbiyyatdan İş Kitabı: H. Zeynallı. Abdullah Şaiq. A. Musaxanlı. C. Əfəndizadə (13) Azərnəşr. Baku 1928.

(14) 4- Danışməndani-Azərbaycan: M. A. Tərbiyət.

(15) 5- Vaqif-Əsərləri. Redaktör: H. Araslı. Azərbaycan Elmlər Akadəmisi, Nizami (16) Adına Dil və Ədəbiyyat İnstitusu. Bakü-1945.

[79] (1) **Azərbaycan Ədəbiyyat Tarixinə Bir Baxış**

(5)

(2) **Yazan: Doktor Cavad Heyət**

(3) **Vidadi-** On Səkkizinci əsrin ikinci böyük şairi Vidadidir. Molla Vəli (4) Vidadi 1707-də Şəmkirdə dünyaya gəlmiş lakin həyatının çoxunu Şıxlıda keçirmişdir. (5) Bir zaman Vaqifin dəvəti üzərinə Qarabağa göçüb, Cavanşirdə Gülüstan Xanı müqərrəblərindən (6) olmuş hətta qısa bir müddət Gürcistan şahı İraqlının sarayında xidmət etmişdir. Vaqifin (7) Vidadiyə yazdığı mənzum məktubunda onun Gülüstan Xanı yanında olduğu anlaşılır:

(8) Əy Vidadi yenə xan qulluğunda Qaim olub nə qiyamət eylərsən

(9) Yaman gözdən Allah özü saxlasın Kişi ixlas ilə xidmət eylərsən

(10) Cavanşir xəlqilə ol qohum-qardaş Qazaxın sözünü heç eyləmə faş

(11) Dəmənəm dinini eylə qızılbaş Aqlın olsa özün əlbət eylərsən

(12) Bu şeirdən Vidadinin sünni və Vaqifin şiə məzhəbli olduqları da açıqlanır. Vidadi də (13) Vaqif kimi xalqdan yetişmiş, xalq içində böyümüş və xalq dilində şeir yazmışdır. Vidadi (14) həm aruz həm də həca vəznində şeir demiş, əski divan şeir tərzinə bağlı qaldığı (15) halda qoşma və gəraylı tərzində şeirlər yazıb, bu növ şeirlərin Azərbaycan ədəbiyyatında (16) kökləşməsinə (rişə salmasına) çalışmışdır.

(17) Vidadi tamam ömründə dostu Vaqif və Şəki Xanı Hüseyn Xan Müştaqla yazışmış, (18) müşaərə etmiş və yaqın dostluq münasibətlərini idamə vermişdir lakin Vaqifin əksinə Vidadi (19) həyata bədbin və kədərlə yaşayan bir şairdir. Yaşadığı dövrün fəlakətli və qarışıq günləri, **[80]** (1) oğlunun, əlində təsadüfən açılan tüfənglə ölməsi, Müştaq və Vaqifin qətli onu həyata (2) küskün və mühitinə qarşı bədbin etmişdir. Şair həyatının son illərində həp[54] kədərli (3) mərsiyə tərzində şeir yazmışdır. Elindən, yuvasından ayrı düşməsi, şeirlərində vətən (4) həsrəti motiflərinin tərənümünə səbəb olmuşdur.

[54] Hamısı

(5) Vidadi Vaqifdən daha alim və lisana daha hakimdir. Onun şeirlərində Ərəb və Fars (6) kəlmələri Türk dili ahəng və qanunlarına təbiidir, seçdiyi sözlər saf, təmiz və parlaqdır. (7) Burada Vidadinin yaradıcılığı, şəkli, üslub, təm və ifadə tərzinə aid bir fikir vermək (8) içün nümunə olaraq bir neçə şeirini nəql edirik:

(9) Gəl çəkmə cahan qeydini sən can belə qalmaz

(10) Çox ağlama qan didəyi-giryan belə qalmaz

(11) Gül vaxtı keçər seyri-gülüstan belə qalmaz

(12) Hər ləhzə könül xürrəmü xəndan belə qalmaz

(13) Bir cam yetir saqi ki dövran belə qalmaz

(14) Tən bir gün olur xak ilə yəksan belə qalmaz

(15) Əzbəs bu camal içrə ki canan ola fani

(16) Bu işvə ilə qəddi-xuraman ola fani

(17) Bu gərdəni-xoş zülfi-pərişan ola fani

(18) Bu əhsəni-surətdə ki insan ola fani

(19) Bir cam yetir saqi ki dövran belə qalmaz

(20) Tən bir gün olur xak ilə yəksan belə qalmaz

(21) Yüz mövsümi-xoş xürrəm olub illər açılsa

(22) Yüz lalə bitib susənü sünbüllər açılsa

(23) Yüz bağı-cahan tazələnib güllər açılsa

(24) Könlüm ki açılmaz neçə müşküllər açılsa

(25) Bir cam yetir saqi bu dövran belə qalmaz

(26) Tən bir gün olur xak ilə yəksan belə qalmaz

(27) Sultani-cahan olsa gedər canə inanma

(28) Bir gün pozulur şövkəti-divanə inanma

[81] (1) Çün baqi deyil mülki-Süləymanə inanma

(2) Gər aqil isən gərdişi-dövranə inanma

(3) Bir cam yetir saqi bu dövran belə qalmaz

(4) Tən bir gün olur xak ilə yəksan belə qalmaz

(5) Ah aldı məni dərdi-fəraqü qəmi-həsrət

(6) Sərməst xərab etdi yenə badəyi-heyrət

(7) Bir mehrü vəfa etməli yox kim ola rəğbət

(8) Fövt eyləmə gəl var ikən əldə dəmi-fürsət

(9) Bir cam yetir saqi bu dövran belə qalmaz

(10) Tən bir gün olur xak ilə yəksan belə qalmaz

(11) Fikr etsək əgər dəhrin işi bəhri-bəladır

(12) Bir dürri-giranmayəsi min canə bəhadır

(13) Hər nəqşi bir ayinəyi-isbati-xudadır

(14) Məqsudi-dü aləm yenə təhsili-rizadır

(15) Bir cam yetir saqi bu dövran belə qalmaz

(16) Tən bir gün olur xak yəksan belə qalmaz

(17) Fəhm eylə Vidadi ki cahan bir quru səsdir

(18) Bir dəmdə keçir, öylə ki fəryadi-cərəsdir

(19) Bu bəzmi-fənadə bu nə hənkami-həvəsdir

(20) Gəl durma ki ömrün keçir əncami-nəfəsdir

(21) Bir cam yetir saqi bu dövran belə qalmaz

(22) Tən bir gün olur xak ilə yəksan belə qalmaz

(23) Ey həmdəmim səni qanə qərq elər Gəl tərpətmə, yaralanmış könlümü

(24) Ayrı düşmüş vətənindən əlindən Həmdərdindən aralanmış könlümü

(25) Könül verdik hər bivəfa yadlara

(26) Hayıf oldu ki ömür getdi badlara

[82] (1) Fələk saldı dürlü-dürlü[55] odlara

(2) Şan-şan olmuş paralanmış könlümü

(3) Qanlı yaşım gündən-günə bollandı Axdı axdı sinəm üstə kölləndi

(4) Yenə qəm sinəmi mindi yollandı Heç bilməzəm yaralanmış könlümü

(5) Vidadiyəm xəstə, gözüm mərdümi İtirmişəm qoşunumu ordumu

(6) Çox təbibə şərh eylədim dərdimi Heç görmədim çaralanmış könlümü

(7) Vidadi 1808-də yüz bir yaşında vəfat etmişdir, onun (müsibətnamə) adlı əsəri (8) 18-ci əsir Azərbaycandakı ictimai zülm və ədalətsizliqlər feodal dəyişmələrə və (9) əxlaqsızlıqlara qarşı bir etiraznamə kimidir:

(10) Belədir dövran işi hər gündə bir al eyləmiş

(11) Aqili nadan ilə pəjmürdə əhval eyləmiş

(12) Üz verib namərdə, hərdəm mərdi pamal eyləmiş

(13) Ey Vidadi gəl ki bu heyrət məni lal eyləmiş

[55] Ənvaı-əqsam

(14) Gör nələr qıldı fələk Müştaq tək insanə, bax.

(15) **Müştaq-** Vaqifin məftunu, Vidadinin hörmət etdiyi Şəki Xanı Məhəmməd Hüseyn Xan (16) Vaqif məktəbinə mənsub idi. Təxəllüsü Müştaq olub, xalq sevən bir xan olduğu içün, (17) ətrafına şairləri cəlb etmişdir. Özü də qabiliyyətli şair və maarifpərvər idi. 22 (18) illik xanlıqdan sonra (1750)-da qətl ədilmişdir.

(19) Ətrafında yığışanlar Şəkili Nəbi, Şəkili Raci, Ağca Yazılı Zari, Rafi (21) və bir neçə özgəsi idi.

(21) Ağa Məsih Şirvani- Füzuli məktəbinə mənsubdur, hökumətə yaqın rical arasında (22) hörmət sahibi və nüfuzlu bir şəxsiyyət idi. Həmşəhərilərindən Nəşat və Zəlali ilə məşaərələr (23) etmiştir. Dövrünün siyasi, fəlakətli hadisələrinə təsvirlərlə ədəbiyyatdan çoq tarixə hidmət (24)edən şairlərdəndir. 1748 ilində Əhməd Xan Şahsunun Şamaxıya hücumunu mənzumə (25) şəklində təsvir etmişdir. Bu tarixdən sonra Aqa Məsih yalnız kiçik tarixi mənzumələr (26) yazmış və şahnamə tərzində nisbətən böyük bir əsər vücuda gətirmiş və əsəri Fətəli Xana (27) ithaf etmişdir. Aqa Məsih Şirvani hicri on üçüncü əsrin ibtidasında İranda vəfat (28) etmişdir.

[83] (1) Məsihin şeirləri Möhsün, Sələmi, Valə, Şahid, Qərib, Zakir, Nəvab və başqa şairlər (2) tərəfindən tənzir edilmişdir.

(3) Burada Ağaməsih Şirvanidən bir məşaər və bir müxəmməs (hər birindən bir parça) zikr olunur:

(4) Ey türfə nigari-mahruxsar Ey huriliqa firiştəkirdar

(5) Bu hüsn ilə olmamışkən izhar Oldun məni-dilşikəstəyə yar

(6) Bilmən nəcə hiylə qıldı əğyar Sonra səni məndən etdi bizar

(7) Bəs indi sözüm budur ki təkrar Bir ad ilə et məni günəhkar

(8) Al dəstinə tiğ durma zinhar Öldür məni olsun əllərin var

(9) Bu müxəmməsdə Ağaməsih əhli zamandan şikayət edib deyir:

(10) Dila etmə təvəqqe rastguluq qanda[56] qalmışdır

(11) Qərinə özgədir bunlar keçən dövranda qalmışdır

(12) Nəməkdə qədrü qiymət, nə kəramət nanda qalmışdır

(13) Bəla çəkməkliyə nə tabü taqət canda qalmışdır

(14) Nə asari-şəfa bimar üçün dərmanda qalmışdır

(15) Olubdur qəlb xain həq bilir bir paktinət yox

(16) Düşəndə satmayan dünyada dinin hiç millət yox

(17) Zükur əqsamının təbində əsla doğru bəyət yox

(18) Ünas əhlində bir zərrə hicabü şərmü ismət yox

(19) Təriqi-adəmiyyət yolda, nə ərkanda qalmışdır

(20) Məsiha! kəs təəllüq bu cahandan kim, xəsarət var

(21) Nə təsiri-dua zahir, ərənlərdə nə himmət var

(22) Nə alimlərdə şəriyyət nə bəylərdə ədalət var

(23) Nə bir doğru sözü xəlqin nə bir kəsdə dəyanət var

(24) Həqiqət aşinadə, nə vəfa yaranda qalmışdır

(25) **Nişat Şirvani**- Nişat Şirvaninin təsir sahəsi Məsih kimi vəsi olmuş. (26) O da əski klassik şeir məktəbinə mənsubdur. Ağaməsih ilə həm əsr olub və onun kimi (27) ömrünün çoğunu başqa diyarda İranda səyahətlə keçirmiş və İran şüəra və irfasından təhsil (28) kəmalət eyləmişdir.

(29) Nəşat bu səfərlərində çoq məşəqqət görmüş necə ki bu xüsusda bir qəzəlində yazır:

[56] Ha yanda, harada

[84] (1) Qürbətdə rəhi-səbdə əsbabi-səfər tək

(2) Asudəliyim olmadı hər mənzilə düşdüm

(3) Gər misli-hübab özgə həva başıma düşdü

(4) Bir dəmdə evim tikdimü yıxdım yola düşdüm

(5) Üz görmədim əzbəs ki Nişat əhli-vətəndən

(6) Bu vəch ilədir kim baş alıb hər ələ düşdüm

(7) Nəşatın bir çoq qəzəl, müxəmməs və mürəbbeatı vardır aşağıda bir qəzəlini zikr edirik.

(8) Sənin fərşin ki zahid, bu riyadır Həqiqət mənzilində bu riyadır

(9) Riyadır zahidin gərçi namazı Və lakin xəlq içində xoş ədadır

(10) Nigahından ol ahuçeşmin ey dil Özün saxla kim ol eyni-xətadır

(11) Düşər güzgüyə daim əksi-canan Könül saf olsa hər mətləb rəvadır

(12) Əcəb yox türrəsindən olmuşam şad Mənim bəxtim ki var başdan qaradır

(13) Nişatın könlünü incitmə ey şux Sənə nifrin edər əhli-duadır.

(14) **Şakir Şirvani-** Nadir Şah ordusunun 1735 ilində ki Şirvan talanını təsvir (15) edən Ehval Şirvan adlı bir mənzumə yazmışdır.

(16) **Müştəri-** Fətəli Xan və Vaqif Müştaqın müasiri olub, 1731-də babası Hüseynəli (17) Xanın yerinə keçmiş və Dərbənd, Quba və Saliyan şüəra və aydınlarını himayəsi altına almış və (18) ədəbiyyatın təvsiə və inkişafına yardım (kömək) etmişdir əlimizə çoq az şeirləri keçmişdir.

(19) Bu qəzəl Asarı Dağıstan kitabından alınmış Fətəli Xan Müştərinindir.

(20) Oldu gözəl ömr sərf heyf ki nadanlığa

(21) Hər nə qalır sərf olur indi pəşimanlığa

(22) Zülfi-siyəh zövqünə uyma xətadır könül

(23) Fariq ikən sən səni salma pərişanlığa

(24) Feyzi-əzəl kafili-tərbiyəti-hal ola

(25) Muri-mühəqqər urar laf süləymanlığa

(26) Manəi-ərzi-qəmim heyrəti-didar olur

(27) Mən nə dəyim bilməzəm ah bu heyranlığa

(28) Nəfxeyi-badi-səba ruhə təravət vərir

(29) Çün güzər etmiş səhər sünbülü reyhanlığa

(30) Müştəriyi-dürri-nəzm kimsə deyil haliya

(31) Dürci-dəhən açma kim köhərfşanlığa

[85] (1) **Arif-** adı Hüseyn və əsli Təbrizli olub Qarabağda sakin olmuş və Ağaməsih (2) və Nişatın həməsrdir. Zərif qəzəlləri vardır, dövrün əlamli və vəziyyəni tərənnüm etmişdir.

(3) Bu şair çox arif və danışmanda imiş 1220 hicri qəməridə Şuşada vəfat etmişdir.

(4) Aşağıda bir qəzəli nəql edilir:

(5) Mümkün olmaz yarı görmək bir zaman əğyarsız

(6) Gülşənin dövründə kim görmüş gül olsun xarsız

(7) Dövri dönmüş dövri-dövran bulmadı kamımca seyr

(8) Çərxi-kəcrəftarı bir dəm görmədim azarsız

(9) Qədrü qiymətlər tapıb kuyində yarın qeyrlər

(10) Ləyk mən qaldım qəmi-hicran ara qəmxarsız

(11) Qəm məni pamal qıldı ey müsəlmənan haray

(12) Olmasın kafir də ya rəb mən kimi qəmxarsız

(13) Qəbrimin daşına yaz ey əhli-dil bu misrəi

(14) Vərdi Arif canını min həsrət ilə yarsız

(15) **Aciz-** Narsof tərəfindən mütaliə edilmiş (1856-da Təbrizdə divanı basılmışdır) (16) bu dövrün sayılı şairlərindəndir. Fətəli Şah və Abbas Mirzə zamanında yaşamış və onları (17) mədh etmişdir.

(18) Aciz Fətəli Şah barəsində belə demiş:

(19) Qıldı bünyadımı bu seyli-sirişkim bərbad

(20) Ah əgər olmasa ol şahi-cahandan imdad

(21) Hansı dərgahə qoyum mən üzümü həsrət ilən

(22) Edəm ol qapıda mən naləvü əfğan bünyad

(23) Böylə fəryad çəkim bu fələki-süstnihad

(24) Xanimani-dili-zarım kimi olsun bərbad

(25) Göstərin siz mənə bu şahdən özgə bir şah

(26) Dərgəhində edəm ol dadgərin naləvü dad

(27) Aciz Abbas Mirzənin ruslarla müharibəsini və rusların hiyləgər siyasətini şeirə (28) çəkmiş və Abbas Mirzə vəliahdın rumlarla (Türkiyə) barış və ittihadını şeir ilə təbrik (29) etmişdir.

(30) Aciz Tehranın mədhində belə demiş:

(31) Ey tikən cənnətə göz meyl eləyən rizvanə

(32) Bircə təşrif gətir seyr ələ sən Tehranə

[86] (1) Görgələn cənnət dünyanı əgər adəm sən

(2) Qoyma ol yerdən ayaq dışra bir özgə yanə

(3) Hanı cənnətdə belə bağ behiştdə belə hur

(4) Zahidin vəsfini bihudə qılan əfsanə

(5) O diyar içrə qədəm bircə qoya vaizi-şəhr

(6) Dəyəm ey oğlu ölən, huriyə bax, qılmanə

(7) Bir təmaşa üzə qıl zülfə baxıb kakili gör

(8) Gülü gül üstə qoyub sünbül urar reyhanə

(9) Adəmin nəslini bu hüsndə gər bulsaydı

(10) Səcdə iblis necə etməz idi insanə

(11) Bu yeri görsə pəri getsə behiştə dəyəcək

(12) Necə gör təngə salıbdır məni bu viranə

(13) Nə zəban ilə edim vəsf bu abad olmuş

(14) Bənzəməz Xəlləxa Nuşadəvü Gürcüstanə

(15) Bilmeyir böylə gözəllər belə pakizə məkan

(16) Gəlməyib tarı bilir daireyi əmkanə

(17) Belə cənnət belə rizvan belə hürü qılman

(18) Vərib Allah bu gün padşəhi İrana

(19) Bu duanı ələ Aciz onu sübhani qədim

(20) Bilmüzaəf ələsin düşməsin heç nöqsanə

(21) **Əbdürrəhman Dilbaz oğlu-** 18-ci əsrin sonu və 19-cu əsrin (22) başlarında fəaliyyətdə bulunmuş və dövrü içün mühüm olan Azəri şairlərindəndir. Vətənpervər (23) və ölkə (kişvər)sinin fərhəngi tərəqqisində xidmət etmiş. Gözləri Gürcü Şahı (24) İraqlının əmriylə oyulmuşdur. Gəncə Xanı Cavad Xanın 1804-də vətəni müdafiə (25) edərkən şəhid olmasını təsvir edən mənzuməsi ən ehsaslı şeiridir.

(26) Şeirdə vətən eşqi içün, canını fəda edən bu mücahid xanın ələmli halı ürəkləri (27) yandırıb, sızlatacaq qədər gözəl təsvir edilmiş və Azərbaycan ədəbiyyatında istiqlal mücadələsi (28) izlərini[57] soqmuşdur.

[87] (1) Burada Cavad Xan Ziyadəoğlunun ruslarla müharibəsinə dair yazdığı müxəmməsdən bir (2) qismini nəql edirik:

(3) Bir rəvayət söylə ey dil çərxi-kəcrəftardən

(4) Ta əbəd ruzi-əzəl bəd-mehrü bəd-kirdardən

(5) Çərxi-zalim, dəhri-dun sahib-xəta biardən

(6) Kim Yəzidin izzətin gör şahi-diləfkardən

(7) Gör Cavad xan macərasın möhnəti-məkkardan

(8) Böylədir dövran əzəl insənə al[58] eylər cəhan,

(9) Bir zəman xürrəm qılır bir dəm məlal eylər cəhan

(10) Şah ola, istər gəda aşüftəhal eylər cəhan

(11) Aqibət bir gün gedər himmət-həlal eylər cəhan

(12) Naxudanı qərq edən ol kəştiyi-pürbardən.

(13) Hər zəman dövran salubdır canı canandan cüda

(14) Adəmi Həvvadən ayrı bağı-rizvandan cüda

[57] Nişanə
[58] Hiylə

(15) Xatəmi saldı fələk cahi-Süləymandan cüda

(16) Ah kim düşdi bu gün dövran Cavad xandan cüda

(17) Əskik olmaz zari-bülbül, söhbəti-gülxardən

(18) Şahi-namə vəsf edən yox ol Cavad xan vəsfini

(19) Mədəni-cudü səxavət, ədli-divan vəsfini

(20) Bilmiş Əflətun səharın əhli-meydan vəsfini

(30) Hikməti-Loğmandan artuq dərdə dərman vəsfini

(31) Bir müxəmməs nəzmilə inşa qılım əşardən

(32) Gəncə şəhərində Cavad xan kim, nə əyyam var idi

(33) Sahibi-lütfü ədalət sadiqül-iqrar idi

(34) Hər işin felində mahir aqilü hüşyar idi

(35) Müxtəsər aləm ara imtəhan sərdar idi

(36) Gör nələr çəkdi qəzadanü dövrü-bəd ətvardən.

(37) Düşdi dəvası əzəl ol Şəki, Şirvan ilə

(38) İbrahim xan ittifaq oldu ol Ümməxan ilə

(39) Gəldi ləşgər üstünə ol cümlə Dağıstan ilə

[88] (1) Onlar ilə qıldı dəva sərbəsər meydan ilə

(2) Çəkmədi hərgiz zərər bir fitnəvi-əğyardən

(3) Bir də ondan sonra gəldi valiyi-Bagdatiyan[59]

[59] Gürcistan Şahı İkinci İraqlı.

(4) Yığdı Gürcistan tamamən ləşgəri-Tavadiyan

(5) Neçə illər qıldı dəva çəkmədi ondan ziyan

(6) Vali keçdi çün fenadan, terk edüb ahır cihan

(7) Gör nə sadir oldu Gurgin[60] xan kimi əğyardən

(8) Ol Cavad xan vəsfini necə qələm şərh eyləsin

(9) Şərhə sığmaz vəsfi-halın necə dillər söyləsin

(10) Bir belə sərdarü qazi kim görüpdür böyləsin

(11) Düşdü dəvası onun kari-qəzadən nəyləsin

(12) Padşahi-Rusü sahib-tacilən tumardan

(13) Çəkdi bir il ol Cavad xan eylədi cəngü cidal

(14) Gah sülh etdi arada gah qıldı rəngi-al

(15) Gördi kim olmadı axır artdı fitnə qiylü qal

(16) Gəlmədi imdada hərçənd eylədi yüz ərzi-hal

(17) Fəthəli şah, sahibi-İran olan xunkardan

(18) Ol Hüseynqulu aqa gəldi xanın yanına

(19) Layiqiydi hər hünərlər şövkətinə şanına

(20) İstədi qanın qata ol dəmdə xanın qanına

(21) Qoymadı xan göndərüb bir ğeyr bürc meydanına

(22) Yəni onun vəhşətin mən görməyim didardan

[60] Gürgin Xan İraqlının oğlu və Canşinidir ki 1801-də Rus təbiətini qəbul etdi.

(23) Qələsin sandı Cavad xan ol zəman viranədən

(24) Çox çalışdı ta olunca dərdinə dərmanədən

(25) Feyzi-Həqqdən ta yətincə rəhməti-ğəfranədən

(26) Çıxdı ruhi ol bədəndən rövzeyi-rizvanədən

(27) Ey xoşa buldu şəhadət vahidül-qəhhardən

[89] (1) Həm Hüseynqulu aqa[61] buldu şəhadət novcavan

(2) Xəlqara bür cümlə möhnətdən yaman oldu yaman

(3) Anası ahlar çəkib şəxsey dəyib eylər fəğan

(4) Üz tutub ol barigahə əlvida eylər əman

(5) Binəva düşdüm cüda fərzəndi-gülrüxsardən

(6) Gəncəlü xəlqi şəhadət buldu Həqqə can fəda

(7) Kimi məzlum kimi azadə qalıb əndər-bəla

(8) Hər biri bir növ ilə yüz dərdə oldu mübtəla

(9) Yadına gəlməz məgər məzlumi-dəşti-Kərbəla

(10) Ey utanmaz çərxi-zalim Əhmədi-Muxtardən

(11) Min iki yüz daxı on səkkizdə tarixi-zəman

(12) Kim şəhid oldu Cavad xan çıxdı əz dari-cahan

(13) Çox pərişan oldu hali Gəncənin həddən yaman,

(14) Gəl yetiş imdadə ya Həqq, Məhdiyi-Sahibzəman

[61] Hüseynqulu Aqa Cavad Xanın oğludur.

(15) İnciməzmi xatirin bu dərdü ahi-zardən

(16) Bu müxəmməsdə daha həssas parçalar siyasi məsləhətdən ötürü Firidun Bəy Köçərlinin (17) kitabında həzf edilmişdir, onun içün biz də o qismi ələ gətirəmədik.

(18) **Arif Mustafa Aqa-** Dilbaz oğlu kimi vətənin siyasi qayğılarına qatılmış və (19) nəticədə Rusiya içərlərinə sürgün edilmişdir. 1188 hicridə Qazax məhəlinin Şıxlı (20) qəryəsində anadan olmuş, Türk, Fars və Rus dillərini yaxşı bilmirmiş və qeyrətli, (21) dindar, arif və dana bir kişi imiş. Arif Mustafanın qürbətdə (Gazan, Xarkaf) (22) öz halını bəyan edən şeirindən bir parçasını dərc edirik:

(23) Fikr ələrəm bir-bir düşər yadıma Yarü həmdəm, dost, yaranlar ağlaram

(24) Dolar gözlərim eşqi-al ilə Gözlərimdən axar qanlar ağlaram

(25) Saldı məni fələk işə bisəbəb Sən eylə bir əlac ya qadir çələb

(26) Anıb[62] yarü həmdəmləri ruzü şəb Gah aşikar gah nihanlar ağlaram

(27) Namə yazdım yarə badi-səbadən Dərdi-dilim izhar etdim həvadən

(28) Düşmüşəm avarə əldən-obadən İtirmişəm xanimanlar ağlaram

(29) Vədə keçdi günlərimi sanaram Aylar illər hesabına qanaram

(30) Hər zaman yadıma düşər yanaram O dövranlar, o zamanlar ağlaram

(31) Dad eyləram yətən yoxdu fəryada Dərdim olur gündən-günə ziyada

[90] (1) Ağlaram hər zaman düşəndə yada Bizim Qazax, Qaramanlar[63], ağlaram.

(2) Bülbülümü qaçırmışam əlimdən Ayrılmışam gülşənimdən gülümdən

(3) Cüda düşüb ulusumdan[64] əlimdən İtirmişəm dudmanlar ağlaram

---

62 Yada salıb.

63 Bazı rəvayətə görə Qazax məhalində əvvəlcə yurd və bina salan iki qardaş olublar. Onlardan birinin adı Qazax o birisinin adı Qaraman yaxud Qəhrəman imiş, o cəhətə bu məhalə Qazax-Qaraman demişlər.

64 Millət

(4) Qərq olub kəştilər eşqim selində Yaşılbaşlar oynar çeşmim gölündə

(5) Əsir oldum bəni əsfər əlində Ağlaram ey müsəlmanlar, ağlaram

(6) Hər kimdə ki namus olur ar olur Əhdü iqrarında bərqərar olur

(7) Yaxşı yoldaş yaman gündə var olur Yaman yoldaş ötər yanlar ağlaram

(8) Bu dəmlərdə getmək əgər olmasa Vətən sarı əzmi-səfər olmasa

(9) Arifə bir yaxşı xəbər olmasa Gör eylərəm nə tufanlar ağlaram

(10) Könlüm qalıb əhli-tufan içində Dolanır sərgərdən heyran içində

(11) Qorxuram ki ölüm küfran içində Bada gedə din imanlar ağlaram

(12) Arif, qardaşı Salikin göndərdiyi naməsinə Rusiyadan yazdığı cavabda belə deyir.

(13) Can zarü tənim nizar sənsiz Ömrüm başa yətdi yar sənsiz

(14) Fəryad ki dövrü namüvafiq Qoydu məni ey nigar sənsiz

(15) Dil qönçəsi qan olub, açılmaz Yüz min gər ola bahar sənsiz

(16) Rəngim güli-zəfəranə dönmüş Dil qəmdən olub fikar sənsiz

(17) Yox məndə qərarü tabü taqət Tab etmək olurmu yar sənsiz

(18) Ey gül gecə gündüz Arif ağlar Bülbül kimi zar, zar sənsiz.

(19) Arif Mustafa aqa oğlu Əliyə yazdığı namədə belə deyir:

(20) Olma tarik dərsdən ey nuri-cananım Əli

(21) Pəndimi eylə qəbul ey xanü xaqanım Əli

(22) Var ümidim etməyə zayə əfəndi səyini

(23) Qoymaya dərsində bir kəmsər Osmanım[65] Əli

(24) Mən sənincün eylərəm xeyir-dualər ruzü şəb

(25) Saxlasın hifzü himayətində sübhanım Əli

(26) Payimal etsin ədüvvü hasidin lütfi-ilah

(27) Hər zaman qəmxarın olsun şiri-yəzdanım Əli

(28) Gərçi ey dil mən Əbubəkrü Ömər Osmaniyəm

(29) Haq İmamimdir mənim ol şiri-mərdanım Əli

[91] (1) Könlümün şəhərin fəraqü həsrətin qılmış xərab

(2) Bir üzün görsəm olur abad viranım Əli

(3) Olsun Arif, həşrdə əvvəl şəfiin Mustafa

(4) Sonra Əbubəkrü Ömər Osmanü aslanım Əli

(5) **Salik-** Molla Pənah Vaqifdən sonra Kazım Aqa Salik Şimali Qafqazın müqtədir şairlərindən (6) birisi sayılır 1781=1195-da Şıxlı qəryəsində təvəllüd edibdir, Arif Mustafa (7) Aqanın qardaşıdır Türkcədən suvay fars dilində də gözəl şeir və qəzəllər yazmışdır və (8) 1842-də vəfat etmişdir. Rus şairlərindən Puşkin və Lərmantof müəsiri imiş. (9) Qarabağ şairlərindən Mirzəcan Bəy Mədədof ilə mürasəlat eyləmiş bir naməsində ona belə (10) yazmış:

(11) Sənsən cahanda fikr bekeriylə məsəl merim - Nola çıxarsa şeirin isa tək asmana

(12) Salikin orijinal şeirləri mürəbbe növindədir. Öz əsrinin şair və ədiblərini (13) Qazax məhəlinin hakiminə yazdığı bir şeirində təvsif etmişdir.

(14) Salik Qazax hakimi Xiyaz Palandofun tədbir və aqilanə siyasətindən mədh edir və belə yazır:

[65] Osman efendi Molla vəli vidadinin oğlu və müdərrisdir.

ببرید پای دزدی در وادی شرارت خون می چکد دمادم از خنجر عدالت (15)

(16) Gözəl vəsfində söylədiyi şeirləri Vaqif və Vidadinin əşarlarından (17) aşağı dəyildir burada bir nümunəsini nəql edirik:

(18) Ey şahin cilvəlim şunqar şivəlim Durna tək tellərin cığalanıbdır

(19) Xəstə könlüm onu görəndən bəri Çıxıb asimәna havalanıbdır

(20) Ey ləbləri nabat dəhanı püstə Çəkər həsrətini bu dili xəstə

(21) Xal deyil görünən ağ sinən üstə Bir Quran hərfidir qaralanıbdır

(22) Dəmə ki sevdiyim səni nihandır Sənə aşiqliyim xəlqə əyandır

(23) Dəyibsən busəmin qiyməti candır Almaq üçün bir az bahalanıbdır.

(24) Çox da məndən kənar gəzmə ay pəri Sənsən könlüm zövqi dilim əzbəri

(25) Guşeyi-kuyini bulandan bəri Dərdi-bidərmanım dəvalanıbdır

(26) Məclislər zivəri gördüyün Salik Xaqani Ənvəri gördüyün Salik

(27) Şairlər sərvəri gördüyün Salik Gəl gör sənsiz necə gədalanıbdır.

(28) 1830-da İranda vəba salqını[66] zühur olub minlərce adamların fəvtinə səbəb (29) olmuş Salik şeirində bu salqını bəla asmanı diyə təvsif edib İranlıların Haqq (30) yolundan ayrılıb dalalətə düşdüyü içün gazabı ilahiyə düçar olduqlarını yazır:

[92] (1) Min iki yüz çehlü şeşdə düşdü İranə vəba

(2) Eylədi viranə hər bir şəhri bahökmivqəza

(3) Etdilər cümlə ətibbalər əlacında dəva

(4) Bulmadı bimarı bu dərdin dəvalardan şəfa

[66] Epidemi

(5) Sən özün saxla bizi böylə bəladən ya xuda

(6) Bu zəmanə bəyləri çün zülmə mail oldular

(7) Həm qənilər qapısında məni-sail oldular

(8) Oldular əşrarə bais xeyrə hail oldular

(9) Yıxdılar iman evin həm əqli zail oldular

(10) Aldılar vərdikləri əşyalar üstündən vəba

(11) İçdilər andü qəsəm hər ləhzədə məhz düruğ

(12) Vərdilər hər bəzmdə şəmi-düruğə min füruq

(13) Satdılar qatıq yerinə dik içində abi-duğ

(14) Etdilər gərdənkeşanlıq misli-övc ibni Ənuq, (ənuq)

(15) Padşahlıq iddia etdi dəxi hər bir gəda

(16) Nəfsi-əmmara üləma qəlbini etmiş xərab

(17) Mədrəsə içrə müdərris eyləmiş tərki-kitab

(18) Az qalıbdır parsalar eyləyə meyli-şərab

(19) Şahidü şeyxin duası hərgiz olmaz müstəcab

(20) Müxtəsər bu ki, düşüb yümni-icabətdən dua

(21) Bitəharət gəzdilər həm tutmayıb sövmü[67] səlat

(22) Tariki-qurbanü fitrə oldular, həccü zəkat

(23) İçdilər daim şərabi sandılar abi-həyat

[67] Oruç

(24) Bilməmiş kim təlx eylər kamını zəhri-məmat

(25) Hifz qıl möminləri ol təlxdən ya rəbbəna

(26) Yar-yoldaş bir-birinə kəşfi-əsrar oldular

(27) Hər nə kim əvvəl dədilər sonra inkar oldular

(28) İxtiyar sahibləri həm mərdümazar oldular

(29) Xabi-qəflətdən sanasan şimdi bidar oldular

(30) Yıxdılar rəiyyət evin almaq ilə irtişa

[93] (1) Salik çoq yaqın dostu Sedəfoğlu Süləyman Koxaya yazdığı müstəzatları onun (2) ən qiymətli şeirlərindəndir, Salik dostunu vaqitlərini xoş keçirməyə və zövq u sefa sürmeyə (3) dəvət edir:

(4) Gəl ey Sədəfoğlu Süləyman koxa Meyxanə qapısın edək güşadə

(5) İçək ziyadə

(6) Sərməst olub sərxoş gəzək sübhü şam Dursun yanımızda saqiyi-sadə

(7) Əlində badə

(8) Əlində badə kim dursun həmişə Tövbə nədir bizdə səng ilə şişə

(9) Gəl çox da düşməyək fikrü təşvişə Dərdü qəmi gətirməyək heç yadə

(10) Bu puç dünyadə

(11) Bu puç dünyanın ki çoxdu möhnəti Unutmayaq hərgiz sazü söhbəti

(12) Sənin ölmüşünə, bunun ləzzəti Əgər yüz il getsən olmaz üqbadə

(13) Ey Sədəfzadə

(14) Ey Sədəfzadə sənsən cəvahir Qədir-qiymətindir aləmdə zahir

(15) İkimiz də olaq bu işdə mahir Söylənsin adımız əldə obada

(16) Yətək murada

(17) Yətək murada biz tapaq tubunu Tapmarıq cənnətdə ondan xubunu

(18) Bu dünyanın ha belə məhbubunu O dünyada biz tapmayaq məbada

(19) Qalaq cəfada

(20) Qalaq cəfadavü olaq peşiman Qaçaq düşə bizdən huriyü qılman

(21) Nə biz kafir olaq nə də müsəlman Məlul-müşkül qalaq miskin fətada

(22) Kim yətə dadə

(23) Kim yətə dadə pəs həqdən səvayi Ya rəb, özün saxlasın binəvayi

(24) Salikəm söylərəm hərzə-hərcayi Kimsə bilməz nədir məndə iradə

(25) Edə ifadə

(26) Salik başqa bir müstəzatında dostu Sedəfoğluna deyir ki dünyanın zövq u sefası, (27) mey və saqi vəlalərxi hamısı fənaya mahkumdur gəl bunlardan vaz keçək və xalq biçünə (28) səmim qəlb eylə xidmət və itaət eyləyək.

(29) Salik Cağatay ləhcəsində də şeir yazmışdır.

(30) **Fedai-** Mirzə Məhəmməd Gaibzadə Salikin həm əsri olub Salahlı qəryəsində (31) anadan olub indiki Gaibofların babalarındandır. Saliklə aralarında dostluq **[94]** (1) olduğu əşarından görünür.

(2) **Mənabi və Müraciə:**

(3) 1- Azəri Ədəbiyyatının Təkamülü (18 və 19-cu əsrlər). İslam Ansiklopedisi. (4) Cild 2. Professor Fuad Köprülü.

(5) 2- Azərbaycan Ədəbiyyatı: Əhməd Cəfəroğlu Türk Dünyası Əl Kitabı. Ankara-1979.

(6) 3- Ədəbiyyattan İş Kitabı: H. Zeynallı. Abdulla Şaiq. A. Musaxanlı. H. Əfəndizadə. (7) Bakı-Azernəşri 1928.

(8) 4- Danışməndani-Azərbaycan: M. A. Tərbiyət

(9) 5- Azərbaycan Ədəbiyyatı: Firidun Köçərli. Birinci cild. Elm nəşriyyatı. Baku 1978.

(10) 6- Riyazül-Aşiqin. (Qarabağ şairləri) Təlif Məhəmmədin Mirzə Sadrayı Qarabağı (11) 1325 H çap İstanbul.

[95] (1) Azərbaycan Ədəbiyyat Tarixinə Bir Baxış

(6)

(2) Yazan: Doktor Cavad Heyət

(3) 19-cu əsrdə Qaçar Xanədanı İranda səltənət edirdi əsilləri Türk olan (4) Qaçar hökümdarları İran ədəbiyyatını himayə etməklə yanaşı Türkcə əsərlər yazılmasını da (5) təşviq etdilər. Bundan qabaxkı məqaləmizdə İran münəvvərlərinin Cağatay ədəbiyyatına və (6) Əlişir Nəvainin əsərlərinə olan əlaqələrindən bəhs etmişdik. Bu əlaqə bu əsirdə də idamə tapdı. (7) Fəqət bu ədəbiyyatı yaxşı anlamaq içün bu ədəbi dilin grameri və lüğətini örgənməyə (8) möhtac edilir.

(9) Bu məqsəd içün 18-ci əsrdə başlamış olan filolojik çalışmalar bu əsrdə (10) da idamə tapdı və aşağıda adları zikr edilən əsərlər yazıldı.

(11) **1-Behçetül Lüğət ya Lüğət Türkiyə:** Bu əsər Qazvinli Fəthəli Qaçar tərəfindən (12) yazılıb və Nəsirüddin Şaha ithaf edilmişdir böyük Cağatayca Farsca lüğət kitabıdır.

(13) **2-Xülasəyi Abbasi:** Məhəmməd Xoyi tərəfindən yazılıb vəliahd Abbas Mirzəya təqdim edilmişdir.

(14) **3-Et-Tamga-yı Nəsrı:** Muhammed Salih İsfahani tərəfindən təlif və Nasirəddin Şaha (15) ithaf edilmişdir bu kimi əsərlər Türkcə bilən İran şairlərinin hətta Cağatay ləhcəsinə (16) nə qədər əlaqəmənd olduqlarını göstərir. Hətta bəzi şairlərin bu ləhcədə şeir dədikləri (17) məlumdur bunların arasında Hüccet və Nəşat ən mühümlərindəndir.

(18) Nəşat Gəncinəy Nəşat adındakı məcmuəsində bu ləhcə ilə mənzum və mənsur qitələr **[96]** (1) yazmışdır.

(2) **Bəndəyi Təbrizi-** Mirza Məhəmməd Razi üç dildə şeir və nəsr yazmış və Fətəli (3) Şahın Napoleona göndərdiyi məşhur məktubu bu zat yazmışdır. Şikəstə xəttdə məxsus (4) şivəsi vardır.

(5) Nəstalik də Mir İmad Mirza Salih ayarında xoş xəttdır. **Ziynətül təvarix** onun (6) əsəridir.

(7) Bu əsrdə zühur edən şairlərimizin çoxu mərsiyə şəklində şeir yazmış və bu vəziyyət (8) Şimali Azərbaycanda dahı 19-cu əsrin ortasınacaq idamə taqmışdır.

(9) Bu məqalədə ibtida bu tip şairlərimizdən xülasə olaraq bəhs edəcəyik sonra (10) İran Azərbaycanının keçən əsrdəki mühüm şairlərindən bəhsədib Şimali Azərbaycanda keçən (11) ədəbi cərəyanları qısaca şərh verəcəyik.

(12) **Mərsiyə Ədəbiyyatı:**

(13) Mərsiyə vəfat edənlərə qarşı bəyan təsir və məhəbbət içün yazılan əsərlərdir bu kimi (14) əsərlərin çoxunu qəsidələr təşkil edər. Mərsiyə əski (qədim) Türk ədəbiyyatının növlərindən (15) biridir.

(16) Əski Türk qəbilələrində, ölən bir adama matəm **(yuğ)** tutulan zaman el özü (17) musiqi ilə bərabər ölən xanı, qəhrəmanı, yigiti tərif etməyi adət etmişdi. Matəmdə (18) oxunan parçalara **ağı** dəyilirdi bu ağılar mani[68] şəklində və hər biri müəyyən hala münasibət (19) deyilmişdir:

(20) Şirvanın yastı yolu Sokuldu bastı yolu

(21) Qaçdım başım qurtaram Azrayıl kesdi yolu

(22) Ağılar mərsiyələrin bir şəklidir. Əskidən Türk xalqları içində məşhur olan (23) **Sağur** (mərsiyə)lər qopuzlar ilə birlikdə ümumi yığıncaqlarda və yaxud matəm ayinlərində (24) oxunan şeirlərdi. Yeddi və ya səkkiz heceli dört misradan mürəkkəb olan bu qitələrlə (25) ölənin fəzilətləri, cənglərininin müxtəlif səfhələri, ölən qəhrəman içün bütün elin (26) hətta bütün təbiətin nə qədər mütəəssir olduğu təsvir edilirdi.[69]

---

[68] Mani heman bayatıdır və xalq şeirinin sadə və zengin bir növidir: Rübaiyə bənzər, hece vəzniylə (yeddi heceli) söylənir və ilk iki və ya üç mısra muqaddime yerində və esas nokta və fikir dördüncü mısrala söylənir.

[69] Bu xüsusda merhum Fuad Köprülü Türk ədəbiyyatında ilk mutəsəvvüflar əsərində daha geniş məlumat verir.

[97] (1) Bugün Azərbaycanda məmul olan mərsiyəçilik şiəliklə əlaqədardır və bütün (2) şiə xalqları arasında mərsumdur. Bu növ mərsiyəçilik Şax İsmayıl ilə tərviç edilməyə (3) başlamışdır. Şah İsmayıl və Füzuli kimi böyük şairlər tərəfindən təməl (bünövrə) (4) daşı qoyulan bu növ mənzum və mənsur əsərlər Azəri ədəbiyyatında müstəqil bir riştənin inkişafına (5) imkan verdi. Kərbəla faciəsindən ilham alan şairlər ürək yandıran mərsiyələr yazıb (6) Kərbəla şəhidlərini şeirlərində təqdis etmişlər. Bu tip şairlərimizdən ən çox rəğbət (7) görənləri bunlardır:

(8) **1-Nizameləddin Məhəmməd Tufarqanlı.** Müxəmməs şəklində mərsiyələriylə xalq (9) arasında çoxlu rəğbet görmüşdür. Və 1170 qəməridə vəfat etmişdir. Mərsiyələrini əhli bəytə (10) aid söyləmişdir.

(11) **2- Seyid Fəttah Merağayi.** Müxtəlif mənzum və mənsur əsərlər və mərsiyələr yazmışdır. (12) **Təxəllüsü İşraqdır.** Farsca məsnəvisi Riyazül-Fütuhdan suvay Türkcə şeirləri məsnəvi (13) mərsiyələriylə məruf olmuş və 1175-də Marağa şeyxülislamı ikən vəfat etmişdir.

(14) **3- Hacı Xudavərdi.** Əsli Xoylu olub müəssir mərsiyələr yazmışdır. Təxəllüsü (15) **Taibdir**. Türkcədən suvay Farsca da şeir yazmışdır və 1201 qəməridə vəfat etmişdir.

(16) **4-Daxıl Marağavı.** Marağalı Axund Molla Hüseyn bu növ ədəbiyyatın ustadı olub (17) Kərbəla vaqeini 7 cilddə Türkcə yazıb müntəşir etmişdir. Divanı Təbrizdə mütəəddid dəfələr (18) basılmışdır (çap olmuşdur).

(19) Daxilin əsərləri bütün mərsiyə xanlarının az biridir və hamısı Kərbəla müsibətlərinə (20) məxsusdır. Dili və üslubu sadədir, Kərbəla meydanını təsvir edərkən belə yazır:

(21) Bir gülzardır ki xiyabanın gülləri sinəyi-əhli-matəm tək çak-çak, çeşmə kənarın (22) səbzələri çeşmi-həsrət kimi qəmnak və sahəti-zəmini daməni-gülçin sərasər laləyi-xun və nəsimi- (23) həvası manəndi-ahi-dilnişin və reyhanları yətim zülfü kimi qubaralud və sərvləri əsirlər ahı tək (24) siyahəndud və qönçələri aşiqi-məhzun tək xunbar və sünbülləri zülfi-ərusani-matəmdidə (25) misal tarumar və rayiheyi-nəsimi eşqi-əsıran ilə həmabü həva və həzarələri ətfali-qəriblərə (26) həmnəva və cuybarı məcrayi-eşqi-laləgun və çeşməsarı beeynih didəyi-pürxun, bülbülləri xamuş və (27) bağbanı mədhuş……

(28) İmdi nəzmlərindən bir nümunə nəql edirik:

(29) Vəh nə gülşən çeşməsarı cuyi-xun Novcavanlar nəşi, sərvi-vajəgun

(30) Qanə batmış türrələrdir sünbülü Pənbəyi-dağı-cərahətdir gülü

(31) Bir tərəf güllər tamam olmuş xəzan Bir tərəf məbhut durmuş bağban

[98] (1) Bir tərəf bihəm əsər badi-səmum Bir tərəf zağü zəğən eylər hücum

(2) Qüdsiyan ol gülşənə heyran həmə Vadiyi-heyrətdə sərgərdan həmə

(3) Bir belə gülşəndə ağlar bülbülü Qan içində tərbiyət tapmış gülü

(4) Etdilər diqqətlə çün hər yan nəzər Gördülər açmış zəban susən dəyər:

(5) Bu çəməndir bustani-Kərbəla Məqtəli-pirü cəvani-Kərbəla

(6) Bir tərəf qan içrə yatmış bir cavan Hülqi-pakından olur al qan rəvan

(7) Aşiyani-mürği-peykan peykəri Pay ta sər zəxm, cismi-ənvəri

(8) Bəs ki dəymiş tirü xəncər abdar Hər səri-muyi açıb bir çeşməsar

(9) Yusifi-Misri kimi gülgun kəfən Seyd tək xəncəri-gürgani-cəfa

(10) Kimdi ya rəb ol cəvani-mahru Kimdi yaran ol gəzali-mişkbu

(11) Ümmi-Ləylanın Əliyyi-Əkbəri Kərbəla sərdarının gülpeykəri

(12) Gördülər bir yanda düşmüş xarüzar Bir uca qamətli qolsuz şəhriyar

(13) Bəs ki cismindən olub al hər yan rəvan Kuhü səhranı edib dəryayi-qan

(14) Kimdi yaran ol qəribi-naümid Təşnələr səqqası Abbasi-şəhid.

(15) Və bu da düşmən qarşısında duran Həzrət Əli Əkbərin rəcəzlərindən bir qitə (16) bəhr tavil:

(17) Bilin, ey ləşkəri-kafər bədtinətü bədheybətü biqeyrətü biar cəfacuy cəfakar, xətadidə (18) xətakar, mənəm şibhi-peyəmbər, mənəm nayibi-heydər, mənəm misli-Qəzənfər, mənəm sahibi-xəncər. Bir cavanəm (19) ki, vəcahətdə, səlabətdə, səbahətdə məlahətdə, təravətdə, tələqətdə, lətafətdə, nəcabətdə, mənə (20) yoxdu bərabər nə nəbiyyü nə vəliyyü nə nəqibü və nə nəcib, nə fələkdə mələkü mihru məncam.

(21) Ənvarə və siyarə mənəm, mənəm xəlqdə, həm xülqdə həm nitqdə mirati-rəsuli-mədəniyyü Qüreyşi məzhəri-övsaf (22) Əli şiri-xuda şirsəda mehtərü həm kəhtərü həm xaceyi-Qənbərü həm saqiyi-kövsərü həm qatili-Əntərü həm qaləi-Xeybər (23) ənə Əli ibnəl-Hüseyn, exl…

(24) Və özün quşun cəmaətinə dutub buyurdu:

(25) Sizdə əgər Yəzidi-bədəxtər nişanı var

(26) Gündən işıqdı bizdə peyəmbər nişanı var

(27) Mən nayibi-Hüseyn, Hüseyn varisi Əli

(28) Məndə Hüseynü Heydərü Səfdər nişanı var

(29) Vardır atam Hüseyndə çün surəti Əli,

(30) Etsə qəbul məndə də Qənbər nişanı var

[99] (1) Olmaz hərif kimsə mənə, məndə bixilaf

(2) Abbasi-namdarü dilavər nişanı var.

(3) **6-Raci**. Mirza Ebülhəsən Raci 1247 hicridə Təbrizdə anadan olmuş və (4) Kərbəla şəhidlərinə yazdığı növhələr və Türkcə və Farsca qəzəllər ilə məşhur olmuşdur. (5) Divanı Təbrizdə çap olmuş. Bu şair Məkkədən müraciət edəndə 1292-də dəryayı-qəlzəmdə (6) qərq olmuş və ya qəffar kəlməsi bu hadisəni maddə tarixi olmuşdur. Racinin Farsca (7) və Türkcə qəzəllərindən birər nümunə nəql edirik:

(8) تا ترا لغل لب ایدوست ز می رنگین است

(9) همه عمر مرا موسم فروردین است

لب نوشین تو گر تلخ بعاشق گوید (10)

جز فراق هرچه بگوئی سخنت شیرین است (11)

غم چه داری اگر از هجر تو نابود شوند (12)

هر چه عاشق بکشی باز دوصد چندین است (13)

زاهدا جنت و کوثر بتو ارزان که مرا (14)

دیدن دوست به از جنت و حورالعین است (15)

شب در این شهر همه خلق براحت مشغول (16)

قرعه خواب نرفتن بمن و پروین است (17)

گفتم ای چشم مرو در عقب مه رویا (18)

گفت پندم مده و رو که مرا این دین است (19)

عشق دردیست که راجی زغمش جان نبرد (20)

چون کبوتر که مقید بکف شاهین است (21).

(22) Nə qədər sən kimi bir qönçədəhanım yoxdu

(23) Ey pərivəş bu qədər ahü fəğanım yoxdu

(24) Tutiyayi-xəti can nəqdinə alsəydim əgər

(25) Ey könül bil ki bu sevdadə ziyanım yoxdu

(26) Yarə rəmz ilə hamı dərdimi bildirdüm mən

(27) Kəşfi-raz etməgə hərçənd zəbanım yoxdu

(28) Səri-kuyin mənə dünyadə əta eylədi Həqq

(29) Çünki üqbadə mənim meyli-cinanım yoxdu

[100] (1) Gördi pürsuzlə yandı bu gecə halimə şəm

(2) Çünki bir şəm kimi canı yananım yoxdu

(3) Nəməti-vəslüvə səd şükr yetişdim birənc

(4) Mənim öz taləyimə hiç gümanım yoxdu

(5) Raci yazdum qala məndən bu qəzəl namü nişan

(6) Çünki aləmdə mənim namü nişanım yoxdu

(7) Raci təcnis yaratmaqda çoq hünərlidir aşağıda bir nümunə nəql edirik:

(8) Dəmə zahida sərgüzəşti-behişt Yoxumdur mənim sərdə-gəşti-behişt

(9) Büküb qəddimi eşq ilə bari-qəm Qəmindən iki aləmin fariqəm

(10) Dilü din verib müşkbu kakilə Mənim tək ol aşüftə bu kakilə

(11) Gəl ey aşiqin atəşə yanduran Məni yana-yana qoyub yan duran

(12) Nədir ey səhiqəd günahım mənim Keçər ərşdən hər gün ahım mənim

(13) Sən oyna gecə rudü şətrənc ilə Töküm mən yüzə rud şətrənc ilə

(14) **7-Dilsuz**: Məhəmməd Emin Dilsuz əsli Təbrizlidir.

(15) Bütün ömrünü füqərayla keçirib, şeirlərindən anlaşıldığı üzərə, (16) gah tütün satub gah baqqallıq edib və nəhayət bir müddət zindanda qalmış və ondan sonra da nökərçilik (17) etmişdir Dilsuz şeyxülislamın mədhində yazdığı şeirində fəqirliyindən və bu qidanın (18) az tapıldığından şikayət edir:

(19) Qibləgaha fələyin qəsdi dili zardədir

(20) Aləmin qüssəsi bu xatiri əfkardədir

(21) Günü gündən mənim ənduhü qəmim artıq olur

(22) Bilmirəm bəxtdə ya çərxi cəfakardədir

(23) Aləmin dadrəsi sənsən əya dadrəsim

(24) Bunu iqrar eləyir hamı kim inkardədir

(25) Mən fəqirin də yetiş dadına ey dadə yətən

(26) Dərdimin çarəsi budur ki sərkardədir

(27) Mən ilə buğdanın aləmdə sən et divanın

(28) Görgilə məndədi təqsir o xunxardədir

(29) Neçə müddətdi əlimdən qaçıb ol zalimi dun

(30) Dudmuşam indi sorağın sizin anbardədir

[101] (1) İltimasım budu səndən tutub ol səngdili

(2) Verəsən bəndəyə çün qəsdi dili zardədir

(3) Dilsuzun divanındaki parçalar (başdan 25 səfhə) Farsca olan Həzrət Əli (4) mədhində qəsidələr ilə növhə və sinəzənlərdən sonra Türkcə qəsidə, növhə, sinəzənlər gəlir (5) və nəhayət qəzəliyat, müxəmməs, saqinamə, mədhnamə, rübaiyat, bahariyat və sairəsi vardır. (6) Bu əsərlərdən Dilsuzun mərsiyəsiçilikdən başqa məddahlığı həcv külliyi və qəzəlxanlığı da (7) meydana çıqır.

(8) Bu yazımızda Dilsuzun iki qəzəlini nəql etdikdən sonra bir də həcvlərindən bir nümunə (9) nəql edə cəyik:

(10) Zülfün düşəndə yadə pərişan olur könül

(11) Ləli ləbin xəyali ilə qan olur könül

(12) Seyli sirişkim aləmi qərqi bəla edib

(13) Əzbəs ki dudi ah ilə tufan olur könül

(14) Gülzari hüsn içində əgər qönçə ləblərin

(15) Bir nim xəndə eyləsə xəndan olur könül

(16) Görsəm səni rəqib ilə cami mey içmisən

(17) Rəşk atəşində quş kimi büryan olur könül

(18) Qəmzən oxun atanda kəman qaşdan keçər

(19) Zənbur xanəsi kimi şan şan olur könül

(20) Hər dəm görəndə bağdə ol sərv qəddini

(21) Bixud sənin dalınca xuraman olur könül

(22) Ruyin xəyalı ilə yatıb xab eyləsəm

(23) Xəlvətgəhi vüsaldə mehman olur könül

(24) Dilsuzə lütf üzilə əgər eyləsən nəzər

(25) Müri həqir olsa Süləyman olur könül

(26) Qoydu məni bu dəhrdə avarə gözlərin

(27) Saldı məni bu qəmlərə ol qarə gözlərin

(28) Ey gül işim olub gecə-gündüz fəqan mənim

(29) Bülbülsifət gətirdi məni zarə gözlərin

(30) Yusif kimi bu dəhrdə ey şuxi-dilrüba

[102] (1) Çəkdi məni nə şövqilə bazara gözlərin

(2) İmdi bir həcv şeirindən bir parça:

(3) Qazisin gördün ki qurmuş dam xəlqin malına

(4) Mollasın gör hiyləvü təzvirə bax külli halına

(5) Hacısı tüksüzpərəstdir baxma yoğun şalına

(6) Rövzoxanlar tüpürürlər birbirinin yalına

(7) Bir birilə bəhs edirlər mən də sahibmənbərəm

(8) Ol həkimlər bilmirəm mən bilmir axır kur ilən

(9) Öldürürlər dəhr ara çox naxoşi dəstur ilən

(10) Aləmi sərraf soyar ağlar həmişə şur ilən

(11) Cümlə növkər babi xəlqin malın alur zur ilən

(12) Dinməsəm söylər filan xan tövləsində mehtərəm

(13) İlx.

(14) **Qumri:** Mirza Məhəmməd Taqi Qumri Dərbəndlidir və 1235-də anadan olmuşdur Qumridə (15) Daxil kimi Kərbəla vaqesini başdan ayağa bir dastan halına salmaq istəmişdir. (16) Dindarlıq və mərsiyəçilik cərəyanının mərkəzi olan dərbənd haqqında mərhum Firidun Köçərli (17) belə deyir: Bu şəhərin əhalisi qədimdən islam dinində olduğuna görə həmişə şairə islami (18) məraat edib, dindarlıqda və dinpərvərlikdə şöhrət bulublar. Ramazan mübarək və məhərrəm (19) haram aylarını kəmal sədaqət və ehtiram ilə zühd və ibadətdə və taziyə darlıqda keçirməyi (20) müqəddəs vəzifələrindən hisab edirlər, xüsusən şühədayı-Kərbəla içün ila mərtəbədə taziyə (21) dutub rövzəxavanlığa və şəbihgərdanlığa artıq meyil və rəğbət göstərirlər. Şəbih binası (22) yüz ildən ziyadədir ki Dərbənd şəhərində qoyulubdu.

(23) Qumri haqqında da Köçərli belə yazır: Müəsiri bəynində iştihar bulmuş ziyadə cürətli (24) və himmətli və sahib mənsub və hikam hüzurunda məruf və ictimai nasda Dərbənd əhlinin (25) ihtiyacını bildirən və arzu hal dərdi dilini arsayı zühura gətirən dilavər... bir vücud idi. (26) Ziyadə dindar və çakar əhli-beyt rəsul olduğuna binai qədiman Dərbənddə şəbih əsas mütədavil (27) ikən ol cənab dahı şəbih bisatına rağib və mayil olub hər sənə məbaliğ pullar sərf edib (28) şəbihə dair mükalimat cədidə tərtib edirmiş…

(29) Firidun Köçərli Qumrinin şərh halını yazarkən onun yalnız mərsiyə şeirləri yazmasını (30) belə izah edir: Heyfa ki Qumri qüvvəyi şəriyyəsini ancaq bu yolda yəni müsibət yazmaqda sərf (31) edib özgə qismi asar qoymayıbdır ki şayani-diqqət ola.

Əlbəttə buna səbəb onun **[103]** (1) pişrovları və müasirinin xüsusən Dərbənd əhlinin müsibətnaməni hər qisim əşar və kəlama (2) tərcih dutmaqları və ya şairin özünün əyyami tüfuliyyətindən şəbihkərdanlar və mərsiyəxanlar (3) və növhəsazlar arasında nəşvü nüma tapınası və ev tərbiyəsi olubdur.

(4) Qumrinin külliyatı kitabı Kənzül Mesaib Qumri adına çap olmuş, bu kitab 14 məsumun (5) mənaqib və mesaibində yazılmış şeir kitabıdır. Kitab bir kiçik mənsur müqəddimədən sonra tövhid (6) qəsidəsiylə başlar sonra şeir mədhində və eşq ilə aqlın münazarası gəlir sonra Sultan (7) Nasreddin Şahın mədhində bir qəsidə və 8 saqinamə və Həzrət Məhəmməd S-in mədhində dört (8) qəsidə və Həzrəti Əlinin mədhində 12 qəsidə vardır sonra Peyğəmbərin vəfatı və ondan (9) sonrakı vaqeyi barəsində şeirlər və bilaxarə vaqeyi Kərbəlaya aid müfəssəl mənzum parçalar (10) yazılmışdır.

(11) İmdi Qumrinin şeirlərindən nümunə içün iki parçasını nəql edirik:

(12) Nə növ daxil olum məclisi-Süləymanə

(13) Deyil gədalərə layiq rəvaqi-şahanə

(14) Hanı o rütbə ki bəzmi-Vüsalə qabil olum

(15) **Fəna**[70]vü **Bidil** ilən **Müqbilə** müqabil olum

(16) Nə qabiliyyət ilən həmzəban olum **Mirə**

(17) Nə qism ilən gətirim dürri-nəzmi təsvirə

(18) Nəcə bərabər olum dilşikəstə **Məhzunə**

(19) Kəlamı göz yaşını döndəribdi Ceyhunə

(20) Olum nə növ ilə həmdastan **Bağır** ilən

(21) Əza məcalisini doldurub cəvahir ilən

(22) Nəcə əkim bu gülüstanda nəzm güllərini

[70] Hurufu-siyəh ilə yazılmış adlar mərsiyəci şair və yazıcılardır.

(23) Çəkibdi **Cövhər**iyi-xoşkəlam cövhərini.

(24) Hanı o feyz meyi-eşqdən olum məxmur

(25) İçim **Dəxil** ilə bir camdən şərabi-təhur

(26) Nəcə müqabili-**Xaki** olum bu dəm məni-zar

(27) Cəvahirati-qəzəl eyləyib bu qəmdə nisar

(28) Nə qüdrətim var olam həmtəranə **Sərbazə**

(30) O qədr tutiyi-təbimdə yoxdur əndazə.

[104] (1) Mahi-məhərrəm oldu yenə göylər ağladı

(2) Düşdü cahanə qülqülə aləmlər ağladı

(3) Gəldi mehi-müsibetü eyyami-təziyə

(4) Bu matəmezayə görün kimlər ağladı

(5) Şahi-rüsül əmiri-ərəb xətmi-ənbiya

(6) Əmmaməsin alıb ələ peyğəmbər ağladı

(7) Döndü xəzanə gülşəni Zəhrayi-zəhərdən

(8) Dəşti-Nəcəfdə sərvəri-din Heydər ağladı

(9) Başın alıb diz üstə kəfənsiz vəribdi can

(10) Xeyrənnisə başında qara möcər ağladı

(11) …….

(12) ……..

(13) Övladi Heydərin çəkən ahu fəqaninə

(14) Kərbübəladə möminü həm kafir ağladı

(15) Şama tərəf olanda rəvan karivani qəm

(16) Yer ağladı göy ağladı nə kişvər ağladı

(17) Qumri bu qıssəyi ələməfzanı qıl tamam

(18) Əldə qələm şərarə dutub dəftər ağladı

(19) **Sərraf:** Hacı Rza Sərraf Təbrizli Hacı Məhəmmədin oğludur və 1271 qəməridə (20) Təbrizdə anadan olmuşdur. Cavanlığının ilk çağında təhsil və ticarətlə məşğul olmuş və (21) həyatının çoxunu elm və ədəb və xeyir işlərinə həsr etmişdi. Sərraf 1325 qəməridə (22) 54 yaşında vəfat etmişdir. Sərraf mərsiyə şairlərinin ən görkəmlisi və ya ən görkəmlilərdən (23) biridir. Sərrafın növhə və sinəzanlar və qəzəllərini ehtiva edən Türkcə divanı Təbriz (24) və Tehranda çap olmuş, divanının sonunda bir tək Farsca qəzəli vardır:

(25) Divanı Həzrət Əlinin mədhində deyilmiş bir qəsidəylə başlar növhələr Kərbəla (26) şəhidləri və yaqın akrabalarının dilindən söylənmişdir.

(27) Sərrafın şeir dili sadə, rəvan və xalq dilinə yaqındır. Növhələrini oxuyanda mütəəssir (28) olmamaq mümkün deyil. Uşaqlıq zamanımızdan eşitdiyimiz və yadımızda qalan növhələrin (29) çoxu Sərrafındır. Sərrafın özündən sonrakı şairlərə bu cümlədən müasir qəzəl ustadı (30) Şəhriyara da təsiri olmuşdur. Ustad Şəhriyarın bəzi Türkcə qəzəllərində Sərrafın qəzəllərindəki (31) sözlər təşbihat və ifadə tərzinə oqşayışlar görmək olur imdi nümunə içün Sərrafdan (32) bir necə növhə və qəzəl nəql edəcəyik:

[105] (1) İmam Hüseyn dilindən Həzrət Zeynəbə Kərbəlaya gələndə söylənmiş növhə:

(2) Bu çöldə bacı möhnəti-hicran sənin olsun

(3) Ağlar göz ilə zülfi-pərişan sənin olsun

(4) Əhd eyləmişəm burda gərək təşnə vərəm can

(5) Başsız bədənim isti qum üstə qala üryan

(6) Mənlə yata, bu çöldə gərək yətmiş iki can

(7) Şam içrə bacı mənzili-viran sənin olsun

(8) Bu dəşti-bəla olmuş əcəb bəzmi-mürəttəb

(9) Qəm camın ediblər meyi-möhnətlə ləbaləb

(10) Təqsim olunur Əli-peyğəmbər, bacı Zeynəb

(11) Abbas mənim, abidi-nalan sənin olsun

(12) Tərk eylər ədu hörmətü Quranü kitabı

(13) Yağmaya gedər Fatimənin taqətü tabı

(14) Mən Əsğəri ağuşə alım sən də Rübabı

(15) Bu şərtlə peykan mənim, əfqan sənin olsun

(16) Bu çöldə batar kakili-Əkbər bacı qanə

(17) Tiri-qəmə Ləylanın olur cismi nişanə

(18) Mən ölməmişəm gəlməgilən ahü fəqanə

(19) Məndən sonra bu naləvü efqan sənin olsun

(20) Görsən başımı Əkbər ilə nizədə həmsər

(21) Vur başına gəl naləyə salma yərə məcər

(22) Olmuş bacı can ruzi-əzəl boylə müqərrər

(23) Bu dəşt mənim kuhi biyaban sənin olsun

(24) Hər zülmü sitəm gəlsə bacı olma pərişan

(25) Peymanəyi-qəm nuş əylə ta sınmaya peyman

(26) Cəm et başıva silsiləyi-Əli Rəsuli

(27) Sərsilsilə qıl Abidi-bimarü məluli

(28) Kül üstə qoy bacı kəsik başımı xuli

(29) Tənnur mənim sinəyi-suzan sənin olsun

(30) Sərrafə riza lazımədir gövhəri məna

(31) Nə qişr nə tərkib nə surət nə həyulə

[106] (1) Təhsili kəmalət edib qabili-inşa

(2) Ta ruzi-cəza rövzeyi-rizvan sənin olsun.

(3) Əli Əkbərin anasından vəda növhəsi:

(4) Gəl halal eylə məni azimi meydanəm ana

(5) Bir dəqiqə sənə bu xəymədə mehmanəm ana

(6) Çün verib sərvəri-ləbtəşnə mənə izin-cihad

(7) Eyləyüb xətiri-naşadımı bir hərf ilə şad

(8) Qalmayıb həsrətim aləmdə budur eyni-murad

(9) Xaki-payündə fədayi-rəhi cananəm ana

(10) Biədəb sanma məni bəs ki varımdır ətəşim

(11) Quruyub qönçə dodaqım odu xəndanəm ana

(12) İçmərəm su gedərəm məclisi-cananə susuz

(13) Ciddü cəhdim budur imdi boyanam qanə susuz

(14) Bağlanıb su yolu səd şükür açıqdır rəhi-eşq

(15) Kərbəla dəşti olub məzhəri şahənşahi-eşq

(16) Gəştiyi-eşq ilə memlüvdü qurbangəhi-eşq

(17) Qoy gedim mən də verim can sənə qurbanəm ana

(18) Yaz dübarə bu sözü dəftəri-Sarrəfə Rza

(19) Gəl halal eylə məni azami-meydanəm ana

(20) Həzrət Ümmü Ləyla Dilindən Əli Əkbəre:

(21) Düşməmiş yer üzünə sərvi-xuramanın oğul

(22) Qoy edim şanə səri-zülfi-pərişanın oğul

(23) Həlqə-həlqə tökülüb dəsteyi-kakil üzüvə

(24) Diyəsən sünbüli-tərdir dağılıb gül üzüvə

(25) Oldu könlüm quşu bülbül kimi mayil üzüvə

(26) Gördü türfə gül açıb tərfi-gülüstanın oğul

(27) İmdi ki izn veribdir sənə şahi-şühəda

(28) Yeri get durma Əli, qafilədən olma cüda

(29) Sən də Qasim kimi qıl canuvi cananə fəda

(30) Götür imdi ələ mənzurini Ləylanın, oğul

[107] (1) Gərçi Ləylayı-vüsalundan ötür Məcnunəm

(2) Demərəm getmə bu getmə yoh çox məmnunəm

(3) Sən əgər batmayasan qanuva mən məğbunəm

(4) Göz yaşım tək axa bu çöldə gərək qanun oğul

(5) Bürci-tövhiddə bir bədri-münəvvərsən Əli

(6) Sərbəsər ayineyi-hüsni peyəmbərsən Əli

(7) Mən nə vəch ilə deyim Yusifə bənzərsən Əli

(8) Vardı çox fərqi sən ilən məhi-Kənanın oğul

(9) Onu Misr içrə alıb satdıla cüzi-səmənə

(10) Səni can nəqdinə allam yenə vərməzlə mənə

(11) Kuyi-qurban gəhi-eşq içrə nə bənzer o sənə

(12) Ola qurbani anan sən kimi qurbanın oğul

(13) Gərçi bu şəhərdə olmuş hamı əsnafi-süxən

(14) Səni təyidi-Hüseyn eylədi Sərrafi-süxən

(15) Oxu bu misraı çox vurma daxı lafı süxən

(16) Düşməmişdir yer üzünə sərvi-xuramanın oğul.

(17) Kərbəladan Şama Gedəndə Həzrəti Zeynəb dilindən söylənmiş növhə:

(18) Bu diyari-Kərbəla bu sən xudahafiz Hüseyn

(19) Karivan yolandı Şamə mən xudahafiz Hüseyn

(20) Dəstgirəm, acizəm zənciri-zülmə bağlıyam

(21) Yeddi qardaşım ölüb qardaş ürəkdən dağlıyam

(22) Mümkün olmur səs çəkəm, bircə doyunca ağlıyam

(23) Dövrəmi axır alıb düşmən, xüdahafız Hüseyn

(24) Gülşəni-cismində xəncər yarəsi gül-gül açıb

(25) Oh o gül gül yarələr üstündə xoş sümbül açıb,

(26) Şərhi-hal etməkliyə hər yarə yüz min dil açıb

(27) Olmusan sər ta bepa gülşən, xüdahafız Hüseyn

(28) Zeynəbin ölsün Hüseyn gər bircə sənsiz Zeynəbə

(29) Pasibandır Şümri-zilcövşən xudahafiz Hüseyn

(30) Bax bu Sərrafın Rza gözdən axan göz yaşinə

(31) İbrət eylə sən də göz yaşın burax özbaşinə

[108] (1) Dəmbədəm Zeynəb dilincə ərz qıl qardaşına,

(2) Bu diyari-Kərbəla, bu sən, xudahafız, Hüseyn.

(3) **Həzrət Fatma Dilindən Tənurə Xulidəki İmam Hüseynin Başına:**

(4) Ey nuri-eynim mənzil mübarək Bikəs Hüseynim mənzil mübarək

(5) Dur bir anava xoşgəldin eylə Ey nuri-eynim mənzil mübarək

(6) Lazımdı yatsun bülbül gül üstə Ta sayə salsun gül bülbül üstə

(7) Kəsmişdim indi qan içrə yanun Xüşk eyləyirdim zülfümlə qanun

(8) Nagəh yetişdi öz saribanun Ey nuri-eynim mənzil mübarək

(9) **Aşura Gecəsi Növhəsi:**

(10) Güli-gülzari-rəsalət bu gecə Şümrdən istədi möhlət bu gecə

(11) Bir doyunca baxa Əkbər üzünə Eyləyə ayə təlavət bu gecə

(12) Zeynəbin qəlbini aram eləyib Ola məşğuli ibadət bu gecə

(13) Yatmayıb Əli-Əli sübhə kimi Şiə yatsın Nəcə rahət bu gecə

(14) Bağlanıb su öylə, ləb təşnə qalıb İtrəti-şahi-vilayət bu gec

(15) **İmdi qəzəllərdən nümunə vəreceyik:**

(16) Pərivəşlər həmişə rəsmdir üşşaqa naz eylər

(17) Mənim yarımda insafü mürüvvət çoxdur az eylər

(18) Xəyali-kakuli-mişkinə könlüm oldu piçidə

(19) Bu ömri-kutəhilən söhbəti-zülfi-diraz eylər

(20) Dəhanun sirrini bilməzdi əqlim eşqin örgətdi

(21) Əcəb divanədir biganəyə ifşayı-raz eylər

(22) Müxalif zəminə bəzmi-tərəbdə mütribi-məclis

(23) Bir özgə şur ilən başlar nəva tərki-hicaz eylər

(24) Könül çini-səri-zülfündə etməz nalə bihudə

(25) Qaranluq gecədə məhbubilən razu-niyaz eylər

(26) Hadisi-eşqi Məhbudi soruşma hər tərəşrudən

(27) Onu şirin hekayət eyləsə hüsni-Əyaz eylər

(28) Ümidim var yetə Sərraf əli axirdə bir yanə

(29) Məhəbbət butəsində bəs ki can nəqdin güdaz eylər

[109] (1) Nolurdu məclisimiz bir dəqiqə xəlvət olaydı

(2) Dəyib danışmağa cananilən fərağət olaydı

(3) Bərabərimdə nigarım yanaydı şəm kimi

(4) Mən ahi-sərd çəkəydim o gərmi-söhbət olaydı

(5) Gəhi duraydı qabağımda sərv qamətilən

(6) Gözüm görə-görə bu nəşədə qiyamət olaydı

(7) Dəyüb gülüb oturaydıq kəməli işrətilən

(8) Bəsani-ayinə dil xali əz küdurət olaydı

(9) …….

(10) Yətibdü təngə dəxı təngnayi-aləmdən

(11) Əcəl gələydi bu Sərraf öləydi rahət olaydı

(12) **Son olaraq Farsca şeirini nəql edirik:**

(13) کاش از غم زمانه بیا سود می دمی

(14) دامن ز چنگ حادثه بربود می دمی

(15) صیاد اگر ز بند بلایم رها کند

(16) آسوده با خیال تو بسرود می دمی

(17) کو خضر پی خجسته بیابان عشق را

(18) من هم بپای لنگ بپیمودمی دمی

(19) هرگز خیال سوسن و سنبل نکردمی

(20) گردیده بر جمال تو بگشودمی دمی

(21) با این تن بلاکش و این آه آتشین

(22) در بزم عشق لاله رخان بودمی دمی

(23) اندر طریق عشق تو سودوزیان یکی است

(24) نه در پی زیانم و نه سودمی دمی

(25) بر من مخوان حکایت عشق ایاز را

(26) من عاشق بلاکش محمود می دمی

(27) بر فرق فرقدان بنهم پشت پای را

(28) گر باستان درت سودمی دمی سر

(29) از نقد جان براه غمت هر چه کاستم

(30) اندر سر محبتت افزودمی دمی

(31) از خوب وزشت خلق جهان دم غنیمت است

(32) اکنون بدرد هجر تو خشنودمی دمی

]110 [ )1) رسوای خاص عالم دور از تو کاشکی

(2) دامن بخون دیده بیالودمی دمی

(3) از دیده سیم اشك ببارم بروی زرد

(4) صراف این در اهم معدودمی دمی

(5) Bu şairlərdən suvay Cənub Azərbaycanda **Pürqəm** və **Şükuhi** və Dərbənd də **Şüai** (6) və **Sepəhri** və Bakıda **Mirzə Həsib Qüdsi** kimi görkəmli mərsiyə şairlərini və daha (7) başqalarını da qeyd etmək lazımdır.

(8) **Mənabi və Müraciə:**

(9) 1- Azəri Ədəbiyyatının Təkamülü (18 və 19-cu Əsrlər). İslam Ansiklopedisi. (10) Cild 2 Professor Fuad Köprülü.

(11) 2- Azərbaycan Ədəbiyyatı: Əhməd Cəfəroğlu. Türk Dünyası Əl Kitabı. Ankara (1977).

(12) 3- Ədəbiyyatdan İş Kitabı: H. Zeynallı. Abdulla Şaiq. A. Musaxanlı. C. Efəndizadə. (13) Azernəşr. Baku (1928).

(14) 4- Azərbaycan Ədəbiyyatı. Birinci Cild. Firidun Bəy Köçərli. Elm Nəşriyyatı. Baku. (15) (1978).

(16) 5- Divanı Raci. Çap Təbriz

(17) 6- Külliyatı-Kitab Kənzül-Məsaib Qumri Der Mənaqib və Məsaib Çəhardə Məsum Aləyhümüsselam. (18) Muse Çap və İntişarat Əbdürrəhim Elmi. Tehran

(19) 7- Divanı Sərraf. Növhə Türki və Sinəzənləri. Kitabferiş Bu Zercemheri (Mustafi) (20) Tehran. (55)

(21) 8- Danışməndan Azərbaycan. M. A. Tərbiyət.

[111] (1) Azərbaycan Ədəbiyyat Tarixinə Bir Baxış

(7)

(2) Yazan: Doktor Cavad Heyət

(3) **Nəbati**: Seyid Əbülqasım Nəbati 19-cu əsrin ən görkəmli Azəri şairlərindən (4) olub bəlkə də o əsrdə İran Azərbaycanının ən görkəmli şairidir. Onun Nəbati (5) Xançobanı və Məcnunşah taxalluslarıyla yazdığı əsərlə helə öz sağlığında eldən elə gəzər və eldən (6) elə dolaşırdı. Nəbatinin bir çox şeirləri İran və Azərbaycandan suvay Türkiyə və Orta (7) Asiyada məşhur olmuşdu. Özü bu baredə belə deyir:

(8) Meydan aşqda seyr tadım atı - Məşxur eylədim rumi heratı

(9) از شعر دلفریب نباتی نه این جهان نه گنبد سپهر برین زیب و شان گرفت

(10) Nəbati mütəsəvvif bir şairdir və Farsca-Türkcə divan yazmışdır. Divanı ilk dəfə (11) Təbrizdə sonrada Tehran və Bakuda çap olmuşdur. Nəbati həm klassik ədəbi səbkdə həm də (12) xalq şeiri tərzində şeirlər yazmış və məhəlli ahənglərlə oxunan keremi, gereyli qoşmaları (13) aşıqların əzbəri olmuşdur.

(14) Nəbati haqqında ilk təhqiqi məlumatı Azərbaycanın məşhur ədəbiyyatşünası mərhum Firidun (15) Köçərli vermişdir.

(16) Köçərli onun barəsində belə deyir: Seyid Əbülqasım **Nəbati Azərbaycan Türklərinin** (17) **Xoca Hafızı, Şemsi Təbrizisi** və hətta bəzi əşar və kəlamında **[112]** (1) **Cəlaləddin Rumi** mənziləsidir. O dərviş məslək bir insan olub, dünyanın şövkət (2) və malına itina etməzdi Nəbatinin təvəllüd tarixi qəti bilinmir 1800-də anadan olduğu (3) təxmin edilir. Nəbati barəsində ikinci yazılı mənbə mərhum Məhəmmədəli Tərbiyətin yazdığı (4) "Danışməndani-Azərbaycan"dır. Tərbiyətin yazdığına görə Nəbati Seyid Möhtərəm Üştibinin oğludur (5) bir müddət Üştibində yaşamış sonra Əhərə mühacirət edib, Şeyh Şihabəddinin məqbərəsində (6) riyazət və say məşğul olmuşdur. Ömrünün sonlarında Üştibinə qayıtmış və (7) (1860-1862) də vəfat etmişdir. Məzarı oradadır.

(8) Şairin Nəbati və Xan Çobanı təxəllüslərini seçməsi Nəbat adında bir qıza əlaqəsi və (9) bir müddət çobanlıq etməsiylə əlaqədardır. Gözlər gözlərim rədifli şeirində ana dilinin Türkcə (10) olduğu və çobanlıqla irtibatı aydınlanır.

(11) Şəhrbəndi-dildə bir sultanı gözlər gözlərim

(12) Bir şəhi-zərrin kəmər xaqanı gözlər gözlərim

(13) Bəççeyi-Türkəm, dilim Türki, kəlamım həcv-məcv

(14) Xançobani can alan, cancanı gözlər gözlərim

(15) Qoyunu yüz eylədim bu çöldə qışlaq etmənəm

(16) Zinəti-mülki-Muğan Ultanı gözlər gözlərim

(17) Farsca şeirində də belə deyir:

(18)از خامه ی خان چوبانی من عاجز شده کلك ماني من

(19) خواهی که شوی تو نیز موسی یك چند بکن چوبانی من

(20) Məcnun deyirlər adıma amma Nəbatiyəm Dayim işimdi kam alıram mən nəbatdan

(21) Aləm bilir ki, mən yəyirəm müttəssil nəbat Əl çəkmişəm usanmayan abü nəbatdən

(22) Nəbati başqa şeirlərində sevgilisinin adı Gəzgəz olduğunu bəyan edir:

(23) Nisbəti yox pəriyə Gəzgəzin, Allah bilir

(24) Mələkin həddi nədi huri o, hura, hura

(25) Biri səhbadan olub məst biri minadən

(26) Məni divanə qılıb bir gözü şəhla, şəhla

[113] (1) Qorxuram inciyə Məcnun, küsə məndən, yoxsa

(2) Deyərəm Gəzgəzə həmta ola Ləyli nəçidir

(3) Getdi Şirinü Züləyxa, ələ gəlməz Ləyli

(4) İndi bu əsrdə kim, afəti dövran gəz-gəz

(5) Tapmasan dəxi Nəbati kimi əfsanə deyən

(6) Əlinə şəm götür, gün kimi yan-yan, gəz-gəz

(7) Ərəb, Fars və Türk dillərin incəliklərinə dək bilən şair klassikləri oxuyub (8) mənimsəmiş və təlimi ustadlarından alaraq mövzuları isə öz mühit və zamanında (9) almışdır. Onun qəzəl dili sadə, təşbeh, istiarələri yenidir.

(10) Nəbatidə Hafızın böyük təsiri olmuşdur. Onun Farsca şeirlərində Hafız qəzəllərinin (11) təxmisi xüsusi yer tutar. Türkcə şeirlərində də Hafız yolu, təfəkkür tərzi və dünya baxışı (12) öz təsirini göstərməkdədir.

(13) Dürdnuşi-Hafizəm rindanə məna söylərəm

(14) Üştibində badəyi-Xulları gözlər gözlərim

(15) Nəbatidə Nəsiminin də güçlü təsiri vardır, işlətdiyi bir çox fikr, mövzu (16) və hətta kəlmə və ifadələr Nəsimi əsərlərində olduğu kimidir: Nəsiminin "Məndə sığar iki (17) cahan, mən bu cahanə sığmazam" fikr və ifadə Nəbatidə:

(18) شد جلوه گر جمال تو چون در مثال من

(19) در حیرتم چگونه مرا این جهان گرفت

(20) Kimi bəyan edilmişdir.

(21) Nəbatidə Əlişir Nəvainin də təsiri olmuş fəqət Füzulinin təsiri daha güçlüdür (22) bəzi şeirlərində sanki Füzuli ilə danışır.

(23) Füzuli:

(24) Ey əsiri-dami-qəm bir guşeyi-meyxanə tut

(25) Tutma zühhadın müxalif pəndini, peymanə tut

(26) Nəbati:

(27) Tutdum genə xoş həngilə meyxanəni meyxanəni

(28) Saqi amandır durma, ver peymanəni, peymanəni

(29) Füzulinin məşhur:

[114] (1) Dust bipərva fələk birəhm dövran bisükun

(2) Dərd çox həmdərd yox düşmən qəvi talə zəbun

(3) Bəyti Nəbatinin Farsca yazdığı bir şeirində təzmin edilmişdir.

(4) شاعری را که در این عصر نیرزد به جوی

(5) در حقیقت بجز از بیهده گوئی کاری

(6) یار بی رحم و فلک در سرکین من بی کس

(7) چاره آنستکه صر داد در این ره باری

(8) Nəbatidə Saibin də təsiri olmuş Nəbati onu məhrəmi-xəlvət və munisi hesab edir.

(9) Məhrəmi-xalveti-ünsüm hani Saib Saib

(10) Ləhnə bax nəğməyə bax bülbülü-şeydan nəçidir

(11) Sehl sandım eşqi əvvəl bəs dedim baziçədir

(12) İndi gəl gör mövceyi-tufanı gözləri gözlərim

(13) گرفتم سهل سوز عشق را اول ندانستم

(14) که صد دریای آتش از شراری میشود پیدا)صائب

(15) Yoxarıda adını çəkdiyimiz klassik şairlərdən suvay Şah Nəmətulla Vəli, İbn Sina, (16) Xəyyam, Mövləvi, Cami və başqalarının da Nəbatidə təsirləri olmuşdur. Helə Mövləvinin (17) təsiri Farsca şeirlərində daha çoqdur:

دیوانه شو دیوانه شو از جمله کس بیگانه شو (18)

عاشق مشو گفتم ترا چونکه شدی مردانه شو (19)

بر باده ده سجاده را آتش بزن این خرقه را (20)

بر شمع روی مهوشی پروانه شو پروانه شو (21)

با زاهدان الفت مکن با عابدان صحبت مکن (22)

در حلقه دردی کشان پیمانه شو پیمانه شو (23)

با خرقه پوشان کم نشین از صوفیان دوری گزین (24)

چون عاشقان شنگ و مست مستانه شو مستانه شو (25)

این بند من در گوش کن جام تجرد نوش کن (26)

در گوشه میخانه ای رهبانه شو رهبانه شو (27)

در خانه منشین چون زنان بیرون خرام از خانمان (1(**]115[**

مانند مجنون در زبان افسانه شو افسانه شو (2)

باید نمودن ترك سر از دین و دل گشتن بدر (3)

گر طالب یاری ز خود بیگانه شو بیگانه شو (4)

بر هر گلی مایل مشو یکدم ز خود غافل مشو (5)

در مسند فقر و فنا سنگانه شو سنگانه شو (6)

از مسجد و از صومعه حاصل نگردد مطلبی (7)

همچون نباتی ساکن میخانه شو میخانه شو (8)

(9) Nəbatinin bu qəzəlini Mövləvinin aşağıdakı qəzəlləriylə müqayisə edərsək Mövləvinin (10) onda nə dərəcə təsir buraqdığı açıqlanır:

حیلت رها کن عاشقا دیوانه شو دیوانه شو (11)

(12) واندر دل آتش درآ پروانه شو پروانه شو

(13) گر عاشقی در عشق او دیوانه شو دیوانه شو

(14) ور هوش داری زودتر مستانه شو مستانه شو

(15) گر عاشقی رو غم مخور در آتش عشقش گذر

(16) پس پیش شمع روی او پروانه شو پروانه شو

(17) گر مرد عشقی مردسان از خانه بیرون نه قدم

(18) ور مرد عشقش نیستی باخانه شو باخانه شو

(19) Nəbati Həzrət Əliyə hayranlıqla bağlıdır və onun mədhində qəsidə və qəzəllər söyləmişdir.

(20) Misal içün aşağıdakı tərcibəndi nəql edirik:

(21) Saqiya dur badə ver açıldı gül gəldi bəhar

(22) Əbri-rəhmət eylədi səhravu-bağu-laləzar

(23) Nalə çək bülbül kimi dur rəqsə gəl divanəvar

(24) Məstü-məstanə bu ismi söylə hər dəm aşikar

(25) Şahi-mərdan Şiri-yəzdan Heydəri-Düldülsəvar

(26) La fəta illa Əli la seyfə illa Zülfüqar

(27) Balığın qarnında Yunis oldu çün zaru-həzin

(28) Taqəti taq oldu getdi səbri oldu çox qəmin

[116] (1) Hazır oldu ol zaman yanında Cibrili-Əmin

(2) Söylədi qəmdən xilas ol eylə bu zikri həmin

(3) Şiri-mərdan Şiri-yəzdan Heydəri-Düldülsəvar

(4) La fəta illa Əli la seyfə illa Zülfüqar

(5) Mahi-Kənanı çün etdi rənci-zindan biqərar

(6) Oldu zənciri-cəfadən cismi-pakı parə-par

(7) Həddən ötdü çünki möhnət tapmadı bir qəmküsar

(8) Yüz dutub dərgahi-Həqqə söylədi biixtiyar

(9) Şahi-mərdan Şiri-yəzdan Heydəri-Düldülsəvar

(10) La fəta illa Əli la seyfə illa Zülfüqar

(11) Ey Nəbati mədhi-Şahı daim eylə aşikar

(12) Ta ki olsunlar xəvaricləر həsəddən kuri-kar

(13) Hasil oldu ta muradın qafil olma zinhar

(14) Söylə bu ismi-əzimi dəmbədəm biixtiyar,

(15) Şahi-mərdan Şiri-yəzdan Heydəri-Düldülsəvar

(16) La fəta illa Əli la seyfə illa Zülfüqar.

(17) Nəbatinin bir Farsca bir də Türkcə bəhri-təvili vardır nümunə içün hər ikisindən (18) birər parça nəql edirik: **Bismillahirrahmanirrahim:**

(19) منبع چشمه هر کلمه که جاری شود از نطق و بیان کام و زبان اسم خداوند عظیم است که

از لطف و کرم داده بهر نوع بشر عقل و هنر قوت و ادراك دوابرو و دو گوش و دوبصر (20)عارض مانند قمر سرو قد (21)موی کمر کاسه سرمد نظر هوش و برودوش و بناگوش و لب

(22) نوش و ... İştə Türkcə bəhri-təvilindən bir parça:

(23) Səni mən ey məh ənvər nəcə tərif qılum yoxdu şəbihin bu lətafət bu şərafət bu cahan (24) üzrə pəri hurilər olmaz nə deyəm qalmışam aciz bu vəcahət bu məlahətdə Züləyha nədi Ləyla nədi Azra nədi Selma (25) nədi.

(26) Billah ki üzün tək ola bilməz gül hamra habelə yoxdu qadun tək çəmən dəhrdə bir sərvi- (27) dilara və nə şimşad ü nə arar nə sanəvber hanı zülfün kimi sünbül..

(28) İmdi təcnislərindən də bir nümunə nəql edirik:

(29) Səba, bu ərzımı ələ salma, ya Yetir bu ərzımı mənim salmaya

(30) Nəçün gərək məni yada salmaya Onun Nəbati tək ayağı gərək

[117] (1) Nəbati zamanında İran-rus müharibələri faqir və cəhalətdə qalmış xalqı daha fəci və (2) dözümsüz bir hala gətirmişdi. Nəbati bütün bu hərc ü mərcliq və faqir və fəlakətlərə şahid (3) olmuşdu. Bu cərəyanlar onun həssas ruhunu sızlatıb şeirlərində öz təsirini (4) göstərmişdir. Aşağıdakı rübai bunun bir misalidir:

(5)در در که خلق بندگی ما را کشت

(6)از بهر دو نان دوندگی ما را کشت

(7)که منت روزگار که منت خلق

(8)ای مرگ بیا که زندگی ما را کشت

(9) Bu çöl olmuşda mənim başıma çox iş gəldi

(10) Çatmamış yayə xəbər gətdilə ki, qış gəldi!

(11) Nəbati bu canı yaxan hadisələrdən ümidini kəsmir və bir inamla bu dərdlərə çarə edəcək (12) bir qəhrəmanın yolunu gözləyir:

(13) Qarət eylər ömrü hər bidərdə dərdi söyləmək

(14) Qəm yükün açmağə bir qəmxarı gözlər gözlərim

(15) Bikəsü bimar düşmənlər kəsib ətrafımı

(16) Bir şəhi-xunxar, bir səyyafı (şimşirzen) gözlər gözlərim.

(17) ایدل غمدیده برکش آه و افغانی تو نیز

(18) سر ببالین نه شبی در فکر جانانی تو نیز

(19) چون نگین سلطنت در دست دیو افتاده است

(20) پس بدست آور در این کشور سلیمانی تو نیز

(21) Bununla belə bəzən şair ümitsizliyə düşür gözlədiyinin həsrətiylə fəryada gəlib (22) fələkləri də itham edir:

(23) Nə müddətdir məni-biçarə yarəb yarsız qaldım

(24) Pozuldu rövnəqim dağıldı ev pərkarsız qaldım

(25) Kimə izhar edim dərdim hanı bir məhrəmi-əsrar

(26) Qəmim çox qəmküsarım yox əcəb qəmxarsız qaldım

(27) Qəmi-hicranə yandırdın məni ey çərxi-dun bəsdir

(28) Rəhim isminə Allahın dəyim, iqrarsız qaldım

(29) Nəbatinin əsərlərində zülm və zalimlər aləyhinə çoxlu kəskin (qəti) fikr və ifadələr **[118]** (1) vardır.

(2) Bu sufi məslək şair uzun müddət təşəyyü və vəhtədi-vücuda inanıb bu inamla qəsidələr (3) yazdığı halda bəzən hayrət və şək və tərditə düşmüş və bu zəmində qəzəllər söyləmişdir. (4) (هله لنگ لنگ لنگم) şeiri onun bu son halını gözəl bəyan etməkdədir:

(5) نه مکدرم نه شادم نه نهان نه آشکارم

(6) نه ز خاکم و نه بادم هله لنگ لنگ لنگم

(7) نه چو غنچه در شگفتم نه نعم نه لا شنفتم

(8) نه غمش بدل نهفتم هله لنگ لنگ لنگم

(9) نه شرایم نه بنگی نه خیالیم نه رنگی

(10) نه مغنی ام نه چنگی هله لنگ لنگ لنگم

نه رفیق بوستانم نه قرین گلستانم (11)

سگ کوی د لستانم هله لنگ لنگ لنگم (12)

نه ستاره ام نه ماهم نه گدا نه پادشاهم(13)

نه میان این دو راهم هله لنگ لنگ لنگم (14)

نه زمین و آسمانم نه از این و نه از آنم (15)

نه دیار لامکانم هله لنگ لنگ لنگم (16)

نه پری نه جن و انسان نه ملك نه حور غلمان (17)

نه فلانم و نه بهمان هله لنگ لنگ لنگم (18)

نه ز کان و معدنم من نه ز گنج (19)

مخزنم من نه منم نه من منم (20)

من هله لنگ لنگ لنگم (21)

نه جوانم و نه پیرم نه کمانم و نه تیرم (22)

نه صغیر و نه کبیرم هله لنگ لنگ لنگم (23)

نه ز لعل بی بهایم نه ز در بی صفایم (24)

نه نوا نه بینوایم هله لنگ لنگ لنگم (25)

نه حلولی ام نه دهری نه کناری ام نه بحری(26)

نه ریاضیام نه جفری هله لنگ لنگ لنگم (27)

نه منجمم نه کاهن و نه ساحر و مداحن (28)

نه بزارمان گواهن هله لنگ لنگ لنگم (29)

نه نباتی نه بنگی نه مصالحم نه چنگی (30)

[119] (1) Nəbati axtardığı həqiqəti təriqətlərdə da tapılmadığı içün təriqətlər arasındakı (2) mübahisələrdən bezigir və belə deyir:

(3) Canə od vurdum özüm pərvanələrdən küsmüşəm

(4) Ta ki Məcnun olmuşam divanələrdən küsmüşəm

(5) Bir qələt sözdür ki dərlər gənc olur viranədə

(6) Gənc yox virandə viranələrdən küsmüşəm

(7) Hasilim oldu təhəzzübdən nədamət tuşəsi

(8) İndi ol baş ağrıdan əfsanələrdən küsmüşəm

(9) Mən eşitdim ol gülün meyxanələrdir mənzili

(10) Əsli gördüm yox gəlib meyxanələrdən küsmüşəm

(11) Xanimanımdan məni saldı Nəbati dərbədər

(12) Əqlə bax Məcnun kimi biganələrdən küsmüşəm

(13) Nəbatinin xalq şeiri və nəğmələrinə uyğun yazdığı şeirləri lirik hisslə birlikdə (14) yüksək ictimai fikirlərdə ehtiva etməkdədir. Bu yolda Vaqifdən də istifadə edib onun (15) yolunda davam etmişdir. Xalq dilində yazdığı şeirlərində Nəbatinin musiqişünas olduğu (16) da açıqlanır. Çünki şeirlərində bir çoq ahənglərin Adını (Nəvaz Minxarə, Şur Şəhnaz, (17) Hüseyni, Nişaburi ve sairə) zikr edir.

(18) Müasir dövrədə hirfəyi-ahəngsazların bəslədiyi nəğmələrə şairlərin sonradan (19) söz yazması halları məlumdur. Bu hal şübhəsiz keçmişdə də olmuş bəzi nümunələri (20) gəlib bizə çatmışdır. Nəbati də xalq nəğmələrinə söz yazmışdır.

(21) Onun “gəlmə gəlmə get, yaxşı yaxşı sən”, “get dolangınam, xam sən henüz” (22) və “böylə bivefa olma, əy pəri” misralarıyla başlanan şeirləri və bir neçə başqa əsəri (23) “zəminxarə təsnifi” ahənginə çox uyğundur.

(24) Nəbatinin xalq şeiri ruhunda yazdığı əsərlər uzun müddət aşıqların dilinin əzbəri (25) olmuş hətta keçən əsrdə yaranan bəzi Azərbaycan dastanlarına keçmişdir. Şimali Azərbaycan (26) və muğanın mühüm qismətinin İrandan ayrılmasıyla əlaqəli olan və bu unudulmaz qəmli (27) hadisəni tərənnüm edən aşağıdakı el mahnıyı Nəbatinin öz xalqıyla olan sıxı (bərk) (28) münasibət və bağlılığını göstərir:

(29) Gedin dəyin Xançobana, Gəlməsin bu il Muğana,

(30) Muğan batıb nahaq qana! ……..

[120] (1) Son olaraq Nəbatidən iki qəzəl nəql edirik:

(2) Səhər meyxanə ətrafın gəzirdim məstü bipərva

(3) Ki gördüm onda nagəh bir əcayib surəti-ziba

(4) Müsəlsəl zülf çiynində mürəssə tövq boynunda

(5) Firəngi ətləs əynində, başında məcəri-həmra

(6) Mələkmənzər pəripeykər süxəngüstər vəfapərvər

(7) Büti-məhrü güli-xoşbu sözü-şəkər gözü şəhla

(8) Səmənrüxsar müşkinmu şəlayin qaməti-dilcü

(9) Sərasər fitnəvü cadu sərapa şurişü qovğa

(10) Görən saətdə zövqümdən yıxıldım məstü layəqil

(11) Dağıldı əql başımdan alışdı atəşi sevda

(12) Pərişan oldu əhvalım tükəndi səbri aramım

(13) Giriban çak edib durdum yerimdən valəhü şeyda

(14) Məni görcək bu halətdə o sərvi-bağı-dilbəndi

(15) Gəlib yanımda əyləşdi əlində sağəri-mina

(16) Kərəm qıldı mənə bir cam, alıb mərdanə nuş etdim

(17) Durub opdüm ayağından dədim ey saniyi-Ləyla

(18) Əgər görmək dilərsən surəti-Məcnuni-şeydanı

(19) Uzaq gəzmə tamaşa qıl budur ol aşiqi-rüsva

(20) Şikəstə-xatirü məhzun sözü aşüftə, digərgun

(21) Tutub nəqşi-rəhi-Məcnun gəzər vəhşi kimi səhra

(22) Nəbati, həmd qıl Allahə, min şükrü səna eylə

(23) Ki, Məcnunun məqamatın sənə ruzi edib mövla

(24) Nisbət sənə ey şux, Züləyxa ola bilməz

(25) Bu işvədə bu qəmzədə Ləyla ola bilməz.

(26) Ahuyi-Xütən səndən alıb tərzi-nigahı

(27) Gülbərgi-ləbin tək güli-həmra ola bilməz

(28) Etmən (etmərəm) gözünü nərgisi-şəhlayə bərabər,

(29) Zülfi-siyəhin tək şəbi-yəlda ola bilməz.

[121] (1) Can nəqdinə bir busə, kərəm qıl səni tari

(2) Dəxi dəmə "əl çək" ki, bu sevda ola bilməz

(3) Məndən sənə icz eyləmək olsun gecə-gündüz

(4) Səndən mənə hey naz ki haşa ola bilməz

(5) Bəs ki məni görcək mənə vəhşi kimi baxdın

(6) İndi dəxi Məcnun mənə həmta ola bilməz

(7) Çox eşqə düşən aşiqi-biçarəni gördüm

(8) Heç biri Nəbati kimi şeyda ola bilməz

(9) **Tuti:** Qarabağ hakimi İbrahim Xalil Xanın oğludur adı Əbülfət Xandır. (10) Babasının səlahiyyədiylə İrana gəlib Abbas Mirzanın yanında təqərrüb tapıb və 1255 hicri (11) qəməridə vəfat etmişdir. Türkcə və Farsca gözəl qəzəlləri və tək bəyitləri vardır:

(12) O gün kim həsrət ilə ol büti-zibadən ayrıldım

(13) Qalıb bir surəti-bihiss kimi mənadən ayrıldım

(14) Çəkib əl xəlqdən Məcnunsifət səhrayə üz qoydum

(15) Kəsilmiş səbrü tabım vəsləti-Ləyladən ayrıldım

(16) Mənə şimşadü sərvi bağban ərz etmə kim hərgiz

(17) Yoxumdur meyli-gülşən qaməti tubadən ayrıldım

(18) Nolur şamü səhər nəy tək sızıldar sinəyi-zarım

(19) Mərizi-bəstəri-hicrəm, dəmi-İsadən ayrıldım

(20) Fəraqın şiddətindən lal olur bu Tutiyi-təbim

(21) Məzaqim təlxdir kim, ləli-şəkkərxadən ayrıldım.

(22) شبی بخواب که عکس جمال روی تو دیدم

(23) ز کاینات تعلق بهر که بود بریدم

(24) قسم بروی تو کردم که جز تو یار نجویم

(25) بحوریان بهشتی اگر دهند نویدم

(26) هنوز از می وصلت پیاله ای نکشیده

(27) ز دست ساقی هجران چه زهرها که چشیدم

(28)امید زندگی ام بود آب تیغ تو خوردم

هوای وصل توام بود فرقت تو گزیدم (29)

بجرم م آنکه مرا دل بغیر دوست نبستم (30)

[122] رتیب از منش آزرده است و من ز رقیبش (1)

دریغ کو بمرادش رسید و من نرسیدم (2)

کشند بیگنهی را ندیدم و نشنیدم (3)

حقوق عشق نگر پای مردییش زانکو (4)

ز جور هر چه مرا سر شکست پا نکشیدم (5)

بسی ز وصف لبت گفته اند لیك کسی را (6)

درین رموز چوطوطی حریف حرف ندیدم (7)

روزگاری پیش یاری اعتباری داشتم (8)

اعتباری داشتم خوش روزگاری داشتم (9)

دیدن ترا و دل بتو دادن گناه من (10)

دل را بحرف غیر شکستن گناه کیست (11)

(12) Bu şairin bacısı Ağabəyim Fətəli Şahın xanı olub, təbii şeiri var imiş.

(13) **Mirzə Əli Ləli:** Ləli 1252 qəməridə İrevanda anadan olmuş və 20 yaşında (14) atasıyla Təbrizə hicrət etmiş və Təbrizdə ticarətlə məşğul olmuşdu. Ləli ticarət işi (15) ilə bərabər təhsilinə idamə verib, atası öldükdən sonra ticarəti buraxdı və tamam vəqtini (16) tibb təhsilinə və sonra da təbabətə həsr etdi. Sonra İstanbula gedib orda tibb (17) fakültəsini bitirdi və doktor ünvanını alıb Təbrizə qayıtdı və Təbrizdə vəliəhd (Müzəffərəddin (18) Mirzə)in təbibi-məxsusi oldu.

(19) Ləli bir müddətdən sonra Tehrana getdi və orada Nəsrəddin Şaha yaxınlaşıp onunla (20) bərabər Arvopaya müsafirət etdi, Arvopa səfirinin məhsulu olaraq müfəssəl bir məsnəvi yazmış, (21) bu məsnəvinin mətləyi bu bəyitdir: Nəsrəddin Şah Kerdün bargah Şah Dara təxt Keyxosrov külah (22) bundan sonra Ləli bir neçə dəfə daha Arvopa,

İstanbul və Misira getmiş və Müzəffərəddin Şah (23) zamanında Şəmsü-hükəma ünvanını almışdır.

(24) Ləli son dəfə İstanbula gedəndə bir müddət orada qalmış İranının İstanbul böyük (25) elçisi Prens Arfa ilə mahşür və mənüs imiş, müzmin bronşitə mübtəla olduğu içün (26) İstanbulun havası ona yaramayıb, doktorların təcviziylə Tiflisə getmiş və (27) orada yerləşmişdir.

(28) Tiflistə iqaməti əsnasında bir dəfə 1322 qəməridə (qafqaz erməni müselman davası (29) başlayanda) bir dəfədə 1324-də Təbrizə gəlmiş və məşrutə cərəyanında fikri yardım (kömək) **[123]** (1) etmişdir. 1325-də Tiflistə vəfat və orada dəfn edilmişdir.

(2) Ləli lətif təbiili, bezləgu və hazır cavab bir ədib idi. Onun işlətdiyi (3) bədii məzmunlar və sözlər müasirləri arasında mərufdu. Seçdiyi səci mihr "vanə lali (4) hekim" onun ədəbi zövq və zəkasına gözəl bir nişanədir. Bu barədə özü belə söyləmişdir.

(5) تو این پیام متین را ز قول من برسان

(6) صبا بگو بحسودان که مست پیمانند

(7) بطبع شعر مرا خود نه افتخار بود

(8) که جمله صاحب طبع سلیم میدانند

(9) مرا بقول خداوند در کلام مجید

(10) (و انه لعلی حکیم(میخوانند)

(11) Türkcə Farsca divanı bir neçə dəfə Təbrizdə çap olmuş.

(12) Ləlinin külliyati iki cilddir: Birinci cildin 185 safhası Farsca və 30 safhası (13) Türkcədir ikinci cildi hamısı Türkcədir və mərsiyə və növhələrdən ibarətdir.

(14) Farsca qismi, bir qəsidə bahariyə ilə başlar və şeir envaindan məsnəviyat, qıtaat, (15) qəzəliyat, rübaiyat və müfrədat (tək bəyitlər) ilə bitər. Şeirlərinin mühüm qismi lətifə və həzl, (16) həcv və bəzən mədh tərzində söyləmişdir. Ayrıca qitələrdən təşkil tapmış mutabəyat və (17) həzliyyat qismi vardır. Afyona aid gözəl qitələr vardır nümunə içün

Hafızın məşhur (18) bir qəzəlinə nəzirə təməsxuranə şəklində söylədiyi bir qitəyi nəql edirik:

(19) بیا تا دوده افیون ز گردون برتر اندازیم

(20) فلک را سقف بشکافیم و طرح دیگر اندازیم

(21) بیارای ساقی گلچهره افیون را ببزم ما

(22) به پیمانه زنم سنگی لگد بر ساغر اندازیم

(23) چو روزه لشگر انگیزد که خون عاشقان ریزد

(24) من و خلوت بهم سازیم و بنیادش براندازیم

(25) ز کنج روزه خواران احتیاطاً روزنی باید

(26) که گر شخصی کمین آرد نظر بر منظر اندازیم

(27) Farsca qəzəllərindən nümunə olaraq iki parça nəql edirik:

(28) از کعبه جمال تو آن طره دو تا

(29) برگشته همچو کافر برگشته از خدا

[**124 [**] (1ای بخت ما چوطره برگشتهات سیه

(2) وی تیره تر ز طره تو روزگار ما

(3) سودای ما کجا آسودگی کجا

(4) دیوانه وار از همه الفت بریده ایم

(5) تا گشته ایم بطره زنجیرت ت آشنا

(6) ای شهسوار قافله آهسته ران که من

(7) افتاده ام چو زلف پریشانت از قفا

(8) لعلی مرا ز شوق لب چون عقیق او

پیکر چو کاه گشته و رخ همچو کهربا(9)

ز من پنهان چرا دارد لبت اسرار عیسی را(10)

مسیحی زاده منهم دوست میدارم مسیحا را(11)

خم ابروی تو با این دل سوزان اگر سازد(12)

زوجه نذر قندیلی برم طاق کلیسا را(13)

ز تحریك صبا هر صبح آنزلف صلیب آسا(14)

بفریاد آورد در سینه ناقوس دل ما را(15)

توساعت سازی ومن بی تو یکساعت نمی سازم(16)

که در هجر تو هر یك ثانیه سالی بود ما را(17)

دو ابروی تو در مابین دارد نقطه خالی(18)

که این یك نقطه برهم زد اساس دین و دنیا را(19)

بجز دین تو در دنیا ندارم مذهب دیگر(20)

که از بهرت خداوند آفرید این دین و دنیا را(21)

دل و دین باختن در عشق او نبود عجب لعلی(22)

که صنعان با همه زهدش گرفت آئین ترسا را(23)

(24)Rübaiyatında da bir nümunə nəql edirik:

گفتم چشمم گفت که حیران منست(25)

گفتم جانم گفت که قربان منست(26)

گفتم که دلم گفت که آن بیچاره(27)

در سلسله زلف پریشان منست(28)

[125] (1) Türkcə şeirləri də mütənəvvidir, qəzəliyatından suvay muqattaat, rübai və tək bəyitləri (2) vardır. O zaman Bakuda çıqan mütəraqqi və milliyətçi Şərqi-rus ruznaməsi mədhində bir (3) qəzəli vardır:

(4) Hayretdə qoydu aləm i islamı Şərqi-rus

(5) Yüzdən niqabi açdı bu Türki zəbani arus

(6) Afaqı dutdu şaşası bu ceridənin

(7) Ya rab bu Şərqi-rusdu ya mətlə şemus

(8) Güftarı sıdq niyəti xalis lisanı pak

(9) Nə axazə tama nə müzəvvir nə çaplus

(10) Yol göstərir azanlara çöllərdə çün ceres

(11) Bidar eylər yatanları evlərdə çün xurus

(12) Ta eyləsun bu millət islamı mütəffik

(13) Her yana yazdı namə təbliğ alilrus

(14) Kətli (kəndli) haqqında bir həcvi bir də mədhi vardır, həcvi daha məşhurdur:

(15) Nə şirin sən səni qurban olum ey ləbişəkər kətdi

(16) Səni hər kimsə görsə din ü dünyadan keçir kətdi

(17) Böyük xabt etmişəm kətdilərün həcv ində el-haqq mən

(18) Mənim baxtım yanıb bu barədə ey baxtvər kətdi

(19) Çıxagər bir sənin tək şux şəhər aşub hər kətdən

(20) Yeri var iftixar etsə tamam şəhrə hər kətdi

(21) Bu nə həngamədir gör doldurub o safı Təbrizi

(22) Salub hüsniylə min aşub şəhrə bir nəfer kətdi

(23) Əgərçə məndə yoxdur şahımız sağ olsun İranda!

(24) Mən ordan sim u zer alam sənəyi sim bir kətdi

(25) O şahın sayəsində yərimi milyon nəfs rahatdır!

(26) Ona farq eyləməz bir şair ilən bir nəfer kətdi

(27) Cəmalin ger də sən düşməz ələ bir eylə intiqa

(28) Fərəngilər onu göydə qaparayı bixəbər kətdi

[126] (1) Nə qansun mey nədir məşuqə kimdir dərbədən kətdi

(2) ... Məşuqə və mey madyanın nərə … kətdi

(3) Nə gər madən yetər əzasınə afət nə sərmadən

(4) Həva hər qism gərmü sərd ola üryan göz kətdi

(5) Qoyun saxlar həmişə bir suri ömründə ət dadmaz

(6) Yeyər bir bəsdiliq cüz biz gələndə şəhrə hər kətdi

(7) Yatar yayda daş üstə gün qabağında çəkər xurna

(8) Əgər min qeylüqal olsa oyanmaz bir nəfər kətdi

(9) Yeyər səkkiz fətir ayran içər bir mətrət üstündən

(10) Pilov dünyanı tutsa təndir aşın çox sevər kətdi

(11) Dəmirdən bərk olur söz yox məazallah nəuzundan

(12) Bəni adəm götürməz taqətin çox pis .... kətdi

(13) Firəngistanə getsə filməsəl qırx il yatub gəlsə

(14) Davardan söhbət eylər özgə söz bilməz deyə kətdi

(15) Yemiş qismindən aləmdən soğandan başqa zad bilməz

(16) Axır çərşənbə olsa bir ovuc kişmiş yeyər kətdi.

(17) Özü məkruh aləmdir sözü bir səmmi qatildir,

(18) Yaman göz görməsin yaran nə kətdi bir betər kətdi

(19) Boynuma kakilin ey şux kəmənd eyləmisən

(20) Bir uzun fikrə mənim başımı bənd eyləmisən

(21) Sayəyi-mərhəmətin başıma düşməz nə səmər

(22) Ucalub qaddi bir servibüləND eyləmisən

(23) Bir nəfəs ləli-ləbin zikri dilimdən düşməz

(24) Məni tuti kimi tiryakiyi-qənd eyləmisən

(25) Göyə də çıxa müqabil dura bilməz qaşına

(26) Bir hilalinə onu nəli-səmənd eyləmisən

(27) Afət-çeşmdən ey müğbəçə təşviş etmə

(28) Könlümü məcməri-hüsnündə sipənd eyləmisən

(29) Bu göz qaşına qurban olum ey məhparə

(30) Məni bu qaşü gözündən giləmənd eyləmisən

[127] (1) Hamı heyran dolanır daireyi-zülfündə

(2) Neçə divanə bu zənciridə bənd eyləmisən

(3) Özünə nəzr dəyibsən məni qurban edəsən

(4) Mənə zibəndədi sən hər nə pəsənd eyləmisən

(5) Cümlə aşiqlərin azad gəzər aləmdə

(6) Bircə Lələini giriftari-kəməndeyləmisən

(7) Türkcə tək bəyitlərindən də iki nümunə nəql edirik:

(8) Aç naqab uzdan uzun dursun müqabil mahilən

(9) Yoxsa yandırıram Nəqab arzun bir ah ilən

(10) ----------

(11) Salma burqa qoy görülsün afitab aruzun

(12) Yoxsa bir ahilə yandırıram Nəqab aruzun

(13) İkinci cild Türkcə mərsiyə və növhələrdən ibarətdir. Lələnin mərsiyə və növhə dili (14) Sərraf qədər sadə və müəssir dəyildir onun içün növhələri Sərrafın ki qədər xalq arasında (15) yayılmamışdır. Nümunə içün bir sinəzən növhəsini nəql edirik:

(16) آلدی اله تیر و کمان حرمله

(17) سالدی حریم حرمه و لوله

(18) گوردی که میداندا اوشوم و لعین

(19) اصغری آغوشه آلوب شاه دین

(20) تشنه دور از بسکه او طفل حزین

(21) عالمه آهیله ووروب مشعله

(22) سوز عطش دن دیلی خاموش اولوب

(23) حالتی افسرده و مغشوش اولوب

(24) بوینی دوشوب چیینینه بیهوش اولوب

(25) بئله نشانه ده دی دوشمز اله

(26) آلدی اودم شستینه تیر و و کمان

ائیله دی بیریاندا کمین ناگهان (27)

چکدی اودم و جدیله بیر هلهله (28)

(29) …….

صویرینه حرمله پیکان وئریر (30)

گؤر ننجه بی رحم دی بو حرمله (31)

(32) **Heyran Xanım:** On səkkizinci əsrin sonlarında və 19-cu əsrin birinci (33) yarısında yaşayıb babası tərəfindən Naxcivanlı və anası tərəfindən Dünbuli tayifəsindəndir (34) özü Təbrizlidir və Təbriz ilə Xoyda yaşamışdır.

(35) Türkcə və Farsca 4500 bəyitdən ibarət divan yazmış lakin ölümündən sonra **[128]** (1) əsəri yayılmadığı içün unudulmuşdu. Xoşbəxtanə divanının bir nüsxəsi mərhum (2) Hacı Məhəmməd Naxcivaninin əlinə çatmış və bu nüsxə əsasına mərhum Məhəmmədəli Tərbiyət (3) (Danişməndani Azərbaycan) kitabında Heyran Xanımın şərh halını yazmışdır. Yenə bu nüsxəyə (4) dayanaraq divanı 1324 şəmsidə Təbrizdə çap olmuşdur. Heyran Xanımın şəxsiyyəti (5) və həyatı haqqında əsərlərindən qeyri heç birisində yoqdur. Lakin şeirlərini diqqətlə mütaliə edincə (6) onun barəsində məlumat əldə etmək mümkündür. Məsəla Farsca bir qəzəlində belə deyir:

پرسی اگر ز نسبت حیران دلفکار (7)

از خادمان شیر خدا شاه دین علی است (8)

باشد و را حسب ز عزیزان نخجوان (9)

او را ولی نسب از کریمان دنبلی است (10)

(11) Hayran Xanım Abbas Mirzə dövründə yaşamış və Nəsrəddin Şahın da əvvəl illərini (12) görmüşdür. Farsca yazdığı bir şeirdə Abbas Mirzənın xanımından divanı içün (13) haşiyəli və əlvan kağız istəyir. (Mərhum Naxcivani nüsxəsinin kağızı haşiyəli və (14) əlvan kağızdır.) 1244=1827-də baş verən vəba marazı epidimisi içün belə yazmış:

ای خدا شیعیان هلاک شدند نوجوانان بزیر خاك شدند(15)

مادران دلشکسته و نالان مرده شورند بهر فرزندان(16)

(17) Hayran Xanımın şeirlərindən belə anlaşılır ki, cavanlıqda vətəndən və çoq sevdiyi
(18) bir adamından ayrı düşmüşdür. Aşağıdakı qəzəldə bu məsələ aydınca ortaya çıxır:

(19) Çarə yoq dərdimə ol ləli dütadən qeyri

(20) Kimse dutmaz əlimi zülfi rəsadən qeyri

(21) Yoxdu bir yar, edə halimi dildarimə ərz

(22) Səri kuyində məgər badi sebadən qeyri

(23) Bəxtimiz şeşdəri həyrətdə idi çünki bizə

(24) Görmədi yar rəva cövrü cefadan qeyri

(25) Gərçi dildar mənə eylədi çox zülmü sitəm

(26) Mən ona eyləmənəm mehrü vefadən qeyri

(27) İstərik dilbərimin xidmətinə əzm qılaq

(28) Töhfəmiz yox dəxi bir xeyr duadən qeyri

(29) Olmadı bunca giriftar qəmü dərdü ələm

(30) Seri kuyində məni baxti qəradan qeyri

[129] (1) Düşmənin tənəsi, hicran odu, qürbət ələmi

(2) Yoxdu qəmxar bizə kimsə xudadən qeyri

(3) Ger qəza saldı səni yardən ayrı Heyran

(4) Daha təqdirə nədir çarə rizadən qeyri[71]

[71] Belə nəzərə gəlir ki, bu qəzeli Fuzülinin "yar qılmazsa mənə cevrü cəfadan qeyri" qəzəlinə nəzirə demişdir.

(5) Heyran Xanım daima visal həsrətində olduğunu dəfələrlə şeirlərində bəyan edir. (6) Lakin hicran oduna yanan şairə ümidsizliyə düşmür və dünyadan əlini üzmür.

(7) Heyran Xanım rübai şairlərdəndir, Türkcə və Farsca qəzəllərinden suvay, tərcibənd, (8) müxəmməs və müləmmələri və Farsça məsnəviləri vardır. Burada nümunə içün bir neçə Türkçə və (9) Farsca qəzəl və müxəmməs və müləmmə və məsnəvilərindən bir parça nəql edəceğik:

(10) Könlüm quşu ol zülfi pərişan arasında

(11) Biçarə qalıb cənnətü viran arasında

(12) Gör kim nəcə sərgüzəştə qalıb valəhü tenha

(13) Ol xali xəta ilə Bədəxşan arasında

(14) Tüğyan eyləyüb dərdü qəmim bu dili zarım

(15) Bir gəştiyə bənzər qala tufan arasında

(16) Dil zülfilə rüxsarinə çün qıldı təmaşa

(17) Avarə qalıb küfr ilə iman arasında

(18) Ay gör nə əcəb möcüzədir kim nəcə bitmiş

(19) Bir sünbülü tər atəşi suzan arasında

(20) Ey dil eyləmə qəm ki onun yoxdu təfavüt

(21) Kuyində çü dərviş ilə sultan arasında

(22) Çün yar qılıb lütfini kəm hanı o həmdəm

(23) Ta sülh qıla yar ilə Heyran arasında

(24) Ey çərx mənim ahi şərər barimə rəhm et

(25) Hicranə yanan sinəyi əfkarimə rəhm et

(26) Sübhə kimi əncüm sayaram fikri rüxində

(27) Hicran gecəsi didəyi bidarıma rəhm et

[130] (1) Qürbət aləmi, yar fəraqi məni aldı

(2) Qürbətdə qalan cani giriftarıma rəhm et

(3) Tənha qalıban, bikəs olub, yardən ayrı

(4) Bikesliyimə, həsrəti besyarıma rəhm et

(5) Əşk ilə edib hər tərəfə seyl rəvanə

(6) Çün ebr sifət çeşmi gövhərbarimə rəhm et

(7) Hicranı ruxi yar məni saldı ayaqdan

(8) Yetir məni ol munisi qəmxarimə rəhm et

(9) Yüz zəhmət ilə xamuş olub bu dili viran

(10) Heyran! feğan etmə! dili zarimə rəhm et

(11) Eşqin ey şux sənin bu dili pürqəm dəmidir

(12) Bilmirəm mənzilini candamı ya təndə midir

(13) İtirib mürği dili tapmıram ey mayəyi naz

(14) Cüstücu eylə gör ol sünbüli pürxəmdə midir

(15) Qamətin bükdü belim arizin öldürdü məni

(16) Sərvü gül, o qədü o arizə manəndə midir

(17) Dədi ver canüvü al xaki dərim zərrəsini

(18) Cani naqabilimiz bu bəyə ərzəndəmidir

(19) Bülbülün, qumrilərin şuri düşüb afaqə

(20) Gül rüxüm, sərv qəddim bu gecə gülşəndəmidir

(21) Veslüvə şad vəli firqətüvə naşadəm

(22) Bilmirəm sənsiz işim naləmidir, xəndəmidir

(23) Əklimi başdan alıb əra rüsva eylədin

(24) Bu günəh dilbəri mən səndəmidir, məndəmidir

(25) Aşiqi öldürəsən, vəslilə şad etmiyəsən

(26) Səndən ey şux belə zülm xoş ayəndəmidir

(27) İstiri sidqilə qurban ola ol şahə bu gün

(28) Gər feda olmağa Heyran bərazəndəmidir

(29) Ey sitəmgər məni rüsvayi cahan eyləmisən

(30) Gözümün yaşını çün Dəclə rəvan eyləmisən

[131] (1) Həmnişin eyləmisən düşməni ey mayəyi naz

(2) Rəşkdən canım alıb bağrımı qan eyləmisən

(3) Gün kimi arizinə zülfi çəlipanı salıb

(4) Günü gör əbri siyəh altda nəhan eyləmisən

(5) Naz ilə işvə ilə seyr eləyüb gülzari

(6) Göstərib möcüzə sən sərvi rəvan eyləmisən

(7) Bir canım var idi ey şux ki aldın o zaman

(8) Özgə can dəxi bu bikəsdə güman eyləmisən

(9) Qaşların tiği sitəm, almış ələ kirpiyin ox

(10) Öldürürsən məni nahaq yəre qan eyləmisən

(11) Nəçin ey şux niqabın götürübsən üzdən

(12) Ruyi xurşidvəşin xəlqə əyan eyləmisən

(13) Almısan aqlımı başdan mənim ey afətican

(14) Qəddimi möhnəti hicrində kəman eyləmisən

(15) Həsrəti vəslüvə ey məhi mən Heyrani

(16) Başı yerdə, gözü yolda nigaran eyləmisən

(17) Aşağıdakı tərcibənddən bir parça nəql edilir:

(18) Sübh açub mahi rüxindən niqab

(19) Etdi tilu kövkəbəyi afitab

(20) Hər yana nəzzarə qılıb görmədim

(21) Ol məhi, çün könlüm edib iztirab

(22) Hicr qəmi canımı etdi fikar

(23) Firqət odu canımı etdi kabab

(24) Gördüm o dəm gün üzünü eylədi

(25) Xəlqə nihan ləkkəyi mişkin səhab

(26) Çıxdı başımdan o zaman əqlü huş

(27) Getdi ürəkdən o zaman səbrü tab

(28) Ahü feğanlar çəkibən eylədim

(29) Acz ilə hürşidə bu növ hitab.

(30) Aytdı:[72] ki aşiqi şuridə hal

(31) Səbr eylə fəryadə yətər zülcelal

[132] (1) İmdi də müxəmməsdən bir bənd:

(2) Səhər seyri çəmən qıldım gülü minayə bənzətdim

(3) Fəzayi busitani bilmədim səhrayə bənzətdim

(4) Camalın görcək ol yari mələk simayə bənzətdim

(5) Nəzər qıldım qaşın taqin çəkilmiş aya bənzətdim

(6) Xumarlanmış gözünü nərgisi şəhlayə bənzətdim

(7) Farsca qəzəllərindən iki nümunə nəql edirik:

(8) حال ما را که کند عرض بجانانه ی ما

(9) شود آگاه ز حال دل دیوانه ی ما

(10) جرعه نوشیم ز خمخانه ی وصل رخ او

(11) سر بر افلاک کشد ناله ی مستانه ی ما

(12)هرگز از بزم وصالش دل ما شاد نشد

(13) گوئی از باده غم پر شده پیمانه ی ما

(14) گاه بر سینه زنان گاه خاك کنان

(15) شده از روز ازل پنجه ی غم شانه ما بسر

(16) حال عالم به غم و محنت ما می سوزد

(17) رحم بر ما نکند آن بت فرزانه ی ما

[72] Söylədi

شده مشهور جهان حال دل اما چکنم (18)

ندهد دلبر ما گوش بر افسانه ی ما (19)

مهر تو ذره منم چون شود از راه کرم (20)

گر بیانی مه من لحظه بر خانه ی ما (21)

این شرف گر به من زار میسر گردد (22)

بر نه افلاك رسد پایه ی کاشانه ی ما (23)

لال شد از ستمش بلبل طبع حیران (24)

سوخت در آتش شوقش هر پروانه ما (25)

لیت را مایه ی جان آفریدند(26)

به درد عشق درمان آفریدند(27)

نصیب جان من کردند گویا(28)

در آن ساعت که هجران آفریدند(29)

ز عشقت چشم من کردند گریان(30)

لب لعل تو خندان آفریدند(31)

]133[همه خپیل بتان همچون ستاره (1)

تو را چون ماه تابان آفریدند (2)

ز نور روی تو ذره گرفته (3)

از آن خورشید رخشان آفریدند(4)

گدای حسن تو کردند ما را (5)

تو را سرخیل خوبان آفریدند)6(

(7) Son olarak məsnəvilərindən bir parça nəql edirik:

باز از تأثیر عشق پر فنون ر سر افتاده مرا شور جنون (8)

باز از تأثیر عشق حیله ساز بردل افتاده مرا سوز و گداز (9)

باز از تأثیر عشق خانه سوز کرده از دل آتش هجران بروز (10)

باز از تأثیر عشق پرفتن در دلم شوری عجب کرده وطن (11)

بار دیگر یار بر یاد آمده از دلم صد آه و فریاد آمده (12)

بار دیگر عشق گشته رهبرم سوخته از شعله ی او پیکرم (13)

بار دیگر دلبرم آمد بیاد آتشی بر شهر بند دل فتاد (14)

دوستان برحال زارم بنگرید بر دل بی اختیارم بنگرید (15)

هجر دلبر جسم و جانم را بسوخت آه گرمم آشیانم را بسوخت (16)

(17) .....

سوخت مغز استخوانم یا ودود وصل جانان را نصیبم ساز زود (18)

ساز ما را از وصالش شادکام ختم شد اینجا حکایت والسلام (19)

(20) **Bağır Xalxali-** Mirzə Bağır Xalxali Xalxalda anadan olub və ulumuddini təhsil (21) etdikdən sonra müctəhid olub, Xalxalda tədris və qəzavətlə məşğul olmuşdur bu həkim (22) şair Nəsrəddin Şah zamanında yaşamış və Müzəffərələddin Şahın zamanında 70 yaşında vəfat (23) etmişdir. Bağır Xalxalinin ən mühüm əsəri Talibiyyə kitabıdır. Sələbiyyə şeiri ilə yazılmış bir (24) tülkünün dastanıdır. Tülkünün başından keçən hadisələri anlatırkən hikmətamiz (25) sözlər və xalqı oyandırmaq və aydınlatmaq içün calib və müfid hekayətləri sadə bir dillə (26) bəyan edir.

(27) Sələbiyyədən suvay bu şairdən mərsiyələr və Türkcə və Farsca qəzəllər və müəmmalar, rübailər (28) tək bəyitlər və məsnəvilər qalmışdır. Divanı Ağay Tülkü Xalxali tərəfindən 1319-da Təbrizdə (5) çap olmuşdur. Burada müxtəlif şeirlərindən bir neçə nümunə nəql edirik:

]134[ای غایب از نظر ز کدات جستجو کنم (1)

در جستجوی تو بچه اقلیم رو کنم (2)

از تیر عمزه ات دل من گشته چاك چاك (3)

تاری ز زلف خویش بده تا رفو کنم (4)

گر زلف خویشتاب دهی همچو صولجان[73] (5)

من هم بخاکپای تو سر همچو کو کنم (6)

از هر گلی رسد بدماغم شمیم دوست (7)

در حیرتم کدام گل باغ بو کنم (8)

دل از برم رمیده شد از عشق کاکلت (9)

اذنی بده تفحص او مو بمو کنم (10)

آب سبو اگر چه بسرچشمه منتهی است (11)

هیهات اگر علاج عطش از سبو کنم (12)

از قیل و قال مدرسه کامم روا نشد (13)

باید که صرف خاطر از این گفتگو کنیم (14)

ساقی بیار باده از آن جاودانه می (15)

تا عاشقانه سر کنم کشم و های و هو کنم (16)

وقتی نماز من به حقیقت شود قبول (17)

کز اشک چشم و خون دل خود وضو کنم (18)

نبود میسرم بجنابت هوای بار (19)

تا خویش را بمیکده ها شست و شو کنم (20)

[73] Çevgan

جز سیئات نیست ز طاعات ما ثمر (21)

روی امید خویش به لاتقنطو کنم کنم[74] (22)

باقر بخیز و دامن خود بر کمر بزن (23)

شاید بعزم درکه دلدار پو کنم (24)

در مصر وجود خود عزیزی نشدیم (25)

در علم و عمل اهل تمیزی نشدیم (26)

افسوس که این عمر گرانمایه ی ما (27)

بیهوده تمام گشت و چیزی نشدیم (28)

]135[افتاده بها زلف سمن سای تو از چیست (1)

دیوانه منم سلسله در پای تو از چیست (2)

نمیتوان که ره اشک را به مژگان بست (3)

بخار و خس نتوان بست راه جیحون را (4)

(5) Türkcə şeirlərindən nümunələr:

(6) Yəni firaqun əlindən yetişmişəm cana

(7) Dönübdür ayrılığından gözüm yaşı qana

(8) Həzər qıl ey gözümün nuru eşq didəmdən

(9) Yaqın ilə ki çekər axırında tufana

(10) Qararü səbirimi kəsdin qararımı aldın

(11) Meta ömrüm apardın yamanca talana

[74] Na-ümid Neşevid.

(12) Yolunda çəkmişəm el cümlə ki əlaqədan

(13) Bu baş və can sənə qurbandı mərdü mərdanə

(14) Dönər təzəllül zülfün kimi ürək titrə

(15) Viranda zülf və məşşatə naz ilə şana

(16) Firaqun atəşinə yanmasan xalas olmam

(17) Nəce qarar tutar yanmayınca pərvanə

(18) Kəmənd zülfün əgər olmasaydı məcnun tək

(19) Yaqın ki qoymuş idim indi baş bəyabana

(20) Ağırlanıb ürəyim çoxlara güman edirəm

(21) Gərək ki and verəm türrəyə pərişana

(22) Düşübdü sinə vəh zünnar tək türrələrin

(23) Kənar elə ki bu caiz deyil müsəlmana

(24) Kəmənd zülfünlə əl ayaqımı bağla

(25) Çəkəllə silsiləyə hər kim olsa divanə

(26) Görəndə gəl yüzuvu ayb dutma bu baqır

(27) Çekə figan ilə ger şur andlibanə

(28) Saqiyə vermə cam məst oldum Məst xamxanəyi eləst oldum

[136] (1) Yar apardı məni əziz etdi Gərçi ağyar içində pest oldum

(2) İndi mən mani yəd Allahım Çün yəd Allaha zirdəst oldum

(3) Öz özümdən gözüm yumub keçdim Nistəliq aləmində həst oldum

(4) Riştəyi zülfün etdi dam mənə Məndən əl çek ki payı pəst oldum

(5) Məni sindirdi etdi tazə dərəst Belə bilmə ki mən şikəst oldum

(6) Yitmədim haqqa olmadım kamil Ta həqiqətdə bitpərəst oldum

(7) Bağır Xalxalidən Türkcə bir məsnəvi:

(8) Yenə canımdan od düşüb tazədən Keçibdür qəmim həddü-əndazədən

(9) Basın könlümü gussa tuğyan edir Deyərsən ki kafir müsəlman edir

(10) Düşüb qəlbimə fert qəmdən şərər Soruşsan verir dad ahım xəbər

(11) Olan vəqti söz və gudazım ayan Düşüb çarxa oynar sirişki rəvan

(12) Salıb çünkü gözdən nigarım məni Edib tərk bilmərrə yarım məni

(13) Əgər səbr qılsam ürək nimcan Diyə təŋge salma məni çek figan

(14) Əgər ağlıyam raz pinhan kədər Elimdən həqiqət də canan kədər

(15) Bəli rah aşiqin qərarı budur Vəla əhlinin karu bari budur

(16) Şərab bəla aşiqin nuşdur Əgər qalıma odda mağşuşdur

(17) Gəlib Bağıra mətləbi xətm qıl Sükutu bu həngamədə hətim qıl

(18) Ki olmaz bu mətləb ölüncə tamam Sükut ixtiyar etgilən vəssalam

(19) Son olaraq Sələbiyyədən də bir şeir nümunəsi nəql edirik:

(20) Bəli, can əzizim olmamda hoş Ölüm həngaməsin etmə fəramuş

(21) Sağışmaz bir məqalə zülmət vənur Qoca qalaşmazlar hərgiz rivan ilə hor

(22) Ürək bir yar birdir olma gümrah Ki bir taxt üstə eyləşməz iki şah

(23) Bu şu hər kəş acuzun gör işini Sənün tək min nəzər aşıq kişini

(24) Salıb narı firaqa nədir u bedür Özün çəkmiş kənara yandurubdur

(25) Əcəl çəngindən olmaz kimsə azad Nə yalvarmaq bilir nə dad u bidad

(26) Özün fikr ilə əvzai lahəddən Sənə imdad olmaz bir əhaddan

(27) Demə məndən sonra əhil ü ayalım Mənə ehsan edər xoşdur xəyalım

(28) Səni yaddan çıxardar qom u qardaş Nə oğlun yad edər nə yaru yoldaş

(29) Çırağun, himmət et göndər qabaqdan İşin keçməz dalıdakı çırağıdan

(30) **Əsrar Təbrizi-** Məhəmməd Kazım Əsrar Əli Şah ləqəbi və Əsrar təxəllüsü 1265 qəməridə (31) Təbrizdə anadan olmuşdur Nimətullahi dərvişlərindəndir. Öz şeir divanından suvay

[137] (1**) Bəhcətül-şüəra və Hadiqatüş-şüəra** adında iki kitab yazmışdır. Bəhcətül-şüəra 19-cu (2) əsr cənub Azərbaycan şairlərinə aiddir. Daha çoq mizah və tənz yazan şairlərdən bəhs (3) etmişdir, Hadiqatüş-şüəra Bəhcətül-şüəradan seçilmiş bir müntəxabatdır və 1298-də yazılmış (4) lakin heç biri çap olmamışdır. Bəhcətül-şüəranın bir əlyazması Aqay Cəfər (5) Sultan əl Qarainin xüsusi kitabxanasında mövcuddur. Hadiqatüş-şüərada Təbrizdə mərhum (6) Naxcuvaninin kitabxanasındadır. Bəhcətül-şüərada 86 şairdən bəhs edilmişdir.

(7) **Şekuhi Marağayi-**

(8) Mirzə Məhdi Şekuhi Marağayi bu əsrin böyük ədəbi simalarındandır. (9) Şeirlərində xalqın ictimai həyatda və məişətdəki məsələlərindən bəhs etmiş, cəhaləti (10) və geriliyi (akab-mandegı) tənqid etmişdir. Bu şair haqqında ilk təhqiqi əsəri Bakıda (11) doktor Məhəmməd Taqi yazmışdır.

(12) Şekuhi eyni halda satirik yazan şairlərdəndir gözəl lətifələrlə bədii məzmunları ifadə (13) etmişdir. Şekuhi 1263-də Təbrizdə anadan doğulmuş və 1314-də Marağada vəfat (14) etmişdir. Təbrizdə aynasazlıqla məşğulkən Marağada qumaş satmaqla imrar maaş etmişdir.

(15) **Mənabi və Müraciə**

(16) 1- Azəri Ədəbiyyatının Təkamülü (18 və 19-cu Əsrlər). İslam Ansiklopedisi Cild 2.
(17) Professor Fuad Köprülü; İstanbul.

(18) 2- Azərbaycan Ədəbiyyatı, Əhməd Cəfəroğlu. Türk Dünyası Əl Kitabı 1977- Ankara.

(19) 3- Ədəbiyyatdan İş Kitabı. H. Zeynallı. Abdullah Şaiq. A. Musaxanlı. H. Əfəndizadə.
(20) Bakı. Azernəşr 1928

(21) 4- Danişməndani Azərbaycan. M. A. Tərbiyət.

(22) 5- Azərbaycan Ədəbiyyatı. Firidun Bəy Köçərli. Birinci Cild. Elm Nəşriyyatı 1978.
(23) Bakü.

(24) 6- Seyid Ebülqasım Nəbati. Əsərləri. Azərbaycan SSR Elmlər Akadəmiyyası Nəşriyyatı (25) 1968 Bakü. Ebulfazl Hüseyni.

(26) 7- Divan Seyid Əbülqasım Nəbati Məşhur BiMəcnun Şah Ya Xan Çoban Qaracadağı.
(27) Kitabfruşi Ədəbiyə Nəsr Xosrov Tehran.

(28) 8- Riyazul Aşiqin (Şüərayı Qarabağ) 1325 Qəməri Çap İstanbul.

(29) 9- Külliyat Divan Mirzə Əli Xan Ləli (Şəmsülhükəma) Təbriz Çapxana Elmiyyə (30) Şəmsi.

[138] (1) 10- Heyran Xanım. Seçilmiş Əsərləri. Sovyət İttifaqıyla Mədəni Rabitə Saxlayan (2) İran Cəmiyyətinin Nəşriyyatı. Təbriz Şöbəsi- 1324 Şəmsi.

(3) 11- Divan Ədəbiyyat Mərhum Aqa Mirzə Məhəmməd Bağır Xalxali Kitabfirüşi Elmiyyə 1319.

(4) 12- Sələbiyyə. Kitabfiruşi və Çapxana Əbdurrahim Elmi.

[139] (1) Azərbaycan Ədəbiyyat Tarixinə Bir Baxış

135/02 (8)

(2) Yazan: Doktor Cavad Heyət

(3) **Azəri ədəbiyyatında təcəddüd dövrü: 1-Maarifçi Realist Ədəbiyyat:**

(4) Nadir Şahın qətlindən (1737) sonra Şimali Azərbaycanda kiçik və yarı müstəqil (5) xanlıqlar təşkil tapdı gərçi Aqa Məhəmməd Xan zamanında İran hakimiyyəti qısa bir müddət bu (6) məntəqələrdə yenidən bir qərar oldu lakin onun ölümündən sonra buralarda daxlı kəşməkəşlərlə (7) bərabər rus nüfuzu da artmağa başladı və nəhayət 1812-də Gülüstan və bilaxarə 1828-də (8) Türkmən çay qərardadlarıyla Şimali Azərbaycan ana vətəndən ayrılaraq Rusiyaya mülhəq (9) oldu və Aras nəhri Azərbaycanı ikiyə böldü!

(10) Tezarı rus rejimi Azərbaycanda kiçik xanlıqları inqiyad altına aldıqdan sonra (11) onları ortadan qaldırmağa başladı və daxlı hərblərə son verdi, eyni zamanda ölkənin (12) xam maddələrini alaraq müqabilində rus mallarını oraya səvq edib, feodal həyata və onun (13) bağlı olduğu iqtisadi sistemə və İranın mədəni təsirlərinə qüvvətli zərbələr vurdu. (14) Tezarı rus rejiminin iqtisadi və siyasi istismar və fəşarlarla yanaşı rus dili və fərhəngi də (15) Azərbaycanda yayılmaya başladı və Azəri cavanları Arvopadakı mədəniyyət və azadlıq (16) cərəyanlarını oxuyub örgənmək və hətta mənimsəməyə başladılar.

(17) Bir tərəfdən yəni mədəniyyətin təsiri, o bir tərəfdən tezar hökuməti və ya çarizm istismarının (18) əksül-əməlləri ictimai fikirdə, şuurlarda oyanma və yeniliq yaradırdı. Bu şəraitdə **[140]** (1) zühur edən maarifçi realist münəvvərlər dəmokratik və mütərəqqi fikirləri, yeni ədəbi şəkil və (2) növlərini Azərbaycan ədəbiyyatına keçirməyə çalışırdılar.

(3) Bu cərəyana mənsub yazıçılar, müasir həyatı, ictimai toquşmaları, xalq məişətini (4) təsvir edir, köhnə məişəti tənqid edirdilər. Xalqa, vətənə hədsiz məhəbbət və sədaqət, (5) insanpərvərlik və azadixahlıq, fəşara qarşı mübarizə, feodalizm quruluşundakı məayibi (6) ifşa və tənqid etmək bu ədəbi cərəyanın əsas idəolojik istiqamətini təşqil edirdi.

(7) Satira (həzl və həcv) maarifçi realist yazıçıların əsas yaradıcılıq (hünəri) (8) üsulu idi. Bu yazıçılar sadə və reailst bir dillə xalq kütlələrinin xeyrini müdafiə (9) edir və xalqa dayanırdılar. Bu yazıçılar eyni zamanda şarq mədəniyyətinə, islam fəlsəfəsinə (10)

dərindən tanış olduqları içün əsərlərində hər iki dünya görüşünün təsirini görmək (11) mümkündür. Bu əsrdə yaradılan realizm, Vaqif dövrü realizminin fərqli olaraq həyatın və (12) dövrün geniş təsvirini verirdi. Bu dövrün realist yazıçıları köhnə cəmiyyətin mənfi (13) tərəflərini ümumiləştirərək zəmanənin tipik surətlərini yaradırdılar. A. Bakıxanof, (14) İsmayıl Qutqaşınlı, Mirzə Şəfi Vazeh və Qasım Bəy Zakir ilə başlayan tənqidi realizm (15) Mirzə Fətəli Axundzadə ilə vaqeyi inkişaf yolunu tapmışdır.

(16) **1-Abbasqulu Aqa Bakıxanof Qüdsi-** Bakı xanlarının nəslindən olub, (17) 19-cu əsrin məşhur şair, mühərrir və tarixçilərindəndir. Babası ikinci Mirzə (18) Məhəmməd 18-ci əsrin axırlarında və 19-cu əsrin əvvəllərində Bakı əyalətində (19) və Qubada xanlıq etmişdir. Abbasqulu Aqa 1794-də Əmir Hacıyan kəndində anadan (20) olmuş və yeddi yaşında babasıyla Bakı əyalətini tərk edərək Qubaya köçmüş və (21) 1820-yə qədər burada yaşamışdı. Qubada Farsca, Ərəbcə, dillərini ilahiyyatı öyrənmiş və (22) mütaliə yoluyla məlumatını dərinləşdirmişdi. 1819-da Qafqaz baş hakimi Jenəral Amerolf (23) tərəfindən Tiflisdə şarq dilləri mütərcimi vəzifəsinə təyin olundu. Tiflisdə rus (24) dilini mükəmməl öyrənib bu dilin vasitəsiylə rus və Avropa fərhəng və mədəniyyətinə bələd (25) oldu. Ayrıca vəzifəsi münasibətiylə bir çoq şəhər və ölkələri səyahət etmiş və bu yerlərin (26) şair, alim və dövlət adamlarıyla tanış olmuşdur. Tiflis mühiti Bakıxanofda dərin (27) təsir buraxdığı kimi bu səyahətlərdə onun bilgi və görgüsünü çoq artırmışdır.

(28) Tiflisdə Mirzə Şəfi Vazehin təşkil etdiyi Divani-hikmət adlı ədəbi məclisin (29) görkəmli uzuvlarından olmuşdur. A. Bakıxanof 1834-də dövlət işindən istifa (30) verdikdən sonra təkrar Qubaya köçüb və bir müddət atasının malikanəsində yaşamış və (31) ən ciddi elmi əsərlərini də burada yazmışdır. Bakıxanof həyatının son illərində tamamıyla (32) işdən çekilmiş və 1846-da Məkkəyə getmişdir. Məkkədən Mədinəyə getdiyi zaman yolda

[141] (1) **Vadiyi-Fatma** da vəba (koləra)dan vəfat etmiş və orada dəfn edilmişdir.

(2) **Əsərləri:** Bakıxanof Tiflisə gəlmədən qabaq Qubada **Gülüstan** adlı ədəbi dərnək (3) (məhfil və əncümən) təşkil edib, görkəmli ədib və şairləri bu məhfilə cəlb etmişdi. (4) Onun Farsca məsnəviyanə şeirlərinin və Füzuliyanə qəzəl və müxəmməslərinin çoxu bu dövrünə (5) aiddir. Şeirlərində Qüdsi təxəllüsünü seçmişdir. Onun şeirlərində vəhtədi-vücud və müəsir (6) qabaqçıl fikirlərin birbiriylə birləşdiyini görə bilərik. Cəlaləddin

Rumi təsiri altında (7) Farsca yazdığı fəlsəfi bir şeirində eşq ilahını tərifləyərək özünə belə xitab edir: (8) mən hara, eşq hara, eşq mənim kimi üftadələrin şanına gəlməz; şahının hünəri milçəkdən uzaq olduğu kimi, aşıqın hünəri də bizim kimi gədalardan (9) uzaqdır, aşıqlıq məhzi- (10) Kərbəla şəhidi İmam Hüseynin işidir ki ona eşq yolunda, din və həqqəniyyət uğrunda nə qədər (11) xənçər, ox və nizə vurdularsa yenə də o suz-i cigərilə: "vurun sizin yaranızdan canım dəyri (12) olur, kaş yüz canım olaydı ki, canan yolunda onları fəda edəydim" (13) dəyir və şeirini:

(14) تن زجان و جان ز تن مستور نیست

(15) ليك كس را دید جان دستور نیست

(16) Bəytiylə qurtarır. Farsca yazdığı bu şeirində Bakıxanof eşq və müsəllək yolunda (17) canından keçən fədakar bir ruhun bədii ifadəsini vermişdir.

(18) **1- Gülüstani-İrəm-** Şirvan və Dağıstan tarixidir, 1841-də Farsca yazılmışdır. (19) Bir müqaddimə, bir xatimə və baş fəsldən mürəkkəb olan bu kitab Dağıstan və Şirvan barəsində (20) coğrafi və etnoqrafi baxımından məlumat verir, ordakı qövmləri, dilləri din və (21) məzhəbləri qısaca anlatır sonraki bablar bu şəkildə təqsim edilmişdir:

(22) 1- En qədim dövürlərdən islam dinin zühuruna qədər.

(23) 2- İslamın zühurundan Moğol istilasına qədər (1258).

(24) 3- Moğol istilasından Səfəvilərin hakimiyyət başına keçməsinə qədər.

(25) 4- Səfəvilərdən Azərbaycan xanlıqların təşəkkülünə qədər.

(26) 5- Yarı müstəqil xanlıqların hakimiyyət dövrü Nadir Şahın ölümündən (1747)

(27) Gülüstan müahədənaməsinə qədər (1813) əsərin müqəddiməsində öz şərh halını yazmış və xatiməsində də (28) Azərbaycan alim və şairləri haqqında məlumat vermişdir. Müəllif əsərini yazarkən Heredot, (29) İstirabon, Palutark, Mirxand, Xavandəmir, Katib Çələbi, Nasturi, Karamazın kimi qədim yunan, (30) rus və şarq tarixçilərindən istifadə etmişdir. Bu kitabı Bakıxanof özü Rusçaya (31) tərcümə etmiş lakin çar hökuməti kitabın nəşrinə icazə verməmişdir.

[142] (1) **2- Riyazül-Qüds-** Kərbəla faciəsi ətrafında yazılmış və Füzulinin Hədiqətüs-süədasına (2) Türkcə nəzirədir. Bu əsəri 1821-də yəni yalnız islam fərhəngi təsiri altındaykən (3) yazmışdır.

(4) **3- Qanuni-Qüdsi-** Fars dilinin gramerinə aid olan bu əsər müəllif tərəfindən (5) Ruscaya tərcümə edilmiş və imparator birinci Nikolaya təqdim edilərək onun əmriylə (6) hər iki dildə Tiflisdə çap olmuşdur.

(7) **4- Kəşfül-Qəraib-** Amerikanın kəşfinə və əhvalına aid bir risalədir.

(8) **5- Təhzibül-Əxlaq-** Yunan, islam və Avropa müəlliflərindən istifadə edilərək (9) yazılmış əxlaq risaləsidir. Bu risalədə bəhs edilən məsələlərdən biri də elm ilə amilin (10) və ya nəzəriyyə ilə təcrübənin münasibəti məsələsidir. Əsərdə göstərilir ki, "dünyada olan şeylərin (11) hamısı əmələ, əməl isə bütün fəzilətlərin dövləti olan əmələ bağlıdır." Bu fikri təsdiq (12) içün həkim sənayidən aşağıdakı bəyti gətirir.

(13) کار بی علم تخم در شور است علم بیکار زنده در گوراست

(14) Bakıxanof aləmi, gəminin yəlkəninə[75] oxşadır.. Yəlkənsiz gəmi dəryada əsir gerdan (15) qaldığı kimi aləmsiz də aməl mənasız və avara qalar, deyir.

(16) Bakıxanof kainat və varlıq haqqında deyir ki, "Vücudda yox olmaqlıq yoxdur, biz (17) də kişmişə, haldan hala keçməyə adəm adı qoymuşuq. Bütün şeylər həlak olar, bir şəkildən (18) digər şəklə düşər lakin yox olmaz, bu, varlığın özüdür."

(19) Cəbrü ixtiyar məsələsində لا جبر ولا تفویض بل هی بین الامرینه inanmışdı aşağıda (20) dərc elədiyimiz Farsca şeirində bu fikri fəlsəfi bir lisan ilə ifadə edir:

(21) بدر کس عمل ز خویش نبیند نه مؤمن است

(22) و انهم که نسبتش نه بحق داد کافر است

(23) بی قوه فعل را به جهان چون وجود نیست

(24) در اختیار ماست عمل هم مقدر است

[75] Badban

(25) قدسی نکوست هر چه رسد از جناب دوست

(26) در ضمن هر فساد صلاحی مقدر است

(27) **6-Eynül-mizan-** Ərəbcə məntiq risaləsidir.

(28) **7-Əsrarül-məlәküt-** Həyat aləminə mərbut olan bu əsəri Farsca yazmış və (29) Ərəbcəyə tərcümə etmiş və əlavə etdiyi bir müqəddimə eyləməyə Məkkə səfərində İstanbulda Sultan (30) Abdülmecidə təqdim etmişdir. Türkcə tərcüməsi 1265 hicridə İstanbulda çap (31) olmuşdur.

[143] (1) **8- Mişkatül-ənvar-** Bəzi əxlaqi hekayələrdən mürəkkəb Farsca mənzum bir (2) əsərdir.

(3) **9- Nəsihətnamə-** 1827-də uşaqlar içün yazılmışdır. Dili sadə və (4) Türkcədir.

(5) **10- Miratül-cəmal-** Farsca şeirlərinin məcmuəsidir.

(6) **11- Kitabi-Əsgəriyyə-** Quba əhalisindən dəmirçi oğlu Əsgər adlı bir gəncin (7) hekayəsidir mənzum və mənsur yazılan bu əsərin Azəri nəşrinin inkişafında əhəmiyyətli bir yeri (8) vardır.

(9) Hekayənin müqəddiməsində həyatın acı və şirin təcrübələrindən çıxmış nikbin bir şairlə (10) tanış oluruq. Şair oxucuları dünya ələmlərinə qarşı mətanətli və səbirli olmağa, (11) dünyada beş gün yaşamağı qənimət bilərək ondan istifadə etməyə eşq və məhəbbətdə pakbaz (12) olmağa çağıraraq yazır: “bu rəsmi dilavizlə firqeyi-ülul-əlbabə-bəyani-mafilbal etmiş (13) kim, riyazi-vücudu-bəşəriyyədə qisim qisim möhnət və ənduh nihali yeddi qüdrətlə ekilipdir və insanın (14) sinəsi beş gün məsrur olsa da, on gün qəm qüssə ilə malamal olur. Ba-inhəmə labüddan (15) aləmi surətdə iqtizayi-təbiəti-bəşəri oldur ki, hər kimsə gərəkdir bir növ mənzur ilə cilabəxşi- (16) didəyi-dil olup, ovqati-şərifini zaye və ömrü əzizini bihudə keçirməsin və bəzi (17) həvadistə cami- qəflətdən təbi-talibi huşyarə badeyi-cəhl içirməsin.”

(19) Müqəddimədən sonra şair hekayənin əsas hissəsinə keçərək Əsgər ilə Mərsiyəxan (20) qızının sevgi və eşq macəralarını nəql edir. Əsgər hür və əzad bir şəkildə sevdiyi (21) qızla anlaşıb evlənmək istəyir və muradına yetişmək içün fanatik məhəllə adamlarıyla

mübarizə (22) aparır və sonu xoşbəxt bir nəticə ilə tamamlanır. Əsərdə əsgər sevgilisinə belə xitab (23) edir.

(24) Nəcə tab etsin dili şuridə canandan cüda

(25) Bi-sər ü-saman qalır hər mülk sultandan cüda

(26) Aşiqi bi-çarənin cismində can canan idi

(27) Nəcə şivən kılmasın kim cism olur candan cüda

(28) Bakıxanof bu əsərdə Əsgərin sevgilisi simasında hər bir qadının nümunəsini təsvir (29) etmişdir.

(30) Bu əsərdə yazılan şeirlərin bəziləri Füzuli üslubunu xatırlatır məsələn

[144] (1) Söylə ey həmdəm kərəm qıl halı yarımdan mənə

(2) Həqq rizası bir xəbər ver gülüzarımdan mənə

(3) Bəyti Füzulinin aşağıdakı bəytini hatırlatır:

(4) Bir xəbər verir ey saba ol mahitəbandan mənə

(5) Kim qəm eşqində yüz qəm etdi dəvrandən mənə

(6) Füzuli səbkində yazdığı başqa qəzəllər və müxəmməslərində dövrandan şikayət əsası (7) yer tutur, burada bismillah rədifli müxəmməsini dərc edirik.

(8) Dila əzm eylə sən bülbül sifət gülzarə bismillah

(9) Müradın olsa meyl etmək fəğanü zarə bismillah

(10) Gər istərsən müdəm olmaq cigər sadparə bismillah

(11) Gərəz fikrin tamaşadır əgər dildarə bismillah

(12) Nəzər ləliləb canbəxşi-rüxi-gülnarə bismillah

(13) Təmənnasında gün-gündən məni-dilxuni şeyda qıl

(14) Gərəkməz namü namusum qəmi aşqilə-rüsva qıl

(15) Verib dünyavü din nəqdin mətai vəslə sevda qıl

(16) Əgər yox dəstrəs sevdayə bari get tamaşa qıl

(17) Gəlibdir Yusifi-gülpirəhən bazarə bismillah

(18) Çəkərdin arzu daim deyirdin şövqi-yar ilə

(19) Ki düşsün ittifaqi-vüslət ol siminqəddar ilə

(20) Edim canım ona təslim zövqü etibar ilə,

(21) Durubdur ol büti-sərməst tiği-abidar ilə

(22) Sözün gər doğrudur ey aşiqi-biçarə bismillah

(23) Demişdin ey büti-tərsanigəh bərhəmzəni-aləm

(24) Ki etməm aşiqimdən mən yaman gün iltifatim kəm

(25) Alıbdır səbrimi dərdü bəla can qəsdin eylər həm

(26) Əgər iqrarı sabitsən vəfa həngamidir bu dəm

(27) Tərəhhüm qıl qədəm bas dideyi-xunbarə bismillah

(28) Olubdur qərqi-xunabi-cigər çəşmi-tərin Qüdsi

(29) Yanıbdır dağı-möhnətdən dili-qəmpərvərin Qüdsi

(30) Gətir təqrirə bir-bir yarə ərz et qəmlərin Qüdsi

(31) Əgər bu şivədən dilgir olarsa dilbərin Qüdsi

[145] (1) Şüru eylə bir özgə vəchlə izharə bismillah

(2) Bakıxanof istedadlı şair olmaqla bərabər böyük bir alim və mütəfəkkirdir.

(3) Rus-İran müharibəsi illərində (1826-28) Bakıxanof hərbi xidməti münasibətiylə (4) Təbrizə gəlmiş və orada gördüyü cəhalət və fanatizmin zülm və fəşarın hüdud söz ağırlığı (5) onu narahat etmiş və bu təsir altında Təbriz Əhlinə Xitab şeirini söyləmişdi (6) bu şeir dərin ictimai məzmunlu kəskin bir satiradır.

(7) Təbrizdə olduğu zaman vəliəhdin tutduğu təziyə məclisinə gidərək orada (8) duvardan asılmış bu satırları oxuyor:

(9) Bu serbazu-əsasu-şahzadə

(10) Olaydı kaş bu dəmdə Kərbəlada.

(11) Şair bədahətən bu cavabı söyləyir:

(12) Bisat cəng olan saat qaçardı

(13) Qoyardı sərvər dini arada.

(14) Bakıxanof rus ədəbiyyatını öyrəndikdən sonra **Kirilof**dan məşhur Eşşek (15) və Bülbül hekayəsi kimi bəzi əsərləri Türkcəyə tərcümə etmişdir.

(16) Bakıxanof yaşadığı dövrdə də böyük şöhrətə nail oldu. Müasirlərindən görkəmli (17) şair Kazım Aqa Salık bir mənzuməsində onu şeir aləminin padşahı diyə tərif (18) etmişdir.

(19) Biri Qüdsi ləqəb Abbasquli bəy Diyar nəzm şeirə padşahdır

(20) **2- İsmayıl Bəy Qudqaşınlı-** İsmayıl bəy Qutqaşınlı son hakimi (21) Sultan Nəsrullahın oğludur. 1822-də hərbiyə xidmətinə girmiş və bu vəzifədə jenəral- (22) mayor rütbəsinə qədər yüksəlmiş və 1841-də mütəqaid olmuşdur. 1852-də xanımı Banu Bikəm (23) ilə bərabər Məkkəyə getmiş lakin Məkkədən nə zaman qayıtması və nə zaman ölməsi məlum deyildir. (24) Bu şairin Zakir ilə müasir və yaxın dost olduğu Zakirin bir şeirindən məlumdur.

(25) İsmayıl bəy Qudqaşınlı məmuriyəti münasibətiylə Petersburg, Moskova, Varşova və Tiflis (26) kimi mədəniyyət mərkəzlərində dolaşaraq Rus və Fransa dillərini mükəmməl ögrənmiş və bu (27) dillər vasitəsiylə Rus və Arvopa mədəniyyətinin qabaqçıl fikirləriylə tanış olmuşdu. Yenə (28) Rus və Fransa santimantalist yazıçıları təsiriylə ədəbiyyata

həvəslənmiş və Şarq Hekayəsi (29) və yaxud Rəşid Bəy və Səadət Xanım əsərini Fransızca yazarak 1835-də Varşovada (30) nəşr etdirmişdi. Əsərdə yalnız təbiət mənzərələri deyil qəhrəmanların əhvali-ruhiyyəsi, (31) ayrı ayrı hadisələrin hekayəsi çoq şirin və təsirli bir şəkildə ifadə edilmişdir. Əsərin **[146]** (1) qəhrəmanı Rəşid bəy 19-cu əsrin əvvəllərində Arvopa mədəniyyətinin qabaqçıl fikirləriylə (2) tərbiyələnmiş gənc nəslin tipik bir nümayəndəsidir. O, qoçaq, igid, aqıllı və tədbirli (3) bir qəhrəmandır eyni halda maarifpərvər və dəmokratik bir gəncdir. Səadət xanımla qarşılıqlı (4) sevgi əsasında evlənir. Nökəri Əzizə yaxın bir dost kimi baxır və hər bir məsələdə (5) onunla məsləhətləşir. O yalnız nökəri Əzizə deyil bütün rəiyyətə böyük bir qayğı bəsləyir (6) bir gecə Əzizə ilə birlikdə gecə vəqti at belində gedərkən rast gəldiyi bir dosta quldurla (7) qəhrəmancasına döyüşür, onları qovar və evləndirməyə apardıqları gənc kəndli mədanı (8) onların əlindən xülasə edib ailəsinə qaytarır. Zorla Əsgər Aqaya ərə verilən sevgilisi (9) Səadət xanımı böyük bir hünərlə qaçırır və üzərinə ordusuyla hücuma kəçən Kazım Xanla (10) vuruşduğu zaman, nahaq yerə qan tökülməsin diyə Əsgər Aqanı məharətlə qaçırır və bununla (11) da Kazım Xanı müharibəni dayandırmağa məcbur edir.

(12) Əsərin ikinci əsas siması Səadət xanım, xəyalpərvər, həyatın mənası yalnız məhəbbətdə (13) arayan (axtaran) təmiz və vicdanlı saf ürəkli vəfalı və nəcib bir qızdır bu romanda (14) Səadət xanım Azəri qadınının idəal bir nümunəsini göstərməkdədir.

(15) Səadət xanım sevmədiyi Məğrur xan oğlu Əsgər Aqaya deyiklidir, o zorla Əsgər (16) Aqaya ərə veriləcəyini xatırına gətirdikçə kədərlənir və öz talesizliyini düşünür: “Mən (17) onu düşünürəm ki bu yaxın zamanda, mən öz nəcabət və sərvətlə məğrur olan Əsgər Aqanın (18) arvadı olmayam. Mən onun xasiyyətinə və əhvali-ruhiyyəsinə bələd deyiləm və ola bilsin ki (19) o heç məni sevməyəcək. Ah, elə bir uşağa ərə gitməkdənsə mən həmişəlik anamın və sənin (20) yanında yaşamağa nə qədər xoş bir səadət hesab edirəm. Elə süd əməl uşaq məndən nə (21) məhəbbət və nə də həssas könül uma bilir.” Yalnız iki sevgili arasında olan muhkəm (22) qarşılıqlı məhəbbət və Rəşid bəyin rəşadəti səadəti bu talesizlikdən qurtarabilir.

(23) Bu əsər Fransız dilində yazıldığı içün Azərbaycan xalqına məlum deyildi, lakin (24) Sovyət inqilabından sonra Azəri Türkcəyə tərcümə olunaraq geniş xalq kütləsinə (25) çatdırılmışdır.

(26) İsmayıl bəy Qutqaşınlı Azərbaycan ədəbiyyatına santimantalist bir nəsrçi kimi daxil (27) olmuşdur.

(28) **3- Mirzə Şəfi Vazeh-** Lirik şeiriylə Arvopada məşhur olan Mirzə Şəfi (29) 19-cu əsrin birinci yarısında yaşamışdır 18-ci əsrin sonlarında Gəncədə (30) anadan olmuş atası Kərbəlayi Sadıq Gəncənin son hakimi Cavad xanın mimarı idi.

[147] (1) Mirzə Şəfi atasının istəyinə görə Gəncə mədrəsəsində təhsil alaraq ruhani olmağa (2) hazırlanmışdı lakin atasının ölümündən sonra sofi Hacı Abdullahın təsiriylə bu (3) fikrindən vaz keçmişdir. Mədrəsədə tədris edən mollaların onun fikir deyiştirməsindən agah (4) olduqdan sonra onunla məşğul olmaqdan imtinai edirlər Mirzə Şəfidə məcbur mədrəsəni (5) tərk edir. Onun ruhanilərə qarşı nifrətinin səbəbi də bu hadisə olmuşdur. Mirzə bir (6) müddət Cavad xanın qızı Pistə xanımın məliklərini idarə etməyə məmur olmuş lakin Rus- (7) İran müharibəsi başladıqdan sonra bu vəzifədən ayrılmış və hətta təliq və müəllimliklə məşğul (8) olmuşdur. 1832-də Mirzə Fətəli Axundofa nəstəliq yazısını təlim vermiş və eyni (9) zamanda ona mətalib irfaniyəni də təlqin etmişdir. 1840-da Tiflisə köçmüş və orada Fars (10) dili müəllimi olmuşdu.

(11) Tiflisdə vəqtini daha çoq irfan yığıncaqlarında keçirən şair, Bakıxanof və sair (12) ədiblərlə tanış olur və böyük hörmət qazanır. Sonra **Divani-hikmət** adlı ədəbi məclis (13) təşkil edərək şagirdlərini və hətta Bakıxanofu oraya cəlb etdi. Bu mahfildə ümumiyyətlə (14) şarq klassiklərindən seçilmiş parçalarla Mirzənin və Bakıxanofun şeirləri oxunur və (15) ədəbi mübəhisələr olurdu, şərabı, gözəli tərənüm edən Xəyyamvari şeirləri, zülmə və fanatizmə (16) qarşı satiraları bu dövrədə yaradılmışdır. Bu zaman Tiflisdə çar hökuməti xidmətində olan (17) hünərli **Feridrix Bodenştedt** şairdən Farsca və Türkcəni öyrənirkən onun ən gözəl (18) şeirlərini dəfterinə yazmış və almana döndükdən sonra onları Almancaya tərcümə edərək (19) 1850-də **Şarqda Min Bir Gün** adlı əsərində çap etmişdi, 1851-də də Berlində (20) **Mirzə Şəfiin Şarqıları** adıyla bir kitabça nəşr etdirmişdi. Bu şeirlər Mirzə Şəfii (21) Avropada böyük bir şöhrət qazandırdı, bu hadisədən sonra Bodenstendt sonrakı nəşirlərdə (22) özünü şeirlərin müəllifi ilan etdi. Mirzə Fətəli Axundof Mirzə Şəfiini şairliyinə (23) yüksək qiymət verib öz tərcümə halında belə dəyir. "Gəncə mescidinin hücrələrindən birində (24) bu vilayət əhalisindən Mirzə Şəfi adlı birisi yaşayırdı! Bu adam növbənöv elmlərdən (25) başqa nəstəliq yazısını da çox yaxşı yazırdı. Bu həman Mirzə Şəfidir ki Almaniya (26) məmləkətində onun həyatı

və Farsca şeirdə malik olduğu fəziləti haqqında məlumat yazılıpdır. (27) Bununla belə Mirzə Şəfiin şeirlərinin əsli bugün əldə olmadığı içün şairin dil, (28) vəzn qafiyə və sairə şəkil xüsusiyyətləri haqqında fikr söyləmək çətindir. Kitabçada verilən (29) şeirlərdən məlum olur ki müəllif klassik şeirin rübai qitə müxəmməs, mərsiyə, qəzəl və sair (30) növlərində şeir yazmış və bunlardan qəzələ daha çox əhəmiyyət vermişdir. Aşiqanə (31) və hakimanə qəzəllərində Hafız ruhu açıq hiss olunur. Onu şeirlərində Hafız təmləriylə **[148]** (1) uyğunlaşdırılmış sağlam bir realizm vardır.

(2) Aşiqanə parçalarında təsvir olunan Züleyxa, Hafizə, Sevsəni də Tiflis gözəlləri, (3) həyatdan alınmış müəyyən və bəlkə də şəxsən şairin həyatda təsadüf etdiyi insanlardır. Züleyxa (4) haqqındakı şeirində belə bədii bir müqayisə vardır: "Elə bilirdim ki o, qızıl güldür (5) gül isə onun kimi gülə bilməz. Onu günəş bilirdim; lakin günəş gecələri işıq saçmaz. (6) Dədim bəlkə mələkdir; Mələk isə, onun kimi məhəbbət duymaz."

(7) Hafizə haqqında yazdığı şeirlərinin birində şair gözəli:

(8) "Başında çadranı at ki gözəlliyin aləmə ayan olsun, sən qızıl gülsən, (9) qızıl gül gözlərə şadlıq vermək içün yaradılmışdır. Sənin gözəlliyin qarşısında (10) İstanbulda sultanın haramxanəsindəki gözəllər bilə solqun sönükdürlər" diyə vaqe və (11) həyatı müqayisələrlə təsvir etmişdir.

(12) Mövhumata və mütləqiyyətə qarşı tənqidi şeirləri Zaqafqaziya şeyxülislamını, İran (13) şahının həcv şairin Tiflis dövründə yaradılmış siyasi satirik əsərlərindəndir.

(14) **"Sual-cavab"** şeirində istilacı müharibələrin aləyhinə çıxaraq insanpərvər (15) fikirlər təbliğ edir. Onun ən qüvvətli əsərlərindən biri də **"Tiflis ilə Əlvida"** şeiridir. (16) Bu şeir Vaqif və Bakıxanof şeirlərindən sonra gərçi paytaxtını və gözəllərini təsvir və (17) mədh edən ən gözəl bir şeirdir. 1864-də yazılan bu şeirdə Tiflis içün belə deyir (18) "Sən mənim əziyyətlərimin və sevinçlərimin dəryasısan". Tiflis ilə Əlvida, Züleyxa və Hafizə (19) haqqındakı aşiqanə parçaları, şikayət şarqıları (təsnif) və satiralarından bəziləri (20) onun şəxsi həyatıyla əlaqədar olan əsərlərdir.

(21) Şikayət şeirlərinin əksəriyyəti ömrünün axırlarında həyatdan naümid olduğu zamanlarda (22) yazılmışdır. Mirzə Şəfi Qriqoryef ilə birlikdə qimnaziya və qəza məktəbləri içün bir (23) dərslik kitabı "Azərbaycan Dili Müntəxəbatı" tərtib etmişdi.

Müntəxabatda Ərəbcə və (24) Farscadan Türkcəyə tərcümə edilmiş kiçik parçalar, hakimanə sözlər, kiçik məzhəkələr, (25) hekayələr, təmsillər, Füzulidən, Rövzatüs-səfa, Dərbəndnamə və Qarabağnamədən nümunələr və (26) kitabın sonunda Türkcə-Rusca sözlərinin lüğəti verilmişdir. Mirzə Şəfi bu kitabın (27) nəşrini görmədən 1852 vəfat etdi və əsər 1855-də nəşr edildi. Mirzə Şəfi ədəbiyyat (28) tariximizə maarifçi realist və mütəfəkkir bir şair kimi daxil olmuşdur.

(29) **2- Satirik şeirin inkişafi-** Satira ümumiyyətlə cəmaətdə böyük dəğişiklər (30) əmələ gəldiyi və sinifi mübarizənin şiddətləndiyi və şairləriylə mühit və rejim arasında fikr (31) ayrılığı və ixtilafın kəskinləşdiyi bir zamanda əgər bir həddə qədər da azalıq olursa **[149]** (1) inkişaf edər. 19-cu əsrin 5-6-ci illərində Şimali Azərbaycanda belə bir vəziyyət (2) və şərait yaranmışdı. Bir tərəfdən rus kapitalizmi Azərbaycana nüfüz edərək feodalizmi (3) sarsıtmağa (mütəzəlzil etmək) başlayır; bəşəriyyətin qabaqçıl fikirlərindən ilham alan yeni yazıçılar (4) yetişir, o bir tərəfdən isə çarizmin müstəmləkəsinə çevrilmiş ölkedə feodal-patriyarkal (5) təzyiq və əsarət davam edirdi. Çar istilasından sonra Azərbaycanda xalq içün dözülməz (6) bir vəziyyət əmələ gəlmişdi. Bu zaman ölkə zalim və soyqunçu çar hakimləri tərəfindən (7) idarə olunurdu. Xanları arz edən qaza komandanatları yerli bəylərlə əl bir olub (8) xalqı talan edirdilər. Ağır vergiləri (maliyatlar) verə bilmeyən və hökümətin əmrinə itaat (9) etməyən kəndlilər qamçı altında döyülüb məhv edilir, hökümət müəssəsələrində və məhkəmələrində (10) hər cür süründürmələr, haqsızlıklar, öz başınalıq, xəyanət, rüşvətxorluq və sairə (11) həddini aşır, hakimlərinin ədalətsizliyi və rüşvətxorluğu ucundan ölkədə qanunsuzluq, (12) hərc-mərclik, quldurluq şiddət edirdi.

(13) Ölkədə dərin bir cəhalət və mövhumat hakim sürürdü.

(14) Öz doğma ölkəsinə və xalqına dərin bir məhəbbət besləyən Azərbaycan şairləri belə (15) qaranlıq mühitə laqeyd baxa bilmərək onunla mübarizəyə girişirdilər. Beləliklə Azərbaycan (16) ədəbiyyatında satirik şeir cərəyanı yaranırdı. Füzulidən sonra ictimai satiranın ilk (17) nümunələrini 19-cu əsrin 20-ci illərində Bakıxanın və ondan sonra Mirzə Şəfi Vazeh (18) yaradmışdı bu ilk maarifçilər və onların yolunu davam və inkişaf etdirən Mirzə Fətəli (19) Axundof bir qədər ehtiyatlı hərəkət edərək, satiranı bilavasitə Azərbaycanın özündəki (20) soyquncu çar hakim və çinovnik (dəvlət məmuru)lərinə qarşı deyil, İran həyatından (21) və tarixdən aldıqları hadisələrə qarşı çevirir və bununlada

əsərlərini çar sansüründən keçirmeyə (22) müvəffəq olurdular. Onlar **qızım sənə deyirəm gəlinim sən eşit** məsəli əsasında hərəkət (23) edirdilər.

(24) Keçən əsrin qırxıncı illərində Azərbaycanda Nəvahili **Mirzə Baxış Nadim** (25) (1875-1880), Şəmkirli **Məhəmməd Cafer Miskin**, Qarabağlı **Bababəy Şakir** (26) (1770-1845) və Qasım Bəy Zakir (1784-1857) kimi müstəmləkə əsarətinə və təzyiqinə qarşı mübarizəyə (27) qalxışan görkəmli satirik şairlər yetişmişdi. Bu cərəyanın qüvvətlənməsinə Dağıstan xalqının (28) çar istilasına qarşı apardığı azadlıq müharibələri də təsir etməkdə idi bu dövrədə yaşayan (29) Şəki şairlərindən Biçarə təxəllüslü Osman, Müəzzin Türab Şeyx Şamil hərəkətinə dərin (30) bir rəğbət bəsləyirdilər. Şeyx Şamilin Xunzaxdakı galibiyyətindən ruhlanan şair Biçarə, (31) bir şeirində müselmanları bu böyük xalq qəhrəmanın ətrafında birləşməyə çağırırdı.

[150] (1) **Mirzə Baxış Nadim** çar məmurlarını və yerli bəylər aləyhinə şiddətli satiralar yaratmışdır. (2) Kəndlilərin avazinə qoşularaq işlədiyini görən şair, bəy və xanları (3) kəskin satirik qələmiylə qamçılamışdır. Nadim bir şeirində o zamanlar xan tərəfindən kotana[76] (4) qoşdurulmuş Mahmud adlı qoca bir kəndlinin ağır halını təsvir etmişdir:

(5) Mahmud əya rəncbər, ey mərdi-yəganə,

(6) Nahaq yərə rəncidə olub gəlmə fəğanə

(7) Xaliq sizi rəncbər yaradıbdır bəyə xanə

(8) Hərçənd gərəkdir qoşala at bu kotanə,

(9) At olmasa heç incimə insan da qoşarlar

(10) Şahlıq quyular, buğda ilə dolmasa olmaz

(11) Məmur da buna amir əgər olmasa olmaz

(12) Salyani Həsən xan da əgər soymasa olmaz

(13) Sal gərdəninə gərdənbənd, gir bu xəzanə

[76] Cüt

(14) Lal ol dilini kəs xışa insan da qoşarlar

(15) Nadim Dağıstan və Şimali Qafqazın Çar Rusiyası tərəfindən istilasını xalqın çekdiyi (16) zülm və dəhşətləri təsvir edən uzun tarixi bir mənzumədə yazmışdır.

(17) **Məhəmməd Cəfər Miskin** bu əsrin görkəmli xalq satirik şairlərindəndir. Çarizm (18) siyasətinə qarşı kəskin şeirləri vardır. Miskin yerli çar hakimlərini "tüfəyli və həşərata" (19) qan içici "cəllada" oxşadaraq onların haqqında acı və nifrətli sözlər demişdir.

(20) **Şakir** ictimai satiranın banilərindən biri də Qarabağlı şair Baba bəy Şakirdir. (21) O da bəy ailəsinə mənsub olub Pənah Xan Cavanşirin nəslindəndir. Qasım bəy Zakir ilə (22) qohum və dost olduğu şeirlərindən anlaşılır. Hər iki şair arasında səmimi məktublaşma (23) və müşaərə davam etmişdir. Zakir, Şakirin ölümünə dair söylədiyi bir şeirində onu (24) özünün ustadı adlandırmışdır.

(25) Mütəəssifanə Şakirin bütün şeirləri əldə yoxdur. Məlum olan altı şeirindən üçü (26) tezar istilası və onun müstəbid hakimləri aləyhinə yazılmış siyasi satiradır. Qasım Bəy (27) Zakirə yazdığı mənzum bir məktubda Şakir, Qarabağ bəylərinin dəputat (nümayində) seçmək **[151]** (1) için birbirləriylə dalaşdıqlarını bəyləri çar hakim və rəisləri qarşısında qorxudan (2) tir-tir əsib yaltaqlanmalarını təsvir edərək çar idarə üsulunu tənqid etmişdir. Şakirin, (3) Əmr Aslan bəy haqqında yazdığı həcv də çox maraqlıdır. Bu həcvi ilə şair, xalqı soyub (4) talan edən çar komandantlarını və yerli bəyləri tənqid və ifşa etmişdir.

(5) **Qasım Bəy Zakir.** (1784-1857) 19-cu əsrin ən böyük satirik şairi (6) Qasım Bəy Zakirdir. O Qarabağ xanlığının əsasını qoyan Penah xan nəslindəndir. Çar (7) hakimlərinə yerli bəylər ilə apardığı mübarizə nəticəsində hökumət tərəfindən Bakıya sürgün (8) (təbid) edilmişdir. Oğlu Nəcəfqulu bəy və qardaşı oğlu İskəndər bəy də Rusiyanın (9) içərilərinə sürüldülər şair dostum F. Axundofa yazdığı mənzum bir məktubda vətənindən (10) dərbədər olduğunu acı şikayətləriylə bildirmişdi:

(11) Piranəsərlikdə çərxi-kəcrəftar Eylədi dərbədər vətəndən məni

(12) Nəyləmişəm bilməm dövrü-zəmanə İncidər düşəndə bu qədər məni

(13) Zakir həyatının çox qismətini Mehdiqulu xanın ona bağışladığı Xındırıstan kəndində (14) keçirmiş və kəndlilərlə bərabər yaşamışdır. Şeirlərindəki xalq məişəti təsviri və xalqçılığı (15) şairin bu həyatıyla əlaqədardır.

(16) Zakir şeirə Vaqifin təsiriylə başlamış və realist şeir üslubunda davam etdirmiş (17) və bu yolda çox yüksəlmişdir. Şairin qoşmaları ən parlaq şeirləridir. Şeirlərində (18) xalq əhvali-ruhiyyəsi məhəlli və milli xüsusiyyətlər, Azərbaycan gözəli onun milli geyimi və (19) adətləri təsvir edilmişdir:

(20) Siyah zülfün dal gərdəndə bir qulac[77]

(21) Sona çıqqası tək ucları qıyqac

(22) Belə türə, belə geysu, belə saç

(23) Belə qəmzə, belə qaşla göz olmaz

(24) Barmağında xatəm, belində kəmər

(25) Telində güşvarə, düymə tamam zər

(26) Qərq olsun yaşıla, ala sərasər

(27) Naz ilə sallana sallana gəlsin

(28) Bəzi qoşmalarında qüvvətli istiarələr işlətmişdir:

[152] (1) Müsəlsəl geysulər ruxi al üzrə

(2) Bir buluda bənzər məhcəmal üzrə

(3) Pərtövi hüsnündür xəttü xal üzrə

(4) Yoxsa gün düşübdür dodaq üstünə

(5) Zakirin klassik şeir üslubunda yazdığı müxəmməs, müstəzad, tərcibənd və tərkibibəndləri, (6) qəzəlləri və sair mənzum parçalar da vardır. Bunların bəziləri Xətaiyə,

[77] Ənbüh zülf və xirmən

Füzuliyə (7) Nəşat və Aqa Məsih Şirvaniyə Vidadiyə və Vaqifə nəzirə olaraq yazılmışdır. Zakir bir çox (8) təmsillər mənzum hekayələr də yazmışdır. Təmsillərinin bir qismi Kirilofdan tərcümə və iqtibasdır, (9) bir qismi də Sadinin təsiri altında yazılmışdır.

(10) Mənzum hekayələrindən "Zövci-axər" adlı əsəri çoq calibdir. Bu əsərdə şarq (11) qadınlarının feodal dünyasında əyləncə (əsbabi-təfrih) olduğunu və hüquqsuz bir halda (12) yaşadığını təsvir etmişdir.

(13) Öz zamanında ədalət məhəbbət görməyən şair tarixin keçmiş səhifələrini araşdırmış (14) və Berdə[78]nin böyük Nizami və Xaqani dövürlərindəki ədəbiyyatı və şən günlərini arzulayaraq (15) "gəzim" rədifli şeirini yazmışdır:

(16) Tülək[79] tərlan ovlağıydı bu yerlər Bərdə torpağına eyləyim güzər

(17) Görüm qalıbdırmı şirindən əsər Baxım hər tərəfə nigaran gəzim

(18) Bülbüli-biçarə verdi xəbəri Dədi ki qalmayıb şənlik əsəri

(19) Mən Zakirəm onu görəndən bəri Gərək məcnun olub bəyaban gəzim

(20) Zakirin satirik şeirləri daha çox çar hakimlərinə və çarizmin müstəmləkə siyasətinə (21) qarşı söylənmişdir:

(22) Birindən şikayət edəsən əgər

(23) Danışmağa qoymaz sözünü kəsər

(24) Qardaş malı kimi ortadan bölər

(25) Muroflar olublar oğruya ortaq[80]

(26) Görsən tanımazsan yarım saqqalı

(27) Çıxıb əndazədən dövləti, malı

---

[78] Berdə və ya Berağa Azərbaycanın qədim şəhərlərindən və Nizami nüşabəsinin paytaxtı olmuşdur və Qarabağ məhalına mütabiqdir.
[79] İti uçan sürtülmüş.
[80] Şərik

[153] (1) Xandəmirov çaldı, çapdı məhəli

(2) O ki var, tutub özün keçəl qurumsaq

(3) Bakıda sürgün olduğu zaman Vidadinin Durnalar şeirinə yaxın olan məşhur (4) Durnalar şeirini yazmışdır:

(5) Bu bəlada hər gün tökülür qanlar

(6) Yavaş keçin səs-səmiriniz[81] anlar

(7) Laçin[82]yatağıdır bizim məkanlar

(8) Qorxuram sıranız çaşa[83], durnalar

(9) **3- Aşiqanə Xalq Şeiri Cərayanı**: Vaqif üslubu 19-cu əsrin birinci (10) yarısında da qüvvətli bir cərəyan şəklində davam etmişdir. Təbiidir ki bu növ şeir, qıdasını zəngin (11) xalq yaradıcılığından və aşıq şeirindən alırdı. Bu səbəbdən şifahi xalq ədəbiyyatında (12) gördüyümüz köçəri xalq məişət təsvirləri, milli və yerli xüsusiyyətlər, nikbin dünya (13) görüşü nəcib və incə insan ehsasları, sədaqət, səmimiyət, hörmət və məhəbbət, (14) kama çatmaq arzuları bu şeirdə dərin bədii ifadəsini tapa bilmişdir. Bu şeir cərəyanının (15) əsas möhtəva və mündəricəsini **sevgi** təşkil edir. Bu növ şeirin dili sadə və mahiyyəti (16) realistdir.

(17) Bu dəvürdə yetişən yüzlərcə şairin hər birinin fərdi yaradıcılıq xüsusiyyəti (18) olmasına, bəzilərində realizmin, bəzilərində isə romantizmin üstün gəlməsinə, (19) bəzilərində nəşəli və nikbin, Vaqifanə ruhun, digərlərində isə hüznün, kədərin və şikayətin (20) ifadə olunmasına rəğmən hamısı bir üsluba tabe olur və birləşirdilər, hamısı bir mənbədən, (21) şifahi xalq ədəbiyyatından ilham alır, sadə xalq dilində, heca vəzniylə yazır, xalq məişətini (22) təsvir edir və beləliklə də xalq şeiri cərəyanını yaradırdılar.

(23) Aşiqanə xalq şeiri cərəyanı Azərbaycanın üç böyük məntəqəsində: **Qaradağ** məhəlində, (24) **Qarabağ və Qazax**da daha çox inkişaf edərək yayılmışdır.

---

[81] Səs səda.
[82] Şahin, aqab.
[83] Rədifimiz pozula.

(25) Cənubi Azərbaycanda bu cərəyanı təmsil edənlər Seyid Ebülqasım **Nəbati**, **Andəlib** (26) **Qaracadağı**, Qırx Bulaqlı Məhəmməd Xəlifə **Aciz** və Erdəbili Qaraqax Baba **Zakiri** kimi (27) görkəmli şairlər olmuşdur.

(28) Nəbati bütün Azərbaycanda yetişən aşiqanə xalq şairləri içərisində ən böyük və ən (29) şərəfli yeri tutmuş və onun barəsində daha əvvəl bəhs edilmişdir.

[154] (1) **Andəlib Qaracadağı** Əhərdə anadan olmuş əvvəla Təbrizə sonra İrəvana gedərək (2) sərdar divanxanasında mənşilik etmişdir. İrəvanın çar ordusu tərəfindən fəthini təsvir (3) edən bir şair Füzuliyə nəzirələr və xalq ədəbiyyatının qoşma, heydəri, gəraylı kimi şəkillərində (4) aşiqanə parçalar yazmışdır.

(5) Aciz haqqında daha qabağdan məlumat verdiyimiz içün təkrar yazmaya niyaz (6) görmürük.

(7) **Baba Zakiri-** (1795-1869) bu şairin əsərlərində tösvif əqidələriylə aşiqanə (8) ehsasların birləşdiyini görə bilirik. Sufiyanə şeirlərində asi bir ruh ifadə etdiyi (9) kimi, aşiqanə parçalarında da bəzən zəmanənin ağırlığından doğan şikayətçi bir əhvali-(10) ruhiyyənin bədii ifadəsini vermişdir. Onun üzərində **Nəbati**nin təsiri açıq hiss (11) olunur ehtimal ki Nəbatinin Qaradağda təşkil etdiyi sofi təriqətinin muridlərindən (12) olmuşdur. Zakirinin Vaqifa nəzirə yazdığı "görmədim" şeiri şikayətlə doludur. Xalq (13) arasında böyük bir nüfuz qazanmış qoca şair 1869-da Xan tərəfindən idam edilmişdir. (14) Xalq şeiri Qarabağda da geniş inkişaf edirdi. Burada **Aşıq Valeh, Aşıq Qənbər**, (15) **Aşıq Pəri, Mirzəcan Mədədof, Məhəmməd Bəy Aşıq, Zakir, Cani oğlu** (16) **Abdullah, Mirzə Həsən Mirzə və Cəfərqulu xan Nəva** kimi görkəmli şairlər yetişmişdir. (17) Vaqifin təsiri bu şairlərdə daha bariz olmuşdur.

(18) **Aşıq Valeh:** Kərbəlayı Səfi Valeh qoşmalarıyla bərabər qəzəl müxəmməs və dini mənzumələr (19) yazmışdır. Məşhur **"Vücudnamə"**sində insanın ana badnına düşdüyü andan yüz yaşına (20) qədər keçirdiyi müxtəlif dövürləri, öləndən sonrada (qəbir əzabı)nı (qiyamət günlərini) təsvir (21) etmişdir. Aşıq Valeh Azərbaycan aşıqları içində ustad bir şair kimi tanınmışdır.

(22) Çəhar ünsürdən şəş cəhətdən Bir qətrə mənidən olmuşuz peyda

(23) Adəm dəryasında qaldım altı ay Qüdrət qədər və xalıq eşya

(24) Rahm içində əvvəl bünyad oldu dil İki nöqtə gözüm oldu müqabil

(25) Bir damaq bir ciyər olundu hasıl Doquz gündə tamam oldu bu aza

(26**) Aşıq Perinin** həyatı haqqında məlumatımız azdır belə nəzərə gəlir ki Qarabağda Maralyan (27) kəndində doğulmuş və gənc yaşında Şuşaya getmiş və 1833-də gənc yaşında ölmüşdür. (28) Bu şairənin Məhəmməd Bəy Aşıq, Mirzəcan Mədədof, Mirzə Hesən Mirzə, Əsəd Bəy və Cəfərqulu (29) xan Nəva kimi müəsirləriylə yetişməsi və onlara galib çıxması məlumdur. Mirzəcan **[155]** (1) Mədədofla şeirləşməsi onun yaradıcılığında mühüm bir yer tutur. (2) Mirzəcan Mədədofun ölümü Aşıq Pəriyə çox təsir etmiş və bu şeirləri dünyaya (3) xitabən Mirzənin vəfatı münasibətiylə söyləmişdir:

(4) Dünya sənin etibarın yox imiş Bir xəbər ver Mirzəcanı nəylədin

(5) Neçə bəylər ilə neçə xan ilə Göftarı xoş əhli-canı nəylədin

(6) Neçə şəhər üstdə cəng edib savaş

(7) Cari edib sel yerinə qanlı yaş

(8) Fələk etdin taci-təxtini tarac

(9) Nökər, nayib, xanimanı nəylədin

(10) Puç dünya səndə bir yaranan hanı Günbəgün artırdın şövkəti şanı

(11) Tiflisin sağ əli sərdarın canı Viran qoyub Dağıstanı nəylədin

(12) O fələkdir düyün[84] yeri dağlayan Əzəl şad eyləyib sonra ağlayan

(13) Sinəsində şeirü kitab bağlayan Sahibi-huş, gövhər kanı nəylədin

(14) **Mirzəcan Mədədof-** (1887) Qarabağ Ermənilərindən idi, Çanaqçı kəndində (15) anadan olmuş və 20-30-ci illərdə Tiflisdə sərdar divanxanasında mütərcim vəzifəsində

[84] Toy.

(16) çalışmışdı. Aşıq Pərinin Qarabağdakı şöhrətini eşidincə Qarabağa gəlmiş və ən (17) yüksək gınai şeirini bu gözəl şairəyə təqdim etmişdi.

(18) Tapmışam Qüdsi-Xəlili, mahrasanı nəylərəm?

(19) Əldə təsbih ilə zünnarü əsanı nəylərəm

(20) Bir Pəri şeyda siyam, İsa Musanı nəylərəm

(21) Sevmərəm Tövrat, Zəbur sən çalan tardan danış

(22) **Canioğlu Abdullah** da görkəmli bir şair idi (tamaşa) rədifli cığalı (23) müxəmməsində (könlüm quşu pərvaz eylə) diyə[85] başlayan şeirində şadu nikbin hisslərini (24) tərənnüm etmişdir. O satirik parçalar, həcvlərdə yazmış və bu sahədə çox bacarın (25) göstərmişdir.

[156] (1) Ey iki gözüm qıl belə şahbazə tamaşa

(2) Xəncər nəkəradır, hər yarəsi göyçək hər muyə tamaşa

(3) Mövsümdü güşad et iki dərvazə tamaşa

(4) Xoşsövt, xoşəlhan, xoşavazə tamaşa

(5) Bu nazu nəzakətdə sərəfrazə tamaşa

(6) Könlüm quşu pərvaz elə pərvazə tamaşa

(7) Gör nəcə gözəldir

(8) Məhbubi-əzəldir

(9) Ləylayə bədəldir

(10) Məcnunə məhəldir

[85] Bu şeirin mətləyi Firidun bəy Köçərlinin edəbiyat tarixində belədir: ey iki gözüm qıl belə şahbaze temaşa.

(11) Xoşbuyə tamaşa

(12) Ahuyə tamaşa

(13) Giysuyə tamaşa

(14) Əbruyə tamaşa

(15) Ey bülbüli-can çıx belə rəftarına bax bax

(16) Qıl seyrü səyahət gülü gülzarına bax bax

(17) Yüz canalıcı işveyi-ruxsarına bax bax

(18) Gör kim nəcə candır

(19) Can içrə nihandır

(20) Mənzuri-cahandır

(21) Hər qəmzəsi qandır

(22) Mən öldüm amandır

(23) Şirin dilə bir bax

(24) Nazik belə bir bax

(25) Şümşad ələ bir bax

(26) Mişkin telə bir bax

(27) Ənbər nəkəradır

(28) Kövsər nəkəradır

(29) Ruxsarəsi göyçək

[157] (1) Getmə, hələ bir bax

(2) Gəl indi sən et bu yərişə nazə tamaşa

(3) Yüz püstələbü ləli-Bədəxşan buna pişkəş

(4) Yüz laləüzar afəti-dövran buna pişkəş

(5) Cümlə nə qədər var isə xuban, buna pişkəş

(6) Abdulla kimi neçə qəzəlxan buna pişkəş

(7) Dur söhbəti-meyxanəyə gəl sazə tamaşa.

(8) Bir huri mələkdir

(9) Qılmanə köməkdir

(10) Bu simbiləkdir

(11) Rizvan nə dəməkdir

(12) Rizvan buna pişkəş

(13) Bostan buna pişkəş

(14) Reyhan buna pişkəş

(15) Cövhər nəkəradır

(16) Həm zər nəkaradır

(17) Xunxarəsi göyçək

(18) Bu can buna pişkəş

(19) **Məhəmməd Bəy Cavanşir Aşıq** da Vaqifanə, şux şairləriylə şöhrət qazanmış, (20) müasirləriylə şeirləşmiş və Aşıq Pəriyə hərarətli şeirlər yazmışdır. Çar hökuməti tərəfindən (21) Ordubada sürgün edilən şair həyatının son illərində yazdığı lirik parçalarında (22) həyatdan incik və düşgün bir ruh ifadə etmişdir. (tubanamə).

(23) Qazax xalq şairlərindən Kazım Aqa Salik, Mustafa Arif, Əbdürrəhman Dilbazoğlundan (24) qabaxcadan bəhs etməmişdik.

(25) **Mənabi və Müraciə:**

(26) 1- Azəri Ədəbiyyatında Təcəddüd Dövrü (19-20-ci əsr) İslam Ansiklopedisi. (27) Professor Fuad Köprülü Cild 2- İstanbul.

[158] (1) 2- Azərbaycan Ədəbiyyatı. Əhməd Cəfəroğlu. Türk Dünyası Əl Kitabı 1977- (2) Ankara.

(3) 3- Azərbaycan Ədəbiyyatı. Firidun bəy Köçərli. Birinci cild. Elm Nəşriyyatı (4) 1977- Baku.

(5) 4- Azərbaycan Ədəbiyyatı Tarixi. İkinci Cild. F. Qasımzadə, Məhəmməd Arif və (6) Haydar Hüseynof Elmlər Akadəmiyası, Azərbaycanqolu Nəşriyyatı, Bakı 1946

(7) 5- Abbasqulu Aqa Bakıxanlı Qüdsi- Türk Xalq Ədəbiyyatı Ansiklopedisi. Birinci Cild. (8) Professor Fuad Köprülü 1935- İstanbul.

(9) 6- Abbasqulu Aqa Bakıxanlı-Türk Kültürü Aylıq Dərgi. Aralıq 1964-Ankara. (10) Hüseyn Bayqara.

(11) 7- Azərbaycan Mizah Ədəbiyyatına Bir Baxış Mustafa Haqqı Türkequl. Türk Kültürü (12) Aylıq Dərgi. Temmuz. 1963.

[159] (1) Azərbaycan Ədəbiyyat Tarixinə Bir Baxış

(9)

(2) Yazan: Doktor Cavad Heyət

(3) **4- 19-cu Əsrin İkinci Yarısında Ədəbiyyat-** Bu əsrin ortalarında (4) və ikinci yarısında məxsusən Şimalı Qafqaz dəmiryolu çəkildiyindən sonra, Rusiyanın (5) sənəti malları Azərbaycan şəhərlərinə dolmağa başladı. Gəncə, Şəki və Şuşanın bazarlarında (6) bu zaman Rus malları satılırdı. Rusiya ilə iqtisadi münasibət genişlədikçə ticarət (7) artır və canlanırdı.

(8) Kiçik bir limandan (bəndər)dən ibarət olan Bakı şəhəri, 1870-dən sonra nəft (9) sənəyinin inkişafı ilə, sürətlə böyüməyə başladı, Rusiya və Avraponın kapitalistləri (10) Bakıya axın edərək onun zəngin və əl dəyməmiş nəft qaynaqlarını (mənbə), ucuz (11) fəalə qüvvəsini istismara başladılar. Bu əsrin sonlarında Bakı artıq (digər) sənəyi mərkəzinə (12) çevrilmişdi.

(13) 19-cu əsrin 20-ci illərində Rusiyada maarifçilik hərəkəti ən böyük (14) və mütərəqqi ictimai cərəyan olaraq inkişaf edirdi bu cərəyanın nümayəndələri xalqı köhnə (15) nizami yıxmağa və Rusiyanı hər tərəfli "Avropalaşdırmaq" və kəndlilərin mənafenin müdafiə (16) etməyə çağırırdılar. Moskva və Petersburg darülfununlarında inqilabçı rus tələbələriylə (17) bir yerdə oxuyan Azəri tələbələr qabaxcıl fikirlərlə vətənlərinə qayıdırdılar. Həsən bəy (18) Məlikzadə Zərdabi, Nəcəf bəy Vəzirof, Əhməd bəy Cavanşir, Əsgər Adıgözəlof belə **[160]** (1) münəvvərlərdən idilər. Beləliklə Azərbaycanda Rus və Arvopa mədəniyyəti təsiri daha qüvvətlənir, dəmokratik (2) və maarifçi fikirlər yayılmağa başlayırdı.

(3) Azərbaycan ədəbiyyatı da belə bir tarixi və ictimai şəraitdə sürətlə inkişaf etdi. (4) Bakıxanofla başlayan yeni maarifçi realist ədəbiyyat, Mirzə Fətəli Axundofun yaradıcılığında (5) ədəbi səviyyəsinə yüksələbildi.

(6) Axundof Rus və Avropa klassiklərini oxuyur, müəsir Avropa fəlsəfəsini izləyir (7) (təqib edir) və 1850-də yaratdığı komedilərıylə Azərbaycan milli dramaturgiya (nümayişnamənüvis)sının (8) binasını qoydu. O bir tərəfdən Ərəb əlifbasının

dəyiştirilməsi məsələsini (9) irəli sürərək bu xüsusda tərəhlar verir, şarqda fərhəngi və mədəni inqilab yaratmaq (10) istəyir, müəsir yazıcılardan Mirzə Malkam Xanın, Rzaqulu Xanın, şair süruşun və sairənin (11) əsərləri haqqında ədəbi-tənqidi məqalələr yazır və nəhayət fanatizmi tənqid edən "Kəmalüddövlə (12) Məktubları" kimi çox kəskin, bir əsərin müəllifi kimi meydana çıxırdı. Bu illərin ədəbi (13) yeniliklərindən biri də Azərbaycan mətbuatının yaranması idi.

(14) Həsən bəy Zərdabi 1875-də ilk dəfə olaraq, Bakıda, Türkcə Əkinci qəzetesini (15) nəşr etməyə başladı. Bu nəşriyyəsi də Əzim Şirvani, Nəcəf bəy Vəzirof, Əsgər Aqa Adıgözəl (16) kimi mütərəqqi yazıcıları öz ətrafına topladı və kəskin (qəti və tiz) məqalələriylə cəhalətə, (17) fanatizmə qarşı çıxır, maarifçi-dəmokratik fikirləri təbliğ edirdi. Bu ruznamə ayda (18) iki dəfə müntəşir olurdu mütəssifanə üç ildən sonra çar idarəsi tərəfindən təvsif (19) edildi. Maarifçi realist ədəbi cərəyanı yanında başqa ədəbi cərəyanlar da var idi.

(20) Şeirdə qəzəlçilik daha geniş yayılaraq inkişaf etməkdə idi.

(21) 1860-70 illərində Qarabağda "Məclisi Üns" və "Məclisi Fəramuşan", Şamaxıda (22) "Beytüs-səfa" Bakıda "Məcməüş-şüəra" kimi şeir məclisləri yaranır və bu məhfillərdə yüzlərcə (23) qəzəlsəralar toplanırdı. Qarabağda Abdullah bəy Asi, Xurşidbanu **Natəvan**, Şamaxıda (24) Mirzə Nəsrullah **Bahar**, Hacı **Seyid Əzim Şirvani**, Bakıda Yusif **Xalik**, Məhəmməd Aqa **Cürmi**, (25) Gəncədə Mirzə Əhmədi **Nuqi,** Şəkidə İsmayıl Bəy **Nakam**, Dərbənddə **Qəməri** kimi görkəmli (26) qəzəl şairləri yetişmişdir. Bu dövürdə canlanan qəzəl şeirinin ilhamcısı Seyid Əzim (27) Şirvani idi. O maarifçi-satirik şeirləriylə maarifi təbliğ edir və xalqı oyandırmağa (28) çalışırdı. Bu əsrdə eyni zamanda mərsiyə şeiri və irfanı şeir hər iki Azərbaycanda (29) yazılırdı. Mərsiyə şeiri haqqında daha əvvəl məlumat verilmişdir. İrfani şairlərin (30) başında **Nəbati** gəlirdi. **Seyid Nigari və Şah Nigar Xanım Rəncur** sufiyanə və gınai şeirləriylə **[161]** (1) o birlərindən seçilirlər. (2) 19-cu əsrin ikinci yarısında şifahi xalq ədəbiyyatı da inkişaf edərək (3) yayılmaqdaydı. Bu dövrün ən görkəmli xalq şairləri Aşıq Ələsgər, Şəmkirli Aşıq (4) Hüseyn, Şəkili Aşıq Molla Cami, Aşıq Mahmud idi. Aşıq Ələsgər aşıq şeirinin (5) böyük bir ustadı kimi yüksəlmişdir.

(6) Bu dövrədə inkişaf edən şifahi xalq ədəbiyyatında **Qaçaq Nəbi** haqqında bir sıra nəğmələr (7) və xatirələr yaranmışdır. Bu xatirə və nəğmələrdə təsvir olunan Qaçaq Nəbi düşmənlə mərd və (8) cəsarətli vuruşan, qorxmaz bir xalq qəhrəmanıdır.

(9) Yoqarıda yazdıqlarımızı xülasə edərsək bu dövrədə dramaturgiya, mətbuat yaranmış, (10) ədəbi məhfillər qurulmuş və görkəmli və nüfuzlu şairlər yetişmiş və ədəbiyyatda dəmokratik (11) fikirlər inkişaf etmişdir.

(12**) Mirzə Fətəli Axundof-** (1812-1878). Mirzə Fətəli Axundzadə 1812-də (13) Noxa (Gəncə məhəllatından) da anadan olmuş, atası Xamenevi və anası Nuxalıdır. (14) Səkkiz yaşında babasından ayrılmış və anasının əmisi Hacı Ələsgərin himayəsinə (15) keçmişdi. O Hacı Ələsgərdən ilahiyat, Ərəbcə və Farscayı öyrənmiş və islam (16) fərhənginə dərindən bələd olmuşdu. 1832-də Mirzə Şəfi Vazeh ilə tanış olduqdan (17) sonra ondan nəstəliq yazısını öyrənirkən onun təsiri altında ruhani olmaqdan (18) vaz keçmiş (sərfi-nəzər eyləmiş) və müasir elmlərə maraq (əlaqə) tapmışdır. 1834-də Mirzə (19) Fətəli Tiflisə köçmüş və orada dövlət idarəsində şarq dilləri mütərcimi olmuşdur. (20) Çalışdığı vəzifədə bacarıq və ləyaqət göstərdiyindən tez yüksəlmiş və 1848-də çar hökuməti (21) tərəfindən Nəsrəddin Şahın taxta çıxmasını təbrik içün göndərilən nümayəndələrlə İrana (22) gəlmiş və bu fürsətdə Mirzə Taqi Xan Əmir Kəbir ilə görüşmüş və İranın vəziylə yaqından (23) tanış olmuşdur 1842-də Axundof Axund Hacı Ələsgərin qızı Tubi Xanımla evlənmiş (24) və Axundzadə adını özünə soyadı (nam famil və ləqəb) seçmişdir. 1850-55 arasında (25) məşhur altı komedisini yazmış və 1857-də "Aldanmış Kəvakib" hekayəsini və 1860-da da (26) "Kəmalüddövlə Məktubları"nı yazmış və ondan sonra yeni əlifbanı qəbul və mütədavil etdirmək (27) içün çalışmış və 1878-də Tiflisdə ürək xəstəliğindən vəfat etmişdir. Axundof (28) bədii yaratıcılığa[86] şeirlə başlamışdır. İlk şeirini məşhur rus şairi Puşkinin (29) ölümünə dair və Farsca yazmışdır (Puşkinin Qətli Haqqında Şarq Poeması). Bu şeir **[162]** (1) Morlinskiy tərəfindən Ruscaya tərcümə edilərək çap olmuş və gənc şairə böyük bir şöhrət (2) qazandırmışdı.

[86] Hünəri-halqiyat və fəaliyyət.

(3) Bu poemada şair təbiətin gözəl təsvirini verdikdən sonra, Puşkinin ölüm (4) xəbərindən doğan dərin kədərini, ruhi-ələm və həyəcanlarını ifadə etmiş və Puşkinin Rus (5) ədəbiyyatındakı mövqeyini təyin və tərsim etmişdir.

(6) Bu mənzumədən başqa Axundof Türkcə və Farsca müxtəlif şeirlər yazmış! Bəzən (7) Vaqif səbkində aşiqanə qoşmalar, bəzən də dostlarına (Qasım Bəy Zakir və növa başqaları) (8) mənzum məktubları və hətta əlifba uğrunda (yolunda) apardığı mübarizələr haqqında şeirlər yazmışdır. (9) Şeirlərində Səbuhi təxəllüsünü seçmiş lakin şeirlə kifayətlənməyərək ədəbiyyatın başqa sahələrinə, (10) dramaturgiya (nümayişnamə) və nəsrə geçmişdir.

(11) Keçən əsrin 20-ci illərində Tiflisdə Tatar həyatı canlanmaya başlamışdı. O (12) zaman varlı Gürcü xanlarının əvvəllərində bəzən də açıq havada musiqi konsertləri və Tatar (13) tamaşaları təşkil olunur və Rus və Gürcü yazıcılarının əsərlərindən kiçik parçalar (14) oynanırdı. 1851-də Tiflisdə böyük bir Tatar binası tikildi, Mirzə Fətəli bu Tatar (15) tamaşalarını izlədikçə Şekspir, Moliyər, Griboyədof və Gogol kimi böyük nümayişnamə (16) yazanların əsərlərini Oqur və Tatarın böyük fərhəngi rolunu düşünərək Tatar əsərləri (17) yazmağa həvəslənirdi.

(18) Beləliklə 1850-55 arasında yazdığı altı komedi nümayişnamə **(Hekayət Molla İbrahim (19) Xalil Kimyager, Hekayəti Müsyö Jordan və Dərviş Məstəli Şah Cadüger (20) Məşhur, Hekayəti xırsi-quldurbasan, Sərgüzəşti-vəziri-xani-Lənkəran, Sərgüzəşti (21) mərdi-xəsis və ya Hacı Qara və Mürafiə vəkillərinin hekayəti**)ləriylə Azərbaycan (22) dramaturgiyasının təməlini qoydu.

(23) Axundof bu sahədə "banikar" olmasını bu şəkildə izah edir.

(24) Çün Əmir Əzim Kinyaz[87] Burunsof Fermanruyi məmləkəti Qafkaziya 1266-ci sənədə (25) şəhəri-Tiflisdə bir imarət-aliyyə teatır ismiylə bərpa edib, balada məzkur olan münafi külliyənin (26) və sayılı iktisabına məxaric kəsirə sərf etmək içün külli himayət və inayət zahir buyurdu (27) ləhza mən daxi milləti islamı bu əmri qəribdən müstəhzir etmək içün bir səbil imtahan bir (28) hekayət təsnif edim indi cümləsini bir mücəllid içində ərbab kəmala məruz edib (29) başqa müsenniflər kimi təvəqqə etmərəm ki nik və

[87] Xan.

bedindən iğmaz etsinlər! Bəlkə tamnam budur ki **[163]** (1) bu elmi cədidə mixbər olub biqədər qüvvəyi-xəyal əmsalına təsnif etməyə iqdam edələr ki onların (2) ehtimamından bu fənni acib islam arasında daxı şöhrət tapa. Məndən ancak əndəzə və nümunə (3) göstərmək banikar olmaq idi.[88]

(4) Axundof Avropalılar kimi teatır, insan əxlaqini islah edən bir **İbretxanə** (5) **və Məktəb** kimi baxırdı və komedilərində insanı tərbiyə yolu ilə düzlətmək və ona doğru bir (6) cəhət vermək məqsədini izliyirdi.

(7) Təmsillərinin müqəddiməsində dramaturgiyadan bəhs edərkən yazır ki: "faidəyi nəqli- (8) müsibət və bəhcət bəni-növi-bəşərin əxlaq və xavasını bəyan etməkdir ki müstəmə yaxşılarına (9) xoşhal və yamanlarından mütəəzzi və qafil ola və həm nəfsi-əmmarə bugünə hekayətin istimainə (10) məşğul olmaqla ləzzət görüb məasi və mənahidən cəlb sərvər etmə meyil eyləmə". (11) Axundof nümayişnamə yazmaqda nəqli-bəhcət yəni komedi yolunu seçmiş və yazdığı satirik (12) komedilərində o zamanki ictimai həyatın mənfiliklərini kəskin gülüş və nişhand ilə ifşa və (13) tənqid etmişdir.

(14) Hekayə Molla İbrahim Kimyager nümayişnaməsində şarqda çox yayılmış olan yalancı (15) kimyagerlik və mövhumat aləyhinə çıxmışdır. Əsərdə tərsim etdiyi Noxalı tacirlərin (16) və Molla İbrahim Xalilin simasında köhnə cəmiyyətin tamakar, avam və yalancı tiplərini təsvir etmiş (17) və bu mənfi tiplərə qarşı müsbət sima olaraq şair Hacı Nurini irəli sürmüşdür. (18) Hacı Nuri Molla İbrahim Xalinin fırıldığına inanaraq meşin qızıla çevrildiyini yəqin **[164]** (1) edən tacirləri öz kəskin və məqul sözləriylə məzəmmət və məlamət edir və əksəriyyən iksirin, insanın (2) öz hünəri də və bacarığında olduğunu irəli sürür! Lakin onun sözləri tacirlərə xoş (3) gəlmir və məclisdən qovulur. Müəllif Hacı Nurinin simasında o zamanki qabaqçıl Azərbaycan (4) münəvvərlərini təsvir etmişdir.

(5) Hekayəti Müsyö Jordan həkimi-nəbatat və dərviş Məstəli Şah Cadüger nümayişnaməsində (6) qaranlıq şarq aləmiylə Avropanın müqayisəsini vermişdir. Məstəli

[88] Axundofun bu nəzəri tarixi baxımdan doğru dəyildir. Çünki komedi nümayiş Avropada (Fransa) 15-ci əsrdə başladığı halda müsəlman Selçuq Türklərində, 850 il bundan qabax mərsum idi. Bizans imparatoru Aləksiyusun qızı Anna Komnini babasının səltənət dövrünə aid yazdığı Aləksyad adlı tarix kitabında aləyhində belə yazır: 1116 da Bizians imparatoru Qılıc Arslan oğlu Melikşah ordusuya hərbə hazırlandığı zaman niqris xəstəliyinə tutulur və hərbə gedə bilmir. Türklər bu məsələni tamaraz tələqqi edib həqiqi səbəbin imparatorun Türklərlə hərbdən qorxmasına bağlamışlar və hadisəni bir komedi şəklində nümayiş vermişlər. Bu nümayişdə imparatoru bir arabanın üstündə doktor və pərəstarlarıyla birlikdə səhnəyə çıxarmışlar.

Şah simasında (7) fırıldaqçı Cadüger dərvişləri ifşa və tənqid etmiş, Nəbatat aləmi Müsyö Jordanın simasında (8) isə Avropa mədəniyyətinin qabaqçıl fikirlərini və Azərbaycanın Avropalılaşdırmaq fikrini (9) irəli sürmüşdür.

(10) Sərgüzəşti-vəziri-xani-Lənkəran komedisi ilə Axundof feodal idarə üsuluna qarşı (11) kəskin bir satira yaratmışdır. Əsərdə xanın sarsaq hərəkətləri, vəzirin iki üzlü (12) yaltaq siması məharətli ifşa olunmuşdur. Teymur Aqa isə, idarə üsulundə müəyyən bir (13) dəyişiklik yaratmaq istəyən liberal düşüncəli və aqıllı bir xandır bu əsər eyni zamanda (14) bir məişət komedisidir.

(15) Xırs quldurbasan komedisi Azərbaycan kəndli həyat və keçimini (məişət) əks etdirən (16) realist bir əsərdir. Türkcə və yerli xüsusiyyətləri bilmədikləri içün çətin və gülünç (17) bir vəziyyətə düşən çar məmurları, ölkədə cəhalət və quldurluğun çoğalması və qadın (18) əsarəti təsvir olunmuşdur.

(19) Hacı Qara Axundofun ən məşhur və qüvvətli komedilərindəndir. Əsərin birinci qəhrəmanını (20) Hacı Qara xəsis bir tacirdir və bu səbəbdən gülünç bir vəzə düşmüşdür. Əsərin ikinci (21) siması Heydər bəydir.

(22) O bu dövürdəki bəy və maliklərin ifadəsini və bunun nəticəsində hər işə baş vurup (23) çarizmə bəndəlik etmələrini göstərmişdir.

(24) Mürafie Vekilləri komedisi üç il sonra yazılmışdır. Bu əsərdə məhkəmə işlərindəki (25) haqsızlıqlar, rüşvət vekillərin fırıldaqçılığı şiddətli surətdə tənqid edilmişdir. (26) Müəllif çar sansorunun diqqətini cəlb etməmək içün hadisəni qəsdən Təbrizə (27) köçürmüşdür.

(28) Təbrizdə hiyləgərliklə məşhur olmuş mürafie vekili (vekili-adələt) aqa Mərdan, (29) ölən qardaşı Hacı Qafurdan Səkinə Xanıma yetişəcək altmış min tümənlik mirasa (30) məhkəmə yoluyla onun əlindən çıxarmaq içün hiylə işlədir, yalancı şahidlər düzəldir, **[165]** (1) hakim şəri öz tərəfinə çəkməyə çalışır lakin mühakimə əsnasında onun şahidləri işin (2) həqiqətini söyləyirlər və beləliklə haqq və ədalət galib gəlir.

(3) Axundofun komedilərində yalnız mənfi tiplər deyil, əsrin qabaqçıl, müsbət adamları da (4) mühüm yer tuturlar. Müəllif mənfi tipləri daha dərindən ifşa etmək içün müsbət

simalardan (5) istifadə etmişdir. Əsərlərdəki mənfi tiplər o zamankı mühitin ictimai mənfiliklərini təmsil (6) edirdilər. Müsbət tiplərin ciddi simaları və bəzən kəskin mübariz çıxışları və aşiqanə (7) macəraları Axundof komedilərini bir həddə qədər "ciddi drama" yaxınlaşdırır.

(8) Axundof komedilərini özü Rusçaya tərcümə etmiş və 1858-də Tiflisdə çap (9) etdirmişdi. Türkcə çapına bir çoq zəhmətdən sonra 1859-da müvəffəq ola bilmişdi. (10) Altı nümayişnaməsini Aldanmış Kəvakib adlı hekayəsiylə birlikdə **Külliyat,** adlıyla çap etmişdir.

(11) Külliyat 1872-də Mirzə Məhəmməd Qaracadağı tərəfindən Farscaya tərcümə edilərək (12) İranda çap olunmuşdu. 1882-də Sərgüzəşti-vəziri-xani-Lənkəran Qaracadağının Farsca (13) tərcüməsində İngilizcəyə tərcümə edilərək Farsca mətniylə birlikdə Londonda nəşr (14) edildi. Mürafie Vəkillərinin Fransızca tərcüməsi də ondan bir il sonra nəşr (15) edildi və bu sürətlə birinci il içərisində Axundofun komediləri Avropada yayılıb, (16) müəllif içün böyük bir şöhrət qazandırdı Avropada ona şarqın Molyeri və Qafqazın (17) Gogolu ləqəbi verdilər.

(18) **Aldanmış Kəvakib** hekayəsi birinci Şah Abbasın istibdadına qarşı yazılmış (19) bir satiradır. Şah Abbas onun ətrafına toplanan vəzirlərin, ruhani, münəccimbaşı və sairənin (20) simalarında İran istibdadının nümayəndələri təsvir edilmişdir. Şah iki üzlü, yaltaq (21) vəzirlər və dərbarı ruhanilərin əliylə İran xalqını talan edir, adam yaqalayıb, burun, (22) qulaq kəsir göz çıxardır və bu kimi vəhşiyanə cəzalarla insanları məhv və ya məlul edir; (23) Şəxsi haraz və arzusunu ırza etmək içün xalqın qız və gəlinlərini zorla hərəmxanasına (24) gətirdir; ətrafındakılarda öz mövqeyyetlərini saxlamaq içün şaha yaltaqlanır və onun (25) zalimanə hərəkətlərini alqışlayırlar.[89]

(26) Vəzir Cəng Sərdar Zaman xanı özünü astanəyi aliyənin qoca iti sayır, maliyyə vəziri (27) Mirzə Möhsün dəvlət məmurlarının hüququnu verməmək yoluyla padşahlıq xəzinəsini (28) doldurmağı özünə böyük bir müvəffəqiyyət bilir, Mollabaşı Axund Səməd də vəzirlər kimi yaltaq (29) və iki üzlüdür. Oda şahı tərifləyir, ona dua oxur, səni məzhəbinə qarşı mübarizəsindən (30) və xalqa zorla şia məzhəbini qəbul etdirməsindən

[89] Təhsin etmək, çəpik çalmaq.

danışıb öyünür[90] və şahın **[166]** (1) xilaf şər işlərini tövciyə edir, müəllif bu tüfəyli zümrəyə qarşı **Yusif Sərracı** (2) müəbbət bir sima olaraq meydana çıxarır.

(3) Yusif Sərrac şahlığı əlinə keçirdikdən sonra işlərində böyük dəyişikliklər (4) yaradır, əvvəla hökümət idarələrini təsviyə edir, yaltaq və əhməq vəzirlərin yerinə aqıllı və (5) bacarıqlı adamlar gətirir, münəccim başılıq vəzifəsini ləğv edir, və haşiyanə cəzaları (6) aradan qaldırır, məhkəməsiz heç bir kimsəyə cəza verilməmək haqqında qanun qoyur və adilə (7) məhkəmələrinin təşqilinə başlayır və eyni zamanda valilərə xalq ilə yaxşı rəftar etmək (8) için yollar göstərir.

(9) Xalq içərisindən çıxıb hökümət başına keçən Yusif Sərrac müəllifin yeddi il qabax (10) yazdığı komedilərdəki Hacı Nuri və Teymur Aqa simalarının daha inkişaf etmiş və tam yetişmiş (11) bir davamıdır. Yusif Şah geniş siyasi bir bərnamə ilə harəkət edir. O böyük bir islahatçı (12) dövlət adamıdır.

(13) Aldanmış Kəvakib dastanı Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində satirik hekayənin ən yüksək (14) nümunələrindəndir. Bu dastanı yazdıqdan sonra Axundof özünü daha çox yeni əlifba, (15) fəlsəfə və ədəbi tənqidə həsr etmişdir. Əlifbanın dəyişməsinə aid dörd tərh (ləyihə) (16) və bir çox məqalə və məktublar yazmışdır. İran, Türkiyə və Rusiya dövlət adamlarına yazdığı (17) məktublarında ərəb əlifbasının nəvaqisindən, təhsil və tədrisdə çətinlik törətməsindən[91], (18) xalqın fərhəngi inkişafına mane olmasından şikayət edərək bu əlifbanın latin əlifba ilə ərz (19) edilməsini istəmişdi. Şəhzadə İtizadüs'saltənə göndərdiyi tarixi məktubunda (20) (1874) belə yazır: Beli mən özümdə anlayıram amma yazıram və diri olduqça yazacağam da ta ki, (21) əlifbanı dəyişdirmək fikri bütün millətin arasında yayılmış olsun necə ki on beş ilə (22) yaxındır ki bu fikrin toxumunu İran və Türkiyə torpağında səpmişəm. Şübhəsiz ki toxum (23) xələflərimizin əsrində özün göstərəcəkdir. Axundof bu iş içün Türkiyədə (24) müsafirət etmişdir.

(25) Axundofun "Kəmalüddövlə Məktubları" adındakı əsəri onun fəlsəfi fikirləri və (26) siyasi fəaliyyətinin gözəl ifadəsidir (1865). İstibdad və məzhəbi təəssübat aləyhinə yazdığı (27) bu əsərin əvaqibindən qorunmaq[92] içün öz müəllifliyini gizlədir və özünü

[90] Fəxr etmək.
[91] İcad etmək.
[92] Məhfuz qalmaq.

əsərin mütərcimi (28) göstərməyə çalışırdı. Bir müddət sonra Kəmalüddövlə məktublarını özü tərəfindən nə məqsəd (29) ilə yazıldığına işarə edir və əsil hədəfi mədəniyyətə mane olan məzhəbi fanatizmi qaldırmaq **[167]** (1) və islamda protestanizm yaratmaq olduğunu bəyan edir.

(2) Kəmalüddövlənin birinci məktubu İranın Cəmşidu Gəştasib zamanındakı dövlət qanunnaməsi (3) olan "Peymani Fərhəng" in təsviriylə başlanır və bunun ardınca müasir İranın (4) hər tərəfli təsviri verilir: "Yolların xərab, qəryələrin viran, şəhərlərin birövnəq, (5) köçələrin "biəncam" olması, hamamların natəmizliyi, maliyə işlərindəki hərcü-mərc, (6) məhkəmələrindəki qansuzluq və öz başınalıq, mətbuat, tarix, şeir sahələrindəki əsaslı (7) nöqsanlar, cəhalət və mövhumat, münəccimlərin, dərbarı ruhanilərin "yaltaq və alçaq təbiətları", (8) padşahların zülm və sairə təsvir olunur və İran xalqı inqilaba dəvət edilir: "ey (9) əhli İran" əgər sən nəşəti-azadidən və hüququ-insanidən xəbərdar olsaydın belə übudiyyətə (10) belə rəzalətə mütəhəmmil olmazdın, kəsbi-elmə talib olub **fəramuşxanalar** açardın, (11) məcmələr yapardın, vəsaili ittifaqı dəryaft edərdin. Sən ədəddə və istitaətdə dəspotdan bəməratib (12) artıqsan. Sənə ancaq yəkcəhətliq və yəkdillik lazımdır, əvvəlcə revolyusiya[93] edib übudiyyətdən (13) nəcat tapardın, əgər bu halət yəni ittifaq sənə müyəssər olsaydı özünə bir fikir çəkərdin (14) və özünü puç əqaidin qeydindən, dəspotun zülmündən nəcat verərdin"

(15) Axundofun fəlsəfə görüşü ataist nəzəriyyəsinə yaqındır; onun nəzərincə kainat (16) bütöv maddi bir varlıqdan ibarətdir ki bu da sayısız-hesabsız zərrələrdən mütəşəkkildir. (17) O zaman və məkanın xarcında varlığın qeyri mümkün olduğuna inanır. Onun fəlsəfi (18) görüşlərində bir tərəfdən 18-ci əsr Fransız mütəfəkkirlərinin (Volter, Monteskyö, Russo, (19) Mirabo və məxsusən Ernest Renan) bir tərəfdən də Şəmsi Təbrizi, Molla Rumi, (20) Şəbüstəri kimi vəhtədi-vücuda mütəqid filosofların təsiri görünür. O aqlın ıslatına və (21) hökümətinə inanırdı; ədəbiyyatda realizmi təbliğ edərkən ədəbiyyatın ictimai, tərbiyəvi rolunu (22) əsas bir vəzifə kimi irəli sürürdü. O öz bədii-ictimai əsərləriylə Azərbaycan (23) xalqının ictimai fikir inkişafında mühüm bir rol oynamışdır.

(24) **19-cu əsr ədəbiyyatında klassik şeir cərəyanı:** 19-cu əsrda (25) Azərbaycan ədəbiyyatında klassik şeir cərəyanı da mühüm yer tutaraq davam etməkdə idi. Zəngin

[93] İnqılab.

(26) ədəbi ənənələrə və yüzlərcə, istedadlı şairə sahib olan bu şeir cərəyanı çox geniş (27) yayılmışdı. Bu cərəyan gınai (qəzəl) və irfanı və mərsiyə şeiri kimi üç əsas xəttdə (28) davam edirdi.

(29) Mərsiyə şeir və ədəbiyyatından daha qabax bəhs etdiyimiz içün təkrar yazmağa zaid **[168]** (1) görürüx. Gınai şeir və şairlərimizdən, Cənubi Azərbaycana aid olanları, keçən (2) məqalələrimizdə şərh verdik; Şimali Azərbaycan qəzəlsərallarını da bu məbhəsin sonunda xülasə (3) olaraq izah edəceyik. Arif və sufi şairlərimizdən, Nəbatidən də, Cənubi Azərbaycan (4) şairləri arasında bəhs etdik Şimali Azərbaycandakı sufi şairlərin ən görkəmliləri (5) Seyid Hamza Nigari, Rəncur Xanım, Vahidi, Taləbi və Əsgəridir.

(6) **Mir Hamza Əfəndi Seyid Nigari** Qarabağlıdır (1815-1885). Əsərlərinin (7) çoğunu Nəbati təsiriylə yazmışdır. Gənc yaşda Türkiyədə təhsil almış və bir müddət Amasyada (8) qaldıqdan sonra Qazağa dönmüş və xanlıqlar kəndində bir sufi mürşidi kimi çoxlu müridlər (9) ətrafına yığmışdır. Qəzəl, qəsidə, müxəmməs və müstəzad və bir də çaynamədən mürəkkəb bir divanı (10) vardır, ayrıca Farsca da divan sahibidir. Divanı Türkiyə və Tiflisdə dəfələrlə nəşr (11) olunmuşdur. Qazax şairlərindən **Vahidi** təxəllüslü Rəhim Dilbazov (1826-1873) (12) və **Rəncur** təxəllüslü Şah Nigar Xanım (1850-1899) onun ən yaxın müridlərindən idilər.

(13) 19-cu əsrdə Şimali Azərbaycan şeirlərinin canlanması, mədrəsə və məktəblərdə (14) Füzuli divanının oxunması qəzəl şeirinin yayılmasına yardım (kömək) etdi. Bu əsrin (15) ikinci yarısında Gəncə, Şəki, Şuşa, Şirvan, Quba, Bakı və Təbrizdə yüzlərcə görkəmli (16) qəzəl şairləri yetişdi. Bundan başqa dövrün müxtəlif ədəbi cərəyanına mənsub olan (17) şairlərdə qəzəl yazırdılar. Qəzəl şairlərinin ən mühümlərindən Sağəri, Qasım Zakir, Mustafa (18) Aqa Nəsr, Mirzə Nəbi Ganibof, Mirzə Nəsrullah Didə, Nasrullah Behar, Seyid Əzim Şirvani, (19) Nakam və daha bir çoqlarını saya bilirik.

(20) **Sağəri-** (1790-1845) Qarabağlı ruhani ailəsinə mənsubdur, atası Axund (21) Sadiq və başqa alimlərdən dərs almış və 40 il mollaxanada müəllimlik etmişdir. Türkcə (22) və Farsca yazılmış iki böyük divanı vardır. Füzuli təsiriylə yazmış. Qəzəllərinin (23) dili sadə, bədii və parlaqdır:

(24) Ey Şanə utan, türreyi-əfşanıma dəymə

(25) Canım çıxır, ol zülfi-pərişanına dəymə

(26) Etmə günümü qarə mənim, zülf, həzər qıl

(27) Çin-çin tökülüb məhri-dərxəşanına dəymə

(28) Ey sürmə həya eylə günüm eyləmə tirə

(29) Çeşmi-siyahi-nərgizi-fəttanına dəymə

(30) Ey zülfü heya qıl, məni sən etmə pərişan

(31) Her dəm dökülüb ol mahı tabanına dəymə

[169] (1) **Molla Qasım Zakir** keçən əsrin birinci yarısında yaşamış Nəxali (Gəncə)dir və qəzəl (2) və müxəmməsləriylə məşhur olmuşdur.

(3) **Mustafa Aqa Nəsr-** Zakir və Şirvanlı Molla Qədir Naci ilə müasirdir. Nizamidən (4) "Xosrov və Şirin" şeirini Türkcəyə tərcümə etməyə başlamış lakin vəfat etdiyindən tərcümə (5) yarımçılıq qalmışdır. Keçən əsrin ortalarında Qazaxdan Mirzə Nəbi **Ganibof**, (6) **İskəndər Aqa Şair**, Şamaxıdan Mirzə Nəsrullah **Didə** kimi əsil karakterli şairlər (7) çıxmışdır.

(8) Mirzə Nəbi Ganibof çar məmurlarına qarşı şeirlər, İskəndər Aqa Şair, Xəyyam ruhunda (9) şeirlər və mənzum hekayələr yazmış, Mirzə Nəsrullah Didə də tacirlərin, aç gözlü tamakar ruhani (10) nümaların və pulpərəstlərin aləyhinə bir sıra, mənzum əsərlər yaratmışdır.

(11) Didə mənzum parçalarında dünya malına oyan tacirləri tənqid edərək, onları (12) yoxsullara yardıma çağırırdı. Pulun və dünyanın aləyhinə çıxarkən xalqı pərhizqar olmağa (13) dəvət edirdi.

(14) Bir yuxu surətidir vaqieyi kulli cəhan

(15) Belə əfsanə yeri cayı səfa ilə eyləməyin

(16) Oymayın dövlət dünyayə xəta mədənidir

(17) Bu xəta mənbəyini başayla eyləməyin

(18) 19-cu əsrin ikinci yarısında qəzəl şeiri daha canlı və sürətli inkişaf (19) etmişdir. Bu dövrədə Bahar, Seyid Əzim Şirvani və Nakam kimi müqtədir şairlər yetişmiş, ədəbi (20) məhfillər yaranıb, şairlər arasında müşairə, nəzirəçilik, mənzum hekayələr, fəlsəfi və aşiqanə (21) qəzəllər yazılmışdır.

(22) Bu dövrədə Azərbaycan şairləri əsas etibariylə ədəbi məclislər ətrafında toplaşırdılar.

(23) 70-ci illərdə Qarabağda "Məclisi-üns" və "Məclisi-fəramuşan" Şamaxıda (24) "Bəytüs-səfa", Bakıda "Məcmuəuş-şüəra" kimi şeir məclisləri təşkil edilmişdi.

(25) Məclisi-üns Xurşidbanu **Natəvan**ın ibtikarı və Mirzə Rahim **Fəna**nın iştirakıyla (26) qurulmuşdu.

(27) Məclisi-fəramuşanın banisi Mir Möhsün Nəvvab idi. Şamaxıdakı Bəytüs-səfa məclisinə (28) Seyid Əzim Şirvani, Bakıdakı Məcmuə-şüəraya Məhəmməd Aqa Cürmi başçılıq edirdi. Qəzəl (29) şeirinin inkişafında bu ədəbi məclislərin böyük rolu olmuşdur. Bu Məclislərdə Firdövsinin (30) Şahnaməsi, Nizaminin Xəmsəsi, Hafızın, Nəvainin və Füzulinin divanları mütaliə **[170]** (1) edilərək ədəbi mübahisələr və mühakimələr yürüdülür, nəzirələr yazmaq içün şairlər (2) arasında yarış (müsabiqə) ilan olunurdu. Bəzən də məclislər arasında ədəbi münasibət (3) və müraciələr olurdu.

(4) Bu dövrədə qəzəl şeirinin başçısı Seyid Əzim Şirvani idi. Onun şöhrəti yalnız (5) Şamaxıda qalmayıb bütün Azərbaycana yayılmışdı, Bəytüs-səfaya Seyid Əzimdən başqa (6) Molla Aqa **Bixud** (1830-1892), Molla Məhəmməd **Fuzuli**, Qafar **Rağib** (1818-1892), (7) Aqababa **Zühuri** (1848-1892), Ələkbər **Qafil** (1818-1891) və Məhəmməd **Səfa** kimi (8) şairlər də daxil idilər.

(9) Bakıdakı Məcmuə-şüəra məclisi Bəytüs-səfa və xüsusilə Seyid Əzim Şirvani təsiriylə (10) quruldu.

(11) Məcmuə-şüəraya Məmmədaqa **Cürmi**, Mirzə Əbdülxalıq **Yusif**, Ağadadaş **Sürəyya** və (12) Müniri, Əli Abbas **Müştaq**, Mirzə Aqa **Dilxun**, İbrahim **Zəlali**, Vahab **Vəhib**, (13**) Həzarə, Məhdi**, Məhəmməd **Müsəvvir**, Əbdülxalıq **Cənnəti**, Hadi **Sabit**, Hüseyn Bəy **Vəhdəti** (14) və Əbülhəsən **Vaqif** kimi şairlər daxil idilər.

(15) Bakı şairlərindən **Cürmi** və Əbdülxalıq **Yusif** dərin mənalı qəzəlləriylə digərlərindən (16) seçilirdilər, Yusif için müasirlərindən Əbdülşahin:

(17) Ey olan məmləkət nizamda Sultan Yusif

(18) Vey qulam həbəşin nəsrdə Loqman, Yusif

(19) Mətla ilə başlanan mədhiyyəsində onu şeir aləminin sultanı adlandırır.

(20) Mirzə Əbdülxalıq Yusifdən bir qitə və bir tək bəyit nümunə için dərc edirik:

(21) Bəzm içrə şəm ruyi-cananə bir tərəfdə Mən bir tərəfdə yannam pərvanə bir tərəfdə

(22) Bir yanda hüsn-Ləyli bir yanda ahi-Məcnun Zəncir bir tərəfdə divanə bir tərəfdə

(23) Məsciddə xəlq yatmış vaiz nəsihət eylər Əfsürdə bir tərəfdə əfsanə bir tərəfdə

(24) Yusif cahanda get oxu eşqin risaləsin Həll oldu külli məsələlər bu risalədə

(25) Məmməd Cürmini də Seyid Əzim Şirvani şeirin peyğəmbəri dərəcəsinə qaldırır.

(26) Əgər Məhəmməd edə iddia nübüvvət şeir Onun nübüvvətinə əvvəli mənim qail

(27) Bu dövrədə Qarabağ məclisləri daha böyük nüfuza sahib idilər burada həm şair çox (28) idi həm də yaradıcılıq işi daha müntəzəm və mütəşəkkil qurulmuşdu.

(29) Məclisi-fəramuşanda şeirdən başqa nəqqaşi, musiqi və elmi yaradıcılıqlarla məşğul (30) olanlar vardı.

[171] (1) Məclisə başçılıq edən Mir Möhsün Nəvvab gözəl rəsmlər çekdiyi kimi musiqi (2) elmindən də xəbərdar idi musiqiyə dair "Vüzuhül-ərqam" adlı əsərindən başqa, heyət, (3) tarix, ədəbiyyat haqqında elmi əsərləri və dərs kitabları vardır. Məclisi-fəramuşan xarici (4) ölkələrlə də münasibət saxlayırdı, Bakıdan **Əkinçi**, Kırımdan **Tərcüman** İstanbuldan (5) **Sabah** və Hindistandan **Həblül-Mətin** ruznamələrini alırdı alınan qəzete və məcmuələr oxunur, (6) ədəbi, elmi, siyasi məsələlər ətrafında qızqın mübahisələr aparılırdı.

(7) Məclisi-ünsə Natəvan Xanım və Fəna, Məxfi, Yüzbaşıvof Həsən, Piran, Agah və daha bir (8) çoq şair daxil idilər.

(9) Bu dövr şairlərindən bəziləri Füzuli yolunu izləməklə bərabər Nəvai yaradıcılığına (10) daha artıq meyil göstərirdilər. Asi, Həsən, Əbdülşahin, Yusif Dilxun Nəvai şeirinə (11) pərəstiş edənlərdən idilər. Əlbəttə Xəyyam, Hafız, Nizami və Xaqani şeirinə də əlaqəmənd olanlar (12) vardı. Şəki şairlərinin ən müqtədiri olan Nakam Nizami təsiriylə yazırdı.

(13) Mirzə Nasrullah Bahar və Seyid Əzim Şirvani Hafız şeirinə daha artıq meyil göstərirdilər.

(14) Mirzə Nəsrullah Bahar (1834-1883) Şamaxıda tacir ailəsində doğulmuş və daha (15) əvvəl yazdığımız kimi gənc yaşda İrana göçmüş və Nəsrəddin Şahın sarayında məliküş-şüəra (16) ünvanını almışdı.

(17) **Asi-** Abdulla Asi (1840-1874) məşhur Qasım Bəy Zakirin növesidir. (18) Gənc yaşında içkiyə (məşruba) aludə olan şair keçirdiyi məyus həyatıyla əlaqədar (19) olaraq özünə (asi) təxəllüsünü qəbul etmiş və Nəvai və Hafız təsiri altında yazdığı (20) qəzəlləriylə böyük şöhrət qazanmışdır. Şamaxı şairləri onu səramədi-dövran, qibləyi-ürfan (21) adlandırırdılar. Seyid Əzim onun haqqında bu sözləri yazmışdır.

(22) Nə Asi, ol ki, dəri-izzətində Seyidi-zar

(23) Qulamı olmaq ilə sahib-etibar olacaq

(24) Nə Asi, ol ki, xəyali, rəhi-məhəbbətdən

(25) Könül səraçəsinə şahi-tacdar olacaq

(26) Səfa ilə gələcək nəzmü nəsri Şirvanə

(27) Görüb o nəzmləri Zövi şərmsar olacaq

(28) Asinin “gözlər” rədifli qəzəli həqiqətən yüksək şeir nümunəsidir:

(29) Edər sehr ilə daim bu xəta kanı qara gözlər,

(30) Könül şəhrinə yəğma Türki-Türkanı qara gözlər

[172] (1) Genə sultani-hindutək, sipəhi-xəttə hökm etmiş

(2) Ki tutsun dövrü-ləlində Bədəxşanı qara gözlər

(3) Qəzəli çinə bənzətdim bu cadanu xəta etdim

(4) Ki onda kaç nigahın şivəsi hanı qara gözlər

(5) **Nakam-** (1829-1905) İsmayıl bəy Nakam Nöxada Sədrəddin bəy ailəsindəndir. (6) Türkcədən başqa Farsca və Ərəbcə dillərini mükəmməl öyrənmiş və şarq mədəniyyətini yaxşı bilən (7) bir şairdir. **Divani-bədi və Xəyalati-pərişan, Gəncineyi-ədəb, Leyli və Məcnun**, (8) **Fərhad və Şirin**, **Dörd Əfəndi və Lətifənamə** adlı yeddi əsər təlif etmişdir.

(9) Divanı-bədi və Xəyalati-pərişan, qəzəl, tərcibənd və tərkibibəndlərdən ibarətdir. Gəncineyi-ədəb, (10) Leyli və Məcnun və Fərhad və Şirin əsərləri Nizaminin təsiriylə yazılmışdır.

(11) Otuz bir mənzum "məqal"dan ibarət olan Gəncineyi-edəb əsərini Nizamiyə nəzirə (12) olaraq sözün (süxən) mədh və tərifiylə başlamışdır. Lətifənamə sadə nəsrlə yazılmış (13) şirin lətifə və məzhəkələrdən ibarətdir.

(14) **Hacı Seyid Əzim Şirvani-** Seyid Əzim Şirvani 1835-də Şamaxıda ruhani (15) ailəsində anadan olmuşdur. Atası Seyid Məhəmməd Şamaxının tanınmış adamlarından idi. (16) Seyid Əzim yeddi yaşında ikən atası vəfat etdi, Seyid anasıyla birlikdə Dağıstana köçüb (17) Yaqsay kəndində ata babası Molla Hüseynin yanına getdilər. Molla Hüseyn nəvəsində ruhaniliyə hazırlamaq (18) içün ona Farsca, Ərəbcə və ilahiyat öyrətməyə çalışdı. Bundan sonra Seyid Əzim (19) təhsilini dərinləştirmək məqsədiylə Nəcəf, Kərbəla, Şam, Misir və Beytül-müqəddəsə getdi və Şamaxıya (20) döndükdən sonra Üsuli-cədid ilə məktəb açaraq xüsusi dərs verməklə məşğul oldu. (21) Seyid Əzim Şirvani tədris işiylə yanaşı Şamaxıda **Beytüs-səfa** ədəbi məhfilini təşkil (22) edib Bixud, Rağib, Qafil, Zuyi, Zühuri və Sofa kimi şairləri buraya toplamış və (23) onlara rəhbərlik etmişdir. Seyid Əzimin başqa məhfillərin şairləri xüsusilə Bakı şairləri (24) içərisində çoq nüfuz və hörməti vardı. O tez-tez Bakıya gəlir və burada təşkil edilən (25) şeir və ədib məclislərində iştirak edirdi. Seyid Əzim Mövləvi, Sadi, Füzuli və (26) Camidən

tərcümələr edir bəzən də onlara nəzirələr yazırdı. Özünün söylədiyi qəzəllərdə (27) Hafız və Füzuli yolunu izləmişdir; o Füzulidən sonra Azərbaycanın ən görkəmli (28) qəzəl şairidir.

(29) Şairin şux və nikbin dünya görüşünü ifadə edən qəzəlləriylə bərabər zaman və həyatdan (30) şikayət edən qəzəlləri də vardır. Belə qəzəllərində hicran qəmini, fələk sitəmini tənəyi **[173]** (1) rəqib və dərdi-dil bimarı ifadə edir:

(2) Mən bilmirəm ki hansı qəmi eyləyim bəyan

(3) Yoxdur şümarəsi ələmi bişümarımın.

(4) Hicran qəmi, fələk sitəmi, tənəyi rəqib

(5) Kəsmiş qərarını bu dili biqərarımın.

(6) Qəzəllərində Füzuli kimi sevgidən və gözəllərdən gələn cövrü-cəfanı və bəlanı özü (7) içün böyük bir səadət bilmişdir.

(8) Cismdən can almağa gər olsa fərmanın sənin

(9) Cana minnətdir olam ey dust qurbanın sənin.

(10) Gər tökərsən ey Xəlilim qanımı qəm etmərəm

(11) Qəm odur kim, gər bata al qana damanın sənin.

(12) Füzuli təsiriylə yazdığı bir neçə kədərli fəlsəfi qəzəlləri müstəsna Seyidin qəzəllərində (13) ümumiyyətlə nikbin, qəmə çatmış nəşəli bir ruhun ifadəsi görünür. Onun qəzəllərinin (14) çoxu onun şəxsi həyatı ilə əlaqədardır. Bu qəzəllərdə bəzən yaxın dostu və (15) yoldaşlarına öz səmimiyyət və məhəbbət, bəzm məclislərində rast gəldiyi gözəlləri, şərabı (16) və zövqü-safanı tərənnüm etmişdir:

(17) Dünən gecə mənə həmbəzm bir səmənbər idi

(18) Məhi cəmalı ilə gözəllərim münəvvər idi.

(19) Başımda nəşəyi mey, xətirimdə zövqü-səfa

(20) Bir əldə türrəyi dilbər bir əldə sağər idi.

(21) Gecə o hur cəmələilə ruz tək rövşən

(22) Yərim behişti bərin badəm abi-kövsər idi.

(23) Şair bəzi qəzəllərini klassik şeir üslubundan fərqli olaraq, sadə və açıq dildə (24) xalq şeirinə yaqın bir tərzdə yazmışdır.

(25) Dolanım başına ey nazlıca yarım bəri bax

(26) İşvəli qəmzəli çəm-xəmli nigarım bəri bax.

(27) İşvə ağaz qılıb səbrimi tarac etmə

(28) Getdi dildən dəxi aramü qərarım bəri bax.

(29) Seyid bəzi qəzəllərində Hafız kimi məcaz, təşbeh və istiarələr işlətmişdir və bu yüzdən (30) (səbəbdən) bəzi kimsələr onu ateist sanmaq istəmişlərdir:

[174] (1) Zahid çağırma Kəbəyə meyxanədən məni

(2) Yüz Kəbədən səfalıdı meyxanənin biri

(3) Min həccdən şərafəti əfzun olur əgər

(4) Şəmə dolanuban yana pərvanənin biri

(5) Ya cənnəti verillə bizə ya cəhənnəmi

(6) Seyid məqamımızdı bu viranənin biri.

(7) Burada təvaf kəbə ilə pərvanənin şəmi ətrafına dolanmasını müqayisə edərkən məşuq (8) və məbud yolunda fəna olmağı məqsəd bildiyini ifadə etmək istəyir.

(9) Seyid Əzimin qəzəlləri həmişə xalq tərəfindən söylə söylə oxunmuş və onlara bir (10) çoq nəzirələr yazılmışdır.

(11) Qəzəldən başqa klassik şeirin qəsidə, müxəmməs, rübai kimi bütün ədəbi növlərində (12) bədii əsərlər yaratmışdır. Şirvan gözəllərini yazdığı müxəmməsi məcaz, təşbeh və istiarələr (13) və şairanə təsvirlərlə doludur.

(14) Şəhri Şirvanın acəb dilbər dilcuları var

(15) Kəlbdən qönçə dəhan sadə və məhruları var.

(16) Bu xata mələkudur hər yanda çox əhvalləri var

(17) Yüz ləb şəhidu şəkər zülf səmən buları var.

(18) Yüz qat suru səhi gözləri caduları var.

(19) Musiqi haqqında yazdığı müxəmməsdə mugni dəmini dəm İsaya bərabər sayır və xalqı (20) musiqidən haz almağa və istifadə etməyə çağırır:

(21) Tut bərabər dəm İsaya mugni dəmini

(22) Qılıb ihya özünü sirr ilə ruh aləmini

(23) Zir qəm olma işit naməyi ziru bemini

(24) Çəkmə aqıl sən əgər dəher müxalif qəmini

(25) Şura gəl namə ilə çek qəm dünyaya hisar

(26) Seyid Əzimin parlaq qəsidələrindən biri də Abdulla Asiyə yazdığı "olacaq" rədifli (27) qəsidəsidir. Bu qəsidədə Beytüs-səfa şairlərindən qısa və yığcam bir tərif vermiş və Qarabağ (28) şairlərindən Asiyə səmimi münasibətini bildirmişdir.

(29) Seyid Əzimin bədii əsərləri arasında mənzum məktubları da böyük bir yer tutur. (30) Dostlarına göndərdiyi məktubların çoğunu şeirlə yazırdı. Bu məktublarda qabaqcıl **[175]** (1) fikirləri təlqin edir, onları şeir yazmağa təşviq edirdi; bəzən də şeirlərindəki (2) nöqsanlarını düzəldərək onları gözəl və dərin mənalı yazmağa çağırırdı. Qasirə, (3) Asiyə və Növrəsə yazdığı mənzum məktubları bu qabildədir.

(4) Gülüstan və Bustan Sədidən tərcümə etdiyi və ya Sədi səbkində yazdığı **mənzum** (5) **hekayələri** müasirlərində çoq təsir buraxmışdır. Bu hekayələrdə riyakar və yaltaq (6) abidlər, axmaq tacir və qazilər, əxlaqı düşgün ruhani nümalar və zülm hakimlər təsvir (7) olunmuşdur.

(8) Seyid Əzim Şirvani ictimai və mədəni hadisələrdən mütəəssir olan bir şair idi. (9) 1875-də Bakıda nəşrə başlayan Əkinci ruznaməsi onun müasir məsələlərə yaxınlaşmasına (10) və satiraya keçməsini sürətləndirməyə yardım etmişdir. Şamaxı Dövlət Məktəbində müəllimlik (11) edən şair tədris və təlimin yeni üsullərilə tanış olduqdan sonra, özü xüsusi (12) bir məktəb açdı. Bu zaman Sədi və Girilofdan tərcümə etdiyi kimi özü də bir sıra (13) nəsihətamiz şeirlər yazırdı və bu şeirləriylə xalqı elmə və fərhəngə doğru çağırırdı. (14) Vətən gənclərini müasir Avropa elmlərini öyrənməyə, məişət içün sənət və ziraət kəsb (15) etməyə çağırırdı:

(16) Demə bu kafir o Müsəlmandır Hər kimin elmi var o insandır!

(17) Həsən bəy Zərdabiyə göndərdiyi "Qafqaz Müsəlmanlarına Xitab" şeirində belə xitab (18) edirdi:

(19) Babi-elm olmayıb bizə məsdud Kəsb edən yoxdur anı ləyk nə sud

(20) Bundan əqdəm əgərcə kəsbi-ülum Müşkül idi və ləyk, ey məxdum

(21) İndi işlər çıxıbdır asanə Rəsmi-dünya düşübdü samanə

(22) Tapıp övzai-masiva təğyir Göyə çıxmağa xəlq edib tədbir

(23) Paraxod[94] oldu gəştiyi-yəlkan[95] Özgə samanə düşdü xəlqi-cahan

(24) Ləyk biz bilmirik göz açmaqı Köhnə işlərdə qalmışıq baqi

(25) Babamızdan nə görmüşük əvvəl Dahı ondan sevaya olmaz əməl

[94] Motorlu gəmi.
[95] Yəlkənli gəmi.

(26) Satirik şeirlərinin bir qismində ictimai quruluşu tənqid edib çar məmurlarının (27) rüşvətxorluğu və öz başınalığı ifadə edir:

(28) Nə pristav[96] nə köməkçi nə kvartal[97] nə qazaq

(29) Hamısı qurd kimi soymaqlığa xəlqi ki qoçaq

[176] (1) Məsləhətçin eləyiblər neçə əşxası qaçaq

(2) Neçə kəs var ki nahəqdən olubdur dustaq

(3) Kimi öldürdü görək hansı sinib qan eylədi

(4) Seyid Əzim təlim və tərbiyə məsələlərinə həsr olunmuş mənzum hekayələrində satirik (5) üsulundan istifadə etmişdir. Şair bəzi təmsillərinin məzmununu Sədidən və başqa (6) fars və rus yazıçılarından iqtibas etmiş və satirik təmsillərində pedaqoji fikirlərini (7) bəyan etmişdir. Rus dilini öyrənəndən sonra rus ədəbiyyatına maraqlanmış və Puşkindən (8) bir neçə mənzumə Fars dilinə tərcümə etmişdir.

(9) Seyid Əzim Şirvani ədəbiyyat tariximizdə Axundzadədən sonra istedadlı lirik, (10) görkəmli bir maarifçi satirik şairi kimi yüksəlmişdir. Onun qüdrətli və zəngin (11) yaradıcılığı M. A. Sabir kimi dahi bir şairin yetişməsində böyük rol oynamışdır.

(12) Seyid Əzim Şirvani 1888-də Şamaxıda vəfat etmiş və Şaxəndan (Şaxandan) (13) qəbristanında dəfn edilmişdir.

(14) **Xurşidbanu Natəvan-** (1837-1897) bu əsr ədəbiyyatının uç qrup (15) ətrafında təmərküz etdiyini qeyd etmək lazımdır. Bunlardan biri məhəlli klasizmi davam (16) etdirən Qasım Bəy Zakir ilə Məhəmməd bəy Aşıq ətrafında qərar tutur. İkinci qrupa (17) Mirzə Fətəli Axundzadənin qərbi fikirləri və nəsrciliklə təvəssü imkanı tapan cərəyan (18) tərəfdarları daxil idi. Üçüncü qrup Məclisi-üns şairlərindən təşkil edib qəzəlciliyi (19) və lirizmi incəltməyə (zərifləşdirmək) çalışanlardır, bu son qrubun nümayəndəsi Natəvan (20) Xanımdır. Seyid Əzim Şirvani və məsləkdaşları isə bu cərəyanlar arasında qalmaqla

[96] Rəyis.
[97] Mahallə muhtarı, kədxüda.

bərabər (21) xüsusi bir üsyançılıq ilə köhnə zəncirləri qırmaq fikrində idi. Natəvanın nüfuzu (22) digər iki cərəyan tərəfdarlarından qat-qat qüvvətli idi.

(23) Natəvan Xanım Qarabağın son xanı Mehdiqulu Xanın qızı və İbrahim Xalil Xanın (24) nəvəsidir. Buna görə də hər yerdə **Xan Qızı** ləqəbiylə tanınmışdır. Anası Bedircihan Begüm də (25) Gəncə xanı Cavad Xanın nəvəsidir. Natəvan 1253=1837-də Şuşa şəhərində doğulmuşdur. (26) Doğulduğu zaman Qarabağın son dərəcə fəlakətli zamanı olmuşdur çünki İbrahim (27) Xalil Xan bütün ailə və xidməsiylə Mayor Lisanoviç tərəfindən öldürüləndən sonra (28) Qarabağda ardı-arası kəsilməyən qırqın, mühacirət vaqe olmuşdur. O zamanlar həyatda (29) pərişanlıq olduğu kimi ədəbiyyatda da bir sönüklüq zahir olmuşdu. Bu evza həssas (30) şairənin ruhunda dərin təsir qoyub onun dərd aşina və hüzünlü bir qəzəlsəra olmağına **[177]** (1) yardım etdi. Şəxsi həyatında da gördüyü nakamlıq və oğlunun ölümü bu haləti-ruhiyyəni (2) daha şiddətləndirdi.

(3) Natəvan saraya mənsub olan alimlərdən dərs almışdır. Zirək və aqıllı bir qadın (4) olup Türkcə, Farsca və Ərəbcəni öyrənmiş və ömrünün çoğunu mütaliə ilə (5) keçirmişdir.

(6) Natəvan Xanım Dağıstan nücəbasından Xasay xanı ilə evlənmiş və ondan bir oğlu (7) (Mehdiqulu Vəfa) və bir də qızı (Xanbikə) olmuş, lakin bu evlənmə Qafqaz ümumi vəlisi (8) Maraşal Vorontsofun israrıyla və siyasi səbəblərdən ötürü evlənmişdir. Natəvan Xanım (9) bir müddət sonra Xasay Xandan boşanmış və 1869-da Şuşada Aqa Seyid Hüseyni ilə (10) evlənmişdir. İkinci ərindən də beş uşağı olmuşdur.

(11) 1872-də **Mirzə Rəhim Fəna**nın iştirakı ilə Məclisi Üns adlı ədəbi məhfilini (12) qurmuş və daha sonra Mir Möhsün **Nəvabın** qurduğu **Məclisi Fəramuşan**ın təşkilinə (13) yardım etmişdir. **Məclisi Üns**ə maddi yardım göstərir və məclis uzuvlarını şeir yazmağa (14) təşviq edirdi.

(15) Natəvan xanın yoxsullara kömək edən, xalqın qaygısına qalan, əli açıq və xeyirxah (16) bir qadın idi. Qarabağın abadlığına çalışaraq yolları və körpüləri təmir etdirdi və (17) 1872-də altı kilometrliq bir məsafədən Şuşa qaləsinə su kəməri çekdirdi. Bu su kəməri (18) hal-hazırda Xan qızı bulağı məşhurdur.

(19) 1885-də 17 yaşında oğlu Mir Abbasın sel mərəzindən ölməsi şairəyə ağır təsir (20) etdi. Bir oğlunun ölümü və digər oğlunun (Mehdiqulu xan) uzaqlarda yaşaması, (21) bu arada malikanələrinin də əlindən çıxması Natəvanı həyatdan narazı və naümid etdi. (22) Bu hadisələr Natəvanın şeirlərində iz buraxdığı kimi qəzəllərində də münəkis olmuşdur. (23) Onun içün göz yaşları, həsrət, dua və sıla arzusu, hicran qəm, ümidsizliq və şikayət (24) Natəvanın şeirlərinin ruhunu təşkil edir. Bu xüsusiyyətlər ilə Natəvan Azərbaycan ədəbiyyatı (25) tarixində hissi romantik şeirin görkəmli nümayəndəsi kimi tanınır.

(26) Natəvan Xanım digər şəhirlərdəki ədəbi məhfilləriylə də şeir və müşaərə münasibətləri qurmuş (27) və müasir şairləri onun şeirlərinə nəzirələr yazmışlar. Bir çoq şairlər yazdıqları (28) şeirləri təyid içün ona göndərirdilər. O zamanın ən böyük qəzəl şairi Seyid Əzim (29) Şirvani və digər görkəmli şairlər (Fəna, Nakam, Nəvvab, Sadiq, Piran, Vəfa, Bixud, (30) Xəyali və Asi və sairə) onun şeirlərinə nəzirələr yazmışlar. Şairə uşaqlarıyla da **[178]** (1) şeir ilə yazışardı, indi nümunə içün bir neçə qəzəl və qəzəllərinə yazılan nəzirələrdən (2) dərc edirik:

(3) Ölürəm rədifli qəzəli oğlu Mehdiqulu xan Vəfadan ayrı düşdüyündə yazmışdır:

(4) Varımdı sinədə dərdü qəmi-nəhan, ölürəm

(5) Fəda olum sənə gəl eylə imtəhan ölürəm

(6) Fəraqdan gecələr yatmaram səbahə kimi

(7) Xəyali-zülfünə bağlı gedibdi can ölürəm

(8) Bahari-hüsnün ara gör necə xəzanəm mən

(9) Bahar laləsi tək bağrım oldu qan ölürəm

(10) Vərəq-vərəq dilu can hicrin içrə odlandı

(11) Misali-çəncə[98] sədparə oldu can ölürəm

(12) O xaki-payini mən aşiyanə etmiş idim

[98] Parça parça olmuş et kebabı (orijinal nüsxədə gəncə yazılmış lakin çəncə doğrudur).

(13) Vətəndən ayrı düşüb indi laməkan ölürəm

(14) Fəda o qamətinə kim qəza nə xoş cəkmiş

(15) Qədər büküb belimi eyləyib kəman ölürəm

(16) Fəraqdan tükənüb[99] tabu taqətim billah

(17) Vüsalə yətməz elim zaru Natəvan ölürəm

(18) Qəzəllərinin çoğunda Füzuli kimi dəhridun ün vəfasızlığından şikayət edir:

(19) Zəmanə saldi əcəb möhnətü məlalə məni

(20) O mahrudən iraq verdi qəm zəvalə məni

(21) Tükəndi tabu təvan ey xudayi-ləmyəzəli

(22) Ya tez bu canımı al ya yetir vüsalə məni

(23) Nə yaxşı günlər idi kim səninlə münis idim

(24) Zəmanə indi edib sinə dağlı lalə məni

(25) Vusalə yətməyibən zaru Natəvan qaldım

(26) Edib fələk yənə həsrət o məhcəmalə məni

(27) "Olaydı" rədifli qəzəlində həyatın mənasızlığını düşünərək, Allaha, nə içün (28) bu aləmi və məni yaradıb "hicri atəşinə odlanırdı" diyə şikayət edir.

[179] (1) Nə bən olaydım ilahi nə də bu aləm olaydı

(2) Nə də bu aləm ara dil müqəyyədi-qəm olaydı

(3) Nə hicr atəşinə odlaşub yanaydı dilim ki

(4) Nə eşqin içrə könül böylə şadu xürrəm olaydı

[99] Tamam olub.

(5) Nə sərv qəddin olaydı nə həsrətiylə gözüm kör

(6) Nə rüzgari-fəraqində qamətim xəm olaydı

(7) Nə bəhr olaydı nə umman nə böylə gözyaşı cari

(8) Nə gül yüzündə ilahi bu növ-şəbnəm olaydı

(9) Nə gül olaydı nə gülzari-gülşənin dəxi seyri

(10) Nə xari-möhnəti-bülbül sənlə möhkəm olaydı

(11) Nə cah olaydı nə zindan nə karvan güzəri

(12) Nə Yusif nə bəladə görən bir Adəm olaydı

(13) Nə bəzm olaydı nə bazarı Yusif əhvali

(14) Nə rəhgüzərdə Züləyxa qəmiylə həmdəm olaydı

(15) Nə ah olaydı nə əfsüs nə parə-parə könül

(16) Nə Natəvanın ilahi həvası hərdəm olaydı

(17) Şeirlərində aruz vəzninin ən oynak və ahəngdar bəhrlərindən istifadə etdiyi kimi, (18) ən parlaq və seçilmiş qafiyələr işlənmişdir. Bir iki şeiri müstəsna edilirsə bütün (19) şeirləri rədif ilə yazılmışdır. Şeirlərində **təkrir** (Nə mən olaydım qəzəli kimi), **qoşa** (20) **qafiyələr** (bilən bu dərdimi yoxdur, bu halətdə bu halətdə-qoyubdur intizarında niçün gəlməz (21) niçün gəlməz) ustalıqla işlədilmişdir.

(22) Bilən bu dərdimi yohdur bu halətdə bu halətdə

(23) Dudubdur könlümü möhnət bu firqətdə bu firqətdə

(24) Nəçün əhvalimi bilməz o mahi mehriban ya rab

(25) Nədən heç dadıma yətməz bu müddətdə bu müddətdə

(26) Gidübdü taqətim dizdən tükənmiş nur həm gözdən

(27) Niçün ülfət kəsib bizdən bu qürbətdə bu qürbətdə

(28) Xəyalim yar ilə getmiş dilim hicr ilə odlanmış

(29) Cəsəd həm Natəvan kalmış bu zillətdə bu zillətdə

[180] (1) Natəvanın qəzəllərində Füzulidə olduğu kimi fikr və hiddəti və bəyitləri arasında məntiqi (2) və fikri rabitə mühafizə edilmişdir.

(3) Qoyubdur intizarında nəçin gəlməz nəçin gəlməz

(4) Həmişə ahu zarında nəçin gəlməz nəçin gəlməz

(5) Üzüldüm karivanımdan əl üzdüm xanimanımdan

(6) Fələk incir fəğanımdan nəçin gəlməz nəçin gəlməz

(7) Gedibdir qafiləsalar olubdur gözlərim xunbar

(8) Nə bir yaru nə bir qəmxar nəçin gəlməz nəçin gəlməz

(9) Könüldə ahu zarını var nə səbru nə qərarım var

(10) Dəməz bir dufikarım var nəçin gəlməz nəçin gəlməz

(11) O zulfi-nərgisi-məstə könüll çoxdandı pabəstə

(12) Məni hicran edib xəstə nəçin gəlməz nəçin gəlməz

(13) Səri-kuyin gəzər könlüm guli-ruyin sevər könlüm

(14) Vüsalın çox dilər könlüm nəçin gəlməz nəçin gəlməz

(15) Alubdur canımı hicran olubdur gözlərim giryan

(16) O məhvəş nazənin canan nəçin gəlməz nəçin gəlməz

(17) Mənə hicran məşəqqətdir fərağin dərdu möhnətdir

(18) Nigarım xeyli müddətdir nəçin gəlməz nəçin gəlməz

(19) Əzizim gözyaşım qandır işim fəryadu əfqandır

(20) O yarım harda mehmandır nəçin gəlməz, nəçin gəlməz

(21) Yanar canım fərağından tutar könlüm sorağından

(22) Ki çıxsın yar otağından nəçin gəlməz nəçin gəlməz

(23) Əlimdə ixtiyarım yox gedib-səbri-qərarım yox

(24) Yanımda gülzarım yox nəçin gəlməz nəçin gəlməz

(25) Səba ol məhliqa dilbər alıbdır canımı yəksər

(26) Könül ancaq onu istər nəçin gəlməz nəçin gəlməz

(27) Yətibdir ərş üzə dadım tutub dünyanı fəryadım

(28) Mənim ol sərvi-azadım nəçin gəlməz nəçin gəlməz

(29) Qalıbdır Natəvan nalan gecə-gündüz olar giryan

(30) Onun yox dərdinə dərman nəçin gəlməz nəçin gəlməz

[181] (1) Natəvanın qoşa qafiyəli bu qəzəlini oxuyanda Füzulini xatırlamamaq mümkün deyil (2) oğlu Mir Abbasın ölümü Natəvan xanımı bu səbutun pərişan etmiş, müddətlər ağlamaqdan (3) başqa işi olmamışdır. Oğlunun firaqında bir çoq qəmli qəzəllər yazmışdır onun (4) bu müsibətinə bütün şairlər iştiraq etmişlər və qəzəllərinə nəzirələr yazmışlardır.

(5) Hicran edibdi könlümü bərbad ağlaram

(6) Çoxlar dutar bu halıma irad ağlaram

(7) Könlüm evi xərabtər oldu fəraqdən

(8) Vəslin bu mülkü etmədi abad ağlaram

(9) Dami fərəqdə ki çox ilhahü ləbələr

(10) Etdim nə sud etmədi azad ağlaram

(11) Çəkdikcə cövri hicrini könlüm fərəh tapar

(12) Şadam bu əmrə bəs niyə naşad ağlaram

(13) Kuyində məhrəm etdi rəqibi səfa ilə

(14) Qəhr ilə etmədi məni həm yad ağlaram

(15) Hicrində xoşdur ağlamaq ahü fəğan ilə

(16) Səs verməsə bu naləvü fəryad ağlaram

(17) Çün Natəvani zari zəifem fəraqdan

(18) Bu gündə yar etməsə imdad ağlaram

(19) Mirzə Rəhim Fəna və başqaları da həm nəzirə həm də Natəvanın dərdinə şərik olaraq (20) şeir yazmışlar:

(21) Hicran edibdi könlüm evin qürbət ağlaram

(22) Bu ağlamak olubdu beni adət ağlaram

(23) Söhbət məcali olmadı bir dəm sənlə hayıf

(24) Hər dəm edüb xəyalin ilə söhbət ağlaram

(25) Ruyun firaqıdır səbəb qəribə **Fəna**

(26) Didarına qoyubdu fələk həsrət ağlaram

(27) Burada Natəvanın qəzəllərinə yazılan nəzirələrdən nümunə içün birər mətlə dərc etməklə (28) iktifa edirik: Yadıma (100)

(29) Düşdü gecə yadıma o sehi qamet ağlaram

(30) Ey mah qıyamətə kimi hər saat ağlaram

(31) Seyid Əzim (Seyid)

[182] (1) Nolurdı bəzmdə ya Rab mənim də yarım olaydı

(2) Alub piyalə ələ yar mey-güsarım olaydı.

(3) Seyid Əzim (Seyid)

(4) Dilbəra dərdi-dilimdən belə ünvan etdim

(5) Ki qəmi-hicrdə dil mülkünü viran etdim

(6) Natəvan

(7) Şəbi hicran o qədər naləvü-əfğan etdim,

(8) Ta ki, çeşmi fələki halıma giryan etdim

(9) Seyid Əzim (Seyid)

(10) Son olaraq Natəvanın Farsca qəzəllərindən bir necə bəyt dərc edirik:

(11) گذشت موسم گل رفت نوبهار افسوس

(12) بماند بلبل بیچاره خوار و زار افسوس

(13) شکفته بود گلی در ریاض عز و شرف

(14) ربود ناگه گلچین روزگار افسوس

(15) گلی که رشك گل گلستان رضوان بود

(16) بزیر خاک گرفته کنون قرار افسوس

(17) Nətəvan Xanım əsrinin ən nüfuzlu şairi olmaqla yanaşı musiqi aşıqı və (18) ən dəyərli nəqqaşı olmuşdur. Natəvan 1897-də Şuşada vəfat etmiş və onun ölümündən (19) sonra Qarabağ şüərası başsız və avarə qaldığı kimi Qarabağın maarifidə onunla sönüb (20) getmişdir.

(21) **19-cu əsrin ikinci yarısında mətbuat: Əkinçi qazeti-**

(22) 1832-də Tiflisdə **Tatarskiyə və Domosti** adlı ilk dəfə Türkcə bir varaqa nəşr (23) olunmağa başladı. Bu ruznamə yalnız hökümətin və vergi (maliyat) və sair haqqında qanun və (24) əmrləri yerli xalqa çatdırmaq məqsədiylə çap olurdu və bir neçə sayı çıxdıqdan (25) sonra da bağlanmışdı.

(26) 1879-də Həsən bəy Melikzadə Zərdabinin (1837-1907) təşəbbüsüylə (iqdam) Əkinçi (27) adlı qəzetin birinci sayısı nəşr olundu və bununla da Azərbaycan mətbuatının əsası (28) qoyuldu (22 Septamber 1875) Həsən bəy 1837-də Zərdab kəndində anadan olmuş və orta (29) təhsilini Tiflisdə aldıqdan sonra Moskovada darülfünun təbiət fakültəsində oxumuş (30) və 1855-də məzun (lisans) olmuşdur.

[183] (1) Həsən bəy Bakıda Əkinçi ruznaməsində və daha sonralar Həyat və İrşad (2) ruznamələrində maarifçi məqalələr yazmış və hifzi-səhhə və sairəyə aid elmi kitablar (3) çıqarmışdır.

(4) Əkinçi ruznaməsi ayda iki dəfə nəşr olunurdu və 1877-nin son aylarına qədər cəmən (5) 56 sayı nəşr olmuşdur.

(6) Bu ruznamə **daxiliyyə, əkin və ziraət xəbərləri, məktubat, elmi xəbərlər və taza** (7) **xəbərlər** başlıqlar altında beş əsas qismətə ayrılırdı. Elmi və ziraət xəbərləri qəzetin (8) əsas hissəsi idi və burada kənd iqtisadı işlərini yeni üsulda qurmaq içün elmi (9) məqalələr yazılır və yol göstərilirdi bu məqalələrin çoxu Zərdabi tərəfindən yazılırdı. (10) Əkinçi şəhr dəsti sənəyeni tənqid edir və Azərbaycan şəhərlərində karxanalar qurulmasına (11) çalışırdı.

(12) Ruznamənin məktubat qismində müxtəlif yerlərdən gələn məktublar dərc olunurdu. (13) Bu qismətdə **Nəcəf Bəy Vəzirli, Əsgər Bəy Adıgözəl** və **Gəncədən Məhəmməd Sadıq** (14) **Gəncəvi** (Əhsənül-Qəvaid)in Dərbənddən **Həydərin**in və Şamaxıdan Seyid Əzim Şirvanının (15) məqalələri dərc olunurdu. Əkinçinin əsas məfkurəsi (idəolojisi) feodal və sənəti (16) Azərbaycanı yeni inkişaf (təkamül) yoluna çəkmək idi buna görə də elmi məqalələr ilə yanaşı (17) cəhalət, mövhümat və fanatizmə qarşı çıxaraq köhnə qaidələrin yeni qaidələrlə ivaz (18) edilməsini təbliğ edirdi. Əkinçi yazıçıları xalq kütlələrini "təqazayi-zəmənəyə müvafiq" (19) tərbiyə etməyə say edirdilər. Nəcəf bəy Vəzirli də Zərdabi kimi köhnə şeirin aləyhinə (20) çıxaraq şairləri müasir həyatdan

yazmağa, xalqı cəhalət və qəflət yuxusundan ayıltmağa (21) və müasir ruhda tərbiyə etməyə çağırırdı.

(22) Əkinçi ruznaməsi dəmokratik, azadlıq fikirləri təbliğ edirdi. Şarqın geriliyini (23) (dali qalmasını) bu ölkələrdə azadlığın olmamasında və köhnə qaidələrin hələ də (24) hökm sürməsində görürdü. Əkinçi qəzeti Azərbaycan ictimai fikir inkişafında böyük (25) rol oynamışdır. Şiddətli sansor, yersiz hücumlar, müştərilərin narazılığı, maddi zarar (26) və sairə ruznamə nəşrini çətinləşdirdi. Bütün bu məşəqqətə baxmayaraq Həsən Bəy Zərdabi (27) qəzetin nəşrinə davam etdi lakin 1877-də hökümət əmriylə ruznamə bağlanıb Həsən Bəy də (28) mərkəzdən uzaqlaşdırıldı.

(29) **Nümayişnamə və Teatır (Dramaturgiya)ın İnkişafı.**

(30) Azərbaycanda qərbi şəkildə teatırın və nümayişnamə yazmağın binası M. F. Axundzadənin (31) altı komediyasıyla qoyuldu. Lakin bu piyəslər yerli artistlərin yetişmədiyi içün Azərbaycan **[184]** (1) dan qabax Rusiya və Ordubadda oynandı. Məsəla "Hekayəti Müsyö Jordan Həkimi-Nəbatat və Dərviş Məstəli Şah (2) Cadüger Məşhur" komediyasının Rusçası 1851-də Peterzburg da oynandı. 1852-də (3) Hekayəti Xırsi-Quldurbasan komediyasında Tiflis teatırında rus dilində oynandı. Bu xüsusda (4) o zamanki Tiflis mətbuatında belə yazılmışdı:

(5) "Cuma axşamı yanvarın 31-də ədəbiyyat və teatır aləmində bu zamana dək məsəli (6) görülməmiş bir əhvalat olacaqdır. O gün birinci dəfə olacaq səhnədə Türk (7) adətlərini, Türk paltarını, Türk çadırlarını və Türk Hekayətini görəcəyik. Ən mühüm budur ki (8) ilk dəfə afişa (ilan)larda qüdrətli bir Türk yazıcısı M. F. Axundzadənin adı (9) görüləcəkdir."[100]

(10) Bu dövürdə Həsən Bəy Zərdabi və Nəcəf bəy Vəzirof milli teatırın yaradılmasıyla ciddi (11) şəkildə məşğul olub, bilaxarə 1873-də Bakıda orta məktəb şagirdlərinin köməyilə (12) M. F. Axundofun "Sərgüzəşti-vəziri-xani-Lənkəran" komediyasını ilk dəfə olaraq Türk (13) dilində oynamağa müvafiq oldular. Azərbaycan teatırının əsil tarixi də bu zamandan başlar. (14) M. F. Axundzadənin piyəsləri Azərbaycan səhnələrində oynandıqca tamaşaçılara dərin (15) təsir edir. Ədəbiyyat maraqlılarını (əlaqəmənd) teatır

[100] Qafqaz qəzeti 1852 nomre 7.

əsərləri yazmağa təşviq edirdi. Nəcəf (16) bəy Vəzirof (1854-1926). Əsgər Aqa Adıgözəlof, Rəşid Bəy Əfəndiyof, Əbdürrəhim (17) Haqverdiyəf kimi gənc (cavan) yazıçılar Axundzadənin yaradıcılığından ilham alaraq (18) nümayişnamə yazmağa həvəslənirdilər.

(19) Bakının sürətli iqtisadi və mədəni inkişafı da bu hünərin canlanmasına yardım etdi. (20) 90-cı illərdə Həsən bəy Zərdabi başda olmaq üzərə Bakıda "drama cəmiyyəti" quruldu. (21) Bu dövrdə bir tərəfdən Rus və Avropa klassiklərinin əsərləri (Şekspirin) Otellası, (22) Şillərin Qaçaqları, Gogolun Revizoru və sairə Azəri Türkcəsinə tərcümə edilir, bir (23) tərəfdən Nəcəf bəy Vəzirof A. Haqverdiyəf, Süləyman Axundof kimi onlarca nümayişnamə (24) yazan yetişir və Azəri teatırı qüvvətlənirdi və məişət dramaları, komediyalar və tarixi (25) trajediyalar yaranırdı.

(26) Nəcəf bəy Vəzirofun "Müsibəti–Fəxrəddin", "Yağışdan Çıxdıq Yağmura Düşdük", (27) "Pəhləvanı–zəmanə" və A. Haqverdiyəfin "Dağılan Tifaq" kimi piyəsləri bu dövrdə (28) yaradılmışdır.

(29) Azərbaycan nümayişnamə yazanları Axundzadənin ədəbi ənənələrini davam etdirdiyi **[185]** (1) kimi Şekspir, Moliyər, Gogol və Ostorovski kimi dünya və Rus dramaturgiya (2) ustadlarından da öyrənirdilər. Azəri nümayişnamə yazanların yaradıcılığında **demokratik** (3) **və maarifçi fikirlər** əsas mənbəi təşkil edirdi. Köhnə cəmiyyətin mənfi tərəflərini (4) açığa vurmaq, ictimai xəstəlikləri tənqid yoluyla sağaltmaq nümayişnamələrin esas (5) məfkurəvi istiqamətini təşkil edirdi. Nümayişnamələrdə bey və maliklərin həyatı təsvir (6) edilirdi. Bu yazıçılar köhnə cəmiyyətdəki nadanlığın, oğurluğun, quldurluğun (7) və sair ayıbların əsas səbəbini, maarifsizlikdə gördükləri içün xalqı maarif yoluna (8) çəkməyə çalışırdılar.

(9) **Mənabi və Müraciə:**

(10) 1- Azəri Ədəbiyyatında Təcəddüd Dövrü (19-20-ci əsr) İslam Ansiklopedisi. (11) Professor Fuad Köprülü Cild 2-İstanbul.

(12) 2- Azərbaycan Ədəbiyyatı. Əhməd Cəfəroğlu. Türk Dünyası Əl Kitabı 1977-Ankara.

(13) 3- Azərbaycan Ədəbiyyatı. Firidun Köçərli. Birinci Cild. Elm Nəşriyyatı (14) 1978- Bakı.

(15) 4- Azərbaycan Ədəbiyyatı Tarixi. İkinci cild. F. Qasımzadə, Məhəmməd Arif və Hüseyn (16) Haydarof. Elmlər Akadəmiyası. Azərbaycan Qolu Nəşriyyatı. Bakı 1946.

(17) 5- Əndişəhayı Mirzə Fətəli Axundzadə. Firudin Adəmiyyət. Tehran

(18) 6- Natəvan Xurşidbanu. Redaqtoru. Hanəfi Zeynallı. Azerşəhər. Baku 1928.

(19) 7- Süxənvani-Azərbaycan. Əziz Dövlətabadi.

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARMA

5.1. Türkiye Türkçesine Aktarma

[1] Mukaddime Yerine

"Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış" Varlık mecmuasında müselsel makaleler şeklinde yayımlandıktan sonra bir kitap hâlinde bırakılmıştır. Kitabın hacmi küçük, adı iddiasız ve yazarı da bir cerrahi doktordur. Bütün bunlara karşı, bu hadiseyi yürekten selamlamalı, onunla iftihar etmeli ve sevinmeliyiz. Neden?

***

Bu büyük işin derin manasını, genç neslin yeterince anlamamasından korkuyorum. Düşmanlarımız uzun zamandan beri millî kimliğimizin sembolü olan unsurları silerek ortadan kaldırmak ve bunun mümkün olmadığı durumlarda ise tabir ve tefsir yolu ile en zayıf rivayete dayanarak delileri hiçe saymak ve unutturmak istediler. Bu işte kasıtlı ve planlı bir şekilde ihanet edenler olduğu gibi hâkim muhitin umumi atmosferine uyarak istemeyerek de o yolda gidenler çok oldu.

Bu düşmanların ve düşmanların dostlarının tabiidir ki ana hedefleri dilimizdi. Elbette dili inkâr edebilselerdi edebiyatımız ve onun tarihi de kendi kendine yok olurdu.

Dediğimiz gibi ana hedef dilimizdi. Birkaç taraftan ona hücuma geçtiler. İlk olarak Azerbaycan Türkü münevverlerin Fars dili ve medeniyetine[101] duydukları samimi ve

[101] Bu kelime Fransızların kültür ve Arapların sekafe sözlerinin karşılığıdır.

kadimî alakayı suistimal ettiler. Bu alakaya dayanarak ana diline karşı soğukluk yaratmak istediler.

Ana dilinin eğitim ve öğretimi mümkün olmayınca ve dil ancak gündelik, sathı münasebetlere hasredilince, kelimeler unutulur, hazinesi tükenir ve dil **[2]** fakirleşir.[102] Bu fakirleşme daha sonra münevverin başına kakınç olur ve münevver bu propagandadan habersiz olduğu için tebliğ yalanına inanır.

Hakaret hissi ile kimliğini ve dilini inkâr etmeye başlar. Çocuğuna millî adlar yerine Azerbaycan Türkünün düzgün telaffuz edemeyeceği Fars ve Frengi adlar koyar, çocuğuyla ana dilinde konuşmaz ve sonunda da "iki cami arasında kalmış beynamaz" ve از آنجا رانده از اینجا مانده yani kimliksiz, şahsiyetsiz "vatansız" (Heimatlos) olur. Firdevsi'nin dediği gibi:

"نه ترك و نه دهگان نه تازی بود سخنها به کردار بازی بود"

Bu olayı tespit etmek için İranlı olmak ile Fars olmayı bir tutmak ihanetine kadar gidildi.

Hâlbuki İranlı olmak bu memlekette yaşayan bütün halkın şanlı ve ortak sıfatıdır. Azerbaycan Türkünün kendisine has dili, medeniyeti ve diğer hususiyetleri ile İranlı ve Farslardan geri değildir. Biz bunu laf olsun diye söylemiyoruz. Temiz işlerimizle, kanımızla, sayısız şehit ve kahramanlarımızla, Settar Hanlarımız ve şehitliklerimizle binlerce kez tasdik ettik.

Bu durumda utanmadan İranlılığı Farslılık kabul ettikleri gibi İran'da yaşayan başka halkları da Fars kabul etmek istiyorlar. Asimilasyon siyasetleri devrime kadar devam etti. Burada siyasetin içtimai, nizami, iktisadi ve jeopolitik taraflarını bir kenara bırakarak meseleyi dil, edebiyat ve medeniyet penceresinden kısaca anlatmaya çalışacağız.

Bugüne kadar İran halklarına dair doğru düzgün bir tarih yazılmadı. Tarih diyerek beyinlere işlenmeye çalışılan bilgiler Aryani şovenizm hizmetinde olan bilgilerden öteye

[102] Şimdi karşımızda duran vazifelerden biri de derin manalı, asıl Azerbaycan Türkçesi kelimelerini yavaş yavaş kullanmak ve o kelimeler için sözlükler tertip etmek ve münevverlerimize bu kelimelerin kendi Türkçe kelimemiz olduğunu anlatmaktır. Bununla beraber gramer ve sentaks işini de idrak etmeliyiz. Galat konuşmak, muhavereye özgü ve edebî yazı dilinden uzak şekillerde makale ve şiir yazmak kural değil istisna olmalıdır.

geçmez. Bunlarda halk kitleleri değil, padişahların resmî geçişi (defilesi-rejesi) vardır. Hatta bu resmî portreler galerisinde Fars olmayan **[3]** yüzler gereğinden fazla çirkin tasvir edilmiştir.[103] Tahrifler sadece bununla sınırlı kalmamıştır. Fars olmayan milletler "düşman" veya "vahşi" olarak adlandırılıp göçebe yaşayanlar tahkir edilmiştir. Kötü taraflar abartılarak büyütülürken iyi taraflar ise sessizlikle geçiştirilmiştir.

Büyük âlimler, şairler ve mürşitler kısaca müspet şahsiyetler hakkında faaliyetler ise başka türlüdür: Bir şair şiirlerinin birçok yerinde Ben Tebrizliyim dese ve Farsça yanında Türkçe gazelleri de olsa yine de onlar bir bahane bulup Saib Tebrizli'yi inkâr ederek Saib İsfahani olarak kabul ederler. Tıpkı müzikte olduğu gibi bayat-ı Türkiyi bayat-ı İsfahana çevirmişlerdir. Nizami'yi de yine yoktan bir sebebe dayandırarak Gence'den Kum'a taşırlar.

Onlar bu yolda her şeyi mübah görürler. Küçük bir örnekle bunu anlatmak istiyoruz: 1967 yılında Bakü'de yayımlanmış olan Katran Divanının mukaddimesinde profesör beyler bu konuda ilgi çekici örnekler vermiştir.

Aşağıdaki satırları birlikte okuyalım:

"Katran'ın Azerbaycan'ın kalbi olan Tebrizli olmasına dikkat etmeden R. Şefik de "Cili", "Giyli", "Deylemi" ve "Türmüzlü" gibi adlarla adlandırmış ve onu Azerbaycan'dan ayırmak istemiştir. Lakin ne Şefik'in bu yanlış düşüncesi ne de başkalarının bu konudaki yanlış düşünceleri şairin Tebrizli olduğu gerçeğini değiştirmez."

"Yine de bazıları onu "Ciyli" (Giyli) adlandırmışlar. Bize göre bu yanlışın sebebi şudur: Önceleri Farslar, Hamedan'dan başlayarak Kuzey Kafkas sınırına kadarki bölgeyi Kuhistan (dağlık) adlandırmışlar. Arap istilasından sonra ise "Cebeli" (dağlık) olarak adlandırmışlar. Bu bölgede yaşayan insanlara ise "Cibali" (dağlı) adını vermişler. Bizim düşüncemize göre eski bir belge olduğuna inandığımız Katran Divanına şair Enver-i Ebiverdi onu "El-Cebeliye'l-Azerbaycani" olarak değil "El-Cibali El-Azerbaycani" olarak kaleme almıştır. Daha sonra bazı kâtiplerin cahilliği yüzünden bu söz "Cebeli" değil "Cibali" olarak yazılmıştır. Bu yanlış tezkireciler tarafından da tekrar edilerek böyle

[103] Sadi'nin İblis Portresi hakkında dediği gibi:
ای نیک بخت این نه شکل من است ولیکن قلم در کف دشمن است که

bir tahrife yol açılmıştır."[104] Tahkikat ve muhakkikler "el-Azerbaycani" gibi büyük bir **[4]** kelimeye dikkat etmeyip bütün mevcut dillere ve şairin divanına dikkat etmeden Katran'ı Tebriz'e çok görmüşlerdir. Kılıç kınını kesmez dedikleri yalandır, bu yılanlar özellikle kendi yuvalarına eğri girmek için yetiştirilmişlerdir.

Adı geçen kitapta aynı âlim ve muhakkikin, Katran'ın ana dili ve Nasır-ı Hüsrev'in meşhur kaydı hakkında yazdıklarını da okuyucunun dikkatine sunmak isteriz:

"Nasır-ı Hüsrev Alevi (1004-1088) Batı seyahatine çıktığı zaman 438 yılında (1046-1047) Tebriz'de Katran ile görüşmüştür. Nasır-ı Hüsrev bu görüşme hakkında böyle yazmıştır: Tebriz'de güzel şiir yazan Katran adlı bir şair gördüm. Ancak Fars dilini iyi bilmiyordu. Benim yanıma geldi. Mıncık ve Dakiki Divanlarını getirdi ve okudu ona zor gelen sözlerin anlamını sordu, söyledim ve o da anlamlarını yazdı. Kendi şiirlerini de benim için okudu. Nasır-ı Hüsrev Alevi'nin bu muhtasar lakin mühim kaydından şairin adı ve onun Fars dilini iyi bilmediği ortaya çıkmıştır. Bu meseleyi bazı burjuva âlimleri Katran'ın Fars dilinin Azerbaycan lehçesini iyi bilip o dönemde Horasan'da moda olan o günün şiir ve konuşma dili sayılan Deri lehçesini iyi bilmediğini izah etmişlerdir."[105] Hâlbuki bu böyle olmamıştır. Çünkü Katran'ın kendisi de bir şiirini Fars dilinin Deri lehçesinde yazmayı ve bu dilde şiir yazmak için diğer şairlere yol ve kapı açılması gerektiğini belirtmiştir:

ور مرا بر شعر گویان جهان رشک آمدی من در شعر دری بر شاعران نگشادمی

Bu beyitten Katran'ın Azerbaycan'da Fars dilinin Deri lehçesinde şiir yazmakta kendisini ilk ve çığır açan bir şair olarak nitelendirdiğini anlıyoruz. Ancak Fars dili ana dili olmadığına göre Katran da diğer Azerbaycan Türkleri gibi bu dilde oluşturulmuş edebiyatı iyi öğrenmişti. Fars dilinde ise konuşma becerisi zayıftı. Öyle ki Nasır-ı Hüsrev Alevi onun hakkında yukarıdaki kaydı kaleme almıştır. Katran'ın bazı zor sözlerin anlamını Nasır-ı Hüsrev'e danışması meselesine gelecek olursak Nasır-ı Hüsrev'in Tebriz'e geldiği zaman Katran'ın meşhur "et-Tefasil" adlı izahlı Farsça sözlüğü düzenlemesi ve Nasır-ı Hüsrev'e müracaat edip ondan bazı kelimeleri sorması onun bu

[104] Prof. Gulam Hüseyin Biğdeli, İranlı Katran-ı Tebrizi. 16. sayfa.
[105] O cümleye bak: Zebihullah-i Sefa, Tarih-i Edebiyat-ı Der İran, Tahran, 1336, 442. sayfa; Seyit Ahmet Kesrevi. Azerbaycan Türkü Şair Katran "Armağan" mecellesi, Tahran, 1931 12. Numara.

kitabın **[5]** düzeni ile ilgilenmesini gösterir.[106] Daha sonra profesörün Katran'ın dilinin Türkçe olduğunu belirttiği delilleri buraya almadık.

İmha politikasının edebî ve frengi temeli bu tür tefsirlerle, tevillerle ve yalanlarla işlenmiş görünmektedir. Başka bir edebî şahsiyetimiz olan Dede Korkut'u da bize ait değilmiş gibi göstermeye başladılar. Edebiyatımızda Katran, Nizami, Saib ve Dede Korkut (ve yasaklar yüzünden Fuzuli'den, Hatai'den, Nesimi'den de … habersiz) gibi büyük şahsiyetlerden yoksun bir kitle bıraktıktan sonra dilimize son hamle başlar. Adı geçen otorite bu defa Azerbaycan Türkçesi gramerinin uydurma olduğunu söyleyerek bu konuda ana dilimizi ve dilimizi bilmeyenler için bir güce ihtiyacımız olduğu hissiyatını uyandırdı. Bu kaba düzenbazlıklardan sonra sıra "Zeban-ı Ariyet" ve "Yadigâr-ı Moğol" terciibentlerine geldi. Bu cahilane ve iğrenç yalanlar, "Doktor Muhsini" ve "Mostofi" gibilerinin zehirledikleri havada devam eden istismar zincirleri tekrarlandı. Ana dili ile konuşmak medreselerde yasaklandı ve vaizlerimiz halkın anlamayacağı bir dilde halka hitap etmeye mecbur edildiler.

Şimdi ağzımıza vurulmuş olan bu zincirleri ayaklarımızdan ve ellerimizden söküp atma imkânı varken bakalım vaziyet nedir?

Söylenen yalanların ve uzun yıllar devam eden iftiraların cevabı verilmemiştir. Dilimizi yazmak ve okumak sınırlandırılmıştır. Bayramda ana dilimizde yazılan tebrik kartları artık yazılamıyor. Matbuatımız yoktur. Günlük bir gazete çıkarılamamıştır. Özellikle de "Cengiz getirdi, Moğol götürdü" hezeyan ve efsanelerini boşa çıkaranlar meydanda yoktur. Artık birbirimize ana dilimizde yazanlarımızın sayısı azdır.

Özellikle bu iki kuşakta ve bu karanlık günlerde aldığımız darbelerin etkisinden kurtulamadık.

Şimdi bu "eyadi-yi bigâne" yalanına inanan insan sayısı az değildir. Bu efsaneyi kökünden kazımak için küçük bir örnek yeterlidir:

1958'de Kuzey Azerbaycan'ın Bakü şehrinde büyük şair Fuzuli'nin "en eski ve mükemmel divanını" bastılar. Bu, 980 yılında (miladi 1569) tamamlanan bir el

[106] Prof. G. Biğdeli, adı geçen eser, 4-5. Sayfa.

yazmasının kutulu bir kopyasıdır. Prof. Hamid Araslı bu kitaba bir mukaddime yazmış ve Fuzuli **[6]** taş baskılarını ve diğer baskılarını düzenlemiştir. Bu mukaddimenin üçüncü sayfasındaki kaydı aynen naklediyoruz:

"Fuzuli Divanının aşağıdaki yayımları vardır: Tebriz (taş baskı) 1244 (1828), Tebriz 1247 (1831), Tebriz 1266 (1849), Tebriz 1270 (1854), Tebriz 1274 (1857), Divan Fuzuli Bulak matbaası 1254 (1838), Bulak matbaası 1256 (1840), İstanbul -taş baskısı- 1268 (1851), İstanbul 1268 (1851), İstanbul 1268 (1852), İstanbul -matbaa usulü ile- 1284 (1868), İstanbul 1286 (1870), İstanbul 1288 (1872), İstanbul 1291 (1875), İstanbul 1296 (1879), İstanbul 1284 (1868), İstanbul 1286 (1870), İstanbul 1288 (1872), İstanbul 1291 (1875), İstanbul 1296 (1879), İstanbul 1296 (1879), İstanbul 1296 (1879), İstanbul 1308 (1915), İstanbul 1924, İstanbul 1948, İstanbul 1950, Hive 1300 (1882), Taşkent 1311 (1893), Taşkent 1312 (1894), Taşkent 1325 (1908), Taşkent 1334 (1913), Taşkent 1915, Bakü 1944, Bakü 1958."

Bu kayıt ilginç bir noktaya ışık tutmaktadır: Fuzuli'nin divanı 1958 yılına kadar 33 defa yayımlanmıştır.

Divan ilk olarak milattan sonra 1828 yılında neşredilmiş. Dikkat ettiniz mi nerede? Tebriz'de! Daha sonra Bulak'ta (1838).

İstanbul'da 1851'de, Taşkent'te 1893'te ve Bakü'de ise 1944'te yayımlanmıştır.

Bu divan, İstanbul'daki ilk baskısından önce Tebriz'de üç defa basılmıştı! Demek ki dedelerimiz kendi edebiyatını ve dilini o kadar çok sevmişler ki büyük Fuzuli'nin Divanı Türkiye, Kafkasya ve diğer ülkelerde yayımlanmadan önce Tebriz'de basılmıştır. O da sadece bir defa değil 29 yılda belki altı defa basılmıştır. Demek ki bu sözleri bizim dilimize ne Türkiye Türkleri ne de Kafkasyalılar yerleştirmişler. Yani Fuzuli'de, onun şahsında ve eserlerinde dilimizi ve edebiyatımızı sevip benimsemeyi biz hem Türkiye Türklerinden hem de diğerlerinden çok önce anlamışız. Bu aşk bizim topraklarımızda filizlenmiş ve ilk meyvelerini de buralarda vermiştir.

Büyük cinayetler ve ihanetler döneminden sonra yadırgamalar başlamış, **[7]** dilimize uymayan kelimeler sokulmuş, şeytan ruhumuzu çalmış ve düşman kimliğimize kastetmiştir. Görünüyor ki Fuzuli Divanının ardı ardına neşir dalgaları 1856 yılında

durmuş. Yani biz yazıp yayımlayan rolünden okuyucu konumuna itelenmişiz. Sonraları yaşadığımız şovenizm cehenneminde ana dilimizde okumayı bile unutmuşuz.

Şimdi bu tarihî lahzada bir düşünelim: Eski sağlam hâlimize dönmek, her insan gibi ana dilimizde yazmak ve yaratmak hakkına sahip olmak ve bu haktan istifade etmek için ne yapmamız lazımdır? Elbette birçok şey: En başta kendimizi tanımak ve bize aşılanmış bu aşağılık hissinden yakamızı kurtarmak. Özümüzle, dilimizle ve edebiyatımızla iftihar etmek. Geçmişi hakkıyla öğrenmeden bu hedefe ulaşmak mümkün değildir. O, bu noktada Dr. Cevat Heyet'in eserinin değerinin anlaşılmış olduğunu söyler.

Şahit olduğumuz kadarıyla Doktor Cevat Heyet hayatını iki aşka adamıştır: Bunlardan ilki halkımız ve dilimize olan aşkı, ikincisi ise tıp ve cerrahlığa olan aşkıdır. Bunların ikincisinden bahsetmek daha kolaydır çünkü onun katettiği aşamalar ve elde ettiği başarıları takip etmek ve sıralamak mümkündür, mesela:

O, 1946 yılında İstanbul Tıp Fakültesinden mezun oldu, cerrahlık ihtisasını İstanbul ve Paris'te yaptı. Sonra sayısız operasyonlarla insanların yardımına koştu ve koşmaya da devam ediyor. İran'da açık kalp ameliyatını ilk defa başarıyla yapan kişidir. İnsanda böbrek nakli, köpeklerde ise kalp nakli operasyonunu yapmış olan, uluslararası cerrahi kurultaylarında İran cerrahisini temsil eden, Paris'te yirmiye yakın milletlerarası cerrahlık toplantılarına davetli olarak katılan, birçok ilmî konferans yapan ve Paris Akademisi üyesi olan odur. O, araştırma ve tetkikat işlerinde de çalışmıştır. 1965 yılında "Cerrahi Dersleri" kitabını yazmış, İngiliz ve Fransız ilmî dergilerinde 20 makalesi yayımlanmış, 50 kadar da ayrı ilmî makale ve tetkikatı yayımlanmış, 13 yıl "Daniş-i Pizişki" adlı derginin baş yazarlığı ve müdürlüğü görevlerinde bulunmuş, nihayet Fransa Tıp Cerrahi Ansiklopedisinde adı geçmiş ve çalışmalarından bahsedilmiştir. Buraya kadar Doktor Cevat Heyet'i ilk tarafıyla görürüz. Onun dilimize olan aşkı, iş ve ihtisasına olan ilgisinden daha fazladır ve bu maceranın 40 yıllık bir geçmişi vardır. Bunun içindir ki şimdi memleketimizde ana dilinde neşredilen tek **[8]** mecellenin sahibi ve yazarı olmasında işinden fedakârlıkla ömrünü edebiyat ve medeniyetimize hasretmesinde hiç de şaşırılacak taraf yoktur.

Şimdi bu yolda çalışanların çoğu hasret yıllarından beri onu tanıyor, kâbus gibi karanlık ve korku içinde gözlerini devrimin yıldızına dikip şafağın ağarmasını beklemişler. Şimdi

şafağın ışığında bu ilk adımlar; eriyen buzların altından çıkan bu ilk yeşillikler hepimize nasip olsun!

Doktor Hamit Nutki

Tahran-Kışın son günleri 1358.

[9] BAŞLANGIÇ

“Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış” adıyla elinize geçen bu kitap bir yıldan bu yana Varlık mecellesinde yayımladığımız Azerbaycan edebiyat tarihine ait makalelerin toplamıdır. Bu makalelerin birincisi Azerbaycan Türkçesinin kısa tarihine aittir ve iki dilde yazılmıştır. Farsçası daha ayrıntılı olmakla birlikte kısa ve öz yazılmıştır. Edebiyat tarihimizi 13. yüzyıldan yani milattan sonra 700’den itibaren yazmaya başladık. Bu yüzyıl Azerbaycan Türkçesinin teşekkül dönemidir. Ondan önceki yüzyıllarda oluşmuş olan Oğuz Türkçesi ve Eski Türkçe veya Hakaniye Türkçesi bizim dilimizin kökenini teşkil ettiği hâlde bugünkü lehçemizden biraz farklıdır. Bu lehçelerden ve edebiyat tarihlerinden gelecekte bahsedilecektir. Dilimizin yarım yüzyıldan fazla bir zamanda faşist Pehlevi rejiminin yasakları altında yazılmaktan mahrum kalması ve unutulmaya mahkûm olmasından dolayı halkımız güzel dilimizin edebî eserlerini okuyup öğrenmek yerine varlığının asaletine ve ana dilinin kendi dili olduğuna dahi şüphe duyuyor! Bir devirde öncelikle bugünkü konuştuğumuz ana dilimizin kimliğini ve kısaca edebiyatını neşretmek daha zaruri idi. Bu sebeple geçen yılki yazılarımızda yalnız Azerbaycan Türkçesinden bahsettik ve Eski Türkçenin hususiyetlerine ve edebiyatına dair yazılarımızı sonraki fırsatlara bıraktık. Bu kitapta Azerbaycan Türkçesinin edebiyat tarihi 19. yüzyılın sonuna kadar yazılmıştır. Yirminci yüzyılın edebiyatı kitabın ikinci cildinde yazılacaktır ayrıca birçok makale şeklinde de Varlık mecellemizde neşredilecektir. Eserin mükemmel veya yeterli olması mevzubahis bile değildir, amacımız halkımızı dilimize daha yakından tanıtmak ve edebiyatımız konusunda bir fikir vermektir. Kuzey Azerbaycan’da dilimiz, halkın ve hükûmetin resmî dili olup bu dilde binlerce şiir ve bedii eser yazıldığı hâlde mükemmel ve kâfi derecede bir edebiyat tarihi yazılmamıştır. Bu iş büyük bir iştir ve ancak birkaç grubun iş birliği ile mümkün olabilir.

Azerbaycan edebiyat tarihi, Azerbaycan dilini konuşan halkların edebî, sosyal ve hatta siyasi tarihi demektir ve yazarken farklı cephelerden ve çeşitli yönleriyle yazılmalıdır. Ancak bu koşullarda yazılan bir kitap yeterli hatta mükemmel bile olabilir. **[10]** Şu anda dilimizin ve edebiyatımızın varlığını bir utanç değil bir gurur ve güven (itimat) kaynağı olduğunu görmek, tanımak ve buna inanmak yeterlidir. İnşallah bundan sonra da aydınlarımız, yazarlarımız ve şairlerimiz tarafından daha güzel ve bedii eserler yayımlanacaktır.

Azerbaycan şairlerinin eşsiz beceri ve yaratıcılıklarından biri de iki bazen üç dilde (Fuzuli) ve hatta daha fazla dilde (Nasrullah Bahar) şiir yazmalarıdır. Bu özellik yüzyıllarca devam etmiş ve özellikle İran Azerbaycanı'nda bir edebî gelenek hâline gelmiştir. Teessüf ki yazılan kitap ve edebiyat tarihlerinde bu husus dikkate alınmamış, eserlerin yazıldığı ülke ve yer nedeniyle şairlerimizin Türkçe veya Farsça şiirleri neşredilmemiştir. Bu eksikliği kısmen gidermek için bu kitapta ayrıca Farsça şiir örneklerine de yer verilmiştir.

Bu eserin yazımında eski kaynaklar (menabi), mevcut kitap ve divanlar ile Kuzey Azerbaycan ve Türkiye'de yazılmış eserlerden yararlanılmıştır. Bu eser Azerbaycan edebiyat deryasından bir damla, şiir bahçesinden bir demet çiçek olarak okunmalıdır. Yazılarımızda eleştiri yazarken objektif (aynı) ve gerçekçi olmaya çalıştık, biyografilerin yanı sıra şiirlerden de örnekler verdik; ne kadar başarılı olduğumuz okuyucunun bakış açısı ve hüsnükabulü gösterecektir. Yazılarımızda konuşma diline yakın durmakla beraber lehçe ve şiveye sadık kaldık ve birçok sözlük ve terim kullanmaktan çekinmedik. Şairlerimizin şiirlerinde bu sözlükler eskiden beri bulunduğuna göre okuyucularımız bizi bu konuda bağışlayacaktır. Yeni kelimelerin anlamlarını yazdığımız hâlde yine de kitabın sonuna yeni kelimelerin anlamlarını verdik. Eserde birkaç yazım ve imla hatası vardır. Bu sebeple kitabın sonuna bir sözlük eklenmiştir. Sevgili okuyucularımızın tüm eksikliklerimize af ve merhametle bakmalarını ve eleştirel düşünceleri ve yazılarıyla eksiklerimizi tamamlamamıza yardımcı olmalarını temenni ederim. Bu bir başlangıç ve feth-i bab daha doğrusu bir ipucudur, bu kapı açıldığı takdirde meraklı ve yetenekli sanatçılarımız ipucunu ellerine alıp yollarına devam edecekler.

Benim küçük eserime mukaddime yazma lütfunu gösteren muhterem dostum üstat Dr. Hamit Nutki'ye yürekten teşekkür eder ve şükranlarımı takdim ederim.

Bu eserin hazırlanmasında ve yayımlanmasında bana yardım eden değerli kardeşim büyük Ağa Melcai ve Ağa Muhammedzade'ye ve Kaviyan yayınevinde çalışanlara ayrıca teşekkür ediyorum.

Tahran 6 İsfend 1358. Doktor Cevat Heyet

[15] Azerbaycan Türkçesinin Tarihine Kısa Bir Bakış

Yazan: Doktor Cevat Heyet

Öncelikle Türk kelimesinin nereden ve ne anlama geldiğini açıklamak gerekir. Türk kelimesi "türemek" yani "doğurmak" anlamı taşımakla birlikte "kuvvet" anlamını da taşımaktadır. Bu ad bir devlet adı olarak ilk kez 6. yüzyılda bugünkü Moğolistan topraklarında kurulan Göktürk Devletine verilmiştir. İslamiyet'ten önce Türkçe konuşan halkın hepsine Türk denilmezdi. Bu halkların farklı isimleri (Oğuz, Yağız, Peçenek, Kıpçak) var idi. Bu halklar İslamiyet'i kabul edip İran'a geldikten sonra hepsine Türk denildi.

Türk kelimesi ırkı ifade eden bir kelime değildir. Orta Asya Türkleri de beyaz ırkın Turani kolundan sayılır. Günümüzde Türk kelimesi, dil ve kültür anlamında Türkçe konuşan ve Türk kültürü ile tanınan halklara denilmektedir.

Azerbaycan Türkçesine gelince, Azerbaycan'da ve İran'ın birçok yerinde hatta Türkiye'nin doğu illerinde (Kars ve Ardahan) halkın ana dili olan Azerbaycan Türkçesi 700 yılı aşkın bir süredir bu ülkelerin esas dilini teşkil etmektedir. Bu dilin tarihî durumunu tetkik ve mütalaa ederken iki meseleye dikkat etmemiz gerekir.

Birincisi bu dilin bu ülkelerde yayılıp halk dili olmasıdır. Bu çalışma, Türklerin tarih boyunca göç etmesi ve göç ettikleri ülkelere yerleşmesiyle mümkün olmuştur. İkincisi bu dil bilimi (filoloji) bakımından gelişimi ve bugünkü konuma gelmesidir.

Türk halklarının Orta Asya'dan İran'a gelişi Sasaniler döneminde başlamıştır. Anuşirvan'nın Farsçaya tercüme edilen hatıratlarında bu konu açıkça zikredilmiştir (1) İslamiyet'ten sonra üç büyük göç olmuştur: Birincisi 11. yüzyılda Selçuklular ile başlamış ve Anadolu'ya kadar uzanarak burada Selçuklu Devletini kurmuşlardır.

İkinci büyük göç ise Moğollar ile başlamıştır. Moğollar Türk değildi ama ordularının çoğunu Türkler teşkil ediyordu. Üçüncü büyük göç Emir **[16]** Timur zamanında olmuş ve ondan sonra da devam etmiştir. Emir Timur, Osmanlı padişahı Yıldırım Beyazıt'a karşı kazandığı zaferden sonra yanında yüz binden fazla esir getirdi. Bu esirler, Anadolu'daki Türklerden olmuş ve Erdebil civarına yerleştirilmişler. Bu esirlerin torunları Safiyeddin

Erdebili'nin çocuklarının başında toplanmış ve Şah İsmail Safevi saltanatını kurmuşlardır. (2 ve 3)

Safeviler döneminde Azerbaycan tamamen Türkleşmişti. Türklerden önce Azerbaycan'da farklı Aryani lehçeler konuşuluyordu. Türkler buradaki kadim yerel halka Tat diyorlardı. Şimdi Halhal civarında ve Bakü'nün kuzeyindeki Konak köyünde Tat dilini konuşuyorlar. Kesrevi ve diğerleri bu dili tetkik etmiş ve ona Azerbaycan dili adını vermişlerdir.

Azerbaycan Türkçesi ve Türkmence, Türk dilinin batı lehçesinin doğu şiveleridir.

Batı Türkçesi Eski Türkçenin Oğuz lehçesidir ve 13. yüzyıldan sonra Osmanlı Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesine ayrılmıştır.

Eski Türkçe Ural-Altay dil ailesine bağlı ve kadim Türkistan'ın dilidir.

Türkler kadim zamanlarda Türkistan'ın kuzeyindeki Ural-Altay bölgelerinde küçük gruplar hâlinde yaşıyorlardı.

Daha sonra buradan birçok yere göç etmiş, millî destan ve gelenekleri ile birlikte dillerini de götürmüşlerdir.

Eski Türkçeye Hakaniye Türkçesi de denilmektedir. Bu dilde eski zamanlardan kalan yazıtlar üzerinde yazılan yazılar Moğolistan'ın kuzeyinde Orhun Nehri civarında bulundu ve ilk kez geçen yüzyılın sonunda Danimarkalı Thomsen tarafından okundu. Bu yazıtlar 8. yüzyıla aittir ve Göktürk hükümdarlarına aittir. Bu yazılar Orhun alfabesiyle yazılmıştır. Bu alfabede dört ünlü ve otuz dört ünsüz harf vardır. (4)

Yenisey yazıtları daha kuzeyde, Yenisey Nehri vadisinde bulundu. Bu yazılar Orhun yazıtlarından 200 yıl daha eski olup Kırgız Türklerinden kalmıştır.

Türk dili bitişken ve sondan eklemeli dillerinden biridir. Bu dil grubunda kelimelerin kökü değişmez. Kelimenin sonuna eklenen eklerle farklı kelime ve kavramlar meydana gelir. Farsça, Hint ve Avrupa dillerindendir ve tahlilî dillere mensuptur. Tahlilî dillerde kullanım sırasında kelimenin kökü de değişebilmektedir. Örneğin "begu" ve "meyguyam"da "güften" fiili kullanılırken "güft" fiilinin kökü değişmiştir.

12. ve 13. yüzyıllarda meydana gelen büyük göçler sırasında İslamiyet'i kabul edip yeni yurtlarına geldikten sonra, Eski Türkçe yeni iki lehçeye yani Batı Türkçesi/Oğuz Türkçesine ve kuzeydoğu lehçesine ayrılmıştır.

[17] Kuzeydoğu Türk lehçesi Eski Türkçenin devamı olduğu hâlde bir asır sonra Kuzey/Kıpçak lehçesi ve Doğu/Çağatay lehçesi olmak üzere iki yeni lehçeye ayrılmıştır.

Çağatay Türkçesi, Emir Timur zamanında başlayarak 15. ve 16. yüzyıllara kadar tekâmül etmiş ve Özbek Türkçesini oluşturmuştur. Çağatay Türkçesinde büyük şair Ali Şir Nevai'nin divanı gibi değerli eserler yazılmıştır.

8. yüzyılda Uygur Türkleri Göktürkleri yenerek onların yerine bir devlet kurmuşlardır. Uygur Türkleri, Buda ve Mani dinlerini benimsemiş, Mani dini ile Süryani alfabesini kendilerine alfabe olarak seçmişlerdir. Dokuzuncu yüzyıldan kalan ve Uygur alfabesiyle yazılmış taş yazıtlar Uygur hanlarına aittir. Buda dininin kutsal kitabı Altun Yaruk (Altın Işık) da bu dönemde Sanskritçeden Uygur Türkçesine tercüme edilen kitaplardan biridir. (5)

Türklerin Müslüman olduktan sonra yazdıkları ilk eser, mutluluk veren bilgi veya ilim anlamına gelen Kutadgu Bilig'dir. Şiir diliyle yazılmış olan bu kitap, Karahanlılar zamanında, 1070 yılında Yusuf Has Hacip tarafından yazılmış ve Karahan kadısı Buğra Han'a takdim edilmiştir. Bu eser Eski Türkçe veya Hakaniye Türkçesi ile yazılmış olup aruzun mütekarib bahrinde yazılmış mesnevi niteliğindedir. Kitap nasihat niteliğinde olup konusu aklın ve bilginin faydalarıdır.

Konuşmalar, padişah ile veziri arasında geçmektedir, aşağıda bir örnek göstereceğiz:

Bilig birle begler bodun başladı

Ukuş birle el kün işin işledi

Yeni begler bilgi ile elin başı oldular

El ve millet akıl ile gündelik işlerini idare ettiler (6 ve 7)

İslami dönemin ikinci büyük eseri Dîvânu Lugâti't-Türk'dür. Bu eser Kutadgu Bilig'den üç yıl sonra Kaşgarlı Mahmud tarafından Araplara Türkçe öğretmek amacıyla yazılmış ve Bağdat halifesine takdim edilmiştir. Bu kitapta Türkçenin grameri ve çeşitli lehçeleri, halkların adları ve yerleri anlatılmıştır. Eserde ayrıca eski atasözlerinden de bahsedilmektedir. (8 ve 9)

Üçüncü meşhur eser, 12. yüzyılda Edib Ahmed tarafından manzum bir dille yazılmış olan Atabetü'l-Hakayık'tır. Bu eserin konusu din ve ahlak olup aruzun mütekarib bahrinde nasihat niteliğinde yazılmıştır.

Edip Ahmet, doğuştan kör ama inanç bakımından güçlü bir şairdir. Eseri 5 manzume ve 101 rubaiden oluşmaktadır. (10)

Azerbaycan'da Türkçe şiir ilk defa Katran tarafından yazılmıştır. (11)

Nizami Gencevi, Leyla ve Mecnun mukaddimesinde Türkçe yazmak istediğini beyan **[18]** etmiş ancak padişahın emriyle eserini Farsça yazmıştır.

Mevlana bütün eserlerini Farsça yazdığı hâlde birkaç mülemma ve Türkçe şiir yazmıştır. Burada bir mülemma ve bir de Türkçe şiirine yer veriyoruz: (12)

Dânî ki men be-âlem yalguz seni sever men

Çün der berem neyâyî ender gamet öler men

Men yâr-ı bâ-vefâem ber men cefâ kılur sen

Ger tû merâ nehâhî men hod seni tiler men (dilerem)

Rûyî çü mâh dârî men şâd-dilem ez ânem

Ez an şeker lebânet bir öpkinen tiler men

Her dem be-hışm gûyî bargıl menüm katumdan

Men rûy-i sâht-kerde nezdîk-i tû durur men

Rûzî nişest hâhem yalguz senün katunda

Hem sen çagır içer sen hem men kopuz (saz) çalar men

Mâhî çü Şems-i Tebrîz gaybet nemûd goftend

Ez dîgerî neporsîd men söylerem arar men

Türkçe şiiri:

Gelesin bunda sana benim garezim yok işidürsen

Kalasın onda yavuzdur yalguz kanda kalırsan

Çelebidir hamudırlık çalaba gel ne gezersin

Çelebi kulların ister çelebini ne sanırsın

Ne uğurdur ne uğurdur çalab ağzında kığırmak

Kulağın aç kulağın aç bula kim onda dolarsan

Azerbaycan Türkçesiyle yazılmış en eski eserlerden birisi de Dede Korkut'tur.

Eserde Oğuz boylarına ait destanlar nesir ve nazım şeklinde yazılmıştır. Destanların bir kısmı çok eski hatta İslamiyet'ten önceki dönemlere aittir. Oğuzlar Azerbaycan'a geldikten sonra yeni yerlerinin adlarını destanlara taşımışlardır. Dede Korkut, Türk boylarına ait halk ozanlarından yani halk şairlerindendir ve kopuzunu çalarak destanlar söyler.

Dede Korkut, Oğuzların ak sakallısı ve bilgesidir. O, kahramanlara ad ve boylara öğüt verir.

Bu eser geçen yüzyılın sonunda Berlin Dresden Kütüphanesinde bulundu. Bir süre sonra Vatikan Kütüphanesinde başka bir nüshası bulundu. Eserde tarih ve yazar adı yoktur. Eserin 15. ve 16. yüzyıllarda yazıldığı anlaşılmaktadır. Dede Korkut **[19]** dünyanın başyapıtlarından ve ölümsüz eserlerinden olmakla birlikte birçok dile tercüme edilmiştir. (13)

İngilizceye tercüme edilmiş bir nüshadan Farsçaya iki tercümesi yapılmıştır. (14 ve 15)

Azerbaycan Türkçesinin en eski şairlerinden biri Hasanoğlu/Puri Hasan İsferani'dir.

Şair 13. yüzyılda yaşamış ve Devletşah Semerkandi'nin Tezkiretü'ş-şuara adlı eserinde arif ve muvahhit bir şair gibi nitelendirilmiştir. Hasanoğlu, Türkçe ve Farsça şiirler yazmıştır.

14. yüzyılda yaşamış olan İmadeddin Nesimi, Azerbaycan şiirinin ilk büyük ustasıdır. Nesimi de divanını iki dilde yazmıştır. Hurufi mezhebinin lideri Tebrizli Fazlullah Naimi'nin müridi olmuş ve bu yolda şehit olmuştur. 1407 yılında Halep'te derisi yüzülerek öldürülmüştür.

Azerbaycan şiirinin büyük isimlerinden birisi de Şah İsmail Hatai'dir. Hatai, Şia lirizminin kurucusu aynı zamanda halk şairidir. Hatai öldükten sonra adı Azerbaycan ve Anadolu'nun doğusundaki şehirlerde destanlara geçmiştir. (16)

16. yüzyılın en parlak şairi Fuzuli'dir. Türkçe, Farsça ve Arapça olmak üzere üç dilde şiir yazmış ve diğer Türk lehçelerindeki şairleri etkilemiştir.

Burada Fuzuli'nin gazellerinden bir örnek veriyoruz:

Beni candan usandırdı cefâdan yâr usanmaz mı

Felekler yandı âhımdan murâdım şem'i yanmaz mı

Kamu bîmârına cânân deva-yı derd eder ihsan

Niçün kılmaz bana derman beni bîmar sanmaz mı

Şeb-i hicran yanar cânım döker kan çeşm-i giryânım

Uyadır halkı efgânım gara bahtım uyanmaz mı

Gûl-i ruhsârına karşu gözümden kanlu akar su

Habîbim fasl-ı güldür bu akar sular bulanmaz mı

Gâmım pinhan tutardım ben dedîler yâre kıl rûşen

Desem ol bî-vefâ bilmen inanır mı inanmaz mı

Değildim ben sana mâil sen ettin aklımı zâil

Bana tan eyleyen gâfil seni görgeç utanmaz mı

Fuzuli rind-i şeydâdır hemîşe halka rüsvâdır

Sorun kim bu ne sevdâdır bu sevdâdan usanmaz mı (17)

Azerbaycan şairlerinin önemli bir iddiası da halk dilinde (sözlü edebiyat) şiirler söyleyen saz şairleridir ve halk destanlarını şiir şeklinde ve müzikle beyan etmişlerdir. **[20]** Bugünün âşıkları bu saz şairlerinin yadigârlarıdır. 17. yüzyılda Şah Abbas'ın Farslaştırma politikasından ve İran'ın başkenti İsfahan'daki ihtilalden sonra Azerbaycan klasik edebiyatı duraklamış fakat saz şairleri çalışmalarını sürdürerek Azerbaycan şiir ve destanlarını yaşatmışlardır. Bunların en meşhurları Aslı ile Kerem, Âşık Garip ve Köroğlu destanlarıdır.

18. yüzyılda Kuzey Azerbaycan'da büyük şairler ortaya çıktı. Bunların en meşhurları Molla Penah Vakıf ve Vidadi'dir. Karabağ'ın baş veziri olan Vakıf realist bir şairdir. Şiirleri Âşık Alesker ve Âşık Hüseyin gibi halk şairlerine ilham kaynağı ve model olmuştur. (18)

Kuzey Azerbaycan 19. yüzyılda Rusya İmparatorluğu tarafından ana vatanımızdan zorla ayrılmış ve gözyaşlarımızla dolu Aras Nehri iki kardeş arasında sınır olmuştur. Bu yüzyılda Avrupa'da meydana gelen fikir hareketleri önce kuzeye, daha sonra İran Azerbaycanı'na gelmiştir. Kuzeyde Abbaskulu Ağa Bakıhanov, Kasım Bey Zakir, Mirza Şefi Vazeh ve Mirza Fetali Ahundzade gibi büyük şair ve düşünürler ortaya çıkmıştır. Bu yüzyılın büyük şairlerinden biri de Karabağ hanının kızı Natevan Hurşid Hanım'dır.

Mirza Fetali Ahundzade, Doğu'da ilk tiyatro eserini yazan kişidir, oyunları Farsçaya ve birçok Avrupa diline tercüme edilmiştir.

Celil Memmedkuluzade'nin Tiflis'te yayımladığı Molla Nasreddin Dergisi, Orta Doğu'da eşi benzeri olmayan bir mizah ve şiir kitabıydı. Bu dergide (satir) üslup ve hiciv şiirinin büyük ustası Ali Ekber Sabir yazılar yazdı. Sabir, devrimci fikirlerini mizah ve hiciv biçiminde şiir diliyle ifade etmiş ve döneminin tiranlarına karşı acımasızca mücadele

etmiştir. Sabir'in divanı "Hophopnâme" atalarımız zamanında her Azerbaycan Türkünün evinde bulunurdu.

Mersiye ve Ağıt Edebiyatı: Bu şekilde şiir yazmak Şah İsmail döneminden başlamış ve günümüze kadar devam etmiştir. Şah İsmail Hatai ve Fuzuli, Kerbela faciasını şiirle beyan etmişlerdir.

Dâhil Marağayi: Kerbela şehitlerinin hâletiruhiyesini Türkçe olarak yedi cilt hâlinde kaleme almış ve bu eser, mersiye ve ağıtlar besteleyen birçok şaire müracaat ve ilham kaynağı olmuştur. Bu şairlerin en ünlüleri **Seyid Fettah Marağayi, Hacı Hüdaverdi Hoyi, Ebülhasan Raci, Nebati, Kameri ve Rancur Hanım**'dır.

20. yüzyılda Kuzey Azerbaycan'da şiir ve edebiyat ilerlerken İran Azerbaycanı'nda Pehlevi hanedanının istibdatı ve Türk karşıtı politikası sebebiyle Türk dili ve kültürü duraklamış hatta gerilemiştir.

Bu yüzyılın Kuzey Azerbaycan şairlerinden birkaçını söyleyeceğiz:

Samet Vurgun (1950'de ölmüş millî şair), **Süleyman Rüstem**, ünlü gazel **[21]** şairi merhum **Ahmet**, **Bahtiyar Vahabzade**, İran sürgünlerinden **Medine Gülgün Hanım**, **Balaş Azeroğlu** ve **Ali Tude**. (18)

İran'da Türkçe yasak olduğu için Azerbaycan Türkü şairlerimiz eserlerini çoğunlukla Farsça yazmak zorunda kalmıştır. Azerbaycan Demokrat Fırkasının bir yıl süren hâkimiyeti sırasında Azerbaycan'da Türkçe resmî dil olmuş ve ders kitapları Türkçe okutulmuştu fakat merkezi hükûmetin ordusu Azerbaycan'a geldikten sonra bütün Türkçe kitaplar yakılmış ve Türkçe okuyup yazmak yine yasaklanmıştır.

Bu yasaklar döneminde bazı şairlerimiz Pehlevi yasağını hiçe sayarak ana dillerinde şiirler yazmışlardır. Üstat Şehriyar en ünlü şairimizdir. Onun Farsça şiirleri tüm İranlıları büyülemiş ve onu herkese tanıtmıştır. Türkçe yazdığı Haydar Baba, dünyanın edebî şaheserleri arasında yer almış ve birçok dile tercüme edilmiştir.

Merağalı B. Karaçorlu -Sehend-, ana vatanına yabancı kalmasına rağmen Kuzey Azerbaycan'da hatta Türkiye'de tanınmış şairlerinden biridir. Sehend, Dede Korkut destanlarını günümüz Azerbaycan Türkçesiyle şiirleştirerek millî şiirimizi diriltmiştir.

Onun “Sazımın Sözü” adlı divanı, edebî bakımdan dünyanın en güzel şiirleriyle mukayese edilebilecek, muhteva itibariyle halkın kahramanlığını ve üstün vasıfları güzel bir şekilde ifade eden milletnâmemizdir.

Sahir: Güçlü bir Azerbaycan şairi olmakla birlikte Türkiye edebiyatına da vakıftır.

Kerimi: Marağalı satirik şiir yazan şairlerimizdendir. **İtimat**, **Ali Tebrizi** ve daha birçok hürmete layık şairlerimiz vardır. İleride onlardan ve onların eserlerinden bahsedeceğiz.

Azerbaycan edebiyatı folklor bakımından Türkçenin en zenginidir. Atasözleri ve bilmeceler folklorumuzun önemli bir bölümünü teşkil etmektedir.

Dr. Cavid: Atasözleri ve bilmeceler hakkında “Azerbaycan Folklor Örnekleri” adlı iki ciltlik kitap yazmıştır. Bu kitabın ikinci cilde Pehlevi rejimi yetkilileri tarafından alıkonulmuştur.

Tiyatro ve Musiki: Azerbaycan tiyatrosu Ortadoğu’nun en eski ve en parlak tiyatrosu iken Pehlevi döneminde yasaklanmış hatta Azerbaycan musikisi de birçok yerde yasaklanmıştır. Bu yasaklara dair hiçbir hukuki madde ve delil bulunmazken geçmiş şovenist rejim Farslar hariç İran’ın tüm halklarını ana dillerinden ve kültürlerinden mahrum bırakmıştır. Umuyorum ki o yozlaşmış faşist rejimin İslam devrimi ile ortadan kalkmasıyla ideolojisi ve kültürel izleri de silinir ve yüzyılımızın büyük filozofu Bertrand Russell’in dediği gibi kültürel sömürü siyasi olmaktan daha trajik ve tehlikelidir onu yok etmek politik sömürünün yok edilmesinden daha zordur.

[22] Yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı bugünkü Azerbaycan Türkçemiz Kuzey Azerbaycan Türkçesi kadar güzel, temiz ve zengin olmayıp birçok Farsça kelime ve terimle karışmış yalnızca halk arasında bir konuşma dili olarak kalmıştır. Bu dili yazı dili olarak kullanmak ve geliştirmek Azerbaycan Türkü kardeşlerimize onun gramerini ve yazısını öğretmek bizim millî vazife ve borcumuzdur.

Azerbaycan Türkçesinin gramerini öğrenmek için dostum M. A. Ferzane’nin yazdığı “Mebani-ye Destur-e Zeban-e Azerbaycanı” kitabını genç hemşehrilerime ısrarla tavsiye ediyorum.

Alfabe meselesine gelince günümüz Türk dilleri Latin, Slav ve Arap harfleriyle yani üç farklı alfabe ile yazılmaktadır. Arap harfleri, Müslüman Türkler tarafından bin yılı aşkın bir süredir kullanılmaktadır. Latin alfabesi önce Bakü'de ardından Türkiye'de (1928) resmî alfabe olarak kabul edilmiş ancak 1940'tan sonra Bakü'de Slav harflerinin yerini Latin harfleri almıştır. Dokuz ünlü yer alan Türkçede Arap harfleri yetersiz kalmakta ve bazı işaretlerle bu eksiklikleri gidermek gerekmektedir. Bu konuda Türkoloji âlimi dostum Dr. Hamid Nutki "125 Kural" adlı bir kitap yazmıştır. Azerbaycan Türkçesini Arap harfleriyle doğru ve herkesin okuyabileceği şekilde yazabilmek için bu kuralları okumanız ve ezberlemeniz gerekmektedir. (19, 20, 21, 22, 23, 24 ve 25)

Tahran Mart 1358 C. H. Tebrîzî

Kaynakça:

1- Yaddaştha-yı Enuşirevan. Tercüme-i Safevi.

2- Tarih-i İran Telif Habibulla Şamaloi.

3- Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler. Prof. Bartold. İstanbul 1927.

4- Orhun Abideleri. Prof. Muharrem Ergin. İstanbul 1970.

5- Büyük Türk Edebiyatı Tarihi. V. Mahir Kocatürk. Ankara 1970.

6- Kutadgu Bilig. Fergana Nüshası. İstanbul 1943.

7- Kutadgu Bilig İncelemeleri. A. Dilaçar. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara 1972.

8- Dîvânu Lugâti't-Türk. Mahmud Kaşgari.

9- Dîvânu Lugâti't-Türk Dizini. Prof. Ahmed Caferoğlu. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara 1972.

[23] 10- Resimli Türk Edebiyat Tarihi. N. S. Banarlı. Üçüncü Cilt. İstanbul.

11- Türk Dünyası El Kitabı. Prof. Ahmed Caferoğlu. Ankara 1976.

12- Resimli Türk Edebiyat Tarihi. N. S. Banarlı, Dördüncü Cilt. İstanbul.

13- Dede Korkudun Kitabı. Orhan Şaik Gökyay. İstanbul 1973.

14- Hamasevi Dede Korkud. Eser Enar. Tercüme İbrahim Darai. Tehran 1355.

15- Kitab-ı Baba Korkud.

16- Divan-ı Şah İsmail Hatai. İstanbul.

17- Külliyat-ı Divan Fuzuli. İstanbul ve Tebrizçayı.

18- Azerbaycan Edebiyatı. Türk Dünyası El Kitabı. Prof. Ahmed Caferoğlu. Ankara 1976.

19- Türk Dili Tarihi. Prof. Ahmed Caferoğlu. İstanbul 1970.

20- Türk Dil Bilgisi. Prof. Muharrem Ergin. İstanbul 1972.

21- Azeri Türkçesi. Prof. Muharrem Ergin. İstanbul 1971.

22- Gövsi Tebrizi ve Mirza Şefi. Tercüme. H. Sadık.

23- Asar-ı Ez Şairay Azerbaycan. H. Sadık.

24- Principe De Grammaire Turkue Jean. Deny. Paris 1955.

25- Basic Gaurae İn Azerbayjani. Fred. W. Householder. Jr. M. Lotfi. İndiana Unjversity Publicatins. 1973.

[24] Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış

Yazan: Doktor Cevat Heyet

Azerbaycan edebiyatı dediğimizde yüzyıllardır bu ülkede yaşayan insanların ana dili olan Azerbaycan Türkçesinin edebiyatını ve onun tarihî gelişimi içinde ürettiği eserleri kastediyoruz. Bu dilin Azerbaycan dışında İran'ın diğer bölgelerinde de geniş ve dağınık yerlerde yaşayan halkların da dili olduğunu biliyoruz. İran dışında Türkiye'nin doğu illerinde ve Irak'ta yaşayan Türklerin de bu lehçeyi konuştukları bilinmektedir. Bu nedenlerden dolayı Azerbaycan edebiyat tarihinde tüm bu ülkelerde yaşamış ve eserlerini Azerbaycan Türkçesi ile kaleme almış şair ve yazarlardan söz edeceğiz.

Örneğin Azerbaycan şairlerinden Fuzuli ve Sivaslı Kadı Burhaneddin gibi Irak Türklerine ait Azerbaycan Türkü şairleri ele alıp inceleyeceğiz. Dolayısıyla ülkeden çok dil meselesi tartışılır. Azerbaycan'ın Nizami ve Hakani gibi büyük şairleri eserlerini Farsça yazdığı için Fars edebiyatı tarihinde mütalaa edilmiştir.

Azerbaycan Türkçesinin edebiyat tarihini iki döneme ayırmak gerekir: Birinci dönem, bu lehçenin ortaya çıkışından önceki dönem yani Eski Türkçe veya Kadim Türkçe dönemidir. İkincisi ise Azerbaycan Türkçesinin Azerbaycan'da ortaya çıkıp millî dil hâline gelmesinden sonraki dönemdir.

Yayınımızın ilk sayısında "Azerbaycan Türkçesinin Tarihine Kısa Bir Bakış" başlıklı yazımızda Eski Türkçe döneminde yazılan eserlere kısaca değinmiştik. Bu konuyla ilgili daha ayrıntılı bir tartışmayı başka bir zamana bırakacağız.

Bugün Azerbaycan Türkçesi ile yazılmış eserlerden ve yazarlarımızdan bahsedeceğiz. **[25]** Şimdiye kadar Azerbaycan edebiyat tarihi hakkında eksiksiz bir kitabın yazılmamış olması üzücüdür.

Yukarı Azerbaycan'da bu konuda birçok eser yazılmasına rağmen hiçbiri mükemmel değildir. Bu boşluğu doldurmak için Azerbaycan kültürünü bilen yazarlarımızdan oluşan bir ekibin bu işe gönül vermesi ve bir an önce çalışmalara başlaması gerekiyor.

Hasanoğlu: Azerbaycan Türkçesinde ilk şiiri Hasanoğlu yazmıştır. Şeyh İzzeddin Esferaini Horasan Türklerinden olup Türkçe ve Farsça şiirler yazmıştır. Farsça adı

Pürhasan'dır. Bu şair 13. yüzyılın sonu ile 14. yüzyılın başında yaşamış ve şiirleri Harezm'den Anadolu'ya kadar yayılmıştır. Kendisinden günümüze bir Türkçe ve bir de Farsça gazel kalmıştır. Devlet Şah Semerkandi'nin Tezkiretü'ş-şuarasında arif ve muvahhit bir şair olarak tanımlanmıştır. Aşağıda Hasanoğlu'nun Türkçe gazelini aktarıyoruz:

Apardı könlümü bir hoş kamer yüz cân-fezâ dilber

Ne dilber dilber-i şâhid ne şâhid şâhid-i server

Men ölsem sen büt-i şengül surâhî eyleme kulkul

Ne kulkul kulkul-i bâde ne bâde bâde-i ahmer

Başımdan gitmedi hergiz seninle içdigim bâde

Ne bâde bâde-i mestî ne mestî mestî-i sâgar

Şehâ şîrîn sözün kılır Mısır'da bir zamân kâsid

Ne kâsid kâsid-i kıymet ne kıymet kıymet-i şekker

Tutuşmayınca der-âteş belürmez haslet-i anber

Ne anber anber-i sûziş ne sûziş sûziş-i micmer

Ezelde cânum içinde yazıldı sûret-i ma'nî

Ne ma'nî ma'nî-i sûret ne sûret sûret-i dilber

Hasanoğlu sana gerçi du'âcıdur velî sâdık

Ne sâdık sâdık-ı bende ne bende bende-i çâker

Bu gazelde çokça zarafet ve sanat kullanılmıştır, örneğin ikinci mısrada "ne" yerine "çe" koyarsak gazel Türkçe-Farsça bir mülemma olur.

Azerbaycan Türkü dil bilimciler ve tarihçiler, **Şair Ali**'nin **Kıssa-i Yusuf** (1233) adlı eserini Azerbaycan Türkçesine ait kabul etmektedirler. Tatar bilginleri bu eserin Bulgar-

Tatar diline ait olduğunu kabul etmektedirler. Türkmen dil bilimcileri de bu şiiri kendilerininmiş gibi bilirler.

[26] Kadı Burhaneddin: Azerbaycan Türkçesinin ikinci veya üçüncü büyük şairi Kadı Burhaneddin'dir. (1344-1398) O, Salur boyuna mensup olup Sivas şehrinde babasının yanında eğitim görmüş yirmi yaşında babası ölünce şehrin kadısı seçilmiştir. Türkçe, Farsça ve Arapça şiirler yazmıştır. Türkçe divanı gazeliyat, rubai ve tuyuğdan[107] oluşur. Bu şairin siyasi ve ilmî ünü şiirine gölge düşürdü. Sivas kadısı olduktan sonra Emir Gıyaseddin'in kızıyla evlenerek kendi adına bir devlet kurdu ve 1397'de Akkoyunlu devlet başkanı tarafından öldürüldü.

Kadı Burhaneddin Divanının tek yazma nüshası Londra'daki British Müzesindedir. Bu divanda 1500 gazel, 20 rubai ve 119 tuyuğ bulunmaktadır.

Kadı Burhaneddin Divanı, 1943 yılında T.D.K. (Türk Dil Kurumu) tarafından İstanbul'da yayımlanmıştır. Aşağıda bir gazeli naklediyoruz:

Ölmüş tenüme 'aşkı anun rûh değül mi

Gamzesi ile dil dahi mecrûh değül mi

Aşkıyla kavuşdı gönülüm yolına anun

Aşkıyla kahilan kapu meftûh değül mi

Kirpüği ne kılduğını sen sanma mu'ammâ

Gönülde anun yâresi meşrûh değül mi

Bin yılda eğer Nûh yaşadıysa bin yaş

Ol yaş bana bir lâhzada memnûh[108] değül mi

Ma'şûk ile 'âşık bir olur aşk oduyıla

[107] Tuyuğ, bir gazelin iki mısrası gibi kafiyelenir rubaiye benzer ve genellikle failatun failatun failin vezniyle yazılır. Rubai gibi hikmetli, mistik ve felsefi duyguları anlatır.
[108] İhsan edilmiş.

Mâdih dahı pes hem yine memdûh değül mi

Tuyuğ edebî türünü bize ilk kez o tanıttı. Kadı Burhaneddin gerçek bir mücahit olduğu hâlde âşıkane şiirler de söylemiştir. Aşağıda Kadı Burhaneddin'in tuyuğunu örnek aktarıyoruz:

Hakk'a şükür koçların devrânıdur

Cümle âlem bu demin hayrânıdur

Gün batardan gün doğan yere değin

Aşk erinin bir nefes seyrânıdur

Nesimi: On dördüncü yüzyılın en seçkin Azerbaycan Türkü şairi İmadeddin Nesimi'dir. İlk kez Azerbaycan Türkçesinde bir şiir divanı oluşturmuş Farsça ve hatta Arapça bir divan yazmıştır. **[27]** Ancak Arapça divanı kaybolmuş ve günümüze ulaşmamıştır. Yazdığı bilgilerden onun aynı zamanda bir Arapçada da üstat olduğu anlaşılmaktadır. Nesimi'nin şiirleri ganai şiirin en güzel örneklerindendir ve Azerbaycan şiirine edebî şekil veren kişidir.

Nesimi'nin doğum yeri ve yılı bilinmemektedir. Büyük bir ihtimalle 1369 yılında Şirvan yakınlarındaki Şamahı'da doğmuştur. Irak Türkleri, Nesimi'nin Bağdat havaalanında doğduğunu yazmakta ve onu Irak Türkmenlerinin ilk şairi olarak kabul etmektedir. Nesimi hayatının bir bölümünü Bakü'de geçirdi. Nesimi, Hurufiye mezhebinin kurucusu Tebrizli Fazlullah Naimi ile Şirvan'da tanıştı ve çıraklığını kabul etti. Ve daha sonra Naimi'nin halifesi ve en güçlü temsilcisi oldu.

Nesimi, üstadı Fazlullah hakkında böyle söylemiştir:

Fâ vü zâd u lâma düşdi gönlümüz

Kabe vü ihrâma düşdi gönlümüz

Işk-ı bî-encâma düşdi gönlümüz

Câvidânî nâma düşdi gönlümüz

“Fa”, “vü”, “zad” ve “le” harfleri Fazlullah Naiminin adındaki fazl kelimesini teşkil eden harflerdir. “Cavidannâme” onun maruf eserinin adıdır.

Hurufiye mezhebi, Kuran’ı Bâtıniler gibi tefsir eder ve evrenin Kuran’daki “k” ve “n” (kün) telaffuzundan sonra yaratıldığı için, her şeyden önce harfin insanlar ve varlık (âlem-i vücut) hurufattan meydana geldiğine inanır ve bu nedenle alfabedeki harflere gizemli bir anlam yükler ve buna büyük bir saygısı vardır.

Ben otuziki harfem lem yezel

Yoktur ortağım ne meselim ne yezel

Çün ıyddır ahirim evvel ezel

Evvel ve ahir menem az ü cel

Pek çok tarihçi ve araştırmacı, Hurufi mezhebinin vahdetivücuda inandığını yazıyor ancak Hurufiler, var olan her şeyin ebedî olduğuna ve Tanrı’nın kendisinin ve her şeyin yaratılış, hareket ve evrim içinde olduğuna inanıyor.

چون هستی مازکاف و نون پیدا شد

ماهیت کاف و نون عین ماشد.

او را چو بظاهر صفات اسما شد

اشیا همه او و او همه اشیا شد

Nesimi, gerçeği bilen ve ruh ve bedenin ayrılığına inanmayan bir kişidir.

نسیمی در رخ خوبان جمال الله می بیند

بیا بشنو ز گفتارش بیان سرسبحانی

طریق رسم دو بینی رها کن ای احول

که یك حقیقت و ماهیت است روح و مدن

Nesimi'nin erkek kardeşi (Şah Handan), açıkça konuşmasına üzülür ve ona bunu bir sır olarak saklamasını söyler. Nesimi kardeşine şöyle cevap verir:

[28] Derya- yi muhit cûşa geldi

Kevn ile mekân hurûşa geldi

Sirr- i ezel oldı aşkârâ

Arif nice eylesün müdârâ

Fazlullah Naimi, Emir Timur'un oğlu Miran Şah tarafından öldürüldükten sonra Bakü'den Anadolu'ya gitti ve burada şiirleri ve felsefi tarzdaki gazelleriyle Hurufi ekolünü yaydı. Ancak bir süre sonra oradan Halep'e gitmek zorunda kaldı. Bu dönemde Halep ve Mısır'da aslen Türk olan Memlükler hüküm sürmüştür. Kralın emriyle Halep müftüsü, Nesimi'nin öldürülmesi için fetva verdi ve müftünün huzurunda derisi yüzüldü ve öldürüldü.

Nesimi gazellerinde Nizami, Attar ve Mevlana'nın nizam, irfan ve vecdinden istifade etmiştir. Nesimi, Hafız'ın yaşını anlamış ve onun Farsça şiirlerinde ondan bahsetmiştir. Nesimi'nin çağdaşlığı ve ahlakı üzerinde büyük etkisi olmuştur.

Habibi, Fuzuli Hatai ve Gövsi'nin şiirlerinde onun etkisi aşikârdır.

Nesimi Anadolu ve Türkmen lehçelerinde de şiir yazmış ve şiirlerini halk diline yakın yazdığı için halkın sevgi ve rağbetini kazanmıştır.

Nesiminin tasavvuf şiirleri Orta Asya'da bugün dahi ünlüdür. (Vamberiy) Anadolu'da Bektaşi tekkelerinde Nesimi kutsal bir şair gibi tanınmıştır.

Nesimi idealistlik fikirlerini gazel, kaside, mesnevi, müstezat ve terciibentlerinde beyan etmiştir. Onun felsefi rubaileri Azerbaycan Türkçesinde ilk yazılan rubailerdendir:

Gel ki müştak olmuşam didarına

Vermişem can zülf-i anberbarına

Mahrem ettin çün meni esrarına

Ey peri, gel çek meni bir darına

Saf için herdem safa hasıl kılur

Dert için derde deva hasıl kılur

Kim ki ya rabbi vefa hasıl kılur

Canına yüz bin bela hasıl kılur

Âşıkın seyranı ol âlemdedir

Görmeyen şol âlemi matemdedir

Künte kenzin gövheri ademdedir

Adam ol meydir ki camı cemdedir

Nesimi'nin Türkçe gazellerinden iki numune:

Dodağın kendine şekker dediler

Cân-i şîrîne gör neler dediler

Dediler kim, dehânı yohdu ânın

Bîheberler eceb haber dediler

Ehl-i me'ni hüceste suretine

Me'ni-i vâhib'üs-süver dediler

Hakdan olmuş ırak ânlar kim

Seni, ey nûr-i Hak, beşer dediler

Fitne düşdü cihana yüzünden

Bu cihetten sana kamer dediler

Enberefşan saçınla ârizine

Yâsemin üzre müşk-i ter dediler

[29] Bak ânın üzüne iâhını gör

Ehl-i me'ni budur nazar dediler

Şâme benzetdiler kara saçını

Ârizin nûrine seher dediler

Kirpiğin okuna, kaşın yayına

Âşıkın sînesi siper dediler

Cân demişler dodağına, hey-hey

Bu sözü gör ne muhteser dediler

Şeb-i yeldâdurur saçm gecesi

Suretin bedrine kamer dediler

Ey Nesîmî, mühît-i azimsen

Gerçi elfâzma gövher dediler

Çün beni bezm-i ezelden eyledi ol yâr mest

Ol cihetten görünür bu çeşmime deyyâr mest

Aşk-ı sübhâni meyinden vâlih oldu şöyle bil

Arş mest-ü ferş mestü kevkeb-i seyyâr mest

Enbiyâ vü evliyâ vü esfıyâ vü etkıyâ

Oldular Hak meclisinde şöyle bî-hüşyâr mest

Gönlümüz nûr-ı tecellî cismimizdir kûh-ı Tûr

Cânımız dîdâra karşı oldu Mûsî-vâr mest

Ey Nesîmî sırr-ı Hakkın mahremi sensin bugün

Söyledin kudret dilinden ma'nî-i esrâr mest

Nesimi bu gazelinde mevcudatın ilahi aşk denilen mey ile mest olduklarını söylemiştir. Nesimi'ye göre "tur" insan vücududur ve nurda insanın gönlüdür. İlahi nurun tecellisi karşısında Musa gibi kendinden geçen insandaki ilahi ruhtur.

Son olarak Farsça gazellerinden iki numune nakledeceğiz:

ساقیا آمد بجوش از شوق لعلت جان ما

خضر مانی می بیارای چشمه حیوان ما

با لب لعات بجان بستیم در ازل

تا ابد پیمانه لعل تو و پیمان ما

درد بی درمان مارا چاره جز وصل تو نیست

روضه ای کو غیر از این ای روضه ی روضوان ما

چشم یعقوب از غم روی چوماهت شد ضریر)کور

سربرآر از قعر چاه ای یوسف کنعان ما

برگل و ریحان کی اندازند اهل دل نظر

تا که باشد زلف و رخسات گل وریحان ما

عاقبت خواهد زما دودی ز روزن بر شدن

گر چنین سوزان بماند آتش پنهان ما

کشتی چون نوح اگر داری ز طوفان غم مخور

چون بگیرد کوه و صحرا سر بسر طوفانما

جوهری نیکو شناسد قیمت در یتیم

هم تو دانی قیمت خود ای در عمان ما

سوره زلف و رخت نور و دخان آمد زحق **]30[**

ای ز لطفت گشته منزل آیتی در شان ما

عمر در سودای زلفت رفت و راه آخر نشد

آه از این سودای دور و راه بی پایان ما

مصحف روی تو میخوانیم از حق درازل

چون کلام ناطق اینست آیت قران ما

شد بسرگردان نسیمی در هوایت چون فلك

ای اسیر بند زلفت جان سرگردان ما

من بتوفیق خدا ره بخدا یافته ام

فانی از خود شده و ملك بقا یافته ام

در شفاخانه روح القدس از دست مسی

خورده ام شربت شافی و شفا یافته ام

اگر از کعبه به بتخانه روم عیب مکن

که خدا را بحقیقت همه جا یافته ام

خاطر از محنت اغیار و دل از رنج خلا

رستگار آمده از درد و دوا یافته ام

ذوق و عیشی که بدان دست سلاطین نرس

از وصالت من درویش گدا یافته ام

جز تو کام دگرم در دو جهانم چون نیست

چکنم هر دو جهانرا چو ترا یافته ام

شرح اوراق کتب خانه ی اسرار ازل

از خط و خال ورخ و زلف تو را یافته ا

ناله و سوز دل از آتش عشق است مر

مکن اندیشه که از باد هوا یافته ام

نیستم منتظر جنت و فردوس و لقا

کز رخت جنت و فردوس و لقا یافته ام

در طواف حرم کوی توای کعبه حسن

حر دم از مشعر موی تو صفا یافته ام

ای نسیمی ز خیال رخ آن ماه مپرس

کز خیال رخ آن ماه چه ها یافته ام

Farsça gazellerinden ilkinde Hafız'ın tesiri görünür ikincisinde ise Hurufilik mefkûresi güzel bir dil ve istiare ile beyan edilmiştir.

Şeyh Kasım-ı Envar: 15. yüzyılın başlarında Azerbaycan Türkü şairlerin maruflarından biri Şeyh Kasım-ı Envar'dır. 14. yüzyılın sonunda Serab şehrinde doğmuş, Erdebil şehrinde öğrenim görmüş ve Şeyh Sadreddin-i Erdebil'in öğrencisi olmuştur. Bu şair tarikatçıdır **[31]** ve Herat civarında Şahruh'a karşı başlayan isyana karışmış bu isyan sonucunda sürgün edilmiştir.

Şeyh Kasım-ı Envar, Ali Şir Nevai'ye tesir etmiş ve Farsça eserleri yanında Türkçe gazelleri tuyuğları ve mülemmaları vardır.

Şeyh Elvan Şirazi: 15. yüzyıl şairlerinden Şirazi mahlaslı ünlü Azerbaycan şairidir. Şebüsteri'nin Gülşen-i Raz'ını Türk şiirine tercüme etmiştir.

Bu yüzyılda Azerbaycan'a Karakoyunlu Devleti (1400-1468) ve daha sonra Akkoyunlu Devleti hâkim olmuştur. Onların zamanında Azerbaycan Türkçesi en çok kullanılan dil olurken Farsça saray dili, Azerbaycan Türkçesi devlet ve yazı dili olmuştur.

Hakiki: Karakoyunlu Emiri Cihan Şah, Farsça ve Türkçe şiir yazmış ve "Hakiki" mahlasını seçmişmiştir. Hakiki divanını Molla Cami'ye göndermiş ve o divana cevap olarak aşağıdaki Farsça beyitleri yazmıştır.

همایون کتابی چو درجی زدر

رسید از گهرهای تحقیق پر

دروهم غزل درجهم مثنوی

ز اسرار صوری و هم معنوی

شده طالع از مطلع هر غزل

فروغ طباشیر صبح ازل

ز مقطع چه گویم که هر مقطعی

که فیض ابد را بود منبعی

بصورت پرستان کوی مجاز

ز شاه حقیقی نشان داده باز

Bu Emir ve Padişah 872=1468'de Uzun Hasan ile yaptığı savaşta öldü ve naaşı Tebriz'deki Göymescid'e defnedildi.

Habibi: 15. yüzyılın en parlak şairi Habibi'dir. Göyçay civarında bir kasabada (Berguşad) doğdu ve bir süre çobanlık yaptı, ardından Sultan Yakup'un himayesini kazandı ve

sonunda Şah İsmail'in melikü'ş-şurası oldu. Osmanlı ordusu 1514'te Tebriz'i işgal ettikten sonra Türkiye'ye göç etti ve İstanbul'da (Sütlüce) Caferabad Tekkesine (Hangah) gömüldü.

Şii ve Hurufi olan Habibi, Nesimi ve Şah İsmail Hatai ile Fuzuli arasında bir köprü oluşturur. Nesimi'nin etkisinde Azerbaycan lehçesiyle tasavvuf ve âşıkane şiirler yazmıştır.

Aşağıdaki iki beyit Habibi'ye aittir:

Senden özge yarını olsa ey periveş simten

Gorum olsun o kaya, aynımda pirehan kefen

[32] Çıkmaya sevdayı-zülfün baştan, ey mah ger yüz yıl

Üstihanı kellem içre tuta akrepler vatan

16. yüzyılda Safevi hanedanının himayesi altında Azerbaycan Türkü şair ve edebiyatı oluşmuş ve Şah İsmail'in şahsında zirveye ulaşmıştır.

Şah İsmail Hatai: Şah İsmail, Azerbaycan edebiyatında Şii lirizminin kurucusudur. Bu lirizmin temeli, Hz. Ali'ye ve hanedanına olan sevgi ve bağlılıktır. Hatai'nin aşk gazelleri kendi türünde orijinaldir.

1506 yılında Mesnevi üslubu ile kaleme alınan Dehnâme, Azerbaycan edebiyatında yazılmış kıymetli eserlerden biridir. Dilinde Çağatay lehçesinin etkisi görülmektedir. Eserin kahramanı bir âşık, şairin kendisidir.

Şah İsmail şiirlerinde "Hatai" mahlasını seçmiştir ve divanında 165 beyitlik bir nasihatnâmesi vardır.

Şah İsmail, Şii propagandası için âşık (saz şairi) tarzında beyitler yazmış, beyit formu ve ezgi oluşturmuştur. Ayrıca aruz döneminde yazdığı gazelleri de meclislerde okunmuştur.

Şah İsmail 1524 (hicri 930) senesinde 38 yaşında sel olayından dolayı öldü ve Erdebil'de babasının yanına defnedildi.

Şah İsmail Safevi dışında Hatai soyadını alan iki şair daha vardır.

Bunlardan biri de 15. yüzyılda yaşamış Azerbaycan Türkü bir şairdir ve Yusuf-u Züleyha adıyla Türkçe bir mesnevi yazıp Sultan Yakup'a ithaf etmiştir.

İkinci şair ise Çağatay lehçesiyle yazan Kuzey Türklerindendir.

Hatai'nin şiirlerini ruh ve anlam açısından dört kısma ayırmak mümkündür:

1- Tasavvuf akidelerini ihtiva edenler

2- Teşeyyü'ü terennüm edenler

3- Hurufilik sembollerini içerenler

4- Âşıkane şiirleri

Her şeyden önce Hatai bir mutasavvıf bir şairdir ve şiirlerinin önemli bir bölümünde tasavvufi fikirleri dile getirmiştir. Manzumelerinin birinde derviş olduğunu bildirmektedir.

Terk, tecrit ve aşk yoluyla Hak'ka ulaşmak isteyen şair vahdetivücut akidelerini benimsemiştir. Ona göre bu müzahirde Hak'tan başka vücut yoktur. Kâmil mertebelerini gizli kılmak için gerçek bir mürşit tayin etmek ve manevi arınma yapmak lazımdır.

Hatai, Şii On İki İmam akidelerine inanmış ve Hz. Ali hakkında bir çok methiyeler yazmış, ehlibeyit ve On İki İmamdan da çeşitli manzumelerinde saygıyla bahsetmiştir.

[33] Hatai'nin bazı şiirleri Hurufi'nin inançlarıyla örtüşmektedir. Özellikle "Nasihatnâme" adlı eserinde Hurufi mezhebine ve Fazlullah Naimi'ye saygı duyduğu görülmektedir. Ancak Hatai'yi, vahdeti her şeye uygulayan Hurufiler arasında değil de vahdet ve varlık ilkelerini uygulayan mutasavvıflardan saymak daha doğrudur.

Hatai'nin âşıkane eserleri de vardır. Bazıları ilahi aşkı yücelten şiirlerdir. Diğerleri tamamen mecazi şiirleridir. Bu padişah şair, edebiyatın her noktasında manzum yazma eğilimi göstermiştir.

Hatai, Azerbaycan ve Anadolu halk edebiyatında derin tesir bırakmış ve özellikle Kızılbaş şairleri onu kendilerine örnek bir üstat olarak görmüşlerdir.

Bektaşi edebiyatında da onun tesiri açık bir şekilde görülmektedir.

İşte Hatai'nin çeşitli şiirlerinden örnekler:

1- On bir heceli koşmalarından

Evvel ol Allah'ın adı söylenür

Cümle ibâdetin başıdır tevhîd

Pîrim Şeyh Safî'den bize kalmıştır

Sofî kardeşlerin kânıdır tevhîd

Her kim Şeyh Safî'nin emrini tutmaz

Yorulur bu yolda menzile gitmez

Gayrı millet ana i'tibâr etmez

Cümle ibâdetin başıdır tevhîd

Tevhîd ile bitmez işler bitmiştir

Tevhîd ile dünyâ karar tutmuştur

Tevhîd ile tâlib Hakk'a yetmiştir

Dermansız derdlerin dermânı tevhîd

Mürebbîsiz musâhibsiz dâmensiz

İkrârından dönen yanar îmansız

Yakın ihlâs ile çağır gümânsız

Şeyh Safî'nin armağanıdır tevhîd

Can Hatâyî'm tevhîd deryâ denizdir

Tevhîd etmeyenler bizim nemizdir

Pîrim Şeyh Safî'den sermâyemizdir

On İki İmâm'ın erkânı tevhîd

2- Sekiz hecelilerden

Hakikat bir gizli sırdır

Açabilirsen gel beri

Küfr içinde iman vardır

Seçebilirsen gel beri

Açıldı cennet kapusu

La'l ü gevherdir yapusu

Kıldan incedir köprüsü

Geçebilirsen gel beri

Hakikat bir gizli sırdır

Açabilirsen gel beri

Küfr içinde iman vardır

Seçebilirsen gel beri

Açıldı cennet kapusu

La'l ü gevherdir yapusu

Kıldan incedir köprüsü

Geçebilirsen gel beri.

Canımız melek canıdır

Tenimiz Selman tenidir

[34] İçtiğim aslan kanıdır

İçebilirsen gel beri.

Pirimden öğüt almışam

Üstadımdan ders almışam

Men kanadım bağlamışam

Uçabilirsen gel beri

Men bağçelerin gülüyem

Ayn-ı cem’in bülbülüyem

Kırk kapunun kilidiyem

Açabilirsen gel beri

Şah Hatâyi’m eydür heman

Dağları bürüdü duman

İşte İncil, işte Kur’an

Seçebilirsen gel beri

İşte aruz vezni ile söylenmiş iki gazeli

Ezelden aşk ile dîvâne geldi

Yerim meyhânedir mestâne geldim

Hezâran dona karşılaşma ben dolandım

Bugün hasm ile ben meydane geldim

İmâmımdır benim ol Şâh-ı merdan

Bugün nesl-i Ali dîvâne geldim

İmam aşkma çalaram kılıcı

Münafık kırmağa merdane geldim

Benim bunda Hatai Haydaroğlu

Çü İsmail gibi kurbâne geldim

Bugün dilberi canana yettim

Zihicran olmuş iki can yettim

Gamından gözlerim gövkeb gibiydi

Şeker kim bir mahi tabana yettim

Saçın küfr ile olmuşdum giriftar

Yüzünü görceğin imana yettim

Misali zerreydim katre kıldım

Bihamdillah yine ummana yettim

Gönül kalmıştı hicran zulmetinde

Lebinden çeşmeyi hayvana yettim

Hatai hastadır vasılın gıdası

Kapunda vayeh ü ehsane yettim

Son olarak Farsça bir şiirini nakledeceğiz:

دل کشته آن موی که برروی توافتد

جان کشته آن چین که برابروی توافتد

بی خوابم از آن خواب که در چشم تو بینم

بی تابم از آن تاب که بر موی تو افتد

ناتمام .

Kaynakça:

1- Danişmendani-Azerbaycan. Telif Muhammed Ali Terbiyet. 1312 Tahran.

2- İslam Ansiklopedisi. Cild Evvel Azerbaycan Edebiyatı. Prof. Fuat Köprülü. İstanbul.

3- Türk Dünyası El Kitabı. Azerbaycan Edebiyatı. Ahmet Caferoğlu. Ankara 1976.

4- Divanı Farsi Nesimi - Neşriyat Devleti Azerbaycan Bamukaddime Hamit Mahmutzade. 1972 Bakü.

5- İmadeddin Nesimi. Eserleri. 1973 (600. Yıl Münasebetiyle) Bakü.

[35] 6- İmadeddin Nesimi. Rubailer. 1973 Bakü.

7- Divan Farsi Fuzuli ile Naimi ve İmadeddin Nesimi (Edebiyatı Hurufiye 10) Bahtemam Rüstem Ali ef. İntişatı Dünya. Tahran.

8- Hatai Divanı (Şah İsmail Safevi) Hayatı ve Nefesleri. Sadettin Nüzhet ve Taci Kasım. İstanbul Maarif Kütüphanesi.

9- Şah İsmail Hatai. Eserleri. 1966 Bakü.

10- Azerbaycan Edebiyatı Tarihi. Muhammed Arif ve Hıdır Hüseyinov. Bakü 1944.

11- Irak Türkmenleri. İbrahim Dakuki. İstanbul. 1970.

12- Resimli Türk Edebiyatı. N. S. Banarlı. İstanbul.

[36] Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış

Yazan: Doktor Cevat Heyet

2

Fuzuli: 16. yüzyılın en büyük ve en önde gelen Azerbaycan şairidir. Fuzuli'nin başyapıtı sayılan Leyla ve Mecnun'un İngilizce tercümesinin ön sözünde Napoli Üniversitesinde Türkçe, Farsça ve Arapça dillerine hâkim olan Prof. Alessio Bombaci (Prof. Alessio Bombaci) şöyle yazar: "Fuzuli, Türk şairlerinin en büyüğü olmasa da en büyüklerinden biridir."

Fuzuli'nin adı Muhammed ve Hille Müftüsü Süleyman'ın oğludur. Fuzuli, Irak Türklerinin Bayat boyuna mensuptur (Bayat boyunun Oğuz Türklerine ait olup Selçuklularla birlikte Orta Asya'dan İran, Irak ve Anadolu'ya gelmişlerdir.) Hille de doğmuş olması muhtemeldir. Şöhreti Fuzuli Bağdadi'dir. Farsça divanının ön sözünde Fuzuli'den şiir yazmasını isteyen arkadaşına şöyle der: از من سودازده استرق ین فن عجب است که مولد و مقامم عرق عرب است. Fuzuli şairlikte meşhur olmadan önce o yüzyılda âlim anlamına gelen molla makamına yükselmiş ve bu ünvanla meşhur olmuştur.

Seçtiği "Fuzuli" mahlası için Farsça divanının mukaddimesinde böyle yazar:

در ابتدای شروع نظم هر چند روزی دل بر تخلصی می نهادم و بعداز مدتی بواسطه ظهور شریکي بتخلص دیگر تغییر میدادم. بنابر رفع ملابست التباس)فضولی(تخلص کردم و از تشویش ستم شریکان پناه بجانب تخلص بردم و دانستم که این لقب مقبول طبع کسی نخواهد افتاد که بیم شرکت او بمن تشویشی بتواند درد. **]37[**

کرد بدنامی مرا از اختلاط خلق دور عزلتم شد موجب مشغولی کسب هنر

منت ایز در اکه شد نیك آنچه بد پنداشتم خار من گل خاك من زر گشت سنگ من گوهر

Fuzuli, Doğu ve İslam dünyasının üç ana dili olan Arapça, Farsça ve Türkçe ile şiirler yazmış, duygu, düşünce ve akidelerini güzel bir dille ifade etmiştir. Türkçe divanının ön sözünde diyor ki: "İlimsiz şiir, temelsiz duvara benzer, temelsiz duvar da güvenilmezdir." Fuzuli, şair ve bilim adamı olduğu kadar zarif ve hoş bir rinddir. Fuzuli, hayatı boyunca hak ettiği huzur ve refaha kavuşamadığı gibi yeterince ün de kazanamadı. Şii olmasına rağmen adına Şah İsmail'in adına "Beng ü Bade" yazmış ancak Safevilerden de saygı ve

iltifat görmemiştir. Fuzuli, esasen padişahların hizmetkârı ve hayranı olan şairlerden biri değildir.

Farsça yazdığı "Enisü'l-Kalb" adlı kasidesinde şöyle demektedir:

چرا باید نهادن سر بتعظیم کی و کسری چرا باید کشیدن منت از فغفور و خاقانش

بحکمت خالی از غیر خداکن خانه دل را امین کعبه ات کردند بتخانه مگردانش

Fuzuli'nin Türkçe ve Farsça divanlarının mukaddimelerinde verdiği bilgilere göre, bütün hayatını Hille, Kerbela ve Bağdat'ta geçirmiş, Irak ve Arabistan'ı terk etmemiştir. Doğum tarihi kesin olarak tespit edilemese de (1489-1494). Ahdi Bağdadi tezkiresinde yazdığına göre 1556=963 yılında veba hastalığından ölmüş ve Kerbela'da defnedilmiştir. (Geçti Fuzuli) cümlesi Fuzuli'nin vefat tarihini göstermektedir.

Fuzuli'nin Fazlı isminde bir şair oğlu vardır, Türkçe, Farsça ve Arapça şiir yazmıştır fakat şiir kudreti babası kadar güçlü değildir. O zamanın şiirde bir moda hâline gelen muamma ve tarih yazıcılığı yapmıştır. Fuzuli, Farsça divanının mukaddimesinde oğlu hakkında böyle demiştir:

در حله دو شاعرند اکنون فضلی پسر و پدر فضولی

عکس اند جمیع کار عالم فضلی پدر و پسر فضولی

Fuzuli Şia mezhebindendir. Yazdığı kaside ve mersiyelerde özellikle "Al-i Aba" ve "Hadikatü's-Süeda" adlı mersiyelerde bu açıkça görülmektedir. Fakat Fuzuli şiir ve fikir cihetinden Nesimi ve Habibi'nin tesiri altında kalmış ve sonunda vahdetivücut felsefesine yönelmiştir.

[38] Edebî Şahsiyeti ve Eserleri: Fuzuli'nin edebî kişiliği, romantik bir dönem ve toplumsal romantizm içinde oluşmuştur. Bağdat çevresinin yüzyıllardır maruz kaldığı tarihî ve toplumsal bunalımların dışında, İmam Hüseyin'in (a.s.) şehit edildiği yerlerde doğup büyüyen Fuzuli, burada yaşayan tarihî acıların mirasını solumuştur. Şair, böyle bir ortamda en zor yaşam şartlarında yetişmiştir. Ayrıca ilim, edebiyat ve düşüncede derin ve yüksek ilim ile insanlık mertebesine ulaşmıştır.

Fuzuli'nin edebî şahsiyetinin incelenmesi göstermektedir ki ana dili Türkçe olan Fuzuli, Irak'ta büyümüş dolayısıyla çocukluğundan itibaren Arapça ve Farsça ile bu dillerin edebiyatını ve aynı zamanda kelam ilmi ve makul, menkul hatta felsefe ve tıp dahi tahsil etmiş ve bu konularda söz sahibi olmuştur.

Fikri ve sanat sahasında Attar, Mevlana, Cami, Nesimi ve Habibi'den ilham almıştır. Mesnevilerinde Nizami, Cami ve Hatifi gazellerinde ve kasidelerinde ise Selman Saveci ve Cami'nin tesiri görülmektedir. Fakat büyük şair çeşitli ilham kaynaklarından aldığı unsurları kendi şahsında birleştirip tamamen kendine has sanat eserleri yaratmıştır.

Fuzuli'de vahdetivücuda dayanan görüşler, ilhamının kaynağını teşkil eder. Dinî gazellerinde ve şaheseri olan Leyla ve Mecnunda terennüm ettiği ilahi aşk veya eflatuni aşktır. Şairin yeteneği ile felsefi mahiyetteki fikri birbiriyle ahengli bir tarzda oluşmuştur.

Kâinatla bir olan bu ilahi aşk, Fuzuli'nin ruhunda yaşamış ve onun eserlerini yaratmış ve yaşatmıştır. Bundan dolayı hünerlerini ifade ederken asaletini ve samimiyetini koruyan şair, şiirlerinde kelime oyunlarına (bazi-i elfaz) başvurur ve ilahi bir sanatkâr yerine çok maharetli bir düşünür olarak karşımıza çıkar.

Fuzuli, lirizm (tegazzül) şiirinde usta iken sadece gazel koşmakla kalmamış, mesnevi ve istiareyi eserlerinde yazmıştır. Azerbaycan Türkçesi ile sanatsal nesir örnekleri de vermiştir.

[39] Fuzuli'ye göre şair, ilahi bir aşk dile getirmedikçe şiir yazamaz ancak bu ilahi aşk ilim ile süslenip kemâle erdirilmelidir. Çünkü ilimsiz şiir ruhsuz beden gibidir. Gerçek bir şiir, aşk duygularını yücelten bir şiirdir. Böyle bir şiirin en uygun (başarılı ve uygun) şekli gazeldir.

Fuzuli'nin kendi anlatımına göre, Türkçe divanının girişinde Fuzuli'den Türkçe gazel isteyen bir Türk güzelinin dilinden böyle söylemektedir:

Gazeldir safâ-bahş-ı ehl-i nazar

Gazeldir gül-i bûstân-ı hüner

Gazâl-i gazel saydı âsân değil

Gazel münkiri ehli-i irfân değil

Gazel bildirir şâirin kudretin

Gazel arttırır nâzımın şöhretin

Gönül gerçi eş'âra çok resm var

Gazel resmin et cümleden ihtiyâr

Ki her mahfilin zînetidir gazel

Hıred-mendler san'atıdır gazel

Gazel de ki meşhûr-ı devrân ola

Okumak da yazmak da âsân ola

Fuzuli, şairin ses veren bir müzik aleti olduğuna inanır. Şair saz olunca sazın ürünü bir ezgi, hoş bir ses olur. Şiir bu sazdan çıkan güzel bir sestir.

Fuzuli şiirlerinde bedenini (ney) ve çenge benzetir:

Ney-i bezm-i gamem ey mâh ne bulsan yele ver

Oda yanmış kuru cisminde hevâdan gayrı

Bezm-i aşk içre Fuzûli nice âh eylemeyem

Ne temettu' bulunur neyde sedâdan gayrı

Ney kimi cismüm oldu ohundan delik delik

Dem urduğumca yerli yerinden sadâ verir

Demek ki Fuzuli'ye göre şiir sözle anlatılan bir musikidir. Daha önce söylediklerimizi dikkate alırsak büyük şair şiirin duygu, düşünce ve müzikten ibaret olduğuna inanır.

Fuzuli'nin şiirinde dikkati celbeden temler aşk, ızdırap, rindlik, vefa, dinî ve felsefi fikirlerdir.

Fuzuli'deki aşk, ilahi aşktır ve insanı ebediyete kavuşturur. Fuzuli aşk dertleriyle mutludur. Bu derde deva istemez, bunu Mecnun'un dilinden böyle söyler:

Yâ Râb belâ-yı aşk ile kıl âşîna beni

Bir dem belâ-yı aşktan kılma cüdâ beni

Aşk vadisinde Mecnun'u dahi kendinden ileri görmez:

Mende Mecnûn'dan füzûn âşıklık isti'dâdı var

Âşık-ı sâdık menem Mecnûn'un ancak adı var

Büyük âlim âşık hakkında böyle demektedir:

Aşk imiş her ne var Âlem'de

İlim bir kîl ü kâl imiş ancak

[40] Fuzuli'deki aşk, hüzün, elem ızdırap ile bir olmuş ve şairin ruhunun gıdası hâline gelmiştir.

Cefâ vü cevr ile mu'tâdem anlarsuz n'olur hâlim

Cefâsına had ü cevrine pâyân olmasun yâ Rab

Bu duygu, Bağdat muhitinin tarihsel ve toplumsal romantizmine bağlıdır.

Giriftâr-ı gam-ı aşk olalı âzâde-i dehrim

Gam-ı aşka beni bundan beter yâ Rab giriftâr et

Fuzuli'nin hikmet ve ilmini ve dünya varlıkları nezdindeki (kendisine karşı) konumunu beyan etmek için Leyla ve Mecnun nedir kafiyeli gazel için uygundur:

Öyle ser-mestem ki idrâk etmezem dünyâ nedir

Ben kimim, sâki olan kimdir, mey ü sahbâ nedir

Gerçi cânândan dil-i şeydâ için kâm isterem

Sorsa canân bilmezem kâm-ı dil-i şeydâ nedir

Hikmet-i dünyâ vü mâfîhâ bilen ârif değil

Ârif oldur bilmeye dünyâ vü mâfîhâ nedir

Âh ü feryadın Fuzuli incidipdir âlemi

Ger belâ-yı aşk ile hoşnûd isen gavgâ nedir

Fuzuli'nin insanlarda aradığı ilk erdem vefadır ama bulamayınca çok hüzünlenir. İnsanın vefasızlığının, dünyanın vefasızlığının doğal bir sonucu olduğunu bilir ve bu görüşünü şöyle ifade eder:

Vefa her kimseden kim istedim ondan cefâ gördüm

Kimi kim bîvefa dünyada gördüm bîvefa gördüm

Fuzuli, eserlerinde döneklerden, soysuzlardan ve hainler eliyle gördüğü azapları defalarca dile getirirken adaletin ve insanlığın nihai zaferine inandığını ve hep bu inançla yaşadığını söyler ve şöyle der:

Hasud sureti ahvalime nazar kılmaz

Cefa kılır beni biçareye hezar kılmaz

Sanır ki nalevü zarım ona eser kılmaz

Onu mürur ile âlemde derbeder kılmaz

Zamane içre mücerrebdir intikamı zaman

Hemişe yahşıya yahşı verir yamana yaman

Fuzuli birçok şiirinde insanda tecelli eden ilahi güzelliği sanem, put gibi kavramlarla ifade etmiş ve bu ilahi güzellik karşısında böyle terennüm etmiştir:

[41] Secdedir her kanda bir büt görsem âyînim benim

Hâh kâfir hâh mü’min tut budur dînim benim

Ol büt ebrûsun koyup mihrâba döndürmen yüzüm

Koy beni zâhid baña çok verme Tanrıçün azâb

Eserleri: Daha önce de belirttiğimiz gibi Fuzuli, aralarında Türkçe ve Farsça divanlar ve bazı küçük mesnevi eserleri ile “Leyla ve Mecnun” ve “Hadikatü’s-Süeda” olmak üzere üç dilde manzum ve mensur eserler kaleme almıştır ve farklı Türk halkları arasında yayılarak yüzyıllardan beri büyük şöhret kazanmıştır.

Türkçe Divanı: Bu divanın başında Türkçe, Farsça ve Arapça beyit ve manzumelerle süslü bir mensur mukaddime vardır. Mukaddimede şairin şiirle ilgili düşüncelerinden ve hatıralarından bahsetmesi ilgi çekicidir. Mukaddimeden sonra bir pınarın tasviri ile başlayan tevhid kasidesi, ardından Hz. Medine’de okuduğu gazelleri vardır.

Hazreti Muhammed (sav) hakkında yazdığı en güzel Su kasidesidir.

Saçma ey göz eşkden gönlümdeki odlara su

Kim bu denli dutuşan odlara kılmaz çare su

Âb-gûndur günbed-i devvâr rengi bilmezem

Yâ muhît olmış gözümden günbed-i devvâra su

Zevk-i tîgünden aceb yoh olsa gönlüm çak çak

Kim mürûr ilen bırağur rahneler dîvâra su

Seyid-i nev’-i beşer deryâ-yı dürr-i ıstıfâ

Kim sepüpdür mu’cizâtı âteş-i eşrâra su

Sonra Hazreti Ali (a.s.) için yazdığı (قصیده در مدح شاه ولایت kaside gelir ve diğer kasideleri On İki İmam, Bağdat şehrine ve Kanuni Sultan Süleyman’a ve Bağdat Valisi Ayas Paşa gibi dönemin önde gelen isimlerine methiye yazmıştır. Bağdat’ın Kanuni Sultan Süleyman tarafından fethedilmesi sonucunda Fuzuli Bağdadi bürc-i evliyaya benzetir:

Evliya bürci demiş zira ki haki eşrefi

Baka baka Evliyaullaha olmuştur mezar

[42] Fuzuli'nin şiirsel gücü gazellerinde ve müsammatlarında[109] daha belirgindir. Türkçe divanında terkibibent[110] şeklinde söylenmiş manzumelerde içinde mersiyeyi al-i aba denilen Kerbela mersiyesi Su kasidesi ayarındadır ve şairin pençten al-i abaya duyduğu derin muhabbeti gösterir.

Mâh-ı Muharrem oldu meserret haramdır

Mâtem bugün Şeriat'a bir ihtiramdır

Tecdid-i matem-i şühedâ nefi'siz değil

Gaflet-sarây-ı dehr'e tenbih-i âmdır

Gavgâ-yı Kerbelâ haberin sehl sanma kim

Naks-ı vefâ-yı dehre delîl-i tâmmdır

Her zerreyı aşk kim dökülür zikr-i Âl ile

Seyyare-i sipihr-i ulüvvü makamdır

Her medd-i âh çekilir kim Ehli Beyt içün

Miftah-ı Ravza-i der-i Dârü's-Selâm'dır

Şâd olmasın bu vâkıadan Şâd olan gönül

Bir dem belâ vü gussadan âzâd olan gönül

Fuzuli'nin divanında gazel, terkib ve terciibentler, müseddes, muhammes ve murabbalalardan sonra en çok şiirler, kıtalar ve rubailer yer alır.

[109] Musammat: Beş mısrası bir kafiyelenmiş altıncı mısrası farklı olan şiirdir.
[110] Terkibibent: Şair, uygun beyit ve farklı kafiyelerle birkaç beyit söyledikten sonra düzensiz bir taze mısrası (bir kıta) okur.

Fuzuli'nin külliyatında yukarıda belirtilenlere ek olarak Beng ü Bade, Şikâyetnâme, Sakinâme, Leyla ve Mecnun da bulunmaktadır.

Fuzuli'nin en eski (eski) ve eksiksiz külliyatı 1589=997'de Bağdat'ta el yazması olarak yazılmıştır ve bugün Leningrad Asya Müzesinin el yazmaları arasındadır.

Türkiye ve Avrupa kütüphanelerinde çeşitli yazma nüshaları bulunmaktadır. Fuzuli'nin divanı ilk olarak 1256'da Bulak'da (Kahire), Tebriz'de (1247) ve İstanbul'da (1268) basılmıştır. Daha sonra yukarıdaki şehirlerde ve hatta Bakü'de birkaç kez basılmıştır.

Beng ü Bade: Haşiş ve Şarap arasındaki bir münazaradan oluşan bu mesnevi Türkçe yazılmış ve Şah İsmail'e ithaf edilmiştir. 500 beyitten oluşan bu eser, şairin gençliğinin eserlerinden biridir. Eserde Bade, genç ve coşkun ruhlu bir padişah olan Şah İsmail'i ve hareketsiz bir padişah olduğu düşünülen İkinci Beyazıt Bengi (Haşiş) temsil etmektedir. Bu tartışma ve savaşta Bang yenildi ve esir alındı.

[43] Sakinâme Ya Heft Cam: Yedi kadehin neşesini anlatan bu Farsça mesnevi 318 beyit uzunluğundadır. 31 beytinde şeriatın düzenlediği şarabı bana verin, şeriat haram olan şaraba hayır diyor. Sakinâme şöyle başlar:

سر از خواب غفلت چو برداشتم لوای فراست برافراشتم

فکندم به آثار حکمت نظر به معمورة صنع کردم گذر

ندیدم به از میکده منزلی چو پیر مغان مرشد کاملی

باو دوش نالیدم از جور دور که بر من چرا میکند دورجور

خردمند پیری پسندیده رایز کارم چنین گشت مشکل گشای

که در رشته آرزویت گره ز عقل است بر دور تهمت منه

خرد را خیالات بیهوده هست خلاف قضا هر خیالی که هست

بدار الشفای مغان آرزوی مدارای آن علت از باده جوی

Şair, 35 beyitlik bir mukaddimeden sonra mesnevisini yedi kısım hâlinde okur ve ney daf, tar ve ziller, ud, tanbur ve kanun ve mizrab gibi sazlarla tartışır. Eser tamamen tasavvufi olup şairin musiki ve mitolojik bilgisini göstermektedir.

Gazaliyat: Fuzuli'nin Gazaliyatı ile Leyla ve Mecnun'u onun şaheserleri olarak kabul edilir. Bundan daha önce bahsettiğimiz için sadece birkaç gazelden naklediyoruz:

Yâ Rab hemîşe lûtfunu et reh-nümâ bana

Gösterme ol tarîki ki gitmez sana bana

Kat' eyle âşnâlığım andan ki gayrdır

Ancak öz âşinâlarun et âşinâ bana

Bir yerde sâbit et kadem-i i'tibârımı

Kim rehber-i şeri'ât ola muktedâ bana

Yok bende bir amel sana şâyeste âh eger

A'mâlime göre vere adlin cezâ bana

Havf ü hatâda muztaribim var ümid kim

Lûtfun vere bişâret-i afv-ü hatâ bana

Men bilmezem bana gereğin sen hâkimsin

Men' eyle verme her ne gerekmez sana bana

Oldur bana murâd ki oldur sana murâd

Hâşâ ki senden özge ola müdde'â mana

[44] Habs-i hevâda koyma Fuzûlî-sıfat esîr

Yâ Rab hidâyet eyle tarîk-i fenâ bana

Gönlüm açılır zülf-i perişânını görgeç

Nutkum tutulur gonce-i handânını görgeç

Bakdıkça sana kan saçılır dîdelerimden

Bağrım delinir nâvek-i müjgânını görgeç

Ra’nâlık ile kâmet-i şimşâdı kılan yâd

Olmaz mı hacel serv-i hırâmânını görgeç

Çok aşka heves edeni gördüm ki hevâsın

Terk etti senin âşk-i nâlânını görgeç

Kâfir ki değil mu’terif nâr-i cehennem

İmâna gelir âteş-i hicrânını görgeç

Nâziklik ile gonce-i handânı eden zikr

Etmez mi hayâ lâ’l-i dür-efşânını görgeç

Sen hâl-i dilin söylemesen n’ola Fuzûlî

El fehm kılar çâk-i giribânını görgeç

Ramazân oldu çekip şâhid-i mey perdeye rû

Mey için çeng tutup ta’ziye açtı gîsû

Bildi mutrib ki nedr hâl götürdü kopuzun

Bezmden çekti ayağını sürâhi vü sebû

Bezm kânûnu bozuldu ne için çeng ile def

Yığılıp etmeyeler hâkim eşiğinde gulû

Ramazan ayı gerek açıla cennet kapısı

Ne revâ kim ola mey-hane kapusu bağlu

Feth-i mey-hane için okuyalım Fâtiha'lar

Ola kim yüzümüze açıla bir bağlı kapu

Âfitâb-ikadeh etmez ramazân ayı tulû

Ne belâdır bize ya Rab ne kara gündür bu

[45] İntizâr-i mey-i gül-reng ile bayram ayına

Baka baka inecektir gözümüze kara su

Ramazân oldu budur vehmi Fuzûlî'nin kim

Nice gün içmeye mey zühd ile nâ-geh tuta hû

Aşağıdaki meşhur gazeli Bakü'de büyük bestekar Üzeyir Hacıbeyov tarafından bestelenmiştir.

Beni candan usandırdı cefâdan yâr usanmaz mı

Felekler yandı âhımdan murâdım şem'i yanmaz mı

Kamu bîmârına cânân deva-yı derd eder ihsan

Niçün kılmaz bana derman beni bîmar sanmaz mı

Şeb-i hicran yanar cânım döker kan çeşm-i giryânım

Uyadır halkı efgânım gara bahtım uyanmaz mı

Gûl-i ruhsârına karşu gözümden kanlu akar su

Habîbim fasl-ı güldür bu akar sular bulanmaz mı

Gâmım pinhan tutardım ben dedîler yâre kıl rûşen

Desem ol bî-vefâ bilmen inanır mı inanmaz mı

Değildim ben sana mâil sen ettin aklımı zâil

Bana ta'n eyleyen gâfil seni görgeç utanmaz mı

Fuzûlî rind-i şeydâdır hemîşe halka rüsvâdır

Sorun kim bu ne sevdâdır bu sevdâdan usanmaz mı

Leyla ve Mecnun: Mesnevi tarzında kaleme alınan bu aşk ve çileler eseri, Fuzuli'nin şaheseri kabul edilmektedir. Eski bir Arap efsanesi olan Leyla ve Mecnun Fuzuli'den önce Nizami, Cami ve Melali ve Hatefi gibi İran'ın büyük şairleri tarafından okunmuştur. Türkçe olarak ilk kez 15. yüzyılda Çağatay şairi Ali Şir Nevai tarafından kaleme alınmış ancak Fuzuli bu Türkçe mesneviden habersiz olarak bu işe başlamıştır. Kendinin dediğine göre iki Türk beyefendi onu bu işi yapmaya teşvik etti. Bu iki Türk şairi Hayali ve Yahya Bey'dir ve Bağdat'a Sultan Süleyman Kanuni ile gelmiş olmaları kuvvetle muhtemeldir:

Leylî Mecnûn Acemde çokdur

Etrâkde ol fesâne yokdur

Takrîre getür bu dâstânı

Kıl tâze bu eski bûstânı

Bu mesnevi faulün mefailün faulün vezninde yazılmış ve aralarında çeşitli **[46]** vezinlerle yazılmış gazeller, âşık ve maşuk arasında yazılan murabba şeklinde iki mektup vardır. Eserin başında manzum ve mensur küçük bir mukaddime yer almaktadır.

Fuzuli bu eserinde Nizami'den çok Hatai'nin Leyla ve Mecnun'unu örnek almış fakat eserin tertip ve tahririnde önemli değişiklikler yapmış ve esere millî ve orijinal bir renk katmıştır. Eser 1535 yılında tamamlanıp Sadrazam Veyis Paşa'ya ithaf edilmiştir. Bu eser ilk defa 1844 yılında Tebriz'de daha sonra İstanbul'da basılmış ve sonrasında çeşitli yerlerde yayımlanmıştır. Ayrıca eser İngilizce, Almanca ve Rusça'ya tercüme edilmiştir.

Farsça Divanı: Türkçe divanında olduğu gibi küçük şiirlerle birlikte mensur bir mukaddime vardır ki Fuzuli hakkında önemli bilgileri içermektedir. Bu mukaddimede Farsça gazelleri için böyle yazmıştır: مدتی بسرودن اشعار ترکی و عربی و قصائد و معمای فارسی گذرانیدم تا آنکه روزی گذارم بمکتبی افتاد پری چهره ای فارسی نژاد چون توجه من دید از گفتهای من چند بیتی طلبید من نیز چند بیتی از عربی و ترکی بات ادا نمودم و لطایف چند نیز از قصیده و معما بر او .فزودم گفت که . اینها زبان من نیست و بکار من نمیآید، مرا غزلهای جگر سوز عاشقانه فارسی میباید

ابهام در معانی و اغلاق در کلا

کار اکابر و علمای زمانه است

تاب عذاب فکر ندارند دلبران

مرغوب دلبران سخن عاشقانه است.

بی تکلف از این سخن مرا خجالتی دست داد و آتشی در دل افتاد که خرمر اندوخته مرا همه بسوخت و در شبستان خیالم شمع شوق غزل فارسی برافروخت

Görünüşe göre bu kitap henüz İran'da yayımlanmamıştır. El yazması nüshaları Azerbaycan, Türkiye ve Avrupa'daki kütüphane ve müzelerde mevcuttur. Leningrad Üniversitesinde bir de Farsça divan bulunmaktadır. 1962'de Ankara'da Prof. Hasibe Mazıoğlu tarafından bir intikadi, Edition Critikue basıldı ve yayımlandı. Bu divanda 49 kaside ve 410 gazel, bir terkibibent, bir murabba, bir müseddes, 46 kıta ve 105 rubai bulunmaktadır.

Arapça Divanı: Fuzuli'nin Arapça bir divan olduğu sadece Sadıki tezkiresinde yazılıdır. Son zamanlarda Leningrad Üniversitesinde Arapça bir divan bulundu. Bu külliyatla ilgili ilk bilgiler Rus bilim adamı E. Perthels Pertles (1930) tarafından verilmiştir. 465 beyitten oluşan bu divanda on bir kaside ve bir hatime vardır.

Kasidelerin yedisi Hazreti Muhammed'e, üçü Hazreti Ali'ye methiye olarak yazılmıştır. Fuzuli'nin Farsça ve Arapça şiirleri Türk şiirleri ayarında değildir. Arapça olan şiirlerin kalitesi düşüktür.

[47] Hadikatü's-Süeda: Kerbela faciasını anlatan beyitlerle süslü Türkçe manzum eserdir. Şair bu esere örnek olarak Hüseyin Vaiz'in Ravzatü'ş-şühedasını seçmiş ama eser örnekten bile daha güzel olmuş.

Hüsn ü Aşk veya Ruhnâme: Farsça yazılmış ve tıbbi bilgiler vermektedir.

Şikâyetnâme: Türkçe yazılmış bir yazıdır. Nişancı Celalzade Mustafa Çelebi'ye yazıldığı için Nişancı Paşa'nın mektubu olarak bilinir.

Bu mektup, vakfiye tahsisi verilmediği için yazılmıştır. 16. yüzyıl Türk nesri şaheseri sayılan bu mektup, yer yer küçük mısralarla serpiştirilmiştir. Bu mektubun en beğenilen kısımları şöyledir: "Huzurlarına gittim, bir topluluk gördüm, hâlleri perişandı mutluluktan habersizlerdi. Selam verdim, rüşvet değildir diye almadılar. Hüküm gösterdim, faydasızdır diye iltifat etmediler. Eğerçi görünürde itaat eder gibi davrandılar ama bütün sorduklarıma hâl diliyle karşılık verdiler."

Matlau'l-itikad: İlmî kelam hakkında bir risaledir ve Fuzuli'nin mezhebî itikadını anlatır.

Enisü'l-kalb: 134 beyitli Farsça bir kasidedir. Bu kasideyi İran'dan Sultan Süleyman'a göndermiştir.

Türkçe-Farsça Manzum Lügat: Lahur'da Pancab Üniversitesi kütüphanesinde bir mecellede Fuzuli'ye ait Türkçe Farsça lügat bulunmuş fakat üzerinde henüz ilmî araştırma yapılamamıştır. (Prof. Fahir İz. Ankara)

Tesirleri: Hayatının büyük bölümünü Azerbaycan edebiyatına adamış büyük Türk bilim adamı ve yazarı Prof. Fuad Köprülü İslam Ansiklopedisinde Fuzuli hakkında böyle yazmıştır:

Türk edebiyatının çeşitli sahalarında yüzyıllardan beri Fuzuli kadar tesir bırakmış şair çok azdır. Nesimi ve Nevai'den sonra yalnız Fuzuli'nin eserleri Türk dünyası coğrafyasına yayılmış, okunmuş, takdir edilmiş ve nazireler yazılmıştır.

Fuzuli'yi besleyen sadece Azerbaycan sahası değil, Osmanlı ve Çağatay edebiyatları da yüzyıllardır onun güçlü etkisi altındadır.

Fuzuli'nin etkisi sadece yüksek edebiyat çevrelerinde ve klasik şairlerde kalmamış, saz ve tekke şairleri aracılığıyla halk kitlelerine yayılmıştır.

[48] Fuzuli'nin en çok kullandığı vezinler ve nazım şekilleri âşık edebiyatına girmiş, düşünce ve duygu özelliklerini saz şairlerine aktarmıştır. Genç âşıklar, Fuzuli'nin gazellerini okur, divanından mahlaslarını seçmişlerdir.

Fuzuli hakkında geçen yüzyılın Azerbaycan'ın büyüyen şairi ve aydın düşünürü Seyid Azim Şirvani'nin yazdığı tezkireden alınan makaleyi aşağıda aynen nakledeceğiz:

Fuzuli hakkında sözlerimi aşağıdaki iki sual ile bitirmek istiyorum:

1- Bütün dünya şairlerini ve eskiden beri oluşturdukları eserleri incelersek birkaç şairin Fuzuli gibi üç dilde şaheserler yarattığını görürüz.

2- Güzel dilimizi hor görenler, zengin edebiyatımızı inkâr edenler Fuzuli'nin bizim dilimizde yazdığı manzum ve manzum eserlerini okuyup anlasalar kendilerinden utanırlar mı?

Kaynakça:

1- Külliyat-ı Divan Fuzuli. İstanbul 1308 H. K.

2- Külliyat-ı Divan Fuzuli. Tebriz 1286.

3- Fuzuli: İslam Ansiklopedisi. Cilt 4. Prof. Fuad Köprülü. İstanbul.

4- Muhammed Fuzuli: İlmi Tetkikat Makaleler. Vefatının Dört Yüzüncü Yıl Münasebetiyle Azerbaycan Edebiyatı Neşriyatı 1958. Bakü.

5- Resimli Türk Edebiyatı Tarihi. N. Sami Banarlı. Cilt 7. Devlet Kitabevi. İstanbul.

6- Divanı-ı Farisi Fuzuli- Prof. Hasibe Mazıoğlu, 1962 Ankara.

7- 16. Asır Azeri Lehçesi Edebiyatının Başlıca Meselelerinden Fuzuli'nin Hayatı ve Eserleri. İslami Türk Edebiyatı. Dr. Necla Pak Olcay. İstanbul 1968.

8- Fuzuli'ye Dair. Ölümünün 400. Yıl Dönümü Münasebetiyle Unesco Türkiye Komisyonu Tarafından Yayımlanmıştır. İstanbul Maarif Basımevi, 1959 (Edebiyat Üzerine Makaleler, Ahmet Hamdi Tanpınar).

9- Gam Kervanı. Fuad Kasımzade. Fuzuli'nin Dünya Görüşü. Bakü 1958.

10- Leyla And Majnun Fuzulı.

Translated By Sofı Hurı.

İntroduction And Notes By Allesslo Bombacı. London. 1970. C. Unesco.

[49] Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış

Yazan: Doktor Cevat Heyet

3

16. yüzyılda Hatai ve Fuzuli dışında Azerbaycan Türkü şairler yetişmiş ve eserlerini Azerbaycan Türkçesi ile yazmışlardır. Ancak hiçbiri bu iki büyük şairle karşılaştırılamaz. 16. yüzyılın başlarında başlayan ve 250 yıl süren Safevi döneminde İran'da Türk dili ve edebiyatı önemli bir konuma sahipti. Padişah hanedanının ve Nizamilerin ana dili olan Azebaycan Türkçesi, saray ve divanda resmî dil ve edebiyat dili olarak Farsçadan sonra gelmiştir. Türkçe, Türk şehir ve köylerinde ve Türk yurtlarında konuşulan dildi. Şah Abbas'ın başkent olarak İsfahan'ı seçmesine, merkeziyetçi bir siyaset izlemesine, aydınları, âlimleri ve zanaatkârları Tebriz'den İsfahan'a taşımasına, şehirlilere ve İranlılara büyük eserler vermesine, Fars siyasetinin ve Fars hâkimiyetinin temel taşlarını atmasına rağmen, birçok şairler eserlerini Türkçe veya Türkçe-Farsça yazmışlardır.

Dünyayı süsleyen Abbas'ın tarihi (Tarih-i âlem aray-i Abbasi) ve birçok tezkirelerde ve yabancı büyükelçilerin seyahatnâmelerinde bununla ilgili ilginç bilgiler vardır. Bu dönemde devletin içişlerinde resmî dili Farsça olmakla beraber diğer devletlerle ilişkilerde Farsçayla beraber Türkçe de konuşulurdu. Azerbaycan Türkü şairler kendi lehçelerinden hariç Çağatay ve Osmanlı lehçelerini de kullanırlardı. Şah Tahmasib Farsça şiirler yazdığı gibi Türkçe şiirler de yazmış ve Kanuni Sultan Süleyman ile muaşere etmiştir.

16. yüzyılın şairleri hakkında kapsamlı bilgi **Tuhfe-i Sami, [50] Mecmau'l-Havas ve Ahdi** tezkirelerinde mevcuttur.

Tuhfe-i Sami, Şah İsmail'in küçük oğlu Sam Mirza tarafından kaleme alınmış olup bu yüzyılın ilk yarısına ait şairlerden bahsetmektedir. Sam Mirza'nın kendisi de bir şairdi ama büyük bir şöhret bulamamıştı.

Tuhfe-i Sami'de Türkçe yazdıkları tasrih edilen Azerbaycan Türkü şairler şunlardır:

Aykut Sultan (vefat 1549)

Sam Mirza'nın çok takdir ettiği **Yusuf Bey**

Hayali (vefat 1544). Bu şair Türkçe divanı vardır ve gûy ü çevgâna bir nazire yazmıştır.

Tafili. Horasan Türklerinden olup şiirlerinde Alilullahi ve Hurufi inançlarını açıkça yazmıştır.

Cedidi (1532) ve İmani. Kelim-i Tebrizi ve **Susani** ve diğerleri.

Bu şairlerden bazılarının eserlerinde bazılarında Anadolu ve Çağatay lehçelerinin etkisi görülür. Ölüm yılları kaydedilmeyen şairler, tezkirenin yazıldığı sırada (1550) hayattaydılar.

Mecmau'l-Havas tezkiresi Şah Abbas'ın kütüphanecisi Azerbaycan şairi Sadıki tarafından yazılmış 16. yüzyılın ikinci yarısına ait şairlerden bahsetmiştir.

Sadıki tezkiresi, Çağatay lehçesiyle yazılmıştır ve ünlü Çağatay ve Osmanlı şairlerinden bahseder. Bunlar bu tezkirede adı geçen Azerbaycan Türkü şairler şunlardır:

Emani mahlası olan Bayburkulu Muhammed Bey (1016-945). Bu şairin bazı Türkçe şiirleri British Müzesindedir.

"Sadık" mahlası olan Alihan Mirza ve **oğlu Muhammed Salih Mirza**

Şahkulu Bey Rumlu ve **Fakiri**.

Piri Bey ve **Keremi** ve Hoylu **Mirza Muhammed** ve Bağdatlı **Kılıç Bey** ve **Şemsi** mahlaslı Muhammed Bey. Tebrizli **Hâkim Bedii** ve Tebrizli **Şerif.**

Hicivleri ve nükteleriyle meşhur Mevlana **Huşi** ve Merağalı Kadı Aracı (çolak olduğu için)

Sadık Afşar: Sadıki, Tebriz'de Verci Mahallesinde 1532-940 yılında doğmuş babası Sadık Bey Hüdabendelü yurdundan olup Şah İsmail döneminde Şam'dan Azerbaycan'a yerleşmiştir. Sadıki külliyatında Türkçe eserleri **Mecmau'l-Havas**, **Divan** ve **Münşeat**'dır. Ayrıca Şah Abbas dönemine ait Abbasnâme adlı bir Farsça mesnevisi **[51]**

ve Farsça şiirleri vardır. Sadıki meşhur nakkaş **Muzaffer Ali**'nin öğrencilerindendir ve o dönemin istisnai bir şahsiyetidir.

Mecmau'l-Havas'ı yazmak için Nevai'nin Mecalisü'n-Nefais'ini örnek olarak seçmiştir. Sadıki bu kitapta Türk dili ve edebiyatını bir bütün olarak ele almış ve mevcuttaki üç edebî lehçenin şiirlerini tanıtmış ve eserlerinden örnekler vermiştir. Sadıki üç lehçeyi çok iyi bilir ve bu lehçelerde şiir yazmıştır. Şimdi şairin batı Türkçesinde söylediği iki gazelini naklediyoruz:

Gözyaşım verme nem-i âh-i seher-gâhlara

Yanar eflâk könülden çekilen ahlara

Koyma hâli gözümü şemi ruhun aksinden

Koysalar ayb degül şem nazar-gâhlara

Gayr dutdu etegin sâidini öpmek içün

Devlet el vermese yeg himmeti kütâhlara

Derd-i dil hüblara hâcet-i izhâr degül

Arz-i hâl eyleme sen seng-dil agâhlara

Sâdıki söyleme zühhâda kadeh keyfini sen

Reh-i meylıâneni gösterme bu gümrâhlara

Doldu gözüm ğubâr-ı ser-i küy-ı yârdan

Gör gör neler yetişdi bana rüzgârdan

Aşk âteşine yanma yakılma demek nedür

Od macerasın istemedi kimse hârdan

Canandan ayrı tac ne-i düşmen nedür bana

Yok içtinâbı kâlbudun sengsârda

Düşdüm muhit-i aşka vü kurtarmağa beni

Mevc-i belâ araya çeker bir kenardan

Ağyârı muteber elemek güç gelür nolur

Ger tüşse Şâdıki nazar-i itibardan

Ahdi Bağdadi tezkiresinde Bağdat şairleri arasında büyük Fuzuli'den hariç **[52]** birkaç Azerbaycan şairinden de bahsedilmiştir.

Anadolu'ya giden bazı Azerbaycan şairlerin adlarına Osmanlı tezkirelerinde rastlanır, bunların en önemlileri Bidadi, Sehabi, Mesihi, Penahi, Meşrebi, Anka ve Şahi'dir.

Yukarıda adı geçen şairlerden hariç tarihî ve edebî kaynakların kaydettiği şairlerimiz şunlardır:

Şah Tahmasab'ın kardeşi şair Behram Mirza'nın oğlu **İbrahim Mirza**. Bu şehzade, çeşitli zanaat dallarında yetenekliydi ve zanaatkârları himaye etmiş ve zengin bir kütüphane kurdurmuştur. Türkçe ve Farsça güzel şiirler yazmış ve 1575'te II. İsmail tarafından öldürülmüştür.

Kadı Abdullah Hoyi, Farsça ve Türkçe şiirleriyle meşhur ve aynı zamanda divan münşisidir. Sofu divanında Türkçe muhabere ve mekatibeleri o inşa etmiştir. Babası Sadullah da Hoy ve Salmas kadısıydı. Bu rubai ona aittir:

Kadı ne yaman şikest hâl olmuşsan

Bir bedar firakdan helak olmuşsan

Sen bülbül idin gülünden ayrı düşdün

Dilin tutulup görünce lâl olmuşsan

Kadı Abdullah 991 yılında Sebzevar şehrinde vefat etmiştir.

Tebrizli Kelbali (1594 vefat) mahlası Rağıb olan ve Farsça, Türkçe şiirleriyle ün kazanmıştır. Osmanlı ordusunun Tebriz'i fethettiği sırada gelen emri şair Ahmet Han'ın yanına gitmiş lakin ümit ettiği hürmet ve ikramı görmeyince Gilanlıları hicvetmiştir.

Karkiya Hanedanından Emir Ahmet Han, Safevilerle yaptığı mücadelede yenilgiye uğraması nedeniyle Osmanlı Devletine sığınmış ve bir süre İran ile Osmanlı arasındaki ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur. Ahmet Han, Farsça ve Türkçe şiirler yazmıştır. O, iyi bir musikişinastı ve ud çalardı.

Yakup Erdebili birkaç dilde şiir yazmıştır.

İran'da Türkçenin gelişimi 17. ve 18. yüzyıllarda devam etti. Fars şiir ve edebiyatının gerilemesi ve ilhitat dönemi olan bu yüzyıllar, Azerbaycan Türkleri için daha verimli olmuştur.

Bu dönemin en önemli şairlerinden sırasıyla kısaca bahsedeceğiz.

Mesihi: Mesihi, İran'ın farklı dillerini ve lehçelerini (Gilani, Mazandarani, Gürcüce, Kumukca, Çerkezce ve Türkmence) bilen şair ve musikişinasdır. Birinci Şah Abbas'ın son **[53]** zamanında ünlenmiştir ve Dam ve Dane, Zenbur ve Esel ve Varaka ve Gülşah[111] adlı üç mesnevi yazıp birinci Şah Safiye'ye ithaf etmiştir.

Bu eserin bir nüshası British Müzesindedir.

Burada Mesihi'den bir murabba şeklinde musammat[112] naklediyoruz:

Dinle bülbül kıssasın kim geldi eyyâm-ı bahâr

Kıldı her bir bâğda hengâme hengâm-ı bahâr

[111] Varaka ile Gülşah destanı, Leyla ve Mecnun gibi aşk destanıdır ve Hazreti Muhammet (a.s.) zamanında geçtiği söylenmektedir. Varaka ve Gülşah Beni Şeyban kabilesinin ileri gelenlerinin çocuklarıdır. İkisi de büyümüş ve evlenmeye karar vermişler ancak çeşitli maceralar bu işe engel olmuştur. Sevgilisine ulaşamadığı için Varaka çölde ölmek için Tanrı'ya dua etmiş ve ölmüştür. Gülşah bunu işitince kabri başında intihar etti ve oraya defnedilir. Hz. Muhammet Şah'a geldikten sonra onun duasıyla bu âşıklar dirilir ve 40 yıl birlikte yaşarlar.

[112] 4-5-6-7 ve daha çok mısralı bentlerden oluşan nazım şekillerine musammat denir. Musammatın önemli şekilleri murabba ve muhammestir.

Oldu sîm-efşân ana ezhâr-ı bâdâm-ı bahâr

Ayş u nûş it kim geçer kalmaz bu eyyâm-ı bahâr

Yine envâ`-ı şükûfeyle bezendi bâğ u râğ

Ayş içün kurdu gülüstanda kızıl güllere tağ

Kim bilir ol bir bahâra kim ölüp kim kala sağ

Ayş u nûş it kim geçer kalmaz bu eyyâm-ı bahâr

Ruhları rengîn güzellerdür gül ile lâleler

Kim kulaklarına dürlü[113] cevher asmış jâleler

Aldanup sanma ki bunlar böyle[114] bâkî kalalar

Umaram[115] bulup Mesîhî bu murabba` iştihâr

Ehline ola bu çâr ebrû güzeller yâdigâr

[54] Bülbül-i hoş-gûysın gül yüzlülerle yüri var

Ayş u nûş it kim geçer kalmaz bu eyyâm-ı bahâr

(Bu murabbaın orijinalı 9 benttir.)

Varaka ile Gülşah Destanı, Hicri 770 yılında Yusuf Meddah adlı bir Türk şair tarafından Türkçe olarak yazılmıştır. Bu şair hayatının büyük bir bölümünü Anadolu'da geçirmekle birlikte, Azerbaycan Türkü olması kuvvetle muhtemeldir. Farsça yazdığı Hamuşnâme'de gençlik ve çocukluğunun Azerbaycan'da geçtiğini yazar.

[113] Enva-i muhtelif.
[114] Böyle.
[115] Ümit ediyorum.

Saib Tebrizi: Mirza Muhammed Saib Tebrizi 1590 yılında Tebriz'de doğdu ve çocukken babası Mirza Abdurrahim ile birlikte İsfahan'a (Abbasabad) taşındı. Sabir'in gazellerindeki mısraları oluşturan şu mısralar onun Tebrizli olduğunu göstermektedir:

صائب از خاک پاک تبریز است

هست سعدی گر از گل شیراز

در بهار سرخروئی همچو جنت غوطه داد

فکر رنگین تو صائب خطه تبریز را

زحسن طبع تو صائب که در ترقی باد

بلند نام شد از جمله شهرها تبریز

Saib, gençliğinde Hicaz'a giderek Osmanlı Devletinin çeşitli yerlerini ziyaret etmiş, birçok bilim adamı ve şairle tanışmıştır.

Uzun bir yolculuktan sonra Saib, İsfahan'a dönerek orada Darbar yakınlarında bir şair olarak yaşamak istedi ancak onun büyük yeteneği ve şöhretine müsamaha gösterenler onu Şah Abbas'ın gözünden uzaklaştırdılar. Saib Şah'ın ihmalinden sıkılınca 1625'te Hindistan'a gitti ve hoşnutsuzluğunu şiirle dile getirdi.

طلائی شدچمن ،ساقی بگردان جام زرین را

بکش برروی اوراق خزان دست نگارین را

دلم هر لحظه از داغی بداغی دیگر آویزد

چو بیماری که گرداند ز تاب درد بالین را

بجای لعل و گوهر از زمین اصفهان صائب

بملك هند خواهد برد این اشعار رنگین را

Saib, İsfahan'dan Herat'a ve oradan Kabil'e gitti. O zamanlar Zafer Han takma adıyla tanınan Nevvab Mirza Ahsanullah, Kabil'in hükümdarıydı. Saib bir süre onun yanında kaldı. Şah Cihan 1630'da Dekken'e taşındığında, Saib, Zafer Han'a eşlik etti ve

Hanpurdayken Saib, babasının Ekberabad'a geldiğini öğrendi. Aşağıdaki şiirle İsfahan'a gitmek için Zafer Han'dan **[55]** izin ister.

شش سال بیش رفت که از اصفهان بهند

افتاده است توسن عزم مرا گذار

هفتاد سال والد پیری است بنده را

کز تربیت بود بمنش حق بی شمار

آورده است جذبه گستاخ شوق من

از اصفهان به آگره ولاهورش اشکبار

زان پیش تر کز آگره بمعموره دکن

آید عنان گسسته تر از سیل کوهسار

این راه دور از سرشوق طی کند

با قامت خمیده و با پیکر نزار

دارم امید رخصتی از آستان تو

ای آستانت کعبه امید روزگار

مقصود چون زآمدنش بردن من است

لب را بحرف رخصت من کن گهر نثار

با جبهه گشاده تر از آفتاب صبح

دست دعا ببدرقه راه من برآر

Lakin Saib izin alamaz. Ancak bir yıl sonra Keşmir'deki Zafer Han'dan izin alıp babası ve Han'ın verdiği değerli hediyelerle birlikte İsfahan'a dönebildi.

O sırada Şah Sufi tahttaydı ve Sabir bir süre saray dışında kaldı, bu sırada Meşhed, Kum, Kazvin, Erdebil ve Yezd'i gezerek Tebriz'de yaşadı. 1640=1050'de Tebriz'de bulunan

ünlü Osmanlı seyyahı Evliya Çelebi, Tebriz'de gördüğü divan şairleri arasında Saib'i de kaydetmiştir.

Şah Abbas Sani (1642-1666) tahta çıktıktan sonra Saib'i saraya davet ederek ona melikü'ş-şuara ünvanını verdi.

Saib, sebkihindinin İran'daki temsilcisidir. Şiirlerinde zengin tasavvur, mecaz ve teşbih kullanan Saib ve Bidil bu üslubun en büyük temsilcileridir.

Saib, üslup, fikir ve içeriğinin yeniliği açısından İran'ın son büyük gazel ustası olarak kabul edilir. Şiirlerinde çağının toplumsal durumunu bir ayna gibi yansıtmıştır. Şöhreti Hindistan, İran ve Anadolu'ya yayılan bu şair, kendi zamanında dahi Hint, Azerbaycan ve Osmanlı şairleri tarafından nazireler yazılmıştır.

Türk tezkirecilerinden Muallim Naci Esami adlı eserinde Saib'ten bahsederken (Divan-ı Rum'da en meşhur divanıdır ve hatta önceleri okullarda okutulurdu) der. Hikmeti anlatan şiirleri yüzyılın büyük Osmanlı şairi Nabi üzerinde etkili olmuştur. Fars şiirinin önemli bir bölümünü çağdaşlarına ve daha önceki İran şairlerine yazdığı nazireler oluşturmaktadır. Ayrıca mazmun yaratıcılığı ve tek beyitleri onun bariz özelliklerindendir, tek mısralar onun düşüncelerini, sosyal ve ahlaki mülahazalarını ifade eder. Bu tek beyitlerin birçoğu atasözleri hâline gelmiştir.

120 binden fazla beyit yazan Saib'in 17 Türkçe gazeli ve mülemmatı bulunmaktadır. **[56]** Şah Abbas Sani'nin Şah Cihan ile savaşı ve Kandahar'ın fethi (1059=1648) nazım şeklinde yazılmıştır. Şah Abbas Sani'den sonra tahta çıkan Şah Süleyman'ın cülustan bahsettiği gazel nedeniyle Şah'ın gözünden düşmüş ve bu durum Saib tarihinde şairin ölümüne kadar devam etmiştir (1081=1671). ve bir rivayete göre 1676'da İsfahan'da vefat etmiş ve Saib tekkesine gömülmüştür. Sarhoş'un tezkiresinde Saib'in ölüm tarihini (Saib öldü)=1071 h. cümlesiyle zikretmiştir. Saib'in herkese sevgi ve saygı duyan bir adam olduğu ve şarap yerine tütüne olan düşkünlüğü şiirlerinden anlaşılmaktadır.

شستم لب پیاله ز آب شراب تلخ

کردم بدود تلخ قناعت زآب تلخ

Ne ihtiyâc ki saki vire şarâb sene

Ki öz piyâlesini virdi âfitâb sene

Şarâb-ı laèli içün tökme âb-i ru zinhâr

Ki dem-be-dem leb-i lalin virür şarâb sene

Eger uram daşa peymÂneni giçür menden

Şarâbdan niçe göz tikse her habâb sene

Kurutma terli izarın içinde bâde-i nâb

Ki gül kimi yaraşur çihre-i pür-âb sene

Şarâbdan ne aceb olmasun eger sarhoş

Bu duzlu lebler ilen neylesün şarâb sene

Bu âteşin yüz ilen kim dutar senin eteğin

Halâl iler kanını tâ yiter kebâb sene

Didüm çıhara seni hat hicâbdan gâfil

Ki hat gubârı olur perde-i hicâb sene

Senin sahife-i hüsnin kelâm-ı Saibdür

Ki dâg-ı ayb olur hâl-i intihâb sene

Eserleri: Şairin eserleri manzum ve menzur olmak üzere iki kısma ayrılır. Manzum eserleri 120.000'den fazla beyit olup Farsça ve Türkçe gazel ve kasidelerinden oluşan Divani, Kandehârnâme, Mahmud ve Ayaz mesnevileri ve Beyaz adlı bir müntehabatından oluşmaktadır. Farsça gazellerde beyit sayısı 4-23 arasında olup bazen kafiyeler tekrarlanmakta, beyitler arasındaki uyuşmazlık her bir beyitte müstakil bir anlam vermektedir. Şair mutedil tabiatlı olduğu hâlde şiirlerinde mübalağa vardır.

Gazellerde aşk, tasavvuf, nasihat ve hikmet işlenir ve bunların arasında **[57]** elliye yakın nazire vardır. Şiirlerin çoğu Senai, Attar, Kasım-ı Envar, Uhdi, Sadi ve Hafız gazellerine

yazılmıştır. Saib'in şiirleri hayattayken bile nazire olarak okunmuş ve divanı dönemin ileri gelenlerine hediye olarak gönderilmiştir.

Mahmud ve Ayaz mesnevisi, Sultan Mahmud Gaznevi'nin sakisi ve nedimi Ayaz ile ilişkisini anlatır.

Beyaz adını taşıyan müntehabat, kendi şiirleri ile eski ve muasır şairlerin şiirlerinden oluşan yaklaşık 25.000 beyit içermektedir.

Saib'in ayrıca tütün ve nargileyi öven bir nazım ve nesir risalesi vardır. Saib'in mükemmel divanı henüz yayımlanmamıştır. 40.000'den fazla beyit içeren müntehabatı, Hindistan ve İran'da (Amir Firuz Kuhi) birkaç kez yayımlandı. Daha küçük bir müntehabatı İstanbul'da Hulusi tarafından "Mücevherat-ı Saib Tebrizi" adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir. (h 1331)

Saib'in şiirlerinin hepsi aynı seviyede değildir ancak en az on bin beyit onun büyük bir şair sayılmasına yeterlidir.

Saib'in şiirlerinin önemli bir bölümü talim ve terbiye ile ilgilidir. Bazı mısraları atasözleri gibi hatırlanabilir ve hikmetlidir. O hâkimane sözleriyle okuyucuya ahlaki fikirleri öğretmeye çalışır. Şahlara övgüler yağdırmak yerine öğütler verme amacını gütmüştür. Şah Abbas'ın aylaklıktan kurtarmak için yazdığı şu şiirler dikkat çekicidir:

شیشه را بر طاق نسیان نه قدحرا خرد کن

بشکن از خون سیه مستان خمار روزگار

توبه عهد جوانی را قبول دیگر است

بگذر از میدر جوانی ای بهار روزگا

Aşağıda Saib'in Farsça şiirlerinden örnek olarak bazı tek beyit ve bir gazel naklediyoruz:

زبسکه تلخی دوران چشیده ام صائب

دهان مار شود تلخ از گزیدن من

چند پرسی صائب احوال پریشان مرا

مدت بیداری ام در خواب ظلمانی گذشت

مدتی چون غنچه در خون جگر پیچیده ام

تا در این گلزار چون کل یك دهن خندیده ام

در کدامین چمن ای سرو بیار آمده ای **]58[**

که رباینده تر از خواب بهار آمده ای

اظهار عجز در بر ظالم روا مدار

اشك کباب مایه طغیان آتش است.

برق عالم سوز در ابر سیاه نوبهار

از نگاه چشم فتان تو یادم میدهد

در این ایام شد ختم سخن برخامه صائب

مسلم بود اگر زین پیش بر سعدی شکر خائی

کثرت موج ترا در غلط انداخته است

ورنه در سینه دریا گهر راز یکی است

موج از حقیقت گهر بحر غافل است

حادث چگونه درک نماید قدیم را

از حقیقت روی صائب در مجاز آورده ایم

عشق عالم سوز را با کفر و ایمان کار نیست

گردن ما در کمند سبحه و زنار نیست

کاسه منصور خالی بود پر آوازه شد

ورنه در میخانه وحدت کسی هوشیار نیست

هر که پیراهن ببد نامی درید آسوده شد

بر زلیخا طعن ارباب ملامت عار نیست

بررك جانها نپیچد تا پریشان نیست زلف

نبض دلها را نگیرد چشم تا بیمار نیست

طوطی از آئینه میگویند میآید بحرف

چون مرا در پیش رویش زهره گفتار نیست

Saib'in Türkçe gazelleri, Leningrad Üniversitesinde bir el yazmasında bulunarak Prof. Hamid Araslı tarafından dünyaya tanıtıldı. Hamid Araslı'ya göre bu rubai şairin aşk şiirlerinde aşk, hürriyet, izzeti nefs, vefa ve sadakat, hikmet ve adalet gibi insanlığın en bariz ve parlak özellikleri olarak ifade edilmektedir.

Saib'in Türkçe şiirlerinde ilk dikkati çeken şey, onun Fuzuli'nin etkisinde yazan bir şair **[59]** olmasıdır. Türkçe gazellerinin önemli bir bölümü vezin, ifade ve hatta şekil bakımından da Fuzuli'ye nazire olarak yazılmıştır:

Elden çıkaram zülf-i perîş ânını görcek

İşden giderem serv-i hır âm ânını görcek

Saib

Gönlüm açılır zülf-i perişânını görgeç

Nutkum tutulur gonce-i handânını görgeç

Fuzuli

Âşık janını vesmelü jaşun nihân içer

Cevherlü tığ kın ara peyveste kan içer

Saib

Tökdükçe kanumu okun ol âsitân içer

Bir yerdeyem esir ki toprağı kan içer

Fuzuli

Son olarak üç Türkçe gazelini ve diğer gazellerden birkaç tek beyit nakledeceğiz:

Meyden ol çihre-i zibâ arak-efşân olmuş

Yâ ser-â-ser göz olup özine hayrân olmuş

Bu gören dâyireni hâle gümân itme ki çerh

Ağzın açub meh-i şeb gerdüme hayrân olmuş

Gözden ırak keh-i sultân-ı cünün şevketden

Her dügün başıma bir çetr-i Süleymân olmuş

Leb-i lalin ğamıdan208 bes ki udubdurlar kan

Hublarun daş üregi kân-i Bedahşân olmuş

Tâ görüpdür nazarın var oh ilen ey kaşı yay

Gül özin cem kılub gonçe-i peykân olmuş

Sâf idende leb-i cân-bahşını devrânun eli

Bir iki katre damub çeşme-i hayvân olmuş

Rahm kıl Sâibe sâki mey ilen dut elini

Niçe içsün kanını bu üregi kan olmuş

[60] Biz ne imdi zerre tekcevlâna gelmişlerdenüz

Âfitâb-ı aşk ilen devrâna gelmişlerdenüz

Gün giçürmekdür hisâbı şâhid egrilik içün

Doğrılığdan biz bugün divâne gelmişlerdenüz

Sanadur bârân-ı rahmet ger kılıc gökden yakar

Koç kimi kurban içün meydâna gelmişlerdenüz

Dutma ol gül dâmenin mahşer güninde cân içün

Kılma yüzsizlık[116] nigâr ilen bir avuc kan içün

Açmagil ağzın görende hâl-i müşgin danesi

Eğme baş pergâr tek her noktaya devrân içün

Yoldaş oldur kim kara günlerde yoldan çıkmasun

Kesme yoldaşdan Hızır tek çeşme-i hayvân içün

Yengi ay başın eger horşide tâ olsun tamâm

Sâde-dil bilmez ki besler özini noksân içün

Meşreb içün koymagil elden inân-i ihtiyâr

Hâmlıgdan atını öldürmegil meydân içün

Hüsn cevlânından el kesmekdür arvadlar işi

Kes özinden merdler tek Yusuf-ı Kenân içün

Minnet ilen dirilik Sâib ölümdendür beter

Cân virürler ehl-i gayret derd-i bi-dermân içün

[116] Yüzsüzlük.

Eyle kim Sâib gam-ı devrân dutupdur çevremi[117]

Seyr-i gül mümkin degül açsun dutulmuş könlümi

Câm vurmak[118] resmdür sâki dutulmuş ay içün

Saykal-i câm ile perdâz it dutulmuş könlümi

Âşıkın gözyaşına rahm eylemez ol âfitâb

Ağlamak[119] ilen aparmaz od elinden cân kebâb

Tutulmuş könlümi câm ile şâdân eylemek olmaz

El ilen pistenin ağzını handân eylemek olmaz

[61] Yukarıda bahsedilen gazellerin beyitlerini incelersek her beytin tek, bağımsız bir anlamı olduğunu ve bazılarının atasözü gibi veya şiirde kullanılan atasözleri gibi olduğunu görürüz. Bu bize Saib'in son özelliğini gösteriyor.

Şah Abbas Sani: 1642-1674 yılları arasında hüküm süren ikinci Şah Abbas, Türkçe ve Farsça şiirler yazmış ve **"Sani"** mahlasıyla tanınmıştır. Bu şair kral, İsfahan'da birçok tarihî bina inşa ettirmiş, âlimleri ve şairleri himaye etmiştir.

Muci veya Şeyhülislam Tebrizi'nin 26 gazeli vardır.

Tarzi-i Efşar: Urmiye Afşarlarından biridir. Küçük divan, divan Tarzi-i Efşar adıyla (neşriyatı temden rızaya) tarafından yayımlandı. Eski edebiyatta **tarzik** üslubu olarak bilinen üslupta Farsça ve Türkçe manzum şiirler yazmıştır. Bu tür şiirlerde pek çok Türkçe kelime Farsça dil bilgisine göre kullanılmıştır. Şah Abbas Sani ve Şah Safi'nin sarayında bu tür şiirler çok beğenildi ve Şah Safi tarafından teşvik edildi. Bu tür şiirler, örneğin Molla Fevki gibi bazı modern şairler tarafından taklit edildi ancak klasik Fars şiiri

[117] Etraf.
[118] Vurmak.
[119] Ağlamak.

karşısında fazla popülerlik kazanmadı, daha çok musahhara için söylenmiş ve birçoğu malumat şeklindedir.

Tarzi hiciv ve esprili bir şairdir ve Azerbaycan Türkçesiyle yazdığı şiirleri bu edebiyatın en güzel örneklerindendir.

Deruni: Tebrizlidir ve Azerbaycan'ın ünlü şairlerinden biridir. Şah Abbas döneminde İsfahan'a yerleşenler, Saib Deruni'yi takdir etmişler ve onun şiirlerini beyaz harflerle nakletmişlerdir.

Tesir: Mirza Muhsin Tanber aslen Tebrizlidir, ailesi Şah Abbas döneminde İsfahan'a taşındı ve Mirza Muhsin İsfahan'da doğdu. Mahlası Tesir olup Şah Süleyman ve Şah Sultan Hasan dönemlerinde büyük devlet görevlisidir ve bir süre Yezd vezirliği yapmıştır. Tesir Saib'in avn zamanlarını terk etmiş ve bir gazelinde şöyle demiştir:

حاذق نبض سخن در همه عالم نیست

بجز از صائب و تأثیر که از تبریزند

Saib'in vefatından sonra yerini Tesir aldı. **Muhammed Tahir Nasrabadi**, Tezkiretü'l-muasırın (Muhammad Ali Hazin) ve Safineyi-Hoşgu ve çırağı Hidayet Siracettin Ali Han bu şair hakkında detaylı bilgiler vermişlerdir.

Tesirin külliyatı kasideleri, gazelleri, mukaddaat, rubailer ve yedi mesnevisi yer alır. **[62]** Kasidelerinin özü 14 masumun naat ve menkıbetine mahsustur. Gazelleri akıcı, duygulu ve taze mazmunlar ve ıstılahlarla doludur. Divan'ın matlağı böyle başlar:

ای در کف مهر تو سررشته عنوانها

دارند سرافرازی از نام تو دیوانها

Tesir'in, bazı gazel ve kasidelerinde devrinin olaylarından bahsedilir, örneğin Türkçe yazılmış bir gazelinde Sultan Ekber'in babası Evrengzib'e küsüp Hicri 1078'de Sultan Süleyman'a sığındığı anlatılmıştır.

Kıtalarında Şah Süleyman'ın ölümü (h. 1105), Allame meclisinin ölümünden (h. 1111) Yezd isyanından (h. 1116) ve Çihil Sütun sarayının yanmasından bahsetmiştir (h. 1117).

Tesir'in külliyatının bir nüshası Meclis Kütüphanesinde ve bir nüshası üniversitede Mekul ve Menkul kütüphanelerinde mevcuttur. Tesir'in, Farsça ve Türkçe şiirleri 16 bin beyit, Türkçe şiirleri ise 447 beyittir. Aşağıda iki şiirini naklediyoruz:

Ruhsarın olan yerde dahı gül ne içündür

Baş vurdı hatün sebze vü sünbül ne içündür

Ol hüsn-i hudâdâde degül zinete muhtaç

…….. cemalile tecemmül ne içündür

Didüm ki seni öldürerem tiğ-i sitemden

Ey şuh-ı cefa-pişe teemmül ne içündür

Cürm ü günehimden ki seni istemegümdür

Iğmaz iledün nâz-ü tegafül ne içündür

Bir halka-ı zülfile cihan oldı esirün

Başka dahi bin halka-i kâkül ne içündür

Yumdun gözüni gizlin ırahdan beni görgeç

Uşşakı gören yerde tecahül ne içündür

Ol lal-i leb ile ki sana kısmet olubdur

Artuki dahi nukl ü gü ü mül ne içündür

[63] Kış gitdi bahar oldu vü başdan aşdı gül

Malum değül nâle-i bülbül ne içündür

Allah ile düz gelse eğer menzilet ü kurb

Her nakese Tesir tevessül ne içündür

Mana bineva diyeller

Sitem âşinâ diyeller

Gama mubtelâ diyeller

Büte ger vefâ girandur

Bu kadar sitem ziyandur

Eleme ki çok yamandur

Sanâ bivefâ diyeller

Dahi kalmadı kararım

Çıkub elden ihtiyarım

Kara itme ruzigârım

Sanâ bivefâ diyeller

Ne gül isterem ne süsen

Ne nişat-ı bağ ü gülşen

Banâ şâdi oldu düşmen

Sanâ bivefâ diyeller

Beni aşkdan sovutma

Gözi yaş iken kurutma

Kulunam beni unutma

Sanâ bivefâ diyeller

Dahı işime girişme

Üregimle çok erişme

Kuşı serçeye kemişme

Sanâ bivefâ diyeller

Seni hak yaratdı mehveş

Yüzün ay lalin âteş

Bana verme çok keşâkeş

Sanâ bivefâ diyeller

Sitemin müdâm oldu

Dirilik harâm oldu

Üregim tamâm oldu

Sana bivefâ diyeller

Melik Bey Avcı: Bu şair Avcı ailesine mensuptur ve Şah Süleyman Safevi devrinde yaşamıştır. 63 gazelden oluşan küçük bir divanı Berlin Kütüphanesi Fars yazmaları arasında Gencine adlı mecmuada mevcuttur. Bu küçük divan Prof. Ahmet Caferoğlu tarafından İstanbul'da yayımlanmış (Azerbaycan Yurt Bilgisi 1933) bu değerli şair de Fuzuli ve Saib'in etkisi görülmektedir.

Vahid Tebrizi: Şah Abbas Sani'nin tarihçisi ve İkinci Şah Safi'nin veziridir, dönemin ünlü şair ve ricallerinden birisidir. Yazdığı tarihten hariç Kalküta ve Lenkonof'ta (34) yayımlanan bir Fars-Türk divanı ve bir müşeatı vardır.

Gövsi Tebrizi: Ali Can Gövsi Tebriz'de doğdu, ilköğrenimini **[64]** aldıktan sonra gençliğinde İsfahan'a taşındı. Türkçe şiirleri çok değerlidir. 1925 yılında Bakü'de Süleyman Mümtaz tarafından divanı yayımlanmıştır. Gazellerinde, kasidelerinde ve rubailerinde Fuzuli ve Saib'in etkisi görülür. Mirza Tahir Vahid, Tebrizi'nin bahçe ve safında bir terciibent yazmış devrinin durumunu açıkça anlamıştır.

Çağdaşı olan Saib gibi hürriyetin hasretini çeker, onu bulamayınca kâinattan ve devrinin insanlarından şikâyet eder:

Ger nale çekmesin dili bimar neylesin

Âşık gözüm ger ağlamasın zar neylesin

Gövsi senin mi hâlına bir ehli dil demiş

Koymaz beni felek göz açım yar neylesin

Saib'in tesirinde eserler yazan Gövsi hürriyet aşkı ile yanıp kavrulmuş gurbette olduğu aylarda Tebriz'i hayal eder ve İsfahan'a karşı gelir:

Haray kim ne dilim var ne bir dil anlayanım

Eğerçi ney kimi cismim fiğan ile doludur

Bugün ben bizebanem bendi bendim yansa ayb olmaz

Sana mümkündür ey ney ahu efgan sen ne sızlarsan

Sinesinde çırpınan kalbine böyle seslenir:

Ey bikarar sinede neşter misin ne sen

Peykan mı sen gönül mü sen ahger mi sen ne sen

Ve kendine böyle cevap vermiştir:

Herçend yandın odlara Gövsi, usanmadın

Ahır sen ey od evli semender mi sen ne sen

Kendine od evli demekle Azerbaycan Türkü olduğunu göstermek istemiştir ve Tebriz içinde böyle demiştir:

Gövsi gerekti Kabe diyip iktida kıla

Tebriz kalasına safahan dedikleri

Tebriz açar gönlümü Gövsi ger açılsa

Her çend ki Firdevs safahane yetişmez

Gövsi yalnızlıktan ve gurbetten şikâyetini böyle dile getirmiştir:

[65] Dilüm fiğân ile vü dîde kân ilen doludur

Gönül şahîfesi şerh beyân ile doludur

Vurupdur ağzuma bin kufl-ı âhenîn gayret

Henüz sakf-ı felek el-emân ilen doludur

Haray kim ne dilüm var ne bir dil anlayanum

Egerçi ney kimi cismüm figân ilen doludur

Egerçi gönlüme zâhirde değmek âsândur

Bu çöl kemin-gehi şir-i jiyan ilen doludur

Yuvada ğonçelenür andelîb bes ki çemen

Nevâ-yı Gavsi-i âteş-zebân ilen doludur

Gövsi vahdetivücuta inanan bir şairdir ve tüm varlıkların eninde sonunda Allah'a ulaşacağına inanır.

Hesâb-ı derd ü dâğ isterse cânân vây cânumçün

Ki ben ol seng-dilden her ne aldum câne tapşurdum

Eğer ser-geşte çoh gezdümse vâdîlerde ben Gövsi

Apardum katreni deryâ-yı bi-pâyâne tapşurdum

Gövsi de romantik gazelseralardan biridir ve tıpkı hocası Fuzuli gibi şairin hikmet ve felsefe bilmesini gerekli görür. Böylece gazel okuyucunun ruhunu gerekli içerikle doldurur ve kalbine dokunur. Aşkta vefa, sadakat ve yüksek maneviyat aktarır. Gövsi'nin

şiirsel dili sade, uyumlu ve mazmunla doludur. Şiirleri halk diline yakın olup Nesimi, Fuzuli ve Hatai gibi zıtlıklardan da yararlanmıştır:

Sipihr anunun gözünü ağ ider gününi kara

Biri ki bildi bu mektebde ağ u kare nedür

Rüzgâram kara ol hurşîddendir kim benüm

Şem-i bezmüm nür-ı çeşmüm sâye-i dîvârıdur

Tığ-i müjgân ile doğrar bağrumı düşmen kimi

Yandırur ol şu'le-i ruhsâr hicrandan beter

Tâ vişâlün beni dilden sala hicrân ne revâ

Tâ mey-i nâb ola ey bağrı bütün kân ne revâ

[66] Gelmemiş şubh-ı kıyâmet yitmemiş şâm-i ecel

Bilmenem sâki neden sanmış ki hüşyâr olmışam

Gövsi halkın tükenmez hüner kaynaklarından ilham alıp şiirlerinde folklorik destan, manzume ve atasözlerinden faydalanmıştır. Aşağıdaki örnekte mısralar ve beyitlerde atasözlerinden alınmış ve kullanılmıştır:

Ağzı şîrîn eylemez helvâ dimek helvâ kimi

Bir arha gele su var ümîd birde gele

Boyun belâsın alım kanı kan ile yumak olmaz

Okşar ana ki özge eliyle ilan dutar

Sinede gönlüm serâyın rüşen eyler şem c -i dağ

Öz ayağı altına her çend ışığ virmez çerâğ

Kaynakça:

1-İslam Ansiklopedisi. Cilt 2. Azerbaycan Edebiyatının Tekamülü. Prof. Fuat Köprülü. İstanbul.

2- İslam Ansiklopedisi. Cilt 10. Saib Tebrizi.

3- Resimli Türk Edebiyatı Tarihi. N. S. Banarlı. Cilt 9. İstanbul.

4- Saib Tebrizi: Azerbaycan'ın İranla Medeni Alaka Cemiyetinin Neşriyatı. Bakü 1946.

5- Saib Tebrizi'nin Türkçe Divanı Hakkında Birkaç Söz. Prof. Hasan Biçari. (Türkoloji) Kongresi. Strazburg-1970.

6- Nigah-i Bisebeb Tebrizi: Ali Deşti. Tahran 1355.

7- Danışmendani-Azerbaycan: Muhammed Ali Terbiyat. Tebriz.

8- Gövsi Tebrizi ve Mirza Şefi Şirazi. Tercüme H. Sadık. Tahran 1356.

9- Tebrizli Tesirin Türkçe Şiirleri: Turhan Gencevi. Türk Dili Edebiyat Derneği. İstanbul 1948.

10- Sadık Afşar'ın Türkçe Şiirleri: Turhan Gencevi. Türkiyat Mecmuası. Cilt 16. 1971-İstanbul.

11- Azerbaycan'ın Edebiyatı. Feridun Bey Köçerli. Bakü 1978.

[67] Azerbaycan Edebiyyat Tarihine Bir Bakış

(4)

Yazan: Doktor Cevat Heyet

18. yüzyılda Azerbaycan edebiyatının gelişimi yavaşlamıştır. Ancak Türk dili ile ilgili çalışmalar devam etmiştir. Nadir Şah'ın damadı ve halefi Nigari Mirza Mehmed Han Astrabadi'nin yazdığı Sengilah adlı büyük Türkçe-Farsça sözlük, bu dönemde Türkçenin önemini gösteren bir eserdir. Bu çalışmanın مباني اللغه başlıklı birinci bölümü, farklı edebî Türk lehçeleri (Çağatay, Azerbaycan ve Osmanlı) hakkında karşılaştırmalı bilgiler içeren bir gramerdir. (Denison Ross tarafından 1910'da Biblootheca indica'da basılmıştır.)

Bu çalışmada çeşitli Türkmen ve Özbek lehçelerinin farklı olmakla birlikte aynı kökten geldiği, Osmanlı ve Çağatay lehçeleri arasındaki bazı benzerliklerin sebepleri ve son olarak Osmanlı ve Azerbaycan Türkçesinin ortak gramer özellikleri belirtilmiştir.

Mirza Ahmet Han'ın büyük bir tarihçi olduğu kadar bir Türkolog da olduğunu son yıllarda A. N. Samoloyviç tarafından gösterilmiştir. (Mirza Ahmad Han, 18. yüzyıl Türkologu. Bakü-1927).

Safevilerin son yıllarından 18. yüzyılın sonlarına kadar geçen dönem, İran edebiyatı için olduğu kadar Azerbaycan edebiyatı için de gerileme ve durgunluk dönemi olmuştur. Bu dönemde Fars edebiyatında Hatif İsfahani'den önce şaire rastlanmamış, Azerbaycan şairler arasında da birkaç növha şairi ve mersiye şairi dışında önemli bir şahsiyet ortaya çıkmamıştır. Yalnız Kuzey Azerbaycan daha doğrusu Kuzey Kafkas bu kaideden müstesnadır.

18. yüzyılda Molla Penah Vakıf ve Vidadi gibi büyük şairler Kuzey Kafkasya'daki Azerbaycan edebiyatına yön verdiler bunlardan daha sonra bahsedeceğiz. Bu yüzyılda Azerbaycan Türkçesi ile şiir yazan şairlerimiz bunlardır:

Nizameleddin Tufarganlı: Ehlibeyte ait muhammes şeklinde mersiyelerle meşhur olup H. 1170 yılında vefat etmiştir.

Seyid Fettah Merağavi: Farsça ve Türkçe şiirler yazmış, mahlası "İşrak"tır. Farsça mesnevisi Riyazü'l-Fütuh'tan başka Türkçe şiirleri, mesnevileri ve mersiyeleri ile meşhur olup Hicri 1170 yılında Merağa şeyhülislamı iken vefat etmiştir.

Hacı Hüdaverdi: Hoylu idi, mahlası "Taib" olup Türkçe, Farsça **[68]** şiirler ve Türkçe mersiyeler yazmış ve Hicri 1201 yılında vefat etmiştir.

Topçu: Nadirşah'ın ordusunda topçu olduğu için bu lakabı almıştır.

Neşe-i Tebrizi: Sufilerin son döneminde yetişmiş ve Nadir Şah döneminin en ünlü şairidir. 1153-1155 yıllarında Nadir Şah, Hazreti Ali'nin Necef'teki hareminin kubbesini tamir ve tezin ettiği için Neşe-i Tebrizi bu gece tarih söylemiştir.

Bu şair Necef'te Hazreti Ali'nin hareminin büyük kapısının üstünde yazılıdır.

28 beyitten oluşan bu kasidenin burada 5 beytini nakledeceğiz:[120]

Şahı cem haşmeti dara dirayet nadiri devran

Ki tahtı devleti Cemşide varisdir cihan üzre

Bedehşan lali umman incisin vermiş haracında

Güneş tek hükmü nafiz muttasıl derya vü kan üzre

Çekilmez kehkeşanın yayı tek nakkaş eyer çeksin

Misali kuvveti bazı ikbalin keman üzre

Bülenikbal olan edaların da serbülend ister

Mükerrer eylemiş düşmanların başına sinan üzre

Cevabın neşe oldu mısra tarihi itmama

Eded bil mehr sakin dur mutafi insu can üzre

[120] Bu şiir Ağa Timur Pirhaşimi'den alınmıştır. Kıymetli okuyucularımızdan rica ediyoruz ki bu kasidenin hepsini bulabilirlerse bize göndersinler.

Azer: Lütfeli Bey, Beydili yurdundan olup şairlerinin Ataşkade adlı tezkireesi ve Farsça şiirleri ile İran edebiyatında önemli bir yer edinmiştir. 1123=1711'de İsfahan'da doğdu ve 1781'de öldü. Seyid Nefisin'in Türkçe şiirleri, kütüphanesindeki bir mecmuada görülmüştür (Fuad Köprülü).

Elçi Nami: Murtaza Kalihan, İran'dan İstanbul'a elçi gitmiş (1721) ve burada şiirleriyle ünlenmiştir. Osmanlı şairi Nedim ona nazire yazmıştır. Şiirlerinde Saib Tebrizi'nin büyük etkisi görülmektedir. Raşid tarihinde Nami hakkında geniş bilgiler bulunmaktadır.

18. yüzyılda İran-Osmanlı savaşlarından sonra merkezi hükûmetin zayıflaması ve ekonomik durumun kötüye gitmesi sonucu Kuzey Azerbaycan'da bağımsızlık isteyen yerel hanlıklar ortaya çıkmış, özellikle Nadir Şah'ın ölümünden sonra bu hareketler ortaya çıkmıştır. Karabağ, Gence, Şeki, Küba, Tiflis, Bakü, Nahçıvan, Şirvan, Maku ve Salmas Hanlıkları ortaya çıktı.

Bu hanlıklar, yerel edebiyat ve kültürün gelişmesinde güçlü bir etkiye sahip olmuş ve Azerbaycan Türkçesi geniş çapta himaye edilmiştir. Şah İsmail Safevî ile başlayan sade Türk dilinde yazmak Vakıf ve Vidadi gibi ileri şairler tarafından benimsenmiş ve **[69]** Azerbaycan millî edebiyat mektebi kurulmuştur. Siyasi ve sosyal şartlar bir yana, hanlıklar döneminde Azerbaycan edebiyatının gelişmesi, şiir ve edebiyatın bu hanlar tarafından himaye edilmesi ve birçok han ve devlet adamının bizzat şair ve şair olması sayesinde olmuştur. Bunlardan en önemlileri bunlardır:

Küba ve Salyan hâkimi ve **"Meşteri"** mahlaslı Fetali Han, **"Tuti"** mahlaslı Ebufeth Han, **"Kudsi"** mahlaslı Abbaskulu Ağa Bakıhanlı, **"Neva"** mahlaslı Caferkulu Han, Kerim Ağa **"Fatih"** ve **"Müştak"**.

Modern Azerbaycan Edebiyatı: Yeni Azerbaycan edebiyatı Molla Penah Vakıfla başlar bu yeni devrin esas özellikleri millî ve mahallîleşme dilin sadeleşmesi, halkçılık ve realizmdir.

Molla Penah Vakıf: Vakıf, 18. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının önde gelen şairi olmuş, Karabağ Hanlığının siyasi hayatında önemli rol oynamış, Azerbaycan kültürüne hizmet etmiş, şiir ve edebiyata yön vermiştir. Adı Penah'tır ve okul öğretmeni olduğu için Molla

Penah olarak ünlenmiştir. 1717 yılında Kazah mahalinin Salahlı köyünde doğdu. Babası Mehdi adında bir kentlidir.

Vakıf medresesinde öğrenim gördükten sonra devrinin ilimlerini tahsil etmiş ve aynı zamanda öğretmenlikle meşgul olmuştur. Hatta bir köylü olup halk arasında büyümüş olan Vakıf, halkın hayatını, örf ve adetlerini yakından tanımış, âşıkların destan ve şiirlerini dinlemiş, hatta saz çalmayı öğrenmiş ve âşık tarzında şiir yazmıştır.

1709 yılında Gürcistan sınırında çıkan karışıklıklar sonucunda ailesiyle birlikte Karabağ'a giden Vakıf, Cavanşir civarında (Tartarbasara) bir süre kaldıktan sonra Şuşa'ya (Penahabad) geçerek burada öğretmenlik yaptı. Bir süre sonra şairin edebî ve ilmî ünü Karabağ Cenah Han'ın oğlu İbrahim Han'a kadar ulaştı. Han, Vakıf'ı sarayına davet eder, Vakıf, İbrahim Han'ın baş veziri konumuna yükselir.

Vakıf'ın edebî yaratıcılığı Azerbaycan şiir tarihinde yeni bir dönem açmış, amaç ve hedefi halkın örf ve adetlerini şiirlerinde yerleştirmek (korumak), halkın hayatını olduğu gibi idealize etmek ve realizme sadık kalmak idi.

Onun için halkının özelliklerini şiirlerine yansıtmıştır. Vakıf şekil bakımından gazel, muhammes, müstezat gibi eski klasik şiir kalıplarında şiir yazmakla beraber tam ifade ve kelime hazinesi bakımından halk ruhuna bağlı samimi bir Azerbaycan vatandaşı şairidir, o halk diline dayanan sade ve açık edebî üslup **[70]** ekolünün kurucusudur.

Aşk, insan güzelliği, tabiat tasvirleri, dünyayı parlak ve güzel görmek, kadınlara çok değer vermek onun belirgin özellikleridir. Dostu Vidadi ile birlikte halk edebiyatına çok ilgi duymuş ve bağlı kalmışlardır.

Vakıf'ın şiirleri, özellikle **koşmaları** Azerbaycan âşıkları tarafından çeşitli toplantılarda seslendirildi. 19. ve 20. yüzyıl âşıklarının birçoğu Vakıf'ın konu ve temlerini taklit eden şiirler yazmışlardır. Kafiye, redif ve sanatsal anlatımları saz şairlerine örnek olmuş, geliştirilmiş ve güzelleştirilmiştir. Bu âşıkların başında **Âşık Alesger**, Bozalganlı **Âşık Hüseyin** olmak üzere Âşık Hüseyin'in beyitleri arasında Vakıf'ın mısralarına sıkça rastlanmaktadır.

Vakıf'ın lirik şair olması nedeniyle şiirlerinde aşk konusu önemli bir yer tutar. Ama Vakıf'taki aşk romantik değil, gerçek hayatla ve gündelik hayatla derinden bağlıdır.

Vakıf'ın lirizmi mazmun olarak renkli, biçim olarak da rengârenkdir. Halk şiirinin koşma türünü daha çok beğenmiş, yazdığı koşmalarında saf ve temiz aşkı yücelterek Azerbaycan kadınının gerçek tasvirini yapmıştır.

Vakıf mütedeyyin şair ve âlim iken, şiirlerinde devrinin hurafelerine karşı çıkmış ve kadın özgürlüğünü savunmuştur.

Hayata mutlu bakan Vakıf, dostu Vidadi'nin şiirlerindeki hüznü görerek onu eleştirir ve onu geçmişin dertlerini unutmaya, hayatı keyifle geçirmeye, zahmet ve meşakketlere göğüs germeye davet eder.

1795'te Ağa Muhammed Han Kaçar, Penahabad (Şuşa) şehrini kuşattığında, İbrahim Halil Han'a bir tehdit mektubu göndermiş ve o mektupta şu beyti yazdı:

ز منجنیق فلك سنگ فتنه میبارد تو ابلهانه گرفتی میان شیشه قرار

Vakıf, haykıran mektubun cevabında bu şiiri yazdı ve Şah'a gönderdi:

گر نگهدار من آنستکه من میدانم شیشه را در بغل سنگ نگه میدارد

1797'de Ağa Muhammed Han Kaçar Şuşa'yı aldığında, İbrahim Han ailesi ve adamlarıyla birlikte şehri terk etti ancak Vakıf şehirde kaldı ve Ağa Muhammed Han tarafından idam edilmek üzere hapsedildi.

Ağa Muhammed Han o gece yatağında öldürüldü ve sabah Vakıf hapisten çıktı ve arkadaşı Molla Veli Vidadi'ye şu şiiri yazdı:

Ey Vidadi, gerdiş-i devrân-i kec-reftâre bah

Rûzigâre kıl tamâşâ, kâre bah, kirdâre bah

[71] Ehl-i zulmü nece berbâd eyledi bir lehzede

Hökmü âdil pâdişah-i kâdir ü kehhâre bah

Sübh söndü şeb ki helke kimle idi bir çırâğ

Geceki ikbâli gör, gündüzdeki idbâre bah

Tâc-ı zerden tâ ki ayrıldı dimâğ-ı pür gurûr

Pâyimâl oldu tepiklerde, ser-ı serdâre bah

Men fakîre emr gılmıştı siyâset etmeye

Sahlayan mezlûmu zâlimden o dem geftâre bah

Gurtaran endîşeden âhenger-i bî-çâreni

Şâh için ol midberi[121] tebdîl olan mismâre bah

İbret et Ağa Mehemmed Han'dan, ey kemter gedâ

Tâ heyâtın var iken ne şâhe, ne hunhâre bah

Baş götür bu ehl-i dünyadan ayak tuttukça kaç

Ne kıza, ne oğula, ne duşta, ne yâre bah

Vakıf'a göz yum cihânın bahma hûb ü ziştine

Üz çevir Al-i ebâye, Ehmed-i Muhtâr'e bah

Şair kendinin Ağa Muhammed Han elinden kurtarılmasını demircinin Zalim Şah'tan kurtarılmasına benzetmiştir.[122]

Ağa Mehmed Han'ın ölüm haberini duyan askerler şehri yağmalayıp şehri terk ederken İbrahim Han'ın yeğeni Mehmed Bey Cavanşir yönetimi ele geçirerek amcasını akrabalarını öldürmek istemiştir. Bunu hisseden Vakıf, ölüm ızdırabıyla ünlü "Görmedim" muhammesini yazdı ve Mehmed Bey'in kalbini kazanmak için bir de şiir

[121] Kesr-i mim ve feth-i ba ile neşter ve makleb demektir.

[122] Bu efsaneye göre demirciyi öldürmek isteyen Şah ona bir gecede kırk at mıhı hazırlamasını emretmiş. Demirci sabaha kadar uyumadan ölüm saatini bekler. Sabah olunca Şah'ın adamları gelir ama gece ölen Şah'ın tabutu için dört çivi hazırlamasını isterler.

yazdı ama Mehmed Bey, Vakıf'ı oğlu Ali Ağa ile birlikte idam ettirdi (1797). Şair öldürülünce evi yağmalanır ve eserleri yok olur.

19. yüzyılın başlarında onun şiirleri toplanmaya başlanmış, önce Mirza Yusuf Narsif, ardından Mirza Fetali Ahundov ve Gaibov çok çalışmış ve **[72]** eserlerini yayına hazırlamıştır. Vakıf'ın eserleri ilk kez 1908 yılında Taze Hayat gazetesinin müdürü Haşim Bey tarafından yayımlandı. Daha sonra 1945 yılında Azerbaycan İlimler Akademisi Nizami Dil ve Edebiyat Enstitüsü tarafından neşredilmiştir.

Görmedim redifli muhammesi

Men cahân mülkünde mütlek doğru hâlet görmedim

Her ne gördüm eğri gördüm özge bâbet görmedim

Âşinâlar ihtilâtında sadâkat görmedim

Biet ü igrâr ü îmân u deyânet görmedim

Bî-vefâdan lâ-cerem tahsîl-i hâcet görmedim

Gâh sultan, gâh derviş ü gedâ bi'l-ittifâg

Özlerin gılmış giriftâr-i gem ü derd-i ferâğ

Cîfe-yi dünyâyedir her ehtiyâc u iştiyâg

Munca kim etdim tamâşâ, sözlere asdım gulag

Kizb u bühtendan savay bir hekâyet görmedim

Her sedâ vü ses ki, dünyâye dolup ekser-egel

Cümle mekr ü âl[123] ü fenn ü fitnedir, ceng ü cedel

Dirhem ü dînâr üçündür, her şeye yapışsa el

[123] Hile.

Mügtedilerde itâet, mügtedâlerde emel

Bendelerde sîm ü beglerde edâlet görmedim

Helg-i âlem bir ecep dustûr tutmuş her zaman

Hangi gamlı gönlü kim, sen eder olsan şâdimân

O sene, elbetteki, bed-gulug eyler, bî-güman

Herkese herkes ki etse yahşılıg, olur yaman

Bulmadım bir dost ki ondan bir edâvet görmedim

Âlim ü câhil, mürîd ü mürşid, şâgird ü pir

Nefs-i emmâre elinde serbeser olmuş esîr

Heggi bâtil eylemişler, işlenir cürm-i kebîr

Şeyhler şeyyâd u âbidler abusen, gemterir

Heç keste hegge lâyig bir ibâdet görmedim

[73] Her kişi her şey ki sevdi onu behter istedi

Kimi tehti kimi tâci kimi efser istedi

Pâdişâhlar dem be dem teshîr-i kişver istedi

Aşka hem çoh kimse düştü vesl-i dilber istedi

Heç birinden âgibet bir zövg ü râhet görmedim

Men özüm çoh kûzekârı kimyâ-ger eyledim

Sikkelendirdim gübâr-i tîreni zer eyledim

Gara daşı gönderip yâgût-i ehmer eyledim

Dâne-yi her möhreni dürre berâber eyledim

Gedr ü giymet isteyip, geyrez hesâret görmedim

Eylesem vîrâne Cemşîd-i cemin eyvânını

Yola salmış bil ki bezm-i işretin çendânını

Kim galıptır ki, onun gam tökmeyiptir ganını

Döne döne imtihân etdim felek dövrânını

Onda men ber'eksilikten özge âdet görmedim

Gün kimi bir şahse günde heyr versen sed hezâr

Zerrece etmez edâ-yi şükr-i nemet âşikâr

Galmayıbtır geyret ü şerm ü heyâ nâmus ü âr

Dediler ki e'tibâr ü e'tigâd âlemde var

Ondan ötrü men de çoh gezdim, nihâyet görmedim

Muhteser kim, böyle dünyâdan gerek etmek hezer

Ondan ötrü kim değildir öz yerinde heyr ü şer

Âliler hak-i mezelletde, denîler möteber,

Sâhib-i zerde kerem yohdur, kerem ehlinde zer

İşlenen işlerde ehkâm ü leyâget görmedim

Dövlet ü igbâl ü malın âhirin gördüm tamam

Heşmet ü câh ü celâlin âhirin gördüm tamam

Zülf ü rûy ü hett ü hâlin âhirin gördüm tamam

Hem-dem-i sâhib-cemâlin âhirin gördüm tamam

Başa dek bir hüsn-i sûret, gedd ü gâmet görmedim

[74] Ya imâme'l insü ve'l cinnü şâhen –şâh-i ümûr

Getdi din elden, bugünden böyle sen eyle zühur

Goyma kim, şeytân-i mel'un eyleye îmâne zûr

Şö'le-yi hüsnünle behş et tâzeden dünyâye nûr

Kim şerî'at meş'elinde istigâmet görmedim

Baş ağardı, rûzgârım oldu gün-günden siyâh

Etmedim, sed heyf kim bir mâh-ruhsâra nigâh

Gedr bilmez hem-dem ile eyledim ömrü tebah

Vâgif'e, yâ Rabbenâ, öz lütfunu eyle penah

Senden özge kimsede lütf ü inâyet görmedim

Vakıf'ın şiirlerinin önemli bir kısmı onun hayatıyla ilgilidir

Vakıf'ın **"Bayram Oldu"** eserinde köyde yoksullarla yaşayan bir öğretmenin duygularını görüyoruz. **"Kür Kırağı"** şiirinde Han'ın atlılarıyla gittiği köylerde medeniyetten uzak kalan insanları görmekten etkilenen duyarlı şairin ıstırabını duyarız. İki kardeş milletin tarihî komşuluk ve dostluk ilişkileri, **"Tiflis Sefirine"** ithaf ettiği eserlerde dile getirilmektedir.

Ancak Vakıf'ın şiirlerinin ana teması aşk ve güzelliktir. Fuzuli'nin gazellerindeki (hayat muzdarip ve hüzünlenmektir) fikrini takip ederken Vakıf (hayat sevmektir) yolunu izler.

Vakıf, hayatta karşılaştığı güzelliklerin tarifini oluşturur ve bu yaratımında güzelin cemalini kemalinden ayırmaz. Vakıf'ın en sevdiği şiir koşmadır, halk şiiri ruhunu eski edebiyatın güzel yönleriyle birleştiren bir sanatçıdır. Koşmalarındaki dil sade olup sanatsal anlatım araçları halkın konuşma dilinden alınmıştır. Koşmaların vezni hece veznidir ve bazen kafiyeleri **Koşayarpak** türündedir.

Siyâh zülfün geddin ile berâber

Nâzik ağ endâmın beyâz gar gelin

Sallanışın tamam cahâna değer

Senin tek bir gözel harda var gelin

Melayikeler gelir seni salama

Gamzen meni çaptı gel bah yârama

Şeker gubbesidir yohsa şamama

Goynun içindeki goşa nâr gelin

Seni seven ağlı kemâlı neyler

Dehi görmüş özge cemâli neyler

[75] Bu dünyâda mülkü o mali neyler

Her kim olsa senin ilen yâr gelin

Geyipsen eğnine gül pirâheni

Cemâlin şulesi tutmuş çevreni

Nâgehden gözlerim görende seni

Galmadı cânımda ihtiyâr gelin

Hasretinden Vakıf düştü derde gel

Heç eglenme irelide gerde[124] gel

Bir gelmişsin kerem eyle bir de gel

Gönlüm çekir sene intizâr gelin

[124] Geri kalmak.

Vakıf, bu özelliği muhammeslere uygulamış ve her mısra içerisinde hem kafiyeli sözler (kelimeler) kullanmaya çalışmıştır:

گل نفس بی خار و خس محبوب نورس عیش باز

خوش لقا ، برقع گشا ، ابرونما ، خاطر نواز

آشنا دیل دوستا مایل ناز استغناسی آز.....

Vakıf bazen bütün bir şiir bir cümle gibi kullanmıştır: (Ayıpdır gaddimi delip bağrımı) mısraıyla başlanan koşmayı gözden geçirirsek dört bendin bir cümle olduğunu görürüz. Şiiri nesre çevirirsek bu şekilde görürüz: "Bir kirpiği ohlu, gaşı kemânlı, gözleri cân alan cemâli sermest, güzel harâmi, gamzesi kanlı, nazik kemâlli, nazik işli, şirin geleceli, şeker gülüşlü, mercân dudaklı, dürdâne dişli, cevher sözlü, sedef dehânlı, serhoş gezişli, gizli imâlı, Kâbe ziyâretli, kıble nemalı, melek şekilli, huri simâlı, cennet eşikli, elâ mekânlı, durna âvâzlı, bülbül nevâlı, İsâ nefesli, Lokman devâlı, menekşe iyli enber havâlı, tâze çemenli ter gülüstanlı, gaddimi eyip bağrımı deliptir."

Burada otuz mübteda ve iki haber görüyoruz. Bu mübtedaların her biri Vakıf'ın sevgilisinin bir özelliğini canlandırıyor ve haberlerde Vakıf'ın etkisinden bahsediyor.

Eyipdir geddimi delip bağrımı

Bir kirpiği ohlu gaşı kemânlı

Gözleri cân alan cellâdı sermest

Bahışı harâmi gamzesi ganlı

Bir nazik kemâllı bir nazik işli

Şirin geleceli şeker gülüşlü

Bir mercân bahışlı dürdâne dişli

Bir cevahir sözlü sedef dehânlı

Bir serhoş gezişli gizli imâlı

Bir kâbe ziyâret huri simâlı

Bir melek şekilli huri simâlı

Bir cennet eşikli elâ mekânlı

Bir durna âvâzlı bülbül nevâlı

Bir İsâ nefesli Logman devâlı

Bir menekşe iyli enber havâlı

Bir tâze çemenli ter gülüstanlı

Vâkifem sevmişem bir şuh dilberi

Gözeller serdârı hublar serveri

Vilâyet içinde hem adlı sanlı

Vakıfın şiirlerinde takrir sanatı önemli bir yer tutar. Bazen bir kelimeyi bir bentte birkaç defa tekrar eder ancak bu tekrar eden kelime öyle yerinde ve ustaca kullanılır ki kullanılan kelime daha da kuvvetlenir:

Oturuşun güzel, duruşun güzel

Sallanışın güzel yerişin güzel

Hulkun, huyun güzel her işin güzel

Bahş olup bu hubluk hüdadan sana

Vakıf, başta gazel türü olmak üzere muhammes, muaşşar ve müstezat olmak üzere kadim şiirin her türünde eserler vermiştir ancak tabi ki aruz'un ağırlığı nedeniyle daha çok Arapça ve Farsça kelime ve terkibler kullanmak zorunda kalmıştır. Şair bu tür eserlerde şekilden çok anlama önem vermiştir.

Vakıf'ın özelliklerinden biri nikbinliğidir, bütün biyolojik, temel doğası dışında üç nedeni daha vardır: Biri güzelliğe olan aşkı, sonra aşk şiirleriyle meşgul ve alakadar olması ve son olarak da ona hayata ve zamana karşı mücadeleye umutlu bir tavır sergilemesidir.

Vakıf, Karabağ Hanlığı'nın istiklal siyasetine öncülük etmiş ve 1975'te Ağa Mehmed Han Şuşa'yı kuşattığında şehrin savunmasından sorumluydu. Vakıf'ın şiirinin ana ilham ve eğitim kaynağı halk olduğu için, eserleri sözlü edebiyatı da derinden etkilemiştir. Âşık koşmaları tarzında koştuğu şiirler, usta aşk beyitleri arasında çağımızda bile âşıklar tarafından okunmaktadır. Pek çok usta âşığı onun etkisinde koşmalar söylemiştir. Şairin yüksek yetenek ve kabiliyeti, özverili yaşamı ve trajedisi, adını çok meşhur etmiştir. Kuzey Azerbaycan halkı, şairin adını henüz hayattayken "**Her okuyan Molla Penah olmaz**" atasözüyle ölümsüzleştirmiştir.

Vakıf'ın çağdaşı Karacadağlı Âşık Ali'nin şaire yazdığı bu koşması, Vakıf'ın 18. yüzyılda ne kadar geniş bir coğrafyada meşhur olduğunu gösterir:

[77] Bu gövher sözlerin ey Alicenap

Tamam âşıkların semine gelmiş

Fesahatte belagatte senin tek

İnanma ki ruyi-zemine gelmiş

Bu asırda şairlerin hanısan,

Müderrise berabersen yani sen

İlmin medenisen gövherin kanısan

İşidenler sözün demine gelmiş

Vakıfın koşmalarından örnekler:

Bir halvet yer ola ağyâr olmaya

Onda sohbet edek ikimiz bele

El ele tutuşup deyek gülüşek

Tutag bir hoş ülfet ikimiz bele

Gol boyun oturag sürtek üz üze

Bahag birbirimize göz süze süze

Gâh gâh kucaklaşıp köküş köküşe

Görek lebden lezzet ikimiz bele

Sürmelensin elâ gözler şuh olsun

Siyâh kirpik ucu elmâs oh olsun

Sek regipler aralıktan yoh olsun

Gezek bir ferâget ikimiz bele

Doyunca zövk alak nâz u gamzeden

Endişe çekmeyek heç bir kimseden

Her geceler şirin şirin sübheten

Eyleyek hekâyet ikimiz bele

Vâkıf yârdan eşit gelen cevâbı

Açak üzden gözden tamam nikâbı

Geh geh içip sarhoş olak şerâbı

Günde sürek vahdet ikimiz bele

Vakıf'ın bir gazeli:

Mehribânlık görmeyip bir mehlikâdan küsmüşem

Günde yüz al eyleyen galbi garadan küsmüşem

Şanına dedim şirin söz bir şey ondan dadmadım

Bu sebebden ağzı şekker dil rübadan küsmüşem

Bir gadeh mey istedim sındırdı gönlüm şişesin

Daş bağırlı sâgiyi sâhip cefadan küsmüşem

Çün uman yerden küserler bir meseldir halk ara

Küstüyüm bicâ değildir âşinâdan küsmüşem

Gördüm evvel ki binâsın yârlıg etmek değil

Vâkıf'â asli şudur men bu binadan küsmüşem

Fars dilinde bir mesnevi:

شنیدستم که مجنون دل آزار

چو شد از مردن لیلی خبردار

]78 [گریبان چاک زد با آه و افغان

بسوی تربت لیلی شتابان

در آنجا کودکی دید ایستاده

بهر سو دیده ی حسرت گشاده

نشان قبر لیلی را از او جست

چو آن کودك بخندید و بدو گفت

که ای مجنون تر اگر عقل بودی

ز من که این تمنا مینمودی

میان قبرها را جستجو کن

ز هر مرقد کفی از خاك بو کن

زهر خاکی که بوی عشق برخواست

یقین کن تربت لیلی همانجاست

توهم واقف در این دیر جگرسوز

رموز عشق از آن کودك بیاموز

Kaynakça:

1- Azerbaycan Edebiyatının Tekamülü (18. ve 19. Asırlar). İslam Ansiklopedisi. Cilt 2. Prof. Fuat Köprülü.

2- Azerbaycan Edebiyatı: Ahmet Caferoğlu. Türk Dünyası El Kitabı. Ankara (1979).

3-Edebiyattan İş Kitabı: H. Zeynallı. Abdullah Şaik. A. Musahanlı. C. Efendizade. Azerneşr. Bakü 1928.

4- Danışmendani-Azerbaycan: M. A. Terbiyet.

5- Vakıf-Eserleri. Redaktör: H. Araslı. Azerbaycan İlimler Akademisi, Nizami Adına Dil ve Edebiyat Enstitüsü. Bakü 1945.

[79] Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış

(5)

Yazan: Doktor Cevat Heyet

Vidadi: 18. yüzyılın ikinci büyük şairi Vidadi'dir. Molla Veli Vidadi, 1707'de Şemkir'de doğdu ama hayatının büyük bir kısmını Şıhlı'da geçirdi. Vakıf'ın daveti üzerine Karabağ'a hareket etmiş hatta kısa bir süre Gülistan Han'ın Cavanşir'de Gürcistan Şahı Iraklı'nın sarayında görev yapmıştır. Vakıf'ın Vidadi'ye yazdığı manzum mektuptan onun Gülistan Han'ı ile birlikte olduğu anlaşılmaktadır:

Ey Vidadi yine han kulluğunda

Kaim olup ne kıyamet eylersen

Yaman gözden Allah özü sahlasın

Kişi ihlas ile hizmet eylersen

Cavanşır halk ile ol kohum gardaş

Kazağın sözünü heç eyleme faş

Demenem dinini eyle kızılbaş

Aklın olsa özün elbet eylersen

Bu şiir aynı zamanda Vidadi'nin Sünni, Vakıf'ın Şii mezhepli olduğunu da ortaya koymaktadır. Vakıf gibi Vidadi de halk arasında büyümüş ve halkın dilinde şiirler yazmıştır. Vidadi hem aruz hem de hece tarzında şiirler yazmış, eski divan üslubuna bağlı kalarak beyit ve geraylı tarzında şiirler yazmış ve bu tür şiirleri Azerbaycan edebiyatına yerleştirmeye çalışmıştır.

Vidadi, hayatı boyunca arkadaşı Vakıf ve Şeki Hanı Hüseyin Han **Müştak** ile mektuplaşmış ve yakın dostluklar sürdürmüştür ancak Vidadi, Vakıf'in aksine karamsar ve kederli bir şairdir. Hayatının felaketli ve karışık günleri, **[80]** oğlunun yanlışlıkla elinde açılan tüfekle ölümü, Müştak ve Vakıf'ın öldürülmesi onu hayata karşı küskün ve

çevresine karşı bedbin etmiştir. Şair, ömrünün son yıllarında hep hüzünlü mersiye tarzında şiirler yazmıştır. Elinden ve yuvasından ayrı kalmak, şiirlerinde vatan hasreti motiflerinin oluşmasına neden olmuştur.

Vidadi, Vakıf'tan daha bilgili ve dile hâkim idi. Onun şiirlerinde Arap ve Fars kelimeleri Türk dili ahenk ve kurallarına uygundur, kullandığı sözler saf, temiz ve parlaktır. Burada Vidadi'nin yaratıcılığı şekli üslubu, tam ve ifade tarzına ait bir fikir vermek için örnek olarak birkaç şiirini nakledeceğiz:

Gel çekme cihan kaydını sen can bele kalmaz

Çok ağlama kan dideyi giryan bele kalmaz

Gül vakti geçer seyri gülistan bele kalmaz

Her lahza gönül hürremi handan bele kalmaz

Bir cam yetir saki ki devran bele kalmaz

Tan bir gün olur hak ile yeksan bele kalmaz

Ezbes bu cemal içre ki canan ola fani

Bu işve ile kaddi-huraman ola fani

Bu gerdanı hoş zülfü perişan ola fani

Bu ihsanı surette ki insan ola fani

Bir cam yetir saki ki devran bele kalmaz

Tan bir gün olur hak ile yeksan bele kalmaz

Yüz mevsimi hoş Hürrem olup iller açılsa

Yüz lale bitip susan ü sümbüller açılsa

Yüz bağı cihan tazelenip güller açılsa

Gönlüm ki açılmaz nice müşküller açılsa

Bir cam yetir saki bu devran bele kalmaz

Tan bir gün olur hak ile yeksan bele kalmaz

Sultanı cihan olsa gider cana inanma

Bir gün bozulur şevketi divana inanma

[81] Çün baki değil mülkü Süleymana inanma

Ger akil isen gerdişi devrana inanma

Bir cam yetir saki bu devran bele kalmaz

Tan bir gün olur hak ile yeksan bele kalmaz

Ah aldı beni derdi firak ü gamı hasret

Sermest harap etti yine badeyi hayret

Bir mihrü vefa etmeli yok kim ola rağbet

Fövt eyleme gel var kien elde demi firsat

Bir cam yetir saki bu devran bele kalmaz

Tan bir gün olur hak ile yeksan bele kalmaz

Fikr etsek eger dehrin işi bahri beladır

Bir durri giranmayesi bin cana behadır

Her nakşı bir ayineyi isbatı Hüda'dır

Maksudi dü âlem yine tahsili rızadır

Bir cam yetir saki bu devran bele kalmaz

Tan bir gün olur hak ile yeksan bele kalmaz

Fehm eyle Vidadi ki cihan bir kuru sestir

Bir damla geçir öyle ki feryadı cerestir

Bu bezmi fenada bu ne hengamı hevestir

Gel durma ki ömrün geçir encamı nefestir

Bir cam yetir saki bu devran bele kalmaz

Tan bir gün olur hak ile yeksan bele kalmaz

Ey hemdemim seni kana gark eyler

Gel terpetme yaralanmış gönlümü

Ayrı düşmüş vatanından elinden

Hemderdinden aralanmış gönlümü

Gönül verdik her bivefa yadlara

Hayıf oldu ki ömür getti badlara

[82] Felek saldı dürlü-dürlü[125] odlara

Şan-şan olmuş paralamış gönlümü

Kanlı yaşım günden güne bollandı

Ahdı ahdı sinem üste küllendi

Yine gam sinemi mindi yollandı

Hiç bilmezem yaralanmış gönlümü

[125] Enva-i akşam.

Vidadiyem hasta, gözüm merdümi

İtirmişem koşunumu ordumu

Çok tabibe şerh eyledim derdimi

Hiç görmedim çaralanmış gönlümü

Vidadi 1808'de yüz bir yaşında öldü, onun "Musibetnâme" adlı eseri 18. yüzyıl Azerbaycanı'ndaki feodal değişimlere ve ahlaksızlığa, toplumsal baskı ve adaletsizliklere karşı bir itiraznâme mektubu gibidir:

Beledir devran işi her günde bir al eylemiş

Akili nadan ile pejmürde ahval eylemiş

Yüz verip namerde, herdem merdi pamal eylemiş

Ey Vidadi gel ki bu hayret beni lal eylemiş

Gör neler kıldı felek Müştak tek insana bak

Müştak: Vakıf'ın meftunu, Vidadi'nin hürmet ettiği Şeki Hanı Muhammed Hüseyin Han, Vakıf mektebine mensup idi. Mahlası "Müştak" olup halk seven bir Han olduğu için etrafına şairleri çekmiştir. Kendi de yetenekli şair ve maarifperver idi. 22 yıllık hanlıktan sonra 1750 yılında katledilmiştir.

Müştak'ın etrafında toplananlar Şekili **Nebi**, Şekili **Raci**, Ağca Yazılı **Zari**, **Rafi** ve niceleri idi.

Ağa Mesih Şirvani: Fuzuli mektebine mensup, hükûmete yakın rical arasında saygın ve etkili bir kişiydi. Hemşerilerinden Neşat ve Zelali ile meşareler yapmıştır. Yaşadığı dönemin siyasi ve felaketli hadiselerine betimlemesiyle edebiyattan çok tarihe hizmet etmiş şairlerden biridir. 1748'de Ahmet Han, Şahsu'nun Şamahı'ya saldırısını manzume şeklinde tasvir etmiştir. Bu tarihten sonra Ağa Mesih sadece küçük tarihî manzumeler yazmış ve Şehnâme tarzında nispeten büyük bir eser meydana getirmiş ve eseri Fetali Han'a ithaf etmiştir. Ağa Mesih Şirvani, 13. yüzyılın başında İran'da ölmüştür.

Ey turfe nigari mahruhsar

Ey hurilika firiştekirdar

Bu hüsn ile olmamışken izhar

Oldun beni dilşikesteye yar

Bilmem nice huyla kıldı ağyar

Sonra seni benden etti bizar

Bes indi sözüm budur ki tekrar

Bir ad ile et beni günahkâr

Al destine tiğ durma zinhar

Öldür beni olsun ellerin var

Bu muhammeste Ağa Mesih ehli zamandan şikâyet ederek söyler:

Dila etme tevekke rastguluk kanda[126] kalmıştır

Kârına özgedir bunlar geçen devranda kalmıştır

Nemekte kadrü kıymet, ne keramet nanda kalmıştır

Bela çekmekliye ne tabu takat canda kalmıştır

Ne aşari sefa bimar için dermanda kalmıştır

Olupdur kalp hain hak bilir bir paktinet yok

Düşende satmayan dünyada dinin hiç millet yok

Zükür aksamının tabinde asla doğru bayat yok

[126] Nerede, nerde.

Ünas ehlinde bir zerre hicab ü şerm ü ismet yok

Tariki ademiyet yolda, ne erkanda kalmıştır

……

……

Mesiha! Kes tealluk bu cihandan kim hesaret var

Ne tesiri dua zahir erenlerde ne himmet var

Ne âlimlerde şeriyyat ne beylerde adalet var

Ne bir doğru sözü halkın ne bir keste diyanet var

Hakikat aşinada, ne vefa yaranda kalmıştır

Nişat Şirvani: Nişat Şirvani'nin etkisi Mesihi gibidir. O da eski klasik şiir mektebine mensuptur. Ağa Mesih ile muasır olup onun gibi ömrünün çoğunu İran'da seyahatte geçirmiş ve İran'da felsefe ve ilim tahsil etmiştir.

Nişat bu seferlerinde çok meşakkat çekmiş bu konuda bir gazelinde şöyle yazmıştır:

[84] Gurbette rahi-sebde esbabı sefer tek

Asudeliyim olmadı her menzile düştüm

Ger misli hübab özge heva başıma düştü

Bir damda evim tikdimü yıkdım yola düştüm

Yüz görmedim ezbes ki Nişât ehli vatandan

Bu vech iledir kim baş alıp her ele düştüm

Nişat'ın birçok gazel, muhammes ve murabbası vardır. Aşağıda bir gazelinden örnek vereceğiz:

Senin ferşin ki zahid, bu riyadır

Hakikat menzilinde bu riyadır

Riyadır zahidin gerçi namazı

Velakin halk içinde hoş edadır

Nigahından ol ahuçeşmin ey dil

Özün sahla kim ol eyni hetadır

Düşer güzgüye daim aksi canan

Gönül saf olsa her matlap revadır

Acep yok türresinden olmuşam şad

Benim bahtım ki var baştan karadır

Nişât'ın gönlünü incitme ey şuh

Sana nifrin eder ehli duadır

Şakir Şirvani: Nadir Şah ordusunun, 1735 yılında Şirvan şehrinin işgalini tasvir eden "Ahval-i Şirvan" adlı bir manzume yazmıştır.

Müşteri: Fetali Han ve Vakıf Müştak'ın muasırıdır. 1731 yılında babası Hüseyin Ali Han'ın yerine geçmiş ve Derbend, Kuba ve Saliyan şuara ve aydınlarını koruması altına almış, edebiyatın oluşmasına yardım etmiştir. Günümüze ulaşan az şiiri vardır.

Bu gazel Asarı Dağıstan kitabından alınmış Fetali Han Müşteri'nindir.

Oldu güzel ömr sarf heyf ki nadanlığa

Her ne kalır sarf olur indi peşimanlığa

Zülfi-siyah zövküne uyma hatadır gönül

Farik iken sen seni salma perişanlığa

Feyzi-ezel kafili-terbiyeti-hal ola

Muri-mühekker urar laf süleymanlığa

Manai-arzi-gamim heyreti-didar olur

Men ne deyim bilmezem ah bu heyranlığa

Nefheyi-badi-saba ruha teravet verir

Çün güzar etmiş seher sünbülü reyhanlığa

Müşteriyi-dürri-nazm kimse deyil haliya

Dürci-dehan açma kim köherfşanlığa

[85] Arif: Adı Hüseyin olup aslen Tebrizlidir, Karabağ'da yaşamıştır ve Ağa Mesih ile Nişat'ın muasırıdır. Zarif gazelleri vardır, dönemin elemli durumlarını anlatmıştır.

Bu şair çok bilgili ve güzel söz sahibi idi ve H. 1220'de Şuşa'da ölmüştür.

Aşağıda bir gazelini naklediyoruz:

Mümkün olmaz yarı görmek bir zaman ağyarsız

Gülşenin devrinde kim görmüş gül olsun harsız

Devri dönmüş devri-devran bulmadı kamımca seyr

Çerhi-kecreftarı bir dem görmedim azarsız

Gedrü kıymetler tapıb kuyinde yarın geyrler

Layk men kaldım gemi-hicran ara gamharsız

Gam meni pamal kıldı ey müselmenan haray

Olmasın kafir de ya rab men kimi gamharsız

Gabrimin daşına yaz ey ehli-dil bu misrai

Verdi Arif canını min hasret ile yarsız

Aciz: Narsof tarafından mütalaa edilmiş 1856 yılında Tebriz'de divanı yayımlanmıştır. Devrin sayılı şairlerindendir. Fetali Şah ve Abbas Mirza zamanında yaşamış ve onları methetmiştir.

Aciz Fetali Şah hakkında böyle demiştir:

Kıldı bünyadımı bu seyli-sirişkim berbad

Ah eger olmasa ol şahi-cihandan imdad

Hansı dergâha koyum men üzümü hasret ilen

Adam ol kapıda men nale vü efğan bünyad

Böyle feryad çekim bu feleki-süstnihad

Hanimani-dili-zarım kimi olsun berbad

Gösterin siz mene bu Şahdan özge bir Şah

Dergahında adam ol dadgerin nale vü dad

Aciz, Abbas Mirza'nın Ruslarla savaşı ve Rusların kurnaz politikası hakkında bir şiir yazdı ve Abbas Mirza, Rumenlerle (Türkiye) barışı ve birliği için veliahtı şiirle tebrik etmiştir.

Aciz, Tahran'ın methinde böyle demiştir:

Ey tiken cennete göz meyl eleyen rizvane

Birce teşrif getir seyr ele sen Tehrane

[86] Görgelen cennet dünyanı eger adam san

Koyma ol yerden ayak dışra bir özge yane

Hanı cennetde bele bağ behiştde bele hur

Zahidin vesfini bihude kılan efsane

O diyar içre kedem birce koya vaizi-şehr

Deyem ey oğlu ölen, huriye bak, kılmane

Bir temaşa üze kıl zülfe bakıb kakili gör

Gülü gül üste koyub sünbül urar reyhane

Ademin neslini bu hüsnde ger bulsaydı

Secde iblis nece etmez idi insane

Bu yeri görse peri getse behişte deyecek

Nece gör tenge salıbdır meni bu virane

Zahid ol türreyi terrare bakıb dad etdi

Ne zeban ile edim vasf bu abad olmuş

Benzemez Helleha Nuşadevü Gürcüstane

Bilmeyir böyle güzeller bele pakize mekan

Gelmeyib tarı bilir daireyi emkane

Bele cennet bele rizvan bele hürü kılman

Verib Allah bu gün padşahı İrana

Bu duanı ele Aciz onu sübhani gadim

Bilmüzaaf elesin düşmesin heç nöksane

Abdurrahman Dilbazoğlu: 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başlarında faaliyetlerde bulunmuş ve dönemi için önemli olan Azerbaycan şairlerinden biridir. O, bir vatansever ve ülkenin kültürel kalkınmasına (kişvar) hizmet etti. Gözleri Gürcü Şahı Iraklı'nın emriyle oyulmuştur. **Gence Hanı Cevad Han'ın** 1804'te vatanı müdafaa ederken şehit düştüğünü anlatan manzumesi en duygulu şiirdir.

Şiirde vatan uğruna canını veren, yürekleri yakan ve sızlayacak kadar güzelce tasvir edilen bu mücahit Han'ın ölümü Azerbaycan edebiyatında istiklal mücadelesinin izlerini[127] bırakmıştır.

[87] Burada Cevat Han Ziyadeoğlu'nun Ruslarla savaş hakkında yazdığı muhammesinden bir bölümünü aktarıyoruz:

Bir rivayet söyle ey dil çerhi-kecreftardan

Ta ebed ruzi-ezel bed-mihrü bed-kirdarden

Çerhi-zalim, dehri-dun sahib-hata biarden

Kim Yezidin izzetin gör şahi-dilefkarden

Gör Cevat Han macerasın mihneti-mekkardan

Böyledir devran ezel insana al[128] eyler cihan

Bir zaman hürrem kılır bir dem melal eyler cihan

Şah ola, ister geda aşüftehal eyler cihan

Akibet bir gün gider himmet-helal eyler cihan

Nahüdanı gark eden ol keştiyi-pürbarden

Her zaman devran salubdır canı canandan cüda

Ademi Havvadan ayrı bağı-rızvandan cüda

Hatemi saldı felek cahi-Süleymandan cüda

Ah kim düşdi bugün devran Cevat Handan cüda

Eskik olmaz zari-bülbül, söhbeti-gülhardan

[127] Nişane.
[128] Hile.

Şahi-nâme vasf eden yok ol Cevat Han vasfını

Medeni-cudü sehavet, edli-divan vasfını

Bilmiş Eflatun saharın ehli-meydan vasfını

Hikmeti-Loğmandan artuk derde derman vasfını

Bir muhammes nazmile inşa kılım eşarden

Gence şehrinde Cevat Han kim, ne eyyam var idi

Sahibi-lütfü adalet sadikül-ikrar idi

Her işin felinde mahir akilü hüşyar idi

Muhtasar âlem ara imtihan serdar idi

Gör neler çekdi kezadanü devrü-bed etvarden

Düşdü devası ezel ol Şeki, Şirvan ile

İbrahim Han ittifak oldu ol Ümmühan ile

Geldi leşger üstüne ol cümle Dağıstan ile

[88] Onlar ile kıldı deva serbeser meydan ile

Çekmedi hergiz zarar bir fitnevi-ağyardan

Bir de ondan sonra geldi valiyi-Bağdatiyan[129]

Yığdı Gürcistan tamamen leşgeri-Tavadiyan

Neçe iller kıldı deva çekmedi ondan ziyan

Vali keçdi çün fenaden, terk edüb ahır cehan

[129] Gürcistan Şahı İkinci Iraklı.

Gör ne sadir oldu Gürgin[130] han kimi ağyardan

Ol Cevat han vasfını nece kalem şerh eylesin

Şerhe sığmaz vasfı-halın nece diller söylesin

Bir bele serdarü gazi kim görüpdür böylesin

Düşdü devası onun kari-gazadan neylesin

Padşahi-Rusü sahib-tacilen tumardan

Çekdi bir il ol Cevat Han eyledi cengü cidal

Gah sülh etdi arada gah kıldı rengi-al

Gördi kim olmadı ahır artdı fitne kiylü kal

Gelmedi imdada herçend eyledi yüz arzı-hal

Fethali şah, sahibi-İran olan hünkârdan

Ol Hüseyinkulu Ağa geldi Hanın yanına

Layikiydi her hünerler şevketine şanına

İstedi kanın kata ol demde Hanın kanına

Koymadı Han gönderüb bir ğayri bürc meydanına

Yeni onun vahşetin men görmeyim didardan

Gelesin sandı Cevat Han ol zaman viraneden

Çok çalışdı ta olunca derdine dermaneden

Feyzi-Hakkdan ta yetince rahmeti-ğefraneden

[130] Gürgin Han Iraklının oğlu ve Canşinidir ki 1801 yılında Rus tabiatını kabul etti.

Çıkdı ruhi ol bedenden ravzeyi-rizvaneden

Ey hoşa buldu şehadet vahidül-kehharden

[89] Hem Hüseyinkulu Ağa buldu şehadet nevcivan

Halkara bür cümle mihnetden yaman oldu yaman

Anası ahlar çekib şahsey deyib eyler feğan

Yüz tutub ol barigahe elvida eyler eman

Bineva düşdüm cüda ferzendi-gülruhsarden

Gencelü halkı şehadet buldu Hakka can feda

Kimi mazlum kimi azade kalıb ender-bela

Her biri bir növ ile yüz derde oldu müptela

Yadına gelmez meğer mazlumi-deşti-Kerbela

Ey utanmaz çerhi-zalim Ahmedi-Muhtardan

Min iki yüz dahı on sekizde tarihî-zaman

Kim şehid oldu Cevat Han çıkdı ez dari-cihan

Çok perişan oldu hâli Gencenin hedden yaman

Gel yetiş imdade ya Hakk, Mehdiyi-Sahibzaman

İncimezmi hatırın bu derdü ahi-zardan

Feridun Bey Köçerli'nin kitabında bu muhammesin daha hassas kısımları siyasi tavsiye nedeniyle silinmiştir bu sebeple o kısmı bulamadık.

Arif Mustafa Ağa: Dilbazoğlu gibi ülkenin siyasi meselelerine ortak oldu ve bunun sonucunda Rusya'nın içlerine sürgün edildi. Hicri 1188'de Kazak bölgesinin Şıhlı ilçesinde dünyaya geldi, Türkçe, Farsça ve Rusçayı iyi bilmiyordu ama gayretli, dindar,

bilge bir adamdı. Arif Mustafa'nın gurbetteki durumu (Kazan, Harkov) kendi hâli ile ilgili şiirinden bir bölüm yayımlıyoruz:

Fikr eylerem bir-bir düşer yadıma

Yar ü hemdem, dost, yaranlar ağlaram

Dolar gözlerim aşkı-al ile

Gözlerimden ahar kanlar ağlaram

Saldı meni felek işe bisebeb

Sen eyle bir ilaç ya kadir çalab

Anıb[131] yar ü hemdemleri ruz ü şeb

Gah aşikâr gah nihanlar ağlaram

Nâme yazdım yâre badi-sabadan

Derdi-dilim izhar etdim hevadan

Düşmüşem avare elden-obadan

İtirmişem hanimanlar ağlaram

Vade keçdi günlerimi sanaram

Aylar iller hesabına kanaram

Her zaman yadıma düşer yanaram

O devranlar, o zamanlar ağlaram

Dad eylerem yeten yohdu feryada

Derdim olur günden-güne ziyada

[131] Hatırlamak.

[90] Ağlaram her zaman düşende yâda

Bizim Kazak, Karamanlar[132], ağlaram

Bülbülümü kaçırmışam elimden

Ayrılmışam gülşenimden gülümden

Cüda düşüb ulusumdan[133] elimden

İtirmişem dudmanlar ağlaram

Gark olub keştiler eşkim selinde

Yaşılbaşlar oynar çeşmim gölünde

Esir oldum beni esfer elinde

Ağlaram ey müselmanlar, ağlaram

Her kimde ki namus olur ar olur

Ahdü ikrarında berkarar olur

Yahşı yoldaş yaman günde var olur

Yaman yoldaş öter yanlar ağlaram

Bu demlerde getmek eger olmasa

Vatan sarı azmi-sefer olmasa

Arife bir yahşı haber olmasa

Gör eylerem ne tufanlar ağlaram

Gönlüm kalıp ehli-tufan içinde

[132] Bazı rivayetlere göre Kazak mahalinde önceleri iki kardeş idiler. Onlardan birinin adı Kazak öbürünün adı Karaman veya Kahraman imiş, bunu göre Kazak-Karaman demişler.
[133] Millet.

Dolanır sergerden hayran içinde

Korkuram ki ölüm küfran içinde

Bada geda din imanlar ağlaram

Arif, kardeşi Salik'in gönderdiği nâmesine Rusya'dan yazdığı cevabında böyle söylüyor:

Can zar ü tenim nizar sensiz

Ömrüm başa yetdi yar sensiz

Feryad ki devrü namuvafik

Koydu meni ey nigar sensiz

Dil goncası kan olub, açılmaz

Yüz min ger ola bahar sensiz

Rengim güli-zaferane dönmüş

Dil gamdan olup fikar sensiz

Yok mende gararü tabü takat

Tab etmek olur mu yar sensiz

Ey gül gece gündüz Arif ağlar

Bülbül kimi zar, zar sensiz.

Arif Mustafa Ağaoğlu Ali'ye yazdığı nâmede böyle söylemiştir:

Olma tarik dersden ey nuri-cananım Ali

Pendimi eyle kabul ey han ü haKanım Ali

Var ümidim etmeye zaye efendi sayini

Koymaya dersinde bir kemser Osmanım[134] Ali

Men seninçün eylerem hayır-dualar ruz ü şeb

Saklasın hifzü himayetinde sübhanım Ali

Payimal etsin adüvvü hasidin lütfi-ilah

Her zaman gamharın olsun şiri-yezdanım Ali

Gerçi ey dil men Ebubekrü Ömer Osmaniyem

Hak İmamimdir menim ol şiri-merdanım Ali

[91] Gönlümün şehrin firakü hasretin kılmış harab

Bir üzün görsem olur abad viranım Ali

Olsun Arif, haşrde evvel şefiin Mustafa

Sonra Ebubekrü Ömer Osmanü aslanım Ali

Salik: Molla Penah Vakıf'tan sonra Kuzey Kafkasya'nın en güçlü şairlerinden biri olarak kabul edilen Kazım Ağa Salik, 1781=1195 yılında Şıhlı vilayetinde doğmuştur, Arif Mustafa Ağa'nın kardeşidir. Türkçeden başka fars dilinde de güzel şiir ve gazeller yazmıştır ve 1842 yılında vefat etmiştir. Rus şairleri Puşkin ve Lermantov'un muasırıdır. Karabağ şairlerinden Mirzacan Bey Medetov ile müraselat şeklinde yazdığı bir nâmesinde ona böyle söylemiştir:

Sensin cihanda fikr bekeriyle mesel merim

Nola çıkarsa şiirin İsa tek asmana

Salik'in orijinal şiirleri murabba şeklindedir. Kendi yüzyılının şair ve ediplerini Kazak muhitinin hâkimine yazdığı bir şiirinde tavsif etmiştir.

[134] Osman Efendi Molla Veli Vidadi'nin oğlu və müderrisidir.

Salik Kazak hâkimi Kiyaz Palanov'un tedbir ve akilane siyasetinden metheder ve böyle yazar:

ببرید پای دزدی در وادی شرارت

خون می چکد دمادم از خنجر عدالت

Güzel hakkında söylediği şiirleri Vakıf ve Vidadi'nin şiirlerinden aşağı değildir burada bir örneğini naklediyoruz:

Ey şahin cilvelim, şunkar şivelim

Durna tek tellerin cığalanıbdır

Hasta gönlüm onu görenden beri

Çıkıp asimane, havalanıbdır

Ey lebleri nebat, dehanı püste

Çeker hasretini bu dili haste

Hal değil görünen ağ sinen üste

Bir Kur'an harfidir, karalanıbdır

Deme ki, sevdiğim seni nihandır

Sene âşikliyim halka eyandır

Deyibsen: busemin kıymeti kandır

Almak üçün biraz bahalanıbdır

Çok da menden kenar gezme ay peri

Sensen gönlüm zövkü, dilim ezberi

Guşe-yi kuyini bulandan beri

Derd-i bidermanım devalanıbdır

Meclisler ziveri gördüyün Salik

Hakani, Enveri gördüyün Salik

Şairler serveri gördüyün Salik

Gel gör sensiz nece gedalanıbdır

1830 yılında İran'da veba salgını[135] ortaya çıkmış ve binlerce kişinin ölümüne sebep olmuştur. Salik şiirinde bu salgını bela olarak tanımlamış ve İranlıların hak yoldan ayrılıp saptıkları için Allah'ı kızdırdıklarını şöyle yazmıştır:

[92] Bin iki yüz çehlü şeşde düştü İrana veba

Eyledi virane her bir şehri ba-hükmü-gaza

Ettiler cümle atibbalar ilacında deva

Bulmadı bimarı bu derdin devalardan şifa

Sen özün sakla bizi böyle beladan ya hüda

Bu zamane beyleri çün zulme mail oldular

Hem kaniler kapısında meni-sail oldular

Oldular eşrare bais hayre hail oldular

Yıktılar iman evin hem akli zail oldular

Aldılar verdikleri eşyalar üstünden veba

İçtiler andü kesem her lahzada mahz düruğ

Verdiler her bezmde şemi düruğa bin füruk

[135] Epidemi.

Sattılar katık yerine dik içinde abi-duğ

Ettiler gerdenkeşanlık misli-övc İbni Anuk

Padişahlık iddia etti dahi her bir geda

Nefsi emmare ülema kalbini etmiş harap

Medrese içre müderris eylemiş terki-kitap

Az kalıpdır parsalar eyleye meyli şarab

Şahidü şeyhin duası hergiz olmaz müstecab

Muhtasar bu ki düşüp yümni-icabetten dua

Bitaharet gezdiler hem tutmayıp sövmü[136] salat

Tariki kurbanü fitre oldular, haccü zekât

İçtiler daim şarabı sandılar abı hayat

Bilmemiş kim talh eyler kamını zehri memat

Hıfz kıl müminleri ol talhdan ya Rabbena

Yar-yoldaş birbirine keşfi esrar oldular

Her ne kim evvel dediler sonra inkâr oldular

İhtiyar sahipleri hem merdümezar oldular

Habi gafletten sanasan şimdi bidar oldular

Yıktılar riayyet evin almak ile irtişa

[136] Oruç.

[93] Salik'in yakın arkadaşı Sedefoğlu Süleyman Koha'ya yazdığı müstezatları onun en değerli şiirleri arasındadır. Salik dostunu vakitlerini hoş geçirmeye, zevk ve sefa sürmeye davet ediyor:

Gel ey Sedefoğlu Süleyman koha

Meyhane kapısın edek güşade

İçek ziyade

Sermest olub serhoş gezek sübhü şam

Dursun yanımızda sakiyi-sade

Elinde bade

Elinde bade kim dursun hemişe

Tövbe nedir bizde seng ile şişe

Gel çok da düşmeyek fikrü teşvişe

Derdü gemi getirmeyek heç yade

Bu puç dünyade

Bu puç dünyanın ki çokdu mihneti

Unutmayak hergiz sazü sohbeti

Senin ölmüşüne, bunun lezzeti

Eğer yüz il gitsen olmaz ikbalde

Ey Sedefzade

Ey Sedefzade sensen cevahir

Kadir-kıymetindir âlemde zahir

İkimiz de olak bu işde mahir

Söylensin adımız elde obada

Yetek murada

Yetek murada biz tapak tubunu

Tapmarık cennetde ondan hubunu

Bu dünyanın ha bele mehbubunu

O dünyada biz tapmayak mebada

Kalak cefada

Kalak cefadavü olak peşiman

Kaçak düşe bizden huriyü kılman

Ne biz kafir olak ne de müselman

Melul-müşkül kalak miskin fetada

Kim yete dade

Kim yete dade pes hakdan sevayi

Ya rab, özün saklasın binevayi

Salikem söylerem herze-hercayi

Kimse bilmez nedir mende irade

Ede ifade

Salik başka bir müstezadında dostu Sedefoğluna der ki dünyanın zevki sefası, mey ve saki hepsi kötülüğe mahkumdur gel bunlardan vazgeçelim ve samimi bir yürekle halka hizmet ve itaat edelim.

Salik, Çağatay lehçesinde de şiir yazmıştır.

Fedali: Mirza Muhammed Gaibzade Salik'in muasırı olup Salahlı köyünde doğmuştur ve şimdiki Gaibofların dedelerindendir. Salik ile arasındaki dostluk **[94]** olduğu şiirlerinden anlaşılmaktadır.

Kaynakça:

1- Azeri Edebiyatının Tekamülü (18-19. Asırlar) İslam Ansiklopedisi. Cilt 2. Prof. Fuat Köprülü.

2- Azerbaycan Edebiyatı: Ahmet Caferoğlu. Türk Dünyası El Kitabı. Ankara 1979.

3- Edebiyattan İş Kitabı: H. Zeynallı. Abdullah Şaik. A. Musahanlı. H. Efendizade. Bakü-Azerneşri 1928.

4- Danışmendani-Azerbaycan: M. A. Terbiyet.

5- Azerbaycan Edebiyatı: Feridun Köçerli. Birinci Cilt. Elm Neşriyatı. Bakü 1978.

6- Riyazü'l-Âşıkın. (Karabağ Şairleri) Telif Muhammedin Mirza Sadrayı Karabağı 1325 h. Çap İstanbul.

[95] Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış

(6)

Yazan: Doktor Cevat Heyet

19. yüzyılda İran'da Kaçar hanedanı hüküm sürmüştür. Türk kökenli Kaçar hükümdarları İran edebiyatını desteklemiş ve Türkçe eser yazılmasını teşvik etmişlerdir. Bir önceki yazımızda İranlı aydınların Çağatay edebiyatıyla olan ilişkisinden ve Ali Şir Nevai'nin eserlerine olan ilgilerinden bahsetmiştik. Bu ilgi bu dönemde de devam etti. Fakat bu edebiyatı iyi anlamak için bu edebî dilin gramerini ve söz varlığını incelemek gerekir.

Bu amaçla 18. yüzyılda başlayan filolojik çalışmalara bu yüzyılda da devam edilmiş ve aşağıda isimleri belirtilen eserler yazılmıştır.

1- Behcetü'l-Lügat veya Lügati't-Türkiye: Bu eser Kazvinli Fetali Kaçar tarafından yazılmıştır ve Nasreddin Şaha ithaf edilmiştir. Büyük Çağatayca-Farsça lügat kitabıdır.

2- Hülase-i Abbasi: Muhammed Hoyi tarafından yazılmış veliaht Abbas Mirza'ya takdim edilmiştir.

3- Et-Tamga-i Nasıri: Muhammed Salih İsfahani tarafından telif ve Nasreddin Şah'a ithaf edilmiştir. Bu gibi eserler Türkçe bilen İran şairlerinin hatta Çağatay lehçesine ne kadar ilgili olduklarını gösterir. Hatta bazı şairlerin bu lehçede şiir söyledikleri bilinmektedir. Bunların arasında Huccet ve Nişat en önemlilerindendir.

Nişat Genciney Neşat adındaki mecmuasında bu lehçe ile manzum ve mensur kıtalar **[96]** yazmıştır.

Bende-i Tebrizi: Mirza Muhammed Razi üç dilde şiir ve nesir yazmıştır. Ayrıca Fetali Şah'ın Napolyon'a gönderdiği ünlü mektubu bu zat yazmıştır. Şikeste hattına benzer bir şivesi vardır.

Nestalik de Mir İmad, Mirza Salih ayarında iyi bir hattattır. Ziynetü'l-Tevarih onun eseridir.

Bu yüzyılda ortaya çıkan şairlerimizin birçoğu mersiye şeklinde şiir yazmış ve bu durum Kuzey Azerbaycan'da 19. yüzyılın ortasına kadar devam etmiştir.

Bu yazımızda kısaca bu tür şairlerimizden bahsedeceğiz, ardından İran-Azerbaycanı'nda son yüzyıldaki önemli şairlerinden bahsedeceğiz ve Kuzey Azerbaycan'daki edebî akımları kısaca bahsedeceğiz.

Mersiye Edebiyatı: Mersiyeler, merhuma duyulan sevgi ve bağlılığı ifade etmek için yazılan eserlerdir. Bu tür eserlerin çoğunu kasideler oluşturur. Mersiye, eski Türk edebiyatının türlerinden biridir.

Eski Türk boylarında, bir ölü için yas (yuğ) tutulurken ölen hanı, kahramanı ve yiğidi anlatmak adet olmuştu. Bu matemde okunan parçalara ağu denilir bu ağılar mâni[137] şeklinde ve her birinin belli bir durumla ilgili olduğu söylenmiştir:

Şirvan'ın yastı yolu

Sokuldu bastı yolu

Kaçtım başım kurtaram

Azrail kesti yolu

Ağular mersiyelerin bir şeklidir. Eskiden Türk boyları içinde meşhur olan Sağular (mersiyeler) kopuz ile birlikte toplantılarda veya matem törenlerinde okunan şiirlerdi. Yedi veya sekiz heceli dört mısradan oluşan bu kıtalarla ölenin faziletleri, cenklerin çeşitli dönemleri, ölen kahraman için bütün ilin hatta tabiatın ne kadar üzgün olduğu tasvir edilirdi.[138]

[97] Bugün Azerbaycan'da mersiye Şiilikle alakalıdır ve tüm Şii halkları arasında âdettendir. Bu tür yas, Şah İsmail ile tanıtılmaya başlandı. Şah İsmail ve Fuzuli gibi büyük şairlerin ortaya koyduğu bu tür manzum ve mensur eserler Azerbaycan edebiyatında müstakil bir bağın gelişmesini sağlamıştır. Kerbela faciasından ilham alan şairler, yürek

[137] Mâni, bayatıya benzer. Halk şiirinin sade ve zengin bir türüdür. Rubaiye benzer, hece vezniyle (yedi heceli) söylenir ve ilk iki veya üç mısra giriş yerine ve esas fikir dördüncü mısrayla söylenir.

[138] Bu konuda merhum Fuat Köprülü Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar adlı eserinde geniş malumat verilmiştir.

burkan ağıtlar yazdılar ve şiirlerinde Kerbela şehitlerini şiirleriyle takdis etmişlerdir. Bu türün en popüler şairleri şunlardır:

1- Nizameddin Muhammed Tufarganlı: Muhammes şeklinde mersiyeleriyle halk arasında rağbet görmüştür. Hicri 1170 yılında vefat etmiştir. Mersiyeleri ehlibeytle ilgilidir.

2- Seyid Fettah Merağalı: Çeşitli manzum ve mensur eserler ve mersiyeler yazmıştır. Mahlası **"İşrak**"tır. Farsça mesnevisi Riyazü'l-Fütuh'tan başka Türkçe şiirleri mesnevi, mersiyeleriyle ünlü olmuştur. 1175 yılında Merağa şeyhülislamı iken vefat etmiştir.

3- Hacı Hüdaverdi: Aslen Hoylu'dur. Mersiye şairidir. Mahlası **"Taib"**dir. Türkçe'den başka Farsça şiirleri de vardır. Hicri 1201 yılında vefat etmiştir.

4- Dâhil Marağalı: Merağalı Ahund Molla Hüseyin bu edebiyatın üstadı kabul edilir. Kerbela olayını 7 ciltte Türkçe yazıp yayımlamıştır. Divanı Tebriz'de birçok kez basılmıştır.

Dâhil'in eserleri bütün mersiyehanlarının tümü Kerbela musibetlerine mahsustur. Dili ve üslubu sadedir. Kerbela meydanını tasvir ederken böyle der:

"Bir gülzardır ki hiyabanın gülleri sine-i ehli matem gibi çak çak, çeşme kenarın sebzeleri çeşm-i hasret gibi gamnâk ve sıhhati zemini dameni gülçin seraser lale-i hun ve nesimi havası manendi ah-i dilnişin ve reyhanlı yetim zülfü gibi kubaralud ve servleri asırlar ahı gibi siyahendud ve goncaları âşık-ı mahzum gibi hunbar ve sünbülleri zülf-ü arusan-ı matem didemisal tarumar ve rayihe-i nesimi aşkı aşıran ile hemabu heva ve hezareleri atfali gariplere hemneva ve cuybarı mecra-yı aşkı lalegun ve çeşmesar-ı beynih dide-i pürhun, bülbülleri hamuş ve bağban-ı medhuş….."

Şimdi nazımlarından bir örnek nakleceğiz:

Vah ne gülşen çeşmesarı cuyi-hun

Nevcivanlar neşi, servi-vajegun

Kana batmış türrelerdir sünbülü

Penbayi-dağı-cerahatdir gülü

Bir taraf güller tamam olmuş hazan

Bir taraf mebhut durmuş bağban

[98] Bir taraf bihem eser badi-samum

Bir taraf zağü zeğan eyler hücum

Kudsiyan ol gülşene heyran hema

Vadiyi-hayretde sergerdan hema

Bir bela gülşende ağlar bülbülü

Kan içinde terbiyet tapmış gülü

Etdiler dikkatle çün her yan nazar

Gördüler açmış zeban susan deyer

Bu çemendir bustani-Kerbela

Makteli-pirü civani-Kerbela

Bir taraf kan içre yatmış bir civan

Hulki-pakından olur al kan revan

Aşiyani-mürği-peykan peykeri

Pay ta ser zahm, cismi-enveri

Bes ki deymiş tirü hançer abdar

Her seri-muyi açıb bir çeşmesar

Yusifi-Misri kimi gülgun kefen

Seyd tak hançeri-gürgani-cefa

Kimdi ya rab ol civani-mahru

Kimdi yaran ol gazali-mişkbu

Ümmi-Leylanın Aliyyi-Ekberi

Kerbela serdarının gülpeykeri

Gördüler bir yanda düşmüş harüzar

Bir uca gametli kolsuz şehriyar

Bes ki cisminden olub al her yan revan

Kuhü sahranı edib deryayi-kan

Kimdi yaran ol garibi-naümid

Teşneler sekkası Abbasi-şahid.

Ve bu düşman karşısında duran Hazreti Ali Ekber'in sözlerinden bir kıta:

Bil ey leşker-i kafir bed-tiynetü bed-heybetü bigayretü biar cefa-cû cefakâr, hatadide hatakâr, benim şibhi-peygamber, benim naibi-haydar, benim misli Gazanfer, benim sahibi hançer.

Bir civanım ki, vecahette, selâbette, sebahatte, melahatte, teravette, telakatte, letafette, necabette, bana yoktur beraber ne nebiyyü ne veliyyü ne nakibü ve ne necip ne felekte melekü mihri encam. Envare ve siyare benim, benim halkta hem hülkta hem nitkte mirati resuli medeniyyü Kureyşi mazhari evsaf Ali şiri hüda şirseda mehterü hem kehterü hem hâceyi Kanberü hem sakiyi kevserü hem katilü-Enterü hem kaleyi Hayberi ene Ali ibnel Hüseyin ehl…

Ve bizzat cemaatine dedi ki:

Sizde eğer Yezidi-bedehtar nişanı var

Günden ışıkdı bizde peygamber nişanı var

Men naibi-Hüseyin, Hüseyin varisi Ali

Mendei Hüseynü Haydarü Safdər nişanı var

Vardır atam Hüseyində çün sureti Ali,

Etse kabul mende de Ganber nişanı var

[99] Olmaz herif kimse mene, mende bihilaf

Abbasi-namdarü dilaver nişanı var

6- Raci: Mirza Ebulhasan Raci hicri 1247'de Tebriz'de doğdu ve Kerbela şehitlerini anlatan şiirleri ve Türkçe-Farsça gazelleriyle ünlendi. Divan Tebriz'de basılmıştır. 1292 yılında bu şair Mekke'den geldiğinde denizde boğulmuş ya da gaffar kelimesi bu olayın madde tarihi olmuştur. Burada Raci'nin Farsça ve Türkçe gazellerinden bazı örnekler:

تا ترا لغل لب ایدوست ز می رنگین است

همه عمر مرا موسم فروردین است

لب نوشین تو گر تلخ بعاشق گوید

جز فراق هرچه بگوئی سخنت شیرین است

غم چه داری اگر از هجر تو نابود شوند

هر چه عاشق بکشی باز دوصد چندین است

زاهدا جنت و کوثر بتو ارزان که مرا

دیدن دوست به از جنت و حورالعین است

شب در این شهر همه خلق براحت مشغول

قرعه خواب نرفتن بمن و پروین است

گفتم ای چشم مرو در عقب مه رویا

گفت پندم مده و رو که مرا این دین است

عشق دردیست که راجی ز غمش جان نبرد

چون کبوتر که مقید بکف شاهین است.

***

Ne kadar sen gibi bir gonca-dehânum yohdu

Ey perîveş bu kadar âh ü fegânum yohdu

Tûtiyâ-yı hatı cân nakdine alsaydum eger

Ey gönül bil ki bu sevdâda ziyânum yohdu

Yâre remz ile kamu derdümi bildirdüm men

Keşf-i râz etmege her çend zebânum yohdu

Ser-i kûyin mana dünyâda i'tâ eyledi Hak

Çünki ukbâda menüm meyl-i cinânum yohdu

[100] Gördi pürsûz ile yandı bu gice hâlüme şem

Çünki bir şem gibi cânı yananum yohdu

Ni'met-i vasluna sad şükr yitişdim bî-renc

Menüm öz tali'üme hîç gümânum yohdu

Raci yazdum kala menden bu gazel nâm ü nişân

Çünki âlemde menüm nâm ü nişânum yohdu

Raci tecnis oluşturmada çok yetenekliydi. Aşağıda bir örnek naklediyoruz:

Deme zahide sergüzeşti behişt

Yohumdur menim serde-geşti-behişt

Büküp gaddimi aşk ile bari-gam

Gamından iki âlemin farigem

Dil ü din verip müşk ü kakile

Menim tek ol aşüfte bu kakile

Gel ey aşikin ateşe yanduran

Meni yana yana koyup yandıran

Nedir ey sahiged günahım menim

Geçer arşdan her gün ahım menim

Sen oyna gece rud ü satranç ile

Töküm men yüze rud satranç ile

7- Dilsuz: Muhammed Emin Dilsuz aslen Tebrizlidir.

Bütün ömrünü fakirlikle geçirmiştir, şiirlerinden anlaşıldığına göre bazen tütün satmış, bazen bakkallık yapmış, son olarak bir süre cezaevinde kalmış, sonra hizmetçilik yapmıştır. Dilsuz şeyhülislamı övdüğü şiirinde fakirliğinden ve gıdanın az bulunduğundan şikâyet etmiştir:

Kıblegaha feleğin kasdı dili zardadır

Alemin güssesi bu hatırı efkardadır

Günü günden menim enduhü gamım artık olur

Bilmirem bahtda ya çarhı cefakardadır

Alemin dadresi sensen aya dadresim

Bunu ikrar eleyir hamı kim inkârdadır

Men fakirin de yetiş dadına ey dada yeten

Derdimin çaresi budur ki serkardedir

Men ile buğdanın âlemde sen et divanın

Görgile mendedi taksir o hunhardadır

Neçe müddetdi elimden kaçıp ol zalimi dun

Dudmuşam indi sorağın sizin anbardedir

[101] İltimasım budu senden tutub ol sengdili

Veresen bendeye çün kasdi dili zardadır

Dilsuz'un divanındaki parçalar (ilk 25 sayfa) Farsça olan Hazreti Ali methiyesinde kasideler ile növha ve sinezanlardan sonra Türkçe kaside, növha, sinezanlar gelir. Son olarak gazeliyat, muhammes, sakinâme, methnâme, rubaiyat, bahariyyat vardır. Bu eserlerde Dilsuz'un mersiyecilikden başka meddahlığı eleştirdiği külliyatı ve gazelhanlığı da meydana çıkar.

Bu yazımızda Dilsuz'un iki gazelini naklettikten sonra birde hicvinden örnek vereceğiz:

Zülfün düşende yada perişan olur könül

Lali lebin hayali ile kan olur könül

Seyli sirişkim âlemi garkı bela edib

Ezbes ki dudi ah ile tufan olur könül

Gülzari hüsn içinde eğer gonca leblerin

Bir nim handa eylese handan olur könül

Görsem seni rakib ile cami mey içmisen

Reşk ateşinde kuş kimi büryan olur könül

Gamzen ohun atanda keman kaşdan keçer

Zenbur hanesi kimi şan şan olur könül

Her dem görende bağda ol servi gaddini

Bihud senin dalınca huraman olur könül

Ruyin hayali ile yatıb hab eylesem

Halvetgahi vusalde mehman olur könül

Dilsuza lütf üzile eğer eylesen nazar

Müri hakir olsa Süleyman olur könül

***

Koydu meni bu dehrde avare gözlerin

Saldı meni bu gamlara ol kara gözlerin

Ey gül işim olub gece gündüz figan menim

Bülbül sıfat getirdi meni zara gözlerin

Yusuf kimi bu dehrde ey şuhi dilrüba

[102] Çekdi meni ne şevk ile bazara gözlerin

Şimdi hiciv şiirinden bir parça:

Gazisin gördün ki kurmuş dam halkın malına

Mollasın gör hile vü tazvire bah külli hâlına

Hacısı tüksüzperestdir bahma yoğun şalına

Rövzahanlar tüpürürler birbirinin yalına

Birbiriyle bahs edirler men de sahibmenberem

Ol hâkimler bilmirem men bilmir ahır kur ilen

Öldürürler dehr ara çoh nahoşi destur ilen

Alemi sarraf soyar ağlar hemişe şur ilen

Cümle növker babi halkın malın alur zur ilen

Dinmesem söyler filan han tövlesinde mehterem

İlh.

Kumri: Mirza Muhammad Taki Kumri, Derbendlidir ve 1235'te doğmuştur. Kumri de Dâhil gibi Kerbela'nın vakasını baştan sona bir destana dönüştürmek istemiştir. Rahmetli Feridun Köçerli, dindarlığın ve mersiyeciliğin merkezi olan Derbend hakkında, bu şehrin ahalisinin eski çağlardan beri İslam dininde olduğu, dolayısıyla daima İslam'a inandığı, dindarlık ve dinperverlikle şöhret kazandığını yazmıştır. Mübarek Ramazan ve Muharrem aylarını sadakat, ihtiram, züht ve ibadette geçirmeyi kutsal vazife kabul ederler. Özellikle Kerbela şehitleri için taziye, ravzahanlığa ve şebihgerdanlığa rağbet göstermiştir. Şebih binası yüz yıldan fazladır Derbent şehrindedir.

Kumri hakkında Köçerli böyle yazmıştır: "Muasırı beyninde iştihar bulmuş ziyade cüretli ve himmetli, sahib-i mensup, hikem huzurunda maruf ve içtimai nasta Derbent ehlinin ihtiyacını bildiren ve arz-ı hâl derd-i dilini arsa-ı zuhura getiren dilaver… bir vücut idi. Ziyade dindar ve çakar ehlibeyit resul olduğuna bina-yı kadiman Derbent'te şebih esas mütedavil iken o cenap dahi şebih bisatına ragıp ve mail olup her sene mebaliğ pullar sarf edip şebihe dair mükâlemat cedide tertip edermiş..."

Feridun Köçerli Kumri'nin şerh-i hâlini yazarken onun yalnız mersiye şiirleri yazmasını böyle izah etmiştir: Hayıf ki Kumri kuvve-yi şeriyyesini ancak bu yolda yani musibet yazmakla sarf edip asıl kısmını asar koymamıştır ki dikkati çekmesin. Elbette buna neden olan **[103]** çağdaş ve muasırın özellikle Derbent ehlinin musibetnâmesini her kısım eşar ve kelama tercih etmeleri veya şairin kendisini eyyam-ı tufuliyyetinden şebihgerdanlar ve mersiyehanlar, növhasazlar arasında neşvünema bulması ve ev terbiyesi olmuştur.

Kumri'nin külliyat kitabı Kenzü'l-Mesaib Kumri adına yayımlanmıştır. Bu kitap 14 masumun menakıb ve mesaibinde yazılmış şiir kitabıdır. Kitap bir küçük mensur mukaddimeden sonra tevhit kasidesiyle başlar sonra şiir methinde ve aşk ile aklın münazarası gelir. Daha sonra Sultan Nasreddin Şah'ın methinde bir kaside ve 8 sakinâme

ve Hazreti Muhammed (sav) methinde dört kaside ve Hazreti Ali'nin methinde 12 kaside vardır. Peygamberin vefatı ve sonraki olaylar hakkında şiirler ve Kerbela vakasına ait müfessel manzum parçalar yazılmıştır.

Şimdi örnek olarak Kumri'nin iki şiirini burada nakledeceğiz:

Ne nev dâhil olam meclis-i Süleymâna

Degil gedâlara lâyık revâk-ı şahâne

Hani o rütbe ki bezm-i visâle kâbil olum

Fenâ[139] vü **Bidil** ilen **Mukbile** mukâbil olum

Ne kabiliyyet ilen hem-zebân olam mire

Ne kasemlen getürem dürr-i nazmı tasvire

Nice berâber olam dil-şikeste mahzuna

Kelâmı gözyaşını dönderibdi Ceyhuna

Olum ne nev ile himmet-i asân Bakır ilen

Azâ mecâlisini doldurup cevâhir ilen

Niçe ekim bu gülistanda nazm güllerini

Çekipdi **Cevheri**yi hoş kelam cevherini

Hani o feyz-i mey-i aşkdan olum mahmur

İçim rahl ile bir câmdan şarâb-ı tahur

Nice mukâbili **Haki** bu dem men-i zâr

Cevâhirât-ı gazel eyleyüp bu gamda nisâr

[139] Siyah harflerle yazılan isimler mersiyeci şair ve yazarlardır.

Ne kudretim var olam hemtarâne **Serbâze**

O kadar tuti-tabımda yokdur endâze

[104] Mâh-ı Muharrem oldu yine gökler ağladı

Düşdi cihâna gulgule âlemler ağladı

Geldi mâh-ı musibet ü eyyâm-ı taziye

Bu mâtem ü azâya görün kimler ağladı

Şâh-ı rüsl-i emir-i Arab hatm-i enbiyâ

İmâmesin alup ele peygamber ağladı

Döndi hazâne gülşen-i Zehrây-ı ezherün

Deşt-i Necefde server-i din Haydar ağladı

Başın alup diz üzre kefensiz virende cân

Hayrün-nisâ başında kara micer ağladı

….

….

Evlâd-ı Haydarın çeken âh ü fiğânına

Kerb ü belâda mümin ü hem kâfir ağladı

Şâma taraf olanda revân kârvân-ı ğam

Yer ağladı gök ağladı nüh kişver ağladı

Kumri bu kıssa-i elem-efzâyı kıl temâm

Elinde kalem şerâre dutup defter ağladı

Sarraf: Hacı Rıza Sarraf Tebrizli Hacı Muhammed'in oğludur. 1271 yılında Tebriz'de doğmuştur. Gençlik yıllarında eğitim ve ticaretle uğraşmıştır. Hayatının büyük bölümünü ilim, edep ve hayır işlerine ayırmıştır. Sarraf, 1325 yılında 54 yaşında vefat etmiştir. Sarraf, mersiye şairlerinin en görkemlilerinden birisidir. Sarraf'ın növha, sinezanlar ve gazellerini içeren Türkçe divanı Tebriz ve Tahran'da yayımlanmıştır, bu divanının sonunda Farsça gazeli de vardır.

Divanı Hazreti Ali'nin methiyesiyle başlayan bir gazel ile başlar növhalar, Kerbela şehitleri ve yakın akrabalarının dilinden söylenmiştir.

Sarraf 'ın şiir dili sade, akıcı ve halk diline yakındır. Növhalarını okuyunca etkilenmemek mümkün değildir. Çocukluğumuzdan duyduğumuz ve hatırladığımız növhaların çoğu Sarraf'ındır. Sarraf, muasır gazel üstadı Şehriyar da dâhil olmak üzere kendisinden sonraki şairleri etkiledi. Üstat Şehriyar'ın bazı Türkçe gazellerinde Sarraf'ın gazellerindeki söz ve ifadelerle benzerlikler görebiliriz. Örnek olarak birkaç növha ve gazel nakledeceğiz:

[105] İmam Hüseyin'nin dilinden Hazreti Zeynep Kerbela'ya geldiğinde söylenen növha:

Bu çölde bacı möhneti-hicran senin olsun

Ağlar göz ile zülfi-perişan senin olsun

Ahd eylemişem burda gerek teşne verem can

Başsız bedenim isti kum üste qala üryan

Menle yata, bu çölde gerek yetmiş iki can

Şam içre bacı menzili-viran senin olsun

Bu deşti-bela olmuş aceb bezmi-müretteb

Gam camın edibler meyi-mihnetle lebaleb

Taksim olunur Ali-peygamber, bacı Zeynep

Abbas menim, abidi-nalan senin olsun

Terk eyler adu hürmetü Kuranü kitabı

Yağmaya gider Fatimanın takatü tabı

Men Asgeri ağuşa alım sen de Rübabı

Bu şartla peykan menim, efgan senin olsun

Bu çölde batar kakili-Ekber bacı kane

Tiri-gama Leylanın olur cismi nişane

Men ölmemişem gelmegilen ahü figane

Menden sonra bu nalevü efgan senin olsun

Görsen başımı Ekber ile nizade hemsar

Vur başına gel naleye salma yare macer

Olmuş bacı can ruzi-ezel böyle mükerrer

Bu deşt menim kuhi biyaban senin olsun

Her zulmü sitem gelse bacı olma perişan

Peymaneyi-gam nuş eyle ta sınmaya peyman

Cem et başıva silsileyi-Ali Resuli

Sersilsile kıl Abidi-bimarü meluli

Kül üste koy bacı kesik başımı huli

Tennur menim sineyi-suzan senin olsun

Sarrafe rıza lazımedir gövheri mena

Ne kişr ne terkib ne suret ne heyula

[106] Tahsili kemalet edib kabili-inşa

Ta ruzi-ceza ravzayı-rızvan senin olsun

Ali Ekberin anasından veda növhası:

Gel helal eyle meni azimi meydanem ana

Bir dakike sana bu haymada mehmanem ana

Çün verib serveri-lebteşne mene izin-cihad

Eyleyüb hatırı-naşadımı bir harf ile şad

Kalmayıp hasretim âlemde budur ayni-murad

Haki-payünde fedayi-rahi cananem ana

Biedep sanma meni bes ki varımdır ateşim

Kuruyub gonca dudağım odu handanem ana

İçmerem su gederem meclisi-canane susuz

Ciddü cehdim budur imdi boyanam kane susuz

Bağlanıp su yolu sed şükür açıkdır rahi-aşk

Kerbela deşti olub mazharı şahenşahi-aşk

Geştiyi-aşk ile memlüvdü kurbangahi-aşk

Koy gedim men de verim can sana kurbanem ana

Yaz dübare bu sözü defteri-Sarrafa Rıza

Gel helal eyle meni azami-meydanem ana

Hazreti Ümmü Leyla'nın Dilinden Ali Ekber'e:

Düşmemiş yer üzüne servi-huramanın oğul

Koy edim şana seri-zülfi-perişanın oğul

Halka-halka tökülüp desteyi-kakil üzüve

Diyesen sünbüli-terdir dağılıb gül üzüve

Oldu gönlüm kuşu bülbül kimi mayil üzüve

Gördü türfe gül açıp terfi-gülüstanın oğul

İmdi ki izin veribdir sana şahi-şüheda

Yürü get durma Ali, kafileden olma cüda

Sen de Kasım kimi kıl canuvi canane feda

Götür imdi ele manzurini Leylanın, oğul

[107] Gerçi Leylayı-vüsalundan ötür Mecnunem

Demerem getme bu getme yoh çoh memnunem

Sen eğer batmayasan kanuva men mağbunem

Gözyaşım tek aha bu çölde gerek kanun oğul

Bürci-tevhidde bir bedri-münevversen Ali

Serbeser ayineyi-hüsni peygambersen Ali

Men ne vech ile deyim Yusufa benzersen Ali

Vardı çoh farkı sen ilen mahi-Kenanın oğul

Onu Mısır içre alıp satdılar cüzi-samane

Seni can nakdine allam yene vermezle mene

Kuyi-kurban gahi-aşk içre ne benzer o sene

Ola kurbanı anan sen kimi kurbanın oğul

Gerçi bu şehrde olmuş hamı esnafı-sühen

Seni teyidi-Hüseyin eyledi Sarrafı-sühen

Oku bu misrayı çok vurma dahı lafı sühen

Düşmemişdir yer üzüne servi-huramanın oğul

Kerbela'dan Şam'a Gidildiğinde Hazreti Zeynep dilinden söylenmiş növha:

Bu diyari-Kerbela bu sen hüdahafiz Hüseyin

Karivan yolandı Şama men hüdahafiz Hüseyin

Destgirem, acizem zenciri-zulme bağlıyam

Yedi kardaşım ölüb kardaş yürekden dağlıyam

Mümkün olmur ses çekem, birce doyunca ağlıyam

Dövremi ahır alıp düşman, hüdahafız Hüseyin

Gülşeni-cisminde hançer yarası gül-gül açıp

Oh o gül gül yaralar üstünde hoş sümbül açıp

Şerhi-hal etmekliğe her yare yüz bin dil açıp

Olmusan ser ta bepa gülşen, hüdahafız Hüseyin

Zeynebin ölsün Hüseyin ger birce sensiz Zeynebe

Pasibandır Şümri-zilcövşen hüdahafiz Hüseyin

Bak bu Sarrafın Rıza gözden akan gözyaşına

İbret eyle sen de gözyaşın bırak özbaşına

[108] Dembedem Zeynep dilince arz kıl kardaşına

Bu diyari-Kerbela, bu sen, hüdahafız, Hüseyin

Hazreti Fatma Dilinden Tenure Hulideki İmam Hüseyin'in Başına:

Ey nuri-eynim menzil mübarek

Bikes Hüseynim menzil mübarek

Dur bineva hoş geldin eyle

Ey nuri-eynim menzil mübarek

Lazımdı yatsun bülbül gül üste

Ta saye salsun gül bülbül üste

Kesmişdim indi kan içre yanun

Hüşk eyleyirdim zülfümle kanun

Nageh yetişdi öz saribanun

Ey nuri-eynim menzil mübarek

Aşure Gecesi Növhası:

Güli-gülzari-risalet bu gece

Şümrden istedi mühlet bu gece

Bir doyunca baha Ekber üzüne

Eyleye aya tilavet bu gece

Zeynebin kalbini aram eleyib

Ola meşguli ibadet bu gece

Yatmayıp Ali-Ali sübhe kimi

Şii yatsın nece rahat bu gece

Bağlanıb su öyle, lab teşne kalıb

İtreti-şahi-vilayet bu gece

Şimdi gazellerinden örnek vereceğiz:

Periveşler hemişe resmdir uşşaka naz eyler

Menim yarımda insaf-ü mürüvvet çohdur az eyler

Hayali-kakuli-mişkine könlüm oldu piçide

Bu ömri-kütahilen söhbeti-zülfi-diraz eyler

Dehanun sırrını bilmezdi aklım aşkın örgetdi

Aceb divanedir biganeye ifşayı-raz eyler

Mühalif zemine bezmi-terabde mütribi-meclis

Bir özge şur ilen başlar neva terki-hicaz eyler

Gönül çini-seri-zülfünde etmez nale bihude

Karanlık gecede mahbub ilen razü-niyaz eyler

Hadisi-aşkı Mahbudi soruşma her tereşrüden

Onu şirin hekayet eylese hüsni-ayaz eyler

Ümidim var yete Sarraf ali ahirde bir yana

Muhabbet butesinde bes ki can nakdin güdaz eyler

[109] Nolurdu meclisimiz bir dakika halvet olaydı

Deyib danışmağa canan ilen ferağat olaydı

Beraberimde niğarım yanaydı şem kimi

Men ahi-serd çekeydim o germi-sohbet olaydı

Gehi duraydı kabağımda serv kametilen

Gözüm göre-göre bu neşede kıyamet olaydı

Deyüb gülüb oturaydık kemali işret ilen

Besani-ayine dil hâli ez kuduret olaydı

…….

Yetibdü tenge dahı tengnayi-alemden

Ecel geleydi bu Sarraf öleydi rahat olaydı

Son olarak Farsça şiirini naklediyoruz:

کاش از غم زمانه بیا سود می دمی

دامن ز چنگ حادثه بربود می دمی

صیاد اگر ز بند بلایم رها کند

آسوده با خیال تو بسرود می دمی

کو خضر پی خجسته بیابان عشق را

من هم بپای لنگ بپیمودمی دمی

هرگز خیال سوسن و سنبل نکردمی

گردیده بر جمال تو بگشودمی دمی

با این تن بلاکش و این آه آتشین

در بزم عشق لاله رخان بودمی دمی

اندر طریق عشق تو سودوزیان یکی است

نه در پی زیانم و نه سودمی دمی

بر من مخوان حکایت عشق ایاز را

من عاشق بلاکش محمود می دمی

بر فرق فرقدان بنهم پشت پای را

گر باستان درت سودمی دمی سر

از نقد جان براه غمت هر چه کاستم

اندر سر محبتت افزودمی دمی

از خوب وزشت خلق جهان دم غنیمت است

اکنون بدرد هجر تو خشنودمی دمی

110] رسوای خاص عالم دور از تو کاشکی

دامن بخون دیده بیالودمی دمی

از دیده سیم اشك ببارم بروی زرد

صراف این در اهم معدودمی دمی

Bu şairlerden başka Güney Azerbaycan'da **Pürgam, Şukuhi** ve Derbentte **Şüai, Sepehri** Bakü'de **Mirza Hasip Kudsi** gibi görkemli mersiye şairlerini de zikretmek gerekir.

Kaynakça:

1- Azerbaycan Edebiyatının Tekamülü (18-19. Asırlar). İslam Ansiklopedisi. Cilt 2. Prof. Fuat Köprülü.

2- Azerbaycan Edebiyatı: Ahmet Caferoğlu. Türk Dünyası El Kitabı. Ankara 1977.

3- Edebiyattan İş Kitabı: H. Zeynallı. Abdullah Şaik. A. Musahanlı. C. Efendizade. Azerneşr. Bakü 1928.

4- Azerbaycan Edebiyatı. Birinci Cilt. Feridun Bey Köçerli. Elm Neşriyat. Bakü. 1978.

5- Divan-ı Raci. Çap Tebriz.

6- Külliyat-ı Kitap Kenzü’l-mesaib Kumri Der Menakib ve Mesaib Çeharde Masum Aleyhümüsselam. Muse Çap ve İntişarat-ı Abdürrahim Elmi. Tahran.

7- Divan-ı Sarraf. Növha Türki ve Sinezanları. Kitapferiş Bu Zercemheri (Mustafi) Tahran. (55)

8- Danışmendani-Azerbaycan. M. A. Terbiyet.

[111] Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış

(7)

Yazan: Doktor Cevat Heyet

Nebati: Seyid Ebulkasım Nebati, 19. yüzyılın en önde gelen Azerbaycan şairlerinden birisi belki de o yüzyılda İran Azerbaycanı'nın en görkemli şairidir. "Nebati Hançobanı" ve "Mecnunşah" mahlaslarıyla yazdığı eserleri, yaşadığı dönemde bile elden ele dolaştı. Nebati'nin şiirlerinin çoğu İran ve Azerbaycan'dan başka Türkiye'de ve Orta Asya'da meşhur olmuştur. Bu konuda şunları söylüyor:

Meydanı aşkta seyr tadım atı meşhur eyledim rumi heratı

***

گرفت شان و زیب برین سپهر گنبد نه جهان این نه نباتی دلفریب شعر از

Nebati mutasavvıf bir şairdir. Türkçe ve Farsça divan yazmıştır. Divanı ilk defa Tebriz'de sonrada Tahran ve Bakü'de yayımlanmıştır. Nebati hem klasik edebî sebkinde hemde halk şiiri tarzında şiirler yazmış ve mahallî ahenklerle okunan keremi, geraylı koşmaları âşıkların ezberleri olmuştur.

Nebati hakkındaki ilk tahkiki malumatı Azerbaycan'ın meşhur edebiyatşinası merhum Feridun Köçerli vermiştir.

Köçerli onun hakkında böyle demiştir: "Seyid Ebulkasım **Nebati, Azerbaycan Türklerinin Hoca Hafızı, Şemsi Tebrizisi** hatta **[112] Celaleddin Rumi**'sidir. O derviş bir insandı, dünyanın gösteriş ve malına imtina etmezdi. Nebati'nin doğum tarihi kesin olmamakla birlikte 1800 yılında doğmuş olabileceği tahmin edilmektedir. Nebati hakkında ikinci yazılı kaynak merhum Muhammed Ali Terbiyet'in yazdığı "Danışmendani-Azerbaycan"dır. Terbiyet'in yazdığına göre Nebati, Seyid Muhterem Üştibi'nin oğludur ve bir süre Üştibin'de yaşamış sonra Ahar'a gitmiştir. Şeyh Şehabettin'in makberesinde zamanını geçirmiştir. Ömrünün sonlarına doğru Üştibin'e gitmiş ve (1860-1862) orada vefat etmiş, mezarı da oradadır.

Şairin “Nebati” ve “Hançobanı” mahlaslarını seçmesi Nebat adında bir kıza ilgisi ve çobanlık yapmasından dolayıdır. “Gözler gözlerim” redifli şiirinde ana dilinin Türkçe olduğu ve çobanlık yaptığı anlaşılmaktadır.

Şehrbend-i dilde bir sultânı gözler gözlerim

Bir şeh-i zerrîn-kemer hâkânı gözler gözlerim

Beççe-i Türkem dilim Türkî kelâmım hecv mecv

Hançobâni cân alan cân cânı gözler gözlerim

Koyunu yüz eyledim bu çölde kışlak etmenem

Zinnet-i mülk-i Muğân Ultânı gözler gözlerim

Farsça şiirinde de böyle söylemiştir:

من چوبانی خان ی خامه از

من ماني كلك شده عاجز

موسی نیز تو شوی که خواهی

من چوبانی بکن چند يك

***

Mecnûn deyiler adıma ammâ Nebatiyem

Dâyim işimdi kâm alıram men nebâtdan

***

Âlem bilir ki men yiyirem muttasıl nebât

El çekmişem usanmıyan âb-ı nebâtdan

Nebati diğer şiirlerinde sevgilisinin adının “Gezgez” olduğunu beyan ediyor:

Nisbeti yok perîye Gezgezin Allah bilir

Melegin haddi nedi hûriyidü hûra hûra

Biri sahbâdan olup mest biri mînâdan

Meni dîvâne kılıp bir gözü şehlâ şehlâ

***

[113] Korhuram inciye Mecnûn küse menden yohsa

Diyerem Gezgeze hemtâ ola Leylâ necidir

***

Gitdi Şîrîn ü Züleyhâ ele gelmez Leylâ

İndi bu âsrda kim âfet-i devrân Gezgez

Tapmasan dahi Nebati kimi efsâne diyen

Eline şem götür gün kimi yan yan gez gez

Arap, Fars ve Türk dillerinin inceliklerini bilen şair, klasikleri okuyup ustalaşarak ustalarından ders almış, konuları kendi çevre ve zamanından öğrenmiştir. Gazellerinin dili sade, teşbih, istiareleri yenidir.

Hafız'ın Nebati üzerinde büyük etkisi olmuştur. Hafız'ın Farsça şiirleri içinde gazellerinin ayrı bir yeri vardır. Hafız'ın üslubu, düşünce tarzı ve dünya görüşü Türk şiirlerinde de etkisini göstermektedir.

Dürd-nûş -ı Hafızam rindâne manâ söylerem

Üştibînde bâde-i Humları gözler gözlerim

Nebati üzerinde etki bırakmış bir diğer şair Nesimi'dir. Kullandığı birçok fikir, konu kelime ve ifadeler Nesimi'nin eserlerinde olduğu gibidir: Nesimi'nin "Bende sığar iki cihan, ben bu cihana sığmazam" fikir ve ifadesi Nebati'de şu şekilde beyan edilmiştir:

من مثال در چون تو جمال گر جلوه شد

گرفت جهان این مرا چگونه حیرتم در

Nebati'de Ali Şir Nevai'nin de tesiri olmuş fakat Fuzuli'nin tesiri daha güçlüdür. Bazı şiirlerinde sanki Fuzuli ile konuşur.

Fuzuli:

Ey esîr-i dâim-i gam bir koşe-i mey-hâne tut.

Tutma zühhâdın muhâlif pendini peymâne tut.

Nebati:

Dutdum gene hoş beng ile meyhâneni meyhâneni

Ṣâki amândır durma ver peymâneni, peymâneni

[114] Dost bi-pervâ felek bi-raḥm devrân bi-sükûn

Derd çoh hem-derd yoh düşmen kavi tâli zebun

Beyti Nebati'nin Farsça yazdığı bir şiirinde tazmin edilmiştir.

جوی به نیرزد عصر این در که را شاعری

کاری گوئی بیهده از بجز حقیقت در

کس بی من سرکین در فلک و رحم بی یار

باری ره این در داد صر آنستکه چاره

Nebati'de Saib'in de tesiri olmuş Nebati onu mahremi halvet ve munisi kabul eder.

Mahrem-i hâlvet-i ünsüm hani Sâib Sâib

Lahna bah nağmeye bah bülbül-i şeydâ necidir

***

Sehl sandum aşkı evvel bes dedim bâziçedir

İndi gel gör mevce-i tufânı gözler gözlerim

***

ندانستم اول را عشق سوز سهل گرفتم

صائب(پیدا میشود شراری از آتش دریای صد که

Yukarıda adını saydığımız klasik şairlerden başka Şah Nimetullah Veli, İbn Sina, Hayyam, Mevlana, Cami ve başkalarının da Nebati de etkileri olmuştur. Mevlana'nın etkisi Farsça şiirlerinde daha çoktur.

شو بیگانه کس جمله از شو دیوانه شو دیوانه

شو مردانه شدی چونکه ترا گفتم مشو عاشق

را خرقه این بزن آتش را سجاده ده باده بر

شو پروانه شو پروانه مهوشی روی شمع بر

مکن صحبت عابدان با مکن الفت زاهدان با

شو پیمانه شو پیمانه کشان دردی حلقه در

گزین دوری صوفیان از نشین کم پوشان خرقه با

شو مستانه شو مستانه مست و شنگ عاشقان چون

کن نوش تجرد جام کن گوش در من بند این

شو رهبانه شو رهبانه ای میخانه گوشه در

[115] خانمان از خرام بیرون زنان چون منشین خانه در

شو افسانه شو افسانه زبان در مجنون مانند

بدر گشتن دل و دین از سر ترك نمودن باید

شو بیگانه شو بیگانه خود ز یاری طالب گر

مشو غافل خود ز یکدم مشو مایل گلی هر بر

شو سنگانه شو سنگانه فنا و فقر مسند در

مطلبی نگردد حاصل صومعه از و مسجد از

شو میخانه شو میخانه ساکن نباتی همچون

Nebati'nin bu gazelini Mevlana'nın aşağıdaki gazelleriyle mukayese edersek Mevlana'nın ne kadar etki bıraktığı açıklanır:

شو دیوانه شو دیوانه عاشقا کن رها حیلت

شو پروانه شو پروانه درآ آتش دل واندر

شو دیوانه شو دیوانه او عشق در عاشقی گر

شو مستانه شو مستانه زودتر داری هوش ور

گذر عشقش آتش در مخور غم رو عاشقی گر

شو پروانه شو پروانه او روی شمع پیش پس

قدم نه بیرون خانه از مردسان عشقی مرد گر

شو باخانه شو باخانه نیستی عشقش مرد ور

Nebati, Hazreti Ali'ye hayranlıkla bağlıdır ve onun methiyesinde kaside ve gazeller söylemiştir.

Örnek olarak aşağıdaki terciibendi naklediyoruz:

Ṣâkiya dur bâde ver açıldı gül geldi bahâr

Ebr-i rahmet eyledi sahrâ vü bâğı lâle-zâr

Nâle çek bülbül kimi dur raksa gel dîvâne-vâr

Mest ü mestâne bu ismi söyle her dem âşikâr

Şâh-ı merdân şir-i Yezdân Haydar-ı Düldül-süvâr

Lâ fetâ illâ Ali lâ Seyfe illâ Zülfikâr

Balığın karnında Yûnus oldu çün zâr u hazîn

Tâkati tâk oldu sabrı gitdi oldu çoh gamîn

[116] Hâzır oldu ol zamân yanında Cibrîl-i emîn

Söyledi gamdan halas ol eyle bu zikri hemin

Şir-i merdân Şir-i Yezdân Haydar-ı Düldül-süvâr

Lâ fetâ illâ Ali lâ Seyfe illâ Zülfikâr

Mâh-ı Kenânı çü etdi renc-i zindân bî-karâr

Oldu zencîr-i cefâdan cism-i pâki pâre yâr

Hadden utdu çün ki mihnet tapmadı bir gam-güsâr

Yüz dutub dergâh-ı Hakka söyledi bi-ihtiyâr

Şâh-ı merdân şîr-i Yezdân Haydar-ı Düldülsüvâr

Lâ fetâ illâ Ali lâ Seyfe illâ Zülfikâr

Ey Nebati medh-i şâhı eyle âşikâr

Tâ ki olsunlar heâricler hasedden kûr u kâr

Hâsıl oldu tâ murâdın gâfil olma zînhâr

Söyle bu ism-i azimi dem-be-dem bi-ihtiyâr

Şâh-ı merdân şîr-i Yezdân Haydar-ı Düldül-süvâr

Lâ fetâ illâ Ali lâ Seyfe illâ Zülfiuâr

Nebati'nin bir Farsça birde Türkçe bahr-ı tavil, vardır örnek olarak her ikisinden birer parça nakledeceğiz: Bismillahirrahmanirrahim:

که است عظیم خداوند اسم زبان و کام بیان و نطق از شود جاری که کلمه هر چشمه منبع

سرو قمر مانند عارض دوبصر و گوش دو و دوابرو ادراك و قوت هنر و عقل بشر نوع بهر داده کرم و لطف از
لب و بناگوش و برودوش و هوش نظر سرمد کاسه کمر موی قد

... و نوش

İşte Türkçe bahr-ı tavilinden bir parça:

"Seni men ey mah-ı enver nece tarif kılam yohdu şebihin bu letafet bu şerafet bu cihan üzre peri huriler olmaz ne diyem kalmışam aciz bu vecahet bu melahatte Züleyha nedi Leyla nedi Azra nedi Selma nedi.

Billahi ki yüzün tek olabilmez gül hamra böyle yohdu kadın tek çemen dehrde bir serv-i dilara ve ne şimşad-ü ne arar ne sanevber hanı zülfün kimi sünbül.."

Şimdi tecnislerinden de bir örnek naklediyoruz:

Ṣabâ bu arzını eyle salmaya

Menim selâmımı yetür kûy-ı Selmâya

Yene gerek meni yâda salmaya

Onun Nebati tek ayağı gerek

[117] Nebati döneminde İran-Rus savaşları, fakir ve cahil halkı daha da perişan ve tahammülsüz hâle getirdi. Nebati, bütün bu zorluklara, yoksulluğa ve felaketlere tanık olmuştu. Bu akımlar onun hassas ruhunu incitmiş ve şiirlerinde etkisini göstermiştir. Aşağıdaki rubai buna bir örnektir:

کشت را ما بندگی خلق که در در

کشت را ما دوندگی نان دو بهر از

خلق منت که روزگار منت که

کشت را ما زندگی که بیا مرگ ای

***

Bu çöl olmuşda menim başıma çoh iş geldi

Çatmamış yâya haber get dile kim kış geldi

Nebati bu yürek burkan olaylardan ümidini kesmez ve bu sorunları çözecek bir kahramanı kendinden emin bir şekilde bekler:

Gâret eyler ömri her bi-derde derdi söylemek

Gam yükün açmağa bir gamhârı gözler gözlerim

Bi-kes ü bîmar düşmenler kesip etrâfımı

Bir şeh-i hûn-har bir seyyâfı (şimşirzen) gözler gözlerim

***

نیز تو افغانی و آه برکش غمدیده ایدل

نیز تو جانانی فکر در شبی نه ببالین سر

است افتاده دیو دست در سلطنت نگین چون

نیز تو سلیمانی کشور این در آور بدست پس

Bununla beraber bazen şair ümitsizliğe düşer ve beklediğinin hasretiyle feryat eder ve feleği bundan sorumlu tutar.

Ne müddetdir men-i bî-çâre yâ Rab yârsız kaldım

Pozuldu revnâkım dagıldı ev pergârsız kaldım

Kime izhâr edem derdim hani bir mahrem esrâr

Gamım çoh gam-güsârım yoh aceb gam-ı ârsız kaldım

Gam-ı hicrâna yandırdın meni ey çarh-ı dun besdir

Rahim ismine Allahımın deyim ikrârsız kaldım

Nebati'nin eserlerinde zulüm ve zalimler aleyhinde birçok katı fikir ve ifadeler **[118]** vardır.

Bu tasavvuf şairi, uzun bir müddet vahdetivücudun varlığına ve birliğine inanmış ve bu inançla kasideler yazmışsa da bazen hayret ve şüpheye düşerek bu temelde gazeller yazmıştır. (لنگم لنگ لنگ هله) şiiri onun bu son hâlini güzel beyan etmektedir:

آشکارم نه نهان نه شادم نه مکدرم نه

لنگم لنگ لنگ هله بادم نه و خاکم ز نه

شنفتم لا نه نعم نه شگفتم در غنچه چو نه

لنگم لنگ لنگ هله نهفتم بدل غمش نه

رنگی نه خیالیم نه بنگی نه شرایم نه

لنگم لنگ لنگ هله چنگی نه ام مغنی نه

گلستانم قرین نه بوستانم رفیق نه

لنگم لنگ لنگ هله لستانم د کوی سگ

پادشاهم نه گدا نه ماهم نه ام ستاره نه

لنگم لنگ لنگ هله راهم دو این میان نه

آنم از نه و این از نه آسمانم و زمین نه

لنگم لنگ لنگ هله لامکانم دیار نه

غلمان حور نه ملك نه انسان و جن نه پری نه

لنگم لنگ لنگ هله بهمان نه و فلانم نه

گنج ز نه من معدنم و کان ز نه

منم من نه منم نه من مخزنم

لنگم لنگ لنگ هله من

تیرم نه و کمانم نه پیرم نه و جوانم نه

لنگم لنگ لنگ هله کبیرم نه و صغیر نه

صفایم بی در ز نه بهایم بی لعل ز نه

لنگم لنگ لنگ هله بینوایم نه نوا نه

بحری نه ام کناری نه دهری نه ام حلولی نه

لنگم لنگ لنگ هله جفری نه ریاضیام نه

مداحن و ساحر نه و کاهن نه منجمم نه

لنگم لنگ لنگ هله گواهن بزارمان نه

چنگی نه مصالحم نه بنگی نه نباتی نه

لنگم لنگ لنگ هله فرنگی نه و مجوس نه

[119] Nebati aktardığı hakikati tarikatlarda da bulamadığı için tarikatlar arasındaki bahislerden bezmiş ve bir şiirinde böyle söylemiştir:

Câna od vurdum özüm pervânelerden küsmüşem

Tâ ki Mecnûn olmuşam dîvânelerden küsmüşem

Bir galat sözdür ki derler genc olur vîrânede

Genc yoh vîrânde vîrânelerden küsmüşem

Hâsılım oldu mücerrebden nedâmet tuşesi

İndi ol baş ağırdan efsânelerden küsmüşem

Men işitdim ol gülün meyhânelerdir menzili

Aslı yoh gördüm gelip meyhânelerden küsmüşem

Hanümânımdan meni saldı Nebati der-be-der

Akla bah Mecnûn kimi bigânelerden küsmüşem

Nebati'nin halk şiiri ve nağmelerine uygun yazdığı şiirleri, lirik duygunun yanı sıra yüksek sosyal fikirler içerir. Bu şekilde o da Vakıf'tan da istifade etmiş ve yoluna devam etmiştir. Nebati'nin halk dilinde yazdığı şiirlerinde bir müzikolog olduğu da ortaya çıkar. Zira o, şiirlerinde pek çok ahenglerin adını zikretmektedir (Nevaz Minhara, Şur Şehnaz, Hiseyni, Nişaburi, vb.).

Modern çağda müzisyenlerin bestelediği nağmelere sonradan şairlerin söz yazdığı bilinmektedir. Kuşkusuz bunun bazı örnekleri geçmişte yaşanmış ve bize ulaşmıştır. Nebati ayrıca halk nağmelerine sözler de yazmıştır.

Onun "gelme gelme git, yahşı yahşı sen", "git dolangınam, hamsın henüz" ve "böyle bivefa olma, ey peri" mısralarıyla başlayan şiirleri ve birkaç eseri "zeminhare tasnifi" ahengine uygundur.

Nebati'nin halk şiiri ruhunda yazdığı eserler uzun süre âşıkların ezberi olmuş hatta geçen yüzyılda oluşan Azerbaycan destanlarında geçmiştir. Kuzey Azerbaycan ve Muğan'ın önemli kısmının İran'dan ayrılmasıyla ilgili olan ve bu unutulmaz hadiseyi oluşturan aşağıdaki mahnıyı Nebati'nın kendi halkıyla olan ilişkisini ve bağlılığını göstermektedir:

Gedin deyin Hançobana

Gelmesin bu yıl Muğana

Muğan batıp nahak kana

……

[120] Son olarak Nebati'den iki gazel nakledeceğiz:

Seher meyhâne etrafın gezerdim mest ü bî-pervâ

Ki gördüm onda nâgeh bir acâyib sûret-i zibâ

Müselsel zülf çigninde murassa tavk boynunda

Firengî atlas egninde başında muceri hamrâ

Melek-manôar perî-peyker suhan-güster vefâ-pervîr320

Büt-i meh-rû gül-i hoş-bu sözü şekker gözü şehlâ

Semen-ruhsâr müşkîn-mû selâyin kâmet-i dil-cû

Ser-â-ser fitne vü câdu ser-â-pâ şurîş ü gavgâ

Gören sâatde zevkimden yıkıldım mest ü lâ-yaḳıl

Dağıldı akl başımdan alışdı âteş-i sevdâ

Perîşân oldu âhvâlim tükendi sabr u ârâmım

Girîbân çâk edip durdum yerimde vâlih ü şeydâ

Meni görcek bu hâletde o serv-i bâğ-ı dil-cûy-ı

Gelip yanımda eglendi elinde sâğar-ı mînâ

Kerem kıldı mana câmı alıp merdâne nûş etdim

Durup öpdüm ayağından dedim ey sâni Leylâ

Eğer görmek dilersen sûret-i Mecnûn-ı şeydânı

Uzak gezme temâşâ kıl budur ol âşık-ı rüsvâ

Şikeste hâtır-ı mahzûn sözü âşüfte diger-gûn

Dutup nakş-ı râh-ı Mecnûn gezer vahşî kimi sahrâ

Nebati hamd kıl Allaha min şükr ü senâ eyle

Ki Mecnûnun makâmâtın sana rûzî edip Mevlâ

***

Nîsbet sene ey şuh Züleyhâ olabilmez

Bu işvede bu gamzede Leylâ olabilmez

Âhu-yı huten senden alıp tarz-ı nigâhı

Gül-berg-i lebin tek gül-i hamrâ olabilmez

Etmen gözünü nergis-i şehlâya beraber

Zülf-i siyahın tek şeb-i yeldâ olabilmez

[121] Cân nakdine bir bûse kerem kıl seni Tarı

Dahi dime el çek ki bu sevdâ olabilmez

Menden sene acz eylemek olsun gece gündüz

Senden mana hey nâz ki hâşâ olabilmez

Bes ki meni görcek mana vahşi kimi bahdın

İmdi dahi Mecnûn mana hem-tâ olabilmez

Çok aşka düşen âşık-ı bi-çâreni gördüm

Hiçbiri Nebati kimi şeydâ olabilmez

Tuti: Karabağ hâkimi İbrahim Halil Han'ın oğludur. Adı Ebülfet Han Tuti'dir. Babasının izniyle İran'a gelmiştir. Abbas Mirza'nın yanında kalmıştır. Hicri 1255 yılında vefat etmiştir. Türkçe ve Farsça güzel gazelleri ve tek beyitleri vardır.

O gün kim hasret ile ol büt-i zibadan ayrıldım

Kalıp bir sureti bihiss gibi manadan ayrıldım

Çekip el halkdan Mecnun sıfat sahraya yüz koydum

Kesilmiş sabru tabım vuslatı Leyla’dan ayrıldım

Bana şimşad-ü servi bağban arz etme kim hergiz

Yohumdur meyli gülşen kamet-i tubadan ayrıldım

Nolur şam-ü seher ney tek sızıldar sineyi zarım

Merizi besteri hicrem demi İsa’dan ayrıldım

Firakın şiddetinden lal olur bu Tuti’yi tabim

Mezakim talhdır kim lali şekkerhadan ayrıldım

***

شبی بخواب که عکس جمال روی تو دیدم

ز کاینات تعلق بهر که بود بریدم

قسم بروی تو کردم که جز تو یار نجویم

بحوریان بهشتی اگر دهند نویدم

هنوز از می وصلت پیاله ای نکشیده

ز دست ساقی هجران چه زهرها که چشیدم

امید زندگی ام بود آب تیغ تو خوردم

هوای وصل توام بود فرقت تو گزیدم

بجرم م آنکه مرا دل بغیر دوست نبستم

رتیب از منش آزرده است و من ز رقیبش **] 122[**

دریغ کو بمرادش رسید و من نرسیدم

کشند بیگنهی را ندیدم و نشنیدم

حقوق عشق نگر پای مردییش زانکو

ز جور هر چه مرا سر شکست پا نکشیدم

بسی ز وصف لبت گفته اند لیك کسی را

درین رموز چوطوطی حریف حرف ندیدم

***

روزگاری پیش یاری اعتباری داشتم

اعتباری داشتم خوش روزگاری داشتم

***

دیدن ترا و دل بتو دادن گناه من

دل را بحرف غیر شکستن گناه کیست

Bu şairin kız kardeşi Ağabeyim Fetali Şah'ın Hanı olmuştur, şiirleri vardır.

Mirza Ali Lali: Lali hicri 1252 yılında İrevan'da doğmuş ve 20 yaşında babasıyla birlikte Tebriz'e yerleşmiş burada ticaretle uğraşmıştır. Lali ticaretle birlikte eğitimini de sürdürmüştür. Babası öldükten sonra ticareti bırakarak tüm vaktini tıp ile ilgilenerek geçirmiştir. Daha sonra İstanbul'a gelmiş tıp fakültesini bitirmiştir ve doktor olmuştur. Tebriz'e gelerek veliaht Muzafferettin Mirza'nın özel doktoru olmuştur.

Lali bir zaman sonra Tahran'a gitti ve orada Nasrettin Şah'a yakınlaştı onunla birlikte Avrupa'ya gitti. Avrupa sefirinin mahsulü olarak müfessel bir mesnevi yazdı ve bu mesnevinin matlaı bu beyittir: "Nasrettin Şah Kerdün bargah Şah dara taht Keyhüsrev külah." Bundan sonra Lali birkaç defa daha Avrupa, İstanbul ve Mısır'a gitmiştir. Muzafferettin Şah zamanında "Şemsülhükema" ünvanı almıştır.

Lali son kez İstanbul'a gittiğinde bir süre orada kalmış ve İran'ın İstanbul'daki büyük elçisi Prens Arfa ile tanışmış, kronik bronşit hastası olduğu için İstanbul havası ona uymamış, gitmiş. Doktorların tavsiyesi ile Tiflis'e gelip oraya yerleşmiştir.

Tiflis'te ikamet ettiği hicri 1322 yıllında (Kafkas Ermeni Müslüman davası başladığı sıralar) birde 1324 yılında Tebriz'e gitmiştir ve meşrutiyet hareketine fikrî olarak yardım **[123]** etmiştir. 1325 yılında Tiflis'te vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir.

Lali iyi huylu, kibar ve hazırcevap bir insandı. Sanatsal içeriği ve sözleri çağdaşları arasında ünlüydü. Seçilen seci mihr "Vana Lali Hekim" onun edebî zevkinin ve zekâsının güzel bir işaretidir. Bu konuda kendisi şöyle söylemiştir:

تو این پیام متین را ز قول من برسان

صبا بگو بحسودان که مست پیمانند

بطبع شعر مرا خود نه افتخار بود

که جمله صاحب طبع سلیم میدانند

مرا بقول خداوند در کلام مجید

(و انه لعلی حکیم(میخوانند)

Türkçe-Farsça divanı birkaç defa Tebriz'de yayımlanmıştır.

Lali'nin külliyatı iki cilttir. Birinci cildin 185 sayfası Farsça, 30 sayfası Türkçedir. İkinci cildin tamamı Türkçedir, mersiye ve növhalardan ibarettir.

Farsça kısmı, bir kaside bahariye ile başlar ve şair envainden mesnevi, kıta, gazel, rubai ve tek beyitler ile biter. Şiirlerinin önemli kısmı latife ve hazl, hiciv ve methiye tarzında söylenmiştir. Ayrıca kıtalardan oluşmuş mutayibat ve hezliyat kısmı vardır. Afyona ait güzel kıtalar vardır örnek için Hafız'ın meşhur bir gazeline nazire şeklinde söylediği bir kıtayı naklediyoruz:

بیا تا دوده افیون ز گردون برتر اندازیم

فلک را سقف بشکافیم و طرح دیگر اندازیم

بیارای ساقی گلچهره افیون را ببزم ما

به پیمانه زنم سنگی لگد بر ساغر اندازیم

چو روزه لشگر انگیزد که خون عاشقان ریزد

من و خلوت بهم سازیم و بنیادش براندازیم

ز کنج روزه خواران احتیاطاً روزنی باید

که گر شخصی کمین آرد نظر بر منظر اندازیم

Farsça gazellerinden örnek için iki parça naklediyoruz:

از کعبه جمال تو آن طره دو تا

برگشته همچو کافر برگشته از خدا

ای بخت ما چوطره برگشتهات سیه] **124**[

وی تیره تر ز طره تو روزگار ما

سودای ما کجا آسودگی کجا

دیوانه وار از همه الفت بریده ایم

تا گشته ایم بطره زنجیرت ت آشنا

ای شهسوار قافله آهسته ران که من

افتاده ام چو زلف پریشانت از قفا

لعلی مرا ز شوق لب چون عقیق او

پیکر چو کاه گشته و رخ همچو کهربا

***

ز من پنهان چرا دارد لبت اسرار عیسی را

مسیحی زاده منهم دوست میدارم مسیحا را

خم ابروی تو با این دل سوزان اگر سازد

زوجه نذر قندیلی برم طاق کلیسا را

ز تحریك صبا هر صبح آنزلف صلیب آسا

بفریاد آورد در سینه ناقوس دل ما را

توساعت سازی ومن بی تو یکساعت نمی سازم

که در هجر تو هر یك ثانیه سالی بود ما را

دو ابروی تو در مابین دارد نقطه خالی

که این یك نقطه برهم زد اساس دین و دنیا را

بجز دین تو در دنیا ندارم مذهب دیگر

که از بهرت خداوند آفرید این دین و دنیا را

دل و دین باختن در عشق او نبود عجب لعلی

که صنعان با همه زهدش گرفت آئین ترسا را

Rubaiyatından da bir numune naklediyoruz:

گفتم چشمم گفت که حیران منست

گفتم جانم گفت که قربان منست

گفتم که دلم گفت که آن بیچاره

در سلسله زلف پریشان منست

[125] Türk şiiri de mütenevvidir ve gazellerinden hariç mukattaat, rubai ve tek beyitleri vardır. O dönemde Bakü'de çıkan ilerici ve milliyetçi Şark-i Rus gazetesini öven bir gazel vardır:

Hayrette koydu âlem-i islamı Şark-i Rus

Yüzden nikabi açtı bu Türki zebani arus

Afakı dutdu şaşası bu ceridenin

Ya rab bu Şark-i Rustu ya matla şemus

Güftarı sıdk niyeti halis lisanı pak

Ne ahaze tama ne müzevvir ne çaplus

Yol gösterir azanlara çöllerde çün ceres

Bidar eyler yatanları evlerde çün hurus

Ta eylesun bu millet İslamı müteffik

Her yana yazdı nâme tebliğ alirus

Şehirli (kentli) hakkında bir hicvi bir de methiyesi vardır, hicvi daha meşhurdur:

Ne şirin sen seni kurban olum ey lebişeker ketdi

Seni her kimse görse din-ü dünyadan keçir ketdi

Büyük habt etmişem ketdilerün hicvinde el-hakk men

Menim bahtım yanıb bu barede ey bahtver ketdi

Çıhager bir senin tek şuh şeher aşub her ketden

Yeri var iftihar etse tamam şehre her ketdi

Bu ne hengamedir gör doldurub o safı Tebrizi

Salub hüsniyle min aşub şehre bir nefer ketdi

Eğerçe mende yohdur şahımız sağ olsun İran'da

Men ordan sim u zer alam seneyi sim bir ketdi

O şahın sayesinde yerim milyon nefs rahatdır

Ona fark eylemez bir şair ilen bir nefer ketdi

Cemalin ger de sen düşmez ele bir eyle intika

Ferengiler onu göyde kaparayı bihaber ketdi

***

[126] Ne kansun mey nedir maşuka kimdir derbeden ketdi

... Maşuka ve mey madyanın nere … ketdi

Ne ger maden yeter ezasıne afet ne sermaden

Hava her kısm germü serd ola üryan göz ketdi

Koyun sahlar hemişe bir suri ömründe et dadmaz

Yeyer bir besdilik cüz biz gelende şehre her ketdi

Yatar yayda daş üste gün qabağında çeker hurna

Eğer min keylükal olsa oyanmaz bir nefer ketdi

Yeyer sekkiz fetir ayran içer bir metret üstünden

Pilov dünyanı tutsa tandir aşın çoh sever ketdi

Demirden berk olur söz yoh maazallah neuzundan

Beni adem götürmez takatin çoh pis .... ketdi

Firengistana getse filmesel kırh il yatub gelse

Davardan sohbet eyler özge söz bilmez deye ketdi

Yemiş kısmından âlemden soğandan başka zad bilmez

Ahır çarşanba olsa bir ovuc kişmiş yeyer ketdi.

Özü mekruh âlemdir sözü bir semmi katildir,

Yaman göz görmesin yaran ne ketdi bir beter ketdi

***

Boynuma kakilin ey şuh kemend eylemisen

Bir uzun fikre menim başımı bend eylemisen

Sayayi-merhametin başıma düşmez ne semer

Ucalub kaddi bir servibülend eylemisen

Bir nefes lali-lebin zikri dilimden düşmez

Meni tuti kimi tiryakiyi-kend eylemisen

Göye de çıha mükabil dura bilmez kaşına

Bir hilaline onu nali-semend eylemisen

Afet-çeşmden ey müğbaçe teşviş etme

Könlümü mecmeri-hüsnünde sipeend eylemisen

Bu göz kaşına kurban olum ey mahpare

Meni bu kaşü gözünden gilemend eylemisen

[127] Hamı heyran dolanır daireyi-zülfünde

Neçe divane bu zenciride bend eylemisen

Özüne nazr deyibsen meni kurban edesen

Mene zibendedi sen her ne pesend eylemisen

Cümle âşıkların azad gezer âlemde

Birce Lalini giriftari-kemend eylemisen

Türkçe tek beyitlerinden de iki örnek naklediyoruz:

Aç Nakab uzdan uzun dursun mukabil mah ilen

Yohsa yandırıram Nakab arzun bir ah ilen

Salma burka koy görülsün afitab aruzun

Yohsa bir ah ile yandırıram Nakab aruzun

İkinci cilt Türkçe mersiye ve növhalardan ibarettir. Lali'nin mersiye ve növha dili Sarraf kadar sade ve müessir değildir, onun növhaları Sarraf'ınki gibi halk arasında yayılmamıştır. Örnek için bir sinezan növhasını naklediyoruz:

آلدی اله تیر و کمان حرمله

سالدی حریم حرمه و لوله

گوردی که میداندا اوشوم و لعین

اصغری آغوشه آلوب شاه دین

تشنه دور از بسکه او طفل حزین

عالمه آهیله ووروب مشعله

سوز عطش دن دیلی خاموش اولوب

حالتی افسرده و مغشوش اولوب

بوینی دوشوب چیینینه بیهوش اولوب

بئله نشانه ده دی دوشمز اله

آلدی اودم شستینه تیر و و کمان

ائیله دی بیریاندا کمین ناگهان

چکدی اودم و جدیله بیر هلهله

……

صویرینه حرمله پیکان وئریر

گؤر نئجه بی رحم دی بو حرمله

Hayran Hanım: 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın ilk yarısında yaşamıştır. Babası tarafından Nahçıvanlı, anne tarafından Dunbuli aşiretindendir. Tebrizlidir ve Tebriz ile Hoy'da yaşamıştır.

Türkçe ve Farsça 4500 beyitlik divan yazmış ancak vefatından sonra **[128]** eseri yayılmadığı için unutulmuştur. Hoştbahtane divanının bir nüshası merhum Hacı Muhammed Nahcivani'nin eline geçmiş ve bu nüshaya dayanarak merhum **Muhammedali Terbiyet** (Danişmandani-Azerbaycan) Hanım Hayran hakkında bir şerh yazdı. Bu nüshaya istinaden divan 1324 yılında Tebriz'de basılmıştır. Hayran Hanım'ın kişiliği ve hayatı ile ilgili eserlerin hiçbirinde rastlanmamaktadır. Ancak şiirlerini dikkatli okursanız kendisi hakkında bilgi sahibi olmak mümkündür. Örneğin Farsça bir gazelinde şöyle der:

پرسی اگر ز نسبت حیران دلفکار

از خادمان شیر خدا شاه دین علی است

باشد و را حسب ز عزیزان نخجوان

او را ولی نسب از کریمان دنبلی است

Hayran Hanım, Abbas Mirza zamanında yaşamış ve Nasreddin Şah'ın ilk yıllarını görmüştür. Abbas Farsça yazdığı bir şiirde Mirza'nın karısından divan için haşiyeli ve elvan bir kâğıt ister.

(Rahmetli Nahcivani nüshasının kâğıdı haşiyeli ve elvan kâğıtlıdır.) 1244=1827 senesinde meydana gelen veba salgını hakkında şunları yazmıştır:

ای خدا شیعیان هلاک شدند

نوجوانان بزیر خاك شدند

مادران دلشکسته و نالان

مرده شورند بهر فرزندان

Hayran Hanım'ın şiirlerinden böyle anlaşılır ki gençliğinde vatandan ve çok sevdiği bir adamdan ayrı düşmüştür. Aşağıdaki gazelinde bu mesele açıkça ortaya çıkmıştır:

Çâre yoh derdime ol lali dütâden ğeyri

Kimse dutmaz elimi zülf-i resâden ğeyri

Yohdı bir yâr ede hâlımı dil-dârime arz

Seri kuyinde meger, bâd-i sebâden ğeyri

Bahtimiz şeş-der-i heyretde idi, çünki bize

Görmedi yâr revâ cövr ü cefâden ğeyri

Gerçi dildâr mene eyledi çoh zulm-ü sitem

Men ona eylemenem mehr ü vefâden ğeyri

İsterik dilberimin hidmetine azm kıla

Töhfemizi yoh dahı bir heyr-i duâdan ğeyri

Olmadı bunce giriftâr-i ğem ü derd-ü elem

Ser-i kuyinde men-i behti geraden ğeyri

[129] Düşmenün tanesi, hicrân odı, ğürbet elemi

Yohdı ğem-hâr bize, kimse hüdadan ğeyri

Ger gaza saldı seni yâriden ayrı, Heyrân

Daha takdire nedir çâre, rizâden ğeyri[140]

Hayran Hanım şiirlerinde vuslat hasretinde olduğunu sık sık dile getirir. Ancak hicran ateşinde yanan şaire ümitsizliğe düşmüyor ve dünyadan vazgeçmiyor.

[140] Görünüyor ki bu gazeli Fuzuli'nin "Yâr kılmazsa bana cevr ü cefâdan gayrı" gazeline nazire olarak yazılmıştır.

Hayran Hanım rubai şairlerdendir. Türkçe ve Farsça gazellerinden hariç terciibent, muhammes, mülemma ve Farsça mesnevileri vardır. Burada örnek için birkaç Türkçe ve Farsça gazel, muhammes, mülemma ve mesnevilerinden bir parça nakledeceğiz:

Gönlüm kuşu ol zülf-i perişân arasında

Biçâre kalup cennetü virân arasında

Gör kim nice sergüzeşte alup vâleh ü tenhâ

Ol hâl-i hetâ ile Bedehşân arasında

Ṭuğyân eyleyüp derdü ğemim, bu dil-i zârım

Bir keştiye benzer, kala tufân arasında

Dil zülfile ruhsârına çün kıldı tamâşâ

Avâre alup küfr ile imân arasında

Ay, gör ne aceb möcüzedir, kim nece bitmiş

Bir sünbül-i ter âteş-i suzân arasında

Ey dil, eyleme ğam ki, onun yohdı tefavüt

Kuyinde, çü derviş ile sultân arasında

Çün yâr kılup lütfini kem, hanı o hem-dem

Tâ sülh kıla yâr ile Heyrân arasında

Ey çerh, menim âh-i şerer-bārime rehm et

Hicrâne yanan sineyi efgârime rehm et

SübHe kimi encüm sayaram fikr-i ruhinde

Hicrân gecesi dide-yi bidârime rehm et

Gurbet âlemi, yâr ferâkı meni aldı

Gurbetde kalan cān-i giriftârima rehm et

Tenhā kaluban bikes olup yârden ayrı

Bikesligime, hasret-i besyârime rehm et

Eşk ile edip her tarafa seyl revâne

Çün ebr sifet çeşm-i göher-bârime rehm et

Hicrân-i ruh-i yâr meni saldı ayakdan

Yetür meni ol munis-i gamharıma, rehm et

Yüz zahmet ile hamuş olup bu dil-i virân

Hayran figan etme, dil-i zarime rehm et

Aşkın ey şuh senün bu dili pürgemde midür

Bilmürem menzilini cândadı yâ tende midür

İtirip murği dili, tapmıram ey mâyeyi nâz

Cüstü cü eyle gör ol sünbüli pür pemde midür

Kametin bükdi belim ârizün öldirdi meni

Serv ü gül ol kedü ârize mânende midür

Dedi ver cânuvu al hâki derim zerresini

Cânı nâkâbilimiz bu bege erzende midür

Bülbülün kumrilerin şuri düşüp âfâke

Gül ruhum servi kedim bu gece gülşende midür

Veslüve şâd veli firketüve nâşâdem

Bilmirem sensiz işim nâle midir hende midür

Aklımı serden alıp halk ara rüsvâ eledin

Bu günah dilberi men sende midür mende midür

Âşıkı öldiresen veslile şâd etmiyesen

Senden ey şuh bele zulm hoş âyende midür

İstiri sıdkile kurbân ola ol şâhe bugün

Ger fedâ olmaya Hayran berâzende midür

Ey sitemger meni rüsvâyi cahân eylemüsen

Gözümün yaşını çün Dicle revân eylemüsen

[131] Hem nişin eylemisen düşmeni ey mâyeyi nâz

Reşkden cânım alup bağrımı kan eylemüsen

Gün kimi ârizüve zülfi çelipânı salup

Güni gör ebri siyeh altda nehân eylemüsen

Nâz ile işve ile seyr eliyüp gülzârı

Gösterip möcüzesan servi revân eylemüsen

Bir cânım var idi ey şuh ki aldın o zamân

Özge cân dahı bu bikesde gümân eylemüsen

Kaşların tığı sitem almış ele kirpigün oh

Öldürürsen meni nâhak yere kan eylemüsen

Neyçin ey şuh nikâbın götürüpsen üzden

Ruyi hurşid veşi halka eyân eylemüsen

Almusan aklımı serden menim ey âfeti cân

Gaddimi mihneti hicründe kemân eylemüsen

Hasreti vaslüvile ey mehi men Hayranı

Başı yerde gözü yolda nigerân eylemüsen

Aşağıdaki terciibentten bir parça naklediyoruz:

Sübh açup mâhı ruhinden nikâb

Etdi tulu kövkebeyi âfitâb

Her yana nazzâre kılup görmedim

Ol mehi çün gönlüm edüp iztirâb

Hicr gamı cânımı etdi figâr

Firket odı bağrımı etdi kebâb

Gördüm o dem gün üzünü eyledi

Halka nehân lekkeyi mişkin sehâb

Çıhdı başımdan o zamân aklü huş

Getdi ürekden o zamân sabrü tab

Âhu fegâhlar çeküben eyledim

Aczile hurşide bu növ hitâb

Aytdı[141] ki ey âşıkı şuride hâl

Sabr ele feryâde yeter zülcelâl

[132] Şimdi ise muhammesinden bir bent naklediyoruz:

Seher seyri çemen kıldum güli minâye benzetdüm

Fezâyı busitanı bülmedim sahrâya benzetdüm

Cemâlın görcek ol yârı melek simâye benzetdüm

Nazar kıldum kaşın tâkın çekilmiş yaye benzetdüm

Humârlanmış gözin bir nergisi sehlâye benzetdüm

Farsça gazellerinden iki örnek naklediyoruz:

حال ما را که کند عرض بجانانه ی ما

شود آگاه ز حال دل دیوانه ی ما

جرعه نوشیم ز خمخانه ی وصل رخ او

سر بر افلاک کشد ناله ی مستانه ی ما

هرگز از بزم وصالش دل ما شاد نشد

گوئی از باده غم پر شده پیمانه ی ما

گاه بر سینه زنان گاه خاك كنان

شده از روز ازل پنجه ی غم شانه ما بسر

حال عالم به غم و محنت ما می سوزد

رحم بر ما نکند آن بت فرزانه ی ما

[141] Söyledi.

شده مشهور جهان حال دل اما چکنم

ندهد دلبر ما گوش بر افسانه ی ما

مهر تو ذره منم چون شود از راه کرم

گر بیانی مه من لحظه بر خانه ی ما

این شرف گر به من زار میسر گردد

بر نه افلاك رسد پایه ی کاشانه ی ما

لال شد از ستمش بلبل طبع حیران

سوخت در آتش شوقش هر پروانه ما

لیت را مایه ی جان آفریدند

به درد عشق درمان آفریدند

نصیب جان من کردند گویا

در آن ساعت که هجران آفریدند

ز عشقت چشم من کردند گریان

لب لعل تو خندان آفریدند

همه خپیل بتان همچون ستاره**]133[**

تو را چون ماه تابان آفریدند

ز نور روی تو ذره گرفته

از آن خورشید رخشان آفریدند

گدای حسن تو کردند ما را تو را سرخیل خوبان آفریدند

Son olarak mesnevilerinden örnek naklediyoruz:

باز از تأثیر عشق پر فنون

ر سر افتاده مرا شور جنون

باز از تأثیر عشق حیله ساز

بردل افتاده مرا سوز و گداز

باز از تأثیر عشق خانه سوز

کرده از دل آتش هجران بروز

باز از تأثیر عشق پرفتن

در دلم شوری عجب کرده وطن

بار دیگر یار بر یاد آمده

از دلم صد آه و فریاد آمده

بار دیگر عشق گشته رهبرم

سوخته از شعله ی او پیکرم

بار دیگر دلبرم آمد بیاد

آتشی بر شهر بند دل فتاد

دوستان برحال زارم بنگرید

بر دل بی اختیارم بنگرید

هجر دلبر جسم و جانم را بسوخت

آه گرمم آشیانم را بسوخت

....

...

سوخت مغز استخوانم یا ودود

وصل جانان را نصیبم ساز زود

ساز ما را از وصالش شادکام

ختم شد اینجا حکایت والسلام

Bakır Halhâli: Mirza Bakır Halhâli, Halhal şehrinde doğmuştur. Dinî eğitim aldıktan sonra müçtehit olmuştur. Şair, Nasreddin Şah zamanında Halhal'da yaşamış ve Muzafferettin Şah zamanında 70 yaşında vefat etmiştir. Bakır Halhâli'nin en önemli eseri **Talibiyye** kitabıdır. Salebiyye şiiriyle yazılmış bir tilki destanıdır. Tilkinin başına gelen olayları anlatan hikmetli sözler ve halkı uyandırmak ve aydınlatmak için ilginç ve faydalı hikâyeler sade bir dille beyan etmiştir. Bu şair, Salebiyye'den başka Türkçe ve Farsça gazeller, mülemmalar, rubailer tek beyitler ve mesneviler bırakmıştır. Divanı, 1319'da Tebriz'de Agay Tülkü Halhâli tarafından basılmıştır. İşte onun çeşitli şiirlerinden bazı örnekler:

]134[ای غایب از نظر ز کدات جستجو کنم

در جستجوی تو بچه اقلیم رو کنم

از تیر عمزه ات دل من گشته چاك چاك

تاری ز زلف خویش بده تا رفو کنم

گر زلف خویشتاب دهی همچو صولجان

من هم بخاکپای تو سر همچو کو کنم

از هر گلی رسد بدماغم شمیم دوست

در حیرتم کدام گل باغ بو کنم

دل از برم رمیده شد از عشق کاکلت

اذنی بده تفحص او مو بمو کنم

آب سبو اگر چه بسرچشمه منتهی است

هیهات اگر علاج عطش از سبو کنم

از قیل و قال مدرسه کامم روا نشد

باید که صرف خاطر از این گفتگو کنیم

ساقی بیار باده از آن جاودانه می

تا عاشقانه سر کنم کشم و های و هو کنم

وقتی نماز من به حقیقت شود قبول

کز اشک چشم و خون دل خود وضو کنم

نبود میسرم بجنابت هوای بار

تا خویش را بمیکده ها شست و شو کنم

جز سیئات نیست ز طاعات ما ثمر

روی امید خویش به لاتقنطو کنم کن[142]م

باقر بخیز و دامن خود بر کمر بزن

شاید بعزم درکه دلدار پو کنم

در مصر وجود خود عزیزی نشدیم

در علم و عمل اهل تمیزی نشدیم

افسوس که این عمر گرانمایه ی ما

بیهوده تمام گشت و چیزی نشدیم

[142] Na-ümit neşevid.

]135[افتاده بها زلف سمن سای تو از چیست

دیوانه منم سلسله در پای تو از چیست

نمیتوان که ره اشک را به مژگان بست

بخار و خس نتوان بست راه جیحون را

Türkçe şiirlerinden örnekler:

Yeni firakun elinden yetişmişem cana

Dönüpdür ayrılığından gözüm yaşı kana

Hazar kıl ey gözümün nuru aşk didemden

Yakın ile ki çeken ahırında tufana

Kararü sabrımı kasdin kararımı aldın

Meta ömrüm apardın yamanca talana

Yolunda çekmişem el cümle ki alakadan

Bu baş ve can sana kurbandı mürdü merdane

Döner tezellül zülfün kimi yürek titre

Viranda zülf ve meşatte naz ile şana

Firakun ateşine yanmasan halas olmam

Nice karar tutar yanmayınca pervane

Kemend zülfün eğer olmasaydı mecnun tek

Yakın ki koymuş idim indi baş biyabana

Ağırlanıp yüreğim çohlara güman eirem

Gerek ki and verem türreye perişana

Düşüpdü sine vah zünnar tek türrelerin

Kenar ele ki bu caiz deyil müselmana

Kemend zülfünle el ayağımı bağla

Çekelle silsileye her kim olsa divane

Görende gel yüzüvü ayp dutma ba Bakir

Çeke fiğan ile ger şur andlibane

Sakiye verme cam mest oldum

Mest hamhaneyi elest oldum

[136] Yar apardı meni aziz eti

Gerçi ağyar içinde pest oldum

İndi men mani yad Allahım

Çün yad Allaha zirdest oldum

Öz özümden gözüm yumup keçdim

Nistelik âleminde hast oldum

Rişteyi zülfün etti dam mene

Menden el çekki payı pest oldum

Meni sindirdi etti taze derest

Bele bilme ki men şikest oldum

Yitmedim hakka olmadım kâmil

Ta hakikatte bitperest oldum

Bakır Halhâli'den Türkçe bir mesnevi:

Yine canımdan od düşüp tazeden keçipdür gamım haddü endazeden

Basın könlümü gussa tuğyan edir

Deyersen ki kafir müselman edir

Düşüp kalbime fert gamdan şerar

Soruşsan verir dad ahım haber

Olan vakti söz ve gudazım ayan

Düşüp çarha oynar sirişki revan

Salıp çünkü gözden nigarım meni

Edip terk bilmerre yarım meni

Eğer sabr kılsam yürek nimcan

Diye tenge salma meni çek figan

Eğer ağlıyam raz pınhan kader

Elimden hakikatte canan kader

Beli rah âşıkın kararı budur

Vela ehlinin karu bari budur

Şarap bela âşıkın nuşdur

Eğer kalıma odda mağşuşdur

Gelip bağıra matlebi hatm kıl

Sukutu bu hengamede hatim kıl

Ki olmaz bu matlep ölünce tamam

Sukut ihtiyar etgilen vesselam

Son olarak Salebiye'den de bir şiir örneği naklediyoruz:

Beli can azizim olmamda hoş ölüm hengamesin etme feramuş

Sağışmaz bir makale zülmet venur

Kaça kalaşmazlar hergiz rivan ile hor

Yürek bir yar birdir olma gümrah

Ki bir taht üste eyleşmez iki şah

Bu şu herkeş acuzun gör işini

Senün tek min nazar âşık kişini

Salıp narı firaka nedir u bedür

Özün çekmiş kenara yandurupdur

Ecel çenginden olmaz kimse azad

Ne yalvarmak bilir ne dad u bidad

Özün firk ile evzai lahedden

Sana imdat olmaz bir ehattan

Deme menden sonra ehlü ayalım

Mene ehsan eder hoşdur heyalım

Seni yaddan çıhardan kamu gardaş

Ne oğlun yad eder ne yaru yoldaş

Çırağun himmet et gönder kabakdan

İşin keçmez dalıdakı çırağıdan

Esrar-ı Tebrizi: Muhammed Kazım Esrar Ali Şah lakabı ve mahlası "Esrar"dır. 1265 hicri yılında doğmuştur. Nimetullah dervişlerindendir. Kendi şiir divanından hariç **[137]** "Behcetü's-şuara" ve "Hadikatü's-şuara" adında iki kitap yazmıştır. Behcetü's-şuara 19. yüzyıl Güney Azerbaycan şairlerine aittir. Daha çok mizah ve eğlence yazan şairlerden bahsetmiştir. Hadikatü's-şuara, Behcetü's-şuara'dan seçilmiş bir müntehabattır ve 1298 yılında yazılmıştır ancak yayımlanması mümkün olmamıştır. Behcetü's-şuara'nın bir el yazma örneği Ağay Cafer Sultan Karai'nin özel kütüphanesinde mevcuttur. Hadikatü's-şuara Tebriz'de merhum Nahcivani'nin kütüphanesindedir. Behcetü's-şuara eserinde 86 şairden bahsetmiştir.

Şukuhi Marağayi: Mirza Mehdi Şukuhi Marağayi bu yüzyılın büyük edebî simalarındandır. Şiirlerinde halkın içtimai hayatta ve maişetteki meselelerinden bahsetmiş, cehaleti ve geriliği tenkit etmiştir. Bu şair hakkında ilk tahkiki eseri Bakü'de Dr. Muhammed Taki yazmıştır.

Şukuhi aynı zamanda satirik şiir yazan şairlerdendir. Güzel latifelerle bedii mazmunları ifade etmiştir. Şukuhi 1263 yılında Tebriz'de doğmuş ve 1314 yılında Merağa'da vefat etmiştir. Tebriz'de aynasazlıkla meşgulken Merağa'da kumaş satarak geçinmiştir.

Kaynakça:

1- Azerbaycan Edebiyatının Tekamülü (18-19. yüzyıllar). İslam Ansiklopedisi. Cilt 2. Prof. Fuat Köprülü. İstanbul.

2- Azerbaycan Edebiyatı. Ahmet Caferoğlu. Türk Dünyası El Kitabı. 1977 Ankara.

3- Edebiyattan İş Kitabı. H. Zeynallı. Abdullah Şaik. A. Musahanlı. H. Efendizade. Bakü. Azerneşr 1928.

4- Danişmendani-Azerbaycan. M. A. Terbiyet.

5- Azerbaycan Edebiyatı. Feridün Bey Köçerli. Birinci Cilt. Elm Neşriyatı. 1978. Bakü.

6- Seyid Ebulkasım Nebati. Eserleri. Azerbaycan SSR Elmler Akademisi Neşriyatı. 1968 Bakü. Ebulfazl Hüseyni.

7- Divan Seyid Ebulkasım Nebati Meşhur Bimecnun Şah ya Han Çoban Karacadağı. Kitabfruşi Edebiye Nasır Hüsrev Tahran.

8- Riyazü'l-Âşikin (Şuara-yı Karabağ). 1325 Kamari Çap. İstanbul.

9- Külliyat-ı Divan Mirza Ali Han Lali (Şemsülhükema) Tebriz Çaphana Elmiye Şemsi.

[138] 10- Hayran Hanım. Seçilmiş Eserleri. Sovyet İttifakıyla Madeni Rabıta Sahlayan İran Cemiyetinin Neşriyatı. Tebriz Şubesi.b1324 Şemsi.

11- Divan Edebiyatı Merhum Ağa Mirza Muhammed Bağır Halhali Kitapfirüşi Elmiye 1319.

12- Salebiye. Kitapfiruşi ve Çaphana Abdurrahim Elmi.

[139] Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış

(8)

Yazan: Doktor Cevat Heyet

Azerbaycan Edebiyatında Teceddüt Devri: 1- Maarifçi Realist Edebiyat:

Nadir Şah'ın öldürülmesinden (1737) sonra Kuzey Azerbaycan'da küçük ve yarı bağımsız hanlıklar kurulmuştur. Ağa Muhammed Han zamanında bu bölgelerde kısa bir süreliğine İran hâkimiyeti sağlanmıştır. Ancak onun ölümünden sonra Rus etkisi artmaya başlamış ve nihayet 1812'de Gülistan ve 1828'de Türkmen nehri kıyıları antlaşmalarıyla Kuzey Azerbaycan ana yurttan ayrılarak Rusya'ya ilhak edilmiş ve Aras nehri Azerbaycan'ı ikiye bölmüştür!

Tezar Rus rejimi Azerbaycan'daki küçük hanlıklara baskı altına aldıktan sonra onları tasfiye etmeye başladı. Aynı zamanda ülkenin hammaddelerini alıp Rus mallarını oraya göndererek feodal hayata ve bağlı olduğu ekonomik sistemin yanı sıra İran'ın medeni etkilerine kuvvetli darbeler yapmıştır. Kısa sürede Rus rejiminin ekonomik ve siyasi sömürü ve baskılarıyla birlikte Azerbaycan'da Rus dili ve kültürü yayılmaya başlamış ve Azerbaycan gençleri Avrupa'daki medeniyet ve özgürlük akımlarını okumaya, öğrenmeye ve hatta özümsemeye başlamıştır.

Bir yanda medeniyetin etkisi, diğer yanda çarlık iktidarının ya da çarlık sömürüsünün sonuçları kamuoyunda ve millî şuurda bir uyanış ve yenilik yaratmıştır. Bu koşullar altında **[140]** oluşan maarifçi realist aydınlar, Azerbaycan edebiyatına demokratik ve ilerici fikirleri, yeni edebî imgeleri ve türleri aktarmaya çalışmışlardır.

Bu akıma mensup yazarlar, modern hayatı, toplumsal çatışmaları, halk maişetini tasvir etmiş ve köhne maişeti eleştirmişlerdir. İnsana ve vatana sınırsız sevgi ve sadakat, hayırseverlik ve özgürlük, tiranlığa karşı mücadele, feodal sistemdeki kusuru teşhir etme ve eleştirme bu edebî akımın ana ideolojik yönünü oluşturmuştur.

Satira, maarifçi realis yazarların ana yaratıcılık usulüydü. Bu yazarlar, kitlelerin çıkarlarını sade ve realist bir dille savunmuş ve halkın yanında yer almışlardır. Bu yazarlar, Doğu kültürü ve İslam felsefesine derinden aşina olduklarından eserlerinde her

iki dünya görüşünün de etkisini görmek mümkündür. Bu yüzyılda yaratılan realizm, Vakıf dönemi realizminden farklı olarak hayatı ve zamanı geniş bir şekilde tasvir etmiştir. Bu dönemin realist yazarları, eski toplumun olumsuz yönlerini özetlemiş ve dönemin tipik imgelerini oluşturmuşlardır. A. Bakıhanov, İsmail Kutkaşınlı, Mirza Şefi Vazeh ve Kasım Bey Zakir ile başlayan **tenkidi realizm** Mirza Fetali Ahundzade ile oluşmuştur.

1- Abbasgulu Ağa Bakıhanov Kudsi: Bakü hanlarının soyundandır. 19. yüzyılın ünlü şair, muharrir ve tarihçilerinden biridir. Babası ikinci Mirza Muhammed, 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başında Bakü eyaletinde Kuba hanıydı. Abbasgulu Ağa, 1794 yılında Emir Hacıyan şehrinde doğdu ve yedi yaşında babasıyla birlikte Bakü vilayetinden ayrılarak Kuba'ya yerleşti ve 1820 yılına kadar burada yaşadı. Kuba'da Fars ve Arap dillerini, ilahiyatı öğrenmiş ve bilgisini derinleştirmiştir. 1819'da Kafkasya baş hâkimi General Amerolf tarafından Tiflis'te doğu dilleri tercümanlığına atandı. Tiflis'te mükemmel bir şekilde Rusça öğrenmiş ve bu dil sayesinde Rus ve Avrupa kültür ve medeniyetiyle tanışmıştır. Ayrıca görevleri gereği birçok şehir ve ülkeyi gezerek buraların şairleri, bilim adamları ve devlet adamlarıyla tanıştı. Tiflis çevresi, Bakıhanov üzerinde derin bir etki bırakmış ve bu geziler sırasında bilgisini ve vizyonunu büyük ölçüde artırmıştır.

Tiflis'te Mirza Şafi Vazeh tarafından düzenlenen Divan-ı Hikmet adlı edebiyat meclisinin önde gelen üyelerinden biriydi. A. Bakıhanov, 1834 yılında devlet görevinden istifa ettikten sonra yeniden Kuba'ya yerleşerek bir süre babasının konağında yaşadı ve en ciddi ilmî eserlerini burada yazdı. Bakıhanov ömrünün son yıllarında tamamen emekliye ayrıldı ve 1846'da Mekke'ye gitti. Mekke'den Medine'ye giderken **[141]** Vadiyi-Fatma civarında koleradan öldü ve oraya defnedilmiştir.

Eserleri: Bakıhanov Tiflis'e gelmeden önce Kuba'da da "Gülistan" adında bir edebiyat derneği kurmuş, önde gelen yazar ve şairleri derneğe davet etmiştir. Farsça mesneviyane şiirleri ile Fuzuliyane gazelleri ve muhammeslerinin çoğu bu döneme aittir. Şiirlerinde "Kudsi" mahlasını seçmiştir. Şiirlerinde vahdetivücut ile muasır fikirlerin birbirleriyle örtüştüğünü görebiliriz. Celaleddin Rumi'nin etkisinde Farsça yazdığı felsefi bir şiirde aşk ilahını metheder ve kendisine şöyle hitap eder: "Ben neredeyim, aşk nerede, benim gibi üftadelerin şanına aşk gelmez; Padişah hüneri milçekten uzak olduğu gibi, âşığın mahareti de bizim gibi dilencilerden uzaktır aşk Kerbela şehidi İmam Hüseyin'in eseridir

ki Ona aşk yolunda, din ve hak yolunda hançer, ok ve mızrak ne olursa vurdularsa" yine aynı yürekle dedi ki: "Vur senin yarana ölüyorum, keşke yüz canım olsa da canan yolunda uğruna feda edebilsem" der ve şiirini:

تن زجان و جان ز تن مستور نیست

ليك كس را دید جان دستور نیست

Beyti ile bitirir. Farsça yazdığı bu şiirinde Bakıhanof aşk ve müsellek yolunda canından geçen fedakar bir ruhun bedii ifadesini vermiştir.

1- Gülistan-ı İrem: Şirvan ve Dağıstan tarihidir. 1841 yılında Farsça yazılmıştır. Bir mukaddime, bir hatime ve ön sözden oluşmuştur. Kitap, Dağıstan ve Şirvan hakkında coğrafi ve etnografı bakımında bilgiler verir. Oradaki milletleri, dilleri din ve mezhepleri kısaca anlatır sonraki bölümler şu şekilde taksim edilmiştir:

1- En eski çağlardan İslam'ın doğuşuna kadar.

2- İslam'ın ortaya çıkışından Moğol istilasına (1258) kadar.

3- Moğol istilasından Safevilerin iktidara gelmesine kadar.

4- Safevilerden Azerbaycan hanlıklarının kuruluşuna kadar.

5- Nadir Şah'ın ölümünden (1747) itibaren yarı bağımsız hanlıkların hüküm sürdüğü dönem.

Gülistan antlaşmasına kadar (1813). Eserin mukaddimesinde şerh hâlini yazmış ve hatimesinde de Azerbaycan âlim ve şairleri hakkında bilgi vermiştir. Yazar eserini yazarken Herodotos, İstirabon, Palutark, Mirhand, Havandemir, Kâtip Çelebi, Nasturi, Karamazin gibi eski Yunan, Rus ve Doğu tarihçilerinden yararlanmıştır. Bakıhanov bu kitabı Rusçaya kendisi çevirmiş ancak çarlık hükûmeti kitabın yayımlanmasına izin vermemiştir.

[142] 2-Riyazü'l-Kuds: Kerbela faciası etrafında yazılmış ve Fuzuli'nin Hadikatü's-Süeda adlı eserine Türkçe naziredir. Bu eser 1821 yılında yani İslam Ferhengi tesiri altındayken yazmıştır.

3- Kanun-ı Kudsi: Fars dilinin grameridir. Bu eser müellif tarafından Rusçaya tercüme edilmiştir. İmparator 1. Nikolay'a takdim edilmiş onun emriyle her iki dilde Tiflis'te yayımlanmıştır.

4- Keşfü'l-Garaib: Amerika'nın keşfine ve ahvaline ait bir risaledir.

5- Tehzibü'l-Ahlak: Yunan, İslam ve Avrupalı yazarlardan istifade edilerek yazılmış bir ahlak risalesidir. Bu risalede bahsedilen konulardan biri de ilim ile amilin veya nazariye ile tecrübenin münasebeti meselesidir. Eserde "dünyadaki her şeyin fiile, eylemin de bütün erdemlerin hâli olan eyleme bağlı olduğu" görülür. Bu fikri tasdik için aşağıdaki beyti göstermiştir:

کار بی علم تخم در شور است

علم بیکار زنده در گوراست

Bakıhanov âlemi, geminin yelkenine[143] benzetir. "Yelkensiz gemi deryada esir kaldığı gibi âlemsiz de amel manasız ve avare kalır" der.

Bakıhanov, kâinat ve varlık hakkında "Bedende kaybolma yoktur, hâlden hâle değişsin diye Adem adını verdik. Her şey yok olur, bir biçimden diğerine geçer ama yok olmaz, bu varoluşun ta kendisidir.

Cebr ü ihtiyar meselesinde لا جبر و لا تفویض بل هی بین الامرینه inanmıştı. Aşağıda dercettiğimiz Farsça şiirinde bu fikrî felsefi bir lisan ile ifade edilir:

بدر کس عمل ز خویش نبیند نه مؤمن است

دیگر شکله دوشر

و انهم که نسبتش نه بحق داد کافر است

بی قوه فعل را به جهان چون وجود نیست

در اختیار ماست عمل هم مقدر است

[143] Badban.

قدسی نکوست هر چه رسد از جناب دوست

در ضمن هر فساد صلاحی مقدر است

6- Aynu'l-Mizan: Arapça mantık risalesidir.

7- Esraru'l-Melekut: Hayat âlemine merbut olan bu eseri Farsça yazmış ve Arapçaya tercüme edilmiştir. İlave edilen bir mukaddime Mekke seferinde İstanbul'da Sultan Abdülmecid'e takdim edilmiştir. Türkçe tercümesi 1265 hicride İstanbul'da yayımlanmıştır.

[143] 8- Mişkatu'l-Envar: Bazı ahlaki hikâyelerden oluşan Farsça manzum bir eserdir.

9- Nasihatnâme: 1827 yılında çocuklar için yazılmıştır. Dili sade ve Türçedir.

10- Mir'atü'l-Cemal: Farsça şiirlerinin mecmuasıdır.

11- Kitab-ı Askeriye: Kuba ahalisinden Demirci oğlu Asger adlı bir gencin hikâyesidir. Manzum ve mensur yazılan bu eserin Azerbaycan neşrinin inkişafında önemli bir yeri vardır.

Hikâyenin girişinde, hayatın acı ve tatlı deneyimlerinden çıkmış iyimser bir şairle tanışıyoruz. Şair, okurlarını dünyevî şeylere karşı metanetli olmaya ve sabretmeye, dünyada beş gün yaşayıp bunu ganimet olarak kullanmaya, sevgi ve şefkat dolu olmaya teşvik eder ve şöyle yazar: "bu resmî dilavizle fırka-yı ulü'l-elbaba beyanı mafilbal etmiş kim, riyaz-ı vücud-u beşerîyede kısım kısım mihnet ve enduh nihali yedi kudretle ekilidir ve insanın sinesi beş gün mesrur olsa da on gün gam gussa ile malamal olur. Ba-inhame labuddan âlemi surette iktiza-yı tabiat-ı beşerî odur ki her kimse gerektir bir növü manzur ile cilabahşı dide-yi dil olup avkat-ı şerifini zaye ve ömrü azizini beyhude geçirmesin ve bazı havadiste cami gafletten tabi talibi huşyare bade-yi cahl içirmesin."

Mukaddimeden sonra şair hikâyenin esas bölümüne geçerek Asker ile Mersiyehan kızının sevgi ve aşk maceralarını nakleder. Asker hür ve özgürce sevdiği kızla anlaşıp evlenmek istiyor ve muradına erişmek için mahalle adamlarıyla kavga eder ve sonu mutlu bir şekilde tamamlanır. Eserde Asker sevgilisine böyle hitap ediyor:

Nice tab etsin dili şuride canandan cüda

Bi-ser ü saman kalır her mülk sultandan cüda

Âşıkı biçarenin cisminde can canan idi

Nice şiven kılmasın kim cism olur candan cüda

Bakıhanov bu eserde Asker'in sevgilisi simasında her bir kadının numunesini tasvir etmiştir.

Bu eserde yazılan şiirlerin bazıları Fuzuli üslubunu hatırlatır. Örneğin:

[144] Söyle ey hemdem kerem kıl hâlı yârimden mene

Hak rızası bir haber ver gülizarımdan mene

Beyti Fuzuli'nin aşağıdaki beytini hatırlatır:

Bir haber verir ey saba ol mahi batandan mene

Kim gam aşkında yüz gam etti devrandan mene

Fuzuli sebkinde yazdığı başka gazeller ve muhammeslerinde devrandan şikâyeti yer alır. Burada "Bismillah" redifli muhammesini dercediyoruz.

Dile azm eyle sen bülbül sıfat gülzare bismillah

Muradın olsa meyl etmek figanu zara bismillah

Ger istersen mudam olmak ciğer sadpare bismillah

Garaz fikrin tamaşadır eğer dildare bismillah

Nazar lalileb canbahşı ruhi gülnare bismillah

Temennasında gün günden meni dilhunu şeyda kıl

Gerekmez namü namusum gamı aşkile rüsva kıl

Verip dünyavü din nakdin metai vasle sevda kıl

Eğer yok destres sevdaya bari git tamaşa kıl

Geliptir Yusufu Gülpirehen bazare bismillah

Çekerdin arzu daim deyirdin şevki yar ile

Ki düşsün ittifakı vuslat ol simingaddar ile

Edim canım ona teslim zevki itibar ile

Durupdur ol buti sermest tiği abidar ile

Sözün ger doğrudur ey âşıkı biçare bismillah

Demişdin ey buti tarsanigeh berhemzeni âlem

Ki etmem âşıkımdan men yaman gün iltifatım gem

Alıpdır sabrımı derdü bela can gasdin eyler hem

Eğer ikrarı sabitsen vefa hengamıdır bu dem

Terehhüm kıl kadem bas dideyi hunbare bismillah

Olupdur garkı hunabı ciğer çeşmi tarın Kudsi

Yanıpdır dağı mihnetten dili gamperverin Kudsi

Getir takrire bir bir yâre arz et gamların Kudsi

Eğer bu şiveden dilgir olarsa dilberin Kudsi

[145] Şüru eyle bir özge vech ile izhare bismillah

Bakıhanov istidatlı bir şair olmakla birlikte büyük bir âlim ve mütefekkirdir.

Rus-İran Savaşı zamanında (1826-28) Bakıhanov, savaş hizmetleri münasebetiyle Tebriz'e gelmiş ve orada gördüğü cehalet ve fanatizmin zulüm onu rahatsız etmiş ve bu

tesir altında **Tebriz Ehline Hitap** şiirini yazmıştır. Bu şiir derin içtimai mazmunlu keskin bir satıradır.

Tebrizde olduğu zaman veliahttın olduğu taziye meclisine giderek orada duvardaki bu satırları okumuştur:

Bu serbazu esasu şehzade

Olaydı kaş bu damda Kerbelada

Şair karşılık vererek bu cevabı söylemiştir:

Bisat ceng olan saat kaçardı

Koyardı server dinî arada

Bakıhanov, Rus edebiyatını öğrendikten sonra Kirilov'dan meşhur "Eşek ile Bülbül" hikâyesi gibi bazı eserleri Türkçeye tercüme etmiştir.

Bakıhanov yaşadığı zamanda da büyük şöhrete nail olmuştur. Muasırlarından görkemli şair Kazım Ağa Salik bir manzumesinde onu "şiir âleminin padişahı" diye nitelemiştir.

Biri Kudsi lakap Abbasgulu bey

Diyar nazm şiire padşahdır

2- İsmail Bey Kutkaşınlı: İsmail Bey Kutkaşınlı, Sultan Nasrullah'ın oğludur. 1822 yılında harp hizmetine girmiş ve bu vazifesinde general rütbesine kadar yükselmiş ve emekli olmuştur. 1852 yılında hanımı Banu Bike ile beraber Mekke'ye gitmiş ama Mekke'den dönüşü ve ölümü belirli değildir. Bu şairin Zakir ile muasır ve yakın dost olduğu Zakir'in şiirinden anlaşılmaktadır.

İsmail Bey Kutkaşınlı, memuriyeti münasebetiyle Petersburg, Moskova, Varşova ve Tiflis gibi medeniyet merkezlerinde dolaşarak Rus ve Fransa dillerini mükemmel öğrenmiş ve bu diller vasıtasıyla Rus ve Avrupa medeniyetinin öncül fikirleriyle tanış olmuştur. Yine Rus ve Fransa santimantalist yazıcıların tesiriyle edebiyata heveslenmiş ve **Şark Hikâyesi** veyahut **Raşit Bey ve Saadet Hanım** eserini Fransızca yazarak 1835 yılında

Varşova'da neşrettirmişti. Eserde yalnızca tabiat manzaraları değil kahramanların ahvali ruhiyesini de ayrı ayrı hadiselerin hikâyesi çok şirin ve tesirli bir şekilde ifade edilmiştir. Eserin **[146]** kahramanı Raşit Bey 19. yüzyılın başlarında Avrupa medeniyetinin öncül fikirlerinden etkilenmiş genç neslin tipik bir örneğidir. O, yiğit, akıllı ve tedbirli bir kahramandır aynı zamanda maarifperver ve demokratik bir gençtir. Saadet hanımla karşılıklı sevgiyle evlenmişlerdir. Hizmetçileri Azize yakın bir dost gibi onlara bakar ve herhangi bir meselede onunla konuşur. Sadece hizmetkârı Azize'yi değil, tüm toplumu önemser. Bir gece Azize ile atla giderken karşılaştığı bir haydutla kahramanca kavga eder, onları kovalar ve evlendirmek için kaçırdıkları genç kentliyi onların elinden kurtarıp ailesine götürür. Zorla Asker Ağaya verilen sevgilisi Saadet hanımı büyük bir hünerle kaçırır ve üzerine ordusuyla hücuma geçen Kazım Hanla savaştığı zaman boş yere kan dökülmesin diye Asker Ağayı maharetle kaçırır ve bununla da Kazım Hanı muharebeye dayanmaya zorlar.

Eserin ikinci ana karakteri, hayatın anlamını ancak aşkta arayan hayalperest, saf ve dürüst, temiz kalpli, sadık ve asil bir kız olan Saadet Hanım'dır. Bu romanda Saadet Hanım ideal bir Azerbaycan kadınını göstermektedir.

Saadet Hanım sevmediği Mağrur Han'ın oğlu Asker Ağaya anlatıyor, o zorla Asker Ağa'ya ere verileceği hatırına getirdikçe kederlerini ve talihsizliğini düşünür: "Ben onu düşünüyorum ki bu yakın zamanda, ben asaletiyle ve zenginliğiyle övünen Asker Ağa'nın karısı olmayayım. Ben onun haysiyetine ve ahvali ruhiyesine sahip değilim ve o hiç beni sevmeyecek. Ah öyle bir uşağa ere gitmektense ben annemin ve senin yanında yaşamayı saadet olarak görüyorum. Öyle ki süt emen çocuk benden ne muhabbet ve hassas gönül umabilir." Yalnız iki sevgili arasında olan muhkem karşılıklı muhabbet ve Raşit Bey'in reşadeti saadeti bu talihsizlikten kurtarabilir.

Bu eser Fransız dilinde yazıldığı için Azerbaycan halkı tarafından bilinmiyordu ancak Sovyet devriminden sonra Azerbaycan Türkçesine tercüme olunarak geniş halk kitlelerine ulaştırılmıştır.

3- Mirza Şefi Vazeh: Avrupa'da lirik şiirleriyle ünlenen Mirza Şefi, 19. yüzyılın ilk yarısında yaşamıştır. 18. yüzyılın sonlarında Gence'de dünyaya gelmiştir. Babası, Kerbelayı Sadık Gence'nin son hâkimi Cevad Han'ın mimarıdır. **[147]** Mirza Şefi,

babasının isteği üzerine Gence medresesinde okumuş ve din adamı olmaya hazırlanmış ancak babasının vefatından sonra sufi Hacı Abdullah'ın etkisiyle bu fikrinden vazgeçmiştir. Medresede hocalık yapan mollalar onun fikrini değiştirdiğini öğrenince onunla ilgilenmeyi reddederler. Mirza Şefi'de medreseden ayrılmak zorunda kalır. Bu olay din adamlarına olan nefretinin sebebidir. Bir süre Mirza, Cevat Han'ın kızı Piste Hanım'ın mülkünü yönetmek için memurluk yaptı ancak Rus-İran savaşının başlamasından sonra bu görevi bıraktı. Vaiz ve öğretmen olarak çalıştı. 1832'de Mirza Fetali Ahundov, nestalik yazısını öğretmiştir aynı zamanda ona metalib felsefesini de öğretmiştir. 1840 yılında Tiflis'e taşındı ve orada Farsça öğretmeni olmuştur.

Zamanının çoğunu Tiflis'te dinî toplantılarda geçiren şair, Bakıhanov ve diğer âlimlerle tanışır ve büyük saygı görür. Sonra Divan-ı Hikmet adlı edebî meclisi oluşturarak öğrencilerini ve hatta Bakıhanov'u oraya celp etmiştir. Bu konuda umumiyetle şark klasiklerinden seçilen parçalarla Mirza'nın ve Bakıhanov'un şiirleri okunur ve edebî konular olurdu. Şarabı, güzeli hayal eden Hayyamvari şiirleri zulme ve fanatizme karşı satiraları bu devrede yaratmıştır. O sıralarda Tiflis'te çarlık hükûmetinin hizmetinde zanaatkâr olan **Friedrich Bodenstedt**, şairden Farsça ve Türkçe öğrenirken en güzel şiirlerini defterine yazmış ve Almanya'ya döndükten sonra bunları Almanca'ya çevirerek yayımlamıştır. 1850'de **Şarkta Bin Bir Gün** adlı eserde, 1851'de Berlin'de **Mirza Şefi'nin Şarkıları** adıyla bir kitapçık yayımladı. Bu şiirler Mirza Şefi'yi Avrupa'da büyük bir şöhret kazandırdı ve bu hadiseden sonra Bodenstendt sonraki neşirlerde kendini şiirlerin müellifi ilan etmiştir. Mirza Fethali Ahundov, Mirza Şefi'nin şairliğine büyük önem verir ve şöyle der: "Gence mescidinin hücrelerinden birinde bu vilayet ahalisinden Mirza Şefi adlı birisi yaşıyordu! Bu adam çeşitli ilimlerden başka nestalik yazısını da çok güzel yazıyordu." Bu Mirza Şefi ki Almanya'da onun hayatı ve Farsça şiirinde usta olduğu fazileti hakkında bilgiler yazılmıştır. Bununla birlikte Mirza Şefi'nin şiirlerinin aslı bugün elimize ulaşmadığı için şairin dil, vezin, kafiye vesaire hususiyetleri hakkında konuşmak zordur. Kitapta verilen şairlerden anlaşılır ki müellif klasik şiirin rubai, kıta, muhammes, mersiye, gazel vesaire çeşitlerinde şiir yazmış ve bunlardan gazele daha çok önem vermiştir. Âşıkane ve hâkimane gazellerinde Hafız ruhu açıkça hissedilir. Onun şiirlerinde Hafız temleriyle **[148]** uygunlaştırılmış sağlam bir realizm vardır.

Âşıkane parçalarında tasvir olunan Züleyha, Hafıza, Sevseni de Tiflis güzelleri hayattan alınmış muayyen ve belki de şahsen şairin hayatta tesadüf ettiği insanlardır. Züleyha hakkındaki şiirinde böyle bedii bir mukayese vardır: "Öyle bilirdim ki o, kızıl güldür. Gül ise onun gibi gülemez. Onu güneş bilirdim ancak güneş geceleri ışık saçmaz. Dedim belki melektir, melek ise onun gibi muhabbet duymaz."

Hafize hakkında yazdığı şiirlerinin birinde şair güzeli: "Başında çadranını at ki güzelliğin âleme ayan olsun, sen kızıl gülsün kızıl gül gözlere şadlık vermek için yaratılmıştır. Senin güzelliğin karşısında İstanbul'da sultanın harem hanesindeki güzeller bile solgun ve sönüktürler." diye vaka ve hayati mukayeselerle tasvir etmiştir.

Mevhumata ve mutlakiyete karşı tenkidi şiirleri Kafkasya şeyhülislamını, İran şahının hicvi şairin Tiflis devrinde yaratılmış siyasi satirik eserlerindendir.

"**Sual-Cevap**" şiirinde işgalci savaşlara karşı çıkar ve insani fikirleri teşvik eder. Onun en güçlü eserlerinden biri "**Tiflis'e Elveda**" şiiridir. Bu şiir, Gürcistan'ın başkentini ve güzelliklerini anlatan ve öven Vakıf ve Bakıhanov'un şiirlerinden sonra en güzel şiirdir. 1864 yılında yazdığı bu şiirde Tiflis, "Acılarımın, sevinçlerimin denizi sensin" der. Tiflis'e Veda, Züleyha ve Hafize ile ilgili aşk hikâyeleri, şikâyetler (tasnif) ve satiralarından bazıları onun özel hayatı ile ilgili eserlerdir.

Şikâyet şiirlerinin ekseriyeti ömrünün sonlarında hayattan ümitsiz olduğu zamanlarda yazılmıştır. Mirza Şefi Krikoryev ile birlikte spor ve ortaokullar için bir ders kitabı "**Azerbaycan Dili Müntahabatı**" tertip etmişti. Müntahabatta Arapça ve Farsçadan Türkçeye tercüme edilmiş küçük parçalar, hâkimane sözler, küçük mezhekeler, hikâyeler, temsiller, Fuzuli'den Ravzatü's-sefa, Derbendnâme ve Karabağnâme'den örnekler ve kitabın sonunda Türkçe-Rusça sözlerinin lügatı verilmiştir. Mirza Şefi bu kitabın neşrini görmeden 1852 yılında vefat etmiştir ve eseri 1855 yılında neşredilmiştir. Mirza Şefi edebiyat tarihimize maarifçi realist ve mütefekkir bir şair olarak yer almıştır.

2- Satirik Şiirin İnkişafı: Hiciv, toplumda büyük değişimlerin yaşandığı ve sınıf mücadelesinin şiddetlendiği, şairler, muhit ve rejim arasındaki görüş ayrılıklarının ve görüş ayrılıklarının keskinleştiği bir dönemde eğer özgürlük elde edilirse **[149]** ortaya çıkar. 19. yüzyılın 5. ve 6. yıllarında Kuzey Azerbaycan'da böyle bir durum ve koşullar

ortaya çıkmıştı. Bir yandan Rus kapitalizmi Azerbaycan'a sızıyor ve feodalizmi baltalamaya başlıyor; İnsanlığın ileri fikirlerinden ilham alan yeni yazarlar doğarken, bir yandan da çarlığın sömürgesi hâline gelen ülkede feodal-ataerkil baskı ve kölelik devam ediyordu. Çarlık işgalinden sonra Azerbaycan halkı için dayanılmaz bir durum yaratıldı. O zamanlar ülke zalim ve soyguncu Çarlık hâkimleri tarafından yönetiliyordu. Hanları isteyen komutanlar, yerli beylerle el ele vererek halkı yağmaladılar. Ağır vergileri ödeyemeyen ve devletin emirlerine uymayan köylüler kırbaç altında dövülüp yok edilmekte, devlet kurumlarında ve mahkemelerde her türlü gecikme, adaletsizlik, keyfilik, ihanet, rüşvet haddinden fazla idi, ayrıca hâkimlerin adaletsizliği ve rüşvet almalarından dolayı ülkede kanunsuzluk, şiddet ve soygun çok yaygınlaşmıştı.

Ülkede derin bir cehalet ve hurafe hüküm sürüyordu.

Vatanına ve halkına derin bir sevgi besleyen Azerbaycan şairleri böylesine karanlık bir ortamı görmezden gelemediler ve buna karşı mücadele etmeye başladılar. Böylece Azerbaycan edebiyatında bir satirik şiir akımı doğdu. Fuzuli'den sonra toplumsal yerginin ilk örneklerini 19. yüzyılın 20'li yıllarında Bakıhan'ın ve ardından Mirza Şefi Vazeh oluşturmuştu. Bu ilk maarifçiler ve onların yolunu devam ettiren Mirza Fethali Ahundov ihtiyatlı hareket ederek satirayı, Azerbaycan'daki soyguncu çarlık hâkimlerine ve memurlara yönelik değil, İran hayatından ve tarihinden aldıkları olaylara karşı çevirmiş ve böylece eserlerini Çarın sansüründen geçirmeyi başarmışlardır. Onlar **kızım sana diyorum gelinim sen işit** esasında hareket etmişlerdir.

Geçen yüzyılın kırklı yıllarında Azerbaycan'da Nevahili **Mirza Bakış Nadim** (1875-1880), Şemkirli **Muhammed Cafer Miskin**, Karabağ **Bababey Şakir** (1770-1845) ve Kasım Bey Zakir (1784-1857) gibi önde gelen satirik şairler yetişmiştir. Bu akımın güçlenmesinde Dağıstan halkının Çarlık işgaline karşı yürüttüğü özgürlük mücadelelerinin de etkisi olmuştur. Bu dönemde yaşamış Şeki şairlerinden **Biçare** mahlaslı Osman ve Müezzin Turab **Şeyh Şamil** harekete derin bir sempati duymuştur. Şeyh Şamil'in Hunzadaki zaferinden ilham alan şair Biçare, bir şiirinde Müslümanları bu büyük millî kahraman etrafında birleşmeye çağırmıştır.

[150] Mirza Bakış Nadim: Çar memurlarını ve yerli beyler aleyhine kuvvetli satiralar yazmıştır. Köylülerin zorla çalıştırıldığını gören şair, bey ve hanları keskin satirik

kalemiyle kamçılamıştır. Nadim bir şiirinde o zamanlar Han tarafından zorla[144] çalıştırılan Mahmut adlı yaşlı bir köylünün zor durumdaki hâlini şu şekilde tasvir etmiştir:

Mahmut aya rençber, ey merdi yegâne

Nahak yere rencide olup gelme fiğane

Halık sizi rençber yaradıpdır beye hana

Herçend gerekdir koşala at bu kotana

At olmasa hiç incime insanda koşarlar

Şahlık kuyular, buğda ile dolmasa olmaz

Memur da buna amir eğer olmasa olmaz

Salyani Hasan Han da eğer soymasa olmaz

Sal gerdenine gerdenbend gir bu hazane

Lal ol dilini kes hışa insan da koşarlar

Nadim, Dağıstan ve Kuzey Kafkas'ın Çar Rusyası tarafından istilasını halkın çektiği zulüm ve dehşetleri tasvir eden uzun tarihî bir manzume yazmıştır.

Muhammed Cafer Miskin: Bu yüzyılın görkemli halk satirik şairlerindendir. Çarlık politikasına karşı keskin şiirleri vardır. Miskin, yerli Çarlık hâkimlerini "bit ve haşarat" ile kan içen bir "cellat" a benzetti ve onlar hakkında acı ve nefret dolu sözler söyledi.

Şakir: Sosyal satiranın kurucularından biri de Karabağ şairi Baba Bey Şakir'dir. O da Bey ailesine mensuptur ve Penah Han Cevanşir'in soyundan geliyordu. Kasım Bey Zakir'in akrabası ve arkadaşı olduğu şiirlerinden anlaşılmaktadır. Her iki şair arasında samimi yazışmalar ve tartışmalar devam etmiştir. Zakir, Şakir'in ölümüyle ilgili yazdığı bir şiirde ona ustadı olarak nitelemiştir.

[144] Cüd.

Ne yazık ki Şakir'in şiirlerinin tamamı günümüze ulaşmamıştır. Bilinen altı şiirden üçü, Tezar istilasına ve onun yerleşik hükümdarlarına karşı yazılmış siyasi satiralardır. Şakir, Kasım Bey Zakir'e yazdığı manzum bir mektupta, Karabağ beylerinin bir vekil (temsilci) seçmek için birbirleriyle nasıl tartıştıklarını **[151]** ve beylerin çarın önünde nasıl titreyip pohpohlandıklarını anlatarak Çarın yönetimini eleştirmiştir. Şakir'in Emir Aslan Bey hakkında yazdığı hiciv çok ilginçtir. Bu hicvi ile şair, halkı soyup soğana çeviren Çar kumandanlarını ve yerli beyleri eleştirerek ifşa etmiştir.

Kasım Bey Zakir: (1784-1857) 19. yüzyılın en büyük satirik şairi Kasım Bey Zakir'dir. O, Karabağ Hanlığı'nı kuran Penah Han'ın soyundandır. Yerel beylerle mücadelesi sonucunda Çar hâkimlerinin hükûmeti tarafından Bakü'ye sürgüne gönderildi.

Oğlu Necefkulu Bey ve yeğeni İskender Bey de Rusya'nın içlerine sürgün edilmişler, şair arkadaşım F. Ahundov'a yazdığı bir manzum mektupta, vatanından uzaklaştırıldığına dair acı yakınmalarını dile getirmiş:

Piraneserlikte çarhı gecreftar

Eyledi derbeder vatandan meni

Neylemişem bilmem devri zamane

İncider düşende bu kadar meni

Zakir, hayatının büyük bir bölümünü Mehdikulu Han'ın kendisine bağışladığı Hınderistan köyünde geçirmiş ve köylülerle iç içe yaşamıştır. Şiirlerindeki halk hayatı ve halkçılık tasvirleri şairin bu hayatıyla ilgilidir.

Zakir, Vakıf'ın etkisinde başladığı şiirlerine realist şiir tarzında devam etmiş ve bu sayede kendini oldukça geliştirmiştir. Şairin koşmaları onun en parlak şiirleridir. Şiirlerinde halkın ruh hâli, mahallî ve millî özellikleri, Azerbaycan'ın güzelliği, millî giyim kuşam ve adetleri anlatılmıştır:

Siyah zülfün dal gerdende bir kulaç[145]

[145] Enbüh zülf ve hirman.

Sona çıkkası tek uçları kıykaç

Bele türe, bele geysu, bele saç

Bele gamze, bele kaşla göz olmaz

***

Parmağında hatem, belinde kemer

Telinde güşvare, düyme tamam zar

Gark olsun yaşıla, ala seraser

Naz ile sallana sallana gelsin

Bazı koşmalarında kuvvetli istiareler işlenmiştir:

[152] Müselsel geysular ruhi al üzre

Bir buluda benzer mahcemal üzre

Pertövi hüsnündür hattü hâl üzre

Yohsa gün düşüptür dodak üstüne

Zakir'in klasik şiir üslubunda yazdığı muhammes, müstezat, terciibent ve terkibibentleri, gazelleri vs. manzum parçalarda vardır. Bunların bazıları Hatai'ye, Fuzuli'ye, Nişat ve Ağa Mesih Şirvani'ye Vidadi'ye ve Vakıf'a nazire olarak yazılmıştır. Zakir birçok temsiller manzum hikâyeler de yazmıştır. Temsillerinin bir kısmı Kirilov'dan tercüme ve iktibasıdır, bir kısmı da Sadi'nin tesiri altında yazılmıştır.

Manzum hikâyelerinden "Zevci-ahir" adlı eseri çok câlibtir. Bu eserde şark kadınlarının feodal dünyasında eğlence olduğunu ve hukuksuz bir hâlde yaşadığını tasvir etmiştir.

Yaşadığı dönemde adalet ve sevgi görmeyen şair, tarihin geçmiş sayfalarını incelemiş ve Berda'nın[146] büyük Nizami ve Hakani dönemlerinin edebiyatına ve mutlu günlerini kavuşması dileğiyle "G"ezim" redifli bir şiir yazmıştır:

Tülek terlan avlağıyla bu yerler

Berde torpağına eyleyim güzer

Görüm kalıbdır mı şirinden eser

Bahım her tarafa nigaran gezim

***

Bülbüli biçare verdi haberi

Dedi ki kalmayıp şenlik eseri

Men Zakirem onu göründen beri

Gerek mecnun olub biyaban gezim

Zakir'in satirik şiirleri çoğunlukla çarlık hâkimlerine ve çarlığın sömürgeci politikasına yöneliktir:

Birinden şikâyet edesen eğer

Danışmağa koymaz sözünü keser

Gardaş malı kimi ortadan böler

Muroflar oluplar oğruya ortak

Görsen tanımazsan yarım sakalı

Çıkıp endazeden devleti malı

[146] Berda veya Beraga, Azerbaycan'ın eski şehirlerinden biri ve Nizami hanedanının başkentiydi ve Karabağ bölgesine tekabül ediyor.

[153] Handemirov çaldı, çapdı mahali

O ki var, tutup özün geçel kurumsak

Bakü'de sürgün olduğu zaman Vidadi'nin Durnalar şiirine yakın olan meşhur "Durnalar" şiirini yazmıştır:

Bu belada her gün dökülür kanlar

Yavaş geçin ses semiriniz[147] anlar

Laçin[148] yatağıdır bizim mekanlar

Korkuram sıranız çaşa[149] durnalar

3- Âşıkane Halk Şiiri Cerayanı: Vakıf tarzı 19. yüzyılın ilk yarısında güçlü bir akım olarak devam etti. Bu şiir türünün beslenmesini zengin halk yaratıcılığından ve aşk şiirinden alması doğaldır. Bu sebepten şifahi halk edebiyatında gördüğümüz göçeri halk maişet tasvirleri, millî ve yerli hususiyetler, nikbin dünya görüşü necip ve iyimser dünya görüşü, sadakat, samimiyet, saygı ve sevgi gibi arzuları bu şiirde derin bedii ifadesini bulabilmiştir. Bu şiir cereyanının esas muhteva ve mündericesini **sevgi** teşkil eder. Bu çeşit şiirin dili sade ve mahiyeti realisttir.

Bu devirde yetişen yüzlerce şairin her birinin ferdi yaratıcılık hususiyeti olmasına bazılarında realizmin bazılarında ise romantizmin üstün gelmesine bazılarında neşeli ve nikbin Vakifane ruhun diğerlerinde ise hüznün kederin ve şikâyetin ifade olunmasına rağmen hepsi bir üsluba tabii olur ve birleştirdiler. Hepsi bir kaynaktan şifahi halk edebiyatından ilham alır, sade halk dilinde hece vezniyle yazmıştır. Halk maişetini tasvir edir ve böylelikle de halk şiirinin cereyanını oluşturdular.

Âşıkane halk şiirinin akımı Azerbaycan'ın üç büyük bölgesinde: **Karadağ** bölgesi, **Karabağ** ve **Kazak**'da daha gelişmiş ve yayılmıştır.

147 Ses seda.
148 Şahin, ikab.
149 Redifimiz bozula.

Güney Azerbaycan'da bu cereyanı temsil edenler Seyid Ebülkasım **Nebati**, **Endelib Karacadağı**, Kırk Bulaklı Muhammed Halife **Aciz** ve Erdebili Karakah Baba **Zakiri** kimi görkemli şairler olmuştur.

Nebati, Azerbaycan'da yetişmiş Âşıkane halk şairleri arasında en büyük ve en şerefli yeri işgal etmiş ve hakkında daha önce tartışılmıştı.

[154] Endelib Karacadağı: Eher'de doğmuştur. Önce Tebriz'e, ardından da Serdar Divanhana'da ikamet ettiği Erivan'a gitti. Erivan'ın Çar ordusu tarafından fethini anlatan bir şair olan Fuzuli'ye nazireler ve halk edebiyatının koşma, haydari, geraylı gibi şekillerinde âşıkane parçalar yazmışdır.

Aciz hakkında daha önceden bilgi verdiğimiz için tekrar yazmaya ihtiyaç duymuyoruz.

Baba Zakir: (1795-1869) bu şairin eserlerinde tasvif akideleriyle âşıkane esasların birleştiğini görebiliriz. Sufiyane şiirlerinde asi bir ruh ifade ettiği gibi âşıkane parçalarında da bazen zamanının ağırlığından doğan şikâyetçi bir ruhun bedii ifadesini vermiştir. Onun üzerinde **Nebati'nin** etkisi açıkça hissedilir. Bir ihtimale göre Nebati'nin Karadağ'da teşkil ettiği sufi tarikatının müritlerinden olmuştur. Zakir'in Vakıf'a nazire yazdığı "Görmedim" şiir şikâyetle doludur. Halk arasında büyük bir nüfus kazanmış ünlü şair 1869 yılında Han tarafından idam edilmiştir. Halk şiiri Karabağ'da da geniş inkişaf etmiştir. Burada, **Âşık Valeh, Âşık Kanber, Âşık Peri, Mirzacan Mededov, Muhammed Bey Âşık, Zakir, Cani oğlu Abdullah, Mirza Hasan Mirza ve Caferkulu Han Neva** gibi görkemli şairler yetişmiştir. Vakıf'ın etkisi bu şairlerde daha barizdir.

Âşık Valeh: Kerbelayı Şefi Valeh koşmalarıyla beraber gazel, muhammes ve dinî manzumeler yazmıştır. Meşhur "vücutnâme"sinde insanın ana rahmine düştüğü andan 100 yaşına kadar geçirdiği çeşitli devirleri, öldükten sonra kabir azabını, kıyamet gününü tasvir etmiştir. Âşık Valeh, Azerbaycan âşıkları içinde üstat bir şair gibi tanınmıştır.

Çehar unsurdan şeş cihetten

Bir katre meniden olmuşuz peyda

Âdem deryasında kaldım altı ay

Kudret kadar ve halik eşya

***

Rahm içinde evvel bünyad oldu dil

İki nokta gözüm oldu mukabil

Bir damak bir ciğer olundu hasıl

Dokuz günde tamam oldu bu aza

Âşık Peri: Âşık Peri'nin hayatı hakkında malumatımız azdır. Öyle görünüyor ki Karabağ'da Maralyan kentinde doğmuştur. Genç yaşında Şuşa'ya gitmiş ve 1833 yılında genç yaşında ölmüştür. Bu şairenin Muhammed Bey Âşık, Mirzacan Mededov, Mirza Hasan Mirza, Esed Bey ve Caferkulu Han Neva gibi muasırlarıyla yetişmesi ve onlara galip gelmesi malumdur. Mirzacan **[155]** Mededovla karşılıklı şiirleşmesi onun yaratıcılığında önemli bir yer tutar. Mirzacan Mededov'un ölmesi Âşık Peri'yi çok üzmüş ve bu şiirleri dünyaya hitaben Mirza'nın vefatı münasebetiyle söylemiştir:

Dünya senin itibarın yok imiş

Bir haber ver Mirzacanı neyledin

Neçe beyler ile neçe han ile

Göftarı hoş ehli canı neyledin

***

Neçe şeher üstte ceng edip savaş

Vari edip sel yerine kanlı yaş

Felek ettin tacı tahtını tarac

Nöker naib hanımanı neyledin

***

Puç dünya sende bir yaranan hanı

Günbegün artırdın şevketi şanı

Tiflisin sağ eli serdarın canı

Viran koyup Dağıstanı neyledin

***

O felekdir düyün[150] yeri dağlayan

Ezel şad eyleyip sonra ağlayan

Sinesinde şiirü kitap bağlayan

Sahibi huş gövher kanı neyledin

Mirzacan Mededov: (1887) Karabağ Ermenilerindendir. Çanakçı kentinde doğmuştur. 1920'lerde ve 1930'larda Tiflis'te serdar divanhanesinde tercüman olarak çalıştı. Âşık Peri'nin Karabağ'daki ününü duyunca Karabağ'a gelmiş ve bu güzel şaireye şiirlerin en güzelini sunmuştur.

Tapmışam Kudsi Halili mahrasanı neylerem

Elde tesbih ile zünnarü asanı neylerem

Bir Peri şeyda siyam, İsa Musanı neylerem

Sevmerem Tevrat, Zebur sen çalan tardan danış

Canioğlu Abdullah: Canioğlu Abdullah da görkemli bir şairdir. Tamaşa redifli muhammesinde gönlüm kuşu pervaz eyle diye[151] başlayan şiirinde şad-u nikbin hislerini terennüm etmiştir. O satirik parçalar, hicivlerinde yazmış ve bu sahada çok beceriklidir.

[150] Toy.

[151] Bu şiirin matlası Feridun bey Köçerli'nin edebiyat tarihinde böyledir: ey iki gözüm kıl bele şahbaza temaşa.

[156] Ey iki gözüm kıl bele şahbaza tamaşa

Hançer nekeradır, her yaresi göyçek her muye tamaşa

Mevsimdi güşad et iki dervaze tamaşa

Hoşsövt hoşalhan, hoşavaze tamaşa

Bu nazu nezakette serefraze tamaşa

Gönlüm kuşu pervaz ele pervaza tamaşa

Gör nice gözeldir

Mahbubi ezeldir

Leylaya bedeldir

Mecnune mahaldir

Hoşbuya tamaşa

Ahuya tamaşa

Giysuya tamaşa

Ebruya tamaşa

***

Ey bülbülü can çık bele reftarına bah bah

Kıl seyrü seyahat gülü gülzarına bah bah

Yüz canalıcı işveyi ruhsarına bah bah

Gör kim nece candır

Can içre nihandır

Manzuri cahandır

Her gamzesi kandır

Men öldüm amandır

Şirin dile bir bah

Nazik bele bir bah

Şümşad ele bir bah

Mişkin tele bir bah

Enber nekeradır

Kövser nekeradır

Ruhsaresi göyçek

[157] Getme hele bir bah

***

Gel indi sen et bu yarışa naza tamaşa

Yüz püstelebü lali Bedehşan buna pişkeş

Yüz laleüzar afeti devran buna pişkeş

Cümle ne kadar var ise huban, buna pişkeş

Abdulla gibi neçe gazelhan buna pişkeş

Dur sohbeti meyhaneye gel saza tamaşa

Bir huri melektir

Kılmane kömektir

Bu simbilekdir

Rızvan ne demektir

Rızvan buna pişkeş

Bostan buna pişkeş

Reyhan buna pişkeş

Cevher nekeradır

Hem zar nekaradır

Hunharesi göyçek

Bu can buna pişkeş

Muhammed Bey Cevanşir Âşık: Muhammed Bey Cevanşir Âşık da Vakıfâne, şuh şiirleriyle ün kazanmıştır. Muasırlarıyla şiirleşmiş ve Âşık Peri'ye hararetli şiirler yazmıştır. Çar hükûmeti tarafından Ordubad'a sürgün edilen şair hayatının son yıllarında yazdığı lirik parçalarında hayattan incir ve düşgün bir ruh ifade etmiştir. (tubanâme).

Kazak halk şairlerinden Kazım Ağa Salik, Mustafa Arif, Abdurrahman Dilbazoğlu'ndan önceden bahsetmemiştik.

Kaynakça:

1- Azerbaycan Edebiyatında Teceddüt Devri (19-20. Asır). İslam Ansiklopedisi. Prof. Fuat Köprülü. Cilt 2- İstanbul.

[158] 2- Azerbaycan Edebiyatı. Ahmet Caferoğlu. Türk Dünyası El Kitabı. 1977- Ankara.

3- Azerbaycan Edebiyatı. Feridün Bey Köçerli. Birinci Cild. Elm Neşriyatı. 1977- Bakü.

4- Azerbaycan Edebiyatı Tarihi. İkinci Cilt. F. Kasımzade, Muhammed Arif ve Haydar Hüseynof Elmler Akademiyası. Azerbaycankolu Neşriyatı. Bakü 1946.

5- Abbaskulu Ağa Bakıhanlı Kudsi. Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi. Birinci Cild. Prof. Fuat Köprülü. 1935- İstanbul.

6- Abbaskulu Ağa Bakıhanlı. Türk Kültürü Aylık Dergi. Aralık 1964- Ankara. Hüseyin Baykara.

7- Azerbaycan Mizah Edebiyatına Bir Bakış. Mustafa Hakkı Türkekul. Türk Kültürü Aylık Dergi. Temmuz. 1963.

[159] Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış

(9)

Yazan: Doktor Cevat Heyet

4- 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Edebiyat: Bu yüzyılın ortalarında ve ikinci yarısında özellikle Kuzey Kafkasya demir yolunun inşa edilmesinden sonra Rusya'nın sanat ürünleri Azerbaycan şehirlerini doldurmaya başlamıştır. O dönemde Gence, Şeki ve Şuşa pazarlarında Rus malları satılırdı. Rusya ile ekonomik ilişkiler genişledikçe ticaret arttı ve canlanırdı.

Küçük bir limandan (liman) oluşan Bakü şehri, 1870'den sonra petrol endüstrisinin gelişmesiyle birlikte hızla büyümeye başlamıştır. Rus ve Avrupalı kapitalistler Bakü'ye akın ederek onun zengin ve el değmemiş petrol kaynaklarını, ucuz işgücünü sömürmeye başlamışlardır. Bu yüzyılın sonunda Bakü artık sanayi merkezi hâline gelmişti.

19. yüzyılın 20'li yıllarında Rusya'daki en büyük ve en ilerici sosyal akım olarak gelişen Maarifçilik hareketinin temsilcileri, halkı eski düzeni yıkmaya ve Rusya'yı her yönden "Avrupalılaştırmaya" ve köylülerin çıkarlarını korumaya çağırdı. Moskova ve Petersburg üniversitelerinde devrimci Rus öğrencilerle birlikte okuyan Azerbaycan Türkü öğrenciler öncül fikirlerle memleketlerine döndüler. Hassan bey Melikzade Zerdabi, Necef Bey Vezirov, Ahmet bey Cevanşir, Asker Adıgüzelov bu tür **[160]** aydınlar arasındaydı. Böylece Azerbaycan'da Rus ve Avrupa kültürünün etkisi güçlenmiş, demokratik ve aydın fikirler yayılmaya başlamıştır.

Azerbaycan edebiyatı da böylesi tarihî ve toplumsal koşullarda hızla gelişmiştir. Bakıhanov ile başlayan yeni maarifçi realist edebiyat, edebî mertebesine Mirza Fetali Ahundov'un eserlerinde yükselebilmiştir.

Ahundov, Rus ve Avrupa klasiklerini okur, modern Avrupa felsefesini takip eder ve 1850'de yazdığı komedileriyle Azerbaycan millî dramasının (oyun yazarlığının) temellerini attı. Bir yandan Arap alfabesinin değiştirilmesi konusunu gündeme getirerek bu konuda önerilerde bulunmuştur. Doğu'da bir frengi ve medeni devrimi yaratmak istemiş, muasır yazarlardan Mirza Malkam Han'ın ve Rızakulu Han'ın eserleri hakkında

edebî ve eleştirel yazılar yazmış ve diğerlerinin fanatizmi eleştirdiği "Kemalüddövle Mektupları" gibi çok keskin, bir eserin yazarı olarak karşımıza çıkmıştır. Bu yılların edebî yeniliklerinden biri de Azerbaycan basınının oluşturulmasıydı.

Hasan Bey Zerdabi 1875 yılında ilk defa Bakü'de Türkçe Ekinçi gazetesini neşretmeye başlamıştır. Bu neşriyesi de Azim Şirvani, Necef Bey Vezirov, Asker Ağa Adıgözel gibi müterekki yazarları etrafına topladı ve keskin makaleleriyle cehalete ve fanatizme karşı çıkmıştır. Maarifçi demokratik fikirleri tebliğ ediyordu. Bu ruznâme ayda iki defa münteşir olurdu. Ne yazık ki 3 yıldan sonra Çar idaresi tarafından tavsif edildi. Maarifçi realist edebî hareket yanında başka edebî hareketler de vardır.

Şiirde gazelcilik daha geniş yayılarak inkişaf etmekteydi.

1860-70 yıllarında Karabağ'da "Meclis-i Üns" ve "Meclis-i Feramuşan", Şamahı'da "Beytü's-sefa" Bakü'de "Mecmuaü'ş-şuara" gibi şiir meclisleri oluşmuştur ve bu oluşumlarda yüzlerce gazelseralar toplanıyordu. Karabağ'da Abdullah Bey **Asi**, Hurşidbanu **Natevan**, Şamahı'da Mirza Nasrullah **Bahar**, Hacı **Seyid Azim Şirvani**, Bakü'de Yusuf **Halk**, Muhammed Ağa **Cürmi** Gence'de Mirza Ahmedi **Nuki**, Şeki'de İsmail Bey **Nakam**, Derbend'de **Kameri** gibi görkemli gazel şairleri yetişmiştir. Bu devirde canlanan gazel şiirinin ilhamcısı Seyid Azim Şirvani idi. O maarifçi satirik şiirleriyle maarifi tebliğ ediyor ve halkı uyandırmaya çalışıyordu. Bu yüzyılda aynı zamanda mersiye şiiri ve irfanı şiir her iki Azerbaycanda da yazılıyordu. Mersiye şiiri hakkında daha önce bilgi verilmiştir. İrfani şairlerin başında **Nebati** geliyordu. **Seyid Nigari** ve **Şah Nigar Hanım Rencur** sufiyane ve gınai şiirleriyle **[161]** öbürlerinden ayrılmışlardır.

19. yüzyılın ikinci yarısında şifahi halk edebiyatı da inkişaf ederek yayılmaktaydı. Bu devrin en görkemli halk şairleri Âşık Alesger, Şemkirli Âşık Hüseyin, Şekili Âşık Molla Cami, Âşık Mahmut idi. Âşık Alesger âşık şiirinin büyük bir üstadı gibi yükselmiştir.

Bu devirde inkişaf eden şifahi halk edebiyatında Kaçak Nebi hakkında bir sıra nağmeler ve hatıralar oluşmuştur. Bu hatıra ve nağmelerde tasvir olunan Kaçak Nebi düşmanla mert ve cesaretli dövüşen, korkmaz bir halk kahramanıdır.

Yukarıda yazdıklarımızı toplayacak olursak bu devrede dramatik matbuat oluşmuş edebî mahfiller kurulmuş ve görkemli nüfuzlu şairler yetişmiş ve edebiyatta demokratik fikirler inkişaf etmiştir.

Mirza Fetali Ahundov: (1812-1878). Mirza Fetali Ahundzade 1812 yılında Noha (Gence mahalinden) doğmuş, atası Hamenevi ve anası Nuhalıdır. Sekiz yaşında babasından ayrılmış ve annesinin amcası Hacı Alesger'in himayesine geçmişti. O Hacı Alesger'den ilahiyat, Arapça ve Farsça öğrenmiş ve İslam ferhengine derinden beled olmuştur. 1832 yılında Mirza Şefi Vazeh ile tanıştıktan sonra ondan nestalik yazısını öğrenirken onun tesir altında ruhani olmaktan vazgeçmiş ve muasır ilimlere ilgi duymuştur.

1834 yılında Mirza Fetali, Tiflis'e göçmüş ve orada devlet idaresinde doğu dilleri tercümanı olmuştur. Çalıştığı vazifede yeteneği ve liyakatinden dolayı kısa sürede terfi etti ve 1848'de Çarlık hükûmetinin Nasreddin Şah'ın tahta çıkışını kutlamak için gönderdiği temsilcilerle İran'a geldi ve bu vesileyle Mirza Takı Han Emir Kebir ile görüştü ve İran veziri ile tanıştı. 1842'de Ahundov Ahund Hacı Alesger'in kızı Tubi Hanım ile evlenmiş ve Ahunzade adını kendine soyadı olarak seçmiştir. 1850-55 yılları arasında meşhur altı komedisini yazmış ve 1857 yılında "Aldanmış Kevakib" hikâyesini ve 1860'da "Kemalüddövle Mektupları"nı yazmış ve ondan sonra yeni alfabeyi kabul ve mütedavil ettirmek için çalışmış ve 1878 yılında Tiflis'te kalp hastalığından vefat etmiştir. Ahundov bedii yaratıcılığa[152] şiirle başlamıştır. İlk şiirini meşhur Rus şairi Puşkin'in ölümüne dair ve Farsça yazmıştır (Puşkin'in Katlı Hakkında Şark Poeması). Bu şair **[162]** Morlinskiy tarafından Rusçaya tercüme edilerek yayımlanmış ve genç şaire büyük bir şöhret kazandırmıştı.

Şair, bu poemasında tabiatı güzel bir şekilde betimledikten sonra Puşkin'in ölüm haberinden duyduğu derin üzüntüyü, manevi ıstırabı ve heyecanını dile getirmiş, Puşkin'in Rus edebiyatındaki konumunu tanımlamış ve yansıtmıştır.

Bu manzumeden başka Ahundov, Türkçe ve Farsça muhtelif şiirler yazmıştır. Bazen Vakıf sebkinde âşıkane koşmalar bazen de dostlarına (Kasım Bey Zakir ve diğerleri) manzum mektupları ve hatta alfabe uğranda yaptığı mücadeler hakkında şiirler yazmıştır.

[152] Sanatsal yaratıcılık ve faaliyet.

Şiirlerinde "Sebuhi" mahlasını seçmiş ancak şiirle yetinmeyerek edebiyatın diğer dallarında dramaya ve nesre geçmiştir.

Geçen yüzyılın 20'li yıllarında Tiflis'te Tatar hayatı yeniden canlanmaya başlamıştı. O zamanlar zengin Gürcü hanlarının evlerinde bazen açık havada müzik konserleri ve Tatar temsilleri düzenlenir, Rus ve Gürcü bestecilerin eserlerinden küçük parçalar oynanırdı. 1851'de Tiflis'te büyük bir Tatar binası inşa edildi. Bu Tatar oyunlarını izleyen Mirza Fetali, Shakespeare, Moliere, Griboyedov ve Gogol gibi büyük oyun yazarlarının eserlerini Tatarca eserler yazmak için hevesleniyordu.

Böylelikle 1850-55 yılları arasında yazdığı altı komedi oyunu (**Hekayet-i Molla İbrahimhelil Kimyager, Hekâyet-i Mösyö Jordan ve Derviş Mestali Şah Cadüger Meşhur, Hekayet-i Hırs Kuldurbasan, Sergüzeşti-Veziri-Hani-Lenkeran, Sergüzeşti-Merdi Hesis** veya **Hacı Kara** ve **Mürafie Vekillerinin Hikâyet**)leriyle Azerbaycan dram tiyatrosunun temelini oluşturmuştur.

Ahundov bu sahada "banikâr" olmasını şu şekilde izah etmiştir:

"Çünkü Emir Azim Kinyaz[153] Burunsov Fermanruyi memleketi Kafkasya'da 1266 yılında Tiflis şehrinde bir İmaret-i Aliyye Teatır ismiyle berpa edip mezkur olan münafi külliyenin ve sayılı iktisabına meharic-i kesire sarf etmek için külli himayet ve inayet zahir buyurdu lahza ben dahi millet-i İslamı bu emri garipten müstahzar etmek için bir sebil imtihan bir hikâyet tasnif edeyim şimdi cümlesini bir mücellit içinde erbab-ı kemale maruz edip başka müsennifler gibi tevekke etmiyorum ki nikbinlikten iğmaz etsinler! Belki tamnam budur ki **[163]** bu ilmî cedide mihbar olup bikadar kuvve-i hayal emsaline tasnif etmeye ikdam edeler ki onların ihtimamından bu fenni acib-i İslam arasında dahi şöhret bula. Benden ancak endaze ve numune göstermek banikâr olmak idi[154]."

---

153 Han.

154 Ahundov'un bu görüşü tarihî bakımdan doğru değildir. Çünkü komedi gösterisi Avrupa'da (Fransa) 15. yüzyılda başladığı hâlde Müslüman Selçuklu Türklerinde bundan 850 yıl önce başlamıştı. Bizans imparatoru Aleksios'un kızı Anna Komnini babasının saltanat devrine ait yazdığı Aleksyad adlı tarih kitabında aleyhinde böyle yazmıştır: "1116 yılında Bizans imparatoru Kılıç Arslan'ın oğlu Melikşah ordusuyla savaşa hazırlandığında nikris hastalığına yakalanır ve savaşa gidemez. Türkler bu meseleyi bahane olarak kabul edip gerçek sebebin imparatorun Türklerle savaştan korkmasına bağlamışlar ve bu olayı bir komedi şeklinde göstermişlerdir. Bu gösteride imparatoru bir arabanın üzerinde doktor ve hizmetçileriyle birlikte sahneye çıkarmışlardı."
Ferdinand-Chalandon. Essai Sur Le regne D'alexis, 1. Comnene, 1900. Paris.

Ahundov Avrupalılar gibi tiyatroya, insan ahlakını düzenleyen bir **ibrethane ve okul** gibi bakıyordu ve komedilerinde insanları eğitim yoluyla ıslah etme ve onlara olumlu yön verme amacını gütmüştür.

Oyunlarının mukaddimesinde dramadan bahsederken şöyle demiştir: "Faide-i nakl-i musibet ve behçet-i bani nev-i beşerin ahlak ve havasını beyan etmektir ki bu müsteme yahşılarına hoşhal ve yamanlarından müteezzi ve gafil ola ve hem nefs-i emmare bugüne hikâyetin istimaine meşgul olmakla lezzet görüp meassi ve menahiden celb-i server etme meyil eyleme" Ahundov tiyatro yazmakta nakli Behçet yani komedi yolunu seçmiş ve yazdığı satirik komedilerinde o zamanki içtimai hayatın menfiliklerini gülme ve işaretle hayatın olumsuzluklarını teşhir etti ve eleştirmiştir.

Hikâye Molla İbrahim Kimyager nümayişnâmesinde doğuda çok yayılan yalancı kimyagerlik ve batıl inançlara karşı çıkmıştır. Eserde anlattığı Nohalı tüccarları ve Molla İbrahim Halil'in simasında köhne cemiyetin tamakâr, avam ve yalancı tiplerini tasvir etmiş ve bu menfi tiplere karşı müsbet sima olarak şair Hacı Nuri'yi öne çıkartmıştır. Hacı Nuri Molla, Molla İbrahim Halil'in aldatmacasına inanan tüccarları keskin ve hoş sözleriyle **[164]** eleştiriyor ve iksirlerin çoğunun kişinin kendi beceri ve kabiliyetinde olduğunu söylüyor! Ancak onun sözleri tüccarlara mantıklı geliyor ve meclisten kovuluyor. Müellif, Hacı Nuri'nin şahsında o dönemin önde gelen Azerbaycan aydınlarını anlatmıştır.

Hikâye Mösyö Jordan Hâkimi-Nebatat ve Derviş Mesteli Şah Caduger nümayişnâmesinde Avrupa'yı karanlık doğu dünyasıyla karşılaştırmıştır. Mesteli Şah dolandırıcı Caduger'in şahsında dervişleri ifşa edip eleştirmiş ve Mösyö Jordan'ın şahsında Nebatat dünyası Avrupa kültürünün önyargılarını ve Azerbaycan'ın Avrupalılaşma fikrini öne sürmüştür.

Sergüzeşti-Veziri-Hani-Lenkeran komedisinde ise Ahundov feodal düzenin idare usulüne karşı keskin bir satira yazmıştır. Eserde Hanın sarsak hareketleri, vezirin iki yüzlü olmasını ustaca teşhir edilmektedir. Teymur Ağa, yönetim biçiminde belirli bir değişiklik yaratmak isteyen liberal fikirli ve zeki bir Handır. Bu eser aynı zamanda bir maişet komedisidir.

Hırs Kuldurbasan komedisi ise Azerbaycan kentli hayat ve geçimini yansıtan realist bir eserdir. Türkçe ve yerli hususiyetleri bilmedikleri için zor ve gülünç bir duruma düşen Çar memurları, ülkede cehalet ve haydutluğun çoğalması ve kadın esareti tasvir edilmiştir.

Hacı Kara, Ahundov'un en meşhur ve kuvvetli komedilerinden birisidir. Eserin birinci kahramanı Hacı Kara cimri bir tüccardır ve bu nedenle komik bir duruma düşmüştür. Eserin ikinci siması Haydar Bey'dir.

O bu devirdeki bey ve maliklerin ifadesini ve bunun neticesinde her işe başvurup Çarizme hizmet etmelerini göstermiştir.

Mürafie Vekilleri komedisi üç yıl sonra yazılmıştır. Bu eserde mahkemede yapılan haksızlıklar, rüşvet, vekillerin düzenbazlığı şiddetli bir şekilde tenkit edilmiştir. Müellifi Çar sansürünün dikkatini çekmemek için olayları bilerek Tebriz'e taşımıştır.

Tebriz'de kurnazlığıyla meşhur mürafie vekili Ağa Merdan, merhum kardeşi Hacı Gafur'dan kalan altmış bin tümenin mirasını mahkeme aracılığıyla Sakine Hanım'a almak için bir düzenbazlık yapmakta ve yalancı tanıklar hazırlamaktadır **[165]** hâkimi yanına çekmek ister ancak muhakeme esnasında onun tanıkları işin gerçeğini söylerler ve böylelikle hak ve adalet gelip gelmiştir.

Ahundov'un komedilerinde sadece menfi tipler değil, yüzyılın ileri görüşlü ve olumlu insanları da önemli bir yer tutar. Müellif, menfi tipleri daha derinden ortaya çıkarmak için müsbet tipler kullandı. Eserlerdeki menfi tipler, o dönemde ortamın toplumsal olumsuzluğunu temsil ediyordu. Müsbet tiplerin ciddi yüzleri ve bazen keskin kavgacı performanslar ve aşk ilişkileri, Ahundov'un komedilerini "ciddi dramaya" yaklaştırır.

Ahundov komedilerini Rusçaya tercüme etmiş ve 1858 yılında Tiflis'te yayımlatmıştır. Türkçe yayımına birçok zorluktan sonra 1859 yılında başarabilmiştir. 6 nümayişnâmesini Aldanmış "Kevakip" adlı hikâyesiyle birlikte **"Külliyat"** adıyla yayımlamıştır. Külliyat 1872 yılında Mirza Muhammed Karacağı tarafından Farsçaya tercüme edilerek İran'da yayımlanmıştır. 1882'de Sergüzeşti-Veziri-Hani-Lenkeran Karacadağı'nın Farsça tercümesinden İngilizceye tercüme edilerek Farsça metniyle birlikte Landonda neşredilmiştir. Murafie Vekillerinin Fransızca tercümesi de ondan bir yıl sonra neşredildi

ve bu şekilde bir yıl içerisinde Ahundov'un komedileri Avrupa'da yayılmıştır. Müellif için büyük bir şöhret kazandırmıştır. Avrupa'da ona doğunun Moliere'i ve Kafkasya'nın Gogol'u denilmiştir.

Aldanmış Kevakip hikâyesi birinci Şah Abbas'ın istibdadına karşı yazılmış bir satıradır. Şah Abbas onun etrafına toplanan vezirlerin, ruhani, müneccimbaşı vesairenin simalarından İran istibdadının nümayendeleri tasvir edilmiştir. Şah iki yüzlü, yalaka vezirler ve derbarı ruhanilerin eliyle İran halkını talan eder, adam yakalayıp burun, kulak keserek gözlerini çıkartır ve bu gibi vahşiyane cezalarla insanları mahv veya malul eder. Şahsı hırs ve arzusunu razı etmek için halkın kız ve gelinlerini zorla haremhanesine getirir, etrafındakilerde kendi mevkilerini korumak için Şah'a yalakalık eder ve onun zalim hareketlerini alkışlarlar[155].

Vezir Ceng Serdar Zaman Han'ın sultanın ayağının köpeği sayar, maliye naziri Mirza Muhsin devlet memurlarının hukukunu vermemek yoluyla padişahlık hazinesini doldurmayı kendine büyük bir muvaffakiyet bilir. Mollabaşı Ahund Samet'te vezirler gibi yaltak ve iki yüzlüdür. Oda şahı tarif eder ona dua okur, onun mezhebine karşı savaşından halka zorla Şia mezhebini kabul ettirmesinden konuşarak övünür[156] ve şahın **[166]** hilafı şer işlerini tevciye eder. Yazar bu tüfeyli zümreye karşı Yusuf Sarracı müebbet bir tip olarak meydana çıkartır.

Yusuf Sarrac şahlığı eline geçirdikten sonra işlerde büyük değişiklikler yapar öncelikle hükûmet idaresini tasviye eder, yalaka ve ahmak vezirlerin yerine akıllı ve becerikli adamlar getirir, müneccimbaşı vazifesini lağveder ve marjinal cezaları kaldırır, mahkemesiz hiçbir kimseye ceza vermemek hakkında kanun koyar ve adil mahkemelerin teşkiline başlar ve aynı zamanda valilere halka iyi davranmak için yol gösterir.

Halk içerisinde çıkıp hükûmetin başına geçen Yusuf Sarrac yazarın yedi yıl önce yazdığı komedilerdeki Hacı Nuri ve Timur Ağa simalarının daha inkişaf etmiş ve tam yetişmiş bir devamı niteliğindedir. Yusuf Şah geniş siyasi bir bernâme ile hareket eder. O, büyük bir ıslahatçı devlet adamıdır.

[155] Alkışlamak.
[156] Gurur duymak.

Aldanmış Kevakip destanı Azerbaycan edebiyatı tarihinde satirik hikâyenin en yüksek numunelerindendir. Bu destanı yazdıktan sonra Ahundov kendini daha çok yeni alfabe, felsefe ve edebî tenkide hasretmiştir. Alfabenin değişmesine ait dört görüş ve birçok makale ve mektup yazmıştır. İran, Türkiye ve Rusya devlet adamlarına yazdığı mektuplarında Arap alfabesinin eğitim ve öğretimde zorluklara yol açmasından[157] halkın ferhengi inkişafına mâni olmasından şikâyet ederek bu alfabenin Latin alfabe ile arz edilmesini istemişti. Şehzade İtizadüs'saltana gönderdiği tarihî mektubunda (1874) böyle yazmıştır: "Evet ben anlıyorum ama yazıyorum ve diri oldukça yazacağım ta ki alfabeyi değiştirme fikri bütün milletin arasında yayılmış olsun nice ki 15 yıla yakın bu fikrin tohumunu İran ve Türkiye toprağına ekmişim. Şüphesiz bu tohum haleflerimizin yüzyılında kendini gösterecektir." Ahundov bu iş için Türkiye'ye gitmiştir.

Ahundov'un "Kemalüddevle Mektupları" adındaki eseri onun felsefi fikirleri ve siyasi faaliyetlerinin güzel ifadesidir (1865). İstibdat ve mezhebi taassup aleyhine yazdığı bu eserin sonuçlarından korunmak[158] için yazarlığını gizlemiş ve kendini eserin mütercimi göstermeye çalışmıştır. Bir süre sonra Kemalüddevle Mektuplarını kendi tarafından ne maksat ile yazıldığına işaret etmiş ve asil hedefi medeniyete mâni olan mezheb-i fanatizmi kaldırmak **[167]** ve İslam'da protestanizmi oluşturmak olduğunu beyan etmiştir.

Kemalüddevle'nin birinci mektubu İranın Cemşid ü Geştasip zamanındaki devlet kanunu olan "Peyman-i Ferheng"in tasviriyle başlar ve bunun ardınca muasır İran'ı her yönüyle tasvir eder: "Yolların harap, köylerin viran, şehirlerin tek tip, evlerin terk edilmiş olduğu, matbuat tarih ve şiir alanlarındaki noksanlıklar, cehalet ve hurafeler, müneccimlerin başları ruhanilerin yalaka ve alçak tabiatlı olmalarını, padişahların zulüm etmeleri vs" ve İran halkını devrime davet eder: "Ey İran halkı, özgürlüğünüzün ve insan haklarınızın bilincinde olsaydınız, böyle bir rezilliğe müsamaha göstermez, bir meslek ve ilim peşinde koşar, ruhban okulu açar, meclisler kurar, ittifaklar kurardınız. Görgü ve adetlerde bir despottan daha fazlasınız. Tek ihtiyacınız olan birlik ve beraberlik, her şeyden önce

[157] Türetmek, icat etmek.
[158] Mahfuz kalmak.

devrim[159] yaparak kendinizi devrimden kurtarırdınız, bu durum yani birlik sizin için mümkün olsaydı, bunu düşünür ve kendinizi halkın zulmünden kurtarırdınız."

Ahundov'un felsefesi ateist teoriye yakındır; ona göre evren, sayısız parçacıklardan oluşan bütün bir maddi varlıktan ibarettir. Zaman ve mekânın haricinde varoluşun imkânsız olduğuna inanmıştır. Onun felsefi görüşlerinin bir tarafını 18. yüzyıl Fransız mütefekkirlerinin Volter, Montesquieu, Russo, Mirabeau ve özellikle Ernest Renan diğer taraftan Şemsi Tebrizi, Molla Rumi, Şebüsteri gibi vahdetivücut filozoflarının etkisi görülmektedir. Aklın etkisine ve hükmüne inanıyordu; edebiyatta realizmi teşvik ederken, edebiyatın sosyal ve eğitici rolünü ana görev olarak görüyordu. Sanatsal ve sosyal çalışmalarıyla Azerbaycan halkının içtimai yönden gelişmesinde önemli rol oynamıştır.

19. Yüzyıl Edebiyatında Klasik Şiir Akımı: 19. yüzyılda Azerbaycan edebiyatında klasik şiir akımı önemli bir yer tutmaya devam etti. Zengin bir edebî geleneğe ve yüzlerce yetenekli şaire sahip olan bu şiir akımı çok yaygındı. Bu akım gınai (gazel) ile irfan, mersiye şiiri olmak üzere üç ana çizgide devam etmiştir.

Mersiye şiir ve edebiyattan daha önce bahsettiğimiz için yeniden yazmaya gerek görmüyoruz. **[168]** Güney Azerbaycan'ın gınai şiirlerini ve şairlerini daha önceki yazılarımızda değerlendirmiştik. Kuzey Azerbaycan gazellerini bu bölümün sonunda özet olarak açıklayacağız. Âlim ve mutasavvıf şairlerimiz, Nebati ve Güney Azerbaycan şairleri arasında bahsettik. Kuzey Azerbaycan'daki mutasavvıf şairlerin en görkemlileri Seyid Hamza Nigari, Rencur Hanım, Vahidi, Talebi ve Askeridir.

Mir Hamza Efendi Seyid Nigari: Mir Hamza Efendi Seyid Nigari Karabağlıdır (1815-1885). Eserlerinin bir çoğunu Nebati'nin etkisiyle yazmıştır. Küçük yaşta Türkiye'de okudu ve bir süre Amasya'da kaldıktan sonra Kazak'a döndü ve Hanlık köyündeki bir mutasavvıf mürşidi gibi birçok mürit topladı. Gazel, kaside, muhammes ve müstezatlardan oluşan bir divanı ve Farsça bir divanı vardır. Divan Türkiye'de ve Tiflis'te birçok kez yayımlanmıştır. Kazak şairlerinden **Vahidi** mahlaslı Rahim Dilbazov (1826-1873) ve **Rencur** mahlaslı Şah Nigar Hanım (1850-1899) onun en yakın müritlerindendiler.

[159] İnkılap.

19. yüzyılda Kuzey Azerbaycan şiirinin canlanması, medreselerde ve okullarda Fuzuli divanının okunması gazel şiirinin yayılmasına yardımcı olmuştur. Bu yüzyılın ikinci yarısında Gence, Şeki, Şuşa, Şirvan, Kuba, Bakü ve Tebriz'de yüzlerce görkemli gazel şairleri yetişmiştir. Bunun dışında dönemin farklı edebî akımlarına mensup şairler de gazel yazmışlardır. En önemli gazel şairlerinden Sageri, Kasım Zakir, Mustafa Ağa Nesir, Mirza Nebi Ganibov, Mirza Nasrullah Dide, Nasrullah Bahar, Seyid Azim Şirvani, Nakam ve daha birçok şairi sayabiliriz.

Sageri: (1790-1845) Karabağlı ruhani ailesine mensuptur. Babası Ahund Sadık ve başka âlimlerden ders görmüş ve 40 yıl mollahanede öğretmenlik yapmıştır. Türkçe ve Farsça yazılmış iki büyük divanı vardır. Fuzuli etkisiyle yazmıştır. Gazellerini dili sade, bedii ve parlaktır:

Ey şane utan, türreyi efşanıma deyme

Canım çıhır, ol zülfi perişanına deyme

Etme günümü kara menim, zülf, hazer kıl

Çin-çin tökülüp mehri derheşanına deyme

Ey sürme haya eyle günüm eyleme tire

Çeşmi siyahi nergizi fettanına deyme

Ey zülfü haya kıl, meni sen etme perişan

Her dem dökülüb ol mahı tabanına deyme

[169] Molla Kasım Zakir: Molla Kasım Zakir geçen yüzyılın ilk yarısında yaşamış Gencelidir. Gazel ve muhammesleriyle meşhur olmuştur.

Mustafa Ağa Nesr: Zakir ve Şirvanlı Molla Kadir Naci ile muasırdır. Nizami'den "Hüsrev ve Şirin" şiirini Türkçeye tercüme etmeye başlamış lakin vefat ettiğinden tercüme yarım kalmıştır. Geçen yüzyılın ortalarında Kazaktan Mirza Nebi **Ganibov, İskender Ağa Şair**, Şamahıdan Mirza Nasrullah **Dide** gibi asil karakterli şairler çıkmıştır.

Mirza Nabi Ganibov Çar memurlarına karşı şairler, İskender Ağa Şair, Hayyam ruhunda şiirler ve manzum hikâyeler yazmıştır. Mirza Nasrullah Dide de tüccarların aç gözlü tamahkâr ruhani nümaların ve paraperestlerin aleyhine bir sıra manzum eserler oluşturmuştur.

Dide manzum parçalarında dünya malına düşkün tüccarları tenkit ederek, onları yoksullara yardıma çağırırdı. Paranın ve dünyanın aleyhine çıkarken halkı perhizkar olmaya davet ediyordu.

Bir yuhu suretidir vakieyi külli cihan

Bele efsane yeri cayı sefa ile eylemeyin

Oymayın devlet dünyaya hata medenidir

Bu hata menbaını başayla eylemeyin

19. yüzyılın ikinci yarısında gazel şairi daha canlı ve suretli inkişaf etmiştir. Bu devrede Bahar, Seyid Azim Şirvani ve Nakam gibi muktedir şairler yetişmiş, edebî mahfiller oluşmuştur şairler arasında muşaire nezirecilik, manzum hikâyeler, felsefi ve âşıkane gazeller yazılmıştır.

Bu devirde Azerbaycan şairleri esasen edebî meclisler etrafında toplanmışlardır.

1970 yılında Karabağ'da Meclis-i Üns ve Meclis-i Feramuşan Şamahı'da Beytü's-safa, Bakü'de Mecmuaü'ş-şuara gibi şiir meclisleri teşkil etmişti.

Meclis-i Üns Hurşitbanu **Natevan**'ın ibtikârı ve Mirza Rahim Fena'nın iştirakıyla kurulmuştur.

Meclis-i Feramuşan'ın banisi Mir Muhsin **Nevvab** idi. Şamahı'daki Beytü's-safa meclisine Seyid Azim Şirvani, Bakü'deki Mecmuaü'ş-şuaraya Muhammed Ağa Cürmi başkanlık ediyordu. Bu edebî buluşmaların gazel şiirinin gelişmesinde büyük rolü olmuştur. Bu meclislerde Firdevsi'nin Şehnâme, Nizami'nin Hamsesi, Hafız, Nevai ve Fuzuli'nin divanları **[170]** okunmuş, edebî münazara ve muhakemeler yapılmış, şairler

arasında şiir yazmak için yarışma ilan edilmiştir. Bazen meclisler arasında edebî münasebetler ve münakaşalar oluyordu.

Bu dönemde gazel şiirinin önde gelen ismi Seyid Azim Şirvani idi. Ünü sadece Şamahı'da değil, bütün Azerbaycan'a yayılmış, bunun yanında Beytü's-safa'ya Seyid Azim, Molla Ağa **Bihud** (1830-1892), Molla Mehmed Fuzuli, Gafar Rağib (1818-1892), Ağababa **Zuhuri** (1848-1892), Aliekber Gafil (1818-1891) ve Muhammed Safa gibi şairler de dâhil edildi.

Bakü'deki Mecmuaü'ş-şuara meclisi Beytü's-safa ve özellikle Seyid Azim Şirvani tesiriyle kurulmuştur.

Mecmuaü'ş-şuaraya Mehmet Ağa Cürmi, Mirza Abdülhalik Yusuf, Ağadadaş Süreyya ve Müniri, Ali Abbas Müştak, Mirza Ağa Dilhun, İbrahim Zelali, Vahab Vahib, Hazara, Mehdi, Muhammed Musavvir, Abdülhalik Cenneti, Hadi Sabit, Hüseyin Bey Vahdeti ve Ebülhasan Vakıf gibi şairler dâhil olmuşlardır.

Bakü şairlerinde **Cürmi** ve Abdülhalık **Yusuf** derin manalı gazelleriyle diğerlerinden ayrılıyordu. Yusuf için muasırlarından Abdülşahin:

Ey olan memleket nizamda Sultan Yusuf

Vey gulam habeşin nesrda Lokman, Yusuf

Matlaı ile başlayan methiyesinde onu şiir âleminin sultanı olarak nitelendirir.

Mirza Abdülhalik Yusuf'tan bir kıta ve bir tek beyit örnek için naklediyoruz:

Bezm içre şem ruyi canana bir tarafta

Men bir tarafta yanam pervane bir tarafta

Bir yanda hüsn Leyla bir yanda ahi Mecnun

Zencir bir tarafta divane bir tarafta

Mescitte halk yatmış vaiz nasihat eyler

Efsürde bir tarafta efsane bir tarafta

Yusuf cihanda get ohu eşkin risalesin

Hal oldu külli meseleler bu risalede

Muhammed Cürmi de Seyid Azim Şirvani'yi şiirin peygamberi derecesine yükseltmiştir:

Eğer Muhammed ede iddia nübüvvet şair

Onun nübüvvetine evvel menim kail

Bu dönemde Karabağ meclisler daha büyük nüfuza sahip idiler burada hem şair çok idi hem de yaratıcılık işi daha muntazam ve müteşekkil kurulmuştu.

Meclis-i Feramuşan'da şiirden başka nakkaşi, musiki ve ilmî yaratıcılıklarla meşgul olanlar vardı.

[171] Meclise başkanlık eden Mir Muhsin Nevvab güzel resimler çizdiği gibi musiki ilminden de haberdar idi. Musikiye dair "Vuzuhü'l-erkam" adlı eserinden başka hayat, tarih, edebiyat hakkında ilmî eserleri ve ders kitapları vardır. Meclis-i Feramuşan diğer ülkelerle de ilişkilerde bulunuyordu. Bakü'den **Ekinçi**, Kırımdan **Tercüman**, İstanbul'dan **Sabah** ve Hindistan'dan Hablü'l-metin ruznâmelerini alırdı alınan gazete ve mecmualar okunur edebî, ilmî, siyasi meseleler etrafında tartışmalar yapılırdı.

Meclis-i Üns'e Natevan Hanım ve Fena, Mahfi, Yüzbaşıvof Hasan, Piran, Agah ve daha birçok şair dâhil idiler.

Bu devrin şairlerinden bazıları Fuzuli yolunu izlemekle beraber Nevai yaratıcılığına daha meyil gösteriyorlardı. Asi, Hasan, Abdülşahin, Yusuf Dilhun Nevai şiirine perestiş edenlerdi. Elbette Hayyam, Hafız, Nizami ve Hakani şiirlerine de ilgili olanlar vardı. Şeki şairlerinin en muktediri olan Nakam, Nizami tesiriyle yazıyordu.

Mirza Nasrullah Bahar ve Seyid Azim Şirvani Hafız şiirine daha fazla meyletmişlerdi.

Mirza Nasrullah Bahar (1834-1883) Şamahı'da tüccar ailesinde doğmuş ve daha önce yazdığımız gibi genç yaşta İran'a göçmüştür. Nasrettin Şah'ın sarayında "melikü'ş-şuara" ünvanını almıştır.

Asi: Abdulla Asi (1840-1874), ünlü Kasım Bey Zakir'in soyundandır. Küçük yaşta içki tiryakisi olan şair, yaşadığı hayal kırıklıklarıyla bağlantılı olarak "Asi" mahlasını benimsemiş, Nevai ve Hafız'ın etkisinde yazdığı gazelleriyle büyük ün kazanmıştır. Şamahı şairleri buraya Seramedi Devran, Kıbley-ı İrfan adını vermişlerdir. Seyid Azim onun hakkında şu sözleri yazmıştır:

Ne Asi, ol ki, deri izzetinde Seyidi zar

Kulamı olmak ile sahibi itibar olacak

Ne Asi ol ki, hayali, rahı muhabbetten

Gönül seraçesine şahı tacdar olacak

Sefa ile gelecek nazmü nesri Şirvane

Görüp o nazmları Zövi şermsar olacak

Asi'nin "Gözler" redifli gazeli hakikaten yüksek şiir örneğidir:

Eder şehr ile daim bu hata kanı kara gözler

Gönül şehrine yağma Türki Türkanı kara gözler

[172] Gene sultanı hindütek sipahi hatta hükmetmiş

Ki tutsun devri lalinde Bedehşanı kara gözler

Gazeli cine benzettim bu cadanu hata ettim

Ki onda kaç nigahın şivesi hanı kara gözler

Nakam: (1829-1905) İsmail Bey Nakam, Nöha'da Sadreddin Bey ailesindendir. Türkçenin yanı sıra Farsça ve Arapça dillerini mükemmel derecede öğrenmiş, doğu kültürüne hâkim bir şairdir. "Divan-ı Bedi" ve "Hayalat-ı Perişan", "Gencine-i Edeb",

“Leyla ve Mecnun”, “Ferhat ve Şirin”, “Dört Efendi” ve “Latifenâme” adlı yedi eser kaleme almıştır. Divan-ı Bedi ve Hayalat-ı Perişan, gazel, terciibent ve terkibibentlerden oluşmaktadır. Gencine-i Edeb, Leyla ve Mecnun ile Ferhat ve Şirin eserleri Nizami’nin etkisinde yazılmıştır.

31 manzum makaleden ibaret olan Gencine-i Edeb eserini Nizami’ye nazire olarak sözün methi ve tarifiyle başlamıştır. Latifanâme sade nesirle yazılmış şirin latife ve mezhekelerden ibarettir.

Hacı Seyid Azim Şirvani: Seyid Azim Şirvani 1835 yılında Şamahı’da ruhani ailesinde doğmuştur. Babası Muhammed Şamahı’nın tanınmış simalarındandı. Seyid Azim 7 yaşında iken babası vefat etti. Annesiyle birlikte Dağıstan’a göçtü ve Yaksay kentinde büyükbabası Molla Hüseyin’in yanına gittiler. Molla Hüseyin onu ruhaniliğe hazırlamak için Farsça, Arapça ve ilahiyat öğretmeye çalıştı. Bundan sonra Seyid Azim tahsilini derinleştirmek amacıyla Necef, Kerbela, Şam, Mısır ve Beytül mukaddese gitti. Şamahı’ya döndükten sonra usul-i cedit ile mektep açarak özel ders vermekle meşgul olmuştur. Seyid Azim Şirvani, hocalığının yanı sıra Şamahı’da **Beytü’s-safa** edebiyat derneği kurarak Bihud, Rağıb, Gafil, Züyi, Zuhuri ve Sofa gibi şairleri burada toplayıp onlara öncülük etmiştir. Seyid Azim’in başta Bakü şairleri olmak üzere diğer mahfillerin şairleri arasında büyük bir nüfuzu ve saygısı vardı. Sık sık Bakü’ye gelir ve burada düzenlenen şiir ve edebiyat meclislerine katılırdı. Seyid Azim, Mevlana, Sadi, Fuzuli ve Cami’den tercümeler yapmış, bazen onlar için manzum sözler yazmıştır. Gazellerinde Hafız ve Fuzuli’nin yolundan gitmiş; Fuzuli’den sonra Azerbaycan’ın en önde gelen gazel şairidir.

Neşeli ve iyimser bir dünya görüşünü dile getiren şairin gazellerinin yanı sıra zamandan ve hayattan yakınan gazelleri de vardır. Bu tür gazellerinde hicran kederini, felek sitemini **[173]** ve derd-i dil bimarı şöyle dile getirir:

Men bilmirem ki hansı gamı eyleyim beyan

Yohdur şumaresi âlemi bişumarımın

Hicran gamı felek sitemi taneyi rakib

Gazellerinde Fuzuli gibi sevgiden ve güzellerden gelen cevr ü cefayı ve belayı kendi için büyük bir saadet olarak görmüştür:

Cismden can alamağa ger olsa fermanın senin

Cana minnettir olam ey dost gurbanın senin

Ger tökersen ey Halilim kanımı gam etmerem

Gam odur kim ger bata al kana damanın senin

Fuzuli tesiriyle yazdığı bir sıra kederli felsefi gazelleri müstesna Seyid'in gazellerinde genellikle nikbin, gama uğramış neşeli bir ruhun ifadesi görülmektedir. Onun gazellerinin çoğu onun şahsi hayatı ile alakalıdır. Bu gazellerde bazen yakın dostu ve yoldaşlarına samimiyet ve muhabbet, bezm meclislerinde rast geldiği güzelleri, şarabı ve zevki sefayı terennüm etmiştir:

Dünen gece mene hembezm bir semenber idi

Mahı cemalı ile güzellerim münevver idi

Başımda neşeyi mey hatırımda zevki sefa

Bir elde türreyi dilber bir elde sağar idi

Gece o hür cemaliler uz tek rövşen

Yerim behişti berin badem abi kevser idi

Şair bazı gazelleri klasik şiir üslubundan farklı olarak sade ve açık dilde halk şiirine yakın bir tarzda yazmıştır.

Dolanım başına ey nazlıca yarım beri bah

İşveli gamzeli çam hamli niğarım beri bah

İşve ağaz kılıp sabrımı tarac etme

Getti dilden dahi aramü kararım beri bah

Seyid bazı gazellerinde Hafız gibi mecaz, teşbih ve istiareler kullanmıştır ve bu yüzden bazı kimseler onu ateist zannetmişlerdir.

[174] Zahid çağırma Kabe'ye meyhaneden meni

Yüz kabeyden sefalıdı meyhanenin biri

Min haccdan şerafeti efzun olur eğer

Şama doluban yana pervanenin biri

Ya cenneti veriller bize ya cehennemi

Seyid makamımızdı bu viranenin biri

Burada tavaf Kabe ile pervanenin şamı etrafına dolanmasını karşılaştırırken maşuk ve mabut yolunda fena olmayı maksat bildiğini ifade etmek istiyor.

Seyid Azim'in gazelleri tüm halk tarafından söyleyerek okunmuş ve onlara birçok nazireler yazılmıştır.

Gazelden başka klasik şiirin kaside, muhammes, rubai gibi bütün edebî çeşitlerde bedii eserler yazmıştır. Şirvan güzellerini yazdığı muhammesi mecaz, teşbih ve istiareler ve şairane tasvirlerle doludur.

Şehri Şirvan'ın aceb dilber dilculları var

Kalpten gonca dehan sade ve mehruları var

Bu hata melekudur her yanda çok ahvalleri var

Yüz leb şahidi şeker zülf semen buları var

Yüz kat suru sehi gözleri caduları var

Musiki hakkında yazdığı muhammeste mugni demini dem İsa'ya beraber sayar ve halkı musikiden haz almaya ve istifade etmeye çağırır:

Tut beraber dem İsaya mugni demini

Kılıp ihya özünü sır ile ruh âlemini

Zir gam olma işit nâmeyi ziru bemini

Çekme akıl sen eğer deher muhalif gamını

Şura gel nâme ile çek gam dünyaya hisar

Seyid Azim'in parlak kasidelerinden biri de Abdullah Asi'ye yazdığı "Olacak" redifli kasidesidir. Bu kasidede Beytü's-safa şairlerinden kısa ve yığcam bir tarif vermiş ve Karabağ şairlerinden Asi'ye samimi münasebetini bildirimiştir.

Seyid Azim'in sanat eserleri arasında **manzum mektupları** da geniş yer tutar. Arkadaşlarına gönderdiği mektupların çoğunu şiirle yazmıştır. Bu mektuplarda ileri **[175]** fikirleri telkin etti ve onları şiir yazmaya teşvik etti; bazen şiirlerindeki hataları düzelterek onları güzel ve derin anlamlarla yazmaya teşvik etti. Kasire, Asi'ye ve Nevres'e yazdığı manzum mektupları bu türdendir.

"Gülistan ve Bostan" Sadi'den çevirdiği veya Sadi üslubunda yazdığı **manzum hikâyeler**, çağdaşları üzerinde büyük etki bırakmıştır. Bu hikâyelerde ikiyüzlü ve dalkavuk abitler, akılsız tüccarlar ve kadılar, ahlakı bozulmuş kişiler ve zalim hâkimler anlatılır.

Seyid Azim Şirvani, içtimai ve medeni olaylardan müteessir olan bir şairdi. 1875 yılında Bakü'de neşre başlayan Ekinçi ruznâmesi onun güncel meselelere yakınlaşmasına ve satiraya geçmesini süratlendirmeye yardım etmiştir. Şamahı Devlet Mektebinde muallimlik eden şair tedris ve talimin yeni usulleriyle tanıştıktan sonra, özel bir okul açtı. Bu zamanlarda Sadi ve Girilov'dan tercüme ettiği yaptığı gibi kendi de bir sıra nasihatnâmeye benzer şiirler yazıyordu. Bu şiirleriyle halkı ilme ve ferhenge doğru çağırıyordu. Vatan gençlerini muasır Avrupa ilimlerini öğrenmeye maişet için sanat ve ziraat öğrenmeye çağırıyordu:

Deme bu kafir o Müselmandır

Her kimin ilmi var o insandır!

Hasan bey Zerdabiye gönderdiği "Kafkas Müslümanlarına Hitap" şiirinde böyle hitap ediyordu:

Babı ilm olmayıp bize mesdud

Kesb eden yoktur onu leyk ne sud

Bundan akdem eğerçe kesbi ülum

Müşkül idi ve leyk, ey mahdum

İndi işler çıhıbdır asane

Resmi dünya düşüptü samane

Tapıp evzayı masiva tağyir

Göğe çıhmağa halk edip tedbir

Parahod[160] oldu geştiyi yelken[161]

Özge samane düştü halkı cihan

Leyk biz bilmirik göz açmağı

Köhne işlerde kalmışık baki

Babamızdan ne görmüşük evvel

Dahı ondan sevaya olmaz emel

Satirik şiirlerinin bir kısmında içtimai kuruluşu tenkit edip Çar memurlarının rüşvet almasını ve başıbozukluğu ifade edilmiştir:

Ne pristav[162] ne kömekçi ne kvartal[163] ne kazak

[160] Motorlu gemi.
[161] Yelkenli gemi.
[162] Reis.
[163] Mahalle muhtarı.

Hamısı kurt gibi soymaklığa halkı ki koçak

[176] Maslahatçın eyleyipler neçe aşhası kaçak

Neçe kes var ki nahaktan oluptur dustak

Kimi öldürdü görek hansı sinip kan eyledi

Seyid Azim, talim ve terbiye meselelerine hasrolunmuş manzum hikâyelerinde satirik usulden istifade etmiştir. Şair bazı temsillerinin mazmununu Sadi'den başka Fars ve Rus yazarlarından iktibas etmiş ve satirik temsillerinde pedagoji fikirlerini beyan etmiştir. Rus dilini öğrendikten sonra Rus edebiyatına ilgi duymuş ve Puşkin'den birkaç manzume Fars diline tercüme etmiştir.

Seyid Azim Şirvani, edebiyat tarihimizde Ahundzade'den sonra yetenekli bir söz yazarı ve seçkin bir aydın hiciv şairi olarak yükseldi. M. A. Sabir, Seyid Azim Şirvani gibi dahi bir şairin yetişmesinde onun güçlü ve zengin yaratıcılığının büyük rolü olmuştur. Seyid Azim Şirvani 1888 yılında Şamahı'da vefat etmiş ve Şahandan Kabristanı'na defnedilmiştir.

Hurşitbanu Natevan: (1837-1897) bu yüzyılın edebiyatını üç grup etrafında şekillendiğini söylemek lazımdır. Bunlardan biri mahallî klasizmi devam ettiren Kasım Bey Zakir ile Muhammed Bey Âşık etrafında oluşmuştur. İkinci grup Mirza Fetali Ahundzade'nin batı fikirleri ve nesircilikle oluşan akım taraftarlarıydı. Üçüncü grup ise Meclis-i Üns şairlerinin oluşturduğu gazelcilik ve lirizmi zarifleştirmek için çalışanlardır. Bu son grubun nümayendesi Natevan Hanım'dır. Seyid Azim Şirvani ve meslektaşları ise bu akım arasında kalmakla beraber özel bir isyancılık ile köhne zincirleri kırmak fikrindeydi. Natevan'ın nüfuzu diğer iki akım taraftarlarından kat kat kuvvetli idi.

Natevan Hanım, Karabağ'ın son hanı Mehdikulu Han'ın kızı ve İbrahim Halil Han'ın torunudur. Böylece her yerde "Han Kızı" lakabıyla tanınmıştır. Annesi Bedircihan Begüm de Gence Hanı Cevat Han'ın torunudur. Natevan 1837 yılında Şuşa şehrinde doğmuştur. Doğduğu sırada Karabağ çok feci bir dönemdeydi çünkü İbrahim Halil Han ve tüm ailesi, hizmetkârlarıyla birlikte Binbaşı Lisanoviç tarafından öldürüldükten sonra Karabağ'da sürekli katliam ve göç yaşanmaya başlamıştır. O zamanlar hayatta bir karmaşa olduğu

gibi edebiyatta da bir donukluk vardı. Bu durağanlık, hassas şairin ruhunda derin bir etki bırakmış, onun hüzünlü bir gazelsara olmasına vesile olmuştur **[177]**. Özel hayatında gördüğü nakamlık ve oğlunun ölümü bu ruh hâlini daha da ağırlaştırmıştır.

Natevan Hanım Dağıstan ileri gelenlerinden Hasay Hanı ile evlenmiş ve bu evlilikten bir oğlu ve bir kızı olmuştur ancak bu evlilik Kafkas Valisi Mareşal Vorontsov'un ısrarıyla ve siyasi sebeplerden ötürüdür. Natevan Hanım bir süre sonra Hasay Han'dan boşanmış ve 1869 yılında Şuşa'da Ağa Seyid Hüseyni ile evlenmiş bu evlilikten 5 çocuğu dünyaya gelmiştir.

1872 yılında **Mirza Rahim Fena**'nın iştirakı ile **Meclis-i Üns** adlı edebî mahfilini kurmuş ve daha sonra Mirza Muhsin **Nevab'ın** kurduğu **Meclis-i Feramuşan'ın** teşkiline yardım etmiştir. Meclis-i Üns'e maddi yardım yapmış ve meclis unsurlarını şiir yazmaya teşvik etmiştir.

Natevan Han yoksullara yardım eden, halkın kaygısına kalan, eli açık, hayırsever bir kadındı. Karabağın abadlığına çalışarak yolları ve köprüleri tamir ettirmiştir. 1872 yılında 6 km mesafeden Şuşa kalesine su kemeri çektirmiştir. Bu su kemeri günümüzde Han kızı bulağı olarak meşhurdur.

1885'de 17 yaşındaki oğlu Mir Abbas sel afetinden ölmesi şaireyi çok üzmüştür. Bir oğlunun ölümü ve diğer oğlunun gurbette yaşaması bu sırada malikanelerinin elden gitmesi Natevan'ı hayattan soğutmuştur. Bu hadiseler Natevan'ın şiirlerinde iz bıraktığı gibi gazellerinde de yansımıştır. Onun için gözyaşları, hasret, dua ve sıla arzusu, hicran, gam, ümitsizlik ve şikâyet Natevan'ın şiirlerinin özünü oluşturmaktadır. Bu hususiyetler ile Natevan Azerbaycan edebiyatı tarihinde hissi romantik olarak nitelendirilmiştir.

Natevan Hanım, diğer şehirlerdeki edebiyat mahfilleriyle şiir ve tartışma ilişkileri kurdu ve modern şairler onun şiirlerine nazireler yazdı. Birçok şair şiirlerini teyit için ona gönderiyorlardı. O zamanın en büyük gazel şairi Seyid Azim Şirvani ve Fena, Nakam, Nevvab, Sadık, Piran Vefa, Bihud, Hayali ve Asi gibi görkemli şairler onun şiirlerine nazireler yazmışlardır. Şaire çocuklarıyla da **[178]** şiirle yazışıyorlardı şimdi örnek olarak bir nice gazel ve gazellerine yazılan nazireleri aktarıyoruz:

Ölürem redifli gazeli oğlu Mehdikulu Han Vefa'dan ayrı düştüğünde yazmıştır:

Varımdı sinede derdü gamı nihan ölürem

Feda olum sana gel eyle imtihan ölürem

Firaktan geceler yatmaram sabaha kimi

Hayali zülfüle bağlı gedipti can ölürem

Baharı hüsnün ara gör nece hazanem men

Bahar lalesi tek bağrım oldu kan ölürem

Varak varak dilü can hicrin içre odlandı

Misali çence[164] sedpara oldu can ölürem

O hakı payını men aşiyane etmiş idim

Vatandan ayrı düşüp indi lamekân ölürem

Feda o kametine kim kaza ne hoş çekmiş

Kader büküp belimi eyleyip keman ölürem

Firaktan tükenip[165] tabu takatim billah

Visale yetmez elim zaru Natevan ölürem

Gazellerinin çoğunda Fuzuli gibi vefasızlıktan şikâyet eder;

Zamane saldı acep mihnetü melale meni

O mahrudan ırak verdi gam zevale meni

Tükendi tabu tevan ey hüdayı lemyezeli

Ya tez bu canımı al ya yetir vüsale meni

[164] Parça parça olmuş et kebabı (orijinal nüshasında gence yazılmış lakin çence doğrudur).
[165] Tamam olup.

Ne yahşı günler idi kim seninle münis idim

Zamane indi edip sine dağlı lale meni

Vüsale yatmeyiben zaru natevan kaldım

Edip felek yine hasret o mahcemale meni

"Olaydı" redifli gazelinde hayatın anlamsızlığını düşünerek "Allaha niçin bu âlemi ve beni yarattın hicri ateşine odlanırdı" diye şikâyet etmiştir:

[179] Ne ben olaydım ilahi ne de bu âlem olaydı

Ne de bu âlem ara dil mukayyedi gam olaydı

Ne hicr ateşine odlaşup yanaydı dilim ki

Ne aşkın içre gönül böyle şadu Hürrem olaydı

Ne servi gaddin olaydı ne hasretiyle gözüm kör

Ne rüzgarı firakında gametim ham olaydı

Ne bahr olaydı ne umman ne böyle gözyaşı cari

Ne gül yüzünde ilahi bu növ şebnem olaydı

Ne gül olaydı ne gülzari gülşenin dahi seyri

He hari mihneti bülbül seninle mühkem olaydı

Ne cah olaydı ne zindan ne kervan güzarı

Ne Yusuf ne belade gören bir âdem olaydı

Ne bezm olaydı ne bazarı Yusuf ahvali

Ne rehgüzerde Züleyha gamıyla hemdem olaydı

Ne ah olaydı ne efsüs ne pare pare gönül

Ne Natevanın ilahi havası herdem olaydı

Şiirlerin aruz vezninin en oynak ve ahenktar bahirlerinden istifade ettiği gibi en parlak ve seçilmiş kafiyeler kullanılmıştır. Bir iki şiiri müstesna edilirse bütün şairleri redif ile yazılmıştır. Şiirlerinde takrir (ne ben olaydım gazeli gibi), koşa kafiyeler (bilen bu derdimi yoktur, bu hâlette bu hâlette koyuptur intizarında niçin gelmez niçin gelmez) ustalıkla işlenmiştir.

Bilen bu derdimi yohdur bu hâlette bu hâlette

Dudubdur gönlümü mihnet bu firkatte bu firkatte

Niçün ahvalimi bilmez o mahi Mihriban ya rab

Neden heç dadıma yetmez bu müddette bu müddette

Gidüptü takatim dizden tükenmiş nur hem gözden

Niçün ülfet kesip bizden bu gurbette bu gurbette

Hayalim yar ile getmiş dilim hicr ile odlanmış

Ceset hem Natevan kalmış bu zillette bu zillette

[180] Natevan'ın gazellerinde Fuzuli'de olduğu gibi fikir ve hiddeti beyitleri arasında mantıki ve fikrî rabıta muhafaza edilmiştir.

Koyuptur intizarında niçin gelmez niçin gelmez

Hemişe ahu zarında niçin gelmez niçin gelmez

Üzüldüm karivanımdan el üzdüm hanimanımdan

Felek incir figanımdan niçin gelmez niçin gelmez

Gediptir kafilesalar oluptur gözlerim hunbar

Ne bir yaru ne bir gamhar niçin gelmez niçin gelmez

Gönülde ahu zarını var ne sabru ne kararım var

Demez bir dufikarım var niçin gelmez niçin gelmez

O zülfü nergisi masta gönül çohdandı pabeste

Meni hicran edip hasta niçin gelmez niçin gelmez

Seri kuyin gezer gönlüm niçin gelmez niçin gelmez

Alıptır canımı hicran oluptur gözlerim giryan

O mahveş nazenin canan niçin gelmez niçin gelmez

Bana hicran meşakkattir firağın derdi mihnettir

Nigarım hayli müddettir niçin gelmez niçin gelmez

Azizim gözyaşım kandır işim feryadı efgandır

O yarım harda mehmandır niçin gelmez niçin gelmez

Yanar canım firağından tutar gönlüm sorağından

Ki çıhsın yar otağından niçin gelmez niçin gelmez

Elimde ihtiyarım yok gedip sabrı kararım yoh

Yanımda gülzarım yok niçin gelmez niçin gelmez

Seba ol Mehlika dilber alıptır canımı yeksar

Gönül ancak onu ister niçin gelmez niçin gelmez

Yetiptir arş üze dadım tutup dünyanı feryadım

Menim ol servi azadım niçin gelmez niçin gelmez

Kalıptır Natevan nalan gece gündüz olar giryan

Onun yok derdine derman niçin gelmez niçin gelmez

[181] Natevan'ın "Koşa" kafiyeli bu gazelini okuduğumuzda Fuzuli'yi hatırlamamak mümkün değil oğlu Mir Abbas'ın ölümü Natevan Hanım'ı büsbütün perişan etmiş, ağlamaktan başka hiçbir şey yapamamıştır. Oğlunun firakında birçok gamlı gazeller yazmıştır onun bu üzüntüsüne tüm şairler iştirak etmişler ve gazellerine nazireler yazmışlardır:

Hicran edipti gönlümü berbat ağlaram

Çoklar tutar bu hâlime irad ağlaram

Gönlüm evi harabtar oldu firaktan

Vaslin bu mülkü etmedi abat ağlaram

Demi firakta ki çok ilahü lebeler

Ettim ne sud etmedi azat ağlaram

Çektikçe cevri hicrini gönlüm fereh tapar

Şadam bu emre bes niye naşat ağlaram

Kuyinde mahrem etti rakibi sefa ile

Kahr ile etmedi meni hem yad ağlaram

Hicrinde hoştur ağlamak ahu fiğan ile

Ses vermese bu nalevü feryat ağlaram

Çün **Natevani** zari zaifem firaktan

Bugünde yar etmese imdat ağlaram

Mirza Rahim Fena ve diğerleri de hem nazire hem de Natevan'ın derdine ortak olarak şiir yazmışlardır:

Hicran edibdi gönlüm evin gurbet ağlaram

Bu ağlamak oluptu beni adet ağlaram

Sohbet mecali olmadı bir dem seninle hayıf

Her dem edüp hayalin ile sohbet ağlaram

Ruyun firakıdır sebeb garibe **Fena**

Didarına koyuptu felek hasret ağlaram

Burada Natevan'ın gazellerine yazılan nazirelerden örnek için birer matla dercediyoruz:

Yadıma düştü gece yadımı o şehi gamet ağlaram

Ey mah kıyamet gibi her saat ağlaram

Seyid Azim (Seyid)

[182] Nolurdu bezmde ya Rab menimde yarım olaydı

Alup piyale ele yar mey güsarım olaydı

Seyid Azim (Seyid)

Dilbare derdi dilimden bele ünvan ettim

Ki gamı hicrde dil mülkünü viran ettim

Natevan

Şebi hicran o kadar nalevü efgan ettim

Ta ki çeşmi feleki hâlıma giryan ettim

Seyid Azim (Seyid)

Son olarak Natevan'ın Farsça gazellerinden birkaç beyit dercediyoruz:

گذشت موسم گل رفت نوبهار افسوس

بماند بلبل بیچاره خوار و زار افسوس

شکفته بود گلی در ریاض عز و شرف

ربود ناگه گلچین روزگار افسوس

گلی که رشك گل گلستان رضوان بود

بزیر خاک گرفته کنون قرار افسوس

Natevan Hanım yüzyılının en nüfuzlu şairi olmakla beraber musiki aşığı ve en değerli nakkaşı olmuştur. Natevan 1897 yılında Şuşa'da vefat etmiş ve onun ölümünden sonra Karabağ şuarası başsız ve avare kaldığı gibi Karabağ'ın maarifi de onunla sönmüştür.

19. Yüzyılın İkinci Yarısında Basın: Ekinçi Gazetesi: 1832'de Tiflis'te ilk kez **Tatarskiy va Domosti** adlı bir Türk gazetesi yayımlandı. Bu dergi, sadece devletin kanun ve emirlerini, vergileri vb. yerel halka ulaştırmak amacıyla çıkarılmış ve birkaç sayı sonra kapatılmıştır.

1879 yılında Hasan Bey Melikzade Zerdabi'nin (1837-1907) girişimiyle Ekinçi adlı gazetenin ilk sayısı çıkarılarak Azerbaycan matbaasının temelleri atılmış oldu (22 Eylül 1875). Hasan Bey 1837 yılında Zerdab şehrinde doğmuş ve orta tahsilini Tiflis'te aldıktan sonra Moskova'daki Darülfünun Doğa Bilimleri bölümünden 1855'te mezun oldu.

[183] Hasan Bey Bakü'de Ekinçi ruznâmesini ve daha sonraları **Hayat** ve **İrşad** ruznâmelerinde maarifçi makaleler yazmış ve hıfzıssıhha vesaireye ait ilmî kitaplar çıkartmıştır.

Ekinçi ruznâmesi ayda iki defa neşirolunurdu ve 1877 yılının son aylarına kadar toplam 56 sayı neşredilmiştir.

Bu ruznâme, dâhiliye, ekin ve ziraat haberleri, mektubat, ilmî haberler ve taze haberler başlıkları altında beş ana bölüme ayrılmıştır. Gazetenin ana bölümü bilimsel ve tarımsal haberlerdi ve burada tarım ekonomisini yeni bir şekilde inşa etmek için bilimsel makaleler yazıldı ve yönlendirildi. Bu makalelerin çoğu Zerdabi tarafından yazılmıştır. Ekinçi şehir grubu sanayiyi eleştirerek Azerbaycan şehirlerinde kârhaneler kurulmasına çalışıyordu.

Ruznâmenin mektubat kısmında muhtelif yerlerden gelen mektuplar dercolunurdu. Bu kısımda **Necef Bey Vezirli, Asker Bey Adıgüzel** ve Gence'den **Muhammed Sadık Gencevi** Ahsenül Kavaid'in Derbentten **Haydari**'nin ve Şamahı'dan Seyid Azim Şirvani'nin makaleleri dercolunurdu. Ekinçi'nin esas mefkûresi feodal ve sanati Azerbaycanı yeni inkişaf yoluna çekmek idi buna göre de ilmî makaleler ile beraber cehalet, batıl inancı ve fanatizme karşı çıkarak köhne kaidelerin yeni kaidelerle değiştirilmesini tebliğ ediyordu. Ekinçi yazıcıları halk kütlelerini "takazayi zamaneyi muvafık" terbiye etmeye say ediyorlardı. Necef Bey Vezirli de Zerdabi gibi köhne şairin aleyhine çıkarak şairleri muasır hayattan yazmaya halkı cehalet ve gaflet uykusundan uyandırmaya muasır ruhta terbiye etmeye çağırırdı.

Ekinçi ruznâmesi demokratik ve özgürlük fikirlerini tebliğ ediyordu. Şarkın geriliğini bu ülkelerde azatlığın olmamasına ve köhne kaidelerin hüküm sürmesinde görüyordu. Ekinçi gazetesi Azerbaycan içtimai fikir inkişafında büyük rol oynamıştır. Şiddetli sansür, yersiz saldırılar, müşteri memnuniyetsizliği, maddi kayıp vb. gazetenin yayımlanmasını zorlaştırdı. Bütün bu zorluklara rağmen Hasan Bey Zerdabi gazeteyi çıkarmaya devam etti ancak 1877'de hükûmet emriyle gazete kapatıldı ve Hasan Bey merkezden uzaklaştırıldı.

Nümayişnâme ve Tiyatronun İnkişafı:

Azerbaycan'da Batı tarzı tiyatro ve oyun yazarlığının temeli M. F. Ahundzade'nin altı komedisiyle atılmıştır. Ancak bu oyunlar Azerbaycan'dan önce Rusya'da ve Ordubat'da oynanıyordu. **[184]** Çünkü yerel sanatçılar yeterince olgun değildi. Mesela Hikâyet-i Mösyö Jordan Hekimi Nebatat ve Derviş Mesteli Şah Cadüger Meşhur komedisinin Rusçası 1851 yılında Petersburg da oynanmıştır. 1852 yılında Hikâyet-i Hırsı Kuldurbasan komedisi de Tiflis tiyatrosunda oynanmıştır. Bu hususta o zamanki Tiflis matbuatı böyle yazmıştı:

"Cuma akşamı ocağın 31'inde edebiyat ve tiyatro âleminde bu zamana dek örneği görülmemiş bir oyun olacaktır. O gün ilk defa sahnede Türk adetlerini, Türk kıyafetlerini,

Türk çadırlarını ve Türk Hikâyesini göreceğiz. En önemlisi de ilk kez güçlü bir Türk yazar M. F. Ahundzade'nin adı afişlerde görülecek.[166]"

Bu devirde Hasan Bey Zerdabi ve Necef Bey Vezirov millî tiyatronun oluşturulmasıyla ciddi bir şekilde ilgilenmiştir. 1873 yılında Bakü'de lise öğrencilerinin yardımıyla M. F. Ahundov'un "Sergüzeşti-Veziri-Hani-Lengeran" adlı komedisi ilk kez Türkçe olarak sahnelendi. Azerbaycan tiyatrosunun tarihi bu dönemden başlar. M. F. Ahundzade'nin oyunları Azerbaycan sahnelerinde oynandığı için seyirciyi derinden etkiler. Edebiyatla ilgilenenleri oyun yazmaya teşvik etti. Necef Bey Vezirov (1854-1926). Asker Ağa Adigüzelov, Raşid Bey Efendiyov, Abdurrahim Hakverdiyev gibi genç yazarlar, gösteri yazmak için Ahundzade'nin yaratıcılığından ilham aldılar.

Bakü'nün hızlı ekonomik ve kültürel gelişimi de bu becerinin canlanmasına yardımcı oldu. 1990'larda Bakü'de Hasan Bey Zerdabi'nin liderliğinde bir "drama topluluğu" kuruldu. Bu dönemde bir yandan Rus ve Avrupa klasiklerinden (Shakespeare'in) Othello'sı, Şiller'in Kaçaklar'ı, Gogol'un Revizor'u vesaire Azerbaycan Türkçesine tercüme edilmiştir. Necef Bey Vezirov, A. Hakverdiyev, Süleyman Ahundov gibi onlarca tiyatro yazan yazarlar yetişmiştir bu şekilde Azerbaycan tiyatrosu kuvvetlenmiştir ve yerli dramalar, komediler, tarihî trajediler oluşturulmuştur.

Necef Bey Vezirov'un "Musibeti Fahrettin", "Yağıştan Çıktık Yağmura Düştük", "Pehlivanı Zamane" ve A. Hakverdiyev'in "Dağılan İttifak" gibi piyesleri bu dönemde oluşturulmuştur.

Azerbaycan tiyatro yazarları Ahundzadenin edebî geleneklerini devam ettirdiği **[185]** gibi Shakespeare, Moliere, Gogol ve Ostorovskiy gibi dünya ve Rus drama yazarlarından öğreniyorlardı. Azerbaycan tiyatro yazanların yaratıcılığında demokratik ve maarifçi fikirler esas kaynak teşkil ediyordu. Köhne cemiyetin menfi taraflarını açığa çıkarmak içtimai hastalıkları tenkit yoluyla iyileştirmek tiyatro nümayişnâmelerinin esas mefkûrevi istikametini teşkil ediyordu. Nümayişnâmelerde bey ve meliklerin hayatı tasvir ediliyordu. Bu yazıcılar köhne toplumdaki cehalet, hırsızlık, soygun ve diğer

[166] Kafkas gazetesi 1852 sayı 7.

ahlaksızlıkların ana sebebi olarak gördükleri şeyler yüzünden insanları irfan yoluna yönlendirmeye çalıştılar.

Kaynakça:

1- Azerbaycan Edebiyatında Tecettüt Devri (19-20. Asır). İslam Ansiklopedisi. Prof. Fuat Köprülü. Cilt 2- İstanbul.

2- Azerbaycan Edebiyatı. Ahmet Caferoğlu. Türk Dünyası El Kitabı. 1977- Ankara.

3- Azerbaycan Edebiyatı. Feridün Köçerli. Birinci Cilt. İlm Neşriyatı. 1978-Bakü.

4- Azerbaycan Edebiyatı Tarihi. İkinci Cilt. F. Kasımzade, Muhammed Arif ve Hüsyeni Haydarov. İlmler Akademiyası. Azerbaycan Kolu Neşriyatı. Bakü 1946.

5- Endişah-ı Mirza Fetali Ahundzade. Feridun Ademiyet. Tahran.

6- Natevan Hurşitbanu. Redaktörü. Hanefi Zeynallı. Azerşehr. Bakü 1928.

7- Sühenvani-Azerbaycan. Aziz Devletabadi.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yapılan bu çalışmada Cevat Heyet'in Varlık dergisinde Azerbaycan edebiyat tarihi ile ilgili kaleme almış olduğu makalelerin derlenmesiyle meydana getirilmiş olan *Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış 1* adlı eser incelenmiştir.

İncelenen eser genel itibarıyla Azerbaycan Türkçesinde yazılmıştır ancak eserdeki Farsça sözcük sayısı da az değildir. Bunun nedeni söz konusu eserin Güney Azerbaycan topraklarında yazılmış olması ve o dönemde İran'da Farsçanın hâkim dil olmasıdır. Eserde Arapça sözcüklere de rastlanmaktadır fakat eseri baştan sona incelediğimizde büyük çoğunluğunun Türkçe olduğu görülmektedir.

Söz konusu tez beş ana bölümden oluşmaktadır:

Birinci bölüm, "Azerbaycan Edebiyat Tarihi" başlığından oluşmaktadır. Bu bölüm içerisinde "Genel Hatlarıyla Azerbaycan Edebiyat Tarihi" alt başlığı yer almaktadır. Burada Azerbaycan edebiyat tarihi hakkında genel bilgiler verilmiştir.

İkinci bölüm, "Cevat Heyet" başlığından oluşmaktadır. Bu bölüm içerisinde "Hayatı", "Edebî Şahsiyeti" ve "Eserleri" adlı alt başlıklar yer almaktadır. Burada Cevat Heyet'in hayatı hakkında genel bilgiler verilmiştir. Ayrıca Heyet'in edebî şahsiyetine yer verilmekle birlikte eserlerinin bibliyografyasına yer verilmiştir.

Üçüncü bölüm, "Varlık Dergisi" başlığından oluşmaktadır. Bu bölüm içerisinde "Varlık Dergisi Hakkında Genel Bilgiler", "Cevat Heyet'in Varlık Dergisindeki Faaliyetleri" ve "Günümüzde Varlık Dergisi" adlı üç alt başlık yer almaktadır. Bu bölümde Varlık dergisi hakkında genel bilgiler verilmiş ve Heyet'in dergideki faaliyetleri üzerinde durulmuştur.

Dördüncü bölüm, "Transliterasyonlu Metin" başlığıdır. Burada Arap harfli Azerbaycan Türkçesinde olan eserin Latin harfli Azerbaycan Türkçesine transliterasyonu yapılmıştır.

Beşinci bölüm, “Türkiye Türkçesine Aktarma” başlığıdır. Burada Latin harfli Azerbaycan Türkçesine transliterasyonu yapılmış olan eser Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

Çalışmanın sonunda söz konusu eserin dizini yapılmıştır.

DİZİN

a: zm. teklik üçüncü şahıs
a.+ı 175/18
a.+nda 18/18, 18/22, 47/12
a.+ndan 154/19, 40/19, 43/20
[=7]

ab: is. (Far.) su
a. 173/22, 92/13
[=2]

abad: sf. (Far.) şen ve rahat olan
a. 181/8, 91/2
[=2]

abadlıq: is. (Far.) refah olma hâli
a.+(ğ)ına 177/16
[=1]

abad ol-: f. (< Far. ābād + T. ol-) rahata kavuşmak, gönenmek
a. o.-muş 86/14
[=1]

abıgun: sf. (< Far. āb + gūn) su renginde, mavi, gök mavisi
a.+dur 41/17
[=1]

abıhəyat: is. (< Far. āb + Ar. ḥayāt) efsanelere göre içen kimseye ölümsüzlük sağladığına inanılan bir su; bengi su, dirim suyu
a. 92/23
[=1]

abid: is. (Ar.) ibadet eden, kulluk eden kimse
a.+lər 72/28, 175/6
[=2]

abiru: is. (< Far. āb-rū) yüz suyu; şeref, haysiyet
a. 56/11
[=1]

ac: sf. açlık hisseden, yemeğe ihtiyacı olan
a. 18/22
[=1]

acəb: sf. (Ar.) garip ve tuhaf olan
a. 174/14
[=1]

acı: sf. kederle dolu
a. 143/6, 150/19, 151/11
[=3]

acib: sf. (Ar.) tuhaf, garip, şaşırtıcı
a. 163/2
[=1]

aciz: sf. (Ar.) elinden iş gelmeyen
a.+əm 107/20
[=1]

acz: is. (Ar.) güçsüzlük
a. 131/29
[=1]

aç-: f. örtülü, kapalı bir şeyi aralamak
a. 127/8,
a.-aq 77/14
a.-ar 64/26
a.-araq 172/20
a.-ardın 167/10
a.-dı 125/5, 175/12, 44/18
a.-ıb 106/26, 107/24, 107/26, 59/19, 98/8, 107/25, 69/24
a.-ım 64/10
a.-ma 84/31

a.-magil 60/9
a.-mış 98/4
a.-sun 60/22
a.-ub 131/18
[=21]

açа bil-: f. açma ihtimali veya imkânı bulunmak
a. b.-irsən 33/24, 34/5
[=2]

açıq: sf. kapalı olmayan
a. 147/31, 154/10, 162/11, 173/23, 177/15, 27/29, 33/10, 50/11, 69/30
a.+(ğ)a 185/4
a.+dır 106/14
[=11]

açıxca: zf. açık bir şekilde **(**krş. **açıqca**)
a. 15/22
[=1]

açıqca: zf. açık bir şekilde (krş. **açıxca**)
a. 64/4
[=1]

açıqlan-: f. anlaşılır duruma getirilmek
a.**-**ır 115/10, 119/15, 79/13
[=3]

açıl-: f. açık hâle gelmek
a.-a 44/23, 44/26
a.-an 80/1
a.-dı 115/21, 33/26
a.-ıb 63/1
a.-ır 59/6
a.-maz 80/24, 90/15
a.-sa 64/26, 80/21, 80/22, 80/23, 80/24
a.-ur 44/3
[=15]

açma: is. açmak işi; teftih
a.+ğa 117/14
a.+ğı 175/23
[=2]

ad: is. bir şeyi anlatmaya, açıklamaya, bildirmeye yarayan söz; isim, nam
a. 15/5, 18/29, 28/10, 83/7, 112/24, 121/9, 142/16, 15/5, 16/9, 18/33, 184/8, 19/12, 25/6, 33/13, 36/9, 39/29, 50/19, 69/12, 85/1
a.+ıdır 27/14
a.+ıma 112/22
a.+ımız 93/15
a.+ına 103/4, 26/6, 37/10
a.+ında 112/8, 137/1, 22/15, 37/21, 54/4, 56/19, 69/14
a.+ındakı 166/25, 27/13, 33/2, 57/6, 95/18
a.+ını 119/15, 161/24, 76/26, 76/27
a.+ıyla 147/20, 21/25, 32/16, 47/6, 57/11, 61/10, 61/9, 69/13, 165/10
a.+la 36/15
a.+ları 15/8, 17/26, 18/26, 52/5, 95/10
a.+larına 52/3
[=57]

adam: is. (Ar.) kişi
a. 147/24, 165/21
a.+a 96/16
a.+dır 20/14
a.+ıdır 166/12
a.+ından 128/18
a.+ilə 70/26
a.+lar 166/5
a.+ları 165/3, 41/25
a.+ların 91/28
a.+larına 166/16
a.+larından 172/15, 64/6
a.+larını 71/21
a.+larının 69/3
a.+larıyla 140/26, 143/17
[=18]

adələt: is. (Ar.) hak ve hukuka uygunluk
a. 164/27
[=1]

adəm: is. (Ar.) insan, beşer
a. 126/12, 142/16, 154/24, 28/24, 86/1
a.+dədir 28/24
[=6]

adəmiyyət: is. (Ar.) insanlık, beşeriyet
a. 83/19
[=1]

adət: is. (Ar.) herhangi bir halkın hayatında eskiden beri kabul edilmiş ve kök salmış anane
a. 69/17, 69/25, 181/22, 73/15
a.+i 56/20
a.+ləri 151/20
a.+lərini 184/7
[=7]

adil: sf. (Ar.) adaletle iş gören, adaletten, doğruluktan ayrılmayan, hakkı yerine getiren
a. 71/2
a.+ə 166/6
[=2]

adlandır-: f. ad koymak
a.-ır 170/19
a.-ırdılar 171/21
a.-mışdır 150/24
[=3]

adlı: sf. ... adını taşıyan; isimli
a. 140/28, 141/2, 143/4, 147/12, 147/19, 147/24, 150/4, 152/10, 165/10, 171/2, 172/8, 177/11, 182/22, 182/27, 21/16, 24/19, 50/31, 53/1, 55/24, 63/26, 67/6, 67/7, 68/18, 82/7, 84/15
[=25]

afaq: is. (Ar.) ufuk
a.+a 33/3, 130/19
a.+ı 125/6
[=3]

afət: is. (Ar.) önlenmesi elde olmayan büyük felaket, bela, musibet, badire
a. 126/27, 126/3
a.+i 113/4, 157/4
[=4]

afiş: is. (Fr.) bir şeyi duyurmak veya tanıtmak için hazırlanan, kalabalığın görebileceği yere asılmış, genellikle resimli duvar ilanı; ası
a.+a 184/8
[=1]

afitab: is. (< Far. af + tāb) güneş
a. 127/10, 131/19, 56/10, 60/25
a.+i 44/27, 60/2
[=6]

afyon: is. (Ar.) olgunlaşmamış haşhaş kapsüllerine yapılan çiziklerden sızan, güçlü bir zehir olmakla birlikte içinde morfin, kodein vb. uyuşturucular bulunan madde
a.+a 123/17
[=1]

agah: sf. (Far.) bilgili
a. 147/3,
a.+lara 51/15
[=2]

ağ: is. kar, süt ve benzerinin rengi; beyaz, kara ve siyah karşıtı
a. 15/10, 65/22, 65/23, 74/26, 91/21
[=5]

ağabəy: is. büyük erkek kardeş; ağa
a.+im 122/13
[=1]

ağar-: f. aklaşmak, beyazlaşmak, rengi solmak
a.-dı 74/6
[=1]

ağı: is. bir ölünün ardından onun iyiliklerini, meziyetlerini, ölümünden duyulan acıyı dile getiren ve makamla okunan şiir, mersiye
a. 96/18
a.+lar 96/18, 96/22
[=3]

ağır: sf. tartıda çok çeken; kilolu
a. 149/8, 150/4, 177/19, 42/23
[=4]

ağırlan-: f. ağırlama işine konu olmak
a.-ıb 135/20
[=1]

ağırlıq: is. kaygı, eziyet, zahmet
a.+(ğ)ı 145/4
a.+(ğ)ından 154/9
[=2]

ağız: is. insan ve hayvanların yüzlerinin alt tarafında, alt ve üst çeneleri arasında yer
alan, yiyip içmeye ve ses çıkarmaya mahsus uzuv
a. 77/20
a.+ı 66/6
a.+ıma 65/3
a.+ın 59/19, 60/9
a.+ında 18/21
a.+ını 60/28
a.+lar 76/4
[=8]

ağla-: f. şiddetli ağrı, ruhi sarsıntı veya başka bir ağır teessürat neticesinde gözyaşı
akıtmak
a.-dı 104/1, 104/10, 104/12, 104/14, 104/16, 104/2, 104/4, 104/6, 104/8
a.-ma 80/10
a.-mak 181/22
a.-maq 181/15
a.-maqdan 181/2
a.-masın 64/8
a.-r 102/10, 105/3, 90/18, 98/3
a.-ram 181/10, 181/12, 181/14, 181/16, 181/18, 181/21, 181/22, 181/24, 181/26, 181/29, 181/30, 181/5, 181/6, 181/8, 89/23, 89/24, 89/26, 89/28, 89/30, 90/1, 90/11, 90/3, 90/5, 90/7, 90/9
a.-yam 107/22, 136/26
a.-yan 155/12
[=46]

ağrı: is. duygu sinirlerinin gıcıklanması neticesinde vücudun herhangi bir yerinde hissedilen eziyet, azap; sancı
a.+dan 119/7
[=1]

ağyar: is. (Ar.) gayrılar, başkaları
a. 136/2
[=1]

ah: ün. ağrı, acı duyulduğunda söylenen bir söz (krş. **ax**)
a. 97/23, 101/13, 127/9, 179/15, 39/18, 42/9, 43/24, 81/5, 84/27, 85/20, 87/16, 146/19, 105/18
a.+dən 45/8
a.+ım 100/12, 136/19
a.+ımdan 19/17

a.+ilə 127/11
a.+lar 89/3
a.+lara 51/9
[=20]

ahd et-: f. (< Ar. ʿahd + T. et-) bir şeyi yapmak için kendi kendine söz vermek
a. e.-(d)ər 76/21
[=1]

ahəng: is. (Far.) ezgi
a. 32/12, 38/21, 80/6, 71/9
a.+inə 119/22
a.+lərin 119/15
a.+lərlə 111/13
[=7]

ahəngdar: sf. (< Far. āheng-dār) kulağa, göze ve ruha hoş gelecek düzen
a. 179/17
[=1]

ahəngli: sf. uyumlu
a. 65/20
[=1]

ahuzar: is. (Ar.) ah etmek, ağlamak, inlemek
a.+dən 89/15
[=1]

ax: ün. ağrı, acı duyulduğunda söylenen bir söz (krş. **ah**)
a.+dadır 65/19
[=1]

ax-: f. bir yerden başka bir yere doğru gitmek, süzülmek
a.-a 107/4
a.-an 107/30
a.-ar 19/22, 19/23, 45/14, 89/24, 45/13
a.-dı 82/3
a.-ır 102/8, 107/23, 126/16, 64/22, 88/15
a.-ırın 73/26, 73/27, 73/28, 73/29
a.-maq 175/6
[=18]

axdar-: f. bir şeyi bir yerden, bir kaptan başka bir yere veya kaba geçirmek (krş. **axtar-**)
a.-dığı 40/16
a.-ır 64/5
[=1]

axın: is. kalabalık bir şeyin arkası kesilmeyen bir geliş durumunda olması
a. 159/11
[=1]

axır: zf. (Ar.) sonunda
a. 88/6, 27/20
a.+da 108/28
a.+ım 27/20
a.+ında 135/9
a.+larında 140/18, 148/21
[=7]

axşam: is. güneşin batmasına yakın zamandan gecenin başlamasına kadar geçen zaman dilimi
a.+ı 184/5
[=1]

axtar-: f. bir şeyi bir yerden, bir kaptan başka bir yere veya kaba geçirmek (krş. **axdar-**)
a.-an 146/13
a.-dığı 119/1
[=2]

aid: ed. (Ar.) "İlgilendiren" anlamında kullanılan bir söz; ilişkin

a. 103/9, 123/17, 142/7, 166/15, 183/2, 50/17, 50/31, 67/25, 67/4, 80/7, 97/10
a.+dir 137/2, 141/5
[=13]

aid ol-: f. (< Ar. ʿāʾid + T. ol-) birinin olmak
a. o.-an 142/4
a. o.-anları 168/1
a. o.-duğunu 25/28
[=3]

ailə: is. (Ar.) evlilik ve kan bağına dayanan, karı, koca, çocuklar, kardeşler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu toplum içindeki en küçük birlik; ev
a. 176/27, 70/26
a.+sində 171/14, 172/15
a.+sindəndir 172/5
a.+sinə 146/8, 150/21, 168/20
a.+siylə 69/19
[=9]

akraba: is. (Ar.) kan bağıyla birbirine bağlı olan kimse
a.+larının 104/24
[=1]

aq: is. beyaz, kara ve siyah karşıtı
a. 18/29
[=1]

aqıl: is. (Ar.) düşünme, anlama ve kavrama gücü
a. 17/16, 17/22, 174/24
a.+ımı 131/13, 19/26
a.+ın 103/6, 167/20, 79/12
[=8]

aqıllı: sf. doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden ayırt edebilecek durumda olan, edindiği deneyimlerden ders alarak, gerçeği iyi görerek olması gerektiği gibi doğru ve tedbirli hareket edebilen
a. 146/2, 164/13, 166/4, 177/3
[=4]

aqibət: is. (Ar.) bir iş veya durumun sonu veya sonucu; serencam
a. 73/5, 87/11
[=2]

aqil: sf. (Ar.) akıllı
a. 81/2
a.+i 82/11
a.+ü 87/25
[=3]

aqilanə: zf. (< Ar. ʿāḳil + Far. -āne) akıllıca
a. 91/14
[=1]

al-: f. bir şeyi elle veya başka bir araçla tutarak bulunduğu yerden ayırmak, kaldırmak
a. 130/17, 152/1, 173/11, 178/22, 42/8, 77/18, 82/10, 83/8, 87/8, 88/14, 89/24, 98/13, 98/6
a.-a 151/27, 77/10
a.-aq 77/12
a.-am 125/24
a.-an 32/15
a.-araq 113/8, 139/13, 147/1
a.-dı 130/1, 81/5
a.-dığı 38/16, 70/26
a.-dıqdan 139/11, 182/29
a.-dıqları 149/21
a.-dılar 92/10
a.-dım 65/14
a.-dın 131/7, 135/10
a.-ıb 104/6, 104/9, 107/23, 107/9, 120/16, 120/26, 122/18, 130/23, 131/2, 71/20

a.-ıbdır 144/25, 180/25
a.-ım 105/14
a.-ırdı 153/11, 171/5
a.-madılar 47/12
a.-maq 71/22, 91/23, 92/30
a.-mısan 131/13
a.-mış 131/9, 66/5, 84/17
a.-mışam 34/2
a.-mışdı 171/16
a.-mışdır 113/9, 122/24, 28/10, 38/14, 68/2
a.-mışlar 18/26
a.-səydim 99/24
a.-ub 182/2
a.-ubdur 180/15
a.-ur 102/11
[=67]

ala bil-: f. alma ihtimali veya imkânı bulunmak
a. b.-ir 55/10
a. b.-mir 55/10
[=2]

alçaq: sf. bile bile en kötü, en ahlaksızca davranışlarda bulunan; pespaye
a. 167/7
[=1]

aldan-: f. görünüşe bakarak yanlış bir yargıya varmak
a.-ıb 53/15
[=1]

aləm: is. (Ar.) yerde ve gökte yaratılmış olan şeylerin bütünü, kâinat, evren
a. 26/26, 27/17, 81/14, 112/23, 144/23, 179/1, 179/2, 72/20, 87/26
a.+də 100/27, 100/6, 106/8, 127/5, 39/31, 40/25, 73/19,93/14
a.+dədir 28/23
a.+dən 109/9, 126/15
a.+dir 126/17
a.+ə 148/8
a.+i 101/12, 130/1, 102/10, 143/12, 164/7, 178/28, 28/23, 40/14, 142/14
a.+in 100/23, 100/20, 100/9
a.+ində 136/6, 184/5
a.+inə 142/28
a.+ini 174/22
a.+inin 145/17, 170/19, 37/4
a.+iylə 164/6
a.+lər 104/2
[=43]

alət: is. (Ar.) bir işi yapmak için kullanılan nesne, araç, makine, aygıt
a.+i 39/13
[=1]

aləyh: is. (Ar.) bir şeyin veya bir kimsenin karşısında olma, leh karşıtı
a.+inə 117/29, 148/14, 150/26, 163/15, 166/26, 169/10, 169/12, 183/19, 150/1
[=9]

alın-: f. bir sözün, bir davranışın kendisine söylendiğini veya yapıldığını sanarak incinme
a.-an 171/5, 48/5
a.-mış 148/3, 84/19
a.-mışdı 45/24
a.-mışdır 18/33, 45/6, 74/24
[=8]

alış-: f. bir işi tekrarlayarak kolaylıkla yapabilmek
a.-dı 120/11
[=1]

alim: is. (Ar.) ilim sahibi olan (kimse), bilici, bilen

a. 140/26, 141/28, 145/2, 36/14, 37/8, 39/30, 46/26, 47/22, 49/11, 54/16, 61/6, 70/16, 80/5, 66/8
a.+i 22/15
a.+lərdə 83/22
a.+lərdən 168/21, 177/3
a.+ü 72/25
[=19]

alimanə: sf. (< Ar. ʿālim + Far. -āne) âlime yakışan
a. 41/12
[=1]

alqışla-: f. bir şeyin beğenildiğini, kabul ve takdir edildiğini göstermek için iki eli ses çıkaracak şekilde birbirine vurma hareketi
a.-yırlar 165/25
[=1]

alma: is. almak işi
a.+ğa 174/20
[=1]

alt: is. bir şeyin yere bakan yüzü
a.+da 131/4
a.+ına 139/11, 66/11, 84/17
a.+ında 141/6, 145/5, 149/9, 152/9, 161/17, 171/19, 183/7, 31/25, 32/3, 37/29, 47/29, 76/25
a.+ındaykən 142/2
[=17]

altı: is. beşten sonra, yediden önce gelen sayının adı
a. 150/25, 154/24, 161/25, 162/17, 165/10, 177/17, 183/31
[=7]

altmış: is. elli dokuzdan sonra, altmış birden önce gelen sayının adı
a. 164/28
[=1]

aludə: sf. (Far.) bulaşmış, bulaşan
a. 171/18
[=1]

aman: ün. (Ar.) yardım istenildiğini anlatan bir söz
a.+dır 113/28, 156/22
[=2]

aməl: is. (Ar.) dinin buyruklarını yerine getirmek için yapılan iş, fiil veya hareket
a. 142/14
[=1]

amil: is. (Ar.) etken
a.+in 142/9
[=1]

amir: is. (Ar.) bir işte emir verme yetkisi bulunan kimse
a. 150/11
[=1]

amma: bağ. (Ar.) ama
a. 112/22, 15/13, 15/26, 166/20, 21/14, 47/14
[=6]

ammu: is. (Ar.) amca
a.+sinin 71/21
[=1]

an-: f. birini veya bir şeyi akla getirerek sözünü etmek veya onu düşünmek; zikretme
a- ıb 89/26
[=1]

ana: is. anne

a. 106/11, 106/17, 106/19, 106/4, 106/5, 106/9, 139/9, 61/21, 154/19
a.+mın 146/19
a.+n 107/12
a.+sı 127/32, 161/13, 176/24, 89/3
a.+sından 106/3
a.+sının 161/14
a.+sıyla 172/16
[=18]

anadan doğma: zf. yaradılıştan
a. d. 17/31
[=1]

anadan doğul-: f. dünyaya gelmek (krş. **anadan ol-**)
a. d.-muş 137/13
[=1]

anadan ol-: f. dünyaya gelmek (krş. **anadan doğul-**)
a. o.-duğu 112/2
a. o.-muş 122/14, 140/19, 146/29, 154/1, 155/15, 182/28, 50/28, 99/3, 161/13, 89/20
a. o.-muşdur 102/14, 104/18, 136/58, 172/15, 69/14
a. o.-ub 133/29, 93/31, 63/32
[=19]

ana dili: is. çocuğun ailesinden veya içinde yaşadığı topluluktan edindiği dil
a. d. 15/14, 21/31, 24/3, 38/9, 49/8
a. d.+ində 21/8
a. d.+nin 112/9
[=7]

ana vətən: is. ilk yurt edinilen yer; ana yurt
a. v.+imizdən 20/10
[=1]

anbar: is. (Far.) genellikle tahıl saklanan yer
a.+dədir 100/30
[=1]

ancaq: zf. "yalnızca" anlamında, sınırlama bildiren bir söz
a. 102/30, 167/12, 180/26, 39/31, 43/21, 163/2
[=6]

and: is. Tanrı'yı veya kutsal bilinen bir kişiyi, bir şeyi tanık göstererek bir olayı doğrulama; yemin, kasem
a. 135/21, 92/11, 135/27
[=3]

anla-: f. bir şeyin ne demek olduğunu, neye işaret ettiğini kavramak
a.-maq 95/8
a.-r 153/6, 28/29
a.-rsız 40/3
a.-yanım 64/13, 65/5
a.-yıram 166/20
[=7]

anlaş-: f. düşünce, duygu, amaç bakımından birleşmek
a.-ıb 143/17
[=1]

anlaşıl-: f. anlama işine konu olmak
a.-dığı 100/15
a.-ır 128/17, 150/22, 56/8, 79/8
[=5]

anlat-: f. bilgi vermek
a.-ır 141/21, 47/16, 64/4
a.-ırkən 133/33
a.-maq 15/4
[=5]

anlaya bil-: f. anlama ihtimali veya imkânı bulunmak
a. b.-sələr 48/10
[=1]

apar-: f. taşımak, ulaştırmak veya koymak
a.-dı 136/1, 25/11
a.-dığı 149/27, 151/7, 162/7, 76/20
a.-dıqları 146/7
a.-dım 65/16
a.-dın 135/11
a.-ıb 49/11
a.-ır 143/18
a.-maz 60/26
a.-mışdır 28/10
a.-mışlar 16/17
[=14]

aparıl-: f. taşıma işine konu olmak
a.-an 52/5
a.-ırdı 171/6
[=2]

ar: is. (Ar.) utanma duygusu
a. 73/18, 90/6
[=2]

ara: is. iki şeyi birbirinden ayıran uzaklık; çatlak, mesafe
a.+da 145/13, 177/21, 88/14
a.+larında 45/31, 93/31
a.+sı 176/28
a.+sına 21/11
a.+sında 103/3, 123/3, 127/13, 129/10, 129/11, 129/13, 129/15, 129/17, 129/19, 129/21, 129/23, 146/21, 148/30, 150/22, 154/13, 161/24, 162/17, 163/2, 166/21, 168/4, 169/20, 17/17, 170/2, 174/29, 176/20, 180/1, 20/11, 22/3, 24/11, 31/24, 41/8, 42/20, 46/1, 51/28, 55/15, 56/20, 56/23, 61/4, 63/26, 67/20, 67/9, 70/10, 82/21, 95/17, 97/2, 97/9
a.+sındadır 42/16, 61/17
a.+sındakı 119/1, 56/21, 67/12
a.+ya 51/25
[=59]

ara-: f. birini veya bir şeyi bulmaya çalışmak
a. 102/9, 178/8, 179/2, 59/10, 77/23, 85/10, 87/26
a.-dığı 40/16
a.-r 116/27, 18/15
a.-yan 146/13
[=11]

aralan-: f. biraz açılmak, aralık olmak
a.-mış 81/24
[=1]

aralıq: is. iki şey arasındaki mesafe, iki şeyin arasındaki boşluk
a.+dan 77/11
[=1]

aram: is. (Far.) durma, dinlenme
a. 108/12, 173/28
a.+ım 120/12
[=3]

araşdır-: f. araştırmak işi
a.-mış 152/13
[=1]

ard: is. arka taraf, arka
a.+ı 176/28
[=1]

ardınca: zf. hemen arkasından, hemen ardından; arkası sıra, ardı sıra, peşi sıra, takiben, müteakiben
a. 167/3

[=1]

arxa: is. ön, sağ ve solun dışında dördüncü yön, görünmeyen taraf
a. 66/7
[=1]

arif: sf. çok anlayışlı ve sezgili (kimse)
a. 168/3, 19/5, 25/9, 40/12, 40/13, 85/1, 85/14, 85/3, 89/21, 90/18
[=10]

ariflik: is. arif olma durumu
a.+(y)ini 40/6
[=1]

ariz: sf. (Ar.) geniş, enli
a.+in 130/15, 29/2
a.+inə 131/3, 28/31
[=4]

arizə: is. (Ar.) sakatlık, hastalık
a. 130/16
[=1]

armağan: is. birini sevindirmek, mutlu etmek, onurlandırmak, kutlamak için veya anı olarak verilen şey; hediye, bergüzar, peşkeş
a. 61/17
a.+ıdır 33/20
[=2]

arsa: is. (Ar.) üzerine yapı yapılmak için ayrılmış yer
a.+yı 102/25
[=1]

arslan: is. kedigillerden, Afrika'da ve Asya'da yaşayan, kısa, yuvarlak başlı, kısık boyunlu, yuvarlak kulaklı, kaslı, derin göğüslü, devetüyü, gri, koyu kahverengi veya sarımsı kırmızı renkli kürkü olan, yırtıcı, erkekleri yeleli, kuyruğunun ucu püsküllü, güçlü bir tür memeli; arslan
a. 34/1
a.+ım 91/4
[=2]

art-: f. çoğalmak
a.-dı 88/15
[=1]

artıq: is. harcanandan geriye kalan veya fazla gelip artan kısım
a. 100/21, 102/21, 159/12, 171/10, 171/13, 56/7, 87/21, 62/27
a.+dır 56/19
a.+san 167/12
[=10]

artır-: f. artmasını sağlamak
a. 159/8
a.-dın 155/10
a.-ır 39/9
a.-mışdır 140/27
[=4]

artırıl-: f. artırma işine konu olmak
a.-an 16/27
[=1]

artist: is. (Fr.) güzel sanatlardan birini meslek edinen kimse; sanatçı
a.+lərin 183/31
[=1]

artma: is. artmak işi
a.+ğa 139/8
[=1]

aruz: is. (Ar.) aruz vezni
a. 179/17, 32/12, 34/8, 76/13, 79/15

a.+un 127/10, 127/11
[=7]

arvad: is. erişkin dişi insan; hatun, hatun kişi, bayan
a.+ı 146/18
a.+lar 60/17
[=2]

arz: is. (Ar.) sunma, bir büyüğe takdim etme, sunu
a. 149/7
[=1]

arzu: is. (Far.) insanın bir şeye karşı duyduğu istek, dilek
a. 144/18, 61/29
a.+ları 153/14
a.+layaraq 152/14
a.+n 127/9
a.+su 177/23
a.+sunu 165/23
[=7]

arzuhal: is. (Ar.) herhangi bir iş veya husus için resmî dairelere verilen dilekçe
a. 102/25
[=1]

as-: f. bir şeyi yüksek bir yere iliştirip sarkıtmak
a.-dım 72/13
a.-mış 53/14
[=2]

asan: zf. (Far.) kolay
a. 39/8
a.+dır 65/7
[=1]

asan ol-: f. kolaylaştırmak
a. o.-a 39/12
[=1]

asıl-: f. asma işi yapılmak veya asma işine konu olmak
a.-mış 145/8
[=1]

asılı: sf. bir yere takılmış veya asılarak sarkıtılmış olan, asılmış
a.+dır 40/4
[=1]

asi: sf. (Ar.) başkaldıran, isyan eden (kimse)
a. 154/8, 171/17, 171/19, 177/30
[=4]

asimən: sf. (Far.) göğe mensup, gökle ilgili (krş. **asman**)
a.+a 91/19
[=1]

asitan: is. (Far.) eşik
a. 59/12
[=1]

aslında: zf. asıl olarak; bir defa, bir kere, aslen, esasen, esasta
a. 69/16
[=1]

asman: sf. (Far.) göğe mensup, gökle ilgili (krş. **asimən**)
a.+a 91/11
a.+ı 91/29
[=2]

asudəli: sf. (Far.) sıkıntı ve üzüntülerden uzak, rahat, huzurlu
a.+yim 84/2
[=1]

aş-: f. yüksek, uzak veya geçilmesi güç bir yerin öte yanına geçmek
a.-ın 126/10
a.-ır 149/11
a.-ub 125/19, 125/22
[=4]

aşağı: is. bir şeyin alt bölümü; zir, yukarı karşıtı
a. 57/9, 91/17
a.+da 100/7, 142/18, 17/17, 25/10, 26/11, 26/23, 48/5, 57/24, 62/13, 84/7, 85/4, 95/10
a.+dadır 46/31
a.+dakı 115/20, 115/9, 117/4, 119/26, 128/18, 131/17, 142/12, 144/3, 31/10, 31/29, 45/5, 48/6, 54/10, 55/1, 57/19, 66/5, 76/29
[=32]

aşıq: is. (Ar.) bir kimseye veya bir şeye karşı aşırı sevgi ve bağlılık duyan, vurgun, tutkun kimse
a. 136/44, 153/11, 161/4, 26/20, 28/2, 32/11, 46/1, 48/1, 70/5, 39/30, 76/23, 76/24, 32/9
a.+(ğ)ı 182/17
a.+(ğ)ın 141/9, 28/23, 29/3
a.+lar 48/2, 69/18, 76/24, 76/25
a.+ları 154/21, 20/1
a.+ların 111/14, 119/23, 69/17, 70/9, 77/1
a.+larının 70/6
[=29]

aşıqlıq: is. halk ozanlığı
a. 141/9
[=1]

aşikar: sf. (Far.) belli
a. 115/24, 116/11, 73/17, 89/26
a.+dır 28/12, 64/3
[=6]

aşq: is. (Ar.) bir kimse veya bir şeye karşı duyulan çok kuvvetli sevgi ve bağlılık duygusu
a. 59/9, 64/8
a.+da 111/9
a.+i 120/19, 121/7, 130/25, 131/30, 143/21, 144/22, 39/29, 44/10, 97/24
a.+ilə 144/14
a.+imdən 144/24
a.+in 100/11, 136/28, 136/30, 60/25
a.+lərin 127/5
[=19]

aşiqanə: sf. (< Ar. ʿāşiḳ + Far. -āne) âşığa yaraşır bir biçimde olan
a. 147/30, 148/19, 148/2, 153/23, 153/28, 153/9, 154/4, 154/7, 154/9, 162/6, 165/6, 169/20, 26/23, 31/26, 32/23, 32/7, 33/5
[=17]

aşiqlik: is. âşık olanın durumu
a. 39/29
a.+(y)im 91/22
[=2]

aşina: sf. (Far.) bildik, tanıdık olan
a. 176/30, 39/27, 43/21, 63/5
a.+dan 77/24
a.+də 83/24
a.+lar 72/7
a.+lərin 43/21
[=8]

aşinalıq: is. birbirini bilme, tanıma, tanışık olma
a.+(ğ)ım 43/20
[=1]

aşiyan: is. (Far.) kuş yuvası

a.+i 98/7
a.+ə 178/12
[=2]

aşüftə: is. (Far.) oynak, açık saçık kadın; kokot
a. 87/10, 120/20, 100/10
[=3]

at: is. binme, yük çekme ve taşıma hizmetlerinde kullanılan, Orta Asya menşeli, tek tırnaklı, memeli hayvan
a. 146/6, 148/8, 150/8, 150/9
a.+ı 111/9
a.+ını 60/16
[=6]

at-: f. bir cismi bir yöne doğru fırlatmak
a.-anda 101/18
[=1]

ata: is. cet, dede, büyük baba ve aynı soydan daha önce yaşamış olan kimse
a. 172/17
a.+larımız 20/20
a.+m 98/29
a.+sı 122/16, 146/29, 161/13, 168/20, 172/15, 172/16
a.+sının 140/30, 147/1, 147/2, 54/30
a.+sıyla 122/15, 55/11
[=15]

ataist: sf. (Fr.) Allah'ın varlığını inkâr eden (kimse), Allahsız, Tanrı tanımaz, mülhit
a. 167/15, 173/30
[=2]

atalar sözü: is. uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikte söz; deme, mesel, sav, darbımesel
a. s. 57/16, 61/2
a. s.+ləri 17/26, 21/23, 21/24
a. s.+lərindən 66/4
a. s.+ün 61/2
a. s.+ündən 66/5
[=8]

atəş: is. (Far.) yanıcı cisimlerin tutuşmasıyla beliren ısı ve ışık; od
a. 63/20 25/19, 65/10
a.+i 129/19, 120/11, 41/22, 44/12
a.+in 56/15
a.+ində 101/17
a.+inə 135/16, 178/28, 179/3, 51/20
a.+ə 100/11
[=14]

atlı: sf. atı olan kimse
a.+ları 74/13
[=1]

avam: is. (Ar.) sıradan insanlar havas karşıtı
a. 163/16
[=1]

avarə: sf. (Far.) işsiz güçsüz dolaşan kimse
a. 142/14, 40/5, 129/17, 182/19, 101/26, 89/28
[=6]

avaz: is. (Far.) ses
a.+inə 150/2
[=1]

avazlı: sf. sesli
a. 76/1, 75/17
[=2]

avn: is. (Ar.) yardım etme, yardım
a. 61/24

[=1]

ay: is. yılın on iki bölümünden her biri
a. 129/18, 154/24, 60/13, 60/23, 63/20, 91/24
a.+a 132/5
a.+da 160/17, 183/4
a.+ına 45/1
a.+lar 89/29
a.+larda 64/12
a.+larına 183/4
a.+larını 102/19
[=14]

ayaq: is. bacakların bilekten aşağıda bulunan ve yere basan bölümü
a. 71/13, 86/2
a.+dan 130/7
a.+(ğ)a 102/15
a.+(ğ)ı 116/30, 66/11
a.+(ğ)ımı 135/24
a.+(ğ)ından 120/17
[=8]

ayal: is. (Ar.) aile reisinin geçimlerini sağlamak zorunda olduğu kimseler, çoluk çocuk
a.+ım 136/51
[=1]

ayan: sf. (Ar.) Açık, aşikâr, gözle görülür, belli
a. 136/20, 148/8
[=2]

ayar: is. (Ar.) altın, gümüş vb. madenlerden yapılmış şeylerin saflık derecesi
a.+ında 46/30, 96/5
a.+ındadır 42/3
[=3]

ayb: is. (Ar.) utanılacak hâl ve davranış
a. 135/26
a.+ların 185/7
[=2]

aydın: sf. kültürlü, okumuş, görgülü, ileri düşünceli (kimse); münevver, ziyalı, entelektüel
a.+larını 84/17
[=1]

aydınca: zf. açıkça
a. 128/18, 37/28
[=2]

aydınlan-: f. açığa kavuşmak
a.-ır 112/10
[=1]

aydınlat-: f. karanlığı giderip görünür duruma getirmek; ışıklandırmak, ışıtmak, nurlandırmak
a.-maq 133/34
[=1]

ayı: is. et yiyen memelilerden, ot ve bal da yiyebilen, uzun tüylü, kaba ve hantal, vahşi hayvan
a. 44/23, 44/27
[=2]

ayıltma: is. birini baygınlıktan veya sarhoşluktan kurtarmak, ayılmasını sağlamak
a.+ğa 183/20
[=1]

ayır-: f. birbirinden uzaklaştırmak, fasletmek
a.-maq 32/19, 24/14
a.-mır 74/21
[=3]

ayin: is. (Far.) bir mezhebin veya bir tarikatın kendine özgü ibadet töreni
a.+im 41/1
a.+lərində 96/23
[=2]

ayinə: is. (Far.) ayna
a. 62/10, 109/8
a.+yi 107/6, 81/13
[=4]

ayna: is. (Far.) karşısındaki şeylerin görüntüsünü aksettiren, özellikle insanların kendilerini görmek için kullandıkları, arkası sırlanmış cam veya madenden levha, gözgü
a. 55/21
[=1]

aynasazlıq: is. aynasız olma durumu
a.+la 137/14
[=1]

aynən: zf. (Ar.) olduğu gibi, değiştirmeksizin
a. 48/5, 66/5
[=2]

ayran: is. yoğurdun sulandırılması ile elde edilen içecek
a. 126/9
[=1]

ayrı: sf. farklı değişik, başka
a. 129/3, 130/3, 18/32, 51/22, 87/14
[=5]

ayrı ayrı: zf. her biri ayrı olarak; bir bir
a. 145/30
[=1]

ayrıca: zf. ayrı bir önem verilerek
a. 123/16, 140/25, 168/10, 19/11, 32/12, 38/28, 50/31, 71/22
[=8]

ayrı düş-: f. birbirinden uzakta kalmak
a. d.-dün 52/15
a. d.-düyündə 178/3
a. d.-məsi 80/3
a. d.-müş 81/24
a. d.-müşdür 128/18
a. d.-üb 178/13
[=6]

ayrıl-: f. bir yerden bir kimseden bir şeyden uzaklaşmak
a.-araq 139/9
a.-dı 16/34, 17/3, 71/5
a.-dım 121/12, 121/13, 121/15, 121/17, 121/19, 121/21
a.-ıb 91/30
a.-ır 56/18
a.-ırdı 183/7
a.-mış 147/7, 161/14, 20/11
a.-mışam 90/2
a.-mışdır 16/12
[=17]

ayrılıq: is. ayrı olma durumu
a.-(ğ)ı 148/31, 56/21
a.-(ğ)ına 27/26
a.-(ğ)ından 135/7
[=4]

ayrılma: is. ayrılmak işi, infirak, terk
a.+sıyla 119/25
[=1]

ayş: is. (Ar.) yaşama, yaşayış
a. 54/2, 53/8
[=2]

ayt-: f. üşündüğünü veya bildiğini sözle anlatmak; buyurmak
a.-dı 131/30
[=1]

az: sf. nicelik, nitelik, güç, süre, sayı bakımından eksik, çok karşıt
a. 100/18, 108/17, 57/13, 84/18, 92/18, 97/19
a.+dır 154/30, 47/25
[=6]

az-: f. taşkınlıkta ileri gitmek
a.-anlara 125/10
[=1]

azab: is. pişmanlık çaresizlik, üzüntü, korku
a.+ları 40/22
[=1]

azad: is. (Far.) serbest bırakma
a. 127/5, 136/47, 181/10
a.+ım 180/28
[=4]

azadə: sf. (Far.) serbest
a. 89/7
[=1]

azadəliq: is. özgürlük
a. 58/26, 64/5
[=2]

azadixahlıq: is. azatlık isteme
a. 140/5
[=1]

azadlıq: is. müstakillik
a. 139/16, 149/27, 183/22, 64/11, 148/31
a.+(ğ)ın 183/23
a.+(ğ)ından 70/17
[=7]

azad ol-: f. (< Far. āzād + T. ol-) özgür olmak
a. o.-ur 70/30
a. o.-an 42/10
[=2]

azami: sf. en çok, en üst, en büyük, en yüksek (derece, nicelik); maksimum, maksimal
a. 106/19
[=1]

A. Bakıxanof: öz. is.
A. B. 140/13, 140/29
[=2]

A. Haqverdiyəf: öz. is.
A. H. 184/22
A. H.+in 184/26
[=2]

A. N. Samoylovic: öz. is.
A. N. S. 67/15
[=1]

Abbas: öz. is.
A. 105/11
[=1]

Abbasabad: öz. is.
A. 54/9
[=1]

Abbasi: öz. is.
A. 98/14, 99/2
[=2]

Abbasquli bəy Diyar: öz. is.
A. b. D. 145/18
[=1]

Abbasqulu Aqa: öz. is.
A. A. 140/19
[=1]

Abbasqulu Aqa Bakıxanlı: öz. is.
A. A. B. 20/12, 69/5
[=2]

Abbasqulu Aqa Bakıxanof Qüdsi: öz. is.
A. A. B. Q. 140/16
[=1]

Abbas Mirzə: öz. is.
A. M. 128/11, 85/16, 85/28
A. M+nın 121/10, 128/12, 85/27
A. M.+ya 95/13
[=7]

Abbasnamə: öz. is.
A. 50/31
[=1]

Abdulla: öz. is.
A. 157/6
[=1]

Abdulla Asi: öz. is.
A. A. 171/17, 160/23
A. A.+ yə 174/26
[=3]

Aciz: öz. is.
A. 116/24, 154/5, 85/15, 85/18, 85/27, 85/30, 86/20
[=7]

Adəm: öz. is.
A. 179/12
A.+i 87/14
[=2]

Ağadadaş Sürəyya: öz. is.
A. S. 170/11
[=1]

Ağa Məsih: öz. is. (krş. **Aqa Məsih**)
A. M. 83/9, 83/26, 85/1
[=3]

Ağa Məsih Şirvani: öz. is. (krş. **Aqa Məsih Şirvani**)
A. M. Ş. 82/21
A. M. Ş.+dən 83/3
[=2]

Ağa Məhəmməd: öz. is.
A. M. 71/11
[=1]

Ağay Tülkü: öz. is.
A. T. 133/37
[=1]

Ağca Yazılı Zari: öz. is.
A. Y. Z. 82/19
[=1]

Axund: öz. is.
A. 168/20
[=1]

Axundof: öz. is.
A. 160/6, 161/27, 162/22, 162/5, 163/11, 163/4, 164/10, 165/7, 165/8, 166/14, 166/23
A.+un 165/15, 165/3, 166/25, 167/15
[=15]

Axundof Axund: öz. is.
A. A. 161/23
[=1]

Axundzadə: öz. is.
A. 161/24
A.+dən 176/9
A.+nin 184/17, 184/28
[=1]

Aqababa Zühuri: öz. is.
A. Z. 170/7
[=1]

Aqa Məhəmməd Xan: öz. is.
A. M. X. 70/27, 70/29, 71/17, 139/6
A. M. X.+ın 71/19, 76/20
[=6]

Aqa Məhəmməd Xan Qacar öz. is.
A. M. X. Q. 70/26, 70/21
[=2]

Aqa Məsih: öz. is. (krş. **Ağa Məsih**)
A. M. 82/25
[=1]

Aqa Məsih Şirvani: öz. is. (krş. **Ağa Məsih Şirvani**)
A. M. Ş. 82/27
A.+yə 152/7
[=2]

Aqa Seyid Hüseyni: öz. is.
A. S. H. 177/9
[=1]

Aqay Cəfər Sultanəl Qarai: öz. is.
A. C. S. Q.+nin 137/4
[=1]

Aqqoyunlu: öz. is.
A. 26/7
A.+lar 31/6
[=2]

Aldanmış Kəvakib: öz. is.
A. K. 161/25, 165/10, 165/18, 166/13
[=4]

Aliaba: öz. is.
A. 37/27, 42/3
[=2]

Allah: öz. is.
A. 112/25, 63/3, 79/10, 86/19
A.+a 136/4, 65/11, 178/27, 120/22
A.+ım 136/3
A.+ın 117/28, 27/22, 33/13
[=12]

Almanca: öz. is.
A. 46/7
A.+ya 147/18
[=2]

Almaniya: öz. is.
A. 147/25
[=1]

Altun İşıq: öz. is.
A. İ. 17/11
[=1]

Altun Yaruk: öz. is.
A. Y. 17/11
[=1]

Amasya: öz. is.
A.+da 168/7
[=1]

Amerika: öz. is.
A.+nın 142/7
[=1]

Anadolu: öz. is.
A. 28/13, 33/8, 55/22, 50/13

A.+da 28/16, 54/5
A.+dakı 16/3
A.+nun 19/11
A.+ya 15/24, 25/8, 28/4, 36/11, 52/2
[=13]

Andəlib Qaracadağı öz. is.
A. Q. 153/25, 154/1
[=2]

Ankara: öz. is.
A. 47/21
A.+da 46/21
[=2]

Anqa: öz. is.
A. 52/4
[=1]

Aras: öz. is.
A. 139/10, 20/11
[=2]

Ardahan: öz. is.
A. 15/14
[=1]

Arif: öz. is.
A. 90/12, 91/3
[=2]

Arifə: öz. is.
A. 90/9
[=1]

Arif Mustafa: öz. is.
A. M.+nın 89/21
[=1]

Arif Mustafa Aqa: öz. is.
A. M. A. 89/18, 90/19
A. M. A.+nın 91/6
[=3]

Arvopa: öz. is.
A. 122/21, 145/26, 146/1, 160/1, 20/15, 122/23, 140/24, 142/8, 160/6, 164/8, 175/14, 184/20, 42/17, 46/20
A.+da 146/27, 147/21, 165/15, 165/16, 20/12
A.+dakı 139/16
A.+nın 159/10, 164/6
A.+ya 122/21
[=23]

Arvupai: öz. is.
A. 16/28
[=1]

Asarı Dağıstan: öz. is.
A. D. 84/19
[=1]

Asi: öz. is.
A. 171/10, 171/22, 171/24
A.+nin 171/28
[=4]

Asiyə: öz. is.
A. 174/28, 175/3
[=2]

Aşıq Ələsgər: öz. is.
A. Ə. 161/3, 161/4, 20/8, 70/9
[=4]

Aşıq Hüseyin: öz. is.
A. 20/8
A. H.+in 70/10
[=2]

Aşıq Qarib: öz. is.
A. Q. 20/4
[=1]

Aşıq Qənbər: öz. is.
A. Q. 154/14
[=1]

Aşıq Mahmud: öz. is.
A. M. 161/4
[=1]

Aşıq Molla Cami: öz. is.
A. M. C. 161/4
[=1]

Aşıq Pəri: öz. is.
A. P. 154/15
A. P.+nin 154/30, 155/16
A. P.+yə 155/2, 157/20
[=5]

Aşıq Valeh: öz. is.
A. V. 154/18, 154/21, 154/14
[=3]

Aşura Gecəsi Növhəsi: öz. is.
A. G. N. 108/9
[=1]

Atabetül Haqayıq: öz. is.
A. H.+dır 17/29
[=1]

Atəşkədə: öz. is.
A. 68/18
[=1]

Attar: öz. is.
A. 28/9, 38/13, 57/1
[=3]

Avropalı: öz. is.
A.+lar 163/4, 164/8, 159/16
[=3]

Ayaz: öz. is.
A. 57/4
[=1]

Ayqut Sultan: öz. is.
A. S. 50/6
[=1]

Azər: öz. is.
A. 68/18
[=1]

Azərbaycan: öz. is.
A. 24/1, 24/11, 24/8, 25/1, 25/3, 67/1, 24/3, 111/1, 111/17, 119/24, 139/1, 140/2, 141/25, 141/28, 146/23, 146/26, 149/14, 149/15, 151/19, 154/21, 159/1, 159/6, 16/6, 160/13, 160/3, 160/7, 162/20, 164/15, 164/3, 166/13, 167/22, 167/25, 169/22, 17/33, 177/24, 182/27, 183/10, 183/24, 184/13, 184/14, 184/28, 19/11, 21/24, 25/27, 32/5, 33/8, 36/1, 47/22, 49/1, 69/1, 69/10, 69/11, 69/7, 70/5, 79/1, 79/16, 86/28, 95/1, 46/20
A.+a 149/2, 170/5, 18/25, 21/6, 50/30
A.+da 24/16, 25/2, 110/5, 139/11, 139/16, 149/23, 149/5, 15/13, 153/28, 16/6, 160/1, 160/28, 183/30, 20/29, 21/5, 31/6, 54/7, 97/1
A.+dakı 82/8
A.+dan 24/5, 111/7, 183/31
A.+ı 139/10, 183/16
A.+ın 24/12, 61/18, 111/15, 149/19, 153/23, 164/8, 172/27, 21/27, 48/4
A.+ına 20/12
A.+ında 20/30, 20/6
A.+ının 96/10, 111/5
[=102]

Azərbaycan Dəmokrat Firqəsi: öz. is.
A. D. F.+nin 21/4

[=1]

Azərbaycan Dili Müntəxəbatı: öz. is.
A. D. M. 148/23
[=1]

Azərbaycan Elmlər Akademisi Nizami Adına Dil və Ədəbiyyat İnstitusu: öz. is.
A. E. A. N. A. D. v. Ə. İ. 72/2
[=1]

Azərbaycanlı: öz. is.
A. 64/23
A.+nın 20/20
[=2]

Azərbaycan yurd bilgisi: öz. is.
A. y. b. 63/27
[=1]

Azəri: öz. is.
A. 111/4, 139/16, 139/4, 143/5, 146/14, 159/18, 26/29, 27/3, 30/33, 31/5, 32/16, 32/3, 32/8, 36/4, 47/28, 49/17, 49/4, 50/16, 50/19, 50/5, 52/1, 52/2, 54/5, 55/22, 67/19, 67/4, 67/8, 69/1, 69/24, 69/30, 70/14, 86/23, 97/4, 184/23, 185/2, 19/10, 19/30, 19/6, 20/2, 20/3, 21/19, 21/22, 21/28, 21/3, 22/4, 24/10
[=46]

Azəri dili: öz. is.
A. d.16/9
[=1]

Azəri ədəbiyyatı: öz. is.
A. ə. 67/18, 69/7
A. ə.+nı 67/22
[=3]

Azəri ləhcəsi: öz. is.
A. 31/25
A. l.+sində 19/3
[=2]

Azəri Türkcəmiz: öz. is.
A. T. 22/1
[=1]

Azəri Türkcəsi: öz. is.
A. T. 16/10, 24/16, 15/14, 68/31, 31/7, 49/8
A. T.+ndə 38/28, 26/30, 28/18
A. T.+nə 15/13, 16/12, 184/21, 25/27
A. T.+ni 22/16
A. T.+nin 15/1, 22/6, 24/14, 24/4, 67/13, 26/1
A. T.+ydi 31/8
A. T.+ylə 18/23, 21/15, 24/8, 24/21, 25/5, 49/5, 61/16, 146/24
[=29]

Azəri Türkcəsinin Tarixinə Qısa Bir Baxış: öz. is.
A. T. T. Q. B. B. 24/18
[=1]

Azəri Türkləri: öz. is.
A. T. 52/27
[=1]

Azra: öz. is.
A. 116/25
[=1]

Azrayıl: öz. is.
A. 96/21
[=1]

bab: is. (Ar.) kapı
b.+lar 141/21
[=1]

baba: is. bir çocuğun dünyaya gelmesine sebep olan erkek, çocuk sahibi adam, peder
b.+larındandır 93/31
b.+larının 32/14
b.+mızdan 175/24
b.+sı 26/3, 37/22, 50/29, 52/12, 54/9, 61/21, 62/7, 69/14, 84/16, 127/32, 140/17
b.+sından 161/14
b.+sının 26/2,121/10
b.+sıyla 140/20
[=18]

babət: sf. (Far.) tür
b. 72/6
[=1]

babi: sf. dindar
b. 102/11, 175/18
[=2]

bacar-: f. bir şeyi yapmayı başarabilmek, üstesinden gelmek, başarmaya muvaffak olmak
b.-ın 155/24
[=1]

bacarıq: is. elinden iş gelme, beceriklilik, maharet, hüner
b. 161/20
b.+(ğ)ında 164/2
[=2]

bacarıqlı: sf. yetenekli
b. 166/5
[=1]

bacı: is. kız kardeş
b. 105/10, 105/16, 105/2, 105/22, 105/24, 105/28, 105/7
b.+sı 122/13
[=8]

bad: is. (Far.) rüzgâr, yel, hava
b.+lara 81/26
[=1]

badə: is. (Far.) şarap, içki, mey
b. 115/21, 25/14, 25/15, 25/16, 93/7, 93/8
b.+yi 143/14, 113/14, 25/14, 25/16, 56/13, 81/6
[=12]

badəm: is. (Far.) iki çenekliler sınıfının gülgiller familyasından, pembe ve beyaz çiçekler açan
b. 173/22
[=1]

badi: is. ördek
b. 128/22, 84/28, 89/27, 98/1
[=4]

bağ: is. bir şeyi başka bir şeye veya birçok şeyi birbirine bağlamaya yarayan ip, sicim, tel gibi şeyler, bent
b. 53/9, 86/3
b.+da 53/7, 53/6
[=4]

bağban: is. (Far.) bağ bekçisi, bahçıvan
b. 121/16, 97/30
b.+ı 97/26
[=3]

bağca: is. (Far.) çiçek, sebze veya meyve ağacı yetiştirilen toprak parçası
b.+ların 34/4
b.+sı 64/3
[=1]

bağışla-: f. bağışlamak işi; affetme, affeyleme, bahşetme, mağfiret, gufran
b.-dığı 151/14
[=1]

bağla-: f. ip, bağ veya başka bir araçla bir şeyi bir yere, diğer bir şeye veyahut birkaç şeyi birbirine tutturmak, birleştirmek, raptetmek
b.-mışam 34/3
b.-mışdı 182/25
b.-nıb 106/14, 108/14, 183/27
b.-yan 155/13
[=6]

bağlı: sf. bir kimseye veya bir şeye duygusal bağlarla bağlanmış olan, tutkun, merbut
b. 139/14, 16/13, 178/7, 44/24, 69/29, 79/15
b.+dır 115/19, 142/11, 70/12
b.+yam 107/20
[=10]

bağlılıq: is. birbirine karşı sevgi ve saygı besleme, yakınlık duyma, irtibat
b. 32/6, 70/4
b.+(ğ)ını 119/27
[=3]

bağır: is. göğüs, sine
b. 65/29
b.+m 178/9, 44/6
b.+mı 131/2, 65/26, 75/12, 75/18, 75/22
[=8]

bahalan-: f. fiyatı yükselmek, pahası artmak, pahalılaşmak
b.-ıbdır 91/23
[=1]

bahar: is. (Far.) kış ile yaz arasında 21 Mart'tan 22 Haziran'a kadar süren mevsim, ilkbahar
b. 41/12, 53/12, 53/16, 53/5, 53/6, 53/7, 53/8, 54/2, 63/1, 90/15, 178/9
b.+a 53/11
b.+i 178/8
[=13]

bahariyə: is. (Far.) divan edebiyatında bahar tasviriyle başlayan kasidelere verilen isim
b. 123/14
[=1]

bax-: f. gözleri bir şey üzerine çevirmek (krş. **baq-**)
b. 70/31, 70/32, 71/10, 71/12, 71/14, 71/16, 71/2, 71/4, 71/6, 71/8, 74/28, 86/6, 102/4, 107/30, 114/10, 119/11, 156/15, 156/16, 156/17, 156/23, 156/24, 156/25, 156/26, 157/1, 173/25, 173/26, 173/28
b.-a 108/11
b.-aq 77/8
b.-anlar 48/9
b.-dın 121/5
b.-ıb 86/13, 86/7
b.-ım 152/17
b.-ır 146/4
b.-ırdı 163/5
b.-ti 128/30
b.-ma 102/5, 71/15
b.-mayarax 21/8, 183/26
b.-tım 125/18
[=42]

baxa bil-: f. bakma ihtimali veya imkânı bulunmak
b. b.-mərək 149/15
[=1]

baxımından: ed. bakış veya görüş açısı yönünden, değerlendirme açısından; itibarıyla
b. 141/20, 17/31, 21/22, 55/20, 59/1, 69/28, 21/16
[=7]

baxış: is. bakmak işi
b. 111/1, 139/1, 15/1, 159/1, 24/1, 36/1, 49/1, 67/1, 79/1, 95/1
b.+ı 113/11, 75/23
[=12]

baxışlı: sf. herhangi bir biçimde bakışı olan
b. 75/25
[=1]

bais: is. (Ar.) sebep olan şey
b. 92/8
[=1]

baq: f. gözleri bir şey üzerine çevirmek (krş. **bax-**)
b.-a 41/28, 45/2
b.-dıqca 44/5
[=3]

baqi: sf. (Ar.) ebedî, ölümsüz, kalımlı
b. 175/23, 53/15, 81/1
[=3]

baqqallıq: is. bakkal dükkânı işletme işi
b. 100/16
[=1]

balıq: is. su içinde yaşayıp solungaçla nefes alan, çoğunlukla yumurtlama şeklinde üreyen omurgalı hayvanların ortak adı
b.+(ğ)ın 115/27
[=1]

bana: zm. ben zamirinin yönelme durumu eki almış biçimi
b. 51/22
[=1]

bani: is. (Ar.) bir yapıyı inşa eden, inşa ettiren, yapan, yaptıran kimse
b.+lərindən 150/20
b.+si 169/26
[=2]

bar: sf. mevcut, evrende veya düşüncede yer alan, yok karşıtı
b.+ına 28/19
b.+imə 129/24
[=2]

barani: is. (Far.) çok iyi cins çuhadan yapılan yeniçeri yağmurluğu
b. 60/5
[=1]

bare: is. defa
b.+də 49/15, 111/8, 25/2, 43/17, 123/4, 125/18
b.+sində 37/24, 38/8, 39/30, 47/15, 48/6, 49/20, 61/27, 67/8, 103/9, 111/17, 112/3, 128/6, 141/19, 153/29, 41/10, 41/14, 46/9, 47/4, 48/4, 85/18
[=26]

bargah: is. (Far.) girmek için izin alınması gereken yer, izinle girilebilecek makam, huzur
b. 122/22
b.+ə 89/4
[=2]

barış: is. savaşın bittiğinin bir antlaşmayla belirtilmesinden sonraki durum; sulh, hazar

b. 85/28
[=1]

bari: zf. bu durum karşısında; hiç değilse, hiç olmazsa
b. 100/9, 136/29, 144/16
[=3]

bariz: sf. (Ar.) ortaya çıkmak, açık ve aşikâr olmak
b. 154/17, 55/29, 58/27, 70/3
[=4]

barmaq: is. insanda ve bazı hayvanlarda ellerin ve ayakların son bölümünü oluşturan, boğumlu, oynak, uzunca organların her biri
b.+(ğ)ında 151/25
[=1]

bas-: f. vücudun ağırlığını verecek bir biçimde ayak tabanını bir yere veya bir şeyin üzerine koymak
b. 144/27
b.-tı 96/20
[=2]

basıl-: f. basma işine konu olmak veya basma işi yapılmak; tabedilmek, tabolunmak
b.-mışdır 42/19, 85/15, 97/18
[=3]

basın: is. gazete, dergi gibi belirli zamanlarda çıkan yazılı yayınların bütünü; matbuat
b. 136/16
[=1]

baş: is. insan ve hayvanlarda beyin, göz, kulak, burun, ağız vb. organları kapsayan, vücudun üst veya önünde bulunan bölüm; kafa, kelle, ser
b. 119/7, 128/14, 135/13, 135/19, 140/22, 141/19, 18/29, 60/10, 71/13, 74/6
b.+da 184/19, 69/10
b.+dan 101/3, 102/15, 130/23, 131/13, 63/1, 84/12, 32/1
b.+ı 131/16, 17/21
b.+ıdır 33/13, 33/16
b.+ım 96/21
b.+ıma 117/9, 126/21, 59/21, 84/3
b.+ımda 173/19
b.+ımdan 120/11, 131/26, 25/15
b.+ımı 105/20, 105/28, 126/20
b.+ın 104/9, 60/13, 68/15
b.+ına 105/21, 141/24, 16/4, 166/9, 173/25
b.+ında 104/10, 120/5, 148/8, 160/30, 41/9, 46/2, 70/9, 71/25
b.+ından 133/33
b.+larında 25/7, 86/23
[=44]

başçı: is. rehber
b.+sı 19/7, 170/4, 26/7
[=3]

başçılıq et-: f. rehberlik etmek
b. e.-(d)ən 171/1
b. e.-(d)irdi 169/27
[=2]

baş et-: f. gücü yetmek
b. e.-(d)ək 73/30
[=1]

başqa: sf. diğer şeylere benzemeyen; özge
b. 19/14, 21/30, 24/20, 24/5, 24/6, 32/10, 32/15, 32/27, 38/3, 42/13, 46/6, 49/16, 49/4, 55/28, 67/20, 76/17, 83/1, 83/27,

93/26, 101/6, 112/24, 119/21, 126/15, 144/6, 147/25, 160/19, 162/28, 162/5, 162/8, 168/16, 168/21, 170/29, 170/5, 172/23, 172/6, 174/11, 176/5, 181/3, 171/2, 62/23
b.+ları 16/9, 162/6, 181/19, 33/6, 50/12
b.+larını 110/6
b.+larının 114/16
[=47]

başqa başqa: sf. her biri değişik
b. 15/7
[=1]

başla-: f. bir işe girişmek, harekete geçmek
b.-dı 139/12, 139/16, 139/8, 159/6, 160/15, 17/19, 182/23, 45/26, 159/10
b.-dıqdan 147/7
b.-dılar 139/17, 159/12
b.-mış 15/24, 15/26, 151/17, 169/4, 20/23, 95/9
b.-mışdı 162/10
b.-mışdır 15/21, 161/28, 172/12, 97/3
b.-r 103/6, 104/23, 108/23, 123/14, 184/13, 69/7,62/3
b.-yan 140/14, 155/23, 160/4, 175/9, 31/1, 41/12, 49/6, 68/31
b.-yanda 122/30
b.-yaraq 17/4
b.-yır 149/3, 166/7, 43/3
b.-yırdı 160/2
[=44]

başlama: is. başlamak işi; iftitah
b.+sı 25/4
b.+sıyla 49/6
[=2]

başlan-: f. başlama işine konu olmak
b.-an 119/21, 170/19, 75/12
b.-ır 167/3, 71/25
[=5]

başlı: sf. başı olan
b. 42/23
[=1]

başlıq: is. genellikle başı korumak için giyilen şapka; dolambaç, serpuş
b.+lar 183/7
[=1]

başsız: sf. başı olmayan
b. 105/5, 182/19
[=2]

baş vəzir: is. vezirlerin başı
b. v.+i 20/7
[=1]

baş vəzirliq: is. başvezir olma durumu
b. v.+(y)inə 69/23
[=1]

başvur-: f. bir işin yapılması için bir kimsenin aracılığını istemek
b.-du 62/15
b.-up 164/22
b.-ur 38/25
[=3]

bat-: f. bir sıvının üstündeyken içine gömülmek
b.-a 173/11
b.-andan 26/27
b.-ar 105/16
b.-ıb 119/29
b.-mayasan 107/3
b.-mış 97/29
[=6]

batil: sf. (Ar.) inançlar bakımından gerçek olmayan

b. 72/27
[=1]

batini: sf. (Ar.) Bâtınilik mezhebine mensup olan kimse
b.+lər 27/15
[=1]

bayram: is. milletçe sevinç içinde kutlanan, dinî veya millî bir anlam taşıyan kutsal gün
b. 45/1
[=1]

bazar: is. (Far.) birçok satıcının bir arada bulunduğu alışveriş yeri
b.+a 102/1
b.+ə 144/17
b.+ı 179/13
b.+larında 159/6
[=4]

bazu: is. (Far.) kolun omuzla dirsek arasındaki kısmı, pazı
b. 68/13
[=1]

behışt: is. (Far.) cennet, uçmak
b. 18/10, 100/8
b.+də 86/3
b.+ə 86/11
b.+i 173/22
[=5]

bel: is. insan vücudunun orta kısmında göğüsle karın arasında hafifçe darlaşmış olan ve kuşak bağlanan yer
b.+i 166/20
b.+im 130/15
b.+imi 178/15
b.+ində 146/6, 151/25
[=5]

belə: sf. bunun gibi olan, buna benzer, bu türlü, bu tarzda ve sıfatta bulunan
b. 130/26, 136/10, 167/10, 169/15, 18/33, 27/10, 36/13, 36/16, 36/7, 37/12, 37/24, 39/30, 39/4, 39/6, 40/18, 43/3, 46/10, 46/19, 47/23, 75/13, 76/24, 86/16, 86/18, 86/3, 102/17, 102/23, 102/30, 111/17, 111/8, 112/17, 119/1, 123/4, 128/14, 128/17, 128/6, 141/7, 143/18, 147/23, 148/17, 148/4, 149/1, 149/14, 151/23, 151/24, 154/30, 159/19, 160/3, 166/20, 167/9, 172/30, 175/17, 182/4, 184/4, 40/28, 55/22, 61/24, 62/2, 64/17, 64/20, 64/23, 64/28, 76/14, 85/18, 85/30, 88/10, 90/12, 90/19, 91/14, 91/9, 97/20, 156/1, 156/15, 156/24, 80/10, 80/11, 80/12, 80/13, 80/14, 80/19, 80/20, 80/25, 80/26, 80/9, 81/10, 81/15, 81/16, 81/21, 81/22, 81/3, 81/4, 81/9, 93/18, 98/3
[=93]

beləliklə: zf. böylece
b. 149/15, 153/22, 160/1, 162/17, 165/2
[=5]

benəfşə: is. (Far.) menekşe kelimesinin eski ve asıl şekli
b. 75/18
[=1]

ber: is. (Far.) yemiş, meyve, mahsul
b. 18/6
[=1]

beslə-: f. yedirip içirmek, karnını doyurmak
b.-diyi 42/4
b.-yən 149/14
[=2]

beş: is. dörtten sonra, altıdan önce gelen sayının adı
b. 143/11, 143/8, 166/21, 17/32, 177/10, 183/7, 68/7
[=7]

beşinci: sf. beş sayısının sıra sıfatı, sırada yeri dördüncüden sonra, altıncıdan önce olan
b. 30/33, 31/4
[=2]

betər: sf. (Far.) çok kötü fena
b. 65/27, 126/18
[=2]

beyt: is. (Ar.) divan edebiyatında nazım birimi olarak kabul edilen iki mısradan ibaret nazım parçası
b. 31/29, 41/9, 56/20, 57/24, 59/15, 62/13, 182/10, 170/20
b.+də 66/5, 56/21
b.+dən 55/30, 56/19, 68/7, 127/34, 46/27
b.+dir 122/22, 42/21, 62/13, 43/2
b.+ə 57/7, 97/10
b.+i 114/3, 142/12, 144/3, 57/13, 57/9, 68/7, 70/22
b.+in 61/1
b.+ində 43/2
b.+ini 144/3
b.+iylə 141/16
b.+lər 123/15, 133/37, 54/10, 56/20
b.+ləri 121/11, 125/1, 55/28, 55/29,180/1,31/10
b.+lərin 55/29
b.+lərindən 127/7
b.+lərini 61/1
b.+lərinin 57/15
[=46]

beytli: sf. beyti bulunan, içinde beyit olan
b. 32/104, 7/17
[=2]

bezən-: f. süslenmek, donanmak
b.-di 53/9
[=1]

bəççe: is. (Far.) insan veya hayvan yavrusu
b.+yi 112/13
[=1]

bəd: is. (Ar.) başlama, başlayış
b. 87/27, 87/4
[=2]

bədahətən: zf. (Ar.) ansızın
b. 145/11
[=1]

bədbin: sf. her şeyin kötü tarafını gören, kötüye yoran (kimse), kötümser, karamsar
b. 79/20, 80/2
[=2]

bədəl: is. (Ar.) değer
b.+dir 156/9
[=1]

bədən: is. (Ar.) vücut, gövde
b.+dən 88/25
b.+im 105/5
[=2]

bədii: sf. (Ar.) eşi görülmemiş, çok güzel
b. 137/12, 123/3, 141/17, 148/4, 153/14, 154/10, 161/28, 167/22, 168/23, 174/12, 174/29, 38/28, 70/8, 74/23
[=14]

bədr: is. (Ar.) ayın on dördüncü gecesindeki şekli, dolunay
b.+inə 29/5
[=1]

bəha: is. (Ar.) güzellik, zarafet
b.+dır 81/12
[=1]

bəhar: is. (Ar.) yiyecek ve içeceklere tat, lezzet, acılık ve koku vermek için kullanılan, karabiber, tarçın, karanfil, zencefil gibi bitkilerin tânelerinden elde edilen madde
b. 115/21
[=1]

bəhcət: is. güzellik
b. 163/11, 163/8
[=2]

bəhr: sf. Açık, apaçık, besbelli
b. 98/16, 179/7
b.+ə 28/9, 66/5
b.+i 116/17, 116/22, 81/11
b.+ində 17/16, 17/29
b.+lərindən 179/17
[=10]

bəhs: sf. (Ar.) bir şeyden bahseden, bir meseleye dair bilgi ve açıklamaları ihtiva eden, o meseleyle ilgili
b. 24/11
b.+i 24/20
[=2]

bəhs et-: f. (< Ar. baḥs + T. et-) söz etmek, hakkında konuşmak
b. e.-(d)əcağux 24/9, 21/21, 24/21
b. e.-(d)əcəyik 52/29, 67/23, 96/9
b. e.-(d)ər 17/17, 50/17, 50/19
b. e.-(d)ərkən 163/7, 55/24
b. e.-(d)ilən142/9
b. e.-(d)ilmişdir 137/6, 153/29, 52/1
b. e.-(d)ir 50/3, 57/5
b. e.-(d)irlər 102/7
b. e.-(d)ib 96/10
b. e.-dik 168/4
b. e.-diyimiz 167/28, 43/17
b. e.-məmişdik 157/24
b. e.-miş 137/9
b. e.-mişdik 24/19, 95/7
b. e.-mişdir 32/30, 137/2
[=28]

bəxş: is. (Far.) verme, bağış, ihsan
b. 74/4, 76/11
[=2]

bəxt: is. (Far.) Allah tarafından ezelde belirlendiği kabul edilen kısmet ve nasip, uygun talih, ikbal, şans
b.+də 100/22
b.+im 19/21, 45/12, 84/12
b.+imiz 128/23
[=5]

bəla: is. (Ar.) insana büyük bir sıkıntı veren, içinden çıkılması güç durum, badire, dert, gam, keder
b. 101/12, 136/30, 28/22, 105/8, 144/25, 51/25, 89/7, 91/29, 83/13
b.+da 153/5
b.+də 179/12
b.+dən 92/5
b.+dır 44/28, 81/11
b.+nı 173/6
b.+yi 39/27, 40/15
[=17]

bəlağət: is. (Ar.) sözün etkili, güzel ve hitap edilen kimseye, içinde bulunulan duruma uygun düşecek şekilde

söylenmesi; fasih ve hâle uygun söz söyleme
b.+də 77/2
[=1]

belə: sf. bunun gibi, buna benzer; bu biçimde, bu türlü, bu kabîl, bu kabîlden, bu şekilde
b. 77/11, 77/13, 77/6, 77/7, 77/9
b.+dir 82/10
[=6]

bələd: is. (Ar.) şehir, memleket, diyar, belde
b. 69/17, 146/18, 140/24, 161/16
[=4]

bəli: ün. (Ar.) evet, hay hay, peki
b. 136/28, 136/37
[=2]

bəlkə: zf. (< Ar. bel + Far. ki) olabilir, olabilir ki, bir ihtimale göre, muhtemelen
b. 111/5, 148/3, 148/6, 162/28
[=4]

bəlli: sf. anlaşılacak ve görülecek şekilde açık olan, meydanda, aşikâr
b. 27/4
b.+dir 27/2
[=2]

bənd: is. (Far.) bir şiirdeki dörtlüklerin her biri; bağlam
b. 132/1, 126/20, 127/2
b.+də 76/5
b.+ə 25/24, 61/24
b.+i 64/15
b.+im 64/15
b.+dir 54/3
b.+in 75/12
[=10]

bəndə: is. (Far.) birine mensup olan, onun hizmetinde bulunan, ona tabi ve taraftar olan kimse
b.+lərdə 72/19
b.+yə 101/2
b.+yi 25/24
[=3]

bəndəlik: kulluk, kölelik
b. 164/23
[=1]

bəndər: is. (Far.) işlek ticaret iskelesi, ticaret limanı
b.+dən 159/9
[=1]

bənəfşə: is. (Far.) menekşenin eski ve asıl şekli
b. 76/2
[=1]

bənzəməz: is. benzemez oluş, benzememe durumu
b. 86/15
[=1]

bənzər: sf. başka bir şeyle ortak nitelikleri bulunan, başka bir şeyi andıran
b. 129/15, 152/2, 39/3, 107/11
b.+sən 107/7
[=5]

bənzət: f. benzer duruma getirmek
b.-(d)ir 71/18
b.-dilər 29/2
b.-dim 132/2, 132/3, 132/4, 132/5, 132/6, 172/3
b.-ir 39/16, 41/27
[=10]

bərabər: zf. (Far.) birlikte
b. 122/16, 122/21, 139/8, 145/2, 145/22, 151/15, 154/18, 171/9, 172/29, 174/19, 174/21, 21/19, 46/8, 73/9, 74/26, 120/28, 176/20, 96/17, 103/18, 98/20
b.+imdə 109/3
b.+sən 77/3
[=22]

bərbad: sf. (Far.) kötü, fena, pis, çirkin
b. 181/5, 85/19, 85/24
[=3]

bərbad eylə-: f. (< Far. berbād + T. eyle-) mahvetmek, bozmak, kötü duruma sokmak
b. e.-di 71/1
[=1]

bəri: is. iki uzaklıktan daha yakın olanı, yakın, daha yakın yer
b. 173/25, 173/26, 173/28, 24/3, 33/24, 33/25, 33/27, 34/1, 34/3, 34/5, 34/7, 48/7, 152/19, 41/7, 47/24, 47/29, 91/19, 91/25
[=18]

bərin: sf. (Far.) pek yüksek, yüce, ala, kadri yüksek olan
b. 173/22
[=1]

bərk: sf. sağlam, kuvvetli
b. 119/26, 126/11
[=2]

bərnamə: is. (Far.) mektup başlığı, zarfın üzerindeki adres
b. 166/11
[=1]

bərpa et-: sf. (Far.) ayakta, yıkılmamış
b. e.-(d)ib 162/24
[=1]

bərtər ol-: f. daha yüksek, pek yüksek, en yüksek
b. o.-muşdur 47/3
[=1]

bəs: sf. (Far.) yeter, yetişir, elverir
b. 106/10, 108/29, 114/11, 181/12, 121/5, 65/9, 83/7, 98/13, 98/8
b.+dir 117/27
[=10]

bəslə-: f. yedirip içirmek, karnını doyurmak
b.-diyi 119/17
b.-r 60/14
b.-yir 146/5
[=3]

bəstəkar: sf. (Far.) beste yapan kimse, besteci
b. 45/5
[=1]

bəstələn-: f. makam ve usule bağlanarak beste durumuna getirilmek
b.-mişdir 45/6
[=1]

bəşər: sf. (Ar.) insana ait ve mahsus, insan oğlu ile ilgili
b. 143/12, 28/29, 41/21
b.+in 163/8
[=4]

bəşəriyyə: sf. beşerî kelimesinin tamlamalarda ortaya çıkan aynı manadaki müennes şekli
b.+də 143/10

[=1]

bəşəriyyət: is. (Ar.) insanlık
b.+in 149/3
[=1]

bətər: sf. (Far.) çok fena, daha fena, çok kötü
b. 40/5, 60/19
[=2]

bəy: is. ileri gelen nüfuzlu kimse, eşraf
b.+ə 150/7
b.+lər 150/1, 151/7, 155/5, 17/19, 17/21
b.+lərdə 72/19, 83/22
b.+ləri 151/1, 151/4, 92/6
b.+lərinin 150/2
b.+lərlə 149/7
[=13]

bəyaban: is. (Far.) çöl
b. 152/19, 105/23
b.+a 135/19
[=3]

bəyan: is. (Ar.) açıklama, anlatma, söyleme
b. 173/2, 96/13, 65/2, 70/18
[=4]

bəyan et-: f. (< Ar. beyān + T. et-) bildirmek, anlatmak, söylemek
b. e.-(d)ən 21/18, 89/22
b. e.-(d)ərkən 17/34, 38/23
b. e.-(d)ilmişdir 113/20, 30/32, 67/13
b. e.-(d)ir 32/25, 40/18, 55/29, 112/24, 129/5, 133/35, 167/1, 64/28
b. e.-mək 40/7
b. e.-məkdir 163/8
b. e.-məkdədir 118/4
b. e.-məsi 41/11
b. e.-miş 20/19
b. e.-mişdir 28/18, 32/25, 37/6, 54/20, 176/7
b. e.-mişler 19/31, 20/24
[=27]

bəyən-: f. iyi ve güzel bulmak, takdir etmek
b.-miş 70/14
[=1]

bəyənil-: f. iyi ve güzel bulunmak
b.-ən 47/9
b.-miş 61/12
[=2]

bəzə-: f. süslemek, donatmak, tezyin etmek
b.-mək 39/2
[=1]

bəzən: zf. (Ar.) bazı kere, bazı zaman, arada bir, ara sıra
b. 117/21, 118/3, 123/16, 154/9, 162/11, 162/5, 162/6, 165/6, 170/2, 172/26, 173/14, 175/1, 66/5, 74/24, 75/11, 76/5
[=16]

bəzi: sf. (Ar.) birtakım, bir kısım
b. 104/28, 111/18, 113/22, 119/18, 119/24, 143/1, 143/13, 145/15, 151/29, 173/23, 173/29, 173/30, 176/5, 21/8, 22/14, 33/1, 41/6, 50/20, 61/13, 62/6, 67/12, 95/16
b.+ləri 143/25, 148/19, 152/6, 171/9, 52/2, 57/15
b.+lərində 153/18, 153/19
b.+lərinin 50/13, 61/2
b.+lərininkində 50/13
[=33]

bəzm: is. (Far.) içkili, eğlenceli yiyip içme ve sohbet meclisi

b. 173/15, 179/13, 170/21, 44/21
b.+də 182/1, 92/12
b.+dən 44/20
b.+i 108/22, 29/7, 39/17, 39/18, 73/12, 105/8, 103/14, 81/19
b.+im 65/25
[=15]

bırax-: f. tutmaktan vazgeçip tutmaz olmak
b.-acağux 24/20
b.-mış 33/8
b.-mışdır 21/31, 26/5
[=4]

biçarə: sf. (Far.) çaresiz, aciz, zavallı
b. 129/11, 149/28, 117/23, 144/22, 152/18
b.+i 121/7, 71/9
b.+yə 40/24
[=8]

biçünə: sf. (Far.) "kendisine soru sorulamayan" anlamında olup sadece Allah için kullanılır
b. 93/27
[=1]

bidar: sf. (Far.) uyanık
b.+ıma 129/27
[=1]

bidar eylə-: f. (< Far. bīdār + T. eyle-) uyandırmak
b. e.-r 125/11
[=1]

bidar ol-: f. (< Far. bīdār + T. ol-) uyanık olma hâli
b. o.-dular 92/29
[=1]

bidərman: sf. (< Far. bī + dermān) dermansız
b. 60/20
b.+ım 91/25
[=2]

biədəb: sf. (< Far. bī + Ar. edeb) edepsiz
b. 106/10
[=1]

biəncam: sf. (< Far. bī + encām) sonsuz
b. 167/5
[=1]

biət: is. (Ar.) bir kimsenin egemenliğini tanıma
b. 72/8
[=1]

biganə: sf. (Far.) yabancı
b.+lərdən 119/11
b.+yə 108/21
[=2]

bigüman: sf. (< Far. bī + gümān) kuşkusuz
b. 72/22
[=1]

bihiss: sf. (< Far. bī + Ar. ḥiss) hissiz
b. 121/13
[=1]

bihudə: sf. (Far.) yararsız
b. 86/4, 108/24, 143/13, 101/21
[=4]

bixəbər: sf. (< Far. bī + Ar. ḫaber) habersiz, bilgisiz
b. 125/28
b.+lər 28/27
[=2]

bixilaf: sf. (< Far. bī +Ar. ḫilāf) yalansız
b. 99/1
[=1]

biixtiyar: sf. (< Far. bī + Ar. iḫtiyār) ihtiyar olmayan
b. 116/8, 116/14
[=2]

biittifaq: sf. (< Far. bī + Ar. ittifāḳ) bağlaşma olmayan
b. 72/10
[=1]

bikəs: sf. (Far.) kimsesiz, yalnız
b. 108/4, 130/3
b.+də 131/8
b.+ü 117/15
[=4]

bikəslik: is. kimsesizlik
b.+(y)imə 130/4
[=1]

biqeyrət: sf. (< Far. bī + Ar. ġayret) gayretsiz
b. 98/17
[=1]

biqədər: sf. (< Far. bī + Ar. ḳader) kadersiz
b. 163/1
[=1]

biqərar: sf. (< Far. bī + Ar. ḳarār) kararsız
b. 64/18, 116/5
b.+ımın 173/5
[=3]

bineva: sf. (< Far. bī + nevā) ahenksiz
b. 63/5, 89/5
b.+yi 93/23
[=3]

bil-: f. bir şey hakkında bilgisi, malumatı olmak, o şeyi öğrenmiş bulunmak
b. 29/9, 38/5, 68/17, 73/12, 99/25
b.-di 44/19, 65/23
b.-diyini 174/8
b.-ən 113/7, 172/6, 179/20, 179/22, 25/3, 40/12, 52/31, 95/15
b.-ənidir 18/29
b.-ərək 143/8
b.-ərik 141/6
b.-in 98/17
b.-ir 112/23, 112/25, 136/48, 146/21, 27/26, 40/18, 51/6, 53/11, 83/15, 86/17, 165/28
b.-irdim 148/4, 148/5
b.-irik 24/6
b.-irlər 25/28, 25/29
b.-mədim 132/3
b.-məm 19/25, 151/13
b.-məmiş 92/24
b.-mən 45/16, 83/6
b.-mərəm 66/2
b.-məyir 86/16
b.-məz 148/5, 179/24, 126/14, 126/15, 126/25, 60/14, 74/8, 93/24
b.-məzdi 108/20
b.-məzəm 40/11, 41/17, 43/28, 82/4, 84/27
b.-mir 102/8
b.-mirəm 100/22, 102/8, 130/12, 130/22, 173/2
b.-mirik 175/23
b.-mirmiş 89/20
b.-miş 37/9, 87/20
b.-mişdir 173/7
[=69]

bilaharə: zf. (Ar.) sonra, daha sonra, sonradan
b. 31/21, 67/13, 76/18, 103/9, 139/8, 184/11
[=6]

bilavasitə: zf. (Ar.) aracısız
b. 149/19
[=1]

bildir-: f. bilinir duruma koymak, açıklamak, anlatmak, ilan etmek, tefhim etmek
b.-düm 99/26
b.-ən 102/25
b.-ir 39/9
b.-mişdi 151/11
b.-mişdir 174/28
[=5]

bilə: bağ. cümlede kendinden önceki ögeyi belirli duruma getiren bir söz; dahi
b. 148/10, 39/26
[=2]

bilinmədik: sf. önceden bilinmeyen, tanınmayan
b.+(ğ)i 37/17
[=1]

bilgi: is. insan aklının erebileceği olgu, gerçek ve ilkelerin bütünü; bilgi, malumat
b. 140/27, 17/13, 17/21, 38/6
[=4]

bilig: is. bilgi
b. 17/19
[=1]

bilin-: f. bilme işine konu olmak, anlaşılmak, öğrenilmek
b.-mir 112/2
[=1]

billah: ün. (Ar.) Allah için, Allah hakkı için anlamında bir yemin sözü
b. 116/26, 178/16
[=2]

bilmə: is. bir şey hakkında bilgisi, malumatı olmak, o şeyi öğrenmiş bulunmak
b. 136/10
b.+dikləri 164/16
b.+sini 65/18
b.+yə 40/13
[=4]

bimar: sf. (Far.) hasta
b. 117/15, 19/19, 45/10, 64/7, 83/14
b.+ı 173/1, 92/4
b.+inə 19/18, 45/9
b.+ü 105/27
[=10]

bina: is. (Ar.) barınmak veya belli bir maksat için kullanılmak üzere yapılmış her türlü mimari eser, yapı
b.+dan 77/26
b.+i 102/26
b.+lar 61/6
b.+sı 102/21, 162/13, 183/30
b.+sın 77/25
b.+sını 160/8
[=8]

bipərva: sf. (< Far. bī + pervā) pervasız
b. 114/1, 120/2
[=2]

bir: is. sayıların ilkinin adı
b. 100/2, 100/7, 101/15, 101/8, 102/15, 102/2, 102/25, 103/25, 103/5, 103/7,

104/22, 104/23, 106/5, 106/7, 107/5, 108/11, 108/23, 108/28, 108/5, 109/1, 111/1, 111/11, 112/1, 112/11, 112/12, 112/28, 112/8, 113/24, 114/3, 116/17, 116/26, 116/28, 116/7, 117/11, 117/12, 117/14, 117/16, 117/25, 117/4, 119/4, 120/16, 120/3, 121/1, 121/13, 122/21, 123/14, 123/18, 123/2, 123/4, 124/24, 125/14, 125/19, 125/2, 125/22, 125/24, 125/26, 126/17, 126/18, 126/20, 126/22, 126/23, 126/26, 126/5, 126/6, 126/8, 126/9, 127/11, 127/14, 127/9, 128/1, 128/12, 128/18, 128/21, 128/28, 128/6, 129/15, 129/19, 131/7, 132/1, 133/32, 133/34, 136/13, 136/36, 136/39, 136/41, 136/42, 136/50, 137/3, 137/4, 139/1, 139/18, 139/7, 140/8, 141/17, 141/19, 141/7, 142/16, 142/19, 142/29, 142/7, 143/1, 143/16, 143/18, 143/4, 143/5, 143/6, 144/2, 144/4, 145/1,
145/17, 145/2, 145/23, 145/30, 145/6, 146/13, 146/14, 146/19, 146/2, 146/20, 146/26, 146/3, 146/4, 146/5, 146/6, 146/9, 147/21, 148/1, 148/17, 148/22, 148/28, 148/31, 148/4, 149/1, 149/13, 149/14, 149/19, 149/2, 149/29, 149/30, 149/6, 15/1, 15/10, 15/5, 150/16, 150/23, 150/27, 150/3, 150/4, 151/10, 151/21, 152/2, 153/10, 153/20, 154/13, 154/21, 154/23, 154/28, 154/3, 154/8, 154/9, 155/1, 155/10, 155/20, 155/22, 155/4, 156/23, 156/24, 156/25, 156/26, 157/1, 157/22, 157/8, 159/1, 159/9, 160/12, 160/3, 161/5, 161/8, 162/1, 162/13, 162/24, 162/26, 162/27, 163/4, 163/6, 164/11, 164/12, 164/13, 164/14, 164/16, 164/17, 164/20, 165/14, 165/16, 165/19, 165/28, 165/7, 166/11, 166/2, 167/13, 167/16, 167/18, 167/19, 167/22, 167/23, 168/8, 168/9, 169/14, 17/1, 17/17, 17/31, 17/32, 170/20, 170/21, 170/22, 170/23, 171/7, 172/11, 172/7, 173/13, 173/17, 173/20, 173/24, 173/7, 174/27, 174/29, 174/9, 175/12, 175/8, 176/10, 176/11, 176/21, 176/29, 176/30, 177/16, 177/17, 177/20, 177/3, 177/6, 179/12, 179/18, 18/2, 18/24, 18/3, 18/32, 18/9, 180/10, 180/8, 181/23, 182/22, 184/20, 184/21, 184/6, 184/8, 19/15, 19/30, 19/5, 20/17, 20/8, 21/19, 21/23, 21/4, 24/1, 24/20, 25/11, 25/26, 25/3, 25/8, 25/9, 26/11, 26/19, 26/22, 26/24, 26/28, 26/6, 27/18, 27/4, 27/7, 28/16, 28/20, 30/32, 31/20, 31/25, 32/12, 32/16, 32/17, 32/24, 32/25, 32/28, 33/10, 33/12, 33/24, 33/5, 33/9, 34/15, 34/20, 36/1, 37/10, 37/5, 37/8, 38/1, 38/21, 38/25, 38/5, 39/1, 39/13, 39/14, 39/20, 39/31, 39/4, 39/6, 40/18, 41/1, 41/10, 41/12, 42/20, 42/22, 42/5, 43/12, 43/24, 44/26, 46/2, 46/21, 46/23, 46/27, 46/5, 46/8, 47/11, 47/15, 47/17, 47/19, 47/2, 47/5, 49/1, 49/4, 49/7, 50/3, 50/31, 50/8, 51/2, 51/25, 51/4, 52/14, 52/24, 52/31, 52/8, 53/11, 53/3, 53/4, 54/17, 54/4, 55/10, 55/27, 56/21, 56/4, 56/7, 57/13, 57/14, 57/24, 58/24, 59/1, 59/21, 59/27, 61/16, 61/24, 62/11, 62/22, 62/7, 63/25, 64/13, 64/3, 64/9, 65/5, 66/7, 67/1, 67/11, 67/14, 67/20, 67/7, 67/8, 68/19, 68/20, 68/31, 69/12, 69/14, 69/24, 69/30, 70/16, 70/22, 71/1, 71/23, 71/3, 72/14, 72/20, 72/24, 72/29, 73/16, 73/30, 73/5, 74/12, 74/23, 74/7, 75/11, 75/12, 75/13, 75/21, 75/22, 75/24, 75/25, 75/26, 75/27, 75/5, 76/1, 76/2, 76/3, 76/30, 76/5, 77/11, 77/16, 77/17, 77/21, 77/23, 77/6, 77/7, 79/1, 79/20, 79/6, 80/13, 80/19,
80/25, 80/7, 81/12, 81/13, 81/15, 81/17, 81/18, 81/21, 81/3, 81/7, 81/9, 82/10, 82/16, 82/22, 82/26, 82/7, 82/9, 83/15, 83/18, 83/23, 83/29, 83/3, 83/7, 84/15, 84/4, 84/7, 85/25, 85/4, 85/8, 86/2, 86/7, 87/1, 87/22, 87/3, 87/9, 88/10, 88/13,

88/2, 88/20, 89/25, 90/23, 90/9, 91/13, 91/17, 91/2, 91/21, 91/9, 92/15, 92/2, 93/26, 95/1, 96/16, 96/22, 97/21, 97/27, 97/30, 97/4, 98/1, 98/12, 98/15, 98/18, 98/3, 98/6, 98/8, 99/22
b.+də 16/33, 177/7, 25/8, 32/10, 32/12, 57/8, 63/31, 66/7, 101/8, 116/17, 125/14, 168/9, 18/3, 75/5, 88/3
b.+dir 136/41
[=510]

bir an: zf. çok kısa bir süre
b. a. 25/4
[=1]

bir az: zf. bir parça, azıcık
b. a. 91/23
[=1]

bir bir: zf. birer birer
b. b. 144/30, 89/23
b. b.+ləriylə 151/1
[=3]

birbiri: zm. karşılıklı olarak bir diğeri
b.+lə 102/7
b.+mizə 77/8
b.+nə 92/26
b.+nin 102/6
b.+ylə 141/6, 38/21
[=6]

bir çoğu: zm. çok sayıda olan kimse veya şey; çokları
b. ç.70/6
b. ç.+nda 40/27
[=2]

bir çox: sf. oldukça çok, sayısı belirsiz; bir dolu, sürü sepet, müteaddit (krş. **bir çoq**)
b. ç. 111/7, 113/15, 15/13, 152/7, 166/16, 19/1, 20/15, 20/26, 21/11, 21/20, 21/28, 22/2, 27/21, 32/29, 69/2
[=15]

bir çoq: sf. oldukça çok, sayısı belirsiz; bir dolu, sürü sepet, müteaddit (krş. **bir çox**)
b. ç. 119/15, 140/25, 165/9, 177/27, 181/3, 49/13, 49/14, 54/16, 61/11, 61/6, 76/25, 84/7
b. ç.+ları 55/29
b. ç.+larını 168/19
[=14]

bir dəfə: zf. ilk önce
b. d. 122/29
b. d.+də 122/30
[=2]

bir dəm: zf. bir an
b. d. 39/27, 42/10
[=2]

birər: sf. bir sayısının üleştirme sayı sıfatı
b. 116/18, 181/27, 99/7
[=3]

bir gün: zf. yirmi dört saatlik zaman dilimi
b. g. 80/14, 80/20, 80/26, 80/28, 81/10, 81/16, 81/22, 81/4, 87/11
[=9]

biri: zm. bir tanesi
b. 112/27, 142/9, 145/18, 148/15, 150/20, 160/13, 174/2, 174/26, 174/4, 174/6, 176/15, 18/23, 19/10, 19/3, 20/13, 30/34, 32/16, 65/23
b.+dir 104/21, 19/1, 21/14, 36/8, 96/15, 97/19

b.+ində 32/25, 147/23, 148/7, 73/5
b.+indən 152/22
[=29]

birinci: sf. bir sayısının sıra sıfatı
b. 123/12, 127/31, 142/5, 146/28, 153/9, 164/19, 165/15, 165/18, 167/2, 169/1, 182/27, 184/6, 24/14, 40/16, 53/2
b.+si 15/23, 24/18
b.+sində 30/31
[=18]

birisi: zm. herhangi bir kimse
b. 147/24, 15/17, 76/16, 76/17, 91/6
[=5]

bir qism: sf. bir bölümü, bazıları
b. q.+i 152/8, 152/9, 74/11
b. q.+ində 175/25
[=4]

birlə: bağ. iki kelimeyi, iki öbeği birbirine bağlar (krş. **ilə, ilən**)
b. 17/19, 17/20
[=2]

birləş-: f. ayrıyken tek bir bütün durumuna gelmek
b.-diyini 141/6, 154/8
b.-irdilər 153/20
[=3]

birləşdir-: f. ayrıyken tek bir bütün durumuna gelmek
b.-ən 74/22
b.-ib 38/16
[=2]

birləşmə: is. birleşmek işi; vasl
b.+yə 149/30
[=1]

birlikdə: zf. bir arada, beraberce; hep beraber
b. 16/16, 54/29, 71/23, 96/23, 119/12, 146/6, 148/22, 165/10, 165/13, 172/16, 70/3
[=11]

bir müddət: zf. bir süre
b. m. 18/31, 28/5, 52/22, 55/12, 69/20, 69/21, 79/7, 100/16, 112/5, 112/9, 122/25, 139/6, 140/30, 147/5, 166/28, 168/7, 177/9, 31/20, 61/23
b. m.+dən 122/20
[=20]

bir neçə: sf. çok olmayan az sayıda
b. n. 119/21, 122/23, 123/11, 129/8, 133/38, 173/12, 176/8, 178/1, 182/24, 41/25, 43/17, 67/20, 76/5, 80/8, 82/20, 104/30, 182/10, 52/25, 25/2, 52/1, 54/15, 57/10, 57/24, 59/15
b. n.+sini 20/32
[=25]

bir növ: sf. bir çeşit
b. n. 143/12, 89/8
[=2]

bir ol-: f. bir araya gelmek, iş birliği yapmak
b. o.-ub 149/7
b. o.-ur 26/20
[=2]

bir ovuc: sf. az sayıda, çok az
b. o. 126/16, 60/8
[=2]

bir parça: sf. çok az; az buçuk, az çok
b. p. 102/2, 116/22, 129/9, 131/17, 133/6, 83/3
b. p.+sını 89/22

[=7]

bir sıra: zf. üst üste, ardı ardına
b. s. 161/6, 175/12, 169/10
[=3]

bir şey: sf. malum olmayan
b. ş. 77/19
[=1]

bir zaman: zf. geçmiş zamanda; bir vakit
b. z. 25/17, 54/28, 85/5, 87/9
b. z.+da 148/31
[=5]

bisat: is. (Ar.) halı, kilim, keçe, minder gibi yere yayılan şey, yaygı
b. 145/12
b.+ına 102/27
[=2]

bisəbəb: sf. (< Far. bī + Ar. sebeb) sebepsiz
b. 89/25
[=1]

bisükun: sf. (< Far. bī + Ar. sukūn) huzursuz, rahatsız
b. 114/1
[=1]

bit-: f. sona ermek, tamamlanmak
b.-ər 123/15
b.-ib 80/22
b.-məz 33/17
b.-miş 129/18
b.-mişdir 33/17
[=5]

bitir-: f. sona sona erdirmek, tamamlamak
b.-di 122/18
b.-mək 48/6
[=2]

bivəfa: sf. (< Far. bī + Ar. vefāʾ) vefasız
b. 40/20, 45/16, 63/10, 63/12, 63/14, 63/16, 63/19, 63/21, 63/23, 19/25, 63/6, 63/8, 119/21, 81/25
b.+dan 72/9
[=15]

biyolojik: sf. (Fr.) biyolojiyle ilgili
b. 76/16
[=1]

biz: zm. çokluk birinci kişiyi gösteren söz
b. 126/6, 142/15, 175/23, 60/1, 60/4, 75/20, 89/17, 93/17, 93/18, 93/21
b.+də 93/8, 98/26
b.+dən 179/27, 93/20
b.+ə 119/19, 175/18, 44/28, 128/23, 129/2, 174/5, 26/22, 33/14, 61/3
b.+i 92/5
b.+im 141/9, 153/7, 22/1, 22/5, 33/21, 48/9, 90/1
[=31]

bizar: sf. (Far.) bıkmış, usanmış, bezmi
b. 83/6
[=1]

bizzat: zf. (Ar.) şahsen
b. 69/3
[=1]

bol-: f. meydana gelmek, vuku bulmak (krş. **ol-**)
b.-andı 82/3
b.-asın 66/8
[=2]

borç: is. (Soğ.) geri verilmek üzere alınan veya ödenmesi gerekli para veya başka bir şey; takanak, verecek
b.+(c)umuzdur 22/5
[=1]

bostan: is. (Far.) sebze bahçesi
b. 157/13
[=1]

boşan-: f. karı ve koca mahkeme kararı ile evlilik birliğini bitirmek; ayrılmak
b.-mış 177/9
[=1]

boşluq: is. yerküre üzerinde kara ve denizler dışında göz alabildiğine uzanan mekân ve bu mekânın herhangi bir parçası
b.-(ğ)u 25/3
[=1]

boyan-: f. belli bir renge bürünmek
b.-am 106/13
[=1]

boy: is. insanın tabanı ile başının tepesi arasındaki uzaklık; kamet
b.+u 36/10, 38/2
[=2]

boylu: sf. boyu olan
b. 56/6
[=1]

boyun: is. gövdenin başla omuz arasında kalan bölgesi
b. 66/8
b.+a 26/2, 36/10
b.+uma 126/19
b.+unda 120/4
[=5]

boyunca: zf. boyu veya uzunluğu kadar
b. 15/18
[=1]

böhran: is. (Ar.) bunalım
b.+lardan 38/3
[=1]

böhtan: is. (Ar.) iftira
b.+dan 72/14
[=1]

böl-: f. bir bütünü iki veya daha çok parçaya ayırmak, taksim etmek
b.-dü 139/10
b.-ər 152/24
[=2]

böylə: sf. bunun gibi olan, buna benzer, ama türlü, bu genel ve sıfatta bulunan
b. 119/21, 27/30, 38/5, 53/15, 86/16, 179/4, 179/7, 73/21, 74/2, 85/23, 92/5
b.+dir 87/8
b.+sin 88/10
[=13]

böyü-: f. büyüme işi
b.-müş 79/14
[=1]

böyük: 1. sf. boyutları, benzerlerinden daha fazla olan (somut nesne); cesim, makro, küçük karşıtı
b. 113/10, 122/25, 125/17, 137/8, 145/16, 145/2, 146/5, 146/9, 147/12, 147/21, 148/29, 149/30, 15/23, 15/26, 15/27, 151/5, 152/14, 153/23, 153/28, 154/13, 159/14, 16/31, 161/5, 162/1, 162/13, 162/14, 162/15, 165/16, 165/28, 166/11, 166/3, 168/22, 169/28, 17/23, 17/5, 170/27, 171/20, 173/7, 174/29,

176/11, 177/28, 183/24, 19/10, 19/6, 20/12, 20/13, 20/18, 20/6, 21/33, 24/12, 26/1, 27/4, 36/14, 36/4, 38/15, 39/21, 39/30, 41/8, 45/23, 45/5, 47/22, 49/11, 49/5, 50/3, 51/28, 55/19, 55/20, 55/26, 57/13, 61/23, 67/14, 67/22, 67/6, 68/24, 68/6, 79/4, 82/26, 95/12, 97/3
2. sf. yaşı ilerlemiş, belli bir yaşa gelmiş
b.+lərindən 36/8
b.+(y)ü 36/7
[=81]

böyümə: is. büyümek işi, genişlik, boy, hacim, alan vb. açıdan daha yüksek değerlere ulaşmak
b.+yə 159/10
[=1]

böyüt-: f. büyütmek işi
b.-(d)üyü 38/9
[=1]

bronşit: is. (Fr.) bronş ve bronşçukların üremesi sonucu ortaya çıkan ve çıkan ve lekelenen, balgam çıkarma, baş ağrısı, hafif ateş ve nefes darlığı gibi hastalıklarle seyreden hastalık
b.+ə 122/26
[=1]

bu: 1. sf. yerde, zamanda veya söz zincirinde en yakın olanı gösteren bir söz
b. 15/7, 15/8, 15/15, 15/17, 15/19, 16/2, 16/3, 16/9, 16/18, 16/20, 16/21, 17/11, 18/31, 19/23, 19/29, 20/12, 20/13, 20/17, 20/25, 20/32, 21/8, 21/25, 22/4, 22/14, 22/17, 24/3, 24/5, 24/7, 24/15, 25/3, 25/7, 25/25, 25/29, 26/5, 26/9, 26/26, 28/5, 28/30, 29/4, 29/8, 29/17, 30/35, 31/6, 31/27, 32/6, 32/27, 33/6, 33/15, 36/15, 38/4, 38/11, 38/22, 39/2, 39/14, 39/26, 40/4, 40/23, 40/28, 41/9, 41/16, 41/27, 42/20, 42/21, 42/24, 43/1, 43/17, 45/14, 45/20, 45/21, 45/25, 45/26, 45/27, 45/30, 45/31, 46/3, 46/6, 46/9, 46/19, 46/22, 46/25, 46/27, 47/2, 47/7, 47/8, 47/9, 47/17, 49/5, 49/15, 50/2, 50/8, 51/4, 51/17, 52/13, 52/27, 52/29, 53/12, 53/16, 53/17, 53/3, 53/8, 54/2, 54/20, 54/3, 54/5, 55/12, 55/22, 55/29, 56/14, 56/15, 58/25, 59/18, 59/29, 61/3, 61/5, 61/10, 61/12, 61/14, 61/17, 61/27, 63/7, 63/24, 63/26, 63/28, 65/8, 65/23, 67/6, 67/7, 67/11, 67/18, 67/21, 67/23, 68/5, 68/6, 68/7, 69/2, 69/7, 70/9, 70/22, 70/24, 70/30, 71/13, 71/20, 71/25, 74/20, 75/1, 75/6, 75/20, 76/6, 76/11, 77/1, 77/3, 77/26, 79/13, 79/16, 80/15, 80/16, 80/17, 80/18, 80/25, 81/3, 81/9, 81/15, 81/19, 81/21, 82/13, 82/25, 83/5, 83/9, 83/20, 83/29, 84/6, 84/8, 84/19, 84/27, 85/3, 85/13, 85/16, 85/25, 85/19, 85/23, 86/9, 86/11, 86/12, 86/14, 86/20, 86/27, 89/15, 89/16, 90/8, 91/20, 92/4, 92/6, 93/10, 93/11, 93/15, 93/18, 95/11, 95/7, 95/8, 95/9, 96/18, 96/24, 96/3, 96/7, 96/9, 97/2, 97/4, 97/6, 97/16, 98/5, 98/15, 99/5, 99/23, 99/25,100/1, 100/5, 100/10, 100/17, 100/20, 101/6, 101/8, 101/26, 101/27, 101/30, 102/17, 102/30, 103/4, 103/22, 103/26, 103/27, 104/4, 104/15, 104/27, 105/2, 105/6, 105/8, 105/15, 105/16, 105/19, 105/23, 106/5, 106/18, 107/2, 107/4, 107/13, 107/15, 107/18, 107/30, 108/2, 108/10, 108/11, 108/12, 108/13, 108/14, 108/19, 109/6, 109/10, 110/5, 111/8, 112/15, 113/4, 113/17, 115/24, 115/9, 116/2, 116/14, 116/23, 116/24, 116/29, 117/2, 117/3, 117/9, 117/11, 118/2, 118/3, 118/4, 119/13, 119/18, 119/28, 120/14, 120/25, 121/2, 122/13, 122/22, 123/4, 125/6, 125/7, 125/12, 125/18, 126/29, 126/30, 127/2, 128/2, 128/3, 129/14, 130/9,

130/11, 130/18, 130/20, 130/24, 131/8, 131/29, 133/30, 133/36, 135/13, 135/23, 136/33, 136/34, 136/43, 137/10, 137/8, 139/6, 139/19, 140/11, 140/12, 140/24, 140/25, 140/27, 141/3, 141/19, 141/30, 141/4, 142/2, 142/4, 142/9, 142/11, 142/17, 142/19, 142/28, 143/5, 143/9, 143/23, 143/25, 144/26, 144/31, 145/5, 145/6, 145/8, 145/9, 145/10, 145/11, 145/20, 145/23, 146/22, 146/23, 147/5, 147/7, 147/13, 147/16, 147/20, 147/24, 147/25, 148/16, 148/17, 148/26, 149/27, 149/30, 150/8, 150/13, 150/17, 151/13, 151/16, 152/10, 153/5, 153/10, 153/14, 153/15, 153/17, 153/25, 154/7, 154/17, 154/29, 154/32, 155/2, 155/17, 156/5, 157/2, 157/10, 157/18, 159/15, 159/4, 159/7, 160/12, 160/15, 160/17, 160/22, 160/26, 160/28, 161/3, 161/6, 161/9, 161/22, 162/26, 163/1, 164/22, 164/24, 166/1, 166/27, 167/26, 168/14, 169/19, 169/22, 170/4, 170/27, 171/9, 172/3, 173/5, 173/14, 174/6, 174/30, 175/5, 175/13, 175/16, 176/14, 176/19, 176/20, 176/29, 177/1, 177/7, 177/17, 177/21, 177/22, 177/24, 178/22, 178/28, 179/1, 179/2, 179/8, 179/20, 179/22, 179/23, 179/27, 179/29, 181/1, 181/12, 181/2, 181/4, 181/6, 181/8, 181/16, 181/22, 182/23, 183/6, 183/9, 183/13, 183/26, 183/31, 184/5, 184/10, 184/13, 184/18, 184/20, 184/26

2. zm. en yakında bulunan bir varlığı veya biraz önce anılan bir şeyi işaret yolu ile belirtmek için kullanılan bir söz

b. 15/5, 15/22, 16/22, 16/24, 16/26, 17/13, 17/15, 17/23, 17/25, 17/29, 19/4, 19/8, 20/1, 20/22, 20/26, 21/29, 24/8, 24/20, 25/2, 27/29, 31/1, 31/17, 37/28, 38/10, 39/20, 40/18, 42/10, 44/28, 50/13, 50/19, 50/20, 52/7, 54/27, 55/19, 56/3, 68/2, 68/28, 68/30, 77/20, 91/29, 92/20, 95/15, 95/16, 95/18, 96/13, 99/6, 119/25, 121/20, 125/5, 125/21, 128/18, 135/26, 140/3, 140/6, 140/8, 140/9, 141/16, 141/21, 145/25, 146/13, 146/17, 147/2, 147/21, 149/6, 149/18, 149/26, 151/3,151/18, 152/16, 153/11, 155/24, 159/12, 160/9, 161/7, 161/29, 162/2, 162/5, 162/13, 162/22, 163/2, 163/17, 164/13, 164/20, 165/15, 165/22, 166/14, 166/18, 166/22, 166/23, 167/13, 167/16, 167/27, 168/2, 169/17, 169/28, 170/24, 171/21, 171/29, 173/29, 174/16, 174/27, 175/3, 175/12, 183/23, 184/3, 185/6

b.+dur 100/26, 106/8, 106/13, 120/19, 136/28, 136/29, 162/28, 184/7, 29/1, 41/2, 45/3, 77/26, 83/7

b.+na 102/31, 150/11, 157/12, 157/13, 157/14, 157/18, 157/3, 157/4, 157/5, 157/6, 176/24, 183/16

b.+nda 18/17, 34/13

b.+nu 100/24, 39/26, 40/17, 71/21

b.+nun 117/4, 164/22, 167/3, 27/17, 93/12

b.+nunla 146/10, 182/27, 117/21, 147/27, 49/12, 149/21

[=601]

budun: is. millet

b. 17/19

[=1]

bu gün: is. içinde bulunulan zaman

b. g. 130/27, 147/27, 15/11, 22/9, 24/21, 25/8, 28/15, 29/15, 34/10, 34/11, 34/14, 38/4, 42/16, 42/5, 60/4, 64/15, 86/19, 87/16, 97/1

b. g.+də 181/18

b. g.+dən 74/2

b. g.+ə 163/9, 20/23

b. g.+ün 20/1, 21/15

[=25]

bugünkü: sf. bugüne özgü, bugün olan, bugün yapılan
b. g. 15/19, 15/5, 22/1
[=3]

bul-: f. bir şeyle, bir kimseyle arayarak veya aramadan karşılaşmak
b.-a 18/22
b.-andan 91/25
b.-du 88/26, 89/1, 89/6
b.-madı 85/7, 92/4
b.-madım 72/24
b.-muş 102/23
b.-san 39/17
b.-saydı 86/9
b.-ub 53/17
[=12]

bulud: is. atmosferdeki su damlacıkları ve buz taneciklerinin görülebilir yoğunluk kazanmasıyla oluşan, biçimleri, yükseklikleri ve yol açtıkları hava olaylarıyla birbirinden ayrılan yığın
b.+a 152/2
[=1]

bulun-: f. bulma işine konu olmak
b.-muş 86/23
b.-ur 39/18
[=2]

bunca: sf. bu kadar çok
b. 128/29
[=1]

bundan: zf. bu nedenle
b. 122/23, 168/16, 172/18, 175/19, 38/23, 40/5, 55/28, 95/6
[=8]

bunlar: zm. bu zamirinin çokluk biçimi
b. 19/31, 53/15, 56/23, 83/11
b.+dan 147/30, 15/17, 176/15, 21/9, 41/6, 56/19, 67/23, 93/27
b.+dır 47/10, 50/19, 50/5, 52/6, 67/24, 69/3, 97/7
b.+ın 152/6, 20/4, 20/6, 31/7, 32/16, 49/5, 52/3, 69/3, 95/17
[=28]

bura: is. içinde bulunulan, işaret edilen, kastedilen yakın bir yer veya çevresi; burası
b.+da 129/8, 133/38, 140/21, 140/31, 144/7, 15/24, 154/14, 170/27, 172/24, 174/7, 18/3, 181/27, 183/8, 19/15, 53/4, 68/7, 75/20, 80/7, 83/3, 87/1, 91/17, 105/4
b.+dan 16/16
b.+larda 139/7, 15/18
b.+nın 16/7
b.+ya 172/22
[=27]

burax-: f. (eldeki bir şeyi) tutmaktan vazgeçmek (krş. **buraq-**)
b. 107/31
b.-dı 122/16
b.-dığı 140/27, 177/22
b.-mışdır 175/5
[=5]

buraq-: f. (eldeki bir şeyi) tutmaktan vazgeçmek (krş. **burax-**)
b.-dığı 115/10
b.-ur 41/20
[=2]

burqa: is. (Ar.) kadınların yüzlerini gizlemek için değiştirmek için örtü, peçe, nikap
b. 127/10
[=1]

burun: is. yüzün ortasında alınla ağız arasında yer alan, parçacıklı, iki delikli koklama organı
b. 165/21
[=1]

busə: is. (Far.) öpme, tırnak, öpücük
b. 121/1
b.+min 91/23
[=2]

butə: is. (Far.) kuyumcuların altın ve gümüş erittikleri kap, pota
b.+sində 108/29
[=1]

buyur-: f. bir şeyin yerini kesin olarak bildirmek, emretmek
b.-du 162/25, 98/24
[=2]

bük-: f. kıvırmak, burmak
b.-dü 130/15
b.-üb 100/9, 178/15
[=3]

bülbül: is. (Far.) çok güzel öten, sesinin güzelliğiyle ünlü küçük kuş
b. 106/25, 108/6, 115/23, 144/8, 179/10, 52/15, 53/5, 63/2, 75/17, 76/1, 90/18, 87/17
b.+i 152/18, 156/15, 54/1
b.+ləri 97/25
b.+ü 114/10, 98/3
b.+ümü 90/2
b.+ün 130/19
b.+üyəm 34/4
[=21]

bünyad: is. (Far.) esas, temel
b. 154/26, 85/22
b.+ımı 85/19
[=3]

bür: is. (Ar.) hastalıktan iyileşme, şifa bulma, afiyet
b. 89/2
[=1]

bürc: is. (Ar.) kale duvarlarından daha yüksek, yuvarlak, dört köşe veya çok köşeli kale çıkıntısı
b. 88/20
b.+i 107/5, 41/27, 41/28
[=4]

bürü-: f. kaplamak
b.-dü 34/6
[=1]

büryan ol-: f. (< Far. biryān + T. ol-) kebap olmak, kavrulmak, yanmak
b. o.-ur 101/17
[=1]

büt: is. (Far.) put
b. 40/28, 41/1, 41/3
b.+ə 63/7
b.+i 121/12, 144/21, 144/23, 25/13
[=8]

bütöv: sf. bütün
b. 167/16
[=1]

bütün: sf. eksiksiz, tam, yekpare
b. 100/15, 117/2, 142/11, 142/16, 146/5, 150/25, 153/28, 166/21, 170/5, 174/11, 176/27, 179/18, 18/2, 181/4, 183/26, 21/10, 21/30, 21/6, 24/8, 27/22, 33/3, 37/16, 48/7, 51/4, 65/11, 65/29, 75/11, 76/12, 76/16, 96/25, 96/26, 97/1, 97/19
[=33]

B. Qaraçorlu Səhənd: öz. is.
B. Q. S. 21/13
[=1]

Baba bəy Şakir: öz. is.
B. b. Ş. 149/24
B. b. Ş.+dir 150/20
[=2]

Baba Zakiri: öz. is.
B. Z. 153/26, 154/7
[=2]

Badə: öz. is.
B. 42/22
[=1]

Bagdatiyan: öz. is.
B. 88/3
[=1]

Bağdad: öz. is.
B. 17/25, 38/2, 40/4, 41/25, 51/28, 27/5
B.+a 41/24, 45/27
B.+da 37/16, 42/15
B.+ı 41/27
B.+ın 41/26
[=12]

Bağdadlı: öz. is.
B. 50/24
[=1]

Bağır: öz. is.
B. 103/20
B.+a 136/32
[=2]

Bağır Xalxali: öz. is.
B. X. 133/29
B. X.+dən 136/13
B. X.+nin 133/32
[=3]

Bahar: öz. is.
B. 169/19
[=1]

Bakı: öz. is. (krş. **Baku**)
B. 140/16, 140/18, 140/20, 159/12, 159/9, 168/15, 170/15, 172/23
B.+da 110/6, 137/10, 153/3, 160/22, 160/24, 169/24, 175/9, 183/1, 184/11, 184/19, 160/14
B.+dakı 169/27, 170/9
B.+dan 171/4
B.+nın 184/18
B.+ya 151/7, 159/11, 172/24
[=26]

Bakıxan: öz. is.
B.+ın 149/17
[=1]

Bakıxanof: öz. is.
B. 140/31, 141/16, 141/2, 141/30, 142/14, 142/15, 143/23, 145/14, 145/16, 145/2, 145/3, 147/11, 148/16
B.+da 140/26
B.+la 160/4
B.+u 147/13
B.+un 147/14
[=17]

Baku: öz. is. (krş. **Bakı**)
B. 67/16, 68/29
B.+da 111/12, 125/2, 22/11, 22/12, 27/7, 42/19, 45/5, 64/2
B.+dan 28/4
B.+nün 16/8
[=12]

Balaş Azəroğlu: öz. is.
B. A. 21/2

[=1]

Banu Bikəm: öz. is.
B. B. 145/21
[=1]

Bayat: öz. is.
B. 36/10
[=1]

Baybur Qulu Məhəmmed: öz. is.
B. Q. M. 50/20
[=1]

Bayram Oldu: öz. is.
B. O. 74/12
[=1]

Bedir cihan Begüm: öz. is.
B. c. B. 176/24
[=1]

Behçetül-lüğət ya Lüğət-türkiyə: öz. is.
B. y. L. 95/11
[=1]

Bektaşi: öz. is.
B. 28/16, 33/10
[=2]

Berdənin: öz. is.
B. 152/14
[=1]

Berlin: öz. is.
B. 18/31
B.+də 147/19
[=2]

Berlin kitapxanası: öz. is.
B. k. 63/25
[=1]

Bertrand Russel: öz. is.
B. R. 21/33
[=1]

Beytül-müqəddəs: öz. is.
B.+ə 172/19
[=1]

Bədəxşan: öz. is.
B. 129/13
B.+ını 44/14
[=2]

Bəhcətül-şüəra: öz. is.
B. 137/1
B.+da 137/6
B.+dan 137/3
B.+nın 137/4
[=4]

Bəhram Mirzə: öz. is.
B. M.+nin 52/7
[=1]

Bəxtiyar Vahabzadə: öz. is.
B. V. 21/1
[=1]

Bəndəyi Təbrizi: öz. is.
B. T. 96/2
[=1]

Bəng: öz. is.
B. 42/23, 42/24
[=2]

Bəngübadə: öz. is.
B. 37/10, 42/13, 42/20
[=3]

Bənubat: öz. is.
B. 52/29
[=1]

Bərgüşad: öz. is.
B. 31/20
[=1]

Bəyaz: öz. is.
B. 42/24, 56/19, 57/6, 61/19, 74/26
[=5]

Bəydili: öz. is.
B. 68/18
[=1]

Bəytüs-səfa: öz. is.
B. 169/24, 169/26, 172/21, 174/27, 160/22
B.+ya 170/5
[=6]

Bibloothecaindica: öz. is.
B. 67/9
[=1]

Biçarə öz. is.
B. 149/29
[=1]

Bidadi: öz. is.
B. 52/3
[=1]

Bidil: öz. is.
B. 103/15
B.+dir 55/19
[=2]

Bixud: öz. is.
B. 172/22, 177/29
[=2]

Birinci Şah Abbas: öz. is.
B. Ş. A.+ın 52/31
[=1]

Biritiş Müzəüm: öz. is.
B. M.+dədir 26/8, 50/21, 53/3
[=3]

Bismillah: öz. is.
B. 144/10, 144/11, 144/12, 144/17, 144/22, 144/27, 144/7, 144/8, 144/9, 145/1
[=10]

Bismillahirrahmanirrahim: öz. is.
B. 116/18
[=1]

Bodenstendt: öz. is.
B. 147/21
[=1]

Bozalqanlı Aşıq Hüseyn: öz. is.
B. A. H. 70/9
[=1]

Buda: öz. is.
B. 17/10, 17/8
[=2]

Buğra Xan: öz. is.
B. X. 17/14
[=1]

Bulaq: öz. is.
B.+da 42/18
[=1]

Bulğar Tatar: öz. is.
B. T. 25/28
[=1]

cadu: is. (Far.) büyüleyici söz söyleyen kimse
c. 120/9
c.+ları 174/18
[=2]

cahan: is. (Far.) yaratılmış olan şeylerin bütünü, evren, kâinat, kosmos
c. 116/23, 130/29, 175/22, 62/22, 68/9, 72/5, 80/23, 80/27, 80/9, 81/17, 89/12, 113/17
c.+a 28/30, 74/27
c.+da 170/24, 91/11
c.+dan 83/20, 85/20
c.+dır 156/20
c.+ə 104/2, 113/17
c.+ın 71/15
[=22]

cahil: sf. (Ar.) okuyarak bilgisini ilerletmemiş, tahsil görmemiş, bilgisiz (kimse)
c. 72/25
[=1]

caiz: is. (Ar.) din ve törece işlenmesi emir veya yasak edilmediği için yapılmasında bir sakınca bulunmayan, izin verilmiş sayılan
c. 135/23
[=1]

calib: sf. (Ar.) üzerine çeken
c. 133/34, 49/15
c.+dir 152/10
[=3]

cam: is. (Ar.) cam veya topraktan yapılmış bardak, içki kadehi
c. 60/23, 60/24, 60/27, 80/13, 80/19, 80/25, 81/15, 81/21, 81/3, 81/9, 120/16, 135/28
c.+dən 103/25
c.+ı 28/24
c.+ın 105/9
[=15]

camal: is. (Ar.) güzel, güzellik
c. 80/15
c.+ın 132/4
[=2]

can: is. (Far.) insan ve hayvanların yaşamasını sağlayan ve ölümle bedenden ayrılan madde dışı varlık, ruh
c. 25/11, 28/19, 29/4, 34/14, 60/20, 60/26, 60/7, 80/9, 89/6, 90/13, 99/24, 104/9, 105/22, 105/6, 106/17, 107/10, 108/29, 121/1, 131/8, 135/13, 136/37, 143/21, 144/25, 156/15, 156/19, 157/18, 178/10, 178/11, 178/7,
c.+a 135/6, 173/9
c.+da 83/13
c.+damı 130/12
c.+dır 156/18, 91/23
c.+ə 80/27, 81/12, 119/2
c.+ı 100/2, 117/11, 155/11, 155/5, 87/13
c.+ıdır 33/28
c.+ına 28/22
c.+ından 141/17
c.+ını 85/14, 86/27
[=48]

can al-: f. öldürmek
c. a.-an 75/14, 75/23, 112/14
c. a.-mağa 173/8
[=4]

can alıcı: sf. en önemli, çarpıcı
c. a. 156/17
[=1]

canan: is. (Far.) gönülden sevilen, gönül verilmiş olan kadın
c.19/18, 40/11, 45/9, 65/13, 80/15, 84/11, 109/2, 136/27, 141/12, 143/21, 180/16, 106/12, 106/29, 170/21
c.+a 34/14
c.+dan 40/10, 51/22, 87/13, 143/19
c.+ım 90/20, 106/9
[=21]

cana yaqın: sf. çok sevimli, tatlı, şirin, cana yakın
c. y.-dır 62/2
[=1]

candan: sf. her türlü çıkar düşüncesinden uzak
c. 19/16, 45/7
[=2]

canım: ün. "kendi canım gibi sevdiğim, dostum, azizim" anlamında sevgi sözü olarak kullanılır
c. 19/20, 25/21, 45/11, 65/13, 131/2, 131/7, 141/11, 141/12, 144/20, 168/25, 180/21,
c.+da 75/3
c.+dan 136/14
c.+ı 131/22, 131/23, 178/22, 180/15, 180/25
c.+ız 29/14, 33/28
[=20]

cani: is. (Ar.) cinayet işlemiş kimse
c. 130/18, 130/2, 28/26
[=3]

canlan-: f. hayat bulmak
c.-an 160/26
c.-ırdı 159/8
[=2]

canlandır-: f. canlı ve hareketli duruma getirmek
c.-ır 75/21
[=1]

canlanma: is. hayat bulmak
c.+sı 168/13
c.+sına 184/18
c.+ya 162/10
[=3]

canlı: sf. canlı ve hareketli durum
c. 169/18
[=1]

cari: sf. (Ar.) yürürlükte olan, geçerli
c. 155/7, 179/7
[=2]

cavab: is. (Ar.) bir soruya, bir söz veya yazıya, bir durum ve ihtiyaca söz, yazı veya başka bir ifade yoluyla verilen karşılık, yanıt
c.+da 90/12
c.+ı 145/11, 77/14
c.+ın 68/16
c.+ında 31/10, 70/24
[=6]

cavab ver-: f. (< Ar. cevāb + T. ver-) cevaplamak, cevaplandırmak, karşılık vermek
c. v.-dilər 47/14
c. v.-ir 27/30, 64/20
[=3]

cavan: is. (Far.) yakışıklı genç erkek veya güzel genç kadın
c. 184/17, 42/22, 48/2, 98/6
c.+əm 98/18
c.+ları 139/16
[=6]

cavanlıq: is. gençlik, tazelik
c. 42/22, 54/6
c.+da 128/17, 64/1
c.+(ğ)ında 54/15
c.+(ğ)ının 104/18
[=6]

cavidan: sf. (Far.) ebedî, kalıcı, daimî, baki
c.+ı 27/12
[=1]

cefa: is. (Ar.) bir başkasına verilen aşırı eziyet veya sıkıntı
c. 18/6, 62/19
c.+dan 19/16, 128/24
c.+ı 173/6
[=5]

ceridə: is. (Ar.) gazete
c.+nin 125/6
[=1]

cəbr: is. (Ar.) zorlayış
c. 142/18
[=1]

cədəl: is. (Ar.) tartışma, münâkaşa, ağız dalaşı
c. 72/16
[=1]

cədid: sf. (Ar.) yeni kullanılmamış
c. 102/28, 163/1
[=2]

cəfa: is.(Ar.) eziyet, sıkıntı
c. 40/19, 40/24, 98/9
c.+da 93/19, 93/20
c.+dan 77/22
c.+dən 116/6, 45/7
c.+sinə 40/3
[=9]

cəfakar: sf. (< Ar. cefā + Far. -kār) cefa eden, eziyet veren
c. 98/17
c.+dədir 100/22
[=2]

cəhalət: is. (Ar.) bilgisizlik, bilmezlik, habersizlik, cahillik, cehil
c. 145/4, 149/13, 164/17, 167/7, 183/17, 183/20
c.+də 117/1
c.+ə 160/16
c.+i 137/9
[=9]

cəhan: is. (Far.) evren
c. 87/8, 87/10, 87/11, 87/9
[=4]

cəhd: is. (Ar.) çalışıp çabalamak, büyük çaba harcamak, uğraşmak
c.+im 106/13
[=1]

cəhənnəm: is. (Ar.) günahkârların öldükten sonra ahirette azap yapacakları, cezalarını isteyecekleri yer
c. 44/11
c.+i 174/5
[=2]

cəhət: is. (Ar.) yön, taraf, istikamet
c. 163/6
c.+dən 28/30, 154/22, 29/8
c.+indən 37/29
c.+ləri 74/22
[=6]

cəhl: is. (Ar.) bilgisizlik, bilmezlik, cahillik, cehalet
c. 143/14
[=1]

cəlb et-: f. (< Ar. celb + T. et-) kendi üzerine çekmek
c. e.-(d)ən 58/28
c. e.-di 147/13
c. e.-mişdi 141/3
c. e.-mişdir 82/17
[=4]

cəllad: is. (Ar.) ölüm cezasına çarptırılanları öldürmekle görevli olan kimse
c. 75/23
c.+a 150/19
[=2]

cəm: is. (Ar.) bir araya getirme
c. 47/11, 47/14, 105/26, 59/25, 68/8
c.+dədir 28/24
c.+in 34/4, 73/11
[=8]

cəmaət: is. (Ar.) bir araya gelmiş, toplanmış insanlar
c.+də 148/29
c.+inə 98/24
[=2]

cəmal: is. (Ar.) yüz güzelliği
c. 27/26, 173/21
c.+ı 74/30, 75/14, 173/18
c.+ın 75/2
c.+in 125/27
c.+ini 74/21
[=8]

cəmiyyət: is. (Ar.) dernek
c.+dəki 185/6
c.+i 184/19
c.+in 140/12, 163/16, 185/3
[=5]

cənab: is. (Ar.) Allah, peygamber ve bazı tarikat büyüklerine ait isim ve sıfatların başına getirilerek "hazret" manasında kullanılan saygı ve tazim sözü
c. 102/27
[=1]

cəng: is. (Far.) savaş
c. 145/12, 72/16, 88/13
c.+lərininin 96/25
[=4]

cənnət: is. (Ar.) dinî inanışlara göre imanlı ve iyi kimselerin ölümden sonra Allah tarafından mükâfat olarak konulacakları ve içinde ebediyen yaşayacakları, her türlü tasavvurun üstünde güzellik ve nimetlerle dolu yer; uçmak
c. 75/17, 86/1, 86/18, 33/26, 44/23, 75/27
c.+də 86/3, 93/17
c.+ə 85/31
c.+i 174/5
c.+ü 129/11
[=11]

cərahət: is. (Ar.) yara
c.+dir 97/29
[=1]

cərəs: is. (Ar.) hayvanların boynuna takılan çıngırak
c.+dir 81/18
[=1]

cərəyan: is. (Ar.) bir yöne doğru akma

c. 17/17, 153/10, 159/15, 167/27, 176/17, 176/22
c.+a 140/3
c.+ı 153/9, 149/16, 153/23, 153/25, 160/19, 167/24, 167/25, 167/26
c.+ın 140/6, 149/26, 159/15
c.+ına 168/16
c.+ında 122/30
c.+ını 153/22
c.+ının 102/16, 153/14
c.+lar 176/20, 117/3, 160/19
c.+ları 96/11
c.+larını 139/17
[=28]

cəsarətli: is. (Ar.) insana tehlikeli veya zor bir işe girişme kuvvetini veren duygu, yüreklilik, korkusuzluk, cesurluk
c. 161/8
[=1]

cəsəd: is. (Ar.) ölen insanın vücudu; naaş
c. 179/29, 31/17
[=2]

cəvahir: is. (Ar.) elmas, yakut vb. değerli taşlar; mücevher
c. 75/25, 103/21, 93/14, 103/27
[=4]

cəvani: is. (Far.) genç, yakışıklı, boyu posu yerinde erkek veya kadın
c. 98/10, 98/5
[=2]

cəza: is.(Ar.) sabırsızlık gösterme, şikâyet, sızlanma
c. 166/6, 106/2, 43/25
c.+ları 166/5
c.+larla 165/22
[=5]

cığalan-: f. horoz kuyruğu gibi dikilmek
c.-ıbdır 91/18
[=1]

cidal: is. (Ar.) savaş, cenk, kavga
c. 88/13
[=1]

ciddi: sf. (Ar.) ağır başlı, temkinli, vakur
c. 140/31, 165/6, 165/7, 184/10
c.+ü 106/13
[=5]

cife: is. (Ar.) kokmuş ceset, leş
c.+yi 72/12
[=1]

cigər: is. (Far.) karaciğer ve akciğerin ortak adı
c. 141/11, 144/10, 144/28
[=3]

cihad: is.(Ar.) din uğruna yapılan savaş
c. 106/6
[=1]

cild: is. (Ar.) insan veya hayvan vücûdunu saran deri, ten
c. 127/12, 21/25
c.+də 20/25, 97/17
c.+dir 123/12
c.+i 123/13, 21/25
c.+in 123/12
[=8]

cilvəli: sf. cilvesi olan, cilve yapan; cilvekâr, cilvebaz, fettan, işveli, işvebaz, cilve kutusu, şivekâr
c.+m 91/18
[=1]

cinan: is. (Ar.) cennetler

c.+ım 99/29
[=1]

cism: is. (Ar.) boşlukta bir yer kaplayan varlık, madde, nesne
c. 143/22, 27/26
c.+dən 173/8
c.+ə 39/3
c.+i 105/17, 116/6, 98/7
c.+im 39/19, 64/14, 65/6
c.+imdə 39/17
c.+imizdir 29/13
c.+ində 143/21,107/24
c.+indən 98/13
[=15]

civar: is. (Ar.) yakın yer, çevre, yöre, etraf
c.+ında 16/19, 37/19
[=2]

coğrafi: sf. (Ar.) coğrafya ile ilgili, coğrafya bakımından
c. 141/20
[=1]

coşğun: sf. coşmuş, heyecanlı, galeyana gelmiş
c. 42/22
[=1]

cövhər: is. (Ar.) bir şeyin özü; gevher
c. 53/14, 75/15, 157/15
c.+ini 103/23
[=4]

cövhərli: sf. içinde cevher olan kimse, yetenekli, kabiliyetli, meziyetli
c. 59/10
[=1]

cövlan-: f. dillere düşmek
c.-a 60/1
[=1]

cövri: is.(Ar.) haksızlık edip incitme, eziyet, cefa, zulüm
c. 181/11
c.+nə 40/3
c.+ü 128/24, 173/6
[=4]

cud: is. (Ar.) insanlara ihtiyaçlarını bildirmelerine meydan vermeden lutufta, ihsanda bulunma, el açıklığı, cömertlik
c. 87/19
[=1]

culüs: is. (Ar.) hükümdarlık tahtına oturma, tahta çıkma
c. 56/2, 97/28
[=2]

cüda: sf. (Far.) ayrı düşmüş, uzak kalmış, ayrı, uzak
c. 106/28, 143/19, 143/20, 39/27, 87/13, 87/14, 87/15, 87/16, 89/5, 90/3
[=10]

cümlə: is. (Ar.) bir eylem, düşünce ve duyguyu bir hüküm hâlinde anlatan ve içinde çekimli bir fiil veya sonuna cevher fiil getirilmiş bir isim bulunan kelime dizisi, tümce
c. 102/11, 135/12, 26/26, 33/13, 33/16, 75/11, 75/12
c.+dən 39/10, 72/16, 87/30, 89/2, 92/3, 104/27, 127/5, 157/5
c.+si 37/19
c.+sini 162/27
c.+siylə 56/6
[=18]

cünun: is. (Ar.) cinnet, delilik, delirme, çıldırma
c. 59/20
[=1]

cürətli: sf. atılgan, pervasız, cüretkâr
c. 102/23
[=1]

cürm: is. (Ar.) suç, kabahat
c. 62/20
[=1]

cüst ü cu: is. (Far.) "arama, araştırma" anlamına gelen bir söz
c. 130/14
[=1]

cüz: is. (Ar.) bir bütünü meydana getiren kısımlardan her biri, kısım, parça
c. 126/6, 107/9
[=2]

Cadüger: öz. is.
C. 164/7
[=1]

Cağatay: öz. is.
C. 45/24, 47/28, 49/17, 50/18, 67/8, 95/6
[=6]

Cağatayca: öz. is.
C. 95/12
[=1]

Cağatay ləhcəsi: öz. is.
C. l.+ləri 67/12
C. l.+lərinin 50/13
C. l.+ndə 93/29
C. l.+sinə 95/15
C. l.+sinin 32/9
C. l.+ylə 32/18, 50/18
[=7]

Cahanşah: öz. is.
C. 31/9
[=1]

Cami: öz. is.
C. 38/13, 38/14, 45/23, 101/16, 114/16, 143/14
C.+dən 172/26
C.+nin 38/15
C.+yə 31/10
[=9]

Canioğlu Abdullah: öz. is.
C. A. 154/15, 155/22
[=2]

Cavad Xan: öz. is.
C. X. 87/23, 87/7, 88/13, 88/22, 88/8, 89/12
C. X.+ın 146/29, 147/6, 176/25, 86/25
[=10]

Cavanşir: öz. is.
C. 69/20, 79/11
C.+də 79/6
[=3]

Cavidannamə: öz. is.
C.+də 27/14
[=1]

Cəfərabad: öz. is.
C. 31/23
[=1]

Cəfərqulu Xan: öz. is.
C. X. 69/5
[=1]

Cəfərqulu Xan Nəva: öz. is.

C. X. N. 154/16, 154/32
[=2]

Cəlaləddin Rumi: öz. is.
C. R. 112/1, 141/6
[=2]

Cəlil Məmmədquluzadə: öz. is.
C. M. 20/16
[=1]

Cəmşid: öz. is.
C.+ə 68/9
C.+i 73/11
[=2]

Cəmşidu Gəştasib: öz. is.
C. G. 167/2
[=1]

Cənub öz. is.
C. 110/5
[=1]

Cənub Azərbaycan: öz. is.
C. A. 137/2, 168/3
C. A.+a 168/1
[=3]

Cibrili: öz. is.
C. 116/1
[=1]

Cövhəri: öz. is.
C.+yi 103/23
[=1]

Cürmi: öz. is.
C. 170/15
C.+i 170/25
[=2]

çadır: is. (Far.) su geçirmeyen parçadan yapılan yaşam yeri
ç.+larını 184/7
[=1]

çağ: is. vakit, zaman
ç.+ında 104/18
ç.+ının 54/6
[=2]

çağır-: f. birinin adını yahut mahlasını, lakabını yüksek sesle söyleyerek yanına gelmesini istemek
ç. 33/20
ç.-araq 143/9
ç.-ır 174/20
ç.-ırdı 149/30, 169/12, 175/13, 175/15, 175/2, 183/21
ç.-ırdılar 159/17
ç.-mah 18/21
[=11]

çağırma: is. çağırmak işi; davet
ç. 174/1
[=1]

çaxır: is. şarap
ç. 18/13
[=1]

çal-: 1. f. çalgı aleti ile bir müzik icra etmek
ç. 18/13
ç.-mak 69/18
ç.-mış 52/24
2. f. vurmak
ç.-am 34/12
3. f. hırsızlık işi
ç.-dı 153/1
[=5]

çalab: is. Tanrı

ç. 18/21
ç.+a 18/19
[=1]

çalış-: f. çalışmak
ç.-araq 177/16
ç.-dı 172/18, 88/23
ç.dığı 161/20
ç.-ır 165/1, 57/17
ç.-ırdı 160/28, 166/28, 183/11
ç.-ırdılar 140/2, 185/8
ç.-mış 161/27
ç.-mışdı 155/16
ç.-mışdır 75/7, 79/17
[=15]

çalışan: is. çalışma işini yapan kimse
ç.+lardır 176/19
[=1]

çap: is. metnin matbaa ile yayımlanması
ç. 46/22
ç.+a 72/1
ç.+ına 165/9
[=3]

çap et-: f. neşretmek
ç. e.-(d)ilmiş 72/2, 64/2
ç. e.-(d)ilmişdir 67/9
ç. e.-dirmişdi 165/8
ç. e.-mişdi 147/19
ç. e.-mişdir 165/10
[=6]

çap ol-: f. neşretmek
ç. o.-mamış 46/19
ç. o.-mamışdır 137/4
ç. o.-muş 123/11, 162/1, 26/11, 46/7, 47/20, 57/10, 61/9, 63/27, 99/5 103/4, 104/22
ç. o.-muşdu 165/12
ç. o.-muşdur 111/12, 128/4, 133/38, 142/30, 142/6, 42/19, 63/31, 97/18
ç. o.-urdu 182/24
[=23]

çar: is (Rus.) Rus imparatorlarına ve Bulgar krallarına verilen ünvan
ç. 141/31, 147/16, 149/20, 149/21, 149/27, 149/5, 149/6, 150/1, 150/15, 150/18, 151/1, 151/2, 151/4, 151/6, 152/20, 154/2, 157/20, 160/18, 161/20, 164/17, 164/26, 169/8, 175/25, 53/18
[=24]

çarə: is. (Far.) bir sonuca varmak
ç. 128/19, 129/4, 41/16
ç.+nin 143/21
ç.+si 100/26
[=5]

çarə et-: f. (< Far. çāre + T. et-) iyileştirmek
ç. e.-(d)əcək 117/11
[=1]

çarxa: is. (Far.) ordunun ileri birliklerinin düşman kuvvetlerini çevirme hareketi; çarka
ç. 136/21
[=1]

çarizm: is. sınırsız yetkinin yalnızca krala, çara ait olduğu bir devlet yönetim yöntemi
ç. 139/18, 150/17
ç.+ə 164/23
ç.+in 149/4, 152/20
[=5]

çarp-: f. hızla değmek, vurmak
ç.-ar 50/14
ç.-dı 74/28

[=2]

çat-: f. erişmek, ulaşmak
ç.-ır 69/22
ç.-maq 153/14
ç.-mamış 117/10
ç.-mamışdır 27/1
ç.-maz 33/15
ç.-mış 128/2, 173/13
ç.-mışdır 119/19, 32/4, 38/7
[=10]

çatdır-: f. herhangi bir vasıta ile yetiştirmek, bulup eriştirmek
ç.-maq 182/24
[=1]

çay: is. dereden büyük, ırmaktan küçük akarsu
ç.+ı 20/11
ç.ı+nın 16/23
[=2]

çerağ: is. (Far.) yağ kandili ve genellikle mum, meşale gibi ışık veren şey (krş. **çırağ**)
ç. 66/11
[=1]

çeşm: is. (Far.) göz
ç.+dən 126/27
ç.+i 130/6, 168/29, 182/8, 19/20, 45/11, 97/22, 144/28
ç.+im 65/25, 90/4
ç.+imə 29/8
[=11]

çeşmə: is. (Far.) bir kaynaktan gelip bir haznede toplanan veya borularla getirilen suların, kullanılmak amacıyla üzerindeki musluklar vasıtasıyla akıtılması için yapılmış küçük tesis
ç. 97/21
ç.+i 59/27
ç.+yi 34/18, 60/12
[=4]

çeşməsar: is. (Far.) çeşmesi, pınarı çok olan yer
ç. 98/8
ç.+ı 97/25, 97/28
[=3]

çevir-: f. daire şeklinde hareket ettirmek, döndürmek, taklip etmek
ç.-ir 149/21
ç.-mişdir 31/5
ç.-sək 75/13
[=3]

çevrə: is. yakın olan yerler, etraf, civar:
ç.+mi 60/21
[=1]

çevril-: f. daire şeklinde hareket ettirilmek, döndürülmek
ç.-diyini 163/18
ç.-miş 149/4
ç.-mişdi 159/13
[=3]

çəhar: sf. (Far.) dört
ç. 154/22
[=1]

çək-: f. kendine doğru getirmek, kendine yaklaştırmak
ç. 136/25, 136/8, 174/25, 28/20
ç.-di 102/1, 44/20, 87/27, 88/13
ç.-dikcə 181/11
ç.-diyi 150/15, 171/1, 40/21
ç.-ə 135/27
ç.-əm 107/22
ç.-ən 104/11

ç.-ər 35/9, 126/7, 51/25,91/20
ç.-ərdin 144/18
ç.-əydim 109/4
ç.-ib 71/26, 121/14, 89/3
ç.-ibdi 103/23
ç.-im 85/23
ç.-ir 75/5
ç.-mə 174/24, 80/9
ç.-mədi 88/2, 88/5
ç.-mək 183/16
ç.-məkliyə 83/13
ç.-məsin 64/7
ç.-məyə 165/1, 185/8
ç.-məyək 77/12
ç.-miş 136/46, 21/15, 85/28
ç.-mişdir 56/2
ç.-mişəm 135/12
ç.-sin 68/12
ç.-ub 44/17
[=44]

çəkdir-: f. çekme işini yaptırmak
ç.-di 177/17
[=1]

çəkil-: f. çekme işi yapılmak
ç.-ən 51/9
ç.-diyindən 159/5
ç.-məz 68/12
ç.-miş 140/32, 132/5, 54/5
ç.-ür 42/9
[=7]

çələbi: is. eskiden efendi, ağa, bey yerine kullanılan ünvan
ç. 18/19, 18/20
ç.+ni 18/20
[=3]

çəmən: is. kendiliğinden yetişmiş çim
ç. 116/26, 132/2, 65/9
ç.+dir 98/5
[=4]

çəmənli: sf. çimeni olan
ç. 76/2
[=1]

çənd: sf. birkaç
ç. 64/27, 66/11
[=2]

çəndan: zf. (Far.) o kadar, o derecede
ç.+ını 73/12
[=1]

çəng: is. (Far.) harba benzeyen bir çeşit telli çalgı
ç. 43/13, 44/18
ç.+indən 136/47
ç.+lə 44/21
[=4]

çərx: is. (Far.) çark, dönen tekerlek, tekerlek gibi dönen şey
ç. 129/24, 59/18, 85/8
ç.+i 100/22, 151/12, 117/27, 87/3, 87/5, 89/10
[=9]

çərşənbə: is. (Far.) salı ile perşembe arasındaki günün adı, haftanın dördüncü günü
ç. 126/16
[=1]

çətin: sf. güçlükler ve zorluklarla dolu, güç, zor, müşkül
ç. 164/16, 38/5
ç.+dir 147/28, 21/34
[=4]

çətinləş-: f. bir işi zorlaştırmak
ç.-dirdi 183/26

[=1]

çətinlik: is. çetin olma durumu
ç. 166/17
[=1]

çıx-: f. dışarıya varmak, içeriden dışarıya doğru gitmek (krş. **çıq-**)
ç. 156/15
ç.-a 126/25
ç.-an 20/16, 39/15
ç.-ar 75/13
ç.-araq 148/14, 183/20
ç.-aram 59/3
ç.-ardır 165/22
ç.-arkən 169/12
ç.-armaq 164/29
ç.-arsa 91/11
ç.-dı 131/26, 88/25, 89/12
ç.-dıqdan 182/24
ç.-ıb 152/27, 166/9, 91/19
ç.-ıbdır 175/20
ç.-ır 168/25
ç.-ırlar 71/20
ç.-mamışdır 37/16
ç.-masın 60/11
ç.-mış 143/6, 19/2, 20/6
ç.-mışdır 163/15, 169/7
ç.-sın 180/22
[=30]

çıxış: is. beklenmeyen bir zamanda yapılan sert konuşma veya karşı koyma tavrı
ç.+ları 165/6
[=1]

çıxma: is.çıkmak işi
ç.+ğa 175/21
ç.+ması 177/21
ç.+maya 32/1
[=3]

çıq-: f. dışarıya varmak, içeriden dışarıya doğru gitmek (krş. **çıx-**)
ç.-an 125/2, 69/19
ç.-armışdır 183/3
ç.-ıb 63/9
ç.-mış 69/16
[=5]

çıqqa: is. (Far.) başın ön ve yan tarafına dökülen teller
ç.+sı 151/22
[=1]

çırağ: is. (Far.) yağ kandili ve genellikle mum, meşale gibi ışık veren şey (krş. **çerağ**)
ç. 71/3
ç.+ı 61/28
ç.+ıdan 136/56
ç.+un 136/55
[=4]

çihil: is. kırk
ç. 62/10
[=1]

çinovnik: is. (Rus.) devlet memuru
ç. 149/20
[=1]

çirpin-: f. acı ile debelenmek; çarpınmak
ç.-an 64/17
[=1]

çobanlıq: is. çobanın yaptığı iş, hayvan güdücülüğü
ç. 112/9
ç.+la 112/10, 31/20
[=3]

çoğalma: is. fazlalaşmak, artmak, az iken çok olmak, ziyâdeleşmek, taaddüt etmek, tekessür etmek
ç.+sı 164/17
[=1]

çoğu: zm. bir şeyin büyük bölümü
ç. 57/1, 61/15, 104/27, 141/4, 173/14, 183/9, 96/7
ç.+nda 178/18
ç.+nu 168/7, 174/30, 177/4, 47/22, 83/27, 104/19, 15/27, 79/5, 96/14
[=17]

çox: sf. sayı, nicelik, değer, güç, derece vb. bakımından büyük ve aşırı olan; hayli, az karşıtı
ç. 102/9, 107/15, 107/2, 107/8, 114/2, 115/28, 117/26, 117/9, 119/22, 121/7, 126/10, 126/12, 128/25, 147/25, 147/30, 151/14, 151/18, 151/3, 152/20, 153/24, 155/2, 155/24, 16/2, 160/12, 163/14, 166/14, 167/26, 170/27, 174/16, 18/25, 180/14, 181/9, 20/29, 21/3, 24/12, 27/18, 28/11, 38/21, 38/25, 39/10, 41/4, 42/1, 44/9, 47/25, 65/15, 70/10, 74/21, 76/13, 80/10, 82/6, 85/3, 88/23, 89/13, 91/24, 93/9, 97/6, 100/7, 128/17, 137/2, 140/27, 145/30, 147/11, 152/10, 171/8, 172/24, 174/10, 175/5, 40/17, 50/7, 51/6, 54/5, 54/6, 55/30, 57/17, 61/12, 61/14, 64/1, 70/14, 70/3, 70/4, 71/26, 76/14,76/26, 82/23, 83/29, 84/18, 93/1, 45/28, 46/3, 47/9, 48/1, 63/18, 63/21, 63/8, 73/20, 73/4, 73/6
ç.+du 93/11
ç.+dur 108/17, 15/15, 22/10, 114/17, 45/29
ç.+lar 181/6
ç.+lara 135/20
[=105]

çoxdan: zf. çok zaman önce, çok zamandan beri, öteden beri, uzun süreden beri; çoktandır
ç.+dı 180/11
[=1]

çoxlu: sf. içinde birden çok işlev barındıran
ç. 117/29, 168/8, 25/25, 97/9
[=4]

çolaq: sf. bir kolu veya eli sakat olan (kimse)
ç. 50/26
[=1]

çöhre: is. sima
ç.+yi 56/13, 59/16
[=2]

çöl: is. kumluk, susuz ve ıssız geniş arazi; sahra, beyaban, badiye
ç. 117/9, 65/8
ç.+də 105/16, 105/2, 105/6, 107/4, 112/15
ç.+lərdə 125/10
[=8]

çün: bağ. şu sebeple; zira (krş. **çünki**)
ç. 101/2, 106/6, 115/27, 116/5, 125/10, 125/11, 129/16, 129/22, 130/30, 130/6, 131/21, 136/4, 162/23, 18/5, 181/17, 27/20, 28/20, 29/7, 40/7, 49/4, 65/13, 77/23, 81/1, 84/29, 88/6, 92/6, 98/29, 98/4
[=28]

çünki: bağ. (< Far. çūn + ki) şu sebeple; zira (krş. **çün**)
ç. 100/2, 100/6, 116/7, 119/15, 128/23, 176/26, 99/29, 136/22
[=8]

Çağatay: öz. is.
Ç. 17/5
[=1]

Çağatay ləhcəsi: öz. is.
Ç. l. 17/4
Ç.+nə 17/2
[=2]

Çanaqçı: öz. is.
Ç. 155/14
[=1]

Çərkəs: öz. is.
Ç. 52/31
[=1]

da: bağ. bağlama ve kuvvetlendirme edatı, da, de
d. 17/11, 17/9, 174/29, 176/29, 177/1, 177/30, 181/19, 182/25, 182/27, 184/18, 184/2, 185/2, 19/15, 19/8, 20/12, 21/19, 22/11, 24/6, 25/2, 26/30, 28/5, 31/10, 33/10, 33/6, 36/8, 37/28, 39/12, 40/22, 43/15, 46/21, 47/28, 52/12, 55/20, 59/2, 61/20, 61/3, 67/20, 68/14, 70/29, 76/7, 79/13, 83/26, 91/24, 93/9, 95/5, 95/9, 97/15, 98/15, 100/16, 101/6, 102/23, 104/28, 110/6, 114/16, 119/1, 119/15, 122/17, 124/24, 128/11, 139/8, 141/1, 143/11, 146/11, 147/25, 148/31, 15/5, 150/11, 150/12, 150/14, 150/21, 150/9, 152/6, 153/10, 154/14, 154/9, 155/22, 157/19, 16/1, 160/19, 160/3, 161/13, 161/2, 161/25, 165/29, 165/3, 166/20, 167/16, 167/25, 168/10, 168/2
[=90]

dad: is. (Far.) adalet, doğruluk
d. 136/19
d.+ə 93/22, 93/23
d.+ım 180/27
d.+ıma 179/25
d.+ına 100/25
[=6]

dad-: f. dil yardımıyla bir şeyin tadının nasıl olduğunu anlamak
d.-madım 77/19
d.-maz 126/5
[=2]

dad et-: f. şikâyet etmek, sızlanmak, feryat etmek
d. e.-di 86/13
[=1]

dad eylə-: f. şikâyet etmek, sızlanmak, feryat etmek
d. e.-rəm 89/31
[=1]

dağ: is. yerin çıkıntılı, dik, yamaçlı ve zirveli bölümü
d. 65/13, 66/10, 144/29, 56/17, 97/29
d.+ları 34/6
[=6]

dağıl-: f. muhtelif taraflara gitmek, her bir tarafa gitmek
d.-dı 117/24, 120/11
d.-ıb 106/24
[=3]

dağınıq: sf. bütün durumunda olmayan, öteye beriye dağılmış
d. 24/5
[=1]

dağla-: is. (Far.) kızgın demirle vücuda vurulan damga, işaret, nişan
d.-yan 155/12
[=1]

dağlı: is. dağlık yer halkından olan kimse
d. 178/24
d.+yam 107/21
[=2]

daha: zf. başına geldiği sıfata bir karşılaştırmaya dayanarak fazlalık ve üstünlük anlamı katar
d. 21/20, 21/3, 21/34, 24/20, 32/15, 33/4, 39/20, 41/5, 42/1, 43/17, 46/31, 50/12, 52/28, 55/27, 57/10, 57/9, 61/14, 67/21, 70/14, 70/8, 76/13, 76/17, 76/7, 80/5, 89/16 110/6, 113/21, 114/17, 117/1, 122/23, 125/14, 129/4, 137/2, 147/11, 147/30, 152/20, 153/24, 153/29, 154/17, 154/5, 16/23, 16/24, 160/1, 160/20, 160/29, 165/4, 166/10, 166/14, 167/28, 168/19, 169/18, 170/27, 170/28, 171/10, 171/13, 171/14, 171/7, 177/12, 177/2, 183/1
[=60]

dahı: bağ. da, bile
d. 102/27, 175/24, 26/13, 26/21, 28/15, 62/14, 62/27, 63/18, 63/9, 96/8,176/11, 38/11, 39/28, 62/23, 162/26, 107/15, 163/2, 89/11
[=18]

daxil: is. (Ar.) iç
d.+ində 54/15
[=1]

daxiliyyə: is. (Ar.) devlet yönetiminde iç işleri
d. 183/6
[=1]

daxil ol-: f. (< Ar. daḫl + T. ol-) girmek
d. o.-muşdur 146/26, 148/28
[=2]

daim: zf. (Ar.) daima
d. 116/11, 144/18, 171/29, 84/11, 92/23
[=5]

daima: zf. (Ar.) her vakit, sürekli olarak; daim
d. 129/5
[=1]

dair: sf. (Ar.) dönen, devreden
d. 102/28, 150/23, 161/29, 171/2, 87/1
[=5]

daire: is. (Ar.) merkez kabul edilen bir noktadan aynı uzaklıktaki noktaların meydana getirdiği bir çemberin içinde kalan düzlem parçası
d.+ni 59/18
d.+yi 127/1, 86/17
[=3]

dal: is. vücudun boyundan omuz kemiğine kadar olan arka bölümü; kürek
d. 151/21
[=1]

dalalət: is. (Ar.) doğru yoldan ayrılma, yoldan çıkma, sapıtma, sapıklık
d.+ə 91/30
[=1]

dalaş-: f. boğuşmak
d.-dıqlarını 151/1
[=1]

dalı: is. geri, arka
d. 183/23
d.+da 74/14
d.+dakı 136/56
d.+ya 20/31

d.+yə 52/27
[=5]

dalınca: zf. ardınca, arkasınca
d. 101/21
[=1]

dam: is. yapıları dış etkilerden korumak amacıyla üzerlerine yapılan çoğu kiremit kaplı bölüm
d. 102/3, 136/7
[=2]

dam-: f. dökülmek, akmak
d.-ıb 59/27
[=1]

damaq: is. ağız boşluğunun tavanı
d. 154/28
[=1]

damə: is. deme işi, eyitme
d.+ni 97/22
d.+nin 60/7
[=2]

dana: is. (Far.) âlim, bilgin, bilgili, bilen kimse
d. 89/21
[=1]

danə: is. (Far.) herhangi bir sayıda olan şey; adet, kıta, parça, pare
d.+sin 60/9
d.+yi 73/9
[=2]

danış-: f. sözle ifade etmek, bildirmek, anlatmak, demek, söylemek, nakletmek
d.-an 15/12, 15/7
d.-dıqları 24/7
d.-ıb 165/30
d.-ıq 49/9, 65/20, 74/24
d.-ır 113/22
d.-ırlar 16/8
d.-manda 85/3
[=10]

danışıl-: f. söylenilmek, sohbet etmek
d.-ırdı 16/7
[=1]

danışma: is. danışmak işi; müşavere, istişare, meşveret
d. 22/3
d.+ğa 109/2, 152/23
d.+lar 17/17
[=4]

danişgəndə: is. (Far.) üniversite
d.+sində 58/24
[=1]

dar: sf. ensiz; küçük; çok az
d.+ına 28/20
[=1]

dara: is. (İtal.) kabıyla birlikte tartılan bir nesnenin kabının ağırlığı
d. 68/8
[=1]

dari: is. tahıl bitkisi ve bu bitkinin tanesi
d. 18/8, 89/12
[=2]

darlıq: is. dar olma durumu
d.+da 102/19
[=1]

darülfünun: is. (< Ar. dār + funūn) üniversite
d. 182/29
d.+larında 159/17

[=2]

dastan: is. (Far.) tarih öncesi tanrı, tanrıça, yarı tanrı ve kahramanlarla ilgili olağanüstü olayları konu alan şiir; epope
d. 102/15, 66/4, 69/17
d.+ı 166/13, 166/14, 45/30, 54/4
d.+ıdır 133/33
d.+lar 16/16
d.+lara 18/26, 19/12
d.+ları 18/24
d.+larıdır 20/5
d.+ların 18/24
d.+larına 119/24
d.+larını 18/28, 19/31, 20/4, 21/15
[=19]

daş: is. doğada parça yahut büyük ve küçük kitleler hâlinde bulunan sert cisim
d. 126/7, 17/10, 77/22
d.+a 56/12
d.+ı 73/8, 97/4
d.+ına 85/13
d.+ını 49/12
d.+ları 16/18, 16/20, 16/23
[=11]

davam: is. (Ar.) bir şeyin, işin veya hadisenin daimî veya muayyen müddetli olması
d. 149/18
d.+ı 17/1
d.+ıdır 166/11
[=3]

davam et-: f. (< Ar. devām + T. et-) mukavemete vs. karşı dayanmak
d. e.-(d)ən 49/6
d. e.-(d)irdi 149/5, 167/27
d. e.-di 183/27
d. e.-dilər 20/3
d. e.-məkdə 167/25
d. e.-mişdir 119/14, 150/23, 153/10, 16/1, 20/23, 52/26
[=12]

davam etdir-: f. (< Ar. devām + T. ettir-) sürekli, devam ettirmek
d. e.-diyi 184/28
d. e.-ən 176/15
d. e.-miş 151/17
[=3]

dava: is. (Ar.) korunmanın bir hüküm ile sağlanması için yargı organlarına yapılan başvuru
d.+sı 122/29
[=1]

davar: is. koyun ve keçiye verilen ortak ad
d.+dan 126/14
[=1]

davət: is. (Ar.) çağrı
d. 55/16
[=1]

dayan-: f. bir yere yaslanmak, kendini dayamak
d.-an 38/18, 69/30
d.-araq 128/4
d.-ırdılar 140/9
[=4]

dayandırma: is. dayandırmak işi
d.+ğa 70/20, 146/11
[=2]

dayim: sf. (Ar.) sürekli sonsuz olan
d. 112/22
[=1]

de-: f. söylemek, demek (krş. **di-**)

d. 102/17, 111/17, 111/8, 112/17, 119/1, 128/6, 142/14, 142/15, 148/17, 36/13, 37/12, 37/6, 39/30, 40/23, 43/3, 47/25, 55/26, 64/23, 75/21, 83/9, 90/12, 90/19, 93/26
d.-di 130/17, 152/18
d.-dikləri 95/16, 64/25
d.-diklərimizi 39/21
d.-dilər 29/3, 28/30, 45/15, 92/27, 28/26, 28/27, 28/28, 28/29, 28/31, 29/1, 29/2, 29/4, 29/5, 29/6, 73/19
d.-dim 114/11, 120/17, 148/6, 56/16, 77/19
d.-diyi 55/28, 41/23
d.-diyinə 45/26
d.-mə 136/51, 175/16, 121/2, 100/8, 91/22
d.-məkdir 157/11
d.-mənəm 79/12
d.-mərəm 107/2
d.-məz 180/10
d.-miş 32/30, 37/24, 41/28, 79/15, 85/18, 85/30, 64/9
d.-mişdin 144/23
d.-mişdir 150/19
d.-mişlər 70/7, 29/4
d.-r 18/5, 25/19
d.-rlər 119/4
d.-səm 45/16
d.-yəcək 86/11
d.-yəm 86/6, 116/24
d.-yərsən 136/17
d.-yib 109/2, 89/3
d.-yibsən 127/3, 91/23
d.-yim 84/27, 117/28
d.-yin 119/28, 26/27
d.-yilirdi 96/18
d.-yir 147/23, 39/6, 141/12
d.-yirdilər 16/7
d.-yirdin 144/18
d.-yirəm 149/22
d.-yirlər 112/22
d.-yə 126/14
d.-yək 77/7
d.-yən 113/5
d.-yər 74/27, 98/4
d.-yərəm 113/2
d.-yü 47/12, 47/13
d.-yüb 109/7
[=104]

demək: bir şey anlamına gelmek
d. 15/3, 24/11, 66/6, 51/20
d.+dir 39/20, 17/13
[=6]

demokratik: sf. (Yun.) demokrasiye uygun, demokrasi temelinde kurulmuş
d. 185/2
[=1]

deyil: ed. kendinden önce gelen söze inkâr veya zıtlık manası katar (krş. **deyül**)
d. 103/13, 104/26, 135/23, 145/29, 146/5, 181/1, 27/4, 33/4, 39/8, 63/2, 70/12, 81/1, 84/30, 91/21, 149/20, 165/3, 47/28, 44/11, 51/11, 51/14, 26/12, 26/13, 26/15, 26/17, 26/19, 26/21, 40/12, 60/22, 62/16
d.+di 15/9, 146/23
d.+dilər 15/26
d.+dim 19/26, 45/17
d.+dir 145/22, 15/10, 25/2, 37/11, 37/22, 46/31, 49/6, 57/13, 22/2, 127/13, 91/17
d.+əm 146/18
[=47]

deyil-: f. söyleme işi yapılmak; söylenilmek
d.-diyində 24/3
d.-ən 29/17, 42/3
d.-ib 57/2
d.-ir 15/12, 16/18

d.-məzdi 15/7
d.-miş 104/23, 34/8, 42/2
d.-mişdir 96/19
[=11]

deyim: is. genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, kendine özgü bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği; tabir
d. 107/7
[=1]

deyiştirmə: is. değiştirmek işi, tebdil
d.+sindən 147/3
[=1]

deyül: ed. kendinden önce gelen söze inkâr veya zıtlık manası katar (krş. **deyil**)
d.+dür 47/12
[=1]

də: bağ. bağlama ve kuvvetlendirme edatı, da, de
d. 100/25, 102/7, 113/11, 113/15, 113/21, 116/28, 125/1, 145/16, 15/10, 152/9, 153/22, 16/16, 16/29, 16/30, 160/13, 160/15, 162/11, 162/6, 167/19, 17/26, 17/28, 170/2, 170/25, 170/8, 172/26, 175/1, 177/26, 18/23, 21/28, 21/32, 22/4, 24/16, 24/7, 25/29, 26/23, 27/2, 28/13, 33/5, 37/10, 37/8, 37/9, 39/21, 41/26, 43/17, 47/3, 49/16, 49/17, 49/18, 50/13, 50/18, 50/3, 52/1, 52/16, 54/29, 55/15, 57/2, 61/13, 62/11, 62/16, 63/28, 64/18, 67/18, 71/24, 75/6, 79/13, 79/15, 82/17, 93/29, 95/7, 105/14, 106/17, 106/29, 107/31, 111/12, 111/5, 112/17, 114/8, 117/22, 119/13, 119/18, 119/19, 125/27, 126/25, 127/7, 132/1, 136/27, 136/36, 139/16, 140/31, 141/11, 141/27, 141/9, 142/14, 142/16, 142/9, 146/21, 147/19, 147/5, 147/9, 148/15, 148/2, 148/3, 149/27, 150/20, 151/3, 151/9, 152/8, 16/18, 164/2, 165/14, 165/28, 169/9, 170/28, 171/11, 171/2, 171/4, 172/30, 174/26, 175/12, 176/24, 177/10, 177/21, 177/22, 179/1, 179/2, 181/19, 182/1, 183/16, 183/19, 183/23, 183/27, 184/13, 19/14, 19/7, 20/13, 21/8, 29/19, 30/31, 39/12, 59/26, 71/23, 73/20, 76/22, 89/17, 91/7, 96/5, 168/3, 42/23
[=148]

dəf: is. (Ar.) savma
d. 44/21, 43/13
[=2]

dəfə: zf. (Ar.) kere
d. 76/6, 122/23, 122/25, 123/11, 16/20, 160/18, 183/4, 184/6, 26/30, 57/10
d.+lər 97/17
[=11]

dəfələrlə: zf. pek çok kez; defaatle
d. 168/10, 129/5, 42/19
[=3]

dəfn edil-: f. (< Ar. defn + T. edil-) defnetme işi yapılmak
d. e.-di 56/5
d. e.-mişdir 123/1, 141/1, 176/13, 31/18, 31/23, 32/14
[=1]

dəfn et-: f. (< Ar. defn + T. et-) ölüyü gömmek, toprağa vermek
d. e.-mişdir 37/19
[=1]

dəftər: is. (Ar.) yazı yazmak yahut resim çizmek için kitap şeklinde dikilmiş kâğıt destesi
d. 104/16, 25/22
d.+i 106/18
d.+inə 147/18

[=4]

dəğişik: sf. değiştirilmiş olan; muaddel
d.+lər 148/29
[=1]

dəhan: is. (Far.) ağız
d. 174/15, 75/25, 75/16
d.+ı 28/27
d.+un 108/20
[=5]

dəhr: is. (Ar.) dünya, cihan
d. 102/9, 174/24
d.+də 101/26, 101/30, 116/26, 42/6
d.+ə 42/7
d.+əm 40/5
d.+i 178/18, 87/5
[=10]

dəhşət: is. (Ar.) bir tehlike veya korkunç bir şey karşısında duyulan ürküntü
d.+ləri 150/16
[=1]

dəxi: bağ. da
d. 128/28, 173/28, 109/9, 113/5, 121/2, 121/6, 131/8, 179/9, 74/30
[=9]

dək: ed. bir işin, bir durumun sona erdiği zamanı veya yeri gösteren bir söz; kadar, değin
d. 184/5, 113/7
[=2]

dəqiqə: is. (Ar.) bir saatlik zamanın altmışta biri
d. 106/5, 109/1
[=2]

dəl-: f. suyun içine bütün vücuduyla ve hızla girmek
d.-ib 75/11, 75/22
[=2]

dəlik: is. dar, küçük açıklık
d. 39/19
[=1]

dəlil: is. (Ar.) insanı aradığı gerçeğe ulaştırabilecek iz
d. 21/29
d.+i 42/7
[=2]

dəlin-: f. delme işi yapılmak
d.-ibdir 75/19
d.-ür 44/6
[=2]

dəm: is. zaman, çağ
d. 131/24, 115/24, 144/26, 168/31, 174/19, 174/21, 18/10, 181/23, 28/21, 39/19, 71/8, 87/9, 103/26, 85/8
d.+də 145/10, 88/19, 81/18, 84/4
d.+i 121/19, 81/8
d.+idir 130/11
d.+ini 174/19, 174/21
d.+lərdə 90/8
[=24]

dəmbədəm: zf. (Far.) ara sıra
d. 56/11
[=1]

dəmin: zf. biraz önce; demincek, deminden
d. 26/26
[=1]

dəmir: is. mavimtırak esmer renkte, özellikle çelik, döküm ve alaşımlar

durumunda sanayide kullanılmaya en elverişli element
d.+dən 126/11
[=1]

dəmirçi: is. demir satan, demir eşya yapan veya onaran kimse
d. 143/4
d.+nin 71/17
[=2]

dəmiryolu: is. lokomotif, vagon vb. demir tekerlekli taşıtların üzerinde hareket ettiği, paralel iki ray döşenerek yapılan bir yol türü; demir hat, şimendifer
d. 159/5
[=1]

dəmokratik: sf. (Fr.) demokrasiye uygun
d. 140/1, 146/3, 160/1, 160/17, 161/10, 183/22
[=6]

dəniz: is. yer kabuğunun çukur bölümlerini kaplayan, birbiriyle bağlantılı, tuzlu su kütlesi; bahir, derya
d.+dir 33/21
[=1]

dənlü: ed. kadar
d. 41/16
[=1]

dərayət: is. (Ar.) ince şeyleri kavrayış
d. 68/8
[=1]

dərbar: is. (Ar.) kapı yeri, kapı
d. 31/7
d.+da 49/8
d.+dan 55/12
d.+ı 165/21, 167/7
d.+ında 61/12, 69/22
[=7]

dərbə: is. (Ar.) ülkede bir grup tarafından örgütlü bir biçimde silah zoruyla baskı kurularak veya seçim dışındaki demokratik usuller kötüye kullanılarak mevcut hükûmeti istifa ettirme veya rejimi değiştirecek biçimde yönetimi devirme işi
d.+dən 126/1
[=1]

dərbədər: sf. (Far.) yaşayışı ve davranışı düzensiz
d. 151/12
[=1]

dərbənd: is. (Far.) geçit
d. 102/16, 102/22, 102/24
[=3]

dərc elə-: f. toplamak
d. e.-diyimiz 142/19
[=1]

dərc et-: f. toplamak
d. e.-(d)irik 144/7, 170/20, 178/2, 182/10, 89/22
d. e.-məklə 181/27
[=6]

dərc ol-: f. toplanmak
d. o.-unurdu 183/12, 183/15
[=2]

dərd: is. (Far.) üzüntü
d. 114/2, 176/30, 19/18, 45/9, 51/14, 128/29, 129/14
d.+ə 28/21, 39/26, 75/4, 87/21, 89/8

d.+i 117/13, 173/1, 182/4, 60/20, 102/25, 81/5, 89/27, 91/25
d.+im 117/25, 89/31
d.+imə 128/19
d.+imi 179/20, 179/22, 99/26, 82/6
d.+imin 100/26
d.+in 92/4
d.+inə 181/19, 180/30, 88/23
d.+lərə 117/11
d.+lərin 33/18
d.+ləriylə 39/26
d.+ü 144/25, 178/4, 65/13, 72/11, 89/15, 180/17, 93/9
[=42]

dərəcə: is. (Ar.) bir şeyin seviyesi
d. 176/26, 115/10
d.+də 37/9, 57/13
d.+sinə 170/25
[=5]

dərgah: is. (Far.) tekke
d.+ə 85/21
d.+i 116/8
d.+ində 85/26
[=3]

dəri: is. insan ve hayvan vücudunu kaplayan tüy, kıl veya pulla kaplı tabaka
d.+si 19/9, 28/7
[=2]

dərin: sf. büyük derinliği olan (sığ karşıtı)
d. 33/8, 38/6, 42/4, 140/26, 145/6, 149/13, 149/14, 149/28, 153/14, 162/3, 170/15, 175/2, 176/30, 184/14, 76/23
d.+dən 70/12, 140/10, 161/16, 165/4
[=19]

dərinləşdir-: f. derin duruma getirmek
d.-mək 172/19
d.-mişdi 140/22
[=2]

dərk et-: f. (< Ar. derk + T. et-) anlamak
d. e.-miş 61/24
[=1]

dərman: is. (Far.) takat
d. 180/30, 19/19, 45/10, 87/21
d.+da 83/14
d.+ı 33/18
[=6]

dərman et-: f. (< Far. dermān + T. et-) takati olmak
d. e.-(d)ən 88/23
[=1]

dərmansız: sf. takatsiz
d. 33/18
[=1]

dərnək: is. belirli ve ortak bir amacı gerçekleştirmek için kurulan yasal topluluk; cemiyet
d. 141/2
[=1]

dərs: is. (Ar.) okuyup öğrenmek için öğretmenin öğrenciye verdiği bilgi
d. 21/5, 171/3
d.+dən 90/20
d.+ində 90/23
[=4]

dərs al-: f. (< Ar. ders + T. al-) bir konu üzerinde bir öğrenci yetkili bir kimseden bilgi edinmek
d. a.-mış 168/21
d. a.-mışam 34/2
d. a.-mışdır 177/3
[=3]

dərslik: is. öğrencilerin, bir öğretmenin gözetimi altında, anlatma, araştırma, küme çalışması vb. yollarla ve türlü eğitim araç ve gereçlerinden de yararlanarak ders yaptıkları yer; sınıf, dershane
d. 148/23
[=1]

dərs ver-: f. (< Ar. ders + T. ver-) öğretmek, yetiştirmek
d. v.-məklə 172/20
[=1]

dərt: is. (Far.) üzüntü
d. 28/21
d.+ləri 70/19
[=1]

dərvazə: is. (Far.) kale ve şehirlerin, külliyelerin büyük giriş kapısı
d. 156/3
[=1]

dərviş: is. (Far.) bir tarikata girmiş, onun kurallarına ve törelerine bağlı kimse; torlak
d. 129/21, 32/25, 164/5, 112/1
d.+ləri 164/7
d.+lərindəndir 136/58
d.+ü 72/10
[=7]

dərya: is. (Far.) deniz
d. 33/21, 167/11
d.+da 142/14
d.+sında 154/24
d.+sısan 148/18
d.+vü 68/11
d.+yı 99/5, 28/1, 41/21, 65/16
[=10]

dəspot: is. (Fr.) Bir ülkeyi zora ve baskıya dayanarak yöneten kimse
d.+dan 167/11
d.+un 167/14
[=2]

dəst: is. (Far.) el
d.+inə 83/8
[=1]

dəste: is. demet
d.+yi 106/23
[=1]

dəstgir: is. (Far.) elden tutan (kimse), yardımcı
d.+əm 107/20
[=1]

dəstur: is. (Far.) izin
d. 102/9
[=1]

dəva: is. (Ar.) çare
d. 28/21, 39/26, 88/1, 88/5, 92/3
d.+lardan 92/4
d.+sı 87/28, 88/11
d.+yi 19/18, 45/9
[=10]

dəvalan-: f. hastalıktan kurtulmak, sağlığı yerine gelmek; salah bulmak
d.-ıbdır 91/25
[=1]

dəvət: is. (Ar.) çağrı
d. 69/22
d.+i 79/6
[=2]

dəvət et-: f. (< Ar. daʿvet + T. et-) hürmetle bir yere çağırmak
d. e.-(d)ilir 167/8
d. e.-(d)ir 70/20, 93/3
d. e.-(d)irdi 169/13
[=4]

dəvlət: is. (Ar.) toprak bütünlüğüne bağlı olarak siyasal bakımdan örgütlenmiş millet veya milletler topluluğunun oluşturduğu tüzel varlık; ülke
d. 149/20, 165/27
d.+in 49/15
[=3]

dəvran: is. (Ar.) dünya
d.+dən 144/5
d.+ıdır 26/25
[=2]

dəvür: is. (Ar.) eyin kendi ekseni etrafında yaptığı dolanma hareketi
d.+də 153/17
[=1]

dəy-: f. değmek
d.-mə 168/31
d.-məmiş 159/11
[=2]

dəyanət: is. (Ar.) din kurallarına tam bağlı olma durumu
d. 72/8, 83/23
[=2]

dəyərli: sf. kıymetli, pahalı
d. 55/11, 182/18, 63/28
[=3]

dəyiş: is. deme, söyleme işi
d.+i 38/9
[=1]

dəyiş-: f. başka bir biçim veya duruma girmek; tahavvül etmek
d.-mişdir 16/30
[=1]

dəyişdir-: f. başka bir biçime sokmak, değişikliğe uğratmak
d.-mək 166/21
[=1]

dəyişdirilmə: is. değiştirilmek işi
d.+si 160/8
[=1]

dəyişə bil-: f. değişme ihtimali veya imkânı bulunmak
d. b.-ir 16/29
[=1]

dəyişmə: is. değişmek işi
d.+lərə 82/8
d.+sinə 166/15
[=2]

dəyişməz: f. bir şeyi bırakıp yenisini, başkasını kullanmak, tazelemek
d. 16/27
[=1]

di-: f. söylemek, demek (krş. **de-**)
d.-dilər 19/24
d.-düm 62/18
d.-məklə 64/23
d.-mişdir 21/33
d.-səm 19/25
d.-yəllər 63/10, 63/12, 63/14, 63/16, 63/19, 63/21, 63/23, 63/5, 63/6, 63/8
d.-yəsən 106/24
d.-yüb 64/24
[=17]

didar: is. (Far.) yüz
d. 84/26
d.+a 29/14
d.+dan 88/21
d.+ına 181/26, 28/19
[=5]

didə: is. (Far.) göz
d. 169/11, 65/1
d.+lərimdən 44/5
d.+mdən 135/8
d.+yi 129/27, 80/10, 97/25, 143/13, 144/27
[=9]

digər: sf. (Far.) öteki
d. 142/17, 159/12, 176/22, 41/24, 59/15, 177/20, 177/26, 177/29, 120/20
d.+ı 18/15
d.+lərində 153/19
d.+lərindən 170/15
[=12]

diqqət: is. (Ar.) duygu ve düşüncenin bir tarafa yönelmesi ve onun etrafında toplanması
d.+i 39/23
d.+ini 164/26
[=2]

diqqətlə: zf. dikkat ederek
d. 98/4, 128/5
[=2]

dil: is. insanlar arasında iletişim vasıtası
d. 107/26, 109/8, 129/16, 129/20, 15/11, 154/26, 16/13, 173/1, 179/2, 18/8, 182/5, 24/12, 26/13, 30/32, 49/8, 51/15, 51/4, 52/30, 64/13, 65/5, 84/10, 87/3, 90/15, 90/16, 90/28, 147/27
d.+də 16/18, 19/13, 19/7, 41/5, 48/8, 52/25, 96/2, 112/11, 142/6, 173/23
d.+dən 173/28, 65/28
d.+i 100/19, 101/2, 104/25, 113/9, 127/12, 129/14, 130/10, 130/11, 130/13, 130/9, 139/15, 143/19, 143/2, 144/29, 147/10, 15/17, 153/15, 16/26, 16/8, 16/9, 168/23, 173/5, 18/24, 20/30, 21/5, 22/3, 22/4, 24/16, 24/6, 29/16, 31/8, 37/4, 40/10, 40/11, 49/15, 49/7, 49/8, 49/9, 64/7, 65/20, 74/23, 80/6, 85/24, 91/20, 97/20
d.+idir 16/13
d.+im 112/13, 179/28, 179/3, 64/13, 65/1, 65/5, 89/27, 91/24
d.+imdən 126/23, 182/4
d.+imizdə 48/10
d.+imizə 48/9
d.+in 140/24, 15/15, 15/17, 15/19, 24/5, 44/15, 52/15, 69/8, 95/8
d.+incə 108/1
d.+ində 19/30, 32/9, 74/21, 79/14, 119/14, 146/23, 184/13, 184/3, 68/32, 77/27, 91/7, 153/21
d.+indən 39/26, 39/6, 74/24, 104/24, 105/1
d.+inə 104/25, 176/8, 25/28, 28/13, 65/20, 67/4, 69/30
d.+ini 140/24, 15/15, 150/14, 176/7
d.+inin 119/23, 142/4, 16/10
d.+iylə 17/13, 17/28, 19/31, 20/19
d.+lə 133/34, 140/8, 21/18, 37/6
d.+lər 145/26, 76/4, 88/9
d.+lərdə 16/26, 16/29
d.+lərdən 16/28
d.+lərdəndir 16/26
d.+lərə 16/29, 19/1, 21/11
d.+ləri 161/19, 140/23, 141/20, 22/9, 36/5
d.+lərin 113/7, 38/10
d.+lərində 37/5
d.+lərinə 20/15

d.+lərini 16/16, 89/20, 140/21, 145/25, 172/6
[=169]

dilara: is. (Far.) gönlü süsleyen (güzel), sevgili
d. 116/27
[=1]

dilavər: sf. (Far.) yiğit, cesur, yürekli, mert
d. 102/25, 99/2
[=2]

dilbər: sf. (Far.) güzel, sevgili, canan
d. 173/20, 174/14, 180/25, 25/11, 25/12, 73/4
d.+a 182/4
d.+i 130/24, 34/14, 76/3
d.+imin 128/27
d.+in 144/31
d.+ü 25/12
[=13]

dilçi: is. dil bilimci
d. 25/27, 67/14, 120/8
d.+ları 174/14
d.+ləri 25/29
[=5]

dilçilik: sf. dille ilgili araştırma yapma, dil ilimleriyle uğraşma işi
d. 15/19
[=1]

dildar: is. (Far.) gönlü kendine bağlamış olan kimse, sevgili
d. 128/25
d.+ə 144/11
d.+imə 128/21
[=3]

dilə-: f. birinden bir şeyin yapılmasını istemek; rica etmek
d. 156/23
d.-r 180/14
d.-rəm 18/7
d.-rsən 120/18
[=4]

dilə gətir-: f. konuşturmak
d. g.-ir 18/28
[=1]

dilgir: sf. (Far.) gücenmiş, kırgın, gönlü incinmiş
d. 144/31
[=1]

dilxun: sf. (Far.) içi kan ağlayan, çok kederli, çok üzüntülü (kimse)
d.+i 144/13
[=1]

dilniş: sf. (Far.) gönülde yer tutan, çok hoşa giden, latif
d.+in 97/23
[=1]

dilrüba: sf. (Far.) gönül kapanan, herkesin kendine ait, âşık olunan (güzel)
d. 101/30
d.+dən 77/20
[=2]

dimağ: is. (Ar.) beyin
d.+i 71/5
[=1]

din: is. (Ar.) Tanrı'ya, doğaüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal bir kurum; diyanet

d. 100/10, 104/8, 125/16, 141/10, 141/20, 144/15, 17/29, 74/2, 90/11
d.+i 145/13, 154/18, 17/8, 39/24
d.+im 41/2
d.+in 141/22, 83/16
d.+ində 102/17
d.+ini 16/31, 79/12
[=19]

din-: f. sona ermek, bitmek, durmak
d.-məsəm 102/12
[=1]

dinar: is. (Ar.) para birimi
d. 72/17
[=1]

dindar: sf. (Far.) din inancı güçlü, din kurallarına bağlı, dinin emirlerini yerine getiren (kimse); mütedeyyin
d. 102/26, 89/21
[=2]

dindarlıq: is. dindar olma durumu; mütedeyyinlik
d. 102/16
d.+da 102/18
[=2]

dinlə-: f. işitmek için kulak vermek
d. 53/5
d.-miş 69/17
[=2]

diraz: sf. (Far.) uzun
d. 108/19
[=1]

dirhəm: is. (Ar.) eski bir para çeşidi, gümüş sikke
d.+ü 72/17
[=1]

diri: sf. canı olan, canlı, sağ, yaşayan (ölü karşıtı)
d. 166/20
[=1]

dirilik: is. diri olma durumu; zindelik
d. 60/19, 63/22
[=2]

dirilt-: f. dirilmesini sağlamak
d.-mişdir 21/15
[=1]

dişli: sf. dişleri olan
d. 75/15, 75/25
[=2]

divan: is. (Ar.) divan edebiyatı şairlerinin şiirlerini topladıkları eser
d. 111/11, 127/34, 168/10, 26/30, 46/19, 46/25, 50/31, 52/11, 55/14, 63/27, 79/15, 87/19
d.+da 26/9, 46/22, 46/27, 49/9
d.+ı 104/21, 104/23, 111/11, 123/11, 128/12, 128/4, 133/37, 168/10, 168/22, 168/9, 17/6, 20/20, 21/16, 26/10, 26/30, 26/4, 27/1, 41/9, 42/18, 46/21, 46/24, 46/8, 50/8, 57/3, 57/9, 61/8, 63/25, 63/31, 64/2, 85/15, 97/17, 99/5, 56/19, 61/8
d.+ın 100/27, 41/9, 36/12, 37/6, 39/5
d.+ında 42/11, 42/2, 46/8, 52/12
d.+ındaki 101/3
d.+ından 136/58, 32/10, 48/3
d.+ındandır 55/25
d.+ını 19/7, 31/10
d.+ının 104/22, 128/1, 168/14, 26/8, 36/16, 37/23, 62/2
d.+ları 169/29
d.+larının 37/15
d.+larıyla 41/6

[=76]

divanə: sf. (Far.) bir şeye çok düşkün olan
d. 135/25, 34/11, 34/9, 112/28, 127/2, 170/22, 60/4, 80/28, 115/23
d.+dir 108/21
d.+lərdən 119/3
[=11]

divar: is. (Far.) bir yapının yanlarını dışa karşı koruyan, iç bölümlerini birbirinden ayıran, taş, tuğla vb. gereçlerden yapılan veya örülen dikey düzlem; örek, cidar
d. 37/7
d.+dır 65/25
d.+ə 41/20
[=3]

diyar: is. (Ar.) ülke
d. 29/8, 86/5
d.+da 83/27
d.+i 107/18, 108/2
[=5]

diyer: sf. (Far.) öteki
d. 24/5
[=1]

diyə: ed. adında
d. 136/25, 145/17, 146/10, 148/10, 155/23, 178/28, 91/29
[=7]

diz: is. kaval, baldır ve uyluk kemiğinin birleştiği yer
d. 104/9
d.+dən 179/26
[=2]

dodaq: is. ağzın, dişleri örten ve dışarıya doğru az veya çok kıvrılan üst ve alt kenarlarından her biri; lep
d. 152/4
d.+(ğ)ın 28/26
d.+(ğ)ına 29/4
d.+ım 106/11
[=4]

dodaqlı: sf. dudağı olan
d. 75/15
[=1]

doğ-: f. dünyaya gelmek
d.-an 154/9, 162/3, 26/27
d.-ar 65/26
[=4]

doğma: is. doğmak işi
d. 149/14
[=1]

doğru: sf. düzgün, düz, gerçek
d. 163/5, 175/13, 22/16, 83/17, 83/23, 72/5
d.+dur 144/22, 33/4
d.+su 67/21
[=9]

doğruluq: is. hakikilik; sadakat, samimiyet
d.+dan 60/4
[=1]

doğul-: f. anneden olmak, dünyaya gelmek
d.-duğu 176/26, 27/4
d.-muş 154/31, 171/14, 30/34, 31/20
d.-muşdur 176/25, 27/5
d.-ub 38/4, 54/8, 68/20
d.-ubdur 61/22
[=12]

doğum: is. çocuğun dünyaya gelmesi; doğma, doğuş
d. 37/17
[=1]

doktor: is. yüksek ilmî derece ve bu dereceyi almış şahıs
d.+ların 122/27
[=1]

doqquz: is. sekizden sonra gelen sayı
d. 22/13, 154/29
[=2]

doqquzuncu: sf. dokuz sayısının sıra sıfatı
d. 17/9
[=1]

dol-: f. dolu duruma gelmek
d.-ar 89/24
d.-arsən 18/22
d.-du 51/18
d.-masa 150/10
d.-muş 20/11
d.-ub 72/15
[=6]

dolan-: f. bir şeyin etrafına sarılmak
d.-dım 34/10
d.-ım 173/25
d.-ır 127/1, 90/10
d.-gınam 119/20
d.-uban 174/4
[=6]

dolanma: is. dolanmak işi
d.+sını 174/7
[=1]

dolaş-: f. yayılmak
d.-araq 145/25
d.-ırdı 111/7
[=2]

doldur-: f. boş bir şeyi dolu hâle getirmek
d.-maq 25/3
d.-ub 103/21, 125/21
[=3]

doldurma: is. doldurmak işi
d.+ğa 159/6
d.+ğı 165/28
[=2]

dolu: sf. içerisi boş olmayan, ağzına kadar bir şeyle doldurulmuş ya da dolmuş
d.+dur 154/12, 174/13, 62/2, 64/14, 65/1, 65/2, 65/20, 65/4, 65/6
[=9]

don: is. giysi
d.+a 34/10
[=1]

dost: is. (Far.) yakın yoldaş, arkadaş
d. 146/4, 89/23
d.+a 146/6
d.+larına 162/6, 174/30
d.+u 173/14, 70/18, 70/3, 70/30, 79/18, 93/1, 93/26
d.+um 151/10, 22/15, 22/6
d.+una 36/13
d.+unu 93/2
[=17]

dostluq: is. karşılıklı itimat ve ruhen yakınlık temelinde ortaya çıkan yakın münasebet
d. 74/15, 79/19, 93/31
[=3]

dost ol-: f. (< Far. dūst + T. ol-) yakınlık kurmak, ahbap olmak
d. o.-duğu 145/23, 150/22
[=2]

doy-: f. doymak
d.-unca 107/22, 108/11, 77/12
[=3]

dök-: f. dökmek
d.-ər 19/20, 45/11
d.-üb 102/21
[=3]

dökül-: f. dökülmek
d.-üb 168/31
d.-ür 42/8
[=2]

dön-: f. dönmek
d.-dü 104/7
d.-dükdən 147/18, 172/20
d.-dürməm 41/3
d.-ən 33/19
d.-ər 135/14
d.-müş 168/8, 85/7, 90/16
d.-übdür 135/7
[=10]

döndər-: f. dönmesini sağlamak
d.-ib 73/8
d.-ibdi 103/19
[=2]

dönə dönə: zf. defalarca, birkaç defa; tekrar tekrar
d. 40/21, 73/14
[=2]

dördüncü: sf. dört sayısının sıra sıfatı
d. 26/29, 30/34
[=2]

dört: is. üçten sonra gelen sayı
d. 103/7, 16/22, 32/19, 75/12, 96/24, 166/15
[=6]

dövlət: is. (Ar.) toprak bütünlüğüne bağlı olarak siyasal bakımdan örgütlenmiş millet veya milletler topluluğunun oluşturduğu tüzel varlık; ülke
d. 140/26, 140/29, 161/19, 166/12, 166/16, 167/2, 169/16, 26/6, 31/8, 61/23, 69/3, 15/5, 51/13
d.+i 142/11, 68/9, 152/27, 73/26
d.+ini 15/25
d.+inin 26/7
d.+lərlə 49/16
[=20]

dövr: is. (Ar.) çağ
d. 171/9, 69/24
d.+də 184/26, 49/15, 67/18, 145/16, 184/20, 160/26, 184/10
d.+dəki 164/22
d.+əmi 107/23
d.+i 85/7
d.+in 52/29
d.+inin 68/3
d.+lərdən 141/22
d.+ləri 154/20
d.+lərindəki 152/14
d.+ü 139/4, 140/11, 141/26, 151/13, 172/2, 86/23, 87/27, 90/14
d.+üdür 67/18
d.+ün 140/12, 161/3, 168/16, 41/25, 63/30, 69/8, 79/20, 85/16, 85/2
d.+ündə 16/6, 21/8, 24/18, 49/7, 63/25, 68/3, 69/1, 128/11, 148/13, 85/6
d.+ünə 141/4, 50/31, 76/18
d.+ünün 69/15, 70/16, 82/23

[=51]

dövran: is. zaman, devir, vakit, çağ
d. 113/4, 114/1, 157/4, 39/12, 59/26, 60/10, 60/21, 68/8, 80/13, 80/19, 80/25, 81/15, 81/21, 81/3, 81/9, 82/10, 85/7, 87/13, 87/16, 87/8, 171/20
d.+a 60/2
d.+da 83/11
d.+dan 144/6
d.+ə 81/2
d.+ını 73/14
d.+ının 17/23
d.+i 70/31
d.+lar 89/30
[=29]

dövrə: is. birbiri ile bağlı olan hadiselerin, şeylerin bütünü
d. 24/14, 24/15, 24/17
d.+də 161/6, 161/9, 17/11, 28/5, 38/1, 67/6, 119/17, 147/16, 149/27, 169/19, 169/22, 170/27, 170/4
d.+dir 24/15
d.+ni 75/2
d.+si 52/27
d.+yə 24/14
[=20]

döyül-: f. dövme işine konu olmak; pataklanmak, sopalanmak
d. 149/9
[=1]

döyüş-: f. vuruşmak, çarpışmak
d. 146/7
[=1]

dözəlt-: f. düzleşmek
d.-ərək 175/2
[=1]

drama: is. (Lat.) dram
d. 165/7, 184/19
d.+ları 184/23
[=3]

dua: is. (Ar.) insanların Allah'a ve mukaddes saydıkları şahıslara müracaatı yahut ibadet zamanı zikrettikleri sözler
d. 165/29, 177/23, 83/21, 92/20
d.+dən 128/28
d.+dır 84/13
d.+lər 90/24
d.+nı 86/20
d.+sı 92/19
[=9]

duaçı: is. Allah'a yalvaran kimse
d.+dır 25/23
[=1]

dud-: f. elde bulundurmak, ele almak (krş. **dut-**)
d.-muşam 100/30
d.-ubdur 179/23
[=2]

dudman: is. (Far.) ocak
d.+lar 90/3
[=1]

dudul-: f. tutma işi yapılmak veya tutma işine konu olmak
d.-ub 52/15
[=1]

duman: is. yanan bir maddeden çıkan, içinde tamâmıyle yanmamış katı zerreler ve buğu bulunan gaz
d. 34/6
[=1]

dun: sf. (Ar.) alçak, soysuz

d. 100/29, 117/27, 87/5
[=3]

dur-: f. hareketsiz durmak
d. 108/5, 115/21, 115/23, 157/7, 68/17
d.+a 126/25
d.-an 100/11, 98/15
d.-aydı 109/5
d.-dum 120/13
d.-ma 106/28, 81/20, 83/8, 113/28
d.-muş 97/30
d.-sun 127/8, 93/6, 93/8
d.-ub 120/17
d.-ubdur 144/21
d.-ur 18/11, 29/5
[=22]

duraxla-: f. hareket durumundayken kısa bir süre için durmak veya arada bir durmak; duralamak
d.-dı 20/3
d.-mış 20/31
[=2]

durqunluq: is. durgun olma durumu, duraklık
d. 67/18
[=1]

durna: is. gagası, boğazı ve ayakları uzun göçebe iri bir kuş
d. 75/17, 76/1, 91/18
[=3]

durum: is. bir şeyin içinde bulunduğu koşulların hepsi; yer, vaziyet
d.+un 68/27
d.+unu 15/16, 40/7
[=3]

duruş: is. durmak işi
d.+un 76/8
[=1]

dut-: f. elde bulundurmak, ele almak (krş. **dud-**)
d. 41/2, 59/28
d.-ar 181/6, 56/15
d.-du 125/6, 51/12
d.-ma 135/26
d.-maqları 103/2
d.-maz 128/20
d.-ub 104/16, 116/8, 44/18, 98/24
d.-urdım 45/15
[=14]

dutuş-: f. birbirini tutmak, birbirine ilişip dokunmak
d.-an 41/16
[=1]

duvar: is. bir yapının yanlarını dışa karşı koruyan, iç bölümlerini birbirinden ayıran, taş, tuğla vb. gereçlerden yapılan veya örülen dikey düzlem; örek, cidar
d.+dan 145/8
[=1]

duy-: f. duymak işi; işitme, istihbar
d.-an 56/7
d.-maz 148/6
d.-muşlar 70/4
[=3]

duyğu: is. hissetme kabiliyeti; his
d.+larını 39/3, 37/5
[=1]

duzlu: sf. tuzlu olan
d. 56/14
[=1]

dübarə: is. (Far.) hile, oyun, düzen
d. 106/18

[=1]

düçar: sf. (Far.) uğramış, yakalanmış, tutulmuş
d. 91/30
[=1]

dügün: is. evlenme veya sünnet dolayısıyla yapılan tören, eğlence
d. 59/21
[=1]

dünən: is. bugünden bir önceki gün
d. 173/17
[=1]

dünya: is. kâinat; yeryüzü, âlem
d. 113/11, 140/10, 143/7, 153/12, 155/10, 155/4, 169/11, 172/29, 175/20, 185/1, 19/1, 33/17, 40/6, 40/8, 48/7
d.+da 142/10, 143/8, 40/20, 75/1, 83/16, 93/18
d.+dan 125/16, 129/6, 71/13
d.+də 99/28, 93/10
d.+dən 73/21
d.+nı126/10, 180/27, 86/1
d.+nın 112/1, 169/12, 21/11, 21/16, 40/17, 93/11, 93/18, 93/26
d.+sında 152/11
d.+sının 47/25
d.+vü 144/15, 40/12, 40/13
d.+ya 155/2, 174/25, 58/25, 72/15, 27/6, 79/5, 36/11, 169/16, 74/4
d.+yədir 72/12
d.+yı 70/2
[=54]

dürci: is. (Ar.) hokka, kutu, mücevher kutusu
d. 84/31
[=1]

dürdanə: is. (Ar.) inci tanesi
d. 75/25
[=1]

dürlü: is. tür, çeşit
d. 53/14, 82/1
[=2]

dürr: is. (Ar.) inci
d.+i 103/17, 41/21, 81/12, 84/30
d.+ə 73/9
[=5]

düruğ: is. (Far.) yalan
d. 92/11
d.+ə 92/12
[=2]

düstur: is. (Ar.) ana kural, temel kaide
d. 72/20
[=1]

düş-: f. yer çekiminin etkisiyle boşlukta, yukarıdan aşağıya inmek
d.-di 27/11, 27/12, 87/16, 87/28
d.-dü 104/2, 175/22, 181/29, 28/30, 73/4, 75/4, 84/3, 88/11, 92/1, 56/3
d.-düm 51/24, 84/2, 89/5
d.-düyü 154/19, 91/30
d.-ə 93/20
d.-ən 164/17, 121/7
d.-əndə 101/10, 151/13, 83/16, 90/1
d.-ər 142/17, 84/11, 89/23, 89/30
d.-məmiş 106/21
d.-məmişdir 107/16
d.-məsin 86/21
d.-məz 125/27, 126/21, 126/23
d.-mür 129/6
d.-müş 118/3, 98/12
d.-müşdür 164/20
d.-müşəm 89/28
d.-məyək 93/9

d.-sün 144/19
d.-üb 130/19, 136/14, 136/18, 136/21, 90/3, 92/20
d.-übdü 135/22, 175/20
d.-übdür 152/4
d.-ür 117/21
[=53]

düşgün: sf. bir şeye kendini aşırı vermiş olan, çok bağlı; tutkun
d. 157/22, 175/6
[=2]

düşmən: is. (Far.) birine karşı düşmanlık besleyen kişi
d. 98/15, 114/2, 51/22, 63/12, 65/26, 107/23
d.+ı 20/30, 131/1
d.+lə 161/7
d.+lər 117/15
d.+lərin 68/15
d.+nin 129/1
[=12]

düşün-: f. tasavvur etmek
d.-ərək 162/15, 178/27
d.-ür 146/16
d.-ürəm 146/17
[=7]

düşüncə: is. hayal, fikir
d. 41/11
[=1]

düşüncəli: sf. düşüncesi olan
d. 164/13
[=1]

düta: sf. (Far.) iki kat, bükülmüş, gerilmiş, kamburu çıkmış
d.+dən 128/19
[=1]

düymə: is. kıyafeti iliklemek için metal veya başka materyalden yapılan genellikle yuvarlak şekilde olan şey
d. 151/26
[=1]

düz: sf. yatay durumda olan, eğik ve dik olmayan; yeksan
d. 63/3
[=1]

düzəlt-: f. düzgün duruma getirmek
d.-(d)ir 164/29
d.-mək 163/5
[=2]

Dağılan Tifaq: öz. is.
D. T. 184/26
[=1]

Dağıstan: öz. is.
D. 141/18, 141/19, 149/26, 150/15, 177/6, 87/30
D.+a 172/16
D.+ı 155/11
[=8]

Daxıl Marağavı: öz. is.
D. M. 97/16
[=1]

Daxil: öz. is.
D. 102/15, 103/12, 170/14, 170/8, 171/8, 176/18
D.+in 97/19
[=7]

Dam və Dane: öz. is.
D. v. D. 53/1
[=1]

Danışməndani Azərbaycan: öz. is.
D. A. 112/4, 128/3
[=2]

Danimarkalı: öz. is.
D. 16/20
[=1]

Dədə Qorqud: öz. is.
D. Q. 18/23, 18/26, 18/29, 18/33
[=4]

Dəhnamə: öz. is.
D. 32/8
[=1]

Dəxil Marağayai: öz. is.
D. M. 20/25
[=1]

Dəkkənə: öz. is.
D. 54/29
[=1]

Dənison Ross: öz. is.
D. R. 67/9
[=1]

Dərbar: öz. is.
D.+a 54/17, 55/16
[=2]

Dərbənd: öz. is.
D. 84/17, 103/1
D.+də 160/25, 102/26, 110/5
D.+dən 183/14
[=6]

Dərbəndli: öz. is.
D.+dir 102/14
[=1]

Dərbəndnamə: öz. is.
D. 148/25
[=1]

Dəruni: öz. is.
D. 61/18
D.+yi 61/19
[=2]

Dərviş Məstəli Şah Cadüger Məşhur: öz. is.
D. M. Ş. C. M. 162/18, 184/1
[=2]

Dilbazoğlu: öz. is.
D. 89/18
[=1]

Dilsuz: öz. is.
D. 100/14, 100/17
D.+un 101/3, 101/6, 101/8
[=5]

Divani bədi: öz. is.
D. b. 172/7, 172/9
[=2]

Divani hikmət: öz. is.
D. h. 140/28, 147/12
[=2]

Divanü Lüğatit Türk: öz. is.
D. L. T. 17/23
[=1]

Doktor Cavad Heyət: öz. is.
D. C. H. 24/2, 111/3, 139/3, 15/2, 159/3, 36/2, 49/2, 67/3, 79/3, 95/3
[=10]

Doktor Cavid: öz. is.
D. C. 21/24

[=1]

Dörd Əfəndi: öz. is.
D. Ə. 172/8
[=1]

Dövlədşah Səmərqandi: öz. is.
D. S.+nin 19/4, 25/9
[=2]

Dresdən kitabxanası: öz. is.
D. K.+nda 18/31
[=1]

Durnalar: öz. is.
D. 153/3, 153/4
[=2]

Dünbuli: öz. is.
D. 127/32
[=1]

ebr: is. (Far.) bulut
e. 130/6
[=1]

edim: is. yapılmış, gerçekleşmiş davranış; amel
e. 106/22, 144/20, 86/14
[=3]

eflatüni: sf. Eflatun'un felsefi görüşüne uygun
e. 38/20
[=1]

ehkamu: is. (Ar.) hükümler, kanunlar, emirler, buyruklar
e. 73/25
[=1]

ehsan: is. (Ar.) bağışlama, bağışta bulunma
e. 136/52, 19/18, 45/9, 34/19
[=4]

ehsas: is. (Ar.) duygular, hisler
e. 39/21, 39/3, 40/4, 48/2, 70/4
e.+ını 65/19
e.+ları 153/13
e.+ların 154/8
[=8]

ehsas et-: f. sezdirmek, ima etmek
e. e.-(d)ən 56/7
[=1]

ehsaslı: sf. duygulu, hisli
e. 86/26
[=1]

ehtimal: is. (Ar.) mümkün olma, imkân dâhilinde bulunma, olabilirlik, olasılık
e. 154/11
e.+a 27/4
[=1]

ehtimam: is. (Ar.) bir şeyin iyi olması için özenerek gayret gösterme, üzerinde dikkatle çalışma, özen, özenme
e.+ından 163/2
[=1]

ehtiram: is (Ar.) saygı, hürmet, tazim
e. 102/19, 27/18, 56/7
e.+dır 42/5
[=4]

ehtişam: is. (Ar.) insanı etkisi altına alan gösterişli görünüş, debdebe, görkem
e. 38/24
[=1]

ehtiva et-: f. (< Ar. iḥtivāʾ + T. et-) içine almak, içinde bulundurmak, içermek, kapsamak
e. e.-(d)ən 67/8, 104/21, 57/9
e. e.-(d)ənlər 32/20, 32/22
e. e.-(d)ir 46/9
[=6]

ehtiyac: is. (Ar.) gerekli olan, elde bulunmayan bir şeyin eksikliğini duyma
e. 72/12
[=1]

ehtiyatlı: sf. ileriyi veya olabilecekleri düşünerek ölçülü davranan, tedbirli
e. 149/19
[=1]

ehya: is. (Ar.) yeniden canlılık kazandırma, canlandırma, ortaya çıkarma
e. 174/22
[=1]

ekil-: f. ekme işi yapılmak
e.-ipdir 143/10
[=1]

el: is. halk
e. 119/26, 125/17, 135/12, 16/14, 17/22, 44/16, 96/16
e.+dən 59/3
e.+im 178/17
e.+imdən 136/27
e.+in 17/21, 96/25
e.+indən 50/29
e.+indən 80/3
e.+lərə 18/29
e.+lərin 17/26
e.+lərinə 18/27
e.+lərinin 15/18, 15/21
[=19]

elçi: is. bir devleti diğer bir devlet katında temsil eden kimse, sefir
e.+si 122/26
[=1]

eldən elə: zf. bir kişiden ötekine
e. 111/7
[=1]

eldən elə gəz-: iyi nitelikleri dolayısıyla çok ilgi görmek, çok beğenilmek
e. e. g.-ər 111/6
[=1]

elə-: yard. f. etmek (krş. **eylə-**)
e. 51/26
e.-ər 81/23, 56/15
e.-yib 108/12
e.-yiblər 176/1
e.-yüb 131/5
[=6]

eləst: is. (Ar.) Kur'an-ı Kerim'de bildirildiği üzere Allah'ın ruhları yarattıktan sonra sorduğu, "Elestü bi-rabbiküm" (Ben sizin Rabbiniz değil miyim?) sorusunun kısaltılmış şekli
e. 135/29
[=1]

elm: is. (Ar.) evrenin ve olayların bir bölümünü deneye ve gerçeklere dayanarak inceleyen ve bunlara ait yasaları çıkarmaya çalışan düzenli bilgi, bilim
e. 104/19, 142/9, 17/13, 175/18, 38/6, 39/2, 39/31
e.+in 17/16, 77/4
e.+indən 171/2
e.+lərdən 147/24
e.+lərə 161/18

e.+lərini 175/14, 69/15
[=14]

elmas: is. (Ar.) billurlaşmış saf karbondan ibaret, çok sert, çok kıymetli parlak taş
e. 77/10
[=1]

elmi: sf. (Ar.) ilimle ilgili, bilimsel
e. 140/31, 163/1, 170/29, 171/3, 175/16, 183/16, 183/2, 183/6, 183/7, 183/8, 26/5, 38/10, 47/15, 47/21, 69/22, 171/6
[=16]

encam: is. (Far.) son, nihayet
e.+a 27/12
[=1]

endər: sf. (Ar.) çok az, çok seyrek
e. 18/5
[=1]

enfüse: is. (Ar.) nefisler, yaşayanlar, hayat sâhipleri, canlılar
e. 33/4
[=1]

envaı: is. (Ar.) çeşitler
e.+nda 76/12
e.+ndan 123/14
[=2]

epidimi: is. (Fr.) salgın
e.+si 128/14
[=1]

erkən: zf. vaktinden önce, alışılan zamandan önce, geç karşıtı
e.+ı 33/22
[=1]

esas: is. (Ar.) bir şeyin özünü oluşturan ana öge; yapı taşı, asliye
e. 185/4
[=1]

eski: sf. sıfat çoktan beri var olan, üzerinden çok zaman geçmiş bulunan; ezelî, ihtiyar, yeni karşıtı
e. 45/22
[=1]

eşik: is. döşemede kapı boşluğunun alt tarafına gelen kısım ve buraya soğuktan, dış etkilerden korunmak için kapı eni uzunluğunda yerleştirilen taş veya tahtadan, yüksekliği çok az çıkıntı, söve
e. 75/27, 75/17
e.+ində 44/22
[=3]

eşit-: f. kulak yoluyle duymak
e. 77/14, 149/22
e.-(d)ən 71/19
e.-(d)ənlər 77/4
e.-dim 119/8
e.-diyimiz 104/26
[=6]

eşq: is. (Ar.) bir kimse veya bir şeye karşı duyulan çok kuvvetli sevgi ve bağlılık, aşırı muhabbet
e. 100/9, 103/6, 106/14, 106/15, 106/16, 107/11, 135/8, 141/10, 141/16, 141/7, 141/8, 143/16, 143/8, 26/14, 26/15, 26/20, 26/28, 29/17, 29/9, 32/26, 32/6, 34/9, 38/22, 39/18, 39/26, 39/27, 39/28, 39/3, 39/31, 40/1, 40/15, 40/5, 45/21, 51/20, 58/25, 60/2, 76/17, 39/23, 39/25, 56/23, 70/2
e.+də 65/19
e.+dən 63/13, 39/27, 103/24
e.+dir 38/20, 39/25

e.+ə 121/7, 40/5, 44/9, 73/4, 51/24
e.+ı 27/12, 108/26, 114/11, 26/12, 33/5, 38/19, 76/17, 86/27, 89/24, 97/24, 97/25
e.+im 90/4
e.+in 108/20, 130/11, 170/24, 179/4
e.+ində 144/5
e.+inə 34/12
[=70]

eşya: is. (Ar.) yiyecek ve içecek dışında insan için gerekli olan her türlü şey, nesneler
e. 154/25
[=1]

et-: f. bir işi yapmak; eylemek
e. 100/27, 105/26, 156/3, 157/2, 39/10, 43/18, 43/21, 83/7, 74/4
e.-(d)ə 128/21, 170/26
e.-(d)ək 93/4
e.-(d)əm 85/22, 85/26
e.-(d)ənlərdən 171/11
e.-(d)ərdim 19/24
e.-(d)ərdin167/11
e.-(d)ərək 159/11, 169/11
e.-(d)ən 147/15, 147/3, 149/7, 160/11, 175/11, 44/13, 54/10, 59/26, 61/4, 87/12, 87/18, 40/27
e.-(d)əni 44/9
e.-(d)ər 136/52, 136/54, 171/29, 45/9, 72/21, 19/18
e.-(d)ib 100/16, 101/12, 106/1, 120/23, 130/5, 136/23, 102/18, 155/7, 162/27, 167/12, 175/25, 178/24, 178/26, 180/12, 28/10, 54/20, 71/19, 91/29, 98/13
e.-(d)ibdi 181/21, 181/5
e.-(d)ibdir 91/6
e.-(d)ildi 160/19
e.-(d)ildiyi 38/4
e.-(d)ilən 50/5
e.-(d)ilir 33/1
e.-(d)ilirsə 179/18
e.-(d)ilməyə 97/2
e.-(d)ilməsini 183/18, 166/19
e.-(d)ilmişdir 114/3, 151/8, 165/20, 19/5, 21/26, 31/1, 83/2, 89/17
e.-(d)ir 117/22, 136/16, 136/17, 166/11, 183/10, 43/13, 55/16, 65/22, 140/4, 69/23
e.-(d)irdi 149/12, 95/4
e.-(d)irdilər 140/4, 183/19
e.-(d)üb 181/24, 88/6
e.-di 116/5, 131/19, 131/22, 131/23, 136/1, 136/7, 136/9, 147/22, 81/6, 83/6, 92/15
e.-dilər 92/14, 92/3, 98/4
e.-dim 172/3, 181/10, 182/4, 72/13, 73/14, 182/7
e.-din 155/8, 19/26, 45/17
e.-diyi 68/2
e.-diyini 176/15
e.-mə 163/10, 130/10, 136/38, 168/26, 168/30, 39/27, 59/18, 121/16, 83/10
e.-mədi 181/10, 181/14, 181/8
e.-mədim 74/7
e.-məgə 99/27
e.-mək 128/6, 140/6, 149/3, 22/14, 32/28, 73/21, 77/25
e.-mələrini 164/23
e.-mələriylə 15/18
e.-məli 81/7
e.-məm 144/24
e.-mən 120/28
e.-mərəm 120/28
e.-məsə 181/18
e.-məsiylə 112/9
e.-məyənlər 33/21
e.-məz 108/24, 86/10, 73/17, 44/14, 44/27
e.-məyə 71/7
e.-məyələr 44/22
e.-miş 143/9, 178/12, 32/4, 69/12, 92/16

e.-mişdir 100/16, 137/10, 137/15, 140/19, 151/2, 154/2, 168/21, 169/19, 38/21, 82/23, 38/5, 55/21, 80/2, 91/13
e.-sə 98/30, 72/23
e.-sin 90/26
e.-sinlər 162/28
[=177]

etibar: is. (Ar.) saygı görme, saygı gösterme, değer verme, kendine değer verilme
e. 144/20, 73/19
e.+dan 51/27
e.+ın 155/4
e.+imi 43/22
e.+iylə 169/22
[=6]

etibar et-: f. (< Ar. iʿtibār + T. et-) saygı göstermek, hürmet etmek, değer vermek
e. e.-məz 33/16
[=1]

etiqad: is. (Ar.) inanma, kalben tasdik ederek inanma, inanç, inan
e. 73/19
e.+ını 47/16
[=2]

etina et-: f. (< Ar. iʿtināʾ + T. et-) bir şeyin iyi olması için elden geldiğince dikkat göstermek, titizlikle üstünde durmak
e. e.-məzdi 112/2
[=1]

etinasızlıq: sf. itina gösterilmeden yapılan, gelişi güzel, mühmel
e.+(ğ)ından 54/19
[=1]

etnoqraf: is. (Fr.) etnografya uzmanı, budun betimci
e. 141/20
[=1]

ev: is. bir kimsenin veya ailenin içinde yaşadığı yer; bark, ev bark, beyit, dar, hane, mekân
e. 103/3, 117/24
e.+i 181/7, 71/24
e.+im 84/4
e.+in 181/21, 92/30, 92/9
e.+ində 20/21
e.+lərdə 125/11
[=10]

evlən-: f. erkekle kadın, aile kurmak için yasaya uygun olarak birleşmek; izdivaç etmek
e.-ir 146/4
e.-mək 143/17
e.-miş 161/23, 177/6, 26/6
e.-mişdir 177/10, 177/8
[=7]

evlendirmə: is. evlendirmek işi; everme
e.+yə 146/7
[=1]

evlənmə: is. evlenmek işi; izdivaç, teehhül, tezevvüç
e. 177/7
[=1]

evli: sf. evlenmiş olan (kadın veya erkek)
e. 64/22, 64/23
[=2]

evza: is. (Ar.) durumlar, duruşlar, hâller, vaziyetler
e. 176/29

[=1]

ey: ün. hitap edilen kimsenin dikkatini çekmek veya anlamı güçlendirmek için kullanılır
e. 100/11, 100/12, 100/25, 101/28, 101/30, 108/4, 108/5, 108/8, 113/24, 116/11, 116/23, 117/27, 120/17, 120/24, 125/15, 125/18, 126/19, 126/27, 126/29, 129/20, 129/24, 130/11, 130/13, 130/26, 130/29, 131/1, 131/11, 131/13, 131/15, 131/7, 135/8, 144/1, 144/22, 144/23, 144/4, 150/5, 156/1, 156/15, 167/8, 168/24, 168/28, 168/30, 170/17, 173/10, 173/25, 173/9, 175/19, 178/21, 181/30, 28/20, 29/15, 29/6, 31/30, 32/1, 39/17, 41/15, 62/19, 64/16, 64/18, 64/22, 65/29, 70/31, 71/11, 77/1, 81/23, 83/4, 84/10, 84/13, 85/11, 85/13, 85/31, 86/6, 87/3, 88/26, 89/10, 90/14, 90/18, 90/20, 90/21, 90/28, 90/5, 91/18, 91/20, 93/13, 93/14, 93/4, 98/17, 99/23, 99/25, 28/29, 82/13
[=91]

eyb: is. (Ar.) utanılacak hâl ve davranış
e. 51/11, 56/17, 64/15
[=3]

eyər: is. ata binerken kullanılan eyer
e. 63/3
[=1]

eylə-: yard. f. etmek (krş. **elə-**)
e. 106/19, 108/5, 130/14, 131/31, 60/21, 81/17, 93/28, 106/4, 116/11, 116/2, 120/22, 178/5, 43/20, 43/29, 44/2, 79/12, 89/25, 90/21
e.-di 107/14, 128/25, 131/24, 151/12, 115/22, 29/7, 88/13, 88/16, 99/28, 92/2
e.-dim 112/15, 73/6, 73/7, 73/8, 73/9, 74/8, 131/28
e.-mə 129/20, 168/28, 25/13, 51/15, 79/11, 81/8
e.-mək 121/3, 60/27
e.-məyə 142/29
e.-məyəm 39/18
e.-məyin 169/15, 169/17
e.-məz 125/26, 66/6
e.-misən 126/19, 126/20, 126/24, 126/26, 126/28, 126/30, 127/2, 127/6, 126/22, 130/29, 130/30, 131/1, 131/12, 131/14, 131/16, 131/4, 131/6, 131/8
e.-miş 68/15, 92/17, 82/10, 82/11, 82/12, 91/9
e.-mişdir 83/28
e.-mişlər 72/27
e.-r 108/17, 108/19, 108/21, 108/23, 108/27, 108/29, 117/13, 144/25, 170/23, 66/10, 87/10, 87/11, 87/8, 87/9, 89/4, 92/24, 98/1, 25/17, 89/3, 72/22
e.-rəm 90/24, 90/9
e.-rsən 79/12, 79/9
e.-sə 101/15, 108/27
e.-səm 101/22
e.-sun 125/12, 28/2
e.-yə 108/11, 92/18, 74/3
e.-yək 77/13
e.-yən 45/18, 73/11, 77/18, 19/27
e.-yib 103/27, 178/15
e.-yim 152/16, 173/2
e.-yirdim 108/7
e.-yüb 106/7, 129/14
[=119]

eyni: sf. (Ar.) birbirinin eşi, ayırt edilemeyecek kadar benzeri, tıpkısı
e. 106/8, 137/12, 139/12, 140/9, 146/3, 147/8, 160/28, 164/13, 166/7, 34/4, 38/10, 52/11, 64/23, 65/21, 69/15, 84/10
[=16]

E. Perthels Pertləs: öz. is.
E. P. P.+46/26

[=1]

Edition Critique: öz. is.
E. 46/22
[=1]

Ehval Şirvan: öz. is.
E. Ş. 84/15
[=1]

Elçi Nami: öz. is.
E. N. 68/22
[=1]

Erdəbili Qaraqax: öz. is.
E. Q. 153/26
[=1]

Erməni: öz. is.
E. 122/29
E.+lərindən 155/14
[=2]

Ernest Renan: öz. is.
E. R. 167/19
[=1]

Eşşek və Bülbül hekayəsi: öz. is.
E. v. B. h. 145/14
[=1]

Et Tamgayı Nəsrı: öz. is.
E. T. N. 95/14
[=1]

Evliya Çələbi: öz. is.
E. Ç. 55/14
[=1]

Eynülmizan: öz. is.
E. 142/27
[=1]

əbəd: is. (Ar.) sonu olmayan gelecek zaman; sonsuzluk
ə. 87/4
[=1]

əbədiləşdir-: f. sonsuzlaştırmak
ə.-miş 76/28
[=1]

əbədiyyət: is. (Ar.) sonsuzluk
ə.+ə 39/25
[=1]

əbru: is. (Far.) kâğıt süslemeciliğinde kitre, kola vb. yapıştırıcılarla yoğunlaştırılmış su üzerine, neft yağı ile sulandırılmış yağlı boya damlatılarak yapılan ve kâğıda geçirilen süs
ə. 53/18
ə.+sin 41/3
ə.+yə 156/14
[=3]

əcayib: sf. (Ar.) sağduyuya, göreneğe, olağana aykırı, yadırganan; yabansı, garip, tuhaf
ə. 120/3
[=1]

əcəb: zf. (Ar.) acaba
ə. 108/21, 129/18, 56/14, 105/8, 117/26, 178/19, 28/27, 41/19, 72/20, 84/12
[=10]

əcəl: is. (Ar.) hayatın sonu, ölüm zamanı
ə. 136/47, 66/1, 109/10
[=3]

əcəm: is. (Ar.) İran ülkesi
ə.+də 45/29
[=1]

əcz: sf. (Ar.) çaresiz
ə. 121/3
[=1]

əda: is. (Ar.) tavır, üslup, davranış biçimi
ə.+dır 84/9
ə.+ların 68/14
[=2]

ədalət: is. (Ar.) hak ve hukuka uygunluk, hakkı gözetme
ə. 152/13, 165/2, 58/26, 72/19, 87/24, 83/22
ə.+in 40/22
[=7]

ədalətsizlik: is. adalete aykırı olma durumu
ə.+lər 82/8
ə.+(y)i 149/11
[=2]

ədəb: is. (Ar.) insanın hataya düşüp utanılacak şeyler olmasını önleyen, yerinde ve ölçülü davranışını sağlayan meleke, söz ve davranışlardaki ölçülülük, her hususta haddini bilip sınırı aşmama, terbiye, nezaket, zarafet
ə. 104/19
[=1]

ədəbi: sf. (Ar.) edebiyatla ilgili
ə. 111/12, 123/4, 137/8, 140/1, 140/28, 140/6, 141/2, 147/12, 147/15, 160/11, 160/12, 160/19, 160/5, 161/10, 166/15, 167/26, 168/16, 169/19, 169/22, 169/28, 170/1, 170/2, 172/21, 174/11, 177/11, 177/26, 184/28, 21/11, 21/16, 26/22, 27/3, 38/1, 38/8, 47/30, 96/11, 38/1, 171/6, 51/5, 52/5, 67/7, 69/21, 69/24, 69/30, 95/8
[=44]

ədəbiyyat: is. (Ar.) duygu, düşünce ve hayallerin sözlü veya yazılı olarak güzel ve etkili bir şekilde anlatılması sistemi, yazın
ə. 111/1, 139/1, 139/4, 148/27, 159/1, 159/4, 171/3, 176/9, 184/15, 184/5, 20/29, 24/1, 24/14,
24/8, 25/1, 36/1, 38/6, 49/1, 49/8, 68/30, 69/1, 79/1, 95/1, 160/4, 19/30, 67/1
21/22, 95/8
ə.+a 145/27
ə.+da 161/10, 167/21, 176/29, 61/10
ə.+dan 69/2, 82/23
ə.+ı 152/14, 160/3, 161/2, 166/13, 177/24, 24/13, 24/3, 24/4, 32/3, 69/7, 96/12, 20/22, 20/3,
ə.+ımızı 48/9
ə.+ın 162/8, 167/21, 33/6, 61/17, 74/22, 84/18, 97/16
ə.+ına 140/2, 146/26, 176/7, 21/19, 47/22, 48/1, 70/4, 76/23, 95/6
ə.+ında 139/4, 149/16, 153/11, 161/6, 167/24, 167/25, 32/5, 33/10, 33/8, 86/28, 32/8, 79/16
ə.+ındakı 162/4
ə.+ından 153/21, 167/28
ə.+ını 145/14, 38/10, 51/4, 69/12, 95/5
ə.+ının 154/3, 176/14, 47/24, 49/7, 52/27, 67/4, 69/1, 96/14, 69/10
ə.+ları 47/28
[=95]

ədəd: is. (Ar.) sayı
ə. 68/17
ə.+də 167/11
[=2]

ədib: is. (Ar.) edebiyatla uğraşan, edebî eser veren kimse; yazar
ə. 123/2, 141/3, 172/25, 69/3
ə.+i 47/23
ə.+lərini 91/12
ə.+lərlə 147/12
[=7]

ədli: sf. (Ar.) adaletle ilgili
ə. 87/19
[=1]

əfəndi: is. (Rum.) günümüzde bey ünvanından farklı olarak özel adlardan sonra kullanılan ikinci derecede bir ünvan
ə. 90/22
[=1]

əfkar: is. (Ar.) herhangi üzücü bir olay sebebiyle hissedilen hüzün
ə.+dədir 100/20
ə.+imə 129/25
[=2]

əfqan: is. (Far.) bağırarak ağlama, inleme
ə. 182/7 85/22, 64/16, 105/15
ə.+dır 180/19
ə.+ım 45/12, 19/21
[=7]

əflak: is. (Ar.) gökler
ə. 51/9
[=1]

əflətun: is. (Ar.) mavi, kırmızı ve çok az beyazın karışımından ortaya çıkan açık mor renk; lila rengi, eflatuni
ə. 87/20
[=1]

əfsanə: is. (Far.) eski çağlardan beri söylenegelen, olağanüstü varlıkları, olayları konu edinen hayalî hikâye; söylence
ə. 113/5, 170/23, 169/15, 86/4
ə.+lərdən 119/7
ə.+si 45/22
[=6]

əfsüs: ün. (Ar.) yazık, eyvah
ə. 179/15
[=1]

əfşan: sf. (Far.) sonuna kökenli kelimelere "saçan, dağıtan, serpen" anlamı katarak Farsça usulüyle birleşik sıfatlar yapar
ə. 53/7, 59/16
ə.+ıma 168/24
[=3]

əfşar: is. avşar
ə.+larındandır 61/8
[=1]

əfzun: sf. (Far.) fazla, çok
ə. 174/3
[=1]

əgər: bağ. (Far.) şart anlamını güçlendirmek için şartlı cümlelerin başına getirilen bir söz; şayet
ə. 101/14, 101/24, 107/3, 135/18, 144/11, 148/31, 150/11, 150/12, 167/13, 167/9, 170/26, 174/24, 174/3, 26/18, 56/12, 56/14, 65/15, 86/1, 81/11, 90/8, 93/12, 98/25, 120/18, 126/8, 144/16, 144/26, 144/31, 152/22, 36/7, 43/24, 60/13, 68/12, 85/20, 99/24, 136/24, 136/26, 136/31
[=37]

əgərcə: ed. (Far.) her ne kadar, ise, gerçi
ə. 175/19, 125/23
[=2]

əgərçi: ed. (Far.) her ne kadar, ise, gerçi
ə. 47/13, 64/14, 65/6, 65/7
[=4]

əgrilik: is. eğri olma durumu, dümdüz olmama
ə. 60/3
[=1]

əğyar: is. (Ar.) başkaları, yabancılar, eller
ə. 77/6, 83/6
ə.+dən 88/2, 88/7
ə.+ı 51/26
ə.+sız 85/5
[=6]

əhad: sf. (Ar.) bir, birinci
ə.+dan 136/50
[=1]

əhadə et-: f. (< Ar. iḥāṭa + T. et-) içine almak, içinde bulundurmak, içermek, kapsamak
ə. e.-(d)ilmişdir 17/15
[=1]

əhali: is. (Ar.) bir memleket, şehir veya semtte oturanların, yaşayanların hepsi; el
ə.+si 102/17
ə.+sindən 143/4, 147/24
[=3]

əhd eylə-: f. (< Ar.ʿahd + T. eyle-) bir şeyi yapmak için kendi kendine söz vermek
ə. e.-mişəm 105/4
[=1]

əhəmiyyət: is. (Ar.) önem
ə. 147/30
ə.+ini 67/6
[=2]

əhəmiyyətli: sf. önemli
ə. 143/5
[=1]

əhil: is. (Ar.) bir işte yetkili olan, bir işi yapan
ə. 136/51
ə.+i 167/9, 28/28, 29/1, 71/1, 83/9, 97/9 , 84/5, 90/10, 97/21, 155/5, 39/7, 39/8, 60/20, 71/13, 87/20
ə.+ində 83/18, 73/24
ə.+inə 53/18
ə.+inin 102/24, 103/1, 136/29
[=22]

əhlibəyt: is. (< Ar. ehl + beyt) Hz. Muhammed'in kızı, damadı ve torunlarından oluşan ailesi
ə. 32/30
[=1]

əhlidil: is. (Far.) gönül eri
ə. 85/13, 64/9
[=2]

əhməq: sf. (Ar.) aklını gereği gibi kullanamayan, anlama ve kavrama yetenekleri gelişmemiş
ə. 166/4
[=1]

əhmər: sf. (Ar.) kırmızı, kızıl
ə. 73/8
[=1]

əhsən: sf. (Ar.) çok daha güzel

ə.+i 80/18
[=1]

əhtiyac: is. (Ar.) gerekli olan, elde bulunmayan bir şeyin eksikliğini duyma
ə. 56/10
[=1]

əhval: is. (Ar.) hâller
ə. 82/11
ə.+ım 120/12
ə.+ına 142/7
ə.+ını 20/25
ə.+i 179/13
ə.+imə 40/24
ə.+imi 179/24
ə.+ləri 174/16
[=8]

əhvali-ruhiyyə: is. (< Ar. aḥvāl + rūḥiyye) ruh hâli
ə.+nin 154/9
ə.+si 151/19, 145/29
ə.+sinə 146/18
[=4]

əxlaq: is. (Ar.) bir toplum içinde kişilerin uymak zorunda oldukları davranış biçimleri ve kuralları; aktöre, sağtöre
ə. 142/9, 163/8
ə.+dır 17/29
ə.+ı 175/6
ə.+ında 28/11
ə.+i 32/28, 143/1, 55/29, 57/17
ə.+ini 163/4
[=10]

əxlaqsızlıq: is. ahlaksız olma durumu
ə.+lara 82/9
[=1]

əkbər: is. (Ar.) büyük, yüce, ulu
ə. 105/16, 105/20, 108/11
[=3]

əkim: is. ekmek işi
ə. 103/22
[=1]

əkin: is. tahılın tarlaya atıldığı andan harman oluncaya kadar aldığı durum; firez
ə. 183/6
[=1]

əks et-: f. yansımak
ə. e.-dirən 164/15
ə. e.-mişdir 69/27
[=2]

əksər: zf. (Ar.) genellikle
ə. 72/15
[=1]

əksəriyyət: is. (Ar.) çoğunluk
ə.+i 148/21
[=1]

əksinə: zf. tersine
ə. 79/19
[=1]

əqaid: is. (Ar.) inanışlar
ə.+in 167/14
[=1]

əqidə: is. (Ar.) inanç
ə.+ləri 32/20
ə.+lərinə 32/29, 33/1
ə.+lərini 32/26, 37/5, 50/10
ə.+ləriylə 154/7
ə.+sinə 39/1
[=8]

əql: is. (Ar.) düşünme, anlama ve kavrama gücü; us
ə. 120/11, 131/26
ə.+ə 119/11
ə.+i 74/30, 92/9
ə.+im 108/20
ə.+imi 45/17
[=7]

əqrəb: is. (Ar.) akreplerden, sıcak ve nemli yerlerde yaşayan, kıvrık ve kalkık kuyruğunda zehirli iğnesi olan bir tür böcek; kuyruklu
ə.+lər 32/2
[=1]

əqsam: is. (Ar.) kısımlar
ə.+ının 83/17
[=1]

əqvam: is. (Ar.) kavimler
ə.+ın 15/7
[=1]

əl: is. kolun bilekten parmak uçlarına kadar olan, tutmaya ve iş yapmaya yarayan bölümü; dest, pençe
ə. 180/5, 51/13, 60/17, 65/4, 72/17, 74/1, 121/14, 135/24, 136/8, 149/7, 159/11, 42/15, 60/28, 77/7
ə.+də 81/8, 128/6, 147/27, 150/25, 173/20, 155/19, 93/15, 104/16, 173/20
ə.+dən 63/9, 60/15, 74/2, 89/28
ə.+ə 106/30, 125/27, 131/9, 182/2, 86/20, 104/6, 77/7, 156/25
ə.+i 108/28, 177/15, 75/17
ə.+imdə 180/23, 100/29, 90/2, 90/3
ə.+imi 128/20
ə.+imizə 27/1, 84/18
ə.+ində 120/15, 72/26, 90/5, 93/7, 93/8, 80/1
ə.+indən 60/26, 71/17, 135/6, 146/8, 164/29, 177/21, 81/24
ə.+inə 128/2, 166/3, 63/24, 71/20, 113/6
ə.+ini 59/28
ə.+iylə 165/21, 66/9
[=66]

əla: is. açık kestane rengi; ala
ə. 75/27
[=1]

əlac: is. (Ar.) bir hastalığı iyi etmek veya önlemek için türlü yollarla kullanılan madde; daru, em, ot
ə. 89/25
ə.+ında 92/3
[=2]

əlaqə: is. (Ar.) ilgi
ə. 161/18, 70/4, 95/7
ə.+dan 135/12
ə.+lərindən 95/7
ə.+si 112/8
[=6]

əlaqədar: sf. (Far.) ilgili
ə. 76/18, 148/20, 171/18
ə.+dır 112/9, 151/16, 173/14, 74/11, 97/1
[=8]

əlaqəli: sf. ilgili
ə. 119/25
[=1]

əlavə et-: f. (< Ar. ʿilāve + T. et-) eklemek, ulamak
ə. e.-diyi 142/29
[=1]

əlbət: zf. tabii
ə. 79/12
[=1]

əlbəttə: zf. kesinlikle
ə. 102/31, 171/11, 76/13, 72/22
[=4]

əl çək-: f. vazgeçmek
ə. ç. 121/2
ə. ç.-mişəm 112/23
[=2]

əldə et-: f. bir şeye sahip olmak
ə. e.-(d)ə 37/9
[=1]

əlfaz: is. (Ar.) lafızlar, sözler
ə.+ına 29/6
[=1]

ələ al-: f. bir şey üzerinde çalışmaya başlamak
ə. a.-ıb 70/7
ə. a.-mış 51/4
[=2]

ələ gəl-: f. tutulabilmek
ə. g.-di 18/32
ə. g.-məz 113/3
[=2]

ələm: is. (Ar.) keder
ə. 162/3, 40/1
ə.+i 129/1, 173/3
ə.+lə 38/22
ə.+lərinə 143/7
[=6]

ələmli: sf. kederi olan
ə. 85/2, 86/27
[=2]

əlifba: is. (Ar.) alfabe
ə. 162/7, 166/18, 22/9, 166/14, 17/9, 22/10, 22/11, 22/12, 27/17
ə.+nı 161/26, 166/21
ə.+nın 16/22, 166/15, 166/18
ə.+sı 22/11
ə.+sını 17/9
ə.+sının 160/8, 166/17
ə.+sıyla 16/22, 17/9
[=20]

əlini üz-: f. alakayı kesmek
ə. ü.-mür 129/6
[=1]

əlli: is. kırk dokuzdan sonra gelen sayının adı
ə.+yə 57/1
[=1]

əlvan: is. (Ar.) renkler
ə. 128/13, 128/14
[=2]

əlvida: ün. (Ar.) "Allah'a ısmarladık" anlamında
ə. 89/4
[=1]

əlyazma: is. basım tekniğinin gelişmediği dönemlerde elle yazılmış kitap
ə. 26/8, 46/19
ə.+ları 42/16
ə.+sı 137/4, 42/17
ə.+sına 58/24
[=6]

əmal: is. (Ar.) gerçekleştirilmesi zamana bağlı istek
ə.+imə 43/25
[=1]

əman: ün. (Ar.) yardım istenildiğini anlatan bir söz
ə. 65/4, 89/4
[=2]

əməl: is. (Ar.) gerçekleştirilmesi zamana bağlı istek
ə. 142/11, 146/20, 175/24, 43/24, 72/18
ə.+ə 148/30, 142/11, 149/6, 142/11
[=9]

əmi: is. (Ar.) amca
ə.+si 161/14
[=1]

əmir: is. (Ar.) Araplarda ve bazı Müslüman ülkelerde bir kavim, şehir veya ülkenin baş
ə. 31/17
ə.+i 104/5, 31/9
[=3]

əmkanə: is. (Ar.) mekânlar, yerler, mevkiler; oturulan yerler, evler
ə. 86/17
[=1]

əmmamə: is. (Ar.) tütün çubuğunun başına takılan ağızlık kısmı
ə.+sin 104/6
[=1]

əmr: is. (Ar.) belirli bir davranışta bulunmaya zorlayıcı söz; buyruk, buyuru, ferman, irade
ə. 71/7
ə.+ə 181/12
ə.+i 162/26, 52/18
ə.+ilə 18/1
ə.+inə 149/8
ə.+ini 33/15
ə.+iylə 28/7, 142/5, 183/27, 86/25
ə.+ləri 182/24
[=12]

əmsal: is. (Ar.) benzer
ə.+ına 163/1
[=1]

ən: zf. başına geldiği sıfatların üstün derecede olduğunu gösteren kelime
ə. 111/5, 151/5, 164/19, 166/13, 168/17, 179/18, 18/23, 182/17, 182/18, 184/7, 19/13, 19/3, 20/27, 20/4, 20/6, 21/16, 21/22, 21/27, 21/9, 26/29, 27/2, 27/9, 31/19, 31/7, 32/4, 36/4, 36/7, 36/8, 38/5, 39/4, 42/15, 47/9, 48/1, 68/3, 69/10, 69/3, 74/21, 93/2, 104/20, 111/4, 133/32, 140/31, 147/17, 148/15, 148/17, 151/18, 153/28, 153/29, 155/16, 159/14, 161/3, 168/12, 168/4, 171/12, 172/27, 177/28, 179/17, 41/14, 52/29, 55/19, 55/25, 57/13, 58/27, 86/26, 95/17, 97/6
[=66]

ənbər: is. (Ar.) kolay eriyen, bal mumu kıvamında, yandığı zaman parlak bir alev çıkaran, çok güzel kokulu nesne
ə. 25/19, 25/20, 28/19, 76/2, 156/27, 75/18
ə.+i 25/20
[=7]

ənbiya: is. (Ar.) nebiler
ə. 29/11, 104/5
[=2]

əncam: is. (Far.) son
ə.+i 81/20
[=1]

əncümən: is. (Far.) alt kurul
ə. 141/3
[=1]

əndam: is. (Far.) boy pos
ə.+ın 74/26
[=1]

əndazə: is. (Far.) ölçü
ə. 103/29, 163/2
ə.+dən 152/27136/15
[=4]

əndər: sf. (Ar.) çok az, çok seyrek
ə. 89/7
[=1]

əndişə: is. (Far.) kaygı
ə. 77/12
ə.+dən 71/9
[=2]

ənduh: is. (Far.) keder
ə. 100/21, 143/10
[=2]

ənənat: is. (Ar.) gelenek
ə.+ıyla 15/12
ə.+lərə 167/26
ə.+lərilə 16/16
ə.+lərinə 69/17
ə.+lərini 184/28, 69/25
[=6]

ər: is. erkek
ə.+ə 146/16, 146/19, 146/8
ə.+indən 177/10
ə.+inin 26/28
[=5]

ərbab: is. (Ar.) bir işten anlayan, bir işi iyi yapan kimse
ə. 162/27
[=1]

ərən: is. ermiş
ə.+lərdə 83/21
[=1]

ərş: is. (Ar.) İslam inanışına göre göğün en yüksek katı
ə. 29/10, 180/27
ə.+dən 100/12
[=3]

əruz: is. (Ar.) aruz vezni
ə. 17/15
ə.+un 17/29
[=2]

ərz: is. (Ar.) sunma
ə. 121/16, 108/1, 128/21, 166/18
ə.+ımı 116/29
ə.+i 84/26, 88/16
[=7]

ərz et-: f. (< Ar. ʿarż + T. et-) sunmak
ə. e. 144/30
[=1]

ərzihal: is. (< Ar. ʿarż + ḥāl) dilekçe
ə. 51/15
[=1]

əsan: sf. (Far.) kolay
ə.+ı 155/19
[=1]

əsarət: is. (Ar.) tutsaklık
ə. 149/5
ə.+i 164/18
ə.+inə 149/25
[=3]

əsas: is. (Ar.) bir şeyin özünü oluşturan ana öge; yapı taşı, asliye

ə. 102/26, 140/6, 140/7, 143/15, 146/12, 15/15, 153/15, 167/22, 167/27, 169/22, 183/15, 183/7, 183/8, 185/3, 185/7, 69/8, 74/17, 76/22, 145/9
ə.+ı 144/6, 182/27, 37/7
ə.+ına 128/2
ə.+ında 146/4, 149/22
ə.+ını 32/6, 151/6
ə.+i 37/4
[=28]

əsasən: zf. (Ar.) başından, temelinden, kökeninden
ə. 37/10, 58/24
[=2]

əsaslı: sf. köklü, geniş ölçüde etkili, güzel, doğru
ə. 167/6, 49/20
[=2]

əsassız: sf. sağlam bir temele dayanmayan, köksüz, asılsız olan
ə. 37/7
[=1]

əsbab: is. (Ar.) sebepler
ə.+i 84/1, 152/11
[=2]

əsər: is. (Ar.) emek sonucu ortaya konan ürün; yapıt
ə. 42/21, 43/14, 46/5, 46/6, 47/12, 47/2, 47/3, 98/1, 142/4, 146/23, 148/27, 152/17, 164/13, 17/12, 17/15, 17/28, 172/8, 18/31, 18/33, 20/25, 25/2, 40/25, 82/26, 95/11
ə.+də 143/23, 143/25, 152/10, 164/24, 42/22, 46/3, 18/32, 142/10, 143/18, 145/29, 163/15, 164/11, 67/11
ə.+dir 143/1, 164/16, 67/7, 47/2
ə.+ə 46/4
ə.+i 119/21, 128/1, 133/32, 137/10, 142/2, 142/28, 152/10, 152/18, 166/25, 17/23, 20/14, 25/28, 82/26, 82/7, 17/32, 45/21
ə.+idir 96/6
ə.+in 141/27, 143/5, 160/12, 166/27, 17/29, 53/3, 67/7, 145/30, 146/12, 164/19, 164/20, 32/9, 46/2, 46/4
ə.+ində 147/19, 33/2, 55/24, 74/12
ə.+indən 171/2
ə.+ini 141/28, 145/28, 172/11, 18/1, 25/27, 25/29, 37/10
ə.+inin 27/14
ə.+lə 111/6
ə.+lər 95/5, 17/6, 41/6, 41/7, 119/23, 169/10, 174/12, 24/21, 64/11, 76/13, 95/10, 95/15, 97/11, 97/4
ə.+lərdə 38/28, 74/15, 101/6
ə.+lərdəki 165/5
ə.+lərdən 18/23, 19/1, 24/18
ə.+lərdəndir 32/8
ə.+lərdir 148/20, 96/13
ə.+ləri 141/2, 56/18, 38/1, 38/17, 41/5, 47/26, 48/10, 48/7, 145/15, 162/15, 171/3, 172/10, 174/29, 184/15, 184/20, 31/2, 33/5, 50/30, 56/18, 56/19, 71/24, 72/1, 76/22, 97/19, 160/11, 24/4
ə.+lərin 96/14
ə.+lərində 40/21, 113/16, 117/29, 140/10, 154/7, 76/14, 50/13
ə.+lərindən 21/21, 128/5, 148/15, 162/12, 51/5
ə.+lərindəndir 148/13, 42/22
ə.+lərinə 95/7
ə.+lərini 140/31, 149/21, 18/2, 21/3, 24/8, 49/13, 49/5, 72/1, 162/15, 24/13, 38/22
ə.+lərinin 168/6, 38/8
ə.+ləriylə 167/22
[=167]

əsgər: is. (Ar.) orduda görev yapan erden generale kadar herkes
ə. 143/18
[=1]

əsil: sf. (Ar.) soylu
ə.166/29, 169/6, 184/13
ə.+ləri 95/4
[=4]

əsir: is. (Ar.) tutsak
ə. 90/5, 142/14, 16/2, 82/8, 44/1, 59/13, 72/26, 113/24
ə.+də 95/7, 76/30
ə.+lər 16/2, 97/23
ə.+lərin 16/3
ə.+ün 62/22
[=14]

əsir et-: f. (< Ar. esīr + T. et-) esir etmek
ə. e.-(d)ilmişdir 42/25
[=1]

əski: sf. çoktan beri var olan, üzerinden çok zaman geçmiş bulunan; ezelî, ihtiyar
ə. 42/15, 57/6, 61/10, 69/28, 79/15, 83/26, 96/14, 16/32, 17/26, 19/3, 45/30, 96/16
[=12]

əskidən: zf. geçmiş zamanlarda, geçmiş çağlarda; geçmişte, zamanında, evveli, mukaddema
ə. 96/22, 48/7
[=2]

əskik: sf. bir bölümü olmayan; kalık, noksan, natamam
ə. 87/17, 24/15
[=2]

əsl: is. (Ar.) bir şeyin kendisi, kopya karşıtı
ə.+i 100/14, 147/27, 54/3, 61/18, 77/26, 85/1, 97/14, 119/9
ə.+ləri 28/6
[=9]

əsla: zf. (Ar.) hiçbir zaman, hiçbir şekilde; katiyen, sakın, zinhar
ə. 83/17
[=1]

əslən: zf. (Ar.) kök veya soy bakımından
ə. 61/21
[=1]

əsna: is. (Ar.) bir işin yapıldığı an, sıra
ə.+da 55/12
[=1]

əsnasında: zf. sırasında, olduğu anda
ə. 122/29, 16/29, 165/1, 24/4
[=4]

əsr: is. (Ar.) yüzyıl
ə. 67/16, 69/10, 70/6, 137/2, 15/5, 16/21, 167/18, 167/24, 176/14, 83/26
ə.+da 167/24, 31/6
ə.+də 20/29, 36/14, 45/24, 47/8, 67/22, 67/23, 67/4, 68/26, 111/5, 140/11, 15/24, 160/28, 168/13, 17/28, 17/7, 18/33, 19/4, 19/6, 20/1, 20/10, 20/12, 20/6, 32/16, 32/3, 49/4, 95/4, 95/9, 96/7, 113/4, 119/24, 77/3
ə.+dən 16/11, 17/2, 17/9
ə.+i 93/30
ə.+imizdə 76/23
ə.+imizin 21/32
ə.+in 111/4, 127/31, 137/8, 140/17, 140/18, 146/1, 146/28, 149/1, 149/17, 149/23, 150/17, 151/5, 153/9, 159/12, 159/14, 159/4, 16/20, 161/2, 162/10,

168/14, 169/1, 169/18, 169/5, 18/31, 182/21, 19/13, 20/13, 20/32, 25/7, 26/29, 30/33, 30/34, 31/19, 31/4, 36/4, 48/4, 67/17, 96/8, 165/3, 25/7, 49/20, 49/6, 50/17, 50/2, 55/26, 71/25, 79/4, 82/27, 86/22
ə.+ində 166/23
ə.+ini 28/10
ə.+inin 182/17, 55/21, 91/12
ə.+lər 52/27, 38/2
ə.+lərdə 16/31, 52/26
ə.+lərdən 24/3, 41/7, 47/24, 47/29
ə.+lərə 17/4
[=112]

əsrar: is. (Ar.) gizli olan, herkesçe bilinmeyen şeyler, herkese açık olmayan gizlilikler, sırlar
ə. 136/57, 29/16, 92/26
ə.+ına 28/20
[=4]

əsrarəngiz: sf. (< Ar. esrār + Far. -engīz) sırlı, gizli, gizemli dolu, gizemli, gizemli
ə. 27/18
[=1]

əşar: is. (Ar.) Şiirler, manzum sözler
ə. 103/1, 111/18
ə.+a 39/10
ə.+dən 87/22
ə.+ı 62/12
ə.+ından 94/1
ə.+larından 91/16
[=7]

əşk: is. (Ar.) bir kimse veya bir şeye karşı duyulan çok kuvvetli sevgi ve bağlılık duygusu; sevi, amor
ə. 130/5, 42/8
ə.+dən 41/15
[=3]

əşrar: is. (Ar.) çok kötü kimseler, fesatçılar, şerirler
ə.+ə 41/22, 92/8
[=2]

əşrəf: sf. (Ar.) çok onurlu, çok şerefli
ə. 41/28
[=1]

əşya: is. (Ar.) türlü amaçlarla kullanılan, insan yapısı, taşınabilir cansız nesneler; pılı pırtı, yük
ə.+lar 92/10
[=1]

ətfal: is. (Ar.) çocuklar
ə.+i 97/24
[=1]

ətək: is. bedenin belden aşağısına giyilen, değişik biçimlerde, genellikle kadın giysisi; eteklik
ə.+in 56/15
ə.+(ğ)in 51/12
[=2]

ətəş: is. (Far.) yanıcı cisimlerin tutuşmasıyla beliren ısı ve ışık; od
ə.+im 106/10
[=1]

ətləs: is. (Ar.) tüzü parlak, sık dokunmuş bir ipekli kumaş türü; saten
ə. 120/5
[=1]

ətibba: is. (Ar.) tabipler, doktorlar
ə.+lər 92/3
[=1]

ətraf: is. (Ar.) yanlar, taraflar
ə.+ımı 117/15
ə.+ın 120/2
ə.+ına 160/16, 165/19, 168/9, 174/7, 82/17
ə.+ında 142/1, 149/30, 169/22, 171/6, 176/15, 176/16, 16/3, 16/8, 27/5, 82/19
ə.+ındakılarda 165/24
[=18]

ətrak: is. (Ar.) anlayış
ə.+də 45/29
[=1]

əvqaf: is. (Ar.) vakıflar
ə. 47/7
[=1]

əvliya: is. (Ar.) ermiş
ə. 41/28
ə.+ya 41/27
[=2]

əvvəl: zf. (Ar.) önce
ə. 114/11, 128/11, 153/29, 154/26, 160/29, 171/15, 20/12, 91/3, 92/27, 27/20, 33/13, 175/24, 25/4, 27/20, 32/24, 43/17, 77/25, 15/3, 15/6
ə.+də 41/5
ə.+i 170/26
[=21]

əvvəla: zf. (Ar.) her şeyden önce, ilk önce
ə. 154/1, 166/4
[=21]

əvvəlcə: zf. önceden
ə. 167/12
[=1]

əvvəlki: sf. önceki
ə. 55/27
[=1]

əyaq: is. bacakların bilekten aşağıda bulunan ve yere basan bölümü
ə.+(ğ)ını 44/20
[=1]

əyalət: is. (Ar.) çoğunlukla valilerce yönetilen ve yönetim bakımından bir tür bağımsızlığı olan yönetim bölgesi
ə.+ində 140/18
ə.+ini 140/20
[=2]

əyan: sf. (Ar.) gözle görülür bir şekilde açık ve belli olan
ə. 131/12
ə.+dır 91/22
[=2]

əyip: is. (Ar.) toplumun ahlak kurallarına aykırı olan, utanılacak durum veya davranış
ə. 75/18
ə.+dir 75/11, 75/22
[=3]

əylənmə: is. eğlenmek işi
ə. 75/4
[=1]

əyn: is. (Ar.) göz
ə.+imdə 31/31
ə.+ində 120/5
ə.+inə 75/2
[=3]

əyri: sf. birbirine benzemeyen, diğerlerinden farklı
ə. 72/6
[=1]

əyyam: is. (Ar.) günler
ə. 87/23
ə.+ı 53/12, 53/16, 53/5, 53/8, 54/2, 103/2
[=7]

əzab: is. (Ar.) organlarda hissedilen büyük sıkıntı ve acı; ezinç
ə. 41/4
ə.+ını 154/20
ə.+sına 126/3
[=3]

əzbər: is. (Far.) bir metni veya bir sözü eksiksiz tekrarlayabilecek biçimde akılda tutma
ə.+i 76/4, 91/24, 111/14, 119/23
[=4]

əzbərlə-: f. ezberlemek
ə.-max 22/17
[=1]

əzəl: is. (Ar.) başlangıcı belli olmayan zaman; öncesizlik
ə. 105/22, 155/12, 28/2, 87/28, 87/4, 87/8, 27/20, 84/24
ə.+dən 29/7, 34/9
ə.+dir 156/8
ə.+i 27/22
[=12]

əziyyət: is. (Ar.) yersiz ve gereksiz olarak çektirilen üzüntü, işkence, sıkıntı veya zorluk; üzgü, cevir, eza cefa, sıklet, ukubet
ə.+lərimin 148/18
[=1]

əziz: sf. (Ar.) sevgide üstün tutulan, değerli ve mukaddes olan; muazzez
ə. 136/1
ə.+im 180/19, 136/37
ə.+ini 143/13
[=4]

əzm: sf. (Ar.) büyük, ulu, haşmetli
ə.+i 116/14, 90/8
[=2]

əzm et-: f. (< Ar. ʿazm + T. et-) bir işi yapmayı kesin karar verme, bir şeyi yapmak hususunda büyük bir kararlılıkla gayret gösterme
ə. e.-məsi 25/4
[=1]

əzəl: is. (Ar.) başlangıcı belli olmayan zaman; öncesizlik
ə.+də 25/21
[=1]

Əbdülxalıq Cənnəti: öz. is.
Ə. C. 170/13
[=1]

Əbdülxalıq Yusif: öz. is.
Ə. Y. 170/15
[=1]

Əbdülşahin: öz. is.
Ə. 170/16, 171/10
[=2]

Əbdürrəhim Haqverdiyəf: öz. is.
Ə. H. 184/16
[=1]

Əbdürrəhman Dilbazoğlu: öz. is.
Ə. D. 86/22
Ə. D.+ndan 157/23
[=2]

Əbubəkr: öz. is.

Ə.+ü 90/28, 91/4
[=2]

Əbüfəth Xan: öz. is.
Ə. X. 69/4
Ə. X.+dır 121/9
[=2]

Əbülhəsən Raci: öz. is.
Ə. R. 20/27
[=1]

Əbülhəsən Vaqif: öz. is.
Ə. V. 170/14
[=1]

Ədib Əhməd: öz. is.
Ə. Ə. 17/28, 17/31
[=2]

Əhdi: öz. is.
Ə. 50/1
[=1]

Əhdi Bağdadi: öz. is.
Ə. B. 37/17, 51/28
[=2]

Əhər: öz. is.
Ə.+də 154/1
Ə.+ə 112/5
[=2]

Əhlibeyt: öz. is.
Ə. 42/9, 102/26
Ə.+ə 67/25
[=3]

Əhməd: öz. is.
Ə. 21/1
[=1]

Əhmədbəy Cavanşir: öz. is.
Ə. C. 159/19
[=1]

Əhməd Xan: öz. is.
Ə. X. 52/23
Ə. X.+ın 52/19
[=2]

Əhməd Xan Şahsu: öz. is.
Ə. X. Ş.+nun 82/24
[=1]

Əhmədi: öz. is.
Ə. 89/10
[=1]

Əhmədi Muxtarə: öz. is.
Ə. M. 71/16
[=1]

Əhsənül Qəvaid: öz. is.
Ə. Q.+in 183/14
[=1]

Əkbər: öz. is.
Ə.+in 106/3
[=1]

Əkbərabada: öz. is.
Ə. 54/30
[=1]

Əkinçi: öz. is.
Ə. 182/26, 183/1, 183/10, 183/18, 183/22, 183/24, 183/4, 160/14, 175/9, 171/4
Ə.+nin 183/15
[=11]

Əkinçi qazeti: öz. is.
Ə. q. 182/21

[=1]

Əli: öz. is.
Ə. 105/10, 105/26, 106/3, 107/5, 107/6, 107/7, 108/13, 155/11, 34/11, 71/16,106/28, 90/20, 90/21, 90/23, 90/25, 90/27, 90/29, 91/2, 91/4, 98/22, 98/23, 98/27, 98/29
Ə.+yə 90/19
[=24]

Əli Abbas Müştaq: öz. is.
Ə. A. M. 170/12
[=1]

Əli Aqa: öz. is.
Ə. A. 71/23
[=1]

Əli Can Qövsi: öz. is.
Ə. C. Q. 63/32
[=1]

Əlixan Mirzə: öz. is.
Ə. M. 50/22
[=1]

Əlilullah: öz. is.
Ə.+i 50/10
[=1]

Əlişir Nəvai: öz. is.
Ə. N. 45/24
Ə. N.+nin 113/21, 17/6, 95/6
Ə. N.+yə 31/2
[=5]

Əli Təbrizi: öz. is.
Ə. T. 21/20
[=1]

Əli Tudə: öz. is.
Ə. T. 21/2
[=1]

Əliyyi Əkbər: öz. is.
Ə. Ə.+i 98/11
[=1]

Əllamə: öz. is.
Ə. 62/9
[=1]

Ələkbər Qafil: öz. is.
Ə. Q. 170/7
[=1]

Ələkbər Sabir: öz. is.
Ə. S. 20/18
[=1]

Əmani: öz. is.
Ə. 50/20
[=1]

Əmin: öz. is.
Ə. 116/1
[=1]

Əmir Əhməd Xan: öz. is.
Ə. Ə. X. 52/21
[=1]

Əmir Əzim Kinyaz Burunsof Fermanruyi: öz. is.
Ə. Ə. K. B. F. 162/23
[=1]

Əmir Firuz Kuhi: öz. is.
Ə. F. K. 57/10
[=1]

Əmir Gıyaseddinin: öz. is.
Ə. G. 26/6

[=1]

Əmir Hacıyan: öz. is.
Ə. H. 140/19
[=1]

Əmir Kəbir: öz. is.
Ə. K. 161/22
[=1]

Əmir Teymur: öz. is.
Ə. T. 15/27, 16/1, 17/4
Ə. T.+un 28/3
[=4]

Əmr Aslanbəy: öz. is.
Ə. A. 151/3
[=1]

Ənisül-qalb: öz. is.
Ə. 47/17, 37/12
[=2]

Ənuq: öz. is.
Ə. 92/14
[=1]

Ənuşirvan: öz. is.
Ə.+ın 15/22
[=1]

Ənvər: öz. is.
Ə. 57/1
Ə.+i 91/26, 98/7
[=3]

Ərdəbil: öz. is.
Ə. 16/3, 55/13
Ə.+də 30/34, 32/14
[=4]

Ərəb: öz. is.
Ə. 104/5, 160/8, 166/17, 22/10, 22/16, 22/9, 36/5, 45/22, 80/5, 22/13, 113/7
Ə.+lərə 17/24
Ə.+dan 37/16
[=13]

Ərəbcə: öz. is.
Ə. 142/27, 148/23, 161/15, 172/18, 172/6, 19/14, 37/21, 38/10, 41/9, 46/24, 46/25, 46/30, 46/31, 76/13, 140/21, 26/30, 26/4, 27/1
Ə.+də 27/2
Ə.+ni 177/4
Ə.+yə 142/29
[=21]

Əsami: öz. is.
Ə. 55/24
[=1]

Əsəd Bəy: öz. is.
Ə. B. 154/32
[=1]

Əsgər: öz. is.
Ə. 143/16, 146/10, 146/8, 143/15, 143/4, 146/15
Ə.+in 143/23
Ə.+idir 168/5
[=8]

Əsgər Adıgözəlof: öz. is.
Ə. A. 159/19, 160/15, 184/16
[=3]

Əsgər Aqa: öz. is.
Ə. A.+nın 146/17
Ə. A.+ya 146/15
[=2]

Əsgər Bəy Adıgözəl: öz. is.
Ə. B. A. 183/13

[=1]

Əski Türkcə: öz. is.
Ə. T. 24/18
[=1]

Əsli və Kərəm: öz. is.
Ə. v. K. 20/4
[=1]

Əsrar Təbrizi: öz. is.
Ə. T. 136/57
[=1]

Əsrarül-mələküt: öz. is.
Ə. 142/28
[=1]

Əvrəngzib: öz. is.
Ə.+dən 62/7
[=1]

Əyaz: öz. is.
Ə. 108/27
[=1]

Əzim Şirvani: öz. is.
Ə. Ş. 160/15
[=1]

Əzizə: öz. is.
Ə. 146/4, 146/5, 146/6
[=3]

faciə: is. (Ar.) çok acıklı olay, musibet, afet
f.+si 76/26,142/1
f.+sindən 97/5
f.+sini 20/23, 47/1
[=5]

faidə: is. (Ar.) işe yarama, işe yaramanın meydana getirdiği iyi durum, olumlu sonuç, yarar, nefi
f.+yi 163/7
[=1]

faidəsiz: sf. yararsız
f.+dir 47/13
[=1]

fakat: bağ. (Ar.) zıt hüküm ifade eden iki cümleyi birbirine bağlar, ancak, yalnız, ama, lakin
f. 17/31
[=1]

fakültə: is. (Lat.) bir üniversitenin, öğretimini yaptığı ders konuları bakımından ayrılmış olduğu kollardan her biri
f.+sini 122/18
[=1]

faqir: sf. (Ar.) yoksul (kimse), muhtaç, fukara
f. 117/1, 117/2
[=2]

famil: is. (Lat.) aile
f. 161/24
[=1]

fanatik: sf. (Lat.) bir dine, bir ideolojiye, bir fikir veya düşünceye, karşı tarafa hak tanımayacak derecede bağlı olan (kimse), bağnaz, mutaassıp
f. 143/17
[=1]

fanatizm: is. (Lat.) bir din, ideoloji, fikir veya düşünceye körü körüne ve aşırı derecede bağlılık, bağnazlık, taassup

f.+ə 147/15, 160/17, 183/17
f.+i 160/11, 166/29
f.+in 145/4
[=6]

fani: sf. (Ar.) son bulucu, sonlu, ölümlü, kalımsız, baki olmayan
f. 80/15, 80/16, 80/17, 80/18
[=4]

fariq: sf. (Ar.) ayıran, tefrik eden
f. 84/23
f.+əm 100/9
[=2]

farq: is. (Ar.) iki şeyin birbirinden ayrılmasını sağlayan değişik taraf, başkalık, farklılık
f. 125/26
[=1]

fasid: sf. (Ar.) fesada uğramış, bozulmuş, bozuk, kötü
f. 21/31
[=1]

faş: sf. (Far.) "meydana çıkmış, açığa vurulmuş, duyulmuş" anlamına gelen kelime dilimizde etmek, olmak yardımcı fiilleriyle kullanılır
f. 79/11
[=1]

faşist: sf. (Lat.) faşizme bağlı olan, faşizm taraftarları, görüş
f. 21/31
[=1]

fatihə: is. (Ar.) Kur'an-ı Kerim'in ilk suresinin adı, elham
f.+lər 44/25
[=1]

fayda: is. (Ar.) işe yarama, işe yaramanın meydana getirdiği iyi durum, olumlu sonuç, yarar, nefi
f.+larından 17/16
[=1]

faydalan-: f. kendine fayda sağlamak, yararlanmak, istifade etmek
f.-mışdır 65/21, 66/4
[=2]

feda: is. (Ar.) bir şey uğrunda değerli bir şeyden vazgeçme, uğruna verme
f. 130/28
[=1]

feğan: is. (Far.) ızdırapla bağırma, haykırma, feryat
f. 130/10, 135/27, 136/25, 181/15, 64/14, 65/6, 65/1, 144/9
f.+lar 131/28
[=9]

fena: sf. (Ar.) hoşa gitmeyecek durumda olan, istenen veya gereken nitelikte bulunmayan, kötü
f.+dan 88/6
[=1]

feodal: sf. (Fr.) derebeylikle ilgili, derebeylik sistemine dayanan
f. 82/8, 139/13, 149/4, 152/11, 164/10, 183/15
[=6]

feodalizm: is. (Fr.) derebeylik sistemi
f. 140/5
f.+i 149/2
[=2]

fert: is. (Ar.) insanlardan her biri, belirli olmayan şahıs, kişi, kimse, birey
f. 136/18
[=1]

feyz: is. (Ar.) verimlilik, bolluk, bereket
f. 103/24, 84/24, 88/24
[=3]

fəaliyyət: is. (Ar.) faal olma durumu, çalışma, hareket, etkinlik, aktivite
f.+də 86/23
f.+inin 166/26
[=2]

fəci: sf. (Ar.) çok acıklı, yürek parçalayıcı, trajik
f. 117/1, 21/34
[=2]

fəda: is. (Ar.) bir şey uğrunda değerli bir şeyden vazgeçme, uğruna verme
f. 106/29, 178/5, 178/14, 89/6
[=4]

fəda et-: f. (< Ar. fidāʾ + T. et-) bir şeyi diğer bir şey uğruna vermek
f. e.-(d)ən 86/27
f. e.-(d)əydim 141/12
[=2]

fədakar: sf. (< Ar. fidāʾ + Far. -kār) özverili
f. 141/17, 76/26
[=2]

fədayi: is. (Ar.) bir amaç uğruna canını vermeye, her türlü tehlikeye atılmaya hazır kimse, kendini kurban olarak öne atan kimse, ölüm eri, serdengeçti
f. 106/9
[=1]

fəğan: is. (Far.) ızdırapla bağırma, haykırma, feryat
f. 89/3, 101/28
f.+ə 150/6
f.+ım 99/23
f.+ımdan 180/6
f.+inə 104/11
[=6]

fəhm: is. (Ar.) Anlama, anlayış, idrak
f. 81/17, 44/16
[=2]

fəqət: bağ. (Ar.) zıt hüküm ifade eden iki cümleyi birbirine bağlar, ancak, yalnız, ama, lakin
f. 113/21, 20/3, 21/6, 22/12, 27/1, 55/10, 70/11, 95/8, 27/22, 28/5, 33/3, 37/22, 37/28, 38/15, 39/2, 40/16, 43/17, 45/25, 46/4, 47/20, 47/25, 47/3
[=22]

fəqir: sf. (Ar.) yoksul, zengin karşıtı
f.+ə 71/7
f.+in 100/25
[=2]

fəqirlik: is. (Ar.) fakirlik
f.+(y)indən 100/17
[=1]

fəlakət: is. (Ar.) büyük sıkıntılara sebep olan çok üzücü durum, büyük dert, yıkım, bela
f.+lərə 117/2
[=1]

fəlakətli: sf. felaket dolu, felaket getiren, dertli
f. 176/26, 79/20, 82/23
[=3]

fələk: is. (Ar.) gökyüzü, sema
f. 172/30, 173/4, 181/26, 64/10, 114/1, 155/8, 178/26, 180/6, 65/4, 73/14, 82/14, 87/15
f.+dən 64/5
f.+dir 155/12
f.+i 182/8
f.+in 100/19
f.+lər 19/17, 45/8
f.+ləri 117/22
[=19]

fələki: sf. (Ar.) felekle, gök bilimiyle ilgili
f. 85/23
[=1]

fəlsəfə: is. (Ar.) akla, akıl yürütmeye dayanılarak kavramlar düzeyinde ifade edilen, her aşamasında eleştiriye açık gerçek arayışı; her türlü kabulden ve peşin hükümden, uzak hür bir şekilde konuları inceleyen akli bilgi disiplini, hikmet
f. 38/11, 65/18, 166/15, 167/15
f.+sinə 37/30, 140/9
f.+sini 160/6
[=7]

fəlsəfi: sf. (Ar.) felsefeyle ilgili, felsefeye ait
f. 141/7, 142/19, 166/25, 167/17, 169/20, 173/12, 28/18, 28/4, 39/24, 38/20
[=10]

fəna: sf. (Ar.) hoşa gitmeyecek durumda olan, istenen veya gereken nitelikte bulunmayan
f. 174/8, 181/25, 44/2
f.+ya 93/27
[=4]

fənni: sf. (Ar.) fenne ait, fenle ilgili
f. 163/2
[=1]

fərağət: is. (Ar.) hakkından isteyerek vazgeçme, el çekme
f. 109/2, 77/11
[=2]

fəraq: is. (Ar.) vazgeçme, çekilme, el çekme
f. 72/11
f.+dan 181/7, 181/17, 130/1, 178/16, 178/6
f.+də 181/9
f.+ından 180/21
f.+in 180/17
f.+ində 179/6
[=10]

fəramuş: is. (Far.) unutma, hatırdan çıkarma
f. 136/38, 167/10
[=2]

fərdi: sf. (Ar.) ferde ait, fertle ilgili, bireysel
f. 153/17
[=1]

fərəh: is. (Ar.) hoşa giden bir hâlden duyulan zevk, gönül açıklığı, sevinç, sevinme
f. 181/11
[=1]

fərəngi: is. (Far.) ilim, hüner, marifet
f. 15/11, 20/31, 21/32, 21/33
f.+lər 125/28
f.+dən 21/31
f.+ini 25/3

[=7]

fərhəng: is. (Far.) ,lim, hüner, marifet
f. 140/24, 68/30
f.+ə 175/13
f.+i 139/15, 142/2, 160/9, 162/15, 166/18, 86/24
f.+inə 161/16, 69/11
[=11]

fərqli: sf. ayırt edilmesine sebep olan bir başkalığı bulunan, farkı olan, değişik, başka
f. 140/11, 173/23, 67/11
[=3]

fərman: is. (Far.) emir, buyruk
f.+ın 173/8
[=1]

fərş: is. (Yun.) sintine üzerindeki döşeme tahtaları
f. 29/10
[=1]

fəryad: is. (Far.) yüksek sesle ve kuvvetle bağırma, bağırtı, haykırış, çığlık, figan
f. 181/16, 85/23, 90/14
f.+a 89/31
f.+da 117/21
f.+də 131/31
f.+ım 180/27
f.+ın 40/14
f.+i 81/18
f.+u 180/19
[=10]

fərzəndi: is. (Far.) oğul, erkek çocuk
f. 89/5
[=1]

fəsahət: is. (Ar.) kurallı, etkileyici, heyecan verici, inandırıcı, sanatlı söz söyleme
f.+də 77/2
[=1]

fəsanə: is. (Far.) efsane sözünün eski metinlerde rastlanan bir şekli
f. 45/29
[=1]

fəsl: sf. (Ar.) ayıran, bölen, fasleden
f.+dən 141/19
f.+i 19/23
[=2]

fəta: is. (Ar.) genç, yiğit, mert kimse, delikanlı
f.+da 93/21
[=1]

fəth: is. (Ar.) bir memleket, şehir veya mevkii savaşla düşman elinden alma, ele geçirme, zaptetme
f.+indən 41/26
f.+ini 154/2, 56/1
[=3]

fətva ver-: f. (< Ar. fetvā + T. ver-) herhangi bir işlemin veya eylemin din kurallarına uygun olup olmadığı konusunda konuyla ilgili bilim adamlarınca açıklama yapılmak
f. v.-miş 28/7
[=1]

fəttan: sf. (Ar.) fitne ve fesada teşvik eden, karıştırıcı, çok bilmiş (kimse)
f.+ına 168/29
[=1]

fəvəran: is. (Ar.) kaynayıp fışkırma

f. 70/24
[=1]

fəvt: is. (Ar.) bir şeyi bir daha ele geçmeyecek şekilde kaybetme, elden kaçırma
f.+inə 91/28
[=1]

fəza: is. (Ar.) görülen ve görülmeyen bütün gök cisimlerini içine alan uçsuz bucaksız boşluk, uzay
f. 25/11
f.+yi 132/3
[=2]

fəzilət: is. (Ar.) erdem
f. 40/16
f.+i 147/26
f.+ləri 96/25
f.+lərin 142/11
[=4]

fəzl: is. (Ar.) alicenaplık ve cömertlik, iyilik, lütuf, kerem
f. 27/13
[=1]

fırıldaqçı: is. fırıldak yapan veya satan kimse
f. 164/7
[=1]

fırıldaqçılıq: is. fırıldakçı olma durumu
f.+(ğ)ı 164/25
[=1]

fıtri: sf. (Ar.) yaratılıştan olan, doğuştan ve tabii olarak var olan, tabii
f. 21/30
[=1]

fiil: is. (Ar.) olup gerçekleşmiş iş, yapılıp gerçekleşmiş hareket veya davranış, kasıtlı kasıtsız her türlü iş, eylem, amel
f.+in 16/30
f.+ini 16/30
[=2]

fikar: sf. yaralı
f. 131/22, 90/16
[=2]

fikir: is. (Ar.) düşünce, zihinde tasarlanan şey, düşün
f. 147/3, 167/23, 183/24, 37/29, 37/5, 38/13, 56/21, 113/15, 113/17, 117/29, 136/49, 147/28, 148/30, 180/1, 89/23, 91/11 f. 93/9
f.+də 139/19
f.+ə 126/20
f.+i 122/30, 129/26, 142/11, 142/19, 166/21, 180/2, 20/12, 38/21, 39/21, 74/18
f.+in 144/11, 166/22
f.+ində 176/21
f.+indən 147/3
f.+ini 164/8, 40/18
f.+lər 148/15, 160/2, 161/11, 185/3, 57/17
f.+lərdə 119/13
f.+lərdir 39/24
f.+ləri 160/17, 166/25, 55/29, 140/1, 175/1, 176/17, 183/22
f.+lərin 141/6, 55/20
f.+lərindən149/3
f.+lərinə 20/18
f.+lərini 164/8, 176/6, 28/17, 32/25
f.+ləriylə 145/26, 146/1
f.+lərlə159/18
[=60]

fikir ver-: f. (< Ar. fikr + T. ver-) düşüncesini bildirmek, görüşünü açıklamak, kanaat veya bilgi sahibi olmasına yardım etmek
f. v.-mək 80/7
[=1]

filan: sf. (Ar.) belirtilmesi gerekli görülmeyen isimlerin önüne getirilerek onları belirsiz şekilde niteler
f. 102/12
[=1]

filoloji: is. (Fr.) bir dili ve o dile ait belgeleri dil ve tarih açısından inceleme
f. 15/19
[=1]

filolojik: sf. (Fr.) filolojiyle ilgili
f. 95/9
[=1]

firaq: is. (Ar.) ayrılık
f.+a 136/45
f.+dan 52/14
f.+ıdır 181/25
f.+ında 181/3
f.+un 135/16, 135/6
[=6]

firdövs: is. cennet bahçesi
f. 64/27
[=1]

firəngi: sf. (Far.) renklere ait, Frenk tarzında
f. 120/5
[=1]

firəngistanə: is. (Far.) Frenklerin oturduğu memleket
f. 126/13
[=1]

firqe: is. (Ar.) insan topluluğu, bölük
f.+nin 27/7
f.+si 27/15
f.+yi 143/9
[=3]

fitnə: is. (Ar.) karışıklık, fesat, kargaşalık
f. 28/30, 88/2, 88/15, 120/9
f.+dir 72/16
[=5]

fitrə: is. (Ar.) asli ve zorunlu ihtiyaçları dışında 80,18 g altın veya bu değerde mala sahip olan Müslüman'ın zekâttan ayrı olarak ibadet niyetiyle ramazan bayramından önce fakirlere vermesi vacip olan sadaka; fıtır sadakası
f. 92/22
[=1]

folklor: is. (Fr.) halk bilimi
f. 21/22, 21/24
f.+umuzun 21/22
[=3]

folklorik: sf. (Fr.) halk bilimsel
f. 66/4
[=1]

fükahi: is. (Ar.) İslam hukukunda ana kaynaklardan yararlanılarak konulmuş olan din ve dünya işleri ile ilgili kuralların bütünü
f. 20/17
[=1]

füqəra: sf. (Ar.) yoksul
f.+yla 100/15
[=1]

fürsət: is. (Ar.) bir şeyin yapılması için uygun düşen, elden kaçırılmayacak durum ve zaman, vesile
f. 81/8
f.+də 161/22
[=2]

füzun: sf. (Far.) sonuna geldiği kelimelere "çoğaltan, arttıran" anlamı katarak Farsça usulüyle birleşik sıfatlar yapar
f. 39/29
[=1]

Faqiri: öz. is.
F. 50/23
[=1]

Fars: öz. is.
F. 36/5, 49/12, 52/26, 61/11, 61/13, 63/26, 67/6, 77/27, 80/5, 89/20, 91/7, 113/7, 142/4, 147/9, 176/6, 176/8,
F.+lara 49/12
F.+lardan 21/30
[=18]

Farsca: öz. is.
F. 18/1, 18/2, 182/10, 19/14, 19/5, 21/4, 21/9, 24/13, 25/26, 25/6, 25/8, 26/30, 26/4, 28/10, 29/20, 30/31, 31/2, 31/7, 31/9, 34/20, 36/12, 37/12, 37/21, 41/6, 41/9, 43/1, 46/21, 46/30, 47/20, 47/4, 49/13, 49/16, 49/18, 50/31, 51/1, 52/11, 52/17, 52/23, 52/9, 54/6, 56/19, 56/20, 61/5, 61/9, 62/12, 63/30, 67/27, 67/30, 68/19, 76/13, 95/12, 97/12, 97/15, 99/4, 99/6, 101/3, 104/22, 109/11, 111/11, 112/17, 113/10, 114/17, 114/3, 116/17, 121/11, 123/11, 123/12, 123/14, 123/27, 127/34, 128/12, 128/6, 129/7, 129/8, 129/9, 132/7, 133/36, 140/21, 141/16, 141/18, 141/4, 141/7, 142/19, 142/28, 143/1, 143/3, 147/17, 147/26, 16/28, 161/29, 162/5, 165/12, 165/13, 168/10, 168/22, 172/6, 172/18, 177/4
F.+dan 148/24, 49/9
F.+ya 15/22, 165/11, 19/2, 20/15
F.+yı 161/15, 38/10
[=106]

Farscılıq: öz. is.
F. 20/2, 49/12
[=2]

Fars ədəbiyatı: öz. is.
F. ə.+nda 67/18
[=1]

Farsi: öz. is.
F. 16/28, 22/2, 24/13, 36/16, 37/15, 37/23, 37/4, 46/8, 46/9, 47/17, 55/27, 57/24
[=12]

Fatimə: öz. is.
F.+nin 105/13
[=1]

Fedali: öz. is.
F. 93/30
[=1]

Feridrix Bodenştedt: öz. is.
F. B. 147/17
[=1]

Fəna: öz. is.
F. 171/7, 177/29
[=2]

Fərhad və Şirin: öz. is.
F. v. Ş. 172/8, 172/10
[=2]

Fətəli Xan: öz. is.
F. X. 69/4, 84/16
F. X.+a 82/26
[=3]

Fətəli Xan Müştəri: öz. is.
F. X. M.+nindir 84/19
[=1]

Fəthəli şah: öz. is.
F. ş. 88/17, 85/16, 85/18
F. Ş.+ın 96/2
[=4]

Fəzli: öz. is.
F. 37/21
[=1]

Fəzlullah: öz. is.
F. 27/10
[=1]

Fəzlullah Nəimi: öz. is.
F. N. 27/8, 28/3
F. N.+nin 19/8, 27/13
F. N.+yə 33/2
[=5]

Firdövsi: öz. is.
F.+nin 169/28
[=1]

Firidun Bəy Köçərli: öz. is.
F. B. K. 89/16, 102/16, 102/29, 111/15
[=4]

Fransa: öz. is.
F. 145/25, 145/27
[=2]

Fransız: öz. is.
F. 146/23, 167/18
[=2]

Fransızca: öz. is.
F. 145/28, 165/14
[=2]

Fuad Köprülü: öz. is.
F. K. 68/21
[=1]

Füzuli: öz. is.
F. 113/22, 113/23, 143/25, 144/6, 168/14, 168/22, 171/9, 172/25, 172/27, 173/12, 173/6, 178/18, 19/28, 20/23, 24/10, 28/12, 31/24, 36/14, 36/16, 36/4, 36/7, 36/9, 37/11, 37/15, 37/19, 37/23, 37/28, 37/4, 37/8, 38/27, 38/4, 38/9, 39/13, 39/16, 39/18, 39/26, 40/14, 40/21, 40/27, 40/6, 41/27, 41/5, 42/11, 44/1, 44/15, 45/19, 45/25, 46/3, 46/9, 47/23, 47/24, 47/25, 47/30, 48/6, 48/8, 58/28, 59/14, 59/8, 63/28, 64/3, 65/17, 65/21, 74/17, 82/21, 97/3
F.+də 180/1, 38/18
F.+dəki 39/25, 40/1
F.+dən 36/12, 39/5, 45/22, 49/4, 51/28,148/25, 149/16, 172/27
F.+dir 19/13, 36/4
F.+ni 181/1
F.+nin 113/21, 113/29, 142/1, 144/3, 169/29, 36/6, 36/9, 37/20, 37/21, 37/27, 38/1, 38/22, 38/8, 39/1, 39/23, 39/5, 40/16, 42/1, 42/13, 42/15, 42/17, 43/16, 45/21, 45/3, 46/24, 46/30, 47/15, 48/1, 48/3, 48/4, 48/9
F.+yanə 141/4
F.+yə 152/6, 154/3, 39/20, 47/20, 59/2
F.+yi 47/28
[=118]

Füzuli Bağdadi: öz. is.

F. B.+dir 36/12
[=1]

gah: is. (Far.) zaman, vakit
g. 100/15, 100/16, 77/9, 88/14, 89/26
[=5]

galibiyyət: is. (Ar.) üstün gelme, üstünlüğü kazanma, yenme, yengi, galebe
g.+indən 149/29
[=1]

garib: sf. (Ar.) kimsesiz, zavallı, biçare
g. 21/13
[=1]

gaybet: is. (Ar.) gaiplik, hazır olmama, meydanda bulunmama, görünmeme
g. 18/14
[=1]

gayə: is. (Ar.) erişilmek istenen hedef, amaç, erek, maksat
g. 69/24
[=1]

gayət: zf. (Ar.) çok, pek, pek çok, son derece
g.+də 37/7
[=1]

gazab: is. (Ar.) aşırı saklanma, intikam alma duygusu ile karışık öfke, kızgınlık
g.+ı 91/30
[=1]

gec: sf. belirli bir zamandan sonra olan
g. 108/14
[=1]

gecə: is. güneş battıktan sonra başlayan ve gün ağarıncaya kadar süren karanlık zaman
g. 108/11, 130/20, 146/6, 173/17, 173/21, 181/29, 68/5, 70/29, 100/1, 101/28, 108/10, 108/12, 108/13, 121/3, 180/29, 100/13, 90/18
g.+də 108/25
g.+ki 71/4
g.+lər 178/6, 77/13
g.+ləri 148/5
g.+si 129/27, 29/5
[=24]

geç-: f. geçmek
g.-ər 53/12, 53/16, 53/8, 54/2
g.-mişdir 162/9
[=5]

geçə bil-: f. geçme ihtimali veya imkânı bulunmak
g. b.-irsən 33/27
[=1]

genə: zf. bir kez daha
g. 113/27, 172/1
[=2]

geniş: sf. eni çok olan; enli, gen
g. 140/12, 146/24, 154/14, 160/20, 166/11, 167/26, 47/31, 68/25, 68/31, 76/30
[=10]

genişlə-: f. geniş duruma gelmek; büyümek, genelmek
g.-dikçə 159/7
g.-yib 68/29
[=2]

ger: ed. eğer edatının nazımda kullanılan şekli

g. 125/27, 129/3, 135/27, 18/7, 63/7, 64/26
[=6]

gerdan: is. (Far.) şişman kimselerde çenenin altında etli kısım
g. 142/14
[=1]

gerilik: is. geri olma durumu
g.+(y)i 137/10
g.+(y)ini 183/22
[=2]

get-: f. gitmek
g.-(d)ən 20/12
g.-(d)əndə 122/25
g.-(d)ər 105/13, 87/11, 80/27
g.-(d)ərək 154/1, 145/7
g.-(d)ərəm 106/12, 59/4
g.-(d)ərkən 146/6
g.-(d)ib 122/17, 180/23
g.-(d)ibdi 178/7
g.-(d)ibdir 180/7
g.-(d)im 106/17
g.-(d)in 119/28
g.-(d)ir 54/30, 69/20
g.-(d)übdü 179/26
g.-di 113/3, 115/28, 122/20, 131/27, 172/19, 173/28, 63/1, 81/26, 74/2
g.-dikləri 52/2
g.-dilər 172/17
g.-dim 47/11
g.-diyi 140/32, 20/29, 74/13
g.-mə 107/2, 157/1
g.-mədi 25/15
g.-mək 52/27, 90/8
g.-məkdənsə 146/19
g.-miş 122/23, 122/27, 145/22, 154/31, 179/28, 28/4, 52/19, 54/15, 68/22
g.-mişdir 140/32, 182/20, 54/27, 20/31
g.-sə 86/11, 126/13
g.-sən 93/12
[=56]

getmə: is. gitmek işi
g.+yə 28/5
[=1]

gey-: f. örtünüp korunmak için bir şeyi vücuduna geçirmek; giyinmek, kuşanmak
g.-ibsən 75/2
[=1]

geyim: is. giymek işi
g.+i 151/19
[=1]

geyri: ed. başka
g.+dir 43/20
[=1]

geysu: is. (Far.) omuza dökülen uzun saç
g. 44/18, 151/23
g.+lər 152/1
[=3]

gəda: is. gıda (krş. **gıza**)
g. 71/11, 72/10, 87/10, 92/15
g.+lardan 141/9
g.+lərə 103/13
g.+si 34/19
[=7]

gədalan-: f. gıdalanmak
g.-ıbdır 91/27
[=1]

gəh: zf. (Far.) ara sıra
g. 77/15
g.+i 107/11, 109/5
[=3]

gəl-: f. gelmek
g. 106/19, 106/4, 114/12, 135/26, 174/25, 33/24, 33/25, 33/27, 34/1, 34/3, 34/5, 34/7, 93/27, 105/21, 115/23, 178/5, 18/19, 28/19, 28/20, 74/28, 75/4, 75/5, 82/13, 89/14, 105/18, 100/11, 157/2, 157/7, 80/9, 81/20, 81/23, 81/8, 91/27, 93/4, 93/9
g.-di 53/5, 31/7, 104/3, 115/21, 117/10, 117/9, 28/1, 87/30, 88/17, 88/3, 28/1
g.-dikdən 15/9, 16/32, 18/26, 21/6
g.-dikləri 67/12
g.-dim 34/11, 34/12, 34/13, 34/9
g.-diyi 148/30
g.-diyini 54/30, 15/3
g.-ə 66/7
g.-əcək 171/26
g.-ən 52/18, 173/6, 183/12, 42/12, 45/27, 69/10, 77/14
g.-əndə 105/1, 126/6
g.-ər 44/12
g.-əsən 18/17
g.-əydi 109/10
g.-ib 117/21, 119/19, 121/10, 136/32, 50/30, 119/9, 120/15
g.-ibdir 144/17
g.-ibsən 75/5
g.-im 76/7
g.-in 74/26, 74/27, 74/29, 75/1, 75/3
g.-incə 15/13, 22/9
g.-ir 101/4, 103/6, 172/24, 41/23, 70/9, 15/4, 16/28, 74/28
g.-irdi 160/30, 49/9
g.-mə 119/20, 150/6
g.-mədən 141/2
g.-mədi 88/16
g.-məmiş 66/1
g.-məyib 86/17
g.-məz 141/8, 179/20, 179/21, 180/10, 180/12, 180/14, 180/16, 180/18, 180/20, 180/22, 180/24, 180/26, 180/28, 180/3, 180/30, 180/4, 180/6, 180/8, 89/9, 180/20
g.-miş 122/30, 145/4, 155/16, 161/22, 77/1, 77/2
g.-mişdi 149/6
g.-mişdir 40/2, 55/29, 20/12
g.-mişlər 36/11
g.-mişlərdənüz 60/1, 60/2, 60/4
g.-sə 63/3, 105/24, 126/13
g.-sin 151/28
g.-ür 51/26
[=144]

gələcək: sf. gelmesi beklenen, gelişmesinin gerçekleşeceği düşünülecek
g.+də 21/21
[=1]

gəlin: is. aileye evlenme yoluyla girmiş olan kadın
g.+im 149/22
g.+lərini 165/23
[=2]

gəlmə: is. gelmek işi
g.+ləri 15/21
g.+sidir 15/20
g.+sinə 153/18
[=3]

gəmi: is. su üstünde yüzen, insan ve yük taşımaya yarayan büyük taşıt
g. 142/14, 19/24, 40/5
g.+nin 142/14
[=4]

gənc: sf. yaşı ilerlememiş olan, ihtiyar karşıtı
g. 146/2, 146/7, 154/31, 162/1, 168/7, 171/15, 171/18, 184/17, 119/4, 119/5
g.+dir 146/3

g.+in 143/4
g.+lərini 175/14
[=13]

gər: bağ. eğer bağlacının nazımda kullanılan şekli
g. 130/28, 144/10, 173/10, 173/11, 173/8, 32/1, 64/7, 64/8, 86/9, 107/28, 126/3, 144/22, 40/15, 51/27, 60/5, 81/2, 84/3, 90/15
[=18]

gərçi: zf. (Far.) her ne kadar ... ise de; vakıa
g. 107/1, 107/13, 128/25, 136/2, 139/6, 148/16, 21/13, 49/10, 25/23, 29/6, 39/10, 40/10, 84/9, 90/28
[=14]

gərdən: is. (Far.) gerdanca eski metinlerde kullanılan asıl şekli
g.+də 151/21
g.+i 80/17
g.+inə 150/13
[=3]

gərdənbənd: sf. uzak
g. 150/13
[=1]

gərdənkeşanlıq: sf. (Far.) inatçı, kibirli
g. 92/14
[=1]

gərək: is. varlığına ihtiyaç duyulan, yapılması, edinilmesi icap eden şey; lüzum
g. 107/4, 135/21, 65/18, 105/4, 105/6, 116/30, 152/19, 44/23, 73/21
g.+di 64/24
g.+dir 143/12, 150/8
g.+ən 43/28
g.+məz 144/14, 43/29
[=15]

gətir-: f. getirmek
g. 85/32, 144/30, 45/30
g.-di 101/29
g.-dikçə 146/16
g.-ən 102/25
g.-im 103/17
g.-ir 142/12, 166/5
g.-irik 18/3, 19/15
g.-məyək 93/9
g.-miş 16/2
g.-mişdi 117/2
[=14]

gətiril-: f. gelmesi sağlanmak
g.-mişdir 70/9
[=1]

gətirt-: f. getirme işini yaptırmak; celbetmek
g.-(d)ir 165/24
[=1]

gətirtmə: is. getirtmek işi
g.+si 62/8
[=1]

gəz-: f. hava alma, hoş vakit geçirme vb. amaçlarla bir yere gitmek
g. 113/4, 113/6
g.-dilər 92/21
g.-dim 73/20
g.-dimsə 65/15
g.-ək 77/11, 93/6
g.-ər 120/21, 127/5, 180/13
g.-ərsən 18/19
g.-ib 54/16
g.-im 152/15, 152/17, 152/19
g.-irdim 120/2
g.-mə 120/19, 91/24

[=18]

gınai: sf. (Ar.) müzikle ilgili
g. 155/17, 160 /30, 167/27, 168/1, 27/2
[=5]

gıza: is. gıda (krş. **gəda**)
g.+sı 40/2
[=1]

ginə: zf. bir daha, tekrar
g. 21/7, 34/17
[=2]

gir-: f. girmek
g. 150/13
g.-dim 34/10
g.-ib 48/1
g.-miş 145/20, 21/11
[=5]

giran: sf. (Far.) ağır
g. 81/12
g.+dur 63/7
[=2]

giriban: is. (Far.) yaka
g. 120/13
g.+ını 44/16
[=2]

giriftar: sf. (Far.) tutulmuş, yakalanmış
g. 128/29, 34/16
g.+ıma 130/2
g.+i 127/6, 40/5, 72/11
[=6]

giriftar et-: f. (< Far. giriftār + T. et-) tutmak, yakalamak
g. e. 40/5
[=1]

giriş-: f. bir işi ele almak
g.-irdilər 149/15
[=1]

girişmə: is. girişmek işi; teşebbüs
g. 63/18
[=1]

giryan: sf. (Far.) ağlayan, ağlayıcı
g. 180/15, 80/10
g.+ım 19/20, 45/11
[=4]

giryan et-: f. ağlamak
g. e.-dim 182/8
[=1]

gizli: sf. görünmez, belli olmaz bir durumda olan; mahfi, edimsel karşıtı
g. 62/24, 33/24, 75/16, 75/26
[=4]

gor: is. mezar
g.+um 31/31
[=1]

govğa: is. (Far.) düşmanca davranış ve sözlerle ortaya çıkan çekişme veya dövüş; çınga
g. 40/15
[=1]

göç-: f. yerleşmek amacıyla mahalle, köy, şehir veya ülke değiştirmek
g.-müş 171/15
g.-üb 79/6
[=2]

gög: is. yeryüzü üzerine mavi bir kubbe gibi kapanan boşluk; gök kubbe, asuman, felek, sema
g.+dən 60/5

[=1]

göhər: is. (Ar.) bir şeyin özü; gevher
g. 29/6
[=1]

göl: is. karaların içinde denizlerle bağlantısı olmayan durgun su birikintisi
g.+ündə 90/4
[=1]

gölge: is. saydam olmayan bir cisim tarafından ışığın engellenmesiyle ışıklı yerde oluşan karanlık; saye
g.+də 26/5
[=1]

göndər-: f. bir yere doğru yola çıkarmak, ulaşmasını, gitmesini sağlamak; yollamak, irsal etmek
g. 136/55
g.-diyi 96/3, 166/19, 174/30, 175/17, 90/12
g.-ir 70/22, 70/24
g.-irdilər 177/28
g.-miş 31/10
g.-mişdir 47/18
g.-üb 88/20
[=12]

göndəril-: f. gönderme işi yapılmak veya gönderme işine konu olmak
g.-ən 161/21
g.-irdi 57/3
[=2]

gönül: is. sevgi, istek, düşünüş, anma, hatır vb. duyguların kaynağı; içeri, yürek
g.+üm 41/19
g.+ümdəki 41/15
[=2]

gör-: f. görmek
g. 102/4, 114/12, 125/21, 129/12, 129/18, 130/14, 131/4, 136/43, 156/18, 156/7, 178/8, 28/26, 29/1, 29/4, 51/19, 71/4, 82/14, 86/12, 86/7, 87/27, 87/6, 87/7, 88/7, 90/9, 91/27
g.-di 100/1, 88/15
g.-diyi 55/14
g.-dü 106/26
g.-dükdən 64/1
g.-dükləri 185/7
g.-dülər 98/12, 98/4
g.-düm 119/9, 120/3, 121/7, 131/24, 40/19, 40/20, 44/9, 72/6, 73/26, 73/27, 73/28, 73/29, 77/25, 47/11
g.-dün 102/3
g.-düyü 145/4, 177/1
g.-düyümüz 153/12
g.-düyün 91/26, 91/27
g.-ə 109/6, 27/4, 37/15, 37/18
g.-əcəyik 184/7
g.-ək 176/3, 77/9
g.-ən 120/10, 150/2, 59/18, 62/25, 179/12
g.-əndə 135/26, 75/3, 101/20, 60/9
g.-əndən 152/19, 91/19
g.-ənləri 97/6
g.-ərik 48/8
g.-geç 62/24, 44/10, 44/12, 44/14, 44/16, 44/3, 44/4, 44/6, 44/8, 45/18, 59/3, 59/4, 59/6, 59/7
g.-gələn 86/1
g.-gilə100/28
g.-icək 44/3
g.-mədən 148/27
g.-mədi 128/24
g.-mədim 72/14, 72/19, 72/24, 72/29, 72/5, 72/6, 72/7, 72/8, 72/9, 73/10, 73/15, 73/20, 73/25, 73/30, 73/5, 74/10, 74/5, 82/6, 84/5, 85/8
g.-mək 104/29, 140/10, 38/15, 70/2, 120/18, 85/5

g.-məkdən 74/14
g.-məmişdir 37/10
g.-məyən 152/13
g.-məyincə 52/19
g.-məsin 126/18
g.-məyib 77/17
g.-məyim 88/21
g.-miyən 28/23
g.-mürük 154/6
g.-müş 26/3, 74/30, 83/29, 85/6
g.-müşdür 128/12, 97/9
g.-müşük 175/24
g.-sə 125/16, 86/11
g.-səm 41/1, 101/16, 91/2
g.-sən 105/20, 152/26
g.-üb 171/27, 70/18
g.-übdür 59/24
g.-ükür 33/3
g.-ün 104/4
g.-üpdür 88/10
g.-ürdü 183/24
g.-ürüx 168/1
g.-ürük 74/13
g.-ürüz 61/3
[=151]

görcək: is. görünce
g. 132/4, 19/27, 120/14, 121/5
g.+(ğ)in 34/16
[=5]

görə: ed. bir şeye uygun olarak, bir şey uyarınca; gereğince
g. 102/17, 109/6, 112/4, 141/6, 147/1, 176/24, 183/16, 29/18, 32/27, 39/20, 39/5, 43/25, 45/26, 56/4, 58/25, 61/11, 76/13
[=17]

görə bil-: f. görme ihtimali veya imkânı bulunmak
g. b.-irik 154/8
g. b.-məz 39/28
[=2]

görgü: is. bir toplum içinde var olan ve uyulması gereken saygı ve incelik davranışları; terbiye
g.+sünü 140/27
[=1]

görkəmli: sf. büyüklüğü, görünüşü ve güzelliğiyle görenleri etkileyen; anıtsal, debdebeli, haşmetli, ihtişamlı, muhteşem, mutantan, şaşaalı, şatafatlı, tantanalı
g. 110/6, 111/4, 155/22, 168/15, 177/25, 177/29, 111/5, 140/29, 141/3, 145/16, 149/26, 150/17, 153/27, 154/16, 160/25, 161/10, 161/3, 172/27, 176/10, 36/4
g.+lərdən 104/20
g.+ləri 168/4
g.+si 104/20
[=23]

görül-: f. göz yardımıyla bir şey, bir varlık algılanmak, seçilmek
g.-əcəkdir 184/9
g.-məktədir 63/28, 68/24
g.-məmiş 184/6
g.-müşdür 68/21
g.-sün 127/10
g.-üm 152/17
g.-ür 29/8, 33/10
[=9]

görün-: f. görülür duruma gelmek, görülür olmak; gözükmek
g.-cə 52/15
g.-ən 91/21
g.-ür 167/20, 173/13, 32/9, 94/1
[=6]

görüş: is. görmek işi

g. 41/11
g.+lərində 167/18
g.+ü 153/13, 167/15
g.+ünü 172/29
g.+ünün 140/10
[=6]

görüş-: f. buluşup konuşmak, konuşup sohbet etmek
g.-müş 161/22
g.-müşdür 54/16
[=2]

göstər-: f. birini veya bir şeyi işaretle belirtmek
g.-dilər 47/14
g.-dim 47/13
g.-diyindən 161/20
g.-əcəkdir 166/23
g.-ən 67/7
g.-ib 131/6
g.-in 85/25
g.-ir 119/27, 166/8, 37/28, 42/1, 43/15, 54/11, 61/3, 95/16, 37/20, 38/8, 42/4, 64/23, 76/30
g.-mək 163/3
g.-məkdədir 113/12, 146/14
g.-mişdir 117/4, 155/25, 164/23
[=26]

göstəril-: f. görülmesi sağlanmak
g.-ir 142/10
g.-mişdir 67/15
[=2]

göstərilmə: is. gösterilmek işi
g. 43/19, 51/17
g.+yə 166/28
[=3]

götür-: f. taşımak, ulaştırmak veya koymak
g. 106/30, 71/13, 113/6
g.-dü 44/19
g.-məz 126/12
g.-übsən 131/11
[=6]

gövhər: is. (Ar.) bir şeyin özü; gevher
g. 77/1, 155/13
g.+dir 33/26
g.+i 105/30, 28/24
g.+in 77/4
[=6]

göy: is. yeryüzü üzerine mavi bir kubbe gibi kapanan boşluk; gök kubbe, asuman, felek, sema
g. 104/14
g.+də 125/28
g.+ə 126/25, 175/21
g.+lər 104/1
[=5]

göz: is. görme organı; basar, ayn, çeşm, dide
g. 105/3, 126/18, 126/29, 126/4, 151/24, 165/22, 175/23, 41/15, 56/12, 59/17, 64/10, 71/15, 77/8, 85/31
g.+dən 107/30, 136/22, 179/26, 59/20, 77/14, 79/10
g.+ə 50/14
g.+lər 112/9, 172/4, 112/11, 112/12, 112/14, 112/16, 113/14, 171/28, 77/10, 171/29
g.+lərə 148/9
g.+ləri 114/12, 86/24, 174/18, 75/13, 75/23
g.+lərim 112/9, 114/12, 34/15, 112/11, 112/12, 112/14, 112/16, 113/14, 180/15, 180/7, 75/3, 89/24
g.+lərimdən 89/24
g.+lərimizin 20/11
g.+lərin 101/26, 101/27, 101/29, 102/1

g.+ü 112/28, 120/7, 131/16, 63/13
g.+üm 109/6, 135/7, 136/5, 154/27, 156/1, 179/5, 51/18, 64/8, 82/5
g.+ümdən 19/22, 41/18, 45/13
g.+ümü 51/10
g.+ümün 130/30, 135/8
g.+ümüzə 45/2
g.+ündən 126/30, 56/3
g.+ünü 120/28, 132/6, 62/24
[=80]

gözəl: sf. göze ve kulağa hoş gelen, hayranlık uyandıran, çirkin karşıtı
g. 118/4, 121/11, 123/17, 123/4, 137/12, 147/17, 148/17, 155/17, 162/2, 166/26, 171/1, 175/2, 21/16, 21/17, 22/2, 27/2, 30/32, 37/5, 39/15, 41/14, 48/9, 52/9, 61/17, 70/2, 70/8, 86/28, 91/16, 91/7, 74/27, 76/10, 76/9, 76/8, 84/20
g.+dir 156/7
g.+i 147/15, 148/7, 151/19
g.+in 74/21
g.+inin 39/6
g.+lər 53/18, 86/16, 148/10, 76/3
g.+lərdən 173/6
g.+lərdür 53/13
g.+ləri 148/2, 173/15
g.+lərim 173/18
g.+lərini 148/16, 174/12
[=50]

gözəllik: is. estetik bir zevk, coşku, hoşlanma duygusu uyandıran nitelik; hüsün
g. 40/28
g.+dir 74/17
g.+lərin 74/20
g.+(y)ə 76/17
g.+(y)i 40/27, 70/2
g.+(y)in 148/8, 148/9
[=8]

gözlə-: f. bir şeyin olmasını veya bir kimsenin gelmesini beklemek; intizar etmek
g.-diyinin 117/21
g.-yir 117/12
[=2]

gözlü: sf. gözü olan
g. 169/9
[=1]

gözük-: f. özükmek işi
g.-ür 30/31
[=1]

gözyaşı: is. gözyaşı bezlerinin salgıladığı, bazı etkilerle akan duru sıvı damlacıklarından her biri; yaş
g. 179/7
g.+ları 177/23
g.+m 107/4, 180/19, 51/8
g.+n 107/31
g.+na 60/25
g.+nə 107/30
g.+nı 103/19
[=9]

gramer: is. (Fr.) dil bilgisi
g. 22/5, 67/13
g.+dir 67/8
g.+i 17/25, 95/8
g.+inə 142/4, 61/11
g.+ini 22/6
[=8]

guşe: is. (Far.) köşe
g.+yi 113/24, 91/25
[=2]

güc: is. fizik, düşünce ve ahlak yönünden bir etki yapabilme veya bir etkiye direnebilme yeteneği; çelim, efo

g. 51/26
[=1]

güçlü: sf. gücü, kuvveti olan; yavuz
g. 113/15
g.+dür 113/21
[=2]

güdaz: is. (Far.) yanma, erime
g. 108/29
[=1]

güft: is. (Far.) söz, laf, lakırdı
g. 16/30
[=1]

güftar: is. (Far.) söz, kelam
g.+ı 125/8
[=1]

gül: is. (Far.) gülgillerin örnek bitkisi
g. 101/28, 106/24, 106/26, 107/24, 107/25, 108/6, 115/21, 116/26, 130/20, 148/5, 148/9, 179/8, 179/9, 53/13, 54/1, 56/13, 59/25, 60/22, 60/7, 62/14, 62/27, 63/1, 63/11, 75/2, 80/11, 85/6, 86/8, 90/18, 130/16
g.+dür 148/4, 19/23, 45/14
g.+ə 148/5
g.+i 108/10, 120/27, 120/7, 19/22, 39/7, 45/13, 63/15, 90/16
g.+lər 80/23, 97/30
g.+lərə 53/10
g.+ləri 97/21
g.+lərini 103/22
g.+ü 132/2, 156/16, 86/8, 97/29, 98/3
g.+ümdən 90/2
g.+ün 119/8
g.+ündən 52/15
g.+üyəm 34/4
[=55]

gül-: f. gülmek
g.-üb 109/7
[=1]

gülgun: sf. (Far.) gül renkli, pembe
g. 45/1, 98/9
[=2]

gülşən: is. (Far.) gül bahçesi, gülistan, gülzar
g. 148/8, 107/27, 121/17, 97/28, 130/20
g.+də 98/3
g.+ə 98/2
g.+i 104/7, 107/24
g.+in 179/9, 85/6
g.+imdən 90/2
[=12]

gülünç: sf. komik
g. 164/16, 164/20
[=2]

gülüstan: is. (Far.) gül bahçesi
g.+da 103/22, 53/10
g.+ın 106/26
[=3]

gülüş: is. gülmek işi; hande
g. 163/12
[=1]

gülüş-: f. gülmek
g.-ək 77/7
[=1]

gülzar: is. (Far.) gül bahçesi, gülşen
g.+dır 97/21
g.+ə 144/8
g.+ım 180/24
g.+ımdan 144/2
g.+ına 156/16
g.+i 101/14, 108/10, 131/5, 179/9

[=9]

güman: is. (Far.) zan, şüphe
g. 131/8, 135/20
g.+ım 100/4
[=3]

gümansız: zf. yani
g. 33/20
[=1]

gümrah: sf. (Far.) yolunu kaybetmiş, yolu şaşırmış
g. 136/41
g.+lara 51/17
[=2]

gün: is. içinde bulunulan zaman
g. 100/12, 113/6, 121/12, 126/7, 131/24, 131/3, 143/11, 143/8, 144/13, 152/4, 184/6, 26/27, 45/4, 60/3, 73/16, 74/6
g.+də 154/29, 73/16, 77/15, 77/18
g.+dən 144/13, 74/6, 82/3, 89/31, 98/26, 100/21
g.+dür 44/28
g.+ə 82/3, 89/31
g.+lər 178/23
g.+lərdə 60/11
g.+ləri 79/20
g.+lərini 152/14, 154/20
g.+lərimi 89/29
g.+ü 100/21, 131/4
g.+üm 168/28
g.+ümü 168/26
g.+ün 65/22
g.+ündə 60/7
[=41]

günah: is. (Far.) dinî bakımdan suç sayılan iş veya davranış
g. 130/24
g.+ım 100/12
g.+ımdan 62/20
[=3]

günbədi: is. (Far.) kümbet
g. 41/17, 41/18
g.+si 68/4
[=3]

günbəgün: zf. (Far.) gittikçe, gün gün
g. 155/10
[=1]

gündəlik: is. gün hesabıyla veya her gün ödenen para; vazife, yevmiye
g. 17/22
[=1]

gündüz: is. günün sabahtan akşama kadar süren aydınlık bölümü; gün
g. 101/28, 121/3, 180/29, 90/18
g.+dəki 71/4
[=5]

günəhkar: sf. (Far.) günah işlemiş, günahı olan; günahlı
g. 83/7
[=1]

günəş: is. dünyanın da dâhil olduğu sistemin merkezinde bulunan Güneş'in yaydığı ısı ve ışık gün, şems
g. 148/5, 68/11
[=2]

Gaibof: öz. is.
G. 71/26
G.+ların 93/31
[=2]

Gazan: öz. is.
G. 89/21
[=1]

Gəncə: öz. is.
G. 147/1, 147/23, 161/13, 86/25, 87/23, 159/6, 168/15, 68/29, 176/25
G.+də 160/25, 146/28
G.+dən 183/13
G.+dir 169/1
[=13]

Gəncinə: öz. is.
G. 63/26
[=1]

Gəncinəyi-edəb: öz. is.
G. 172/11, 172/7, 172/9
[=3]

Gəzgəz: öz. is.
G. 112/24
G.+ə 113/2
G.+in 112/25
[=3]

Gilan: öz. is.
G.+i 52/30
[=1]

Gilanlı: öz. is.
G.+ları 52/20
[=1]

Girilof: öz. is.
G.+dan 175/12
[=1]

Gogol: öz. is.
G. 162/14, 185/1
G.+u 165/17
G.+un 184/21
[=4]

Göktürk: öz. is.
G. 15/6, 16/21
G.+ləri 17/7
[=3]

Göyçay: öz. is.
G.+ı 31/19
[=1]

Göyməscid: öz. is.
G.+də 31/18
[=1]

Griboyədof: öz. is.
G. 162/14
[=1]

Gurgin xan: öz. is.
G. x. 88/7
[=1]

Gülşəni-raz: öz. is.
G.+ını 31/5
[=1]

Gülüstan: öz. is.
G. 139/8, 141/2, 141/27, 79/6, 80/11
[=5]

Gülüstan Xan: öz. is.
G. X.+ı 79/8
[=1]

Gülüstani-irəm: öz. is.
G. 141/18
[=1]

Gülüstan və Bustan: öz. is.
G. v. B. 175/4
[=1]

Gürcü: öz. is.
G. 162/11, 162/12, 86/24, 52/30

[=4]

Gürcüstan: öz. is.
G. 69/19, 79/7, 88/4
G.+ə 86/15
[=4]

habelə: ed. bunun gibi
h. 42/19, 49/14, 116/26
[=3]

hacət: is. (Ar.) gerek duyulan, muhtaç olunan şey, ihtiyaç
h. 72/9
h.+i 51/14
[=2]

hacı: is. (Ar.) hac farizasını yerine gelen, hacca giden kimse
h. 102/5
[=1]

hadisə: is. (Ar.) olay
h. 147/5
h.+dən 147/21
h.+lər 177/22
h.+lərdən 117/11, 175/8
h.+lərə 149/21
h.+ləri 133/33
h.+lərin 145/30
h.+lərinə 82/23
h.+ni 119/26, 164/26, 99/6
[=12]

hail: sf. (Ar.) korkunç
h. 92/8
[=1]

haki: is. (Far.) yeşile çalan toprak rengi
h. 41/28
[=1]

hakim: is. (Ar.) bilge
h. 149/13, 149/20, 151/1, 165/1, 31/7, 44/22, 54/28
h.+dir 80/5
h.+i 121/9, 140/22, 145/19, 146/29, 17/14, 69/4, 91/14
h.+lər 175/6
h.+ləri 149/6, 150/26
h.+lərinə 151/7, 152/20
h.+lərini 150/18
h.+lərinin 149/11
[=22]

hakimanə: zf. (< Ar. ḥakīm + Far. -āne) bilgece
h. 147/31, 148/24, 57/16, 91/13
[=4]

hakimiyyət: is. (Ar.) egemenlik
h. 141/24, 141/26
h.+i 139/6, 71/20, 21/4
h.+inin 49/12
[=6]

haqq: is. (Ar.) doğru, gerçek (krş. **həqq**)
h. 27/26, 90/29
h.+ları 21/30
[=3]

haqqında: ed. ilgili olarak; üzerine, için
h. 102/16, 102/23, 111/15, 125/14, 128/5, 137/10, 141/28, 142/15, 147/26, 147/28, 148/7, 150/19, 151/3, 154/30, 154/5, 160/11, 160/29, 161/6, 162/7, 166/6, 171/21, 171/3, 174/19, 182/23, 21/24, 25/1, 27/10, 31/27, 32/29, 46/26, 47/23, 68/24, 148/19, 148/4
[=34]

haqsızlık: is. hak ve adalete aykırılık
h.+lar 149/10, 164/25
[=2]

hal: is. (Ar.) bir şeyin içinde bulunduğu şartların ve niteliklerin bütünü, durum
h. 119/18, 131/30, 177/18, 44/19, 47/14, 56/3, 84/24, 88/16
h.+da 118/3, 137/12, 146/3, 17/1, 18/2, 20/29, 21/28, 21/29, 24/5, 26/23, 31/8, 37/10, 37/17, 38/27, 52/11, 54/5, 56/21, 64/23, 65/21, 70/16, 79/16
h.+dan 142/16
h.+ı 144/1, 86/27
h.+ım 40/3
h.+ıma 181/6, 182/8
h.+ın 88/9
h.+ına 102/15, 102/4, 40/2, 55/29, 64/9
h.+ında 147/23, 16/14
h.+ını 102/29, 118/4, 128/3, 141/27, 150/4, 89/22
h.+i 44/15, 89/13
h.+imə 100/1
h.+imi 128/21
[=53]

hala: zf. (Ar.) şimdiye kadar, o zamana kadar; hâlen, henüz
h. 142/16, 15/19, 96/18
[=3]

halal: is. (Ar.) dinin yasaklamadığı (şey, hareket ve davranış)
h. 106/19, 106/4
[=2]

hal et-: f. (< Ar. ḥall + T. et-) çözüm yolu bulup sonuca bağlamak, çözmek
h. e.-məkliyə 107/26
[=1]

halət: is. (Ar.) durum
h. 167/13, 72/5
h.+də 179/22, 179/20, 120/14
h.+i 177/1
[=6]

halk: is. (Ar.) bir milleti meydana getiren insan topluluğu
h. 62/23, 62/22
[=2]

hal ol-: f. (< Ar. ḥall + T. ol-) yola girmek, olumlu bir sonuca bağlanmak, çözümlenmek
h. o.-muş 52/14
[=1]

hamam: is. (Ar.) yıkanılacak yer
h.+ların 167/5
[=1]

hamdillah: ün. (Ar.) "Allah'a şükür" anlamında kullanılan bir söz
h. 34/17
[=1]

hamı: bütün, hep
h.+sı 123/13, 142/11, 153/20, 175/28, 93/27, 97/19
h.+sına 15/7, 15/9
[=8]

hamra: sf. (Ar.) kırmızı, kızıl
h. 116/26
[=1]

hanı: zf. nerede, ne oldu?
h. 103/14, 103/24, 116/27, 117/25, 129/22, 155/10, 172/4, 86/3, 114/9
[=9]

hansı: sf. adı geçen hususla, iki veya daha fazla şeyden neyin veya kimin kastedildiği öğrenilmek istendiği zaman kullanılan soru sıfatı
h. 173/2, 176/3, 72/21, 85/21

[=4]

hara: zm. hangi yer?
h. 141/8
[=1]

haram: sf. (Ar.) din kurallarına aykırı olan, dinî bakımdan yasak olan, helal karşıtı
h. 102/19
[=1]

haramxanə: is. (< Ar. ḥarām + Far. ḫāne) ev
h.+sindəki 148/10
[=1]

haram ol-: f. (< Ar. ḥarām + T. ol-) yararlanılması caiz olmamak
h. o.-an 43/2
h. o.-du 63/22
[=2]

haraz: is. (Ar.) sığırın öd kesesinden çıkarılan ve halk arasında sarılığa ilaç olarak kullanılan taş
h. 165/23
[=1]

harda: zf. hangi yerde?
h. 18/18, 180/20, 74/27
[=3]

hardan: zf. hangi yerden?
h. 15/3
[=1]

harəkət: is. (Ar.) hareketler, davranışlar
h. 166/11
[=1]

hasıl: sf. (Ar.) olan, ortaya çıkan, görünen
h. 154/28, 28/21, 28/22
h.+im 119/6
[=4]

hasıl ol-: f. (< Ar. ḥāṣil + T. ol-) meydana gelmek, ortaya çıkmak, peyda olmak
h. o.-du 116/13
[=1]

hasid: is. (Ar.) kıskançlık
h.+in 90/26
[=1]

haşa: ün. (Ar.) bir durum veya davranışın kesinlikle kabul edilmediğini anlatan bir söz
h. 121/4, 43/31
[=2]

haşiyəli: sf. üzerine açıklamalar, notlar yazılmış olan
h. 128/13
[=1]

hatırlat-: f. hatırlamasını sağlamak
h.-ır 144/3
[=1]

hava: is. (Ar.) hava yuvarını oluşturan, bütün canlıların solunumuna yarayan, renksiz, kokusuz, akışkan gaz karışımı
h.+da 162/11
h.+sı 122/27
[=2]

havalan-: f. havaya kalkmak, uçmak, yükselmek
h.-ıbdır 91/19
[=1]

havalı: sf. kendine mahsus hoşa giden, dikkati çeken bir durumu bulunan, çekici
h. 75/18
[=1]

havi: sf. (Ar.) içine alan, içinde bulunduran, içeren
h.+dir 61/30
[=1]

hayıf: ün. (Ar.) "vah, heyhat, yazık" anlamlarında kullanılan bir söz
h. 181/23, 81/26
[=2]

hayranlıq: is. hayran olma durumu
h.+la 115/19
[=1]

hayrət: is. (Ar.) bir durum veya bir şey karşısında ne yapacağını, ne hüküm vereceğini bilememe, şaşırma, şaşırıp kalma, şaşkınlık
h. 118/3
h.+də 125/4
[=2]

hayvan: is. (Ar.) duygu ve hareket yeteneği olan, içgüdüleriyle hareket eden canlı yaratık
h. 34/18
[=1]

haz: is. (Ar.) bir şeyin insana verdiği hoşa giden tatlı duygu, zevk
h. 174/20
[=1]

hazır: sf. (Ar.) bir işi yapmak için gerekli her türlü şeyini tamamlamış olan
h.+da 177/18
[=1]

hazırcavab: sf. (< Ar. ḥāżir + cevāb) her söze uzun uzun üşünmeden hemen uygun ve yerinde bir cevap bulup verebilen (kimse)
h. 123/2
[=1]

hazırla-: f. uygun duruma sokmak, istenildiği zaman faydalanılmak üzere hazır etmek, hazır hâle getirmek
h.-maq 172/17
h.-yırlar 72/1
[=2]

hazırlan-: f. yapılacak işe uygun ve hazır duruma getirilmek, hazır edilmek
h.-mışdı 147/2
[=1]

hazır ol-: f. (< Ar. ḥāżir + T. ol-) hazır durumda bulunmak
h. o.-du 116/1
[=1]

heca: is. (Ar.) hece ölçüsü
h. 153/21, 74/24, 79/15
[=3]

hecalı: sf. herhangi bir sayıda hecesi olan
h. 96/24, 33/12
h.+lardan 33/23
[=3]

heç: zf. (Far.) olumsuz yargılı cümlelerde fiilin anlamını pekiştiren bir söz
h. 146/19, 150/9, 179/25, 79/11, 82/4, 82/6, 86/21, 93/9, 73/5, 75/4, 77/12, 100/4, 83/16, 72/29

[=14]

heç bir: sf. bir addan önce getirilerek o adın bildirdiği varlıktan bir tanesinin bile olmadığını anlatan bir söz
h. b. 21/29
[=1]

heç biri: zm. bir teki, biri bile
h. 121/8, 137/4, 25/2, 49/5, 166/6
h.+sində 128/5
[=6]

hekayə: is. (Ar.) bir olayı sırasıyle anlatma işi
h.+lər 152/8, 169/9, 148/25, 169/20
h.+lərdə 175/5
h.+lərdən 143/1
h.+lərində 176/4
h.+lərindən 152/10
h.+nin 143/15, 143/6, 166/13
h.+si 145/30, 165/18
h.+sidir 143/5
h.+sini 161/25
h.+siylə 165/10
[=16]

hekayət: is. (Ar.) hikâye
h. 108/27, 162/27, 72/14, 77/13
h.+in 163/9
h.+ləri 133/34, 47/11
[=7]

hekim: is. (Ar.) insanlardaki hastalıkları teşhis ve onları ilaçlarla veya bazı araçlarla tedavi eden kimse; doktor, tabip
h. 123/4, 133/30, 142/12
h.+i 164/5
h.+lər 102/8
h.+sən 43/28
[=6]

helak ol-: f. (< Ar. helāk + T. ol-) mahvolmak, yok olmak, ölmek
h. o.-ar 142/16
h. o.-muş 52/14
[=2]

helva: is. (Ar.) un veya unlu maddelerle şeker ve yağdan yapılan, muhtelif şekil ve çeşitleri olan tatlı
h. 66/6
[=1]

hesab: is. (Ar.) sayılara ait kural ve işlemlerden bahseden ilim, aritmetik
h.+a 39/21
h.+ı 60/3, 65/13
h.+ına 89/29
[=4]

hesab et-: f. (< Ar. ḥisāb + T. et-) saymak, hesaplamak
h. e.-(d)ir 114/8
h. e.-(d)irəm 146/20
h. e.-(d)irlər 102/20
[=3]

hesabsız: sf. sayılamayacak kadar çok, ölçüsüz
h. 167/16
[=1]

hey: ün. seslenmek ve bir kimsenin dikkatini çekmek için kullanılır
h. 121/4, 29/4
[=2]

heya: is. (Ar.) utanma, sıkılma, utanç
h. 168/30
[=1]

heydər: is. (Ar.) asıl anlamı “arslan” olan kelime Hz. Ali’ye lakap olmuş,

onun yiğitlik ve cesaretinden dolayı "yiğit ve cesur" anlamında kullanılmıştır
h. 98/18
h.+i 154/3
[=2]

heyət: is. (Ar.) kurul
h. 171/2
h.+in 25/3
[=2]

heyf: ün. (Ar.) eyvah, yazık, heyhat
h. 84/20, 102/30, 74/7
[=3]

heyran: is. (Ar.) bir kimse veya bir şey karşısında hayranlık duyan, onu çok beğenen, çok takdir eden kimse
h. 127/1, 129/23, 129/3, 130/10, 130/28, 90/10, 98/2
h.+i 131/15
[=8]

heyranlıq: is. hayran olma durumu, çok güzel olan veya insanda büyüklük ve takdir hissi uyandıran bir şey karşısında duyulan şaşkınlıkla karışık beğenme duygusu
h.+(ğ)a 84/27
[=1]

heyran ol-: f. (< Ar. ḥayrān + T. ol-) çok beğenmek
h. o.-muş 59/17, 59/19, 59/27
[=3]

heyrət: is. (Ar.) bir durum veya bir şey karşısında ne yapacağını, ne hüküm vereceğini bilememe, şaşırma, şaşırıp kalma, şaşkınlık
h. 81/6, 82/13
h.+də 98/2
h.+i 84/26
[=4]

həbs: is. (Ar.) dışarı çıkmasına izin vermemek üzere bir yere kapatma
h.+dən 70/29
h.+i 44/1
[=2]

həbs et-: f. (< Ar. ḥabs + T. et-) hapis cezasına çarptırılmak
h. e.-(d)ilir 70/27
[=1]

həcc: is. (Ar.) genellikle tek tanrılı dinlerde kutsal olarak tanınan yerlerin, o dinden olanlarca yılın belli aylarında ziyaret edilmesi
h.+dən 174/3
h.+ü 92/22
[=2]

həcv: is. (Ar.) bir kimse veya toplumun kusurlarını, hatalarını, gülünç taraflarını nazım ve nesir yoluyla ortaya koyma, kötü taşlama, yerme
h. 102/2, 112/13, 123/16, 125/17, 140/7, 151/3, 101/6, 148/13, 20/17, 20/18
h.+i 125/14, 151/3
h.+lərdə 155/24
h.+ləri 50/26
h.+lərindən 101/8
[=15]

hədd: is. (Ar.) insanın yetki ve değeri
h.+ə 148/31, 165/7
h.+ən 116/7, 89/13
h.+i 112/26
h.+ini 149/11
h.+ü 136/15
[=7]

hədiyyə: is. (Ar.) armağan
h. 57/3
h.+lərlə 55/11
[=2]

hədsiz: sf. sınırsız
h. 140/4
[=1]

hədəf: is. (Ar.) nişan alınacak yer
h.+i 166/29, 69/25
[=2]

həqq: is. (Ar.) doğru, gerçek (krş. **haqq**)
h. 83/15
h.+dən 93/23
h. 144/2
h.+ə 26/25
[=4]

həqiqət: is. (Ar.) gerçek
h. 136/27, 33/24, 171/28, 83/24, 84/8
h.+də 136/12
h.+i 119/1
h.+ini 165/2
[=8]

həqiqi: sf. (Ar.) gerçek
h. 32/28, 39/3, 70/14, 26/22, 31/10, 31/9
[=6]

həqir: sf. (Ar.) aşağı görülen, değersiz
h. 101/25
[=1]

həqqəniyyət: is. (Ar.) hak ve adalete uygunluk; nasfet
h. 141/10
[=1]

həlal: sf. (Ar.) dinin kurallarına aykırı olmayan, dinî bakımdan yasaklanmamış olan, haram karşıtı
h. 56/15, 87/11
[=2]

həlq: is. (Ar.) aynı ülkede yaşayan, aynı kültür özelliklerine sahip olan, aynı uyruktaki insan topluluğu; cumhur
h.+ə 106/23
[=1]

həm: bağ. (Far.) bir kimseyi uyarmak, bir şeyi açıklamak veya anlamı güçlendirmek için "özellikle, zaten, bir de, şurası da var ki" anlamlarında kullanılan bir söz
h. 18/13, 111/12, 163/9, 170/27, 170/28, 179/26, 179/29, 181/14, 181/19, 26/21, 38/21, 75/6, 79/15, 83/26, 89/1, 93/30, 104/12, 144/25, 73/4, 157/16, 92/21, 92/28, 92/7, 92/9, 98/21, 98/22
[=26]

həman: zf. (Far.) çabucak
h. 147/25, 34/6
[=2]

həmasə: is. (Ar.) yiğitlik, kahramanlık, cesaret
h.+lərimizi 21/15
h.+ləriylə 21/16
[=2]

həmbəzm: is. (< Far. hem + bezm) aynı mecliste bulunan kimse, içki ve sohbet arkadaşı
h. 173/17
[=1]

həmdəm: is. (< Far. hem + dem) birlikte bulunan, samimi, canciğer arkadaş, dost

h. 129/22, 144/1, 179/14, 74/8, 89/23
h.+i 73/29
h.+im 81/23
h.+ləri 89/26
[=8]

həmdərd: is. (< Far. hem + derd) dert ortağı
h. 114/2
h.+indən 81/24
[=2]

həməsr: is. (< Far. hem + Ar. ʿaṣr) aynı yüzyılda yaşayan kimselerden her biri, çağdaş, muasır
h.+dir 85/2
[=1]

həmin: zf. (Far.) "yerine göre, ancak, hemen, her zaman" vb. anlamlar ifade eden bir çeşit doldurma kelime
h. 25/28, 70/29, 116/2
[=3]

həmişə: zf. (Far.) daima, her zaman
h. 102/10, 102/17, 108/16, 174/9, 19/28, 40/23, 126/5, 180/4, 40/26, 43/18, 45/19, 93/8
[=12]

həmra: sf. (Ar.) kırmızı, kızıl
h. 120/27, 120/5
[=2]

həmşəhəri: is. (Far.) aynı şehir ve memleketten olan kişilerden her biri
h.+lərimə 22/7
h.+lərindən 82/22
[=2]

həngamə: is. (Far.) gürültü patırtı
h. 53/6
h.+də 136/33
h.+dir 125/21
h.+ı 53/6
h.+sin 136/38
[=5]

hənuz: zf. (Far.) Az önce; daha
h. 65/4, 46/19, 47/20, 119/20
[=4]

həp: zf. (Far.) hiçbiri dışta tutulmamak veya eksik olmamak üzere, bütün, tüm olarak
h. 80/2
[=1]

hər: sf. (Far.) önüne geldiği ismin benzerlerini "teker teker hepsi, birer birer hepsi, birer birer tamamı" anlamıyla kapsayacak biçimde genelleştiren söz
h. 102/27, 103/1, 108/26, 125/19, 125/20, 126/6, 135/25, 136/43, 140/10, 142/6, 143/20, 150/22, 160/28, 51/6, 56/12, 56/21, 60/10, 61/1, 63/4, 64/27, 66/11, 75/6, 76/27, 105/24, 107/26, 115/24, 117/13, 126/4, 15/3, 20/20, 28/21, 33/6, 39/11, 41/1, 42/8, 42/9, 59/21, 72/12, 72/15, 72/20, 77/13, 88/18, 100/12, 156/2, 156/21, 80/12, 81/13, 81/25, 84/11, 84/2, 84/21, 89/30, 90/1, 90/27, 90/6, 92/11, 92/12, 92/15, 92/2, 92/27, 98/4, 98/8, 125/13, 168/31, 18/10
[=65]

hərarətli: sf. ısısı, sıcaklığı fazla olan
h. 157/20
[=1]

hərb: is. (Ar.) savaş
h.+lərə 139/12
[=1]

hərbi: is. (Ar.) ateşli silahların içini temizlemekte kullanılan çubuk; harbe
h. 145/3
[=1]

hər bir: sf. sayılabilen şeylerin ayrı ayrı hepsi; beher
h. 143/23, 146/4, 53/6
[=3]

hər biri: zf. ayrı ayrı hepsi
h. 96/18, 89/8
h.+ndən 83/3
h.+nin 153/17
h.+si 75/20
[=5]

hərbiyə: is. (Ar.) savaşla ilgili işler
h. 145/20
[=1]

hərcayi: sf. (Far.) hiçbir şeyde kararlı olmayan veya konudan konuya geçiveren (kimse); yeltek, gelgeç
h. 93/24
[=1]

hərcümərc: sf. (< Far. herc + merc) karmakarışık olan
h. 167/5, 117/2
[=2]

hərəkət: is. (Ar.) bir şeyin, bir nesnenin bütününün veya bir kısmının, her şeyin değiştiği, kımıldaması, kımıldanma
h. 27/23, 31/1
h.+i 159/14
h.+inə149/28
h.+lər 20/12, 68/28
h.+ləri 164/11
h.+lərini 165/25
[=8]

hərəkət et-: f. (< Ar. ḥareket + T. et-) yerini veya değerlerini değiştirmek
h. e.-(d)irdilər 149/22
h. e.-(d)ərək 149/19
h. e.-diyi 54/29
[=3]

hərəkətsiz: sf. hareket etmeyen, yerinden kımıldamayan, durgun olan; durağan
h. 42/23
[=1]

hərf: is. (Ar.) dildeki sesleri gösteren ve alfabeyi ortaya çıkaran işaretlerden her biri
h. 106/7
h.+əm 27/19
h.+i 16/22, 22/13
h.+idir 91/21
h.+lərdir 27/14
h.+ləri 22/13, 22/10, 22/12, 22/13, 27/13
h.+lərinə 27/17
h.+ləriylə 22/16, 22/9
[=14]

hərgiz: zf. (Far.) ssla, katiyen, hiçbir vakit, hiçbir şekilde
h. 136/40, 25/15, 88/2, 121/16, 92/19, 93/11
[=6]

hər gün: zf. süreklice, sürekli olarak; günde
h. g. 153/5
h. g.+də 82/10
[=2]

hərif: is. (Ar.) evin erkeği
h. 99/1

[=1]

hərkəs: zm. (< Far. her + kes) insanların bütünü; cümle, cemi cümle, cümle âlem, dünya âlem, yediden yetmişe, yedi mahalle, yedi düvel
h. 72/23
h.+ə 56/7, 21/10, 72/23
h.+in 22/16
[=5]

hər şey: is. o anda bulunanların bütünü
h. ş. 73/1
h. ş.+dən 27/16, 32/24
h. ş.+ə 72/17
h. ş.+i 27/22
[=5]

həsəd: is. (Ar.) kıskançlık
h.+dən 116/12
[=1]

həsr: is. (Ar.) sınırlı ve dar bir yer içine alma
h. 176/4
[=1]

həsrət: is. (Ar.) ayrı kalınan veya elden kaçırılan bir şeye karşı duyulan istek, tekrar görme ve kavuşma arzusu, özleyiş, özlem, iştiyak
h. 178/26, 85/21, 121/12, 81/5, 97/22
h.+in 91/1
h.+indən 75/4
h.+ini 91/20
h.+iylə 179/5
h. 181/26, 177/23
h.+i 130/4, 131/15, 80/4
h+im 106/8
h.+ində 129/5
h.+iylə 117/21
[=17]

həsr et-: f. (< Ar. ḥaṣr + T. et-) bir şeyin bütününü birine, bir şeye ayırmak, vermek
h. e.-(d)i 122/17
h. e.-(d)iyi 74/15
h. e.-mişdi 104/19
h. e.-mişdir 166/15
[=4]

həssas: sf. (Ar.) duyum ve duyguları algılayan
h. 74/14, 117/3, 146/21, 176/29, 89/16
[=5]

həşərat: is. (Ar.) böcekler
h.+a 150/18
[=1]

hətim: is. (Ar.) sona erdirme, bitirme
h. 136/33
[=1]

hətta: bağ. (Ar.) “bile, dahi, üstelik, bundan başka, hem de” anlamlarında anlamı kuvvet-lendirmek için kullanılan bir söz; velev ki
h. 111/18, 113/16, 119/24, 139/17, 147/13, 147/7, 162/7, 26/30, 38/11, 55/25, 59/1, 69/18, 79/7, 95/15, 95/16, 96/26, 15/14, 18/25, 20/31, 21/14, 21/28
[=21]

həva: is. (Ar.) hava yuvarını oluşturan, bütün canlıların solunumuna yarayan, renksiz, kokusuz, akışkan gaz karışım
h. 126/4, 84/3, 97/24
h.+də 44/1
h.+dən 39/17, 89/27
h.+sı 179/16
[=7]

həvadis: is. (Ar.) ilgi ile karşılanabilecek haber
h.+tə 143/14
[=1]

həvas: is. (Ar.) nitelikler, özellikler
h.+ın 44/9
[=1]

həvəs: is. (Ar.) istek, arzu
h. 44/9
h.+dir 81/19
[=2]

həvəslən-: f. heveslenmek
h.-irdi 162/16
h.-irdilər 184/17
h.-miş 145/27
[=3]

həyat: is. (Ar.) organların canlı varlığını sürdürecek şekilde işlemesi ve canlıların, organlarının gösterdiği faaliyet sonuçları varlıklarını sürdürmesi durumu, sürüp giden yaşama, canlı olma, dirilik
h. 164/15, 38/5, 70/12, 74/18, 142/28
h.+a 139/13, 70/18, 76/18, 79/20, 80/1
h.+da 137/9, 148/3, 176/28, 74/20
h.+dan 148/21, 148/3, 157/22, 172/29, 177/21, 183/20
h.+daymışlar 50/15
h.+ı 128/5, 147/26, 148/11, 154/30, 162/10, 173/14, 70/19, 74/11, 76/26, 140/3, 185/5
h.+ın 140/11, 143/6, 146/12, 163/12, 178/27, 71/12
h.+ında 177/1, 69/11
h.+ından 149/20
h.+ının 104/19, 140/31, 151/14, 157/21, 79/5, 80/2
h.+ıyla 148/20, 151/16, 171/18
[=50]

həyəcan: is. (Ar.) sevinç, korku, kızgınlık, üzüntü, kıskançlık, sevgi vb. sebeplerle ortaya çıkan güçlü ve geçici duygu durumu
h.+larını 162/3
[=1]

həyran: sf. (Ar.) çok beğenen, hayranlık duyan
h.+ıdır 26/26
[=1]

həyrət: is. (Ar.) bir durum veya bir şey karşısında ne talimat, ne hüküm geniş bilememe, şaşkınlıkma, şaşkınıp kalma, şaşkınlıklar
h.+də 128/23
[=1]

hicran: is. (Ar.) bir yerden veya bir kimseden ayrılma, ayrılık
h. 105/2, 129/1, 129/27, 129/6, 172/30, 173/4, 177/23, 180/12, 180/15, 180/17, 181/21, 181/5, 182/7, 19/20, 34/14, 34/18, 45/11, 65/28, 85/10
h.+dan 65/27
h.+ə 129/25, 117/27
h.+ı 130/7
h.+ını 44/12
[=24]

hicrət et-: f. (< Ar. hicret + T. et-) göç etmek
h. e.-miş 122/15, 31/22
[=2]

hicri: sf. (Ar.) tarih başı olarak hicreti kabul eden
h. 121/10, 178/28, 82/27, 85/3
h.+də 32/13, 54/4, 62/7, 68/1, 142/30, 67/29, 89/19, 99/3

h.+n 178/10
h.+ndə 131/14, 181/15
h.+ni 181/11
[=16]

hidayət: is. (Ar.) doğru yol, hak olan Müslümanlık yolu
h. 44/2, 61/29
[=2]

hiddət: is. (Ar.) öfke
h.+i 180/1
[=1]

hidmət et-: f. (< Ar. ḫidmet + T. et-) iş görmek, çalışmak
h. e.-dən 82/23
[=1]

hifz: is. (Ar.) koruma, saklama, muhafaza etme
h. 92/25, 90/25, 183/2
[=3]

hikmət: is. (Ar.) bilgelik
h. 55/26, 65/17, 58/26, 56/23
h.+i 40/12, 87/21
[=6]

hikmətamiz: sf. (< Ar. ḥikmet + Far. -āmīz) hikmet öğreten
h. 133/33
h.+dir 57/16
[=2]

hilal: is. (Ar.) ayın ilk günlerinde aldığı yay biçimi; ayça, yeni ay
h.+inə 126/26
[=1]

himayə: is. (Ar.) koruyuculuk (krş. **himayət**)
h.+si 69/2, 84/17
h.+sinə 161/14
[=3]

himayə et-: f. (< Ar. ḥimāye + T. et-) korumak, kayırmak, gözetmek (krş. **himayət et-**)
h. e.-məklə 95/5
[=1]

himayət: is. (Ar.) koruyuculuk (krş. **himayə**)
h. 162/25
h.+ə 68/31
h.+i 32/3
h.+ində 90/25
h.+ini 31/21
[=5]

himayət et-: f. (< Ar. ḥimāye + T. et-) korumak, kayırmak, gözetmek (krş. **himayə et-**)
h. e.-miş 52/8
h. e.-mişdir 61/6
[=2]

himmət: is. (Ar.) yardım, kayırma
h. 83/21, 87/11
h.+i 51/13
[=3]

himmət et-: f. (< Ar. himmet + T. et-) yardım etmek, emek vermek
h. e. 136/55
[=1]

hiss: is. (Ar.) duygu
h.+i 177/25, 64/11
h.+lə 119/12
h.+lərini 155/23, 74/12
[=5]

hiss et-: f. (< Ar. ḥiss + T. et-) duymak
h. e.-(d)ən 71/21
h. e.-(d)irik 74/14
[=2]

hissə: is. (Ar.) pay
h.+si 183/8
h.+sinə 143/15
[=2]

hitab: is. (Ar.) sözü birine veya birilerine yöneltme; seslenme
h. 131/29
[=1]

hiylə: is. (Ar.) birini aldatmak, yanıltmak için yapılan düzen; al, dolap, dümen, oyun, ayak oyunu, fen, fent, fesat, nakış
h. 164/29, 102/4, 83/6
[=3]

hiyləgər: sf. (< Ar. ḥīle + Far. -kâr) hileci
h. 85/27
[=1]

hiyləgərlik: is. hilecilik
h.+lə 164/27
[=1]

hor: sf. (Far.) değersiz, önemi olmayan, aşağı
h. 136/40, 48/9
[=2]

hoş: sf. beğenilen, duyguları okşayan, zevk veren
h. 136/37, 54/1
[=2]

hökm: is. (Ar.) yargı
h. 183/24, 47/13
h.+ü 68/11, 71/2
[=4]

hökmdar: is. (Far.) padişah, kral, hakan gibi taht sahibi devlet başkanı; yabgu
h.+ları 95/5
[=1]

hökm et-: f. (< Ar. ḥukm + T. et-) egemenliği altında bulundurmak
h. e.-miş 172/1
[=1]

hökumət: is. (Ar.) bakanlar kurulu
h. 151/7, 17/8, 21/6, 149/9, 166/4, 166/9, 183/27
h.+ə 82/21
h.+i 147/16, 139/18, 141/31, 157/20, 161/20
h.+in 68/26, 149/8, 182/23
h.+inə 15/6, 167/21
[=18]

hörmət: is. (Ar.) saygı
h. 153/13, 37/10, 52/19, 33/2, 21/21, 172/24, 147/12, 82/22, 105/12, 32/30
[=10]

hörmət et-: f. (< Ar. ḥurmet + T. et-) saymak, saygı göstermek
h. e.-diyi 82/15
[=1]

huri: is. (Ar.) cennette yaşadığına inanılan dişi varlık
h. 112/26, 157/8, 75/16, 75/27
h.+lər 116/24
h.+yə 86/6
h.+yü 93/20
[=7]

huş: is. (Far.) aklı başında olan, sarhoş olmayan (kimse), ayık
h. 131/26, 155/13
[=2]

hücrə: is. (Ar.) organizmanın canlılığını kendi başına sürdürebilen, bölünüp çoğalabilen ve dışarıdan aldığı maddeleri özümleyebilen en küçük birimi; göze
h.+lərindən 147/23
[=1]

hücum: is. (Ar.) saldırı
h. 98/1, 146/9
h.+lar 183/25
h.+unu 82/24
[=4]

hüda: is. (Far.) Allah
h.+da 62/16
[=1]

hüdud: is. (Ar.) sınır
h. 145/4
[=1]

hüquq: is. (Ar.) toplumu düzenleyen ve devletin yaptırım gücünü belirleyen yasaların bütünü; tüze
h.+u 167/9
h.+unu 165/27
[=2]

hüquqsuz: sf. hukuka dayanmayan
h. 152/11
[=1]

hünər: is. (Far.) beceri isteyen ustalık, beceriklilik
h. 39/7, 38/13, 38/17, 52/8, 66/3
h.+i 140/7, 141/8, 141/9, 164/2
h.+in 184/18
h.+lə 146/9
h.+lər 88/18
[=12]

hünərli: sf. hüneri olan (kimse)
h. 147/17
h.+dir 100/7
[=2]

hünərmənd: is. (Far.) bir işte gösterilen ustalık, beceriklilik, maharet
h. 38/25
h.+ləri 49/11, 52/8
[=3]

hür: sf. (Ar.) özgür
h. 143/16
[=1]

hürşid: is. (Far.) güneş
h.+ə 131/29
[=1]

hüruf: is. (Ar.) harfler
h.+tan 27/17
h.+un 27/16
[=2]

hüsn: is. (Ar.) güzellik
h. 101/14, 170/22, 60/17, 62/16, 83/5
h.+də 86/9
h.+i 107/6, 108/27
h.+iylə 125/22
h.+ü 73/30
h.+ün 178/8, 56/17
h.+ündür 152/3
h.+ündə 126/28
h.+ünlə 74/4
[=15]

hüşyar: sf. (Far.) aklın başında olan, sütunda olmayan (kimse), ayık
h. 29/12, 87/25
[=2]

hüzur: is. (Ar.) dirlik, baş dinçliği, gönül rahatlığı
h. 37/9
h.+larına 47/11
h.+unda 102/24, 28/7
[=4]

hüzün: is. (Ar.) gönül üzgünlüğü; melankoli
h. 40/1
h.+ün 153/19
[=2]

hüzünlü: sf. gönle üzgünlük veren, iç kapanıklığına yol açan; hazin
h. 176/30
[=1]

Hacı Abdullah: öz. is.
H. A.+ın 147/2
[=1]

Hacı Ələsgər: öz. is.
H. Ə.+dən 161/15
H. Ə.+in 161/14, 161/23
[=3]

Hacı Xudaverdi: öz. is.
H. X. 67/30, 97/14
[=2]

Hacı Xüdavərdi Xoyi: öz. is.
H. X. X. 20/27
[=1]

Hacı Qafur: öz. is.
H. Q.+dan 164/28
[=1]

Hacı Qara: öz. is.
H. Q. 164/20
[=1]

Hacı Qara Axundof: öz. is.
H. Q. A.+un 164/19
[=1]

Hacı Məhəmməd: öz. is.
H. M.+in 104/17
[=1]

Hacı Məhəmməd Naxcivani: öz. is.
H. M. N.+nin 128/2
[=1]

Hacı Nuri: öz. is.
H. N. 166/10
H. N.+ni 163/17
H. N+nin 164/3
[=3]

Hacı Nuri Molla İbrahim Xali: öz. is.
H. N. M. İ. X.+nin 163/18
[=1]

Hacı Rza Sərraf Təbrizli: öz. is.
H. R. S. T. 104/17
[=1]

Hacı Seyid Əzim Şirvani: öz. is.
H. S. Ə. Ş. 160/24, 172/14
[=2]

Hadiqatüş-şüəra: öz. is.
H. 137/1, 137/3
H.+da 137/5
[=3]

Hadi Sabit: öz. is.

H. S. 170/13
[=1]

Hafız: öz. is.
H. 113/10, 113/11, 147/31, 171/13, 171/19, 172/27, 173/29, 171/11
H.+ə 148/7, 148/2
H.+əm 113/13
H.+ın 113/10, 123/17, 30/31, 57/2, 169/29, 28/10
[=17]

Hakim Bədii: öz. is.
H. B. 50/25
[=1]

Haləb: öz. is.
H.+də 19/8
[=1]

Hanpur: öz. is.
H.+da 54/30
[=1]

Hasibe Mazıoğlu: öz. is.
H. M. 46/21
[=1]

Haşim Bəy: öz. is.
H. B. 72/2
[=1]

Hatəfi: öz. is.
H. 45/23
H.+nin 46/3
[=2]

Hatifi: öz. is.
H. 38/14
[=1]

Hatıf İsfahani: öz. is.
H. İ.+dən 67/19
[=1]

Haydar Babası: öz. is.
H. B. 21/11
[=1]

Haydaroğlu: öz. is.
H. 34/13
[=1]

Hazrət Əli: öz. is.
H. Ə.68/4
H. Ə.+nin 68/6, 46/29
[=3]

Hazrəti Muhammed: öz. is.
H. M. 46/29
[=1]

Hekayə Molla İbrahim Kimyager: öz. is.
H. M. İ. K. 163/14
[=1]

Hekayəti Xırsi Quldurbasan: öz. is.
H. X. Q. 184/3, 162/19
[=2]

Hekayəti Müsyö Jordan: öz. is.
H. M. J. 162/18, 164/5, 184/1
[=3]

Hekayət Molla İbrahim Xalil Kimyager: öz. is.
H. M. İ. X. K. 162/17
[=1]

Heredot: öz. is.
H. 141/28
[=1]

Heydər: öz. is.
H. 104/8
H.+in 104/11
H.+ü 98/28
[=3]

Heydər bəy: öz. is.
H. b.+dir 164/21
[=1]

Heydəri Düldülsəvar: öz. is.
H. D. 115/25, 116/15, 116/3, 116/9
[=4]

Heyran Xanım: öz. is.
H. X. 128/11, 127/31, 129/5, 129/7
H. X.+ın 128/3, 128/4, 128/17
[=7]

Həbəş: öz. is.
H.+in 170/18
[=1]

Həbibi: öz. is.
H. 28/12, 31/19, 31/24
H.+dən 38/13
H.+dəndir 31/29
H.+dir 31/19
H.+in 37/29
[=7]

Həblül-Mətin: öz. is.
H. 171/5
[=1]

Hədiqətüs-süəda: öz. is.
H. 37/28, 41/7, 47/1
H.+sına 142/1
[=4]

Həqq: öz. is.
H. 125/17, 165/2, 91/29, 29/12, 99/28, 28/29, 89/14
H.+dən 8/29, 88/24, 32/27
H.+ə 116/8, 72/29, 89/6
H.+i 72/27
H.+in 29/15
H.+qa 136/11, 32/26, 33/18
[=18]

Hələb: öz. is.
H. 28/6
H.+ə 28/5
[=2]

Həmid Araslı: öz. is.
H. A.+ya 58/25
[=1]

Həmid Nitqi: öz. is.
H. N. 22/15
[=1]

Hərat: öz. is.
H. 31/1
H.+a 54/27
[=2]

Həsən: öz. is.
H. 171/10
[=1]

Həsən bəy: öz. is.
H. b. 182/28, 183/1, 183/27
[=3]

Həsən bəy Məlikzadə Zərdabi: öz. is.
H. b. M. Z. 159/18, 160/14
H. b. M. Z+nin 182/26
[=3]

Həsən bəy Zərdabi: öz. is.
H. b. Z. 184/19, 183/26, 184/10

H. b. Z.+yə 175/17
[=4]

Həsən Xan: öz. is.
H. X. 150/12
[=1]

Həsənoğlu: öz. is.
H. 19/3, 19/5, 25/23, 25/5
H.+dur 25/5
H.+nun 25/10
[=6]

Həşiş: öz. is.
H. 42/20, 42/23
[=2]

Həvva: öz. is.
H.+dən 87/14
[=1]

Həyat və İrşad: öz. is.
H. v. İ. 183/1
[=1]

Həydəri: öz. is.
H.+nin 183/14
[=1]

Həzarə: öz. is.
H. 170/13
[=1]

Həzrət Əli: öz. is.
H. Ə. 32/29, 32/6, 41/23, 101/3
H. Ə.+nin 103/8, 104/23
H. Ə.+yə 115/19
[=7]

Həzrət Əli Əkbər: öz. is.
H. Ə. Ə.+in 98/15
[=1]

Həzrət Fatma Dilindən Tənurə Xulidəki İmam Hüseynin Başına: öz. is.
H. F. D. T. X. İ. H. B. 108/3
[=1]

Həzrəti Muhammed: öz. is.
H. M. 41/14, 103/7
H. M.+ in 41/13
[=3]

Həzrəti Seyyid Əşşühəda: öz. is.
H. S. Ə.+nın 37/19
[=1]

Həzrət Ümmü Ləyla Dilindən Əli Əkbəre: öz. is.
H. Ü. L. D. Ə. Ə. 106/20
[=1]

Həzrət Zeynəb: öz. is.
H. Z.+ə 105/1
[=1]

Hicaz: öz. is.
H.+a 54/15
[=1]

Hillə: öz. is.
H. 36/9, 37/16
H.+də 36/11
[=3]

Hind: öz. is.
H. 16/28, 55/22
[=2]

Hindistan: öz. is.
H.+a 54/20
H.+da 57/10
H.+dan 171/5

[=3]

Hophopnamə: öz. is.
H. 20/20
[=1]

Huşi: öz. is.
H. 50/26
[=1]

Hüccet: öz. is.
H. 95/17
[=1]

Hürufi: öz. is.
H. 19/7, 28/4, 31/24, 33/2, 50/10
H.+lər 27/22
H.+lərdən 33/3
H.+yə 27/15, 27/21, 27/7
[=10]

Hürufilik: öz. is.
H. 30/31, 32/22, 33/1
[=3]

Hüseyn: öz. is.
H. 107/14, 107/18, 107/19, 107/23, 107/27, 107/28, 107/29, 108/2, 85/1, 98/27, 98/23, 98/27
H.+də 98/29
H.+i 119/16
H.+im108/4
H.+ü 98/28
[=16]

Hüseyn bəy Vəhdət: öz. is.
H. b. V.+i 170/13
[=1]

Hüseynəli Xan: öz. is.
H. X.+ın 84/16
[=1]

Hüseynqulu: öz. is.
H. 88/17, 89/1
[=2]

Hüseyn Vaiz: öz. is.
H. V.+in 47/2
[=1]

Hüsn Eşq: öz. is.
H. E. 47/4
[=1]

xab: is. (Ar.) tane, aralık tanesi
x. 101/22
[=1]

xabt et-: f. bir konuşma veya tartışmada karşıtını cevap veremeyecek durumda getirip susturmak, ağzını kapamak
x. e.-mişəm 125/17
[=1]

xace: is. (Ar.) en az bir sesliden, bazen bir sesliyle birlikte söylenebilen bir veya birkaç sessizden patlama gelen ve kelimeyi oluşturan ses öbeklerinden her biri
x.+yi 98/22
[=1]

xafaqan: is. (Ar.) yürek oynaması, yürek desteği
x. 21/8
[=1]

xah: ün. beklenen veya istenilen bir şey olduğu zaman “tamam, işte, evet” anlamında memnuniyet ve tasdik bildiren söz
x. 41/2, 72/10
[=2]

xain: sf. (Ar.) hıyanet eden, sadakat bulunmayan, güveni elinde bulunduran (kimse)
x. 83/15
[=1]

xaki: is. (Far.) yeşile çalan toprak rengi
x. 103/26, 106/9, 130/17, 178/12, 73/23
[=5]

xaqan: is. Türklerde ve Moğollarda hükümdarlara verilen ünvan
x.+ı 112/12
x.+ım 90/21
[=2]

xalas: is. (Ar.) kurtulma, kurtuluş
x. 135/16
[=1]

xalis: sf. (Ar.) karışıksız, katkısız
x. 125/8
[=1]

xalq: is. (Ar.) bir milleti ortaya çıkan insan topluluğu
x. 104/25, 111/13, 119/12, 119/14, 119/19, 119/23, 127/13, 140/3, 140/8, 146/24, 149/30, 149/5, 15/17, 150/17, 151/15, 151/19, 153/11, 153/12, 153/21, 153/22, 153/23, 153/28, 153/9, 154/12, 154/14, 154/3, 157/23, 161/2, 161/3, 161/6, 161/8, 166/7, 166/9, 173/24, 174/9, 18/27, 183/18, 19/11, 19/30, 19/31, 20/8, 22/3, 24/16, 27/16, 28/13, 33/8, 47/31, 65/20, 69/16, 69/29, 69/30, 70/13, 70/3, 74/21, 74/22, 74/23, 76/22, 77/23, 79/14, 82/16, 93/27, 97/8, 170/23, 175/21, 84/9
x.+a 140/9, 165/30, 182/24, 19/28, 140/4
x.+dan 79/14
x.+də 98/21
x.+dən 121/14
x.+ə 45/19, 71/3, 131/12, 131/25, 91/22
x.+ı 117/1, 133/34, 149/8, 151/3, 159/15, 160/27, 167/8, 169/12, 174/19, 175/13, 183/20, 185/7, 19/21, 76/27
x.+ımızın 21/17
x.+ın 137/9, 150/15, 165/23, 166/18, 177/15, 24/3, 28/14, 66/3, 69/25, 74/13, 74/15
x.+ına 146/23, 149/14, 16/7
x.+ını 165/21
x.+ının 149/26, 167/23, 69/27
x.+ıyla 119/26
x.+i 175/22, 175/28, 45/12, 72/20, 89/6
x.+ilə 79/11
x.+in 102/11, 102/3, 83/23
x.+lara 15/12
x.+ları 41/7, 96/22, 97/2
x.+ların 15/14, 24/6
x.+larını 21/30
[=128]

xalqçılıq: is. bireyler arasında hiçbir hak ayrılığı görmeme, topluluk içinde hiçbir ayrıcalık kabul etmeme görüş ve tutumu; popülizm
x. 69/8
x.+(ğ)ı 151/15
[=2]

xalvet: is. (Ar.) çevre ile her türlü kesip yalnız kalma, tenhaya çekilme
x.+i 114/9
[=1]

xam: sf. (Far.) eğri, bükülmüş, yay hâlinde, kemerli
x. 119/20, 139/13
[=2]

xamiliq: is. koruyuculuk

x.+dan 60/16
[=1]

xamuş: sf. (Far.) susmuş, sessiz
x. 130/9, 97/25
[=2]

xan: is. Türklerde hakana bağlı devlet başkanlarına veya müstakil beyliklerin başkanlarına verilen isim, emir
x. 102/12, 150/3, 151/6, 154/13, 155/5, 69/2, 69/22, 74/13, 79/9, 82/16, 87/18, 88/20
x.+dır 164/13
x.+ı 96/17
x.+ın 164/11, 177/15, 55/11, 86/27, 88/17, 88/19
x.+ının 20/13
x.+ların 69/2
x.+larından17/10
x.+larının 140/16, 162/11, 97/19
[=26]

xandan: sf. (Far.) gülen, şen, neşeli (krş. **xəndan**)
x. 71/11, 87/16
[=2]

xanedan: is. (Far.) köklü, asil ve büyük aile, tarihteki gelişmelerin birine dayanan soy
x.+ı 49/7, 95/4
x.+ın 32/3
x.+ına 32/6
x.+ında 52/21
x.+ının 20/30
[=6]

xanə: is. (Ar.) ev
x.+si 101/19
x.+sinin 62/10
[=2]

xanəndə: is. (Far.) şarkı okuyan kimse, şarkıcı, okuyucu
x.+ləri 70/5
[=1]

xanı: zf. "nerede, ne oldu, nerede kaldı" anlamlarında kullanılan bir söz
x.+san 77/3
[=1]

xanım: is. kız ve kadınlara verilen ünvan; bayan, hatun, leydi
x. 146/14, 146/15, 21/1, 146/12
x.+ı 145/21, 146/9
x.+ından 128/12
x.+la 146/3
[=8]

xaniman: is. (Far.) ev, eşik, yurt
x.+ı 85/24, 155/9
x.+ımdan 119/10, 180/5
x.+lar 89/28
[=5]

xanlıq: is. bir hanın yönetimindeki ülke
x. 140/19
x.+dan 82/18
x.+(ğ)ı 69/11
x.+(ğ)ının 151/6, 76/20
x.+lar 139/6, 168/8, 68/28, 69/1
x.+ların 141/25, 141/26, 68/30
[=12]

xarc: is. (Ar.) bir iş için harcanan para, masraf
x.+ında 167/17
[=1]

xardan: zf. hangi yerden?
x. 51/21
[=1]

xarici: sf. (Ar.) dış ülkelerle ilgili
x. 171/3, 49/14
[=2]

xarsız: sf. (Far.) değersiz, itibarsız, hakir
x. 85/6
[=1]

xasiyyət: is. (Ar.) bakım, itibar
x.+inə 146/18
[=1]

xasm: is. (Ar.) düşman
x. 34/10
[=1]

xata: is. (Ar.) aslına uygun olmayan, doğru olmayan şey; yanlış, yanlışlık
x. 174/16
[=1]

xatəm: is. (Ar.) mühür
x. 151/25
x.+i 87/15
[=2]

xatır: is. (Ar.) düşünme, akılda tutma
x.+ına 146/16
x.+i 100/20, 120/20
x.+in 89/15
[=4]

xatırla-: f. anımsamak
x.-mamaq 181/1
[=1]

xatırlat-: f. anımsatmak
x.-(d)ırsa 40/22
x.-ır 143/25
[=2]

xatimə: is. (Ar.) yazılı eserlerin o eserinin özeti ve netîcesi durumunda olan son bölümü, son söz
x. 141/19, 46/27
x.+sində 141/27
[=3]

xatirə: is. (Ar.) yaşanmış zihninde kalan her türlü iz, hatırda kalan, hafızada yaşamaya devam eden şey
x. 161/7
x.+lər 161/7
x.+lərini 41/11
[=3]

xava: is. (Ar.) utanma, sıkılma, küçültme
x.+sını 163/8
[=1]

xeyir: is. (Ar.) her durumda ve şartta herkesin ortasında iyi ve makbul olan hâl ve iş
x. 104/19, 90/24, 128/28
x.+ə 92/8
x.+ini 140/8
[=5]

xeyirxah: sf. (< Ar. ẖayr + Far. -ẖāh) herkesin iyiliğini isteyen, hayırsever (kimse)
x. 177/15
[=1]

xeyli: sf. (Far.) oldukça fazla, çokça, sağlam
x. 180/18
[=1]

xəbər: is. (Ar.) olmuş veya olmakta bulunan bir nesne dair orada

olmayanlara erişen bilgi, ondan ona nakledilen söz
x. 136/19, 144/2, 28/27, 117/10, 144/4, 155/4, 75/20, 183/6, 183/7
x.+də 75/21
x.+i 45/25, 152/18
x.+indən 162/3
x.+ini 71/19
x.+lər 183/6
[=15]

xəbərdar: sf. (< Ar. ḫaber + Far. -dār) haberi olan, haberli
x. 171/2
[=1]

xəbərdar ol-: f. (< Ar. ḫaber + Far. -dār + T. ol-) haber almak, öğrenmek, öğrenmek
x. o.-saydın 167/9
[=1]

xəcil: sf. (Ar.) küçük düşüp utanmış, mahçup olmuş (kimse)
x. 44/8
[=1]

xələf: is. (Ar.) sonradan gelen ve birinin yerine geçen kimse
x.+lərimizin 166/23
[=1]

xəlifə: is. (Ar.) birinin yerine geçen kimse, vekil
x.+sinə 17/25
[=1]

xəlvət: is. (Ar.) çevre ile her türlü kesip yalnız kalma, tenhaya çekilme
x. 114/8
[=1]

xəlvətgəh: is. (< Ar. ḫalvet + Far. -gāh) başka hiç kimsenin giremediği baş kalınan yer
x.+i 101/23
[=1]

xənçər: is. (Ar.) kamadan küçük, eğri ucu ve sivri, iki yanı keskin bıçak
x. 141/11
[=1]

xəndan: sf. (Far.) gülen, şen, neşeli (krş. **xandan**)
x. 101/15
[=1]

xəndan eylə-: f. (< Far. ḫandān + T. eyle-) güldürmek, sevindirmek
x. e.-mək 60/28
[=1]

xərab: sf. (Ar.) yıkık dökük, yıkılmaya yüz tutmuş, viran
x. 167/4
[=1]

xərablıq: is. harap olma durumu, viranlık, perişanlık
x.+(ğ)ı 68/27
[=1]

xəsis: is. (Ar.) paraya, mala aşırı düşkünlüğü yüzünden elindekini harcayamayan (kimse), cimri, pinti, bahil
x. 164/20
[=1]

xəstə: is. (Far.) sağlığı bozuk olan, sıhhati yerinde olmayan kimse
x.+dir 34/19
[=1]

xəstəlik: is. canlılarda organların yapılarında ve işleyişlerinde görülen bozulma, sağlık durumu bozuk olma hâli
x.+ləri 185/4
[=1]

xət: is. (Ar.) yazı
x. 56/16
x.+də 167/27, 96/3
x.+dır 96/5
x.+ü 152/3
[=5]

xətm: is. (Ar.) bitiren, sona erdiren, hatmeden
x. 136/32
[=1]

xəyal: is. (Ar.) aslı olmadığı hâlde zihinselde teslim edilen şey, düş
x. 163/1
x.+ı 101/22
x.+ım 136/52, 179/28
x.+in 181/24
x.+lar 55/18
[=6]

xəyalpərvər: sf. (< Ar. ḫayāl + Far. -perver) hayale fazla yer veren
x. 146/12
[=1]

xəyanət: is. (Ar.) kutsal sayılan şeylere el uzatma, kötülük etme veya karşı davranma; hıyanetlik, hainlik
x. 149/10
[=1]

xəzinə: is. (Ar.) toplu hâlde bulunan altın, gümüş, mücevher, para vb. maddi değerinin yüksek değerleri bütünü
x.+si 69/29, 150/13
x.+sini 165/27
[=3]

xidmət: is. (Ar.) bir kimsenin yapmakla sorumlu tutulduğu iş, kendisine verilen görev
x. 69/11, 93/28
x.+i 145/3
x.+ində 147/16
x.+inə 128/27, 145/20
[=6]

xidmət et-: f. (< Ar. ḫidmet + T. et-) iş görmek, çalışmak, çözümler yapmak
x. e.-miş 86/24
x. e.-mişdir 79/7
[=2]

xidmət eylə-: f. (< Ar. ḫidmet + T. eyle-) iş görmek, çalışmak, çözümler yapmak
x. e.-rsən79/10
[=1]

xilaf: sf. (Ar.) ters, aykırı
x. 166/1
[=1]

xilas ol-: f. (< Ar. ḫalāṣ + T. ol-) kurtulmak
x. o. 116/2
[=1]

xitab et-: f. (Ar.) sözü veya bakışı bir kişiye yöneltme, tevcih etme
x. e.-(d)ir 141/7, 143/18, 64/17
x. e.-(d)irdi 175/17
[=4]

xiyaban: is. (Far.) iki taraflı ağaçlı yol
x.+ın 97/21
[=1]

xorşid: is. (Far.) güneş
x.+dəndir 65/24
[=1]

xoş: sf. (Far.) duyguları okşayan, zevk veren, beğenilen, güzel, iyi, latif
x. 107/25, 113/27, 130/26, 146/20, 155/5, 178/14, 25/11, 39/14, 70/18, 70/19, 80/17, 80/21, 84/9, 93/2, 96/5
x.+a 76/7, 88/26
x.+dur 136/52, 181/15, 39/26
[=20]

xoşavaz: sf. (< Far. ḫoş + āvāz) güzel sesli, sesi güzel olan
x.+ə 156/4
[=1]

xoş gəl-: f. (< Far. ḫoş + T. gel-) hoşuna gitmek
x. g.-ir 164/2
[=1]

xoş gəldin: gelen bir kimsenin karşılıklı karşılama sözü
x. g. 108/5
[=1]

xoşnud: sf. (Far.) duyguları okşayan, zevk veren, beğenilen, güzel, iyi, latif
x. 40/15
[=1]

xoş söhbət: sf. (< Far. ḫoş + Ar. ṣuḥbet) güzel ve tatlı konuşan (kimse)
x. s. 37/8
[=1]

xub: sf. (Far.) güzel
x.+lar 76/3
x.+ların 59/23
x.+lərə 51/14
x.+unu 93/17
x.+ü 71/15
[=5]

xuban: is. (Far.) güzeller
x. 157/5
[=1]

xuda: is. (Far.) Allah, Tanrı, Cenabıhak
x. 92/5, 98/22
x.+dən 129/2
x.+dır 81/13
x.+yi 178/21
[=5]

xudahafiz: (< Far. ḫudā + Ar. ḥāfiẓ) "Tanrı tehlikeye, kötü duruma düşürmesin" anlamında kullanılan bir söz
x. 107/18, 107/19, 107/29, 108/2, 107/23, 107/27
[=6]

xuli: is. (Ar.) altın, gümüş vb. kadın süs eşyası
x. 105/28
[=1]

xumarlan-: is. (Ar.) içkiden sonra gelen baş ağrısı ve sersemlik
x.-mış 132/6
[=1]

xun: is. Orta Asya ve Avrupa'da devlet kurmuş olan ve Hunlar diye diye sunan Türk boyu ve bu boy bireyler kimse
x. 97/22, 97/28
[=2]

xunxar: sf. (Far.) kan döken
x. 117/16

x.+dədir 100/28
x.+ə 71/12
x.+əsi 157/17
[=4]

xurşid: is. (Ar.) Allah'a inandığı hâlde inanmış gibi görünen (kimse), münafık, iki yüzlü
x. 131/12
x.+ə 60/13
[=2]

xurus: is. (Far.) coşmak
x. 125/11
[=1]

xülasə: is. (Ar.) bir sözün veya yazının özünü kısaltmanın kısaltılmış şekli
x. 168/2, 96/9
[=2]

xülasə et-: f. (< Ar. ḫulāṣa + T. et-) ayrıntıdan kurtarmak, özünü aksettirecek şekilde uzatmak, özünü belirtecek şekilde anlatacak
x. e.-(d)ib 146/8
x. e.-(d)ərsək 161/9
[=2]

xülq: is. (Ar.) doğuştan olan huy, yaratılış, tabiat
x.+də 98/21
x.+ün 76/10
[=2]

xürafat: is. (Ar.) boş ve batıl inançlar, rivayet ve efsaneler, hurafeler
x.+ına 70/16
[=1]

xüsul: is. (Ar.) hasıl olma, peyda olma, vücuda gelme
x.+ə 16/28
[=1]

xüsus: is. (Ar.) konu, iş, keyfiyet, madde
x.+da 160/9, 184/3, 22/14, 83/29
x.+ilə 170/9, 172/23
[=6]

xüsusən: zf. (Ar.) hususi olarak, bilhassa, özellikle, hususuyla
x. 102/20, 103/1, 76/12
[=3]

xüsusi: sf. (Ar.) özel
x. 113/11, 137/5, 172/20, 175/11, 176/21, 38/17, 76/5
[=7]

xüsusiyyət: is. (Ar.) özellik
x.+i 75/6, 153/17
x.+ini 75/21, 61/3
x.+lər 177/24, 151/19, 153/12
x.+ləri 67/13, 48/2, 69/27, 69/8, 164/16, 147/28, 58/27
x.+lərindən 76/16
x.+lərindəndir 55/29, 70/3
[=17]

Xaqani: öz. is.
X. 152/14, 171/11, 24/12, 91/26
[=4]

Xaqani Türkcəsi: öz. is.
X. T. 16/18
X. T.+ylə 17/15
[=2]

Xalxal: öz. is.
X. 16/8
X.+da 133/29, 133/30
X.+i 133/37
[=4]

Xamenevi: öz. is.
X. 161/13
[=1]

Xamuşnamə: öz. is.
X.+də 54/6
[=1]

Xanbikə: öz. is.
X. 177/7
[=1]

Xançoban: öz. is.
X. 119/28, 112/8, 112/14
[=3]

Xandəmirov: öz. is.
X. 153/1
[=1]

Xan Qızı: öz. is.
X. Q. 176/24
[=1]

Xan Qızıbulağı: öz. is.
X. Q. 177/18
[=1]

Xanvadə: öz. is.
X.+si 61/18
[=1]

Xarəzm: öz. is.
X.+dən 25/8
[=1]

Xarkaf: öz. is.
X. 89/21
[=1]

Xasay Xan: öz. is.
X. X.+dan 177/9
X. X.+ı 177/6
[=2]

Xavandəmir: öz. is.
X. 141/29
[=1]

Xeybər: öz. is.
X. 98/22
[=1]

Xəlil: öz. is.
X.+im 173/10
[=1]

Xəlləx: öz. is.
X.+a 86/15
[=1]

Xətai: öz. is.
X. 28/12, 32/10, 32/15, 32/24, 32/29, 33/8, 34/13, 34/19, 49/4, 19/10, 65/21
X.+ni 33/3
X.+nin 32/19, 32/7, 33/1, 33/11, 33/5
X.+yə 152/6
X.+yəm 33/21
[=19]

Xəyali: öz. is.
X. 101/11, 108/18, 177/30, 45/28, 50/8
[=5]

Xəyyam: öz. is.
X. 169/8, 114/16, 171/11
[=3]

Xəyyamvari: öz. is.
X. 147/15
[=1]

Xındırıstan: öz. is.

X. 151/14
[=1]

Xırsquldurbasan: öz. is.
X. 164/15
[=1]

Xızırtak: öz. is.
X. 60/12
[=1]

Xiyaz Palandof: öz. is.
X. P.+un 91/14
[=1]

Xoca Hafız: öz. is.
X. H.+ı 111/18
[=1]

Xorasan: öz. is.
X. 25/6, 50/10
[=2]

Xosrov və Şirin: öz. is.
X. v. Ş. 169/4
[=1]

Xoşbəxtanə: öz. is.
X. 128/1
[=1]

Xoy: öz. is.
X. 52/13
X.+da 127/33
X.+i 52/11
[=3]

Xoylu: öz. is.
X. 50/24, 67/30, 97/14
[=3]

Xulusi: öz. is.
X. 57/11
[=1]

Xunzax: öz. is.
X.+dakı 149/29
[=1]

Xurşidbanu: öz. is.
X. 169/25
[=1]

Xurşidbanu Natəvan: öz. is.
X. 160/23, 176/14
[=2]

Xülasəyi Abbasi: öz. is.
X. A. 95/13
[=1]

ırah: sf. uzak
ı.+dan 62/24
[=1]

ırza et-: f. (< Ar. rāżī + T. et-) ikna etmek
ı. e.-mək 165/23
[=1]

ıslahat: is. (Ar.) bir şeyi güzelleştirmek için yapılan köklü değişiklik
ı.+ına 167/20
[=1]

ıyd: is. (Ar.) bayram
ı.+dır 27/20
[=1]

ıyş u nuş: (Ar.) yiyip içme
ı. 53/12, 53/16
[=2]

Islav: öz. is.

I. 22/12, 22/9
[=2]

i: bağ. ve
i. 141/11, 62/16, 62/18, 62/23
[=4]

i-: f. yardımcı fiil, ek fiil
i.-di 102/25, 123/2, 128/23, 131/7, 140/8, 143/21, 146/29, 149/27, 15/8, 155/22, 160/13, 160/19, 160/20, 160/27, 161/4, 163/3, 167/25, 169/26, 170/28, 170/4, 171/2, 172/15, 173/17, 173/18, 173/20, 173/22, 175/19, 175/8, 176/18, 176/21, 176/22, 177/16, 178/23, 183/16, 183/8, 20/17, 34/15, 49/10, 54/28, 55/12, 56/7, 69/26, 71/3, 76/28, 82/16, 82/17, 82/20, 82/22, 86/10, 87/23, 87/24, 87/25, 87/26, 155/14
i.-kən 26/3, 102/27, 172/16, 63/13, 67/29, 71/12, 76/27, 97/13, 81/8, 84/23
i.-miş 122/13, 155/4, 39/31, 85/3, 89/21, 91/8, 122/26
i.-mişlər 28/29
i.-sə 113/8, 142/11, 164/8, 176/20, 75/21, 148/6, 164/12
[=79]

ibadət: is. (Ar.) insanın tek Tanrılı dinlerde Allah'a, diğer din ve inanışlarda ise inanıp bağlandığı kudrete kulluğunu göstermek üzere yaptığı hareketler, tapma, tapınma
i. 108/12, 72/29
i.+də 102/19
i.+in 33/13, 33/16
[=5]

ibarət: sf. (Ar.) oluşan, meydana gelen
i. 127/34
i.+dir 17/32, 55/28, 56/19, 123/13, 127/12, 167/16, 172/13, 172/9
[=9]

ibarət ol-: f. (< Ar.ʿibāret + T. ol-) -den oluşmak, meydana gelmek
i. o.-an 56/19, 159/9, 172/11, 42/20, 68/7
i. o.-duğuna 39/22
[=6]

iblis: is. (Ar.) şeytan
i. 86/10
[=1]

ibtida: is. (Ar.) başlangıç
i. 42/18, 96/9
i.+sında 82/27
[=3]

ibtikar: is. teşebbüs
i.+ı 169/25
i.+lar 46/4
[=2]

icab: is. (Ar.) gerek
i.+ına 76/13
[=1]

icabət: is. (Ar.) bir çağrıyı yerine getirme, bir çağrıya gitme
i.+dən 92/20
[=1]

icazə: is. (Ar.) izin, müsaade, ruhsat (krş. **icazət**)
i. 55/10, 141/31
[=2]

icazət: is. (Ar.) izin, müsaade, ruhsat (krş. **icazə**)
i. 55/1
[=1]

ictimai: sf. (Ar.) toplulukla, cemiyetle ilgili, sosyal
i. 102/24, 119/13, 137/9, 139/19, 140/3, 145/6, 149/16, 150/20, 159/15, 160/3, 163/12, 165/5, 167/22, 167/23, 175/25, 175/8, 183/24, 185/4, 38/2, 38/3, 40/4, 55/21, 55/29, 69/2, 82/8, 167/21
[=26]

iç-: f. bir sıvıyı ağza alıp yutmak
i.-digim 25/15
i.-dilər 92/11, 92/23
i.-əbilirsən 34/1
i.-ər 18/13, 59/10, 59/9
i.-ib 77/15
i.-im 103/25
i.-in 28/21
i.-mərəm 106/12
i.-misən 101/16
[=11]

içəri: is. iç taraf, içteki bölüm, dışarı karşıtı
i.+lərinə 151/10, 89/19
i.+sində 75/6, 153/28, 165/15, 172/24
i.+sindən 166/9
[=7]

içici: sf. içme işini yapan (kimse)
i. 150/19
[=1]

içində: zf. belli bir sürede, süresince, zarfında
i. 101/14, 38/2, 38/6, 42/2, 56/13, 79/14, 96/22, 136/2, 154/21, 154/26, 162/27, 25/21, 33/25, 69/16, 84/9, 90/10, 90/11, 92/13, 98/3
[=19]

içki: is. içinde alkol bulunan içecek; dem, tütsü
i.+yə 171/18
[=1]

içmə: is. içmek işi
i.+yə 45/4
[=1]

içrə: zf. içerisinde
i. 107/11, 107/9, 108/7, 32/2, 80/15, 86/5, 105/7, 170/21, 178/10, 179/4, 39/18, 40/26, 156/19, 92/17, 98/6
[=15]

içün: ed. amacıyla, maksadıyla
i. 102/20, 103/11, 104/29, 115/20, 116/17, 119/1, 122/26, 123/17, 127/13, 127/14, 128/1, 128/12, 128/14, 129/8, 133/34, 140/10, 142/12, 143/17, 143/2, 146/23, 147/27, 148/17, 148/22, 148/9, 149/5, 151/1, 154/5, 161/21, 161/27, 162/25, 162/26, 164/16, 164/26, 164/29, 165/16, 165/23, 165/24, 165/4, 166/23, 166/27, 166/8, 167/28, 17/25, 170/1, 170/16, 170/20, 172/18, 173/7, 175/14, 177/23, 177/28, 178/1, 178/27, 181/27, 183/31, 183/8, 185/7, 21/3, 22/11, 22/17, 22/6, 24/13, 25/3, 27/16, 27/17, 28/14, 32/11, 32/28, 36/16, 38/9, 40/10, 40/7, 41/23, 41/25, 42/9, 43/17, 44/18, 44/21, 44/25, 46/10, 47/2, 47/6, 47/7, 50/27, 51/12, 51/3, 52/2, 52/21, 52/28, 53/10, 55/1, 56/11, 57/18, 61/15, 62/13, 64/23, 64/5, 67/18, 68/2, 69/27, 70/11, 70/27, 71/22, 76/22, 80/8, 86/23, 89/17, 91/30, 95/8, 95/9, 96/13, 96/25, 82/16, 86/27
i.+dür 62/14, 62/15, 62/17, 62/19, 62/21, 62/23, 62/25, 62/27, 63/2, 63/4
[=124]

idam: is. (Ar.) kanunun verdiği hükümle öldürme, yok etme
i. 70/27

[=1]

idam edil-: f. (< Ar. iʿdām + T. edil-) hakkında verilen ölüm cezası hükmü yerine getirilerek öldürülmek
i. e.-mişdir 154/13
[=1]

idam et-: f. (< Ar. iʿdām + T. et-) hakkında verilen ölüm cezası hükmünü yerine getirerek öldürmek; asmak
i. e.-(d)irir 71/23
[=1]

idamə tap-: f. (< Ar. idāme + T. tap-) sürdürmek, devam etmesini sağlamak
i. t.-dı 56/4, 67/5, 95/10, 95/7
i. t.-mışdır 96/8
[=5]

idamə ver-: f. (< Ar. idāme + T. ver-) sürdürmek, devam etmesini sağlamak
i. v.-ib 122/16
i. v.-mişdir 79/19
[=2]

idarə: is. (Ar.) yönetme, çekip çevirme; güdüm, yönetim
i. 149/7, 151/2, 164/10, 164/12
i.+lərini 166/4
i.+si 160/18
i.+sində 161/19
[=7]

idarə et-: f. (< Ar. idāre + T. et-) yönetmek, çekip çevirmek
i. e.-dilər 17/22
i. e.-məyə 147/6
[=2]

idbar: is. (Ar.) talihin insana yüz çevirmesi, ters dönmesi, talihsizlik, bahtsızlık
i. 71/4
[=1]

iddia: is. (Ar.) ileri sürülen ve savunulan düşünce
i. 170/26, 92/15
[=1]

idəal: is. (Fr.) ülkü
i. 146/14
[=1]

idəoloji: is. (Fr.) siyasal veya toplumsal bir öğreti oluşturan, bir hükûmetin, bir partinin, bir grubun davranışlarına yön veren politik, hukuki, bilimsel, felsefi, dinî, moral, estetik düşünceler bütünü
i.+si 183/15
[=1]

idəolojik: sf. (Fr.) ideoloji ile ilgili
i. 140/6
[=1]

idrak et-: f. (< Ar. idrāk + T. et-) akıl erdirmek, anlamak, kavramak
i. e.-məzəm 40/8
[=1]

ifadə: is. (Ar.) zihinde tasarlanan bir şeyi söz veya yazı ile anlatma, söyleme, bildirme
i. 59/1, 76/7, 80/7, 104/29, 113/17, 69/29, 74/23
i.+lər 113/16, 117/29
i.+ləri 70/8
i.+si 173/13
i.+sidir 166/26
i.+sini 141/17, 153/14, 154/10, 164/22

[=16]

ifadə et-: f. (< Ar. ifāde + T. et-) anlatmak
i. e.-(d)ən 15/10, 172/29, 55/26
i. e.-(d)ilmişdir 58/27, 145/30
i. e.-(d)ir 40/28, 142/19, 173/1, 175/26
i. e.-diyi 154/8
i. e.-mək 174/8
i. e.-miş 162/3
i. e.-mişdir 137/13, 157/22
[=14]

ifşa: is. (Ar.) gizli bir şeyi açığa çıkarma, yayma
i. 140/6, 163/12, 164/12, 164/7
i.+yı 108/21
[=5]

ifşa et-: f. (< Ar. ifşāʾ + T. et-) gizli bir şeyi ortaya dökmek, açığa vurmak, yaymak, ilan etmek, afişe etmek, reklam etmek
i. e.-mək 165/4
i. e.-mişdir 151/4
[=2]

igid: sf. güçlü, yürekli olan (kimse); alp, celadetli, yağız, dilaver
i. 146/2
[=1]

igirmi: is. on dokuzdan sonra, yirmi birden önce gelen sayının adı
i. 68/7
[=1]

iğmaz: is. (Ar.) göz yumma, görmezlikten gelme
i. 162/28
[=1]

ihram: is. (Ar.) hacca giden Müslüman erkeklerin dikişsiz, beyaz bir peştamal ve omuza atılan bir havludan, kadınların ise bolca bir elbiseden ibaret olan kıyafetleri
i.+a 27/11
[=1]

ihtiyaç: is. (Ar.) gerekli olan, elde bulunmayan bir şeyin eksikliğini duyma
i.+(c)ını 102/25
[=1]

ixlas: is. (Ar.) temiz sevgi ve yürekten bağlılık
i. 33/20
[=1]

ixtilaf: is. (Ar.) anlaşmazlık, uyuşmazlık
i.+ın 148/31
[=1]

ixtiyar: sf. yaşlı
i. 136/35, 142/18, 39/10, 60/15, 92/28, 75/3
i.+ım 180/23, 63/9
[=8]

iki: is. birden sonra, üçten önce gelen sayının adı
i. 100/9, 101/8, 103/11, 105/6, 113/16, 120/1, 123/12, 123/27, 127/7, 132/7, 136/42, 137/1, 140/10, 142/6, 146/21, 15/16, 150/22, 154/27, 156/1, 156/3, 16/24, 16/33, 160/18, 160/28, 164/11, 165/20, 165/29, 168/22, 17/2, 176/22, 179/18, 183/4, 19/2, 19/7, 20/11, 21/25, 24/14, 27/19, 28/25, 29/20, 31/29, 32/15, 32/30, 34/14, 34/8, 45/26, 45/27, 46/1, 48/6, 49/5, 51/7, 56/18, 59/27, 62/13, 74/15, 75/20, 89/11, 92/1
[=58]

ikinci: sf. iki sayısının sıra sıfatı
i. 112/3, 123/13, 127/12, 146/12, 15/26, 159/4, 159/5, 161/2, 164/20, 168/15, 169/18, 17/23, 176/16, 177/10, 182/21, 21/25, 25/25, 26/1, 32/18, 42/24, 50/17, 61/4, 79/4
i.+si 15/19, 24/16
i.+sində 30/31
[=26]

ikram: is. (Ar.) konuğu ağırlama
i.+ı 52/19
[=1]

iksir: is. (Ar.) iç ferahlatıcı ilaç veya sıvı
i. 164/1
[=1]

iktifa et-: f. (< Ar. iktifā + T. et-) yetinmek
i. e.-(d)irik 181/28
i. e.-məyip 38/27
[=2]

iktisab: is. (Ar.) edinme
i.+ına 162/25
[=1]

iqamət: is. (Ar.) bir yerde oturma
i.+i 122/29
[=1]

iqbal: is. (Ar.) baht açıklığı veya yüksek bir makama, duruma erişmiş olma durumu
i.+ı 71/4
[=1]

iqdam: is. (Ar.) bir şeyi elde etmek için sebatla ve gayretle çalışma, sürekli çaba gösterme
i. 182/26, 163/1
[=2]

iqrar: is. (Ar.) saklamayıp doğruca söyleme, açıkça söyleme
i. 87/24, 100/24
i.+ı 144/26, 72/8
i.+ından 33/19
[=5]

iqtibas: is. (Ar.) ödünç alma
i.+dır 152/8, 176/6
[=1]

iqtida: is. (Ar.) birini örnek alıp ona uyma, örnek tutma
i. 64/24
[=1]

iqtisadı: sf. (Ar.) ekonomik
i. 183/8, 139/14, 139/15, 159/7, 184/18, 68/27
[=6]

il: 1. is. ülkenin vali yönetimindeki bölümü; vilayet
i.+in 18/29
i.+ində 17/14, 42/15, 31/21, 82/24, 84/14
i.+inə 68/18
i.+inin 18/24
i.+iylə 50/29
2. is. yıl
i. 119/28, 126/13, 16/24, 164/24, 165/14, 165/15, 166/9, 168/21, 17/20, 17/24, 18/27, 21/18, 21/4, 27/4, 32/1, 49/6, 55/10, 88/13, 93/12
i.+də 26/18
i.+dən 15/15, 22/10, 102/22, 160/18
i.+lər 88/5, 80/21, 89/29
i.+lərdə 67/15, 155/15, 169/23, 184/19
i.+ləri 50/14, 61/4
i.+lərin 160/12

i.+lərində 159/14, 160/21, 162/10, 80/2, 49/9, 68/4, 140/31, 145/3, 149/1, 149/17, 149/23, 157/21
i.+lərindən 67/17
i.+lərini 128/11
[=57]

ilah: is. (Ar.) tanrı
i. 90/26
i.+ını 141/7, 29/1
[=3]

ilahi: sf. (Ar.) Tanrı ile ilgili olan, Tanrı'ya özgü olan; tanrısal, lahuti, rahmani
i. 179/1, 179/16, 179/8, 29/17, 29/18, 29/19, 33/5, 38/20, 38/22, 38/25, 39/1, 39/2, 39/25, 40/27, 40/28
i.+yə 91/30
[=16]

ilahiyat: is. (Ar.) tanrı bilimi
i. 172/18, 161/15
i.+ı 140/21
[=3]

ilan: is. (Ar.) açıklama, açığa vurma, meydana çıkarma
i. 147/22, 170/2, 66/9
i.+larda 184/8
[=4]

ilə: bağ. iki kelimeyi, iki öbeği birbirine bağlar (krş. **birlə, ilən**)
i. 100/27, 101/11, 101/13, 101/16, 101/22, 106/7, 113/22, 122/16, 127/33, 129/13, 129/17, 129/21, 129/23, 130/5, 130/9, 131/29, 131/5, 144/19, 150/10, 151/28, 151/3, 151/7, 161/22, 163/12, 163/5, 166/11, 17/21, 17/22, 17/8, 170/19, 172/20, 173/18, 177/11, 178/1, 179/19, 18/24, 181/13, 181/14, 181/15, 181/24, 183/16, 21/32, 22/10, 24/7, 26/14, 26/15, 27/8, 29/16, 31/17, 31/24, 34/10, 34/16, 37/23, 38/16, 38/20, 38/9, 39/2, 40/1, 42/15, 54/20, 60/26, 60/27, 60/28, 65/6, 76/18, 86/14, 89/8, 96/23, 159/10, i. 101/4, 102/19, 103/6, 105/20, 105/3, 106/16, 107/7, 122/26, 123/14, 123/15, 133/32, 135/15, 135/27, 135/9, 136/40, 136/49, 140/14, 140/15, 142/10, 142/19, 142/9, 143/11, 143/12, 143/15, 143/18, 144/18, 144/21, 145/22, 145/23, 146/6, 148/22, 150/21, 155/5, 159/7, 161/16, 164/10, 166/18, 166/21, 166/29, 166/7, 169/15, 169/3, 171/23, 171/26, 171/29, 173/14, 174/22, 174/25, 174/7, 176/16, 176/21, 177/24, 177/4, 177/6, 177/9, 179/28, 26/13, 26/20, 29/17, 30/32, 31/4, 33/17, 33/18, 33/20, 34/8, 34/9, 39/27, 40/15, 40/25, 40/3, 41/12, 41/20, 41/7, 42/20, 42/8, 44/13, 44/7, 45/1, 45/27, 45/4, 47/14, 48/6, 49/16, 53/13, 54/18, 54/28, 54/29, 54/9, 56/1, 57/4, 60/19, 60/24, 61/5, 62/26, 63/3, 64/11, 65/1, 65/18, 65/2, 65/26, 65/4, 66/8, 68/31, 70/3, 71/23, 74/11, 74/13, 74/22, 74/24, 74/8, 76/28, 79/10, 82/11, 82/22, 83/26, 85/28, 87/28, 87/29, 87/30, 88/1, 91/9, 95/18, 96/17, 97/2, 99/26, 99/4
100/13, 100/9, 103/20, 103/25, 121/12, 155/19, 80/16, 83/5, 83/7, 89/24, 92/30, 93/8, 97/24, 144/20
[=209]

ilən: bağ. iki kelimeyi, iki öbeği birbirine bağlar (krş. **birlə, ilə**)
i. 102/10, 102/11, 102/8, 102/9, 108/23, 125/26, 127/9, 56/14, 56/15, 64/14, 107/8, 59/28, 60/2, 60/8, 74/26, 75/1, 85/21
[=17]

ilham: is. (Ar.) esin
i. 20/26, 20/8, 38/13, 38/16, 76/22
i.+ının 38/18
[=6]

ilham al-: f. (< Ar. ilhām + T. al-) esinlenmek
i. a.-an 149/3, 97/5
i. a.-araq 184/17
i. a.-ıb 66/3
i. a.-ır 153/21
[=5]

ilhamcı: sf. ilham veren kişi
i.+sı 160/26
[=1]

ilk: sf. en önce olan, en önde gelen
i. 104/18, 111/15, 137/10, 149/16, 149/18, 16/19, 161/28, 17/12, 19/6, 20/14, 26/29, 27/6, 28/18, 46/26, 50/2, 58/28, 67/7
[=17]

ilkin: zf. ilk önce, başlangıçta, ilk olarak
i. 71/25
[=1]

illik: sf. üzerinden bir yıl geçmiş
i. 82/18
[=1]

iltica et-: f. (< Ar. iltićāʾ + T. et-) sığınmak
i. e.-(d)ib 52/22
[=1]

iltifat: is. (Ar.) bir kimseye gönlünü alacak şekilde davranma, güler yüz gösterme, hatırını sorma, ilgilenme, teveccüh
i. 37/10
i.+im 144/24
[=2]

iltimas: is. (Ar.) kayırma
i.+ım 101/1
[=1]

iltisaqi: sf. (Ar.) eklemeli (diller)
i. 16/26
[=1]

imalı: sf. üstü kapalı, örtülü (söz veya davranış)
i. 75/16, 75/26
[=2]

imam: is. (Ar.) cemaatle kılınan namazlarda en önde duran ve namaz kılınırken kendisine uyulan kimse
i. 34/12, 74/1
i.+dan 32/30
i.+ındır 34/11
[=4]

iman: is. (Ar.) inanç
i. 129/17, 17/31, 33/25, 92/9, 72/8, 44/12, 74/3
i.+lar 90/11
[=8]

imansız: sf. inancı olmayan (kimse), dinsiz
i. 33/19
[=1]

imarət: is. (Ar.) imarethane
i. 162/24
[=1]

imdad: is. (Ar.) tehlikede veya çaresiz durumda olan birine yapılan yardım
i. 181/18, 85/20

i.+a 88/16
i.+ə 89/14
[=4]

imdi: zf. içinde bulunduğumuz zamanda, şu anda
i. 102/2, 103/11, 104/29, 106/13, 106/27, 106/30, 108/15, 116/28, 132/1, 60/1, 97/27, 100/30, 108/7, 113/4, 114/12, 119/7, 121/6, 135/19, 136/3, 157/2, 16/8, 162/27, 175/20, 178/1, 178/13, 178/24, 51/6, 83/7, 84/21
[=29]

imparator: is. (Lat.) bir imparatorluğun başında bulunan hükümdar
i. 142/5
[=1]

imparatorluq: is. imparator olma durumu; ilhanlık
i.+(ğ)una 52/22
[=1]

imrar: is. (Ar.) geçirme, geçirilme
i. 137/14
[=1]

imtahan: is. (Ar.) tecrübe etme, tecrübeden geçirme, sınama, deneme (krş. **imtəhan**)
i. 162/26, 73/14
[=2]

imtəhan: is. (Ar.) tecrübe etme, tecrübeden geçirme, sınama, deneme (krş. **imtahan**)
i. 178/5, 87/26
[=2]

imtina: is. (Ar.) çekinme, kaçınma, geri durma
i. 147/4
[=1]

imtizaç: is. (Ar.) iyi geçinme, uyuşma, anlaşma
i. 38/21
[=1]

in: is. yabani hayvanların kendilerine barınak edindikleri kovuk
i.+də 125/17
[=1]

inan-: f. doğru olarak kabul etmek
i. 77/2, 80/27, 80/28, 81/1, 81/2
i.-araq 163/18
i.-ıb 118/2, 40/22
i.-ır 167/17, 27/17, 39/13, 39/22, 65/12
i.-ırdı 167/21
i.-ırlar 27/23
i.-maz 19/25, 45/16
i.-mır 27/26
i.-mış 32/29
i.-mışdı 142/18
i.-mışdır 37/30
i.-ur 19/25, 45/16
[=23]

inayət: is. (Ar.) ihsan, iyilik
i. 162/25, 74/10
[=2]

incə: sf. kendi cinsinden olanlara göre kalınlığı az olan
i. 153/13
i.+dir 33/27
[=2]

incəlik: is. ince olma durumu
i.+lərinə 113/7
[=1]

incəltmə: is. inceltmek işi
i.+yə 176/19
[=1]

inci: is. istiridye cinsinden deniz hayvanlarının içinden çıkarılan ve süs eşyası olarak kullanılan küçük, yuvarlak, sert, sedefli tane
i.+yə 113/1
[=1]

incik: is. bacağın diz kapağından topuğa kadar olan kısmı
i. 157/22
[=1]

incir: is. (Far.) dutgillerden, asıl yurdu Akdeniz kıyıları olan, geniş ve dilimli yapraklı, sütlü, bazıları tırmanıcı olan ağaç veya ağaççık
i. 180/6
[=1]

incit-: f. incelmesine yol açmak, yontarak ince duruma getirmek
i.-(d)ibdir 40/14
[=1]

indiki: sf. içinde bulunulan anda olan veya yapılan, bu andaki, bu zamandaki
i. 93/31
[=1]

indiyəcən: şu ana kadar, bugüne gelinceye kadar
i. 25/1
[=1]

inkar: is. (Ar.) kabul ve tasdik etmeme, tanımama
i. 92/27
[=1]

inkişaf: is. (Ar.) gelişme, açılma
i. 140/15, 169/18, 183/16
i.+ı 15/19, 159/10, 183/29, 184/18, 52/26, 67/4
i.+ına 166/18, 84/18, 97/4
i.+ında 143/5, 167/23, 183/24, 68/30, 169/28
[=17]

inkişaf et-: f. (< Ar. inkişāf + T. et-) meydana çıkmak, aşikâr olmak
i. e.-(d)ən 161/6
i. e.-(d)ər 149/1
i. e.-(d)ərək 153/24, 161/2
i. e.-(d)irdi 154/14, 159/15
i. e.-(d)irmək 22/4
i. e.-di 160/3
i. e.-dirən 149/18
i. e.-məkdə 160/20
i. e.-miş 166/10
i. e.-mişdir 161/11
[=12]

inqilab: is. (Ar.) bir durumdan başka bir duruma dönüşme
i. 160/9
i.+a 167/8
i.+ı 21/31
i.+ından 146/24, 20/2
[=5]

inqilabçı: is. inkılap yanlısı kimse; devrimci
i. 159/17
[=1]

insan: is. (Ar.) toplum hâlinde bir kültür çevresinde yaşayan, düşünme ve konuşma yeteneği olan, evreni bütün olarak kavrayabilen, bulguları sonucunda değiştirebilen ve

biçimlendirebilen canlı; adam, âdem, âdemoğlu, insanoğlu, kişioğlu, beniâdem, benibeşer, fâni, in
i. 112/1, 150/14, 150/9, 153/13, 163/4, 29/18, 40/17, 56/7, 70/2, 80/18, 167/9
i.+da 40/27
i.+dakı 29/19
i.+dır 175/16
i.+ə 86/10
i.+ı 163/5, 27/26, 39/25
i.+ın 143/10, 154/19, 164/1, 29/18
i.+larda 40/16
i.+lardır 148/3
i.+ları 165/22
[=25]

insaniyyət: is. (Ar.) insan olma durumu
i.+in 40/22
[=1]

insanlıq: is. insan olma durumu
i. 38/7, 58/27
[=2]

inşa: is. (Ar.) yapma, yapılma, kurma, kurulma
i. 106/1, 87/22
[=2]

inşa et-: f. (< Ar. inşāʾ + T. et-) yapmak, kurmak
i. e.-(d)irdi 52/12
[=1]

intikadi: is. (Ar.) tenkitçilik, eleştiricilik
i. 46/22
[=1]

intiqal et-: f. (< Ar. intiḳāl + T. et-) geçmek, göçmek
i. e.-mişdir 48/2
[=1]

intiqam: is. (Ar.) öç alma, yapılan bir kötülüğe gereken karşılığı verip acısını çıkarma
i. 40/26
[=1]

intisab: is. (Ar.) bir ailenin, bir iş yerinin, bir topluluğun içinde yer alma, oraya mensup duruma gelme, oranın ferdi olma
i. 32/28
[=1]

intizar: is. (Ar.) birinin gelmesini, bir şeyin olmasını bekleme, gözleme
i.+ında 179/20, 180/3
i.+i 45/1
[=3]

irad: is. (Ar.) gelir
i. 181/6
[=1]

irəli: is. bir yerin veya şeyin arka kabul edilen kısmına göre önde bulunan taraf, ön taraf
i. 39/28
i.+də 67/23, 75/4, 93/24
[=4]

irəli gət-: f. ilerlemek
i. g.-mişlər 15/24
[=1]

irəli sür- : f. önermek, öne sürmek, serdetmek
i. s.-ərək 160/9
i. s.-müşdür 163/17, 164/9
i. s.-ür 164/2
i. s.-ürdü 167/22
[=5]

irfan: is. (Ar.) bilme, anlama, biliş, anlayış
i. 147/11, 28/9, 38/7
i.+ı 160/28, 167/27, 160/29
[=6]

irfaniyə: is. (Ar.) İslam'da Allah'ı ilahi yaratıcı olarak tanımak ve bilmek
i.+ni 147/9
[=1]

irtibat: is. (Ar.) bağlı oluş, bağlanma
i.+ı 112/10
[=1]

irtişa: is. (Ar.) rüşvet alma
i. 92/30
[=1]

isim: is. (Ar.) arlıkları birbirinden ayırmaya, tek tek veya cins cins karşılamaya yarayan kelime, ad
i.+i 115/24, 116/14
i.+inə 117/28
i.+iylə 162/24
[=4]

islah: is. (Ar.) iyi duruma koyma, düzeltme, iyileştirme
i. 22/4
[=1]

islahatçı: is. ıslahat yapan, değişiklik ve yenilik taraftarı kimse, reformcu
i. 166/11
[=1]

islah et-: f. (< Ar. işlāḥ + T. et-) düzeltmek
i. e.-(d)ən 163/4
[=1]

ismət: is. (Ar.) ahlak kurallarına bağlı kalma durumu; sililik
i. 83/18
[=1]

israr: is. (Ar.) istediğinin olması için bir şeyin veya kimsenin durmadan üstüne düşme, arzusunu kabul ettirmek için tekrar tekrar üstünde durma, üsteleme
i.+ıyla 177/8
i.+la 22/7
[=2]

istedad: is. (Ar.) yetenek
i. 54/18, 76/26
i.+ı 39/29
[=3]

istedadlı: sf. yetenekli
i. 145/2, 167/26, 176/9
[=3]

istə-: f. istek duymak, (o şeyi) arzulamak, arzu etmek
i.-di 108/10, 73/1, 73/2, 73/4, 88/19, 73/3
i.-dim 40/19, 77/21
i.-diyini 17/34
i.-mədi 51/21
i.-məyimdir 62/20
i.-məz 39/26
i.-mişdi 166/19
i.-mişdir 102/15, 54/18
i.-mişlərdir 173/30
i.-r 68/14, 18/20, 180/26, 87/10
i.-rəm 63/11, 40/10
i.-rik 128/27
i.-rsə 65/13
i.-rsən 144/10
i.-yən 164/13, 32/26, 36/12, 39/6, 68/28
i.-yib 73/10

i.-yir 128/13, 143/17, 174/8, 55/1, 71/21, 160/10
i.-yirəm 48/6
[=38]

istək: is. bir şeye karşı içten gelen yönelme duygusu; gönül, arzu, heves, kasıt
i.+(y)inə 147/1
[=1]

istiarə: is. (Ar.) ödünç alma, eğreti olarak alma
i. 30/32
i.+lər 151/29, 173/29, 174/12, 55/18
i.+ləri 113/9
i.+yi 38/28
[=7]

istibdad: is. (Ar.) uyruklarına hiçbir hak ve özgürlük tanımayan sınırsız monarşi
i.+ı 20/30
i.+ına 165/18
i.+ının 165/20
[=3]

istifa: is. (Ar.) bir işten kendi isteğiyle çekilme
i. 140/29, 41/21
[=2]

istifadə et-: f. (< Ar. istifāde + T. et-) yararlanmak
i. e.-(d)ib 119/13
i. e.-(d)ilərək 142/8
i. e.-diyi 179/17
i. e.-məyə 143/8, 174/20
i. e.-mişdir 141/30, 165/5, 176/5
[=8]

istiqamət: is. (Ar.) yön, cihet
i. 74/5
i.+ini 140/6, 185/5
[=3]

istiqamət ver-: f. (< Ar. istiḳāmet + T. ver-) belli bir tarafa doğru sevketmek
i. v.-mişdir 69/12
i. v.-mişlər 67/23
[=2]

istiqlal: is. (Ar.) bağımsızlık
i. 68/27, 76/20, 86/28
[=3]

istila: is. (Ar.) yükselme, yukarı çıkma
i.+sı 150/26
i.+sına 141/23, 149/27
i.+sından 141/24, 149/5
i.+sını 150/15
[=6]

istilacı: sf. bir yeri zorla hükmü altına alan
i. 148/14
[=1]

istimar: is. (Ar.) Bir yeri imar etme, bayındır duruma getirme, mamurlanmasını isteme
i. 21/33
i.+dan 21/33
i.+ın 21/34
[=3]

istismar: is. (Ar.) faydalanma
i. 139/15
i.+a 159/12
i.+ının 139/18
[=3]

istisnai: is. (Ar.) ayrı tutma, ayrı tutulma, benzerlerinden ayrılma
i. 51/2

[=1]

iş: is. bir sonuç elde etmek, herhangi bir şey ortaya koymak için güç harcayarak yapılan etkinlik, çalışma
i.+i 122/15, 170/28, 181/3, 60/17, 81/11, 82/10
i.+idir 141/10, 59/26
i.+im 101/28, 130/22, 180/19
i.+imdi 112/22
i.+ime 63/18
i.+in 136/56, 165/1, 17/20
i.+indən 140/29
i.+ini 136/43
i.+iylə 172/21
i.+lər 175/20, 33/17
i.+lərdə 175/23, 73/25
i.+ləri 49/11
i.+lərində 49/15, 166/3
i.+lərindəki 164/24, 167/5
i.+lərinə 104/19, 20/3
i.+lərini 166/1, 17/22, 183/8
[=33]

işarət: is. (Ar.) bir anlam yükletilen ve bir şeyi bildirmeye, anlatmaya yarayan şekil, anlamlı iz
i.+lərlə 22/14
[=1]

işğal: is. (Ar.) bir yeri ele geçirme
i.+i 52/18
[=1]

işğal et-: f. (< Ar. işġāl + T. et-) bir yeri ele geçirmek
i. e.-dikdən 31/22
[=1]

işit-: f. duymak
i. 174/23
i.-(d)ürsən 18/17
[=2]

işlə-: f. bir şeye emek vererek onu daha elverişli bir duruma getirmek
i.-di 17/20
i.-diyini 150/2
[=2]

işlədil-: f. işletme işi yapılmak
i.-mişdir 179/21
[=1]

işlək: sf. çok işleyen, canlı, hareketli olan
i. 31/7
[=1]

işlən-: f. işleme işi yapılmak
i.-diyini 61/3
i.-ən 73/25
i.-ir 72/27
i.-irdi 49/16
i.-miş 46/4, 70/8
i.-mişdir 179/18, 25/25, 61/11
[=9]

işlət-: f. işlemesini sağlamak
i.-(d)ən 55/19
i.-(d)ir 164/29
i.-diyi 113/15, 123/2, 48/1
i.-mək 22/4
i.-mişdir 151/29, 173/29, 66/5
[=9]

işlətmə: is. işletmek işi
i.+yə 75/7, 76/14
[=2]

işli: sf. işi olan
i. 75/24, 75/14
[=2]

iştihar: is. (Ar.) ün salma, tanınma
i. 102/23, 53/17
[=2]

iştirak: is. (Ar.) katılma
i.+ı 177/11
i.+ıyla 169/25
[=2]

iştirak et-: f. (< Ar. iştirāk + T. et-) katılmak
i. e.-(d)irdi 172/25
i. e.-mişlər 181/4
[=2]

işvə: is. (Ar.) cilve
i. 131/5, 173/27, 80/16
i.+də 120/25
i.+yi 156/17
[=5]

izlə-: f. birinin veya bir şeyin arkasından gitmek; takip etmek
i.-dikçə 162/14
i.-məklə 171/9
i.-mişdir 172/27, 57/18
i.-yirdi 163/6
[=5]

iztirab: is. (Ar.) keder
i. 38/4, 40/1, 45/21, 39/23
i.+ıyla 71/21
i.+larını 74/14
[=6]

izzət: is. (Ar.) hürmet, saygı, ikram
i.+i 58/26
i.+in 87/6
i.+ində 171/22
[=3]

İbn Sina: öz. is.
İ. S. 114/15
[=1]

İbrahim Xalil Xan: öz. is.
İ. X. X. 176/26
İ. X. X.+a 70/22
İ. X. X.+ın 121/9, 176/23
[=4]

İbrahim Xan: öz. is.
İ. X. 70/26, 87/29
İ. X+a 69/22
İ. X.+ın 71/20
İ. X.+ının 69/23
[=5]

İbrahim Mirzə: öz. is.
İ. M. 52/7
[=1]

İbrahim Zəlali: öz. is.
İ. Z. 170/12
[=1]

İkinci İsmayıl: öz. is.
İ. 52/9
[=1]

İkinci Şah Səfi: öz. is.
İ. Ş. S.+nin 63/29
[=1]

İldırım Bayəzid: öz. is.
İ. B.+ə 16/2
[=1]

İmadəddin Nəsimi: öz. is.
İ. 19/6
İ. N.+dir 26/29
[=2]

İmam Hüseyn: öz. is.

İ. H. 105/1
İ. H.+in 38/3, 141/10
[=3]

İmani :öz. is.
İ. 50/12
[=1]

İncil: öz. is.
İ. 34/7
[=1]

İngilizcə: öz. is.
İ. 19/2, 36/6, 46/7
İ.+yə 165/13
[=4]

İraq: öz. is.
İ. 178/20, 24/10, 27/5, 59/20
İ.+a 36/11
İ.+da 24/7, 38/9
İ.+ı 37/16
İ.+nın 79/7, 86/25
[=10]

İran: öz. is.
İ. 111/5, 111/7, 117/1, 139/6, 145/3, 147/7, 148/12, 149/20, 165/20, 165/21, 166/22, 167/8, 167/9, 20/12, 20/2, 20/29, 21/1, 21/10, 47/17, 55/22, 55/27, 68/22, 68/26, 83/27, 88/17, 95/15, 95/5, 95/6, 96/10,166/16
İ.+a 121/10, 15/21, 15/9, 161/21, 171/15, 86/19, 36/10
İ.+da 125/23, 165/12, 21/3, 46/19, 49/7, 52/26, 55/18, 57/10, 82/27,
83/27, 91/28, 95/4
İ.+dakı 52/30
İ.+dan 119/25, 24/6
İ.+ın 139/14, 15/13, 161/22, 167/2, 167/3, 21/30, 24/5, 45/23, 55/20
İ.+ının 122/25
İ.+la 52/22
[=63]

İranlı: öz. is.
İ.+ların 91/29
[=1]

İran ədəbiyyatı: öz. is.
İ. ə. 67/17
İ. ə.+nda 68/19
[=2]

İran şəhrşemare: öz. is.
İ. ş. 61/17
[=1]

İrevan: öz. is.
İ.+a 154/1
İ.+da 122/14
İ.+ın 154/2
[=3]

İsa: öz. is.
İ.+dən 121/19
İ.+ya 174/19, 174/21
[=3]

İsfahan: öz. is.
İ.+a 20/2, 49/11, 54/17, 54/9, 55/1, 55/11, 61/19, 61/22, 64/1, 64/12
İ.+da 56/4, 61/22, 61/6, 68/20
İ.+dan 54/27
[=15]

İskəndər Aqa Şair: öz. is.
İ. A. Ş. 169/6, 169/8
[=2]

İskəndər bəy: öz. is.
İ. b. 151/9
[=1]

İslam: öz. is.
İ. 102/17, 140/9, 141/22, 142/2, 142/8, 16/31, 161/15, 163/2, 37/4
İ.+da 167/1
İ.+dan 15/23, 15/6, 18/25
İ.+ı 125/12, 15/8, 162/26, 21/32
İ.+ın 141/23
[=18]

İslam ansiklopedisi: öz. is.
İ. a.+ndə 47/23
[=1]

İslami: öz. is.
İ. 102/17
[=1]

İslamiyyət: öz. is.
İ. 17/23
[=1]

İsmayıl: öz. is.
İ. 34/13
[=1]

İsmayıl bəy Qutqaşınlı: öz. is.
İ. b. Q. 145/19, 146/26 140/14 145/19, 145/24
[=5]

İsmayıl bəy Nakam: öz. is.
İ. b. N. 172/5, 160/25
[=1]

İsnə: öz. is.
İ. 37/27
[=1]

İstanbul: öz. is.
İ. 122/23, 122/25, 31/22, 31/28
İ.+a 122/17, 122/25, 68/22
İ.+da 142/29, 142/30, 148/10, 26/10, 42/18, 46/6, 57/11, 63/27
İ.+dan 171/4
İ.+un 122/27
[=17]

İstirabon: öz. is.
İ. 141/29
[=1]

İşraq: öz. is.
İ.+dır 67/27, 97/12
[=1]

İtimad: öz. is.
İ. 21/20
[=1]

jalə: is. (Far.) kırağı
j.+lər 53/14
[=1]

jenəral: is. (Alm.) kara ve hava kuvvetlerinde albaylıktan sonra gelen ve mareşalliğe kadar olan yüksek rütbeli subaylara verilen genel ad
j. 145/20
[=1]

Jenəral Amerolf: öz. is.
J. A. 140/22
[=1]

kabab: is. (Ar.) ateşte veya susuz olarak bir kap içinde pişirilen et yemeği
k. 131/23
[=1]

kaç: sf. bir şeyin güzelliğini sormaya yarayan soru sıfatı, ne kadar, güzel
k. 172/4
[=1]

kadəh: is. (Ar.) içkilerde kullanılan küçük bardak, kam, piyale
k.+in 43/1
[=1]

kafi: sf. (Ar.) yeten, yetişen, elveren, yeterli, kifayet eden
k. 37/9
k.+dir 57/14
[=2]

kafi ol-: f. (< Ar. kāfī + T. ol-) yetmek, yetişmek
k. o.-mayıb 22/14
[=1]

kafir: sf. (Ar.) Allah'ın varlığına ve birliğine, Hz. Muhammed'in peygamberliğine ve Allah'tan yükselenlere inanmayan yahut bunlardan birini inkâr etmeyen kimse
k. 104/12, 136/17, 175/16, 85/12, 93/21, 41/2, 44/11, 98/17
[=8]

kağız: is. (Far.) kâğıt artırılmış eski metinlerde rastlanan asıl şekli
k. 128/13
k.+dır 128/14
k.+ı 128/13
[=3]

kainat: is. (Ar.) yaratılmış olanlar hepsi, yer gök bütün varlıklar ve bütün mahlûkat, âlem, evren
k. 142/15, 167/15
k.+ın 27/15
[=3]

kakil: is. (Far.) alna düşen kısa saç demeti, perçem
k. 106/23, 62/23
k.+ə 100/10
k.+i 105/16, 86/7, 108/18
k.+in 126/19
[=7]

kal-: f. durmak
k.-madı 63/9
k.-mış 179/29
[=2]

kalıp: is. (Ar.) elde edilmek istenen formata göre hazırlanmış olup içine dökülen sıvı veya hamur kıvamındaki maddeye aynı biçimi veren içi oyuk nesne
k. 55/12
[=1]

kamil: sf. (Ar.) noksansız, tam, bütün
k. 136/11, 25/1, 25/2, 42/15, 57/9
[=5]

kamilən: zf. tamamen, tam olarak, noksansız
k. 32/27, 43/14
[=2]

kan: is. plazma ve kan yuvarlanmalarından meydana gelen ve damarların içinde dolaşarak vücut dokularını besleyen kırmızı renkli sıvı
k. 68/11
k.+ı 171/29
[=2]

kani: sf. (Ar.) kanaat eden, elindekini yeterli bulmayı istemeyen, kendisine verilene razı olan
k. 59/23
[=1]

kapitalist: is. (Fr.) sermayeci
k.+ləri 159/10
[=1]

kapitalizm: is. (Fr.) piyasa ekonomileri hür kurumsale dayalı üretim sistemi içerisindedir
k.+i 149/2
[=1]

karakterli: sf. sağlam bir karakter olan, seçkin
k. 169/6
[=1]

karar: is. (Ar.) bir iş veya mesele hakkında verilen kesin hüküm
k.+ım 63/9
[=1]

karə: is. (Fr.) kenarları ve açıları birbirine eşit olan dörtgen; dördül, murabba
k. 70/32
[=1]

kari: is. (Ar.) okuyucu
k. 88/11
[=1]

karivan: is. (Far.) uzak yerlere yolcu ve ticaret eşyası taşıyan yük hayvanı katarı
k. 107/19, 179/11
k.+ımdan 180/5
k.+i 104/13
[=4]

keç-: f. bir yerden başka bir yere gitmek
k. 60/18
k.-di 37/19, 88/6, 89/29
k.-diktən 55/16
k.-dim 136/5
k.-dir 119/24, 19/12, 22/13, 84/18
k.-diyi 54/5
k.-diyini 54/7
k.-ən 119/24, 141/17, 149/23, 168/1, 169/1, 169/5, 56/2, 96/10, 83/11, 133/33, 16/20, 162/10, 166/9, 18/31, 29/19, 48/4, 67/17
k.-ər 100/12, 80/11, 101/18
k.-ərək 143/15
k.-ibdür 136/15
k.-ir 125/16, 81/20, 81/18
k.-məz 136/56
k.-mişdi 161/15
k.-ür 56/12
[=40]

keçim: is. geçinmek işi, maişet
k.+ini 164/15
[=1]

keçin-: f. geçinmek
k. 153/6
k.-miş 31/20
[=2]

keçir-: f. geçirmek
k.-dikdən 166/3
k.-diyi 154/20, 171/18
k.-ən 147/11
k.-ib 100/15
k.-məkdir 60/3
k.-məsin 143/13
k.-miş 151/15, 37/16, 83/27
k.-mişdir 177/5, 27/7, 79/5
k.-sək 75/12
[=14]

keçirmə: is. geçirme işi
k.+yə 140/2, 93/2, 149/21, 70/20
k.+yi 102/19
[=5]

keçmə: is. geçme işi
k. 60/12
k.+sinə 141/24
k.+sini 175/10
k.+yə 142/16
[=4]

keçmiş: sf. zaman bakımından geride kalmış
k. 152/13, 84/17
k.+də 119/18
k.+dəki 21/30, 70/19
[=5]

kenz: is. (Ar.) hazine
k.+in 28/24
[=1]

kerem: is. (Ar.) soyluluk
k.+i 111/13
[=1]

keşakeş: is. (Far.) çekişme, mücadele, keşmekeş
k. 63/21
[=1]

keyif: is. (Ar.) canlılık, tasasızlık, iç rahatlığı
k.+ini 51/16
[=1]

kəbab: is. (Ar.) ateşte veya susuz olarak bir kap içinde pişirilen et yemeği
k. 56/15, 60/26
[=2]

kəbə: sf. özenilmeden yapılmış, gerektiği gibi ince işlenmemiş
k. 174/7, 27/11, 64/24, 75/16, 75/26
[=5]

kəbir: sf. (Ar.) büyük, ulu olan
k. 72/27
[=1]

kəcrəftar: sf. (Far.) eğri, çarpık
k. 151/12
k.+dən 87/3
k.+ə 70/31
k.+ı 85/8
[=4]

kədər: is. (Ar.) gönül üzüntüsü, iç darlığı, gam, tasa
k. 136/26, 136/27
k.+i 70/18
k.+in 153/19
k.+ini 162/3
k.+lə 79/20
[=6]

kədərlən-: f. üzülmek, tasalanmak
k.-ir 146/16
[=1]

kədərli: sf. keder içinde olan; ızdıraplı, mükedder
k. 173/12, 80/2
[=2]

kəfən: is. (Ar.) ölünün gömülmeden önce sarıldığı beyaz bez; kefen bezi, yakasız gömlek, yakasız mintan
k. 31/31, 98/9
[=2]

kəfənsiz: sf. kefeni olmayan
k. 104/9
[=1]

kəhkəşan: is. (Far.) samanyolu
k.+ın 68/12
[=1]

kəlam: is. (Ar.) söz
k. 38/10, 47/15, 56/17
k.+a 103/1
k.+ı 103/19
k.+ım 112/13
k.+ında 111/18
[=7]

kəlb: is. (Ar.) göğüs orta boşluğunda, iki akciğer arasında, vücudun her yanından gelen kirli kanı akciğerlere ve oradan gelen temiz kanı da vücuda dağıtan organ; yürek
k.+dən 174/15
[=1]

kəllə: is. (Far.) baş
k.+m 32/2
[=1]

kəlmə: is. (Ar.) bir veya birkaç heceden oluşan, anlamlı ses birliği; söz, sözcük, lügat
k. 69/29, 76/6, 113/16, 15/10, 22/3, 38/24, 76/14
k.+lər 75/7, 16/28, 61/11
k.+ləri 80/6
k.+lərin 16/27
k.+lərlə 39/20
k.+ni 76/5
k.+nin 16/27, 16/29
k.+si 15/4, 99/6, 15/10, 15/11
k.+sini 27/13
k.+sinin 15/3
[=22]

kəmal: is. (Ar.) olgunluk
k. 102/19, 32/27
k.+a 162/27
k.+i 109/7
k.+indən 74/21
[=5]

kəman: is. (Far.) dört teli olan, çenenin altına dayayarak çalınan yaylı saz
k. 101/18, 131/14, 178/15, 68/13, 75/13
[=5]

kəmənd: is. (Far.) hayvanları yakalamak için kullanılan, ucu ilmikli, kaygan uzun ip
k. 135/18, 135/24, 126/19, 127/6
[=4]

kəmər: is. (Far.) bele dolayarak toka ile tutturulan, kumaş, deri veya metalden yapılan bel bağı
k. 151/25, 112/12
k.+i 177/17
[=3]

kəmtər: sf. (Far.) çok değersiz, çok aşağı
k. 71/11
[=1]

kənar: is. (Far.) birinin bitiş kısmı, bitiş yeri, uçta kalan kısmı
k. 135/23, 91/24
k.+a 136/46
k.+da 55/12
k.+dan 51/25
k.+ın 97/21
[=6]

kənd: is. (Soğ.) şehir
k. 183/8
k.+də 74/12
k.+ində 16/8, 69/14, 140/19, 151/14, 154/31, 155/14, 168/8, 172/17, 182/28
k.+lərdə 74/13
k.+lərində 19/11, 49/9
[=14]

kəndli: sf. şehirli
k. 125/14, 146/7, 164/15, 69/16
k.+dir 69/14
k.+lər 149/9
k.+lərin 159/16, 150/2
k.+lərlə 151/15
k.+nin 150/4
[=10]

kəramət: is. (Ar.) ermiş kimselerin gösterdiklerine inanılan, doğaüstü, şaşkınlık uyandırıcı davranış veya durum
k. 83/12
[=1]

kərəm: is. (Ar.) soyluluk
k. 73/24, 75/5, 120/16, 121/1, 144/1
[=5]

kəs-: f. geçmek
k. 150/14, 176/2
k.-di 96/21
k.-din 135/10
k.-ər 152/23
k.-ib 179/27, 117/15
k.-ir 165/22
k.-məkdir 60/17
k.-miş 173/5
k.-mişdim 108/7
[=11]

kəsb: is. (Ar.) kazanma, sürekli kazanma
k. 175/19
k.+i 167/10
[=2]

kəsb et-: f. (< Ar. kesb + T. et-) kazanmak
k. e.-(d)ən 175/18
k. e.-məyə 175/14
[=2]

kəsik: sf. kesilmiş olan
k. 105/28
[=1]

kəsil-: f. kesme işi yapılmak
k.-məyən 176/28
k.-miş 121/15
[=2]

kəskin: sf. çok kesici, iyi kesen
k. 117/29, 160/16, 145/6, 150/18, 150/3, 163/12, 164/1, 164/11, 165/6, 160/12
[=10]

kəskinləş-: f. keskin duruma gelmek
k.-diyi 148/31
[=1]

kəşif: is. (Ar.) ortaya çıkarma, meydana çıkarma
k. 92/26
k.+i 99/27
k.+inə 142/7
[=3]

kəşməkəş: is. (Far.) karışık olma durumu
k.+lərlə 139/7
[=1]

kıl-: f. kılmak
k.-ır 18/6
k.-masın 143/22
[=2]

kız: is. dişi çocuk (krş. **qız**)
k.+ı 20/13
[=1]

ki: bağ. anlam bakımından birbirleriyle ilgili cümleleri birbirine bağlayan bir söz
k. 100/26, 101/13, 102/22, 102/3, 102/30, 102/31, 103/14, 106/10, 106/27, 108/29, 116/12, 116/26, 119/3, 119/4, 120/3, 121/4, 121/5, 127/13, 129/20, 131/30, 131/7, 135/12, 135/19, 135/21, 135/23, 135/9, 136/10, 136/17, 136/34, 136/42, 136/8, 141/10, 144/19, 144/24, 146/17, 146/18, 147/25, 147/29, 148/4, 148/8, 15/15, 152/18, 153/10, 153/2, 154/11, 154/30, 162/28, 163/1, 163/7, 163/8, 166/21, 166/22, 167/16, 172/2, 172/4, 173/2, 175/28, 176/2, 179/3, 18/22, 18/33, 18/4, 180/22, 181/9, 182/5, 184/7, 21/32, 21/33, 24/12, 28/19, 28/22, 28/24, 37/6, 38/23, 38/8, 39/11, 39/12, 39/20, 40/25, 40/8, 41/28, 43/19, 43/20, 43/30, 43/31, 44/11, 44/19, 44/9, 46/19, 46/9, 47/25, 53/15, 56/10, 56/11, 56/13, 56/16, 56/17, 59/13, 59/18, 59/20, 60/14, 62/18, 62/20, 62/26, 63/31, 63/8, 64/27, 64/4, 65/14, 65/23, 65/9, 66/2, 66/9, 67/23, 68/9, 71/3, 71/5, 72/15, 72/22, 72/23, 73/1, 73/12, 73/13, 73/19, 74/3, 76/6, 77/2, 80/13, 80/15, 80/18, 80/19, 80/24, 81/17, 81/18, 81/20, 81/26, 82/13, 83/29, 83/7, 84/12, 84/14, 84/20, 84/5, 84/8, 90/11, 90/14, 90/6, 91/22, 93/11, 93/26, 97/21, 98/13, 98/8, 99/25, 112/23, 117/10, 120/23, 121/2, 128/17, 141/12, 142/10, 142/15, 143/12, 166/20, 171/22,171/24, 182/8, 72/24, 77/25, 92/20, 98/19
[=171]

kiçik: sf. boyutları, benzerlerininkinden daha ufak olan, mikro; ufak tefek büyük karşıtı
k. 103/5, 139/11, 139/5, 148/24, 159/9, 162/12, 41/6, 46/2, 46/8, 47/8, 50/2, 57/10, 61/8, 63/26, 82/25
[=15]

kilit: is. (Far.) anahtar, düğme gibi takılıp çıkarılabilen bir parça yardımıyla çalışan kapatma aleti
k.+(d)iyəm 34/5
[=1]

kim: zm. “hangi kişi?” anlamında kullanılan bir söz
k. 100/24, 121/12, 121/16, 129/12, 129/18, 135/25, 143/22, 144/5, 156/18, 178/14, 178/23, 18/22, 19/29, 28/22, 28/27, 28/29, 34/15, 40/19, 40/20, 41/16, 41/20, 41/22, 42/7, 42/8, 42/9, 43/23, 43/26, 44/24, 44/26, 45/20, 45/3, 53/11, 53/12, 53/14, 53/16, 53/5, 53/8, 54/2, 56/15,
60/11, 60/21, 64/13, 65/24, 65/5, 72/13, 72/21, 73/13, 73/21, 73/22, 74/5, 74/7, 81/7, 84/10, 84/6, 85/6, 87/16, 87/6, 88/10, 88/15, 89/12, 92/24, 92/27, 93/22, 93/23, 93/8, 84/31, 113/4, 121/21, 143/10, 173/11, 83/20, 87/23
k.+də 90/6
k.+di 98/10, 98/14
k.+dir 126/1
k.+dür 40/9
k.+ə 117/25
k.+əm 40/9
k.+lər 104/4
[=80]

kimi: ed. benzetme ve mukayese bildiren söz
k. 100/2, 101/17, 101/19, 101/30, 102/15, 106/25, 106/29, 107/12, 108/13, 109/3, 110/6, 113/20, 113/5, 113/6, 115/23, 116/27, 119/11, 120/21, 121/13, 121/5, 121/8, 126/24, 129/26, 131/3, 135/14, 140/27, 141/29, 141/8, 141/9, 142/14, 145/15, 145/25, 146/26, 146/4,

148/28, 148/5, 148/6, 149/25, 152/24, 153/26, 154/16, 154/21, 154/3, 154/33, 157/6, 160/12, 160/16, 160/22, 160/25, 161/5, 162/14, 162/28, 163/4, 163/5, 165/22, 165/28, 167/20, 167/22, 167/27, 168/8, 169/19, 169/24, 169/6, 17/6, 170/14, 170/7, 171/1, 171/15, 172/22, 173/29, 173/6,174/11, 175/12, 175/28, 176/10, 176/11, 176/29, 176/3, 177/22, 177/25, 178/18, 178/6, 180/1, 181/30, 182/19, 183/19, 184/17, 184/22, 184/26, 185/1, 19/5, 20/12, 20/8, 21/13, 22/2, 24/10, 24/12, 25/9, 27/15, 28/16, 29/19, 34/15, 37/7, 39/19, 40/20, 40/28, 41/5, 43/13, 45/23, 46/8, 48/8, 49/18, 54/17, 55/21, 56/13, 57/16, 58/26, 60/6, 61/2, 64/14, 64/5, 65/21, 65/26, 65/6, 66/6, 67/18, 67/19, 67/22, 68/32, 69/26, 69/27, 69/28, 73/16, 73/2, 75/11, 79/14, 83/25, 83/26, 85/12, 85/24, 88/7, 89/18, 89/7, 90/18, 95/15, 96/13, 97/22, 97/23, 97/3, 98/9, 99/22. 141/9, 154/9, 179/17, 179/19, 65/17
k.+dir 113/16, 82/9
[=158]

kimse: zm. hiç kimse, hiç biri anlamında kullanılan söz
k. 128/20. 129/2, 136/47, 51/21, 73/4, 84/30, 93/24, 99/1
k.+də 74/10
k.+lər 173/30
[=10]

kimyagər: is. (< Ar. kīmyāʾ + Far. -ger) kimyacı
k. 73/6
[=1]

kimyagerlik: is. kimyacılık
k. 163/15
[=1]

kirpik: is. göz kapağının kenarlarındaki kıllar
k.+lər 77/10
k.+(y)i 75/22
k.+(y)in 131/9, 29/3, 75/13
k.+(y)inə 26/16
[=6]

kişi: is. kadın veya erkeğe verilen genel ad; can, şahıs, şahsiyet, zat, nefer, nüfus

k. 79/10
k.+ni 136/44
[=2]

kişmiş: is. bugüne göre geride kalmış olan zaman
k. 126/16
k.+ə 142/16
[=2]

kişvər: is. (Far.) memleket, ülke
k. 73/3
k.+sinin 86/24
[=2]

kitab: is. (Ar.) üzerinde herhangi bir metin olan sayfaların bir araya getirilerek dikilip ciltlenmiş neşir türü
k. 103/4, 103/5, 137/1, 141/19, 155/13, 17/13, 17/23, 21/25, 92/17
k.+da 17/25, 18/24, 51/4
k.+ı 103/4, 105/12, 141/30, 148/23, 17/10, 19/1
k.+ıdır 103/5, 133/32, 17/23, 95/12
k.+ın 141/31, 148/26, 17/16, 21/25
k.+ında 128/3, 89/17
k.+ından 84/19
k.+ını 22/7
k.+lar 183/2, 21/6
k.+lardandır 17/11

k.+ları 171/3, 21/5
[=35]

kitabcı: is. kitap satan kimse veya yer
k.+sı 50/16
[=1]

kitabça: is. küçük kitap
k.+da 147/28
[=1]

kitabxana: is. istifade edilmesi için kitapların toplandığı ve muhafaza edildiği yer
k. 46/20, 52/8, 62/11
k.+larında 42/17
k.+sında 137/5, 62/12
k.+sındadır 137/6
k.+sındakı 68/20
[=8]

kizb: is. (Ar.) yalancı
k.+ü 72/14
[=1]

klasizm: is. (Fr.) Eski Yunan, Roma sanatından, edebiyatından kaynaklanan, XVII. yüzyılda Fransa'dan yayılan sanat ve edebiyat çığırı
k.+i 176/15
[=1]

klassik: sf. klasik şahsiyetler tarafından yaratılmış numune olabilecek
k. 111/12, 114/15, 147/29, 152/5, 167/24, 167/25, 173/23, 174/11, 20/2, 47/30, 61/13, 69/28, 83/26
k.+ləri 113/7
k.+lərindən 147/14
k.+lərini 160/6
k.+lərinin 184/20
[=17]

koləra: is. (Fr.) şiddetli ishal ve kusmalarla kendini gösteren, çok bulaşıcı, salgın ve öldürücü bir hastalık
k.+dan 141/1
[=1]

komedi: is. (Fr.) güldürü
k. 162/17, 163/11
k.+lərdəki 166/10
k.+ləri 165/15
k.+lərində 163/12, 163/5, 165/3
k.+lərindəndir 164/19
k.+lərini 165/7, 165/8
k.+ləriylə 160/7
k.+si 164/10, 164/15, 164/24
k.+sidir 164/14
k.+sini 161/25
[=16]

komediya: is. (Fr.) güldürü
k.+lar 184/23
k.+sında 184/3
k.+sını 184/12
k.+sının 184/2
k.+sıyla 183/31
[=5]

konsert: is. (Rus.) konser
k.+ləri 162/11
[=1]

kopuz: is. ozanların çaldığı telli Türk sazı
k. 18/13
[=1]

koş-: f. koşmak
k.-maxla 38/27
[=1]

köç-: f. yerleşmek amacıyla bir yerden başka bir yere gitmek, taşınmak
k.-müş 140/20, 147/9, 16/16, 161/19, 54/9
k.-müşdür 64/1
k.-müşlər 61/22
k.-üb 140/30, 172/16
k.-ür 69/21
[=10]

köçəri: sf. bir yere yerleşmeyip sürekli olarak bir yerden başka yere göçen
k. 153/12
[=1]

köçür-: f. göçmesine sebep olmak
k.-dü 49/11
k.-müşdür 164/26
[=2]

köhnə: sf. modası geçmiş, şimdiki döneme uygun olmayan
k. 140/12, 140/4, 159/15, 163/16, 176/21, 183/17, 183/19, 183/23, 185/3, 185/6, 175/23
[=11]

kök: is. nesil
k.+dən 67/11
k.+ü 16/27, 16/29, 16/30
[=4]

kökləşmə: is. kökleşmek işi
k.+sinə 79/17
[=1]

köllən-: f. genellikle ateşin üzerinde kül oluşmak
k.-di 82/3
[=1]

kömək: is. yardım
k. 168/14, 84/18
k.+dir 157/9
k.+(y)ilə 184/11
[=4]

köməkçi: is. yardım eden kişi; yardımcı
k. 175/27
[=1]

kömək et-: f. yardım etmek
k. e.-mişdir 122/30
k. e.-(d)ən 177/15
[=2]

könül: is. sevgi, istek, düşünüş, anma, hatır vb. duyguların kaynağı; içeri, yürek, dil
k. 72/21101/10, 101/11, 101/13, 101/15, 101/17, 101/19, 101/21, 101/23, 101/25, 108/24, 146/21, 171/25, 171/30, 179/15, 179/4, 180/26, 34/18, 39/10, 42/10, 64/19, 65/2, 80/12,84/11, 84/22, 99/25, 180/11
k.+də 180/9, 26/17
k.+dən 51/9
k.+dür 29/18
k.+üm 106/25, 108/18, 129/10, 131/21, 155/23, 156/6, 180/13, 180/14, 180/21, 181/11, 181/21, 181/7, 44/3, 59/6, 66/10, 75/5, 77/21, 80/24, 90/10, 91/19, 91/24, 26/14
k.+ümə 65/7
k.+ümü 126/28, 136/16, 179/23, 181/5, 25/11, 60/22, 60/24, 60/27, 64/26, 81/23, 81/24, 82/2, 82/4, 82/6
k.+ümün 91/1
k.+ümüz 27/11, 27/12, 29/13
k.+ünü 71/22, 84/13
[=74]

könül ver-: f. âşık olmak, yürekten sevmek

k. v.-dik 81/25
[=1]

kör: sf. (Far.) görme engelli
k. 179/5, 17/31
[=2]

körpü: is. herhangi bir engelle ayrılmış iki yakayı birbirine bağlayan veya trafik akımının, başka bir trafik akımını kesmeden üstten geçmesini sağlayan ahşap, kâgir, beton veya demir yapı
k. 31/25
k.+ləri 177/16
k.+sü 33/27
[=3]

kövkəb: is. (Ar.) yıldız
k. 34/15
k.+əyi 131/19
k.+i 29/10
[=3]

kövn: is. (Ar.) olma, vuku bulma, ortaya çıkma, hudus etme
k.+ilə 28/1
[=1]

kövsər: is. (Ar.) cennette bir nehir veya havuz
k. 173/22, 156/28, 98/22
[=3]

kuh: is. (Far.) dağ
k.+i 105/23, 29/13
k.+ü 98/13
[=3]

kulli: sf. (Ar.) bütüne ait, bütünle ilgili, bütünü kapsayan
k. 169/14
[=1]

kurtarıl-: f. kurtarılmak
k.-dığını 71/17
[=1]

kuş: is. yumurtlayan omurgalılardan, akciğerli, sıcakkanlı, vücudu tüylerle örtülü, gagalı, iki ayaklı, iki kanatlı uçucu hayvanların ortak adı
k. 63/19
[=1]

kutəh: sf. (Far.) kısa
k.+ilən 108/19
[=1]

kuy: is. (Far.) köy, mahalle, semt
k.+i 107/11
k.+ində 128/22, 129/21, 181/13, 128/30, 85/9
k.+ini 91/25
[=7]

küdurət: is. (Ar.) kuvvet, güç, takat, iktidar
k. 109/8
[=1]

küfr: is. (Ar.) Allah'ın varlığı ve birliği gibi esasları teşkil eden konuları inkâr etme
k. 129/17, 33/25, 34/16
[=3]

küfran: is. (Ar.) yapılan iyiliği unutma, iyilik bilmeme, nankörlük
k. 90/11
[=1]

kül: is. yanan şeylerden artakalan toz madde

k. 105/28, 51/4
[=2]

külah: is. (Far.) içine bazı şeyler koymak için huni biçiminde bükülmüş kâğıt kap
k. 122/22
[=1]

külli: sf. (Ar.) sayısız, hesapsız, çok
k. 102/4, 162/25, 170/24
k.+yi 101/6
[=4]

külliyat: is. (Ar.) bir yazarın bütün eserlerini içeren dizi
k. 165/10, 165/11, 46/26, 123/12, 42/15
k.+ı 103/4, 67/9, 61/30
k.+ında 42/13, 46/21, 46/25, 50/30
k.+ından 62/11
[=13]

külliyə: is. (Ar.) bir caminin çevresinde cami ile birlikte kurulmuş medrese, imaret, sebil, kütüphane, hastane vb. yapıların bütünü
k.+nin 162/24
[=1]

küs-: f. herhangi birinin hoşa gitmeyen bir söz veya davranışı yüzünden görüşmez olmak
k.-ə 113/1
k.-ərlər 77/23
k.-müşəm 119/2, 119/3, 119/5, 119/7, 119/9, 77/17, 77/18, 77/20, 77/22, 77/24, 77/24
k.-üb 62/7
[=14]

küskün: sf. küsmüş, gücenmiş olan, muğber
k. 80/2
[=1]

kütlə: is. (Ar.) katı maddelerin büyük parçası
k. 24/5
k.+lərinə 47/31
k.+lərini 183/18
k.+lərinin 140/8
k.+sinə 146/24
[=5]

kvartal: yılın dörtte biri
k. 175/27
[=1]

Kabil: öz. is.
K.+də 54/27
K.+ə 54/27
[=2]

Karamaz: öz. is.
K.+ın 141/29
[=1]

Karkiya: öz. is.
K. 52/21
[=1]

Kars: öz. is.
K. 15/14
[=1]

Kaşğarlı Mahmud: öz. is.
K. M. 17/24
[=1]

Katib Çələbi: öz. is.
K. Ç. 141/29
[=1]

Kazım Aqa Salık: öz. is.

K. A. S. 91/5, 145/17, 157/23
[=3]

Kazım Xan: öz. is.
K. X. 146/11
K. X.+la 146/9
[=2]

Keyxosrov: öz. is.
K. 122/22
[=1]

Kəbə: öz. is.
K.+dən 174/2
K.+yə 174/1
[=2]

Kəlimi Təbrizi: öz. is.
K. T. 50/12
[=1]

Kəlkətə: öz. is.
K. 63/31
[=1]

Kəmalüddövlə: öz. is.
K.+nin 167/2
[=1]

Kəmalüddövlə Məktubları: öz. is.
K. M. 160/11, 161/26, 166/25
K. M.+nı 166/28
[=4]

Kənan: öz. is.
K.+ı 116/5
K.+ın 107/8
[=2]

Kənzül Mesaib: öz. is.
K. M. 103/4
[=1]

Kərbəla: öz. is.
K. 141/10, 142/1, 20/23, 20/25, 37/16, 42/3, 47/1 172/19, 102/15, 102/20, 104/23, 106/15, 97/17, 97/19, 97/20, 97/5, 97/6, 98/11, 98/5, 99/4, 108/2, 107/18, 42/7, 89/9
K.+da 145/10, 37/18
K.+ya 103/9, 105/1
K.+yi 146/29
[=29]

Kərbəladan Şama Gedəndə: öz. is.
K. Ş. G. 107/17
[=1]

Kərbəlayı Səfi Valeh: öz. is.
K. S. V. 154/18
[=1]

Kərim Aqa Fatih: öz. is.
K. A. F. 69/5
[=1]

Kərimi: öz. is.
K. 21/20, 50/24
[=2]

Kəsrəvi: öz. is.
K. 16/8
[=1]

Kəşfül Qəraib: öz. is.
K. Q. 142/7
[=1]

Kəşmir: öz. is.
K.+də 55/10
[=1]

Kırım: öz. is.
K.+dan 171/4

[=1]

Kirilof: öz. is.
K.+dan 145/14, 152/8
[=2]

Kitabi Əsgəriyyə: öz. is.
K. Ə. 143/4
[=1]

Koroğlu: öz. is.
K. 20/4
[=1]

Köçərli: öz. is.
K. 102/23, 111/17
[=2]

Kür Qırağı: öz. is.
K. Q. 74/13
[=1]

qabağ: 1. zf. önce (krş. **qabax**)
q. 141/2, 45/22
q.+a 20/29
q.+dan 154/5, 136/55
2. is ön
q.+ımda 109/5
q.+ında 126/7, 61/14
[=8]

qabax: zf. önce (krş. **qabağ**)
q. 16/6, 166/9, 167/28, 184/1, 27/16, 36/14
q.+cadan 157/24
q.+can 39/20
[=8]

qabaxkı: sf. önceki, önceden olan
q. 18/25, 24/15, 95/6
[=1]

qabil: is. (Ar.) tür, cins
q. 103/14, 49/6
q.+dədir 175/3
q.+i 106/1
[=4]

qabiliyyət: is. (Ar.) yetenek
q. 103/16
q.+i 76/26
[=2]

qabiliyyətli: sf. yetenekli
q. 82/17
[=1]

qaç-: f. gitmek, uzaklaşmak
q. 1/13
q.-ardı 145/12
q.-dım 96/21
q.-ıb 100/29
[=4]

qaçaq: is. yasaca yapılması yasak olan veya yapılması için gerekli izin alınmayan
q. 176/1, 93/20
[=2]

qaçır-: f. kaçmasını sağlamak veya kaçmasına imkân yaratmak
q.-ır 146/10, 146/9
q.-mışam 90/2
[=3]

qadagan: is. yasak
q. 21/29
[=1]

qadagan et-: f. yasaklamak
q. e.-(d)ilmiş 21/28
[=1]

qadagan ol-: f. yasaklanmak
q. o.-duğu 21/3
q. o.-muşdur 21/7
[=2]

qadın: is. erişkin dişi insan; hatun, hatun kişi, bayan, karı, nisa, zen
q. 164/17, 177/16, 177/3
q.+a 70/2
q.+ın 143/23
q.+ının 146/14, 70/14
q.+ların 70/17
q.+larının 152/11
[=9]

qadir: is. (Ar.) değer, kıymet
q. 71/2, 89/25
[=2]

qafil: sf. (Ar.) çevresinden ve gerçeklerden habersiz olan, gaflet bulunan içinde, dalgın, dikkatsiz ve düşüncesiz (kimse)
q. 19/27, 45/18, 56/16
[=3]

qafilə: is. (Ar.) birlikte yolculukların meydana geldiği topluluk
q.+dən 106/28
[=1]

qafilə salar: is. kafile başı, kafilenin başında bulunan kimse
q. s. 80/7
[=1]

qafil ol-: f. (< Ar. ġāfil + T. ol-) gaflet içinde olmak, habersiz olmak
q. o.-a 163/9
q. o.-ma 116/13
[=2]

qafiyə: is. (Ar.) şiirde dizelerin sonunda tekrarlanan ve aynı ahengi veren heceler veya aynı görevde olmayan ancak benzeşen sesler; uyak
q. 147/28, 75/6, 70/7
q.+lər 179/18, 56/20
q.+ləri 74/24
[=6]

qafiyəli: sf. kafiyesi bulunan; uyaklı, mukaffa
q. 181/1, 40/7
[=2]

qaidə: is. (Ar.) bir şeyin üzerine oturduğu taban, dayanak yeri, mesnet
q.+dən 67/21
q.+ləri 22/17
q.+lərin 183/17, 183/23
q.+lərlə 183/17
[=5]

qail: sf. (Ar.) söyleyen
q. 170/26
q.+dir 27/18
[=2]

qail ol-: f. (< Ar. ḳāʾil + T. ol-) razı olmak
q. o.-duğunu 27/21
q. o.-ub 79/9
[=2]

qal-: f. olduğu yerde durmak, hareketine, yoluna devam etmemek
q.-an 104/26, 130/2, 16/18, 17/9, 177/15
q.-aq 93/19, 93/20, 93/21
q.-ar 142/14
q.-asan 18/18
q.-dı 54/28
q.-dığı 142/14, 182/19, 38/3, 79/15
q.-dığını 74/14

q.-dıqdan 168/8, 69/20
q.-dım 117/23, 117/24, 154/24, 178/25, 85/10
q.-ıb 108/14, 121/13, 129/11, 129/12, 129/17, 89/7, 90/10
q.-ıban 130/3
q.-ır 143/20, 70/27, 84/21
q.-ırsan 18/18
q.-madı 75/3
q.-madır 17/10
q.-maq 69/26
q.-maqla 176/20
q.-mayıb 106/8, 152/18, 170/5
q.-mayıbdır 73/18
q.-mayıp 47/31
q.-maz 53/12, 53/16, 53/8, 54/2, 80/10, 80/11, 80/12, 80/13, 80/14, 80/19, 80/20, 80/25, 80/26,80/9, 81/10, 81/15, 81/16, 81/21, 81/22, 81/3, 81/4, 81/9
q.-mış 100/16, 117/1, 122/25, 21/13, 37/29
q.-mışam 116/24
q.-mışdı 34/18
q.-mışdır 133/37, 16/25, 169/5, 22/3, 25/9, 33/14, 47/29, 83/10, 83/11, 83/12, 83/13, 83/14
q.-mışıq 175/23
q.-mışlar 21/4
[=87]

qala: is. (Ar.) düşmanın gelmesi beklenilen yollar üzerinde, askerî önem taşıyan şehirlerde, geçit ve dar boğazlarda güvenliği sağlamak için yapılan kalın duvarlı, burçlu, mazgallı yapı; kermen
q. 100/5, 105/5, 129/15, 53/11
q.+lar 53/15
q.+sına 64/25
q.+sinə 177/17
[=7]

qaldır-: f. bulunduğu yerden yukarıya doğru hareket ettirmek
q.-ır 170/25
q.-maq 166/29
[=2]

qaldırma: is. kaldırmak işi
q.+ğa 139/12
[=1]

qaləndər: is. (Far.) yaşama şartları konusunda titizlik göstermeyen, gösterişsiz ve sade yaşamaktan yana olan kimse
q. 32/25
[=1]

qalxış-: f. gücünün üstünde ve zorca bir işi yapmak üzere hareket etmek, girişmek, teşebbüs etmek
q.-an 149/26
[=1]

qamçı: is. bir ucuna ip, deri vb. bağlı olan vurma, dövme aracı
q. 149/9
[=1]

qamçıla-: f. kamçı ile vurmak
q.-mışdır 150/3
[=1]

qamer: is. (Ar.) ay
q. 28/30
[=1]

qan: is. atardamar ve toplardamarların içinde dolaşarak hücrelerde özümleme, yadımlama görevlerini sağlayan plazma ve yuvarlardan oluşmuş kırmızı renkli sıvı; dem, hun

q. 101/11, 108/7, 150/19, 178/9, 19/20, 44/5, 45/11, 59/10, 59/13, 59/29, 60/8, 65/1, 65/29, 66/8, 80/10, 90/15, 98/13, 98/3, 98/6
q.+a 119/29, 135/7, 173/11
q.+da 18/18, 41/1, 83/10
q.+dır 156/21, 180/19
q.+ə 106/13
q.+ı 66/8
q.+ıdır 33/14, 34/1
q.+ımı 173/10, 59/12
q.+ın 88/19
q.+ına 88/19
q.+ını 56/15, 59/29, 59/9, 73/13
q.+lar 153/5, 89/24
[=41]

qana-: f. (üstünden zaman geçmiş manevi acılar) kendisini yeniden duyumsatmak, depreşmek
q.-dım 34/3
q.-ram 89/29
[=2]

qansuzluq: is. (Ar.) soysuzluk
q. 149/11, 167/6
[=1]

qan tök-: f. ölüme yol açmak, cana kıymak
q. t.-ülməsin 146/10
[=1]

qan ud-: f. kan yutmak
q. u.-ubdur 59/22
[=1]

qanun: is. (Ar.) yasa
q. 107/4, 108/7, 166/6, 182/23, 43/13
q.+larına 80/6
[=6]

qanuni: sf. (Ar.) yasal
q. 21/29, 44/21
[=2]

qanunnamə: is. (< Ar. ḳānūn + Far. nāme) kanunların toplandığı kitap
q.+si 167/2
[=1]

qapı: is. bir yere girilip çıkılırken içinden geçilen yer
q. 26/15, 44/26
q.+da 85/22
q.+nda 34/19
q.+nun 34/5
q.+sı 33/26, 44/24
q.+sın 93/4
q.+sında 92/7
q.+sının 68/6
q.+su 44/23
[=11]

qara: is. siyah
q. 104/10, 171/29, 172/4, 19/21, 29/2, 44/28, 45/12, 45/2, 60/11, 63/10, 65/22, 65/23, 65/24, 73/8
q.+dır 84/12
[=15]

qaralan-: f. lekelenmek, leke sürülmek
q.-ıbdır 91/21
[=1]

qaranlıq: is. ışıklı olmama durumu
q. 149/15, 164/6, 108/25
[=3]

qarar: is. (Ar.) bir iş veya mesele hakkında verilen kesin hüküm
q. 135/10
q.+ımı 135/10
[=2]

qarar ver-: f. (< Ar. ḳarār + T. ver-) durmak
q. v.-miş 46/3
[=1]

qardaş: is. aralarında değer verilen ortak bir bağ bulunanlardan her biri
q. 107/21, 136/53, 152/24, 20/11, 74/15, 79/11
q.+ı 151/9, 164/28, 27/29, 52/7, 71/20, 90/12
q.+ıdır 91/7
q.+ım 107/21
q.+ına 27/30, 108/1
q.+larımıza 22/5
q.+ların 33/14
[=18]

qarət: is. (Ar.) düşmanın kullanımına yağma için yapılan hücum, akın, çapul
q. 71/19
[=1]

qarın: is. insan ve hayvanlarda gövdenin kaburga kenarlarından kasıklara kadar olan ön bölgesi; batın
q.+ında 115/27
[=1]

qarışıq: sf. karışmış olan
q. 79/20
q.+ı 57/8
[=2]

qarışıqlıq: is. karışık olma durumu
q.+lar 69/19
[=1]

qarşı: is. bir şeyin, bir yerin, bir kimsenin esas tutulan yüzünün ilerisi; ön
q. 140/5, 143/7, 147/16, 147/5, 148/12, 149/20, 149/21, 149/25, 149/27, 150/18, 152/21, 163/17, 164/10, 165/18, 165/29, 166/1, 169/8, 19/22, 29/14, 31/1, 80/2, 82/9, 96/13
q.+sında 148/9, 151/1, 29/19, 40/28, 40/6, 70/20, 98/15
[=30]

qarşı çıx-: f. bir düşünceye katılmamak, cephe almak
q. ç.-araq 183/17
q. ç.-ır 160/17
[=2]

qarşı gəl-: f. başkaldırmak
q. g-ir 64/12
q. g-miş 70/16
[=2]

qarşılıqlı: sf. birbiriyle karşı karşıya bulunan
q. 146/22, 146/3
[=2]

qasaba: is. (Ar.) köyle şehir arası yerleşim yeri, küçük şehir
q.+da 31/20
[=1]

qaş: is. gözlerin üzerinde oluşan bir çizgi oluşması biçiminde yer alan kısa kıllar
q.+dan 101/18
q.+ı 59/24, 75/13, 75/22
q.+ın 59/9, 132/5, 29/3
q.+na 126/25, 126/29
q.+la 151/24
q.+ların 131/9
[=11]

qat: is. bir yapıda yer alan daire veya odaların bütünü

q. 174/18
q.+a 88/19
q.+ımdan 18/10
q.+ında 18/12
[=4]

qatıq: is. ekmekle karın doyurmak gerektiğinde, ekmeğe katılan peynir, zeytin, helva vb. yiyecek
q. 92/13
[=1]

qatıl-: f. bir topluluğa dâhil olmak; girmek, katışmak, iştirak etmek, iltihak etmek
q.-mış 89/18
[=1]

qatil: is. (Ar.) insan öldüren kimse
q.+dir 126/17
q.+i 98/22
[=2]

qatre: is. (Ar.) damla
q. 34/17
[=1]

qavuş-: f. tekrar bulmak ve görmek, bir araya gelip buluşmak
q.-acağına 65/11
q.-dı 26/14
[=2]

qavuştur-: f. kavuşmasını veya kavuşmalarını sağlamak
q.-ur 39/25
[=1]

qaya: is. büyük ve sert taş kütlesi
q. 31/31
[=1]

qaygı: is. üzücü bir şey olacak korkusundan doğan endişe, gam, keder, tasa
q. 146/5
q.+larına 89/18
q.+sına 177/15
[=3]

qayıt-: f. kendi mihveri veya başka bir şey etrafında hareket etmek
q.-(d)anda 54/15
q.-(d)ıb 54/17
q.-(d)ır 55/11
q.-(d)ırdılar 159/18
q.-arır 146/8
q.-dı 122/18
q.-mış 112/6
[=7]

qayıtma: is. dönme, gelme
q.+sı 145/22
[=1]

qaynaq: is. bir bilim dalının çeşitli konuları üzerinde yazılmış ve yayımlanmış çalışmaların türü; alan yazını, literatür
q. 66/3
q.+ı 20/26, 20/8
q.+larını 159/11
[=4]

qazan-: f. edinmek, elde etmek
q.-mış 31/21
q.-mışdır 28/14, 68/19
[=3]

qazəl: is. (Ar.) divan edebiyatında 5-10 beyit arasında değişen, ilk beytinin dizeleri birbiriyle, sonraki beyitlerinin ikinci dizeleri birinci beyitle uyaklı,

genellikle lirik konularda yazılan nazım biçimi
q. 76/12, 104/27, 129/9, 26/9, 34/8
q.+ini 115/9, 26/11
q.+lər 115/19
q.+lərində 74/17, 28/9
q.+lərindəki 104/28
q.+lərindən 19/15, 182/10, 28/25
[=14]

qazı: is. bir yeri kazma işi; hafriyat
q. 52/14
[=1]

qazıl-: f. kazma işi yapılmak
q.-an 16/19
[=1]

qazi: is. (Ar.) savaştan sağ olarak dönen kimse
q. 88/10
q.+lər 175/6
q.+si 26/3, 26/6
q.+sin 102/3
q.+siydi 52/13
[=6]

qeyd: is. (Ar.) bir yere mal ederek deftere geçirme
q.+indən 167/14
q.+ini 80/9
[=2]

qeyd et-: f. < (Ar. ḳayd + T. et-) bazı önemli noktaları belirleyip yazmak
q. e.-(d)ir 55/15
q. e.-diyi 52/5
q. e.-mek 110/6, 176/15
q. e.-mişdir 56/6
[=5]

qeylüqal: dedikodu, boş söz
q. 126/8
[=1]

qeyrət: is. (Ar.) çalışma isteği; mücahede
q. 60/20, 65/3
[=2]

qeyrətli: sf. çalışkan, çaba gösteren
q. 89/20
[=1]

qeyri: ed. başka
q. 128/19, 128/20, 128/22, 128/24, 128/26, 128/28, 128/30, 128/5, 129/2, 129/4, 167/17, 33/16, 39/17, 39/18, 51/12
[=15]

qəbilə: is. (Ar.) boy
q.+lər 15/8
q.+lərin 15/7
q.+lərində 96/16
[=3]

qəbir: is. (Ar.) mezar
q. 154/20
[=1]

qəbristan: is. (< Ar. ḳabr + Far. -istān) mezarlık
q.+ında 176/13
[=1]

qəbul: is. (Ar.) bir şeye isteyerek veya istemeyerek razı olma
q. 161/26
[=1]

qəbul et-: f. (< Ar. ḳabūl + T. et-) bir şeye isteyerek veya istemeyerek razı olmak

q. e.-(d)ib 15/8, 17/8
q. e.-(d)ilmiş 22/12
q. e.-(d)ilmişdir 22/11
q. e.-(d)irlər 25/29
q. e.-dikdən 16/32
q. e.-dirməsindən 165/30
q. e.-miş 171/19
q. e.-mişdir 27/8
[=9]

qədəh: is. (Ar.) içki içmeye yarayan ayaklı bardak; cam
q. 44/27, 51/16, 77/21
[=3]

qədəm: is. (Ar.) ayak
q. 86/5, 144/27
q.+i 43/22
[=3]

qədər: 1. is. (Ar.) yazgı
q. 127/13, 140/21, 141/22, 141/23, 141/24, 141/25, 141/27, 145/21, 146/20, 148/31, 154/20, 165/7, 183/4, 63/7, 67/14, 69/23, 76/30, 86/28, 95/16, 96/26
2. is. (Ar.) gönül üzüntüsü, iç darlığı, gam, tasa
141/10, 149/19, 154/25, 182/7, 56/3, 15/24, 17/4, 178/15, 20/23, 25/8, 37/22, 37/8, 47/24, 99/22, 99/23, 151/13
[=36]

qədim: sf. (Ar.) çok eski zamanda var olmuş veya eskiden beri var olan; bayrı
q. 141/22, 141/29, 42/15, 57/6, 74/22, 76/12, 86/20, 96/14, 16/11, 16/13, 16/14, 16/18, 16/32, 16/7, 18/23, 21/27
q.+dən 102/17, 16/18
q.+dir 16/24, 18/25
[=20]

qədr: is. (Ar.) değer
q. 74/8, 73/10
[=2]

qəffar: is. (Ar.) geçmişi uzun zamana dayanan, eski
q. 99/6
[=1]

qəflət: is. (Ar.) aymazlık
q. 183/20
q.+dən 143/14
[=2]

qəhhar: sf. (Ar.) kahreden, yok eden
q.+dən 88/26
q.+ə 71/2
[=2]

qəhr: is. (Ar.) insanın içine giren derin üzüntü, sıkıntı, keder
q. 181/14
[=1]

qəhrəman: sf. (Far.) savaşta yiğitlik ve cesaret kanıtı korkusuzca dövüşen kimse, yiğit, bahadır
q. 96/25
q.+dır 146/3
q.+ı 146/1, 32/9, 96/17
q.+ıdır 161/8
q.+ın 117/12, 149/30
q.+ını 164/19
q.+lara 18/29
q.+ların 145/29
[=11]

qəhrəmanca: zf. bir kahramana yakışır şekilde
q.+sına 146/7
[=1]

qəhrəmanlıq: is. kahramanlık durumu

q.+larını 21/17
[=1]

qəlb: is. (Ar.) göğüs orta boşluğunda, iki akciğer arasında, vücudun her yanından gelen kirli kanı akciğerlere ve oradan gelen temiz kanı da vücuda dağıtan organ; yürek
q. 93/28
q.+i 77/18
q.+imə 136/18
q.+nə 64/17
q.+ini 108/12
[=5]

qələbə: is. (Ar.) galip gelme, galibiyet
q.+sinə 40/22
[=1]

qələm: is. (Ar.) yazı yazmaya mahsus, genellikle çubuktan ayrılmış alet
q. 104/16
q.+iylə 150/3
[=2]

qələt: is. (Ar.) yanlış kelime veya söz
q. 119/4
[=1]

qəlitə: is. (Fr.) nitelik
q.+si 46/31
[=1]

qəm: is. (Ar.) kaygı, tasa, keder, iç darlığı
q. 129/20, 143/11, 144/5, 173/11, 174/23, 174/25, 177/23, 104/13, 105/25, 105/9, 113/24, 117/14, 178/20, 179/2, 73/13
q.+dən 136/18, 116/2
q.+ə 173/13, 63/6
q.+i 131/22, 144/14, 173/2, 173/4, 117/27, 178/4, 182/5, 40/5, 60/21
q.+im 100/21, 136/15, 117/26, 45/15
q.+in 115/28
q.+indən 34/15, 59/22
q.+ini 174/24, 172/30
q.+iylə 179/14
q.+lərə 101/27
q.+lərin 144/30
[=40]

qəmər: is. (Ar.) ay
q.+idə 122/14, 122/29, 104/17, 104/19, 121/11, 136/57, 85/3, 97/15, 97/9
[=9]

qəmxar: sf. (Far.) gam ölçümü, kederlenen, tasalanan, üzülen
q. 129/2
q.+imə 130/8
[=2]

qəmli: sf. üzüntülü, kederli
q. 119/25, 181/3, 74/18, 72/21
[=4]

qəmzə: is. (Ar.) göz süzerek göz ucu ile bakma, göz kuyruğunda görülen gönül çekici hareket
q. 151/24
q.+də 120/25
q.+dən 77/12
q.+n 101/18, 74/28
q.+si 26/13, 75/14, 75/23
[=8]

qəmzəli: sf. gamzesi olan
q. 173/26
[=1]

qərar: is. (Ar.) bir iş veya sorun hakkında düşünülerek verilen kesin yargı
q. 139/7, 176/16
q.+ı 136/28
q.+ım 173/28
q.+ını 173/5
[=5]

qərb: is. (Ar.) batı
q. 176/17, 183/30
q.+dən 162/26
q.+ə 181/25
[=4]

qərq: is. (Ar.) bir şeyle aşırı derecede dolmuş olma, bir tamamen batmış, boğulmuş hâlde bulunma, müstağrak
q.+i 101/12
[=1]

qərq ol-: f. (< Ar. ġarḳ + T. ol-) (suya) batmak, (suda) boğulmak
q. o.-muş 99/6
q. o.-sun 151/27
[=2]

qəsd: is. (Ar.) niyet, istek, amaç, gaye
q.+i 100/19, 101/2
[=2]

qəsdən: zf. (Ar.) bilerek
q. 164/26
[=1]

qəsidə: is. (Ar.) on beş beyitten az olmayan, bütün beyitlerin ikinci dizeleri en baştaki beyit ile uyaklı olan ve çoğu kez büyükleri övmek için yazılan divan edebiyatı şiir türü
q. 37/27, 46/22, 46/27, 28/17, 64/2, 115/19, 123/14, 168/9, 174/11, 103/7, 103/8,101/4
q.+də 41/27, 68/7, 174/27
q.+dən 56/3
q.+dir 47/17
q.+lər 41/13, 96/14, 101/4, 118/2
q.+ləri 41/24, 61/30
q.+lərin 46/29
q.+lərində 38/24, 38/14, 62/6
q.+lərindən 56/19, 174/26
q.+ni 47/17
q.+si 41/12, 42/3
q.+sidir 41/14, 174/27
q.+sində 37/12
q.+siylə 103/6
q.+ylə 104/23
[=37]

qəzəl: is. (Ar.) divan edebiyatında 5-10 beyit arasında değişen, ilk beytinin dizeleri birbiriyle, sonraki beyitlerinin ikinci dizeleri birinci beyitle uyaklı, genellikle lirik konularda yazılan nazım biçimi
q. 100/5, 104/30, 113/9, 120/1, 141/4, 147/29, 154/18, 160/26, 167/27, 168/14, 168/16, 168/17, 169/1, 169/18, 169/27, 170/4, 172/28, 177/28, 178/1, 20/33, 25/26, 25/9, 38/27, 39/10, 39/11, 39/12, 39/6, 39/8, 39/9, 43/17, 55/21, 55/30, 57/24, 64/2, 65/18, 69/28, 84/19
168/9, 172/9, 28/17, 46/23, 84/7, 121/11, 152/6, 172/30, 173/12, 174/9, 32/12, 32/7, 46/10, 62/1, 61/30
q.+də 128/18, 25/25, 62/7, 29/17
q.+dən 174/11, 63/25
q.+dir 39/4, 39/7
q.+ə 147/30
q.+i 104/22, 125/3, 171/28, 172/3, 178/3, 179/19, 40/7, 45/5, 51/7, 61/7, 77/16, 85/4

q.+ində 128/6, 178/27, 83/29
q.+inə 123/18
q.+ini 101/8, 181/1, 25/10, 59/15, 84/7
q.+lər 181/3, 91/7, 118/3, 133/36, 144/6, 169/21, 31/2, 42/1, 46/1, 56/19, 62/6, 99/4
q.+lərdə 56/23, 172/26, 173/14
q.+lərdən 42/11, 108/15
q.+ləri 85/2
q.+lərin 30/31, 56/20, 61/1
q.+lərində 38/14, 104/28, 147/31, 172/30, 173/12, 173/29, 173/6, 177/22, 180/1, 38/19
q.+lərindən 129/7, 123/27, 132/7, 29/20, 59/15, 99/7
q.+lərinə 178/1, 181/27, 181/4, 57/2
q.+lərini 104/21, 173/23, 48/3, 58/24
q.+lərinin 113/10, 168/22, 173/13, 178/18, 54/10, 59/1, 61/24
q.+lərilə 115/9, 170/15, 172/29, 171/20, 28/4
[=139]

qəzəliyat: is. (Ar.) gazeller
q. 26/4, 123/15, 43/16, 101/5
q.+ı 43/16
q.+ından 125/1
[=6]

qəzəlsəra: sf. (Far.) gazel yazan (kimse)
q. 176/30
q.+lar 160/23
q.+larını 168/2
q.+larındandır 65/17
[=4]

qəzete: is. (İtal.) politika, ekonomi, kültür ve daha başka konularda haber ve bilgi vermek için yorumlu veya yorumsuz, her gün veya belirli zaman aralıklarıyla çıkarılan yayın; ceride
q. 171/5
q.+i 183/24
q.+in 182/27, 183/27, 183/7
q.+sini 160/14
[=6]

qıda: is. (Ar.) besin
q.+nın 100/17
q.+sını 153/10
[=2]

qıl-: f. etmek, eylemek, yapmak
q. 104/15, 105/27, 106/29, 108/1, 135/8, 136/32, 136/33, 144/14, 144/27, 156/1, 156/16, 19/24, 39/27, 45/15, 45/30, 59/28, 70/32, 86/7, 92/25, 168/30
q.-a 129/23, 64/24
q.-an 44/7, 86/4
q.-dı 129/16, 53/6, 82/14, 83/6, 85/11, 85/19, 88/1, 88/14, 88/5
q.-dım 132/2, 34/17
q.-duğunı 26/16
q.-ıb 112/28, 129/22, 131/20, 173/27, 174/22, 59/25
q.-ır 40/24, 87/9
q.-ma 60/8
q.-maz 19/19, 40/25, 41/16, 45/10
q.-mış 72/11, 91/1
q.-mışdı 71/7
q.-sam 136/24
q.-um 116/23
q.-ur 28/21, 28/22, 44/16
[=57]

qılıc: is. uzun, düz veya eğri, ucu sivri, bir veya her iki yüzü keskin, kın içinde bele takılan, çelikten silah; tığ
q. 60/5
q.+ı 34/12
[=2]

qın: is. bıçak, kılıç vb. kesici araçların kabı

q. 59/10
[=1]

qır-: f. sert bir şeyin üzerine vurarak veya bir kuvvet tatbik ederek parçalamak
q.-maq 176/21
[=1]

qırağ: is. su buğusunun soğuk havalarda, yerde, bitkiler, ağaçlar ve öteki nesneler üzerinde
donmasıyla oluşan ince tabaka
q.+a 37/16
[=1]

qırx: is. otuz dokuzdan sonra, kırk anında önce gelen sayının adı
q. 126/13, 34/5
[=2]

qırxıncı: sf. kırk sayısının sıra sıfatı, sırada otuz dokuzuncudan sonra gelen
q. 149/23
[=1]

qırqın: sf. kırılmış, gücenmiş, incinmiş
q. 176/28
[=1]

qırma: is. kırmak işi
q.+(ğ)a 34/12
[=1]

qısa: sf. iki ucu arasında az mesafe olan, boyu uzun olmayan
q. 139/6, 15/1, 174/27, 79/7
[=4]

qısaca: zf. kısa olarak
q. 141/21, 24/19, 52/29, 96/11
[=4]

qıssə: is. (Ar.) kısa hikâye, ibretli hikâye, fıkralar, rivayet
q.+sin 53/5
q.+yi 104/15
[=2]

qış: is. kuzey yarım kürede 22 Aralık-21 Mart, güney yarım kürede 21 Haziran-23 Eylül tarihleri arasındaki zaman dilimi, sonbaharla ilkbahar arasındaki soğuk mevsim; şita
q. 117/10, 63/1
[=2]

qışlaq: sf. (Far.) kışın barınılan yer, kışlık yer
q. 112/15
[=1]

qıtaat: is. (Ar.) kıtalar
q. 123/14
[=1]

qıyamət: is. (Ar.) tek tanrılı dinlerin inanışına göre dünyanın sonu ve bütün ölülerin dirilerek mahşerde toplanacağı zaman; hesap günü, kıyamet günü, mahşer günü
q. 154/20, 63/15, 66/1, 109/6, 79/9
q.+ə 181/30
[=6]

qız: is. dişi çocuk (krş. **kız**)
q. 165/23
q.+a 112/8, 71/14
q.+dır 146/13
q.+ı 147/6, 161/23, 176/23, 177/7
q.+ım 149/22
q.+ının 143/16
q.+ıyla 26/6
[=11]

qızıl: is. parlak kırmızı renk
q. 148/4, 148/8, 148/9, 53/10
q.+a 163/18
[=5]

qızqın: sf. çok sıcak, kızmış veya kızdırılmış, ateş gibi
q. 171/6
[=1]

qiblə: is. (Ar.) sığınılan, baş vurulan, mukaddes tarafından yönetilen yer, şey veya makam
q. 75/16, 71/3, 75/26
q.+yi 171/20
[=4]

qibləgah: is. (< Ar. ḳible + Far. -gāh) Kâbe'nin bulunduğu yer, kıble yönü
q.+a 100/19
[=1]

qimnaziya: is. (Rus.) spor okulu
q. 148/22
[=1]

qisim: is. (Ar.) bir bütünün bir bölümü
q. 103/1, 143/10, 103/17, 126/4
q.+ində 183/12
q.+indən 126/15
q.+ini 67/7, 87/2
[=8]

qismət: is. (Ar.) takdir edilmiş olan şey, nasip
q. 62/26
q.+də 43/12, 183/13
q.+ə 56/18, 183/7, 32/19
q.+i 18/25, 33/5, 59/1, 54/5, 55/27, 57/15
q.+ində 32/24
q.+ini 151/14, 27/7
q.+inin 119/25
[=16]

qismi: sf. (Ar.) bir şeyin yalnız bir bölümü ait olan, bir kısmı içine alan
q. 102/31, 123/15, 123/17, 89/17, 123/14
[=5]

qitə: is. (Ar.) yeryüzündeki altı büyük kara parçasından her biri; ana kara
q. 147/29, 170/20, 46/23, 98/15
q.+lər 123/17, 42/12, 95/18
q.+lərdən 123/16
q.+lərində 62/9
q.+lərlə 96/24
q.+yi 123/18
[=11]

qiymət: is. (Ar.) değer
q. 25/18, 73/10, 83/12
q.+i 25/18, 73/18, 91/23
q.+indir 93/14
q.+lər 85/9
[=8]

qiymətli: sf. değerli
q. 32/8, 93/2, 17/6
q.+dir 64/1
[=4]

qiymət ver-: f. (< Ar. ḳiymet + T. ver-) kıymetli olduğunu kabul etmek
q. v.-ib 147/23
q. v.-mək 70/3
[=2]

qoca: is. bir kadının evli olduğu erkek, eş, zevç
q. 136/40, 150/4, 154/13, 165/26
[=4]

qoç: is. yiğit, delikanlı
q. 60/6

q.+ların 26/25
[=2]

qoçaq: sf. yiğit, kabadayı, yürekli, cesur
q. 175/28, 146/2
[=2]

qol: is. insanın omuzundan parmak uçlarına kadar olan organı
q.+undan 15/11
q.+unu 21/23
[=2]

qolsuz: sf. kolu olmayan (kimse)
q. 98/12
[=1]

qom: is. ağıl civarında bulunan çobanların gecelemesine mahsus baraka, yayla evi
q. 136/53
[=1]

qonşuluq: is. komşu olma durumu
q. 74/15
[=1]

qopuz: is. Türklerin asırlardan beri çok yaygın olarak kayıtlı oldukları, bugün mevcut Orta Asya'da ve Sibirya Türkleri arasında kullanılan mızraplı saz
q.+lar 96/23
q.+un 44/19
q.+unu 18/27
[=3]

qorx-: f. korku duymak, ürkmek, dehşete kapılmak; korkulmak
q.-maz 161/8
q.-uram 113/1, 153/8, 90/11
[=4]

qorxu: is. bir tehlike veya tehlike düşüncesi karşısında duyulan kaygı, üzüntü
q.-dan 151/1
[=1]

qorun-: f. kendini korumak, bir yere sığınmak, bir şeyden sakınmak
q.-maq 166/27
[=1]

qoş-: f. adım atışlarını artırarak ileri doğru hızla gitmek; seyirtmek
q.-amaz 39/2
q.-an 20/26
q.-arlar 150/14, 150/9
q.-duğu 76/23
q.-muş 28/13, 49/18
q.-muşdur 26/23
q.-muşlar 19/30
[=9]

qoşdurul-: f. koşma işi yaptırılmak
q.-muş 150/4
[=1]

qoşma: is. sazla okunmak için hece ölçüsü ile yazılmış, ilk kıtasının birinci, ikinci ve dördüncü dizeleriyle öteki kıtalarının dördüncü dizeleri birbiriyle, kalan dizeler de kendi aralarında uyaklı, konuları sevgi ve doğa olayları olan bir halk şiiri
q. 32/12, 70/13, 76/29, 79/16, 154/3
q.+dır 74/22
q.+ğı 36/12
q.+lar 32/11, 70/7, 76/25, 162/6
q.+lardan 33/12
q.+ları 111/13, 151/18, 70/10, 70/5, 76/23, 76/24
q.+ların 74/24
q.+larında 151/29, 70/14

q.+larındakı 74/23
q.+larından 77/5
q.+larıyla 154/18
q.+nı 75/12
q.+ya 90/23
[=26]

qoy-: f. bir şeyi bir yere bırakmak, belli bir yere yerleştirmek
q. 105/28, 106/17, 106/22, 127/10, 41/4
q.-a 86/5
q.-an 151/6
q.-ardı 145/13
q.-arsaq 25/26
q.-du 101/26, 125/4, 160/8, 162/21, 90/14, 49/12
q.-ma 44/1, 51/10, 86/2
q.-madı 88/20
q.-magil 60/15
q.-mayıbdır 102/31
q.-maz 152/23, 64/10
q.-muş 135/19
q.-muşdur 28/11
q.-muşuq 142/16
q.-salar 51/11
q.-ub 100/11, 176/30, 86/8
q.-ubdu 181/26
q.-ubdur 179/20, 180/3
[=33]

qoyul-: f. koyma işine konu olmak
q.-an 97/4
q.-du 182/28, 183/31
q.-ubdu 102/22
[=4]

qoyun: is. geviş getirenlerden, eti, sütü, yapağısı ve derisi için yetiştirilen evcil hayvan
q. 126/5
q.+u 112/15
[=2]

qönçe: is. (Far.) henüz açılmamış veya açılmak üzere olan çiçek; tomurcuk
q. 101/14, 106/11, 174/15
q.+ləri 97/24
q.+si 90/15
q.+yi 44/13, 44/4, 59/7
[=8]

qövm: is. (Ar.) aralarında töre, dil ve kültür ortaklığı bulunan, boy ve soy bakımından da birbirine bağlı insan topluluğu; budun
q.+ləri 141/20
[=1]

qrup: is. (Fr.) birbirine benzer veya aynı cinsten olan şeylerin oluşturduğu bütün; küme, takım
q. 176/14, 176/18
q.+a 176/16
q.+un 176/19
[=4]

qucaqlaş-: f. birbirini kucaklamak; kuçuşmak
q.-ıb 77/9
[=1]

qulac: is. gerilerek açılmış iki kolun parmak uçları arasındaki uzaklık
q. 151/21
[=1]

qulaq: is. başın her iki yanında bulunan işitme organı
q. 165/22, 72/13
q.+(ğ)un 18/22
q.+larına 53/14
[=4]

qulaq as-: f. önem vermek, dinlemek

q. a.-mış 69/18
[=1]

qulam: is. (Ar.) delikanlı, genç oğlan
q. 170/18
q.+ı 171/23
[=1]

qumaş: is. (Ar.) ipek, yün, pamuk vb. kullanılan makine veya tezgâhlarda dokunmuş her türlü dokuma
q. 137/14
[=1]

qur-: f. parçaları birleştirerek bütünleştirmek, çatlamak
q.-du 53/10
q.-duğu 177/12
q.-dular 16/5, 17/8
q.-maq 183/8, 69/25
q.-muş 102/3, 177/12, 177/26, 26/7
q.-muşdur 52/9
q.-muşlar 15/25
[=12]

qurban: is. (Ar.) bir ülkü uğrunda feda edilen veya kendini feda eden kimse
q. 107/11, 125/15, 126/29, 60/6
q.+a 34/13
q.+dı 135/13
q.+əm 106/17
q.+ın 107/12, 173/9
[=9]

qurban et-: f. (< Ar. ḳurbān + T. et-) kendi çıkarı için birini veya bir şeyi feda etmek
q. e.-(d)əsən 127/3
[=1]

qurban ol-: f. (< Ar. ḳurbān + T. ol-) bir kimse veya bir şey için kendini feda etmek
q. o.-a 130/27
[=1]

qurd: is. köpekgillerden, gri sarı renkli, yırtıcı, etçil memeli hayvan
q. 175/28
[=1]

qurtar-: f. bir canlıyı bir felaketten, tehlikeden veya zor durumdan uzaklaştırmak
q.-am 96/21
q.-an 71/9
q.-ır 141/16
[=3]

qurtara bil-: f. kurtarma ihtimali veya imkânı bulunmak
q. b.-ir 146/22
[=1]

qurtarma: is. kurtarmak işi; tahlis
q.+(ğ)a 51/24
[=1]

quru: sf. suyu, nemi olmayan, yaş ve nemli karşıtı
q. 39/17, 81/17
[=2]

qurucu: sf. bir kurumun, bir işin kurulmasını sağlayan; bani, müessis
q.+su 27/7
q.+sudur 19/11, 32/5, 70/1
[=4]

qurul-: f. kurma işine konu olmak veya kurma işi yapılmak
q.-an 15/6

q.-du 170/10, 184/19, 69/1
q.-muş 161/10
q.-muşdu 169/25, 170/28
[=7]

qurulma: is. kurulmak işi
q.+sına 183/10
[=1]

quruluş: is. kurulmak işi
q.+u 175/25
q.+undakı 140/5
[=2]

qurutma: is. kurutmak işi
q. 56/13, 63/13
[=2]

quş: is. yumurtlayan omurgalılardan, akciğerli, sıcakkanlı, vücudu tüylerle örtülü, gagalı, iki ayaklı, iki kanatlı uçucu hayvanların ortak adı
q. 101/17
q.+u 106/25, 129/10, 155/23, 156/6
q.+un 98/24
[=6]

quyu: is. su katmanına varıncaya kadar derinliğine kazılan, genellikle silindir biçiminde, çevresine duvar örülen, suyundan yararlanılan çukur
q.+lar 150/10
[=1]

qübbə: is. (Ar.) yarım küre biçiminde olan ve yapıyı örten dam; kümbet, tak
q.+sidir 74/29
[=1]

qüdrət: is. (Ar.) bir işi yapabilme, bir direnmeyi yenme gücü; çıdam
q. 29/16, 154/25
q.+i 37/22, 42/1
q.+im 103/28
q.+in 39/9
q.+lə 143/10
[=7]

qüdrətli: sf. kudret sahibi olan
q. 17/31, 176/10, 184/8
[=3]

qürbət: is. (Ar.) doğup yaşanılmış olan yerden uzak yer; gurbetli
q. 129/1, 130/1, 181/21
q.+də 179/27, 64/11, 130/2, 89/21, 84/1
q.+dən 64/28
[=9]

qüvvət: is. (Ar.) fiziksel güç
q. 15/4, 163/1, 102/30
q.+i 68/13
[=4]

qüvvətlən-: f. fiziksel gücü artmak
q.-ir 76/7, 160/1
q.-irdi 184/23
[=3]

qüvvətlənmə: is. kuvvetlenmek işi
q.+sinə 149/26
[=1]

qüvvətli: sf. gücü çok olan, zorlu, şiddetli
q. 139/14, 148/15, 151/29, 153/10, 164/19, 176/22, 21/19, 27/9, 47/29, 68/30
[=10]

Qaçaq: öz. is.
Q.+ları 184/21
[=1]

Qaçaq Nəbi: öz. is.
Q. N. 161/6, 161/7
[=2]

Qaçar: öz. is.
Q. 95/4, 95/5
[=2]

Qafar Rağib: öz. is.
Q. R. 170/6
[=1]

Qafil: öz. is.
Q. 172/22
[=1]

Qafqaz: öz. is.
Q. 122/29, 140/22, 177/7
Q.+ın 165/16
[=4]

Qafqaziya: öz. is.
Q. 162/23
[=1]

Qafqaz Müsəlmanlarına Xitab: öz. is.
Q. M. X. 175/17
[=1]

Qahirə: öz. is.
Q. 42/18
[=1]

Qaidə: öz. is.
Q.+lər 22/15
[=1]

Qandahar: öz. is.
Q. 56/1
[=1]

Qandəharnamə: öz. is.
Q. 56/19
[=1]

Qanuni Qüdsi: öz. is.
Q. Q. 142/4
[=1]

Qarabağ: öz. is.
Q. 121/9, 150/27, 151/6, 153/24, 155/14, 170/27, 174/27, 182/19, 20/13, 69/11, 76/20, 91/9, 68/29, 69/22
Q.+a 155/16, 69/20, 79/6
Q.+da 154/14, 154/30, 160/21, 160/23, 169/23, 176/28, 85/1
Q.+dakı 155/16
Q.+ın 176/23, 176/26, 177/16, 182/19, 20/7
[=30]

Qarabağlı: öz. is.
Q. 149/24, 150/20, 168/20
Q.+dır 168/6
[=4]

Qarabağnamə: öz. is.
Q.+dən 148/25
[=1]

Qaracadağı: öz. is.
Q.+nın 165/12
[=1]

Qaracadağlı Aşıq Əli: öz. is.
Q. A. Ə.+nin 76/29
[=1]

Qaradağ: öz. is.
Q. 153/23
Q.+da 154/11
[=2]

Qaraxanlı: öz. is.

Q. 17/14
Q.+lar 17/13
[=2]

Qaraqoyunlu: öz. is.
Q. 31/9
Q.+lar 31/6
[=2]

Qaraman: öz. is.
Q.+lar 90/1
[=1]

Qasım: öz. is.
Q. 106/29, 168/17, 57/1
[=3]

Qasım bəy Zakir: öz. is.
Q. b. Z. 140/14, 149/25, 150/21, 151/5, 162/6, 176/16, 20/12
Q. b. Z.+dir 151/6
Q. b. Z.+ə 150/26
Q. b. Z.+in 171/17
[=10]

Qasirə: öz. is.
Q. 175/2
[=1]

Qatran: öz. is.
Q.+dır 17/33
Q.+i 65/16
[=2]

Qavsi: öz. is.
Q.+nin 28/12
[=1]

Qazax: öz. is.
Q. 157/23, 168/11, 69/13, 89/19, 91/13, 91/14, 90/1
Q.+a 168/8
Q.+da 153/24
Q.+dan 169/5
Q.+ın 79/11
[=11]

Qazi Abdulla: öz. is.
Q. A. 52/11, 52/16
[=2]

Qazi Bürhanəddin: öz. is.
Q. B. 26/1, 26/10, 26/22, 26/8
Q. B.+dən 26/23
Q. B.+dir 26/1
[=6]

Qazvin: öz. is.
Q. 55/13
[=1]

Qazvinli Fəthəli Qaçar: öz. is.
Q. F. Q. 95/11
[=1]

Qenah Xan: öz. is.
Q. X. 69/22
[=1]

Qədim Türkcə: öz. is.
Q. T. 16/13, 17/15
[=2]

Qəffarə: öz. is.
Q. 71/8
[=1]

Qəməri: öz. is.
Q. 160/25, 20/28
[=2]

Qənbər: öz. is.
Q. 98/30
Q.+ü 98/22

[=2]

Qərb Türkcəsi: öz. is.
Q. T. 16/11
[=1]

Qərib: öz. is.
Q. 83/1
[=1]

Qəzənfər öz. is.
Q. 98/18
[=1]

Qıbçaq: öz. is.
Q. 15/8
[=1]

Qılıc bəy: öz. is.
Q. b. 50/24
[=1]

Qıpçaq ləhcə: öz. is.
Q. l.+si 17/2
[=1]

Qırx Bulaqlı Məhəmməd Xəlifə Aciz: öz. is.
Q. B. M. X. A. 153/26
[=1]

Qırqız Türk: öz. is.
Q. T.+lərindən 16/24
[=1]

Qızılbaş: öz. is.
Q. 33/8, 79/12
[=2]

Qissayi Yusif: öz. is.
Q. Y. 25/27
[=1]

Qoba: öz. is.
Q. 68/29
[=1]

Qonax: öz. is.
Q. 16/8
[=1]

Qövsi: öz. is.
Q. 64/11, 64/21, 64/24, 64/26, 64/28, 64/9, 65/11, 65/15, 65/17, 66/3
Q.+də 64/5
Q.+nin 65/19
Q.+yi 65/10
[=13]

Qövsi Təbrizi: öz. is.
Q. T. 63/32
[=1]

Quba: öz. is.
Q. 143/4, 69/4, 84/17, 168/15
Q.+da 140/19, 140/21, 141/2
Q.+ya 140/20, 140/30
[=9]

Qum: öz. is.
Q. 55/13
[=1]

Qumri: öz. is.
Q. 102/14, 102/23, 102/30, 103/4, 104/15
Q.+də 102/14
Q.+nin 102/29, 103/11, 103/4
[=9]

Qumuq: öz. is.
Q. 52/31
[=1]

Quran: öz. is.
Q. 34/7, 91/21
Q.+da 27/15
Q.+ı 27/15
Q.+ü 105/12
[=5]

Qutadqu bilik: öz. is.
Q. b.+dən 17/24
Q. b.+dir 17/12
[=2]

Qüdsi: öz. is.
Q. 141/5, 144/28, 144/29, 144/30, 144/31, 145/18, 69/5
[=7]

Qüdsi Xəlili: öz. is.
Q. X. 155/18
[=1]

labüd: sf. (Ar.) lazım, gerekli

l.+dan 143/11
[=1]

lacərəm: zf. (Ar.) şüphesiz, besbelli

l. 72/9
[=1]

laçin: is. beyaz renkli, ayakları kırmızı bir çeşit şahin
l. 153/7
[=1]

laf: is. (Far.) bir düşünce anlatan kelime veya kelime dizisi, söz, lakırdı
l. 84/25
l.+ı 107/15
[=2]

lahuti: sf. (Ar.) ilahi
l. 38/19
[=1]

lakin: bağ. (Ar.) ama, ancak, fakat
l. 127/34, 128/5, 129/6, 137/4, 139/7, 141/31, 142/17, 145/22, 146/23, 147/2, 147/6, 148/5, 162/8, 164/2, 165/1, 169/4, 177/7, 183/27, 183/31, 49/5, 50/3, 52/19, 54/18, 55/10, 57/13, 61/13, 67/4, 70/27, 71/23, 74/17, 76/6, 79/19, 79/5, 84/9
[=34]

laqeyd: sf. (Ar.) kayıtsız, ilgisiz
l. 149/15
[=1]

lal: sf. (Ar.) lâl rengi, kırmızı
l. 63/20, 123/3, 62/26, 126/23, 44/14, 68/10
l.+in 59/22
l.+ində 172/2
[=8]

lal eylə-: f. (< Far. lāl + T. eyle-) birini konuşamaz duruma sokmak
l. e.-miş 82/13
[=1]

lalə: is. (Far.) zambakgiller familyasından, Asya menşeli olduğu sanılan, çok değişik türleri bulunan, mızrak biçiminde uzun yapraklı, çok yıllık soğanlı bitki
l. 178/24, 80/22
l.+lər 53/13
l.+si 178/9
l.+yi 97/22
[=5]

laləzar: is. (Far.) lale bahçesi
l. 115/22, 157/4

[=2]

lal ol-: f. (< Far. lāl + T. ol-) konuşmadan, sessiz, sakin bir şekilde
l. o. 150/14
l. o.-muş 52/15
l. o.-ur 121/20
[=3]

lama: is. (İtal.) kazımak ve kesmek için kullanılan bir aletin madenî kısmı
l. 27/11
[=1]

lamәkan: sf. belli bir yeri olmayan, mekânsız
l. 178/13
[=1]

layiq: sf. (Ar.) uygun, yaraşır, münasip

l. 103/13, 37/9, 72/29
l.+ydi 88/18
[=4]

lazım: sf. (Ar.) gerekli, lüzumlu
l. 24/14
l.+dı 108/6
l.+dır 110/6, 15/4, 176/15, 22/14, 22/17, 25/4, 32/28, 167/12, 39/2
[=11]

lazım et-: f. (< Far. lāzim + T. et-) gerektirmek
l. e.-(d)ir 105/30
[=1]

lazım gәl-: f. (< Far. lāzim + T. gel-) gerekmek
l. g.-ir 15/16
[=1]

lazım gör-: f. (< Far. lāzim + T. gör-) yerine getirilmesini gerekli görmek
l. g.-ür 65/18
[=1]

lazım ol-: f. (< Far. lāzim + T. ol-) gerekmek, gerekli olmak, ihtiyaç duyulmak
l. o.-an 43/28
[=1]

ləb: is. (Far.) dudak
l. 174/17, 62/26, 108/14
l.+dən 77/9
l.+i 56/11, 59/22, 59/26
l.+in 120/27, 126/23, 101/11
l.+indən 34/18
l.+lər 56/14
l.+ləri 91/20
l.+lərin 101/14
[=14]

ləğv et-: f. (< Ar. laġv + T. et-) ortadan kaldırmak, hükümsüz kılmak, feshetmek

l. e.-(d)ir 166/5
[=1]

ləhcə: is. (Ar.) bir dilin tarihî ve siyasi sebeplerle veya bölge farklılığından dolayı ses yapısı ve söz dizimi bakımından ayrılan kolu, diyalekt
l. 24/7, 95/18
l.+də 51/6, 95/16
l.+lər 16/7
l.+ləri 17/26, 19/14, 52/30, 67/7
l.+lərində 28/13
l.+lərindən 49/17
l.+ni 51/6
l.+nin 24/15
l.+si 16/32
l.+sində 17/5

l.+sinin 16/10, 51/5
l.+yə 16/33, 17/2
[=19]

ləhza: is. (Ar.) zamanın göz açıp kapayıncaya kadar geçen en kısa parçası, an
l. 162/26, 80/12
l.+də 71/1, 92/11
l.+yi 26/19
[=5]

ləqəb: is. (Ar.) bir kimse veya aileye herhangi bir münasebetle asıl adından başka sonradan takılan ad, takma ad:

l. 136/57, 145/18, 161/24
l.+i 165/17, 54/27
l.+iylə 176/24
[=6]

ləliləb: is. kırmızı dudak
l. 144/12
[=1]

ləmyəzil: sf. (Ar.) yok olmaz, zeval bulmaz, baki, daimî
l. 27/19, 178/21
[=2]

ləşkəri : is. (Far.) asker
l. 98/17
[=1]

lətafət: is. (Ar.) hoşluk, güzellik, incelik

l. 116/23
l.+də 98/19
[=2]

lətif: sf. (Ar.) zevk ve ruh okşayıcı ince bir güzelliğe sahip olan, hoş, nazik, yumuşak
l. 123/2
[=1]

lətifə: is. (Ar.) güldürmek, eğlendirmek amacıyle söylenen güzel ve nükteli söz veya hikâye, şaka
l. 123/15, 172/13
l.+lərlə 137/12
[=3]

ləyaqət: is. (Ar.) layık olma, uygunluk
l. 3/25, 161/20
[=2]

ləyihə: is. (Ar.) resmî makamlara verilen ve bir konudaki görüş ve düşünceleri dile getiren açıklamalı yazı, tasarı
l. 166/15
[=1]

ləzzət: is. (Ar.) ağızla duyulan tat, çeşni

l. 163/10, 93/12, 77/9
[=3]

liberal : sf. (Fr.) hürriyet ve serbestlikle ilgili hürriyetten yana olan
l. 164/13
[=1]

liman: is. (Yun.) gemilerin barınmalarına, yük alıp boşaltmalarına, yolcu indirip bindirmelerine yarayan doğal veya yapay sığınak
l.+dan 159/9
[=1]

lirik: sf. (Fr.) coşkun, duygu dolu, şahsi duyguları içli bir biçimde dile getiren (şiir, nesir, beste vb. eser)
l. 119/12, 146/27, 157/21, 70/11, 176/9
[=5]

lirizm: is. (Fr.) Şahsi duyguların kuvvetinden gelen coşkunluk ve bu coşkunluğun etkili bir biçimde anlatımı

l. 38/27
l.+i 176/19, 70/13
l.+in 32/6
l.+inin 19/10, 32/5
[=6]

lisan: is. (Ar.) dil
l. 142/19
l.+a 80/5
l.+ı 125/8
[=3]

lisans: is. (Fr.) üniversite veya yüksek okul öğrenimi sonunda alınan ve bir diploma ile değerlendirilen derece
l. 182/30
[=1]

loqman: is. büyük bir hekim, kıymetli sözleri ve hikâyeleriyle ün salmış bir hakim olan efsanevi şahsın ismi olup dilimizde "filozof" anlamında kullanılır

l. 75/17
l.+dan 87/21
[=2]

lüğət: is. (Ar.) sözlük
l. 47/20, 95/12
l.+i 148/26, 67/6
l.+ini 95/8
[=5]

lütf: is. (Ar.) iyi muamele, iyilik, yumuşaklık, hoşluk
l. 101/24
l.+i 90/26
l.+ini 129/22
l.+ü 74/10, 87/24
l.+ün 43/27
l.+ünü 74/9, 43/18
[=8]

Lafətailla Əlilaseyfəilla Zülfüqar: öz. is.
L. Ə. Z. 115/26, 116/10, 116/16, 116/4
[=4]

Lahur: öz. is.
L.+da 47/19
[=1]

Latin: öz. is.
L. 166/18, 22/11, 22/13, 22/9
[=4]

Lenkonof: öz. is.
L. 63/31
[=1]

Leyli və Məcnun: öz. is.
L. v. M. 172/7, 172/10
[=2]

Ləli: öz. is.
L.+nin 123/12, 127/12
[=2]

Ləningrad: öz. is.
L. 46/20, 46/25, 58/24
[=3]

Ləningrad Asiya muzesi: öz. is.

L. A. m. 42/16
[=1]

Lərmantof: öz. is.
L. 91/8
[=1]

Lətifənamə: öz. is.
L. 172/12, 172/8
[=2]

Ləyla: öz. is.
L. 116/24, 120/17, 120/25
L.+dən 121/15
L.+nın 105/17, 106/30
L.+yə 156/9
L.+yı 107/1
[=8]

Ləyli: öz. is.
L. 113/2, 113/3, 170/22
[=3]

Ləyli Məcnun: öz. is.
L. M. 40/7, 42/14, 45/29, 41/7, 45/21, 45/22
L. M.+da 38/19
L. M.+u 43/16
L. M.+un 17/34, 36/6
L. M.+unu 46/3
[=11]

Loqman: öz. is.
L. 170/18, 76/1
[=2]

London: öz. is.
L.+da 165/13, 26/8
[=2]

Lütfəli Bəy: öz. is.
L. B. 68/18
[=1]

maarif: is. (Ar.) bilgi ve kültür
m. 185/7
m.+i 160/27, 182/19
[=3]

maarifçi: is. öğretim ve eğitim kurum veya kuruluşlarında çalışan kimse
m. 139/4, 140/1, 140/7, 148/28, 160/17, 160/19, 160/2, 160/27, 160/4, 176/10, 183/2, 185/3
m.+lər 149/18
[=13]

maarifçilik: is. maarifçi olma durumu
m. 159/14
[=1]

maarifpərvər: is. (< Ar. maarif + Far. -perver) halk arasında maarifi, medeniyeti, bilgiyi yayan kişi
m. 146/3, 82/17
[=2]

maarifsizlik: is. bilgisizlik
m.+də 185/7
[=1]

maaş: is. (Ar.) aylık
m. 137/14
[=1]

macəra: is. (Ar.) baştan geçen ilginç olay veya olaylar zinciri; serüven, sergüzeşt, avantür
m.+ları 165/7
m.+larını 143/16
m.+sın 51/21, 87/7
[=4]

maddə: sf. (Ar.) yasa, sözleşme, antlaşma vb. metinlerde, her biri başlı başına bir yargı getiren ve çoğu kez rakamla belirtilen bölüm
m. 21/29, 99/6
[=2]

maddi: sf. (Ar.) mal, para, varlıkla ilgili olan
m. 167/16, 177/13, 183/25
[=3]

madih: is. (Ar.) metheden
m. 26/21
[=1]

mafiha: is. (Ar.) onda olan şey
m. 40/12, 40/13
[=2]

mağşuş: sf. (Ar.) saf ve halis olmayan, içine hile karıştırılmış olan, karışık
m.+dur 136/31
[=1]

mah: is. (Far.) ay (krş. **məh**)
m. 18/8, 181/30, 39/17
m.+ı 168/31, 18/14, 34/15
m.+i 116/5, 131/18, 179/24, 74/7
m.+ilən 127/8
[=11]

mahfil: is. (Ar.) topantı yeri
m.+də 147/13
[=1]

mahir: sf. (Ar.) becerikli
m. 38/25, 87/25, 93/15
[=3]

mahir ol-: f. (< Ar. māhir + T. ol-) becerikli olmak
m. o.-ub 52/8
[=1]

mahitəban: is. (< Far. māh + Ar. ṭabʿan) ay ışığı
m.+dan 144/4
[=1]

mahiyyət: is. (Ar.) nitelik, öz
m.+dədir 33/6
m.+i 153/15
m.+indən 76/17
m.+tə 38/20
[=4]

mahkum: sf. (Ar.) mecbur
m.+dur 93/27
[=1]

mahnı: is. nağme
m.+yı 119/26
[=1]

mahrasa: is. keşiş
m.+nı 155/18
[=1]

mahru: sf. (Far.) ay yüzlü
m. 98/10
m.+dən 178/20
[=2]

mahruxsar: sf. (< Far. māh + ruḫsār) ay yüzlü
m. 83/4
[=1]

mahşür: sf. (Ar.) toplanmış, bir araya getirilmiş
m. 122/26
[=1]

maxlas: is. (Ar.) takma ad
m.+ı 50/20, 50/22, 61/5
[=3]

mail: sf. (Ar.) eğilimi olan
m. 19/26, 45/17
[=2]

mail ol-: f. (< Ar. māʾil + T. ol-) hayran kalmak, vurulmak
m. o.-dular 92/6
[=1]

mal: is. (Ar.) bir kimsenin, bir tüzel kişinin mülkiyeti altında bulunan, taşınır veya taşınmaz varlıkların bütünü
m. 62/27
m.+ı 152/24, 152/27, 75/1
m.+ın 102/11, 73/26
m.+ına 102/3, 112/2, 169/11
m.+ları 159/6, 159/7
m.+larını 139/13
[=12]

malamal: sf. (Far.) dolu, dopdolu
m. 143/11
[=1]

malik: is. (Ar.) sahip
m. 147/26
m.+lərin 164/22, 185/5
[=3]

malikanə: is. (< Ar. mālik + Far. -āne) geniş bir alana kurulmuş, büyük ve gösterişli ev; yurtluk
m.+lərinin 177/21
m.+sində 140/30
[=2]

maliyat: is. (Ar.) vergiler
m. 182/23
m.+lar 149/8
[=2]

maliyə: is. (Ar.) devlet gelir ve giderlerini yöneten kuruluş
m. 165/26, 167/5
[=2]

mandegı: sf. (Far.) kalmış şey
m. 137/10
[=1]

mane: is. (Ar.) engel
m. 84/26
[=1]

mane ol-: f. (< Ar. māniʿ + T. ol-) engel olmak
m. o.-an 166/29
m. o.-masından 166/18
[=2]

manəndə: sf. (Far.) benzeyen
m. 130/16, 97/23
[=1]

manəviyyat: is. (Ar.) maddi olmayan, manevi şeyler
m. 65/19
[=1]

maraq: is. (Ar.) bir şeyi anlamak veya öğrenmek için duyulan istek
m. 161/18
[=1]

maraqlan-: f. kaygılanmak, üzülmek, tasalanmak
m.-mış 176/7
[=1]

maraqlı: sf. her şeyi anlamak ve bilmek isteyen; araştırıcı, mütecessis
m.+dır 151/3
m.+larını 184/15
[=2]

maraz: is. (Ar.) hastalık
m.+ı 128/14
m.+ından 32/13
[=2]

masiva: is. (Ar.) gayrısı, bir şeyden gayrı olanların tümü
m. 175/21
[=1]

matəm: is. (Ar.) yas
m. 42/5, 96/16, 96/23, 97/21
m.+də 96/17
m.+dədir 28/23
m.+i 42/6
[=7]

mayil: is. (Ar.) eğiklik, eğim, akıntı
m. 102/27, 106/25
[=2]

mayor: is. (Lat.) yardımcı
m. 145/21
[=1]

mazhar ol-: f. (< Ar. maẓhar + T. ol-) iyi bir şeye ermek, ulaşmak
m. o.-du 68/31
[=1]

meh: is. (Far.) ay
m. 63/15
m.+i 104/3
[=2]

mehman: is. (Far.) konuk
m.+dır 180/20
m.+əm 106/5
[=2]

mehman ol-: f. (< Far. mihmān + T. ol-) konuk olarak bulunmak
m. o.-ur 101/23
[=1]

mehr: is. (Ar.) Müslüman bir erkeğin nikâh esnasında eşine vermeyi kabullendiği mal veya para
m. 68/17, 128/26, 81/7, 87/4, 123/3
m.+i 168/27
m.+u 98/20
[=7]

mehriban: sf. (Far.) çok güzel münasebet besleyen, samimi, şefkatli
m. 179/24
[=1]

mehribanlıq: is. hoşluk, samimilik
m. 77/17
[=1]

mehtər: is. (Far.) mehter takımında görevli kimse
m. 98/22
m.+əm 102/12
[=2]

mehvəş: is. (Far.) yüzü aya benziyor, ay gibi güzel kadın
m. 63/20
[=1]

mera: is. (Ar.) otlak
m. 18/7
[=1]

merdan: is. (Far.) mert insanlar, mertler, yiğitler
m. 34/11
[=1]

merdanə: sf. (Far.) erkeğe yakışan, mertçe
m. 34/12
[=1]

mesaib: is. (Ar.) zor ve güç işler, zorluklar, müşküller
m.+ində 103/5
[=1]

mescid: is. (Ar.) genellikle minaresiz, küçük cami
m.+inin 147/23
[=1]

meşin: is. (Far.) işlenmiş koyun derisi
m. 163/18
[=1]

meşq: is. (Ar.) yazı veya müzikte alışmak ve öğrenmek için yapılan çalışma, el alıştırması
m.+in 60/9
[=1]

meta: is. (Ar.) mal, ticaret malı
m. 135/11
[=1]

mey: is. (Far.) şarap
m. 101/16, 126/1, 126/2, 182/2, 29/17, 44/17, 44/18, 45/4, 59/28, 93/27, 173/19, 40/9, 77/21
m.+dir 28/24
m.+i 103/24, 105/9, 45/1, 65/29
m.+indən 29/9
[=19]

meydan: is. (Ar.) alan
m. 111/9, 59/16, 60/16, 87/20, 88/1
m.+əm 106/19, 106/4
m.+ına 88/20
m.+ını 97/20
[=9]

meydana çıx-: f. (< Ar. meydān + T. çık-) ortaya çıkmak, görünmek
m. ç.-ırdı 160/12
m. ç.-ır 101/7
[=2]

meydana çıxar-: f. (< Ar. meydān + T. çıkar-) açıklığa kavuşturmak, ortaya çıkarmak, belli etmek
m. ç.-ır 166/2
[=1]

meydana gəl-: f.(< Ar. meydān + T. gel-) olmak, oluşmak
m. g.-dim 34/10
m. g.-diyinə 27/17
m. g.-irdi 17/5
m. g.-mişlərdənüz 60/6
[=4]

meyxanə: is. (Far.) içki satılan ve içilen eğlence yeri; harabat
m. 113/24, 120/2, 44/24, 44/25, 93/4
m.+dən 174/1
m.+dir 34/9
m.+lərdən 119/9
m.+lərdir 119/8
m.+ni 113/27, 51/17
m.+nin 174/2
m.+yə 157/7
[=13]

meyil: is. (Ar.) ilgi, gönül verme
m. 102/21

m.+i 121/17, 92/18, 99/29
[=4]

meyil elə-: f. (< Ar. meyl + T. eyle-) eğilmek; meyillenmek (krş. **meyil eylə-**)
m. e.-yən 85/31
[=1]

meyil et-: f. (< Ar. meyl + T. et-) eğilmek; meyillenmek
m. e.-mək 144/9
[=1]

meyil eylə-: f. (< Ar. meyl + T. eyle-) eğilmek; meyillenmek (krş. **meyil elə-**)
m. e.-mə 163/10
[=1]

meyil göstər-: f. (< Ar. meyl + T. göster-) eğilmek; meyillenmek
m. g.-irdilər 171/10, 171/13
m. g.-mişdir 33/7
[=3]

məasi: is. (Ar.) günahlar, isyanlar
m. 163/10
[=1]

məayib: is. (Ar.) ayıplanacak hareket ve davranışlar, ayıplar
m.+i 140/5
[=1]

məazallah: ün. (Ar.) Allah saklasın, Allah esirgesin
m. 126/11
[=1]

məba: ün. (Far.) olmaya ki, olmasın, sakın, zinhar
m.+da 93/18
[=1]

məbaliğ: is. (Ar.) paralar, akçeler, meblağlar
m. 102/27
[=1]

məbhut: sf. (Ar.) şaşmış, şaşırmış, hayrette kalmış, şaşırmış, hayran, mütehayyir
m. 97/30
[=1]

məbud: is. (Ar.) tanrılaştırılıp tapılan varlık, kuvvet veya nesne
m. 174/8
[=1]

məcal: is. (Ar.) güç, kuvvet, derman
m.+i 181/23
[=1]

məcalis: is. (Ar.) toplantılar, toplantı yerleri, meclisler
m.+ini 103/21
[=1]

məcaz: is. (Ar.) bir ilgi veya benzetme sonucu gerçek anlamından başka anlamda kullanılan söz
m. 55/18, 173/29, 174/12
[=3]

məcazi: sf. (Ar.) mecazla ilgili, mecaz niteliğinde olan
m. 33/6
[=1]

məcbur: sf. (Ar.) bir şeyi yapmak zorunda olan
m. 147/4
[=1]

məcbur et-: f. (< Ar. mecbūr + T. et-) zorlamak, zorla yaptırmak
m. e.-(d)ir 146/11
[=1]

məcburiyət: is. (Ar.) mecbur olma, yapmak zorunda kalma durumu, kayıtlı
m.+ində 21/4
[=1]

məcbur ol-: f. (< Ar. mecbūr + T. ol-) bir şeyi yapmak zorunda olmak
m. o.-muşdur 28/5, 76/14
[=2]

məcəllə: is. (Ar.) kitap, dergi, mecmua
m. 61/17
m.+də 47/20, 20/17
m.+si 20/16
[=4]

məclis: is. (Ar.) bir konuyu konuşmak veya görüşmek için yapılan toplantı
m. 108/22, 147/12, 177/13, 62/11
m.+dən 164/3
m.+ə 171/1
m.+i 106/12, 170/9, 103/12
m.+imiz 109/1
m.+in 140/28
m.+ində 29/12
m.+inə 145/7, 169/26
m.+inin 62/9
m.+lər 169/22, 170/2, 91/26
m.+lərdə 169/28, 32/13, 70/6
m.+ləri 160/22, 169/24, 170/27
m.+lərin 169/28
m.+lərində 172/25, 173/15
[=27]

məcmə: is. (Ar.) fikir, edebiyat, sanat, aktüalite gibi çeşitli yerlere yer veren ve belirli aralıklarla neşredilen yayın, dergi (krş. **məcmuə**)
m.+lər 167/11
[=1]

məcmər: is. (Ar.) içinde tütsü yakılan kap, tütsü kabı, buhurdan
m. 25/20
m.+i 126/28
[=2]

məcmuə: is. (Ar.) fikir, edebiyat, sanat, aktüalite gibi çeşitli yerlere yer veren ve belirli aralıklarla neşredilen yayın, dergi (krş. **məcmə**)
m.+da 63/26
m.+də 68/21
m.+lər 171/5
m.+sidir 143/3
m.+sində 95/18
[=5]

məcnun: sf. (Ar.) çıldırmış, deli
m. 135/18
[=1]

məcnun ol-: f. (< Ar. mecnūn + T. ol-) sevdadan ötürü kendini kaybetmiş
m. o.-ub 152/19
m. o.-muşam 119/3
[=2]

məcra: is. (Ar.) bir işin gidişi, bir olayın doğrultusu
m.+yi 97/25
[=1]

məcruh: sf. (Ar.) yaralı
m. 26/13
[=1]

məddah: sf. (Ar.) çok öven, metheden (kimse)
m. 37/11
[=1]

məddahlıq: is. övücülük, dalkavukluk
m.+(ğ)ı 101/6
[=1]

məddi: sf. (Ar.) madde ile ilgili; maddesel, özdeksel, manevi karşıtı
m. 42/9
[=1]

mədəni: sf. (Ar.) kentlileşmiş, kırsallıktan kurtulmuş
m. 139/14, 160/9, 175/8, 184/18, 87/19, 98/21
m.+dir 169/16
m.+sən 77/4
[=8]

mədəniyyət: is. (Ar.) uygarlık
m. 139/16, 145/25
m.+cə 74/13
m.+ə 166/29
m.+i 160/1
m.+in 139/18
m.+inə 40/24, 140/9
m.+ini 172/6
m.+inin 145/26, 146/1, 164/8
[=12]

mədh: sf. (Ar.) övülmeye, methedilmeye layık olan, övülen
m. 123/16, 172/12
m.+i 125/14, 116/11
m.+ində 104/23, 41/13, 100/17, 101/4, 103/6, 103/7, 103/8, 115/19, 125/2, 85/30, 41/25, 46/29
m.+indən 41/24
[=17]

mədh et-: f. (< Ar. medḥ + T. et-) övmek
m. e.-(d)ən 148/17, 57/8
m. e.-(d)ir 91/14
m. e.-mişdir 85/16
[=4]

mədhiyyə: is. (Ar.) övgü, övme
m.+lər 32/29
m.+sində 170/19
[=2]

mədhuş: sf. (Ar.) ürkmüş, şaşkınlık ve korku içinde kalmış, dehşete düşmüş
m. 97/26
[=1]

mədrəsə: is. (Ar.) ders okutulan, İslam dninin yayınladığı esaslara uygun olarak eğitim öğretimi yapılan yer, mektep
m. 69/15, 168/13, 92/17
m.+də 147/3
m.+ni 147/4
m.+sində 147/1
[=6]

məfhum: is. (Ar.) bir sözün veya evinde taşınan, ifade ettiği mana, anlam, kavram
m.+da 15/11
m.+lar 16/28
m.+larla 40/28
[=3]

məfkurə: is. (Ar.) ülkü
m. 185/5
m.+si 183/15, 21/32, 30/32
[=4]

məfqud ol-: f. mefkut olma durumu, yokluk, bulunmazlık
m. o.-muş 27/1
[=1]

məftuh: sf. (Ar.) açılmış, açık
m. 26/15
[=1]

məftun: sf. (Ar.) büyülenmişçesine tutkun, vurgun olan (kimse), âşık
m.+u 82/15
[=1]

məftun eylə-: f. (< Ar. meftūn + T. eyle-) gönül vermek, tutulmak, vurulmak, hayran olmak
m. e.-miş 21/10
[=1]

məgər: bağ. (Far.) önceden bilinmeyen, farkında olunmayan, sonradan anlaşılan bir durumu bildiren bir söz; meğerse, meğersem
m. 89/9, 128/22
[=2]

məğlub: sf. (Ar.) yenik düşmüş, yenilmiş
m. 42/24
[=1]

məğlub ol-: f. (< Ar. maġlūb + T. ol-) yenmek, yenilgiye uğramak
m. o.-duğu 52/21
[=1]

məğrur: sf. (Ar.) kendini beğenen, böbürlenen, kibirli, gururlu, mutaazzım
m. 146/17
[=1]

məh: is. (Far.) ay (krş. **mah**)
m. 32/1, 116/23, 178/26
m.+i 107/8, 131/15, 131/21, 173/18, 59/19
[=8]

məharət: is. (Ar.) bir işteki ustalık, beceriklilik, marifet, hüner, meleke
m.+lə 146/10, 76/6
[=2]

məharətli: sf. becerikli, marifetli, hünerli, usta
m. 164/12
[=1]

məhbub: is. (Ar.) sevilen kimse, sevgili
m.+i 156/8
m.+unu 93/18
[=2]

məhəbbət: is. (Ar.) sevgi, aşk, sevda
m. 70/11, 70/12, 74/17, 108/29, 140/4, 146/21, 146/22, 148/6, 149/14, 152/13, 96/13,153/13, 173/15, 58/26
m.+də 143/8, 146/12
m.+dən 171/24
m.+i 42/4, 70/15
[=19]

məhəl: is. (Ar.) yer, mekân, mevki
m. 153/1
m.+dir 156/10
m.+ində 69/20, 153/23
m.+inin 89/19, 91/13
[=6]

məhəllat: is. (Ar.) mahalleler
m.+ından 161/13
[=1]

məhəllə: is. (Ar.) mahalle
m. 143/17
m.+sində 50/28
[=2]

məhəlli: sf. (Ar.) yöresel
m. 111/13, 151/19, 176/15, 68/27, 68/30
m.+nin 69/13
[=6]

məhəlliləşmə: is. yerelleşme
m. 69/8
[=1]

məhfil: is. (Ar.) toplantı yeri
m. 141/3
m.+ə 141/3
m.+in 39/11
m.+ini 172/21, 177/11
m.+lər 161/10, 169/20
m.+lərdə 160/22
m.+lərin 172/23
m.+ləriylə 177/26
[=10]

məhkəmə: is. (Ar.) bir yargıçtan veya bazen savcı ve yargıçlardan oluşan bir kurulun, yargı görevini yerine getirdikleri yer; yargı yeri, yargıevi, mahkeme kapısı
m. 164/24, 164/29
m.+lərində 149/9
m.+lərindəki 167/6
m.+lərinin 166/7
m.+siz 166/6
[=6]

məhkum: sf. (Ar.) hükümlü
m. 40/22
[=1]

məhliqa: sf. (Far.) yüzü ay gibi olan ay yüzlü güzel kadın
m. 180/25
m.+dən 77/17
[=2]

məhrəm: sf. (Ar.) yakın akrabadan olduğu için nikâh düşmeyen
m.+i 114/8, 114/9
m.+isən 29/15
[=3]

məhru: is. (Far.) yüzü ay gibi olmak üzere güzel
m.+ları 174/15
[=1]

məhsul: is. (Ar.) buğday, arpa, tütün, meyve vb. topraktan elde edilen şey, ürün
m.+u 39/14, 122/21
[=2]

məhşər: is. (Ar.) ahiret hayatında bütün insanların, dünyada yaptıklarının hesabını Allah huzurunda vermek üzere tekrar dirilip toplanacakları yer
m. 60/7
[=1]

məhv: sf. (Ar.) yok etme, varlığına son verme
m. 165/22
m.+indən 21/34
[=2]

məhv et-: f. (< Ar. maḥv + T. et-) yok etmek, ortadan kalkmak, varlığına son vermek
m. e.-(d)ilir 149/9
[=1]

məhzun: sf. (Ar.) üzgün
m. 120/20, 97/24
[=2]

məxaric: is. (Ar.) içeriden programlanarak çıkarılabilecek yerler, mahreçler
m. 162/25
[=1]

məxdum: is. (Ar.) oğul
m. 175/19
[=1]

məxmur: sf. (Ar.) sarhoşluğun sebep olduğu sersemlik içinde olan
m. 103/24
[=1]

məxsus: sf. (Ar.) özgü
m. 18/27, 96/3
m.+dır 97/20, 62/1
m.+i 122/19
[=5]

məxsusən: zf. (Ar.) özellikle
m. 159/5, 167/19, 33/1, 33/8, 68/28
[=5]

məişət: is. (Ar.) geçim
m. 153/12, 164/14, 164/15, 175/14, 184/23
m.+dəki 137/9
m.+i 140/4, 151/15
m.+ini 153/21, 140/3
m.+lə 70/12
[=11]

məkan: is. (Ar.) bulunulan yer
m. 86/16, 28/1
m.+ın 167/17
m.+lar 153/7
[=4]

məkanlı: sf. mekânı olan
m. 75/17
[=1]

məkatibə: is. (Ar.) mektuplar
m.+ləri 52/12
[=1]

məkkar: sf. (Ar.) çok hile yapan (kimse), hilekâr, düzenbaz
m.+dan 87/7
[=1]

məkruh: sf. (Ar.) İslam dininde, dinî bakımdan kesin bir biçimde yasaklanmadığı hâlde yapılmaması istenen
m. 126/17
[=1]

məktəb: is. (Ar.) okul
m. 172/20, 175/12, 184/11
m.+də 65/23
m.+i 69/1
m.+inə 82/16, 82/21, 83/26
m.+ini 28/4
m.+inin 70/1
m.+lərdə 168/13
m.+ləri 148/22
[=12]

məktub: is. (Ar.) bir şey haber vermek, sormak, istemek veya duyguları bildirmek için birine çoğunlukla posta yoluyla gönderilen, zarfa konulmuş yazılı kâğıt
m. 46/1, 47/8, 70/22
m.+da 150/27, 151/10, 70/22
m.+dur 47/5
m.+lar 166/16, 183/12
m.+larda 174/30
m.+ları 162/7, 175/3
m.+ların 174/30
m.+larında 166/17

m.+u 167/2, 47/6, 47/7, 96/3
m.+un 47/9, 70/24
m.+unda 166/19, 79/8
[=22]

məqalə: is. (Ar.) bilim, fen konularıyla siyasal, ekonomik ve toplumsal konuları açıklayıcı veya yorumlayıcı niteliği olan gazete veya dergi yazısı; yazı
m. 136/39, 166/16
m.+də 31/27, 96/9
m.+lər 183/16, 183/2, 160/11, 183/9
m.+ləri 183/15
m.+lərimizdə 168/2
m.+lərin 183/9
m.+ləriylə 160/16
m.+mizdə 95/6, 24/19
m.+yi 48/5
[=15]

məqam: is. (Ar.) devlet kademesinde yüksek ve önemli memuriyet; kat, huzur, mansıp, mevki, post
m.+dır 42/8
m.+ımızdı 174/6
m.+ına 36/15
[=3]

məqamat: is. (Ar.) makamlar, mevkiler
m.+ın 120/23
[=1]

məqbərə: is. (Ar.) mezarlık, kabristan
m.+sində 112/5
[=1]

məqsəd: is. (Ar.) istenilen, kastedilen şey, niyetli, amaç
m. 166/28, 174/8, 95/9
m.+ini 163/6, 57/18
m.+iylə 172/19, 182/24
[=7]

məqsud: sf. (Ar.) söylenmek, belirtilmek istenilen, kastedilen
m.+i 81/14
[=1]

məqtəl: is. (Ar.) bir kimsenin öldürüldüğü yer, öldürülme yeri
m.+i 98/5
[=1]

məqul: sf. (Ar.) akla uygun, akla yatkın gelen, mantıklı
m. 164/1, 38/10, 62/11
[=3]

məlahət: is. (Ar.) güzellik, şirinlik
m.+də 116/24, 98/19
[=2]

məlal: is. (Ar.) hüzün, keder
m. 87/9
m.+ə 178/19
m.+ü 42/10
[=3]

məlamət et-: f. (< Ar. melāmet + T. et-) idam etmek
m. e.-(d)ir 164/1
[=1]

mələk: is. (Ar.) Tanrı ile insan arasında aracılık yaptığına ve nurdan yaratıldığına inanılan manevi varlık; ferişte
m. 132/4, 148/6, 33/28, 75/16, 120/6, 75/27
m.+dir 148/6, 157/8
m.+in 112/26
m.+udur 174/16
m.+ü 98/20

[=11]

məlik: is. (Ar.) hükümdar, padişah, hakan
m.+lərini 147/6
[=1]

məlul: sf. (Ar.) boynu bükük, gür, mahzun
m. 93/21
m.+i 105/27
[=2]

məlum: sf. (Ar.) herkes tarafından bilinen, öğrenilmiş olan
m. 145/22, 146/23, 147/29, 150/25, 63/2
m.+dur 119/18, 145/23, 154/33, 24/7, 95/17
[=10]

məlumat: is. (Ar.) herkesçe bilinen, malum şeyler
m. 128/6, 147/26, 38/6, 49/15, 49/20, 61/15, 68/25
m.+a 37/15
m.+dan 27/1
m.+ı 111/15, 46/26, 46/9, 67/8
m.+ımız 154/30
m.+ını 140/22, 43/14
[=16]

məlumat ver-: f. (< Ar. maʿlūmāt + T. ver-) bilgi vermek
m. v.-diyimiz 154/5
m. v.-ilmişdir 160/29
m. v.-ir 47/4, 141/20
m. v.-mişdir 141/28
m. v.-mişlər 61/29
[=6]

məmat: is. (Ar.) ölüm, mevt
m. 92/24
[=1]

məmduh: sf. (Ar.) övülmüş, methedilmiş
m. 26/19, 26/21
[=2]

məmləkət: is. (Ar.) bir rejim, bir hükümdarın yönetimi altında bulunan yer, ülke
m. 170/17
m.+i 162/23
m.+ində 147/26
[=3]

məmnun: sf. (Ar.) sevinen, sevinçten (kimse), mutlu, mesrur
m.+əm 107/2
[=1]

məmnu ol-: f. (< Ar. memnūʿ + T. ol-) sevinmek, ayırt edilmek
m. o.-muş 21/29
[=1]

məmul: sf. (Ar.) yapılmış, işlenmiş, imal edilmiş
m. 97/1
[=1]

məmur: is. (Ar.) devlet hizmetinde çalışan maaşlı kimse
m. 147/6, 150/11
m.+ları 21/25, 164/17
m.+larına 149/20, 169/8
m.+larını 150/1
m.+larının 165/27, 175/25
[=9]

məmuriyət: is. (Ar.) memur olma durumu, memurluk
m.+i 145/24

[=1]

mən: zm. teklik birinci kişiyi gösteren söz
m. 18/11, 18/13, 18/15, 18/4, 18/5, 18/6, 18/7, 18/8, 18/9, 19/24, 19/26, 27/19, 34/10, 34/3, 34/4,102/7, 102/8, 125/17, 125/24, 128/26, 130/24, 131/15, 136/10, 136/3, 141/8, 146/16, 146/17, 146/18, 146/19, 162/26, 166/20, 173/2, 179/19, 100/13, 156/22, 84/27, 85/10, 85/12, 90/24, 90/28, 98/27, 100/25, 100/27, 105/14, 105/18, 106/17, 107/19, 107/3, 107/7, 109/4, 112/22, 112/23, 113/17, 116/23, 119/8, 144/24, 152/19, 170/21, 178/12, 178/8, 18/17, 25/13, 40/9, 43/28, 43/29, 45/15, 45/17, 64/15, 65/14, 65/15, 71/7, 72/5, 73/15, 73/20, 73/6, 77/26, 85/21, 85/22, 88/21, 99/26
m.+də 125/23, 130/24, 90/17, 93/24, 98/28, 98/30, 99/1, 113/16, 39/29, 43/24
m.+dədi 100/28
m.+dən 83/6, 91/24, 136/51, 136/8, 146/20, 163/2, 154/23, 100/5, 105/19, 121/3, 113/1
m.+əm 27/20, 98/18, 98/21, 39/29
m.+i 128/30, 130/1, 130/15, 130/29, 130/7, 130/8, 131/10, 136/1, 136/22, 136/23, 136/25, 136/9, 144/13, 146/19, 151/12, 168/30, 174/1, 178/28, 181/14, 19/16, 19/19, 63/14, 64/10, 86/12, 100/11, 103/26, 81/5, 83/5, 83/7, 83/8, 85/11, 89/25, 90/14, 92/7, 101/26, 101/27, 101/29, 102/1, 106/10, 106/19, 106/4, 112/28, 116/30, 117/23, 117/27, 119/10, 120/14, 121/5, 126/24, 126/30, 127/3, 178/19, 178/20, 178/22, 178/24, 178/26, 180/12, 25/21, 25/22, 28/20, 28/28, 29/7, 39/27, 40/24, 40/5, 45/10, 45/7, 51/24, 62/24, 63/13, 65/28, 74/28, 82/13, 41/4
m.+im 100/21, 125/18, 129/24, 131/13, 141/8, 148/18, 170/26, 182/1, 34/11, 34/13, 100/10, 100/12, 100/8, 84/12, 90/29, 100/4, 100/6, 101/28, 105/23, 105/29, 108/17, 116/29, 117/9, 126/20, 180/28, 41/1, 41/2, 65/24, 99/29, 105/11, 105/15, 168/26
m.+lə 105/6
[=213]

məna: is. (Ar.) anlam
m. 105/30, 113/13, 32/19, 56/21, 63/5
m.+dən 121/13
m.+sı 146/12, 17/13, 61/2
m.+sını 15/4, 36/14
m.+ya 76/14
m.+yi 29/16
[=13]

mənabi: is. (Ar.) kaynaklar, membalar
m. 110/7, 66/12, 94/2, 137/16, 157/25, 185/9, 22/19, 34/24, 48/13
m.+yin 52/5
[=10]

mənafe: is. (Ar.) yararlar
m.+nin 159/16
[=1]

mənahi: is. (Ar.) dinin yasakladığı, nehyettiği şeyler, yasaklar, menhiyat
m.+dən 163/10
[=1]

mənalı: sf. manası olan
m. 170/15, 175/2
[=2]

mənaqib: is. (Ar.) menkıbeler
m. 103/5
[=1]

mənasız: sf. manası olmayan, bir anlam taşımayan, bir şey ifade etmeyen
m. 142/14
[=1]

mənasızlıq: sf. manasız olma durumu, bir anlam taşımama
m.+(ğ)ını 178/27
[=1]

mənbə: is. (Ar.) herhangi bir şey ortaya çıktı, meydana geldi, zuhur ettiği yer, mebde, menşe
m. 112/3, 159/11, 185/3, 76/22
m.+dən 153/20
m.+ini 38/18
m.+lərindən 66/3, 38/16
m.+yini 169/17
[=9]

mənə: zm. ben zamirinin yönelme durumu eki almış biçimi
m. 128/25, 136/52, 136/7, 144/1, 144/2, 144/4, 144/5, 173/17, 19/19, 19/27, 26/19, 41/4, 43/18, 43/19, 43/2, 43/21, 43/23, 43/25, 43/27, 43/29, 43/31, 44/2, 51/19, 63/12, 63/21, 121/16, 98/19, 99/1, 27/18, 106/6, 107/10, 120/16, 121/4, 121/5, 121/6, 127/4, 180/17, 43/28, 43/30, 45/10, 45/18, 85/25, 99/28
[=43]

mənfi: sf. (Ar.) olumsuz
m. 165/4, 185/3, 140/12, 163/17, 165/3, 165/5
[=6]

mənimsə-: f. bir şeyi kendine mal etmek, sahip çıkmak, kabullenmek, tesahup etmek
m.-miş 113/8
m.-mişdir 32/27
[=2]

mənimsəmə: is. benimsemek işi; tesahup
m.+yə 139/17
[=1]

mənqibət: is. (Ar.) menkıbeler
m.+inə 62/1
[=1]

mənqul: sf. (Ar.) bulunduğu yerden başka bir yere taşınmış, götürülmüş, nakledilmiş
m. 38/11, 62/12
[=2]

mənsub: sf. (Ar.) bir kimse, bir görüş veya şeyle ilgisi, bağı bulunan, ilgili
m. 140/3, 24/10, 25/28, 82/16, 102/24, 47/20
m.+dur 16/29, 82/21, 83/26, 168/20
[=10]

mənsub ol-: f. (< Ar. mensūb + T. ol-) bir şeyle bağı bulunmak
m. o.-an 168/16, 177/3
m. o.-ub 150/21, 26/2, 68/18, 36/11, 63/24
[=7]

mənsur: sf. (Ar.) vezinsiz, kafiyesiz, düz yazı biçiminde olan, nesir şeklinde yazılmış olan
m. 143/5, 103/5, 41/10, 41/5, 46/2, 46/8, 47/2, 47/5, 48/10, 56/18, 95/18, 97/11, 97/4
[=13]

məntəqə: is. (Ar.) iklim, bitki örtüsü, idare tarzı vb. ayrıntılardaki farklılıkların bilirlenmiş toprak parçası, bölge

m.+də 38/4
m.+lərdə 139/7
m.+lərində 16/14
m.+sində 153/23
[=4]

məntiq: is. (Ar.) doğru düşünme sanatı ve bilimi
m. 142/27
m.+i 180/1
[=2]

mənzərə: is. (Ar.) bakış, görüş alanına giren, dikkati çeken her yer; görüntü, dekor
m.+ləri 145/29
[=1]

mənzil: is. (Ar.) yolculukta dinlenmek amacıyla durulan veya konaklanan yer; çalım
m. 108/4, 108/5, 108/8
m.+ə 33/15, 84/2
m.+əsidir 112/1
m.+i 105/7, 119/8
m.+ində 84/8
m.+ini 130/12
[=10]

mənzum: sf. (Ar.) nazım şeklinde yazılmış veya söylenmiş
m. 103/9, 143/1, 143/5, 150/27, 151/10, 152/10, 152/6, 152/8, 162/7, 169/10, 169/11, 169/20, 169/9, 172/11, 175/3, 176/4, 41/5, 46/2, 47/1, 47/9, 48/10, 56/18, 79/8, 95/18, 97/11, 97/4
[=26]

mənzumə: is. (Ar.) vezinli, kafiyeli eser, manzum parça
m. 66/4, 17/32, 176/8, 82/24, 84/15, 175/4, 174/29
m.+də 150/16
m.+dən 162/5
m.+lər 33/7, 82/25, 154/18
m.+lərdə 42/2
m.+lərdən 61/9
m.+lərin 32/25
m.+lərində 32/30
m.+lərinin 32/24
m.+lərlə 41/9
m.+si 86/26
m.+sində 145/17
m.+sini 31/27
[=21]

mənzur: sf. (Ar.) adak olarak belirtilmiş, adanmışlık, nezredilmiş
m. 143/12
m.+i 156/20
m.+ini 106/30
[=3]

mərbut: sf. (Ar.) bağlı, öyle, raptedilmiş
m. 142/28, 50/3
m.+dur 16/21, 18/25, 57/15
[=5]

mərd: sf. (Far.) yiğit
m. 135/13, 161/7
m.+i 82/12
m.+lər 60/18
[=4]

mərdan: is. (Far.) Mmert insanlar, mertler, yiğitler
m.+ım 90/29
[=1]

mərəz: is. (Ar.) hastalık
m.+indən 177/19
[=1]

mərhələ: is. (Ar.) evre

m. 31/25
m.+lərini 32/27
[=2]

mərhəmət: is. (Ar.) bir kimsenin veya bir başka canlının karşılaştığı kötü durumdan dolayı duyulan üzüntü, acıma
m.+in 126/21
[=1]

mərhum: is. (Ar.) ölmüş Müslüman erkek; rahmetli, rahmetlik
m. 102/16, 111/15, 112/3, 128/1, 128/13, 128/2, 137/5, 21/1
[=8]

mərkəz: is. (Ar.) bir bölgenin veya kuruluşun yönetim yeri
m.+dən 183/28
m.+i 102/16
m.+inə 159/12
m.+inin 21/6
m.+lərində 145/25
[=5]

mərkəzi: sf. (Ar.) merkezde olan, merkezi oluşturan
m. 68/26
[=1]

mərkəziyətçilik: is. otoritenin ve işin tek bir merkezde toplanmasını amaçlayan görüş; merkeziyet, merkezcilik
m. 49/10
[=1]

mərsiyə: is. (Ar.) ağıt
m. 20/22, 20/26, 67/20, 102/29, 104/20, 110/6, 123/13, 127/12, 160/28, 160/29, 167/27, 167/28, 80/3, 96/12, 96/13, 96/14, 96/7, 97/19, 147/29
m.+lər 68/1, 133/36, 96/23, 97/11, 97/14, 97/5
m.+lərdə 37/27
m.+lərin 96/22
m.+lərini 97/9
m.+ləriylə 97/13, 97/8
m.+lərlə 67/25, 67/28
m.+si 37/28, 42/3
m.+yi 42/3
[=35]

mərsiyəxan: is. (Far.) ağıtçı
m. 143/15
m.+lar 103/2
[=2]

mərsum: sf. (Ar.) yazılmış, çizilmiş, resmedilmiş
m.+dur 97/2
[=1]

mərtəbə: is. (Ar.) aşama
m.+də 102/20
[=1]

məruf: sf. (Ar.) bilinen, belli, malum
m. 102/24, 27/14, 71/22
m.+du 123/3
m.+dur 28/15
m.+larından 30/33
[=6]

məruf ol-: f. (< Ar. maʿrūf + T. ol-) bilinmek
m. o.-an 61/10
m. o.-muş 67/28, 97/13
[=3]

məruz: sf. (Ar.) arzedilmiş, sunulmuş olan
m. 162/27, 38/3
[=2]

məsafə: is. (Ar.) ara
m.+dən 177/17
[=1]

məscid: is. (Ar.) genellikle minaresiz, küçük cami
m.+də 170/23
[=1]

məsdud: sf. (Ar.) önüne çekilen bir yerleşmekle kapanmış, kapalı
m. 175/18
[=1]

məsəl: is. (Ar.) örnek, benzer, misal, numune
m. 91/11
m.+dən 15/4
m.+dir 77/23
m.+i 149/22, 184/5
m.+im 27/19
[=6]

məsəla: zf. (Ar.) misal olarak, örnek olarak, söz gelişi
m. 128/6, 16/30, 184/1, 61/13, 62/6, 66/4
[=6]

məsələ: is. (Ar.) çözüme kavuşturulması, bir parçanın bağlanması gereken durum, sorun
m. 37/28, 128/18
m.+də 146/4
m.+lər 170/24, 171/6
m.+lərdən 142/9
m.+lərə 175/9
m.+lərindən 137/9
m.+lərinə 176/4
m.+si 24/12
m.+sidir 142/10
m.+sində 142/18
m.+sinə 22/9
m.+sini 160/8
m.+yə 15/16
[=15]

məsərrət: is. (Ar.) sevinçler, mutluluklar
m. 42/5
[=1]

məsləhət: is. (Ar.) iyi olan ve iyiliğe yol açan, veren, fayda sağlayan şey
m.+dən 89/16
[=1]

məslək: is. (Ar.) belli bir eğitim ile kazanılan, sistemli bilgi ve becerilere dayalı, insanlara yararlı mal üretmek, hizmet vermek ve karşılığında para kazanmak için yapılan, kuralları belirlenmiş iş
m. 112/1, 118/2
[=2]

məsləkdaş: is. aynı meslekten olanlardan her biri
m.+ları 176/20
[=1]

məsnəvi: is. (Ar.) her beyti ayrı uyaklı bir divan edebiyatı nazım biçimi
m. 122/21, 136/13, 28/17, 32/17, 32/8, 38/28, 41/6, 42/21, 43/1, 45/21, 45/31, 53/2, 56/1, 67/28, 77/27, 97/12
m.+dən 45/25
m.+dir 17/16
m.+lər 133/37
m.+ləri 129/8
m.+lərindən 129/9, 133/6
m.+ni 43/12, 61/30
m.+nin 122/22
m.+si 50/31, 56/19, 57/4, 67/28, 97/12

[=30]

məst: sf. (Far.) sarhoş
m. 112/27, 29/10, 29/12, 29/14, 29/16, 29/7, 29/8, 135/29
m.+ə 180/11
m.+i 25/16
m.+iyi 25/16
m.+ü 115/24, 120/10, 120/2, 29/10
[=15]

məstanə: zf. (Far.) sarhoş gibi, kendinden geçmişçesine
m. 34/9, 115/24
[=2]

məst ol-: f. (< Ar. mest + T. ol-) kendinden geçmek, çok mutlu olmak
m. o.-duqlarını 29/17
m. o.-dum 135/28
[=2]

məsum: sf. (Ar.) suçsuz, günahsız
m.+un 103/4, 62/1
[=2]

məşəqqət: is. (Ar.) güçlük
m. 70/20, 83/29
m.+dir 180/17
m.+ə 183/26
[=4]

məşğul: sf. (Ar.) bir işle uğraşan, iş görmekte olan
m. 76/18
m.+i 108/12
m.+kən 137/14
[=3]

məşğul ol-: f. (< Ar. meşġūl + T. ol-) vaktini vermek, uğraşmak, oyalanmak
m. o.-anlar 170/29
m. o.-du 172/20
m. o.-duğundan 69/12
m. o.-maqdan 147/4
m. o.-maqla 163/10
m. o.-muş 104/18
m. o.-muşdu 122/15
m. o.-muşdur 112/6, 133/30, 147/7, 69/16
m. o.-ub 184/11
m. o.-ur 69/21
[=13]

məşhur: sf. (Ar.) ünlü
m. 20/33, 21/9, 111/15, 113/29, 123/17, 140/17, 145/14, 153/3, 154/19, 161/25, 161/28, 164/19, 17/28, 171/17, 31/4, 45/5, 50/18, 50/26, 51/1, 52/11, 55/14, 68/3, 96/3
m.+dur 125/14, 177/18, 47/6
m.+ları 20/27, 20/7
m.+u 20/4
[=29]

məşhur ol-: f. (< Ar. meşhūr + T. ol-) ün kazanmak, tanınmak, ün almak, ünlenmek
m. o.-an 146/27, 54/28, 96/22
m. o.-duğunu 76/30
m. o.-maqdan 36/14
m. o.-muş 164/27
m. o.-muşdu 111/8
m. o.-muşdur 36/15, 169/2, 68/23, 69/13, 99/4
m. o.-ub 53/1, 67/25, 52/18
[=15]

məşrəb: is. (Ar.) yaradılış, huy, karakter, mizaç
m. 60/15
[=1]

məşruh: sf. (Ar.) açıklanmış, şerh edilmiş
m. 26/17
[=1]

məşrutə: is. (Ar.) bir kimse tarafından, satılmamak şartıyla birine veya bir kuruma bırakılan ev vb. gayrimenkul
m. 122/30, 135/15
[=2]

məşuq: is. (Ar.) Aaşkla sevilen, âşık olunan kimse
m. 174/7, 26/20, 46/1
[=3]

məşuqə: is. (Ar.) aşkla sevilen, âşık olunan kadın
m. 126/1, 126/2
[=2]

mətalib: is. (Ar.) istenen sözler, istekler, talepler
m. 147/9
[=1]

mətanətli: sf. dayanıklı
m. 143/7
[=1]

mətbuat: is. (Ar.) basın
m. 161/9, 182/21, 167/6
m.+ında 184/4
m.+ının 160/13, 182/27
[=6]

mətla: is. (Ar.) divan edebiyatında kaside veya gazelin ilk beyti
m. 125/7, 181/27, 170/19
m.+yi 122/22, 62/2
[=5]

mətləb: is. (Ar.) istenilen, talep edilen şey, istek, meram
m. 136/34, 84/11
m.+i 136/32
[=3]

mətin: is. (Ar.) bir yazıyı biçim, anlatım ve noktalama özellikleriyle oluşturan kelimelerin bütünü; tekst
m.+iylə 165/13
[=1]

məyus: sf. (Ar.) üzgün
m. 171/18
[=1]

məzaq: is. (Ar.) tat alma, lezzet duyma, tat, lezzet
m.+im 121/21
[=1]

məzar: is. (Ar.) bir kimsenin öldüğükten sonra öldüğü yer, kabir
m. 16/18, 16/20, 16/23, 41/28
m.+ı 112/7
[=5]

məzəllət: is. (Ar.) alçalma, bayağılaşma, hakir ve zelil olma durumu, bayağılık, hakirlik
m.+də 73/23
[=1]

məzəmmət: is. (Ar.) kınama, yerme, kötüleme
m. 164/1
[=1]

məzhar: sf. (Ar.) bir iyiliğe erişmiş, erişen
m.+ı 27/26
[=1]

məzhəb: is. (Ar.) bir dinin görüş, yorum ve anlayış ayrılıkları sebebiyle ortaya çıkan kollarından her biri
m.+i 166/26, 166/29, 37/27, 47/15
m.+inə 165/29
m.+ini 165/30, 17/8
m.+inin 17/10
m.+ləri 141/21
[=9]

məzhər: sf. (Ar.) bir iyiliğe erişmiş, erişen
m. 39/1
m.+i 106/15, 98/21
[=3]

məzkur: sf. (Ar.) adı geçen, anılan, sözü edilen, zikredilen, zikrolunan
m. 162/24
[=1]

məzlum: sf. (Ar.) zulüm görmüş, kendisine zulmedilmiş
m. 89/7
m.+i 89/9
m.+u 71/8
[=3]

məzmun: is. (Ar.) divan edebiyatında bazı kavramları dolaylı anlatmak için kullanılan nükteli ve sanatlı söz
m. 55/28, 65/18, 70/13
m.+la 65/20
m.+lar 123/3, 62/2
m.+ları 137/12
m.+ların 55/20
m.+unu 176/5
[=9]

məzun: sf. (Ar.) bir okulu bitirerek diploma almış (kimse)
m. 182/30
[=1]

mı: soru eki
m. 19/16, 19/17, 19/19, 19/21, 19/23, 19/25, 19/27, 19/29, 44/8, 45/12, 45/14, 45/16, 45/18, 45/20, 45/7, 45/8, 48/11, 64/19
[=17]

mi: soru eki
m. 26/12, 26/13, 26/15, 26/17, 26/19, 26/21, 44/14, 64/18, 64/19, 64/22
m.+dir 130/12, 130/14, 130/16
[=11]

miftah: is. (Ar.) anahtar
m.+i 42/9
[=1]

miladi: sf. (Ar.) milada dayanan, milatla ilgili olan
m. 15/23
m.+də 15/5, 27/4
m.+yə 16/21
[=4]

millət: is. (Ar.) çoğunlukla aynı topraklar üzerinde yaşayan, aralarında dil, tarih, duygu, ülkü, gelenek ve görenek birliği olan insan topluluğu; ulus, budun
m. 17/22, 33/16, 83/16, 125/12
m.+i 162/26
m.+in 166/21
m.+ini 21/10
[=7]

milli: sf. (Ar.) milletle ilgili; ulusal
m. 151/19, 153/12, 16/16, 160/7, 184/10, 20/33, 21/15, 22/5, 46/4, 69/1, 69/8
[=11]

milliyətçi: sf. milliyet ilkesini benimseyen; ulusçu, ulusalcı, milliyetsever, milliyetperver, nasyonalist
m. 125/2
[=1]

milyon: is. (Fr.) bu sayının adı
m. 125/25
[=1]

mimar: is. (Ar.) yapıları belirli ölçü ve kurallara göre tasarlayan kimse
m.+ı 146/29
[=1]

min: is. dokuz yüz doksan dokuzdan sonra gelen sayının adı
m. 174/3, 22/10, 26/18, 28/22, 55/30, 56/19, 57/13, 57/7, 57/9, 62/12, 62/23, 65/3, 81/12, 85/14, 89/11, 90/15, 92/1, 92/12, 107/26, 120/22, 125/22, 126/8, 136/44, 164/28,
m.+dən 16/2
m. 120/15
m.+dən 112/27
m.+yə 132/2
[=28]

min-: f. yüksek bir şeyin veya bir hayvanın üstüne çıkıp ayaklarını sallandırarak oturmak
m.-di 82/4
[=1]

minlərcə: sf. pek çok, çok sayıda
m. 91/28
[=1]

minnət: is. (Ar.) yapılan bir iyiliğe karşı kendini borçlu sayma; gönül borcu
m. 60/19
m.+dir 173/9
[=2]

miras: is. (Ar.) birine, ölen bir yakınından kalan mal mülk, para veya servet; kalıt, bırakıt, tereke
m.+a 164/28
m.+ını 38/5
[=2]

misal: is. (Ar.) örnek, numune
m. 115/20, 17/17, 97/24
m.+də 25/17
m.+i 178/11, 34/17, 68/13
m.+idir 117/4
[=8]

miskin: sf. (Ar.) aşırı derecede aşırı derecede tembel, uyuşuk, mıymıntı (kimse)
m. 150/18, 93/21
[=2]

mismarə: is. (Ar.) çivi, mıh
m. 71/10
[=1]

misra: is. (Ar.) bir beyit, şiir veya manzumenin satırlarından her biri, dize
m. 68/16, 85/13
m.+dan 96/24
m.+ı 107/15
m.+ın 75/6
m.+ıyla 75/12
m.+lar 66/5
m.+lardakı 25/25
m.+larına 70/10
m.+larıyla 119/21
[=10]

mitoloji: is. (Fr.) mitleri, doğuşlarını, anlamlarını yorumlayan, inceleyen bilim
m. 43/14
[=1]

mizah: is. (Ar.) gülmece
m. 137/2, 20/18
[=2]

mizrab: is. (Ar.) telli çalgıları çalmaya yarayan, kemik, maden, plastik veya özellikle kiraz ağacından yapılan alet; çalgıç, tezene, zahme, pena
m.+la 43/13
[=1]

moda: is. (İtal.) değişiklik gereksinimi veya süslenme özentisiyle toplum yaşamına giren geçici yenilik; nevzuhur
m.+sı 37/22
[=1]

modərn: sf. (Fr.) çağdaş
m. 69/7
[=1]

molla: is. (Ar.) büyük kadı
m. 36/15
m.+ların 147/3
m.+sın 102/4
[=3]

motif: is. (Fr.) kendi başlarına konuya özellik kazandıran ögelerin her biri; örge
m.+lərinin 80/4
[=1]

möcər: sf. (Ar.) kiraya verilen, kiralanan (şey)
m. 104/10
[=1]

möcüzə: is. (Ar.) inanılması, anlaşılması, açıklanması çok güç olan, akla sığmayan, akıl almaz iş ve durum
m. 131/6
m.+dir 129/18
[=2]

möhkəm: sf. (Ar.) dayanıklı, güçlü duruma getirilmiş, sağlamlaştırılmış, sağlam, güçlü, metin
m. 179/10, 146/21
[=2]

möhlət: is. (Ar.) bir işin yapılması veya bir borcun miktarı için verilen belirli süre, vade, mehil
m. 108/10
[=1]

möhnət: is. (Ar.) sıkıntı, zorluk, eziyet, zahmet, meşakkat
m. 116/7, 143/10, 179/23
m.+dir 180/17
m.+dən 144/29, 89/2
m.+i 93/11, 131/14, 105/2, 179/10, 87/7
m.+lə 105/9
m.+ü 178/19
[=13]

möhtac: sf. (Ar.) bir kişinin veya herkesin ihtiyacı olan, ihtiyacı duyan
m. 62/16
[=1]

möhtac et-: f. (< Ar. muḥtāc + T. et-) bir kimseyi, bir kişinin ihtiyacını duyar hâle getirmek
m. e.-(d)ilir 95/8
[=1]

möhtəməl: sf. (Ar.) olması veya gerçekleşmesi olasılığı dâhilinde olan, olabilir, mümkün, mümkün
m.+dir 45/28
[=1]

möhtəva: is. (Ar.) içerik
m. 153/15
[=1]

mömin: is. (Ar.) Müslüman
m. 41/2
m.+ləri 92/25
m.+ü 104/12
[=3]

mötəbər: sf. (Ar.) saygı gören, hatırı sayılır, saygın, itibarlı
m. 51/26, 73/23
[=2]

mötədil: sf. (Ar.) orta hâlde, orta kararda olan
m. 56/21
[=1]

mövcud: sf. (Ar.) var olan, bulunan
m. 51/4
m.+dur 137/5, 46/20, 50/1, 62/12, 63/26
[=6]

mövcudat: is. (Ar.) var olan şeyler, varlıklar
m.+ı 27/22
m.+ın 29/17
[=2]

mövhumat: sf. (Ar.) gerçekte var olmayanlar
m. 149/13, 163/15, 167/7, 183/17
m.+a 148/12
[=5]

mövqe: is. (Ar.) yer
m.+yində 52/18
m.+ yini 162/4
[=2]

mövqiyyət: is. (Ar.) yerler
m. 68/19
m.+i 49/7
m.+lərini 165/24
[=3]

mövsüm: is. (Ar.) yılın, güneşten ısı, ışık alma süresi ve dolayısıyla iklim şartları bakımından farklılık gösteren dört bölümünden her biri; sezon, sürem
m.+dü 156/3
m.+i 80/21
[=2]

mövzu: is. (Ar.) konu
m. 113/15, 15/22, 39/23, 70/7
m.+da 24/20
m.+ları 56/23, 113/8, 74/17
m.+u 17/16, 17/29, 70/11
[=11]

mövzubəhs: sf. (< Ar. mevzūʿ + baḥs) söz konusu
m.+dir 24/12
[=1]

mugni: sf. (Ar.) başka bir istek istek bırakmayan, doyurucu, tatmin edici
m. 174/19, 174/21
[=2]

muhtəməl: sf. (Ar.) gerçekleşmesi de gerçekleşmemesi de ihtimal dâhilinde olan, beklenen, beklenir, umulur, görünüşe göre olacağı sanılan; olası, olasılı, belkili, ihtimalli, mümkün

m.+dir 36/11
[=1]

muqattaat: is. (Ar.) tamamlanmamış şiir parçaları, kıtalar, çeşitli gazel ve kasidelerden ayrılan beyitler ve divanlarda bunların bulunduğu bölüm
m. 125/1
[=1]

munafiq: sf. (Ar.) arabozan
m. 34/12
[=1]

munca: sf. bu kadar çok
m. 72/13
[=1]

murad: is. (Ar.) dilek
m. 106/8, 43/30
m.+ım 19/17, 45/8
m.+ın 116/13
[=5]

muradına yetiş-: f. (< Ar. murād + T. yetiş-) isteğine kavuşmak, dileği gerçekleşmek, arzusu yerine gelmek
m. y.-mək 143/17
[=1]

murid: is. (Ar.) bir tarikat şeyhine bağlanarak ondan tasavvufun yollarını öğrenen, onun doğrultusunda ilerleyen kimse
m.+lərindən 154/11
[=1]

musahibsiz: sf. (Ar.) arkadaşlık etmeyen kimse
m. 33/19
[=1]

musavar: sf. (Ar.) resimli
m. 29/14
[=1]

musiqi: is. (Ar.) müzik
m. 162/11, 170/29, 171/1, 174/19, 182/17, 21/27, 39/13, 43/14, 96/17
m.+dən 39/21, 174/20
m.+dir 39/20
m.+si 21/28
m.+yə 171/2
[=14]

musiqişünas: sf. (< Ar. mūsīḳī + Far. -şinās) müzikle uğraşan
m. 119/14, 52/24, 52/31
[=3]

muze: is. (Fr.) sanat ve bilim eserlerinin veya sanat ve bilime yarayan nesnelerin saklandığı, halka gösterilmek için sergilendiği yer
m.+lərində 46/20
[=1]

müahədənamə: is. (< Ar. muʿāhede + Far. nāme) antlaşma metni
m.+sinə 141/27
[=1]

müasir: sf. (Ar.) çağdaş
m. 28/11, 57/6, 61/13, 104/27, 119/17, 140/3, 145/23, 161/18, 167/3, 175/14, 175/9, 177/27, 183/20, 183/21,
m.+dir 169/3
m.+i 84/16
m.+in 76/29
m.+inin 103/1
m.+ləri 123/3, 64/5
m.+lərində 175/5
m.+lərindən 145/16, 170/16
m.+ləriylə 157/20

[=24]

mübahisə: is. (Ar.) bir konu hakkında iki veya daha çok kişinin karşılıklı konuşması
m.+lər 170/1, 171/6, 147/15
m.+lərdən 119/1
[=4]

mübaliə: is. (Ar.) abartı
m. 56/22
[=1]

mübarək: sf. kutsal
m. 102/18, 108/4, 108/5, 108/8
[=4]

mübariz: is. (Ar.) mübareze uğrunda çalışan kişi
m. 165/6
[=1]

mübarizə: is. (Ar.) çelişme
m. 140/5, 143/17, 151/7
m.+lər 162/7
m.+nin 148/30
m.+sindən 165/29
m.+yə 149/15, 149/25, 76/18
[=9]

mübəlliğ: sf. (Ar.) bir emri veya haberi yerine ulaştıran, bildiren, tebliğ eden
m. 27/9
[=1]

mübtəda: is. (Ar.) başlangıç, baş taraf
m. 75/20
m.+ların 75/20
[=2]

mübtəla: sf. (Ar.) bir isteği kendini kaptırmış olan, tutulmuş, düşkünlük
m. 63/6, 89/8
[=2]

mübtəla ol-: f. (< Ar. mubtelā + T. ol-) düşkün olmak, alışmak
m. o.-duğu 122/26
[=1]

mücadələ: is. (Ar.) birbirlerine isteklerini kabul ettirmek için iki taraf arasında yapılan zorlu çaba; savaş, kavga
m.+si 86/28
[=1]

mücadilə et-: f. (< Ar. mucādele + T. et-) didişmek, uğraşmak, savaşmak
m. e.-mişdir 20/19
[=1]

mücahid: is. (Ar.) kutsal ülküler uğruna savaşan kimse
m. 26/23, 86/27
[=2]

mücəllid: is. (Ar.) ciltçi
m. 162/27
[=1]

mücərrəb: sf. (Ar.) tecrübe edilmiş, denenmiş, sınanmış
m.+dür 40/26
[=1]

müctəhid: is. (Ar.) bir konuda ayet ve hadislere dayanarak yargıya varan, karar veren yetkin din bilgini
m. 133/30
[=1]

müdafiə: is. (Ar.) düşman hücumuna karşı koyma, savunma, direnme
m.+sini 76/21

[=1]

müdafiə et-: f. (< Ar. mudāfaʿa + T. et-) korumak
m. e.-(d)ir 140/8
m. e.-(d)ərkən 86/25
m. e.-mişdir 70/17
m. e.-məyə 159/16
[=4]

müdam: sf. (Ar.) devamlı sürekli
m. 63/22
[=1]

müdara: is. (Ar.) kin ve düşmanlığı örtüp zahiren dost gibi davranma, iyi yaşamame, güler yüzlü yüzle idare etme
m. 28/2
[=1]

müddəa: is. (Ar.) iddia edilen, ısrarla savunulan husus, görüş, maksat, fikir, düşünce
m. 43/31
[=1]

müddət: is. (Ar.) bir olay, bir olay başı ile sonu arasında geçen zaman bölümü, süre
m. 67/17, 118/2, 119/23
m.+di 100/29
m.+dir 117/23, 180/18
m.+lər 181/2
[=7]

müdərris: is. (Ar.) medrese ve büyük camilerde yüksek düzeyde ders okutan icazetli âlim, medrese hocası
m. 92/17
m.+ə 77/3
[=2]

müdür: is. (Ar.) resmî bir hükûmetin yönettiği, ticari bir müessesede daire, şube vb. bölümlerin başında bulunan kimse
m.+ü 72/1
[=1]

müəbbət: sf. (Ar.) donsuz, ebedî, daimî
m. 166/2
[=1]

müəllif: is. (Ar.) yazar, muharrir
m. 165/16, 165/4, 141/28, 142/4, 147/29, 164/26, 164/3, 166/1
m.+i 147/22, 160/12
m.+in 18/32, 166/9
m.+lərindən 142/8
[=13]

müəllim: is. (Ar.) öğreten, talim eden, öğreten, öğretici kimse
m.+i 147/10
m.+in 74/12
[=2]

müəllimlik: sf. muallim olma durumu
m. 168/21, 175/10
m.+lə 147/7
[=3]

müəmma: is. (Ar.) anlaşılmaz, bilmece
m. 26/16
m.+lar 133/36
[=2]

müəsir: sf. (Ar.) tesir eden, tesirli, etkili, etkileyici
m. 141/5, 160/10, 160/6, 127/13, 69/11, 97/14
m.+i 102/23, 91/8
m.+ləriylə 154/33
[=9]

müəssəsə: is. (Ar.) kurum
m.+lərində 149/9
[=1]

müxtəsər: sf. (Ar.) ayrıntılı olmayan, derli toplu, kısa, öz, mücmel
m. 29/4
[=1]

müəyyən: sf. (Ar.) belli, belirli
m. 54/18, 148/3, 164/12, 96/18
[=4]

müfəssəl: sf. (Ar.) ayrıntılara girilerek geniş biçimde özetlenmiş, ayrıntılı
m. 103/9, 122/21, 24/20, 61/29
[=4]

müfid: sf. (Ar.) fayda veren, fayda sağlayan, faydalı
m. 133/34
[=1]

müfrədat: is. (Ar.) bütünü bilinen bir ayrıntıları, maddeleri
m. 123/15
[=1]

müfti: is. (Ar.) dinî ayrıntılarla ilgili bilgiler cevaplandıran ve meseleleri fetva vermek suretiyle halletmeken fıkıh âlimi
m.+nin 28/7
m.+si 28/6, 36/9
[=3]

müğbəçə: is. (Far.) şarap dağıtan kimse, meyhaneci çırağı
m. 126/27
[=1]

mühacirət: is. (Ar.) yerleşilen, yurt edinilen bir yerden savaş, kıtlık vb. sebeplerle başka bir ülkeye yerleşmek üzere gitme, göç etme, göç, muhacirlik
m. 15/23, 15/26, 15/27, 176/28
m.+lər 16/31
m.+ləri 15/18
[=6]

mühacirət et-: f. (< Ar. muhāceret + T. et-) başka bir ülkeye göç etmek
m. e.-(d)ib 112/5
[=1]

mühafizə et-: f. (< Ar. muḥāfaẓa + T. et-) korumak, muhafaza etmek
m. e.-(d)ən 38/24
m. e.-ilmişdir 180/2
[=2]

mühakimə: is. (Ar.) yargılama
m. 165/1
m.+lər 170/1
[=2]

müharibə: is. (Ar.) savaşta yapılan çarpışmalardan her biri
m.+ləri 117/1, 149/27
m.+lərin 148/14
m.+ni 146/11
m.+si 145/3, 147/7
m.+sinə 87/1
m.+sini 85/27
[=8]

mühəbbət: is. (Ar.) savaşta yapılan çarpışmalardan her biri
m.+ə 39/1
m.+i 39/2
[=2]

mühəqqər: sf. (Ar.) hor, hakir görülmüş, hakaret edilmiş, horlanmış, aşağılanmış
m. 84/25
[=1]

mühəqqiq: is. (Ar.) bir şeyin, bir olayın veya durumunun aslını esasını, doğru olup olmadığını araştıran, gerçeği ortaya koyan, tahkik eden kimse
m. 67/14
m.+lər 27/21
[=2]

mühərrir: sf. (Ar.) yazıya yazan (kimse), yazan, yazıcı, kâtip
m. 140/17
[=1]

mühit: sf. (Ar.) çepeçevre kuşatan, etrafını çeviren, iyileştirme ihata eden
m. 113/8, 148/30, 28/1, 41/18
m.+də 38/5
m.+ə 149/15
m.+i 140/26, 29/6, 51/24
m.+in 165/5
m.+inə 80/2
m.+inin 38/2, 40/4
m.+lərdə 47/30
[=14]

mühtəhəmil: sf. (Ar.) tahammül eden, katlanan, dayanan, dayanıklı
m.+dir 54/6
[=11]

mühtəva: is. (Ar.) içerik
m. 21/17
[=1]

mühüm: sf. (Ar.) ehemmiyetli, önemli
m. 119/25, 123/15, 133/32, 155/1, 165/4, 167/23, 167/25, 184/7, 19/30, 21/23, 32/24, 41/25, 46/4, 46/9, 49/7, 52/29, 55/27, 57/15, 59/1, 67/20, 68/19, 70/11, 74/11, 86/23, 96/10
m.+ləri 52/3, 69/3
m.+lərindən 168/17
m.+lərindəndir 95/17
[=29]

müxabərə: is. (Ar.) haberleşme, yazışma, mektuplaşma
m. 49/16, 52/12
[=2]

müxalif: sf. (Ar.) uygun olmayan, uymayan, benzemeyen (şey), aykırı, hariç
m. 108/22, 113/25, 174/24
[=3]

müxəmməs: sf. (Ar.) beş mısralık kıtalardan meydana gelen nazım şekli, beşli
m. 129/8, 129/9, 154/18, 168/9, 67/25, 72/4, 83/3, 84/7, 97/8, 101/5, 152/5, 69/28, 76/12, 42/11, 87/22, 147/29, 174/11
m.+də 89/16, 174/19, 83/9
m.+dən 132/1, 87/1
m.+i 174/12
m.+ində 155/23
m.+ini 71/22
m.+lərə 75/6
m.+lərində 144/6
m.+lərinin 141/4
m.+lərilə 169/2
m.+sini 144/7
[=30]

müxtəlif: sf. (Ar.) çeşitli

m. 133/38, 154/20, 16/7, 162/5, 168/16, 183/12, 52/30, 52/8, 67/11, 67/7, 70/5, 96/25, 97/11
16/28, 17/26, 22/10, 32/30, 33/11, 38/15, 38/16, 41/7, 42/17, 45/31, 47/24
[=24]

müjgan: is. (Far.) kirpik
m. 65/26
m.+ını 44/6
[=2]

mükəmməl: sf. (Ar.) kusursuz
m. 140/24, 145/25, 172/6
[=3]

mükərrər: sf. (Ar.) tekrarlı
m. 68/15
[=1]

müqabil: sf. (Ar.) bir şeye karşılık olarak yapılan, bir şeyin karşılığı olan
m. 103/15, 126/25, 127/8, 154/27
m.+i 103/26
m.+ində 40/6, 139/13
[=7]

müqaddimə: is. (Ar.) ön söz
m. 41/10, 46/2, 46/9, 141/19, 142/29
m.+də 41/10, 46/9
m.+dən 143/15, 41/11, 43/12, 103/5
m.+lərində 37/15
m.+sində 17/34, 141/27, 143/6, 163/7, 36/7, 37/6, 39/5, 36/12, 36/16, 37/23
[=22]

müqayisə: is. (Ar.) karşılaştırma
m. 148/4, 49/6
m.+lərlə 148/11
m.+sini 164/6
[=4]

müqayisə et-: f. (< Ar. muḳāyese + T. et-) karşılaştırmak
m. e.-(d)ərkən 174/7
m. e.-(d)ərsək 115/9
[=2]

müqayisəli: sf. karşılaştırmalı
m. 67/8
[=1]

müqəddəs: sf. (Ar.) kutsal
m. 102/20, 17/10, 28/16
[=3]

müqərrəb: sf. harap edilmiş
m.+lərindən 79/6
[=1]

müqərrər: sf. (Ar.) tekrarlı
m. 105/22
[=1]

müqəyyəd: sf. (Ar.) bir amaç veya kimseye maddi yahut manevi bir bağla yapılı olan, bağlı, kayıtlı
m.+i 179/2
[=1]

müqtəda: sf. (Ar.) fikir ve olacak ölçü olarak benimsenen, örnek alınan (kimse)
m. 43/23
m.+lərdə 72/18
[=2]

müqtədi: sf. (Ar.) örnek alan, uyan tabi olan, iktida eden (kimse)
m.+lərdə 72/18
[=1]

müqtədir: sf. (Ar.) bir iş gücü yeten, o işi yapacak veya gücü, bilgi ve yeteneğe sahip yaptıran, güçlü, kudretli
m. 169/19, 91/5
m.+i 171/12
[=3]

mülahizə: is. (Ar.) düşünce
m.+lərini 55/29
[=1]

müləmmə: is. (Ar.) dizelerinden her biri başka dille yazılmış şiir
m. 129/9, 18/2, 18/3, 25/26
m.+lər 31/3
m.+ləri 129/8
[=6]

mülhəq: sf. (Ar.) bir bütüne sonradan katılmış, eklenmiş, ilave edilmiş
m. 139/9
[=1]

mülk: is. (Ar.) dükkân, ev, arsa vb. taşınmaz mal
m. 143/20
m.+i 112/16, 81/1
m.+ü 181/8, 75/1
m.+ündə 72/5
m.+ünü 182/5
[=7]

mültəfit: is. (Ar.) ilgi ve güler yüz gösteren, iltifat eden
m. 47/13
[=1]

müməssil: is. (Ar.) bir kimse veya topluluk adına konuşma, karar verme yetkisine sahip kimse, temsilci
m.+idir 55/18
[=1]

mümkün: sf. (Ar.) olması, gerçekleşmesi imkânı dâhilinde olan, olabilir, kabil, muhtemel
m. 104/26, 181/1, 60/22
m.+dür 64/16, 128/6, 140/11, 32/19, 38/15
[=8]

mümkün ol-: f. (< Ar. mumkin + T. ol-) olabilmek, yapılabilmek, gerçekleşebilmek
m. o.-duğuna 167/17
m. o.-maz 85/5
m. o.-mur 107/22
m. o.-muş 15/18
[=4]

mümtaz: sf. (Ar.) seçilmiş, seçkin
m. 26/29
[=1]

münafi: sf. (Ar.) karşıt, aykırı, uymaz, uymaz, muhalif
m. 162/24
[=1]

münasib: sf. (Ar.) yerinde
m.+dir 40/7
[=1]

münasibət: is. (Ar.) ilgiler, ilişkiler
m. 119/27, 159/7, 170/2, 171/4, 96/18
m.+i 142/10
m.+idir 76/19
m.+ini 174/28
m.+iylə 140/25, 145/24, 145/3, 155/3, 56/2
m.+lərdə 49/16
m.+ləri 74/16, 177/26
m.+lərindən 57/5
m.+lərini 79/19

m.+lərinin 52/22
[=19]

mündəricə: sf. (Ar.) bir şeyin içinde yer almış
m.+sini 153/15
[=1]

münəccim: is. (Ar.) yıldız falcısı
m. 166/5
m.+lərin 167/7
[=2]

münəccimbaşı: is. Osmanlılarda, önemli bir işe girişilirken gök bilimi hesaplarına dayanarak uğurlu vakti seçmekle, takvim ve yıllık düzenlemekle uğraşan saray görevlisi
m. 165/19
[=1]

münəvvər: sf. (Ar.) aydın
m. 49/11, 173/18
m.+lər 140/1
m.+lərdən 159/19
m.+lərini 164/4
m.+lərinin 95/6
m.+sən 107/5
[=7]

münis: sf. (Ar.) kolayca dostluk kurabilen, sıcakkanlı, cana yakın
m. 178/23
[=1]

münkir: sf. (Ar.) ret ve inkâr olunan, kabul edilmeyen
m.+i 39/8
[=1]

münşi: sf. (Ar.) bir eser ortaya çıktığında, inşa eden
m.+sidir 52/11
[=1]

müntəxabat: is. (Ar.) seçme yazı veya şiirler, ortaya çıkan seçmeler mecmuası, antoloji
m.+da 148/23
m.+dır 137/3
m.+ı 56/19, 57/10, 57/11, 57/6
[=6]

müntəşir: sf. (Ar.) yayılmış, yaygın
m. 160/18, 57/9
[=2]

müntəzəm: sf. (Ar.) düzgün
m. 170/28
[=1]

mürabba: sf. (Ar.) dörder mısralı bentlerden gelen manzume meydana gelir
m. 53/17
[=1]

müraciət: is. (Ar.) bir istek için bir kimse veya makama başvuru
m. 20/26, 55/1
[=2]

müraciət et-: f. (< Ar. murācaʿat + T. et-) başvurmak
m. e.-(d)əndə 99/5
[=1]

mürəkkəb: sf. (Ar.) birden fazla sayıdan bir araya gelmekten meydana gelmiş, birleşik
m. 141/19, 168/9, 143/1, 63/25, 96/24
[=5]

mürəttəb: sf. sıralanmış, sıralı, tertipli, muntazam
m. 105/8
[=1]

müsafir et-: f. (< Ar. musāfir + T. et-) konuk olarak karşılayıp yedirip içirmek, yatırmak
m. e.-di 122/21
m. e.-mişdir 166/24
[=2]

müsammat: is. (Ar.) divan şiirinde dörtlüklerden kurulu nazım şekillerinin genel adı
m. 53/4
m.+larında 42/1
[=2]

müsbət: sf. (Ar.) olumlu
m. 163/17, 165/3, 165/4, 165/6
[=4]

müsəxxər: sf. (Ar.) büyütülmüş, büyülü, büyü ile aldatılmış
m.+ə 61/14
[=1]

müsibət: is. (Ar.) ansızın gelen felaket, sıkıntı veren şey
m. 102/30, 163/8
m.+inə181/4
m.+lərinə 97/19
m.+ü 104/3
[=5]

müstəbid: sf. (Ar.) hükmü altında birine zor ve baskı uygulayan, tahakküm eden (kimse), zorba, despot, diktatör
m. 150/26
[=1]

müstəhzir et-: f. (< Ar. mustehzī + T. et-) alay etmekten hoşlanan (kimse), alaycı
m. e.-mək 162/26
[=1]

müstəqil: sf. (Ar.) kullanış yönünden başka bir yapı ile bağlantısı olmayan; bağımsız
m. 139/5, 141/26, 56/21, 61/2, 97/4
[=5]

müstəmləkə: is. (Ar.) sömürge
m. 149/25, 152/20
m.+sinə 149/4
[=3]

müstəsna: is. (Ar.) genel kurallara uymayan, kural dışı
m. 173/12, 179/18
m.+dır 67/21
[=3]

müstəzad: is. (Ar.) artmış, çoğalmış, ziyadeleşmiş olan (şey)
m. 28/17, 168/9, 69/28, 152/5, 76/13
m.+ında 93/26
m.+ları 93/1
[=7]

müstəcab: sf. (Ar.) bulunması, müspet cevap alınan, kabul edilen istek, dua
m. 92/19
[=1]

müsəddəs: sf. (Ar.) altı kısım veya parçadan oluşan, altılı
m. 42/11, 46/23
[=2]

müsəlsəl: sf. (Ar.) zincir gibi birbirine bağlı olan, birbirini takip eden sıralanan, zincirleme

m. 120/4
[=1]

müşaərə: is. (Ar.) karşılıklı şiir söyleme, şiirle kapsamlı cevap vermek suretiyle yarışma
m. 150/23, 177/26, 169/20
[=3]

müşaərə et-: f. karşılıklı şiir söylemek
m. e.-(d)irdi 49/19
m. e.-miş 79/19
[=2]

müşkül: sf. (Ar.) zor
m. 175/19, 93/21
m.+lər 80/24
[=3]

müştaq: sf. (Ar.) kökteş
m. 28/19, 69/6, 80/1, 82/14, 82/15, 82/16
[=6]

müştərək: sf. (Ar.) ortak
m. 67/13
[=1]

müştəri: is. (Ar.) hizmet, mal vb. alan ve karşılığında ücret ödeyen kimse
m.+lərin 183/25
[=1]

mütabiq: sf. (Ar.) birbirine uyan, karşılıklı olarak anlaşmaya varan, birbiriyle uzlaşan
m. 39/4
[=1]

mütaliə: is. (Ar.) etraflıca düşünme, inceleme
m. 140/22, 177/4
[=2]

mütaliə et-: f. (< Ar. muṭālaʿa + T. et-) üzerinde kalmak
m. e.-(d)ərkən 15/16
m. e.-(d)ilirlər 24/13
m. e.-(d)ilmiş 85/15
m. e.-(d)incə 128/5
m. e.-(d)lərək 169/29
[=5]

mütədavil: sf. (Ar.) alışverişte kullanılan, tedavülde bulunan, geçer
m. 102/26
[=1]

mütədəyyin: sf. (Ar.) dinine bağlı kimse
m. 70/16
[=1]

mütəəddid: sf. (Ar.) edepli, terbiyeli
m. 97/17
[=1]

mütəəssifanə: zf. üzülerek
m. 150/25
[=1]

mütəəssir: sf. (Ar.) üzüntülü, kederli, bereketli
m. 104/25
m.+dir 40/17
[=2]

mütəəssir ol-: f. (< Ar. muteʾessir + T. ol-) üzülmek
m. o.-an 74/14, 175/8
m. o.-duğu 96/26
[=3]

mütəəzzi: sf. (Ar.) eziyet, ıztırap
m. 163/9
[=1]

mütəfəkkir: is. (Ar.) düşünür
m. 148/28, 38/25
m.+dir 145/2
m.+i 48/5
m.+lər 20/12
m.+lərinin 167/18
[=6]

mütəffik: is. (Ar.) aralarında anlaşma yapmamış, ittifak etmiş, birleşmiş kimselerden her biri
m. 125/12
[=1]

mütəhəmmil: sf. (Ar.) tahammül eden, katlanan, dayanan, dayanıklı
m. 167/10
[=1]

mütəkarib: sf. (Ar.) birbirine yaklaşan, yakınlaşan
m. 17/16, 17/29
[=1]

mütəqaid: sf. (Ar.) emekli
m. 145/21
[=1]

mütənəvvi: sf. (Ar.) çeşitli, çeşit çeşit, çeşitli şekillerde farklılık gösteren
m.+dir 125/1
[=1]

mütəraqqi: sf. (Ar.) ilerleyip karşıya, ilerlemiş, medeniyet seviyesi yükselmiş, terakki etmiş
m. 125/2, 140/1, 159/15, 160/16
[=4]

mütərcim: is. (Ar.) bir metin bir dilden başka bir dile çeviren, tercüme eden kimse
m. 155/15
m.+i 140/23, 161/19, 166/27
[=4]

mütəsəvvif: is. (Ar.) tasavvufu benimseyen ve bu yolla Allah'a ve ilahi hikmetlere ulaşmaya çalışan kimse
m. 111/11, 32/24
m.+lərdən 33/4
[=3]

mütəşəkkil: sf. (Ar.) şekil ve suret kazanan, şekillenen, teşekkül eden
m. 170/28
m.+dir 167/16
[=2]

mütəvəkkil: sf. (Ar.) her işini Tanrı'ya veya oluruna bırakmış, kadere boyun eğmiş
m. 42/23
[=1]

mütəzəlzil: sf. (Ar.) sarsılan, titreyen, sallanan
m. 149/3
[=1]

mütləq: sf. (Ar.) salt
m. 72/5
[=1]

mütləqiyyət: is. (Ar.) saltçılık
m.+ə 148/12
[=1]

mütrib: is. (Ar.) bir musiki aleti çalan kimse, sazende
m. 44/19

m.+i 108/22
[=2]

müttəsil: sf. (Ar.) bitişik
m. 68/11, 112/23
[=2]

müvaffəq: sf. (Ar.) başarmış, başarılı kimse
m. 183/18, 39/4, 165/9
[=3]

müvəffəqiyyət: is. (Ar.) başarı
m. 165/28
[=1]

müvəffəq ol-: f. (< Ar. muvaffaḳ + T. ol-) başarmak
m. o.-dular 184/13
m. o.-urdular 149/22
[=2]

müvəhhid: sf. (Ar.) Tanrı'nın birliğine inanan
m. 19/5, 25/9
[=2]

müvərrix: is. (Ar.) tarihçi
m. 67/14, 27/21
m.+i 63/29
[=3]

müyəssər ol-: f. (< Ar. muyesser + T. ol-) kolaylıkla ortaya çıkmak, kolaylıkla elde edilmek
m. o.-saydı 167/13
[=1]

müzahir: sf. (Ar.) yardımcı, destekleyici, arkalayan, arka çıkan
m.+də 32/27
[=1]

müzəvvir: sf. (Ar.) arabozan
m. 125/9
[=1]

müzmin: sf. (Ar.) süreğen
m. 122/26
[=1]

müztərib: sf. (Ar.) ızdırap ve acı çeken
m. 74/18
m.+əm 43/26
[=2]

müztərib ol-: f. (< Ar. mużṭarib + T. ol-) acı ve ızdırap çekmek
m. o.-ub 27/30
[=1]

M. A. Ferzanə: öz. is.
M. A. F.+nin 22/6
[=1]

M. A. Sabir: öz. is.
M. A. S. 176/11
[=1]

M. F. Axundof: öz. is.
M. F. A.+un 184/12
[=1]

M. F. Axundzadə: öz. is.
M. F. A.+nin 183/30, 184/14, 184/8
[=3]

Mahi Məhərrəm: öz. is.
M. M. 104/1, 42/5
[=2]

Mahmud: öz. is.
M. 150/4, 150/5
[=2]

Mahmud və Ayaz: öz. is.
M. v. A. 56/19, 57/4
[=2]

Mani: öz. is.
M. 136/3, 17/8, 29/1, 96/18
[=4]

Marağa: öz. is.
M. 67/29, 97/13
M.+da 137/13, 137/14
[=4]

Marağalı: öz. is.
M. 21/13
[=1]

Marağalı Axund Molla Hüseyn: öz. is.
M. A. M. H. 97/16
[=1]

Maralyan: öz. is.
M. 154/30
[=1]

Maraşal Vorontsof: öz. is.
M. V.+un 177/8
[=1]

Mayor Lisanoviç: öz. is.
M. L. 176/27
[=1]

Mazandarani: öz. is.
M. 52/30
[=1]

Mebani Dəsturı Zəbani Azərbaycani: öz. is.
M. D. Z. A. 22/7
[=1]

Medinə Gülgün: öz. is.
M. G. 21/1
[=1]

Mehdiqulu Xan: öz. is.
M. X. 177/20
M. X.+ın 151/14, 176/23
[=3]

Mehdiqulu Xan Vəfa: öz. is.
M. X. V.+dan 178/3
[=1]

Mehdiqulu Vəfa: öz. is.
M. V. 177/7
[=1]

Memlük: öz. is.
M.+lər 28/6
[=1]

Merağalı Qazı Aracı: öz. is.
M. Q. A. 50/26
[=1]

Məcalisün-Nəfais: öz. is.
M. N.+ini 51/3
[=1]

Məclisis-Fəramuşan: öz. is.
M. F. 160/21, 169/23, 171/3
M. F.+da 170/29
M. F.+ın 169/26, 177/12
[=6]

Məclisi-Üns: öz. is.
M. Ü. 160/21, 169/23, 169/25, 176/18, 177/11
M. Ü.+ə 171/7, 177/13
[=7]

Məcməüşşüəra: öz. is.
M. 160/22, 170/9, 169/24
M.+ya 169/27, 170/11
[=5]

Məcmuəl Xavas: öz. is.
M. X. 49/20, 50/30, 50/16
M. X.+ı 51/3
[=4]

Məcnun: öz. is.
M. 112/22, 113/1, 119/11, 120/21, 121/6, 170/22, 121/14
M.+dan 39/29
M.+ə 156/10
M.+əm 107/1
M.+i 120/18, 39/28
M.+un 120/23, 39/26, 39/29
[=15]

Məcnun şah: öz. is.
M. ş. 111/6
[=1]

Mədinə: öz. is.
M.+yə 140/32
[=1]

Məğrur Xan: öz. is.
M. X. 146/15
[=1]

Məhbudi: öz. is.
M. 108/26
[=1]

Məhdi: öz. is.
M. 69/14, 170/13
[=2]

Məhdiyi Sahib: öz. is.
M. S. 89/14
[=1]

Məhəmməd: öz. is.
M. 50/25, 71/22
[=2]

Məhəmməd Aqa Cürmi: öz. is.
M. A. C. 169/27, 160/24, 170/11
[=3]

Məhəmməd Bəy Aşıq: öz. is.
M. B. A. 154/15, 154/32, 176/16
[=3]

Məhəmməd Bəy Cavanşir: öz. is.
M. B. C. 71/20
[=1]

Məhəmməd Bəy Cavanşir Aşıq: öz. is.
M. B. C. A. 157/19
[=1]

Məhəmməd Bəy Vaqifi: öz. is.
M. B. V. 71/23
[=1]

Məhəmməd Cafer Miskin: öz. is.
M. C. M. 149/24, 150/17
[=2]

Məhəmməd Emin Dilsuz: öz. is.
M. E. D. 100/14
[=1]

Məhəmməd Əli Hazin: öz. is.
M. Ə. H. 61/28
[=1]

Məhəmmədəli Tərbiyət: öz. is.
M. T. 128/2
M. T.+in 112/3
[=2]

Məhəmməd Hüseyn Xan: öz. is.
M. H. X. 82/15
[=1]

Məhəmməd Xoyi: öz. is.
M. X. 95/13
[=1]

Məhəmməd Kazım Əsrar Əli Şah: öz. is.
M. K. Ə. Ə. Ş. 136/57
[=1]

Məhəmməd Müsəvvir: öz. is.
M. M. 170/13
[=1]

Məhəmməd Sadıq Gəncəvi: öz. is.
M. S. G. 183/13
[=1]

Məhəmməd Salih Mirzə: öz. is.
M. S. M. 50/22
[=1]

Məhəmməd Səfa: öz. is.
M. S. 170/7
[=1]

Məhəmməd Tahir Nasrabadi: öz. is.
M. T. N. 61/27
[=1]

Məhəmməd Taqi: öz. is.
M. T. 137/11
[=1]

Məhərrəm: öz. is.
M. 102/18
[=1]

Məhzunə: öz. is.
M. 103/18
[=1]

Məxfi: öz. is.
M. 171/7
[=1]

Məkkə: öz. is.
M. 142/29
M.+dən 140/32, 145/22, 99/5
M.+yə 140/32, 145/22
[=6]

Məlali: öz. is.
M. 45/23
[=1]

Məlik Bəy Ovcı: öz. is.
M. B. O. 63/24
[=1]

Məmməd: öz. is.
M. 170/25
[=1]

Mərdan: öz. is.
M. 164/27
[=1]

Məsih: öz. is.
M. 83/25
[=1]

Məsiha: öz. is.
M. 83/20
[=1]

Məsihi: öz. is.
M. 52/3, 52/30, 53/17
M.+dən 53/4
M.+in 83/1

[=5]

Məsnəvi: öz. is.
M.+lərində 38/14
[=1]

Məstəli Şah: öz. is.
M. Ş. 164/6
[=1]

Məşhəd: öz. is.
M. 55/13
[=1]

Məşrəbi: öz. is.
M. 52/3
[=1]

Məştəri: öz. is.
M. 69/4
[=1]

Mətləül-etiqad: öz. is.
M. 47/15
[=1]

Mirabo: öz. is.
M. 167/19
[=1]

Miran şah: öz. is.
M. ş. 28/3
[=1]

Mir Abbas: öz. is.
M. A.+ın 177/19, 181/2
[=2]

Miratül-cəmal: öz. is.
M. 143/3
[=1]

Mir Hamza Əfəndi: öz. is.
M. H. Ə. 168/6
[=1]

Mirxand: öz. is.
M. 141/29
[=1]

Mir İmad: öz. is.
M. 96/5
[=1]

Mir Möhsün Nəvvab: öz. is.
M. M. N. 169/26, 171/1
M. M. N.+ın 177/12
[=3]

Mirza Ebülhəsən Raci: öz. is.
M. E. R. 99/3
[=1]

Mirza Məhəmməd Razi: öz. is.
M. M. R. 96/2
[=1]

Mirza Məhəmməd Taqi Qumri: öz. is.
M. M. T. Q. 102/14
[=1]

Mirza Salih: öz. is.
M. S. 96/5
[=1]

Mirzə: öz. is.
M. 147/5
M.+nin 147/14, 155/3
[=3]

Mirzə Aqa Dilxun: öz. is.
M. A. D. 170/12
[=1]

Mirzə Bağır Xalxali: öz. is.
M. B. X. 133/29
[=1]

Mirzə Baxış Nadim: öz. is.
M. B. N. 149/23, 150/1
[=2]

Mirzəcan: öz. is.
M. 155/4
[=1]

Mirzəcan Bəy Mədədof: öz. is.
M. B. M. 91/9
[=1]

Mirzəcan Mədədof: öz. is.
M. M. 154/15, 154/32, 155/14
M. M.+la 154/33
M. M.+un 155/2
[=5]

Mirzə Əbdülxalıq Yusif: öz. is.
M. Ə. Y. 170/11
M. Ə. Y.+dən 170/20
[=2]

Mirzə Əbdürrəhim: öz. is.
M. Ə. 54/9
[=1]

Mirzə Əhmədixan: öz. is.
M. Ə. 67/14, 67/15
[=2]

Mirzə Əhmədi Nuqi: öz. is.
M. Ə. N. 160/25
[=1]

Mirzə Əli Ləli: öz. is.
M. Ə. L. 122/14
[=1]

Mirzə Fətəli: öz. is.
M. F. 161/18, 162/13
[=2]

Mirzə Fətəli Axundof: öz. is.
M. F. A. 147/22, 149/18, 161/12, 71/26
M. F. A.+a 147/8
M. F. A.+un 160/4
[=6]

Mirzə Fətəli Axundzadə: öz. is.
M. F. A.140/15, 20/12, 20/14 161/12
M. F. A.+nin 176/17
[=5]

Mirzə Həsən Mirzə: öz. is.
M. H. M. 154/16, 154/32
[=2]

Mirzə Həsib Qüdsi: öz. is.
M. H. Q. 110/6
[=1]

Mirzə Malkam Xan: öz. is.
M. M. X.+ın 160/10
[=1]

Mirzə Məhəmməd: öz. is.
M. M. 50/24
[=1]

Mirzə Məhdi Şekuhi Marağayi: öz. is.
M. M. Ş. M. 137/8
[=1]

Mirzə Məhəmməd Gaibzadə: öz. is.
M. M. G. 93/30
[=1]

Mirzə Məhəmməd Qaracadağı: öz. is.
M. M. Q. 165/11

[=1]

Mirzə Məhəmməd Saib Təbrizi: öz. is.
M. M. S. T. 54/8
[=1]

Mirzə Möhsün: öz. is.
M. M. 165/27, 61/22
[=2]

Mirzə Möhsün Tanber: öz. is.
M. M. T. 61/21
[=1]

Mirzə Nəbi Ganibof: öz. is.
M. N. G. 168/18, 169/5, 169/8
[=3]

Mirzə Nəsrullah Bahar: öz. is.
M. N. B. 160/24, 171/14, 171/13
[=3]

Mirzə Nəsrullah Didə: öz. is.
M. N. D. 169/6, 168/18, 169/9
[=3]

Mirzə Rəhim Fəna: öz. is.
M. R. F. 181/19
M. R. F.+nın 169/25, 177/11
[=3]

Mirzə Şəfi: öz. is.
M. Ş. 148/26, 147/20, 147/27, 147/22, 147/4, 146/27, 147/1, 147/24, 148/27, 147/25
[=10]

Mirzə Şəfi Qriqoryef: öz. is.
M. Ş Q. 148/22
[=1]

Mirzə Şəfi Vazeh: öz. is.
M. Ş. V. 140/14, 146/27, 149/17, 161/16, 20/12
M. Ş. V+in 140/28
[=6]

Mirzə Tahir Vahid Təbrizi: öz. is.
M. T. V. T.+nin 64/3
[=1]

Mirzə Taqi Xan: öz. is.
M. T. X. 161/22
[=1]

Mirzə Yusif Nərsif: öz. is.
M. Y. N. 71/26
[=1]

Misir: öz. is.
M. 107/9, 172/19
M.+a 122/23
M.+da 28/6
[=4]

Mişkatül-ənvar: öz. is.
M. 143/1
[=1]

Moğol: öz. is.
M. 141/23, 141/24
M.+lar 15/26
M.+larla 15/26
[=4]

Moğolistan: öz. is.
M. 15/6
M.+ın 16/19
[=2]

Moliyər: öz. is.
M. 162/14, 185/1
M.+i 165/16
[=3]

Molla Aqa Bixud: öz. is.
M. A. B. 170/6
[=1]

Mollabaşı Axund Səməd: öz. is.
M. A. S. 165/28
[=1]

Molla Fuqi: öz. is.
M. F. 61/13
[=1]

Molla Hüseyn: öz. is.
M. H. 172/17
M. H.+in 172/17
[=2]

Molla İbrahim Xalil: öz. is.
M. İ. X.+in 163/16
[=1]

Molla Qasım Zakir: öz. is.
M. Q. Z. 169/1
[=1]

Molla Qədir Naci: öz. is.
M. Q. N. 169/3
[=1]

Molla Məhəmməd Fuzuli: öz. is.
M. M. F. 170/6
[=1]

Molla Nəsrəddin: öz. is.
M. N. 20/16
[=1]

Molla Pənah: öz. is.
M. 69/13, 76/27
[=2]

Molla Pənah Vaqif: öz. is.
M. P. V. 20/7, 67/22, 69/10
M. P. V.+dən 91/5
M. P. V.+lə 69/7
[=5]

Molla Rumi: öz. is.
M. R. 167/19
[=1]

Molla Vəli: öz. is.
M. V. 70/30
[=1]

Molla Vəli Vidadi: öz. is.
M. V. V. 79/4
[=1]

Monteskyö: öz. is.
M. 167/18
[=1]

Morlinskiy: öz. is.
M. 162/1
[=1]

Moskova: öz. is.
M. 145/24, 159/17
M.+da 182/29
[=3]

Möhsün: öz. is.
M. 83/1
[=1]

Mövla: öz. is.
M. 120/23
[=1]

Mövlana: öz. is.
M. 50/26
[=1]

Mövləvi: öz. is.
M. 18/2, 114/16, 38/13
M.+nin 114/16, 115/9, 28/9
[=6]

Muci: öz. is.
M. 61/7
[=1]

Muğan: öz. is.
M. 112/16, 119/29
M.+a 119/28
M.+ın 119/25
[=4]

Muhammed Salih İsfahani: öz. is.
M. S. İ. 95/14
[=1]

Muxtar: öz. is.
M.+dən 89/10
[=1]

Murtəza Qalıxan: öz. is.
M. Q. 68/22
[=1]

Musa: öz. is.
M. 29/19
M.+nı 155/20
[=2]

Mustafa: öz. is.
M. 91/3
[=1]

Mustafa Aqa Nəsr: öz. is.
M. A. N. 169/3, 168/17
[=2]

Mustafa Arif: öz. is.
M. A. 157/23
[=1]

Mücevheratı Saib Təbrizi: öz. is.
M. S. T. 57/11
[=1]

Müəllim Naci: öz. is.
M. N. 55/24
[=1]

Müəzzin öz. is.
M. 149/28
[=1]

Müqbilə: öz. is.
M. 103/15
[=1]

Müniri: öz. is.
M. 170/12
[=1]

Münşəat: öz. is.
M.+dır 50/31
[=1]

Mürafie Vekilləri: öz. is.
M. V. 164/24
M. V.+nin 165/14
[=2]

Müselman: öz. is.
M. 122/29, 22/10, 136/17, 17/12, 93/21
M.+a 135/23
M.+dır 175/16
M.+lar 90/5
M.+ları 149/30
[=9]

Müsibəti Fəxrəddin: öz. is.
M. F. 184/25

[=1]

Müsibətnamə: öz. is.
M. 82/7
[=1]

Müsyö Jordan: öz. is.
M. J.+ın 164/7
[=1]

Müştaq: öz. is.
M.+ın 84/16
M.+la 79/18
[=2]

Müştəri: öz. is.
M. 84/16
M.+yi 84/30
[=2]

Müzəffərəddin Mirzə: öz. is.
M. M.+nin 122/18
[=1]

Müzəffərəddin Şah: öz. is.
M. Ş. 122/23
M. Ş.+ın 133/31
[=2]

Müzəffər Əli: öz. is.
M. Ə.+nin 51/1
[=1]

naat: is. Hz. Muhammed'in niteliklerini övmek, ondan şefaat dilemek amacıyla yazılan kaside
n. 62/1
[=1]

nadan: sf. (Far.) sert, kaba
n. 82/11
[=11]

nadanlıq: is. nadan olma durumu
n.+(ğ)a 84/20
n.+(ğ)ın 185/6
[=2]

nafiz: sf. (Ar.) bir şeyin bir tarafından girip içine işleyerek öbür tarafından çıkan
n. 68/11
[=1]

nagəh: zf. (Far.) ansızın, birdenbire, nagehan
n. 108/8, 120/3, 45/4
n.+dən 75/3
[=4]

nahaq: sf. (Far.) hakka ve adalete uygun olmayan, haksız
n. 119/29, 131/10, 146/10, 150/6
n.+dən 176/2
[=5]

naxuda: is. (< Far. nā + ẖudā) Allah'a inanmayan, Allahsız
n.+nı 87/12
[=1]

nail ol-: f. (< Ar. nāʾil + T. ol-) erişmek, ulaşmak, kavuşmak
n. o.-du 145/16
[=1]

nakamlıq: is. (Far.) muradına erememiş, mahrum, nasipsiz
n. 177/1
[=1]

naks: is. (Ar.) eksiklik, noksanlık
n.+ə 63/4
[=1]

nalan: sf. (Far.) inleyen
n. 105/11, 180/29
n.+ını 44/10
[=3]

nalə: is. (Far.) inleme, inilti
n. 108/24, 64/7, 63/2, 181/16, 182/7, 130/22, 40/25, 85/22, 105/21, 105/19, 115/23
[=11]

nam: is. (Far.) isim, ad
n. 161/24, 100/5, 100/6, 144/14, 90/14
n.+a 27/12
[=6]

namaz: is. (Far.) İslam'ın beş şartından biri olan ve Müslümanların günde beş vakit, dinî kurallara göre yapmak zorunda oldukları ibadet; salat
n.+ı 84/9
[=1]

namdar: sf. (< Far. nām + dār) namlı, ünlü, ünlü
n. 99/2
[=1]

namə: is. (Far.) mektup
n. 125/13, 174/25, 87/18, 89/27
n.+də 90/19
n.+mizdir 21/18
n.+sində 91/9
n.+sinə 90/12
n.+yi 174/23
[=9]

namərd: sf. (< Far. nā + mert) korkak, alçak, mert olmayan
n.+ə 82/12
[=1]

namus: is. (Ar.) insanın ahlak kurallarına uymasını sağlayan, onu şerefli kılan manevi duygu; güzel haslet
n. 90/6
n.+u 73/18
n.+um 144/14
[=3]

nar: is. (Ar.) ateş, od
n. 74/29
n.+ı 136/45, 44/11
[=3]

narahat et-: f. (< Far. nā + Ar. rāḥat) rahatı bozulmak
n. e.-miş 145/5
[=1]

narazı: sf. (< Far. nā + Ar. rāżī) razı olmayan
n. 177/21
[=1]

narazılıq: is. razı olmama
n.+(ğ)ı 54/20, 183/25
[=2]

nas: is. (Ar.) açıklık, açık ve kesin yargı
n.+da 102/24
[=1]

naşad: sf. (< Far. nā + şād) üzüntülü, gamlı, kederli, mahzun, mükedder
n. 181/12
[=1]

natəmizlik: sf. temiz olmama durumu
n.+(y)i 167/5
[=1]

natur: is. (Ar.) hamamda hizmet eden kimse, natır
n. 68/5
[=1]

naümid: sf. (< Far. nā + umīd) ümitsiz
n. 148/21, 98/14, 177/21
[=3]

nayib: is. (Ar.) bir makamın değişimi asıl sahibi yerine geçici bir zaman için yüklenen, ona vekâlet eden kimse, vekil
n. 155/9
n.+i 98/18, 98/27
[=3]

naz: is. (Far.) kendini beğendirmek amacıyla yapılan davranış
n. 121/4, 130/13, 131/1, 131/5, 135/15, 151/28, 62/21
n.+ə 157/2
n.+u 77/12, 156/5
[=10]

naz eylə-: f. (< Far. nāz + T. eyle-) nazlanmak
n. e.-r 108/16
[=1]

nazənin: sf. (Far.) nazlı
n. 180/16
[=1]

nazım: is. (Ar.) şiir
n. 48/1
[=1]

nazik: sf. (Far.) başkalarına karşı saygılı davranan
n. 156/24, 74/26, 75/14, 75/24
[=4]

nazlilik: is. nazlı olma durumu
n. 44/13
[=1]

necə: zf. soru anlamında: ne tür
n. 166/21, 83/29, 86/10, 86/12, 178/8, 39/18, 59/29, 88/8, 88/9, 91/27, 100/29, 127/2, 155/5, 155/6, 176/1, 176/2, 24/12, 48/8, 56/12, 88/5, 157/6, 80/24, 45/4
[=23]

neva: is. (Far.) nağme, ahenk, ses
n. 39/14
[=1]

ney: : is. (Far.) kamıştan yapılmış, nefesle çalınan müzik aleti
n. 39/19, 43/12, 44/21
n.+də 39/18
n.+i 39/17
[=5]

nə: zm. hangi şey
n.125/15, 125/9, 129/18, 136/48, 136/54, 146/21, 15/3, 166/28, 179/11, 179/12, 179/13, 179/14, 179/15, 179/16, 179/19, 181/10, 19/29, 25/25, 27/19, 37/9, 47/11, 47/12, 51/26, 56/10, 56/14, 60/1, 63/11, 64/19, 65/28, 65/29, 76/30, 86/14, 95/16, 98/20, 102/1, 105/31, 107/11, 107/7, 115/10, 116/24, 116/27, 117/23, 125/21, 125/9, 126/1, 126/18, 126/21, 126/3, 136/48, 136/54, 141/10, 145/22, 146/20, 171/22, 171/24, 175/18, 175/24, 175/27, 178/14, 178/23, 178/27, 179/1, 179/10, 179/2, 179/3, 179/4, 179/5, 179/6, 179/7, 179/8, 179/9, 18/19, 18/20, 18/21, 180/8, 180/9, 25/12, 25/14, 25/16, 25/18, 25/20, 25/22, 25/24, 27/19, 29/4, 39/17, 39/18, 40/3, 44/24, 44/28, 45/20, 52/14, 62/14, 62/15, 62/17, 62/19, 62/21, 62/23, 62/25, 62/27, 63/11, 63/2, 63/4, 64/13, 64/18,

65/5, 71/12, 71/14, 79/9, 87/23, 88/7, 96/26, 99/22, 103/12, 103/16, 103/17, 103/20, 103/28, 157/11, 157/5, 81/19, 83/12, 83/13, 83/14, 83/19, 83/21, 83/22, 83/23, 83/24, 84/21, 84/27, 90/9, 92/27, 93/21, 97/28, 98/20
n.+dir 129/4, 136/45, 40/7, 65/23, 40/11, 40/13, 40/15, 40/8, 40/9, 51/20, 51/22, 126/1, 44/19, 100/12, 93/24, 93/8
n.+lər 28/26, 51/19, 82/14, 87/27
[=156]

nəbat: is. (Ar.) bitki
n. 112/23
n.+dan 112/22, 112/23
[=3]

nəbatat: is. (Ar.) bitkiler
n. 164/5, 164/7
[=2]

nəcabət: is. (Ar.) iyi ve temiz bir soya mensuplarının olması, soyluluk, soy temizliği, asalet
n. 146/17
n.+də 98/19
[=2]

nəcat: is. (Ar.) kurtulma, kurtuluş, halas
n. 167/13, 167/14
[=2]

nəce: zf. ne dercede, ne kadar
n. 135/17, 21/32, 129/12, 129/18, 143/19, 143/22, 108/13, 116/23, 71/1, 103/18, 103/22, 103/26, 156/18, 156/7, 83/6, 18/2
[=16]

nəcib: sf. (Ar.) soylu, asil
n. 146/13, 153/13, 40/21, 98/20
[=4]

nəçin: zf. hangi amaçla, hangi sebeple; neden, neye, niye (krş. **niçün**)
n. 131/11, 180/10, 180/12, 180/14, 180/16, 180/18, 180/20, 180/22, 180/24, 180/26, 180/28, 180/3, 180/30, 180/4, 180/6, 180/8, 116/30, 179/24
[=18]

nədamət: is. (Ar.) işinin veya etkisinin sonucunu beğenmeyip yaptığına hayıflanma, pişman olma, kurtuluş
n. 119/6
[=1]

nədən: zf. bir olayı doğuran başka bir olayı sormak için kullanılan bir söz; ne
n. 179/25, 66/2
[=2]

nədim: is. (Ar.) sohbet arkadaşı, toplantılarda birlikte bulunulan, sohbet edilen kimse
n.+i 57/4
[=1]

nəfer: is. (Ar.) rütbesi olmayan asker, er
n. 125/22, 125/26, 126/8
[=3]

nəfəs: is. (Ar.) soluk
n. 26/28, 126/23
n.+dir 81/20
[=3]

nəfəsli: sf. soluklu
n. 75/17, 76/1
[=2]

nəfs: is. (Ar.) öz varlık, kişilik
n. 58/26, 125/25
n.+i 163/9, 92/16

[=4]

nəft: is. (Rus.) petrol
n. 159/11, 159/9
[=2]

nəğmə: is. (Ar.) güzel, uyumlu ses, ezgi, melodi
n.+lər 161/6
n.+lərdə 161/7
n.+lərə 119/17
n.+lərinə 119/12, 119/19
n.+yə 114/10
[=6]

nəhan: sf. (Far.) gizli
n. 131/4, 178/4
[=2]

nəhayət: is. (Ar.) son
n. 37/29, 100/16, 101/5, 139/8, 160/11, 73/20
[=6]

nəhr: is. (Ar.) ırmak
n.+i 139/10, 16/19
[=2]

nəqd: is. (Ar.) para
n.+in 108/29, 144/15
n.+inə 107/10, 121/1, 99/24
[=5]

nəqqaş: is. (Ar.) yapıların duvar ve tavanlarına birtakım resim veya şekillerle süslemeler yapan usta; bezekçi
n. 51/1, 68/12
n.+ı 182/18, 170/29
[=4]

nəql: is. (Ar.) bir yerden alıp başka bir yere iletme
n. 62/27
n.+i 163/7, 163/11
[=3]

nəql et-: f. (< Ar. naḳl + T. et-) iletmek
n. e.-(d)əcağux 34/20
n. e.-(d)əcəyik 101/9, 104/30, 129/9, 48/5
n. e.-dikdən 101/8
n. e.-(d)ilir 131/17, 85/4, 68/7
n. e.-(d)ilmişdir 62/8
n. e.-(d)ir 143/16
n. e.-(d)irik 100/7, 109/11, 115/20, 116/18, 116/28, 120/1, 123/18, 123/27, 124/24, 127/14, 127/7, 132/7, 133/38, 133/6, 136/36, 59/15, 62/13, 87/2, 91/17, 97/27, 99/7, 103/11, 25/10, 26/11, 29/20, 43/17, 51/7, 53/4, 57/24, 80/8
n. e.-(d)irux 26/24
n. e.-mişdir 61/20
[=13]

nəql eylə-: f. (< Ar. naḳl + T. eyle-) iletmek
n. e.-diyimiz 61/1
[=1]

nərgis: is. (Far.) nergisgillerden, bazı türlerinde beyaz, bazılarında sarı renkte olan çiçekleri ayrı veya bir kök sap üzerinde şemsiye durumunda, açılmadan önce bir yenle örtülü bulunan, 20-80 santimetre yüksekliğinde, soğanlı bir süs bitkisi
n.+i 132/6, 120/28, 180/11, 168/29
[=4]

nəsihət: is. (Ar.) öğüt
n. 17/16, 56/23, 170/23
[=3]

nəsihətnamə: is. (< Ar. naṣīḥat + Far. nāme) öğüt vermek için yazılan eser, nasihat kitabı
n.+si 32/10
[=1]

nəsihət ver-: f. (< Ar. naṣīḥat + T. ver-) birine yapmak ve yapmaması gereken şeyleri söylemek, öğüt vermek
n. v.-mək 57/17
[=1]

nəsil: is. (Ar.) aynı yıllarda yaşamış olan, yaklaşık aynı yaşta bulunan kişi bütünü, kuşaklar
n.+i 34/11
n.+in 146/2
n.+indən 140/16
n.+indəndir 150/21, 151/6
n.+ini 86/9
[=6]

nəsr: is. (Ar.) belli bir ölçü ve ahenge bağlı olmaksızın söz dizimi kurallarına uygun anlatım şekli, manzum olmayan yazı, düz yazı
n. 18/24, 96/2, 57/8
n.+ə 162/9, 75/13
n.+də 170/18
n.+i 171/26
n.+in 38/29
n.+inin 47/8
n.+lə 172/12
[=10]

nəstəliq: is. (Ar.) talik denen yazının tamamlanmasının şekline İranlıların verdiği isim
n. 147/25, 147/8, 161/17
[=3]

nəşə: is. (Ar.) mutlu olmaktan doğan ve dışa vurulan sevinç; şetaret
n. 68/16
n.+də 109/6
n.+sini 43/1
n.+yi 173/19
[=4]

nəşəli: sf. meşesi olan; keyifli
n. 153/19, 173/13
[=2]

nəşət: is. çıkma, ileri gelme
n.+i 167/9
[=1]

nəşr: is. (Ar.) yayma, dağıtma, saçma
n. 168/10, 182/22
n.+ə 175/9
n.+inə 141/31, 183/27
n.+ini 148/27, 183/26
n.+inin 143/5
n.+lərdə 147/21
[=9]

nəşr et-: f. (< Ar. neşr + T. et-) yaymak, dağıtmak, saçmak
n. e.-(d)ildi 148/27, 165/13, 165/14
n. e.-(d)ilmişdir 46/22
n. e.-dirmişdi 145/29, 147/20
n. e.-məyə 160/15
n. e.-mişdir 31/28
[=8]

nəşriyat: is. (Ar.) yayın
n. 61/9
[=1]

nəşr ol-: f. (< Ar. neşr + T. ol-) yayımlamak
n. o.-muşdur 183/5
n. o.-undu 182/27

n. o.-unmuşdur 72/3
n. o.-unurdu 183/4
[=4]

nəşter: is. (Far.) cerrahide kesme işlemlerinde kullanılan bıçak
n. 64/18
[=1]

nəticə: is. (Ar.) sonuç
n. 143/18
n.+də 89/19
n.+sində 151/7, 164/22, 68/27, 69/19
[=6]

nəva: is. (Far.) ses, ahenk, nağme
n. 108/23
[=1]

nəvaqis: is. (Ar.) kilise çanları
n.+indən 166/17
[=1]

nəzakət: is. (Ar.) başkalarına karşı saygılı ve kibar davranma; naziklik
n.+də 156/5
[=1]

nəzər: is. (Ar.) bakış, bakma
n. 136/44, 144/12, 29/1, 39/7, 98/4
n.+dən 75/12
n.+i 58/28, 51/27
n.+in 59/24
n.+incə 167/15
n.+ində 21/17
n.+indən 15/19, 54/19, 69/29
[=14]

nəzər eylə-: f. (< Ar. naẓar + T. eyle-) dikkat etmek, fikir vermek, göz gezdirmek
n. e.-miş 161/18
[=1]

nəzərə gəl-: f. (< Ar. naẓar + T. gel-) görünmek
n. g.-ir 154/30, 46/19, 18/33
[=1]

nəzər qıl-: f. (< Ar. naẓar + T. kıl-) dikkat etmek, fikir vermek, göz gezdirmek
n. q.-dım 132/5
n. q.-maz 40/24
[=2]

nəzirə: is. (Ar.) başka bir manzume örnek alınarak aynı ölçü ve aynı uyakla yazılan şiir
n. 50/8, 57/1, 68/23, 123/18, 152/7, 154/12, 172/11, 181/19, 59/2
n.+lər 55/23, 154/3, 170/1, 172/26, 174/10, 177/27, 177/30, 47/26, 57/2, 181/4
n.+lərdən 55/28, 178/1, 181/27
[=22]

nəzm: is. (Ar.) vezinli, kafiyeli söz dizisi
n. 145/18, 57/8, 103/22, 84/30
n.+ə 45/23, 54/5, 56/2
n.+ilə 87/22
n.+ləri 171/27
n.+lərindən 97/27
n.+ü 171/26
[=11]

niçün: zf. hangi amaçla, hangi sebeple; neden, neye, niye (krş. **nəçün**)
n. 179/20, 179/21, 179/27, 19/19, 45/10
[=5]

nifrət: is. (Ar.) bir kimsenin kötülüğünü, mutsuzluğunu istemeye yönelik duygu
n.+inin 147/5

[=1]

nifrətli: sf. nefret eden
n. 150/19
[=1]

nigah: is. (Far.) şiir okuyan, manzume yazan kimse, nâzımlar
n. 74/7
n.+ı 120/26
n.+ın 172/4
n.+ından 84/10
[=4]

nigar: is. (Far.) resim, nakış
n. 60/8, 90/14
n.+an 131/16, 152/17
n.+ım 109/3, 136/22, 173/26, 180/18
n.+i 83/4
[=9]

nihal: is. (Far.) fidan
n.+i 143/10
[=1]

nihan: sf. (Far.) gizli, saklı, gizlenmiş, saklanmış
n. 131/25, 59/9
n.+dır 156/19, 91/22
n.+lar 89/26
[=5]

nijad: is. (Ar.) kurtulma, kurtuluş, halas
n.+ı 15/10
n.+ın 15/11
[=2]

nikbin: is. (Far.) her şeyi iyi tarafından alan (kimse), iyimser
n. 143/6, 153/12, 155/23, 172/29, 153/19, 173/13
[=6]

nikbinlik: is. iyimserlik
n.+dir 76/16
[=1]

niqab: is. (Ar.) yüz örtüsü, peçe
n. 131/18
n.+ı 77/14
n.+ın 131/11
n.+i 125/5
[=4]

nisar: is. (Ar.) saçma, saçılma, serpme, serpilme
n. 103/27
[=1]

nisbət: is. (Ar.) oran
n. 120/24
n.+i 112/25
[=2]

nisbətən: zf. (Ar.) bir dereceye kadar, oldukça
n. 82/26
[=1]

nişan: is. (Far.) iz, belirti
n. 100/5, 47/12
n.+ı 98/25, 98/26, 98/28, 98/30, 99/2
n.+ım 100/6
[=8]

nişanə: is. (Far.) iz
n. 105/17
[=1]

niyaz: is. (Far.) yalvarma, yakarma
n. 154/5
[=1]

niyaz eylə-: f. (< Far. niyāz + T. eyle-) yalvarmak
n. e.-r 108/25
[=1]

niyə: zf. niçin
n. 181/12
[=1]

niyət: is. (Ar.) bir şeyi yapmaya önceden karar verme; düşünce, endişe
n.+i 125/8
[=1]

nizam: is. (Ar.) sıra, saf
n. 43/2
n.+da 170/17
[=2]

not: is. bir şeyi hatırlamak için yazılan kısa yazı
n. 45/6
[=1]

novcavan: is. (Far.) delikanlı, genç
n. 89/1
n.+lar 97/28
[=2]

nökər: is. yardım eden veya gerektiğinde yardım edecek olan kimse
n. 155/9, 102/11
n.+i 146/4, 146/5
[=4]

nöqsan: sf. (Ar.) eksik
n. 60/14
n.+ə 86/21
n.+lar 167/7
n.+ları 22/14
n.+larını 175/2
[=5]

nöqtə: is. (Ar.) konu, konu ile ilgili önemli bölüm
n. 154/27
n.+yə 60/10
n.+yi 15/19, 69/29
[=4]

nöqtəyinəzər: is. (< Ar. nuḳṭa + naẓar) görüş, görüş açısı
n.+indən 32/19
[=1]

növ: is. (Ar.) tür, çeşit
n. 103/12, 103/20, 131/29, 153/10, 153/15, 179/8, 79/16, 97/16, 97/2, 97/4,
n.+i 163/8, 41/21
n.+indədir 91/12
n.+lərində 147/30, 174/11
n.+lərindən 96/14
n.+lərini 140/2
n.+ündə 32/7
n.+ündədir 74/25
n.+ünü 26/22, 70/14
[=21]

nur: is. (Ar.) ışık
n. 179/26, 74/4
n.+da 29/18
n.+u 135/8, 65/25
n.+un 29/18
n.+una 29/2
[=7]

nuş et-: f. (< Far. nuş + T. et-) içmek
n. e. 53/12, 53/16, 54/2
n. e.-dim 120/16
[=4]

nuş eylə-: f. (< Far. nuş + T. et-) içmek
n. e. 105/25
[=1]

nübüvvət: is. (Ar.) peygamberlik
n. 170/26
n.+inə 170/26
[=2]

nücəba: is. (Ar.) soyu temiz, nesli pak olan kimseler
n.+sından 177/6
[=1]

nüfuz: is. (Ar.) içine geçme
n. 172/24, 154/13
n.+a 170/27
n.+u 139/8, 176/21, 47/29
[=6]

nüfuz et-: f. (< Ar. nufūẕ + T. et-) bir şeyin içine işlemek, sinmek
n. e.-(d)ərək 149/2
[=1]

nüfuzlu: sf. sözü geçer, istediğini yaptıran; erkli
n. 161/10, 182/17, 82/22
[=3]

nüktə: is. (Ar.) ince anlamlı, düşündürücü ve şakalı söz; espri
n.+ləriylə 50/26
[=1]

nüma: sf. (Far.) sonunun geldiği kelimelere "gösteren, bildiren; sürekli olarak katarak Farsça usulüyle birleşik başlıklar yapa
n.+lar 175/6
n.+ların 169/10
[=2]

nümayəndə: is. (Far.) temsilci
n. 150/27
n.+ləri 159/15, 165/20, 55/19
n.+lərlə 161/21
n.+si 176/19, 177/25
n.+sidir 146/2
[=8]

nümayişnamə: is. gösteri eseri
n. 183/30, 184/22, 184/28, 20/14, 162/14, 162/17, 162/9, 163/11, 183/29, 184/17, 185/2
n.+lərdə 185/5
n.+ləri 20/15
n.+lərin 185/4
n.+sində 163/14, 164/5
n.+sini 165/10
[=17]

nümunə: is. (Far.) nitelikler hakkında bir fikir vermek üzere bir bütünden alınan parça, örnek
n. 100/7, 101/8, 103/11, 116/28, 129/8, 133/38, 170/20, 19/15, 28/25, 29/20, 33/9, 51/3, 57/24, 70/8, 80/8, 97/27, 99/7, 104/29, 108/15, 116/17, 123/17, 123/27, 124/24, 127/14, 127/7, 132/7, 163/2, 178/1, 181/27, 62/13
n.+lər 33/11, 135/5, 148/25
n.+ləri 21/24, 27/2, 61/17, 119/18
n.+lərindəndir 166/14
n.+lərini 38/29, 149/17
n.+si 26/24, 136/36
n.+sidir 171/28
n.+sini 143/23, 146/14, 91/17
[=46]

nüsxə: is. (Ar.) birbirinin tıpkısı olan yazılı şeylerin her biri
n. 128/2, 62/11
n.+ləri 42/17, 46/19
n.+si 128/1, 53/3, 18/32, 26/8
n.+sinin 128/13
n.+yə 128/3

[=10]

Nabi: öz. is.
N. 55/26
[=1]

Nadim: öz. is.
N. 150/15, 150/3
[=2]

Nadir şah: öz. is.
N. ş. 68/2, 68/3, 68/4, 84/14
N. ş.+ın 139/5, 141/26, 67/5, 68/28
[=8]

Naxcivani: öz. is.
N. 128/13
N.+nin 137/6
[=2]

Naxcivanlı: öz. is.
N. 127/32
[=1]

Naxçivan: öz. is.
N. 68/29
[=1]

Nakam: öz. is.
N. 168/19, 169/19, 171/12, 172/5, 177/29
[=5]

Nami: öz. is.
N. 68/24
[=1]

Napoleona: öz. is.
N. 96/3
[=1]

Napoli danişgahi: öz. is.
N. d.+nin 36/5
[=1]

Narsof: öz. is.
N. 85/15
[=1]

Nasirəddin Şah: öz. is.
N. Ş.+a 95/14
[=1]

Nasrullah Behar: öz. is.
N. B. 168/18
[=1]

Nasturi: öz. is.
N. 141/29
[=1]

Natəvan: öz. is.
N. 182/6, 176/25, 177/15, 177/24, 177/3, 178/17, 178/25, 179/29, 180/29, 182/18
N.+ı 181/17, 177/21
N.+ın 179/16, 182/10, 169/25, 176/21, 177/22, 177/24, 180/1, 181/1, 181/19, 181/27
[=22]

Natəvan Xanım: öz. is.
N. X. 171/7, 176/23, 177/26, 177/6, 177/8, 182/17
N. X+dır 176/19
N. X.+ı 181/2
[=8]

Natəvan Xurşid Xanım: öz. is.
N. X. X.+dır 20/13
[=1]

Nəbati: öz. is.
N. 111/15, 20/28, 111/11, 111/12, 111/4, 112/24, 112/3, 112/4, 112/8, 113/26,

113/5, 114/8, 115/19, 116/11, 116/30, 117/1, 117/11, 117/2, 119/1, 119/10, 119/19, 121/8, 153/28, 160/30, 168/7, 120/22, 153/25
N.+də 114/16, 113/10, 113/15, 113/17, 113/21, 114/8
N.+dən 120/1, 168/3
N.+nin 111/7, 112/2, 114/3, 115/9, 116/17, 117/29, 119/12, 119/14, 119/23, 119/26, 154/10, 154/11
N.+yəm 112/22
[=48]

Nəbati Xançobanı: öz. is.
N. X. 111/5
[=1]

Nəcəf: öz. is.
N. 172/19
N.+də 104/8, 68/4, 68/6
[=4]

Nəcəf bəy Vəzirli: öz. is.
N. b. V. 183/19, 183/13
[=2]

Nəcəf bəy Vəzirof: öz. is.
N. b. V. 184/10, 184/15, 184/22, 159/19, 160/15
N. b. V.+un 184/25
[=6]

Nəcəfqulu: öz. is.
N. 151/9
[=1]

Nədim: öz. is.
N. 68/23
[=1]

Nəxali: öz. is.
N. 169/1
[=1]

Nəqab: öz. is.
N. 127/11, 127/9
[=2]

Nəsihətnamə: öz. is.
N. 33/2, 143/2
[=2]

Nəsimi: öz. is.
N. 113/16, 26/29, 27/10, 27/26, 27/30, 27/6, 27/7, 28/10, 28/11, 28/13, 28/16, 28/17, 28/4, 28/9, 29/15, 29/17, 29/6, 31/24, 19/7, 37/29, 47/25, 38/13, 65/21
N.+nin 113/15, 113/16, 27/2, 27/29, 27/4, 27/5, 28/15, 28/25, 28/7, 31/25
N.+yə 29/18
[=34]

Nəsrəddin: öz. is.
N. 171/15
[=1]

Nəsrəddin Şah: öz. is.
N. Ş. 133/31
N. Ş.+a 122/20
N. Ş.+ın 128/11, 161/21
[=4]

Nəsrəddin Şah Kerdün: öz. is.
N. Ş. K. 122/22
[=1]

Nəsrullah: öz. is.
N.+ın 145/20
[=1]

Nəstalik: öz. is.
N. 96/5
[=1]

Nəşat: öz. is.
N. 152/7, 82/22, 83/29, 95/17, 95/18
N.+ın 84/7
[=6]

Nəşat Gəncinəy: öz. is.
N. G. 95/18
[=1]

Nəşei Təbrizi: öz. is.
N. T. 68/3, 68/5
[=2]

Nəvab: öz. is.
N. 83/1
[=1]

Nəvahili: öz. is.
N. 149/23
[=1]

Nəvai: öz. is.
N. 171/19, 171/9
N.+dən 47/25
N.+nin 169/29, 51/3
N.+yi 65/10
[=6]

Nəvaz Minxarə: öz. is.
N. M. 119/15
[=1]

Nəvvab: öz. is.
N. 177/29
[=1]

Nəvvab Mirzə Əhsənullah: öz. is.
N. M. Ə. 54/28
[=1]

Nigari Mirzə Məhəmməd Məhdi Xan Astrabadi: öz. is.
N. M. M. M. X. A.+nin 67/5
[=1]

Nikolay: öz. is.
N.+a 142/5
[=1]

Nimətullahi: öz. is.
N. 136/58
[=1]

Nişaburi: öz. is.
N. 119/16
[=1]

Nişancı Cəlalzadə Mustafa Çələbi: öz. is.
N. C. M. Ç.+yə 47/5
[=1]

Nişancı Paşa: öz. is.
N. P. 47/6
[=1]

Nişat: öz. is.
N.+ın 84/13, 85/2
[=1]

Nişat Şirvani: öz. is.
N. Ş. 83/25
N. Ş. nin 83/25
[=2]

Nizameləddin Məhəmməd Tufarqanlı: öz. is.
N. M. T. 97/8
[=1]

Nizamələddin Tufarqanlı: öz. is.
N. T. 67/25
[=1]

Nizami: öz. is.
N. 152/14, 159/16, 171/11, 171/12, 24/12, 28/9, 38/14, 45/23
N.+dən 46/3, 169/3
N.+lərin 49/8
N.+nin 169/29, 172/10
N.+yə 172/11
[=14]

Nizami Gəncəvi: öz. is.
N. G. 17/34
[=1]

Nuh: öz. is.
N. 26/18
[=1]

o: 1. zm. teklik üçüncü şahıs
o. 19/11, 26/2, 26/22, 26/29, 39/17, 31/10, 52/12, 57/16, 52/23, 69/30, 70/13, 72/22, 74/22, 83/26, 54/30, 107/11, 120/14, 146/5, 150/21, 151/6, 160/27, 161/15, 162/10, 164/22, 165/29, 166/11, 146/2, 167/20, 167/22, 172/24, 172/27, 175/16
o.+nda 115/10, 120/3, 172/4, 73/15, 77/6
o.+ndakı 76/16
o.+nilan 59/24
o.+nla 122/20, 146/5, 147/4, 149/15, 182/19
o.+nu 107/9, 108/27, 114/8, 125/28, 126/26, 145/17, 145/5, 146/17, 147/31, 148/5, 150/23, 152/19, 170/19, 171/20, 173/30, 180/26, 21/10, 21/34, 22/4, 27/6, 33/9, 40/25, 45/26, 54/19, 70/18, 70/19, 70/7, 80/1, 86/20, 73/1, 91/19
o.+nun 102/29, 102/31, 111/17, 111/5, 113/10, 113/9, 115/19, 116/30, 117/3, 118/4, 119/13, 119/20, 123/2, 123/4, 127/13, 128/6, 129/20, 139/13, 139/7, 140/27, 141/4, 141/5, 142/5, 146/18, 147/17, 147/26, 147/3, 147/5, 148/15, 148/20, 148/5, 148/6, 150/26, 151/19, 153/29, 154/10, 155/1, 159/11, 161/17, 164/2, 164/29, 165/1, 165/19, 165/24, 166/25, 167/15, 167/17, 168/12, 170/26, 170/4, 171/21, 173/13, 173/14, 175/9, 176/10, 176/30, 177/23, 177/27, 177/30, 180/30, 181/3, 182/18, 19/15, 21/16, 21/32, 21/9, 22/5, 24/4, 26/12, 26/14, 26/17, 26/3, 27/14, 27/29, 27/30, 27/8, 28/12, 28/18, 28/27, 29/1, 31/27, 32/6, 33/10, 37/10, 43/16, 47/29, 48/2, 48/3, 54/10, 54/18, 54/28, 54/29, 55/29, 57/13, 58/28, 61/27, 65/22, 69/24, 69/27, 70/3, 70/7, 71/25, 72/1, 74/11, 76/23, 76/25, 76/26, 76/29, 79/8, 80/5, 82/7, 83/26, 88/11, 88/21, 89/17, 93/1, 96/5,73/13
2. sf. uzakta olan, hakkında konuşulan kimse veya şeyi belirten bir söz
o. 18/29, 21/31, 31/31, 33/26, 36/14, 37/22, 41/25, 70/22, 71/8, 75/1, 86/5, 89/17, 89/30, 93/18, 100/28, 103/14, 103/24, 103/29, 107/25, 109/4, 111/5, 112/1, 112/26, 121/12, 125/2, 125/21, 125/25, 129/22, 130/16, 131/24, 131/26, 131/27, 131/7, 141/11, 146/15, 146/19, 148/4, 150/3, 153/2, 155/12, 155/24, 163/12, 164/3, 165/5, 167/17, 171/27, 173/21, 176/28, 177/28, 178/12, 178/14, 178/20, 178/26, 179/24, 180/11, 180/16, 180/20, 181/29, 182/7, 184/4, 184/6
[=254]

oba: is. çadırlarda yaşayan göçebe ailelerin meydana getirdiği topluluk, oymak, çadır halkı, göçer evli kabile
o.+da 93/15
o.+dən 89/28
[=2]

o bir: sf. öteki
o. b. 139/18, 149/4, 160/8
o. b.+lərindən 161/1

[=4]

od: is. ateş
o. 119/2, 136/14, 51/21, 60/26, 64/22, 64/23
o.+lara 41/16, 64/21, 82/1
o.+larə 41/15
o.+laşub 179/3
o.+u 106/11, 129/1, 131/23
o.+una 129/6
o.+ur 173/11, 27/3
o.+uyla 26/20
[=18]

odlan-: f. yakılmak
o.-dı 178/10
o.-ırdı 178/28
o.-mış 179/28
[=3]

oğul: is. cinsiyeti erkek olan evlat
o. 143/4, 146/15, 151/9, 177/19, 177/6, 178/3, 181/2, 28/3, 37/21, 37/23, 50/2, 50/22, 52/7, 69/22, 71/20, 71/23, 86/6, 90/19, 106/21, 106/22, 106/26, 106/30, 107/12, 107/16, 107/4, 107/8
o.+a 71/14
o.+dur 104/17, 112/4, 121/9, 145/20, 36/9
o.+un 136/54
o.+unun 80/1,177/1, 177/20, 181/3
[=37]

oğur: is. hırsız
o.+ya 152/25
[=1]

oğurluq: is. hırsızlık
o.+(ğ)un 185/6
[=1]

ox: is. yay denilen aletle fırlatılan ve ucunda sivri bir demir bulunan ince kısa değnek, tir, sehim
o. 77/10, 131/9, 141/11
o.+u 107/15, 170/24
o.+un 59/12, 101/18
o.+una 29/3
o.+undan 39/19
[=9]

oxşa-: f. elini bir şey üzerinde hafif hafif gezdirmek
o.-r 66/9
[=1]

oxşad-: f. birinin okşamasını sağlamak veya başkasının okşamasına izin vermek
o.-araq 150/19
o.-ır 142/14
[=2]

oxu-: f bir yazıda ne yazıldığını sadece gözle veya aynı zamanda seslendirerek çözmek
o.-max 22/17
o. maq 39/12
o.-muş 182/29
o.-r 48/3, 165/29
o.-yaq 44/25
o.-yan 159/18, 76/27
o.-yanda 104/25, 181/1
o.-yor 145/8
o.-yub 113/7, 139/17, 21/7, 48/10
o.-yur 160/6
[=16]

oxucu: is. devamlı olarak okuyan kimse
o.+ları 143/7
o.+nun 65/18
o.+ya 57/16
[=3]

oxun-: f. bir yazının ne olduğu gözle çözülmek veya yüksek sesle söylenmek
o.-an 111/13, 96/18, 96/24
o.-du 16/20
o.-maqdadır 76/24
o.-muş 174/9, 47/26
o.-ur 147/14, 171/5
o.-urdu- 32/13
[=10]

oxunma: is. okunma işi
o.+sı 168/14
[=1]

oxutul-: f. okunması sağlanmak, okunma işi başkasına yaptırılmak
o.-muşdu 21/5
[=1]

ol-: f. meydana gelmek, vuku bulmak (krş. **bol-**)
o. 100/10, 100/29, 101/1, 101/20, 101/27, 102/27, 102/8, 116/1, 119/7, 119/8, 120/19, 121/12, 129/10, 129/13, 130/14, 130/27, 130/8, 131/21, 132/4, 144/19, 144/21, 144/4, 168/25, 168/31, 171/22, 171/24, 180/25, 180/28, 19/25, 26/19, 28/23, 28/24, 29/7, 29/8, 34/11, 41/3, 43/19, 45/16, 45/29, 53/11, 56/16, 59/12, 59/16, 60/25, 60/7, 61/21, 62/16, 62/26, 65/14, 65/24, 65/27, 65/29, 71/10, 79/11, 84/10, 85/20, 85/22, 85/26, 86/13, 86/2, 87/12, 87/28, 87/29, 87/30, 88/13, 88/19, 88/22, 88/25, 88/8, 89/4, 90/29, 92/25, 98/10, 98/14, 98/2
o.-a 107/12, 108/12, 113/2, 126/4, 18/22, 39/12, 43/23, 43/31, 44/24, 44/26, 53/18, 80/15, 80/16, 80/18, 81/7, 84/24, 90/15, 77/6, 87/10
o.-aq 93/15, 93/20, 93/21, 77/15
o.-alı 40/5
o.-am 103/28, 173/9
o.-an 101/3, 102/16, 119/25, 119/26, 136/20, 141/19, 142/10, 142/11, 142/28, 145/12, 146/17, 146/21, 147/16, 148/20, 15/14, 150/25, 153/3, 16/30, 162/24, 163/14, 167/26, 167/3, 170/17, 171/12, 171/18, 19/7, 20/11, 21/31, 22/13, 24/4, 27/7, 28/6, 31/24, 37/11, 37/22, 38/19, 38/22, 38/9, 40/9, 42/23, 45/22, 46/27, 49/8, 50/19, 50/20, 50/22, 52/27, 55/14, 57/4, 58/24, 62/14, 64/5, 68/14, 69/16, 70/18, 71/10, 76/17, 76/18, 86/23, 88/17, 95/4, 95/7, 95/9, 96/24, 97/1
o.-anda 104/13, 54/30
o.-andan 26/6
o.-anlar 171/11
o.-anların 46/31
o.-araq 109/11, 120/1, 122/21, 123/27, 136/36, 140/11, 15/5, 152/7, 159/15, 163/17, 166/2, 168/3, 171/19, 172/12, 182/10, 184/12, 22/3, 29/20, 34/20, 133/6
49/8, 51/4, 57/24, 59/15, 59/2, 80/8, 96/9, 160/14, 173/23
o.-arsa 144/31
o.-aydı 109/1, 109/10, 109/2, 109/4, 109/6, 109/8, 141/12, 145/10, 178/27, 179/1, 179/10, 179/11, 179/12, 179/13, 179/14, 179/15, 179/16, 179/2, 179/4, 179/5, 179/6, 179/7, 179/8, 179/9, 182/1, 182/2
o.-aydım 179/1, 179/19
o.-du 104/1, 106/25, 108/18, 115/27, 115/28, 116/6, 119/6, 122/19, 139/10, 139/7, 154/26, 154/27, 170/24, 175/22, 178/11, 178/9, 181/7, 28/2, 29/14, 39/19, 44/17, 45/3, 53/7, 62/22, 63/1, 63/12, 63/22, 68/16, 68/31, 71/6, 81/26, 84/20, 87/29, 88/7, 89/8, 42/5, 74/6
o.-duğu 112/10, 113/16, 119/14, 139/14, 141/9, 145/7, 147/26, 148/21, 17/1, 180/1, 21/28, 26/23, 27/2, 31/8, 37/8, 37/9, 38/27, 46/24, 46/8, 50/27, 56/21,

56/8, 64/12, 67/14, 67/18, 69/26, 69/27, 70/11, 70/16, 76/22, 79/8, 82/16, 94/1
o.-duğuna 102/17, 102/26, 27/23, 39/13
o.-duğunu 112/24, 129/5, 15/3, 151/11, 152/11, 164/2, 167/1, 24/6, 32/25, 40/18, 54/11, 61/2, 64/23, 75/12
o.-duqdan 24/16,147/3, 17/12, 27/16
o.-duqları 79/13
o.-duqlarını 91/30, 95/16
o.-dular 17/21, 29/12, 92/26, 92/27, 92/28, 92/7, 92/8, 92/22
o.-dum 135/29, 136/12, 136/2, 136/4, 136/6, 136/8, 90/5
o.-dur 143/12, 40/13, 43/30, 60/11
o.-ma 105/24, 106/28, 136/41, 174/23, 90/20, 119/21
o.-madan 45/25
o.-madı 128/29, 181/23, 84/2, 88/15
o.-madığı 147/27, 21/29
o.-madılar 47/13
o.-madım 136/11
o.-maxla 21/19, 67/11
o.-maq 144/10, 163/3, 171/23, 184/19
o.-maqdan 161/17
o.-maqdır 74/18
o.-maqla 145/2, 182/17, 49/16
o.-mam 135/16
o.-mamaq 104/26
o.-mamasında 183/23
o.-mamda 136/37
o.-mamışdır 181/3
o.-mamışkən 83/5
o.-masa 150/11, 150/9, 36/8, 39/1, 85/20, 90/8, 90/9
o.-masaydı 135/18
o.-ması 45/28, 54/6, 167/5
o.-masıdır 15/17, 59/1, 69/3
o.-masın 40/3, 85/12
o.-masına 153/18
o.-masını 162/22
o.-masun 56/14
o.-mayan 20/17
o.-mayıb 175/18
o.-mayıpdır 57/9
o.-maz 116/24, 136/34, 136/47, 150/10, 150/11, 150/12, 151/24, 175/24, 44/8, 60/27, 60/28, 64/15, 66/8, 76/27, 87/17, 92/19, 93/12, 99/1
o.-mazdın 167/10
o.-musan 107/27
o.-muş 105/22, 105/8, 107/13, 113/21, 114/8, 119/18, 119/24, 147/6, 15/23, 16/1, 16/3, 21/5, 34/14, 40/1, 41/18, 59/16, 59/21, 59/23, 59/25, 59/29, 79/7, 82/2, 83/25, 85/1, 177/7, 69/11, 70/8, 72/26
o.-muşam 28/19, 84/12
o.-muşda 117/9
o.-muşdu 117/3, 147/10
o.-muşdum 34/16
o.-muşdur 104/28, 111/14, 113/10, 114/16, 140/29, 145/21, 147/5, 153/27, 154/12, 154/17, 161/19, 169/28, 176/26, 177/10, 177/22, 182/18, 182/30, 20/12, 20/26, 20/9, 27/9, 30/35, 31/21, 38/12, 41/28, 52/28, 55/27, 61/24, 76/21, 99/6
o.-muştur 26/5
o.-sa 101/25, 126/16, 126/8, 135/25, 144/9, 173/8, 41/19, 79/12, 80/27, 84/11, 31/30, 75/1
o.-san 72/21
o.-sun 105/11, 105/15, 105/19, 105/2, 105/23, 105/29, 105/3, 105/7, 106/2, 77/10, 77/11, 121/3, 125/23, 166/21, 31/31, 60/13, 85/24, 85/6, 90/27, 91/3, 83/8, 148/8
o.-sunlar 116/12
o.-ub 101/28, 102/27, 106/15, 111/5, 112/27, 130/9, 163/1, 20/7, 36/10, 37/21, 50/10, 50/29, 50/3, 51/1, 52/17, 56/18, 56/20, 59/17, 61/18, 61/21, 61/23, 63/30, 69/11, 80/21, 83/26, 85/1, 90/16, 90/4, 93/30, 93/6, 97/14, 97/16, 98/13, 76/11,

112/1, 122/13, 130/3, 133/30, 140/16, 16/28, 37/10, 52/24, 62/13,
67/30, 82/16, 84/16, 90/15
o.-ubdu 181/22
o.-ubdur 103/3, 144/28, 176/2, 180/15, 180/7, 62/26, 83/15
o.-ublar 152/25
o.-um 103/12, 103/14, 103/15, 103/16, 103/18, 103/20, 103/24, 103/26, 125/15, 126/29
o.-sa 148/31
o.-up 177/4, 143/13, 61/2
o.-ur 72/23, 100/21, 101/11, 101/13, 101/15, 101/19, 101/21, 101/25, 104/29, 105/17, 119/4, 126/11, 143/11, 147/29, 174/3, 25/26, 37/7, 40/3, 51/26, 56/16, 56/17, 76/7, 80/14, 80/20, 80/26, 81/10, 81/16, 81/22, 81/4, 84/21, 84/26, 89/31, 90/6, 90/7, 91/2, 98/6, 143/22, 141/12, 90/17
o.-urdu 160/18, 170/3, 147/15
[=630]

ola bil-: f. olasılık, ihtimal
o. b.-məz 116/26, 120/24, 120/25, 120/27, 120/29, 121/2, 121/4, 121/6, 121/8
o. b.-mişdi 165/9
o. b.-sin 146/18
[=11]

olacaq: sf. olması mümkün olan, yapılması imkân dâhilinde bulunan
o. 171/25, 174/26, 184/6
o.+dır 39/14, 184/6
[=5]

olduqça: zf. epey, bir hayli
o. 166/20
[=1]

olma: is. olmak işi
o.+ğa 130/28, 143/9, 147/1, 169/12, 143/7
o.+ğı 174/8
o.+ğına 176/30
o.+ya 77/6
o.+yam 146/18
[=9]

olun-: f. meydana gelmek, vuku bulmak
o.-an 148/2, 161/7, 76/6
o.-araq 146/24
o.-du 140/23, 154/28
o.-duğuna 27/16
o.-muş 176/4
o.-muşdur 164/12, 164/18, 168/11, 175/7
o.-unca 88/23, 39/14
o.-unurdu 149/7, 170/2, 55/25
o.-ur 167/8
[=18]

olunma: is. olmak fiiline konu olmak
o.+ğa 182/23
[=1]

oluş: is. olmak işi veya tarzı
o.+u 76/18
[=1]

on: is. dokuzdan sonra, on birden önce gelen sayının adı
o. 127/31, 143/11, 16/11, 166/21, 26/29, 30/33, 30/34, 31/4, 32/30, 33/12, 46/27, 57/13, 79/4, 82/27, 89/11, 62/12
[=16]

ona: zm. o zamirinin yönelme durumu eki almış biçimi
o. 122/27, 125/26, 128/26, 141/10, 144/20, 147/9, 151/14, 16/9, 163/5, 165/16, 165/29, 172/18, 177/28, 27/30, 32/27, 33/16, 40/25, 53/7, 55/17, 66/9, 68/23, 91/9

[=22]

ondan: o sebeple
o. 72/24, 77/19, 100/16, 103/8, 143/8, 149/17, 16/1, 161/17, 161/26, 165/14, 175/24, 177/6, 25/8, 28/10, 41/12, 73/20, 73/22, 88/3, 88/5, 93/17
[=20]

onlarca: sf. pek çok
o. 184/22
[=1]

onlar: zm. o şahıs zamirinin çokluk biçimi
o. 149/22, 88/1
o.+a 154/33, 172/23, 172/26, 174/9
o.+dan 21/21
o.+ı 139/12, 141/12, 146/7, 147/18, 169/11, 175/1, 175/2, 85/16
o.+ın 146/8, 149/18, 150/19, 163/1, 17/7
[=20]

orada: is. anlatana veya söyleyene uzakta olan yer; orası
o. 122/20, 122/25, 122/28, 123/1, 141/1, 145/4, 145/7, 147/9, 161/19, 28/4, 54/17, 54/9, 68/23, 69/21, 122/17
o.+da 54/27
o.+dan 28/5, 125/24
o.+dır 112/7
o.+kı 141/20
o.+ya 139/13, 147/13
[=22]

ordu: is. bir devletin silahlı kuvvetlerinin bütünü
o.+larının 15/27
o.+mu 82/5
o.+su 154/2, 21/6, 31/22
o.+sunda 68/2
o.+sunun 52/18, 84/14
o.+suyla 146/9
[=9]

orijinal: sf. (Fr.) özgün
o. 46/4, 91/12
o.+dir 32/7
[=3]

orta: sf. (Lat.) nitelikleri bakımından benzerlerinden ayrılan, yalnız kendine has bir nitelik taşıyan
o. 27/19, 182/28, 184/11
o.+larında 159/4, 169/5
[=5]

ortaq: sf. birden çok kimse veya nesneyi ilgilendiren, onlara özgü olan, onların katılmasıyla oluşan; müşterek
o. 152/25
o.+(ğ)ım 27/19
[=2]

ortaya çıx-: f. yokken var olmak, meydana çıkmak, türemek
o. ç.-ır 128/18
[=1]

otağ: is. büyük ve süslü çadır; çerge
o.+ından 180/22
[=1]

otur-: f. vücudun belden yukarısı dik duracak biçimde ağırlığı kaba etlere vererek bir yere yerleşmek
o.-aq 15/18, 77/8
o.-aydıq 109/7
[=3]

oturuş: is. oturmak işi
o.+un 76/8
[=1]

otuz: is. yirmi dokuzdan sonra, otuz birden önce gelen sayının adı
o. 16/22, 172/11, 27/19, 75/20
[=4]

ovcı: is. avlanmayı kendine meslek edinen veya spor amacıyle avlanan kimse
o. 63/24
[=1]

ovqat: is. hak ve yasa işlerinde isteyenlere yol göstermeyi, mahkemelerde, devlet dairelerinde başkalarının hakkını aramayı, korumayı meslek edinen ve bunun için yasanın gerektirdiği şartları taşıyan kimse; savunucu, müdafi
o.+i 143/13
[=1]

ovlaq: is. avlanılan, avı bol yer, av alanı
o.+(ğ)ıydı 152/16
[=1]

oyan-: f. uyku durumundan çıkmak
o. 169/11
o.-maz 126/8, 19/21, 45/12
[=4]

oyandır-: f. uyku durumundan çıkarmak
o.-maq 133/34
[=1]

oyandırma: is. uyandırmak işi; ikaz
o.+ğa 160/27
[=1]

oyanma: is. uyku durumundan çıkmak
o. 139/19
[=1]

oyat-: f. uyku durumundan çıkarmak, uyanmasını sağlamak veya uyanmasına sebep olmak
o.-(d)ar 45/12
o.-(d)yur 19/21
[=2]

oyma-: f. keskin, sivri uçlu bir cisimle bir şeyi yontarak veya delerek çukur oluşturmak
o.-yın 169/16
[=1]

oyna-: f. eğlenmek, oyalanmak maksadıyle bir şeyle meşgul olmak
o. 100/13
o.-r 136/21, 90/4
[=3]

oynak: sf. çok hareket eden, hareketli, müteharrik
o. 179/17
[=1]

oynama: is. oynamak işi
o.+ğa 184/13
[=1]

oynan-: f. oynamak işi yapılmak
o -dı 184/1, 184/2, 184/3
o.-dıqca 184/14
o.-ırdı 162/13
[=5]

oyul-: f. uymak işi yapılmak, tâbi olunmak, riâyet edilmek
o.-muşdur 86/25
[=1]

oyun: is. bir menfaat olmadan hoşça vakit geçirmek için yapılan, çeşidine

göre belli kurallara bağlanmış, maharete dayalı eğlence
o.+larına 38/24
[=1]

ozan: is. saz şairi
o.+lar 18/27
[=1]

Oğuz: öz. is.
O. 15/8, 18/24, 36/10
O.+lar 18/25
[=4]

Oğuz ləhcəsi: öz. is.
O. l. 16/33
O. l.+dir 16/11
[=2]

Oqur: öz. is.
O. 162/15
[=1]

Ordubad: öz. is.
O.+a 157/21
O.+da 184/1
[=2]

Orxun: öz. is.
O. 16/19, 16/21, 16/24
[=3]

Orta Asiya: öz. is.
O. A. 15/10
O. A.+da 111/7, 28/15
O. A.+dan 15/21, 36/10
[=5]

Orta Şərq: öz. is.
O. Ş.+də 20/16
O. Ş.+in 21/27
[=2]

Osman: öz. is.
O. 149/28, 91/4
O.+ım 90/23
[=3]

Osmani: öz. is.
O.+yəm 90/28
[=17]

Osmanlı ləhcələri: öz. is.
O. l.+ylə 49/17
[=1]

Osmanlı Türkcəsi: öz. is.
O. 16/12
[=1]

Ostorovski: öz. is.
O. 185/1
[=1]

Otella: öz. is.
O.+sı 184/20
[=1]

öğrən-: f. bilgi elde etmek, bir şeyi tecrübe ile benimsemek
ö.-ir 54/30
ö.-miş 145/25
[=2]

öğüt: is. nasihat
ö. 17/16, 34/2
[=2]

öl-: f. hayatı sona ermek
ö.-dükdən 19/11, 122/16
ö.-düm 156/22
ö.-ə 53/11
ö.-ən 164/28, 86/6
ö.-əndən 154/20

ö.-ər 18/5
ö.-əydi 109/10
ö.-məmişəm 105/18
ö.-məz 19/1
ö.-müş 20/33, 26/12, 31/17, 32/14, 37/18
ö.-müşdür 154/31, 68/1
ö.-müşünə 93/12
ö.-səm 25/13
ö.-sün 107/28
ö.-üb 107/21
ö.-üncə 26/3, 136/34
ö.-ürəm 178/3, 178/4, 178/5, 178/7, 178/9, 178/11, 178/13, 178/15, 178/17
[=33]

ölçüləbil-: f. ölçülme ihtimali veya imkânı bulunmak
ö.-ən 21/17
[=1]

öldür-: f. bir canlının hayatına son vermek; gebertmek, götürmek, nallamak, tepelemek
ö. 83/8
ö.-dü 130/15, 176/3
ö.-ərəm 62/18
ö.-əsən 130/25
ö.-məgil 60/16
ö.-mək 71/21
[=7]

öldürül-: f. öldürme işine konu olmak; gebertilmek
ö.-düğü 71/24
ö.-düxdən 28/3
ö.-əndən 176/27
ö.-müşdür 19/9, 26/7, 28/8, 52/10
ö.-ür 70/29
ö.-ürlər 102/9
ö.-ürsən 131/10
[=10]

ölən: sf. can veren
ö. 96/16, 96/17, 96/25
ö.+in 96/25
[=4]

ölkə: is. devlet
ö. 149/6, 86/24
ö.+də 149/4, 24/3, 149/11, 149/13, 164/17
ö.+dən 24/11
ö.+lərdə 24/8, 183/23, 15/17
ö.+ləri 140/25
ö.+lərin 15/15
ö.+lərini 55/22
ö.+lərlə 171/4
ö.+nin 139/12
ö.+sində 15/6, 17/33
ö.+sinə 149/14
[=19]

ölmə: is. ölmek durumu
ö.+si 80/1, 145/22, 177/19
[=3]

ölüm: is. hayatın tam ve kesin olarak sona ermesi
ö. 56/5, 71/19, 71/21, 90/11, 136/38, 162/2
ö.+döndir 60/19
ö.+ü 155/2, 177/1, 177/20, 181/2, 62/9

ö.+ündən 127/34, 139/7, 141/26, 147/2, 68/28, 182/18
ö.+ünə 150/23, 161/29, 56/3
[=21]

ömür: is. (Ar.) yaşam
ö. 81/26, 84/20
ö.+i 108/19
ö.+ü 117/13, 143/13, 74/8
ö.+üm 135/11, 90/13
ö.+ün 81/20

ö.+ündə 79/18,126/5, 37/9
ö.+ünü 100/15, 37/16
ö.+ünün 27/6, 47/22, 54/5, 83/27, 112/6, 148/21, 177/4
[=21]

öp-: f. dudakları bir kimseye ya da şeye değdirmek
ö.-mək 51/12
[=1]

örgən-: f. bir şeyi tecrübe ile benimsemek (krş. **öyrən-**)
ö.-mək 139/17, 22/6
ö.-miş 38/10, 69/15, 69/18
[=5]

örgənmə: is. öğrenmek işi; istihbar (krş. **öyrənmə**)
ö.+yə 95/8
[=1]

örgət-: f. yetenek, beceri kazandırmak
ö.-di 108/20
ö.-mək 17/24, 22/5
[=3]

örnək: is. bir şeyin benzeri, tıpkısı, kopyası; emsal
ö. 33/9, 46/3, 47/3, 51/3, 70/8
ö.+dən 47/3
ö.+lər 51/5
[=7]

öt-: f. ses çıkarmak
ö.-dü 116/7
ö.-ər 90/7
[=2]

ötrü: ed. bir şey yüzünden; dolayı (krş. **ötürü**)
ö. 73/20, 73/22, 107/1
[=3]

ötürü: ed. bir şey yüzünden; dolayı (krş. **ötrü**)
ö. 22/1, 24/8, 27/29, 56/3, 89/16, 177/8
ö.+dür 38/23
[=7]

övlad: is. (Ar.) bir kimsenin çocuğu
ö.+i 104/11
ö.+ları 16/4
[=2]

övliya: is. (Ar.) ermiş
ö. 29/11
[=1]

övsaf: is. (Ar.) nitelikler
ö. 98/21
[=1]

öylə: zf. o biçimde, o tarzda
ö. 40/8, 81/18, 108/14
[=3]

öyrən-: f. bilgi elde etmek (krş. **örgən-**)
ö.-dikdən 145/14
ö.-əndən 176/7
ö.-ib140/24
ö.-irdilər 185/2
ö.-irkən 147/17, 161/17
ö.-miş 140/21, 161/15, 172/6, 177/4
[=10]

öyrənmə: is. öğrenmek işi (krş. **örgənmə**)
ö.+yə 175/14
[=1]

öyrətmə: is. öğretmek işi; tedris
ö.+yə 172/18
[=1]

öyüd vər-: f. bir kimseye yapması veya yapmaması gereken şeyler için yol göstermek, nasihat etmek
ö. v.-ir 18/30
[=1]

öyün-: f. iftihar etmek
ö.-ür 165/30
[=1]

öz: is. bir kimsenin benliği
ö. 100/4, 108/8, 111/6, 113/12, 113/8, 117/3, 119/26, 136/5, 136/58, 141/27, 146/16, 146/17, 147/23, 149/10, 149/14, 152/13, 160/16, 164/1, 164/2, 165/1, 165/24, 166/27, 167/22, 167/6, 173/15, 175/26, 21/13, 21/31, 21/8, 26/6, 28/11, 32/7, 38/16, 38/8, 39/16, 39/5, 43/21, 48/3, 49/17, 55/22, 56/10, 57/6, 64/20, 66/11, 69/27, 73/22, 76/18, 89/22, 91/12
ö.+lərin 72/11
ö.+lərindən 48/10
ö.+lərinə 17/9, 33/9
ö.+lərininki 25/29
ö.+ü 111/8, 123/4, 126/17, 127/33, 141/30, 165/8, 166/28, 173/6, 175/11, 175/12, 27/22, 50/3, 57/2, 79/10, 82/17, 96/16
ö.+üdür 142/17, 32/9
ö.+üm 119/2, 41/3, 73/6
ö.+ümdə 166/20
ö.+ümdən 136/5
ö.+ün 136/46, 136/49, 153/2, 166/23, 79/12, 84/10, 92/5, 93/23, 98/24
ö.+ündəki 149/19
ö.+ündən 39/28, 104/27, 29/19, 60/18
ö.+ünə 141/7, 161/24, 165/28, 167/13, 171/19, 64/20, 64/23, 127/3
ö.+ünü 147/22, 165/26, 166/14, 166/27, 167/14, 174/22, 37/28, 42/1, 60/14, 65/22
ö.+ünün 103/2, 150/24, 172/26, 45/26, 71/17
ö.+üylə 16/2
[=115]

öz başinə: zf. kimseye sormadan
ö. b. 107/31
[=1]

özgə: sf. başka
ö. 102/31, 108/23, 131/8, 31/30, 66/9, 86/2, 126/14, 145/1, 175/22, 43/31, 72/6, 73/15, 74/10, 74/30, 85/25, 84/3
ö.+si 82/20
ö.+dir 83/11
[=18]

Ömər: öz. is.
Ö. 90/28, 91/4
[=2]

Özbek ləhcələri: öz. is.
Ö. l+nin 67/11
Ö. l+sini 17/5
[=2]

padşah: is. (Far.) hükümdar
p. 17/17, 31/17, 33/6, 42/23, 49/7, 61/5
p.+dır 145/18
p.+ı 145/17, 16/1
p.+ın 18/1, 28/7
p.+i 71/2, 88/12
p.+lar 73/3
p.+lara 37/11
p.+ların 167/8
p.+larınındır 16/21
[=17]

padşahlıq: is. padişah olma durumu
p. 165/27, 92/15
[=2]

paxıl: sf. kıskanç
p.+ar 54/18
p.+ardan 40/21
[=2]

pak: sf. (Far.) temiz
p. 125/8
[=1]

pakbaz: sf. (Far.) sadık, vefalı (kimse)
p. 143/8
[=1]

pakizə: sf. (Far.) temiz, pak
p. 86/16
[=1]

paltar: is. kıyafet
p.+ını 184/7
[=1]

pamal: is. ayaklar altına alınmış, çiğnenmiş, hakir duruma düşürülmüş, perişan edilmiş
p. 82/12, 85/11
[=2]

paralan-: f. parçalanmak, parça parça edilmek
p.-mış 82/2
[=1]

parça: is. bir bütünden ayrılmış kısım
p. 116/18, 123/27
p.+lar 89/16, 101/3, 103/9, 152/6, 154/4, 162/12, 148/24, 155/24
p.+lara 96/18
p.+ları 47/10, 148/19
p.+larında 148/2, 154/9, 157/21, 169/11
p.+larla 47/1, 47/9, 147/14,
p.+sını 103/11
[=21]

parə: is. (Far.) parça
p. 116/6, 179/15
[=2]

parlax: sf. parlayan, ışıldayan
p. 19/13, 21/27
[=2]

parlaq: sf. parlayan, ışıldayan
p. 151/18, 174/26, 179/18, 31/19, 58/27, 70/2
p.+dır 168/23, 80/6
[=8]

parsa: is. (Far.) bir çalgı çalındıktan sonra, bir oyun oynandıktan veya marifet gösterildikten sonra seyirciler arasında dolaşılarak bahşiş
p.+lar 92/18
[=1]

patriyarkal: sf. (Fr.) ataerkil
p. 149/4
[=1]

pay: is. (Far.) bir bütünden bir kimseye düşen kısım, hisse
p. 98/7
p.+ı 136/8
p.+ını 178/12
[=3]

payan: is. (Far.) son, nihayet
p. 40/3
[=1]

payimal: sf. ayaklar altına alınmış, çiğnenmiş, hakir duruma düşürülmüş, perişan edilmiş
p. 71/6, 90/26
[=2]

payitaxt: is. (< Far. pāy + taḫt) başkent
p. 49/10
p.+ını 148/16
p.+ının 20/2
[=3]

pedaqoji: is. (Yun.) eğitim bilimi
p. 176/6
[=1]

pest: sf. (Far.) aşağı, alçak
p. 136/2
[=1]

peşiman: sf. (Far.) pişman kelimesinin eski metinlerde kullanılan asıl şekli
p. 93/20
[=1]

peyəmbər: is. (Far.) Allah tarafından emirlerini kullarına bildirmekle görevlendirilmiş kimse, Tanrı elçisi, nebi, resul
p.+i 170/25
p.+sən 107/6, 104/6, 105/10, 98/18, 98/26
[=6]

peykan: is. (Far.) okun ucundaki sivri demir, temren
p. 105/15, 59/25, 64/19, 98/7
[=4]

peykər: is. (Far.) yüz, surat, çehre
p.+i 98/7
[=1]

peyman: is. (Far.) ant, yemin
p. 105/25
[=1]

peymanə: is. (Far.) içki kadehi, özellikle şarap kadehi
p. 113/25
p.+ni 56/12, 113/28
p.+yi 105/25
[=4]

peyvəstə: sf. (Far.) ulaşmış, erişmiş, vasıl olmuş
p. 59/10
[=1]

pəjmürdə: sf. (Far.) eski püskü, pis, yıpranmış, yırtık
p. 82/11
[=1]

pənç: is. (Far.) beş
p.+tən 42/3
[=1]

pənd: is. (Far.) öğüt, nasihat
p. 34/2
p.+ini 113/25
[=2]

pərdə: is. (Far.) bir yerin dışarıdan görünmesini önlemek, ışığı engellemek veya iki yeri birbirinden ayırmak için gerilen kumaş, naylon
p.+yə 44/17
p.+yi 56/16
[=2]

pərəstiş: is. (Far.) tapma, tapınma
p. 171/11
[=1]

pərhizqar: is. (Far.) haram ve yasak olan şeylerden kaçınan, bunlara karşı kendini tutan (kimse), müttak
p. 169/12

[=1]

pəri: is. (Far.) tabiat üstü bir güce sahip bulunduğuna inanılan cin taifesinin çok alımlı ve çok güzel olanlarına verilen isim
p. 116/24, 119/21, 86/11, 28/20, 91/24, 155/20
p.+yə 112/25
[=7]

pərişan: sf. (Far.) dağınık, düzensiz, karmakarışık
p. 129/10, 168/30, 105/24, 105/3, 47/11
p.+a 135/21
p.+ın 106/22
p.+ına 168/25
p.+ını 44/3, 59/3, 59/6
[=11]

pərişan et-: f. (< Far. perīşān + T. et-) dağıtmak, karmakarışık duruma getirmek, düzenini bozmak
p. e.-miş 181/2
[=1]

pərişanlık: is. perişan olma durumu
p.+(ğ)a 84/23
[=1]

pərişan ol-: f. (< Far. perīşān + T. ol-) dağılmak, karmakarışık duruma gelmek, düzeni bozulmak
p. o.-a 80/17
p. o.-du 120/12, 89/13
p. o.-duğu 176/29
p. o.-ur 101/10
[=5]

pərivəş: sf. (Far.) peri gibi güzel
p. 31/30
p.+lər 108/16
[=2]

pərvanə: is. (Far.) geceleri ışık etrafında dönerek uçan küçük kelebek
p. 135/17, 170/21
p.+lərdən 119/2
p.+nin 174/4, 174/7
[=5]

pərvaz elə-: f. (< Far. pervāz + T. elə-) uçmak
p. e. 156/6
[=1]

pərvaz et: f. (< Far. pervāz + T. et-) uçmak
p. e. 60/24
[=1]

pərvazə: is. kapı, pencere vb. kenarlarına çerçeve gibi konan dar ve uzun parça
p. 156/6
[=1]

pəs: sf. (Far.) yeter, kâfi
p. 93/23
[=1]

pəsənd eylə-: f. beğenmek
p. e.-misən 127/4
[=1]

pəst: sf. (Far.) aşağı, alçak
p. 136/8
[=1]

pəşimanlıq: is. pişman olma durumu; nedamet
p.+(ğ)a 84/21
[=1]

piçidə: sf. (Far.) bükülmüş, dolaşmış, kırışmış, kıvrılmış
p. 108/18
[=1]

pilov: is. (Far.) pirinçten yapılan meşhur yemek
p. 126/10
[=1]

pinhan: sf. (Far.) gizli
p. 136/26
[=1]

pir: is. (Far.) yaşlı, ihtiyar kimse
p. 72/25
p.+dən 34/2
p.+im 33/14, 33/22
[=4]

pirəhən: is. (Far.) iç gömleği, gömlek
p. 31/31, 75/2
[=2]

pis: sf. üzerinde leke, toz veya kir bulunan, kirle kaplı olan, kirli
p. 126/12
[=1]

pişe: is. (Far.) sanat, meslek
p. 62/19
[=1]

pişkəş: is. (Far.) hediye, armağan, peşkeş
p. 157/12, 157/13, 157/14, 157/18, 157/3, 157/4, 157/5, 157/6
[=8]

pişrov: is. (Far.) önden giden, öncü
p.+ları 103/1
[=1]

piyalə: is. (Far.) içki kadehi, şarap kadehi
p. 182/2
p.+sini 56/10
[=2]

piyəs: is. (Fr.) oyun
p.+lər 183/31
p.+ləri 184/26, 184/14
[=3]

poema: is. şiir
p.+da 162/2
[=1]

pozul-: f. işlemez, işe yaramaz duruma gelmek, arızalanmak
p.-du 117/24, 44/21
[=2]

pozulma: is. düzgünlüğü kaybolmak
p.+sına 52/23
[=1]

prinsib: is. (Lat.) esas olarak alınan temel düşünce, temel inanç, temel unsur, ilke, umde
p.+lərini 33/3
[=1]

protestanizm: is. Hristiyanlıkta reform yapma ihtiyaç ve amacıyle Katoliklikten ayrılmış olan ve Lüteryen, Kalvinist gibi kolları bulunan mezhep
p. 167/1
[=1]

puç: sf. (Far.) işe yaramayan, hiçten ibaret, boş
p. 155/10, 167/14, 93/10, 93/11
[=4]

pul: is. (Far.) alışverişte ödeme aracı olarak kullanılmak üzere devlet tarafından basılıp tedavüle çıkarılan, üzerinde itibari değeri yazılı kâğıt veya maden
p.+lar 102/27
p.+un 69/12
[=2]

pulpərəst: sf. paraya tapan
p.+lərin 169/10
[=1]

pünhan: sf. (Far.) gizli
p. 19/24, 45/15
[=2]

P. Aləssio Bombaci: öz. is.
P. A. B. 36/6
[=1]

Palutark: öz. is.
P. 141/29
[=1]

Pancab Dağışgah kitabxanası: öz. is.
P. D. k.+nda 47/19
[=1]

Peçeneq: öz. is.
P. 15/8
[=1]

Peterzburg: öz. is.
P. 145/24, 159/17, 184/2
[=3]

Peymani Fərhəng: öz. is.
P. F. 167/3
[=1]

Pəhləvi: öz. is.
P. 20/30, 21/25, 21/28, 21/8
[=4]

Pənah: öz. is.
P. 62/8, 151/6
P.+dır 69/12
P.+i 52/3
[=4]

Pənahabad: öz. is.
P. 69/21, 70/21
[=2]

Pənah Xan Cavanşir: öz. is.
P. X. C.+in 150/21
[=1]

Piran: öz. is.
P. 171/7, 177/29
[=2]

Piribəy: öz. is.
P. 50/24
[=1]

Pistə Xanım: öz. is.
P. X.+ın 147/6
[=1]

Prens Arfa: öz. is.
P. A. 122/26
[=1]

Professor Aləssio Bombaci: öz. is.
P. A. B. 36/5
[=1]

Professor Əhməd Cəfəroğlu: öz. is.
P. Ə. C. 63/27
[=1]

Professor Fahir İz: öz. is.
P. F. İ. 47/21
[=1]

Professor Fuad Köprülü: öz. is.
P. F. K. 31/27, 47/23
[=2]

Professor Həmid Araslı: öz. is.
P. H. A. 58/25
[=1]

Puri Həsən Əsfərain: öz. is.
P. H. Ə.+dir 19/3
[=1]

Puşkin: öz. is.
P. 91/8
P.+dən 176/7
P.+in 161/28, 162/2, 162/3
[=5]

Puşkinin Qətli Haqqında Şarq Poeması: öz. is.
P. Q. H. Ş. P. 161/29
[=1]

Pürhəsən: öz. is.
P.+dır 25/6
[=1]

Pürqəm: öz. is.
P. 110/5, 130/11
[=2]

rabitə: is. (Ar.) iki şeyi birbirine bağlayan nesne, bağ
r. 180/2
[=1]

rağ: is. (Far.) dağ eteği
r. 53/9
[=1]

rağbət: is. (Ar.) istek, arzu, alaka, meyil, teveccüh (krş. **rəğbət**)
r.+ini 28/14
[=1]

rağib: sf. (Ar.) isteyen, rağbet eden, arzulayan (kimse)
r. 102/27
[=1]

rah: is. (Far.) yol
r. 136/28
[=1]

rahat: is. (Ar.) üzüntüsüz ve sıkıntısız olma durumu, huzur
r. 108/13, 109/10, 73/5
r.+dır 125/25
[=4]

rahm: is. (Ar.) merhamet, acıma
r. 154/26
[=1]

raslan-: f. karşılaşılmak, rast gelinmek, tesadüf edilmek
r.-ır 52/3
r.-madığı 67/19
[=1]

rast gəl-: f. (< Far. rāst + T. gel-) düşünmediği, ummadığı hâlde karşılaşmak, rastlamak, tesadüf etmek
r. g.-diyi 146/6, 173/15
[=2]

ravza: is. (Ar.) beş telli, perdeli eski bir saz
r.+dır 42/9

[=1]

rayihe: is. (Ar.) koku, güzel koku
r. 97/24
[=1]

raz: is. (Far.) gizlenen şey, sır

r. 108/21, 136/26, 99/27, 108/25
[=4]

real: is. gerçek
r. 70/12
[=1]

realism: is. (Lat.) gerçekçilik (krş. **realizm**)
r.+dir 69/9
[=1]

realist: sf. (Lat.) gerçekçi
r. 140/8, 20/7, 139/4, 140/1, 140/12, 140/7, 148/28, 151/17, 160/19, 160/4, 164/16
r.+dir 153/16
[=12]

realizm: is. **(**Lat.) gerçekçilik (krş. **realism**)
r. 140/11, 140/14, 148/1
r.+ə 69/26
r.+i 167/21
r.+in 153/18
r.+inin 140/11
[=7]

rejim: is. (Lat.) Usul, düzen, sistem
r. 21/30,148/30
r.+i 139/11, 21/25
r.+in 21/31
r.+inin 139/15
[=6]

revolyusiya: is. (Rus) belli bir alanda hızlı, köklü ve nitelikli değişiklik
r. 167/12
[=1]

reyhan: is. (Ar.) fesleğen
r. 157/14
r.+ə 86/8
r.+ları 97/23
[=3]

rəbbəna: ün. (Ar.) ”Tanrı’mız!” anlamında kullanılan bir söz
r. 74/9, 92/25
[=2]

rəcəz: is. (Ar.) aslı dört “müstef’ilün” veya “müfteilün”den ibaret olan fakat “müfteilün”, “müstef’ilün”, “mefâilün”, “fâilün” cüzlerinin değişik sıralanışına göre on beş kadar şekli bulunan aruz bahri
r.+lərindən 98/15
[=1]

rədif: is. (Ar.) kafiyeden sonra her mısranın sonunda tekrar edilen ek, kelime veya kelimeler
r. 179/19, 70/7
r.+ində 76/24
[=3]

rədifli sf. redif olma durumu
r. 71/22, 72/4, 112/9, 144/7, 152/15, 155/22, 171/28, 174/26, 178/27, 178/3
[=10]

rəftar: is. (Far.) gidiş, yürüyüş
r.+ına 156/15
[=1]

rəftar et-: f. (< Far. reftār + T. et-) gitmek, yürümek
r. e.-mək 166/7
[=1]

rəğbət: is. (Ar.) istek, arzu, alaka, meyil, teveccüh (krş. **rağbət**)
r. 97/6, 97/9, 81/7
[=3]

rəğbət bəslə-: f. (< Ar. raġbet + T. besle-) istemek, beğenmek, istekle karşılamak
r. b.-yirdilər 149/29
[=1]

rəğbət gör-: f. (< Ar. raġbet + T. gör-) istenilmek, beğenilmek, istekle karşılanmak
r. g.-məmişdir 61/14
[=1]

rəğbət göstər-: f. (< Ar. raġbet + T. göster-) alaka göstermek, meyletmek, itibar etmek
r. g.-irlər 102/21
[=1]

rəğmən: ed. (Ar.) bir şeyin olması lazım gelenin aksine geliştiğini, o şeyin gerektirdiği hâlin aksine davranıldığını ifade eder
r. 153/20
[=1]

rəhbərlik et-: f. rehber olma durumu, yol gösterme, kılavuzluk
r. e.-miş 76/20
r. e.-mişdir 172/23
[=2]

rəhi: is. (Far.) yol
r. 106/14, 106/9, 84/1
[=3]

rəhmet: is. (Ar.) Allah'ın yaratıklarına olan merhameti, acıma ve esirgemesi
r. 129/24, 129/25, 129/27, 130/10, 130/2, 130/4, 130/6, 130/8
[=8]

rəhm eylə: f. (< Ar. raḥm + T. eyle-) merhamet etmek, acımak
r. e.-məz 60/25
[=1]

rəis: is. (Ar.) baş, başkan
r.+ləri 151/1
[=1]

rəiyyət: is. (Ar.) saygı, sayma, itibar
r. 92/30
[=1]

rəqib: is. (Ar.) herhangi bir işte, bir yarışta, birbirini geçmeye çalışan, aynı şeyi elde etmeye uğraşan kimse
r. 101/16, 173/1, 173/4
r.+i 181/13
[=4]

rəmz: is. (Ar.) bir şeyi akla getiren, o şeye delalet eden nesne, işaret, resim, harf, kısaltma vb., sembol
r.+lərini 32/22
[=1]

rəncbər: is. (Far.) tarla, bağ, bahçe, yapı ve toprak işlerinde ağır işleri gören gündelikçi; ırgat
r. 150/5, 150/7
[=2]

rəncidə ol-: f. (< Far. rencīde + T. ol-) incinmek, kalbi kırılmak

r. o.-ub 150/6
[=1]

rəng: is. (Far.) cisimler tarafından yansılanan ışığın gözde oluşturduğu duyum
r.+i 41/17, 88/14
r.+im 90/16
r.+in 53/13, 70/13
[=5]

rəngarəng: sf. (Far.) çeşit çeşit, renkli, renk renk
r.+dir 70/13
[=1]

rəng ver-: f. (< Far. reng + T. ver-) değişik ve hoşa giden bir hava kazandırmak, neşe ve canlılık getirmek

r. v.+mişdir 46/5
[=1]

rəsa: sf. (Far.) erişen ulaşan, yetişen
r.+dən 128/20
[=1]

rəsm: is. (Ar.) bir nesne, bir canlı yahut tabiatın kara kalemle, sulu veya yağlı boya ile kâğıt, bez vb. bir yüzey üzerine yapılan benzeri, tasvir, timsal
r.+dir 108/16
r.+lər 171/1
[=2]

rəsmi: sf. (Ar.) devletle ilgili veya devlet adına olan
r. 143/9, 21/5
[=2]

rəsul: is. (Ar.) peygamber, nebi
r. 102/26
[=1]

rəşadət: is. (Ar.) doğru yolda gitme, doğruluk
r.+i 146/22
[=1]

rəşk: is. (Far.) kıskanma, haset
r. 101/17
r.+dən 131/2
[=2]

rəva: sf.(Far.) layık, uygun, yerinde, münasip
r. 128/24, 65/28, 65/29
[=3]

rəvaqi: is. (Ar.) bir yapının ön kısmındaki üstü örtülü, önü açık yer
r. 103/13
[=1]

rəvan: sf. (Far.) yürüyen, giden
r. 104/25, 130/30, 131/6, 136/21, 104/13, 62/1, 136/40
[=7]

rəvanə: sf. (Far.) giden, yürüyen, akan, revan
r. 130/5
[=1]

rəvayət: is. (Ar.) bir haberi, söz veya olayı nakletme, anlatma
r.+ə 56/4, 87/3
[=2]

rəzalət: is. (Ar.) çok çirkin ve utanılacak hâl, herkesin duygularını inciten durum veya olay, rezillik
r.+ə 167/10
[=1]

rıza: is. (Ar.) hoşnut ve memnun olma durumu, hoşnutluk, memnunluk
r.+yə 61/9
[=1]

rical: is. (Ar.) büyük mevkilerde bulunanlar, ileri gelen devlet adamları
r. 82/21
r.+indən 61/23
r.+indəndir 63/30
[=3]

rifah: is. (Ar.) refah
r.+ı 37/9
[=1]

rind: is. (Far.) görünüşe ve dünya işlerine önem vermeyen, kurallardan uzak, bütün varlığı kendi iç dünyasına göre değerlendiren kimse
r. 19/28, 45/19
r.+dir 37/8
[=3]

rindanə: zf. (< Far. rind + -āne) rint olan kimseye yakışır şekilde
r. 113/13
[=1]

rindlik: is. rint olma durumu
r. 39/23
r.+(y)ini 40/6
[=1]

risalə: is. (Ar.) genellikle belli bir konuda yazılmış küçük kitap, broşür
r.+də 142/9, 170/24
r.+dir 142/7, 47/15
r.+si 57/8
r.+sidir 142/27, 142/9
r.+sin 170/24
[=8]

rişə: is. (Far.) kök
r. 67/12
r.+si 16/27
[=2]

rişə sal-: f. (< Far. rişe + T. sal-) kök salmak
r. s.-masına 79/17
[=1]

riştə: is. (Far.) tel, bağ, rabıta
r.+nin 97/4
r.+yi 136/7
[=2]

riya: is. (Ar.) olduğundan başka türlü görünme, özü sözü bir olmama, iki yüzlülük
r.+dır 84/8, 84/9
[=2]

riyakar: sf. (< Ar. riyā + Far. -kār) içi dışı bir olmayan, iki yüzlü (kimse)
r. 175/5
[=1]

riyazət: is. (Ar.) az yiyip içme, az uyuma, çok ibadet etme, nefsin arzuladığı şeylerin aksini yapma, dünya lezzetlerinden sakınmak suretiyle nefsi terbiye etme, ahlakı güzelleştirme
r. 112/6
[=1]

riyazi: sf. (Ar.) matematikle ilgili, riyaziyata ait
r. 143/10
[=1]

riza: is. (Ar.) razı olma, bir şeyi yapmayı isteme; onam
r. 105/30
r.+dən 129/4
r.+dır 81/14
r.+sı 144/2
[=4]

rizvan: is. (Ar.) hoşnutluk, rıza
r. 106/2, 157/11, 157/12, 86/18
r.+dan 87/14
r.+ə 85/31
[=6]

rməzan: is. (Ar.) ay takviminin dokuzuncu ayı, üç ayların sonuncusu, oruç tutulan ay
r. 44/23, 44/27, 44/17, 45/3
[=4]

rol: is. (Fr.) bir film veya piyeste bir kişiyi canlandıran oyuncunun yaptıklarının veya söylediklerinin bütünü
r.+u 169/28, 69/11
r.+unu 162/15, 167/21
[=4]

rol oy-: f. (< Fr. rôle + T. oyna-) ir işin olmasında önemli bir etkisi olmak
r. o.-namışdır 167/23, 176/11, 183/25
[=3]

roman: is. (Fr.) insanın veya çevrenin karakterlerini, göreneklerini inceleyen, serüvenlerini anlatan, duygu ve tutkularını çözümleyen, kurmaca veya gerçek olaylara dayanan uzun edebî tür

r.+da 146/13
[=1]

romantik sf. (Fr.) duygu ve hayale aşırı derecede yer veren
r. 177/25, 38/1, 65/17, 70/12
[=4]

romantizm: is. (Fr.) XVIII. yüzyıl sonunda başlayan, duygu, coşku ve sembole aşırı yer veren sanat akımı; coşumculuk
r. 38/2
r.+in 153/18
r.+iylə 40/4
[=3]

rövnəq: is. (Ar.) göz alıcı güzellik, parlaklık, tazelik, letafet
r.+im 117/24
[=1]

ruh: is. (Ar.) insan ve hayvanda vücudu canlı kılan, bilen, duyan ve idrak eden hayat gücü, hayat cevheri, can (krş. **rüx**)

r. 154/8, 157/22, 174/22, 26/12, 27/26, 32/19, 37/7
r.+da 183/21
r.+dur 29/19
r.+ə 84/28
r.+lərə 147/5
r.+lərin 165/21, 167/7
r.+u 147/31
r.+un 141/17, 153/19, 173/13
r.+una 69/29
r.+unda 119/23, 169/8, 176/30, 38/22

r.+unu 117/3, 177/24, 65/18, 74/22
r.+unun 40/1
[=27]

ruhani: sf. (Ar.) ruhla ilgili, ruha ait
r. 147/1, 161/17, 165/19, 168/20, 169/9, 172/14, 175/6

[=7]

ruhanilik: is. ruhani olma durumu
r.+(y)ə 172/17
[=1]

ruhi: sf. (Ar.) ruhsal (krş. **ruxi**)
r. 162/3, 88/25
[=2]

ruhiyyə is. (Ar.) psikoloji
r.+ni 177/1
[=1]

ruhlu: sf. ruhu olan
r. 42/22
[=1]

ruhsar: is. (Far.) yanak, yüz (krş. **ruxsar**)
r.+un 62/14
[=1]

ruhsuz: sf. ruhu olmayan
r. 39/3
[=1]

rux: is. (Ar.) can
r.+ları 53/13
[=1]

ruxi: sf. (Ar.) ruhsal (krş. **ruhi**)
r. 130/7, 152/1
[=2]

ruxsar: is. (Far.) yanak, yüz (krş. **ruhsar**)
r. 65/27
r.+ına 19/22, 156/17
r.+inə 45/13, 129/16
[=5]

ruxsarə: is. (Far.) yanak, yüz, ruhsar

r. 74/7
r.+si 156/29
[=2]

ruşən: sf. (Far.) parlak, aydın, aydınlık
r. 66/10
[=1]

ruy: is. (Far.) yüz, çehre
r.+ı 18/8
r.+i 131/12, 170/21, 18/11, 77/2
r.+in 101/22, 180/13
r.+u 73/28
r.+un 181/25
[=9]

ruz: is. (Far.) gün
r. 173/21
r.+ı 18/12
r.+i 105/22, 106/2, 120/23, 87/4
[=6]

ruzigar: is. (Far.) havanın yer değiştirmesiyle oluşan esinti; yel, bad (krş. **rüzgar**)
r.+dan 51/19
r.+ə 70/32
r.+ım 63/10, 74/6
[=4]

ruznamə: is. (< Far. rūz + nāme) günlük olayların yazıldığı defter
r. 160/17, 182/23, 183/26, 183/27, 183/6

r.+lərində 183/2
r.+lərini 171/5
r.+si 125/2, 175/9, 183/22, 183/4
r.+sində 183/1
[=12]

rübai: is. (Ar.) divan edebiyatında dört dizeden oluşan ve belirli aruz kalıpları ile yazılan şiir; dördül
r. 26/4, 26/9, 46/23, 52/13, 58/25, 117/4, 125/1, 129/7, 147/29, 174/11
r.+dən 17/32
r.+lər 133/36, 61/30
r.+lərdir 28/18, 42/12
r.+ləri 28/18
r.+lərində 64/2
[=17]

rübaiyat: is (Ar.) rubailer
r. 101/5, 123/15
r.+ında 124/24
[=3]

rüx: is. (Ar.) insan ve hayvanda vücudu canlı kılan, bilen, duyan ve idrak eden hayat gücü, hayat cevheri, can (krş. **ruh**)
r.+i 144/12
r.+ində 129/26
r.+indən 131/18
r.+üm 130/20
r.+ün 51/10
[=5]

rüxsət: is. (Ar.) izin, müsaade
r. 55/10
[=1]

rükud: is. (Ar.) sakinlik
r. 67/18
[=1]

rüsül: is. (Ar.) peygamberler
r. 104/5
[=1]

rüsva: sf. (Far.) ayıplanacak durumda olan, rezil
r. 120/19, 144/14
r.+dır 19/28, 45/19
r.+yi 130/29
[=4]

rüsva eylə-: f. (< Far. rusvā + T. eyle-) rezil etmek
r. e.+din 130/23
[=1]

rüşvət: is. (Ar.) yaptırılmak istenen bir işte yasa dışı kolaylık ve çabukluk sağlanması için bir kimseye mal veya para olarak sağlanan çıkar; anahtar, arpa, yem, yemlik
r. 47/12, 164/25
[=2]

rüşvətxorluq: is. (< Ar. rişvet + Far. ḫor) rüşvet yiyen, rüşvet alan (kimse)
r. 149/10
r.+(ğ)u 149/11, 175/26
[=3]

rütbə: is. (Ar.) derece, sıra, basamak

r. 103/14
r.+sinə 145/21
[=2]

rüzgar: is. (Far.) havanın yer değiştirmesiyle oluşan esinti; yel, bad (krş. **ruzigar**)
r.+ım 65/24
r.+i 179/6
[=2]

Rab: öz. is. (krş. **Rəbb**)
R. 125/7, 179/24, 182/1
[=3]

Raci: öz. is.
R. 100/5, 100/7, 99/3

R.+nin 99/6
[=4]

Rafi: öz. is.
R. 82/19
[=1]

Ravzatüş Şühəda: öz. is.
R. Ş.+sını 47/2
[=1]

Rəbb: öz. is. (krş. **Rab**)
R. 39/27, 40/3, 40/5, 43/18, 44/2, 44/28, 85/12, 93/23, 98/10
R.+i 28/22
[=10]

Rəhim Dilbazov: öz. is.
R. D. 168/11
[=1]

Rəncur: öz. is.
R. 168/12
[=1]

Rəncur Xanım: öz. is.
R. X. 168/5
R. X.+dır 20/28
[=2]

Rəsuli: öz. is.
R. 105/26
[=1]

Rəşid: öz. is.
R. 68/24
[=1]

Rəşid bəy: öz. is.
R. b. 146/1
R. b.+in 146/22
[=2]

Rəşid Bəy Əfəndiyof: öz. is.
R. B. Ə. 184/16
[=1]

Rəşid Bəy və Səadət Xanım: öz. is.
R. B. v. S. X. 145/28
[=1]

Riyazül-fütuh: öz. is.
R.+dan 67/28, 97/12
[=2]

Riyazül-qüds: öz. is.
R. 142/1
[=1]

Rövzatüs-səfa: öz. is.
R. 148/25
[=1]

Ruhnamə: öz. is.
R. 47/4
[=1]

Rum: öz. is.
R. 45/26
R.+larla 85/28
[=2]

Rumlu: öz. is.
R. 50/23
[=1]

Rus: öz. is.
R. 46/26, 89/20, 91/8, 117/1, 125/2, 125/4, 139/11, 139/13, 139/15, 139/8, 140/23, 140/24, 141/30, 145/14, 145/25, 145/26, 145/27, 145/3, 147/6, 149/2, 159/17, 159/7, 160/1, 160/6, 161/28, 162/12, 162/3, 176/6, 176/7, 184/20, 184/3, 185/1

R.+du 125/7
R.+ların 85/27
R.+larla 85/27, 87/1
[=36]

Rusca: öz. is.
R. 148/26
R.+sı 184/2
R.+ya 141/30, 165/8, 46/7, 142/5, 162/1

[=7]

Rus imparatorluğu: öz. is.
R. i. 20/10
[=1]

Rusiya: öz. is.
R. 159/10, 159/7, 166/16, 184/1, 89/19

R.+da 159/14
R.+dan 90/12
R.+nı 159/16
R.+nın 151/9, 159/5
R.+sı 150/15
R.+ya 139/9
[=12]

Russo: öz. is.
R. 167/19
[=1]

Ruznamə: öz. is.
R.+nin 183/12
[=1]

Rza: öz. is.
R. 106/18, 107/30
[=2]

Rzaqulu Xan: öz. is.
R. X.+ın 160/10
[=1]

saat: is. (Ar.) gece ile gündüzden meydana gelen bir günün yirmi dörtte birine eşit olan altmış dakikalık zaman birimi
s. 145/12
[=1]

saba: is. (Ar.) sabaha doğru kuzeydoğudan hafif hafif esen serin, hoş, latif bahar rüzgârı, tan yeli
s. 144/4, 116/29, 180/25
[=3]

sabit et-: f. (< Ar. s̲ābit + T. et-) yerinde durmak, yer değiştirmek
s. e. 43/22
[=1]

saç: is. başı kaplayan kıllar
s. 151/23
s.+ın 29/5, 34/16
s.+ını 29/2
s.+ınla 28/31
[=5]

saç-: f. ortalığa dağıtılmak, etrafa dökülmek
s.-ma 41/15
[=1]

saçıl-: f. saçılmak
s.-ur 44/5
[=1]

sadə: sf. (Far.) süsü olmayan, üzerinde süsleme bulunmayan, yalın
s. 65/20, 68/32, 127/13, 133/34, 140/8, 143/2, 153/15, 153/21, 172/12, 173/23, 174/15, 69/30, 104/25, 93/6 113/9, 168/23, 60/14
s.+dir 74/23, 97/20

[=19]

sadələşmə: is. sadeleşmek işi, yalınlaşma
s.+si 69/8
[=1]

sadiq: sf. (Ar.) sadakatli
s. 168/21, 25/23, 25/24, 39/29
s.+i 25/24, 46/24, 51/16, 51/27
[=8]

sadir: is. (Ar.) ortaya çıkan, meydana gelen
s. 88/7
[=1]

sadrazam: is. (< Ar. ṣadr + aʿẓam) Osmanlı Devleti'nde başbakan; veziriazam, sadır
s. 46/5
[=1]

saf: 1. is. (Ar.) içine temizliğini bozacak bir şey karışmamış olan, temiz, duru, arı, berrak, halis
s. 146/13, 28/21, 59/26, 84/11, 80/6
2. is. (Ar.) yan yana düzgün bir şekilde sıralanan kimselerin meydana getirdiği dizi, sıra
s. 125/21
s.+ında 64/3
[=7]

safa: is. (Ar.) gönül şenliği, rahat, huzur, kedersizlik
s. 28/21, 70/15
s.+nı 173/16
[=3]

safha: is. (Ar.) bir olayın gelişmesinde birbiri ardınca görülen değişik durumlardan, dönemlerden her biri, evre, merhale
s.+sı 123/12
[=1]

sağ: sf. vücutta kalbin bulunduğu tarafın karşısında olan, sol karşıtı
s. 125/23, 155/11, 53/11, 76/27
[=4]

sağalt-: f. sağlığa kavuşturmak, iyileştirmek, şifa vermek
s.-maq 185/4
[=1]

sağlam: sf. bozulmadan, değişmeden uzun süre varlığını koruyabilen, dayanıklı
s. 148/1
[=1]

sağlık: is. bireyin fiziksel, sosyal ve ruhsal yönden tam bir iyilik durumunda olması, vücut esenliği; keyif, sıhhat
s.+(ğ)ında 111/6
[=1]

sahə: is. (Ar.) alan
s.+də 155/24, 162/22, 76/30
s.+lərində 47/24
s.+lərindəki 167/6
s.+lərinə 162/8
s.+si 47/28, 83/25
[=8]

sahib: is.(Ar.) herhangi bir şey üstünde mülkiyeti olan, onu yasaya uygun bir biçimde dilediği gibi kullanabilen kimse; iye, malik
s. 102/24, 167/26, 170/27, 171/23, 77/22, 87/5, 88/12

s.+i 155/13, 38/11, 55/14, 73/24, 87/24, 88/17, 98/18
s.+idir 168/10
s.+ləri 92/28
[=16]

saxla-: f. kaybolmaması, zarar görmemesi için belli ve emin bir yere koymak, kaldırmak
s. 84/10, 92/5
s.-dı 71/8
s.-maq 165/24
s.-r 126/5
s.-sın 79/10, 90/25, 93/23
s.-yırdı 171/4
[=9]

sail: is. soru soran kimse
s. 92/7
[=1]

sakin: sf. (Ar.) yerinde duran, hareketsiz
s. 68/17, 85/1
[=2]

saqi: is. (Ar.) içki meclisinde içki dağıtan, kadehlere içki koyan kimse
s. 113/28, 40/9, 56/10, 56/12, 57/4, 60/23, 66/2, 80/13, 80/19, 80/25, 81/15, 81/21, 81/3, 81/9, 93/27, 59/28
s.+ya 115/21, 135/28
s.+yi 77/22, 93/6, 98/22
[=21]

saqinamə: is. (< Ar. sāḳī ve Far. nāme) klasik İslam şark edebiyatlarında saki ve şarabın methedildiği, içki ve içki âleminin övülerek anlatıldığı, kaside, mesnevi, terkibibent, terciibent vb. nazım şekilleriyle yazılmış manzume veya başlı başına manzum eser
s. 101/5
[=1]

saqqal: is**.** erkeklerde çene ve yanaklarda çıkan kılların bütünü
s.+ı 152/26
[=1]

saqqallı: sf. sakalı olan, sakal bırakmış olan (kimse)
s. 18/29
[=1]

sal: is. kalın direklerin yan yana bağlanması suretiyle yapılmış, yük veya insan taşımaya mahsus, korkuluksuz nehir, göl veya deniz taşıtı
s. 150/13
s.+a 65/28
[=2]

sal-: f. koyvermek, serbest bırakmak, bırakmak
s.-dı 101/27, 119/10, 129/3, 130/7, 82/1, 87/15, 89/25, 178/19
s.-ıb 131/3, 136/22, 136/45
s.-ıbdır 86/12
s.-ma 105/21, 127/10, 136/25, 84/23
s.-maq 102/15
s.-mış 73/12
s.-mışdılar 54/19
s.-sun 108/6
s.-ub 125/22
s.-ubdır 87/13
[=22]

salqın: sf. kısa zamanda çevredeki insanların, hayvanların veya bitkilerin büyük bir bölümüne bulaşan; müstevli
s.+ı 91/28, 91/29
[=2]

sallan-: f. aynı doğrultu üzerinde sürekli bir şekilde hareket etmek, gidip gelmek
s.-a 151/28
[=1]

sallanış: sf. sallanmak işi
s.+ın 74/27, 76/9
[=2]

salma: is. salmak işi
s.+ya 116/29
[=1]

saman: is. ekinlerin harmanda dövülüp taneleri ayrıldıktan sonra kalan, hayvanlara yedirilen ufalanmış sapları
s. 143/20, 175/20, 175/22
[=3]

san-: f. herhangi bir şeyin zihinde kurulduğu gibi gerçekleştiğine inanmak; zannetmek
s.-aram 89/29
s.-asan 92/29
s.-dı 88/22
s.-dılar 92/23
s.-dım 114/11
s.-ədür 60/5
s.-ır 40/25
s.-ma 106/10, 26/16, 42/7, 53/15
s.-maq 173/30
s.-maz 19/19, 45/10
s.-mış 66/2
s.-ursan 18/20
[=16]

sanəm: is. (Ar.) put
s. 40/27
[=1]

sanıl-: f. düşünülmek, olabileceğine inanılmak; zannedilmek, zannolunmak
s.-an 42/24
[=1]

sani: sf. (Ar.) ikinci
s.+yi 120/17
[=1]

saniyə: is. (Ar.) bir dakika veya bir derecenin altmışta biri
s. 57/18
[=1]

sanki: zf. (Far.) anlatılan şeyin gerçekte var olmadığını fakat öyle sanıldığını gösterir, sözüm ona, sözde, güya
s. 113/22, 38/5
[=2]

sanlı: sf. ünlü, şöhretli, namlı
s. 76/4
[=1]

sansor: is. (Fr.) her türlü yayının, sinema ve tiyatro eserinin hükûmetçe önceden denetlenmesi işi; sıkı denetim (krş. **sansür**)
s. 183/25
s.+unun 164/26
[=2]

sansür: is. (Fr.) her türlü yayının, sinema ve tiyatro eserinin hükûmetçe önceden denetlenmesi işi; sıkı denetim (krş. **sansor**)
s.+ündən 149/21
[=1]

santimantalist: is. (Fr.) duyguların hâkim olma durumu, aşırı hassasiyet, aşırı duygululuk
s. 145/27, 146/26
[=2]

saray: is (Far.) hükümdarların veya devlet başkanlarının oturduğu büyük ve gösterişli bina
s.+a 177/3
s.+ında 171/15, 79/7
[=3]

sarı: is. yeşil ile turuncu arasında bir renk, limon kabuğu rengi
s. 90/8
[=1]

sarsaq: sf. hastalık, yaşlılık, zayıflık vb. bir sebeple sürekli olarak titreyip sarsılan
s. 164/11
[=1]

sarsıtma: is. sarsıtmak işi
s.+ğa 149/3
[=1]

sat-: f. bir bedel karşılığında başkasına devretmek
s. 107/9, 92/13
s.-maqla 137/14
s.-mayan 83/16
s.-ub 100/15
[=5]

satıl-: f. satma işi yapılmak; gitmek
s.-ırdı 159/7
[=1]

satır: is. (Ar.) bir sayfa üzerine enine yazılan veya dizilen kelimelerin meydana getirdiği yazı sıralarından her biri
s.+ları 145/8
[=1]

satira: is. (Fr.) hicivle ilgili, hiciv niteliği taşıyan
s. 140/7, 148/29, 164/11
s.+dır 145/6, 150/26, 165/19
s.+lar 150/1
s.+ları 147/16
s.+larından 148/19
s.+nı 149/19
s.+nın 149/16, 150/20
s.+ya 175/10
[=13]

satirik: sf. (Fr.) hicivle ilgili, hiciv niteliği taşıyan
s. 137/12, 148/13, 149/16, 149/26, 150/17, 150/3, 151/5, 152/20, 155/24, 160/27, 163/11, 166/13, 175/25, 176/10, 176/4, 176/6, 20/17
[=17]

savaş: is. devletler arasında cereyan eden silahlı çarpışma, cenk, harp, muharebe
s. 155/6
s.+da 31/17, 42/24
s.+ı 56/1
s.+larından 68/26
[=5]

say: is. (Ar.) çalışma, çalışıp çabalama, emek sarf etme, ceht
s. 112/6, 183/19
[=2]

say-: f. bir şeyin kaç tane olduğunu anlamak için bunları birer birer elden veya gözden geçirmek, sayısını bulmak
s.-aram 129/26
s.-dı 39/8
s.-dığımız 24/7
s.-dıqlarımızdan 42/13
s.-ır 165/26, 174/19

s.-ırlar 27/6
s.-maq 33/4
[=8]

saya bil-: f. sayma ihtimali veya imkânı bulunmak
s. b.-irik 168/19
[=1]

sayə: is. (Far.) gölge
s. 108/6
s.+yi 126/21, 65/25
[=3]

sayəsində: zf. aracılığıyla
s. 20/30, 125/25
[=2]

saygı: is. değeri, üstünlüğü, yaşlılığı, yararlılığı, kutsallığı dolayısıyla bir kimseye, bir şeye karşı dikkatli, özenli, ölçülü davranmaya sebep olan sevgi duygusu; hürmet, ihtiram
s. 56/7
[=1]

sayı: is. sayma, ölçme, tartma vb. işlerin sonucunda ortaya çıkan birimlerin kaç olduğunu bildiren sözlerden her biri; adet
s. 182/24, 183/5
s.+sı 182/27
s.+sında 24/18
[=4]

sayıl-: f. sayma işine konu olmak; addedilmek, addolunmak
s.-an 36/6, 47/8
s.-ır 15/11, 43/16, 45/22, 55/21, 91/6
[=7]

sayılı: sf. herhangi bir sayı ile belirtilmiş olan
s. 162/25, 85/16
[=2]

sayılma: is. sayılmak işi; ad, addedilme, addolunma
s.+sına 57/14
[=1]

sayısız: sf. sayılamayacak kadar çok, pek çok, sayıya gelmez
s. 167/16
[=1]

saz: is. (Far.) çalgı
s. 18/13, 19/31, 20/1, 20/3, 32/11, 39/13, 39/14, 47/31, 48/2, 69/18, 70/8
s.+dan 39/14
s.+ın 39/14
s.+la 19/31, 32/13
s.+larla 43/13
[=16]

sazlı: sf. saz eşliğinde yapılan
s. 18/27
[=1]

seç-: f. benzerleri içinde en iyisi veya en elverişlisi kabul edip ayırmak, intihap etmek
s.-dilər 17/9
s.-diyi 123/3, 80/6
s.-ib 49/10
s.-mək 150/27
s.-miş 162/8, 163/11, 32/10, 47/3
s.-mişdir 141/5, 161/24, 31/10, 51/3
s.-mişlər 48/3
s.-tiyi 36/16
[=15]

seçə bil-: f. seçme ihtimali veya imkânı bulunmak
s. b.-irsən 33/25, 34/7
[=2]

seçil-: f. seçme işine konu olmak
s.-di 26/3
s.-irdilər 170/16
s.-irlər 161/1
[=3]

seçilmiş: sf. seçerek ayrılmış; müntehap
s. 137/3, 147/14, 179/18
[=3]

seçmə: is. seçmek işi
s.+si 112/8
[=1]

sedəf: is. (Ar.) midye, istiridye vb. deniz hayvanlarının kabuğunda bulunan sedefçilikte kullanılan, pırıltılı, beyaz, sert bir madde
s. 75/15
[=1]

sehl: sf. (Ar.) kolay
s. 114/11
[=1]

sel: is. (Ar.) **s**ürekli yağan yağmurdan veya eriyen kardan oluşan, geçtiği yerlere zarar veren taşkın su; su taşkını
s. 155/7, 177/19, 32/13
s.+ində 90/4
[=4]

selam: is. (Ar.) bir kimseyle karşılaşıldığında, birinin yanına gidildiğinde veya yanından uzaklaşıldığında kendisine söz ve işaretle bir nezaket gösterisi yapma; esenleme, merhaba
s. 47/12
[=1]

serbaz: sf. (Far.) yürekli, yiğit, korkusuz (kimse)
s. 145/9
[=1]

serçe: is. serçegillerden, koyu boz renkli, yuvarlak başlı, kısa boyunlu, uzun kuyruklu, gagası koni biçiminde, sıçrayarak yürüyen, çırpınarak uçan ve kışın göç etmeyen küçük ötücü kuş
s.+yə 63/19
[=1]

seri: sf. (Ar.) hızlı, çabuk, süratli
s. 128/30
[=1]

sermayə: is. (< Far. ser + māye) bir ticaret işinin kurulması, yürütülmesi için gereken anapara ve paraya çevrilebilir malların tamamı; anamal, başmal, kapital, meta, resülmal
s.+mizdir 33/22
[=1]

sev-: f. sevgi duymak, gönlünde (ona karşı) bir muhabbet beslemek
s.-di 73/1
s.-diyi 128/17, 143/16, 74/21
s.-diyim 91/22
s.-ən 82/16, 74/30
s.-ər 18/4, 126/10, 180/13
s.-mədiyi 146/15
s.-məkdir 74/18
s.-mərəm 155/21
s.-məyəcək 146/19
s.-mişəm 76/3

[=15]

sevda: is. (Ar.) kuvvetli sevgi, aşk, muhabbet
s. 120/11, 121/2
s.+dan 19/29
s.+də 99/25
s.+dən 45/20
s.+dır 19/29, 45/20
s.+yi 32/1
s.+yə 144/16
[=9]

sevgi: is. insanı bir şeye veya bir kimseye karşı yakın ilgi ve bağlılık göstermeye yönelten duygu; muhabbet
s. 143/16, 146/4, 153/15, 28/14, 56/7
s.+dən 173/6
[=6]

sevgili: sf. sevgi duyulan, kendisine sevgi beslenen
s. 146/21
s.+si 143/23, 146/8
s.+sinə 143/18
s.+sinin 112/24, 75/21
[=6]

sevinç: is. beklenen veya hoşa giden bir şeyin olması sonucunda duyulan iç ferahlığı, hoşnutluk, memnuniyet
s.+lərimin 148/18
[=1]

seyr: is. (Ar.) yürüyüş, yürüme, gidiş
s. 111/9, 131/5, 85/7
s.+i 132/2, 179/9, 60/22, 80/11
s.+ü 156/16
[=8]

seyran: is. (Ar.) gezip dolaşma, gezme, gezinti
s.+ı 28/23
s.+ıdır 26/28
[=2]

səadət: is. (Ar.) mutlu olma, mutlu ve mesut yaşama, mutluluk, bahtiyarlık
s. 17/13
s.+i 146/22
[=2]

səbah: is. (Ar.) günün başlangıcı, gündüzün ilk saatleri
s.+ə 178/6
[=1]

səbahət: is. (Ar.) suda yüzme
s. 63/15
s.+də 98/19
[=2]

səbəb: is. (Ar.) bir şeyin olmasına veya belli bir hâlde bulunmasına yol açan şey; neden, saik, saika, vesile
s. 102/31, 181/25
s.+dən 153/11, 164/20, 173/30, 77/20
s.+i 76/17, 147/5
s.+ini 185/7
s.+lərdən 177/8, 22/1, 24/7
s.+ləri 67/13
[=13]

səbəb ol-: f. (< Ar. sebeb + T. ol-) bir şeyin olmasına veya yapılmasına yol açmak, olmasını, yapılmasını gerektirmek, neden olmak
s. o.-muş 91/28
s. o.-muşdur 52/23, 80/4
[=3]

səbil: is. (Ar.) yol, tarik
s. 162/26
[=1]

səbir: is. (Ar.) acı, yoksulluk, haksızlık vb. üzücü durumlar karşısında ses çıkarmadan onların geçmesini bekleme erdemi; dayanç, çıdam
s. 131/31, 136/24, 115/28, 120/12, 180/23, 121/15
s.+imi 135/10, 173/27, 144/25
s.+ü 131/27, 180/9
[=11]

səbirli: sf. sabır gösteren, katlanan, sabreden
s. 143/7
[=1]

səbk: is. (Ar.) önceden olma, geçme, evvelce geçme, vaki olma, sebkat
s.+də 111/12
s.+in 55/19
s.+ində 144/6, 162/6, 175/4
[=5]

səbkihindi: is. (< Ar. sebk + hindī) XVII. yüzyılda divan şiirinde başlayan, karmaşık mazmunlara, hayal oyunlarına, güç anlaşılır, alışılmadık benzetmelere dayanan süslü bir anlatım biçimi
s.+nin 55/18
[=1]

səbzə: is. (Far.) kök, sap, yaprak ve çiçeklerinden çeşitli yemekler yapılan veya çiğ olarak yenen yeşil bitki ve otlara verilen ortak ad, zerzevat
s. 62/15
s.+ləri 97/22
[=2]

səcdə: is. (Ar.) genellikle namaz kılarken alnı, el ayalarını, dizleri ve ayak parmaklarını yere değdirerek alınan durum
s. 86/10
s.+dir 41/1
[=2]

səci: is. (Ar.) nesirde yapılan uyak
s. 123/3
[=1]

səciyyə: is. (Ar.) karakter
s.+lərini 21/17
[=1]

səd: is. (Ar.) toprağın kaymasını veya suyun akmasını önlemek için yapılan kalın duvar
s. 106/14
[=1]

səda: is. (Far.) ses, avaz
s. 39/14, 39/19
s.+dən 39/18
[=3]

sədaqət: is. (Ar.) içten bağlılık
s. 102/19, 65/19, 153/13, 58/26, 72/7, 140/4
[=6]

sədəf: is. (Ar.) midye, istiridye vb. deniz hayvanlarının kabuklarının iç tarafında teşekkül eden ve süslemelerde, süs eşyalarında kullanılan beyaz menevişli, çok sert, parlak madde
s. 75/25
[=1]

səfa: is. (Ar.) gönül şenliği, rahat, huzur, kedersizlik
s. 169/15, 181/13, 171/26
s.+dan 47/11

[=4]

səfalı: sf. şenlikli, eğlenceli olan
s.+dı 174/2
[=1]

səfər: is. (Ar.) yolculuk, seyahat
s. 54/20, 84/1, 90/8
s.+ində 142/29
s.+lərində 83/29
[=5]

səfhə: is. (Ar.) evre
s. 101/3
s.+ləri 96/25
[=2]

səfir: is. (Ar.) elçi
s. 68/22
s.+inin 122/21
s.+ləri 49/14
[=3]

səg: is. (Far.) köpek
s. 77/11
[=1]

səhab: is. (Ar.) bulut
s. 131/25
[=1]

səhba: is. (Far.) üç ayaklı masa veya iskemle
s. 40/9
s.+dan 112/27
[=2]

səhər: is. (Ar.) tan yerinin ağarmasından biraz önceki zaman veya şafağın sökmek üzere olduğu vakit
s. 132/2, 120/2, 29/2
s.+isində 70/29
[=3]

səhifə: is. (Ar.) bir defter veya kitap yaprağının iki yüzünden her biri
s.+si 65/2
[=1]

səhl: sf. (Ar.) kolay
s. 42/7
[=1]

səhnə: is. (Ar.) oyun, konser vb. gösterilerde seyircilerin kolayca görebilecekleri şekilde zeminden yüksek yer
s.+də 184/6
s.+lərində 184/14
[=2]

səhra: is. (Ar.) kasaba, köy vb. meskûn yerlerin dışında kalan boş ve geniş yer, kır, ova
s. 120/21, 115/22
s.+yə 132/3
[=3]

səxavət: is. (Ar.) cömertlik, el açıklığı
s. 87/19
[=1]

səkkiz: is. yediden sonra, dokuzdan önce gelen sayının ad
s. 126/9, 161/14, 33/23, 68/7, 96/24
s.+də 89/11
[=6]

səkkizinci: sf. sekiz sayısının sıra sıfatı, sırada yedinciden sonra gelen
s. 127/31, 16/21, 17/7, 79/4
[=4]

səlahiyyəd: is. (Ar.) yetki

s.+iylə 121/10
[=1]

səlis: sf. (Ar.) düzgün ve açık ifadeli, ahenkli ve akıcı (söz, yazı)
s. 62/1
[=1]

səltənət: is. (Ar.) hükümdarlık, sultanlık
s. 61/4, 95/4
s.+ini 16/4
[=3]

səmən: is. (Ar.) şişman olma, semizlik, şişmanlık
s. 174/17
s.+ə 107/9
[=2]

səmənd: is. (Far.) kula at
s. 126/26
[=1]

səməndər: is. (Far.) kurbağagillerin kuyruklular sınıfından kertenkeleye benzer, uzun gövdeli, dört bacaklı, kuyruklu, karada ve suda yaşayan çeşitli türlerde bulunan hayvan
s. 64/22
[=1]

səmər: is. (Rum.) yükü çıkarmak veya üzerine binebilmek için merkep, katır vb. hayvanların sırtına konan, ağaç izlerili bir çeşit kaba göz
s. 126/21
[=1]

səmim: is. (Ar.) en temel kısım, asıl, iç, öz
s. 93/28
[=1]

səmimi: sf. (Ar.) içten
s. 150/22, 174/28, 69/30
[=3]

səmimilik: is. içtenlik
s.+(y)ini 38/24
[=1]

səmimiyət: is. (Ar.) içtenlik
s. 153/13, 173/15
[=2]

sən: zm. teklik ikinci kişiyi gösteren söz
s. 100/27, 119/20, 125/15, 125/27, 131/6, 144/8, 148/18, 148/8, 149/22, 167/11, 167/9, 168/30, 174/24, 18/13, 18/6, 19/26, 26/16, 85/32, 86/1, 105/14, 106/29, 107/12, 107/18, 107/3, 107/31, 107/8, 127/4, 25/13, 29/15, 43/28, 44/15, 45/17, 51/15, 51/16, 52/14, 52/15, 63/11, 64/18, 64/19, 64/22, 72/21, 74/2, 77/3, 99/22, 108/2, 100/13, 155/21, 157/2, 80/9, 84/23, 89/25, 92/5
s.+də 155/10
s.+dən 101/1, 130/26, 31/30, 120/26, 121/4, 43/31, 74/10
s.+ə 102/27, 106/17, 106/27, 106/5, 107/11, 120/22, 120/23, 120/24, 121/3, 178/5, 18/17, 25/23, 43/24, 43/30, 45/17, 64/16, 72/22, 75/5, 84/13, 91/22
s.+i 101/16, 125/15, 125/16, 129/3, 136/53, 165/29, 18/4, 18/7, 19/27, 56/16, 107/10, 107/14, 116/23, 121/1, 28/29, 45/18, 62/18, 62/20, 63/20, 74/28, 74/30, 75/3, 81/23, 83/6, 84/23, 91/22
s.+in 101/21, 125/19, 130/11, 146/19, 148/9, 173/11, 173/8, 173/9, 18/12, 56/15, 56/17, 105/11, 105/15, 105/19, 105/2, 105/23, 105/29, 105/3, 105/7, 106/2, 155/4, 44/10, 74/27, 75/1, 77/2, 64/9, 84/8, 93/12, 90/24

s.+inlə 181/23
s.+lə 178/23, 179/10
s.+lən 25/15
s.+sən 100/23, 91/11
s.+ün 136/44
[=142]

sənayi: is. (Ar.) ham maddeleri işlemek, enerji kaynaklarını yaratmak için kullanılan yöntemlerin ve araçların bütünü; işleyim, uran, endüstri (krş. **sənəyi**)
s. 159/12
s.+dən 142/12
s.+ni 183/10
s.+nin 159/10
[=4]

sənə: is. (Ar.) yıl
s. 135/13, 136/50, 149/22, 167/12, 167/13, 19/26, 28/30, 43/19, 56/10, 56/11, 56/12, 56/13, 56/14, 56/15, 56/16, 62/26, 63/10, 63/12, 63/14, 63/15, 63/16, 63/19, 63/21, 63/23, 63/6, 63/8
43/29
s.+də 162/23
[=28]

sənət: is. (Ar.) duygu ve düşünceleri göze ve gönle hitap edecek şekilde söz, yazı, resim, heykel vb. ile ifade etme konusundaki yaratıcılık
s. 175/14, 25/25
s.+i 159/6, 183/15
s.+idir 39/11
[=5]

sənətkar: is. (< Ar. ṣanʿat + Far. -kār) sanatçı
s.+dır 74/23
[=1]

sənəyi: is. (Ar.) ham maddeleri işlemek, enerji kaynaklarını yaratmak için kullanılan yöntemlerin ve araçların bütünü; işleyim, uran, endüstri (krş. **sənayi**)
s. 125/24
[=1]

səng: is. (Far.) taş
s. 93/8
[=1]

səngdil: sf. (Far.) taş yürekli, katı kalpli, acımasız, vicdansız (kimse)
s. 101/1
s.+dən 65/14
[=2]

səngsar: sf. taş yürekli, katı kalpli, acımasız, vicdansız (kimse
s.+dan 51/23
[=1]

sənsiz: zf. sen olmaksızın
s. 130/22, 107/28, 90/13, 90/14, 90/15, 90/16, 90/17, 90/18, 91/27
[=9]

sər: is. (Far.) baş, kafa
s. 143/20, 98/7
[=2]

səraməd: is. (Far.) başta bulunan, başta gelen, ileri gelen kimse
s.+i 171/20
[=1]

sərasər: zf. (Far.) baştan başa, tamamıyla
s. 151/27, 107/6, 120/9, 59/17, 97/22
[=5]

sərbaz: sf. (Far.) korkusuz, cesur, yiğit, serdengeçti
s.+lar 71/19
[=1]

sərbəsər: zf. (Far.) baştan başa
s. 72/26, 88/1
[=2]

sərd: sf. (Far.) zorlukla kırılabilen, çizilebilen, çizilebilen, büyütülebilen güç olan, katı
s. 109/4, 126/4
[=2]

sərdar: is. (Far.) başkomutan
s. 87/26, 154/2, 155/15
s.+ə 71/6
s.+ı 76/3
s.+ın 155/11
s.+ının 98/11
s.+ü 88/10
[=8]

sərəfrazə: sf. başını kaldıran, yücelere, yükseklere uzanan
s. 156/5
[=1]

sərf: is. (Ar.) harcama, tüketme, kullanma
s. 16/29, 84/20, 84/21
[=3]

sərf et-: f. (< Ar. ṣarf + T. et-) tüketmek, harcamak
s. e.-(d)ərkən 16/30
s. e.-(d)ib 102/27, 102/30
s. e.-mək 162/25
[=4]

sərgüzəşt: is. (< Far. ser + guẕeşt) macera
s. 100/8
s.+ə 129/12
[=2]

sərhəd: is. (Far.) sınır boyu, hudut
s. 20/12
s.+ində 69/19
[=2]

sərxoş: sf. (< Far. ser + ẖoş) alkollü içki veya keyif verici bir madde sebebiyle kendini bilmeyecek durumda olan (kimse); esrik, başı dumanlı, demci, dumanlı, kafası bulutlu, kafası iyi, kafası dumanlı, kafası kıyak, mest, sermest
s. 56/14, 56/5, 75/16, 75/26, 77/15, 93/6
[=6]

səri: sf. (Ar.) hızlı, çabuk, süratli
s. 71/6
[=1]

sərkar: is. (Far.) bir işi yöneten ve kontrol eden makam
s.+dədir 100/26
[=1]

sərməst: sf. (< Far. ser + mest) sarhoş
s. 75/14, 144/21, 75/23, 81/6, 93/6
s.+əm 40/8
[=6]

sərraf: is. (Ar.) mesleği, değerli kâğıt ve metal paraları birbiriyle değiştirmek, altın bozmak, tahvil alışverişi yapmak olan kimse
s. 102/10, 104/20, 127/13
[=3]

sərv: is. (Far.) servigillerden, Akdeniz Bölgesi'nde çok yetişen, kışın yapraklarını dökmeyen, 25 metre boyunda, ince, uzun, piramit biçiminde, çok koyu yeşil yapraklı bir ağaç; andız, selvi, servi ağacı (krş. **sərvi**)
s. 101/20, 130/20, 109/5, 179/5, 120/14, 180/28, 44/8, 59/4, 121/16, 97/28
s.+i 106/6
s.+ləri 97/23
[=12]

sərvər: is. (Far.) bir topluluğun en ileri geleni, başkan, reis
s. 25/12, 145/13
s.+i 104/8, 76/3
[=4]

sərvət: is. (Ar.) zenginlik, varlık, para, mal mülk
s.+lə 146/17
[=1]

sərvi: is. (Far.) servigillerden, Akdeniz Bölgesi'nde çok yetişen, kışın yapraklarını dökmeyen, 25 metre boyunda, ince, uzun, piramit biçiminde, çok koyu yeşil yapraklı bir ağaç; andız, selvi, servi ağacı (krş. **sərv**)
s. 106/21, 107/16, 116/26, 131/6
s.+ü 130/16
[=5]

səs: is. bir kulağın duyabileceği frekans ve özellikteki titreşim
s. 153/6
s.+dir 39/15, 81/17
[=3]

səsli: sf. sesi olan, ses çıkaran
s. 16/22, 22/13
[=2]

səssiz: sf. sesi olmayan, ses çıkarmayan
s. 16/22
[=1]

səs ver-: f. bir çağrıya karşılık vermek
s. v.-ən 39/13
s. v.-məsə 181/16
[=2]

səviyyə: is. (Ar.) düzey
s.+sinə 38/7, 160/5
[=2]

səyahət: is. (Ar.) yolculuk
s. 156/16
s.+dan 54/17
s.+lə 83/27
s.+lərdə 140/27
[=4]

səyahət et-: f. (< Ar. siyāḥat + T. et-) uzak yerleri gezerek görmek, yolculuk etmek
s. e.-miş 140/25
[=1]

səyahətnamə: is. (< Ar. siyāḥat + Far. nāme) bir yazarın gezip gördüğü yerlerden edindiği bilgi ve izlenimlerini anlattığı eser:
s.+lərində 49/14
[=1]

səyyah: is. (Ar.) gezgin
s.+ı 55/14
[=1]

səyyar: sf. (Ar.) belli bir yeri olmayan gezici
s. 29/10
[=1]

səyyare: is. (Ar.) gezegen
s.+yi 42/8
[=1]

sığ-: f. uygun düşmek, yakışmak, kabul edilebilir olmak
s.-ar 113/16
[=1]

sıxı: sf. dar
s. 119/26
[=1]

sıla: is. (Ar.) bir süre ayrı kaldığı bir yere veya yakınlarına kavuşma
s. 177/23
[=1]

sırasında: zf. gerektiğinde, zamanı gelince
s. 16/31, 52/18, 76/24
[=3]

sırasıyla: zf. sırası gelince, sırasına dikkat ederek, sıra izleyerek
s. 52/29
[=1]

sızılda-: f. sürekli sızlanmak, yakınıp durmak
s.-r 121/18
[=1]

sızlat-: f. sızlamasına sebep olmak
s.-acaq 86/28
s.-ıb 117/3
[=2]

siddiq: sf. (Ar.) özü sözü doğru olan, asla yalan söylemeyen, sözünün eri, çok doğru, pek sadık
s.+dən 47/12
[=1]

sidq: is. (Ar.) doğruluk, gerçeklik
s. 125/8
s.+ilə 130/27
[=2]

sifət: is. (Ar.) yüz, kılık ve dış görünüş
s. 130/6, 144/8
s.+ı 44/1
[=3]

silin-: f. silme işine konu olmak
s.-sin 21/32
[=1]

silsilə: is. (Ar.) birbirine bağlı yahut birbiriyle ilgili şeylerin art arda veya yan yana dizilerek meydana getirdiği sıra, dizi
s.+yə 135/25
s.+yi 105/26
[=2]

sim: is. (Far.) gümüş
s. 125/24, 53/7
[=2]

sima: is. (Ar.) yüz, çehre
s. 163/17, 166/2, 75/17, 75/27
s.+lardan 165/4
s.+ları 165/6
s.+larında 165/20
s.+larından 19/10
s.+larındandır 137/8
s.+larının 166/10
s.+sı 146/12, 164/12, 164/21
s.+sında 143/23, 163/16, 164/3, 164/6, 164/7
[=18]

simin: sf. (Far.) gümüşten yapılmış, gümüş
s. 144/19
[=1]

simtən: is. teni gümüş gibi güzel, parlak olan
s. 31/30
[=1]

sin-: f. göze batmamak, ortalıkta görünmemek için sessizce bir kenara çekilmek, bir yere büzülmek
s.-ən 91/21
s.-ib 176/3
[=2]

sindir-: f. kana karışır duruma getirmek, hazmetmek
s.-di 136/9
[=1]

sinə: is. (Far.) göğüs, bağır, sadr
s. 135/22, 64/18, 178/24
s.+də 66/10, 178/4
s.+m 82/3
s.+mi 82/4
s.+si 143/11
s.+sin 29/3
s.+sində 64/17, 155/13
s.+yi 105/29, 121/18, 129/25, 97/21
[=15]

sinəzən: is. kerbela ve ehlibeyit temalı ağıt
s. 127/14, 104/21
s.+lər 101/4
s.+lərdən 101/4
[=4]

sinif: is. (Ar.) bir toplum içinde iş, meslek, sanat ve sosyal yaşayış yönünden ortak özelliklere sahip insan topluluğu, zümre
s.+ı 148/30
[=1]

sipəhi: is. (Far.) Osmanlılarda kapı kulu teşkilatındaki atlı asker
s. 172/1
[=1]

sipər: is. (Far.) savaşta düşman hedefinin kırılması için açık arazide kazılan ve silinen hava ön kısma yığmak suretiyle ortaya çıkan bir veya çok kişilik korunma yeri
s. 29/3
[=1]

sirab: sf. suya doymuş, suya kanmış
s. 65/18
[=1]

sirişk: is. (Far.) gözyaşı
s.+i 136/21
s.+im 101/12, 85/19
[=3]

sirr: is. (Ar.) varlığı veya bazı yönleri açığa vurulmak istenmeyen, gizli kalan, gizli tutulan şey
s. 174/22, 27/30
s.+dir 33/24
s.+i 28/2, 29/15
s.+ini 108/20
[=6]

sistem: is. (Fr.) düzen
s.+ə 139/14
[=1]

sitəm: is. (Far.) bir kimseye, yaptığı bir hareketin veya söylediği sözün üzüntü,

alınganlık, kırgınlık vb. duygular uyandırdığını öfkelenmeden belirtme
s. 128/25, 131/9, 105/24, 63/7
s.+dən 62/18
s.+i 173/4, 63/5
s.+in 63/22
s.+ini 172/30
[=9]

sitəm et-: f. (< Far. sitem + T. et-) bir kimseye üzüldüğünü, kırıldığını öfkelenmeden belirtmek
s. e.-mə 63/16
[=1]

sitəmgər: sf. (Far.) sitem edici, sitem eden
s. 130/29
[=1]

siyah: is. (Far.) kara
s. 151/21, 74/26, 74/6, 77/10, 131/4, 84/22
s.+in 120/29
[=7]

siyahi: is. (< Far. siyāh + Ar. -ī) zenci
s. 168/29
[=1]

siyam: is. (Ar.) oruç
s. 155/20
[=1]

siyasət: is. (Ar.) haberler arası ilişkiler, devletlerin düzenleme ve yürütme sistemi, politika
s. 71/7
s.+i 20/30, 49/10
s.+indən 20/2, 91/14
s.+inə 76/20, 150/18, 152/20
s.+ini 85/27
s.+inin 49/12
[=10]

siyasi: sf. (Ar.) siyasal
s. 139/15, 148/13, 150/26, 166/11, 166/26, 171/6, 177/8, 21/33, 21/34, 26/5, 69/11, 69/2, 89/16, 89/18, 82/23
[=15]

siz: zm. çokluk ikinci kişi zamiri
s. 85/25
s.+də 98/25
s.+i 150/7
s.+in 100/30, 141/11
[=5]

soğan: is. zambakgillerden, yumrusu ve yeşil yaprakları salata ve yemeklere tat vermek için kullanılan, acımsı, keskin kokulu bir bitki
s.+dan 126/15
[=1]

sokul-: f. girmesi sağlanmak, dâhil etmek amacıyla konu olmak
s.-du 96/20
[=1]

soq-: f. içine veya arasına girmesini sağlamak; tıkmak
s.-muşdur 86/29
[=1]

solqun: sf. rengi uçmuş, rengini, parlaklığını, diriliğini ve tazeliğini kaybetmiş, solmuş, soluklanmış
s. 148/10
[=1]

soltani: sf. (Ar.) sultanlara yaraşan veya sultanlarla ilgili
s. 59/20

[=1]

son: sf. şimdiki zamana en yakın zamandan beri olan veya bu zamanda yapılmış, olmuş olan; encam, hatime, ilk karşıtı
s. 109/11, 118/4, 120/1, 122/25, 133/6, 136/36, 140/31, 145/19, 146/29, 157/21, 16/26, 16/27, 176/19, 176/23, 176/26, 182/10, 183/4, 29/20, 34/20, 40/22, 46/25, 52/31, 55/20, 59/15, 61/3, 67/15, 67/17, 68/3, 80/2
s.+a 151/22
s.+larında 112/6, 127/31, 146/28, 159/12, 25/7
s.+u 143/18, 86/22
s.+una 16/27
s.+undan 27/30
[=39]

sonra: zf. daha ileri bir zamanda; bilahare, önce karşıtı
s. 100/16, 101/4, 101/8, 103/5, 103/6, 103/8, 105/19, 112/5, 122/16, 122/17, 122/20, 122/23, 127/34, 133/30, 136/51, 139/11, 139/5, 139/7, 140/30, 143/15, 145/14, 146/24, 147/12, 147/18, 147/2, 147/21, 147/4, 147/7, 148/16, 149/16, 149/17, 149/5, 15/23, 15/9, 154/1, 155/12, 159/9, 16/1, 16/11, 16/16, 16/2, 160/18, 161/17, 161/26, 164/24, 165/14, 165/9, 166/14, 166/28, 166/3, 168/8, 17/12, 17/2, 17/24, 17/5, 172/18, 172/20, 172/27, 176/27, 176/7, 176/9, 177/12, 177/9, 18/26, 18/32, 182/19, 182/25, 182/29, 19/11, 20/12, 20/2, 21/6, 22/11, 22/12, 26/6, 27/16, 28/3, 28/5, 31/20, 31/22, 41/11, 41/12, 41/23, 41/25, 41/27, 42/12, 42/19, 43/12, 47/25, 49/9, 54/17, 55/10, 55/16, 56/2, 61/27, 64/1, 68/26, 68/28, 69/15, 69/20, 69/21, 71/26, 72/2, 76/17, 82/18, 82/25, 83/6, 88/3, 91/4, 91/5, 92/27, 96/9, 159/5, 16/32, 162/2, 175/11, 103/9, 104/27, 147/21, 24/16, 141/21
s.+da 111/12, 154/20, 27/9, 31/6, 46/6
s.+lar 183/1
[=127]

sonradan: zf. konuşulan zamanın ardından gelen zamanda; muahharen
s. 119/17
[=1]

sonunda: zf. son anda; nihayetinde, ahir, akıbet
s. 104/22, 148/26, 16/20, 168/2, 18/31, 30/34, 31/1, 65/11
[8=]

son ver-: f. bitirmek, sona erdirmek
s. v.-di 139/12
[=1]

sor-: f. soru yönelterek bilgi istemek, sual etmek
s.-sa 40/11
[=1]

sorun: is. çözülmesi, çözüme kavuşturulması istenen durum, sorun, sorun
s. 19/29, 45/20
[=2]

soruş-: f. sormak işi
s.-san 136/19
[=1]

soruşma: is. soruşmak işi
s. 108/26
[=1]

soy-: f. birinin üstünde, yanında veya bir yerde bulunan şeyleri çalarak alıp götürmek; dızlamak
s.-ar 102/10
s.-masa 150/12
s.-ub 151/3
[=3]

soyadı: is. herkesin ailece anılmasına yarayan öz adından sonraki adı, aile adı, soy ismi
s. 161/24
[=1]

soyquncu: is. Soygun yapan kimse
s. 149/6, 149/20
[=2]

soyul-: f. soyma işine konu olmak
s.-araq 19/9, 28/7
[=2]

söhbət: is. (Ar.) iki veya daha fazla kişi arasında dostça, arkadaşça yapılan konuşma; hasbihâl
s. 181/23, 181/24, 108/19, 109/4, 87/17, 157/7, 93/11
s.+dən 77/13
[=8]

söhbət et-: f. (< Ar. ṣuḥbet + T. et-) iki veya daha fazla kişi aralarında dostça, arkadaşça konuşmak, yârenlik etmek, hasbihâl etmek
s. e.-(d)ək 77/6
[=1]

söhbət eylə-: f. (< Ar. ṣuḥbet + T. eyle-) iki veya daha fazla kişi aralarında dostça, arkadaşça konuşmak, yârenlik etmek, hasbihâl etmek
s. e.-r 126/14
[=1]

sön-: f. tükenmek, yok olmak, yitmek
s.-dü 71/3
s.-üb 182/19
[=2]

sönük: sf. sönmüş olan
s.+dürlər 148/10
[=1]

sönüklüq: is. sönük olma durumu
s. 176/29
[=1]

söslən-: f. süsleme işine konu olmak; bezenmek
s.-mişdir 47/9
[=1]

sövq et-: f. (< Ar. sevḳ + T. et-) göndermek, götürmek
s. e.-(d)ib 139/13
[=1]

söylə-: f. düşündüğünü veya bildiğini sözle anlatmak; buyurmak
s. 144/1, 174/9, 115/24, 116/14, 87/3
s.-di 116/2, 116/8
s.-din 29/16
s.-diyi 123/18, 150/23, 172/26, 41/13, 51/7, 56/3, 91/16
s.-diyimiz 22/1, 41/5
s.-mə 51/16
s.-mək 147/28, 117/13
s.-məsən 44/15
s.-miş 19/14, 27/10, 61/24
s.-mişdi 145/5
s.-mişdir 115/19, 118/3, 123/16, 123/4, 155/3, 68/5, 76/25, 97/10
s.-r 102/12, 27/30, 39/27, 43/12
s.-rəm 18/15, 113/13, 93/24

s.-sin 88/9
s.-yir 145/11, 29/17
s.-yirlər 165/2
[=44]

söylən-: f. söyleme işi yapılmak; söylenilmek
s.-ən 39/20
s.-ir 33/13, 76/6
s.-miş 61/15, 47/26, 105/1
s.-mişdir 152/21, 104/24
s.-sin 93/15
[=9]

söz: is. bir düşünceyi eksiksiz olarak anlatan kelime dizisi; lakırtı, kal, kavil, kelam, laf
s. 119/18, 119/19, 126/14, 136/20, 145/4, 38/11, 76/6, 77/19
s.+dən 15/3
s.+dür 119/4
s.+lər 123/3, 80/6, 104/29, 133/34, 150/19, 75/7, 148/24
s.+lərə 72/13
s.+ləri 164/2, 171/21
s.+lərimi 48/6
s.+lərin 77/1
s.+lərinin 148/26
s.+ləriylə 164/1, 57/16
s.+ü 106/18, 120/20, 120/7, 126/17, 29/4, 83/23
s.+üm 83/7
s.+ün 144/22, 172/12, 25/17, 77/4
s.+ünü 52/23, 79/11
[=38]

söz et-: f. bir şey üzerine konuşmak
s. e.-mişdir 62/10
[=1]

sözlü: sf. sözle, konuşma biçiminde yapılan; şifahi, oral, yazılı karşıtı
s. 75/15, 75/25
[=2]

su: is. hidrojenle oksijenden oluşan, sıvı durumunda bulunan, renksiz, kokusuz, tatsız madde; ab
s. 106/12, 106/14, 108/14, 177/17, 19/22, 41/14, 41/15, 41/16, 41/18, 41/20, 41/22, 42/3, 45/13, 45/2, 63/11, 66/7
s.+lar 19/23, 45/14
[=18]

sual: is. (Ar.) soru
s. 48/6
s.+imə 47/14
[=2]

sufi: is. (Ar.) tasavvufa inanan, tasavvufu bir hayat olarak benimseyen, tasavvuf ehli kimse, derviş, mutasavvıf
s. 147/2, 154/11
s.+lərin 68/3
[=3]

sufiyanə: sf. (< Ar. ṣūfī + Far. -āne) tasavvufla ilgili veya mutasavvıflara yakışır biçimde olan
s. 38/20, 154/8, 160/30, 31/25
s.+dir 43/14
[=5]

sultan: is. (Ar.) hükümdar
s. 129/21, 145/20, 170/17, 42/24, 72/10
s.+dan 143/20
s.+ı 112/11, 170/19
s.+ın 148/10
s.+i 172/1, 80/27
[=11]

surət: is. (Ar.) özün ilk bakışta görülebilen şey, dışlanma, şekil, biçim
s. 105/31, 25/22, 73/30

s.+də 80/18, 143/12, 164/25
s.+i 120/18, 120/3, 25/21, 25/22, 40/24, 121/13, 98/29, 47/13
s.+idir 169/14
s.+in 29/5
s.+inə 28/28
s.+lərini 140/13
[=18]

suri: is. (Ar.) şekille ilgili
s. 126/5
[=1]

susən: is. (Far.) susam olarak adlandırılan bitki
s. 98/4, 80/22
[=2]

susuz: sf. suyu bulunmayan veya az olan
s. 106/12, 106/13
[=2]

sutun: is. (Far.) erhangi bir maddeden yapılan, zaman zaman üstünde çıkıntılı bir bölüm olan, genellikle bir altlığa, bazen doğrudan doğruya yere dayalı silindir biçiminde düşey destek; direk, üstüvane, kolon
s.+u 62/10
[=1]

suvay: sf. başka
s. 110/5, 111/7, 114/15, 125/1, 133/36, 136/58, 49/17, 51/28, 52/5, 61/10, 63/30, 67/19, 67/28, 69/2, 91/7, 97/12, 97/15, 129/7
[=18]

suz: is. (Far.) yanma, yanık, ateş
s. 25/20, 141/11
[=2]

suzan: sf. (Far.) yakan, yakıcı
s. 105/29, 129/19
[=2]

sübh: is. (Ar.) sabah vakti, sabah
s. 131/18, 71/3, 129/26, 93/6, 108/13, 66/1
[=6]

sübhan: is. (Ar.) "her türlü kusurdan, noksandan, beşerî nitelik ve zaaflardan uzak olan" anlamında Allah'ın isimlerindendir
s.+ı 29/9
s.+ım 90/25
s.+i 86/20
[=3]

süxən: is. (Far.) söz, lakırdı, kelam
s. 107/13, 107/14, 107/15, 172/12
[=4]

sükut: is. (Ar.) susma, konuşmama, sessizlik
s. 136/35, 136/33
[=2]

sülh: is. barış
s. 129/23
[=1]

sülh et-: f. (< Ar. ṣulḥ + T. et-) barışmak
s. e.-di 88/14
[=1]

sünbül: is. (Far.) zambakgillerden, ilkbaharda basit salkım şeklinde, daha çok açık mor renkli, keskin ve güzel çiçekli çiçekler açan soğanlı ve otsu süs bitkisi
s. 107/25, 62/15, 86/8, 116/27
s.+i 106/24, 130/14

s.+lər 80/22
s.+ləri 97/24
s.+ü 129/19, 84/29, 97/29
[=11]

sür-: f. yönetip yürütmek, kullanılmasını sağlamak, sevketmek
s.-ən 21/4
[=1]

sürahi: is. (Ar.) içine su, şerbet, şarap vb. şeyler koymaya yarayan, uzun boyunlu kam veya billur kap
s. 25/13, 44/20
[=2]

sürətlə: zf. çabucak
s. 159/10, 160/3, 165/15
[=3]

sürətləndirmə: is. süratlendirmek işi
s.+yə 175/10
[=1]

sürətli: sf. çabuk hareket eden, hızlı giden veya işleyen, hızlı, seri
s. 169/18, 184/18
[=2]

sürgün: is. ceza olarak belli bir yerin dışında veya belli bir yerde oturtulan kimse; menfa
s. 151/7, 31/1
s.+lərindən 21/1
[=3]

sürgün et-: f. sürgüne göndermek
s. e.-(d)ilən 157/21
s. e.-(d)ilmişdir 89/19
[=2]

sürgün ol-: f. sürgüne gönderilmek, sürgüne gönderilmek
s. o.-duğu 153/3
[=1]

sürmə: is. sürmek işi
s. 168/28
s.+sində 183/24
s.+yə 93/2
[=3]

sürmələn-: f. sürme işi yapılmak
s.-sin 77/10
[=1]

sürül-: f. güdülmek suretiyle götürülmek veya getirilmek
s.-dülər 151/10
[=1]

süründürmə: is. süründürmek işi
s.+lər 149/10
[=1]

sütlücə: is. düğün çiçeği denen bitki
s.+də 31/23
[=1]

Sabah: öz. is.
S. 171/5
[=1]

Sabir: öz. is.
S. 20/18, 55/12
S.+in 20/20, 54/10
[=4]

Sadıq: öz. is.
S. 50/22, 69/26, 177/29
[=3]

Sadıq bəy Xudabəndəlü: öz. is.

S. b. X. 50/29
[=1]

Sadıq Efşar: öz. is.
S. E. 50/28
[=1]

Sadıq Gəncə: öz. is.
S. G.+nin 146/29
[=1]

Sadıqi: öz. is.
S. 50/16, 50/18, 50/28, 50/30, 51/1, 51/4, 51/6
[=7]

Sadi: öz. is.
S. 57/2, 172/25
S.+nin 152/9
[=3]

Safiyəddin Ərdəbili: öz. is.
S. Ə.+nin 16/4
[=1]

Sağəri: öz. is.
S. 168/17
[=1]

Sahir: öz. is.
S. 21/19
[=1]

Saib: öz. is.
S. 114/9, 54/15, 54/17, 54/19, 54/27, 54/28, 54/29, 54/30, 55/10, 55/18, 55/19, 55/20, 55/30, 56/4, 56/5, 56/6, 57/15, 59/11, 59/5, 60/21, 61/19, 61/27, 64/5, 60/19
S.+dən 55/24, 57/24
S.+dir 56/17
S.+ə 59/28
S.+i 55/15, 55/16
S.+in 114/8, 56/5, 57/13, 57/2, 57/8, 57/9, 58/24, 58/28, 61/24, 61/3, 63/28, 64/11, 64/3
[=43]

Saib Təbrizi: öz. is.
S. T. 54/8
S. T.+nin 68/24
[=2]

Saqinamə: öz. is.
S. 42/14, 103/7, 43/3
[=3]

Saqinamə Ya Heft Cam: öz. is.
S. Y. H. C. 43/1
[=1]

Salahlı: öz. is.
S. 69/13, 93/30
[=2]

Salik: öz. is.
S. 91/14, 91/26, 91/27, 91/29, 91/5, 93/1, 93/2, 93/26, 93/29
S.+əm 93/24
S.+in 90/12, 91/12, 93/30
S.+lə 93/31
[=14]

Saliyan: öz. is.
S. 84/17
[=1]

Salman Savəcı: öz. is.
S. S. 38/15
[=1]

Salmas: öz. is.
S. 52/13, 68/29
[=2]

Salur: öz. is.
S. 26/2
[=2]

Salyan: öz. is.
S. 69/4
[=1]

Sam Mirzə: öz. is.
S. M. 50/2, 50/3
S. M.+nin 50/7
[=3]

Samoyloviç: öz. is.
S. 67/15
[=1]

Sani: öz. is.
S. 61/5
[=1]

Sanskritcə: öz. is.
S.+dən 17/11
[=1]

Sarrəfə: öz. is.
S. 106/18
[=1]

Sasani: öz. is.
S.+lərin 15/21
[=1]

Sazımın Sözü: öz. is.
S. S. 21/16
[=1]

Sedəfoğlu: öz. is.
S.+na 93/26
[=1]

Sedəfoğlu Süləyman Koxa: öz. is.
S. S. K.+ya 93/1
[=1]

Sehabi: öz. is.
S. 52/3
[=1]

Selcuk: öz. is.
S. 15/24
S.+larla 15/24
S.+lərlə 36/10
[=3]

Selma: öz. is.
S. 116/25
[=1]

Selmən: öz. is.
S. 33/28
[=1]

Sepəhri: öz. is.
S. 110/6
[=1]

Septamber: öz. is.
S. 182/28
[=1]

Serab: öz. is.
S.+da 30/34
[=1]

Sermerbaxş: öz. is.
S. 52/28
[=1]

Sevsəni: öz. is.
S. 148/2
[=1]

Seyid: öz. is.
S. 172/16, 173/29, 174/6, 181/31, 182/3, 182/9
[=6]

Seyid Əbülqasım: öz. is.
S. Ə. 153/25
[=1]

Seyid Əbülqasım Nəbati: öz. is.
S. Ə. N. 111/17, 111/4
[=2]

Seyid Əzim: öz. is.
S. Ə. 171/21, 172/16, 172/18, 176/4, 181/31, 182/3, 182/9
S. Ə+dən 170/5
S. Ə+in 172/23, 174/26, 174/29, 174/9
[=12]

Seyid Əzim Mövləvi: öz. is.
S. Ə. M. 172/25
[=1]

Seyid Əzim Şirvani: öz. is.
S. Ə. Ş. 160/26, 169/19, 170/25, 170/4, 170/9, 171/13, 172/14, 172/21, 175/8, 176/12, 176/20, 176/9, 177/28, 168/18, 169/27
S. Ə. Ş.+nin 183/14, 48/5
[=17]

Seyid Fəttah Marağai: öz. is.
S. F. M. 20/27, 67/27, 97/11
[=3]

Seyid Hamza Nigari: öz. is.
S. H. N. 168/5
[=1]

Seyid Məhəmməd Şamaxı: öz. is.
S. M. Ş.+nın 172/15
[=1]

Seyid Möhtərəm Üştibi: öz. is.
S. M U.+nin 112/4
[=1]

Seyid Nəfisi: öz. is.
S. N.+nin 68/20
[=1]

Seyid Nigari: öz. is.
S. N. 160/30, 168/6
[=2]

Səadət: öz. is.
S. 146/12, 146/14, 146/15, 146/20, 146/3, 146/9, 173/7
[=7]

Səbuhi: öz. is.
S. 162/8
[=1]

Səbzəvar: öz. is.
S.+da 52/16
[=1]

Sədəfoğlu Süləyman koxa: öz. is.
S. S. k. 93/4
[=1]

Sədəfzadə: öz. is.
S. 93/13, 93/14
[=2]

Sədi: öz. is.
S. 175/12, 175/4
S.+dən 175/4, 176/5
[=4]

Sədrəddinbəy: öz. is.
S. 172/5

[=1]

Sədullah: öz. is.
S. 52/12
[=1]

Səfdər: öz. is.
S. 98/28
[=1]

Səfəvi: öz. is.
S. 32/3, 49/7, 63/25
S.+dən 32/15
S.+lər 16/6
S.+lərdən 141/25, 37/10
S.+lərin 141/24, 67/17
S.+lərlə 52/21
[=10]

Səfinəyi Xoşgu: öz. is.
S. X. 61/28
[=1]

Səhənd Dədə Qorqud: öz. is.
S. 21/14
[=1]

Səkinə Xanım: öz. is.
S. X.+a 164/28
[=1]

Sələmi: öz. is.
S. 83/1
[=1]

Sələbiyyə: öz. is.
S. 133/32
S.+dən 136/36
[=2]

Səməd Vurğun: öz. is.
S. V. 20/33
[=1]

Sənai: öz. is.
S. 57/1
[=1]

Səngilax: öz. is.
S. 67/6
[=1]

Sərbazə: öz. is.
S. 103/28
[=1]

Sərgüzəşti mərdi xəsis: öz. is.
S. m. x. 162/19
[=1]

Sərgüzəşti vəzirixani Lənkəran: öz. is.
S. v. L. 164/10, 165/12, 162/19, 184/12
[=4]

Sərraf: öz. is.
S. 104/17, 104/19, 108/28, 109/10
S.+dan 104/29
S.+ə 105/30
S.+ın 104/25, 127/13, 104/21, 104/27, 104/28, 107/30
S.+ındır 104/27
S.+i 107/14
[=14]

Siracəddin Əli Xan: öz. is.
S. Ə. X. 61/29
[=1]

Sivas: öz. is.
S. 26/2, 26/6
[=2]

Sivaslı Qazi Bürhanəddin: öz. is.
S. Q. B.+dən 24/10

[=1]

Sofa: öz. is.
S. 172/22
[=1]

Sofu: öz. is.
S. 52/12
[=1]

Sovyət: öz. is.
S. 146/24
[=1]

Sualcavab: öz. is.
S. 148/14
[=1]

Sufi: öz. is.
S. 118/2, 168/3, 168/4, 168/8, 33/14
[=5]

Sultan Abdülmecid: öz. is.
S. A. 142/29
[=1]

Sultan Əkbər: öz. is.
S. Ə. 62/7
[=1]

Sultan Mahmud Gəznəvi: öz. is.
S. M. G. 57/4
[=1]

Sultan Nasreddin Şah: öz. is.
S. N. Ş. 103/6
[=1]

Sultan Süləyman: öz. is.
S. S. 47/18, 62/8
[=2]

Sultan Süləyman Qanuni: öz. is.
S. S. Q. 41/26, 45/27
S. S. Q.+nin 41/24
S. S. Q.+ylə 49/18
[=4]

Sultan Yaqub: öz. is.
S. Y.+a 32/17
S. Y.+un 31/20
[=2]

Susəni: öz. is.
S. 50/12
[=1]

Süləyman: öz. is.
S. 101/25, 59/21
S.+ə 103/12, 81/1
S.+ın 36/9
[=5]

Süləyman Axundof: öz. is.
S. A. 184/22
[=1]

Süləyman Mümtaz: öz. is.
S. M. 64/2
[=1]

Süləyman Rüstəm: öz. is.
S. R. 20/33
[=1]

Sünni: öz. is.
S. 79/13
[=1]

Süryani: öz. is.
S. 17/9
[=1]

şad: sf. (Far.) sevinçli, memnun, mesrur

ş. 106/7, 130/21, 18/8, 84/12
ş.+am 181/12
[=5]

şad et-: f. (< Far. şād + T. et-) neşelenmesini, sevinmesini sağlamak
ş. e.-miyəsən 130/25
[=1]

şadi: is. (Far.) sevinç, mutluluk
ş. 63/12
[=1]

şadiman: sf. (Far.) sevinçli, şad, mesrur
ş. 72/21
[=1]

şadlıq: is. sevinçli olma durumu, sevinçlilik
ş. 148/9
[=1]

şad ol-: f. (< Far. şād + T. ol-) sevinmek, memnun ve mutlu olmak
ş. o.-an 42/10
ş. o.-masın 42/10
[=2]

şagird: is. (Far.) bir mektebe, bir medreseye veya bir hocaya devam edip ders okuyan kimse, öğrenci, talebe
ş.+i 30/35
ş.+idir 19/8
ş.+lərindən 51/1
ş.+lərini 147/13
ş.+lərinin 184/11
ş.+ü 72/25
[=6]

şagirdlik: is. öğrencilik
ş.+(y)ini 27/8
[=1]

şah: is. (Far.) padişah, hükümdar
ş. 136/42, 165/20, 71/10, 85/25, 87/10
ş.+a 165/24, 25/17, 70/24
ş.+dən 85/25
ş.+ə 130/27
ş.+ımız 125/23
ş.+ın 125/25, 165/30, 171/15, 54/19, 56/3
ş.+ının 141/8, 148/13
ş.+ı 116/11, 165/29, 34/11, 79/7, 86/24
ş.+i 104/5, 106/27, 108/14, 171/25, 85/20, 87/18, 87/6
ş.+lara 57/17
[=31]

şahanə: sf. (Far.) çok güzel, mükemmel, üstün nitelikli
ş. 103/13
[=1]

şahbaz: is. (Far.) iri ve beyaz bir doğan cinsi
ş. 156/1
[=1]

şahənşah: is. (Far.) şahlar şahı, padişahlar padişahı
ş. 106/15, 74/1
[=2]

şahəsər: is. (< Far. şāh + Ar. eṣer) mükemmel ve çok üstün eser
ş.+i 36/6, 38/19, 45/22, 47/8
ş.+lər 48/8
ş.+ləri 21/11
ş.+lərindən 19/1
[=7]

şahid: is. (Ar.) bir şeyin olduğu yerde hazır bulunup olanları gören kimse
ş. 25/12, 60/3, 83/1, 92/19, 117/2, 25/12

ş.+i 25/12, 44/17
ş.+lər 164/29
ş.+ləri 165/1
[=10]

şahin: is. (Far.) 55-60 santim boyunda, kanatları ve kuyruğu geniş, tüyleri benekli ve çizgili, yaygın olarak yaşayan, pek çok türü bulunan, doğana benzer yırtıcı avcı kuş
ş. 91/18
[=1]

şahlıq: is. şah olma durumu
ş. 150/10
ş.+(ğ)ı 166/3
[=2]

şahnamə: is. (< Far. şāh + nāme) hükümdarların yaşayışını, savaşlarını, zaferlerini genellikle mesnevi türünde bazen de manzum – mensur karışık olarak tasvir eden eser
ş. 82/26
[=1]

şahzadə: is. (Far.) padişah oğlu veya padişah ailesinden olan erkek çocuk
ş. 145/9, 52/7
[=2]

şair: is. (Ar.) şiir söyleyen veya şiir yazan kimse
ş. 17/5, 19/4, 19/5, 20/12, 20/33, 24/9, 25/7, 25/9, 28/16, 30/35, 31/27, 32/15, 32/18, 32/26, 33/6, 37/21, 37/8, 38/15, 38/24, 38/5, 39/1, 39/13, 39/21, 43/12, 47/2, 47/25, 50/3, 50/8, 52/19, 52/7, 54/17, 54/5, 56/21, 57/14, 59/1, 61/27, 61/5, 63/24, 63/28, 68/6, 69/3, 70/11, 70/16, 71/17, 71/24, 76/14, 80/2, 82/17, 85/3, 91/12, 99/5, 113/7, 117/21, 118/2, 125/26, 133/31, 137/10, 143/15, 143/7, 145/11, 145/17, 145/2, 148/28, 148/7, 149/29, 140/17, 140/26, 147/11, 150/2, 151/3, 150/20, 150/22, 151/10, 152/13, 154/13, 154/21, 154/3, 155/22, 157/21, 160/10, 162/2, 163/17, 170/27, 171/18, 171/8, 173/23, 175/11, 175/8, 176/5,
ş.+dən 133/36, 137/6, 147/17
ş.+dir 17/31, 172/7, 20/8, 32/24, 52/31, 61/16, 79/20, 111/11
ş.+i 19/13, 21/1, 21/19, 26/1, 26/29, 27/6, 31/19, 31/5, 32/11, 36/4, 45/24, 48/4, 50/16, 54/4, 55/26, 68/23, 69/10, 79/4, 151/5, 161/28, 176/10, 177/28, 182/17,
ş.+idir 19/11, 32/16, 68/4, 69/30, 111/5, 172/28,
ş.+imizdir 21/9
ş.+in 26/5, 32/9, 38/20, 39/13, 39/9, 40/1, 41/10, 42/22, 42/3, 43/14, 48/8, 50/20, 51/7, 56/18, 56/3, 58/25, 65/17, 69/21, 74/14, 76/25, 76/27, 103/2, 112/8, 122/13, 145/23, 147/27, 148/13, 148/3, 151/16, 151/18, 153/17, 154/7, 172/29, 176/11,
ş.+indən 52/1, 67/20
ş.+lə 49/5, 143/6
ş.+lər 20/6, 47/30, 49/13, 50/14, 55/14, 61/13, 67/22, 68/18, 68/32, 97/3, 97/5, 91/27,170/14, 170/8, 83/1, 149/26, 153/27, 154/16, 161/10, 169/19, 169/20, 169/6, 170/1, 177/27, 177/29, 181/4,
ş.+lərdə 154/17, 168/17
ş.+lərdən 19/3, 37/11, 50/17, 50/3, 52/5, 61/6, 110/5, 137/2, 114/15,
ş.+lərdəndir 82/24, 137/12, 129/7
ş.+lərə 104/27, 20/26
ş.+ləri 20/3, 24/11, 24/13, 33/9, 45/23, 45/27, 47/31, 49/17, 49/20, 49/4, 50/19, 50/5, 51/28, 55/23, 67/19, 82/17, 141/28, 141/3, 149/14, 153/28, 160/26, 168/16,

161/3, 168/4, 169/22, 171/20, 172/22, 172/23, 177/27, 183/20,
ş.+ləridir 19/31
ş.+lərimiz 21/21, 21/3, 21/8, 52/6, 67/24
ş.+lərimizdən 96/9, 97/6, 168/1, 168/3
ş.+lərimizdəndir 21/20
ş.+lərimizin 96/7
ş.+lərin 95/16, 20/26, 50/13, 57/6, 77/3, 119/17, 160/29, 168/4,
ş.+lərindən 20/13, 20/32, 21/14, 31/4, 50/18, 52/29, 61/18, 96/10, 149/28, 157/23, 168/11, 174/27, 174/28, 176/18, 24/10, 91/5, 91/8, 91/9, 111/4, 170/15, 171/9,
ş.+lərindəndir 85/16, 86/23, 18/27, 150/17
ş.+lərinə 19/14, 20/8, 48/2, 55/27, 70/8, 137/2
ş.+lərini 48/7, 51/5, 110/6,
ş.+lərinin 95/15, 19/30, 20/1, 30/33, 36/7, 52/2, 104/20, 168/17, 171/12,
ş.+lərilə 148/30, 157/19
ş.+lərlə 54/16
[=306]

şairanə: sf. (< Ar. şāʿir + Far. -āne) şair olan kimseye yakışır tarzda, şairce
ş. 174/13
[=1]

şairə: is. (Ar.) şiir söyleyen veya yazan kimse
ş. 102/17, 129/6, 162/1, 167/26, 177/30, 55/22, 57/1, 67/19, 76/29
ş.+nin 154/32, 176/30
ş.+yə 155/17, 177/19
[=13]

şairlik: is. şair olma durumu veya niteliği
ş.+(y)ə 36/14
ş.+(y)inə 147/22
ş.+(y)ini 26/5
[=3]

şal: is. (Ar.) kadınların omuzlarına örttükleri geniş atkı
ş.+ına 102/5
[=1]

şamama: is. (Ar.) güzel kokulu, yenmeyen bir kavun cinsi
ş. 74/29
[=1]

şan: is. (Ar.) ün
ş. 101/19, 82/2
ş.+a 135/15
ş.+ə 106/22, 168/24
ş.+ı 155/10
ş.+ına 141/8, 88/18
[=8]

şarq: is. (Ar.) dört ana yönden güneşin doğduğu yön, doğu
ş. 24/6, 140/23, 140/9, 141/30, 147/14, 152/10, 161/19, 164/6, 172/6
ş.+da 160/9, 163/14
ş.+ın 165/16, 183/22
[=13]

şarqı: is. (Ar.) tonlama değişiklikleriyle çeşitli duygular uyandıran uyumlu, ezgili insan sesleri dizisi; şanson
ş.+ları 148/19
[=1]

şaşa: is. (Ar.) görkem
ş.+sı 125/6
[=1]

şayani diqqət: sf. (< Far. şāyān + Ar. diḳḳat) üzerinde durulmaya, ilgilenilmeye, düşünülmeye değer olan

ş. d. 57/19, 102/31
[=2]

şeir: is. (Ar.) zengin sembollerle, ritimli sözlerle, seslerin uyumlu kullanımıyla ortaya çıkan, hece ve durak bakımından denk ve kendi başına bir bütün olan edebî anlatım biçimi; manzume, nazı
ş. 153/10, 103/5, 103/6, 104/25, 123/14, 136/36, 136/58, 145/17, 145/6, 147/30, 148/16, 149/16, 151/17, 152/5, 153/14, 160/22, 160/28, 161/29, 167/24, 167/25, 167/26, 167/28, 167/6, 168/1, 169/24, 17/13, 17/28, 17/33, 170/19, 170/26, 171/28, 172/25, 173/23, 175/1, 177/13, 177/26, 178/1, 18/2, 18/24, 181/20, 19/14, 19/30, 19/31, 19/5, 20/19, 20/22, 20/29, 20/3, 21/9, 25/29, 25/5, 25/6, 26/30, 26/4, 28/13, 28/4, 31/9, 32/3, 36/12, 37/21, 37/22, 37/29, 37/5, 37/6, 39/1, 39/14, 39/20, 39/3, 41/10, 42/1, 49/18, 52/25, 52/26, 52/9, 54/20, 55/30, 61/13, 61/14, 65/20, 67/24, 67/27, 69/12, 69/18, 69/2, 69/24, 69/28, 69/29, 71/23, 74/22, 76/18, 79/14, 79/15, 80/3, 83/26, 85/28, 91/7, 93/29, 95/16, 96/2, 96/7, 97/15
ş.+də 160/20, 61/10, 61/3, 128/12, 147/26, 148/17, 153/14, 86/27
ş.+dən 79/13, 170/29
ş.+dir 148/17, 39/4
ş.+ə 145/18, 151/17, 21/15, 31/5, 85/27
ş.+i 111/13, 118/4, 119/12, 119/23, 122/13, 133/32, 153/22, 153/23, 153/9, 154/12, 154/14, 160/28, 160/29, 167/27, 169/18, 179/18, 18/16, 61/14, 70/24, 70/30, 75/11, 75/13
ş.+idir 148/15, 86/26
ş.+in 147/29, 153/15, 170/25, 174/11, 177/25, 183/19, 20/17, 27/2, 38/27, 39/21, 39/4, 76/12, 91/11
ş.+ində 39/23, 74/13, 91/13, 100/17, 112/17, 112/9, 114/3, 141/16, 141/7, 142/19, 148/14, 148/4, 149/30, 150/23, 150/3, 155/23, 175/17, 76/5, 91/29
ş.+indən 102/2, 145/23, 150/25, 153/11, 89/22
ş.+inə 153/3, 171/10, 171/11, 171/13, 173/24, 27/3
ş.+ini 109/11, 141/13, 145/5, 152/15, 153/4, 155/17, 161/28, 169/4, 18/3, 34/20, 62/13, 80/8
ş.+inin 160/26, 161/4, 168/14, 169/28, 170/4, 19/10, 19/6, 70/13, 74/17, 76/22
ş.+iylə 146/27
ş.+lə 161/28, 162/8, 174/30, 20/24, 55/1
ş.+lər 111/13, 51/6, 67/30, 79/16, 103/9, 147/20, 157/20, 162/5, 162/7, 169/9, 175/13, 26/23, 31/26, 32/23, 52/23, 61/10, 61/12, 61/5, 76/23, 169/8, 42/12
ş.+lərdən 147/29
ş.+lərdi 96/24ş.+ləri 111/7, 155/2, 179/19, 83/1, 84/18, 91/12, 91/16
ş.+lərdir 33/6
ş.+ləri 147/15, 67/28,102/29, 119/12, 119/21, 125/1, 147/14, 148/12, 150/18, 150/25, 152/20, 177/28, 20/8, 21/10, 25/8, 27/2, 28/15, 46/30, 50/21, 51/1, 55/26, 57/13, 57/19, 61/16, 62/13, 64/1, 65/20, 68/21, 70/5, 71/25, 97/12
ş.+ləridir 151/18
ş.+lərin 79/16, 143/25, 147/22
ş.+lərində 28/10, 28/12, 33/1, 50/10, 55/18, 55/21, 56/22, 57/24, 58/28, 66/4, 69/25, 69/27, 70/11, 70/17, 112/24, 113/10, 113/11, 113/22, 117/3, 129/5, 32/10, 68/24, 80/3, 80/5, 114/17, 119/14, 119/15, 137/9, 141/5, 147/31, 151/18, 154/8, 162/8, 177/22, 179/17, 179/19, 39/16, 97/6
ş.+lərindəki 70/18, 151/15, 175/1

ş.+lərindən 100/15, 103/11, 128/17, 133/38, 135/5, 148/16, 150/22, 33/11, 56/8, 57/6, 61/19
ş.+lərinə 177/27, 177/30, 57/2
ş.+lərindəndir 93/2
ş.+lərini 128/5, 147/18, 28/13, 32/19, 69/17
ş.+lərinin 123/15, 141/4, 143/3, 147/27, 148/21, 148/7, 168/13, 175/25, 177/24, 40/27, 55/27, 57/15, 74/11, 74/22
ş.+lərilə 160/30, 175/13, 52/11, 52/17, 68/19, 160/27, 68/23
ş.+lərlə 46/8
[=362]

şeş: is. (Far.) altı
ş. 92/1
[=1]

şeşdəri: is. (Far.) altı kapı
ş. 128/23
[=1]

şeyda: sf. (Far.) aşkının çokluğundan aklı başından gitmiş, kendini duygularının coşkunluğuna bırakmış (kimse), çılgın, meczup
ş. 120/13, 121/8, 155/20, 40/10, 40/11
ş.+dır 19/28, 45/19
[=7]

şeyx: is. (Ar.) tarikat kurucusu, bir tarikatta en yüksek dereceye ulaşmış olan kimse
ş.+dir 18/19
ş.+in 92/19
[=2]

şeyxülislam: is. (< Ar. şeyḫ + islām) Osmanlı Devleti'nde, II. Mahmut döneminden önce fetva verme yetkisine sahip, sonrasında ise kabinede sadrazamdan sonra yer alan ve genellikle din işlerinden sorumlu olan kimse
ş. 61/7
ş.+ı 97/13, 67/29
ş.+ın 100/17
ş.+ını 148/12
[=5]

şəbih: sf. (Ar.) bu biçimde olan
ş. 102/21, 102/26, 102/27
ş.+ə 102/28
[=4]

şəhər: is. (Far.) yirmi binden çok nüfusu olan, bu nüfusunun çoğu ticaret, sanayi, hizmet veya yönetimle ilgili işlerle uğraşan, genellikle tarımsal etkinliklerin olmadığı yerleşim alanı; kent, site
ş. 125/19, 140/25, 49/9, 183/10, 86/5, 70/27, 159/9, 162/24, 125/20, 125/22, 155/6
ş.+də 70/27. 107/13
ş.+dən 71/19
ş.+ə 126/6
ş.+i 174/14, 71/19
ş.+in 26/3, 102/17, 76/21
ş.+ində 176/25, 26/2, 102/22, 87/23
ş.+inə 171/30, 70/21
ş.+lərdə 42/19
ş.+lərdəki 177/26
ş.+lərin 167/4
ş.+lərində 183/10
ş.+lərinə 159/6
[=31]

şəhərli: sf. şehirli insanlardan olan (kimse), kentli
ş. 49/11
[=1]

şəhid: is. (Ar.) Allah yolunda ve din uğrunda savaşırken ölen kimse

ş. 38/3
ş.+i 141/10
ş.+ləri 104/24
ş.+lərinə 99/4
ş.+lərini 97/6
ş.+lərinin 20/25
ş.+u 174/17
[=7]

şəhid ol-: f. (< Ar. şehīd + T. ol-) imanı, vatanı ve kutsal bir amaç uğrunda savaşırken ölmek
ş. o.-masını 86/26
ş. o.-muşdur 19/8
[=2]

şəxsən: zf. (Ar.) aracısız, kendi (kendim, kendin ...) olarak; bizzat
ş. 148/3
[=1]

şəxsi: sf. (Ar.) kişinin kendisiyle ilgili, şahsına ait, kişisel
ş. 148/20, 165/23, 173/14, 177/1, 38/17
ş.+ndan 32/4
[=6]

şəxsiyyət: is. (Ar.) bir kimsenin şahsına ve nefsine ait özelliklerin, ruhi ve manevi özelliklerinin bütünü, kişiliği
ş. 67/20, 82/22
ş.+i 128/4, 38/8
ş.+idir 51/2
[=5]

şək: is. (Ar.) şüphe, zan
ş. 118/3
[=1]

şəkər: is. (Far.) şeker kamışı, şeker pancarı vb. öz suyundan veya krizden kırılmış, çoğu beyaz billûrlar hâlinde, suda kolayca eriyen, ağızda tatlı bir lezzet bırakan, birleşiminde karbon oksijen ve hidrojen bulunan maddelere verilen ortak isim
ş. 174/17, 34/15, 75/15
[=3]

şəkil: is. (Ar.) dışsallaştırma, dış çizgiler, biçim
ş. 27/3, 69/28, 140/1, 147/28, 59/1
ş.+cə 70/13
ş.+də 27/29, 33/10, 141/21, 143/16, 145/30, 162/22, 183/30, 184/11, 20/22, 22/16
ş.+dən 142/16, 76/14
ş.+ə 142/17
ş.+i 39/4, 74/22, 80/7
ş.+idir 96/22
ş.+ində 17/30, 20/19, 22/4, 42/2, 53/4, 56/2, 67/25, 82/25, 96/18, 96/7, 97/8, 123/18, 153/10,
ş.+indədir 61/15
ş.+ləri 48/1
ş.+lərində 76/12, 154/3
[=40]

şəkilli: sf. biçimli
ş. 75/27, 75/16
[=2]

şəkli: sf. (Ar.) biçimsel
ş. 32/12
[=1]

şəm: is. (Ar.) koku alma, koku duyma
ş. 100/1, 100/2, 109/3, 113/6, 170/21, 51/11
ş.+i 45/8, 51/10
[=8]

şənlik: is. şen olma durumu, şetaret
ş. 152/18

[=1]

şər: is. (Ar.) kötülük, fenalık
ş. 166/1, 73/22
[=2]

şərab: is. (Ar.) meyve sularının ve özellikle üzüm suyunun belli usullerde mayalandırılmasından elde edilen içkiler
ş. 136/30, 42/20, 56/10, 56/11, 56/14, 56/7, 43/2, 43/3, 77/15
ş.+dan 56/12
ş.+dən 56/14
ş.+ı 147/15, 173/15
[=13]

şərafət: is. (Ar.) şerefli olma, şereflilik
ş. 116/23
ş.+i 174/3
[=2]

şərait: is. (Ar.) şartlar, koşullar
ş. 149/2
ş.+də 139/19, 160/3
ş.+dən 69/2
[=4]

şərarə: is. (Ar.) kıvılcım
ş. 104/16, 129/24, 136/18
[=3]

şərəfli: sf. şerefi olan, şerefine sahip, saygı değeri, onurlu
ş. 153/29
[=1]

şərh: is. (Ar.) bir metin, bir kitabın ayrıntılarına inerek açıklama, yorumlama
ş. 102/29, 128/3, 141/27, 168/2, 17/26, 47/1
[=6]

şəri: sf. (Ar.) İslam hukukuyla ilgili
ş. 165/1
[=1]

şəriət: is. (Ar.) Kur'an'daki ayetlere, Hz. Muhammed'in sözlerine dayanan İslam kanunu; İslam hukuku
ş. 43/2
[=1]

şərif: sf. (Ar.) şerefli, kutsal, mübarek
ş.+ini 143/13
[=1]

şərik ol-: f. (< Ar. şerīk + T. ol-) ortak olmak
ş. o.-araq 181/19
[=1]

şəriyyə: sf. (Ar.) İslam hukukuyla ilgili
ş.+sini 102/30
[=1]

şərq: is. (Ar.) dört ana kazançta ortaya çıkan yön, doğu
ş. 37/4
ş.+i 125/2, 125/4, 125/7
[=4]

şərt: is. (Ar.) bir şeyin varlığının veya meydana gelebilmesinin kendisine bağlı olduğu şey, bir şeyin var olamayacağı için gerekli olan husus, şart
ş.+ləri 38/5
[=1]

şəş: is. (Far.) altı
ş. 154/22
[=1]

şiddət: is. (Ar.) bir güç, hareket veya kuvvetin derecesi
ş. 149/12
ş.+indən 121/20
[=2]

şiddətlən-: f. şiddeti artmak
ş.-diyi 148/30
[=1]

şiddətləndir-: f. şiddetini giderek artırmak
ş.-di 177/2
[=1]

şiddətli: sf. zorlu, sert
ş. 150/1, 164/25, 183/25
[=3]

şifahi: sf. (Ar.) sözlü
ş. 153/11, 153/21, 161/2, 161/6, 19/30, 76/22
[=6]

şikayət: is. (Ar.) durumundan memnun olmayıp yakınma veya başına gelen bir dertten sızlanma
ş. 144/6, 148/19, 148/21, 177/23
ş.+in 153/19
ş.+ini 64/28
ş.+lə 154/12
ş.+ləriylə 151/11
[=8]

şikayətçi: is. şikâyet eden (kimse)
ş. 154/9
[=1]

şikayət et-: f. (< Ar. şikāyet + T. et-) durumundan yakınmak, sızlanmak, memnuniyetsizliğini ifade etmek
ş. e.-(d)ib 83/9
ş. e.-(d)ir 100/18, 178/18, 178/28
ş. e.-(d)ən 172/30
ş. e.-(d)ərək 166/18
ş. e.-(d)əsən 152/22
[=7]

şikayət eylə-: f. (< Ar. şikāyet + T. eyle-) durumundan yakınmak, sızlanmak, memnuniyetsizliğini ifade etmek
ş. e.-yir 64/6
[=1]

şikəst: is. (Far.) kırma, kırılma
ş. 52/14
ş.+ə 96/3, 120/20
[=3]

şikəst ol-: f. kırılmak
ş. o.-dum 136/10
[=1]

şimal: is. (Ar.) kuzey
ş. 20/12, 20/29, 20/6, 32/18
ş.+da 16/23
ş.+ında 16/14, 16/19, 16/8
[=8]

şimali: sf. (Ar.) kuzeyle ilgili, kuzeye ait
ş. 17/2
[=1]

şimdi: zf. içinde ayırma zamanında, şu anda
ş. 92/29
[=1]

şimşad: is. (Far.) şimşir ağacı
ş. 116/27
ş.+ı 44/7, 121/16
[=3]

şirin: sf. (Far.) tatlı

ş. 108/27, 125/15, 143/6, 145/30, 156/23, 172/13, 25/17, 54/9, 65/8, 66/6, 75/15, 75/24, 77/13, 77/19
ş.+dən 152/17
ş.+ə 28/26
[=16]

şirvanə: is. çatı arasında bulunan oda
ş. 171/26
[=1]

şişə: is. (Far.) içine su ve her türlü sıvı madde konan, camdan çeşitli biçim ve büyüklükte, boyu enine göre çok daha uzun, ağız kısmı dar kap
ş. 93/8
ş.+sin 77/21
[=2]

şivə: is. (Far.) bir dilin bir bölgede halkına, yabancı bir millete veya etnik gruba has söyleniş biçimi, konuşma tarzı, aksan
ş. 51/5
ş.+dən 144/31
ş.+ləridir 16/10
ş.+n 143/22
ş.+si 172/4, 96/4
[=6]

şivəli: sf. konuşması şive özelliği taşıyan
ş.+m 91/18
[=1]

şol: sf. şu, o
ş. 28/23
[=1]

şovənist: is. (Fr.) taassup derecelerindeki milliyetçilik süreci
ş. 21/30
[=1]

şöbə: is. (Ar.) bir kuruluş veya ana kuruluşa bağlı olan daha küçük alt gruptan biri
ş.+lərində 52/8
[=1]

şöhrət: is. (Ar.) her yerde herkesçe tanınan, ünlülük, ün, san, nam
ş.+ə 145/16
ş.+i 170/4, 26/5, 36/11, 55/22, 69/22
ş.+in 39/9
ş.+ini 155/16, 54/18
[=9]

şöhrət bul-: f. (< Ar. şuhret + T. bul-) ün sahibi olmak, üne kavuşmak, ünlenmek
ş. b.-an 55/25
ş. b.-ublar 102/18
[=2]

şöhrət qazan-: f. (< Ar. şuhret + T. kazan-) meşhur olmak, ün kazanmak
ş. q-dırdı 165/16, 147/21
ş. q-dırmışdı 162/1
ş. q-mış 157/19
ş. q-mışdır 171/20, 37/10, 41/8
[=7]

şöhrət tap-: f. (< Ar. şuhret + T. bul-) meşhur olmak, ün kazanmak
ş. t.-a 163/2
ş. t.-mamışdır 50/4
[=2]

şövkət: is. (Ar.) büyüklük, ululuk, heybet, haşmet
ş. 112/1
ş.+dən 59/20
ş.+i 155/10, 80/28
ş.+inə 88/18
[=5]

şux: sf. (Far.) serbest ve neşeli tavırlı, işveli, cilveli (kadın)
ş. 125/19, 126/19, 130/11, 130/26, 131/11, 131/7, 157/19, 172/29, 76/3, 77/10, 84/13, 120/24, 101/30, 62/19
[=14]

şur: sf. (Far.) tuzlu
ş. 102/10, 108/23, 135/27
ş.+a 174/25
[=4]

şuur: is. (Ar.) insanın kendini bilmesi ve içinde yaşadığı zaman ve mekândan haberdar olabilen melekesi, bilinç
ş.+larda 139/19
[=1]

şübhəsiz: sf. kuşkusuz
ş. 119/18, 166/22
[=2]

şüəra: is. (Ar.) şairler
ş. 83/27, 84/17
ş.+sı 182/19
[=3]

şühəda: is. (Ar.) şehitler
ş. 42/6, 106/27
ş.+yı 102/20
[=3]

şükr: is. (Ar.) Allah'a duyulan minneti dile getirme
ş. 100/3, 26/25, 106/14, 26/25
ş.+i 73/17
ş.+ü 120/22
[=6]

şükufə: is. (Far.) çiçek
ş. 53/9
[=1]

şüləi: is. (Ar.) ateş alevi, alev, yelim
ş. 65/27
[=1]

şüru eylə-: f. başlamak
ş. e. 145/1
[=1]

Şah Abbas: öz. is.
Ş. A. 165/19, 49/10, 50/31, 57/18, 61/19, 61/21, 61/4
Ş. A.+ın 165/18, 20/1, 50/16, 54/19
[=11]

Şah Abbas Sani: öz. is.
Ş. A. S. 55/16, 61/11, 61/4
Ş. A. S.+dən 56/2
Ş. A. S.+nin 56/1, 63/29
[=6]

Şah Cahan: öz. is.
Ş. C. 54/29, 56/1
[=2]

Şah Dara: öz. is.
Ş. D. 122/22
[=1]

Şah Xəndan: öz. is.
Ş. X. 27/29
[=1]

Şah Xətai: öz. is.
Ş. X.+yəm 34/6
[=1]

Şahi: öz. is.
Ş.+dir 52/4
[=1]

Şahimərdan: öz. is.
Ş. 115/25, 116/15, 116/3, 116/9
[=4]

Şah İsmayıl: öz. is.
Ş. İ. 20/22, 32/10, 32/11, 32/13, 32/15, 32/5, 50/29, 97/3, 19/10, 20/23, 31/24, 32/5, 97/2
Ş. İ.+a 42/21
Ş. İ.+ı 37/10, 42/23
Ş. İ.+ın 31/21, 32/4, 50/2
[=19]

Şah İsmayıl Səfəvi: öz. is.
Ş. İ. S. 16/4, 68/31
[=1]

Şahqulu Bəy: öz. is.
Ş. B. 50/23
[=1]

Şahnamə: öz. is.
Ş.+si 169/29
[=1]

Şah Nəmətulla Vəli: öz. is.
Ş. N. V. 114/15
[=1]

Şah Nigar Xanım: öz. is.
Ş. N. X. 160/30, 168/12
[=2]

Şahrux: öz. is.
Ş.+a 31/1
[=1]

Şah Safi: öz. is.
Ş. S. 55/12, 61/11, 61/12, 63/24
Ş. S+yə 53/2
[=5]

Şah Sultan Həsən: öz. is.
Ş. S. H. 61/23
[=1]

Şah Süləyman: öz. is.
Ş. S. 61/22, 63/25
Ş. S.+ın 56/2, 62/9
[=4]

Şah Təhmasib: öz. is.
Ş. T. 49/18
Ş. T.+in 52/7
[=2]

Şaxandan: öz. is.
Ş. 176/12
[=1]

Şair Əli: öz. is.
Ş. Ə.+nin 25/27
[=1]

Şaki: öz. is.
Ş. 68/29
[=1]

Şakir: öz. is.
Ş. 150/20, 150/27
Ş.+in 150/23, 150/25, 151/2
[=5]

Şakir Şirvani: öz. is.
Ş. Ş. 84/14
[=1]

Şam: öz. is.
Ş. 172/19
Ş.+dan 50/29
Ş.+ə 107/19
[=3]

Şamaxı: öz. is.

Ş. 171/20
Ş.+da 160/21, 160/23, 169/23, 170/5, 171/14, 172/14, 172/21, 176/12, 27/5
Ş.+dakı 169/26
Ş.+dan 169/6, 183/14
Ş.+ya 172/19, 82/24
[=15]

Şamaxı Dövlət Məktəbi: öz. is.
Ş. D. M.+ndə 175/10
[=1]

Şarqda Minbir Gün: öz. is.
Ş. M. G. 147/19
[=1]

Şarq Hekayəsi: öz. is.
Ş. H. 145/27
[=1]

Şekspir: öz. is.
Ş. 162/14, 185/1
Ş.+in 184/20
[=3]

Şekuhi: öz. is.
Ş. 137/12, 137/13
[=2]

Şekuhi Marağayi: öz. is.
Ş. M. 137/7
[=1]

Şemsi: öz. is.
Ş. 50/24
[=1]

Şemsi Təbrizi: öz. is.
Ş. T. 18/14
Ş. T.+si 111/18
[=2]

Şeyx Əlvan Şirazi: öz. is.
Ş. Ə. Ş. 31/4
[=1]

Şeyx İzzəddin Əsfərani: öz. is.
Ş. İ. Ə. 25/5
[=a]

Şeyx Qasım Ənvar: öz. is.
Ş. Q. Ə. 30/33, 30/34, 31/2
[=3]

Şeyx Sadrəddin Ərdəbili: öz. is.
Ş. S. Ə.+nin 30/35
[=1]

Şeyx Safi: öz. is.
Ş. S.+dən 33/14, 33/22
Ş. S.+nin 33/15, 33/20
[=4]

Şeyx Şamil: öz. is.
Ş. Ş. 149/28
Ş. Ş.+in 149/29
[=2]

Şeyx Şihabəddin: öz. is.
Ş. Ş.+in 112/5
[=1]

Şəbüstəri: öz. is.
Ş. 167/20
Ş.+nin 31/5
[=2]

Şəhriyar: öz. is.
Ş.+a 104/28
[=1]

Şəhzadə İtizadüs'saltənə: öz. is.
Ş. İ. 166/19
[=1]

Şəki: öz. is.
Ş. 87/28, 149/28, 159/6, 168/15, 171/12
Ş.+də 160/25
[=6]

Şəki Xanı: öz. is.
Ş. X. 82/15
[=1]

Şəki Xanı Hüseyn Xan: öz. is.
Ş. X. H. X. 79/18
[=1]

Şəkili: öz. is.
Ş. 161/4
[=1]

Şəkili Nəbi: öz. is.
Ş. N. 82/19
[=1]

Şəkili Raci: öz. is.
Ş. R. 82/19
[=1]

Şəmkir: öz. is.
Ş.+də 79/5
[=1]

Şəmkirli: öz. is.
Ş. 149/24
[=1]

Şəmkirli Aşıq Hüseyn: öz. is.
Ş. A. H. 161/3
[=1]

Şəmsi Təbrizi: öz. is.
Ş. T. 167/19
[=1]

Şəmsühükəma: öz. is.
Ş. 122/24
[=1]

Şərif: öz. is.
Ş. 50/25
[=1]

Şıxlı: öz. is.
Ş. 89/19, 91/6
Ş.+da 79/5
[=3]

Şia: öz. is.
Ş. 165/30, 19/10, 31/24, 32/11, 32/29, 32/5, 37/10, 37/27, 79/13, 97/2, 108/13
[=11]

Şikayətnamə: öz. is.
Ş. 42/14, 47/5
[=2]

Şillər: öz. is.
Ş.+in 184/21
[=1]

Şimalı Azərbaycan: öz. is.
Ş. A. 20/10, 20/32, 22/2, 67/21, 119/24, 139/9, 168/13, 168/2, 76/26
Ş. A.+da 21/14, 96/8, 139/5, 149/1, 68/27, 96/10
Ş. A.+dakı 168/4
[=16]

Şimalı Qafqaz: öz. is.
Ş. Q. 159/5, 67/21
Ş. Q.+da 67/22
Ş. Q.+ın 150/15, 91/5
[=5]

Şirazi: öz. is.
Ş. 31/4

[=1]

Şirin: öz. is.
Ş.+ü 113/3
[=1]

Şiriyəzdan: öz. is.
Ş. 115/25, 116/15, 116/3, 116/9
[=4]

Şirvan: öz. is.
Ş. 168/15, 68/29, 141/18, 141/19, 174/12, 27/5, 84/14, 87/28
Ş.+da 27/8
Ş.+ın 174/14, 96/20
[=11]

Şirvanlı: öz. is.
Ş. 169/3
[=2]

Şur Şəhnaz: öz. is.
Ş. Ş. 119/15
[=1]

Şuşa: öz. is.
Ş. 70/21, 168/15, 176/25, 177/17
Ş.+da 177/9, 182/18, 85/3
Ş.+nı 70/26, 76/21
Ş.+nın 159/6
Ş.+ya 154/31, 69/20
[=12]

Şükuhi: öz. is.
Ş. 110/5
[=1]

Şümri: öz. is.
Ş. 107/29
[=1]

ta: zf. (Far.) dek, değin, kadar, beri vb. edatlarla birlikte kullanılarak bir fiilin, bir hareketin, bir yerin, bir şeyin başladığı veya sona erdiği noktayı, zaman ve uzaklık bakımından abartmalı bir biçimde anlatan bir söz
t. 105/25, 106/2, 107/27, 108/6, 116/12, 116/13, 119/3, 125/12, 129/23, 136/12, 166/20, 182/8, 56/15, 59/24, 60/13, 65/28, 65/29, 71/12, 71/5, 87/4, 88/23, 88/24, 98/7
[=23]

tab: is. (Far.) güç, kuvvet
t. 131/27
t.+ı 105/13
t.+ım 121/15
t.+u 178/16, 178/21
t.+ü 83/13, 90/17, 73/2
[=8]

taban: sf. (Far.) parlak, ışıklı
t.+a 34/15
t.+ına 168/31
[=2]

tabe ol-: f. (< Ar. tābiʿ + T. ol-) birinin kontrolü altına girmek, bir şeye veya bir kimseye bağlı olmak
t. o.-ur 153/20
[=1]

tab et-: f. (< Ar. ṭabʿ + T. et-) huy edinmek
t. e.-mək 90/17
t. e.-sin 143/19
[=2]

tacdar: is. (< Far. tāc + dār) hükümdar, padişah
t. 171/25
[=1]

tacir: is. (Ar.) ticaretle uğraşan kimse, tüccar
t. 171/14, 175/6
t.+dir 164/20
t.+lərə 164/2
t.+ləri 164/1, 169/11
t.+lərin 163/15, 169/9
[=8]

tadım: is. tatmak için ağıza alınan miktar
t. 111/9
[=1]

taxallus: is. (Ar.) mahlas alma, takma ad kullanma
t.+larıyla 111/6
[=1]

taxıl-: f. iliştirilmek, tutturulmak, geçirilmek
t.-an 26/15
[=1]

taxt: is. (Far.) hükümdarlık makamı
t. 136/42, 83/13, 90/17, 105/13, 122/22
t.+a 55/16, 56/2
t.+da 55/12
t.+i 115/28
t.+im 178/16
t.+in 126/12
[=11]

taxta çıx-: f. (< Far. taḫt + T. çık-) hükümdarlık makamına geçmek
t. ç.-masını 161/21
[=1]

taqət: is. (Ar.) bir şeyi yapabilmek için gereken güç, kuvvet, derman
t.+im 179/26
[=1]

talan: is. yağma, çapul
t.+a 135/11
t.+ını 84/14
[=2]

talan et-: f. yağmalamak
t. e.-(d)ən 151/4
t. e.-ilir 71/24
t. e.-ir 165/21
t. e.-irdilər 149/8
[=4]

talib: is. (Ar.) isteyen, talep eden, istekli olan kimse
t. 33/18
t.+i 143/14
[=2]

talib ol-: f. (< Ar. ṭālib + T. ol-) istemek, istediğini bildirmek
t. o.-ub 167/10
[=1]

tam: sf. (Ar.) gerekli her şeyi kendisinde bulunduran, eksiği olmayan
t. 166/10, 69/29, 125/9
[=3]

tamakar: is. (< Ar. ṭamaʿ + Far. -kār) açgözlü
t. 169/9, 163/16
[=2]

tamam: is. (Ar.) bütünlüğünü bozacak bir eksiği olmayan (şey), bütün
t. 104/15, 122/16, 125/20, 136/34, 151/26, 37/9, 57/13, 60/13, 73/26, 73/27, 73/28, 73/29, 74/27, 77/1, 77/14, 79/18
[=16]

tamamən: zf. (Ar.) tam olarak, bütünüyle
t. 33/6, 38/16, 69/29, 88/4
[=4]

tamamıyla: zf. (Ar.) tam olarak, külliyen
t. 16/6, 140/31
[=2]

tamamlan-: f. tam ve eksiksiz duruma getirilmek
t.-ıp 46/5
t.-ır 143/18
[=2]

tamam ol-: f. (< Ar. tamām + T. ol-) tamamlanmak
t. o.-du 154/29, 63/23
t. o.-maz 66/3
t. o.-muş 97/30
[=4]

tamaşa: is. (Far.) bakıp seyretme, zevkle, hayranlıkla seyretme, izleme
t. 155/22, 156/1, 156/11, 156/12, 156/13, 156/14, 156/2, 156/3, 156/4, 156/5, 156/6, 157/2, 157/7, 70/32, 72/13, 129/16, 86/7
t.+dır 144/11
t.+ları 162/12
t.+larını 162/14
[=20]

tamaşaçı: is. (Far.) seyirci
t.+lara 184/14
[=1]

tamaşa qıl-: f. (< Far. temāşā + T. kıl-) seyretmek, bakmak
t. q.-120/19, 144/16
[=2]

tamir: is. (Ar.) eskimiş veya bozulmuş bir şeyi yenileme veya kullanılır duruma getirme, onarma
t. 68/4
[=1]

tamm: is. (Ar.) Tat, lezzet
t.+dır 42/7
[=1]

tanı-: f. daha önce görülen, bilinen bir kimse veya şeyle karşılaşıldığında bunun kim veya ne olduğunu hatırlamak
t.-mazsan 152/26
t.-mışlar 33/9
[=2]

tanın-: f. kim veya ne olduğu bilinmek; tanılmak
t.-an 15/12
t.-ır 177/25
t.-mış 172/15, 21/14, 61/18
t.-mışdır 154/21, 176/24, 28/16, 61/5
[=9]

tanış: sf. tanıdık
t. 49/17
[=1]

tanış ol-: f. daha önce görülen, bilinen bir kimse veya şeyle karşılaşıldığında bunun kim veya ne olduğunu hatırlamak
t. o.-duqdan 161/16, 175/11
t. o.-duqları 140/10
t. o.-muş 27/8
t. o.-muşdu 145/26
t. o.-muşdur 140/26, 161/23
t. o.-ur 147/12
t. o.-uruq 143/7
[=9]

tanıt-: f. bir kimsenin veya bir şeyin tanınmasını sağlamak
t.-mış 51/5
t.-mışdır 21/10, 26/22, 58/25
[=4]

tanz: is. dans
t. 20/17
[=1]

tap-: f. bulmak
t.-aq 93/17
t.-ar 181/11
t.-ardın 167/13
t.-dı 139/6
t.-ıb 121/10, 85/9
t.-ıp 175/21
t.-ır 17/17
t.-madı 116/7
t.-madığı 64/5, 119/1
t.-madığından 40/17
t.-marıq 93/17
t.-masan 113/5
t.-mayaq 93/18
t.-mıram 130/13
t.-mış 123/16, 98/3
t.-mışam 155/18
t.-mışdır 140/15, 161/18
[=21]

tapa bil-: f. bulabilmek
t. b.-mişdir 153/14
[=1]

tapıl-: f. bulunmak
t.-dı 16/19, 16/23, 18/31, 46/25
t.-dığından 100/18
t.-ırdı 20/21
[=6]

tapılma: is. bulunma
t.+sı 103/3
[=1]

tapmaca: is. bilmece
t.+lar 21/23, 21/24
[=2]

tapşır-: f. buyurmak, emretmek
t.-dım 65/16
[=1]

tar: sf. (Far.) karanlık
t. 43/13
[=1]

tarac: is. (Far.) yağma, çapul
t. 155/8
[=1]

tarac et-: f. yağma yapmak
t. e.-mə 173/27
[=1]

tarix: is. (Ar.) bir olayın meydana geldiği gün ve yıl
t. 15/18, 18/32, 37/23, 68/5, 167/6, 171/3
t.+dən 149/21, 63/30, 82/25
t.+ə 82/23
t.+i 112/2, 15/16, 150/16, 160/3, 166/19, 184/13, 184/23, 24/4, 25/1, 37/17, 38/3, 38/4, 40/4, 52/5, 61/6, 68/16, 74/15, 82/25, 89/11, 99/6
t.+idir 141/18
t.+imizdə 176/9
t.+imizə 148/28
t.+in 152/13
t.+ində 177/25, 50/14, 56/4, 68/24, 166/13, 24/13, 24/8
t.+inə 111/1, 139/1, 15/1, 159/1, 24/1, 36/1, 49/1, 67/1, 69/24, 79/1, 95/1
t.+ini 24/14, 37/20, 56/6
[=55]

tarixçi: is. tarihî konular üzerinde araştırma yapan ve bunları yazan kimse
t.+ləri 25/27
t.+lərindən 141/30
t.+lərindəndir 140/17
[=3]

tarik: is. (Ar.) yol (krş. **təriq**)
t. 90/20, 92/22
[=2]

tarumar: sf. (Far.) darmadağın
t. 97/24
[=1]

tasrih: is. (Ar.) açık açık anlatma, şüpheye yer bırakmayacak şekilde açıklama, apaçık belirtme
t. 50/5
[=1]

tat: is. bazı cisimlerin tatma organında bıraktığı tatlı, ekşi, acı, kekre vb. duyum
t. 16/7, 16/8
[=2]

taun: is. (Ar.) veba
t. 37/18
[=1]

tavil: is. (Ar.) uçan, uçucu
t. 98/16
[=1]

tayifə: is. (Ar.) grup hâlindeki insan topluluğu, bölük, fırka, takım, cemaat
t.+sindəndir 127/32
[=1]

taza: sf. (Far.) yeni
t. 183/6, 136/9, 16/32, 62/2, 75/18, 16/33, 17/2, 18/26, 45/30, 76/2
[=10]

tazadan: zf. yeni baştan
t. 136/14, 74/4
[=2]

tazələn-: f. tazeleme işi yapılmak
t.-ib 80/23
[=1]

tazəlik: is. taze olma durumu
t.+(y)i 55/20
[=1]

taziyə: is. (Ar.) başsağlığı (krş. **təziyə**)
t. 102/19, 102/20
[=2]

teatır: is. (İtal.) dram, komedi, vodvil vb. her türlü sahne eserini oynama sanatı
t. 20/14, 21/27, 162/24, 183/29, 184/15, 184/5, 163/4
t.+ı 21/27, 184/23
t.+ın 183/30, 184/10
t.+ında 184/3
t.+ının 184/13
[=13]

tecahül: is.(Ar.) bilmezlikten gelme, bilmiyormuş gibi görünme
t. 62/25
[=1]

tecemmül: is. (Ar.) süslenme, süs
t. 62/17, 62/19
[=2]

tecəlli: is. (Ar.) görünme, belirme, görünür olma, zuhur etme
t.+si 29/18

[=1]

tegafül: is. (Ar.) anlamazlıktan, bilmezlikten gelme, bilmiyor görünme, kendini gafil gösterme
t. 62/21
[=1]

tekke: is. (Ar.) tarikattan olanların barındıkları, ibadet ve tören yaptıkları yer; dergâh
t.+lərində 28/16
t.+sində 56/5, 31/23
[=3]

tel: is. türlü metallerden yapılmış, kopmaya karşı bir direnç gösteren ince uzun nesne
t.+ə 156/26
t.+ində 151/26
t.+lərin 91/18
[=3]

tem: is. (Fr.) tema
t.+dən 61/9
t.+lər 39/23
[=2]

tenha: is. (Far.) ıssız, içinde az insan bulunan (yer)
t. 129/12
t.+dır 33/28
[=2]

ter: is. deriden sızan, kendine has kokulu, yapışkan, renksiz, tuzlu sıvı
t. 75/18, 28/31, 76/2
[=3]

terfi: is. (Ar.) bir üst rütbeye yükseltme, rütbesini bir derece arttırma
t. 36/15
[=1]

terk: is. (Ar.) bırakma
t. 88/6
[=1]

tesxir et-: f. sihir yapmak, büyü yapmak
t. e.-sin 65/19
[=1]

teyid: is. (Ar.) sağlamlaştırma, kuvvetlendirme
t. 37/10
[=1]

tez: sf. (Far.) çabuk geçen, süratli
t. 161/20, 178/22
[=2]

tezyin et-: f. (< Ar. tezyīn + T. et-) süslemek
t. e.-diyi 68/5
[=1]

təbah: sf. (Far.) yıkılmış, mahvolmuş, harap olmuş
t. 74/8
[=1]

təbdil: is. (Ar.) değiştirme
t. 71/10
[=1]

təbi: sf. (Ar.) birine veya bir isteği uyan, onun arkası sıra giden
t.+də 103/29
t.+m 121/20
t.+ndə 83/17
[=6]

təbib: is. (Ar.) hekim, doktor
t.+i 122/19

[=1]

təbiət: is.(Ar.) insan dışındaki canlı ve cansız varlıkların hepsi, doğa
t. 145/29, 40/18, 70/2
t.+i 143/12
t.+in 162/2, 96/26
t.+ları 167/7
[=7]

təbliğ: is. (Ar.) eriştirme, ulaştırma, nakletme
t. 125/13
[=1]

təbliğat: is. (Ar.) resmî olarak yazılan tebligat
t.+ı 32/11
[=4]

təbliğ et-: f. (< Ar. teblīġ + T. et-) bildirmek
t. e.-(d)ərkən 167/21
t. e.-(d)ir 148/15, 160/27
t. e.-(d)irdi 160/17, 183/18, 183/22
t. e.-mişdir 28/4
[=7]

təbrik: is. (Ar.) uğurlu ve hayırlı olması dileme, alternatif memnuniyeti ve takdiri yazı veya sözle bildirme, kutlama
t. 161/21
[=1]

təbrik et-: f. (< Ar. tebrīk + T. et-) kutlamak
t. e.-mişdir 85/28
[=1]

təcdid: is. (Ar.) bir şeyi yenileme
t.+i 42/6
[=1]

təcəddüd: is. (Ar.) yenilik
t. 139/4
[=1]

təcəlli: is. (Ar.) belirme, görünme, ortaya çıkma, zuhur etme, meydana çıkma
t. 40/27, 29/13
[=2]

təcnis: is. (Ar.) cinas yapma
t. 100/7
t.+lərindən 116/28
[=2]

təcrid: is. (Ar.) soyma, soyulma
t. 32/26
[=1]

təcrübə: is. (Ar.) deneyim
t.+lərindən 143/6
t.+nin 142/10
[=2]

təcviz: is. (Ar.) yapılmasını uygun bulma, izin verme
t.+ıylə 122/27
[=1]

tədbir: is. (Ar.) bir şeyi önlemek veya olmasını sağlamak için yapılan hazırlık, başvurulan çare, önlem
t. 91/14
[=1]

tədbirli: sf. önceden hazırlıklı davranan, önlemini zamanında alan; müdebbir
t. 146/2
[=1]

tədqiq: is (Ar.) inceleme

t. 15/16
t.+i 38/8
t.+lər 67/5
[=3]

tədqiq et: f. (< Ar. tedḳīḳ + T. et-) incelemek
t. e.-(d)əcağux 24/11
t. e.-(d)ərsək 48/7, 61/1
[=3]

tədris: is. (Ar.) ders verme, ders öğretme, öğretim
t. 133/30, 147/3, 172/21, 175/11, 55/25
t.+də 166/17
[=6]

təəllüq: is. (Ar.) ilişik, ilgi, bağ
t. 83/20
[=1]

təfəkkür: is. (Ar.) düşünme
t. 113/11, 48/2
t.+də 38/6
[=3]

təfrih: is. (Ar.) ferahlandırma, iç açma
t. 152/11, 61/14
[=2]

təfsir et-: f. (< Ar. tefsīr + T. et-) yorumlamak
t. e.-(d)ib 27/15
[=1]

təğəzzül: is. (Ar.) gazel söyleme
t. 38/27
[=1]

təğyir: is. (Ar.) değiştirme
t. 175/21
[=1]

təhdidamiz: sf. (< Ar. tehdīd + Far. -āmīz) tehdit edici
t. 70/22
[=1]

təhəmmül: is. (Ar.) insanın kötü, güç durumlara karşı koyabilme gücü; kaldırma, katlanma
t. 54/18
[=1]

təhqiq et-: f. (< Ar. taḥḳīḳ + T. et-) soruşturmak
t. e.-(d)ilməmişdir 47/21
[=1]

təhqiqi: sf. Araştırmaya dayanan
t. 111/15, 137/10, 31/27
[=3]

təhlil: is. (Ar.) analiz
t.+i 16/29
[=1]

təhlükəli: sf. bir tehlike doğurabilecek durumda olan, korkulu
t.+dir21/34
[=1]

təhrir: is. (Ar.) yazma
t.+ində 46/4
[=1]

təhsil: is. (Ar.) öğrenim
t. 104/18, 147/1, 166/17, 26/3, 63/32, 83/27
t.+i 106/1, 72/9, 81/14
t.+indən 69/15
t.+inə 122/16, 122/17
t.+ini 172/19, 182/29
[=14]

təhsil al-: f. (< Ar. taḥṣīl + T. al-) öğrenim yapmak
t. a.-mış 168/7
[=1]

təhsil et-: f. (< Ar. taḥṣīl + T. et-) öğrenim yapmak
t. e.-dikdən 133/29
t. e.-miş 30/35, 38/11
[=3]

təxəllüs: is. (Ar.) takma ad
t.+lərini 112/8, 48/3
t.+ü 136/57, 31/4, 61/22, 67/27, 67/30, 68/2, 82/16, 97/12, 97/14, 52/17, 36/16
t.+ünü 141/5, 162/8, 171/19, 31/9, 32/10, 32/15
[=19]

təxəllüslü: sf. takma adı olan
t. 50/25, 149/28, 168/11, 168/12, 69/4, 69/5
[=6]

təxmin et-: f. (< Ar. taḫmīn + T. et-) yaklaşık olarak değerlendirmek, oranlamak
t. e.-(d)ilir 112/3
[=1]

təxmis: is. (Ar.) divan edebiyatında bir gazelin her beytinin başına birinci mısranın kafiyesine uygun üç dize katılması durumu; beşleme
t.+i 113/11
[=1]

təxsisat: is. (Ar.) bir iş için ayrılmış para
t.+ından 47/7
[=1]

təxt: is.(Ar.) alt, aşağı
t.+i 68/9
t.+ini 155/8
t.+ü 73/2
[=3]

tək: sf. yalnız
t. 100/10, 121/18, 84/1, 91/18, 97/21, 97/23, 97/24, 98/9
[=8]

təkamül: is. (Ar.) gelişme
t. 183/16
t.+də 27/23
t.+ü 24/4
[=3]

təkiyyə: is. (Ar.) mezhep belirtmeme, gizleme
t. 47/31
[=1]

təkrar: zf. (Ar.) yeni baştan
t. 76/6, 140/30, 154/5, 167/28, 83/7
[=5]

təkrar et-: f. (< Ar. tekrār + T. et-) yeni baştan söylemek veya yapmak
t. e.-dilir 56/20
t. e.-(d)ir 76/6
[=2]

təkrir: is. (Ar.) tekrar etme, yeniden söyleme
t. 76/5, 179/19
[=2]

təqdim et-: f. (< Ar. taḳdīm + T. et-) sunmak
t. e.-(d)ilmiş 47/26
t. e.-(d)ilərək 142/5
t. e.-(d)ilmişdir 17/25, 95/13

t. e.-mişdi 155/17
t. e.-mişdir 142/30
[=6]

təqdir: is. (Ar.) beğenip belirtme, değer verme; beğeni
t.+ə 129/4
[=1]

təqdir et-: f. (< Ar. taḳdīr + T. et-) beğenmek
t. e.-(d)ib 61/19
t. e.-diyi 50/7
[=2]

təqdis: is. (Ar.) kutsal sayma; kutsama
t. 38/19
[=1]

təqdis et-: f. (< Ar. taḳdīs + T. et-) kutsamak
t. e.-mişlər 97/6
[=1]

təqərrüb: is. (Ar.) yaklaşma, yakına gelme
t. 121/10
[=1]

təqib et-: f. (< Ar. taʿḳīb + T. et-) yetişmek, yakalamak veya bulmak amacıyla birinin arkasından gitmek, izlemek
t. e.-(d)ərkən 74/18
t. e.-(d)ir 160/7
[=2]

təqlit et-: f. (< Ar. taḳlīd + T. et-) birinin yaptığı gibi yapmak, birine veya bir şeye benzemeye çalışmak; öykünmek
t. e.-(d)ərək 70/7
t. e.-(d)ilmiş 61/13
t. e.-(d)ilmişdir 141/21
[=3]

təqrir: is. (Ar.) belli bir yere yerleştirme, orada bulundurma
t.+ə 144/30, 45/30
[=2]

təqsir: is. (Ar.) kısaltma
t. 100/28
[=1]

tələbə: is. (Ar.) öğrenci
t.+lər 159/18
t.+ləriylə 159/17
[=2]

tələffüz: is. (Ar.) kelimenin ses, hece, ton ve vurgu bakımından söylenişi; sesletim, söyleyiş, artikülasyon
t. 27/16
[=1]

tələqqi: is. (Ar.) anlayış
t.+lər 38/18
t.+sində 58/26
[=2]

təlx: is. (Ar.) zamk ağacı
t. 92/24
t.+dən 92/25
t.+dir 121/21
[=3]

təlif: sf. yazarın kendisinin kaleme aldığı
t. 95/14
[=1]

təlif et-: f. (< Ar. teʾlīf + T. et-) kitap yazmak
t. e.-mişdir 172/8
[=1]

təliq: is. (Ar.) Arap alfabesinde geliştirilen, yatık olarak yazılan yazı türlerinden biri
t. 147/7
[=1]

təlim: is. (Ar.) öğretim, alıştırma
t. 176/4, 57/15
t.+i 113/8
t.+in 175/11
[=4]

təlim et-: f. (< Ar. taʿlīm + T. et-) öğrenmek, bilgi kazanmak
t. e.-məyə 57/17
[=1]

təlqin et-: f. (< Ar. telḳīn + T. et-) aşılamak
t. e.-(d)ir 175/1
t. e.-mişdir 147/9
[=2]

təm: sf. (Ar.) eksiksiz
t.+ləri 70/7
t.+ləriylə 147/31
[=2]

təməl: is. (Rum.) en önemli, belli başlı olan; ana, anayasa, taban, asıl, zemin, baz
t. 49/12, 97/3
t.+ini 32/6, 162/21
[=4]

təmənna: is. (Ar.) öne doğru eğildikten sonra doğrulurken eli başa götürerek verilen selam
t.+sında 144/13
[=1]

təmərküz: is. (Ar.) bir yerde toplanma
t. 176/15
[=1]

təməttü: is. (Ar.) kazanç
t. 39/18
[=1]

təmir et-: f. (< Ar. taʿmīr + T. et-) onarmak
t. e.-dirdi 177/16
[=1]

təmiz: sf. (Ar.) kirli, lekeli, pis, bulaşık olmayan; arı, pak, sili, tahir, hijyen, hijyenik
t. 146/13, 22/2, 70/15, 80/6
[=4]

təmsil: is. (Ar.) birinin veya bir topluluğun adına davranma
t.+lər 152/8, 148/25
t.+lərində 176/6
t.+lərinin 152/8, 163/7, 176/5
[=6]

təmsil et-: f. (< Ar. temṯīl + T. et-) hak ve görev bakımından bir kimse veya topluluğun adına davranmak
t. e.-(d)ənlər 153/25
t. e.-(d)ir 42/24
t. e.-(d)irdilər 165/5
[=3]

tən: is. (Far.) insan vücudunun dış yüzü; cilt
t. 19/27, 80/14, 80/20, 80/26, 81/10, 81/16, 81/22, 81/4
t.+də 130/12
t.+im 90/13
t.+imə 26/12
t.+imiz 33/28

[=12]

tənbih: is. (Ar.) bir konunun yapılıp yapılmamasını, şu şekilde veya böyle bir şekilde söyleme ve bunu üzerinde durarak hatırlatma
t.+i 42/6
[=1]

tənə: is. (Far.) herhangi bir sayıda olan şey; adet, kıta, parça, pare
t.+si 129/1
t.+yi 72/30, 173/4, 51/22
[=4]

tənəffüs: is. (Ar.) nefes alıp verme, nefes
t. 38/5
[=1]

tənha: sf. (Far.) ıssız
t. 130/3
[=1]

tənqid: is. eleştiri
t. 137/10, 140/4, 140/6, 151/2, 151/4, 160/11, 169/11, 175/25, 183/10, 185/4
t.+ə 166/15
t.+i 140/14, 148/12, 160/11
[=14]

tənqid et-: f. (< Ar. tenḳīd + T. et-) eleştirmek
t. e. (d)ilmişdir 164/25
t. e.-(d)ir 70/19
t. e.-miş 164/7
t. e.-mişdir 163/13
[=4]

tənnur: is. (Ar.) fırın, ocak, tandır
t. 105/29
[=1]

təpik: is. tekme
t.+lərdə 71/6
[=1]

tərbiyə: is. (Ar.) eğitim
t. 163/5, 176/4, 57/15, 98/3
t.+si 103/3, 84/24, 38/21
[=7]

tərbiyə et-: f. (< Ar. terbiye + T. et-) eğitmek
t. e.-məyə 183/19, 183/21
[=2]

tərbiyələn-: f. eğitilmek
t.-miş 146/2
[=1]

tərbiyəvi: sf. eğitimsel
t. 167/21
[=1]

tərcibənd: is. (Far.) divan edebiyatında uyakları başka başka olan birkaç bentten oluşan ve her bendin sonunda tekrarlanan bir beyit bulunan manzume biçimi
t. 152/5, 172/9, 129/7, 64/4
t.+dən 131/17
t.+i 115/20
t.+lərdən 42/11
t.+lərində 28/17
[=8]

tərcih: is. (Ar.) yeğleme
t. 103/2
[=1]

tərcümə: is. (Ar.) çeviri
t. 146/24, 147/23, 152/8, 169/4
t.+lərdən 19/2
t.+si 142/30, 165/14, 19/2

t.+sində 165/13
t.+sinin 36/7
[=10]

tərcümə et-: f. (< Ar. terceme + T. et-) çeviri yapmak
t. e.-(d)ərək 147/18
t. e.-(d)ilən 15/22, 17/11
t. e.-(d)ilərək 162/1, 165/11, 165/13
t. e.-(d)ilir 184/21
t. e.-(d)ilmiş 142/5, 148/24
t. e.-(d)ilmişdir 20/15, 46/7, 57/12
t. e.-(d)ir 172/26
t. e.-diyi 175/12, 175/4
t. e.-məyə 169/4
t. e.-miş 141/31, 142/29, 165/8
t. e.-mişdir 19/1, 21/11, 145/15, 176/8
[=23]

tərəf: is. (Ar.) yön
t. 104/13, 97/30, 98/1, 98/6
t.+də 170/21, 170/22, 170/23
t.+dən 139/18, 149/2, 149/4, 139/18, 160/8, 167/18, 167/19, 184/20, 184/22
t.+inə 165/1
t.+lərində 31/1
t.+lərini 140/13, 185/3
[=20]

tərəfdar: is. (< Ar. ṭaraf + Far. -dār) bir tarafı destekleyen, birinin birini veya bir fikrini tutan kimse, yandaş
t.+ları 176/18
t.+larından 176/22
[=2]

tərəfindən: zf. aracılığıyla
t. 16/20, 17/14, 26/10, 28/3, 70/27, 70/5, 72/2, 72/3, 142/4, 166/28, 17/24, 17/28, 20/16, 21/25, 22/11, 127/32, 133/37, 140/23, 149/6, 150/15, 150/3, 151/7, 154/13, 154/2, 157/20, 160/18, 161/21, 162/1, 165/11, 174/9, 176/27, 183/9, 26/7, 41/26, 45/23, 45/25, 45/6, 46/21, 47/17, 50/16, 50/2, 52/9, 54/4, 55/23, 57/11, 61/12, 61/13, 61/9, 63/27, 64/2, 67/15, 67/9, 68/22, 68/32, 76/24, 83/2, 85/15, 95/11, 95/13, 95/14, 97/3
[=61]

tərəhhüm: is. (Ar.) acıma, merhamet etme
t. 144/27
[=4]

tərəqqi: is. (Ar.) ileri gitme, ilerleme, gelişme
t. 32/3
t.+sində 86/24
t.+sinə 69/1
[=3]

tərənnüm: is. (Ar.) anlatma, ifade etme
t. 147/15
t.+ünə 80/4
[=2]

tərənnüm et-: f. (< Ar. terennum + T. et-) anlatmak, ifade etmek
t. e.-(d)ən 39/3, 119/26, 33/5, 43/1
t. e.-(d)ənlər 32/21
t. e.-(d)ilmişdir 70/6
t. e.-(d)ir 64/12
t. e.-diyi 38/19
t. e.-mişdir 55/24, 173/16, 70/15, 85/2, 40/28
[=13]

tərfi: is. (Ar.) bir üst rütbeye yükseltme, rütbesini bir derece arttırma
t. 106/26
[=1]

tərif: is. (Ar.) bir şey veya kavramı, ne olduğunu ve ne olmadığını gösterecek şekilde temel unsurlarını, özelliklerini belirterek eksiksiz olarak tanıtma, tanımlama
t. 174/27, 116/23
t.+i 76/4
t.+iylə 172/12
[=4]

tərif et-: f. (< Ar. taʿrīf + T. et-) tanımlamak
t. e.-məyi 96/17
t. e.-mişdir 145/17
[=2]

təriflə-: f. tanımlamak, methetmek
t.-yərək 141/7
t.-yir 165/29
[=2]

təriq: is. (Ar.) yol (krş. **tarik**)
t. 43/19, 44/2
t.+i 83/19
[=3]

təriqət: is. (Ar.) aynı dinin içinde birtakım yorum ve uygulama farklılıklarına dayanan, bazı ilkelerde birbirinden ayrılan Tanrı'ya ulaşma ve onu tanıma yollarından her biri
t.+inə 33/2
t.+inin 154/11, 19/7, 27/21
t.+lər 119/1
t.+lərdə 119/1
[=6]

təriqətçi: is. tarikatları yaymak ve yaşatmak isteyen, o yolda çalışan kimse
t.+dir 30/35
[=1]

tərk: is. (Ar.) vazgeçme
t. 32/26, 136/23
t.+i 108/23
[=3]

tərk et-: f. (< Ar. terk + T. et-) vazgeçmek
t. e.-(d)ərək 140/20
t. e.-(d)ir 147/5, 70/27
t. e.-di 44/10
[=4]

tərk eylə-: f. (< Ar. terk + T. eyle-) vazgeçmek
t. e.-r 105/12
[=1]

tərkib: is. (Ar.) tamlama
t. 42/11
t.+lər 76/14
[=2]

tərkibibənd: is. (< Ar. terkīb + Far. bend) divan edebiyatında uyakları başka başka olan birkaç bentten oluşan ve her bendin sonunda kafiyeleri aynı birer beyti bulunan manzume biçimi
t. 42/2, 46/23
t.+lərdən 172/9
t.+ləri 152/5
[=4]

tərli: sf. terlemiş olan, üzerinde ter bulunan
t. 56/13
[=1]

tərsim et-: is. (< Ar. tersīm + T. et-) resmetmek
t. e.-diyi 163/15
t. e.-mişdir 162/4
[=2]

tərtib: is. (Ar.) düzen
t. 46/4
[=1]

tərtib et-: f. (< Ar. tertīb + T. et-) düzenlemek
t. e.-(d)irmiş 102/28
t. e.-mişdi 148/23
[=2]

tərviç: is. (Ar.) destekleme
t. 97/2
[=1]

tərz: is. (Ar.) biçim
t. 20/17, 61/10, 61/12, 61/14
t.+də 173/24, 38/21, 61/10
t.+i 120/26
t.+ində 111/13, 123/16, 32/11, 32/8, 45/21, 69/18, 76/23, 79/16, 80/3, 82/26
t.+inə 104/29, 79/15, 80/7
[=21]

təsadüf: is. (Ar.) rastlama, rast gelme
t. 33/1
[=1]

təsadüf et-: f. (< Ar. teṣāduf + T. et-) rastlamak, rast gelmek
t. e.-dilir 70/10
t. e.-diyi 148/3, 74/20
[=3]

təsadüfən: zf. (Ar.) rastlantı sonucu olarak
t. 80/1
[=1]

təsbih: is. (Ar.) Allah'ı zikir ve tenzih ederken sayının anlaşılması için kullanılan, ibrişim veya ipliğe dizilmiş, çeşitli ağaç veya taşlardan yapılmış, genellikle 33 veya 99 taneden meydana gelen dizi
t. 155/19
[=1]

təsdiq: is. (Ar.) doğru ve yerinde bularak kabul etme, onaylama, onama, tasvip etme
t. 142/11
[=1]

təsəvvüf: is. (Ar.) Tanrı'nın niteliğini ve evrenin oluşumunu varlık birliği anlayışıyla açıklayan dinî ve felsefi akım
t. 28/15, 32/20, 32/24, 56/23
[=4]

təsfiyə eylə-: is. (< Ar. taṣfiye + T. eyle-) arıtmak, temizlemek
t. e.-mək 32/28
[=1]

təsir: is. (Ar.) etki
t. 28/11, 33/8
t.+i 160/1, 161/17, 28/12, 31/25, 32/9, 33/10, 37/29, 47/30, 68/24, 68/30, 76/25, 104/28, 113/10, 113/15, 113/21, 114/17, 114/8, 139/18, 141/6, 142/2, 152/9, 154/10, 154/17, 167/20, 171/19, 30/31, 50/14, 63/28, 64/3, 83/21
t.+ində 58/28, 64/11
t.+ini 75/21, 113/12, 117/3, 140/10, 38/15
t.+iylə 145/27, 147/2, 151/17, 168/22, 168/7, 170/9, 171/12, 172/10, 173/12
t.+ləri 47/22, 114/16
t.+lərinə 139/14
[=51]

təsir burak-: f. (< Ar. teʾṯīr + T. bırak-) etki bırakmak

t. b.-mış 47/24
[=1]

təsir et-: f. (< Ar. teʾs̱īr + T. et-) etkilemek
t. e.-(d)ir 184/15
t. e.-di 177/19
t. e.-məkdə 149/27
t. e.-miş 155/2, 31/2
t. e.-mişdir 76/23, 19/14
[=7]

təsirli: sf. kademeli bir tesir bırakabilecek güçte olan, etkili, müessir
t. 145/30, 55/26
[=2]

təslim: is. (Ar.) bırakma, devretme
t. 144/20
[=1]

təsnif: is. (Ar.) bölümleme
t. 148/19
t.+i 119/22
[=2]

təsnif et-: f. (< Ar. taṣnīf + T. et-) bölümlemek
t. e.-dim 162/27
t. e.-məyə 163/1
[=2]

təsvir: is. (Ar.) betimleme
t. 140/4, 148/16, 148/2, 161/7, 164/18, 165/20, 167/8, 175/6
t.+ə 103/17
t.+i 151/15, 167/4
t.+ini 140/12, 162/2, 70/14, 74/20
t.+iylə167/3
t.+ləri 70/2, 153/12
t.+lərlə 82/23, 174/13
[=20]

təsvir et-: f. (< Ar. taṣvīr + T. et-) betimlemek
t. e.-(d)ən 150/16, 154/2, 84/14, 86/26
t. e.-(d)ərək 151/2
t. e.-(d)ərkən 97/20
t. e.-(d)ilirdi 185/5, 96/26
t. e.-(d)ilmiş 86/28
t. e.-(d)ilmişdir 151/20
t. e.-(d)ir 153/22
t. e.-miş 163/16
t. e.-mişdir 143/23, 148/11, 150/4, 152/12, 154/20, 164/4, 82/25
[=19]

təşbeh: is.(Ar.) benzetme, benzetilme
t. 173/29, 174/12, 113/9
t.+lər 55/19
[=4]

təşəbbüs: is. (Ar.) bir işi yapmaya davranma, girişme, girişim
t.+üylə 182/26
[=1]

təşəkkül: is. (Ar.) belli bir şekle girme, belli bir şekil alma, şekillenme, oluşum
t.+ünə 141/25
[=1]

təşəkkül et-: f. (< Ar. teşekkul + T. et-) belirmek, belli bir biçim almak
t. e.-mişdir 38/2
[=1]

təşəyyü: is. (Ar.) Şiiliği benimseme, Şii olma
t. 32/21, 118/2
[=2]

təşkil: is. (Ar.) oluşturma, ortaya çıkarma, meydana getirme

t. 54/10,139/6, 15/27, 26/5, 123/16
t.+inə 166/7, 177/12
[=7]

təşkil et-: f. (< Ar. teşkīl + T. et-) oluşturmak, ortaya çıkarmak
t. e.-(d)ən 27/13
t. e.-(d)ər 21/23, 38/18, 31/25, 96/14, 32/6
t. e.-(d)ərək 147/13
t. e.-(d)ib 141/3, 172/21, 176/18
t. e.-(d)ilən 172/24
t. e.-(d)ilmişdi 169/24
t. e.-(d)ir 153/15, 177/24, 56/23
t. e.-(d)irdi 140/6, 185/3, 185/5
t. e.-diyi 140/28, 154/11
t. e.-məkdədir 15/15
[=21]

təşkil ol-: f. (< Ar. teşkīl + T. ol-) oluşturmak, ortaya çıkarmak
t. o.-unur 162/12
[=1]

təşnə: sf. (Far.) susamış
t. 105/4, 108/14
t.+lər 98/14
[=3]

təşrif: is. (Ar.) şeref verme, şereflendirme
t. 85/32
[=1]

təşviq et-: f. (< Ar. teşvīḳ + T. et-) isteklendirmek, özendirmek
t. e.-(d)ilər 45/26, 95/6
t. e.-(d)ilmişdir 61/12
t. e.-(d)irdi 175/1, 177/14, 184/15
[=6]

təşviş: is. (Ar.) karıştırma
t.+ə 93/9
[=1]

təşviş et-: f. (< Ar. teşvīş + T. et-) karıştırmak, bulaştırmak
t. e.-mə 126/27
[=1]

tətbiq et-: f. (< Ar. taṭbīḳ + T. et-) uygulamak
t. e.-(d)ib 75/6
t. e.-(d)ən 33/3, 33/4
[=3]

təvaf: is. (Ar.) İslam dininde hac ve umre sırasında Kâbe'nin çevresini yedi kez dönme
t. 174/7
[=1]

təvan: is. bir yapının, kapalı bir yerin üst bölümünü oluşturan düz ve yatay yüzey, taban karşıtı
t. 178/21
[=1]

təvəccöh et-: f. (< Ar. teveccuh + T. et-) bir yere yönelmek
t. e.-məyimiz 15/16
t. e.-mişdir 76/15
[=2]

təvəqqe: is. (Ar.) işleri oluruna bırakan saf, kendi hâlinde (kimse)
t. 83/10
[=1]

təvəllüd: is. (Ar.) doğma, dünyaya gelme, doğum
t. 112/2, 91/6
[=2]

təvəssü: is. (Ar.) genişleme, yayılma
t. 176/17
[=1]

təvəssül: is. (Ar.) sarılma, baş vurma
t. 63/4
[=1]

təvil: is. (Ar.) bir söz veya davranışa bilinen anlamından başka bir anlam verme, başka bir mana ile yorumlama
t.+i 116/17
t.+indən 116/22
[=2]

təvkif: is. (Ar.) tutuklama
t. 21/26
[=1]

təvlid: is. (Ar.) doğurma
t.+i 15/4
[=1]

təvsiə: is. (Ar.) bir şeyin yapılıp yapılmamasını öğütleme, o hususta yol gösterme
t. 84/18
[=1]

təvsif: is. (Ar.) vasıflarını, niteliklerini sayma
t. 160/18, 19/5, 91/13, 91/29
t.+i 41/12
[=5]

təvsif et-: f. (< Ar. tavṣīf + T. et-) nitelendirmek, niteliklerini söylemek
t. e.-dilmişdir 25/10
[=1]

təyid: is. (Ar.) sağlamlaştırma, kuvvetlendirme
t. 177/28
t.+i 107/14
[=2]

təyin: is. (Ar.) belirtme
t. 140/23, 162/4
[=2]

təzad: is. (Ar.) nitelik ve görülenler tam aykırı olma, farklın farklı olma, sakatlık, karşıtlık
t.+lardan 65/21
[=1]

təzəllül: is. (Ar.) kendini hor ve hakir gösterme, kendini aşağı kabul etme, zillete katlanma, alçalma
t. 135/14
[=1]

təziyə: is. (Ar.) başsağlığı (krş. **taziyə**)
t. 104/3, 44/18
[=2]

təzkirə: is. (Ar.) şuara tezkiresi
t.+də 50/19
t.+dən 48/5
t.+lərdə 49/14
t.+lərində 50/1, 52/2
t.+si 50/16, 50/18, 68/18
t.+sində 46/24, 51/28, 56/5
t.+sinin 37/17
[=12]

təzyiq: is. (Ar.) zorlama
t. 149/5
t.+inə 149/25
[=2]

tibb: is. (Ar.) hastalıkların ortaya çıkması, sebep ve sonuçların

araştırılması ilmi, bu hususdaki teknik ve ilmî çalışmalar, hekimlik, tabiplik ilmi
t. 122/17, 38/11, 47/4
[=3]

ticarət: is. (Ar.) kazanç elde etmek için yapılan mal ve ürün alım satımı, alışveriş
t. 122/15, 159/7
t.+i 122/16
t.+lə 104/18, 122/15
[=5]

tiğ: is. (Far.) kılıç
t. 62/18, 83/8, 59/10
t.+i 131/9, 144/21
t.+indən 41/19
t.+ı 65/26
[=7]

tik-: f. inşa etmek
t.-dim 84/4
t.-sə 56/12
[=2]

tikdir-: f. inşa ettirmek
t.-miş 61/6
[=1]

tikən: is. bazı bitkilerin derilerindeki sivri uç
t. 85/31
[=1]

tikil-: f. inşa edilmek
t.-di 162/13
[=1]

tilə-: f. birinden bir şeyin yapılmasını istemek; rica etmek
t.-r 18/7, 18/9
[=2]

tip: is. (Fr.) aynı cinsten bütün varlıkların veya nesnelerin temel özelliklerini büyük ölçüde kendinde toplayan örnek
t. 96/9, 97/6
t.+in 165/6
t.+lər 165/3, 165/5
t.+lərə 163/17
t.+ləri 165/4
t.+lərini 163/16
[=8]

tipik: sf. (Fr.) bir kimseyi veya nesneyi niteleyen, karakteristik
t. 140/13, 146/2
[=2]

tiryaki: sf. (Ar.) afyon, tütün, kahve, çay vb. keyif veren maddelere alışmış olan (kimse)
t.+yi 126/24
[=1]

toxum: is. (Far.) bitkilerde döllenme sonunda yumurtacıktan oluşan ve yeni bir bitki oluşmasını sağlayan tane; ekecek
t. 166/22
t.+unu 166/22
[=2]

toquşma: is. tokuşmak işi
t.+ları 140/3
[=1]

topçuluq: is. topçu olma durumu
t. 68/2
[=1]

topla-: f. bir araya getirmek; cemetmek
t.-dı 160/16
t.-mış 172/22

[=2]

toplan-: f. toplama işine konu olmak
t.-an 165/19
t.-ırdı 160/23
[=2]

toplanma: is. toplanmak işi
t.+ğa 71/25
[=1]

toplaş-: f. toplanmak
t.-ırdılar 169/22
[=1]

toprağ: is. yer kabuğunun, toz durumuna gelmiş türlü kütle kırıntılarıyla, çürümüş organik cisimlerden oluşan ve canlılara yaşama ortamı sağlayan yüzey bölümü; kara yer, hâk, türap
t. 59/13
t.+ına 152/16
t.+ında 166/22
[=3]

tök-: f. sıvı veya tane durumunda olan şeyleri bulundukları kaptan başka bir yere boşaltmak
t.-dükcə 59/12
t.-ərsən 173/10
t.-mə 56/11
t.-məyibdir 73/13
t.-üm 100/13
[=5]

tökül-: f. dökme işi yapılmak veya dökme işine konu olmak
t.-üb 106/23, 168/27
t.-ür 153/5
[=3]

törə-: f. oluşmak, ortaya çıkmak, meydana çıkmak; gelmek
t.-məkdən 15/4
[=1]

törətmə: is. türetmek işi
t.+sindən 166/17
[=1]

tösvif: is. (Ar.) bir düşünce veya davranışın doğru ve isabetli olduğunu belirtme, uygun bulma; onama
t. 154/7
[=1]

tövbə: is. (Ar.) işlediği bir günah veya suçtan pişman olarak bir daha yapmamaya karar verme
t. 93/8
[=1]

tövhid: is. (Ar.) Allah'ın birliğine inanma, bir sayma, bir olarak bakma
t. 103/5, 33/13, 33/14, 33/16, 33/17, 33/18, 33/20, 33/21, 33/22, 41/12
t.+də 107/5
[=11]

tövsiyə et-: f. (< Ar. tavṣiye + T. et-) bir şeyin yapılmasını veya yapılmamasını öğütlemek, salık vermek
t. e.-(d)irəm 22/8
[=1]

trajediya: is. (Fr.) konusunu efsanelerden veya tarihsel olaylardan alan, acıklı sonuçlarla bağlanan bir tür tiyatro eseri; ağlatı, facia, tragedya
t.+lar 184/24
[=1]

tuba: is. (Ar.) cennette bulunana ve bütün cennete gölge saldığına inanılan, kökü yukarıda, dalları aşağıda büyük ağaçlar
t.+dən 121/17
[=1]

tufan: is. (Ar.) Nuh peygamber zamanında dünyayı kaplayacak şekilde yağan çok şiddetli yağmur
t. 101/13, 129/15, 90/10
t.+a 135/9
t.+ı 114/12
t.+lar 90/9
[=6]

tuğyan: is. Ar.) taşma, coşma, su baskını
t. 136/16
[=1]

tumar: is. (Ar.) tomar
t.+dan 88/12
[=1]

tut-: f. elde bulundurmak, ele almak
t. 113/24, 113/25, 174/21
t.-a 32/2, 45/4
t.-aq 77/7
t.-an 55/22
t.-ar 180/21, 66/9
t.-du 61/27
t.-duğu 145/7
t.-duqca 71/13
t.-dum 113/27
t.-ma 113/25, 60/7
t.-mayıb 92/21
t.-maz 33/15
t.-muş 153/29, 72/20, 75/2
t.-sa 126/10
t.-sun 172/2
t.-ub 101/1, 120/21, 153/2, 180/27
t.-ubdur 60/21
t.-ur 176/16
[=28]

tutul-: f. tutma işi yapılmak veya tutma işine konu olmak
t. 96/16
t.-muş 60/22, 60/23, 60/24, 60/27
t.-ur 44/4, 59/7
[=6]

tutuş-: f. alevlenmeye, yanmaya başlayan, alev almak
t.-mayınca 25/19
t.-ub 77/7
[=2]

tuyuq: is. mâni biçiminde, aruzun "failatün failatün failün" kalıbıyla yazılmış, dört mısralı bir nazım türü
t. 26/22, 26/24, 26/9
t.+lar 31/3
t.+larından 26/4
[=5]

tüfəng: is. (Far.) uzun türülü, taşınabilir çıkarılabilir silah
t.+lə 80/1
[=1]

tüğyan: is. (Ar.) taşma, coşma
t. 129/14
[=1]

tükən-: f. bitmek, hiç kalmamak
t.-di 120/12, 178/21
t.-miş 179/26
t.-üb 178/16
[=4]

tükənməz: sf. tükenmeyen, bitmeyen
t. 66/3
[=1]

tülək: sf. tülemiş, tüyleri dökülmüş (kuş veya kümes hayvanı)
t. 152/16
[=1]

tülkü: is. köpekgillerden, sivri burunlu, uzun ve çok ibadetli kuyruklu ve postu kürk olarak kullanılan, kümelere zarar veren, sansardan büyük, çok kurnaz, yabani, memeli hayvan
t.+nün 133/33
[=1]

tütün: is. patlıcangillerden, birleşiminde nikotin bulunan otsu bir bitki
t. 100/15, 57/8
[=2]

Tafili: öz. is.
T. 50/10
[=1]

Taib: öz. is.
T.+dir 67/30, 97/15
[=2]

Taləbi: öz. is.
T. 168/5
[=1]

Talibiyyə: öz. is.
T. 133/32
T.+dən 133/36
[=2]

Tanrı: öz. is.
T. 41/4
[=1]

Tartarbasar: öz. is.
T.+a 69/20
[=1]

Tarzik: öz. is.
T. 61/10
[=1]

Tatar: öz. is.
T. 162/10, 162/11, 162/13, 162/15
T.+ın 162/15
[=5]

Tatarskiyəvə Domosti: öz. is.
T. D. 182/22
[=1]

Tatarşünas: öz. is.
T.+larda 25/28
[=1]

Tavadiyan: öz. is.
T. 88/4
[=1]

Taza Həyat: öz. is.
T. H. 72/1
[=1]

Tehran: öz. is.
T. 111/12, 22/18
T.+a 122/20
T.+da 104/22
T.+ə 85/32
T.+ın 85/30
[=6]

Teymur Aqa: öz. is.
T. A. 164/12, 166/10
[=2]

Tezarı: öz. is.
T. 139/11, 139/15
[=2]

Təbriz: öz. is.
T. 104/21, 127/33, 64/23, 64/25, 64/26
T.+də 104/18, 122/15, 122/18, 136/58, 168/15, 85/15, 97/17, 111/12, 123/11, 128/4, 133/37, 137/13, 137/14, 137/5, 145/7, 164/27, 31/17, 99/3, 99/5, 42/18, 46/6, 50/28, 54/8, 55/13, 55/14, 63/32
T.+dən 49/11
T.+ə 122/15, 122/18, 122/30, 145/4, 154/1, 164/26
T.+i 52/18, 61/7, 64/12
[=41]

Təbriz Əhlinə Xitab: öz. is.
T. Ə. X. 145/5
[=1]

Təbrizi: öz. is.
T. 125/21, 22/18, 31/22
[=3]

Təbrizli: öz. is.
T. 19/8, 27/7, 85/1, 50/25, 54/10, 61/21
T.+dir 100/14, 127/33, 61/18
[=9]

Təbrizli Kəlbəli: öz. is.
T. K. 52/17
[=1]

Təhzibül-əxlaq: öz. is.
T. 142/8
[=1]

Tərcüman: öz. is.
T. 171/4
[=1]

Tərzi: öz. is.
T. 113/11, 61/16
[=2]

Tərzi Əfşar: öz. is.
T. Ə. 61/8
[=1]

Təsir: öz. is.
T. 115/10, 140/27, 145/5, 175/5, 176/30, 61/21, 61/24, 61/27, 63/4, 83/25, 96/13
T.+dir 61/22
T.+in 61/30, 62/11, 62/12, 62/6
[=16]

Təzkirətül-müasir: öz. is.
T.+in 61/28
[=1]

Təzkirətüş-şüəra: öz. is.
T.+sında 25/9, 19/4
[=2]

Tiflis: öz. is.
T. 68/29, 140/26, 145/24, 148/13, 148/17, 148/2, 184/3, 184/4
T.+də 20/16, 140/23, 140/28, 142/6, 147/11, 147/16, 155/15, 161/27, 162/24, 165/8, 168/10, 182/29, 162/10, 162/13, 182/22, 122/29, 123/1
T.+ə 122/27, 141/2, 147/9, 161/19
[=29]

Tiflisilə Əlvida: öz. is.
T. Ə. 148/15, 148/18
[=2]

Tomsin: öz. is.
T. 16/20
[=1]

Topçi: öz. is.
T. 68/2
[=1]

Töhfeyi Sami: öz. is.
T. S. 49/20, 50/2
T. S.+də 50/5
[=3]

Tövrat: öz. is.
T. 155/21
[=1]

Tubi Xanım: öz. is.
T. X. 161/23
[=1]

Tur: öz. is.
T. 29/13, 29/18
[=2]

Turani: öz. is.
T. 15/11
[=1]

Tuti: öz. is.
T. 121/9, 126/24, 69/4
[=3]

Türab: öz. is.
T. 149/28
[=1]

Türk: öz. is.
T. 15/10, 15/11, 15/12, 15/18, 15/21, 15/26, 15/3, 15/4, 15/7, 15/8, 15/9, 16/10, 16/26, 16/32, 18/26, 19/14, 20/30, 21/5, 22/9, 28/6, 36/5, 36/7, 39/6, 41/7, 45/26, 45/27, 47/22, 47/24, 47/25, 47/8, 49/7, 49/9, 51/4, 54/4, 67/4, 67/6, 67/7, 80/6, 89/20, 95/4, 96/14, 96/16, 96/22, 113/7, 184/12, 184/6, 184/7, 184/8
T.+əm 112/13
T.+lər 15/27, 16/14, 16/7, 22/10
T.+lərdən 16/3, 16/6
T.+ləri 15/10, 27/5
T.+lərin 24/7, 17/12
T.+lərindən 36/10
T.+lərindəndir 25/6, 32/18
T.+lərinə 24/10
T.+lərinin 111/17
[=64]

Türkcə: öz. is.
T. 101/4, 104/21, 104/28, 142/2, 15/12, 15/7, 160/14, 17/24, 17/33, 17/34, 18/16, 18/2, 18/3, 19/5, 20/25, 21/10, 21/5, 21/6, 21/7, 25/6, 25/8, 37/21, 37/6, 47/20, 49/10, 52/11, 52/9, 67/27, 67/28, 68/1, 68/21, 95/15, 95/5, 97/12, 97/17, 99/4, 99/7, 19/13, 67/30, 111/11, 112/9, 113/11, 116/17, 116/22, 121/11, 123/11, 125/1, 127/12, 127/34, 127/7, 129/7, 133/36, 135/5, 136/13, 142/30, 148/26, 162/5, 164/16, 165/9, 168/21, 182/22, 25/10, 25/26, 26/4, 28/25, 31/2, 31/5, 31/9, 32/17, 41/6, 41/9, 42/2, 42/21, 45/24, 45/25, 46/30, 46/8, 47/2, 47/5, 49/13, 49/16, 49/18, 50/21, 50/30, 50/5, 50/8, 52/12, 52/17, 52/23, 54/5, 55/30, 56/19, 58/24, 58/28, 59/1, 59/15, 61/11, 61/5, 61/9, 62/12, 62/13, 62/7, 63/30, 64/1, 177/4, 26/4, 129/8
T.+dən 91/7, 97/15, 172/6
T.+dir 123/13, 143/2
T.+ni 147/17
T.+nin 16/11, 17/25, 21/22, 21/3, 52/26, 67/6
T.+si 22/2
T.+yə 16/18, 22/13, 145/15, 148/24, 169/4, 57/11
[=126]

Türk Dil Kurumu: öz. is.
T. D. K. 26/10
[=1]

Türki: öz. is.

T. 16/32, 171/30, 37/15, 37/4, 38/9, 39/5, 68/32, 112/13, 125/5
[=9]

Türki qədim: öz. is.
T. q. 24/15
[=1]

Türkiyə: öz. is.
T. 42/17, 46/20, 55/24, 111/7, 166/16, 166/22, 168/10, 21/19, 85/28
T.+də 21/14, 22/11, 166/23, 168/7
T.+nin 15/14, 24/6
T.+yə 31/22
[=16]

Türkmən: öz. is.
T. 25/29, 28/13, 67/11, 52/31
[=4]

Türkməncə: öz. is.
T. 16/10
[=1]

Türkmənçay: öz. is.
T. 139/9
[=1]

Türkolog öz. is.
T. 67/14, 67/16
[=2]

Türkoloji: öz. is.
T. 22/15
[=1]

Türküstan: öz. is.
T.+ın 16/13, 16/14
[=2]

Türkləş-: öz. is.
T.-mişdi 16/6
[=1]

u: bağ. ve
u. 53/9, 62/27, 63/3, 65/23, 125/24, 136/45, 136/53
[=7]

uc: is. bir şeyin sivri tarafı
u.+ları 151/22
u.+u 77/10
u.+undan 149/11
[=3]

uca: sf. yüksek
u. 32/4, 38/6, 56/6, 98/12
[=4]

ucal-: f. yükselmek
u.-ub 126/22
[=1]

ucuz: sf. değeri, kıymeti olmayan
u. 159/11
[=1]

uça bil-: f. uçma ihtimali veya imkânı bulunmak
u. b.-irsən 34/3
[=1]

ud: is. (Ar.) klasik Türk müziği araçlarından mızrapla çalınan bir çalgı

u. 43/13, 52/24
[=2]

uğrunda: zf. amacında, yolunda

u. 141/10, 162/7
[=2]

uğur: is. baht, saadet

u.+dur 18/21
[=1]

ulus: is. el, oba, yurt, vatan
u.+umdan 90/3
[=1]

um-: 1. f. bir şeyin olmasını istemek, ümitle beklemek
u.-arım 53/17
2. f. sanmak, tahmin etmek
u.-duğu 52/19
[=2]

uma bil-: f. umma ihtimali veya imkânı bulunmak
u. b.-ir 146/21
[=1]

umman: is. (Ar.) okyanus
u. 179/7
u.+a 34/17
[=2]

umur: is. eskimiş
u. 74/1
[=1]

unsur: is. (Ar.) öğe
u.+ları 38/16
[=1]

unudul-: f. unutma işine konu olmak
u.-maz 119/25
u.-muşdu 128/1
[=2]

unut-: f. aklında kalmamak, hatırlamamak, aklından çıkmak
u.-ma 63/14
u.-mayaq 93/11
[=2]

unutma: is. unutmak durumu; nisyan
u.+ğa 70/19
[=1]

ur-: f. elini veya elinde tuttuğu bir şeyi bir yere veya bir kimseye hızla çarpmak
u.-ar 84/25, 86/8
u.-duğumca 39/19
u.-maq 60/23
u.-um 56/12
[=5]

usan-: f. bir şeyden hoşlanmaz veya sıkılır duruma gelmek
u.-madın 64/21
u.-mayan 112/23
u.-maz 19/16, 19/29, 45/20, 45/7
[=6]

usandır-: f. usanmasına yol açmak
u.-dı 19/16, 45/7
[=2]

ustad: is. (Far.) bilim veya sanat alanlarından herhangi birinde üstün bilgisi ve yeteneği olan kimse
u. 154/21, 27/2, 33/9, 76/24, 76/25
u+ı 104/27, 150/24, 161/5, 20/18, 27/10, 36/5, 38/27, 55/21, 65/17, 97/16
u.+ıdır 19/7
u.+ımdan 34/2
u.+larından 113/8, 185/2
[=19]

ustalıq: is. usta olma durumu
u.+la 179/21
[=1]

uşaq: is. çocuk
u. 146/20
u.+(ğ)a 146/19

u.+(ğ)ı 177/10
u.+lar 143/2
u.+larıyla 177/30
[=5]

uşaqlıq: is. çocukluk
u. 104/26, 54/6, 54/8
u.-dan 38/9
[=4]

utan-: f. mahcup olmak
u. 168/24
u.-arlar 48/11
u.-maz 19/27, 45/18, 89/10
[=5]

uyğun: sf. elverişli olan, ideal
u. 119/12, 39/4, 40/18
u.+dur 119/22
[=4]

uyğunlaşdırıl-: f. tatbik edilmiş
u.-mış 148/1
[=1]

uyma: is. uyma işi
u.-ma 84/22
[=1]

uz: zf. uzak
u.+dan 127/8
[=1]

uzaq: is. yakın olmayan yer
u. 120/19, 141/9
u.+dır 141/9
u.+larda 177/20
[=4]

uzaqlaşdır-: f. uzağa götürmek
u.-maq 57/18
[=1]

uzaqlaşdırıl-: f. uzaklaşması sağlanmak
u.-dı 183/28
[=1]

uzun: zf. uzun süre devam edecek biçimde, uzun süre
u. 118/2, 119/23, 126/20, 127/8, 150/16, 54/17
[=6]

uzuv: is. organ
u.+larından 140/29
u.+larını 177/13
[=2]

Uhdi: öz. is.
U. 57/1
[=1]

Ulumuddin: öz. is.
U.+i 133/29
[=1]

Ural Altay: öz. is.
U. A. 16/13, 16/14
[=2]

Urmiyə: öz. is.
U. 61/8
[=1]

Ustad Şəhriyar: öz. is.
U. Ş. 21/9
U. Ş.+ın 104/28
[=2]

Uyğur: öz. is.
U. 17/10, 17/9
[=2]

Uyğurca: öz. is.

U.+ya 17/11
[=1]

Uyğur Türkləri: öz. is.
U. T. 17/7, 17/8
[=2]

Uzun Həsən: öz. is.
U. H. 31/17
[=1]

ü: bağ. ve
ü. 116/27, 125/16, 136/51, 143/20, 34/19, 62/20, 62/21, 62/27
[=8]

übudiyyət: is. (Ar.) kulluk
ü.+dən 167/12
ü.+ə 167/9
[=2]

üç: is. ikiden bir fazla
ü. 15/23, 153/23, 160/18, 164/24, 167/27, 17/24, 19/13, 22/10, 37/4, 41/5, 48/8, 51/5, 51/6, 53/1, 59/15, 76/17, 96/2, 176/14
ü.+ü 150/25, 46/29
[=20]

üçün: ed. amacıyla maksadıyla
ü. 60/10, 60/12, 60/14, 60/15, 60/16, 60/18, 60/20, 60/23, 60/3, 60/6, 60/7, 60/8, 71/10, 83/14, 91/23
ü.+dür 72/17
[=16]

üçüncü: sf. sırada ikinciden sonra gelen
ü. 15/27, 16/11, 17/28, 176/18, 26/1, 82/27
[=6]

üftadə: sf. (Far.) düşmüş. fakir, biçare

ü.+lərin 141/8
[=1]

üləma: is. (Ar.) bilgin
ü. 92/16
[=1]

ülfət: is. (Ar.) anlaşabileceği kişilerle güzel bir şekilde görüşüp konuşma
ü. 179/27, 77/7
[=2]

ülgü: is. ölçü
ü. 20/9
[=1]

üməra: is. (Ar.) bey, amir
ü.+ya 57/3
[=1]

ümid: is. (Far.) umut
ü. 43/26, 66/7
ü.+im 108/28
[=3]

ümid et-: f. (< Far. umīd + T. et-) bir şeye ümidi olmak, beklemek
ü. e.-(d)irem 21/31
ü. e.-diyi 52/19, 90/22
[=3]

ümidini kəs-: f. (< Far. umīd + T. kes-) bir şeye olan ümidini yitirmek
ü. k.-mir 117/11
[=1]

ümidli: sf. umutlu
ü. 76/18
[=1]

ümidsizliq: is. umutsuzluk
ü. 177/23
ü+(y)ə 117/21, 129/6
[=3]

ümman: is. (Ar.) okyanus
ü. 68/10
[=1]

ümumi: sf. (Ar.) genel
ü. 177/7, 96/23
[=2]

ümumiləştir-: f. genelleştirmek
ü.-ərək 140/13
[=1]

ümumiyyətlə: zf. genellikle
ü. 147/13, 148/29, 173/13
[=3]

ünas: is. (Ar.) kadın
ü. 83/18
[=1]

ünsür: is. (Ar.) bir şeyin tertib hissesi
ü.+dən 154/22
[=1]

ünvan: is. (Ar.) ad; san
ü. 182/4
ü.+ını 122/18, 122/24, 171/16, 55/17
[=5]

ürək: is. kalp
ü. 135/14, 136/24, 136/41
ü.+(ğ)i 59/23, 59/29
ü.+(ğ)imle 63/18
ü.+(ğ)in 63/23
ü.+(y)im 135/20
[=8]

ürəkdən: zf. içten
ü. 107/21, 131/27
[=2]

ürək xəstəliği: is. kalp hastalığı
ü. x.+ndən 161/27
[=1]

ürəkləri yandır-: f. acı çektirmek
ü. y.-an 97/5
ü. y.-ıb 86/27
[=2]

ürəkli: sf. tehlikeyi korkusuzca karşılayan, hiçbir şeyden korkusu olmayan; koçak
ü. 146/13
[=1]

ürfan: is. (Ar.) bilme, anlama, sezme
ü. 171/20, 39/8
[=2]

üryan: sf. (Ar.) çıplak
ü. 105/5, 126/4
[=2]

üslub: is. (Ar.) bir türün, bir çağın kendine özgü anlatış biçimi; biçem, tarz, stil
ü. 55/20, 80/7
ü.+a 153/20
ü.+i 69/30
ü.+u 153/9, 97/20, 143/25
ü.+unda 151/17, 152/5
ü.+undan 173/23
[=10]

üst: sf. bir şeyin en yukarı yüzü (alt karşıtı)

ü.+ə 108/6, 136/42, 86/8, 82/3, 91/21, 104/9, 105/28, 105/5, 126/7, 152/4, 87/30
ü.+də 155/6
ü.+dən 92/10, 126/9
ü.+ünde 107/25, 68/6, 16/19
[=17]

üstün: sf. benzerlerine göre daha yüksek bir düzeyde olan
ü. 153/18, 21/17, 47/3, 54/18
[=4]

üsul: is. (Ar.) belli ilke ve kurallara göre izlenen yol
ü+da 183/8
ü.+ləriylə 175/11
ü.+u 140/8
ü.+una 164/10
ü.+undan 176/5
ü.+undə 164/12
ü.+unu 151/2
[=7]

üsyan: is. (Ar.) başkaldırı
ü.+a 31/1
ü.+ından 62/10
[=2]

üsyançılıq: is. başkaldırıcılık
ü.176/21
[=1]

üz: is. çehre
ü. 84/5
ü.+dən 77/14,131/11
ü.+dür 165/29
ü.+ə 86/7, 180/27
ü.+ü 131/24
ü.+ümü 85/21
ü.+ün 116/26, 59/25, 91/2
ü.+ünə 108/11, 59/17
ü.+və 106/23, 106/24, 106/25
[=16]

üz çevir-: f. gösterdiği ilgiyi kesme
ü. ç. 71/16
[=1]

üzərə: ed. amacıyla, şartıyla (krş. **üzrə**)
ü. 184/19, 100/15
[=2]

üzərində: zf. bir şeyin üzerinde
ü. 47/20, 47/30, 55/26, 154/10
[=3]

üzərinə: zf. üstüne
ü. 146/9, 79/6
[=2]

üz qoy-: f. yönelmek istikamet almak

ü. q.-dum 121/14
[=1]

üzlü: sf. çehreli
ü. 164/11,165/20
[=2]

üzrə: ed. amacıyla, şartıyla (krş. **üzərə**)
ü. 28/31, 68/11, 68/13, 68/9, 116/24, 152/1, 152/2, 152/3
[=8]

üz tut-: f. yönelmek, olmak üzere bulunmak
ü. t.-ub 89/4
[=1]

üz-üzə: yüz yüze
ü. 77/8
[=1]

üz ver-: f. ilgi göstermek
ü. v.-ib 82/12
[=1]

Ümməxan: öz. is.
Ü. 87/29
[=1]

Ümmi Ləyla: öz. is.
Ü. L.+nın 98/11
[=1]

Üsuli-cədid: öz. is.
Ü. 172/20
[=1]

Üştibin: öz. is.
Ü.+də 112/5, 113/14
Ü.+ə 112/6
[=3]

Üzeyir Hacıbəyof: öz. is.
Ü. H. 45/5
[=1]

vadi: is. (Ar.) iki dağ arasında uzanan arazi
v.+lərdə 38/11, 65/15
v.+sində 16/23, 33/6, 39/28
v.+yi 98/2
[=6]

vahib: is. (Ar.) veren, bağışlayan, hibe eden (kimse)
v. 28/28
[=1]

vahid: sf. (Ar.) tek, yalnız
v. 88/26
[=1]

vaxt: is. (Ar.) zaman
v.+ı 80/11
[=1]

vaiz: is. (Ar.) ibadet yerlerinde öğüt niteliğinde dinî konuşmalar yapan kimse; öğütçü
v. 170/23
v.+i 86/5
[=2]

vajəgun: sf. (Far.) baş aşağı, ters, uğursuz
v. 97/28
[=1]

vaqe: sf. (Ar.) meydana gelen, vuku bulan
v. 70/12, 148/10, 169/14, 67/5
v.+ini 97/17
v.+ləri 62/6
v.+sini 102/15
v.+yi 103/9, 140/15
[=9]

vaqe ol-: f. (< Ar. vāḳiʿ + T. ol-) meydana gelmek, vuku bulmak
v. o.-an 16/31
v. o.-muşdur 176/28
[=2]

vaqiə: is. (Ar.) Oolan, vuku bulan, ortaya çıkan her türlü durum, hdise, olay
v. 42/10
[=1]

vaqit: is. (Ar.) zaman
v. 68/5
v.+lərini 93/2
[=4]

valəh: is. (Ar.) hayran
v. 120/13, 129/12

[=2]

valeh ol-: f. heyran olmak, meftun olmak, vurulmak
v. o.-du 29/9
[=1]

vali: is. (Ar.) bir ilde devleti temsil eden en büyük mülki amir
v. 88/6
v.+lərə 166/7
v.+yi 88/3
[=3]

var: is. kâinatta veya düşüncede bulunan, mevcut olan
v. 15/8, 39/10, 39/29, 39/31, 43/26, 47/12, 54/1, 59/24, 64/13, 65/5, 66/7, 71/12, 73/19, 74/27, 81/8, 83/20, 83/21, 83/22, 83/23, 84/12, 87/23, 90/22, 90/7, 98/25, 98/26, 98/28, 98/30, 99/2, 103/28, 108/28, 122/13, 125/20, 131/7, 153/2, 157/5, 160/19, 174/14, 174/15, 174/16, 174/17, 174/18, 175/16, 176/2, 180/10, 180/9
v.+dı 107/8, 170/30, 171/12, 172/24, 49/7
v.+dır 16/22, 168/22, 171/3, 172/30, 21/21, 26/9, 32/10, 32/15, 33/25, 33/5, 41/10, 41/13, 42/14, 42/17, 46/2, 46/21, 46/23, 46/28, 46/9, 49/15, 50/8, 51/1, 55/30, 56/22, 57/1, 57/8, 61/7, 63/31, 68/25, 76/17, 84/7, 96/4, 98/29, , 85/2, 101/5, 103/8, 104/22, 113/15, 125/14, 168/10, 116/17, 118/1, 121/11, 123/17, 125/2, 125/3, 129/8, 143/5, 148/1, 148/4, 150/18, 152/6
v.+ımdı 178/4
v.+ımdır 106/10
[=104]

varaqa: is. (Ar.) bir tek yaprak, üzerinde yazı bulunan kâğıt pusula
v. 182/22
[=1]

varis: is. (Ar.) kendisine miras düşen kimse
v.+dir 68/9
v.+i 98/27
[=2]

varlı: sf. gelir seviyesi yüksek zengin kimse
v. 162/11
[=1]

varlıq: is. var olma durumu, var edilmiş olma
v. 142/15
v.+(ğ)ın 142/17, 167/17, 27/17
v.+dan 167/16
v.+ları 40/6
v.+ların 65/11
[=7]

vasil et-: f. (< Ar. vāṣil + T. et-) ulaşma, birleşme
v. e.-(d)ər 39/25
[=1]

vasil ol-: f. (< Ar. vāṣil + T. et-) ulaşmak, erişmek
v. o.-max 32/26
v. o.-maq 65/12
[=2]

vasitə: is. (Ar.) bir işin gerçekleşmesi için gerekli olan şey, kullanılan nesne
v.+ləri 74/23
[=1]

vasitəsiylə: zf. aracılığıyla

v. 140/24, 145/26, 47/31
[=3]

vay: ün. şaşkınlık, kızgınlık, şikâyet, esef, telaş, acı, sevgi vb. çeşitli duygularda anlamı kuvvetlendirir
v. 65/13
[=1]

vayəh: is. (Far.) nasip, kısmet
v. 34/19
[=1]

vaz keç-: f. (< Far. vāz + T. geç-) artık istemez olmak, terketmek, bırakmak
v. k.-ək 93/27
v. k.-miş 161/18
v. k.-mişdir 147/3
[=3]

vefa: is. (Ar.) sözünde durma, verilen sözü yerine getirme
v.+dən 128/26
[=1]

vekil: is. (Ar.) başkası adına söz söyleyen veya hareket eden kimse
v.+i 164/27
v.+lərin 164/25
[=2]

ver-: f. İletmek, eriştirmek
v. 39/17, 43/2, 113/28, 115/21, 130/17, 155/4
v.-di 152/18, 178/20, 49/12, 56/10
v.-dik 168/2
v.-dikdən 140/30, 162/2
v.-dikləri 92/10
v.-dilər 92/12, 165/17
v.-diyi 24/4, 37/15, 55/11
v.-düm 47/12
v.-ə 56/10
v.-əceyik 108/15
v.-ən 128/14, 27/3, 36/14, 43/2, 47/1, 17/13
v.-ər 39/19, 40/26
v.-ərdin 167/14
v.-əsən 101/2
v.-ib 86/19, 100/10, 106/6, 144/15
v.-ibdi 104/9
v.-im 106/17
v.-ir 136/19, 144/4, 55/17, 56/11, 56/21, 160/9, 167/4, 84/28
v.-irdi 140/12
v.-irlər 60/20
v.-mə 135/28, 63/21, 41/4, 43/29, 51/8
v.-mədiyi 47/7
v.-mək 148/9, 163/6
v.-məkdədir 15/5
v.-məmək 165/27, 166/6
v.-məmişdir 141/31
v.-məzlə 107/10
v.-miş 174/27, 68/10, 70/15
v.-mişdi 15/27
v.-mişdir 111/16, 141/17, 147/30, 154/10, 164/6, 38/29, 46/27, 51/5, 148/26
v.-mişlər 16/9
v.-məsə 51/13
v.-sən 73/16
v.-üb 63/15
[=78]

verə bil-: f. verme ihtimali veya imkânı bulunmak
v. b.-meyən 149/8
[=1]

verəm: is. (Ar.) bulaşıcı bir hastalık; ince ağrı, ince hastalık, tüberküloz
v. 135/21
[=1]

vergi: is. kamu giderlerini karşılamak üzere yasalara uygun olarak halktan alınan para, resim
v. 182/23
v.+ləri 149/8
[=2]

veril-: f. verme işine konu olmak
v.+di 15/6
v.+əcəyini 146/16
v.+ən 146/8, 147/28
v.+miş 17/26
[=5]

verimli: sf. iyi ürün veren, verimi çok olan
v. 52/28
[=1]

vesl: is. (Ar.) ulaşma, birleşme
v. 130/21
[=1]

və: bağ. (Ar.) iki kelime, cümle ve öbeği birbirine bağlar, ile
v. 101/4, 103/1, 103/2, 103/3, 111/11, 111/12, 111/13, 111/18, 111/6, 111/7, 112/10, 112/2, 112/6, 112/8, 113/11, 113/16, 113/7, 113/8, 114/16, 117/1, 117/2, 118/3, 119/27, 122/14, 122/15, 122/16, 122/18, 122/20, 122/23, 122/30, 123/1, 123/15, 123/2, 123/3, 123/4, 127/32, 127/33, 128/17, 129/8, 129/9, 141/11, 141/13, 145/28, 15/11, 15/12, 15/13, 15/14, 15/16, 15/18, 15/19, 15/24, 15/3, 15/4, 150/18, 152/14, 155/2, 16/1, 16/10, 16/11, 16/12, 16/13, 16/16, 16/19, 16/21, 16/22, 16/24, 16/26, 16/28, 16/30, 16/31, 16/32, 16/33, 16/4, 16/5, 16/8, 16/9, 160/10, 162/12, 162/14, 162/15, 162/18, 162/9, 163/15, 163/16, 163/17, 163/5, 163/8, 163/9, 164/1, 164/16, 164/17, 164/19, 164/2, 164/22, 164/3, 164/5, 164/7, 164/8, 165/19, 166/15, 166/16, 166/25, 166/26, 167/12, 167/14, 167/3, 167/6, 167/8, 168/13, 168/15, 168/19, 168/21, 169/29, 17/14, 17/15, 17/16, 17/17, 17/2, 17/22, 17/24, 17/25, 17/26, 17/27, 17/29, 17/32, 17/4, 17/8, 17/9, 170/1, 170/11, 170/15, 170/28, 170/9, 171/13, 171/14, 171/19, 172/12, 172/13, 176/19,
176/20, 176/27, 177/12, 177/13, 177/15, 177/16, 177/26, 177/29, 177/30, 177/7, 177/8, 178/1, 178/28, 179/17, 179/18, 18/2, 18/24, 18/25, 18/27, 18/29, 18/3, 18/32, 18/33, 180/1, 180/2, 182/17, 182/18, 182/23, 182/24, 182/27, 182/28, 182/30, 183/1, 183/10, 183/2, 183/6, 183/7, 183/8, 183/9, 184/23, 184/26, 185/1, 185/5, 185/9, 19/1, 19/11, 19/14, 19/2, 19/31, 19/4, 19/5, 19/6, 19/8, 20/11, 20/12, 20/15, 20/17, 20/18, 20/19, 20/2, 20/22, 20/23, 20/25, 20/26, 20/27, 20/28, 20/29, 20/3, 20/30, 20/31, 20/33, 20/4, 20/7, 20/8, 20/9, 21/1, 21/10, 21/11, 21/14, 21/17, 21/2, 21/20, 21/21, 21/23, 21/24, 21/27, 21/29, 21/31, 21/32, 21/34, 21/5, 21/7, 22/16, 22/17, 22/19, 22/2, 22/3, 22/4, 22/5, 22/9, 24/11, 24/12, 24/16, 24/21, 24/4, 24/5, 24/6, 24/8, 24/9, 25/25, 25/4, 25/6, 25/8, 26/3, 26/30, 26/6, 26/7, 26/9, 27/1, 27/13, 27/16, 27/17, 27/18, 27/20, 27/22, 27/23, 27/26, 27/3, 27/4, 27/6, 27/8, 27/9, 28/10, 28/11, 28/12, 28/13, 28/14, 28/4, 28/6, 28/7, 28/9, 31/24, 31/25, 32/10, 32/11, 32/12, 32/14, 32/16, 32/17, 32/24, 32/28, 32/29, 32/30, 32/4, 32/6, 33/2, 33/8, 33/9, 34/24, 36/4, 37/16, 38/11, 38/19, 38/2, 38/6, 39/2, 39/21, 39/24, 40/22, 41/5, 41/9, 42/1, 42/11, 42/23, 43/13, 48/13, 48/3, 49/14, 61/15, 62/1, 63/31, 66/12, 67/13, 67/20, 67/21, 70/2,

70/7, 76/7, 79/13, 79/14, 79/16, 79/18, 79/19, 79/20, 80/1, 80/2, 80/5, 80/6, 80/7, 82/17, 82/20, 82/22, 82/26, 82/8, 83/1, 83/26, 83/27, 83/3, 84/16, 84/17, 84/18, 84/7, 85/1, 85/16, 85/2, 85/27, 85/28, 85/3, 86/22, 86/23, 86/24, 86/28, 89/18, 89/20, 89/21, 91/12, 91/14, 91/16, 91/7, 91/8, 93/2, 93/27, 93/28, 94/2, 95/6, v. 100/16, 100/17, 101/5, 101/6, 102/14, 102/16, 102/18, 102/19, 102/21, 102/24, 102/25, 102/26, 102/27, 103/1, 103/5, 103/6, 103/7, 103/8, 103/9, 104/17, 104/18, 104/19, 104/21, 104/22, 104/24, 104/25, 104/26, 104/29, 104/30, 110/5, 110/6, 110/7, 113/17, 114/8, 115/19, 116/27, 117/11, 117/29, 118/2, 118/3, 119/1, 119/12, 119/21, 119/25, 121/10, 121/11, 122/17, 122/18, 122/26, 122/27, 123/12, 123/13, 123/14, 123/15, 123/16, 125/1, 125/2, 126/2, 127/12, 127/13, 127/31, 127/34, 128/11, 128/13, 128/2, 128/5, 129/6, 129/7, 129/8, 133/29, 133/30, 133/31, 133/34, 133/36, 133/37, 135/13, 135/15, 136/20, 136/57, 137/1, 137/10, 137/13, 137/16, 137/2, 137/3, 137/9, 139/10, 139/12, 139/13, 139/14, 139/15, 139/16, 139/17, 139/19, 139/5, 139/8, 140/1, 140/11, 140/14, 140/17, 140/18, 140/19, 140/20, 140/21, 140/24, 140/25, 140/26, 140/27, 140/30, 140/32, 140/4, 140/5, 140/6, 140/7, 140/8, 140/9, 141/1, 141/10, 141/16, 141/18, 141/19, 141/20, 141/27, 141/28, 141/3, 141/30, 141/4, 141/5, 142/1, 142/14, 142/15, 142/28, 142/29, 142/5, 142/7, 142/8, 143/10, 143/13, 143/16, 143/17, 143/18, 143/2, 143/5, 143/6, 143/7, 143/8, 144/6, 145/2, 145/20, 145/21, 145/22, 145/23, 145/24, 145/25, 145/26, 145/27, 145/30, 145/4, 145/5, 146/10, 146/13, 146/16, 146/17, 146/18, 146/19, 146/2, 146/21, 146/22, 146/3, 146/4, 146/7, 146/9, 147/12, 147/13, 147/14, 147/15, 147/17, 147/18, 147/26, 147/30, 147/31, 147/7, 147/8, 147/9, 148/10, 148/12, 148/16, 148/18, 148/19, 148/22, 148/23, 148/25, 148/27, 148/28, 148/3, 148/30, 148/31, 149/11, 149/13, 149/14, 149/17, 149/18, 149/2, 149/20, 149/21, 149/25, 149/5, 149/6, 149/8, 149/9, 150/1, 150/15, 150/16, 150/19, 150/2, 150/22, 150/23, 150/26, 151/1, 151/15, 151/17, 151/18, 151/19, 151/20, 151/4, 151/9, 152/11, 152/14, 152/20, 152/5, 152/7, 152/8, 153/11, 153/12, 153/13, 153/15, 153/19, 153/20, 153/22, 153/24, 153/26, 153/28, 153/29, 154/16, 154/18, 154/25, 154/3, 154/31, 154/32, 154/33, 155/15, 155/16, 155/24, 157/20, 157/22, 157/25, 159/10, 159/11, 159/15, 159/16, 159/17, 159/5, 159/6, 159/8, 160/1, 160/11, 160/16, 160/2, 160/21, 160/22, 160/27, 160/28, 160/3, 160/30, 160/6, 160/7, 160/9, 161/10, 161/13, 161/14, 161/15, 161/18, 161/19, 161/20, 161/22, 161/24, 161/25, 161/26, 161/27, 161/29, 161/7, 162/1, 162/11, 162/25, 162/28, 162/3, 162/4, 162/5, 162/6, 162/7, 163/10, 163/11, 163/12, 163/13, 163/16, 163/2, 163/5, 163/8, 164/13, 164/15, 164/20, 165/15, 165/16, 165/2, 165/21, 165/22, 165/23, 165/24, 165/29, 165/30, 165/6, 165/8, 166/10, 166/15, 166/16, 166/17, 166/20, 166/22, 166/27, 166/29, 166/4, 166/5, 166/6, 166/7, 167/1, 167/11, 167/17, 167/19, 167/20, 167/26, 167/27, 167/28, 167/7, 167/8, 167/9, 168/1, 168/10, 168/12, 168/21, 168/22, 168/23, 168/3, 168/5, 168/7, 168/8, 168/9, 169/1, 169/10, 169/12, 169/18, 169/19, 169/2, 169/20, 169/23, 169/25, 169/3, 169/9, 170/14, 170/2, 170/20, 170/29, 170/7, 171/11, 171/15, 171/3, 171/5, 171/7, 172/10, 172/18,

172/19, 172/22, 172/24, 172/25, 172/27, 172/29, 172/6, 172/7, 172/8, 172/9, 173/1, 173/14, 173/15, 173/16, 173/23, 173/29, 173/6, 174/12, 174/13, 174/15, 174/19, 174/20, 174/27, 174/8, 174/9, 175/10, 175/11, 175/12, 175/13, 175/14, 175/19, 175/2, 175/26, 175/3, 175/5, 175/6, 175/8, 176/10, 176/12, 176/17, 176/23, 176/30, 176/4, 176/5, 176/6, 176/7, 177/1, 177/16, 177/20, 177/21, 177/23, 177/27, 177/3, 177/4, 177/6, 177/9, 181/19, 181/4, 182/19, 183/13, 183/14, 183/15, 183/17, 183/20, 183/21, 183/23, 183/29, 183/30, 183/4, 183/6, 184/1, 184/10, 184/18, 184/20, 184/23, 184/5, 184/7, 185/3, 25/27, 25/6, 25/7, 25/9, 26/4, 26/5, 27/15, 27/21, 28/17, 28/9, 29/18, 30/32, 30/34, 30/35, 31/1, 31/10, 31/17, 31/2, 31/20, 31/21, 31/22, 31/24, 31/3, 31/6, 31/8, 31/9, 32/19, 32/26, 32/3, 36/11, 36/15, 36/5, 37/10, 37/11, 37/15, 37/16, 37/18, 37/21, 37/23, 37/27, 37/28, 37/29, 37/4, 37/5, 37/7, 37/8, 37/9, 38/1, 38/10, 38/11, 38/13, 38/14, 38/15, 38/17, 38/19, 38/22, 38/23, 38/24, 38/25, 38/28, 38/3, 38/6, 38/7, 39/16, 39/25, 39/4, 40/1, 40/18, 40/21, 40/22, 40/28, 40/4, 40/6, 41/11, 41/12, 41/24, 41/25, 41/6, 41/7, 41/8, 41/9, 42/12, 42/14, 42/15, 42/16, 42/17, 42/18, 42/19, 42/21, 42/22, 42/23, 42/24, 42/25, 42/3, 43/12, 43/13, 43/14, 43/16, 45/21, 45/23, 45/28, 45/31, 46/1, 46/2, 46/20, 46/22, 46/23, 46/27, 46/29, 46/30, 46/4, 46/6, 46/7, 47/12, 47/15, 47/22, 47/25, 47/26, 47/28, 47/30, 47/31, 47/4, 48/1, 48/10, 48/2, 48/4, 48/7, 48/9, 49/11, 49/12, 49/13, 49/14, 49/16, 49/17, 49/18, 49/20, 49/4, 49/6, 49/7, 49/8, 49/9, 50/1, 50/10, 50/12, 50/18, 50/2, 50/22, 50/23, 50/24, 50/25, 50/26, 50/31, 50/8, 51/1, 51/4, 51/5, 51/6, 52/11, 52/12, 52/13, 52/19, 52/23, 52/27, 52/30, 52/31, 52/4, 52/5, 52/8, 52/9, 53/1, 53/2, 54/15, 54/16, 54/18, 54/20, 54/30, 54/6, 54/9, 55/11, 55/12, 55/13, 55/17, 55/18, 55/19, 55/20, 55/22, 55/27, 55/28, 55/29, 55/30, 56/1, 56/18, 56/19, 56/20, 56/23, 56/4, 56/5, 56/7, 57/10, 57/14, 57/15, 57/16, 57/2, 57/24, 57/3, 57/4, 57/6, 57/8, 58/26, 58/27, 59/1, 59/15, 61/11, 61/12, 61/14, 61/16, 61/17, 61/22, 61/23, 61/24, 61/28, 61/30, 61/5, 61/6, 61/9, 62/1, 62/10, 62/11, 62/12, 62/2, 62/6, 62/9, 63/25, 63/28, 63/29, 63/30, 63/31, 64/12, 64/2, 64/20, 64/23, 64/28, 64/3, 64/6, 65/11, 65/17, 65/18, 65/19, 65/20, 65/21, 66/4, 66/5, 67/11, 67/12, 67/13, 67/18, 67/22, 67/26, 67/27, 67/28, 67/29, 67/30, 67/5, 67/8, 68/1, 68/19, 68/20, 68/22, 68/27, 68/29, 68/3, 68/30, 68/31, 68/32, 68/5, 69/12, 69/15, 69/16, 69/17, 69/18, 69/2, 69/20, 69/21, 69/22, 69/24, 69/25, 69/26, 69/29, 69/3, 69/30, 69/4, 69/6, 69/8, 70/12, 70/13, 70/14, 70/15, 70/16, 70/19, 70/2, 70/20, 70/22, 70/26, 70/27, 70/29, 70/30, 70/4, 70/5, 70/6, 70/7, 70/8, 71/24, 71/26, 74/15, 74/17, 74/18, 74/20, 74/21, 74/23, 74/24, 75/20, 76/12, 76/13, 76/14, 76/18, 76/20, 76/22, 76/26, 76/6, 78/8, 95/10, 95/12, 95/14, 95/17, 95/18, 95/8, 96/13, 96/18, 96/2, 96/23, 96/7, 97/1, 97/11, 97/13, 97/15, 97/19, 97/20, 97/3, 97/4, 97/9, 98/15, 98/20, 98/21, 98/24, 99/3, 99/4, 99/7, 119/16, 136/39, 84/9, 97/22, 97/23, 97/24, 97/25, 97/26
[=1196]

vəba: is. (Ar.) farelerden insanlara geçen ve salgın hâlini alan bulaşıcı, ateşli, öldürücü hastalık
v. 141/1, 91/28, 92/1, 92/10
[=4]

vəcahət: is. (Ar.) güzel yüz, güzellik, gösterişlilik
v. 116/24
v.+də 98/19
[=2]

vəcd: is. (Ar.) bir şey karşısında duyulan hayranlık veya sevgiden dolayı kendinden geçme durumu
v.+indən 28/9
[=1]

vəch: is. (Ar.) yüz çehre
v. 107/7, 84/6
v.+lə 145/1
[=3]

vəda: is. (Ar.) ayrılma
v. 106/3
[=1]

vəfa: is. (Ar.) sözünde durma, verilen sözü yerine getirme
v. 28/22, 39/24, 40/19, 58/26, 63/7, 65/19, 144/26
v.+dır 40/16
v.+yi 42/7
[=9]

vəfalı: sf. (Ar.) sevgisine, dostluğuna bağlı olan, vefası olan (kimse)
v. 146/13
[=1]

vəfapərvər: sf. (< Ar. vefāʾ + Far. -perver) sevgisinde sebat eden, sözünde duran, vefalı
v. 120/6
[=1]

vəfasızlıq: is. vefasız olma durumu
v.+(ğ)ına 40/17
v.+(ğ)ından 178/18
[=2]

vəfat: is. (Ar.) ölüm, ölme
v. 123/1, 37/20, 50/14, 50/6, 50/8, 52/17, 56/6
v.+ı 103/8, 155/3, 62/9
[=10]

vəfat et-: f. (< Ar. vefāt + T. et-) ölmek
v. e.-(d)əndən 61/27
v. e.-(d)ənlərə 96/13
v. e.-di 148/27, 56/5, 172/16
v. e.-diyindən 169/4
v. e.-miş 141/1, 176/12, 182/18
v. e.-mişdir 104/20, 112/7, 121/11, 133/31, 137/14, 161/27, 52/16, 67/26, 67/29, 68/20, 97/13, 97/15, 97/9, 82/7, 82/27, 85/3, 91/8
[=26]

vəh: ün. (Ar.) vah kelimesinin daha çok nazımda kullanılan bir şekli
v. 135/22
[=1]

vəhdət: is. (Ar.) birlik, bütünlük, yekparelik
v. 77/15
[=1]

vəhm: is. (Ar.) gerçekte var olmayan, fakat var olduğu sanılan, varmış gibi tasarlanmış düşünceler ve zan
v.+i 45/3
[=1]

vəhşət: is. (Ar.) vahşi olma durumu, vahşilik
v.+in 88/21
[=1]

vəhşi: sf. (Ar.) insandan kaçan, insanın alışkın olmayan
v. 120/21, 121/5
[=2]

vəhşiyanə: zf. (Ar.) bir vahşiye yakışır tarzda, vahşice
v. 165/22
[=1]

vəqf et-: f. (< Ar. vaḳf + T. et-) bir malı vakıf hâline getirmek
v. e.-(d)ən 47/22
[=1]

vəqt: is. (Ar.) zaman
v.+ə 24/20
v.+i 136/20, 146/6, 45/14
v.+ni 122/16, 147/11
[=6]

vəli: 1. is. (Ar.) ermiş
v. 25/23
2. is. (Ar.) bir çocuğu koruyan, işlerine bakan ve her türlü davranışından sorumlu kimse
v.+si 177/7
[=2]

vəliəhd: is. (< Ar. velī + ʿahd) bir hükümdardan sonra tahta çıkacak kimse
v. 122/18, 95/13
v.+ın 85/28
v.+in 145/7
[=4]

vəsail: is. (Ar.) vesileler
v.+i 167/11
[=1]

vəsairə: is. (Ar.) aayılan birkaç şeyden sonra "bunun gibi olanlar ve benzerleri de" anlamında kullanılır
v. 147/28, 149/10, 177/30, 183/26, 184/21, 147/11, 147/29, 152/6, 182/23, 185/7
v.+si 101/5
v.+yə 183/2
[=12]

vəsf: sf. (Ar.) nitelendiren, vasfeden, öven
v. 86/14, 87/18
v.+i 88/9
v.+ində 91/16
v.+ini 86/4, 87/18, 87/19, 87/20, 87/21, 88/8
[=10]

vəsi: sf. (Ar.) geniş
v. 83/25
[=1]

vəsl: sf. (Ar.) ulaşan, varan
v. 131/15, 73/4, 100/3
v.+ə 144/15
v.+ilə 130/25
v.+in 181/8, 34/19
[=7]

vəsməli: sf. (Ar.) kadınların süs olarak kaşlarına çektikleri rastık
v. 59/9
[=1]

vəssalam: ün. (Ar.) "işte o kadar, son söz bu" anlamında sözü kısa kesmek için kullanılır
v. 136/35
[=1]

vətən: is. (Ar.) bir kimsenin doğup büyüdüğü ve yaşadığı yer, yurt
v. 32/2, 80/3, 86/27, 175/14, 90/8
v.+də 21/13
v.+dən 128/17, 139/9, 151/12, 178/13, 84/5
v.+ə 140/4
v.+i 86/25
v.+in 89/18
v.+indən 151/10, 81/24
v.+lərinə 159/18
[=17]

vətəndaş: is. bir vatanda yaşayanlardan onun biri, yurttaş
v. 69/30
[=1]

vətənpervər: sf. (< Ar. vaṭan + Far. -perver) vatanını seven (kimse), yurtsever
v. 86/23
[=1]

və ya: bağ. ayrı olmakla birlikte aynı değerde tutulan iki şeyi anlatan kelimelerden ikincisinin önüne getirilen söz; yahut, veyahut
v. 103/2, 139/18, 142/10, 16/27, 16/28, 16/32, 16/33, 165/22, 17/2, 19/3, 21/18, 24/10, 24/15, 26/1, 31/25, 37/7, 38/20, 47/4, 49/13, 61/2, 61/7, 96/24, 99/6, 104/20, 162/20, 175/4
[=26]

vəzifə: is. (Ar.) bir kimsenin yapmak zorunda bulunduğu iş, görev, ödev
v. 22/5, 167/22
v.+də 145/20, 161/20
v.+dən 147/7
v.+lərindən 102/20
v.+si 140/25
v.+sində 155/15
v.+sinə 140/23
v.+sini 166/5
[=10]

vəzin: is. (Ar.) ölçü
v. 59/1, 147/28
v.+lər 48/1
v.+lərlə 46/1
v.+i 61/23, 63/29, 34/8, 74/24
v.+dir 74/24
v.+ində 45/31, 32/12, 79/15
v.+inin 76/13, 179/17
v.+iylə 153/21
[=15]

vəzinli: sf. vezni olan, ölçülü
v. 17/15
[=1]

vəzir: is. (Ar.) Osmanlı Devletinde askerî ve idari yetkisi olan en yüksek rütbedeki devlet memuru, vezirlik rütbesine sahip kimse
v.+i 165/26, 17/17
v.+in 164/11
v.+lər 165/21, 165/28
v.+lərin 166/4, 165/19
[=7]

vəziyyət: is. (Ar.) durum, hâl
v. 149/1, 149/6, 68/27, 96/7
v.+ə 164/17
v.+ini 55/21, 64/4
[=7]

vicdanlı: sf. vicdanının sesine kulak veren, vicdanı kuvvetli olan, insaflı, adaletli
v. 146/13
[=1]

vilayət: is. (Ar.) bir vali yönetimindeki en önemli idari bölüm, il
v. 147/24, 108/14, 76/4
v.+lərində 24/6, 15/14
[=5]

vir-: f. iletmek, erişmek
v.-ə 43/25, 43/27
v.-mişəm 28/19
[=3]

viran: sf. (Far.) yıkık, yıkılmış, harap
v. 105/7, 129/11, 130/9, 167/4, 182/5
[=5]

viranə: is. (Far.) yıkılmış, harap olmuş, eski yapı
v. 86/12, 73/11, 92/2
v.+də 119/4
v.+dən 88/22
v.+ım 91/2
v.+lərdən 119/5
v.+nin 174/6
[=8]

visal: is. (Ar.) sevdiğine kavuşmasına, vuslat
v. 129/5
v.+in 65/28
[=2]

vur-: f. hızla indirmek, hızla çarpmak
v. 105/21
v.-am 56/12
v.-du 139/14
v.-duğu 146/10
v.-dularsa 141/11
v.-dum 119/2
v.-ma 107/15
v.-maq 185/4
v.-ubdur 65/3
v.-un 141/11
[=10]

vuruş-: f. vurmak işi ve tarzı, darbe
v.-an 161/8
[=1]

vücud: is. (Ar.) insan veya hayvan gövdesi, beden
v. 102/25, 141/5, 32/26, 32/27, 33/3, 37/30, 68/30, 82/26, 32/12
v.+a 167/20, 27/21, 38/18
v.+da 142/15
v.+u 143/10
v.+udur 29/18
v.+unu 39/16
[=16]

vüsal: is. (Ar.) sevdiğine kavuşma, vuslat
v.+də 101/23
v.+ə 178/17, 178/22, 103/14
v.+ın 180/14
v.+undan 107/1
[=6]

Vadiyi Fatma: öz. is.
V. F. 141/1
[=1]

Vahab Vəhib: öz. is.
V. V. 170/12
[=1]

Vahid: öz. is.
V.+i 168/5, 168/11
[=2]

Vahid Təbrizi: öz. is.
V. T. 63/29
[=1]

Vaqif: öz. is.

V. 20/7, 68/32, 69/10, 69/15, 69/16, 69/19, 69/23, 69/28, 70/11, 70/16, 70/18, 70/24, 70/27, 70/29, 71/21, 74/17, 74/18, 74/20, 75/11, 75/20, 75/4, 75/6, 76/12, 76/20, 76/22, 76/5, 77/14, 79/14, 79/18, 82/16, 84/16, 91/16, 140/11, 148/16, 153/9, 162/6,
V.+a 154/12, 71/15, 77/26
V.+dəki 70/12
V.+dən 80/5, 119/13
V.+ə 74/9, 152/7, 75/21
V.+əm 76/3
V.+ın 70/13, 70/6, 76/29, 77/16
V.+i 69/22
V.+in 151/17, 154/17, 69/24, 70/10, 70/5, 72/1, 74/11, 74/12, 74/21, 76/16, 77/5, 79/13, 79/19, 79/6, 79/7, 80/1, 82/15
[=68]

Vaqifanə: öz. is.
V. 153/19, 157/19
[=2]

Valə: öz. is.
V. 83/1
[=1]

Vamberiy: öz. is.
V. 28/15
[=1]

Varaqa və Gülşah: öz. is.
V. v. G. 54/4
[=1]

Varşova: öz. is.
V. 145/24
V.+da 145/28
[=2]

Vatikan kitabxanası: öz. is.
V. k.+ında 18/32
[=1]

Veyis Paşa: öz. is.
V. P.+ya 46/5
[=1]

Vəfa: öz. is.
V. 177/29
[=1]

Vərci: öz. is.
V. 50/28
[=1]

Vərqa və Gülşah: öz. is.
V. v. G. 53/1
[=1]

Vəzir Cəng Sərdar Zaman Xan: öz. is.
V. C. S. Z. X.+ı 165/26
[=1]

Vidadi: öz. is.
V. 67/22, 68/32, 70/3, 70/31, 79/13, 79/14, 79/18, 79/19, 79/4, 79/9, 80/5, 81/17, 82/13, 82/7
V.+dir 20/7, 79/4
V.+nin 153/3, 70/18, 79/13, 80/7, 82/15, 91/16
V.+yə 152/7, 70/30, 79/8
V.+yəm 82/5
[=26]

Volter: öz. is.
V. 167/18
[=1]

Vücudnamə: öz. is.
V. 154/19
[=1]

Vüzuhül-ərqam: öz. is.
V. 171/2
[=1]

ya: ün. şaşma, şaşkınlık bildiren bir söz
y. 100/22, 116/29, 125/7, 130/12, 17/13, 17/15, 174/5, 178/22, 179/24, 182/1, 28/22, 39/27, 40/3, 40/5, 41/18, 43/18, 44/2, 44/28, 59/17, 74/1, 74/9, 85/12, 89/14, 89/25, 92/25, 92/5, 93/23, 98/10
[=28]

yad: is. (Far.) anmak
y. 136/54, 181/14, 44/13, 44/7
y.+a 90/1, 101/10, 93/9
y.+ıma 181/28, 181/29, 89/23, 89/30
y.+ımızda 104/26
y.+ına 89/9
y.+lara 81/25
[=14]

yadigar: is. (Far.) bir kişi veya mesajı hatırlatmak üzere verilen yâhut yetiştirilen kalan şey
y. 53/18
y.+ıdır 20/1
[=4]

yağ-: f. gökten yere düşmek
y.-ar 60/5
[=1]

yağma: is. yağmak işi
y.+ya 105/13
[=1]

yax-: f. ısı veya ateş etkisine maruz bırakma, hasar görmesine, yanmasına sebep olmak
y.-an 117/11
[=1]

yaxıl-: f. yakma işi yapılmak
y.-an 64/11
[=1]

yaxılma: is. yakılmak işi
y. 51/20
[=1]

yaxın: sf. arada az mesafe bulunan
y. 145/23, 146/17, 146/4, 153/3, 168/12, 173/14, 28/14, 54/17, 71/21, 104/24, 135/19, 135/9, 173/24, 57/1, 79/19, 82/21, 93/1, 33/20
y.+dan 161/22
y.+dır 166/22, 65/20, 104/25, 167/15, 57/7
[=24]

yaxınlaş-: f. yakın duruma yaklaşmak, yakına yaklaşmak, daha yakın olmak, yaklaşmak
y.-ıp 122/20
[=1]

yaxınlaşdır-: f. yakın bir duruma getirmek, yaklaştırmak
y.-ır 165/7
[=1]

yaxınlaşdırma: is. yakınlaştırmak işi
y.+sına 175/9
[=1]

yaxşı: sf. iyi, güzel
y. 119/20, 147/25, 166/7, 172/6, 178/23, 40/26, 51/13, 51/6, 52/23, 69/17, 74/22, 75/14, 89/20, 90/7, 90/9, 95/8
y.+larına 163/8
y.+ya 40/26
[=18]

yaxşılıq: is. iyilik

y. 72/23
[=1]

yaxud: bağ. (Far.) veya
y. 145/28, 96/23
[=2]

yaqala-: f. kaçan bir kimseyi veya hayvanı ele geçirmek; derdest etmek
y.-yıb 165/21
[=1]

yaqut: is. (Ar.) pembe veya erguvan tonları ile karışık koyu kırmızı renkte, saydam bir korindon türü olan değerli taş
y. 73/8
[=1]

yalancı: is. yalan söylemeyi huy edinmiş kimse
y. 163/14, 163/16, 164/29
[=3]

yalnız: sf. anında başka biri bulunmayan, başkası ile birlikte olmayan (kimse)
y. 102/29, 142/2, 145/29, 146/12, 146/21, 146/5, 165/3, 170/4, 182/23, 39/29, 47/28, 67/21,
82/25
[=13]

yalnızlıq: is. yalnız olma, yanında kimse bulunmama durumu
y.+dan 64/28
[=1]

yaltaq: sf. yaltaklanan, yaranmak için dalkavukça davranan (kimse), yaltakçı, riyakâr
y. 164/12, 165/20, 165/28, 166/4, 167/7, 175/5
[=6]

yaltaqlan-: f. yaranmak, hoş görünmek için dalkavukça hareketlerde bulunmak
y.-ır 165/24
[=1]

yaltaqlanma: is. yaltaklanmak işi
y.+larını 151/2
[=1]

yalvar-: f. birinden bir şey isterken yumuşak ve acındırıcı bir tavır takınmak, onayla bir ısrarla istemek söylemek
y.-maq 136/48
[=1]

yaman: kötü, fena
y. 126/18, 52/14, 72/23, 79/10, 89/2, 90/7, 89/13, 135/11
y.+dur 63/8
y.+larından 163/9
[=10]

yaman gün: kötü, fena gün
y. g. 144/24
y. g.+də 90/7
[=2]

yan: is. bir şeyin ön, arka, alt ve üst dışında kalan bölümü; yamaç, kenar, profil
y.+da 170/22, 98/12
y.+ımda 120/15, 180/24
y.+ımızda 93/6
y.+ına 172/17, 52/19, 88/17
y.+ında 116/1, 121/10, 146/20, 160/19, 26/2, 31/2, 32/14, 54/28, 54/30, 79/8
y.+lar 90/7
y.+un 108/7
[=20]

yan-: f. ışık ve ışık yayarak yok olmak, kül hâline gelmek
y.-ar 180/21, 19/20, 33/19, 45/11, 51/9
y.-aram 89/30
y.-aydı 109/3, 179/3
y.-dı 100/1, 19/17, 45/8
y.-dın 64/21
y.-ıb 125/18
y.-ıbdır 144/29
y.-ma 51/20
y.-masan 135/16
y.-masından 62/10
y.-mayınca 135/17
y.-maz 19/17, 45/8
y.-mış 39/17
y.-sa 64/15
y.-ub 64/11
[=23]

yanaşı: zf. beraber, aynı zamanda
y. 139/15, 172/21, 182/17, 183/16, 49/16, 69/29, 95/5, 67/11
[=8]

yandır-: f. yanmasına sebep olmak
y.-an 100/11
y.-dın 117/27
y.-ıram 127/11, 127/9
y.-ubdur 136/46
[=5]

yandırıl-: f. yanmasına sebep olmak
y.-mış 21/7
[=1]

yanə: zf. bir kez daha (krş. **yenə**)
y. 108/28, 86/2
[=2]

yanvar: is. ocak ayı
y.+ın 184/5
[=1]

yap-: f. yapmak
y.-ardın 167/11
[=1]

yapı: is. barınmak veya başka amaçlarla kullanılmak için yapılmış her türlü mimarlık eseri; bina, mimari
y.+sı 33/26
[=1]

yapış-: f. yapışkan bir maddeye bulanmış olan bir şey ayrılmayacak bir biçimde bir yere tutunup kalmak
y.-sa 72/17
[=1]

yapışıqlı: sf. bir yere yapışmış olan
y. 16/26
[=1]

yapışıl-: f. yapışkan bir maddeye bulanmış olan bir şey ayrılmayacak bir biçimde bir yere tutunup kalmak
y.-an 16/27
[=1]

yar: is. (Far.) sevgili
y. 128/24, 129/22, 129/23, 130/1, 130/7, 136/1, 136/41, 144/18, 179/28, 180/22, 181/18, 182/2, 19/16, 29/7, 45/7, 64/10, 75/1, 83/5, 90/13, 90/17, 92/26, 128/21
y.+a 19/24
y.+dan 51/18, 77/14, 129/3, 130/3
[=27]

yara: is. keskin bir şeyle veya bir vuruşla vücutta oluşan derin kesik; ceriha
y.+ma 74/28
y.+n 126/18, 98/10, 98/14
y.+nızdan 141/11
[=5]

yarama-: f. bir şey yararlı olmak, yarar sağlamak
y.-yıb 122/27
[=1]

yaradıcılıq: is. yaratıcı olma durumu
y.+da 74/20
y.+(ğ)a 161/28
y.+(ğ)ı 176/11, 55/28, 69/24, 80/7, 140/7, 153/17, 170/28
y.+(ğ)ına 171/9
y.+(ğ)ında 155/1, 160/4, 185/2
y.+(ğ)ından 153/11, 184/17
y.+larla 170/29
[=16]

yaradıl-: f. yaratma işine konu olmak
y.-an 140/11
y.-dığı 27/16
y.-mış 148/13
y.-mışdır 147/16, 148/9, 184/27
[=6]

yaradılma: is. yaratılmak işi
y.+sıyla 184/10
[=1]

yaralan-: f. silah, bıçak vb. bir araçla veya vurarak yara açmak
y.-mış 81/23, 82/4
[=2]

yaramaz: sf. uygun ve yararlı olmayan, bir işe yaramayan
y.+lardan 40/21
[=1]

yaran: is. (Far.) dostlar
y.+lar 89/23
[=1]

yaran-: f. bir davranışla birini memnun etmek
y.-an 119/24, 155/10
y.-ıb 169/20
y.-ır 160/22
y.-ırdı 149/16, 184/24
y.-mış 161/9
y.-mışdı 149/2
y.-mışdır 161/7
[=9]

yaranma: is. yaranmak işi
y.+sı 160/13
[=1]

yaraş-: f. yakışmak, uymak
y.-ur 56/13
[=1]

yarat-: f. Allah, olmayan bir şeyi var etmek
y.-dı 63/20
y.-dığı 160/7
y.-dığını 48/8
y.-dıkları 48/7
y.-ıb 178/28
y.-ıbdır 150/7
y.-ır 74/20, 75/11, 166/4
y.-ırdı 139/19
y.-ırdılar 140/13, 153/22
y.-maq 160/9, 164/13, 167/1
y.-maqda 100/7
y.-mış 26/30, 38/23, 76/13
y.-mışdı 149/18
y.-mışdır 150/1, 164/11, 169/10, 174/12, 38/17
[=25]

yardım: is. kendi gücünü ve imkânlarını başka birinin iyiliği için kullanma
y. 122/30
y.+a 169/12

[=2]

yardım et-: f. kendi gücünü, imkânlarını başka birinin iyiliği için kullanmak
y. e.-di 168/14, 177/1, 184/18
y. e.-mişdir 175/10, 177/13, 84/18
[=6]

yardım göstər-: f. kendi gücünü, imkânlarını başka birinin iyiliği için kullanmak
y. g.-ir 177/13
[=1]

yarı: sf. bir bütünü oluşturan iki eşit parçadan her biri
y. 139/5, 141/26, 18/6, 85/5
y.+sına 50/17, 50/3
y.+sında 127/32, 146/28, 153/10, 159/4, 159/5, 161/2, 168/15, 169/1, 169/18, 182/21
[=16]

yarım: sf. bütün bir şeyin ayrıldığı iki eşit parçadan her biri
y. 136/23, 152/26, 173/25, 180/20, 182/1, 108/17
y.+dan 144/1
[=7]

yarın: is. bugünden sonra gelecek ilk gün; ferda
y. 85/9
y.+ı 31/30
[=2]

yarış: is. yarışma
y. 170/2
[=1]

yasaq: is. bir işin yapılmasına karşı olan yasal veya yasa dışı engel
y.+(ğ)ına 21/8
y.+lara 21/29
[=2]

yasəmin: is. (Far.) zeytingillerden, beyaz, kırmızı veya sarı renkli güzel kokulu çiçekleri olan, 1-2 metre boyunda, süs bitkisi olarak yetiştirilen tırmanıcı bir ağaççık
y. 28/31
[=1]

yaş: is. doğuştan beri geçen ve yıl birimi ile ölçülen zaman
y. 155/7, 26/18, 26/19, 63/13
y.+da 168/7, 171/15
y.+ı 135/7
y.+ım 82/3
y.+ına 154/19
y.+ında 104/20, 122/14, 133/31, 140/20, 154/31, 161/14, 171/18, 172/16, 177/19, 26/3, 32/13, 54/9, 82/7
y.+ını 130/30
y.+ıyla 20/11
[=24]

yaşa-: f. canlılığını, hayatını sürdürmek
y.-dığı 145/16, 79/20
y.-dığını 152/12
y.-dıysa 26/18
y.-maq 54/18
y.-mış 112/5, 128/11, 133/31, 140/30, 169/1, 19/4, 19/6, 24/8, 25/7, 38/22, 85/16
y.-mışdı 140/21
y.-mışdır 127/33, 146/28, 151/15
y.-rdılar 16/15
y.-rkən 57/2
y.-yan 149/27, 24/3, 24/6, 24/7, 32/16, 38/4, 74/12, 79/20
y.-yaraq 40/23
y.-yıb 127/32, 63/25

y.-yır 55/13
y.-yırdı 147/24
[=35]

yaşama: is. yaşama işi
y.+ğa 146/20
y.+ğı 143/8
y.+sı 177/20
[=3]

yaşat-: f. yaşamasını sağlamak veya yaşamasına imkân vermek
y.-dılar 20/4
y.-mışdır 38/23
[=2]

yaşayış: is. yaşamak işi
y.+ına 69/17
y.+ını 69/25
[=2]

yaşıl: is. sarı ile mavinin karışımından ortaya çıkan, bitki yapraklarının çoğunda görülen renk
y.+a 151/27
[=1]

yat-: f. bir yere veya bir şeyin üzerine boylu boyunca uzanmak
y.-a 105/6
y.-anları 125/11
y.-ar 126/7
y.-ıb 101/22
y.-maram 178/6
y.-mayıb 108/13
y.-mış 170/23, 98/6
y.-sın 108/13
y.-sun 108/6
y.-ub 126/13
[=11]

yataq: is. uyuma, dinlenme vb. amaçlarla üzerine veya içine yatılan eşya; döşek
y.+(ğ)ıdır 153/7
y.+(ğ)ında 70/29
[=2]

yavaş: sf. hızlı olmayan; ağır, aheste, çabuk karşıtı
y. 153/6
[=1]

yavaşla-: f. yavaş gitmeye başlamak, hızını azaltmak, yavaş olmak; ağırlaşmak, ahesteleşmek, hafifleşmek
y.-dı 67/4
[=1]

yavuz: sf. güçlü
y.+dur 18/18
[=1]

yay: is. ok atmaya yarayan, iki ucu arasına kiriş gerilmiş, eğri ağaç veya metal çubuk
y. 59/24
y.+da 126/7
y.+ı 68/12
[=3]

yayıl-: f. yayma işine konu olmak veya yayma işi yapılmak
y.-araq 160/20
y.-ıb 165/15
y.-ıp 15/17
y.-madığı 128/1
y.-maqdaydı 161/3
y.-mamışdır 127/14
y.-mış 163/14, 166/21, 41/8, 47/26
y.-mışdı 167/27, 170/5
y.-mışdır 153/24, 25/8, 47/31
[=15]

yayılma: is. yayılmak işi; intişar, tevessü
y.+ğa 160/2
y.+sına 168/14
y.+ya 139/16
[=3]

yayın: is. basılıp satışa çıkarılan kitap, gazete vb.; neşriyat
y.+a 29/3
[=1]

yaz-: f. söz ve düşünceyi özel işaret veya harflerle anlatmak
y. 106/18, 85/13
y.-acağam 166/20
y.-an 111/3, 137/12, 137/2, 139/3, 15/2, 159/3, 17/33, 184/23, 20/14, 21/20, 24/2, 25/5, 32/18, 36/2, 49/2, 58/28, 64/11, 67/24, 67/3, 79/3, 95/3
y.-anları 184/28
y.-anların 162/15, 185/2
y.-ar 36/16, 47/23, 71/22, 71/23
y.-arak 145/28
y.-arkən 141/28, 102/29
y.-dı 125/13
y.-dığı 100/17, 111/6, 112/3, 114/3, 118/3, 119/12, 119/14, 119/23, 128/12, 141/16, 141/7, 144/6, 148/7, 150/27, 151/10, 151/3, 152/5, 154/12, 157/21, 162/17, 163/11, 166/10, 166/16, 166/26, 171/19, 173/12, 174/12, 174/19, 174/26, 175/3, 175/4, 18/2, 22/7, 27/1, 28/14, 31/27, 32/12, 32/8, 37/10, 37/12, 37/27, 41/14, 48/10, 48/5, 49/18, 54/6, 57/18, 61/16, 62/7, 63/30, 67/6, 70/14, 74/21, 76/29, 79/8, 87/1, 90/12, 90/19, 91/13, 93/1, 99/4
y.-dığımız 171/15
y.-dığına 112/4, 37/18
y.-dıxı 21/10
y.-dıqdan 166/14
y.-dıqları 17/12, 177/27, 24/13, 50/5
y.-dıqlarımızı 161/9
y.-dılar 49/13
y.-dım 89/27
y.-dum 100/5
y.-ıb 55/30, 70/24, 97/17, 97/5,79/16
y.-ır 102/23, 143/9, 160/11, 163/7, 166/20, 36/7, 54/7, 70/22, 70/30, 83/29, 91/14, 91/30, 97/20, 153/21
y.-ıram 166/20
y.-ırdı 147/25, 171/12, 172/26, 174/30, 175/13, 20/18
y.-ırdılar 168/17
y.-ırlar 27/6, 27/22
y.-mağın 183/30
y.-max 22/16
y.-maq 17/34, 170/1, 20/22, 21/4, 21/7, 39/12, 51/3, 68/32
y.-maqda 102/30, 163/11
y.-maqdan 57/17
y.-maqla 69/29
y.-mış 111/13, 127/34, 128/14, 141/27, 142/28, 147/18, 147/30, 155/24, 161/25, 161/26, 162/5, 168/22, 183/2, 20/25, 21/25, 24/9, 26/4, 31/9, 32/11, 32/17, 37/5, 46/10, 52/9, 53/2, 61/5, 64/4, 67/27, 68/1, 82/26, 91/10, 96/2, 96/7, 122/21, 169/9
y.-mışdır 111/11, 119/19, 128/3, 137/1, 137/11, 140/31, 142/3, 150/16, 152/15, 152/8, 153/4, 154/19, 154/4, 157/20, 161/29, 162/7, 166/16, 168/7, 171/21, 173/24, 178/3, 18/1, 18/3, 181/3, 19/5, 19/7, 22/15, 25/6, 27/1, 31/11, 31/26, 31/3, 37/23, 38/28, 41/26, 50/11, 50/9, 51/6, 52/23, 52/25, 61/10, 68/23, 69/18, 79/14, 80/3, 84/15, 91/7, 93/29, 96/1, 96/3, 97/11, 97/14, 97/15, 37/22, 41/6
y.-mışlar 177/27, 177/30, 181/20, 21/9, 49/5
y.-mışlardır 181/4
[=247]

yazı: is. düşüncenin belli işaretlerle yazılması
y. 20/18, 22/4, 31/8
y.+lar 16/19, 16/21, 16/24
y.+ları 16/23, 17/10
y.+larından 16/24
y.+mızda 101/8
y.+sını 147/25, 147/8, 161/17
y.+ya 18/33
[=14]

yazıcı: is. yazar
y.+lar 140/8, 140/9, 149/3, 184/17, 185/6, 140/3
y.+lardan 160/10, 24/9
y.+ları 140/12, 145/27, 183/18, 160/16
y.+larımızdan 24/21, 25/3
y.+ların 140/7
y.+larından 176/6
y.+larının 162/12
y.+sı 184/8
[=18]

yazıl-: f. yazma işi yapılmak
y.-an 143/25, 143/5, 148/17, 17/28, 178/1, 181/27, 24/18, 28/18, 32/8, 41/27, 45/21, 96/13, 46/1
y.-dı 25/21, 45/25, 95/10
y.-dığı 146/23, 47/6
y.-dığına 166/29
y.-ıb 17/14, 50/17, 50/18, 95/12, 95/13, 42/16, 50/2
y.-ıbdır 147/26
y.-ır 183/9
y.-ırdı 160/29, 183/9
y.-maxdadır 22/10
y.-mış 103/5, 133/32, 137/3, 142/1, 142/9, 150/26, 16/22, 165/18, 168/22, 17/10, 17/13, 17/15, 17/25, 172/12, 18/23, 24/21, 42/21, 45/31, 46/1, 47/4
y.-mışa 25/2
y.-mışdı 184/4
y.-mışdır 103/10, 141/18, 143/2, 148/22, 152/7, 152/9, 164/24, 169/21, 17/30, 17/6, 172/10, 174/10, 179/19, 18/24, 46/25, 46/30, 47/27, 47/7, 55/23, 57/2, 59/2, 68/6
[=75]

yazılış: is. yazılmak işi
y. 50/14
[=1]

yazılma: is. yazılmak işi; kaydolma
y.+sı 25/1
y.+sını 95/5
[=2]

yazış-: f. yazılı olarak haberleşmek, birbirine yazmak
y.-ardı 178/1
y.-mış 79/18
[=2]

yazma: is. yazmak işi
y.+ğa 162/16, 167/28, 175/1, 175/2, 177/13, 184/15, 184/17, 183/20, 33/7
y.+ları 63/26
y.+sı 119/18
y.+sını 102/29, 22/5
y.+ya 154/5
[=1]

ye-: is. yemek yeme, karın doyurma işi
y.-yər 126/16, 126/6, 126/9
y.-yirəm 112/23
[=4]

yeddi: is. altıdan sonra gelen sayının adı
y. 107/21, 140/20, 143/10, 15/15, 166/9, 172/16, 172/8, 20/25, 43/1, 43/12, 61/30, 96/24
y.+si 46/29

[=13]

yelda: sf. (Far.) uzun
y. 29/5, 120/29
[=2]

yemiş: is. meyve
y. 126/15
[=1]

yenə: zf. bir kez daha (krş. **yanə**)
y. 107/10, 128/3, 136/14, 141/11, 145/26, 53/9, 104/1, 79/9, 81/14, 81/6, 82/4, 178/26, 26/21
[=13]

yeni: sf. kullanılmamış veya az kullanılmış olan; cedit, eski karşıtı
y. 140/1, 149/3, 160/4, 161/26, 166/14, 17/2, 17/21, 175/11, 183/16, 183/17, 183/8
y.+dir 113/9
[=12]

yenidən: zf. yeni baştan
y. 139/7
[=1]

yenilik: is. yeni olma durumu
y. 139/19
y.+lərindən 160/13
[=2]

yer: is. bir şeyin, bir kimsenin kapladığı veya kaplayabileceği boşluk; mahal, mevzi
y. 104/14, 27/4, 47/8, 77/6
y.+də 62/14, 62/25, 131/16
y.+dən 86/2, 77/23
y.+ə 146/10, 131/10, 105/21, 150/6
y.+i 106/28, 125/20, 143/5, 153/29, 155/12, 169/15, 54/15, 86/11
y.+im 34/9, 173/22
y.+imdən 120/13
y.+imi 125/25
y.+ində 76/6, 73/22
y.+indən 39/19
y.+inə 155/7, 166/4, 17/7, 22/13, 25/26, 26/3, 38/25, 56/7, 84/17, 92/13
y.+ini 61/27
y.+lər 152/16
y.+lərdə 21/28, 38/4, 46/6
y.+lərdən 183/12
y.+lərə 16/32
y.+ləri 17/26
y.+lərin 140/25
y.+lərində 15/13, 24/5
y.+lərindəki 18/26
[=50]

yerləş-: f. yerine iyice oturmak, yerinde sabit olmak
y.-mişdir 122/28, 50/30, 54/10
y.-mişlər 61/19
[=4]

yerləşdiril-: f. yerleştirme işine konu olmak; vazedilmek
y.-mişlər 16/3
[=1]

yerli: sf. yurt içinde yapılan veya bir yurdun kendine özgü niteliklerini taşıyan
y. 149/7, 150/1, 150/18, 151/4, 151/7, 153/12, 16/7, 164/16, 182/24, 183/31, 39/19
[=11]

yersiz: sf. barınacak yeri olmayan
y. 183/25
[=1]

yer tut-: f. yer ayırmak
y. t.-ar 113/11, 70/11

y. t.-araq 167/25
y. t.-ur 155/1, 174/29, 144/7, 76/5
y. t.-urlar 165/4
[=8]

yerüzü: is. yer kabuğu
y.+nə 106/21, 107/16
[=2]

yet-: f. bir gereksinimi karşılayacak, giderecek nicelikte olmak
y.-dim 34/14, 34/15, 34/16, 34/17, 34/18, 34/19
y.-ə 108/28
[=7]

yetər: sf. ihtiyacı karşılayacak kadar, yetecek ölçüde olan; kâfi
y. 56/15, 126/3, 131/31
[=3]

yetir-: f. bitirmek, tamamlamak
y. 116/29, 130/8, 178/22, 80/13, 80/19, 80/25, 81/15, 81/21, 81/3, 81/9
[=10]

yetiş-: f. ulaşmak, ermek, varmak, vasıl olmak
y. 100/25, 89/14
y.-di 108/8, 168/16, 51/19
y.-dim 100/3
y.-əcək 164/28
y.-ən 153/17, 153/28
y.-ir 184/23, 149/4
y.-mədiyi 183/31
y.-məz 64/27
y.-miş 161/10, 166/10, 38/6, 49/4, 68/3, 169/19, 79/14
y.-mişdi 149/26
y.-mişdir 154/16, 160/26
y.-mişəm 135/6
[=24]

yetişmə: is. yetişmek işi
y.+si 154/33
y.+sində 176/11
[=2]

yetiştir-: f. birini, bir şeyi gitmekte veya gitmek üzere olan bir kimse veya şeye ulaştırmak, ulaşmasını sağlamak
y.-ən 47/28
[=1]

yetkin: sf. olgun
y. 37/5
[=1]

yəksər: zf. (Far.) bir baştan bir başa
y. 180/25
[=1]

yəqin et-: f. yakın olmak
y. e.-(d)ən 163/18
[=1]

yəlkan: is. Rüzgâr gücünden yararlanmak için geniş bir yüzey oluşturacak biçimde yan yana dikilen ve teknenin direğine uygun bir biçimde takılarak onu hareket ettiren kumaş veya şeritlerin tümü
y. 175/22
y.+inə 142/14
[=2]

yəman: sf. güç, etki veya beceri bakımından alışılmışın üzerinde olan (kimse)
y. 40/26
y.+ə 40/26
[=2]

yəni: bağ. “demek oluyor ki” anlamında kullanılan bir söz
y. 102/30, 135/6, 139/18, 142/2, 15/4, 163/11, 167/13, 18/27, 24/15, 63/24, 69/24, 69/7, 69/8, 16/33, 17/2, 19/13, 22/9, 37/4, 55/19, 60/13, 77/3, 88/21
[=22]

yət-: f. yetmek
y.-ə 93/22, 93/23
y.-ən 89/31, 100/25
y.-ibdir 180/27
y.-ibdü 109/9
y.-incə 88/24
y.-məmiş 66/1
y.-məz 179/25, 178/17, 43/19
y.-miş 105/6
y.-mişdir 33/18
[=13]

yətim: sf. babası ölmüş olan (çocuk); babası
y. 97/23
[=1]

yığ-: f. bir tepe oluşturacak biçimde üst üste koymak
y.-dı 88/4
y.-mışdır 168/9
[=2]

yığıl-: f. yığma işine konu olmak veya yığma işi yapılmak
y.-ıb 44/22
[=1]

yığıncaq: is. meclis
y.+larda 96/23
y.+larında 147/11
[=2]

yığış-: f. bir araya gelip toplanmak, birikmek
y.-dılar 16/4
y.-anlar 82/19
[=2]

yıx-: f. kurulu bir şeyi parçalayarak dağıtmak, bozmak; tahrip etmek
y.-dılar 92/30, 92/9
y.-dım 84/4
[=3]

yıxıl-: f. yıkma işi yapılmak veya yıkma işine konu olmak
y.-dım 120/10
[=1]

yıxma: is. ığmak işi
y.+ğa 159/16
[=1]

yigit: sf. güçlü, yürekli olan (kimse); alp, celadetli, yağız, dilaver
y.+i 96/17
[=1]

yoğun: sf. hacmine oranla ağırlığı çok olan; kesif
y. 102/5
[=1]

yox: sf. bulunmayan, mevcut olmayan (nesne, kimse vb.); namevcut, nanay var karşıtı
y. 112/25, 114/2, 117/26, 119/5, 119/9, 128/28, 144/16, 155/4, 18/17, 180/23, 180/24, 180/30, 43/3, 81/7, 83/15, 83/16, 83/17, 83/18, 84/12, 90/17, 107/2, 128/19, 37/7, 41/19, 43/24, 51/23, 77/11

y.+du 100/2, 100/4, 128/21, 129/2, 129/20, 89/31, 98/20, 99/22, 99/23, 99/25, 99/27, 99/29, 116/26, 116/23
y.+dur 179/22, 103/29, 125/23, 150/25, 173/3, 175/18, 18/33, 27/19, 32/27, 142/15, 179/20, 128/5, 45/29, 28/27, 73/24
y.+umdur 100/8, 121/17
[=58]

yoxarı: is. bir şeyin üst bölümü; fevk, mafevk, aşağı karşıtı
y. 25/2, 47/30, 57/9
y.+da 114/15, 61/1, 161/9, 22/1, 42/13, 52/5
y.+dakı 42/19
[=10]

yox et-: f. ortadan kaldırmak, ifna etmek, izale etmek
y. e.-mək 21/34
[=1]

yox ol-: f. ortadan kalkmak, kaybolmak
y. o. 87/18
y. o.-maqlıq 142/15
y. o.-maz 142/17
[=3]

yoxsa: bağ. "aksi takdirde" anlamında kullanılan bir söz
y. 113/1, 127/11, 127/9, 152/4, 74/29
[=5]

yoxsul: sf. Geçinmekte çok sıkıntı çeken, geçimini güçlükle sağlayan (kimse, toplum, ülke); yoksuz, yokluklu, çulsuz, varlıksız, variyetsiz, yok yoksul, fakir, fukara, beş parasız, parasız, sersefil, zengin, varsıl karşıtı
y.+lara 169/12, 177/15
y.+larla 74/12
[=3]

yol: is. karada, havada, suda bir yerden bir yere gitmek için aşılan uzaklık; sırat, tarik
y.+a 73/12
y.+da 102/30, 119/13, 131/16, 140/32, 151/18, 19/8, 33/15, 83/19
y.+dan 60/11
y.+lar 166/8
y.+ları 177/16
y.+ların 167/4
y.+u 106/14, 163/5, 96/20, 96/21, 113/11
y.+una 183/16, 185/7, 26/14
y.+unda 119/14, 135/12, 141/12, 141/16, 162/7, 174/8, 141/10
y.+undan 91/30
y.+unu 117/12, 140/15, 149/18, 163/11, 171/9, 172/27
y.+uyla 140/22, 164/29, 165/27, 185/4, 32/26
[=40]

yola düş-: f. yola çıkmak, yol almaya başlamak
y. d.-düm 84/4
[=1]

yoldaş: is. yol arkadaşı
y. 136/54, 60/11, 90/7, 92/26
y.+dan 60/12
y.+larına 173/15
[=6]

yol göstər-: f. kılavuzluk etmek, yolu bilmeyene anlatmak, tarif etmek
y. g.-ilirdi 183/9
y. g.-ir 125/10
[=2]

yollan-: f. yollama işi yapılmak, gönderilmek

y.-dı 82/4
[=1]

yorul-: f. yorgun duruma gelmek
y.-ur 33/15
[=1]

yuğ: is. Türklerde ölüler için yapılan tören
y. 96/16
[=1]

yuxu: is. dış uyaranlara karşı bilincin, bütünüyle veya bir bölümünün yittiği, tepki gücünün zayıfladığı ve her türlü etkinliğin büyük ölçüde azaldığı dinlenme durumu; hab
y. 169/14
y.+da 22/1, 42/13, 52/5
y.+sundan 183/20
[=5]

yum-: f. kısarak kapamak, sıkarak kapalı duruma getirmek
y. 71/15
y.-dun 62/24
y.-ub 136/5
[=3]

yumaq: is. yuvarlak biçimde sarılmış iplik, yün vb. şey
y. 66/8
[=1]

yuva: is. kuşların ve başka hayvanların barınmak, yumurtlamak, kuluçkaya yatmak, yavrularını büyütmek veya yavrulamak için türlü şeylerden yaptıkları ve türlü biçimlerde hazırladıkları barınak
y.+da 65/9
y.+sından 80/3
[=2]

yük: is. araba, hayvan vb.nin taşıdığı şeylerin hepsi
y.+ün 117/14
[=1]

yüksək: sf. altı ile üstü arasındaki uzaklık çok olan, alçak karşıtı
y. 119/13, 147/23, 155/17, 166/13, 171/28, 38/6, 65/19, 76/25
[=8]

yüksəl-: f. yükseğe çıkmak
y.-əbildi 160/5
y.-ir 69/23
y.-miş 145/21, 161/20, 36/15
y.-mişdir 151/18, 161/5, 176/10
[=8]

yürüdül-: f. yürütme işi yapılmak veya yürütme işine konu olmak
y.-ür 170/1
[=1]

yüz: 1. is. doksan dokuzdan sonra gelen sayının adı
y. 102/22, 107/26, 112/15, 116/8, 130/9, 141/12, 144/5, 15/15, 154/19, 156/17, 157/3, 157/4, 16/2, 16/24, 17/32, 174/17, 174/18, 174/2, 25/11, 28/22, 32/1, 56/15, 77/18, 80/21, 80/22, 80/23, 82/7, 88/16, 89/11, 89/8, 90/15, 92/1, 93/12
2. is. Başta, alın, göz, burun, ağız, yanak ve çenenin bulunduğu ön bölüm; beniz, duluk, didar, sima, çehre, surat, suret, vecih, faça, bet
y.+ə 100/13
y.+ümüzə 44/26
y.+ün 63/20
y.+ündə 179/8
y.+ünə 29/1

y.+ünü 34/16
[=39]

yüzlərcə: sf. pek çok, çok sayıda
y. 160/22, 168/15, 153/17, 167/26
[=4]

yüzlü: sf. yüzü herhangi bir nitelikte olan; benizli, simalı, çehreli, suratlı
y.+lərlə 54/1
[=1]

yüzsüzlüq: is. utanmazlık
y. 60/8
[=1]

Yağışdan Çıxdıq Yağmura Düşdük: öz. is.
Y. Ç. Y. D. 184/25
[=1]

Yağuz: öz. is.
Y. 15/8
[=1]

Yahya Bəy: öz. is.
Y. B. 45/28
[=1]

Yaqsay: öz. is.
Y. 172/17
[=1]

Yaqub Ərdəbili: öz. is.
Y. Ə. 52/25
[=1]

Yənisey: öz. is.
Y. 16/23
[=1]

Yəzd: öz. is.
Y. 61/23, 62/10
Y.+i 55/13, 98/25
Y.+in 87/6
[=5]

Yunan: öz. is.
Y. 141/29, 142/8
[=2]

Yunis: öz. is.
Y. 115/27
[=1]

Yusif: öz. is.
Y. 101/30, 170/16, 170/17, 170/18, 170/24, 179/12, 179/13
Y.+ə 107/7
Y.+i 144/17
[=9]

Yusif Bəy: öz. is.
Y. B. 50/7
[=1]

Yusif Dilxun Nəvai: öz. is.
Y. D. N. 171/10
[=1]

Yusif Xalq: öz. is.
Y. X. 160/24
[=1]

Yusif Xas Hacib: öz. is.
Y. X. H. 17/14
[=1]

Yusifi Kənan: öz. is.
Y. K. 60/18
[=1]

Yusifi Misri: öz. is.
Y. M. 98/9

[=1]

Yusif Meddah: öz. is.
Y. M. 54/4
[=1]

Yusif Sərrac: öz. is.
Y. S. 166/3, 166/9
Y. S.+ı 166/1
[=3]

Yusif Şah: öz. is.
Y. Ş. 166/11
[=1]

Yusif u Züləyxa: öz. is.
Y. u. Z. 32/16
[=1]

Yüzbaşıvof Həsən: öz. is.
Y. H. 171/7
[=1]

zad: is. (Ar.) kişi
z. 96/3, 126/15
z.+ı 27/22
z.+u 27/11
[=4]

zahid: sf. (Ar.) dinin yasak ettiği şeylerden sakınıp buyurduklarını yerine getiren, dünya işlerine önem vermeyen
z. 41/4, 84/8, 174/1, 86/13
z.+in 84/9, 86/4
[=6]

zahir: is. (Ar.) meydanda olan, görünen, açık ve belli olan (şey)
z. 83/21, 162/25, 93/14
z.+də 47/13, 65/7
[=5]

zahir ol-: f. (< Ar. ẓāhir + T. ol-) meydana çıkmak
z. o.-muşdu 176/29
z. o.-ur 38/26
[=2]

zaid: sf. (Ar.) sonradan eklenen, ilave edilen
z. 167/28
[=1]

zail: sf. (Ar.) devamlı ve kalıcı olmayan, sona eren, yok olan, ortadan kalkan
z. 19/26, 45/17
[=2]

zail ol-: f. (< Ar. zāʾil + T. ol-) yok olmak, ortadan kalkmak
z. o.-dular 92/9
[=1]

zalim: sf. (Ar.) zulüm ve haksızlık yapan (kimse)
z. 87/5, 89/10,149/6
z.+dən 71/8
z.+i 100/29
z.+lər 117/29
[=6]

zalimanə: zf. (Far.) acımasızca
z. 165/25
[=1]

zaman: is. (Ar.) olmuş ve olacak hadiselerin birbiri ardınca cereyan edişinin düşüncemizde meydana getirdiği başı ve sonu belli olmayan soyut kavram, vakit
z. 116/1, 125/2, 131/26, 131/27, 131/7, 140/32, 145/22, 145/7, 147/16, 149/6, 153/3, 159/7, 162/11, 167/17, 172/29, 175/12, 176/26, 54/27, 54/29, 55/12,

70/21, 70/26, 71/20, 71/24, 72/20, 76/21, 79/6, 89/30, 90/1, 90/27, 96/16, 146/10, 40/26, 88/22, 89/11
z.+a 184/5, 178/19, 178/24, 40/26
z.+da 139/12, 140/9, 146/17, 147/9, 16/14, 160/28, 164/13, 166/7, 38/10, 69/15
z.+dan 184/13, 83/9
z.+ı 176/26
z.+ımızdan 104/26
z.+ın 177/28, 37/22
z.+ında 113/8, 117/1, 122/24, 133/31, 139/6, 152/13, 16/1, 20/20, 21/28, 21/5, 31/7, 50/29, 55/22, 61/19, 61/21, 61/23, 85/16, 17/14
z.+ındakı 167/2
z.+ından 15/21, 17/4, 20/22
z.+ının 20/19, 51/2, 62/6, 64/4
z.+ki 163/12, 164/3, 165/5, 184/4
z.+lar 150/3, 176/28, 89/30
z.+lara 18/25
z.+larda 148/21, 46/25
z.+larında 53/1
z.+larını 61/24
[=93]

zar: is. ince örtü, perde
z. 103/26, 171/22, 64/8
[=3]

zarar: is. (Ar.) bir kimse veya şeyin sebep olduğu kayıp, kötü sonuç, ziyan
z. 183/25, 88/2
[=2]

zarif: sf. (Ar.) davranışları, durumu insanda hoş bir etki bırakan, tavrı ve edası hoş olan, hoşa giden
z. 37/8
z.+i 45/26
[=2]

zarzar: zf. (Far.) ağlamak, inlemek vb. fiillerin önüne gelerek anlamı kuvvetlendirir
z. 90/18
[=1]

zaye: sf. (Ar.) ayıp, yok olmuş, elden çıkmış (şey)
z. 143/13, 90/22
[=2]

zer: is. (Ar.) tohum ekme
z. 125/24, 151/26, 73/24, 73/7, 157/16
z.+də 73/24
z.+dən 71/5
[=7]

zəban: is. (Far.) lisan
z. 86/14, 98/4
z.+ım 99/27
[=3]

zəbani: is. (Ar.) cehennemlikleri ateşe atmakla görevli melek, cehennem bekçisi
z. 125/5, 47/14
[=2]

zəbun: sf. (Far.) güçsüz, zayıf, aciz
z. 114/2
[=1]

zəfəran: is. (Ar.) safran
z.+ə 90/16
[=1]

zəğən: is. (Far.) çaylak
z. 98/1
[=1]

zəhər: is. (Far.) girdiği organizmada fizyolojik görevleri bozan veya yok

ederek ölüme sebep olan madde, ağu, sem
z.+dən 104/7
[=1]

zəhmət: is. (Ar.) sıkıntı, eziyet
z. 70/20, 130/9, 71/26
z.+dən 165/9
[=4]

zəif: sf. (Ar.) eti ve yağı az olan, şişman olmayan (canlı)
z.+em 181/17
[=1]

zəka: is. (Ar.) insandaki düşünme, gerçekleri algılama, akıl yürütme, yargılayıp sonuç çıkarma yeteneği, anlama gücü, zihin keskinliği, anlak, zeyreklik
z.+sına 123/4
[=1]

zəkat: is. (Ar.) İslam dininin beş şartından biri olarak, sahip olunan ve belli bir miktarı aşan mal ve paranın yoksullara dağıtılması gereken kırkta biri ve bunun yoksullara dağıtılması işi
z. 92/22
[=1]

zəmanə: is. (Ar.) devir, zaman
z. 151/13, 64/6
z.+nin 140/13, 154/9
z.+yə 183/18
[=5]

zəmin: is. (Far.) taban, döşeme, toprak sathı
z.+də 118/3
z.+ə 108/22
z.+i 97/22
[=3]

zənbur: is. (Far.) eşek arısı, arı
z. 101/19
[=1]

zəncir: is. (Far.) birbirine geçmiş madenî halkalardan meydana gelen bağ
z.+i 107/20, 116/6
z.+idə 127/2
z.+ləri 176/21
[=4]

zəngin: sf. (Far.) malı ve parası çok olan, varlıklı
z. 22/2, 153/10, 159/11, 167/25, 176/10, 48/9, 52/8, 55/18
z.+idir 21/22
[=9]

zərafət: is. (Ar.) incelik, zariflik, nezaket
z. 25/25
[=1]

zərbə: is. (Ar.) vurma, vuruş
z.+lər 139/14
[=1]

zərbilməsəl: is. (Ar.) atasözü
z. 55/29
z.+i 76/27
[=2]

zərif: sf. (Ar.) davranışları, durumu insanda hoş bir etki bırakan, tavrı ve edası hoş olan, hoşa giden
z. 85/2
z.+i 45/27
[=2]

zərrə: is. (Ar.) çok küçük parçacık

z. 42/8, 60/1, 83/18
z.+lərdən 167/16
z.+sini 130/17
z.+ydim 34/17
[=6]

zərrəcə: zf. zerre kadar
z. 73/17
[=1]

zərrin: sf. (Far.) altın rengi sarı
z. 112/12
[=1]

zəval: is. (Ar.) yok olma, yok edilme, ortadan kalkma
z.+ə 178/20
[=1]

ziba: sf. (Far.) süslü
z. 120/3, 59/16
z.+dən 121/12, 127/4
[=4]

zikr: is. (Ar.) anma, söyleme, sözünü etme
z.+i 116/2, 126/23, 42/8
[=3]

zikr et-: f. (< Ar. ẕikr + T. et-) ismini söylemek, bahsini etmek, anmak
z. e.-(d)əcağux 20/32
z. e.-(d)əcəyik 17/18
z. e.-(d)ilən 95/10
z. e.-(d)ilmişdir 15/22, 17/27, 62/6
z. e.-(d)ir 119/16
z. e.-(d)irik 84/7
[=8]

zikr ol-: f. (< Ar. ẕikr + T. ol-) ismini söylemek, bahsini etmek, anmak
z. o.-unur 83/3
[=1]

zillət: is. (Ar.) aşağı olma, hakirlik, horluk
z.+də 179/29
[=1]

zindan: is. (Far.) içine tutukluların, hükümlülerin konulduğu kapalı yer
z. 116/5, 179/11
z.+da 100/16
[=3]

zinet: is. (Ar.) süs
z.+ə 62/16
z.+i 112/16
z.+idir 39/11
[=3]

zinhar: ün. (Far.) sakın aman asla
z. 116/13, 56/11, 83/8
[=3]

zira: bağ. (Far.) çünkü şundan dolayı
z. 39/2, 41/28
[=2]

ziraət: is. (Ar.) bitki yetiştirmek amacıyla toprak üzerinde yapılan çalışmaların bütünü, çiftçilik, tarım
z. 175/14, 183/6, 183/7
[=3]

zirdəst: is (Far.) yardımcı
z. 136/4
[=1]

zirək: sf. (Far.) zeyrek kelimesinin eski metinlerde geçen asıl şekli
z. 177/3
[=1]

zirvə: is. (Ar.) en yüksek nokta, tepe, doruk
z.+yə 32/4
[=1]

zişt: sf. (Far.) çirkin
z.+inə 71/15
[=1]

zivər: is. (Far.) süs
z.+i 91/26
[=1]

ziyadə: sf. (Ar.) fazla, çok
z. 55/25, 93/5, 102/23, 102/26, 89/31
z.+dir 102/22
[=6]

ziyan: is. (Far.) bir şey veya kimsenin sebep olduğu çıkar kaybı, zarar
z. 88/5
z.+dur 63/7
z.+ım 99/25
[=3]

ziyarət: is. (Ar.) bir kimseyi veya bir yeri görmeye gitme
z. 5/26
z.+li 75/16
[=2]

zorla: zf. zor kullanarak
z. 146/15, 146/8, 165/23, 165/30
[=4]

zöhd: is. (Ar.) dünyaya rağbet etmeyip kendini ibadete verme, nefsini her türlü zevkten alıkoyup ibadet yolunu seçme, takva
z. 45/4
z.+adə 51/16
[=2]

zövq: is. (Ar.) hoşa giden bir şeyden duyulan beğenme duygusu
z. 123/4, 77/12
z.+i 41/19, 91/24
z.+ü 144/20, 173/16, 73/5
z.+ümdən 120/10
z.+ünə 84/22
[=9]

zövqusefa: is. (< Ar. ẕevḳ + ṣafā) saadet içinde yaşamak, mutlu mesut bir hayat sürmek
z. 93/2, 173/19
z.+ı 93/26
[=3]

zur: sf. (Ar.) yalan, asılsız, uydurma, sahte
z. 102/11, 74/3
[=2]

zübdə: is. (Ar.) bir şeyin en seçkin, en değerli kısm
z.+si 62/1
[=1]

zühhad: is. (Ar.) zahitler, kaba sofular
z.+ın 113/25
[=1]

zühur: is. (Ar.) meydana çıkma, baş gösterme, görünme
z. 24/16
z.+a 102/25
z.+una 141/22
z.+undan 141/23, 24/15
[=5]

zühur et-: f. (< Ar. ẓuhūr + T. et-) meydana çıkmak, baş göstermek, görünmek

z. e.-ib 68/28
z. e.-ən 140/1, 96/7
z. e.-məmişdir 67/20
z. e.-mişdir 20/12
[=5]

zühur ol-: f. (< Ar. ẓuhūr + T. ol-) meydana çıkmak, baş göstermek, görünmek
z. o.-ub 91/28
[=1]

zükur: is. (Ar.) erkekler
z. 83/17
[=1]

zülcelal: is. (Ar.) "Celal sahibi" Allah
z. 131/31
[=1]

zülf: is. (Far.) yüzün iki tarafından sarkan saç lülesi
z. 120/4, 135/15, 168/26, 174/17
z.+də 108/24, 127/1
z.+ə 86/7, 178/7
z.+i 105/3, 106/22, 108/19, 120/29, 128/20, 129/10, 131/3, 168/25, 28/19, 44/3, 59/3, 59/6, 180/11 80/17, 84/22, 97/24
z.+ilə 62/22,129/16
z.+lə 135/24
z.+ü 168/30, 73/28, 97/23
z.+ümlə 108/7
z.+ün 101/10, 116/27, 135/14, 135/18, 136/7, 151/21, 32/1, 74/26
[=39]

zülm: is. (Ar.) adalete aykırı davranma, hak edene hakkını vermeme, haksızlık, adaletsizlik
z. 117/29, 130/26, 145/4, 150/16, 167/8, 175/6, 82/8
z.+ə 92/6, 107/20, 147/15
z.+ü 105/24, 128/25, 71/1
z.+ündən 167/14
[=14]

zülmət: is. (Ar.) karanlık
z. 136/39
z.+ində 34/18
[=2]

zümrə: is. (Ar.) topluluk, grup, camia, sınıf
z.+yə 166/1
[=1]

zünnar: is. (Ar.) keşişlerin bellerine bağladıkları kıldan uzun kuşak
z. 135/22
z.+ü 155/19
[=2]

Zakir: öz. is.
Z. 145/23, 151/14, 151/17, 152/7, 169/3, 150/23, 154/15, 168/17, 83/1
Z.+əm 152/19
Z.+in 145/23, 152/20, 152/5
Z.+inin 154/12
[=14]

Zaqafqaziya: öz. is.
Z. 148/12
[=1]

Zalim Şah: öz. is.
Z. Ş. 71/17
[=1]

Zeynəb: öz. is.
Z. 105/10, 108/1
Z.+ə 107/28
Z.+in 107/28, 108/12
[=5]

Zəbur: öz. is.
Z. 155/21
[=1]

Zəfərxan: öz. is.
Z. 54/27, 54/29, 54/30
Z.+dan 55/10
[=4]

Zəlali: öz. is.
Z. 82/22
[=1]

Zənbur və Əsəl: öz. is.
Z. v. Ə. 53/1
[=1]

Zəncir: öz. is.
Z. 170/22
[=1]

Zərdab: öz. is.
Z. 182/28
[=1]

Zərdabi: öz. is.
Z. 183/19, 183/9
[=2]

Ziynətül təvarix: öz. is.
Z. t. 96/5
[=1]

Zövci: öz. is.
Z. 152/10
[=1]

Zuyi: öz. is.
Z. 172/22
[=1]

Zühuri: öz. is.
Z. 172/22
[=1]

Züləyxa: öz. is.
Z. 120/24, 179/14, 113/3, 116/24, 148/2, 148/3
[=6]

Züleyxa və Hafizə: öz. is.
Z. v. H. 148/18
[=1]

KAYNAKÇA

Alışık, Gülşen Seyhan. "Prof. Dr. Cevad Heyet (23 Mayıs 1925 Tebriz - 12 Ağustos 2014 Bakü)". *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 2, sy. 1 (2015): 169-172. Erişim 13 Ocak 2024. https://dergipark.org.tr/tr/pub/mtad/issue/22933/252018.

Axundov, Ağamusa. Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti I-II-III-IV. Bakı: Şərq-Qərb, 2006.

Hacaloğlu, Recep Albayrak. *Azeri Türkçesi Dil Kılavuzu - Güney Azeri Sahası Derleme Deneme Sözlüğü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.

Heyət, Cevad. *Azərbaycan Ədəbiyyat Tarixinə Bir Baxış*. Tehran: 1980. https://turuz.com/book/title/Azerbaycan+edebiyat+Tarixine+Bir+Baxish+I+cild-Cavad+Heyet.

Heyet, M. Rıza. "Prof. Dr. Cevat Heyet'in Hayatı ve Eserleri". *Prof. Dr. Cevat Heyet* içinde, der. M. Rıza Heyet ve Gaye Akyıldız Örek, 5-35. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, 2005.

Heyət, M. Rza. "Varlıq Dergisi və Onun Görkemli Yaradıcısı". *Biçaq ve Qələm* içinde, der. Bəxruz Axundov, 134-140. Bakı: Təhsil Nəşriyyatı, 2000.

Kanar, Mehmet. *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Say Yayınları, 2016.

Küçük, Murat. "Türkolojinin Güney Azerbaycan'daki Önemli Temsilcisi Dr. Cevat Heyet ve Eserleri". *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, sy. 15 (2003): 11-44. Erişim 14 Ocak 2024. https://dergipark.org.tr/tr/pub/tdded/issue/12707/154634.

Kürüm, Esra. *Cevat Heyet'in Azerbaycan Türklüğüne Hizmetleri ve Varlık Dergisi*. İstanbul: Kriter Yayınevi, 2020.

Kürüm, Esra. "Prof. Dr. Cevat Heyet'in 'Varlık'ını Adadığı Azerbaycan ve Türk Milliyetçiliği". *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 15 (2018): 171-187. Erişim 14 Ocak 2024. https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder/issue/66820/1044975#article-authors-list.

Məmmədova, Pərvanə. *"Varlıq" Jurnalında Ədəbiyyat Məsələləri*. Bakı: Elm, 2000.

Nitqi, Həmid. "Əziz Dost". *Biçaq ve Qələm* içinde, der. Bəxruz Axundov, 40-47. Bakı: Təhsil Nəşriyyatı, 2000.

Obastan - onlayn lüğətlər və ensiklopediyalar. https://obastan.com/.

Rıza, Nureddin. "Maneviyat ve Medeniyetin Cavad Heyet Zirvesi". *Prof. Dr. Cevat Heyet* içinde, der. M. Rıza Heyet ve Gaye Akyıldız Örek, 53-66. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, 2005.

Taştekin, Ali. "Varlık Dergisinde Edebiyat Tarihi Araştırmaları". Yüksek Lisans tezi, Ege Üniversitesi, 1991.

Türk Dil Kurumu Sözlükleri. https://sozluk.gov.tr/.

Türk Dil Kurumu Sözlükleri. https://sozluk.gov.tr/?ara=edebiyat%20tarihi.

Varlıq - Dil, Edebiyat, Kültür ve Toplum Araştırmaları Dergisi. "Varlıq Tanıtımı". Erişim 20 Ocak, 2024. https://varliq.org/#1614929887779-5c6b09fb-2229.